

**UNAPREĐENJE KVALITETA ŽIVOTA
DJECE I MLADIH**

ZBORNİK RADOVA

**IMPROVING THE QUALITY OF LIFE
OF CHILDREN AND YOUTH**

**VI MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
„DRUŠTVENE DEVIJACIJE“
VI INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
“SOCIAL DEVIATIONS”**

**UNAPREĐENJE KVALITETA ŽIVOTA DJECE I MLADIH
ZBORNIK RADOVA
IMPROVING THE QUALITY OF LIFE OF CHILDREN AND
YOUTH**

Banja Luka, 2021. godine

Izdavač:

**Centar modernih znanja, Banja Luka
Resursni centar za specijalnu edukaciju, Beograd**

**Glavni i odgovorni urednik:
Prof.dr Nebojša Macanović**

Urednici:

**Prof. dr Jagoda Petrović
*Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Banjoj Luci***

**Prof.dr Goran Jovanić
*Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerzitet u Beogradu***

Naučni odbor:

Akademik prof.dr Miodrag Simović (Banja Luka–BiH), prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), prof.dr Milenko Kundačina (Mostar-BiH), prof.dr Olga B. Mikhailova (Moscow – Russia), prof.dr Aleksandar Jugović (Beograd – Srbija), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr David Ferenc (Pécs-Hungary), prof.dr Velimir Rakočević (Podgorica – Crna Gora), prof.dr Snežana Mojsoska (Skopje-Makedonija), prof.dr Oliver Bačanović (Skopje-Makedonija), prof.dr Jurka Lepičnik Vodopivec (Koper-Slovenija), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Jovanić (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), prof.dr Anita Zovko (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Nives Ličen (Ljubljana-Slovenija).

Recezentски odbor:

Prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), prof.dr Muhamed Omerović (Tuzla-BiH), prof.dr Jagoda Petrović (Banja Luka-BiH), prof.dr Refik Čatić (Zenica-BiH), prof.dr Vladimir Stojanović (Banja Luka-BiH), prof.dr Tatjana Gerginova (Skopje-Makedonija), prof.dr Petar Rajčević (K. Mitrovica-Srbija), prof.dr Veselin Mićanović (Nikšić-Crna Gora), doc.dr Nada Šakotić (Nikšić-Crna Gora), doc.dr Andreja Hočevar (Ljubljana-Slovenija), doc.dr Nikolina Grbić- Pavlović (Banja Luka-BiH), doc.dr Slobodan Simić (Banja Luka-BiH), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Dragana Bašić (Banja Luka-BiH), doc.dr Kristina Bobrek Macanović (Banja Luka – BiH), prof.dr Goran Jovanić (Beograd-Srbija), prof.dr Vildana Pleh (Sarajevo- BiH), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Gordan Radić (Mostar – BiH), prof.dr Nebojša Macanović (Banja Luka-BiH), doc.dr Mirjana Đorđević (Beograd-Srbija).

**Lektor i korektor:
Kristina Bobrek Macanović**

**Tehnička priprema:
Danijel Jović**

**Štampa:
Markos**

**Za štampariju:
Igor Jakovljević**

**Tiraž:
200**

SADRŽAJ

Predgovor	7
Prof.dr Dragana Šćepović <i>PREVENCIJA KAO FAKTOR UNAPREĐENJA KVALITETA ŽIVOTA ZANEMARENE I ZLOSTAVLJANE DJECE U PORODICI</i>	11
Doc.dr Marija Maljković <i>SPECIFIČNOSTI U PROCESU OBRAZOVANJA MALOLETNIH DELINKVENATA</i>	22
Prof. dr Aleksandra Šindić, prof. dr Jurka Lepičnik Vodopivec <i>PEDAGOŠKE IMPLIKACIJE RAZVOJA REZILIJENTNOSTI DJECE PRI UKLJUČIVANJU U VRTIĆ TOKOM PANDEMIJE U SLOVENIJI I BIH</i>	33
Проф. др Петар Ђ. Рајчевић <i>ВАСПИТНИ РАД СА ДЕЦОМ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА</i>	42
Prof.dr Olga Zvereva <i>THE ROLE OF FAMILY EDUCATION IN THE SOCIALIZATION OF PRESCHOOL</i>	52
Mag. paed Marija Guć, mr.sc. Joško Barbir, prof.dr Sonja Kovačević <i>IMPLICITNE PEDAGOGIJE ODGAJATELJA</i>	58
Prof. dr Nataša Vilić <i>ULOGA UMJETNOSTI U OBRAZOVANJU I VASPITANJU DJECE I MLADIH</i>	67
Prof.dr Nemanja Đukić <i>ULOGA STRIPOVA U RAZVOJU DJECE</i>	74
Doc.dr Tatjana Marić, prof. dr Sanja Radetić Lovrić <i>IZAZOVI I PROBLEMI SAVJETOVANJA DJECE I MLADIH U ŠKOLI</i>	82
Izv. prof. dr. sc. Siniša Kušić, mag. paed. Mia Lakotić, izv. prof. dr. sc. Kornelija Mrnjaus <i>VRIJEDNOSTI NASTAVNIKA KAO ČIMBENIK SKRIVENOG KURIKULUMA</i>	89
Prof.dr Lejla Kafedžić, doc.dr Sandra Bjelan-Guska <i>UNAPREĐENJE KVALITETE ŽIVOTA MLADIH U UNIVERZITETSKOM OKRUŽENJU</i>	100
Mr. sc. Ivona Ljevak, mag. sanit. ing. Ana Mišković, dr. sc. Marko Romić <i>SKLONOST AKADEMSKOM VARANJU STUDENATA FAKULTETA ZDRAVSTVENIH STUDIJA SVEUČILIŠTA U MOSTARU</i>	109
Prof.dr Alla Ganicheva, prof.dr Olga Lubchenko, prof.dr Alexander Kaitov <i>NEW METHODOLOGICAL APPROACHES TO WORK WITH STUDENTS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION</i>	117
Prof. dr Dragana Vilić <i>NEPOVOLJAN POLOŽAJ MLADIH NA TRŽIŠTU RADA - RIZIK DRUŠTVENE MARGINALIZACIJE MLADIH</i>	123
Проф. др Весна С. Трифунковић, проф. др Гордана Будимир-Нинковић, проф. др Борка Вукајловић <i>ШКОЛА И СПОРТ: ПРИПРЕМА БУДУЋИХ УЧИТЕЉА ЗА ВОЂЕЊЕ СПОРТСКИХ ШКОЛСКИХ СЕКЦИЈА</i>	133
Prof.dr Anita Zovko, mag. ped. Sara Imamović, mag. kineziolo. Leo Klapan <i>ULOGA TRENERA U RAZVOJU SPORTAŠA</i>	142

Doc. dr. sc. Anita Mandarić Vukušić, Josipa Periš <i>AUTONOMIJA ODGOJITELJA I RAZVOJ PARTNERSKIH ODNOSA S RODITELJIMA</i>	151
Prof.dr Sofija Vrcelj, mag. educ. philol. croat. et paed. Andrea Lach <i>ŠKOLSKI PEDAGOG I MEDIJSKA PISMENOST</i>	162
Doc.dr Marijana Škutor <i>SPOSOBNOST UČENIKA ZA RJEŠAVANJE SPOROVA</i>	171
Dušanka Slijepčević, MA, prof. dr Biserka Košarac <i>UTICAJ IGRE I GEJMIFIKACIJE NA UNAPREĐENJE KVALITETA ŽIVOTA STUDENATA</i>	178
Mag. sanit. ing. Ana Mišković, mr. sc. Ivona Ljevak, univ. bacc. sanit. ing. Antonela Lozančić <i>ZNANJE U STAVOVI STUDENATA FAKULTETA ZDRAVSTVENIH STUDIJA SVEUČILIŠTA U MOSTARU O CJEPIVU POTIV COVID-19</i>	189
Prof. filoz. i soc. Milijana Prorok <i>INKLUZIVNO OBRAZOVANJE I SOCIJALIZACIJA DJECE</i>	196
Izv. prof. dr. sc. Zorana Šuljug Vučica, Izv. prof. dr. sc. Gorana Bandalović, mag.soc. Marija Buljan <i>ASPEKTI ZDRAVOG ŽIVOTA STUDENATA SVEUČILIŠTA U SPLITU: SOCIOLOŠKO ISTRAŽIVANJE</i>	206
Akademik prof. dr Borislav Đukanović, dr. sci. med. Jasmina Knežević-Tasić, mag. sci Ana Maksimović <i>PORODIČNI FAKTORI RIZIKA ZA ZAVISNOSTI OD PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI I BIHEVIORALNE ZAVISNOSTI</i>	217
Dr. sci. Suad Hasanović <i>EFEKTI PRIMJENE UČENJA U GRUPI NA USPJEH UČENIKA</i>	226
Prof.dr Jasminka Zloković <i>OSOBNNE I KONTEKSTUALNE ODREDNICE OSNAŽIVANJA I KVALITETE ŽIVOTA U OBITELJI IZ PERSPEKTIVE MLADIH</i>	234
Dr. sc. Marko Romić, prof.dr Maja Ljubetić <i>THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN ADOLESCENTS' SELF-ESTEEM AND PARENTAL ACCEPTANCE</i>	244
Prof.dr Nebojša Macanović, doc.dr Kristina Bobrek Macanović <i>PRIMJENA DRUŠTVENIH MEDIJA U FUNKCIJI SAVREMENOG OBRAZOVANJA MLADIH</i>	254
Prof.dr Snježana Šušnjara, mr.sc.ped. Kata Bešker <i>SPECIFIČNOSTI RODITELJSTVA S DJECOM NARUŠENOG MENTALNOG ZDRAVLJA</i>	261
Prof.dr Slađana Dragišić Labaš <i>SUICIDNO PONAŠANJE ADOLESCENATA I MLADIH ODRASLIH: RAZMATRANJE RIZIČNIH FAKTORA</i>	271
Mr.sc. Anel Ramić <i>CYBER BULLYING I CYBER CRIMINAL - NASILJE PUTEM INTERNETA</i>	279
Мр Илија Трнинић <i>ПРОГРАМИ ЗА МЛАДЕ НОВИХ ГЕНЕРАЦИЈА У ФУНКЦИЈИ ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ</i>	287
Mr.sc. Sanela Pekić, dipl.scr. Almina Šatrović <i>UTJECAJ PANDEMIJE COVID-19 NA NAČIN FUNKCIONISANJA PORODICE</i>	295
Prof. dr Jagoda Petrović, mr. sc. Olivera Grbić, dipl. soc. radnik Marko Ružičić <i>ZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM PORODICA NESTALIH OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI</i>	303

Mr Sandra Raspopović <i>DJECA KAO ŽRTVE NASILJA</i>	313
Дипл. соц. радник Ранка Казимировић <i>ОБИЉЕЖЈА НОВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ МЛАДИХ И ВАЖНОСТ НЕФОРМАЛНОГ ОБРАЗОВАЊА</i>	320
Mr Sanda Milošević <i>RAD SA DAROVITOM DJECOM</i>	326
Дос.др. Шাহим Кахримановић <i>UPOTREBA DROGA KAO OBLIK DEVIJANTNOG PONAŠANJA MEĐU MLADIMA – SOCIOLOŠKA PERSPEKTIVA</i>	335
Prof.dr.sc. Ksenija Butorac <i>NASILJE NAD DJECOM TIJEKOM PANDEMIJE COVID-A 19</i>	346
Dr. sc. Daša Poredoš Lavor, Kristina Turudić Leko, MBA <i>IZAZOVI SKRBI ZA OSTARJELE RODITELJE U SUVREMENOM DRUŠTVU – ISKUSTVA IZ PRAKSE U VREMENU PANDEMIJE COVID-19 I POTRESA KATASTROFALNIH RAZMJERA</i>	354
Mr Предраг Јанковић <i>МЕЂУНАРОДНОПРАВНА ЗАШТИТА ПРАВА ДЕТЕТА</i>	362
Prof.dr Olga B. Mikhailova <i>INFANTILISM DEVELOPMENT PROBLEMS AND RESPONSIBILITY FORMATION IN MODERN ADOLESCENTS AND YOUNG PEOPLE</i>	370
Милица Јовичић, мр Илија Трнинић <i>НОВИ МОДАЛИТЕТИ ПРЕПОЗНАВАЊА И РАДА СА НАДАРЕНОМ, ТАЛЕНТОВАНОМ И ИЗВРСНОМ ОМЛАДИНОМ</i>	376
Дос.др. sci Helena Lajšić <i>OBRAZOVNE TEHNOLOGIJE KAO PODRŠKA U EDUKACIJI MLADIH</i>	384
Академик проф.др. Мiodrag Simović, проф.др. Mira Spremo <i>ZANEMARIVANJE I ZLOSTAVLJANJE DJECE U PORODICI</i>	397
Prof. soc. i ped. Snježana Pavlić, проф. psih. Željka Knotek Maloić <i>IZRICANJE I PROVOĐENJE KAZNENOPRAVNIH MJERA I SANKCIJA PREMA MALOLJETNICIMA I MLAĐIM PUNOLJETNICIMA U REPUBLICI HRVATSKOJ</i>	410
Дос. др. Ivana Radovanović, проф. др. Danijela Spasić <i>FENOMENOLOŠKE KARAKTERISTIKE KRIMINALA MALOLETNIKA U REPUBLICI SRBIJI – PRETPOSTAVKA ZA USPŠNU PREVENCIJU</i>	423
Mr Милица Ракоњац, проф.др. Хатица Бериша <i>УЛОГА АЛТЕРНАТИВНИХ МЕРА У СУЗБИЈАЊУ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРЕСТУПНИШТВА</i>	434
Prof. dr Vildana Pleh, dr. Vahida Djedović <i>ART TERAPIJA KAO PSIHOTERAPIJA U RADU SA DJECOM I MALOLJETNICIMA U SUKOBU SA ZAKONOM</i>	443
Др Филип Мирић <i>ВАСПИТНА МЕРА УПУЂИВАЊЕ У ВАСПИТНУ УСТАНОВУ У УПОРЕДНОМ ПРАВУ</i>	453
Доц.др. Драган Стефановски <i>СЛОБОДНОТО ВРЕМЕ И МАНИФЕСНИТЕ ФОРМИ НА МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИКВЕНЦИЈА ВО УСЛОВИ НА СВЕТСКА ПАНДЕМИЈА</i>	460

Prof. dr Azra Adžajlić - Dedović, prof. dr Marina M. Simović <i>SEKUNDARNA VIKTIMIZACIJA ŽRTAVA NASILJA U PORODICI U BOSNI I HERCEGOVINI</i>	470
Prof. dr Zorica Mršević <i>DECA ŽRTVE MASOVNIH UBISTAVA</i>	483
Prof. dr Vladimir M. Simović, Akademik prof. dr Miodrag N. Simović <i>NASILJE U PORODICI U MEĐUNARODNOM PRAVU I KRIVIČNOPROCESNI ASPEKTI OVOG NASILJA U BOSNI I HERCEGOVINI</i>	495
Prof.dr Sunchica Dimitrijoska <i>SOCIAL SERVICES FOR CHILDREN AT RISK</i>	509
Prof. dr Marina M. Simović, prof. dr Vladimir M. Simović <i>NASILJE U PORODICI U KRIVIČNOM PRAVU DRŽAVA U OKRUŽENJU BOSNE I HERCEGOVINE</i>	519
Dr Valentina Smolović <i>DELINKVENTNO PONAŠANJE DJECE I ADOLESCENATA U CRNOJ GORI, 2015 - 2020.</i>	532
Mr Ivica Luketić <i>KAZNA MALOLJETNIČKOG ZATVORA U REPUBLICI HRVATSKOJ KAO NAJTEŽA KAZNENOPRAVNA SANKCIJA ZA MLADE POČINITELJE KAZNENIH DJELA</i>	542
Dipl.soc.rad. Ružica Stojanović <i>ULOGA ORGANA STARATELJSTVA I SOCIJALNOG RADA U ZAŠTITI MLADIH SA DISOCIJALNIM PONAŠANJEM</i>	548
Dipl.soc.radnik Goran Brkić, doc.dr.sc. Lucija Vejmelka, soc.radnica Katarina Radat <i>ZLOSTAVLJANJE I ISKORIŠTAVANJE DJECE U ONLINE OKRUŽENJU: ANALIZA DOKUMENTACIJE OSUĐENIH POČINITELJA U PROBACIJSKOM I ZATVORSKOM SUSTAVU U HRVATSKOJ</i>	557
Prof. dr Danica Vasiljević-Prodanović, mr Ljiljana Stevković <i>BAVLJENJE SPORTOM I MALOLETNIČKA DELINKVENCIJA</i>	568
Mr Nikola Terzić <i>VASPITNI NALOG KAO ALTERNATIVNA MERA PREMA MALOLETNICIMA</i>	572
Мр.сци Љубинка Лазић <i>СОЦИЈАЛНА АНАМНЕЗА У ФУНКЦИЈИ ПРОЦЕНЕ И ДИЈАГНОСТИКЕ МАЛОЉЕТНОГ ПРЕСТУПНИКА У КРИВИЧНО-ПРАВНОМ ПОСТУПКУ</i>	583
Samira Hunček, MA <i>DJECA POTENCIJALNE ŽRTVE TRGOVINE LJUDIMA - PREPOZNAVANJE I IDENTIFIKACIJA</i>	590
Prof.dr Irma Kovčo Vukadin, dr.sc. Davorka Martinjak, viša pred. Suzana Kikić <i>NASILNA VIKTIMIZACIJA DJECE U PANDEMIJSKIM UVJETIMA ŽIVLJENJA U HRVATSKOJ</i>	602
Prof.dr Goran Jovanić, Vera Petrović, MA <i>KVALITET ŽIVOTA KROZ PRIZMU KOREKTIVNO-REHABILITACIONIH PROGRAMA ZA MLADE U SUKOBU SA ZAKONOM</i>	613
Dr Gordana Nikolić <i>DECA KAO ŽRTVE KRIMINALA OD STRANE MALOLETNIKA</i>	621

PREDGOVOR

Čovjek je upućen na vaspitanje, te za razliku od drugih živih bića, ne može opstati bez pomoći i podrške odraslih. Njegovo djetinjstvo traje najduže, jer skoro ništa ne dobiva u gotovom obliku, nego posjeduje sposobnosti koje se vremenom razvijaju i omogućavaju mu opstanak. Vodeći se tom činjenicom možemo zaključiti da su djeca najosjetljiviji članovi društva i u potpunosti zavise od drugih, prvenstveno porodice. Porodica je mjesto primarne socijalizacije, u njoj izgovaramo prve riječi i pravimo prve korake, doživljavamo uspjehe, neuspjehe i učimo kako se nositi sa time. U tom smislu rani uticaj porodice presudan je za svako dijete.

Trenutna ekonomska situacija u društvu, praćena finansijskim i materijalnim problemima, kod velikog broja porodica uskraćuje mogućnost za obezbjeđivanje osnovnih životnih potreba djece. Veliki broj roditelja se suočava s niskim i neredovnim primanjima, kao i nesigurnošću radnoga mjesta, uslijed čega u porodici može doći do velikih problema. Iako Konvencija o pravima djeteta naglašava obavezu roditelja da osiguraju životne uslove koji će djetetu omogućiti normalan fizički, psihički, duhovni i moralni razvoj, u današnje vrijeme to za roditelje može predstavljati veliki izazov.

Najmlađi članovi naše društvene zajednice tako su sve više izloženi uticaju siromaštva, jer njihovi roditelji zbog loše ekonomske i socijalne situacije nemaju dovoljno prihoda za kućni budžet, što se odražava na cjelokupan život porodice, pa tako i njenih najmlađih članova. Siromaštvo zasigurno za sobom donosi i druge probleme, koji narušavaju porodični sistem. Mnogi roditelji tako su suočeni s nemogućnošću da svojoj djeci obezbijede adekvatnu ishranu, što može imati za posljedicu veliki broj zdravstvenih problema pa i pothranjenost. Pored toga stambeni problemi i neadekvatan smještaj također stvaraju dodatne probleme unutar porodice, što se značajno može odraziti na vaspitanje djeteta i ostaviti posljedice u kasnijem djetetovom socijalnom funkcionisanju. Odrastanje u siromaštvu u najranijem uzrastu znači odrastanje u uslovima koji djeci na samome početku umanjuju priliku da razviju svoje potencijale, te ograničavaju njihovo učešće u društvu, jer nedostatak materijalnih sredstava vrlo često ih spriječava u pristupu različitim uslugama. Mnoga djeca tako ostaju uskraćena za mogućnost ostvarivanja brojnih postignuća, posebno u obrazovnom planu, čime postižu lošije rezultate, te njihov kognitivni razvoj može biti ugrožen. Sve ove situacije, djecu još dok su u razvoju dovode na margine društva i tako ih onemogućavaju u ostvarivanju elementarnih prava, što dugoročno ostavlja posljedice na razvoj djeteta, budući da im u najranijem uzrastu nije omogućen pristup i ostvarivanje onih potreba koje su ključne za njihov pravilan rast i razvoj. Ono što bi olakšalo situaciju u porodicama koje nisu u mogućnosti obezbijediti uslove koje su primjereni potrebama njihovih najmlađih članova, jeste adekvatna društvena zaštita i pomoć. Odgovarajući sistem zaštite porodica, obilježen pružanjem socijalne pomoći i usluga, olakšao bi situaciju u porodicama koje se suočavaju sa nemogućnošću da svojoj djeci obezbijede životni standard koji je primjeren potrebama svakoga djeteta, te pomogao bi da se za dijete stvori pozitivno okruženje u kojem će dostići svoj puni potencijal, te izgraditi se u zdravu i stabilnu ličnost.

Upravo zbog ovih razloga i ovogodišnja konferencija posvećena je problemima djece i mladih, kojom želimo upozoriti na potrebu veće stručne posvećenosti i društvenog

angažmana ovoj izuzetno važnoj problematici. S tim u vezi i brojni autori na naučnoj konferenciji „Unapređenje kvaliteta života djece i mladih“ govorili su o unapređenju kvaliteta života i kreativne afirmacije djece predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta, zaštiti sloboda i prava djece, razvijanju programa kojima će se povećati obuhvaćenost djece osnovnoškolskim obrazovanjem, pružanju podrške osobama s posebnim potrebama, informisanju i edukovanju šire društvene javnosti o potrebama djece i mladih i o inkluziji djece i mladih s posebnim potrebama putem masmedija, mijenjanju stavova prema osobama s posebnim potrebama, pružanju podrške konstantnom procesu dijaloga između roditelja, nastavnika, vladinih i nevladinih struktura s ciljem unapređivanja inkluzije i ukupnog obrazovnog sistema, posticanja naučno-istraživačkog rada u korist osoba s posebnim potrebama i djece i mladih uopšte, kao i saradnje sa nadležnim organima iz oblasti prosvjete, zdravstva, socijalne i dječje zaštite, fizičke kulture i drugim organima koji se bave zaštitom, edukacijom i rehabilitacijom djece i mladih i drugim srodnim temama.

Svakako da će ova publikacija, kao i prethodne, biti od izuzetnog naučnog, ali i aplikativnog značaja kako institucijama koje se bave djecom, tako i roditeljima i brojnim pomažućim profesijama da unaprijede svoja znanja i socijalne vještine iz ove oblasti. Takođe, predstavljeni radovi sa ovogodišnjeg skupa imaju izuzetan društveni značaj, jer današnje društvo ima veliku odgovornost u stvaranju uslova za zdravo odrastanje djece.

Banja Luka, septembar, 2021. godine

Urednici

PLENARNA IZLAGANJA

PREVENCIJA KAO FAKTOR UNAPREĐENJA KVALITETA ŽIVOTA ZANEMARENE I ZLOSTAVLJANE DJECE U PORODICI

Prof. dr Dragana Šćepović¹
Univerzitet u Banjoj Luci
Fakultet političkih nauka

Apstrakt: Iako postoje teškoće u davanju jedne opšteprihvaćene definicije pojma nasilje nad djecom, većina autora se slaže da su osnovni oblici nasilja nad djecom u porodici zanemarivanje i fizičko, psihičko i seksualno zlostavljanje. Centri za socijalni rad imaju javna ovlaštenja i zadatak da štite djecu, njihova prava i interese, ali i da pružaju podršku i pomoć roditeljima, s ciljem unapređenja kvaliteta života djece u porodici. U slučajevima zanemarivanja i zlostavljanja djece u porodici, centri intervenišu mjerama socijalne i porodičnopravne zaštite i preduzimaju mjere za sprečavanje daljeg nasilja. Pored centara za socijalni rad i drugi subjekti zaštite (policija, tužilaštva, sudovi, zdravstvene i obrazovne ustanove), čiji je zadatak ne samo zaštita žrtava i procesuiranje nasilja, već i sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici, predstavljaju ključne aktere u implementaciji svih oblika i mjera prevencije. S ciljem izgradnje sistema i ostvarivanja boljeg preventivnog djelovanja, u radu su analizirani standardi prevencije sadržani u Konvenciji Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (podizanje nivoa svijesti o nasilju kao društvenom problemu, uvođenje sadržaja o nasilju u programe obrazovnih ustanova, stručno usavršavanje, senzibilizacija profesionalaca i njihovo osposobljavanje za međusektorsku saradnju i preventivni rad sa počiniocima nasilja). S obzirom na to da preventivne aktivnosti nisu u značajnoj mjeri zastupljene u okviru redovnih aktivnosti subjekata zaštite, u radu se ukazuje na njihove obaveze i mogućnosti provođenja preventivnih mjera na lokalnom nivou. Provođenje preventivnih aktivnosti, koje su usmjerene na sprečavanje, suzbijanje, ali i zaustavljanje daljeg nasilja, podrazumijeva interdisciplinarni pristup i multisektorsku saradnju svih subjekata zaštite. U tom smislu, posebna pažnja je posvećena koordinisanom djelovanju svih subjekata koji su uključeni u proces prevencije, čiji je cilj usaglašavanje postupaka i aktivnosti, i povećanje odgovornosti svih učesnika.

Ključne riječi: prevencija, zanemarivanje, zlostavljanje, djeca, porodica

Uvod

Činjenicu da je nasilje nad djecom u porodici u stalnom porastu, potvrđuje svakodnevno povećanje broja djece koja su zanemarena i zlostavljana u vlastitim porodicama. U skladu sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine – Međunarodni ugovori“ br. 19/13), nasilje u porodici obuhvata sva djela fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja koja se događaju u porodici ili domaćinstvu, ili između bivših ili sadašnjih bračnih drugova ili partnera. Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije, nasilje nad djecom obuhvata sve oblike fizičkog i/ili emocionalnog zlostavljanja, seksualno zlostavljanje, zanemarivanje ili nemarno postupanje, komercijalnu ili drugu eksploataciju, što dovodi do stvarnog ili potencijalnog narušavanja zdravlja djeteta, njegovog opstanka, razvoja ili dostojanstva u kontekstu odnosa koji podrazumijeva odgovornost, povjerenje ili

¹ Dr Dragana Šćepović, vanredni profesor, Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka, Studijski program Socijalni rad ; dragana.scepovic@fpn.unibl.org

moć (WHO, 1999). Killen (Killen, 2001: 17) opisuje nasilje nad djecom kao složenu i bolnu pojavu. To je, kako navodi, pojam koji opisuje „mnogu bespomoćnu djecu kojima je nešto uskraćeno”. Nasilje nad djecom u porodici, prema Buljan Flander i Kocijan Hercigonja (2003: 1), obuhvata „fizičko i mentalno povređivanje, seksualno zlostavljanje i nemaran postupak ili maltretiranje djece ispod 18 godina od strane osoba koje su odgovorne za djetetov razvoj”. Iako se slaže sa većinom autora da postoje četiri oblika nasilja nad djecom: zanemarivanje, fizičko nasilje, emocionalno nasilje i seksualno nasilje, Killen (Killen, 2001: 17) smatra da ovi oblici zlostavljanja svakako nisu kategorije koje jedna drugu isključuju, i da se najčešće govori o tome koji oblik zlostavljanja je dominantan u tom momentu. Važno je istaći da o nasilju nad djecom u porodici govorimo ne samo kada je dijete direktna žrtva nasilja od strane osoba koje ono dobro poznaje, već i u situacijama kada je izloženo nasilju u porodici kao indirektna žrtva, odnosno kada prisustvuje scenama nasilja u porodici.

U skladu sa Konvencijom o pravima djeteta UN (1989), države imaju odgovornost da putem nadležnih institucija obezbijede zaštitu djeteta od svih oblika nasilja. Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (u daljem tekstu: Konvencija Savjeta Evrope) utvrđeno je da je obaveza država potpisnica usklađivanje sistema zaštite i sistema prevencije nasilja nad ženama i u porodici sa obavezama preuzetim njenim potpisivanjem i ratifikovanjem. Dosadašnja iskustva su pokazala da se najveći dio mjera i aktivnosti prevencije u Republici Srpskoj provodio u okviru aktivnosti nevladinih organizacija, koje su dale značajan doprinos u sprečavanju i suzbijanju nasilja u porodici. Subjekti zaštite (centri za socijalni rad, policija, tužilaštva, sudovi, zdravstvene i obrazovne ustanove), čiji je zadatak ne samo zaštita žrtava i procesuiranje nasilja, već i sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici, predstavljaju ključne aktere u implementaciji svih oblika i mjera prevencije, od kojih se kao najznačajnije izdvajaju: podizanje nivoa svijesti o nasilju kao društvenom problemu (kroz kampanje i informisanje o različitim oblicima nasilja, o djelovanju subjekata zaštite, mjerama zaštite i podrške žrtava nasilja i sl.), obrazovanje (uvođenje sadržaja o nasilju u programe obrazovnih ustanova), stručno usavršavanje i senzibilizacija profesionalaca u svim sektorima, i njihovo osposobljavanje za međusektorsku saradnju, ali i preventivni rad i terapijski programi za počinioc nasilja koji su usmjereni na usvajanje nenasilnog ponašanja i promjenu nasilnih oblika ponašanja. Polazeći od toga da preventivne aktivnosti nisu u značajnoj mjeri zastupljene u okviru redovnih aktivnosti subjekata zaštite, u fokusu rada su i mogućnosti provođenja preventivnih aktivnosti i obaveze svakog subjekta zaštite u ostvarivanju ovih zadataka u Republici Srpskoj.

Zanemarivanje i zlostavljanje djece u porodici

Iako se ne mogu usaglasiti oko definisanja pojma *nasilje nad djecom*, većina autora je saglasna da su osnovne vrste nasilja nad djecom u porodici zanemarivanje i fizičko, emocionalno i seksualno zlostavljanje. Zanemarivanje, koje podrazumijeva nepružanje adekvatne njege i brige djetetu od strane odraslih i zapostavljanje njegovih osnovnih potreba, što može dovesti do oštećenja zdravlja i poteškoća u razvoju djeteta, smatra se najčešće zastupljenom vrstom nasilja nad djetetom od strane roditelja. Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije, zanemarivanje se određuje kao nemar ili propust osoba koje pružaju njegu da obezbijede razvoj djeteta u oblastima zdravlja, ishrane, smještaja, obrazovanja, emocionalnog razvoja i bezbjednosti uslova života, u okviru razumno raspoloživih sredstava porodice ili pružaoca njege, što narušava ili može narušiti zdravlje djeteta ili njegov fizički, psihički, duhovni, moralni ili društveni razvoj. Zanemarivanje obuhvata i propuste u vršenju nadzora i zaštite djece od povređivanja u mjeri u kojoj je to moguće, a fizičko zlostavljanje djeteta je prepoznato kao oblik zlostavljanja koje dovodi do stvarnog ili potencijalnog fizičkog povređivanja usljed postojanja ili odsustva interakcije koja predstavlja razuman okvir nadzora roditelja ili osobe koja ima odgovornost, moć nad djetetom ili povjerenje djeteta. Seksualno zlostavljanje djeteta definisano je kao uključivanje djeteta u seksualnu aktivnost koju ono nije u stanju da razumije u potpunosti, sa kojom nije saglasno ili za koju nije razvojno doraslo i nije u stanju da se s njom saglasi, aktivnost kojom se krše zakoni ili socijalni tabui društva (WHO, 1999). Hart (1987; prema Vidanović, Kolar, 2008: 56) definiše emocionalno zlostavljanje djece kroz sledeće tipove roditeljskog ponašanja: odbacivanje, degradacija, terorisanje, izolacija, „kvarenje“, eksploatacija, uskraćivanje esencijalne stimulacije i emocionalne razmjene i nepouzdanost i nekonzistentno roditeljstvo.

U Konvenciji o pravima djeteta UN (1989), porodica je definisana kao osnovna grupa društva i prirodno okruženje za rast i dobrobit svih njenih članova. Rot (2006) o porodici govori kao o

primarnoj maloj grupi u kojoj se razvija odnos roditelj-dijete, u kojoj su emocionalni odnosi intenzivni, interakcija dugotrajna i raznovrsna, a uzajamni uticaji i zavisnost veliki. Ekerman (1966: 41) porodicu opisuje kao mjesto u kome se ljubav razmjenjuje u svim pravcima, a Margaret Mid (M. Meed, prema Golubović, 1981) kao jedinstveno mjesto gdje se stvara čovjek. Iako je u većini definicija porodica prepoznata kao prvo socijalno okruženje u kome dijete stiče svoja iskustva, uspostavlja bliske odnose ljubavi, poštovanja i razumijevanja, kao mjesto sigurnosti i sreće, ipak za veliki broj djece porodice predstavljaju mjesto stalnih sukoba, konflikata i nesigurnosti, neizvjesnosti, strepnje i straha. Prema Kaprara i Cervone (2003) psihoanalitičari su prvi istakli značaj porodične klime i porodičnih odnosa, posebno odnosa roditelj-dijete za razvoj djeteta. U skladu sa teorijom afektivnog vezivanja Džona Bolbija (John Bowlbi, 1969), kod djeteta postoji primarna potreba za posebnom vrstom vezivanja za odrasle, koju naziva *attachment* (privrženost), a koja označava specifičnu emocionalnu vezu između djeteta i majke, odnosno osobe koja brine o djetetu. Bolbi (1969) smatra da kvalitet privrženosti zavisi od osjetljivosti majke na potrebe djeteta i signale koje joj dijete šalje. U skladu s tim, Meri Ejnsvort (Mary Ainsworth, prema Howe, 1995) govori o postojanju četiri vrste privrženosti kod djece: sigurna, izbjegavajuća, ambivalentna i dezorganizovana, dok prema Hov (Howe, 1995) postoji još jedna vrsta koju on naziva *bez prihvaćenosti*, a odnosi se na djecu koja nisu bila u prilici da stvore privrženost. Prema Mejn (Main, 1999), privrženost je univerzalna pojava i svako dijete će se vezati sigurno ili nesigurno, ukoliko postoje osobe za koje se može vezati. Dijete žrtva nasilja u porodici je, kako navodi Polovina (2007: 173), izloženo „nepodnošljivom iskustvu rascjepa u svom doživljaju roditelja kao osobe za koju je na neki način osjećajno vezano, a koja ga ugrožava, odbacuje”. Prema Roner (Rohner, 2004) postoji samo jedna dimenzija roditeljskog ponašanja i to je roditeljska toplina, koju razmatra kao prihvatanje (roditelji je izražavaju kao ljubav i toplinu) ili odbijanje (roditelji je izražavaju kao neprijateljstvo, agresiju, zanemarivanje i odbacivanje djeteta). Pojmom odbacivanje, Roner ukazuje upravo na problem zanemarivanja i svih oblika zlostavljanja djece od strane roditelja. Zanemarivanje i zlostavljanje djece od strane roditelja predstavljaju poremećen odnos u kome osoba koja treba da štiti dijete, u stvari predstavlja za njega izvor opasnosti.

Zanemarivanje i zlostavljanje djece predstavlja ozbiljan i veoma složen društveni problem. U skladu sa Zakonom o socijalnoj zaštiti Republike Srpske ("Sl. glasnik RS" br. 37/12, 90/16, 94/19. i 42/20), *djetetom žrtvom nasilja* smatra se dijete kome se nanosi fizička, psihička i seksualna patnja ili emocionalna bol, kao i prijetnja takvim djelima ili zanemarivanje, nebriga i nezadovoljavanje osnovnih životnih potreba, što ga ozbiljno sputava da uživa u svojim pravima i slobodama (član 18. tačka 4), a *djetetom čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama* (član 18. tačka 3), smatra se dijete čiji roditelji zbog bolesti ili smrti jednog roditelja, nesređenih porodičnih odnosa, materijalnih ili drugih razloga nisu u mogućnosti da mu obezbijede normalne uslove za pravilno vaspitanje, fizički i psihički razvoj. Pod pojmom dijete čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, koji, kako se vidi, nije precizno definisan u navedenom zakonu, između ostalih kategorija djece čiji je razvoj ugrožen porodičnom situacijom, podrazumijevaju se i zanemarena i zlostavljana djeca. Djeca čiji je razvoj ometen porodičnim odnosima izložena su zanemarivanju, zlostavljanju i zloupotrebi, i drugim neprimjerenim odnosima roditelja prema njima. Djeci, koju roditelji zanemaruju i zlostavljaju, ugroženo je ne samo zadovoljavanje osnovnih fizioloških potreba, već i potreba za sigurnošću, ljubavlju, poštovanjem i samopoštovanjem, kao i potreba za samoaktualizacijom. Prema Maslovu (Maslov, 1982), potrebe višeg reda se ne mogu normalno zadovoljavati u nesigurnoj i nepredvidivoj socijalno-psihološkoj atmosferi i strahu.

Porodičnim zakonom Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske” br. 54/02, 41/08. i 63/14) utvrđene su situacije kada roditelj zanemaruje roditeljske dužnosti i zloupotrebljava roditeljska prava. U članu 106. stav 3. Porodičnog zakona stoji da roditelj grubo zanemaruje roditeljske dužnosti i prava ako: napusti dijete, ne brine o djetetu s kojim ne živi duže od mjesec dana, ako u roku od godinu dana ne stvori uslove za zajednički život sa djetetom koje je smješteno u drugu porodicu ili ustanovu, a za to nema opravdan razlog, ako je zanemario staranje o osnovnim životnim potrebama djeteta s kojim živi ili se ne pridržava mjera koje je radi zaštite prava i dobrobiti djeteta prethodno donio nadležni organ. Članom 106. stav 2. navedenog zakona definisano je da roditelj zloupotrebljava roditeljska prava i dužnosti ako: provodi fizičko ili psihičko nasilje nad djetetom, seksualno iskorištava dijete, eksploatiše dijete prisiljavajući ga da pretjerano radi ili da obavlja rad neprimjeren njegovom uzrastu, ako dozvoljava djetetu uživanje alkoholnih pića, droga i drugih

opojnih supstanci ili ga na to navodi, ako navodi dijete na bilo koji oblik društveno neprihvatljivog ponašanja ili ako na bilo koji drugi način grubo krši prava djeteta.

Djeca koju roditelji zanemaruju i zlostavljaju često žive i u nepovoljnim socijalno-ekonomskim prilikama, a mreža socijalne podrške je neadekvatna ili ne postoji. Poremećaji odnosa između roditelja i djece, koji se ispoljavaju kao zlostavljanje i zanemarivanje djece, predstavljaju složenu pojavu koja zahtijeva reakciju nadležnih institucija, prvenstveno centara za socijalni rad. Ukoliko postoji životna ugroženost djeteta, aktivnosti centra su usmjerene na pružanje neposredne zaštite djetetu, a ukoliko postoje razvojni rizici za dijete, aktivnosti se usmjeravaju na obezbjeđivanje uslova za njegov potpun rast i razvoj, kao i na promjenu ponašanja roditelja koja mogu ugroziti razvoj djeteta. Procjena sigurnosti djeteta podrazumijeva procjenu izloženosti djeteta zanemarivanju, zlostavljanju, izrabljivanju, ugroženosti i sl. Kada kapaciteti porodice nisu dovoljni za njeno kvalitetno funkcionisanje, centri za socijalni rad, koji imaju značajnu ulogu u zaštiti prava i interesa djeteta koju roditelji zanemaruju i zlostavljaju, intervenišu mjerama socijalne i porodičnopravne zaštite (Šćepović, 2018).

Zaštita prava i interesa djece koju roditelji zanemaruju i zlostavljaju

Pravo svakog djeteta je da ono i njegova porodica dobiju prilagođenu i pravovremenu stručnu pomoć, pri čemu se mora voditi računa o najboljem interesu djeteta i zaštiti njegovih prava. Stručnjaci imaju obavezu da djeci obezbijede pomoć i podršku, a roditelji odgovornost da prihvate stručnu pomoć i da unaprijede roditeljske vještine. U skladu sa Konvencijom o pravima djeteta, države potpisnice su u obavezi da obezbijede da djetinjstvo uživa posebnu pomoć i brigu, i da dijete raste u porodičnom okruženju. Članom 19. Konvencije o pravima djeteta je utvrđeno da države imaju obavezu preduzimanja mjera kojima će se dijete zaštititi od svih oblika nasilja, zloupotrebe, zlostavljanja i zanemarivanja. U skladu sa odredbama navedene Konvencije, dijete ima pravo da živi sa svojim roditeljima i da se ne odvajaju od njih, roditelji imaju zajedničku odgovornost da obezbijede djetetu stabilno i sigurno okruženje, a država ima obavezu da im pomogne u ostvarivanju ovog prava. Konvencijom je utvrđeno da, ukoliko ne postoji potrebna sigurnost djeteta u porodici, država mora da zaštiti dijete, kao i da, prilikom izbora mjere zaštite, prioritet imaju porodični oblici zbrinjavanja. U članu 9, kojim je definisano očuvanje porodične zajednice i sprečavanje razdvajanja porodice, naglašava se da nijedno dijete ne treba da bude odvojeno od roditelja protiv svoje volje, što znači da se izdvajanje djeteta iz porodice može vršiti samo kad je to stvarno neophodno i kad je u najboljem interesu djeteta (Šćepović, 2018). Univerzalnim principima (pravo djeteta na život, opstanak i razvoj; zaštita djeteta od bilo kog oblika diskriminacije; pravo djeteta na izražavanje mišljenja i pravo na najbolji interes djeteta), postavljenim u Konvenciji o pravima djeteta, utvrđeni su načini postupanja sa djecom. Zaštita prava zanemarene i zlostavljane djece podrazumijeva da se u svim aktivnostima koje se preduzimaju treba rukovoditi najboljim interesom djeteta. Svako dijete ima pravo da učestvuje u ostvarivanju svojih prava, odnosno da izrazi svoje mišljenje o svim stvarima koje ga se tiču, što znači da dijete koje roditelji zanemaruju i zlostavljaju ima pravo da izrazi svoje mišljenje vezano za mjere koje centar za socijalni rad primjenjuje. Primjena navedenih principa u radu sa zlostavljanom i zanemarenom djecom podrazumijeva usklađenost domaćeg pravnog okvira sa odredbama Konvencije o pravima djeteta. Prava djece koju roditelji zanemaruju i zlostavljaju, koja proizilaze iz Konvencije, utvrđena su i Ustavom Republike Srpske, u kome stoji da posebnu zaštitu treba obezbijediti djeci o kojima se roditelji ne staraju na adekvatan način (član 36). U skladu sa Porodičnim zakonom Republike Srpske, roditelji imaju dužnost i pravo da štite djecu i da se brinu o njihovom životu i zdravlju (član 81. tačka 1), a organ starateljstva je u obavezi da, ukoliko to interesi djece zahtijevaju, pruži pomoć roditeljima u sređivanju njihovih socijalnih, materijalnih i ličnih prilika i odnosa (član 95). Navedenim zakonom je utvrđeno da država ima obavezu da posredstvom nadležnih organa preduzme mjere za zaštitu djeteta od svakog oblika zanemarivanja i zlostavljanja. Socijalna zaštita djece žrtava nasilja u porodici u Republici Srpskoj definisana je Zakonom o socijalnoj zaštiti. Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici ("Sl. glasnik Republike Srpske" br. 201/12, 108/13, 82/15 i 84/19) obezbijedena je efikasnija i potpunija zaštita zanemarene i zlostavljane djece. Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece („Službeni glasnik Republike Srpske" br. 82/13) na snazi je od 2013. godine. Nadležni organi su u obavezi da pri izboru i provođenju mjera i usluga zaštite prava i interesa djeteta, pored poštovanja domaćeg normativnog pravnog okvira, uvažavaju i odredbe ratifikovanih međunarodnih dokumenata.

Preventivne aktivnosti centara za socijalni rad u radu sa zanemarenom i zlostavljanom djecom i njihovim roditeljima

Centri za socijalni rad predstavljaju osnovne ustanove sa javnim ovlaštenjima u sistemu socijalne zaštite Republike Srpske. Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti Republike Srpske (član 101. stav 2), centri za socijalni rad, pored osnovnih, obavljaju i stručne poslove u provođenju socijalne zaštite i socijalnog rada, porodične i dječije zaštite. U skladu sa navedenim, jedan od zadataka centara za socijalni rad je da razvijaju i unapređuju preventivne aktivnosti koje doprinose sprečavanju i suzbijanju socijalnih problema. Na osnovu Porodičnog zakona Republike Srpske, poslovi zaštite i pružanja pravne pomoći porodici i njenim članovima povjereni su organu starateljstva odlukom nadležnog organa lokalne samouprave (član 13). Vršeci poslove i obavljajući funkciju organa starateljstva, centri za socijalni rad predstavljaju institucije koje se sa posebnim društvenim ovlaštenjima bave zaštitom djece i porodice. Prema Milovanović i Krgović (1998), sve aktivnosti centara za socijalni rad, koje se odnose na zaštitu prava djece, zasnovane su na protektivnom pristupu koji podrazumijeva određene intervencije koje su motivisane i opravdane interesom djeteta.

Dijete, korisnik prava u socijalnoj zaštiti, prema Zakonu o socijalnoj zaštiti jeste dijete: bez roditeljskog staranja, sa smetnjama u razvoju, čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, žrtva nasilja, žrtva trgovine djecom, sa društveno neprihvatljivim ponašanjem, izloženo socijalno rizičnim ponašanjima i dijete kome je zbog posebnih okolnosti potrebna socijalna zaštita. Porodičnim zakonom, Zakonom o socijalnoj zaštiti, Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici i drugim zakonskim i podzakonskim aktima utvrđeno je da su centri za socijalni rad dužni da pruže djeci svu neophodnu pomoć, podršku i zaštitu.

U skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici, centri za socijalni rad imaju koordinirajuću ulogu u zaštiti svih žrtava nasilja. Obaveza centra je da formira stručni tim koji se sastoji od predstavnika centra, organa i službi jedinice lokalne samouprave, policije, nevladinih organizacija i stručnjaka koji rade na slučajevima nasilja u porodici, radi utvrđivanja plana pomoći žrtvi (član 21). Aktivnosti na tretmanu žrtve nasilja, kao i na prevenciji nasilja u porodici, provode se posredstvom centara za socijalni rad, koji obezbjeđuju interdisciplinarni i multisektoralan pristup. Multisektoralan pristup podrazumijeva saradnju nadležnih institucija, njihovu odgovornost i ispunjavanje obaveza u postupku pružanja zaštite žrtvama nasilja, a djeca uživaju posebnu pomoć i zaštitu (Šćepović i Rakanović Radonjić, 2018).

Ajduković (2008: 64) pod intervencijama koje organ starateljstva preuzima u zaštiti djece koju roditelji zanemaruju i zlostavljaju i njihovih porodica, podrazumijeva prije svega preventivne aktivnosti, zatim rane intervencije (psihosocijalni programi čiji je cilj osnaživanje porodica koje su pod malim ili umjerenim rizikom za obavljanje svojih uloga i funkcija, kao što je upozorenje roditelja), zakonski obavezne intervencije koje se provode u zajednici (nadzor nad vršenjem roditeljskog prava, mjere usmjerene na osnaživanje i promjenu ponašanja roditelja), alternativno zbrinjavanje djece van porodice i posttretmanske intervencije koje podržavaju roditelje u održavanju postignute promjene.

Centri za socijalni rad imaju velike nadležnosti u zaštiti zanemarene i zlostavljane djece i pružanju podrške i pomoći njihovim roditeljima, ali i u provođenju preventivnih aktivnosti. Zadatak koji se odnosi na razvijanje i unapređenje preventivnih aktivnosti kojima se doprinosi sprečavanju i suzbijanju socijalnih problema, među kojima se nasilje u porodici izdvaja kao jedan od najozbiljnijih, centri mogu realizovati kroz provođenje aktivnosti primarne prevencije (opšta i ciljana). Centri za socijalni rad bi trebalo da provode mjere *opšte prevencije*, namijenjene svim porodicama sa djecom, kojima se prevenira negativan uticaj rizičnih faktora, ali i mjere *ciljane prevencije* kojima se pruža pomoć roditeljima usmjerena na promjenu životnih okolnosti, loših ponašanja, ali i unapređenje roditeljskih sposobnosti. Mjere ciljane prevencije su usmjerene na smanjivanje postojećih i sprečavanje nastanka novih problema. Preventivne aktivnosti, koje su usmjerene na sprečavanje i suzbijanje zanemarivanja i zlostavljanja djece, trebalo bi prvenstveno usmjeriti na faktore koji dovode do ovog problema. Prema Killen, na kvalitet roditeljstva mogu nepovoljno da se reflektuju neke od dimenzija ličnosti, kao što su nezrelost, emocionalne teškoće, mentalni poremećaji, mentalna zaostalost i bolesti zavisnosti (Killen, 2001: 98). Zanemarivanje i zlostavljanje djece često je povezano i sa stambenim i materijalnim problemima, nezaposlenošću, ali i drugim teškoćama kao što su bolest,

poremećeni partnerski odnosi, razvod, izostanak ili nedovoljna mreža socijalne podrške, samohrani roditelji, nizak obrazovni nivo, ponašanja naučena u porodici porijekla i sl.

Prevenција nasilja nad djecom u porodici, koja je usmjerena na poboljšavanje kvaliteta roditeljstva i na unapređenje kvaliteta života djece u porodici, podrazumijeva provođenje aktivnosti kojima će se uticati na faktore rizika, pružati podrška porodici i osposobljavati roditelji da odgovornije obavljaju svoju roditeljsku ulogu. Polazeći od toga kako Denijels i Vajngarten (Daniels i Weingarten, 1983, prema Milojković i sar., 1997: 70) opisuju fenomen roditeljstva, ističući da roditeljstvo daje priliku roditeljima da ispolje ko su, ali i da nauče šta mogu da budu i da postanu drugačiji, za očekivati je da će se provođenjem preventivnih aktivnosti uticati na promjenu ponašanja roditelja koji neadekvatno obavljaju svoju roditeljsku ulogu, na smanjenje broja djece koju roditelji zanemaruju i zlostavljaju, a čiji su razvoj i sigurnost ugroženi u njihovim vlastitim porodicama, upravo zbog neodgovornog odnosa roditelja prema njima.

Takođe, može se reći da i mjere organa starateljstva, kao što su upozorenje roditelja na nedostatke u podizanju i vaspitanju djece i stalni nadzor nad vršenjem roditeljskog prava, predstavljaju preventivne mjere, ako ih posmatramo u odnosu na mjeru oduzimanje djeteta od roditelja i zbrinjavanje u drugu porodicu ili smještaj u ustanovu.

Iako centri za socijalni rad imaju velika ovlaštenja u radu sa zanemarenom i zlostavljansom djecom i njihovim roditeljima, multisektorski odgovor zahtijeva uključivanje i ostalih subjekata, ne samo u postupak zaštite, već i u osmišljavanje i provođenje preventivnih mjera.

Prevenција zanemarivanja i zlostavljanja djece u sistemu zaštite i podrške u Republici Srpskoj

I pored postojanja obaveza koje su preuzete potpisivanjem i ratifikovanjem Konvencije Savjeta Evrope, može se reći da subjekti zaštite žrtava nasilja u Republici Srpskoj u prethodnom periodu nisu u značajnijoj mjeri provodili preventivne aktivnosti. Podaci pokazuju da programi prevencije još uvijek ne predstavljaju redovne aktivnosti ustanova i institucija koje se bave problemima nasilja u porodici, kao i da su u prethodnom periodu najvećim dijelom na provođenju preventivnih mjera i aktivnosti bile angažovane nevladine organizacije.

U cilju dobijanja podatka o tome da li i u kojoj mjeri subjekti zaštite na lokalnom nivou provode preventivne aktivnosti i primjenjuju multisektorski pristup u prevenciji nasilja, stručni tim Gender centra (Šućur Janjetović, 2018; Šćepović, 2021)² uradio je analizu stanja u oblasti prevencije nasilja za nekoliko lokalnih zajednica.³ Analiza se fokusirala na preventivne mjere i aktivnosti, njihov sadržaj i uslove realizacije. Prilikom izrade analize tokom 2018. godine, na osnovu razgovora koji je vođen u okviru fokus grupa sa profesionalcima koji rade na slučajevima nasilja u porodici, i koji su prošli edukacije čiji je cilj bio osposobljavanje za pružanje multisektorskog odgovora žrtvama nasilja, bilo je evidentno da na nivou lokalnih zajednica ili nije ništa rađeno ili je nedovoljno urađeno na poslovima prevencije nasilja nad ženama i u porodici. Na osnovu analize sadržaja razgovora u okviru fokus grupa stekao se utisak da su preventivne aktivnosti na marginama interesa lokalnih subjekata zaštite i podrške. Dvije godine kasnije, stručni tim je u istim opštinama ponovo uradio analizu stanja u oblasti prevencije nasilja. Pored rada u fokus grupama, koji je ponovo realizovan sa profesionalcima

² Gender centar Vlade Republike Srpske realizovao je projekat „Povećanje pristupa kvalitetnijim multisektorskim uslugama za osobe koje su preživjele nasilje nad ženama i u porodici na lokalnom nivou“, u okviru koga je rađena analiza postupanja subjekata zaštite u pružanju multisektorskog odgovora u slučajevima nasilja nad ženama i u porodici na lokalnom nivou. Kao rezultat analize urađena su dva izvještaja:

*Šućur Janjetović, V. (2018). Izvještaj o sprovedenim aktivnostima u okviru mentorskog praćenja primjene znanja i vještina stečenih na obukama po Modulu za multisektorsku obuku za pružaoce usluga u skladu sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i u porodici na lokalnom nivou vlasti u Zvorniku, Bratuncu, Milićima, Višegradu, Rudom, Novom Goraždu i Gradu Istočno Sarajevo sa pripadajućim opštinama. Banja Luka: Gender centar Republike Srpske.

*Šćepović, D. (2021). Izvještaj Mentorskog tima o sprovedenim aktivnostima u okviru mentorskog praćenja primjene znanja i vještina stečenih na obukama po Modulu za multisektorsku obuku za pružaoce usluga u skladu sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju svih oblika nasilja nad ženama i u porodici na lokalnom nivou vlasti. Banja Luka: Gender centar Republike Srpske.

³Analiza je urađena za područje sledećih lokalnih zajednica: Zvornik, Bratunac, Milići, Višegrad, Rudo, Novo Goražde i Grad Istočno Sarajevo sa pripadajućim opštinama.

koji su prošli obuku za multisektorsku saradnju, u svrhu dobijanja preciznijih podataka sprovedeno je kvalitativno istraživanje u kome je korištena metoda prikupljanja podataka, tehnika intervjuisanje, a kao instrument je korišten strukturisani intervju. Intervjuom se nastojalo doći do saznanja o pokretačima incijativa preventivnih aktivnosti, načinima provođenja, multisektorskom pristupu u provođenju preventivnih aktivnosti, preventivnim mjerama, uključivanju javnosti u njihovu realizaciju, kao i načinima finansiranja provedenih aktivnosti. Analiza stanja u oblasti prevencije nasilja iz 2021. godine pokazala je da postoji napredak, odnosno uočeno je da je većina subjekata zaštite bila u većoj mjeri angažovana na provođenju različitih mjera i aktivnosti iz domena prevencije nasilja, kao i da se dio preventivnih aktivnosti provodio uvažavajući multisektorski pristup. I pored značajnog napretka, može se reći da i dalje prevencija nasilja u porodici nije na zadovoljavajućem nivou. S obzirom na to da se preventivne mjere provode sporadično, trebalo bi prije svega provoditi edukacije za profesionalce koji rade na slučajevima nasilja, čiji sadržaji bi omogućili da se sistem prevencije i zaštite žrtava nasilja u porodici u Republici Srpskoj uskladi sa standardima Konvencije Savjeta Evrope.

U fokusu ovog rada su preventivne mjere i aktivnosti čije je cilj sprečavanje i suzbijanje nasilja nad djecom u porodici i mogućnosti preventivnog djelovanja subjekata zaštite na lokalnom nivou. Konvencija Savjeta Evrope propisuje obaveze državama potpisnicama u sprovođenju prevencije nasilja. U ovom dijelu su prikazani *standardi* utvrđeni u Konvenciji Savjeta Evrope, koji određuju postupanja subjekata zaštite u oblasti prevencije, i mogućnosti njihove primjene u oblasti preventivnog djelovanja.

Za izgradnju sistema preventivnog djelovanja posebnu važnost imaju odredbe, odnosno standardi utvrđeni u trećem poglavlju Konvencije Savjeta Evrope, koji se odnose na prevenciju nasilja nad ženama i u porodici (članovi od 12. do 17). Standardi prevencije, kojima se određuju postupanja subjekata zaštite u oblasti prevencije nasilja nad ženama i u porodici, odnose se na: podizanje nivoa svijesti, obrazovanje, usavršavanje stručnih osoba, preventivnu intervenciju i terapijske programe, i učestvovanje privatnog sektora i medija. Konvencijom se zahtijeva da države potpisnice preduzmu potrebne mjere u promociji promjena društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja žena i muškaraca s ciljem iskorjenjivanja predrasuda, običaja, tradicija i svih drugih postupanja u praksi, kao i zakonodavne i druge mjere za sprečavanje svih oblika nasilja od strane bilo kog fizičkog ili pravnog lica. Takođe, od država se zahtijeva da uzmu u obzir specifične potrebe posebno ranjivih grupa.

Standard *podizanje nivoa svijesti* od država potpisnica zahtijeva da obezbijede dobru informisanost o različitim oblicima nasilja, o njegovim manifestacijama i posljedicama, a sve s ciljem podizanja svijesti građana o nasilju u porodici, što će omogućiti lakše prepoznavanje nasilja, osnaživanje žrtava nasilja, ali i drugih građana da prijavljuju nasilje, za šta su zaduženi subjekti zaštite. U standardu koji se odnosi na *obrazovanje*, ističe se da postoji obaveza uvođenja sadržaja o nasilju u formalno obrazovanje, u neformalne obrazovne sadržaje, a takođe i u medije, kulturne i sportske aktivnosti, i aktivnosti za provođenje slobodnog vremena. Standard *usavršavanje stručnih osoba*, koji obavezuje države da obezbijede kontinuirano usavršavanje profesionalaca koje rade sa žrtvama ili počiniocima svih djela nasilja, kao i osposobljavanje za multisektorsku saradnju, smatra se jednom od značajnijih mjera preventivnog djelovanja. U Konvenciji je utvrđen i standard koji se odnosi na *preventivno djelovanje i terapijski rad sa počiniocima nasilja*, čiji je cilj sprečavanje daljeg nasilja i promjene nasilnih obrazaca ponašanja kod počinitelja. Svrha standarda *privatni sektor i mediji* je da se obezbijedi podsticanje privatnog sektora, sektora informacijske i komunikacijske tehnologije i medija na učestvovanje u izradi i provođenju politika, što podrazumijeva i izradu kodeksa za medijsko izvještavanje o slučajevima nasilja.

Djelovanje subjekata zaštite u oblasti prevencije, pored pitanja koje mjere i aktivnosti bi trebalo provoditi, otvara i pitanje mogućnosti multisektorskog preventivnog djelovanja, kao i pitanje kako svaki od navedenih subjekata zaštite može predložene mjere i aktivnosti prevencije prilagoditi specifičnim okolnostima.

Svaki subjekt zaštite ima važnu ulogu i može da u značajnoj mjeri, samostalno ili zajedno sa drugim subjektima, doprinese sprečavanju i suzbijanju nasilja nad djecom u porodici. S obzirom na to da prevencija nasilja nad djecom predstavlja za subjekte zaštite poseban izazov, aktivnim uključivanjem i angažovanjem institucija i ustanova značajno se može unaprijediti preventivno djelovanje. U nastavku su prikazane *mogućnosti provođenja preventivnih aktivnosti* pojedinih

subjekata zaštite na lokalnom nivou i načini prilagođavanja mjera i aktivnosti specifičnim okolnostima pojedinih subjekata.

Lokalne zajednice su, u skladu sa Zakonom o lokalnoj samoupravi („Sl.glasnik Republike Srpske“ br. 97/16, 36/19. i 61/21), u obavezi da informišu i obavještavaju javnost o pitanjima koja su značajna za život i rad građana na području lokalne zajednice, od kojih se kao veoma značajan izdvaja problem nasilja nad djecom u porodici. U skladu s tim, lokalne zajednice imaju obavezu da učine dostupnim podatke o stanju nasilja nad djecom u porodici na svom području. Lokalna zajednica se može angažovati na provođenju prevencije nasilja u porodici kroz sledeće aktivnosti: planiranje preventivnih aktivnosti u okviru akcionih planova; osmišljavanje i realizacija opštih i specijalizovanih kampanja o nasilju u porodici i nasilju nad djecom; pružanje finansijske podrške za realizaciju preventivnih aktivnosti; provođenje aktivnosti čiji je cilj edukacija građana; uključivanje sadržaja o nasilju u obrazovne programe predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola na nivou lokalnih zajednica; jačanje profesionalnih kompetencija stručnjaka koji su angažovani na poslovima nasilja u porodici i druge aktivnosti.

Policija ima važnu ulogu u provođenju prevencije nasilja nad djecom u porodici, koja se ogleda u osmišljavanju i realizaciji programa prevencije i javnih kampanja, posebno kampanja kojima se podstiče prijavljivanje nasilja, samostalno ili u saradnji sa drugim subjektima. Uzimajući u obzir činjenicu da veliki broj policajaca, koji rade sa žrtvama nasilja, nisu prošli neophodne edukacije o nasilju u porodici, značajna preventivna mjera je podizanje stručnih kompetencija zaposlenih u policiji, permanentno edukovanje profesionalaca za rad sa žrtvama nasilja, za rad sa počiniocima nasilja, kao i za pružanje multisektorskog odgovora u zaštiti žrtava nasilja, i radu sa počiniocima nasilja nad djecom u porodici. Takođe, neophodno je raditi na podizanju svijesti profesionalaca o nasilju nad djecom u porodici kao društvenom problemu.

Centri za socijalni rad, u provođenju socijalne zaštite i socijalnog rada, na osnovu Zakona o socijalnoj zaštiti, obavljaju stručne poslove, od kojih se kao značajni izdvajaju razvoj i unapređenje preventivnih aktivnosti koje doprinose sprečavanju i suzbijanju socijalnih problema (član 101. stav 2). U skladu s tim, centri bi trebalo da provode niz mjera koje se mogu posmatrati kao aktivnosti primarne, sekundarne i tercijarne prevencije nasilja nad djecom u porodici. Aktivnosti primarne prevencije se odnose na sprovođenje programa i usluga koje su namijenjene opštoj populaciji, kao i na osmišljavanje i realizaciju opštih i specijalizovanih kampanja s ciljem širenja informacija u javnosti i podizanja svijesti stanovništva o raširenosti pojave nasilja nad djecom u porodici, oblicima nasilja i posljedicama koje ostavlja. Centri mogu samostalno ili u saradnji sa drugim subjektima zaštite da provode aktivnosti čiji je cilj ohrabrivanje prijavljivanja nasilja. Centri bi trebalo da podatke o stanju u oblasti nasilja nad djecom u porodici, koje dostavljaju opštinama, učine dostupnim široj javnosti. Mjere primarne prevencije obuhvataju i podizanje stručnih kompetencija profesionalaca koji rade na slučajevima nasilja nad djecom i u porodici i osposobljavanje za multisektorsku saradnju. Savjetodavne, edukativne i socijalnozaštitne mjere i usluge ubrajaju se u aktivnosti sekundarne prevencije i provode se sa grupama za koje se smatra da postoji visok rizik da postanu žrtve nasilja. Centri bi trebalo da provode i mjere tercijarne prevencije nasilja nad djecom u porodici, koje podrazumijevaju programe za rad sa žrtvama nasilja. Socijalna i porodičnopravna zaštita djece žrtava nasilja i terapijski rad sa počiniocima nasilja takođe se ubrajaju u aktivnosti tercijarne prevencije (Rakanović Radonjić i Šćepović, 2018: 36).

Pravosudni organi (sudovi i tužilaštva) imaju značajnu ulogu u provođenju preventivnih aktivnosti. Profesionalci zaposleni u pravosudnim organima u obavezi su da se, u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici, pri Centru za edukaciju sudija i tužilaca RS permanentno edukuju za rad na slučajevima nasilja. Cilj edukacija je ne samo sticanje znanja i senzibilizacija profesionalaca koji rade na slučajevima nasilja u porodici, već i unapređenje rada i osposobljavanje sudija da postupaju na isti način u svim predmetima nasilja u porodici. Zaposleni u sudovima i tužilaštvima bi svakako trebalo da budu obuhvaćeni i edukacijama koje su usmjerene na pružanje multisektorskog odgovora u slučajevima nasilja u porodici. Takođe, treba da se angažuju zajedno sa ostalim subjektima zaštite na provođenju kampanja, kao i na osmišljavanju i realizaciji programa preventivnog djelovanja.

Zdravstvene ustanove su u skladu sa svojom osnovnom djelatnošću redovno angažovane na provođenju preventivnih aktivnosti čiji je cilj prevencija bolesti. S ciljem povećanja senzibilizacije zaposlenih u zdravstvenom sektoru, koji rade na slučajevima nasilja nad djecom u porodici, kao i osjetljivosti za prepoznavanje slučajeva nasilja nad djecom, preventivni rad bi trebalo usmjeriti na

edukaciju profesionalaca. Takođe, trebalo bi omogućiti da i ostali zaposleni, koji nisu medicinski radnici, budu obuhvaćeni određenim edukacijama. Zdravstvene ustanove bi trebalo da provode preventivne aktivnosti u zajednici, da rade na osmišljavanju i provođenju javnih kampanja i preventivnih programa, posebno programa za rad sa počiniocima nasilja. Posebno je važno da zaposleni budu obuhvaćeni edukacijama o pružanju multisektorskog odgovora u zaštiti žrtava nasilja.

Vaspitno-obrazovne ustanove predstavljaju mjesto gdje i drugi subjekti zaštite provode niz preventivnih mjera i aktivnosti, prije svega edukativne aktivnosti sa učenicima, roditeljima i zaposlenima. Takođe, vaspitno obrazovne ustanove imaju značajnu ulogu u provođenju promotivno-propagandnih aktivnosti, u osmišljavanju i provođenju kampanja, organizovanju tribina, u osmišljavanju i distribuciji različitih vrsta propagandnog materijala. Značajnu preventivnu mjeru predstavlja uključivanje sadržaja o nasilju u obrazovne programe, kako formalne, tako i neformalne, u osnovnim i srednjim školama. Pored toga, trebalo bi uvoditi sadržaje o nasilju u programe predškolskih ustanova, kao i nastavne predmete o nasilju u porodici u nastavne planove visokoškolskih ustanova, gdje se obrazuju profesionalci koji će biti angažovani u radu na slučajevima nasilja nad djecom u porodici.

Nevladine organizacije, koje predstavljaju subjekte podrške žrtava nasilja, kao što je već istaknuto, u najvećoj mjeri su bile angažovane i dale najznačajniji doprinos na provođenju svih oblika i vrsta preventivnih mjera i aktivnosti, kao što su provođenje opštih, a posebno specijalizovanih kampanja (nasilje nad ženama), osmišljavanje i realizacija različitih preventivnih programa, prisustvo u medijima, na društvenim mrežama, rad sa počiniocima nasilja i sl. Važno je istaći da su upravo nevladine organizacije u Republici Srpskoj organizovale prve edukacije za profesionalce koji rade na slučajevima nasilja. Zaposleni u nevladinom sektoru, koji najčešće pružaju specijalizovane usluge žrtvama nasilja, trebalo bi da se permanentno edukuju, što predstavlja jednu od preventivnih mjera.

Zaključak

Neosporno je da nasilje u porodici, a posebno nasilje nad djecom u porodici predstavlja sveprisutan socijalni problem. Adekvatan društveni odgovor na ovaj problem, koji je usmjeren na pružanje efikasne i sveobuhvatne zaštite žrtava nasilja u porodici, sankcionisanje počinitelaca i smanjenje broja slučajeva nasilja u porodici zahtijeva, prije svega, stvaranje dobre zakonske regulative. Donošenje Zakona o zaštiti od nasilja u porodici ukazuje da je problem nasilja u porodici u Republici Srpskoj prepoznat kao ozbiljan društveni problem, i da postoji zainteresovanost države da zaštiti žrtve od nasilja u porodici. Prepoznato je da je neophodno jačanje kapaciteta svih društvenih sistema, koji treba da obezbjeđuju zaštitu svih žrtava nasilja, a posebno zaštitu djece i drugih socijalno osjetljivih grupa. Takođe, kontinuirano se radi na uređenju procedura za postupanje u slučajevima zanemarivanja i zlostavljanja djece u porodici, kao i na unapređenju modela procjene, s ciljem pružanja blagovremene i adekvatne zaštite zanemarenoj i zlostavljanoj djeci. Međutim, i pored toga što postoji pravna regulativa, zakonski i podzakonski mehanizmi kojima se obezbjeđuje zaštita djece žrtava nasilja u porodici, kao i sankcionisanje neprihvatljivih ponašanja roditelja prema djeci, potrebno je da mehanizmi borbe protiv nasilja obuhvate i mjere prevencije, odnosno mjere za sprečavanje i suzbijanje nasilja. Primjena standarda Konvencije Savjeta Evrope, koji se odnose na prevenciju nasilja nad ženama i nasilja u porodici, predstavlja značajan doprinos unapređenju preventivnog djelovanja svih subjekata zaštite na lokalnom nivou. S ciljem ostvarivanja multisektorske saradnje u provođenju preventivnih mjera i aktivnosti subjekata zaštite, u radu su analizirani standardi prevencije, prikazane su mogućnosti njihove primjene i preporuke za preventivno djelovanje usmjerene na sprečavanje i suzbijanje nasilja nad djecom u porodici. Profesionalci treba da budu osposobljeni da djeci, žrtvama nasilja u porodici pružaju efikasnu i efektivnu zaštitu i podršku tokom cjelokupnog postupka zaštite, i da koordinisano provode sve mjere prevencije iz njihove nadležnosti. S obzirom na to da se preventivnim djelovanjem sprečava dalje nasilje i povećava mogućnost izostajanja neprimjerenih ponašanja roditelja prema djeci, subjekti zaštite bi trebalo da permanentno razvijaju nove strategije preventivnog djelovanja.

Literatura:

1. Ajduković, M. (2008). Rane intervencije i ostale intervencije u zajednici kao podrška roditeljima pod rizicima. U: Ajduković, M. i Radočaj, T. (ur.). *Pravo djeteta na život u obitelji* (str. 57–77). Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
2. Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss*. Volume I: Attachment. New York: Basic Books.
3. Buljan Flander, G., i Kocijan Hercigonja, D. (2003). *Zanemarivanje i zlostavljanje djece*. Zagreb: Marko M. Usluge.
4. Ekerman, N. V. (1966). *Psihodinamika porodičnog života, dijagnoza i liječenje porodičnih odnosa*. Titograd: Grafički zavod.
5. Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb: Naprijed.
6. Howe, D. (1995). *Attachment Theory for Social Work Practice*. Houndmills: Palgrave.
7. Kaprara, Đ. V., i Červone, D. (2003). *Ličnost – determinante, dinamika, potencijali*. Beograd: Dereta.
8. Killen, K. (2001). *Izdani – zlostavljana djeca su odgovornost svih nas*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
9. *Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici* („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine – Međunarodni ugovori“ broj 19/13).
10. *Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta* (1989). Preuzeto 16.08.2021. sa: <http://www.unicef.org>
11. Main, M. (1999). Epilogue. Attachment Theory: Eighteen Points with Suggestions for Future Studies. U: J. Cassidy i P. R. Shaver. (Eds.). *Handbook of attachment. Theory, research and clinical applications*, 845–887. New York: The Guilford Press.
12. Maslov, A. H. (1982). *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit.
13. Milojković, M., Srna, J., i Mićović, R. (1997). *Porodična terapija*. Beograd: Centar za brak i porodicu.
14. Milovanović, M., i Krgović, T. (2003). *Centri za socijalni rad. Nastanak – praksa – perspektiva*. Beograd: Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Republike Srbije.
15. Polovina, N. (2007). *Osećajno vezivanje*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
16. *Porodični zakon Republike Srpske* („Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 54/02, 41/08. i 63/14).
17. *Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece* („Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 82/13).
18. Rakanović Radonjić, A. i Šćepović, D. (2018). Subjekt postupanja – centar za socijalni rad. U: Šćepović, D. (ur): *Multisektorski odgovor na nasilje nad ženama i nasilje u porodici*. (str.34-54). Banja Luka: Vlada Republike Srpske - Gender centar Republike Srpske.
19. Rohner, R. P. (2004). The „acceptance-rejection syndrome“. Universal correlates of parental acceptance-rejection. *American Psychologist*, 58, 830–840.
20. Šćepović, D. (2021). *Izveštaj Mentorskog tima o sprovedenim aktivnostima u okviru mentorskog praćenja primjene znanja i vještina stečenih na obukama po Modulu za multisektorsku obuku za pružaoce usluga u skladu sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju svih oblika nasilja nad ženama i u porodici na lokalnom nivou vlasti*. Banja Luka: Gender centar RS.
21. Šćepović, D. (2018). *Dijete, porodični odnosi i socijalni rad*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci.

22. Šćepović, D. i Rakanović-Radonjić, A. (2018). *Nasilje u porodici kroz prizmu socijalnog rada*. (str.203-227) u: Zlokapa, Z. (ur.), (Re)konstrukcija društvene stvarnosti“ Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka, Banja Luka.
23. Šućur Janjetović, V. (2018). *Izveštaj o sprovedenim aktivnostima u okviru mentorskog praćenja primjene znanja i vještina stečenih na obukama po Modulu za multisektorsku obuku za pružaoce usluga u skladu sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i u porodici na lokalnom nivou vlasti u Zvorniku, Bratuncu, Milićima, Višegradu, Rudom, Novom Goraždu i Gradu Istočno Sarajevo sa pripadajućim opštinama*. Banja Luka: Gender centar RS.
24. Vidanović, I., i Kolar, D. (2008). *Mentalna higijena*. Beograd: autorsko izdanje.
25. World Health Organisation (1999). *Report on Consultation on Child Abuse Prevention*, 29–31 March 1999, Geneva.
26. *Zakon o lokalnoj samoupravi* (“Sl. glasnik Republike Srpske“ br. 97/16, 36/19 i 61/21).
27. *Zakon o socijalnoj zaštiti* (“Sl. glasnik RS“ br. 37/12, 90/16, 94/19. i 42/20).
28. *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici* (“Sl. glasnik Republike Srpske“ br. 201/12, 108/13, 82/15 i 84/19).

PREVENTION AS A FACTOR OF IMPROVING THE QUALITY OF LIFE OF NEGLECTED AND ABUSED CHILDREN IN THE FAMILY

Dragana Šćepović, PhD¹
University of Banja Luka
Faculty of Political Science

Abstract: *Although there are difficulties in giving a generally accepted definition of the term violence against children, most authors agree that the basic forms of violence against children in the family are neglect and physical, psychological and sexual abuse. Social work centres have public authority and duty to protect children, their rights and interests, but also to provide support and assistance to parents, with the aim of improving the quality of life of children in the family. In cases of neglect and abuse of children in the family, the centres intervene with measures of social and family protection and take measures to prevent further violence. Along with social work centres, other protection subjects (police, prosecutors, courts, health and educational institutions), whose task is not only to protect victims and process violence, but also to prevent and combat domestic violence, represent key actors in the implementation of all forms and measures of prevention. In order to build a system and achieve better preventive action, the paper analyses the prevention standards contained in the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (raising awareness of violence as a social problem, introducing content on violence in educational programs, professional development, sensitization of professionals and their training for inter-sectoral cooperation and preventive work with perpetrators of violence). Considering that preventive activities are not significantly represented within the regular activities of protection subjects, the paper points to their obligations and possibilities of implementing preventive measures at the local level. The implementation of preventive activities, which are aimed at preventing, combating, but also stopping further violence, implies an interdisciplinary approach and multi-sectoral cooperation of all protection subjects. In this sense, special attention is paid to the coordinated action of all subjects involved in the prevention process, which aims to harmonize procedures and activities, and increase the responsibility of all participants.*

Key words: *prevention, neglect, abuse, children, family*

SPECIFIČNOSTI U PROCESU OBRAZOVANJA MALOLETNIH DELINKVENATA

*dr Marija Maljković³, docent
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*

Apstrakt: Prvobitna istraživanja u oblasti maloletničke delinkvencije i kriminala ukazala su na značajnu povezanost između problema u školovanju i maloletničke delinkvencije. Veliki broj delinkvenata imao višestruke probleme tokom školovanja ili nije pohađao nastavu. Istraživanja sprovedena u ustanovama za institucionalni tretman maloletnih delinkvenata ukazuju na postojanje specifičnosti u toku procesa obrazovanja i to na dva nivoa. Prvi nivo odnosi se na karakteristike njihovog obrazovnog profila, izražene kroz obrazovni nivo, obrazovne aspiracije i specifične probleme u učenju. Drugi se odnosi na njihov obrazovni status, odnosno uključenost ili neuključenost u obrazovni proces.

Cilj ovog rada je sagledavanje specifičnih karakteristika i problema u toku školovanja maloletnih delinkvenata. Analiza podataka izvršena je korišćenjem multivarijantne analize varijanse, korelacione analize, kao i analizom pravosudne statistike o registrovanom kriminalitetu maloletnika u Republici Srbiji u periodu od 2012-2019. godine.

Rezultati istraživanja ukazuju da je kod maloletnih delinkvenata jasno izraženo zaostajanje u procesu osnovnog obrazovanja, tzv. obrazovni deficit, da su njihove obrazovne aspiracije i motivacija na nižem nivou, kao i da imaju niz specifičnih obrazovnih problema u odnosu da nedelinkventne vršnjake. Dalje, oko 40% maloletnika (od 38,8% 2012. do 41,6% 2019.) u trenutku izvršenja krivičnog dela i oko 41,5% (od 47,3% 2012. do 35,5% 2019. godine) maloletnika u trenutku izricanja presude nije bilo uključeno u obrazovni sistem ili te informacije nisu bile poznate. Takođe, uočava se da iako broj maloletnika kojima je izrečena krivična sankcija, posebno u tri poslednje posmatrane godine (2017, 2018 i 2019.) opada, istovremeno se beleži porast broja maloletnika koji su van obrazovnog procesa.

Na osnovu rezultata istraživanja, nameće se zaključak da bi trebalo uložiti napor svih aktera od interesa (od škole, preko porodice, do pravosuđa) kako ne bi došlo do prekida školovanja odnosno isključivanja maloletnika iz obrazovnog sistema.

Ključne reči: maloletni delinkventi, obrazovni profil, obrazovni status

UVOD

Prvobitna istraživanja u oblasti maloletničke delinkvencije i kriminala ukazala su na značajnu povezanost između problema u školovanju i maloletničke delinkvencije (Maguin & Loeber, 1996). Međutim, i danas postoje neslaganja o prirodi te veze i tumačenja empirijskih nalaza. Prepoznaje se više mogućih mehanizama kojima se objašnjava povezanost problema u školovanju i maloletničke delinkvencije, i to: 1) problemi u školovanju utiču na razvoj delinkvencije i drugih vidova problema u ponašanju; 2) delinkvencija i drugi problemi u ponašanju utiču na pojavu problema u školovanju; 3) veza između problema u školovanju i delinkvencije je recipročna; 4) ne postoji povezanost između ova dva fenomena već su oba ishod nekog drugog zajedničkog uzroka (Sweeten, Bushway & Paternoster, 2009: 49-50). Na osnovu istraživanja o uticaju delinkvencije na školovanje uočava se da uključivanje u pravosudni sistem zbog delinkventnog ponašanja remeti proces obrazovanja, od slabljenja školskog postignuća, do napuštanja školovanja u najtežim slučajevima (Sweeten 2006; Hjalmarsson 2008;

³ mara.maljkovic@gmail.com

Lochner 2004, 2011). Rud i saradnici (Rud, van Klaveren, Groot & van Den Brink, 2018) navode da je šansa za rano napuštanje školovanja veća za 11% ako je maloletnik uključen u delinkventne aktivnosti. Proučavajući odnos između delinkvencije i obrazovanja Vard i Vilijams (Ward & Williams, 2015) zaključuju da delinkventno ponašanje pre šesnaeste godine smanjuje verovatnoću od 7 do 10% za završetak srednje škole, dok Hjalmarson (Hjalmarsson, 2008) nalazi da taj procenat ide i do 26%. Poldrugač (1992) ističe da mladi koji su napustili školovanje imaju deset puta veću verovatnoću za ispoljavanjem delinkvencije, nego mladi koji redovno pohađaju nastavu. Najveći broj autora smatra da veza koja postoji nije jednostavna i jednosmerna, već multifaktorska i recipročna (Kubek et. al., 2020; Popović-Citić, 2008; Rud et. al., 2018), što znači da napuštanje školovanja povećava rizik za delinkvenciju i povratno.

OBRAZOVNI PROFIL MALOLETNIH DELINKVENATA U SRBIJI

Značajan broj istraživanja u Srbiji i svetu ukazuje na povezanost između problema u školovanju s jedne strane, i razvoja delinkventnog ponašanja kod dece i mladih s druge strane (Aizer & Doyle, 2013; Gottfredson, 2000; Ilić, 2019; Kranželić Tavra & Bašić, 2005; Kubek, Tindall-Biggins, Reed, Carre & Fenning, 2020; Nastić-Stojanović, Sicurella, Roglić & Soćanin, 2017; Rud et. al., 2018; Silberberg & Silberberg, 1971; Sweeten, Bushway & Paternoster, 2009; O'Donnell, Hawkins, Catalano, Abbott & Day, 1995; Farrington, 1979; Najaka, Gottfredson & Wilson, 2001). U poređenju sa vršnjacima, delinkventi češće dolaze iz siromašnih porodica, imaju manje obrazovane roditelje, niže akademske aspiracije, istoriju školskog neuspeha, hronično izostaju sa nastave, prekidaju školovanje, zaostaju za svojom generacijom, druže se sa delinkventnim vršnjacima i imaju istoriju antisocijalnog ponašanja (Alexander et al, 1997; Elliott & Voss, 1974; Kaplan et al, 2001; Sweeten, et al., 2009). Prema rezultatima istraživanja u našoj zemlji navodi se da je značajan broj delinkvenata imao višestruke probleme tokom školovanja ili nije pohađao nastavu (Žunić-Pavlović i Pavlović, 2003). Ispitivanje maloletnih delinkvenata koji se nalaze u zavodskim vaspitnim ustanovama, ukazuje na specifičnosti njihovog obrazovnog profila. Ilić (2000) navodi da je kod najvećeg broja štićenika jasno izražen obrazovni deficit tj. zaostajanje u procesu osnovnog školovanja. Kod ovih maloletnika u najvećem broju slučajeva školski uzrast nije u skladu, odnosno zaostaje za kalendarskim uzrastom. Obrazovne aspiracije i motivacija značajno su niži kod ove kategorije, iz čega proizilaze teškoće prilikom prihvatanja uloge učenika (Pejović-Milovančević, Popović-Deušić, Draganić-Gajić & Lečić-Toševski, 2008). Evidentna je i odbojnost prema školi i nastavnicima, koja se manifestuje kroz negativan stav, česte konflikte, bežanje iz škole, a neretko i potpunim prekidom školovanja. Kao posledica niskog postignuća, izostajanja iz škole i čestih prekida školovanja, kod ove populacije postoje velike praznine u fondu znanja i funkcionalna nepismenost, a karakterišu ih i nerazvijene radne navike, nesamostalnost u učenju i neodgovornost prema školskim obavezama (Ilić, 2000). Specifični problemi u učenju odnose se na sposobnost usmeravanja pažnje, koncentraciju i konceptualizaciju nastavnog gradiva, kao i na teškoće u čitanju, pisanju i računanju (Pejović-Milovančević i sar., 2008). Navedenim problemima u školovanju maloletnih delinkvenata mogu se dodati i drugi, koji važe za većinu mladih koji imaju probleme u školovanju, a to su: poteškoće u savladavanju gradiva i slabo poznavanje tehnika učenja, nedostatak samodiscipline i lošija koncentracija, nepoverenje u sopstvene sposobnosti, loš akademski self-koncept, kao i značajne individualne razlike u pogledu znanja, veština i ličnih potencijala (Ilić, 2000).

OBRAZOVNI STATUS I ŠKOLSKA SPREMA MALOLETNIH DELINKVENATA U SRBIJI

Počevši od 2012. godine u Republičkom zavodu za statistiku započeto je sa praćenjem obrazovnog statusa maloletnih delinkvenata, u odnosu na stepen uključenosti u školovanje maloletnika protiv kojih je podneta krivična prijava i maloletnika sa izrečenom krivičnom sankcijom. Podaci su analizirani zaključno sa 2019. godinom kao poslednjom za koju su dostupni zvanični podaci. Rezultati istraživanja ukazuju na to da oko 40% maloletnika (od 38,8% 2012. do 41,6% 2019.) u trenutku izvršenja krivičnog dela i oko 41,5% (od 47,3% 2012. do 35,5% 2019. godine) maloletnika u trenutku izricanja presude nije bilo uključeno u obrazovni sistem ili te informacije nisu bile poznate. Iako tokom krivičnog postupka očekivano raste količina informacija o obrazovnom statusu maloletnika, sa

druge strane uočava se značajno povećanje broj maloletnika koji do izricanja krivične sankcije ostaju van obrazovnog procesa. Na primer, 2012. godine procenat neuključenih u školovanje i onih gde nema informacija o školovanju u trenutku krivične prijave je 39,8% , a u trenutku objavljivanja presude 47,3%. Imajući u vidu prosečno trajanje krivičnog postupka prema maloletnicima, uočava se da oni neretko i po nekoliko meseci ostaju isključeni iz obrazovnog sistema (Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku za 2018. u 61% postupci prema maloletnicima su trajali preko 4 meseca, dok je u četvrtini od ukupnih slučajeva postupak trajao od 6 meseci do godinu dana). Drugo, uočava se da iako broj maloletnika kojima je izrečena krivična sankcija, posebno u dve poslednje posmatrane godine (2017. i 2018.) opada, istovremeno se beleži porast broja maloletnika koji su van obrazovnog procesa. Razlog može biti veća primena vaspitnih naloga, odustajanje od gonjenja, gde u strukturi delinkvenata dominiraju slučajevi sa većim obrazovnim deficitom. Međutim, podatke koje pružaju javne statistike treba uzeti sa rezervom, potrebno je sprovesti dodatna, ciljana istraživanja radi utvrđivanja stvarnog stanja. Treba imati u vidu i da odnos delinkvencije i obrazovnog statusa nije jednosmeran, već se radi o cikličnom potkrepljivanju. Učenici koji imaju potrebu za obrazovnom podrškom učestalije bivaju privučeni delinkventnim aktivnostima, pri čemu je analizom studija slučaja maloletnih delinkvenata utvrđeno da njihove edukativne potrebe nisu prepoznate na adekvatan način, već su dobijali teže sankcije u odnosu na delinkvente sa manje izraženim obrazovnim deficitom (Tulman, 2003).

U prilog tezi da se oni nisu uključeni u školovanje nalaze u većem riziku od delinkvencije, govore rezultati istraživanja o visokom udelu nisko obrazovanih u zatvoreničkoj populaciji (Blomberg, Bales, Mann, Piquero & Berk, 2011; Morgan & Kett, 2003; Peguero & Bracy, 2015; Rumberger, 2011; Rumberger & Lim, 2008). Harlou (Harlow, 2003) ukazuje da u Americi oko 68% zatvorenika nije završilo srednju školu, dok su u Filadelfiji lica sa najnižim stepenom obrazovanja učinila blizu 70% od ukupnog broja rasvetljenih krivičnih dela (Wolfgang at all, 1977, prema: Swetten, et al, 2009). Za period od 2012. do 2019. primećuje se da se broj maloletnika bez školske spreme i sa nepotpunom osnovnom školom među prijavljenim i osuđenim maloletnicima smanjuje. Takođe, smanjuje se i broj prijavljenih i osuđenih delinkvenata koji imaju završenu osnovnu školu, a povećava procenat onih sa završenom srednjom školom. Ukoliko analizirane podatke uporedimo sa generalnom populacijom prema Popisu stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji iz 2011. godine (Republički zavod za statistiku), dvostruko veći procenat delinkvenata ima nepotpunu osnovnu školu, nešto veći procenat delinkvenata završava osnovnu školu, dvostruko manje srednju. Međutim, treba imati u vidu da su maloletni učinioci krivičnih dela uzrasta od 14 do 18 godina, tj. da su u uzrasnoj dobi kada se očekuje da je njihov obrazovni proces još uvek u toku, te će dobar deo i završiti srednju školu.

Cilj i zadaci

Istraživanje ima za cilj sagledavanje specifičnih karakteristika i problema u školovanju maloletnih delinkvenata koji se nalaze u postupku izvršenja krivičnih sankcija. Postavlja se pitanje da li su maloletni delinkventi koji su isključeni iz obrazovnog sistema prethodno imali učestalije probleme u školovanju u odnosu na delinkvente koji imaju kontinuitet u školovanju. Zatim, da li su delinkventi koji se nalaze u postupku izvršenja vaninstitucionalnih krivičnih sankcija u povoljnijem obrazovnom statusu u odnosu na one koji se nalaze u ustanovama zavodskog tipa? Izdvajaju se specifični zadaci: ispitivanje problema koji su prethodili prekidu školovanja i ispitivanje obrazovnog statusa maloletnih delinkvenata koji se nalaze u postupku izvršenja krivičnih sankcija vaninstitucionalnog i institucionalnog karaktera.

Metod

Uzorak istraživanja čini 215 maloletnih delinkvenata, od kojih 195 (90,8%) muškog i 20 ženskog (9,2%) pola. Maloletni delinkventi su najvećim delom pripadali populaciji mladih punoletnika (18-21) (81 (38,2)) i 21-26 godina (61(28,7)), starijih maloletnika (16-18 (57 (26,2)) i mlađih maloltnika (15 (6,3)), dok je jedan maloletnik imao ispod 14 godina i u krivičnopravnom smislu predstavljao krivično neodgovorno dete. Najveći broj maloletnih delinkvenata je iz Vaspitno-popravnog doma u Kruševcu (92 (43,3%)), Kazneno-popravnog zavoda za maloletnike u Valjevu (60 (27,6%)), Gradskog centra za socijalni rad Beograd (43 (19,8)) i Zavoda za vaspitanje dece i omladine u Beogradu, Nišu i Knjaževcu (20 (9,2%)). Istraživanje je realizovano tokom 2019. godine.

Za prikupljanje podataka korišćen je instrument posebno konstruisan za potrebe prikupljanja podataka o problemima u školovanju maloletnih izvršilaca krivičnih dela u Srbiji. Prilikom statističke obrade podataka korišćen je softverski paket IBM SPSS Statistics 23.0. Multivarijantna analiza varijanse korišćena je za utvrđivanje efekta obrazovnog statusa maloletnih delinkvenata na probleme tokom školovanja. Korelaciona analiza izvršena je za ispitivanje jačine i smera povezanosti obrazovnog statusa i vrste izrečene sankcije (institucionalne i vaninstitucionalne). Kao mera povezanosti korišćen je Pirsonov koeficijent linearne korelacije.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Rezultati multifaktorske analize varijanse upućuju na to da postoji značajan varijacioni efekat obrazovnog statusa maloletnih delinkvenata u ispoljavanju problema u školovanju kao što su: izostajanje (i opravdano i neopravdano), slaba vezanost za školu, blizina kockarnica/kladionica, etiketiranje od strane nastavnika, omalovažavanje, pretnje i proizvoljno ocenjivanje od strane nastavnika (Tabela 1).

Tabela 1. Multivarijacioni efekat obrazovnog statusa maloletnih delinkvenata na ispitivane varijable

	Vrednost	F	Df	P	Partial eta squared
Δw	.710	3.968	20.000	.000	.290

Rezultati istraživanja pokazuju da je pre svega izostajanje sa nastave, bilo ono opravdano ili neopravdano, u tesnoj vezi sa prekidom školovanja odnosno problemom isključenosti iz obrazovnog sistema maloletnih delinkvenata. Naime, delinkventi isključeni iz obrazovnog sistema učestalije prijavljuju izostajanje. Istraživanja ukazuju na to da izostajanje učenika sa nastave doprinosi opadanju školskog postignuća (Malinić, 2009). Autori nalaze da izostajanje učenika sa nastave, bez znanja roditelja, staratelja ili nastavnika može predstavljati prvi ozbiljan simptom problema i poremećaja u ponašanju dece i mladih (Bouillet i Uzelac, 2007). Takođe, izostajanje iz škole vezuje se za nepostojanje radnih navika, nedovoljno razvijene intelektualne sposobnosti, negativne stavove prema školi i nastavnicima, nepovoljnu užu socijalnu sredinu, poremećaje u konativnoj strukturi ličnosti (smanjena kontrola nad agresivnim ponašanjem, nizak prag tolerancije na frustraciju i sl.), loše i poremećene odnose u porodici, socijalnopatološke pojave u užoj socijalnoj sredini, slabu kontrolu roditelja ili staratelja nad detetom, nepovoljne ekološke okolnosti u mestu prebivališta (postojanje devijantnih grupa, nepostojanje organizovanih sadržaja za provođenje slobodnog vremena, loši stambeni uslovi) ili teškoće adaptacije na novu sociokulturnu sredinu nakon migracije (Poldrugáč, 1981).

Dalje, na osnovu predočenih rezultata, kao ozbiljan problem u domaćoj školskoj prasi prepoznaje se negativan odnos nastavnika prema maloletnim delinkventima. Prema tome, delinkventi koji su prijavljivali loše postupke nastavnika - od etiketiranja, omalovažavanja, do pretnji su učestalije bili isključeni iz obrazovnog sistema. Zloupotrema psihoaktivnih supstanci od strane nastavnika takođe je češće prijavljivana od strane delinkvenata sa nepovoljnijim obrazovnim statusom. Etiketiranje dece uz čitav spektar negativnih ponašanja nastavnika prema maloletnim delinkventima i deci sa problemima u ponašanju, koja se suočavaju sa „morem negativizma“, kako od strane nastavnika, tako i od strane vršnjaka i roditelja prepoznaje se u školskoj praksi (de Laet et al., 2016; O'Brennan, Bradshaw & Furlong, 2014; Jenson, Olympia, Farley & Clarke, 2004). Konkretno, istraživački nalazi upućuju na to da nastavnici prema deci sa problemima u ponašanju ispoljavaju više negativnih interakcija. Autori smatraju da je suština poruke koju tim putem nastavnici šalju učenicima sa problemima u ponašanju: ako uradiš nešto prikladno ništa pozitivno se neće desiti, a ako uradiš nešto neprikladno, bićeš kažnjen (Gunter, Denny, Jack, Shores & Nelson 1993). Rezultati

longitudinalne istraživačke studije o kvalitetu interakcija između učenika i nastavnika, ukazuju na to da su se nastavnici u drugoj tački merenja mnogo negativnije odnosili prema učenicima koji su u prvoj tački merenja ispoljavali ponašanja kojima se krše pravila i koji su imali slabija obrazovna postignuća, da bi se u trećoj tački merenja pokazalo da su učenici prema kojima su se nastavnici negativnije odnosili (u drugoj tački) više ispoljavali ponašanja kojima se krše pravila i imali lošija obrazovna postignuća (de Laet et al., 2016). Istraživačke studije u kojima su razmatrani različiti faktori (od individualnih, preko porodičnih do sredinskih) koji utiču na procenu učenika od strane nastavnika potvrđuju da se učenici sa problemima u ponašanju posmatraju „negativnije“ u odnosu na ostale učenike (O’Brennan, Bradshaw & Furlong, 2014). Koerzivnim interakcijama između učenika i nastavnika pojačava se negativna razmena. Odnos nastavnika sa učenicima sa problemima u ponašanju se smatra veoma važnim za njihov dalji socioemocionalni razvoj. Istraživanja ukazuju na to da dobar odnos nastavnika sa učenicima može supresovati negativan uticaj rizičnih faktora poput konflikata sa roditeljima i sprečiti razvoj delinkventne trajektorije (Wang, Brinkworth & Eccles, 2013). Sugerise se niz pozitivnih strategija za unapređivanje školske klime, upravljanje odeljenjem, pohvaljivanje i drugo (Jenson et al., 2004).

Kao što je i očekivano, rezultati istraživanja upućuju na to da su delinkventi koji su bili isključeni iz obrazovnog sistema češće prijavljivali slabu privrženost školi, kao i nepovoljne situacione faktore, poput blizine kockarnica. Autori izdvajaju sledeće karakteristike škola u kojima ima veći broj delinkvenata: veći stepen nepoverenja između učenika i nastavnika, slaba posvećenost školi, nejasna i nekonzistentna školska pravila i druge razlike u vezi sa organizacijom rada škole i školskom klimom (Farrington & Welsh, 2008). U studiji koja je rađena na uzorku od 12 srednjih škola, otkriveno je da su škole sa višom stopom delinkvencije bile karakteristične po: većem broju neopravdanih izostanaka, niskom socioekonomskom statusu porodica, pri čemu je kod majki bila učestalije evidentirana psihijatrijska dijagnoza, a kod očeva ispoljavanje antisocijalnog ponašanja i drugo (Rutter, 1982). Kontrolisanjem socioekonomskog statusa i ključnih aspekata inteligencije, utvrđeno je da još neki školski faktori (poput velike zastupljenosti kažnjavanja i slabe zastupljenosti pohvala i nagrađivanja) određuju školu kao pogodnu sredinu za veću stopu delinkvencije kod učenika (Rutter, 1982). Istraživanjem koje je rađeno na reprezentativnom nacionalnom uzorku u 254 američke srednje škole sa ciljem ispitivanja povezanosti organizacionih aspekata škola i školskim kriminalom i neredom, došlo se do podataka da je u školama u kojima su pravila pravednija i jasnija manje ispoljavanje delinkventnog ponašanja i viktimizacija učenika, ali ne i viktimizacija nastavnika. S druge strane, u školama u kojima vlada pozitivna školska klima i manja viktimizacija nastavnika, ali ne i učenika, delinkventno ponašanje nije manje zastupljeno (Gottfredson, Gottfredson, Payne & Gottfredson 2005). Takođe, uočava se da je siromaštvo kao karakteristika socijalne sredine u kojoj se škola nalazi u korelaciji sa viktimizacijom nastavnika u školi, kao i sa samoizveštavanjem učenika o ispoljavanju delinkventnog ponašanja i viktimizaciji (Gottfredson et al., 2005).

Rezultati istraživanja ukazuju da maloletni delinkventi koji se nalaze u ustanovama zavodskog tipa (vaspitna ustanova i vaspitno popravni dom) češće napuštaju školovanje u odnosu na one sa vanzavodskim krivičnim sankcijama. Kod njih je učestalije dolazilo do isključivanja iz obrazovnog sistema. Uočava se i da su delinkventi pod pojačanim nadzorom Organa starateljstva, kao teže forme vanzavodskih sankcija takođe bili statistički značajno povezani sa isključenošću iz obrazovnog sistema. Pre svega, s obzirom na trajanje krivičnog postupka bez obzira na načelo hitnosti, prekid školovanja je izvestan. Međutim, takođe treba imati u vidu da se radi o populaciji koja je prethodno prošla većinu mera vanzavodskog karaktera. Imajući ovo u vidu od izuzetnog značaja je sistemski odgovor na specifične obrazovne potrebe mladih koji se nakon izlaska iz institucije vraćaju u školu. Brojna istraživanja ukazuju na neophodnost individualizacije usluga u okviru školskog sistema, koji treba da omogući optimalne uslove za vraćanje maloletnih delinkvenata nazad u proces školovanja (Sinclair, Unruh, Griller Clark & Waintrup, 2017; Bullis & Yovanoff, 2005). U tom smislu i Goldkajnd (Goldkind, 2011) upućuje na važnost prisustva stručnjaka za mentalno zdravlje u školama, koji mogu posebnim pristupom da pomognu mladima da se reintegrišu u školski sistem. U većem broju istraživačkih studija potvrđeno je da povratak u školu nakon izlaska iz ustanove za izvršenje krivičnih sankcija, može umanjiti dugoročne negativne posledice boravka u ovim institucijama (Blomberg et al., 2011; Bullis, Yovanoff & Havel, 2004; Sweeten, 2006).

Redovno pohađanje nastave, vreme provedeno u produktivnim aktivnostima, pozitivna povezanost sa nastavnicima i vršnjacima, kao i ostvarivanje školskih postignuća, u značajnoj meri

smanjuje verovatnoću za ponovnim vršenjem delinkventnih aktivnosti (Anderson, 2014; Blomberg et. al., 2011; Bullis, Yovanoff & Havel, 2004; Gottfredson, 1986; Hirsch, Dierkhising & Herz, 2018; Kubek et. al., 2020; Lochner & Moretti, 2004).

ZAKLJUČAK

Bez obzira na to što se u važećoj legislativi u Republici Srbiji (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 76) učenici sa problemima u ponašanju prepoznaju kao populacija koja ima potrebe za dodatnom obrazovnom podrškom podjednako kao i oni sa intelektualnim, motoričkim, senzornim i drugim smetnjama u razvoju, kao i na njihovu veću zastupljenost u odnosu na druge probleme i veću progresiju ka delinkvenciji, oni se retko nalaze među primerima dobre inkluzivne prakse (Jerotijević i Mrše, 2015; MPIO, 2020). S obzirom na dominantnu orijentaciju u svetskoj i domaćoj praksi i u skladu sa rezultatima istraživanja, najveći broj maloletnika u Srbiji biva osuđen na sankcije vaninstitucionalnog karaktera, što im omogućava lakšu reintegraciju u odnosu na delinkvente u ustanovama zavodskog tipa, trebalo bi više domaće stručne pažnje posvetiti ovom problemu. U situaciji kada kao da se čeka da se na školovanju i profesionalnoj orijentaciji delinkvenata radi tek kada dođu u ustanove zavodskog tipa (jer su tako najdostupniji), nije teško zaključiti da su na gubitku su i maloletni delinkventi i društvo u koje treba da se reintegriše.

Na osnovu rezultata istraživanja, nameće se zaključak da bi trebalo uložiti napor svih aktera od interesa (od škole, preko porodice, do pravosuđa) kako ne bi došlo do prekida školovanja odnosno isključivanja maloletnika iz obrazovnog sistema. U literaturi se s tim u vezi mogu naći primeri programa koji se odnose na opštu populaciju, kao i oni koji su usmereni na populaciju maloletnih delinkvenata.

S obzirom da maloletni delinkventi spadaju u rizičnu grupu u vezi sa napuštanjem školovanja neretko i po osnovu više kriterijuma (na primer, nizak socioekonomski status ili slaba kontrola roditelja), programi usmereni na sprečavanje osipanja mogu poslužiti kao primer dobre prakse. Jedan od primera u domaćoj sredini predstavlja program „Sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije“ koji je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije sprovelo u saradnji sa Unicefom u Srbiji i Centrom za obrazovnu politiku. Najznačajniji rezultat projekta je smanjena stopa osipanja i to za 66,1 %, a kao najefektivnije pokazale su se upravo individualizovane mere podrške za učenike u riziku od osipanja (Veselinović, Vušurović, Jovanović i Čekić-Marković, 2016). Poseban doprinos ovog projekta ogleda se u postignutim rezultatima, koji ukazuju da škola može preventivno da deluje, čak i na one faktore za koje se često smatra da su joj dometi ograničeni (na primer, siromaštvo, disfunkcionalnost porodice ili problemi u ponašanju učenika).

U radu sa maloletnim delinkventima kao dragocena prepoznaje se saradnja između pravosudnog i obrazovnog sistema u krivičnim postupcima protiv maloletnika, unapređivanja školske klime, neformalnog obrazovanja maloletnih delinkvenata, programa mentorstva, popravljanja odnosa sa nastavnicima i drugim akterima obrazovanja i vaspitanja. Kako bi se maloletnik koji je iz obrazovnog procesa prvobitno isključen zbog krivične procedure, nastavio sa školovanjem potrebno je organizovati tim stručnjaka iz različitih oblasti (pravosuđe, obrazovanje, mentalno zdravlje). Sistematskom analizom preko trideset naučnih članaka koji su imali za predmet praksu ponovnog uključivanja maloletnih delinkvenata u škole, utvrđeno je da se maloletni delinkventi i članovi njihovih porodica suočavaju sa brojnim preprekama, od administrativnih do stigmatizacije od strane drugih učenika i osoblja, manjkavosti u psihološkoj podršci i drugo (Kubek, Tindall-Biggins, Reed, Carre & Fenning, 2020). Čini se da uloga škole u prevenciji maloletničke delinkvencije nedovoljno prepoznata. Naime, programi zasnovani na restorativnom pristupu (konferencije, mirotvorački krugovi) sa jedne i intervencije usmerene na razvoj pozitivnog ponašanja sa druge strane prepoznati su kao veoma efikasni kako u unapređivanju školske klime, redukovanju konflikata, redukovanju disciplinskih prestupa u osnovnoj i srednjoj školi i drugo (Hirschfield, 2018).

LITERATURA

- Aizer, A., & Doyle, J. (2013). What is the long-term impact of incarcerating juveniles. *Retrieved June, 15*.
- Alexander, K. L., Entwisle, D. R., & Horsey, C. S. (1997). From first grade forward: Early foundations of high school dropout. *Sociology of Education, 87*-107.
- Anderson, D. M. (2014). In school and out of trouble? The minimum dropout age and juvenile crime. *Review of Economics and Statistics, 96*(2), 318-331.
- Blomberg, T. G., Bales, W. D., Mann, K., Piquero, A. R., & Berk, R. A. (2011). Incarceration, education and transition from delinquency. *Journal of Criminal Justice, 39*(4), 355-365.
- Bouillet, D., & Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Školska knjiga.
- Bullis, M., & Yovanoff, P. (2005). More alike than different? Comparison of formerly incarcerated youth with and without disabilities. *Journal of Child and Family Studies, 14*(1), 127-139.
- Bullis, M., Yovanoff, P., & Havel, E. (2004). The importance of getting started right: Further examination of the facility-to-community transition of formerly incarcerated youth. *The Journal of Special Education, 38*(2), 80-94.
- Davidoff, A., & Kenney, G. (2005). *Uninsured Americans with Chronic Health Conditions: Key Findings from the National Health Interview Survey*. Washington, DC: Urban Institute.
- De Laet, S., Colpin, H., Van Leeuwen, K., Van den Noortgate, W., Claes, S., Janssens, A., & Verschueren, K. (2016). Transactional links between teacher–student relationships and adolescent rule-breaking behavior and behavioral school engagement: Moderating role of a dopaminergic genetic profile score. *Journal of youth and adolescence, 45*(6), 1226-1244.
- Elliott, D. S., & Voss, H. L. (1974). *Delinquency and dropout*. Lexington, MA: D.C. Heath.
- Farrington, D. P. (1979). Longitudinal research on crime and delinquency. *Crime and justice, 1*, 289-348.
- Farrington, D. P., & Welsh, B. C. (2008). *Saving children from a life of crime: Early risk factors and effective interventions*. Oxford University Press.
- Goldkind, L. (2011). A leadership opportunity for school social workers: Bridging the gaps in school reentry for juvenile justice system youths. *Children & Schools, 33*(4), 229-239.
- Gottfredson, D. C. (1986). An empirical test of school-based environmental and individual interventions to reduce the risk of delinquent behavior. *Criminology, 24*(4), 705-731.
- Gottfredson, G. D., Gottfredson, D. C., Payne, A. A. & Gottfredson, N. C. (2005). School climate predictors of school disorder: Results from a national study of delinquency prevention in schools. *Journal of Research in Crime and Delinquency, 42*(4), 412-444.
- Gunter, P.L., Denny, R.K., Jack, S.L., Shores, R.E., & Nelson, C.M. (1993). Aversive stimuli in academic interactions between students with serious emotional disturbance and their teachers. *Behavior Disorders, 19*, 265–274.
- Harlow, C. W. (2003). *Education and correctional populations*. Bureau of Justice Statistics Special Report, U. S. Department of Justice.
- Hirsch, R. A., Dierkhising, C. B., & Herz, D. C. (2018). Educational risk, recidivism, and service access among youth involved in both the child welfare and juvenile justice systems. *Children and youth services review, 85*, 72-80.
- Hirschfield, P. J. (2018). The role of schools in sustaining juvenile justice system inequality. *The Future of children, 28*(1), 11-36.
- Hjalmarrsson, R. (2008). Criminal justice involvement and high school completion. *Journal of Urban Economics, 63*(2), 613-630.
- Ilić, Z. (2000). *Resocijalizacija mladih prestupnika – Osnove pedagogije mladih sa poremećajima u društvenom ponašanju*. Beograd: Defektološki fakultet.
- Ilić, Z. (2019). *Problemi i poremećaji u ponašanju mladih i socijalna pedagogija izazovi i stranputice*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Jenson, W. R., Olympia, D., Farley, M., & Clark, E. (2004). Positive psychology and externalizing students in a sea of negativity. *Psychology in the Schools, 41*(1), 67-79.
- Jerotijević, M., Mrše, S. (2015). Priručnik za prilagođavanje pristupa obrazovanju učenika iz osetljivih grupa sa primerima dobre prakse (Bukvar inkluzivnog obrazovanja). Beograd: MPIO.
- Kaplan, D. S., Peck, B. M., & Kaplan, H. B. (1997). Decomposing the academic failure–dropout relationship: A longitudinal analysis. *The Journal of Educational Research, 90*(6), 331-343.
- Kranželić-Tavra, V., & Bašić, J. (2005). Školski neuspjeh i napuštanje škole. *Dijete i društvo, 7*(1), 15-28.
- Kubek, J. B., Tindall-Biggins, C., Reed, K., Carr, L. E., & Fenning, P. A. (2020). A systematic literature review of school reentry practices among youth impacted by juvenile justice. *Children and Youth Services Review, 110*, 104773.
- Lochner, L. (2004). Education, work, and crime: A human capital approach. *International Economic Review, 45*(3), 811-843.
- Lochner, L. (2011). *Non-production benefits of education: Crime, health, and good citizenship* (No. w16722). National Bureau of Economic Research.

- Lochner, L., & Moretti, E. (2004). The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrests, and Self-Reports. *The American Economic Review*, 94(1) 155-189.
- Maguin, E., & Loeber, R. (1996). Academic performance and delinquency. *Crime and justice*, 20, 145-264.
- Morgan, M., & Kett, M. (2003). *The prison adult literacy survey. Results and implications*. IPS, Irish Prison Service.
- Malinić, D. (2009). *Neuspeh u školskoj klupi*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Najaka, S. S., Gottfredson, D. C., & Wilson, D. B. (2001). A meta-analytic inquiry into the relationship between selected risk factors and problem behavior. *Prevention Science*, 2(4), 257-271.
- Nastić-Stojanović, J., Sicurella, F., Roglić, A., Soćanin, D. (2017). *Škola u zajednici – zajednica u školi*. Beograd: Zapadnobalkanski institut.
- O'Brennan, L.M., Bradshaw, C.P. & Furlong, M.J. (2014). Influence of Classroom and School Climate on Teacher Perceptions of Student Problem Behavior. *School Mental Health*, 6, 125–136. <https://doi.org/10.1007/s12310-014-9118-8>
- O'Donnell, J., Hawkins, J. D., Catalano, R. F., Abbott, R. D., & Day, L. E. (1995). Preventing School Failure, Drug Use, and Delinquency Among Low-Income Children: Long-Term Intervention in Elementary Schools. *American Orthopsychiatric Association*, 65(1), 87-100.
- Pejović-Milovančević, M., Popović-Deušić, S., Draganić-Gajić, S., Lečić-Toševski, D. (2008). Inkluzivno obrazovanje dece sa problemima ponašanja. U Z. Matejić-Đuričić (Ur.), *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja* (str. 95-105). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Poldrugač, Z. (1981). Relacije između nekih karakteristika toka škole vanja i kriminalnog ponašanja djece i omladine na području Zagreba (magi starski rad). *Zagreb: Medicinski fakultet*.
- Poldrugač, Z. (1992). Regionalne karakteristike toka i problema školovanja maloljetnih delinkvenata u Republici Hrvatskoj. *Defektologija*, 28(1-2), 261-282.
- Popović-Čitić, B. (2008). *Prevenција nasilnog ponašanja učenika u školskoj sredini*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu.
- Republički zavod za statistiku (2013). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku. *Maloletni učinioci krivičnih dela, 2011; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; 2017 i 2018*.
- Rud, I., van Klaveren, C., Groot, W., & van Den Brink, H. M. (2018). What drives the relationship between early criminal involvement and school dropout?. *Journal of Quantitative Criminology*, 34(1), 139-166.
- Rumberger, R. W. (2011). *Dropping out*. Harvard University Press.
- Rumberger, R. W., & Lim, S. A. (2008). *Why students drop out of school: A review of 25 years of research*.
- Rutter, M. (1982). *Fifteen Thousand Hours: Secondary Schools and their Effects on Children*. Cambridge: Massachussetts. Harvard University Press.
- Silberberg, N. E., & Silberberg, M. C. (1971). School achievement and delinquency. *Review of educational research*, 41(1), 17-33.
- Sinclair, J. S., Unruh, D. K., Griller Clark, H., & Waintrup, M. G. (2017). School personnel perceptions of youth with disabilities returning to high school from the juvenile justice system. *The Journal of Special Education*, 51(2), 95-105.
- Sweeten, G. (2006). Who will graduate? Disruption of high school education by arrest and court involvement. *Justice Quarterly*, 23(4), 462-480.
- Sweeten, G., Bushway, S. D., & Paternoster, R. (2009). Does dropping out of school mean dropping into delinquency?. *Criminology*, 47(1), 47-91.
- Tulman, J. B. (2003). Disability and delinquency: How failures to identify, accommodate, and serve youth with education-related disabilities lead to their disproportionate representation in the delinquency system. *Whittier J. Child. & Fam. Advoc.*, 3, 3.
- Veselinović, Ž., Vušurović, A., Jovanović, V. i Čekić-Marković, J. (2016). *Sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema*. Beograd: Unicef.
- Vlada Republike Srbije (2012). *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*. Beograd: Sl. glasnik RS, br, 107, 2012.
- Wang, M. T., Brinkworth, M., & Eccles, J. (2013). Moderating effects of teacher–student relationship in adolescent trajectories of emotional and behavioral adjustment. *Developmental psychology*, 49(4), 690.
- Ward, S., & Williams, J. (2015). Does juvenile delinquency reduce educational attainment?. *Journal of Empirical Legal Studies*, 12(4), 716-756.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/05. (2005).
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017, 27/2018-dr. Zakon, 10/19, 27/2018-dr.zakon i 6/2020.

Žunić-Pavlović, V., Pavlović, M. (2003). Efikasnost vaspitnih mera u školovanju maloletnih delinkvenata. *Nastava i vaspitanje*, 52(5), 568-582.

MPIO (2020). Mreža podrške inkluzivnog obrazovanja i vaspitanja. <http://www.mrezainkluzija.org/primeri-dobre-prakse/srednje-skole> pristupljeno 9.9.2020.

SPECIFICITIES OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF JUVENILE DELINQUENTS

dr Marija Maljković
assistant professor
University of Belgrade
Faculty of special education and rehabilitation

Summary

The initial research in the field of juvenile delinquency and crime has pointed out the significant connection between schooling problems and juvenile delinquency. A large number of delinquents have had multiple problems throughout their schooling or have not attended classes. The research conducted in the institutions that treat juvenile delinquents has shown that there are certain characteristics of the process of education which occur on two levels. The first level refers to the characteristics of their educational profile, expressed through their educational level, educational aspirations, and specific learning problems. The second one refers to their educational status, that is to say, whether they are included in the educational process or not.

The goal of this paper is to analyze specific characteristics and the schooling problems of juvenile delinquents. The data analysis was conducted by using multivariate analysis of variance, correlation analysis, as well as the analysis of judicial statistics on registered juvenile delinquency in the Republic of Serbia from 2012 to 2019.

The results of the research have shown that juvenile delinquents lag in the process of primary education, the so-called educational deficit is pronounced, their educational aspirations and their motivation are usually on the much lower level, and they have a whole range of specific educational problems in contrast to their non-delinquent peers. Furthermore, about 40% of juveniles (from 38.8% in 2012 to 41.6% in 2019) at the moment of committing a crime and around 41.5% of juveniles (from 47.3% in 2012 to 35.5% in 2019) at the moment of receiving the verdict were not included in the educational system, or the pertaining information was not obtained. Also, even though the number of juvenile delinquents who had received the sentence decreased, especially in the last three monitored years (2017, 2018, 2019), at the same time there was an increase in the number of juvenile delinquents outside the educational process.

Based on the research results, the conclusion drawn is that efforts should be made by all the main actors (from schools, through the family, to the judiciary) to prevent the interruption of schooling, i.e. the exclusion of juveniles from the educational system.

Keywords: juvenile delinquents, educational profile, educational status

UNAPREĐENJE KVALITETA ŽIVOTA DJECE I MLADIH
SEKCIJA I

PEDAGOŠKE IMPLIKACIJE RAZVOJA REZILIJENTNOSTI DJECE PRI UKLJUČIVANJU U VRTIĆ TOKOM PANDEMIJE U SLOVENIJI I BIH

Prof. dr Aleksandra Šindić, Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet⁴
Prof. dr Jurka Lepičnik Vodopivec, Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta⁵

Apstrakt: Studija kvalitativnog, eksplorativnog tipa imala je za cilj sagledati iskustvo vaspitača o razvoju rezilijentnosti pri uključivanju djece u vrtić tokom COVID 19. Podaci o uvidima 54 ispitanika - vaspitača iz vrtića u Republici Sloveniji i Bosni i Hercegovini, prikupljeni su u martu i aprilu 2021. godine putem samostalno kreiranog istraživačkog instrumenta. Rezultati istraživanja rasyjetljavaju specifičnost adaptacije djece na vrtić tokom pandemije COVID 19 iz ugla vaspitača, roditelja i djece. Izdvojene su tri kategorije koje ukazuju na faktore koji podržavaju razvoj rezilijentnosti djece, a odnose se na autonomiju i pedagošku intervenciju vaspitača, saradnju (timski rad i organizacija s kolegama i saradnja s roditeljima) i emocionalnu regulaciju vaspitača.

Ključne riječi: adaptacija djece na vrtić, autonomija, aktivnosti s djecom, saradnja, emocionalna regulacija

Uvod

Prvo iskustvo sa institucionalnim vaspitanjem i obrazovanjem je najčešće i prvo iskustvo odvajanja predškolaca od roditelja (Velan i Vorkapić, 2020). Često je praćeno je separacionim strahom koji ima adaptivnu funkciju (Milivojević, 2008), pa iako može biti izraženiji i neprijatniji, predstavlja normalnu fazu u razvoju djeteta (Ehrenreich i sar., 2008). Dolazak djeteta u vrtić usmjeren je na adaptaciju u smislu emocionalno-socijalne kategorije (Kamenov, 2006), a iz ugla teorije vezanosti predstavlja ostvarivanje sigurne veze djece sa vaspitačem i drugom djecom koja je od presudne važnosti za kvalitet vaspitno-obrazovnog rada u vrtiću (Cugmas, 2010). Iskustvo adaptacije djece na vrtić stresno je za djecu ali i za odrasle (roditelje i vaspitače) koji su uključeni u ovaj proces (Lepičnik Vodopivec, 2012), te je u kontekstu adaptacije djece na vrtić opravdano govoriti o razvoju rezilijentnosti. Rezilijentnost podrazumijeva sposobnost prilagođavanja stresnim situacijama, adekvanto i optimalno prihvatanje takvih situacija, otpornost i vještinu da se osoba izdigne iz stresnih dešavanja kao i da se oporavi kroz traženja rješenja (Luthar i Cicchetti, 2000; Miller i Daniel, 2007; Fergus i Zimmerman, 2005). Savremena istraživanja sve češće akcent stavljaju na pedagoške i andragoške pristupe u razvoju rezilijentnosti djece i odraslih (Resnick, Gwyther, Roberto, 2011; Kiswarday, 2014; Drljić, Kiswarday, 2016; Drljić, Štemberger, Kiswarday, 2019), a uočava se da je otpornost djece usko povezana s otpornošću i stabilnošću odraslih koji mogu zadovoljiti dječije potrebe i pružiti im podršku kada je to potrebno (Kruger i Reddemann, 2013; Profaca i Arambašić, 2009). U posljednje vrijeme značaj i potreba podsticanja rezilijentnosti budućih vaspitno-obrazovnih radnika tokom studija postaju sve očigledniji. Brojni autori Benders i Jackson (2012), Mansfield i sar. (2012) i Tumlu (2013) prepoznaju važnu ulogu dodiplomskog obrazovanja budućih vaspitača i učitelja u izgradnji njihove rezilijentnosti. Potonje je prvenstveno s ciljem stvaranja stručnjaka koje će biti uspješni i zadovoljni u svojoj

⁴ aleksandra.sindic-radic@ff.unibl.org

⁵ jurka.lepicnik@pef.upr.si

profesiji, uprkos preprekama s kojima se suočavaju (Beltman i dr., 2011; Gu, Dan, 2013; Le Cornu, 2009).

Promišljajući o adaptaciji djece na vrtić u doba COVID, uočili smo usložnjavanje situacije. Višem nivou stresa za sve učesnike u adaptaciji djece na vrtić (za djecu, roditelje i vaspitače) ne doprinosi samo izmjena porodične vrtićkom sredinom nego i izmijenjena sredina usljed pandemije COVID 19. Obzirom da rezilijentost omogućava bolje savladavanje stresa i funkcionisanje uprkos preprekama, željeli smo sagledati i razumjeti razvoj i podršku rezilijentnosti djece pri uključivanju u vrtić u Republici Sloveniji i Bosni i Hercegovini u doba pandemije COVID 19. Različita istraživanja bave se problematikom predškolskog vaspitanja i obrazovanja u doba pandemije COVID 19 tragajući za rješenjima podrške rezilijentnosti djece kao i cjelokupnom razvoju u izmijenjenim uslovima. Stoilković (2020) je u istraživanju na uzorku od 169 vaspitača u Srbiji došao do podataka o njihovoj fleksibilnosti i prilagodljivosti novonastaloj situaciji i radu. Dong, Cao i Li (2020) ukazuju na loša iskustva sa djecom predškolskog uzrasta koja su tokom pandemije ostajala kući i imala online edukaciju, a Gayatri (2020) promovise značaj saradnje roditelja i vaspitača za uspjeh ovakve vrste edukacije. O’Keeffe i McNally (2021) na osnovu uvida 320 učitelja mlađe djece (od 4 do 7 godina) u Republici Irskoj zaključuju da će djeci pri povratku u školu trebati podrška u socio-emocionalnoj sferi, te ukazuju na igru kao bitnu pedagošku alatku u razvoju rezilijentnosti.

Metod

U našoj studiji kvalitativnog, eksplorativnog tipa, željeli smo sagledati faktore koji doprinose razvijanju rezilijentnosti djece pri njihovoj adaptaciji na vrtić u izmijenjenim uslovima COVID 19 iz ugla vaspitača, što je i bio istraživački cilj. Za potrebe istraživanja konstruisana je anketa sa šest pitanja otvorenog tipa (tipa eseja). Putem nje smo nastojali prikupiti podatke o adaptaciji djece na vrtić i iskustvima učesnika vaspitno-obrazovnog rada (djece, vaspitača i roditelja) kroz percepciju ispitivanih vaspitača. U kriznim situacijama, kao što je pandemija, bitna je podrška odraslih važnih za dijete, njihova emocionalnost stabilnost i spremnost da udovolje dječjim potrebama, pruže sigurnost i pomognu u emocionalnoj obradi teških psihičkih situacija (Kruger i Reddemann, 2013; Profaca i Arambašić, 2009), te nas je pored praktičnih iskustava adaptacije jednako interesovao emocionalni odgovor i stabilnost odraslih uključenih u proces adaptacije. Na osnovu anketiranja obavljenog u martu i aprilu 2021. godine, uočili smo da podaci prikupljeni pod istim uslovima od svih učesnika predstavljaju autentična iskustva u datom kontekstu, kao i sadržaj za induktivno građenje teorije lokalnog karaktera, što je jedan od pokazatelja validnosti instrumenta (Merriam i Tisdell, 2015). U istraživanju je učestvovalo 54 vaspitača; 30 iz Republike Slovenije iz vrtića iz obalno-kraške i primorsko-notranje oblasti i 24 iz Bosne i Hercegovine, Republika Srpska, iz vrtića u Banjoj Luci.

Željeli smo sagledati i razumjeti uvide i zapažanja vaspitača o eventualnim promjenama tokom adaptacije djece na vrtić u vrijeme COVID 19 koje se odražavaju na razvoj rezilijentnosti djece, te su se istraživačka pitanja odnosila na vaspitačku perspektivu o tome:

- Kakve su promjene u emocionalnom doživljaju djece i uspjehnosti adaptacije na vrtić tokom COVID 19 u odnosu na vrijeme prije pandemije?
- Koji su zaštitni faktori povezani s djecom i njihovom rezilijentnošću tokom adaptacije?
- Da li su neke od identifikovanih kategorija zaštitnih faktora više zastupljeni?

Rezultati i diskusija

Obzirom da je 2020. godine razglašena pandemija COVID 19 u obe države (Republika Slovenija i Bosna i Hercegovina – republika Srpska) vrtići se zatvaraju 16. 03. 2020. godine. Postoje razlike u datumima ponovnog otvaranja vrtića, ali u vrijeme kada smo sproveli istraživanje u obe države vrtići su radili u normalnom režimu rada u skladu s preporukama Svjetske zdravstvene organizacije i

nacionalnih instituta za javno zdravlje (Nacionalni inštitut za javno zdravlje (Uradni list RS, 2020)⁶ i Institut za javno zdravstvo Republike Srpske). Preporuke se odnose na uspostavljanje višeg stepena higijene prostorija, zaposlenih i djece. U skladu sa preporukama brojne aktivnosti s djecom odvijaju se izvan vrtića. Roditeljima se zabranjuje ulazak u vrtić te predaju djecu na ulaznim vrtatima. U primjerima nužde im je dozvoljen ulaz u vrtiće u Republici Sloveniji (u Republici Srpskoj nije).

U Republici Sloveniji u periodu istraživanja vrtići su radili sa manjim brojem djece nego što je uobičajeno, a u Republici Srpskoj su u tom periodu vrtići dostigli uobičajan broj djece.

Uvažavajući navedene podatke koji su se odrazili na specifičnost rada u vrtićima, pristupili smo analizi vaspitačkih odgovora nastojeći odgovoriti na istraživačka pitanja.

Odgovore vaspitača smo sagledali u kontekstu razvoja rezilijentnosti djece pa su se izdvojile tri kategorije:

- 1) autonomnost i pedagoška intervencija vaspitača,
- 2) saradnja (kroz timski rad vaspitača, dobru organizaciju u ustanovi i saradnju vaspitača i roditelja),
- 3) emocionalna regulacija vaspitača.

1) Najzastupljeniji faktor koji smo izdvojili u kontekstu razvoja rezilijentnosti nazvali smo autonomnost i intervencija vaspitača (u konkretnom v/o radu s djecom) kroz nove strategije vaspitno-obrazovnog rada u kontekstu preporuka za mjere zaštite od pandemije i socijalne podrške djeci. Kroflič (2001) uočava da autonomija vaspitača značajno doprinosi kvalitetu vaspitno-obrazovnog rada u vrtiću i podsticanju autonomije djece. To potvrđuju uvidi Eurydice (2008) i istraživanja Zupančič (2013) i Iftene (2014). Pri tome autonomiju vaspitača u vrtiću razumijemo kao slobodu pri izboru i oblikovanju sadržaja, zadataka i metoda rada, didaktičkih sredstava i materijala, te preuzimanju odgovornosti za evaluaciju vlastitog rada.

Zbog novonastale situacije vaspitači izjavljuju da su se više pripremali za rad nego što je uobičajeno, u prvim danima više razgovaraju s djecom o situaciji, a aktivnosti se pretežno odvijaju van vrtića (u skladu sa preporukama o suzbijanju pandemije) i naglasak je na socijalnim igrama (radi osnaživanja djece). Alvord i Grados (2005) u svojoj studiji izdvajaju bitne zaštitne faktore koji su povezani s djetetom i podstiču njegovu otpornost tokom adaptacije i navode da su neki od njih interaktivno identifikovanje zaštitnih faktora s djecom, igra, uključivnje odraslih, tehnike opuštanja i slično. Ispitanici iz Slovenije i Bosne i Hercegovine smatraju da su bili efikasni tokom adaptacije djece, a prepoznaju igru (socijalnu, na otvorenom i sl.) i razgovor kao dobru strategiju za razvoj rezilijentnosti djece u vrijeme adaptacije u doba COVID 19, slično uvidima irskih učitelja (O'Keefe i McNally, 2020).

Ako bi se neko dijete razbolilo bila su pitanja "da nema koronu" pa smo više vremena posvetili dijalogu i razgovoru i tako rješavali problem. (segment ispitanika 21, Slovenija)

... Djecu izvodimo van poslije doručka pa su sve do ručka na igralištu, travnjaku, šumi, šetnji... (segment ispitanika 1, Slovenija)

...teškoće s ponovnom socijalnim uključivanjem ... prevazilazili smo kroz razgovor i u socijalnim igrama (segment odgovora ispitanika 6, Slovenija).

Više vremena smo posvetili pravilima i omogućili djeci više slobodne igre koje su željeli (segment odgovora ispitanika 8, Slovenija).

Prema uvidima i izjavama ispitanika adaptacija novopridošle djece na vrtić bila je jednako uspješna kao i prije, a u nekim slučajevima i uspješnija, brža i manje bolna. Zbog smanjenog broja djece u grupi vaspitači su imali više vremena da se posveti svakom djetetu posebno i upoznaju ga, te da ostvare viši nivo individualizacije u kontekstu emocionalnog i socijalnog razvoja (Šindić,

⁶ https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/vrtci_s_prilogami.pdf

2021). Uspostavljanje sigurne veze između vaspitača i djeteta veoma je važan segment za uvođenje djece u vrtić (Cugmas, 2010).

...Za kratko vrijeme su se osamostalila. Adaptaciju smatram možda čak i uspješnijom jer je manji broj djece, povećana higijena i djeca su zdravija jer se prvi simptomi respiratornih infekcija izoluju i liječe kod kuće (segment odgovora ispitanika 4, BiH).

Zbog manjeg broja djece u grupi tokom cijele epidemije sam rad s djecom organizovala tako da su djeca maksimalno aktivna, takođe sam više vremena posvećivala radu sa svakim djetetom ponaosob, bilo je više individualizovanog pristupa i individualnih kontakata (segment odgovora ispitanika 14, Slovenija).

Uočava se da period odvajanja od roditelja protiče brže (roditeljima nije dozvoljeno ulaz i/ili zadržavanje u vrtiću). U brojnim slučajevima to je doprinjelo bržem osamostaljivanju i adaptaciji djece, dok je u rijetkim slučajevima predstavljalo otežavajuću okolnost. Roditelji su više razgovarali s djecom kod kuće o novoj situaciji i novim pravilima u vrtiću i tako ih pripremali, a brz odlazak je onemogućio da se ispolje iznudaivačke emocije i obrasci ponašanja od strane djece. Prepoznajući reakcije roditelja na određenu emociju, neka djeca naglašavajući takvu emociju manipulišu i iznudauju od roditelja ono što žele (Milivojević, 2008) što je česta pojava prilikom adaptacije djece na vrtić. Zabrinuti roditelji, koji nisu u stanju da razotkriju pozadinu takvih emocionalnih reakcija, nesvjesno otežavaju proces adaptacije vlastitom djetetu. Dosljedno poštovanje granica omogućava predvidljivost i utiče na osjećaj sigurnosti kod djeteta (Milivojević i sar, 2008). Iako *tvrđi* način u kontekstu odvajanja djece i roditelja, ovakva intervencija okarakterisana je od strane vaspitača kao bolja podrška pri razvoju rezilijentnosti djece tokom adaptacije.

Adaptacija je zahvaljujući našoj posvećenosti i brzom odvajanju od roditelja protekla lakše i brže. Vjerovatno su i roditelji sa djecom napravili dobru pripremu kod kuće kroz razgovor (segment odgovora ispitanika 1, BiH)

Adaptacija je protekla čak lakše i brže jer su se roditelji manje zadržavali, djeca se brže osamostaljivala... plus je bio i to što su djeca bila razdijeljena u manje grupe (maksimalno 10 djece) (segment odgovora ispitanika 19, Slovenija)

Od strane djece bilo je bolje jer se odvajanje odvijalo brzo, ali od strane roditelja trebalo je duže vremena da steknu povjerenje (segment odgovora ispitanika 20, Slovenija)

Nova pravila u vrtiću zahtijevala su privikavanje djece na viši stepen higijene i trijažnih postupaka, ali nisu zadavala problem. Slijedeći dječije potrebe i želje, vaspitači su oblikovali aktivnosti u skladu sa situacijom.

... stroža pravila higijene, dezinfekciju i mjerenje temperature smo pretvorili u igru...(segment odgovora ispitaika 8, BiH)

...djeca su se brzo osamostalila... vole prati ruke i mjeriti temperaturu (segment odgovora ispitanika 21, BiH)

...u grupi su svakako malo drugačija pravila nego što ih imaju djeca kod kuće, tako da su se i na nova pravila brzo navikli (segment odgovora ispitanika 13, Slovenija)

Kod djece koja su već boravila u vrtiću uočen je viši nivo sreće pri povratku u ustanovu i susretu sa drugarima i vaspitačima, a u rijetkim slučajevima ih je ponovo trebalo adaptirati.

Zaželjeli su se vrtića i osoblja (segment odgovora ispitanika 24, Slovenija)

... primjetni znatni pozitivni efekti u brzini socijalnog uključivanja, separacioni strah je bio manje izražen, a djeca koja su već išla u vrtić su bila sretna što su ponovo skupa (segment odgovora ispitanika 23, BiH).

... bili su jako veseli što se opet vide i igraju zajedno. Posebno su starija djeca bila željna zajedniče igre, ali i manja (segment odgovora ispitanika 22, Slovenija).

2) Odgovori vaspitača ukazuju da je i saradnja odraslih uključenih u proces adaptacije djece na vrtić značajan faktor pri razvoju rezilijentnosti. Timski rad i spremnost za pomoć kolegama unutar ustanove je uticala na adekvatnu organizaciju i kvalitet pedagoškog procesa u novom režimu rada. Savremena istraživanja ukazuju da je kolegijalnost neizostavan faktor prilagođavanja novim situacijama i okolnostima današnjeg vremena, te na njegov pozitivan učinak na profesionalni razvoj, učenje i organizaciju rada (Shah, 2012), a otvorena međusobna komunikacija u timu stvara povoljne uslove za rad koji optimalno doprinosi dječijem razvoju (Flottman i sar, 2011). Uspostavljanje rada na zadovoljavajući način u novim okolnostima, osiguralo je da se steknu povoljni uslovi za podršku rezilijentnosti pri prijemu djece u vrtić.

Smatram da sam bila efikasnija pri prijemu djece i adaptaciji jer sam se pripremala...i stručna služba nam je dala podršku (segment odgovora ispitanika 4, BiH)

... Imala sam super ekipu, koja je radila tokom dežurstva, dobro smo se povezali između sebe i s djecom, tako da na to gledam pozitivno. (segment odgovora ispitanika 2, Slovenija).

Roditelji imaju pravo da se uključuju u rad vrtića pa je potrebno prepoznati mogućnosti i realizovati nove oblike saradnje roditelja i vaspitača (Lepičnik Vodopivec, 2012), što je svakako bitno u uslovima gdje se uobičajni oblici saradnje ne mogu ostvariti. Na osnovu odgovora vaspitača uočava se spremnost na izmijenjene oblike saradnje s roditeljima u kontekstu novonastale situacije što svakako predstavlja povoljan okvir razvoja rezilijentnosti djece. Izdvaja se potreba za naglašenijom emocionalnom pozadinom ovakve saradnje u čijoj osnovi je empatija.

Odnosi sa roditeljima se nisu promijenili bez obzira na uvedene mjere...Roditelji dobijaju informacije iz prve ruke na ulazu u vrtić, putem telefonskih poziva, pisama... obavještavamo ih o svakodnevnim aktivnostima putem sajta i slika na usb (segment odgovora ispitanika 10, BiH)

Nužne informacije smo dobijali pri preuzimanju djece, a ostale razgovore obavljali preko telefona ili e-asistenta. Mislim da je komunikacija protekla neometano... (segment odgovora ispitanika 7, Slovenija).

sedmično sem im slala različne stvari, zadatke, fotografije, powerpoint s pripovijetkama, snimke djece. S nekima smo se čuli i vidjeli preko različnih aplikacij (viber, zoom ...). Neki su mi rado slali fotografije i snimke. To sam i sama radila (segment odgovora ispitanika 5, Slovenija).

U početku je (kod roditelja) postojao strah, ali je brzo prošao jer smo bile smirene i ulijevale povjerenje (segment odgovora ispitanika 9, BiH)

U vrijeme kada su vrtići zatvoreni, iako je izostala organizovana online edukacija predškolaca koja se realizovala u nekim zemljama (Dong i sar., 2020; Gayatri, 2020), ipak je bila prisutna tendencija održavanja kontakata s djecom i roditeljima koja se pozitivno odrazila na uključivanje djece u vrtić pri ponovnom otvaranju vrtića.

Dok su vrtići bili zatvoreni nastojala sam da održim kontakte s roditeljima i djecom putem mejlova i društvenih mreža, umjesto aktivnosti slala sam im zadatke i tekstove, a i oni meni fotografije i sl. (segment odgovora ispitanika 28, BiH)

3) Emocionalna regulacija kao bitan preduslov za pružanje podrške najmlađima u stresnim situacijama (Kruger i Reddemann, 2013; Profaca i Arambašić, 2009) uočava se u izjavama vaspitača. Istražujući adaptaciju djece na vrtić i školu u doba COVID-19 Foti (2021) uvida potrebu adaptacije ne samo djece, nego i odraslih bitnih za dijete na novonastalu situaciju. Iz izjava slovenačkih i bosanskohercegovačkih vaspitača primjećuje se dobra pripremljenost i prilagodljivost za novonastalu situaciju u vrijeme pandemije COVID 19, što je blisko rezultatima istraživanja u Srbiji (Stoiljković, 2020). Sve su to bitni faktori koji omogućavaju vaspitačima da zadovolje potrebe djece na odgovarajući način u kriznim uslovima (Kruger i Reddemann, 2013; Profaca i Arambašić, 2009), te da stvore povoljne uslove za njihovu adaptaciju.

Po povratku 18.5.2020 sam bila uznemirena, nekako sem se bojala kako će biti s djecom, da li će trebati ponovna adaptacija... navedena osjećanja su bila samo djelimično prisutna na početku, ali je sve splasnulo nakon nekoliko minuta...(segment odgovora ispitanika 8, Slovenija)

... bila sam efikasna u radu jer sam prilagodljiva i fleksibilna, a i dobro sam se pripremala... (segment odgovora ispitanika 5, BiH).

Prihvatili smo novonastalu situaciju i mogućnosti koje imamo i djeci pomagali da se dobro uključe u kolektiv (segment odgovora ispitanika 17, Slovenija) ... da uprkos oštrim mjerama zaštite ostvarimo prijatnu i podsticajnu sredinu (segment odgovora ispitanika 15, Slovenija)

Zaključak:

U kvalitativnoj studiji eksplorativnog tipa željeli smo sagledati faktore koji doprinose razvijanju rezilijentnosti djece pri njihovoj adaptaciji na vrtić u izmijenjenim uslovima COVID 19 na osnovu uvida pedaset i četiri vaspitača iz Republike Slovenije i Bosne i Hercegovine. Naše istraživanje ukazuje na visok nivo autonomnosti predškolskih radnika u obe države kao bitan faktor podrške rezilijentnosti djece u vrijeme adaptacije tokom COVID 19. Na osnovu analize odgovora uočeno je da je adaptacija protekla uspješno, a u nekim slučajevima i uspješnije nego što je uobičajeno. Analizirajući najizraženije faktore podrške rezilijentnosti djece u odgovorima vaspitača razvrstali smo ih na tri kategorije: autonomija i pedagoška intervencija vaspitača, saradnja (putem timskog rada, organizacije rada s kolegama, saradnje s roditeljima) i emocionalna regulacija vaspitača. Više od trećine ispitanika uočilo je da je adaptacija djeca protekla čak i uspješnije nego prije pandemije, a kao osnovne faktore što podržavaju razvoj rezilijentnosti djeteta tokom adaptacije navode odlaske roditelja bez zadržavanja (što nije praksa u uobičajenim uslovima), manji broj djece u grupi (što omogućava intenzivniju interakciju vaspitača sa svakim djetetom i naglašenu individualizaciju), razgovore o problemima, igre (socijalne igre, igre na otvorenom, igre uloga – trijaže i održavanje higijene). Uočava se da empatija i emocionalna stabilnost vaspitača, te fleksibilnost i prihvatanje situacije COVID 19 doprinose razvoju rezilijentnosti djece. Dobra timska organizacija vaspitno-obrazovnog rada u izmijenjenim uslovima i saradnja odraslih bitnih za dijete doprinosi osjećaju sigurnosti i zaštićenosti kod djece. Naši nalazi o razvoju rezilijentnosti djece tokom adaptacije u izmijenjenim uslovima, takođe mogu biti prilika za promišljanje o pedagoškim smjernicama i preporukama za razvoj rezilijentnosti djece tokom adaptacije u uobičajenim uslovima života i rada.

Svjedoci smo sve učestalijih problema i izazova s kojim se susreće čovječanstvo, koji se odražavaju na vaspitno-obrazovni rad. Studija ukazuje na značaj rezilijentnosti vaspitno-obrazovnih radnika u takvim situacijama. Otpornost vaspitača i učitelja postala je važna kako u smislu sprečavanja njihovog iscrpljivanja, tako i u pogledu nastojanja da se održi kvalitetno osoblje u vaspitno-obrazovnim

ustanovama (Mansfield, Beltman, Price, McConney, 2012). Zbog toga je važno da studenti pedagoških područja već dobro poznaju neuobičajne i stresne okolnosti s kojima će se susresti u svojoj profesiji. Kvalitetna obuka budućih vaspitača za kvalitetan rad s djecom i njihovim roditeljima s različitim potrebama prije svega zavisi od kvalitetnog obrazovnog programa. Fakulteti pedagoških struka mogu na taj način doprinijeti kvalitetnom obrazovanju gradeći rezilijentnost učenika - budućih vaspitača i nastavnika.

Literatura:

Alvord, M. K., & Grados, J. J. (2005). Enhancing Resilience in Children: A Proactive Approach. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36(3), 238–245.

Beltman, S., Mansfield, C., Price, A. (2011). Thriving not just surviving: A review of research on teacher resilience. *Educational Research Review*, 6, 185–207.

Benders, D., Jackson, F. (2012). Teacher Resiliency: Nature or Nurture? *International Journal of Humanities and Social Science*, 16 (2), 103–110.

Cugmas, Z. (2010). Uporaba teorije navezanosti v vrtcih. *Pedagoška obzorja Didactica Slovenica: časopis za didaktiko in metodiko*, 25 (1), 1-18.

Dong, C., Cao, S. and Li, H. (2020). Young children's online learning during COVID-19 pandemic: Chinese parents' beliefs and attitudes. *Children and Youth Services Review* 118: 105440 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7476883/>

Drljić, K., Štemberger, T., Kiswarday, V. R. (2019). Pomen rezilientnosti bodočih pedagoških delavcev. *Sodobna pedagogik*, 70 (4), 10-29. <https://www.sodobna-pedagogika.net/clanki/04-2019-pomen-rezilientnosti-bodocih-pedagoskih-delavcev/>.

Drljić, K., Kiswarday, V. R. (2016). Razvijanje rezilientnosti študentov preko doživljanja izkušnje inkluzije na pedagoški praksi = Development of the resilience of students through experiencing inclusion during teaching practice. *Revija za elementarno izobraževanje*, 9(3), 53-73, http://www.pef.um.si/content/Zalozba/clanki_2016_letnik9_stev3/REI%209%203%20c1%204.pdf

Ehrenreich, J. T., Santucci, L. C., Weinrer, C. L. (2008). Separation anxiety disorder in youth: Phenomenology, assessment, and treatment. *Psicol Conductual*, 16 (3), 389–412.

Eurydice-informacijsko omrežje o izobraževanju. (2008). ur. T. Plevnik, *Ravni avtonomije in odgovornosti učiteljev v Evropi*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

Fergus, S., & Zimmerman, M. A. (2005). Adolescent resilience: A framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annual Review of Public Health*, 26, 399-419.

Flottman, R., McKernan, A., & Tayler, C. (2011). *Victorian Early Years Learning and Development Framework Evidence Paper. Practice Principal 2: Partnerships with Professionals*. Melbourne: Graduate School of Education. <https://www.education.vic.gov.au/Documents/childhood/providers/edcare/pracpartner.pdf>

Foti, P. (2021). Adaptation and mental resilience of children, parents, in greek kindergarten schools during the new era of pandemic covid-19. teachers' views. *Europien Journal of Open Education and E-learning studies*, 6 (1), 100-117.

Gayatri, M. (2020). The implementation of early childhood education in the time of covid-19 pandemic: a systematic review. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 8 (6), 46-54.

Gu, Q. in Day, C. (2013). Challenges to teacher resilience: conditions count. *British Educational Research Journal*, 39 (1), 22–44.

Higijenska preporučila za vrtce v času časa epidemije COVID 19. (2020). NIJZ.
https://www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/vrtci_s_prilogami.pdf

Iftene, C. (2014). Educational Systems Autonomy. Facts and Analysis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 142, 47-53.

Le Cornu, R. (2009). Building resilience in pre-service teachers. *Teaching and Teacher Education*, 25 (5), 717–723.

Luthar, S. S., & Cicchetti, D. (2000). The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development and Psychopathology*, 12, 857-885.

Kiswarday, V R. (2014). Model spodbujanja rezilientnosti v šolskem okolju = A model of fostering resilience in school context. *Revija za elementarno izobraževanje*, 7(2), 41-60.

Kruger, A., & Reddemann, I. (2013). *Psihodramska imaginativna terapija traume za djecu i mlade*. Goražde: Udruženje žena SEKA.

Lepičnik Vodopivec, J. (2012). *Teorija in praksa sodelovanja s starši*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Mansfield, C. F., Beltman, S., Price, A., McConney, A. (2012). “Don’t sweat the small stuff:” Understanding teacher resilience at the chalkface. *Teaching and Teacher Education*, 28, 357–367.

Merriam, S. B. & Tisdell, J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. San Francisco: Jossey-Bass.

Miller, D., & Daniel, B. (2007). Competent to Cope, Worthy of Happiness? How the Duality of Self-Esteem Can Inform a Resilience-Based Classroom Environment. *School Psychology International*, 28(5), 605-622.

Milivojević, Z. (2008). *Emocije – Razumevanje čustev v psihoterapiji*. Novi Sad: Psihopolis institut.

Milivojević, Z., Bilban, K., Kokelj, V., Kramberger, M., Steiner, T., Kožuh, B. (2008). *Mala knjiga za velike starše : priročnik za vzgojo otrok*. Novi Sad: Psihopolis.

O’Keeffe, C., McNally, S. (2021). Uncharted territory’: teachers’ perspectives on play in early childhood in classrooms in Ireland during the pandemic. *European Early Childhood Education Research Journal*, 29 (1), 79-95.

Profaca, B., & Arambašić, L. (2009). Traumatki događaj i trauma kod djece i mladih. *Klinička psihologija*, 2(1-2), 53-74.

Resnick, B., Gwyther, L., Roberto, K. (2011). *Resilience in Aging. Concepts, Research, and Outcomes*. New York: Springer.

Shah, M. (2012). The importance and benefits of teacher collegiality in schools – A literature review. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 46, 1242-1246.

Stoiljković, Č. (2020). The Impact of the Covid-19 Pandemic on the Educational Work of Kindergarten Teachers. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 3, 123-133.

Šindić, A. (2021). *Individualizacija u vaspitanju i obrazovanju na predškolskom uzrastu*. Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani.

Tumlu, G. U. (2013). The Investigation of Turkish Pre-Service Teachers' Resilience Levels In Terms of Certain Variables. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 93, 2053– 2057.

Velan, D. and Tatalović Vorkapić, S. (2020). Contextual determinants of kindergarden culture as indicators of children's well-being during their transition and adaptation. *Ekonomika istraživanja*, 33, 1-12.

Zupančič, J. (2013). Razmislek o razsežnostih avtonomije ravnateljcev v slovenski osnovni šoli. *Vodenje v vzgoji in izobraževanju*, 11(1), 117-131.

PEDAGOGICAL IMPLICATIONS OF THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S RESILIENCE WHEN INCLUDING IN KINDERGARTEN DURING A PANDEMIC IN SLOVENIA AND BIH

Abstract: *The study of qualitative, exploratory type aimed to examine the experience of preschool teachers on the development of resilience in the adaptation of children to kindergarten during COVID 19. Data on insights of 54 respondents - kindergarten teachers in the Republic of Slovenia and Bosnia and Herzegovina, were collected in March and April 2021. through a self-created research instrument. The results of the research indicate on the specifics of the adaptation of children to kindergarten during the COVID 19 pandemic from the point of view of preschool teachers, parents and children. Three categories have been singled out that indicate the factors that support the development of children's resilience: autonomy and pedagogical intervention of preschool teachers, cooperation (teamwork and organization with colleagues and cooperation with parents) and emotional regulation of preschool teachers.*

Key words: *adaptation of children to kindergarten, autonomy, activities with children, cooperation, emotional regulation*

ВАСПИТНИ РАД СА ДЕЦОМ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА

*Проф. др Петар Ђ. Рајчевић⁷
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем
у Косовској Митровици,
Учитељски факултет*

Сажетак: *Васпитно-образовни рад одраслих са децом, према Закону о предшколском васпитању и образовању у Републици Србији, посматра се као део јединственог система образовања и васпитања а односи се на децу од шест месеци до поласка у основну школу. У том периоду се уз родитеље који подижу децу од рођења, придружују и стручно оспособљени васпитачи чија улога и утицај се остварује у предшколским установама, уз могућност реализације програма и у школи. Нагласак савремених, пре свега, хуманистичких теорија учења, подразумева да се дете и његове развојне потребе постављају у први план. При томе се води рачуна о квалитету интеракције са другом децом (не само вршњацима), васпитачем, родитељима, стручним сарадницима и другима. Наглашавају се потребе тимског приступа у раду и програмирања активности на нивоу сваке конкретне васпитне групе на основу познавања њихових могућности и потреба. Стручни рад свих учесника васпитно-образовног процеса са децом предшколског васпитања несумњиво доприноси ефикасном припремању деце за поласак у школу и преузимање одговорности за задатке и дужности које их очекују.*

Кључне речи: *васпитање, дете, предшколско дете, породица, предшколске установе.*

„Родити некога да живи, највећа је одговорност у животу“ (Мил, 2018: 181)

Увод

За разлику од многих животињских врста човеку само рођење, без васпитања, не значи много. Ни оно што су родитељи, у далекој прошлости, могли да пруже, није више довољно. Процеси интензивније индустријализације, масовније урбанизације, све распрострањеније деаграризације, секуларизације, материјализма и просветитељства, утицали су на потребу за успостављањем осмишљеног и организованог институционалног васпитања и образовања деце уопште па тако и деце предшколског узраста, деце чији родитељи радећи проводе значајан део времена изван породичне заједнице. У почетку број деце обухваћене организованим васпитним утицајем у предшколским установама није био велики али је с временом стално растао. Потрага за хуманијим друштвеним уређењем и егалитацијом шанси за све људе у развоју њихових потенцијала, допринела је томе порасту. За све сложеније и неизвесније услове живота, нових нараштаја, у новим околностима, ваљало се, на адекватан начин, припремити још од најранијег узраста. То је, током 19. века, довело до потребе, појаве и развоја предшколске педагогије као једне од помоћних дисциплина педагогије као науке о васпитању. У Србији се заслуге за конституисање предшколске педагогије као научне дисциплине, приписују др Александри

⁷ petar.rajcevic@pr.ac.rs

Ванредни професор

Марјановић. Васпитни рад са децом предшколског узраста представља данас важну и признату друштвену, научну делатност. У сазнању да деца уче од одраслих налази се значајан мотив за сталним усавршавањем свих и тежња да сви постанемо као деца, по могућности, истовремено мудри као змије и безазлени као голубови.

Дефинисање основних појмова

Уобичајена је пракса да се на почетку рада о неком теоријском проблему дефинишу основни појмови који су кључни за разумевање суштине, целине. У овом случају ти појмови су: васпитање, дете, детињство, предшколско дете, породица, предшколске установе, тимски рад.

Васпитање (Вилоотијевић, 2000: 557) дефинише као „делатност у оквиру које млађи усвајају искуства и норме до којих се дошло у цивилизацијском развоју; преношење искустава старијих генерација на млађе.“ Према Лексикону образовних термина (2014) „васпитање је процес изграђивања личности али и друштвена делатност којом се то постиже. Васпитање је свесна, целисходна, намерна и организована активност карактеристична за све цивилизоване и уређене људске заједнице. То је вечна друштвена функција, историјски условљена и променљива. (Мењају се циљеви, задаци, програмски садржаји и активности, средства, методички приступи и сл.). Педагошки теоретичари васпитање деле на телесно и здравствено, умно и радно, морално и друштвено и естетско. Реч в. словенског је порекла. Чине је придев *vas* – сав и глаголска именица *питање* (од питати – хранити, неговати, гајити). (У Банату су гости нуђени речима: „Узмите и васпитајте се“. У писаној форми, реч васпитаник први пут срећемо у биографијама из 12. века. Сличне речи су одгој, одгојити, одгајити и култивисати“ (Рајчевић, Круљ, 2020: 19). Особе које се баве васпитањем називају се васпитачи. Једно од могућих одређења предшколског васпитања је да је то „свјестан, сврсисходан и мање или више организован процес развоја индивидуалности и друштвености предшколског дјетета, друштвено детерминисан и индивидуално обиљежен систем активности, дјелатности и процеса који утичу на свеукупно формирање дјетета од рођења до поласка у школу“ (Сузић, 2006: 10). Логично се намеће и потреба за дефинисањем појма дете.

Дете је „особа на развојном степену детињства. Дете је најпре новорођенче (првих четрнаест до месец дана после рођења), затим је одојче (до краја прве године живота), па мало дете (друга и трећа година живота), потом је предшколско дете и, на крају, школско дете (до пубертета или младенаштва)“ (Пијановић, 1996: 104). Марија Монтесори сматра да „дете само себе ствара човеком, и то сопственим рукама и искуством, најпре играјући се, а потом и радећи“ (Монтесори, 2010: 59). Права детета дефинисана су Конвенцијом о правима детета. Логички следи потреба за образложењем појма детињство.

Детињство представља први велики временски, и према мишљењу неких научника, најважније раздобље, односно период у животу сваког човека после рођења. Завршава се пубертететом. „Педагогија као наука о васпитању ће, можда, и изгубити своју функцију, доћи до свог краја, али док је год човека биће и детињства“ Богојевић, у Граорац, 2013: 490). Педагогија, према мишљењу Граорца, треба да истражује детињство, а не васпитање. Детињство се одређује као „период убрзаног онтогенетског развоја човека између рођења и адолесценције. То је доба интензивног физичког, неурофизиолошког, сексуалног, интелектуалног, моралног, емоционалног и социјалног развоја. У том дугом периоду незрелости и зависности дете је везано за родитеље који брину о њему“ (Рајчевић, Круљ, 2020: 32). Још се наводи да се појам детињство мењао кроз историју западне културе. У различитим историјским епохама постојала су различита схватања детета и различити погледи на детињство. С тим у вези је и појам предшколско дете.

Предшколско дете је појам који подразумева период детињства од рођења до поласка у основну школу. Подразумева васпитни утицај породице, предшколских установа и осталих чинилаца (вршњака, масовних медија итд.) осим школе.

Породица се одређује (дефинише) као „друштвена група коју чине појединци повезани сродничким (крвним) или брачним везама... Најважнија функција породице је репродукција или стварање потомства. Ова функција не обухвата само рађање и обезбеђивање физичког опстанка, већ и бригу око интегрисања потомака у друштво или културу“ (Пијановић, 1996: 383). У истом извору се напомиње да породица по структури може бити: родовска (задружна),

проширена, нуклеарна и непотпуна. По доминантном вредносном систему породица може бити демократска, ауторитарна, патријархална и слично. Од непроцењиве је вредности утицај породице на васпитање деце. Осим тога, она пружа психичку стабилност свим својим члановима. О проблемима у савременој породици у Србији Ђурковић, између осталог, истиче: „Чињеница да имају све мање права према својој деци јесте нешто што може да дестимулише и одврати многе људе од идеје да постану родитељи, и то посебно већег броја деце, ако не буду смели да их дисциплинују, контролишу и васпитавају“ (Ђурковић, 2019: 88). На одређеном узрасту детета, породици се у васпитним утицајима придружују и предшколске установе.

Предшколске установе „су установе за предшколско васпитање и образовање. Прву п. у. основао је Роберт Овен (1816). П. у. има социјалну, васпитно-образовну и превентивно-здравствену функцију. На почетку 21. века п. у. су: јаслице, забавишта, обданишта и вртићи“ (Рајчевић, Круљ, 2020: 92). У Србији се идеја о предшколском институционалном васпитању јавља у другој половини 19. века. „Прво помињање 'школа за малу децу' ... налазимо у листу *Родолубац*, који су током 1858. у Београду уређивали и издавали Ђорђе Малетић и Владимир Вујић. Лист је излазио једном седмично, са циљем ширења корисних знања. У непотписаном чланку под насловиом – *Школе за малу децу*, аутор износи схватање да је држава та која започето породично васпитање 'довршује'“ (Антовић, 2010: 13). Улога вртића „превасходно је одређена као место живљења и партнерског дружења деце и одраслих...“ Павловски и сар., 1997: 12). Као и у основној школи и овде (у предшколским установама) је пожељна примена тимског рада.

Тимски рад представља пожељну организацију рада која, уз рад васпитача, подразумева повремено укључивање више компетентних особа за различите области при реализацији постављених васпитно-образовних циљева и задатака у предшколској установи. „Тимски рад /team work,...групповая работа/ - облик активности коју обавља група (стручњака) тако да се подела рада оснива на непосредној сарадњи равноправних стручњака, а не на положају у формалној хијерархији. Тимски рад је користан увек када сложеност проблема (радних задатака) не дозвољава успешно извршавање задатака без учешћа више стручњака и без интердисциплинарног приступа, тј. учествовања стручњака различитих профила (нпр. лекара, педагога, психолога, социјалног радника)...“ (Поткоњак, Шимлеша, 1989: 446). Предуслов да би тимски рад био успешан је да скупине стручњака прерасту у групу равноправних стручњака у којима ће, на најбољи начин, до изражаја доћи потенцијали сваког стручњака.

Специфичности васпитања деце предшколског узраста

У уџбенику Предшколска педагогија Каменов пише да се мисли о васпитању деце раних узраста могу „наћи већ у античкој Грчкој, у делима Платона и Аристотела. Током векова значајне идеје о томе износили су хуманистички оријентисани мислиоци Јан Амос Коменски, Џон Лок, Жан Жак Русо, Јохан Хајнрих Песталоци, као и социјалисти утописти, посебно Шарл Фурје и Роберт Овен...“ (Каменов, 1990: 7). Поред, познатијег, Овена, као један од оснивача првих установа посвећених бризи о најмлађима спомиње се и Јохан Фридрих Оберлин.

Прихватање материјалистичког погледа на свет, начин производње, расподеле материјалних добара и потрошње, условило је промене које су се одразиле и на потребу за дркчијим васпитањем деце предшколског узраста, пре свега у развијенијим земљама а потом, по узору на њих, и у осталима. Тако је дошло до стварања (отварања) установа за предшколско васпитање и образовање. Познато је да је прву такву установу 1816. године основао Роберт Овен. Од тада развијају се јаслице, забавишта, обданишта и дечји вртићи. Све оне, уз превентивно-здравствену, испуњавају и социјалну и васпитно-образовну функцију.

У ту сврху конституисала се предшколска педагогија. Најзаслужнија за конституисање предшколске педагогије у Србији „као научне дисциплине у оквиру система педагошких дисциплина..., несумњиво припада др Александри Марјановић и њеним поставкама према којима се предшколска педагогија одређује као теоријска основа и систем научних чињеница о васпитању предшколске деце“ (Каменов, „002: 19). Постоје и друга, више или мање слична одређења. „Најопштију и најмање спорну дефиницију ове дисциплине можемо сажети у формулацији да је **предшколска педагогија дисциплина педагогије која се бави проучавањем**

специфичности васпитања, васпитним утицајима, игром и игровним активностима дјеце од њиховог рођења до поласка у школу“ (Сузић, 2006: 5). Др Сузић сматра да васпитни утицаји обухватају „цјелокупан процес развијања, формирања и обликовања личности васпитаника узимајући у обзир организоване утицаје школе, породице, дјечјих, омладинских и друштвених организација и институција, као и утицаје начина живота, медија, културе, окружења као и активности појединца“ (Сузић, 2006: 6). Такође, напомиње да је за предшколску педагогију важно да дефинише игру и да је разликује од игроликних (игровних) активности. Игру одређује као „активан подухват једне или више особа ограничен правилима дате игре, временом и мање или више јасним циљем или исходом играња. За разлику од игара, игровне активности нису ограничене строгим правилима, стабилношћу и строгим тематском везаношћу за циљ; то су активности једне или више особа тематски оријентисане у оквиру нестабилних правила и исхода, координисане тематском усмјереношћу ка циљу који није прецизно одређен“ (Сузић, 2006: 6).

Уз игре, игролике (игровне) активности значајно доприносе формирању предшколске деце. „Оне су основ организованог васпитања и нешколског учења у току раног развоја. Ако предшколску педагогију сведемо на интенционално и организовано васпитање, занемарићемо врло значајне утицаје игара и игровних активности које делују изван организованог васпитања. Предмет предшколске педагогије нису само организовано васпитање и најшири контекст игре и игровних активности – предшколска педагогија се бави најширим контекстом васпитних утицаја“ (Сузић, 2006: 7). Не сме се запоставити интердисциплинарни карактер предшколске педагогије. Сазнања других научних дисциплина су јој неопходна у објашњењу специфичности предшколског учења и развоја детета. Иако лекар по струци то је схватила и на најбољи начин применила Марија Монтесори. Она истиче и у први план ставља особине деце као што су: „отвореност и снажљивост, блистави погледи, паметни изрази на лицима, смиреност која је резултат вере у себе, и животност у изгледу и понашању“ (Монтесори, 2018: 9). Најважније је да деца, на што млађем узрасту, заволе учење. „Међу најбитнијим сазнањима које ћемо пренети нашим предшколцима јесте схватање да је учење једно од великих задовољстава у животу.

Ако дете зна да 'уме', биће вољно да учи. Ако мисли да 'не уме', одбијаће учење“ (Еинон, 2003: 6). Потребно је омогућити деци да развију самоувереност, самопоуздање. За то су потребне безусловна љубав, стална подршка и учестале похвале. Вредност постизања што бољих предзнања детета најчешће се одржава и у наредном периоду школовања. Врховни принцип, при томе, ваљало би да буде слобода предшколског детета и његово осећање среће. Осим тих у предшколском периоду васпитног рада примењују се и следећи познати принципи: принцип оптимализације развоја дететових потенцијала, принцип игре и игроликних активности, принцип ненасилне комуникације, принцип спонтаности и организованости, принцип примерености.

Од принципа свестраног развоја личности, заступаног у другој половини двадесетог века, дошло се до тога да је потребно развијати оне особине за које особа (дете) има склоности. То је хуманије и природније. Важнија је дечја срећа и слобода од вештачки постављених васпитних идеала.

Игра и развој детета су међузависни. Свако здраво дете има изражену потребу за игром која доприноси развоју његових физичких и психичких способности, а те способности са друге стране, утичу на подизање квалитета игара и игроликних активности.

Принцип ненасилне комуникације подразумева вежбање детета (склоног егоцентризму) да слуша другог.

Принцип спонтаности и организованости упућује на давање предности „активностима и методима који ће подстицати учење путем откривања и разумијевања, да дијете ужива у тим активностима. Важније је да дијете ужива у цртању него оно шта ће нацртати, важније је да дијете осјети да учи спонтано него да му учење постане императив везан за циљ или исход тог учења“ (Сузић, 2006: 15). Поред тога потребно је водити рачуна и о примерености.

Принцип примерености нас подсећа на потребу усклађивања начина васпитног рада са узрастним и индивидуалним карактеристикама детета. Свако дете је индивидуа за себе. О томе сваки васпитач води рачуна приликом организовања игре, игроликних активности и васпитних утицаја уопште.

Од деветнаестог века до данас (почетак треће деценије двадесетпрвог века) развиле су се различите предшколске установе као што су: јаслице, забавишта, обданишта, дечји вртићи, скраћени програми припреме за школу.

Уз ове наведене постоји и низ других форми рада. Оне се заснивају на делимичним и скраћеним програмима. Међу познатије убрајају се: игротека, играоница, музичка радионица, ликовни атеље, причаоница, летњи вртић у природи, бројни курсеви итд.

За збрињавање деце до три године живота намењене су *јаслице*, које су у почетку имале социјално-здравствену улогу, а касније им се прикључује и педагошки карактер рада. Јаслице су отворане из потребе за збрињавањем, неговањем и чувањем деце запослених родитеља. Води се, пре свега, брига о здравственом стању деце. О томе брину медицинске сестре. Осим тога посвећује се пажња развоју моторике, говора, формирању хигијенских навика и социјализацији деце. За ово су задужени педијатри, васпитачи и друго особље.

За децу од четврте године живота до поласка у школу постојала су *забавишта*. Тај назив је у употреби од осамдесетих година деветнаестог века. У раду са децом примењиван је програм очигледне наставе. Стицана су знања о животињама, биљкама, појавама у природи, храни, пићу итд. Уз то деца су учила разне декламације, песме, игре. Од практичних радова примењивано је цртање, ручни рад и друго.

Деци узраста од две до четрнаест година живота су намењена *обданишта*. Она су организована тако да пружају деци храну, заштиту, адекватно васпитање, помоћ при учењу и изради домаћих задатака. Данас се појам обданиште поистовећује са целодневним боравком деце у предшколској установи.

Следећи познати институционални облик предшколског васпитања деце (предшколска установа) је *дечји вртић*. Намењен је деци од навршене треће године до поласка у школу. Основни задатак вртића је да пружа помоћ родитељима у подизању (збрињавању, васпитању и образовању) деце у савременим условима живота. Један од значајних задатака вртића је да успостави сарадњу са основном школом ради реализације континуитета у васпитању и образовању деце (припрема за школу). Дечји вртић нужно сарађује и са породицом. У случају ниског образовног нивоа и материјалног стања родитеља, вртић остварује компензацијску функцију. Уз то, дечји вртић пружа изванредне могућности за социјализацију деце, што савремена породица, због убрзаног начина живота, најчешће, није у прилици да им омогући.

Уз дечји вртић, обданиште или забавиште може се организовати и *скраћени програм припреме за школу* или *припремни разред*. Овако засновани програми развијају код деце прве социјалне компетенције за живот и рад у ученичком колективу, упознају их са основама писмености као и програмима навикавања на ритам, школске услове и распоред рада и одмора у школи. Најчешће се организују у местима у којима не постоје обданишта и вртићи.

У раду са предшколском децом карактеристичне су две садржајне концепције (врсте) програма. То су:

1. слободни програм са широком основом за импровизацију и
2. тематизовани програм са дефинисаним (одређеним) садржајима.

Предности слободног програма су што се заснива на индивидуалним потребама деце, боље покреће креативне потенцијале васпитача и деце и ослања се на конкретне услове и могућности. Слабости слободног програма су што захтева високе педагошке и методичке компетенције васпитача, што је тешко планирати овакав начин рада и у недефинисаности концепције, нису сва деца једнакоправна.

Предности тематизованог програма су што васпитачима може да понуди готове обрасце уз лакшу припрему, што се планови раде типски и систематски, што остају дуго у употреби и у дефинисању концепције, тј. иста су права за сву децу. Слабости тематизованог програма су што се заснива на просечним узрасним карактеристикама деце, што слабије покреће креативност (стваралаштво) деце и васпитача и што се морају стварати потребни услови уз новчана улагања.

Приликом опредељивања за један од ових програма најједноставнији критеријум при томе „треба да буде максимална корист за дјецу“ (Сузић, 2006: 21). За врхунски оспособљене и креативне васпитаче оправдано је опредељење за слободни програм рада. У ситуацији да је васпитни кадар на различитом педагошком, дидактичком и професионалном нивоу уопште, тада је оправдано опредељење за тематизовани (дати, предложени) програм.

Што боље се организују, међусобно осмисле и реализују бројне активности на предшколском узрасту то ће, потпуно извесно, допринети и бољем сналажењу и успешности детета у школи. Раније важећа парадигма сиромашне социјалне интеракције сведене на доминацију поучавања и дисциплиновања сматра се превазиђеном. За живот људи у двадесетпрвом веку потребне су хумане компетенције којима се мора посвећивати пажња, треба их неговати, систематски и са намером, још на предшколском узрасту.

Зачуђујуће је да је човек од племенских заједница до живота у селима, па и у мањим градовима развијао односе који су пружали могућност за одрастање деце уз интензивне социјалне контакте. У таквим околностима живот деце био је обасипан бројним емоцијама. Уз то постојали су услови за обогаћивање психофизичких способности сваког члана заједнице. Развијани су когнитивни, социјални, естетски, радни (акциони) и морални капацитети. „У данашње доба велики број становника планете Земље живи у мегалополисима, гдје дјеца одрастају у кавезима који се називају станови. Сваки излазак на улицу без родитеља представља својеврсну опасност“ (Сузић, 2006: 23). Многа деца лишавају се, тако, слободне вршњачке интеракције, која представља једну од најбитнијих полуга здравог одрастања. Тај недостатак предшколска установа не може да замени, али може донекле, да ублажи. Потреба за тим постоји.

Додатне тешкоће и проблеме у савремену породицу доноси хедонистички оријентисан стил живота, материјалистички поглед на свет и, с тим у вези, медији као што су на пример: телевизија, рачунар и интернет. Њиховом временски прекомерном и дуготрајном употребом долази до осиромашивања унутарпородичне интеракције између родитеља и деце и до потешкоћа које се манифестују у раду предшколске установе са највећим бројем деце. Зато је васпитна група постала адекватно окружење унутар којег се решавају проблеми овог типа који доприносе социјализацији предшколске деце, учењу емоционалних и других за живот потребних компетенција.

Многи родитељи праве исту грешку, вођени идејом да додатном зарадом чине добро и испуњавају своје дужности, тако што проводе много времена изван породице и наносе штету пре свега својој деци, која одрастају у средини без квалитетне интеракције. Сваки члан породице, уместо живој комуникацији-интеракцији, окренут је темама на свом уређају... Могућност плаћања другим особама да брину о деци, док ови раде, или препуштање деце савременим медијима, није прихватљиво решење. Интеракција је потребна не само за емоционални развој него она утиче и на развој когнитивних способности. „Деци је потребан модел понашања“ (Станковић, 2020: 5). Само уједначен и складан однос породичне, вршњачке и васпитне интеракције представља основу која се може сматрати прихватљивом и исправном. Само тако доприноси се здрављу детета које одраста, развоју његових потенцијала и индивидуалних склоности. Намера свих треба да буде усмерена на осећање среће детета у одрастању и уопште. Ако су срећни појединци и друштво се може сматрати срећним. „Деца која су окружена љубављу и пажњом, правилно храњена, развијају се раније од оне која од свега тога добијају премало“ (Еинон, 2003: 12). Ако је у питању беба и ако се безбрижно смеши, најбољи је знак да су родитељи све добро урадили и да јој је лепо. С тим у најтешњој вези је и питање слободе. „У слободном народу бујније, складније, брже и снажније се развијају својства његова и особине... све оно, што је подигло достојанство човека окрепило снагу народа – све је то плод слободе човека, слободе народа!“ (Мил, 2018: 12). Овај мислилац истиче да држава вреди само толико, колико вреди лица, која је сачињавају и да „мали људи нису никада у стању, вршити велике послове...“ (Мил, 2018: 192). Потреба за играњивањем потенцијала сваког појединца налаже да се они у повољним околностима правилно развијају од најранијих дана свога живота. Познато је правило да је за децу добро само оно што је најбоље.

Како истиче Каменов предшколска педагогија се укршта са породичном педагогијом. То представља разлог да се може говорити о предшколској педагогији у ширем и у ужем смислу, „зависно од тога да ли обухвата и породично васпитање предшколске деце, као и од критеријума који се примени за систем педагошких дисциплина“ (Каменов, 1990: 8). Осим што је у вези са другим педагошким дисциплинама, предшколска педагогија је, неминовно, у вези и са другим наукама.

Од других наука на првом месту је *психологија*. „Психолошка сазнања нарочито добро могу послужити за анализу садржаја васпитно-образовног рада јер садрже чињенице о

развојним карактеристикама које се морају поштовати приликом одлучивања о њима, о редоследу активности које се предвиђају за децу, односно о одређеним зрелостима или готовостима за учење и сл.“ (Каменов, 1990: 9). Овим и разним другим проблемима баве многе психолошке теорије и правци.

Предшколска педагогија је у вези и са *социологијом*, као општом науком о друштву. Да би се правилно разумели проблеми предшколске педагогије потребно је добро разумевање конкретног друштвеног контекста у којем се збивају.

Као што није добро запостављати друштвене аспекте развоја детета исто тако није добро ако се не води довољно бриге о индивидуалним карактеристикама сваког људског бића (па и предшколског детета). У том смислу потребно је да се говори и о повезаности између *антропологије* и педагогије. Резултати антрополошких истраживања указују на то како средина утиче на развој, који фактори подстичу а који ограничавају развој предшколског детета. *Културна педагогија* помаже науци о васпитању да сазна више о томе како култура одређене заједнице одређује човека (предшколско дете) и његов развојни ток.

Не може се заборавити и заобићи ни *филозофија*. Она се бави проучавањем положаја човека у свету, проналажењем и објашњавањем смисла постојања (живљења), етичким, естетским и логичким категоријама и сличним проблемима. Све то значајно је и за педагогију.

„Преднаучним“ периодом предшколске педагогије у Србији сматра се све оно што је могло да се нађе и прочита у изворима насталим после Другог светског рата, када је идеологија доминирала над науком. „Заслуга за конституисање предшколске педагогије као научне дисциплине у оквиру система педагошких дисциплина какав се развијао код нас, несумњиво припада др Александри Марјановић и њеним поставкама према којима се предшколска педагогија одређује као теоријска основа и систем научних чињеница о васпитању предшколске деце“ (Каменов, 2002: 19). Цитирани аутор, за разлику од ранијих ставова и погледа, истиче да развој детета започиње пре рођења. Почиње од тренутка зачећа и траје све до зрелог доба.

Временски период дететовог развоја пре поласка у основну школу представља доба најбурнијег раста и развоја. „Развој је најбржи до треће године, али се убрзано одвија све до шесте године живота детета“ (Каменов, 2002: 23). Ако се упореде прва три шестогодишња периода детета, темпо развоја у првих шет година троструко је већи од периода који следе.

Значајно је да се у том раном периоду одвија процес усвајања говора. То је у директној вези са развојем мишљења. Битне „психолошке особине деце узраста од три до седам година, ... јесу *нестабилност пажње и неспособност за организовање активности која нема неки непосредан циљ*. Због ових особина дечји нервни систем се брже замара, осетљивији је на неповољне утицаје из средине, а слабија је и унутрашња контрола од које зависи процес кочења, односно вољног управљања понашањем. Млађа предшколска деца тешко могу да се скрасе на једном месту, врте се, гуркају, машу рукама, а да тога нису ни свесни. Временом она постају сталоженија, боље се контролишу, а сувишни покрети постају ређи“ (Каменов, 2002: 24-25). Пажња је нестабилна, углавном краткотрајна. Ненамерна пажња, у том периоду, има превагу над хотимичном. Не треба их присиљавати на активности за које не показују интересовања али није лоше да им се омогући да раде оно што им представља задовољство јер је свако дете јединствена и непоновљива индивидуа. Разноврсне функције се најбоље усавршавају кад за то дође време, кад постоји интересовање за то самог детета. Подједнако је штетно прекасно као и прерано омогућавање деци да увежбавају неке функције за које одрасли мисле да су битне (нпр. ходање пре довољног ојачавања кичме, писање елемената слова, итд.). На све ово, као и на многе друге моменте, указивао је још Јан Амос Коменски (1592-1670).

Од преко 140 дела, већином посвећених питањима васпитања, од посебног значаја за васпитни рад са децом предшколског узраста, су његове књиге *Материнска школа и Свет у сликама*. Разрадио је систем задатака, садржаја и метода намењених мајкама како би успешније и радосно васпитавале и образовале децу до њиховог поласка у школу. Књига *Материнска школа* први пут је објављена 1633. године. Осим бриге за дететов физички развој требало је водити бригу и о украшавању мисли и душе, тако да „деца, осим у расту, напредују успешно и у мудрости и милости“ (Каменов, 1990: 98).

Хармонично васпитање у материнској школи подразумевало је постављање темеља физичког, моралног и умног васпитања. У првих шест година живота, према мишљењу Коменског, деца се вежбају 1. у разумности, 2. у раду и умењима, 3. у говору и 4. у моралу и

врлинама. Изузетну пажњу посвећивао је телесном здрављу. О томе се води брига још у пренаталном развоју детета. Наглашавао је важност дојења за дете, значај мирног сна и слободне игре, довољног кретања, радости и весела. Истицао је да беспослица шкоди и телу и духу. Многи његови савети ни до данас нису превазиђени. Васпитни поступци које препоручује су пример, упућивање и казна.

Фридрих Фребел (1782-1852) је 1840. године основао институцију којој је дао име „дечји вртић“ (Kindergarten). Божанску суштину свега Фребел открива и у детету и сматра да се срж васпитања састоји у развијању те узвишене суштине. Зато је у васпитним поступцима потребно стрпљење и остављање довољно времена потребног за саморазвој (пред)одређених потенцијала. Суштину васпитања види у формирању слободног човека који зна да мисли. Указивао је да игра има вишеструку развојну функцију. То је доста одударало од тада важећих схватања да је игра губљење времена, беспослица.

Велика је Фребелова заслуга „што су дидактичке играчке, нарочито конструктивни материјал, затим покретне игре, цртање, моделовање, плетење и изрезивање од хартије, ушивање, конструисање од природног материјала и др., ушли у програме предшколског васпитања и образовања и, уз извесне измене, задржали се у њима до данас“ (Каменов, 1990: 106-107). Значајне су и многе друге мисли. Од посебне важности је истицање породичног васпитања и указивање на бригу за педагошким просвећивањем мајки.

И Марија Монтесори (1870-1952) сматра да се брига о потребама детета мора посветити не од рођења него већ од тренутка зачећа а да васпитање треба да започне од тренутка његовог доласка на овај свет. Била је уверена да су поремећаји у понашању детета неминовни уколико оно одраста у неправилно организованој (нестимулативној) средини. По рођењу детету је најпотребнија интеракција са својом физичком и друштвеном средином и слобода. На основу посматрања деце она је дошла до закључка да деца у одрастању помажу урођена „креативна осетљивост“ и „упијајући ум или дух“.

Марија Монтесори наглашава значај рада деце. „После напорне активности, на коју су била дуго концентрисана, она постају мирна и пријатно се опходе, а сви облици деструктивног понашања и непослушност ишчезавају“ (Каменов, 1990: 109). Осим 1. *принципа рада* истиче и 2. *принцип независности*. Он упућује на природну тежњу детета да буде све самосталније у току свога развоја. Зато је важно да се дете ослобађа управљања споља. 3. *Снага дечје пажње* је принцип препознатљив када дете на одређеном ступњу развоја почиње да усмерава своју пажњу према одређеним предметима са интензивнијим интересовањима за разлику од раније. Све више вољно усмерава своју пажњу и концентрише се. 4. *Дечја воља* се развија кроз активности у својој средини. 5. *Развој интелигенције представља кључ за разумевање самог живота*. Неопходно је помоћи детету не само да помоћу својих чула посматра своју околину, већ је важно омогућити му (помоћи му) да оно те утиске сређује у својој глави, тј. свести. 6. *Принцип развоја дечје имагинације и креативности*. Када овлада одређеним поступцима и знањима дете ће бити оспособљено за стваралачке покушаје. Монтесоријева је заступала став да бајке нису корисне за дете и искључује их из свога система. Слушајући их дете не развија своју способност да конструктивно машта. 7. *Принцип емоционалног и духовног живота* заснива се на веровању М. Монтесори у урођену способност деце да воле и разумеју друге. Такође сматра да деца имају урођену потребу за Богом. Дете се прво емоционално буди захваљујући мајчиној љубави а затим почиње да прима љубав од других и да воли друге. 8. *Принцип стадијума у дечјем развоју*. Од пет периода (стадијума) на период предшколског детињства се односе прва два. То су 1. период од рођења до треће године и 2. период предшколског детињства.

Уз Марију Монтесори веже се чувена Монтесори метода чије су основне карактеристике средина и васпитач који је припрема. Средина подразумева образовне материјале и вежбе помоћу њих. Ту је укључено све што је детету потребно за његов развој и уклоњено све што би развој могло да омета. Материјал се групише према врсти интереса, као и према нивоима тежине и сложености. Дете је оспособљено да материјал после коришћења враћа на место одакле га је узело како би га и после лакше могло наћи.

М. Монтесори се залагала да у средини буде нагласак на реалности и природности. Природност је подразумевала да се деца крећу у простору који је опремљен правим стварима

које употребљавају као што су телефон, пећ, врела пегла, спремање хране која се после кувања једе, неговање биљака и животиња, употребљавање микроскопа итд.

Захтевала је да средина у којој дете борави буде лепа, да подстиче позитивне и спонтане облике понашања. Све „са чиме деца долазе у додир треба да буде квалитетно, доброг изгледа и лепо изложено. Боје треба да буду светле, ведре и хармонично распоређене, а атмосфера опуштена и топла, и да позива на учествовање“ (Каменов, 1990: 111). Потребно је да сви материјали доступни у средини дечјег боравка одговарају њиховим унутрашњим потребама, да привлаче пажњу и подстичу процес концентрације.

Нагласак у раду Монтесори метода стављан је на развој индивидуалних црта личности али нису запостављани ни поступци за васпитавање друштвености код деце. Било је допуштено мешање деце различитих узраста. М. Монтесори је и родитеље укључивала у рад установе. На њих је гледала као на равноправне партнере у васпитно-образовном раду. Чак су биле организоване и кућне посете које су пружале могућност васпитачима да боље упознају родитеље и породицу у целини.

Данас су превазиђени погледи на предшколско детињство као период „предвиђен“ за игру после чега долази период предвиђен за учење. Допринос другачијим схватањима дали су бројни мислиоци од којих су овом приликом поменути само најутицајнији. Читав предшколски период са бројним активностима представља припрему за полазак у основну школу али и период интензивног учења и напредовања сваког детета.

Закључак

Систематски рад одраслих са децом предшколског узраста представља важну карику у процесу њиховог одрастања. Ради се о периоду најбурнијег развоја сваког појединца. Пропусти који се учине у овој етапи стасавања готово су ненадокнадиви. Од, како се некад мислило, периода безбрижности и слободне игре, дошло се до тога да се, у новије време, васпитно-образовни рад који одрасли (родитељи, васпитачи, итд.) организују схвата као део јединственог система васпитања и образовања. Њиме су обухваћена деца од шест месеци до поласка у основну школу. Све активности које се организују у предшколској установи, заједно са утицајем породице, доприносе, више или мање, директно или индиректно и припремају деце за полазак у школу и њиховој успешности у основној школи. Наравно, подразумева се да сви плански организовани утицаји буду у складу и у највећој могућој мери, усклађени са интересовањима сваког детета. Предшколско дете и његове развојне потребе стављају се у први план. Зато је важно добро упознати сваког појединца, омогућити му развој постојећих склоности и тежњи како би се осећали слободно и срећно. Ниједног тренутка не сме се губити из вида сазнање да је игра на предшколском узрасту детета најприхватљивија активност. Њена вредност је велика и ненадокнадива. Брига о сваком појединцу не подразумева запостављање интеракције у раду како између деце истог узраста, тако и међу групама и појединцима различитих група и различитих узраста изван предшколске установе. У новије време све више постаје потребан и пожељан и тимски рад васпитача.

Литература

1. Антовић, Немања (Главни и одговорни уредник) (2010): *Предшколско васпитање у Србији (1865-1957)*. Београд: Педагошки музеј.
2. Вилотијевић, Младен (1999): *Дидактика 3*. Београд: Завод за уџбенике; Учитељски факултет.
3. Граорац, Исидор (2013): *Детињство, духовност, нихилизам*. Нови Сад: Завод за културу Војводине, Orpheus.
4. Ђурковић, Миша (2019): *Рат за породицу у Србији*. Београд: Институт за европске студије, Удружење „Поредак“.
5. Еинон, Дороти (2003): *Рано учење*. Нови Сад: Змај: Атлантис.

6. Kamenov, Emil (1990): *Predškolska pedagogija*. Knjiga prva. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
7. Kamenov, Emil (2002): *Predškolska pedagogija*. Knjiga prva. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. *Konвенција о правима детета*. (Недатирано).
9. Mil, Džon, Stjuart (2018): *O slobodi*. Beograd: AKIA M. Princ.
10. Montessori, Marija (2018): *Otkriće deteta*. Beograd: Propolis Books, Srpska Montessori asocijacija.
11. Pavlovski Tatjana, Ivković Jadranka, Mihajlović Milena, Dišović Stojka (1997): *Tematsko planiranje u dečjem vrtiću*. Beograd: Filozofski fakultet; Institut za pedagogiju i andragogiju.
12. Пијановић, Петар (Главни и одговорни уредник) (1996): *Педагошки лексикон*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
13. Potkonjak Nikola i Šimleša Petar (1989): *Pedagoška enciklopedija 2*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva...
14. Рајчевић, Петар и Круљ Јелена (2020): *Речник дидактичких појмова*. Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу.
15. Stanković, Vojana (2020): *Deca uče od nas*. Beograd: Vojana Stanković.
16. Suzić, Nenad (2006): *Uvod u predškolsku pedagogiju i metodiku*. Banja Luka: XBS Banja Luka.

EDUCATIONAL WORK WITH PRE-SCHOOL CHILDREN

Prof. Petar Dj. Rajčević, PhD

***Teacher Training Faculty,
University of Pristina temporarily settled in Kosovska Mitrovica***

Summary

Educational work of adults with children, according to the Law on pre-school education in Republic of Serbia is seen as a part of unique system of education, referring to the children from six months of age to the age they start going to school. In that period, apart from their parents, who take care of them from their birth, they also have trained educators engaged in the process, whose role through their impact on children is realized in the pre-school institutions with a possibility to be continued in schools. The emphasize is, in the first place, on the humanistic theories on learning implies that a child and its developmental needs are seen as priorities. Thereby, the care is taken in the quality of interaction with other children (not only their peers), but also their educators, parents, expert associates and the others. The needs of a team-approach to the work and programming of activities for the level of each educational group is based on their familiarity with their possibilities and needs. Expert work of all the participants of the educational process with children of pre-school education age, undoubtedly, contributes to the efficient training for their going to school thus taking over the possibilities for the tasks and responsibilities expected.

Key words: education, child, pre-school child, family, pre-school institutions.

THE ROLE OF FAMILY EDUCATION IN THE SOCIALIZATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Olga Zvereva
Dr. Zvereva, Prof.
Moscow Pedagogical State University, Russia
E-mail: zverev59@mail.ru

Abstract: *Family for a preschool child is the first and main factor of socialization. As experience and research shows, the family is not always a positive factor in the socialization of children. Mistakes of parents contribute to the disruption of the process of socialization and the appearance of self-doubt in the child. In this article, we will talk about an insecure child. Based on the study of the literature, we have compiled a generalized portrait of an insecure child. The author considers the reasons of uncertain behavior of the child. They include lack of love; adults do not provide their child support in unusual circumstances. They name calling, ridicule the child. Parents use such methods of education as warning, cautions, threats, punishment. The uncertainty of the child covers in emotional, behavioral spheres, in consciousness. The inability to understand the child, the motives of his actions, to see the situation through his eyes, to look at himself from the outside – the most typical disadvantage of parents. The child begins to think that he is really bad, weak-willed, that he is a failure. The article presents the types of self-doubt. The author describes the results of a survey of parents about the methods used to raise children in the family. The author considers the way to solve the problem: interaction with parents of children in kindergarten. Recommendations on the topic have been developed for parents: How can we help your “uncertain “child? The main thing is to form the parents positive attitude-the basis of psychological survival of the child. Every parent should know about the psychological development of the Children. Special attention is paid to the issue of the child's adaptation to kindergarten. The forms of providing psychological and pedagogical assistance to parents are described.*

Kew words: *socialization, insecure child, parents, family.*

Introduction

The family is the first social institution of personality formation. In the family the child acquires the experience of communicating with people, his tastes and habits, behavior skills are formed. The priority of family education is fixed in the Family Code of the Russian Federation and Federal Law on education in the Russian Federation. The family is an important factor in the socialization of the individual. This is facilitated by the emotional, intimate nature of the relationship, the constancy and duration of educational influences on the child.

As research and practice show, the educational potential of the family is not fully used. Parents make mistakes in education, sometimes deprive the child of affection and love, use physical punishments. And as a result of improper upbringing, children have low self-esteem, they become insecure in themselves. It is difficult for them to find friends, to get a status in the society of their peers.

Research

We have compiled a portrait of an insecure child based on the study of literature. The uncertain child talks quietly, indistinct, making great pause, or loud and inconsistent. He is unsociable, refuses to communicate with unknown people. He always cries, often apathetic. It is difficult to express in words what he feels. He cannot (or barely) call themselves by the name affectionately.

He slow-moving, trying to be inconspicuous. Facial expressions are or sluggish, or "storm of emotions". He averts his eyes or does not hold up view. The uncertain child plays alone, it is difficult to part with parents or relatives. He cannot express his opinion, cannot say "no". He is helpless in difficult situations. Some difficult situation for the uncertain child becomes for him traumatic, which can cause particular psychosomatic diseases. He is more often ill than self-reliant children. He feels uncomfortable while playing with his classmates. He doesn't communicate and doesn't play (it is hard to converge with people). He is not active on the lessons and he doesn't want to demonstrate his skills, he afraid to answer and doesn't raise his hands, and he is always afraid to make any mistake. He underestimates his abilities and possibilities, dissatisfied with his appearance, though in fact he is wonderful.

Under the influence of digital technologies, the socio-psychological portrait of a preschool child has changed. There are such characteristics as the difficulty of children to engage in activities; they are reluctant to obey the external requirements of the teacher, which is an indicator of weak moral and volitional regulation. There is a mismatch in cognitive, speech, and social development; Communication with peers has become more superficial and formal, and it is more difficult for them to understand the emotions, feelings, and desires of another person.

There are different kinds of uncertainty. It can be stable and unstable. Stable uncertainty covers all the communication and activities. For example, at the lessons a child does not executes the job, he does not express the desire to answer, he blushes, becomes uptight. He does not show initiative in establishing contacts with friends. Evaluate them low-refers to a group of "missed" children. The child gets lost, asks for support from friends. Low self- assessment in daily life activities.

Unstable uncertainty covers the area of activity. There is a generalized instability: a child avoids contacts with people. Instability manifested as in the communication and activities.

What are the reasons of uncertain behavior of the child? One of the reasons is the lack of love. As a result, a child loses self-confidence, he feels abandoned and lonely, he has lack of positive emotions, that makes him uncertain. The uncertain child does not find the support and attention from his parents, relatives, teachers, etc. The authoritarian style of communication can injure him. Adults do not provide their child support in unusual circumstances, as a result the child feels abandoned or fear.

The next reason is the loss of faith in its own success. The child is experiencing his trouble in any one area of life and the failures he had completely different. For example, lack of communication with the classmates can lead to the poor results at school and bad behavior at home.

Uncertain children and teens have low self-assessment. The child is experiencing his trouble in any one area of life and the failures he had completely different. For example, lack of communication with the classmates can lead to the poor results at school and bad behavior at home. Loss of faith in its own success, he suffers from the unrealized needs, from trying to make up for the shortfall in ways that does not work. An assessment of adult's influence on emergence of uncertainty. The children become sad and get lost, take offense, rebel.

Parents use such methods as warning, cautions, threats, punishment, name calling, ridicule. As a result, there is intimidation of children, inducing them to obedience. Threats are the cause of active protection: attacking, denial, bitterness, or despondency, dejection, disappointment in them and in their relations with the parent form low self-esteem. The child begins to think that he is really bad, weak-willed, that he is a failure. Unsure of children and teens was escorted through life feeling doubt, anxiety, shame, guilt and sadness, tedious. It can turn into a terrible tragedy.

One of the reasons for the child's self-doubt is the lack of communication with parents. Communication is one of the social needs, which increases as it is met. As Yu. B. Gippenreiter – the famous Russian psychologist - notes, " communication is just as necessary for a child as food." However, meeting the need for communication is at risk. If it is not satisfied, then the child has "passive" feelings, such as pain, fear, resentment [2].

Yu. B. Gippenreiter also writes about the numerous negative consequences of the lack of communication in the family, up to the use of physical force by children in relation to their parents. Our research has confirmed that the need of children to communicate with their parents is not always met in the family.

Let's give an example. In kindergarten, children in front of the camera talked about their wishes to Santa Claus. And almost everyone said that they want to be together with Mom and dad.

Many children spend most of their time with their grandparents, in kindergarten, some have nannies, governesses. Sometimes communication takes place against the background of small household chores.

Adults want to be alone after work, focus on their inner world or do their job. Often children ask their parents questions, tell them about their affairs, make conclusions, and parents in response are interested only in what the child ate in kindergarten or why he has an untidy appearance.

One of the reasons for the lack of communication in the family is the use of digital technologies.

According to the researchers' children in 2 to 3 years, every 10 children get acquainted with digital means from the first year of life; 12% use a helmet or virtual reality glasses. In the family, the popularity of various types of digital activity increased from 34% to 72% [Soldatova, 4, p. 56.]: view cartoons, video games, game interface, communication on the Internet (every 5 preschoolers), parents buy digital toys for children, by the time they enter kindergarten, children actively use them. Surveys of parents of children aged 6-7 years indicate a negative impact of screen time on cognitive development, subjective well-being, emotional sphere, and behavioral adaptability of preschoolers.

The influence of the media on preschoolers and toddlers is especially harmful because their psyche is the most sensitive to any external influences.

According to the researchers of Russian Psychologists such as T. Repina, N. Smoleva [3, p.35] the uncertainty of the child covers in emotional, behavioral spheres, in consciousness. For example, in the emotional sphere, it manifests itself anxiety, fears of failure at the upcoming activities, fear of contact with people. In the behavioral sphere there is narrowing the communication, reducing its intensity, shyness, timidity, taciturnity, indecision, confusion, independence, and dependence. In consciousness sphere he compares himself with his classmates and the result he becomes more and more pessimistic.

This idea of positive socialization of children is written in the Federal State Educational standard of Preschool education. This document describes the conditions for a positive attitude towards yourself. It is necessary to support for the individuality and initiative of children; establishing rules for interaction in different situations; building a variable developmental education focused on the level of development that is manifested in the child in joint activities with adults and more experienced peers, but not actualized in his individual activities (the zone of the approximate development of each child); interaction with parents on the child's education, their direct involvement in educational activities.

We studied the methods of family education using survey of parents. All they consider that physical punishment is unacceptable because they debase the dignity of the child. Violence begets violence. The parents consider the most appropriate punishment, deprivation of viewing of TV programs, cartoons, playing games on computer, gifts. Some of parents use the method of "Ignoring the child". Use strict tone of voice. Mothers get the child to think about their bad behavior, appealing to the conscience. After that, the child asks for forgiveness.

For the Russian people is the eternal question "what to do?", "can psychologists help the child, parents, teachers, educators in such problem as "family and unsure a child"? How to increase the social responsibility of parents for the socialization and cultural identity of the child?

It is necessary to work with parents in the kindergartens. The psychologists can sow the seeds of psychological literacy among the parents of young children in the kindergarten. Communication with parents in Russia is organized or in a large group, or individually, in the form of training or interviews, or in the form of consultations.

Before the pandemic, we communicated with parents offline. We had regular classes with them in the kindergartens. Now we communicate with parents on-line, via social media. Interaction between teacher and parents is based on the principles of trust and partnership. We suggest parents some possible topics of interest: 'Why child behavior himself badly?', 'How to use punishments correctly'. Trainings have become increasingly popular. To reveal the essence of the concept to the

parent of unsure kid, to support to discover the types and signs of uncertain behavior of the child, to determine jointly the reasons of the uncertain behavior of the child.

The recommendations for parents: to teach parents how to build a relationship with their child and to help him overcome his insecurities. We offer parents to answer some questions.

- Is your child hesitant?
- What are the causes of uncertain behavior of the child?
- What is your child's behavior is uncertain?
- What do you think, whether you're unsure your child? What we parents can help their child?

How can we help your “uncertain «child? We offered some recommendations for parents. For example, to make our child sure that we love him. Creation the situation of success minimum of rules (constraints, requirements, prohibitions) and they should be flexible. Make your child happy in daily life. Some psychological advices for parents are to actively listen to their child’s feelings and his needs.

To maintain his positive emotions. To embrace a child not less than 4, and it is better on 8 times a day. [4] To support his progress. He will have more progress if he communicates with the younger then he children. Do not leave without attention of child's efforts to overcome the lack of confidence in their abilities. Rejoice together with a child of his victories, even though the smallest. Pay attention not only to the negative, but on the positive side of your child's behavior. Use friendly phrases in everyday communication

How do you teach a child to be sure that you do not specify the errors? Indicate an error with special care, discuss his errors in a calm atmosphere, and not at the time when the child is fascinated by the case, all the comments should be always directed to do with general approval. The child always needs to our recognition of his success. The main idea was noted by L. S. Vygotsky that the "memory of emotions" is formed in childhood. [1, p.23]

Do not share the trait of character as their child's lack of unknown people. Keep a child's self-assessment. Positive attitude-the basis of psychological survival of the child. Actively listening to the life experience and needs of a child. Not to interfere in the activities of the child, with which it can handle. Help the child when he requests.

Yu. B. Gippenreiter describes such an example: «Dad mom, I love you very much. What will I get for this?» The answer was: “My daughter has a high self-esteem”. [2, p.21]

Every parent should know about the psychological development of the children “ zone of approximate development” by Vygotsky. [1, p.24]. To make only what he cannot do, let him do it himself, allow a child to develop a new actions independently do not inspire fear, do not create the awkward situation to the child, especially with unknown people or a large number of people what will the child get after when we’ll help him to overcome the uncertainty.

It is necessary confident to express their opinions, requests, requirements, to need their interests, to have independent opinion and easily to be succeed, confident and easy to communicate with friends and adults.

What are the parental qualities that could help children to become confident? Tolerate attitude to the problems of the child, expression of love that can rise the confidence, support of the child in a difficult situation in such a phrase as "I understand you", "I sympathize with you", "At me so was", "I believe in you”. Positive experience of the father (mother) life can also overcome uncertainty.

We also used game techniques, for example, the roles were distributed-parents and children. For example, the child can't tie a scarf. In the game, he tries to do this. And an adult praise or scolds him. It is discussed - what the child is experiencing, what does he feel, which method is better.

In the process of socializing preschoolers, we used digital technologies in a different way. We offered children to travel in time: the past, present, future of their image; children were asked to describe social situations orally, and then to depict the situation on the computer in the form of a graphic model-signs (lines, images, drawing, ideogram, etc.). This caused the children to have

vivid emotions and discussion, the attention was focused and more prolonged, and there was a steady interest in the knowledge of their peers.

Very useful to take part in child's games "Miraculous transformations stable/insecure (hare, Fox, baby, uncle, etc.)". Show me what your emotion is today? Name the emotion in Russian and English.

Why is it like this? Tell me what emotion you had yesterday (in Russian and English)? Show the emotion in the picture. Why was it like this yesterday? What do you think your emotion will be tomorrow? (Show and name in Russian and English).

Draw your favorite emotion, choose the means by which you will do it (with chalk, paint, on the tablet screen, on a musical instrument, etc.).

Looking at the works of artists, we asked the children not only to describe the emotion, but also to tell what the artistic means the artist used to depict the emotion so that we would recognize it (color, lines, volumes, movement, etc.). In this way, you can teach children to recognize the emotions of their own and other people

And a very important problem is to help the young child to adapt to the kindergarten. Colleagues – psychologists from the UK advised to use the term "adjustment". Since the term "adaptation" is of a biological nature.

Work continues on the dissemination of psychological knowledge among parents. In conjunction with the psychology students the problem of "The adjustment of three-year-old children to kindergarten" was studied. Parents are essential in helping a child to adjust well to kindergarten. In the "settling in" period, kindergarten staff and family should unite to support the child, but in this case support by the family is key.

A personal profile form was created, to be completed for each child and her/his family. This profile is based on the ways that parents supervise their children's behavior and how they meet their vital needs, their psychological development, their personality skills. Parents are expected to help their children go through the period of adjustment (or adaptation), however, the parents themselves need psychological and pedagogical support in this period.

Certain activities were therefore held, with the aim of supporting parents in this way, including: a parent conference, individual consulting, parent-child educational projects and training with the use of role-playing games. Parents were invited to a meeting on the topic "What is 'adjustment' and what does it depend on?"

Classes for parents were also held on the following topics: psychological characteristics of age, daily routine, self-management, etc. These interactions with parents were intensive and totally 'immersed' them in the educational aspects of child-rearing. Finally, parents were provided with recommendations which had been drawn up for each child. The psychologists referred to, for example, the changing nature of the child as they develop, and the crises of children at three years old. Follow-up individual consultations were conducted for parents on topics such as eating behavior, and their children's games and activities. The results of this work showed increased success of children's adjustment. Similar work has also been conducted with the parents concerning pre-school education.

Results

The results of the work carried out include the following.

Transfer of the acquired knowledge by parents to the practice of family education. The enrichment of family leisure, the unification of children and adults in common affairs, the formation of family traditions. Parents' answers to children's questions, reading books together, watching TV programs together. Creating conditions in the family for the development of children. The boy's father became interested in his son's drawings, paid attention to their quality, and the child was enrolled in a drawing class. Organization of children's and family holidays in the family, joint attendance of spectacular events by parents and children.

Conclusion

Thus, by involving parents in the educational activities of a preschool educational organization and organizing joint activities of teachers, parents and children, it is possible to influence family education, in particular, the realization of children's needs in communicating with parents and other family members. So to prevent the appearance of uncertainty in children, to help them to socialize.

References

1. Vygotsky L. S. (2005) *Psychology of human development*. - M., "Eksmo", — - 1136 p.
2. Gippenreiter Yu. B (2003). *Communicate with the child. How? Moscow: Chero; Shopping center "Sphere"*.
3. Repina T.A., Smoleva T.O. *Uncertain child // Preschool education*. - 1980. - № 3. 24
4. Satyr Virginia. (1992). *How to build yourself and your family*. Pedagogic-Press, Moscow.
5. Soldatova G. U., Teslavskaya O. I. (2019) *Features of the use of digital technologies in families with children of preschool and primary school age // National Psychological Journal*. —. — № 4(36). — Pp. 12-27. doi: 10.11621/npj.2019.0402

The Laws:

The Federal law on education in the Russian Federation (2013) from 29.12.2012, No. 273-FZ. Sphere, Moscow.

The Federal State Standards of Russian Federation (2013). Preschool education. 2013. № 2.

ULOGA OBITELJSKOG OBRAZOVANJA U SOCIJALIZACIJI PREDŠKOLSKE DECE

Olga Zvereva

Dr. Zvereva, Prof.

Moscow Pedagogical State University, Russia

Sažetak: Porodica za predškolsko dijete prvi je i glavni faktor socijalizacije. Kao što pokazuju iskustva i istraživanja, porodica nije uvijek pozitivan faktor u socijalizaciji djece. Greške roditelja doprinose narušavanju procesa socijalizacije i pojavi sumnje u sebe kod djeteta. U ovom ćemo članku govoriti o nesigurnom djetetu. Na osnovu proučavanja literature, sastavili smo generalizirani portret nesigurnog djeteta. Autor razmatra razloge nesigurnog ponašanja djeteta. Uključuju nedostatak ljubavi; odrasli ne pružaju izdržavanje svom djetetu u neobičnim okolnostima. Nazivaju ih, ismijavaju dijete. Roditelji koriste takve metode obrazovanja kao upozorenje, upozorenje, prijetnje, kažnjavanje. Neizvjesnost djeteta pokriva emocionalnu sferu ponašanja i svijest. Nesposobnost da se dijete razumije, motivi njegovih postupaka, da se situacija vidi njegovim očima, da se pogleda spolja - najtipičniji nedostatak roditelja. Dijete počinje misliti da je stvarno loše, slabe volje, da je neuspjeh. Članak predstavlja vrste sumnje u sebe. Autor opisuje rezultate ankete roditelja o metodama koje se koriste za odgajanje djece u porodici. Autor razmatra način rješavanja problema: interakcija s roditeljima djece u vrtiću. Za roditelje su razvijene preporuke na ovu temu: Kako možemo pomoći vašem " nesigurnom " djetetu? Glavna stvar je formiranje pozitivnog stava roditelja - osnova psihološkog preživljavanja djeteta. Svaki roditelj bi trebao znati o psihološkom razvoju djece. Posebna pažnja posvećena je pitanju adaptacije djeteta na vrtić. Opisani su oblici pružanja psihološke i pedagoške pomoći roditeljima.

Ključne riječi: socijalizacija, nesigurno dijete, roditelji, porodica.

IMPLICITNE PEDAGOGIJE ODGAJATELJA

*Marija Guč⁸, mag. Paed.
Dječji vrtić „Hugo“*

*Joško Barbir⁹, asistent
Filozofski fakultet Split*

*Sonja Kovačević¹⁰, redovni profesor
Filozofski fakultet Split*

Sažetak: *Implicitne pedagogije zasnivaju se na temelju osobnih iskustava, sustava vrijednosti, uvjerenja i stavova u koje odgajatelj duboko vjeruje, a u odnosu na dijete ona predstavlja sustav vrijednosti o djetetovom karakteru, njegovim mogućnostima, potrebama, te primjerenim odgojnim postupcima. Implicitne teorije, za koje se smatra da nastaju u ranoj fazi života, razlikuju se od znanstvenih teorija jer sadrže vrijednosti koje se nalaze u odgajateljskom kolektivu i odgojnoj skupini, a ne u službenom kurikulumu kao znanstveno utemeljene teorije.*

Implicitna teorija odgajatelja predstavlja složeni skup znanja, stavova, vještina, obiteljskog života, te institucionalnog školovanja od razine predškolskog odgoja i obrazovanja pa sve do fakultetske naobrazbe i obrazovne prakse. Postoje tradicionalno (odgajatelj ima dominantnu, a dijete pasivnu ulogu) i suvremeno orijentiran odgajatelj (demokratsko okruženje i naglasak na dijete kao na subjekta vlastitog odgojno-obrazovnog procesa).

Cilj ovog rada bio je ispitati implicitne pedagogije odgajatelja o različitim tvrdnjama vezanim za sam njihov odgojno-obrazovni rad. Pitanja su uključivala tvrdnje o svrsi predškolskog odgoja, razvoju odgojno obrazovnog rada, konstruiranju kurikuluma, kontaktu s roditeljem, učenju djece od druge djece kao i kroz planirane aktivnosti odgajatelja, pomoći u rješavanju problema i problemskih situacija. Zaključci koji su proizašli na temelju podataka i samim statističkim testiranjem otkrila su za sada ne istraživanu strukturu unutar odgajateljevih implicitnih pedagogija prema gore navedenim tvrdnjama, te donijela inspiraciju i temelje za daljnja istraživanja na ovu temu.

Ključne riječi: *povijest, pedagogija, implicitna teorija, odgajatelj, dijete*

UVOD

Poznata su dva pristupa u shvaćanju djetinjstva i samoga djeteta, a to su tradicionalno i suvremeno shvaćanje. Tradicionalna shvaćanja polaze od djeteta kao *tabula rasa*. Pod tim se pojmom smatra da je dijete po rođenju prazna ploča, a uči pasivnim putem metodom ponavljanja i reproduciranja. U tradicionalnom određenju naglasak je stavljen na transmisijski pristup u kojem se ne uzima u obzir individualnost i posebnost djeteta već je proces odgoja i obrazovanja strogo konstruiran i unaprijed isplaniran. Potpuno suprotno shvaćanje djetinjstva i djeteta daje suvremeni pristup. U suvremenim shvaćanjima djeteta glavno je polazište da dijete ima urođenu radoznalost i potrebu za istraživanjem. U ovom pristupu na dijete se gleda kao na aktivno i samostalno biće. Za razliku od

⁸ marijaguc99@gmail.com

⁹ josko.barbir@ffst.hr

¹⁰ sonja@ffst.hr

tradicionalnog određenja, usmjerenost je stavljena na transakcijski pristup u kojem se uvažavaju različitosti, interesi i sposobnosti djece.

Pod pojmom implicitna pedagogija podrazumijeva se shvaćanje odgoja koje se kod pojedinca formira pod utjecajem osobnog iskustva, sustava vrijednosti i stavova u koje duboko vjeruje. Samim tim navedeno može biti u raskoraku od eksplicitne pedagogije. Naime, implicitna pedagogija je zasnovana na temelju osobnih iskustava, sustava vrijednosti, uvjerenja i stavova u koje pojedinac duboko vjeruje i drži ispravnim. Osim naziva implicitna pedagogija koriste se i drugi sinonimski nazivi kao što su; narodna pedagogija, folk pedagogija, privatna teorija odgoja, subjektivna pedagogija, implicitna teorija ličnosti. Ono što je zajedničko ovim nazivima jest teorijska neelaboriranost, nekoherentnost i laičnost (Babić i sur., 1997). Implicitna pedagogija se temelji na vlastitim odgojnim iskustvima koje pojedinac stječe u obitelji, vrtiću, školi, fakultetu i radnom mjestu (Kovačević, 2007). Nju se može shvatiti kao vrijednosnu orijentaciju koja se odnosi na razne oblike socijalnog ponašanja kao što je odnos između dvaju pojedinaca, odnos pojedinca i grupe kao i odnos pojedinca i društva. Time je osviještena individualna i socijalna razina pojedinca. Ukoliko se implicitna pedagogija promatra u odnosu na dijete, odgoj i djetinjstvo tada se govori o implicitnoj pedagogiji koja predstavlja sustav vrijednosti o djetetovom karakteru, kao i o njegovim mogućnostima i potrebama, ciljevima odgoja, čimbenicima razvoja te primjerenim odgojnim postupcima (Babić i sur., 1997). Kako bi se jasnije objasnio sustav vrijednosti odgojitelja i kako bi se što bolje razumio pojam implicitne pedagogije, potrebno je predstaviti sastavnice implicitne pedagogije zasebno, a to su: stavovi, vrijednosti, uvjerenja i vjerovanja.

Kada je riječ o vrijednostima poznato je kako ne postoji univerzalno prihvaćena definicija tog pojma. Naime, u literaturi se mogu pronaći razne definicije navedenog pojma te prema tome postoje dvije glavne skupine definicija pojma vrijednosti. Prema jednoj skupini vrijednosti se grupiraju u kategorije kao što su; moralne, obrazovne, estetske, socijalne, političke, religijske, intelektualne, kulturne, ekonomske (Fyffe i sur., 2004.; Hooper i sur., 2003.). Prema drugoj skupini definicija vrijednosti na njih se gleda kao na moralne vrijednosti (Hooper i sur., 2003.). Prema Landeru (2012) vrijednosti se oblikuju kroz životno iskustvo s tim da su određene obiteljskim i klasnim uvjetima, nacionalnošću, geografskim položajem, socijalnim okruženjem, seksualnošću i spolnošću. Za vrijednosti je važno spomenuti da se ostvaruju u određenom društveno-kulturnom kontekstu kao i u međusobnoj komunikaciji onih koji žive zajedno, čineći pritom skladan sustav zajedničkih ciljeva (Vican, 2006). Vrijednosti obuhvaćaju cijelu čovjekovu ličnost kao i kompetencije koje posjeduje odgajatelj.

Uvjerenje se shvaća kao *znanje koje imamo o svijetu (ljudima i stvarima) i koje varira prema tome koliko nam je važno to znanje* (Babić i sur., 1997, 555). Prema Hrvatskog enciklopediji za uvjerenje se kaže kako je to *prihvaćena postavka, tvrdnja ili naučavanje o pojavama, obilježjima pojava i odnosima među njima*. Ono može biti *zasnovano na izravnim ili posrednim spoznajama i činjenicama ili samo na vjerovanju da su prihvaćene postavke točne*.

Stavovi se mogu shvatiti kao razmjerno trajnu, intimno prihvaćenu emocionalnu orijentaciju koja objašnjava ponašanje pojedinca. Stavovi su usvojen sustav pozitivnog ili negativnog ocjenjivanja, osjećanja i reagiranja prema predmetima, osobama ili pojavama. (Babić i Krastanović, 1997) Stavovi se oblikuju u procesima socijalizacije, a stječu se na osnovi izravnog iskustva s objektom stava ili posredno, u interakciji s društvenom okolinom (Hrvatska enciklopedija, 2020). Petz (2010) navodi da se stavovi sastoje od tri komponente: kognitivne, emotivne i ponašajne. Stavovi se formiraju tijekom cijelog čovjekovog života. Nadalje, za stav se može reći kako je *mentalno i nervno stanje spremnosti, organizirano u iskustvu, koje ima direktan i dinamičan utjecaj na reakcije individue prema svim objektima i situacijama na koje se odnosi* (Sunko, 2008, 384).

Važna sastavnica implicitne pedagogije jesu vjerovanja osoba koje su izravno uključena u odgojno-obrazovni proces. Vjerovanja se mogu definirati kao tradicijske predodžbe o čovjeku i svemu što se oko njega nalazi, a ujedno i odražavaju način razmišljanja čovjeka (Hrvatska enciklopedija, 2020).

IMPLICITNA PEDAGOGIJA

Poznata su dva aspekta o nastanku implicitnih pedagogija. U prvom aspektu implicitne pedagogije shvaćene su kao *self konstrukt* individualnog iskustva što ukazuje na to da su rezultat osobnog iskustva pojedinca i samim tim su promjenjive bez obzira na sličnost socijalnog i kulturnog

podrijetla. Drugi aspekt implicitnih pedagogija počiva na *kolektivnoj mudrosti* te su shvaćene kao *kulturni scenarij* ili *etno* teorije, čime se ukazuje na povezanost između socijalnih i kulturnih zajednica bez obzira na postojanje različitih predodžba o djetetu unutar pojedinih kultura (Babić i sur., 1997). Tumačenje nastanka implicitnih pedagogija može se objasniti odnosom *ili - ili* koji predstavlja redukciju interakcijske naravi razvoja ličnosti na isključivo transmisivnu narav, u kojoj su uloge onoga koji podučava i onoga kojega se podučava unaprijed zadane i strogo zadane. Upravo osobno iskustvo roditelja, odgajatelja, učitelja iz djetinjstva djeluje na stvaranje modelske slike o sebi i drugima, točnije unutarnje mentalne reprezentacije. Različite strane ličnosti predstavljaju filter putem kojega odgajatelji i roditelji odgovaraju na ponašanje djece. S obzirom na prethodno navedeno, jasno je kako se često ponavlja proživljeno osobno iskustvo odgajatelja u odgoju i obrazovanju djece u predškolskim ustanovama.

Stoga, možemo zaključiti kako su implicitne pedagogije u međusobnoj povezanosti s iskustvom odgajatelja, koje on/ona posjeduje iz svoga vlastitoga djetinjstva. Upravo proživljeno djetinjstvo odgajatelja utječe na stvaranje unutarnje mentalne reprezentacije. Model koji posjeduje odgajatelj se postupno ujedinjuje u individualnu strukturu ličnosti. Na temelju prethodno navedenog, javlja se sklonost ponavljanja vlastitog iskustva odgajatelja u odgojno- obrazovnom radu s djecom (Babić i sur., 1997). Svaki pojedinac ima određena uvjerenja, stavove i pretpostavke koje su automatske, o kojima osoba prethodno ne razmišlja ili ih nije svjesna, a upravo to uvjetuje njihovo ponašanje i snažno utječe na njihovo djelovanje. Općenito, smatra se da implicitne teorije nastaju u ranoj fazi života. Dijete stvara vlastite ideje kako svijet funkcionira, kakva ponašanja su poželjna, a upravo u tome ključnu ulogu imaju roditelji, odgajatelji i učitelji (Dow, 2007).

Za razliku od implicitnih, eksplicitne teorije predstavljaju formalne tvorevine znanstvenika koje nastaju na osnovi znanstvenih metoda istraživanja. Prema Mijatoviću (1999, 104) *znanstvenom se teorijom smatra sređeni sustav više ili manje potvrđenih iskaza o stvarnosti koji sadržava opise ili iskaze o znanstvenim zakonima*. Za razliku od eksplicitnih, odnosno znanstveno utemeljenih teorija koje se nalaze u službenom kurikulumu, implicitne teorije sadrže vrijednosti koje se nalaze neposredno u odgajateljskom kolektivu i samoj odgojnoj skupini u kojoj djeluje pojedini odgajatelj (Mijatović, 1999). Slunjski (2011) implicitnu teoriju tumači kao osobnu teoriju i koncepciju odgajatelja koja ujedno ima i najsnažniji utjecaj na odgajateljevu odgojno-obrazovnu praksu. Implicitne teorije odgajatelja predstavljaju temelje za kvalitetan odgoj i obrazovanje u predškolskim ustanovama. Upravo s implicitnom pedagogijom, svaki odgajatelj ulazi u odgojno- obrazovni sustav i pomoću nje mijenja i izgrađuje znanstveno- pedagoška znanja i svoju odgajateljsku praksu. Kada je riječ o implicitnoj teoriji neizostavno je dotaknuti se znanstveno utemeljene eksplicitne teorije. Naime, čest je slučaj da implicitna pedagogija proturječi eksplicitnoj, službenoj pedagogiji. Tada se javlja nesklad između onoga što radimo u praksi i onoga što mislimo da radimo. Implicitna pedagogija ima veliku vrijednost u odgojno-obrazovnom radu odgajatelja i uvelike doprinosi njegovoj kvalitetnoj praksi upravo zbog svoje raznovrsnosti, ali i zbog postojanja takozvane tradicionalne note. Ono što je vrijednost implicitne pedagogije je raznovrsnost, ali i poneka tradicionalna nota. Za implicitnu teoriju odgajatelja može se reći kako je to *teorija u akciji*, odnosno kontekst u kojem se odvija odgojno-obrazovna praksa (Slunjski, 2011). Iako se implicitne teorije razlikuju od znanstvenih teorija, koje se nalaze i programskim dokumentima, upravo one stvaraju vezu između teorije i prakse odgajatelja (Mušanović, 2001).

Presudna uloga u poticajnom procesu djetetova razvoja nalazi se u implicitnim teorijama koje posjeduje pojedini odgajatelj. Svaki odgajatelj ima svoju jedinstvenu implicitnu pedagogiju po kojoj se vodi u svakodnevnoj odgojno- obrazovnoj praksi. U literaturi se mogu pronaći različiti nazivi koji se poistovjećuju s implicitnim pedagogijama. Implicitna pedagogija je *slika odgajatelja o djetetu*, dok je za Brunera (2000) *folk-uvjerenje odgajatelja*, ili *mentalnim modelima* (Slunjski, 2011).

Implicitne teorije nude objašnjenje o tome što mislimo da radimo i na koji način nešto činimo. Dow (2007) navodi odakle dolaze implicitne teorije, što one predstavljaju, kako utječu na pojedinca i mogu li se mijenjati. Naime, svi ljudi u sebi posjeduju ono što se naziva implicitna teorija. Predstavljaju skup vjerovanja ili pretpostavki kojih pojedinac nije u potpunosti svjestan, ali one uvelike utječu na to kako osoba postupa i reagira u svakodnevnim životnim situacijama. Za razliku od znanstvenih teorija, koje su nastale na temelju dugogodišnjih istraživanja uz korištenje određenih znanstvenih istraživačkih metoda, implicitne teorije predstavljaju sustav vrijednosti, uvjerenja i stavova pojedinca (Dow, 2007).

TRADICIONALNI I SUVREMENI POGLED NA DIJETE

Poznata su dva pristupa u shvaćanju djetinjstva i samoga djeteta, a to su tradicionalno i suvremeno shvaćanje. Tradicionalna shvaćanja polaze od djeteta kao *tabula rasa*. U tradicionalnom određenju naglasak je stavljen na transmisijski pristup u kojem se ne uzima u obzir individualnost i posebnost djeteta već je proces odgoja i obrazovanja strogo konstruiran i unaprijed isplaniran. Tradicionalna shvaćanja polaze od misli kako je dijete nekompetentno, nedovršeno i nezrelo. Na djetinjstvo se gleda kao na pripremnu fazu za postati odraslim, odnosno zrelim.

Potpuno oprečno shvaćanje djetinjstva i djeteta daje suvremeni pristup. U suvremenim shvaćanjima djeteta glavno je polazište da dijete ima urođenu radoznalost i potrebu za istraživanjem. U ovom pristupu na dijete se gleda kao na aktivno i samostalno biće. Za razliku od tradicionalnog određenja, usmjerenost je stavljena na transakcijski pristup u kojem se uvažavaju različitosti, interesi i sposobnosti djece. Djetinjstvo je, za razliku od tradicionalnog shvaćanja, socijalni konstrukt čime je u društvenim znanostima usmjerenost okrenuta prema iskustvima djece te promatranju djetinjstva s obzirom na društvo i kulturu u kojoj dijete odrasta i djeluje (Babić, 2014).

Kada je riječ o suvremenom pristupu djetetu i djetinjstvu, neizostavno je spomenuti i konstruktivistički model socijalizacije. Naime, konstruktivistički model socijalizacije nastao je pod utjecajem dominantnih teorija u razvojnoj psihologiji, posebice Piagetove teorije intelektualnog razvoja i socio-kulturne teorije razvoja Vygotskog. Model obilježava djetetovo prilagođavanje društvu, dijete je aktivno biće koje „konstruira svoj socijalni svijet i svoje mjesto u njemu“ (Babić, 2014). U novom pristupu djetinjstvo je prepoznato kao *strukturalna forma, a djeca kao socijalni akteri koji doprinose reprodukciji djetinjstva i društva putem pregovaranja s odraslima i kreativnom produkcijom serija vršnjačkih kultura s drugom djecom* (Babić, 2014, 22).

SLIKA O DJETETU

Suvremena slika o djetetu predstavlja dijete kao aktivnog sudionika vlastitog odgojno-obrazovnog procesa, kao kreativnog i sposobnog bića koji samostalno konstruira i sukonstruira svoje znanje kao i razumijevanje svijeta koji ga okružuje (Maleš, 2011). Suvremena paradigma počiva na tome da je *dijete autor svog znanja, a njegov razvoj se ne treba i ne može unaprijed isplanirati* (Slunjski, 2003, 9). Odgajatelj koji kao usmjerenje uzima perspektivu suvremene slike djeteta obavezuje se na shvaćanje svoje profesionalne zadaće u kojoj je jedan od glavnih ciljeva omogućiti poticajno materijalno i socijalno okruženje. On preuzima odgovornost za stvaranje uvjeta koji će djetetu omogućiti potpun i skladan razvoj (Bašić, 2011). Takva razmišljanja nazivaju se odgajateljevom slikom o djetetu, a ona se odražavaju na njegove odgojne postupke u svakodnevnoj praksi (Babić, 2014). Ukoliko odgajatelj u radu polazi od tvrdnje da svako dijete ima „sto jezika“ i skrivene stvaralačke potencijale, na njemu je odgovornost da te potencijale prepozna i temeljem toga organizira poticajno prostorno- materijalno, ali i socijalno okruženje u kojem će dijete imati priliku razvijati svoje potencijale i zadovoljiti sve svoje potrebe (Bašić, 2011). Također, prema Miljak (2009) u novoj, suvremenoj paradigmi odgajatelj ima važnu ulogu i u oblikovanju razvojnog kurikuluma (Miljak, 2009).

ODGAJATELJEVA IMPLICITNA PEDAGOGIJA

Implicitna pedagogija odgajatelja predstavlja složeni skup znanja, stavova, vještina, uvjerenja, iskustava prikupljenih i stečenih od djetinjstva, obiteljskog života, institucionalnog školovanja od razine predškolskog odgoja i obrazovanja sve do fakultetske naobrazbe i same obrazovne prakse. Odgajatelji na temelju svojih epistemoloških uvjerenja oblikuju praksu, odnosno na taj način stvaraju ono što danas podrazumijevamo kao odgajateljeve implicitne pedagogije (Emmerich, 2015). U svakodnevnom radu s djecom, odgajatelj prenosi i izražava svoje stavove, svoju koncepciju djeteta i svoje mišljenje o pojedinom djetetu, te o dječjem vrtiću kao ustanovi za odgoj i obrazovanje djece (Miljak, 1996).

Pod implicitnim pedagogijama odgajatelja, podrazumijevamo njihova uvjerenja o svrsi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, prirodi djeteta kao i o načinu učenja i poučavanja djeteta. (Kovačević, 2007). U odnosu na dijete, implicitna pedagogija je sustav vrijednosti o djetetovoj naravi,

o njegovim potrebama i mogućnostima, o činiteljima djetetova razvoja, odgojnim ciljevima te o primjerenim odgojnim postupcima (Babić, Irović i Krstović, 1997;).

Odgajatelji, čiji je rad utemeljen na progresivističkoj koncepciji osiguravaju djeci neformalno okruženje uz punu pažnju njihovim interesima. Naime, odgajatelji čije se implicitne pedagogije zasnivaju na progresivizmu rad organiziraju po uvjerenjima da je učenje aktivan proces koji se sastoji od konstruiranja znanja, a podrazumijeva rad ruku i uma. Nadalje, takvi odgajatelji učenje djece gledaju kao igru koja je vrijedna djetetova djelatnost koja iziskuje vrijeme, koja je kontekstualna i ne djeljiva od realnog života (Kovačević, Mušanović, 2013). Ipak, studije koje su koristile kvalitativnu metodologiju, pokazale su kako su stavovi odgajatelja prikazani uz dominantnu orijentaciju rada u vrtićkoj odgojno-obrazovnoj skupini (Tatalović Vorkapić i Puljić 2013). Stoga, može se zaključiti kako odgajateljevi osobni stavovi i uvjerenja uvelike utječu na organizaciju prostorno-materijalnog okruženja, koji će materijali djeci biti ponuđeni, kakva će biti kvaliteta komunikacije između djece, odgajatelja i roditelja (Slunjski 2003).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja predstavljaju implicitne pedagogije odgajatelja koje se reflektiraju na odgojno-obrazovni rad s djecom. Cilj istraživanja je utvrditi koja je vrsta implicitnih pedagogija zastupljena u radu odgajatelja, točnije jesu li uvjerenja i stavovi koje imaju prema svom pozivu orijentirani tradicionalno ili pak progresivno (suvremeno).

Istraživača pitanja

Kako bi se ostvario opisani cilj istraživanja postavljena su istraživača pitanja:

1. Utječe li spol na odgajateljevu implicitnu pedagogiju?
2. Utječe li stručna sprema na cilj istraživanja?
3. Utječe li radni staž (radno iskustvo) na odgajateljevu implicitnu pedagogiju?
4. Utječe li radno mjesto na odgajateljevu implicitnu pedagogiju?

U radu polazi se od nulte hipoteze, odnosno ne postavlja se pretpostavka o orijentiranosti odgajateljevih implicitnih pedagogija na tradicionalne ili progresivne kada je riječ o odgojno-obrazovnom radu s djecom i odnosu s roditeljima.

Metoda i instrumenti istraživanja

Za potrebe istraživanja *odgajateljevih implicitnih pedagogija* proveden je anketni upitnik, koji je distribuiran putem poveznice za mrežno ispunjavanje upitnika preko *Google Form* usluge. Takvim instrumentom prikupljeni su podaci o neovisnim varijablama: spol, radno mjesto (privatni ili gradski vrtić), stručna sprema (visoka, viša ili srednja sprema) i radno iskustvo (do 5 godina, 6-15 godina, 16-30 ili više od 30 godina radnog iskustva). Ostala pitanja anketnog upitnika ispitivala su implicitne pedagogije odgajatelja, a za njih su bili ponuđeni odgovori „slažem se“, „djelomično se slažem“ i „ne slažem se“. Anketni upitnik za odgajatelje kreiran je na temelju detaljnog proučavanja stručne i znanstvene literature. Nadalje, pitanja su preuzeta, modificirana i prilagođena, za potrebe istraživanja odgajateljevih implicitnih pedagogija, na temelju doktorskog rada- *Struktura progresivističke pedagogije učitelja osnovne škole*, autorice prof.doc.dr.sc. Sonje Kovačević.

Uzorak

Istraživanje je provedeno na uzorku od 323 odgajatelja privatnih i gradskih vrtića u Republici Hrvatskoj. U anketnom upitniku sudjelovalo je 320 ženskih odgajateljica i 3 muška odgajatelja. Od toga, 216 odgajatelja koji su zaposleni u državnom sektoru te 107 odgajatelja koji su zaposleni u privatnom sektoru.

Struktura uzorka

RADNO ISKUSTVO

	Frekvencija	Postotak	Kumulativni postotak
16-30 godina	72	22,3	22,3
6-15 godina	102	31,6	53,9
do 5 godina	127	39,3	93,2
više od 30 godina	22	6,8	100,0
Total	323	100,0	

STRUČNA SPREMA

	Frekvencija	Postotak	Kumulativni postotak
srednja	2	,6	,6
visoka	117	36,2	36,8
viša	204	63,2	100,0
Total	323	100,0	

REZULTATI I RASPRAVA

U nastavku rada prikazat ćemo u kratko neke od dobivenih rezultata na pojedine setove pitanja.

Implicitna pedagogija odgajatelja- svrha predškolskog odgoja

Sukladno zadaćama istraživanja ispitali smo implicitnu pedagogiju ispitanika o svrsi institucionaliziranog predškolskog odgoja, konkretnije – implicitnu pedagogiju o tome je li njegova svrha pripremanje djece za život. Najveći postotak ispitanika, njih 218 (67,5%), slaže se kako je svrha institucionaliziranog predškolskog odgoja upravo priprema djece za život, njih 100 (31,0%) djelomično se s tim slaže, dok se 5 ispitanika odgajatelja (1,5%) uopće ne slaže s tom tvrdnjom. Dakle, ispitanici uglavnom imaju pozitivnu implicitnu pedagogiju o tome da je svrha institucionaliziranog predškolskog odgoja priprema djece za život.

Ponovno, ispitali smo implicitnu pedagogiju ispitanika o svrsi institucionaliziranog predškolskog odgoja, ali ovaj put – implicitnu pedagogiju o tome je li njegova svrha pripremanje djece za školu. Najveći postotak ispitanika, njih 180 (55,7%), djelomično se slaže kako je svrha institucionaliziranog predškolskog odgoja upravo priprema djece za školu, njih 104 (32,2%) se s tim u potpunosti slaže, dok se 39 ispitanika odgajatelja (12,1%) uopće ne slaže s tom tvrdnjom. Dakle, za razliku od izrazito pozitivne implicitne pedagogije da je svrha institucionaliziranog predškolskog odgoja priprema djece za život, sada ispitanici iskazuju djelomično slaganje sa tvrdnjom da je svrha institucionaliziranog predškolskog odgoja upravo priprema djece za školu.

U skladu sa zadaćama istraživanja ispitali smo postoje li statistički značajne razlike među odgajateljima u prihvaćanju postavki progresivističke pedagogije odgajatelja s obzirom na radno iskustvo. S obzirom na tip varijable i moguće vrijednosti koje može poprimiti, takve razlike smo testirali odgovarajućim neparametrijskim testom za testiranje razlika. Nulta hipoteza korištenog *Kruskal-Wallis* testa je kako nema razlike u stavovima progresivističke pedagogije odgajatelja s obzirom na razinu radnog iskustva.

Vrijednost testne statistike za test s varijablom koja ispituje odgajatelja je li svrha institucionaliziranog predškolskog odgoja pripremiti djecu za život je 11,53 dok je p- vrijednost 0,009. Na razini značajnosti od 5% odbacujemo nultu hipotezu kako nema razlike u navedenim stavovima s obzirom na radno iskustvo. Na temelju podataka za uzorak možemo reći kako ispitanici odgajatelji s 16 do 0 godina radnog staža imaju najpozitivniji stav, dok oni sa 6 do 15 imaju najnegativniji stav.

Statistički test za drugu varijablu koja ispituje odgajatelja je li svrha institucionaliziranog predškolskog odgoja pripremiti djecu za školu nije statistički značajna, pa rezultate ne komentiramo.

Nadalje ispitujuemo postoje li statistički značajne razlike među odgajateljima u prihvaćanju postavki progresivističke pedagogije odgajatelja s obzirom na stručnu spremu. Ponovno koristimo *Kruskal-Wallis* test te je nulta hipoteza kako nema razlike u stavovima progresivističke pedagogije odgajatelja s obzirom na razinu stručne spreme.

Vrijednost testne statistike za test s varijablom koja ispituje odgajatelja je li svrha institucionaliziranog predškolskog odgoja pripremiti djecu za školu je 12,92 dok je p- vrijednost 0,002. Na razini značajnosti od 5% odbacujemo nultu hipotezu kako nema razlike u navedenim stavovima s obzirom na stručnu spremu. Na temelju podataka za uzorak možemo reći kako ispitanici odgajatelji s visokom stručnom spremom imaju najnegativniji stav. Statistički test za drugu varijablu koja ispituje odgajatelja je li svrha institucionaliziranog predškolskog odgoja pripremiti djecu za život nije statistički značajna, pa rezultate ne komentiramo.

IMPLICITNA PEDAGOGIJA ODGAJATELJA - RAZVOJ ODGOJNO OBRAZOVNOG RADA

Nadalje, ispitali smo stav ispitanika o tome treba li odgojno obrazovni rad odgajatelja razvijati na osnovi osobnih iskustava, potreba i interesa djece. Najveći postotak ispitanika, njih 266 (82,4%), slaže se kako odgajatelj treba odgojno obrazovni rad razvijati na osnovi osobnih iskustava, potreba i interesa djece, njih 54 (16,7%) se s tim djelomično slaže, dok se svega 3 ispitanika odgajatelja (0,9%) uopće ne slaže s tom tvrdnjom. Dakle, ispitanici pokazuju izrazito pozitivan stav o tome da odgajatelj treba odgojno obrazovni rad razvijati na osnovi osobnih iskustava, potreba i interesa djece.

Također smo ispitali stav ispitanika odgajatelja o tome treba li odgojno obrazovni rad odgajatelja razvijati na osnovi naučenog tijekom studija. Najveći postotak ispitanika, njih 233 (72,1%), djelomično se slaže kako odgajatelj treba odgojno obrazovni rad razvijati na osnovi naučenog tijekom studija, njih 32 (9,9%) se s tim ne slaže, dok se 58 ispitanika odgajatelja (18,0%) slaže s tom tvrdnjom. Dakle, za razliku od izrazito pozitivnog stava o tome da odgajatelj treba odgojno obrazovni rad razvijati na osnovi osobnih iskustava, potreba i interesa djece, ispitanici sada u najvećem broju iskazuju djelomično slaganje da odgajatelj treba odgojno obrazovni rad razvijati na osnovi naučenog tijekom studija.

U skladu sa daljnjim zadaćama istraživanja ispitali smo postoje li statistički značajne razlike među odgajateljima u stavovima o odgojno-obrazovnom radu s obzirom na radno iskustvo. S obzirom na tip varijable i moguće vrijednosti koje može poprimiti, takve razlike smo testirali odgovarajućim neparametrijskim testom za testiranje razlika. Nulta hipoteza korištenog *Kruskal-Wallis* testa je kako nema razlike u stavovima odgojno-obrazovnog rada odgajatelja s obzirom na razinu radnog iskustva. Vrijednost testne statistike za test s varijablom koja ispituje odgajatelja je li odgojno- obrazovni rad odgajatelj treba razvijati na osnovi osobnih iskustava, potreba i interesa djece je 10,42 dok je p- vrijednost 0,015. Na razini značajnosti od 5% odbacujemo nultu hipotezu kako nema razlike u navedenim stavovima s obzirom na radno iskustvo. Na temelju podataka za uzorak možemo reći kako ispitanici odgajatelji s manje od pet godina radnog staža imaju najpozitivniji stav. Statistički test za drugu varijablu koja ispituje odgajatelja je li odgojno-obrazovni rad treba razvijati na osnovi naučenog tijekom studija nije statistički značajna, pa rezultate ne komentiramo.

Nadalje ispitujuemo postoje li statistički značajne razlike među odgajateljima u stavovima vezanima za odgojno-obrazovni rad s obzirom na stručnu spremu. Ponovno koristimo *Kruskal-Wallis* test te je nulta hipoteza kako nema razlike u stavovima s obzirom na razinu stručne spreme.

Vrijednost testne statistike za test s varijablom koja ispituje odgajatelja je li odgojno-obrazovni rad treba razvijati na osnovi naučenog tijekom studija je 13,88 dok je p- vrijednost 0,001. Na razini značajnosti od 5% odbacujemo nultu hipotezu kako nema razlike u navedenim stavovima s obzirom na stručnu spremu. Na temelju podataka za uzorak možemo reći kako ispitanici odgajatelji s visokom stručnom spremom imaju najpozitivniji stav. Statistički test za drugu varijablu koja ispituje odgajatelja je li odgojno- obrazovni rad treba razvijati na osnovi osobnih iskustava, potreba i interesa djece nije statistički značajan, pa rezultate ne komentiramo.

IMPLICITNA PEDAGOGIJA ODGAJATELJA- RJEŠAVANJE PROBLEMA

Posljednji set pitanja ispitivao je implicitne pedagogije o procesu rješavanja problema. Prvo uključena pitanje ispitivalo je implicitnu pedagogiju ispitanika odgajatelja za tvrdnju kako je uloga odgajatelja voditi dijete u proces samostalnog rješavanja problema.

Najveći postotak ispitanika, njih 278 (86,1%), slaže se kako je uloga odgajatelja voditi dijete u proces samostalnog rješavanja problema, njih 43 (13,3%) se s tim djelomično slaže, dok se 2 ispitanika odgajatelja (0,6%) ne slaže s tom tvrdnjom.

Posljednje pitanje također je ispitivalo implicitnu pedagogiju o procesu rješavanja problema. Sada je pitanje ispitivalo implicitnu pedagogiju ispitanika odgajatelja za tvrdnju kako je uloga odgajatelja uvijek ponuditi djetetu pomoć u rješavanju problema. Najveći postotak ispitanika, njih 167 (51,7%), djelomično se slaže kako je uloga odgajatelja uvijek ponuditi djetetu pomoć u rješavanju problema, njih 79 (24,5%) se s tim ne slaže, dok je 77 ispitanika odgajatelja (23,8%) slaže s tom tvrdnjom. U skladu sa daljnjim zadaćama istraživanja ispitali smo postoje li statistički značajne razlike među odgajateljima u implicitnoj pedagogiji o njihovoj ulozi u djetetovom procesu rješavanja problema s obzirom na radno iskustvo. S obzirom na tip varijable i moguće vrijednosti koje može poprimiti, takve razlike smo testirali odgovarajućim neparametrijskim testom za testiranje razlika. Nulta hipoteza korištenog *Kruskal-Wallis* testa je kako nema razlike u stavovima odgajatelja s obzirom na razinu radnog iskustva. Statistički testovi nisu značajni, pa rezultate ne komentiramo. Nadalje ispitujemo postoje li statistički značajne razlike među odgajateljima u njihovoj ulozi u djetetovom procesu rješavanja problema s obzirom na stručnu spremu. Ponovno koristimo *Kruskal-Wallis* test te je nulta hipoteza kako nema razlike u stavovima odgajatelja s obzirom na razinu stručne spreme.

ZAKLJUČAK

Implicitna pedagogija, koju možemo promatrati kao jedan poseban pristup unutar same pedagogije, temelji se na subjektivnim uvjerenjima, stavovima i vrijednostima koji se nalaze unutar pojedinca i u koje on vjeruje, te se njima vodi kroz život. Navedene vrijednosti čovjek usvaja kroz život, one su određene različitim uvjetima, ali su izrazito važne u razumijevanju postupaka drugih ljudi. Naime, na temelju vlastitih vrijednosti, stavova i uvjerenja, čovjek vrednuje druge osobe oko sebe, te formira svoje mišljenje i ponašanje prema njima.

Ovim istraživanjem dolazimo do zaključka kako se ne može povući jasna granica između postojanja isključivo progresivnih ili tradicionalnih ideja u odgajateljevom odgojno-obrazovnom radu s djecom i odnosu s roditeljima. Progresivne ideje se naročito ističu kod pitanja koje se odnosi na ulogu odgajatelja. Stoga, ne možemo jasno tvrditi kako su odgajatelji bez obzira na radno mjesto, iskustvo, i stupanj obrazovanja, više priklonjeni progresivnom ili tradicionalnom načinu rada.

LITERATURA

1. Babić, N., Irević, S. i Krstović, J. (1997). *VRIJEDNOSNI SUSTAV ODRASLIH, ODGOJNA PRAKSA I RAZVOJNI UČINCI*. Društvena istraživanja, 6 (4-5 (30-31)), 551-575. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/31663> (pristupljeno 28.7.2020.)
2. Babić, N., (2014.) *Suvremeno djetinjstvo: teorijski pristupi, prakse i istraživanja*. Osijek: Filozofski fakultet
3. Bašić, S. (2011) (Nova) slika djeteta u pedagogiji djetinjstva. U: Maleš, D. (ur.) *Nove paradigme ranog odgoja*. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, str. 19-37.
4. Bruner, Jerome (2000), *Kultura obrazovanja*, Zagreb: Educa
5. Dow, W. (2007). *Implicit theories & pedagogy* U: Barlex, D. (2007). *Design & Technology: For the Next Generation : a Collection of Provocative Pieces, Written by Experts in Their Field, to Stimulate Reflection and Curriculum Innovation*. Velika Britanija: Cliffeco Limited. 253- 265
6. Emmerich, N. (2015). *Bourdieu's collective enterprise of inculcation: The moral socialisation and ethical enculturation of medical students*. British Journal of Sociology of Education, 36(7), 1054-1072
7. Fulgosi-Masnjak, R. i Dalić-Pavelić, S. (2001). *Neke metrijske karakteristike upitnika za mjerenje stavova učenika bez teškoća u razvoju prema učenicima s posebnim potrebama*. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 37 (2), 219- 228. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/17635>

8. Fyffe, L., Hay, I., Palmer, G. (2004.), *Issues and Concerns in Children's Value Education*. U: B. Bartlett, F. Bryer, D. Roebuck, Q. Nathan (ur.), *Educating: Weaving Research into Practice: Volume 2*, Griffith University, School of Cognition, Language and Special Education, <http://search.informit.com.au> (1. 5. 2008.).
9. Hooper, C., Zbar, V., Brown, D., Bereznicki, B. (ur.) (2003.), *Values education study: Literature review*. Values education study - Final report, str. 168-212. Curriculum Corporation, Melbourne.
10. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 20. 8. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63540>>.
11. Kovačević, S. (2007). *STRUKTURA PROGRESIVISTIČKE PEDAGOGIJE UČITELJA OSNOVNE ŠKOLE*. Doktorska disertacija. Rijeka: Filozofski fakultet.
12. Kovačević, S., Mušanović, L. (2013). *Od Transmisije do majeutike-modeli nastave*. Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo
13. Lander, V. (2012), *Ethics, values and social diversity*. U: Knowles, G., Lander, V. (ur.) *Thinking Through Ethics and Values in Primary Education*. London: Sage Publications Ltd, 26 – 43
14. Miljak, A. (2009). *Življenje djece u vrtiću: Novi pristupi u shvaćanju, istraživanju i organiziranju odgojno-obrazovnog procesa u dječjim vrtićima*. Zagreb : SM Naklada.
15. Mijatović, A. (1999), *Osnove suvremene pedagogije*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor
16. Mušanović, M. (2001), *Odgojno-obrazovne filozofije učitelja i akcijska istraživanja*. U: Teorijsko-metodološka utemeljenost pedagoških istraživanja. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, str. 133 – 143
17. Pavičić Vukičević, J. (2013). *Uloga implicitne teorije nastavnika u skrivenom kurikulumu suvremene škole*. Pedagogijska istraživanja, 10 (1), 119-131. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/126478> (pristupljeno 27.srpnja 2018.)
18. Petz, B. (sur.), (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta
19. Rakić, V. i Vukušić, S. (2010). *Odgoj i obrazovanje za vrijednosti*. Društvena istraživanja, 19 (4-5 (108-109)), 771-795. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/60114> (pristupljeno 10.kolovoza 2020.)
20. Slunjski, E. (2003). *Devet lica jednog odgajatelja/roditelja*. Zagreb : Mali profesor.
21. Slunjski, E. (2011) *Kurikulum ranog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga, d.d.
22. Sunko, E. (2008). *Utjecaj provedbe programa za roditelje na njihove stavove o odgoju*. Odgojne znanosti, 10 (2-16), 383-401. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/29579> (pristupljeno 12.kolovoza 2020.)
23. Tatalović Vorkapić, S. i Puljić, I. (2013). *Importance of students' personality traits for their future work with preschool children*. Metodčki obzori, 8, 2 (18), 34-46. Preuzeto s <https://doi.org/10.32728/mo>.
24. Vican, D. (2006). *Odgoj i obrazovanje u Hrvatskoj u kontekstu europskih vrijednosti*. Pedagogijska istraživanja, 3 (1), 9-19. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/139310> (12.8.2020).

Implicit educator pedagogies

Abstract: *The implicit pedagogy is based on the basis of personal experience, the system of values, beliefs and attitudes in which an individual believes deeply, and in relation to a child it is a value system on the child's character, abilities, needs, and appropriate educational procedures. Implicit theories, which are thought to occur in the early stages of life, are different from scientific theories because they contain values that are found in the kindergarten collective and the classroom, not in the official curriculum as science-based theory. The implicit teachers' theory represents a complex set of knowledge, attitudes, skills, family life, and institutional education levels of pre-school education through to university education and educational practices. There are traditional (teacher has a dominant and student has a passive role) and well organized classes (democratic environment and emphasis on activities students). Implicit pedagogy is based on personal experiences, value systems, beliefs and attitudes in which the individual deeply believes, and in relation to the child it represents a value system about the child's character, his abilities, needs, and appropriate educational procedures. Implicit theories, which are thought to emerge in the early stages of life, differ from scientific theories because they contain values found in the educational collective and educational group rather than in the official curriculum as scientifically based theories. The aim of this paper was to examine the attitudes of educators about different claims related to their work itself. Questions included claims about the purpose of preschool education, the development of educational work, curriculum construction, contact with a parent, learning children from other children and through planned activities, helping to solve problems and problem situations. The conclusions we reached based on the data and statistical testing revealed a currently unexplored structure within the educational attitude and their implicit pedagogy according to the above statements, and provided inspiration and foundations for further research on this topic.*

Key words: *history, pedagogy, implicit theory, curriculum, hidden curriculum*

ULOGA UMJETNOSTI U OBRAZOVANJU I VASPITANJU DJECE I MLADIH

Prof. dr Nataša Vilić

Doktor filozofskih nauka, vanredni profesor

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci¹¹

Apstrakt: *Od antičkih filozofa pa do danas jasno je postavljena teza da ne može biti ispravnog vaspitanja djece i mladih bez primjene estetike i umjetnosti u obrazovnom sistemu. Platon je smatrao da ispravno državno uređenje je moguće tek kada vaspitanje i obrazovanje bude valjano izvođeno, pri tome strogo pazivši koja i kakava umjetnost mora biti prisutna u odgoju djece i mladih. Po njemu funkcija obrazovanja jeste i u tome da se svakome građaninu odredi mjesto u državi prema njegovim sposobnostima. Aristotel smatra da je cilj vaspitanja upotpunjavanje prirodnih nedostataka, a za to je pogodna i umjetnost, koja je bitna kako za moralno vaspitanje, tako i za obrazovanje čula za prepoznavanje i doživljavanje ljepote čime umjetnost dolazi u doticaj sa kulturom. Čak i umjetnici poput Šilera smatraju da djecu i mlade treba vaspitavati putem umjetnosti jer ljepota je put ka istini, a istina je temelj ljepote. On smatra da je bitno uskladiti misli i osjećanja, a to je moguće postići tek sa korišćenjem umjetnosti u obrazovanju i vaspitanju. Od Kanta pa sve do danas opravdano je i utemeljeno govoriti da bez umjetnosti i estetike ne može biti ispravnog obrazovanja i vaspitanja. Savremene estetičke teorije su pokazale da dijete od prvih dana mora biti u dodiru sa umjetnošću, te da mladi ljudi obrazovani na ovaj način imaju razvijen normalniji odnos prema sebi, drugima, društvu i posebno kulturi i poštovanju kulturnih i civilizacijskih vrijednosti i tekovina.*

Ključne riječi: *umjetnost, estetika, vaspitanje, obrazovanje, djeca*

Uvod

Od prvih filozofa pa do danas prisutna je svijest o tome da bez umjetnosti i estetike ne može biti istinskog vaspitanja djece i mladih. U svojim filozofskim djelima o tome su govorili između ostalog Platon, Aristotel, Kant, Šiler i mnogi drugi, koji su nam ukazali da ispravno državno uređenje ne može biti uspostavljeno i održavano ukoliko nemamo adekvatno obrazovanog i vaspitanog čovjeka. Vaspitanje započinje od najranijih dana, kako to smatra i sam Platon, da bi se nastavilo sve do zrelog doba. Pri tome, smatra on, kao i mnogi filozofi kasnije (Aristotel, Šiler, Kant), uloga umjetnosti je jako bitna. Umjetnost, po mišljenju skoro sve do jednog filozofa od antičkog vremena do danas, kao i estetika, u mnogome oblikuju karakter čovjeka, od najmlađeg uzrasta pa sve do zrelog doba, stoga treba biti vrlo pažljiv na koji način i kako se umjetnost koristi u vaspitne svrhe. Iz tog razloga uloga i zadatak vaspitača je presudna.

Platonovo shvatanje značaja obrazovanja putem umjetnosti

Među prvim antičkim filozofima koji su se bavili problemom vaspitanja i obrazovanja bio je i Platon koji je među prvima shvatio bitnost ispravnog obrazovanja i vaspitanja za uspostavljanje idealnog državnog uređenja.¹² On smatra da obrazovanje i vaspitanje djece i mladih mora biti pod

¹¹ natasa.vilic@ff.unibl.org

¹² U Platonovoj teoriji obrazovanja i vaspitanja interesantno je koliko je ovaj veliki filozof ozbiljno pristupio ovom problemu. Naime, on smatra da je jedan od najvažnijih zadataka idealne države da obezbijedi što bolje obrazovanje i vaspitanje djece, a kasnije i mladih ljudi. Što se tiče obrazovanja i vaspitanja, po njemu, ovome se

strogim nadzorom države jer, po njemu, svako nije jednako sposoban za sve, te da u idealnoj državi ispravno odgojen građanin može raditi posao za koji je pokazao da je najtalentovaniji i najsposobniji. Obrazovanje i vaspitanje nikako ne smije biti stvar pojedinca jer time bi se došlo u opasnost da se ispravno ne shvati smisao celine. Zadatak vaspitača je težak, ali plemenit i zato dobar vaspitač zna da nije dovoljno samo se osloniti na knjige i pisanu riječ. „Jer, evo Fedre, pismo ima u sebi nešto čudnovato, i u tome ono zaista liči na slikarstvo: ta i proizvodi slikarske umjetnosti stoje pred nama kao da su živi; ali ako ih nešto upitaš; oni sasvim dostojanstveno ćute. Isti je slučaj i kod slova: čovjek bi pomislio da govore kao da nešto razumiju; a ako ih upitaš da shvatiš nešto od onoga što se govori, svagda kazuju samo jedno te isto. A potom: kad su jedanput napisana, svaka riječ tumara ovamo i onamo, isto tako ka onima koji je ne razumiju kao i onima kojima nije namijenjena, pa se ne zna s kime treba govoriti, a s kime ne. A zlostavljana i nepravično ružena uvijek treba roditelja kao pomoćnika, jer sama niti može sebe odbraniti niti sebi pomoći“ (Platon, 1996: 128). Ono što je također bitno naglasiti kod Platonove teorije obrazovanja i vaspitanja jeste to da on smatra da umjetnost može da odigra bitnu ulogu u ovom procesu, ali ako se samo pazi koja umetnička dela mogu poslužiti tome. Iz tog razloga treba se strogo cenzurisati djela i pjesnika jer pretjerana lirika može samo da iskvari dijete i mladoga čovjeka jer u njemu mogu razviti pretjeranu nježnost i ganutljivost. Iz tog razloga, smatra Platon, pjesnike poput Homera treba strogo cenzurisati jer oni na ispravan način ne govore o bogovima. Naime, kada Homer pjeva o bogovima on za njih kaže da su skloni činiti razne presteupe kojima je sklon i običan čovjek.

Platon je bio veoma oprezan kada je govorio o Homeru jer su se stari Grci sa velikim poštovanjem odnosili prema ovom pjesniku. Naime, stari Grci su veoma poštovali vrijednost i ljepotu *Ilijade* i *Odiseje* najznačajnijih pjesničkih djela Homera, ali su u njima vidjeli i ono što bi bilo veoma značajno za vaspitanje djece i mladih, jer u ovim djelima su mogli da spoznaju kakvi su njihovi bogovi i vladari. Naime, Homer je smatrao da se putem pjesništva može govoriti i o dobru jer terminom *ἀγαθός* se impliciraju najviše čovjekove vrline. Ovaj pjesnik je smatrao da porazom jednog heroja cijeli svijet pada u ropstvo i da je u životu bitna samo pobjeda. Ovim nam je pokazao Homer da su heroji u nužnoj vezi sa kosmičko-univerzalnim shvatanjem dobra. Ali, Platon se pobunio protiv Homerovog shvatanja starogrčkih bogova jer ne samo Homer, nego i Hesiod, kao i svi ostali pjesnici „su sastavljali i lažne mitove, pričali ih ljudima, a pričaju ih i sada. Adeimant: Koje? - upita on - i šta kažeš i kudiš u njima? Sokrat: Ono što pre svega i najviše treba kuditi, a naročito kad još priče nisu ni lepo izmišljene. Adeimant: Šta to znači? Sokrat: To je kad pesnik, govoreći o bogovima i herojima kakvi su, napravi rdavo poređenje, kao kad slikar slika sliku koja nimalo nije slična onima koje je hteo naslikati“ (Platon, 1993: 58). Platon smatra da upravo iz ovih razloga cjelokupnu umjetnost treba izbaciti iz sistema obrazovanja i vaspitanja, ako nije detaljno prečišćena i prilagođena ovoj svrsi.

Prema tome, smatra Platon umjetnička djela ne pokazuju ono što je suštinski bitno a to su ideje, nego ona oponašaju sam predmet. Po Platonov mišljenju ono što nije prikladno za slušanje postaje neprikladno i za gledanje i zato umjetnost treba “očistiti”. Na primjeru Homera on nam

treba pristupiti od najranijih godina djeteta. Tako, na primjer, od prve do treće godine djeteta potrebno je fokusirati se na tjelesnu njegu djeteta. Od treće do šeste godine dijete treba upoznavati sa mitovima. Od sedme do desete godine sa djetetom treba raditi na gimnastici. Tek od desete do trinaeste godine dijete treba podučavati čitanje i pisanje. Od četrnaeste do šesnaeste godine mladu osobu treba podučavati pjesništvu i muzici. Od šesnaeste do osamnaeste godine mladog čovjeka treba podučavati aritmetici i astronomiji. Tek od osamnaeste do dvadesete godine za mušku omladinu počinje obučavanje u ratnim vještinama. Kada se prođu sve ove faze obrazovanja i vaspitanja, smatra Platon, tada država vrši provjeru svakog pojedinca i oni koji ne pokazuju sklonost ka umnom radu, ali su muževni ostaju u vojničkom staležu, a oni koji su se pokazali kao umno najsposobniji i dalje se podučavaju u razvijanju naučno-kritičkom mišljenja. Ovo obrazovanje traje sve do tridesete godine. Tek posle toga perioda država ponovo vrši selekciju i manje sposobni se raspoređuju na mjesta činovnika. Oni izabrani ovom strogom državnom selekcijom idu na podučavanje dijalektike još najmanje pet godina i u stalnom obrazovnom procesu pripremaju se da postanu u pedesetoj godini vladari u državi. Prema tome, idealna država može se utemeljiti, ali i opstati tek kada dobije idealno obrazovane i vaspitane vladare. Kod Platona to su ujedno i filosofi, jer oni imaju dobre vaspitne i obrazovne temelje na osnovu kojih mogu da adekvatno donose ispravne državničke odluke jer zapravo su filosofi oni „koji rado posmatraju istinu“ (Platon, 1966: 185). Platon je smatrao da filosofi jedino trebaju biti vladari jer oni uvijek rade na sebi jer oni su mudri “baš po tome što i ne mislim da znam ono što ne znam” (Platon, 1982: 48). Iz svega navedenog, jasno je da, po mišljenju Platona, zadatak vaspitača i učitelja je da on od najranijeg uzrasta obrazuju i vaspitaju djecu i mlade, ali i da sam čovjek na sebe preuzima zadatak da nastavi spoznavanje i učenje tokom cijelog života.

pokazuje da je ovaj pjesnik bio sasvim u krivu kada je govorio o bogovima jer bogovi nikada ne tjeraju ljude da čine neka loša djela, jer bogovi ne podnose laži i obmane. Tako isto, smatra Platon, Homer griješi i kada govori o hadu jer to nije mjesto vječite patnje i zato ne treba ljude opterećivati da pretjerano oplakuju svoje preminule. Dalje, u kritici Homera, Platon navodi i to da on griješi i kada govori o herojima, jer heroji moraju biti uzor mladima i iz tog razloga moraju biti prikazani kao hrabri, čestiti i neustrašivi, a ne kao oni koji su skloni prevrtljivosti i bahanalijama, te da oni nikada nisu skloni pohlepi ili požudama. Heroje, smatra Platon, treba predstavljati u umjetnosti na način da njih odlikuju samo vrline koje krasi same bogove. Takođe, ono na šta upozorava Platon, kada je riječ o ispravnom obrazovanju i vaspitanju putem umjetnosti, jeste i to da pjesnici moraju ukazivati na to da bogovi i heroji imaju vrline poput pravičnosti jer samo se tako može doprinijeti istinskom blagostanju države i sreći svih njenih stanovnika. Prema tome, Platon u svojoj zamisli o idealnoj državi u sistemu obrazovanja i vaspitanja djece i mladih zadržava stvaralačku umjetnost jer ona je ta koja može da pridonosi istinskoj mudrosti i blagostanju države.

Aristotelovo shvatanje uloge umjetnosti i estetike u vaspitanju

S druge strane, Aristotel sasvim drugačije razmišlja o umjetnosti. Za njega umjetnost nije puko podražavanje stvari i time odaljavanje od istine, kako je to smatrao njegov učitelj Platon. Aristotel smatra da čovjek po prirodi od najranijeg doba teži ka saznanju. Aristotelova teorija obrazovanja i vaspitanja se temelji na tome da on smatra da je uloga obrazovanja djece i mladih u tome da nadomjesti nedostake prirode jer čovjek se rađa necjelovit, a tek sa adekvatnim obrazovanjem i vaspitanjem to dostiže. U tome smislu, umjetnost i kod Aristotela igra veliku ulogu u obrazovanju i vaspitanju jer umjetnost nam omogućava da obrazujemo čula za prepoznavanje i doživljavanje lijepog u prirodi, umjetnosti i životu. U tome smislu Aristotel je smatrao da muzika posebno ima pozitivan uticaj na ispravan odgoj i vaspitanje djece i mladih.

Njegov fokus je bio usmjeren na samu narav i teleološki karakter umjetnosti i zato smatra da se vaspitanje putem umjetnosti, a time i estetike, mora strogo odvojiti od zanatskog obrazovanja jer pravilno obrazovanje i vaspitanje treba da teži spoznaji vrline. “Stoga i prosuđuju bolje mnogi i glazbena djela i ona pjesnička; jer jedni (prosude) jedan, a drugi drugi dio, a svi sve. A iz mnoštva kako kažu da se razlikuju lijepi od ne lijepih, i umjetnine od zbiljnosti” (Aristotel, 1988: 94). Prema tome, zadatak vaspitača jeste da djecu i mlade uči ne samo posmatranju i doživljavanju umjetničkih djela, nego i njihovome izvođenju jer time se djeca od malena uče kako da prosuđuju ne samo o lijepom i umjetnosti nego i o prirodi, sebi i svijetu u kome žive.¹³

Aristotel je prvi rekao da je porijeklo umjetnosti u samome čovjeku. Naime, njegov učitelj Platon kada govori o porijeklu umjetnosti kaže da se on nalazi u mitu o Prometeju. U tom mitu Platon nam je na metaforičan način pokazao to da su bogovi, poput Prometeja, bili naklonjeni ljudima i da su im poklonili vatru, kao simbol svjetlosti i znanja, da bi čovjek mogao ne samo da lakše preživljava, nego i da bi mogao da dolazi do spoznaje uzročno-posljedičnih veza koje se nalaze u samim temeljima prirode. Čovjek jeste “proizvod” prirode i on mora krenuti prvo od samospoznaje, da bi od pojedinačnog došao do opšteg, to jeste približio se spoznaji prirodnih zakonitosti. S druge strane, iako se na prvi pogled čini sasvim oprečnim, Aristotel kada govori o porijeklu umjetnosti kaže da je njeno porijeklo u samome čovjeku. Kada se dublje uđe u jednu filozofsku analizu oba filozofa, kada govore

¹³ Aristotel smatra da valjan vaspitač ima težak, ali plemenit zadatak. Naime, vaspitač, a kasnije i učitelj mora znati na koji način i zašto se djeca trebaju vaspitavati i obrazovati putem umjetnosti i estetike. Umjetnost i estetika se koriste od strane vaspitača da bi se djeca naučila raspoznavati lijepo i ružno jer time uče razlikovati sve odnose u prirodi i svijetu u kome žive; te, da na taj način zapravo započinje istinska spoznaja svega postojećeg. “Djeca treba odgajati ne samo zbog toga što je nešto korisno, kao pisanje i čitanje, nego i zbog toga što se time mogu steći i mnoga druga znanja, a slično je i sa risanjem: (ne uči se ono) kako ne bi u zasebnim kupovinama pogriješili, i da se ne prevvari pri kupnji i prodaji odjeće i pokućja, nego da postanu prosuditelji ljepote u tijelima” (Aristotel, 1988: 259). Prema tome, vaspitanje putem umjetnosti i estetske služi da čovjek od najranijeg doba spozna svoju istinsku prirodu koja je oduvijek usmjerena na saznanje prije svega prirode, svijeta i sebe samoga jer čovjek zna da je od prirode “nedovršen”, ali da mu je ta ista priroda dala mogućnost da se samorazvija i time dostigne cjelinu za kojom i teži u krajnjoj svrhi svoga bivstvovanja, jer kako Aristotel kaže i u svome djelu *Fizika* “umijeće dijelom dovršava ono što narav ne uzmaže završiti a dijelom oponaša” (Aristotel, 1988: 51).

o porijeklu umjetnosti, vidimo da su oni na tragu istoga, samo na različite načine. Kako? Naime, Platon kada govori o duši čovjeka, on smatra da u nama postoje dvije prirode, božanska i ljudska, neprolazna i prolazna.¹⁴ Tek u trenutku smrti čovjeka, po mišljenju Platona, pokazuje se ova dualnost. „Smrt, je po mom mišljenju, samo razdvajanje dvije stvari, naime: razdvajanje duše i tijela. Ali poslije razdvajanja oba dijela ipak zadržavaju svaki svoje osobine, onako kako ih je čovjek imao dok je još bio u životu” (Platon, 1968: 189). Dok Aristotel smatra da je “duša najveći pokretač. Oni koji su uzeli da spoznaje i opaža stvari koje jesu, ovi poistovjećuju dušu s počelima” (Aristotel, 1992: 9). Prema tome, vješt vaspitač mora biti dobar poznavalac same prirode duše. Pošto se duša, kako to smatra i Aristotel, rado odaziva na harmonične oblike iz prirode, tako je i sam čovjek podešen za spoznaju prirode, a sama umjetnost je stvar duh i duše čovjeka. Aristotel u svome djelu *Poetika* kaže da su dva uzroka koja su utemeljena na čovjekovoj prirodi donijela nam pjesničku umjetnost, a to su znači podražavanje i težnja ka saznanju (Aristotel, 1955: 8). Prema tome, djeca oponašanjem umjetnosti oponašaju i karaktere, jer oponašanje je prvi korak ka saznanju, a što je apriorno postulirano u samoj prirodi čovjeka.

Šiler: umjetnička djela posjeduju obrazovnu i vaspitnu ulogu

Sve ove teorije o ulozi i značaju umjetnosti a time i estetike za obrazovanje i vaspitanje djece i mladih su uveliko uticale i na sve kasnije teorije. Jedna od značajnijih koju ćemo i ovde pomenuti je i Šilerova teorija o vaspitanju, kao i ništa manje značajna Kantova teorija o značaju i ulozi obrazovanja i vaspitanja. Šiler smatra da dobar vaspitač mora kod djece i mladih da njeguje estetsko vaspitanje, a u prvi plan mora staviti nagon za igrom. Slično kao i Platon, Šiler smatra da se ne može govoriti o ispravnom i pravednom državnom uređenju ako se ne posvećuje dovoljno pažnje obrazovanju i vaspitanju dece i mladih. S tim u vezi Šiler u svome djelu *O lijepom* posvećuje čitav jedan dio koji je naslovio *Pisma o estetskom vaspitanju čovjeka*.

Po njegovom mišljenju estetsko vaspitanje je preduslov za napredak čovječanstva, te da je umjetnost ta koja mora odigrati ključnu ulogu. U čovjekovom duhu egzistiraju dva nagona, to su nagon za materijom i nagon za formom. Neophodno je da oba ova nagona budu u ravnoteži, jer oni nikada ne smiju da se poništavaju, nego oba ova nagona moraju da se nalaze u svojevrsnoj dijalektičkoj igri. Upravo u nagonu za igrom, koji predstavlja sjedinjavanje nagona za materijom i nagona za formom, čovjek dospijeva u nulto stanje i slobodu. Šiler smatra da igrom čovjek stiče mogućnost da bude i radi šta on želi. Upravo nagon za igrom je taj koji aktivira umjetničko djelo.

Za Šilera igra predstavlja temelje ljudske slobode i ona jeste osnova samoga čovjeka. Čovjek je čovjek samo dok se igra. Igra ne služi samo čovjeku da bi shvatio umjetnost, nego pomoću nje on shvata šta jeste zapravo život. Šiler smatra da je kultivisanje samoga nagona za igrom istinski cilj estetskog vaspitanja. Odnosno, cilj estetskog vaspitanja jeste da se život formira po uzorima na umjetnost. Cilj estetskog vaspitanja, prema tome, jeste da se ovozemaljsko bivstvovanje uzdigne iznad stvarnosti, prostora i svih ograničenja koja se postavljaju pred čovjeka (Šiler, 1967: 168). Čovjek je “samo onda čovek kada se igra” (Šiler, 1967: 168).

Odnos umjetnosti i igre otvara jedno od središnjih pitanja cjelokupne filosofije a to je pitanje odnosa čovjeka i svijet. Čovjek ulaže misaone napore da bi shvatio fenomen igre iz razloga jer samo na taj način istinski može razumijevati svijet. Razumijevati igru ne možemo ako prije toga ne pokušamo da razumijevamo i samu umjetnost, jer u umjetnosti se manifestuju načini kako nastajanja tako i iščezavanja postojećih stvari. Šiler ovdje vidi poseban zadatak koji se stavlja pred samog umjetnika jer on stvaranjem estetskog predmeta stiče mogućnost da utiče na druge ljude. S time u vezi, otvara se i pitanje društvene odgovornosti samog umjetnika jer njegov zadatak i jeste u tome da on uz pomoć djela umjetnosti izazove lijep privid na koji će drugi čovjek odreagovati.

Ovdje nam Šiler ukazuje na to da je estetski prvid zapravo estetska igra jer on nas ne obanjuje, nego nas vodi ka istinskoj spoznaji. U svakom slučaju umjetnost, smatra Šiler, ne podražava stvarnost.

¹⁴ Platon kada govori o duši kaže da je priroda duše besmrtna. „A kako se ono što se samo sobom kreće pokazalo kao besmrtno, niko se neće ustezati da baš to shvati kao suštinu i određenje duše. Jer svako tijelo kome kretanje dolazi spolja jeste bez duše, a ono kome kretanje dolazi iz njega sama ima dušu: jer to je priroda duše. Ako stvar tako stoji da ne postoji ništa drugo što samo sebe kreće nego duša, onda duša mora biti nerođena i besmrtna“ (Platon, 1996: 98).

Naprotiv, umjetnost prevazilazi stvarnost. Čulnost, takođe, se ne smije shvatati kao nešto negativno.¹⁵ U borbi za dostojanstven život i u tome da se i sam život kao i sve drugo žrtvuje zarad odbrane moralne slobode nalaze se, po mišljenju Šilera, korijeni lijepog i uzvišenog. "Lepo održava u životu i nemora da se okonča, zato što sa svakim završetkom, pa čak i samom smrću, ono može nešto da započne...nego pre svega kao estetičar, Šiler je pozivao na odbacivanje straha od ovozemaljskog" (Safranski, 2004: 374). Prema tome, lijepo jeste ispoljavanje nagona za igrom. Šiler ovdje dolazi do konačne spoznaje, a to je da umjetnost mora biti lijepa.

Dakle, Šiler smatra da čovjek je taj koji stvara umjetnočka djela, a time i umjetnost. Cilj umjetničkog stvaralaštva jeste da se utiče na druge ljude. Ono što dalje naglašava Šiler jeste i to da umjetnička djela posjeduju obrazovnu i vaspitnu ulogu. Pomoću umjetnosti čovjek spoznaje vlastite mogućnosti, ali i primarni i cilj svoga postojanja, a to je osvajanje slobode. Prema tome, igra je od vitalnog značaja za oblikovanje čovjeka jer samo uz pomoć igre kod djece i mladih se izgrađuje svijest o vlastitoj individualnosti.

Šiler smatra da, tek, kada je čovjek i estetski obrazovan i vaspitan, tada može da stvara lijepu umjetnost. Time izaziva reakcije kod drugih. Zašto je Šiler stalno naglašavao bitnost estetskog obrazovanja i vaspitanja? Šiler je smatrao da tek sa prenošenjem estetskog obrazovanja i vaspitanja širi se i sfera lijepih duša i lijepih formi. U tome se i pronalazi krajnja poenta njegovog učenja, a to je da cjelokupna estetska država se mora sastojati od lijepih duša, jer samo ukoliko je država i sama estetska, utoliko je istinski slobodna. Zadatak svake individue je da postigne što više može sa ciljem da bi se i sama država što više razvijala. Ovdje Šiler progovara ne samo kao filosof i estetičar, nego kao i sam umjetnik jer on insistira na tome da napredak države se jedino može realizovati putem estetskog obrazovanja, to jeste umjetnosti.

Kantovo učenje o bitnosti vaspitača za pravilano vaspitanje djece i mladih

Osim ovih Šilerovih shvatanja o značaju estetskog obrazovanja i vaspitanja, ukratko ćemo se osvrnuti i na Kantovu teoriju o vaspitanju. Kant je smatrao da je čovjeka moguće ispravno obrazovati i vaspitati. Ispravnim vaspitanjem se postiže poboljšanje čovječanstva uopšte. Obrazovanje i vaspitanje djece i mladih, po njemu, mora da obuhvata disciplinovanje, kultivisanje, sticanje mudrosti, civilizovanje i usvajanje moralnih normi. Kod Kanta je vaspitanje u strogoj povezanosti sa etikom jer samo vaspitan i obrazovan čovjek može biti etičan u ispunjavanju svojih dužnosti. Kant naglašava da kod obrazovanja i vaspitanja djece treba voditi računa o tome da se djetetu od prvih dana omogući sloboda. Takođe, djetetu od prvih dana treba stavljati do znanja da samo je ono to koje može postići vlastiti cilj.

U obrazovanju i vaspitanju, takođe, po Kantu, treba primjenjivati i primoravanje i prisilu jer samo tako će dijete samostalno spoznati kako da se služi vlastitom slobodom. Prema tome, čovjek je jedino biće koje mora biti odgojeno i vaspitano. Uloga i važnost obrazovanja se sastoji i u tome što "Ljudi žive dosta različito. Jednoličnost se među njima može postići samo ako postupaju prema jednakim načelima, i ova bi načela morala postati njihovom drugom prirodom" (Kant, 1991: 12).

Kant smatra da je u obrazovanju i vaspitanju djece i mladih ključna uloga vaspitača jer "čovjeka može vaspitavati samo čovek koji je takođe vaspitan" (Kant, 1991: 11). Da bi čovek bio prosvijećen potrebna mu je sloboda. Samo slobodan čovjek može samostalno da prosuđuje i iznosi vlastito mišljenje.

U svome djelu *Vaspitanje djece* Kant je ukazao na veliki značaj vaspitanja djece. Ovdje je ukazao na to kako se putem vaspitanja i sticanja znanja djeca i mladi uče samostalnim misaonim aktinostima. On smatra da „čovjek može da bude ili samo dresiran, obučen, mehanički poučavan, ili istinski prosviećen“ (Kant, 1991: 17). Prema tome, nabitnije je djecu ispravno naučiti da misle jer time

¹⁵ Na ovo Šilerovo stajalište o igri i umjetnosti možemo s pravom nadovezati i ono Gelenovo kada kaže da „Čovjek je, naprotiv, izložen suvišku podražaja u odnosu na koje je otvoren prema svijetu. Utjecanje svih osjeta i poticaja u čovjekovu unutrašnjost dopušta da naslutimo kako i u tome ima nešto posebno“ (Gelen, 2005: 189). Ovdje se može dovesti u vezu i sam fenomen mašte koji je u bliskoj povezanosti sa igrom, a koji je jednako bitan u obrazovanju i vaspitanju djece i mladih. O tome Gelen kaže sledeće: „Naravno da je mašta prava srž igre – ali, još dublje gledano, ta srž je nastajanje, k tome samoužitak u čovjekovim ‘površnim’, rasterećenim interesima, koji se posve proizvoljno izmjenjuju“ (Gelen, 2005: 178).

se razvijaju njihove mogućnosti sticanja znanja o sebi i svijetu. Prema tome, čovjek je jedino biće koje treba biti obrazovano i vaspitavano (Kant, 1991: 8). Čovjek jeste jedino umno biće, ali ni sam um nema tu mogućnost da vodi volju u pogledu njenih predmeta i zadovoljavanja svih potreba kod svakoga čovjeka. Kant smatra da um jeste “praktična moć, tj. kao takva moć koja treba da utječe na volju, zato mora da je njegovo pravo određenje da proizvede volju koja je dobra sama po sebi, a ne možda samo sredstvo kakve druge namjere” (Kant, 1995: 17). Prema tome, ovdje vidimo da je kod Kanta vaspitanje u direktnoj povezanosti sa etikom. Kant smatra da se dobra volja uvijek vodi moralnim zakonom. Ovaj moralni zakon mora uvijek imati univerzalnu vrijednost, te moralni zakon nužno zahtijeva ono djelovanje koje i drugi ljudi mogu prihvatiti (Kant, 1979: 10). Prema tome, Kant smatra da “um sam sebe mora smatrati začetnikom svojih principa, nezavisno od tuđih utjecaja, dakle on se kao praktični um ili kao volja umnoga bića sam mora smatrati slobodnim, tj. njegova volja može samo pod idejom slobode biti vlastita volja, pa se dakle u praktičnome pogledu mora pridavati svim umnim bićima” (Kant, 1995: 86). Kantova teorija obrazovanja i vaspitanja u krajnjoj liniji bi se svodila na to da svaka osoba zna pravilno da na misaoni način traga za temeljnim pitanjima čovjekovog bivstvovanja, a to su pitanja – “Šta je čovek?” i “Šta treba da činim?” (Kant, 2003: 399). Sva ova i slična pitanja su proizvod čovjekovog umovanja i o ljepoti i o umjetnosti, jer jedino čovjek zna da je slobodan u carstvu uma. Čovjek od najranijih dana svoga postojanja osjeća da je vezan silama koje djeluju na njega iz carstva nužnosti (prirode), ali i apriori osjeća da mu je sloboda suđena. Do slobode dolazi preko umjetnosti jer sa umjetnišću se dospijeva u carstvo slobode. Iz tog razloga umjetnost i estetika su ključne u vaspitanju i obrazovanju djece i mladih, jer uz pomoć njih, njihov duh od najranijih dana biva učen da idu ka cilju a to je biti slobodan.

Umjesto zaključka

Ova i slična pitanja koja su nam ostavili pomenuti filosofi (Platon, Aristotel, Šiler, Kant) ostavila su nam u naslijeđe da tragamo za najboljim formama obrazovanja i vaspitanja. Platon je smatrao da proces vaspitanja i obrazovanja mora početi od najmlađeg uzrasta, te da taj proces može biti cjelovit samo ukoliko se primijeni u njemu i samo izučavanje umjetnosti. Aristotel je bio mišljenja da putem umjetnosti i estetike dijete, a kasnije i sam čovjek uči se spoznavanju sebe i svijeta u kome živi. Nagon za igrom, koji je prisutan i kod umjenuka koji stvara i kod djeteta u krajnjoj liniji, smatra Šiler, se pokazuje kao nagon za slobodom. Samo slobodan čovjek može realizovati svoju suštinu. Ovo je samo moguće ako se na ispravan način čovjek vaspitava, pri čemu je bitna uloga samog vaspitača. I Kant je bio duboko svjestan da vaspitanje i obrazovanje gradi novog čovjeka, te da je iz tog razloga uloga i značaj vaspitača presudna. Ako se na pravi način ne počne sprovoditi vaspitanje od najranijih dana čovjekovog života onda ćemo imati ozbiljne anomalije u društvu koje će biti najpogubnije za samoga čovjeka, njegov razvoj, a u krajnjoj liniji i opstanak kao humanog bića. Izazovi, opsnosti, stranputice i dileme pred kojim se nalazi vaspitač nikad nisu bili prisutniji kao u našem vremenu. Savremeno društvo i svijet u kome živimo pred čovjeka postavlja niz izazova i situacija u kojima se može snaći samo ukoliko je u djetinjstvu i mladosti bilo adekvatno posvećeno njegovom obrazovanju i vaspitanju. Danas se ne može uopšte govoriti o cjelovitosti procesa obrazovanja i vaspitanja ukoliko se ne uzme i estetsko vaspitanje kao jedna od njegovih cjelovitih komponenti. Svijet i društvo u kome živimo predstavljen nam je kao svijet slobode za sve ljude. Međutim, još je i Markuze ukazao da je napretkom naučno-tehničke civilizacije nastupila “ugodna, uhodana, razumna, demokratska nesloboda” (Markuze, 1968: 21). Posebno se mora voditi računa o svim opasnostima koje iz ovakvog stanja vrebaju djecu i mlade.¹⁶ Čovjek jeste društveno biće, s tim da društvo u mnogome više oblikuje

¹⁶ “Sredstva masovne transportacije i komunikacije, robe za stanovanje, hranu i odijevanje, neodoljiva produkcija industrije razonode i informacija — donose propisane stavove i navike, izvjesne emocionalne i intelektualne reakcije koje povezuju, više ili manje ugodno, konzumatore s proizvođačima, a preko ovih s cjelinom. Proizvodi indoktriniraju i manipuliraju; oni proizvode krivu svijest koja je imuna spram svoje krivosti. Kad ovi beneficijalni proizvodi postaju pristupačni sve većem broju ljudi u sve više slojeva, tad indokrinacija koju oni nose prestaje biti publicitet; ona postaje način života. To je dobar način života — mnogo bolji nego prije — i, kao takav, on se protiv kvalitativnog promjeni. Tako nastaje model jednodimenzionalne misli i ponašanja u kome su odbijene, ili reducirane na određenja univerzuma postojećeg, one ideje, aspiracije i objektivne mogućnosti koje, po svom sadržaju, transcendiraju postojeći svijet rasuđivanja i akcije. One su redefinirane racionalitetom danog sistema i njegova kvantitativnog rasta” (Marcuse, 1968: 27, 28).

čovjeka, nego što čovjek kao individua može da utiče na društvo. Zadatak vaspitača jeste da obrazuju i vaspitaju djecu i mlade u duhu estetskih, umjetničkih, etičkih, moralnih i naučnih pravila i normi.

Literatura

- Aristotel. (1955). *O pesničkoj umetnosti*. Beograd. Kultura.
- Aristotel. (1988). *Politika*. Zagreb. Globus-SVN Liber.
- Aristotel. (1992). *Nikomahova etika*. Zagreb. Hrvatska Sveučilišna Naklada.
- Gelen. A. (2005). *Čovjek. Njegova narav i njegov položaj u svijetu*. Zagreb. Naklada Breza.
- Platon. (1966). *Država*. Beograd. Kultura.
- Platon. (1968). *Protagora*. Beograd. Gorgija. Kultura.
- Platon. (1982). *Odbrana Sokratova*. Beograd. BIGZ.
- Platon. (1996). *Fedar ili O lepoti*. Beograd. Narodna knjiga Alfa.
- Kant. I. (1979). *Kritika praktičnog uma*. Beograd. BIGZ.
- Kant. I. (1991). *Vaspitanje dece*. Beograd. BATA.
- Kant. I. (1995). *Osnivanje metafizike čudoređa*. Zagreb. Igitur.
- Kant. I. (2003). *Kritika čistog uma*. Beograd. Dereta.
- Markuze. H. (1968). *Čovjek jedne dimenzije*. Sarajevo. Veselin Masleša.
- Safranski. R. (2004). *Shiller oder Die Erfindung des Deutschen Idealismus*. Carl Hansen Verlag.
- Šiler. F. (1967). *O lepom*. Beograd. Kultura.

THE ROLE OF ART IN THE EDUCATION AND UPBRINGING OF CHILDREN AND YOUTH

Natasa Vilić
PhD in Philosophy, Associate Professor,
Faculty of Philosophy, University of Banja Luka
Bosnia and Herzegovina

Abstract: *From ancient philosophers to the present day, the thesis is clearly stated that there can be no proper upbringing of children and youth without the application of aesthetics and art in the educational system. Plato believed that proper state organization is possible only when upbringing and education are properly performed, while strictly observing what and what kind of art must be present in the upbringing of children and youth. According to him, the function of education is to determine the place of every citizen in the state according to his abilities. Aristotle believes that the goal of education is to supplement natural shortcomings, and art is very suitable for that, which is important both for moral education and for the education of the senses for recognizing and experiencing beauty, which brings art into contact with culture.*

Even artists like Schiller believe that children and young people should be educated through art because beauty is the path to truth, and truth is the foundation of beauty. He believes that it is important to harmonize thoughts and feelings, and that can be achieved only with the use of art in education and upbringing. From Kant until today, it is justified and well-founded to say that without art and aesthetics there can be no proper education and upbringing. Modern aesthetic theories have shown that a child must be in contact with art from the first days, and that young people educated in this way have developed a more normal relationship with themselves, others, society and especially culture and respect for cultural and civilizational values and achievements.

Key words: *art, aesthetics, upbringing, education, children*

ULOGA STRIPOVA U RAZVOJU DJECE

(Alan Ford – studija slučaja)

Nemanja Đukić
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Banjoj Luci
nemanja.djukic@fpn.unibl.org

Apstrakt: U istraživanju koje slijedi sociološki analiziramo popularni strip Alan Ford, nastojeći ukazati na njegov opšti društveni značaj. Ovaj strip predstavlja jedan od najznačajnijih kulturnih fenomena na prostoru bivše Jugoslavije koji je već od 70-ih godina 20. vijeka izvršio značajan uticaj ne samo na razvoj strip subkulture u bivšoj SFRJ nego i na formiranje sistema vrijednosti tadašnje omladine, organizovanje njihovog slobodnog vremena i njihovo neformalno obrazovanje, zbog čega se on opravdano može smatrati temeljnim obilježjem novih generacija mladih i njihovog načina odrastanja. U tom smislu, predmet našeg istraživanja predstavlja empirijska analiza uticaja stripa Alan Ford na socijalizaciju omladine i djece u bivšoj SFRJ.

Ključne riječi: strip, Alan Ford, omladina, djeca.

Uvod

Prvi broj stripa *Alan Ford* objavljen je u Italiji 1969. godine dok se u Jugoslaviji njegovo prvo izdanje pojavilo 1972. godine. Za razliku od Italije u kojoj je ovaj strip dosegao masovni nivo popularnosti, u Jugoslaviji je on postao dio opšte kulturne baštine (Džamić, 2012:9). Osnovni razlog velike popularnosti ovog stripa na prostoru bivše Jugoslavije počiva u specifičnim istorijskim okolnostima koje su na tlu Balkana uslovile nastanak specifične psihološke osnove neophodne za razvoj osobite vrste humora i za Balkan karakterističnog pogleda na svijet. Naime, kao i farsa koja predstavlja prvonoseću ideju stripa, tako i društveno-istorijske okolnosti na Balkanu vrlo često posjeduju nadrealna i apsurdna obilježja koja prevazilaze granice formalne logike. Istorijsko iskustvo nedvosmisleno pokazuje da društveno-političku stvarnost na Balkanu strukturalno odlikuje neozbiljnost, relativizam i nihilizam a razrješenje problema uvijek nastupa neočekivano i iznenada jednim nadrealnim potezom. I farsa kao pogled na svijet ali i istorijsko iskustvo Balkana predstavlja posledicu permanentne ontološke dihotomije koja postoji između pojave i suštine, latentnog i manifestnog, vidljivog i skrivenog. Kao temeljni sukob između idealnog i realnog, stabilnog i nestabilnog, logike i iracionalnosti, znanja i naivnosti, idealizma i stvarnosti, farsa u punom kapacitetu reflektuje bazičnu društvenu protivrječnost tipičnu za Balkan – nerazrješen konflikt opšteg dobra i pojedinačnog interesa, zakona i bezakonja te permanentnu društvenu nestabilnost i iz nje ishodeće odsustvo trajno važećih logičkih normi. Otuda, zahvaljujući upravo specifičnim istorijskim okolnostima, kako ističe Džamić, farsa se na Balkanu pojavljuje kao osnovno iskustvo stvarnosti a nadrealizam kao prirodni društveni sistem (Džamić, 2012: 58).

Utemeljena u istorijskim i psihološkim specifičnostima, strip (sub)kultura u bivšoj SFRJ u suštini nije imala subkulturni karakter već je zapravo predstavljala kulturni mejnstrim i totalnu društvenu pojavu koja ima opšti društveni značaj koji se ogleda u snažnom uticaju na socijalizaciju djece i omladine.

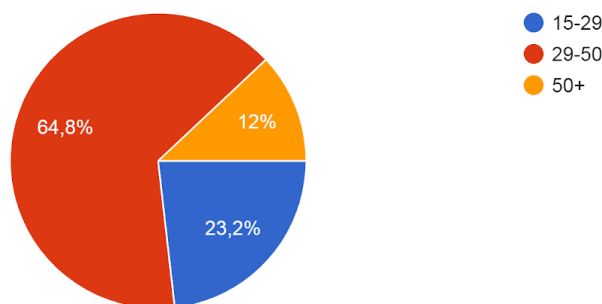
Metodologija

Predmet našeg istraživanja predstavlja analiza uticaja stripova na socijalizaciju djece i mladih u bivšoj SFRJ. Glavna hipoteza našeg istraživanja glasi da strip (sub)kultura u bivšoj SFRJ predstavlja opšti društveni i kulturni fenomen te da je kao takva imala bitan uticaj na odrastanje djece i mladih. U cilju dokazivanja početne hipoteze, metodološki postupak istraživanja smo strukturisali u dva međusobno povezana koraka, koja treba da obezbijede logičku konzistentnost i metodološku zasnovanost cjelokupnog istraživačkog postupka.

Prvi korak se sastojao u prikupljanju izvorne građe putem elektronskog anketiranja. Anketiranje je izvršeno u Maju mjesecu 2021. godine putem upitnika koji je namjenski strukturiran sa ciljem da se ispituju stavovi građana prema strip kulturi u bivšoj Jugoslaviji te uticaju te (sub)kulture i pojedinačnih stripova na socijalizaciju djece i omladine. Ciljnu grupu predstavljali su ispitanici starosne dobi od 29 do 50 godina i njihov udio u ukupnom broju ispitanika iznosio je 64,8%. Ispitanici u ovom istraživanju odabrani su na osnovu slučajnog uzorka.

Starost

125 одговора

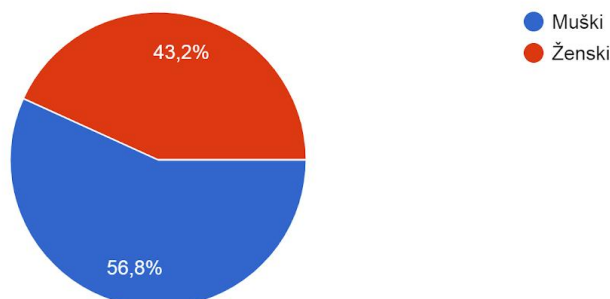

Prikaz 1. Starosna struktura ispitanika

Drugi korak se sastojao u kvantitativnoj obradi izvorne građe, to jest u pokušaju utvrđivanja statistički značajne korelacije između polnog, starosnog, obrazovnog, ekonomskog i socijalnog statusa ispitanika na jednoj strani te njihovog stava prema strip (sub)kulturi i uticaju strip (sub)kulture na socijalizaciju djece i mladih.

Pol

125 одговора

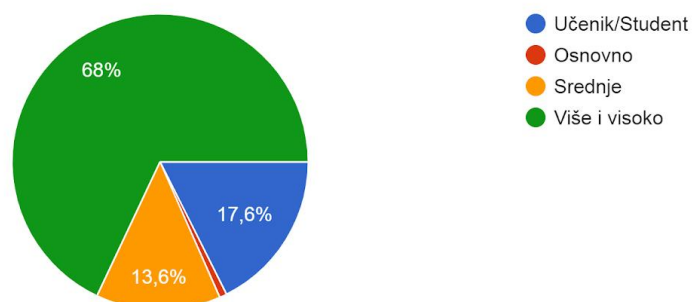

Prikaz 2. Polna struktura ispitanika

Unapređenje kvaliteta života djece i mladih

U cilju dokazivanja glavne hipoteze i to da je strip (sub)kultura u bivšoj SFRJ imala bitan uticaj na odrastanje djece i mladih te da stoga u stvari posjeduje opšti društveni i kulturni značaj, bilo je neophodno provjeriti da li postoji statistički značajna korelacija između polnog, starosnog, obrazovnog, ekonomskog i socijalnog statusa ispitanika na jednoj strani te njihovog stava o strip (sub)kulturi i njenom uticaju na drugoj strani.

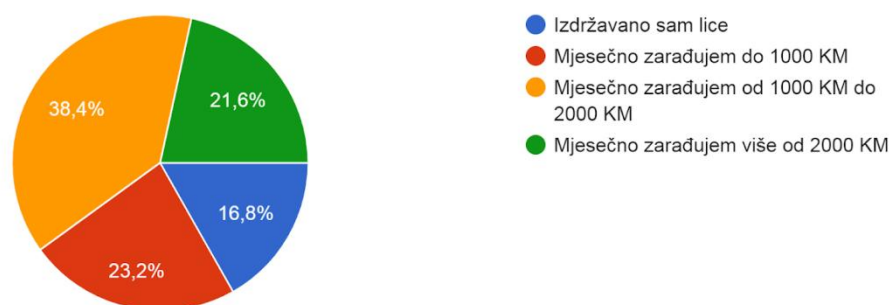
Obrazovanje
125 odgovora

Prikaz 3. Obrazovna struktura ispitanika

Ukoliko bi statistička korelacija bila uočena to bi značilo da strip (sub)kultura nema opšti društveni i kulturni značaj jer bi bila uslovljena nekim pojedinačnim determinišućim faktorom (polom, starošću, obrazovanjem, klasno-slojnim statusom ili socijalnim porijeklom).

Ekonomski status
125 odgovora

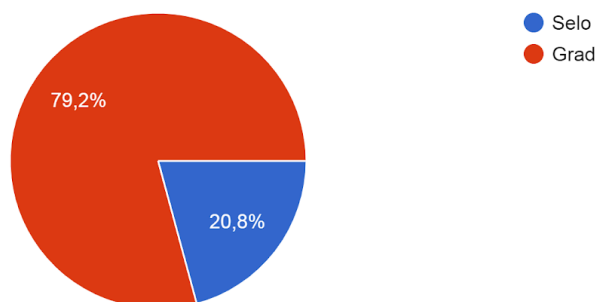

Prikaz 4. Ekonomska struktura ispitanika

U tom smislu smo izvršili strukturalnu diferencijaciju ispitanika prema polu, starosti, obrazovanju, klasno-slojnom statusu te socijalnom porijeklu kako bi izolovali potencijalni determinišući uticaj jednog ili više ovih faktora.

Porijeklo

125 одговора

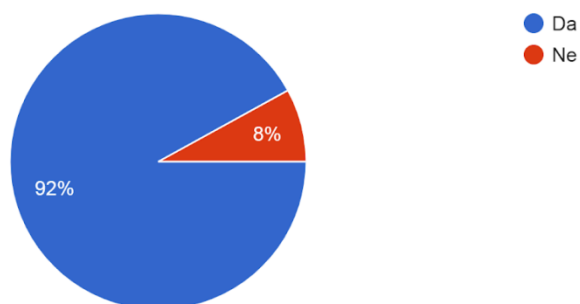
Prikaz 5. Socijalna struktura ispitanika

Rezultati

S obzirom na rezultate našeg istraživanja, smatramo da je naša početna hipoteza potvrđena. Ovaj zaključak izvodimo na osnovu dva parametra i to jednog neposrednog i jednog posrednog. Prvo, 92% ispitanika smatra da su stripovi predstavljali značajan kulturni fenomen na prostoru bivše Jugoslavije. Drugo, kvantitativna analiza stavova ispitanika potvrdila je odsustvo statistički značajne korelacije između polnog, starosnog, obrazovnog, ekonomskog i socijalnog statusa ispitanika na jednoj strani te njihovog stava o strip (sub)kulturi na drugoj strani.

Prema Vašem mišljenju stripovi su predstavljali značajan kulturni fenomen na prostoru bivše Jugoslavije?

125 одговора

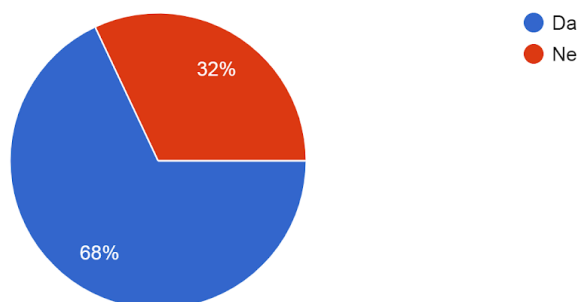
Prikaz 6. Opšti stav o strip (sub)kulturi

Analiza

Naime, kvantitativna analiza stavova ispitanika potvrdila je odsustvo statistički značajne korelacije između polnog, starosnog, obrazovnog, ekonomskog i socijalnog statusa ispitanika na jednoj strani te njihovog stava o strip (sub)kulturi na drugoj strani.

Da li su stripovi imali značajnu ulogu u Vašem odrastanju?

125 одговора

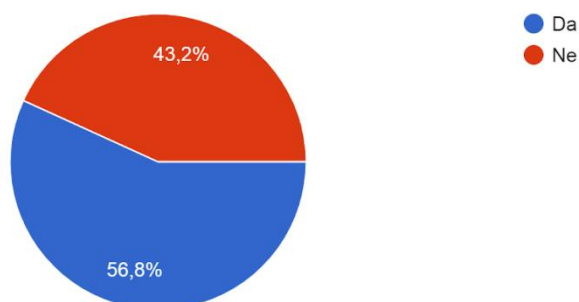

Prikaz 7. Uticaj stripova na odrastanje

Rezultati istraživanja nedvosmisleno pokazuju da stavovi ispitanika o značaju strip kulture u bivšoj SFRJ nisu uslovljeni nekim determinišućim faktorom već predstavljaju rezultat objektivnog i opšteg društvenog i kulturnog značaja strip kulture kao totalne društvene pojave.

Da li su stripovi uticali na formiranje Vašeg sistema vrijednosti i Vašeg pogleda na svijet?

125 одговора

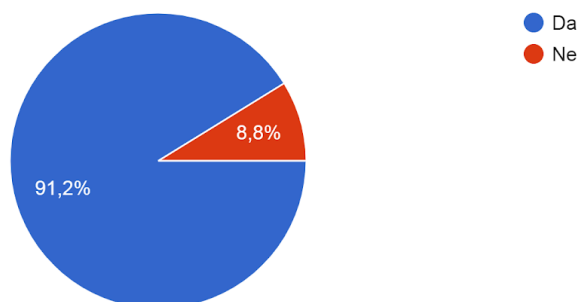

Prikaz 8. Uticaj stripova na sistem vrijednosti i pogleda na svijet

Od ukupnog broja ispitanika, 92% smatra da su stripovi predstavljali značajan kulturni fenomen na prostoru bivše Jugoslavije a 68 % ispitanika smatra da su stripovi imali značajnu ulogu u njihovom odrastanju.

Da li se stripovi mogu smatrati sredstvom neformalnog obrazovanja i socijalizacije djece i mladih?

125 одговора

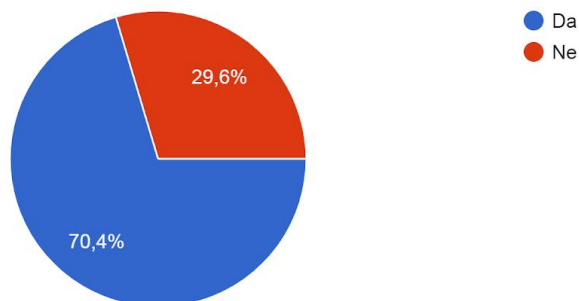

Prikaz 9. Stripovi kao sredstvo neformalne socijalizacije

Stripovi su uticali na formiranje sistema vrijednosti i pogleda na svijet kod 56,8% ispitanika. 91,2% ispitanika smatra da se stripovi mogu smatrati sredstvom neformalnog obrazovanja i socijalizacije djece i mladih a 70,4% ispitanika smatra da stripovi predstavljaju obilježje njihove generacije.

Da li stripovi predstavljaju obilježje Vaše generacije?

125 одговора

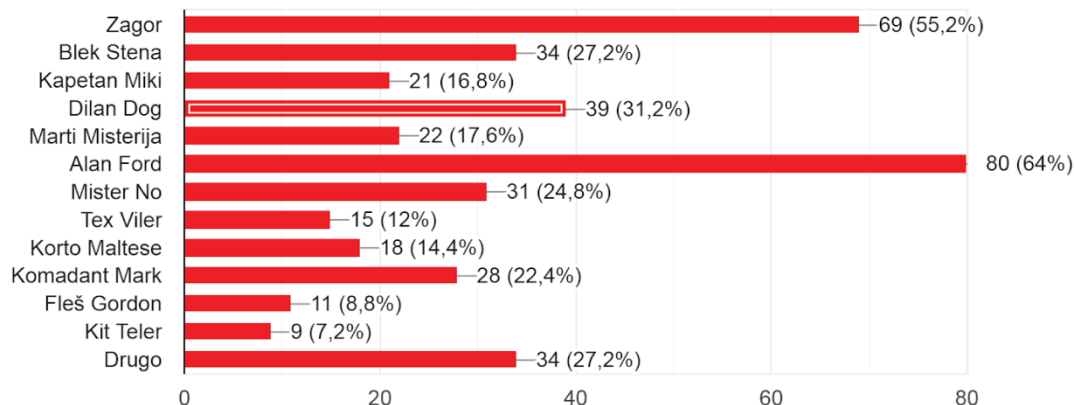
Prikaz 10. Stripovi kao obilježje generacije

Diskusija

Kvalitativna analiza uticaja pojedinačnih stripova iz vremena bivše SFRJ na socijalizaciju djece i mladih pokazuje da 64% ispitanika smatra da je strip Alan Ford najviše uticao na njihovo odrastanje. Imajući u vidu intenzitet ovog uticaja možemo opravdano zaključiti da ovaj strip posjeduje opšti društveni i kulturni značaj.

Koji strip je najviše uticao na Vaše odrastanje?

125 odgovora

Prikaz 11. Udio uticaja pojedinačnih stripova na odrastanje

Strip Alan Ford predstavlja jedan od najznačajnijih kulturnih fenomena na prostoru bivše Jugoslavije iz 3 razloga:

1. Umjetničkog - zbog specifične prirode samog sadržaja stripa;
2. Istorijskog i psihološkog - zbog specifičnih istorijskih okolnosti koje su na tlu Balkana uslovile nastanak specifične psihološke osnove neophodne za razvoj osobite vrste humora i za Balkan karakterističnog pogleda na svijet;
3. Filozofskog - zbog toga što je već 70-ih godina 20. vijeka tematizovao nadrealnost kao osnovno iskustvo stvarnosti i tako dekonstruisao ideje racionalnosti, istine i identiteta kao filozofske pretpostavke na kojima je utemeljena bit moderne epohe. Otkrivajući fenomen postistine i uvodeći u novu politiku identiteta, strip Alan Ford ocrtao je rub nadolazeće postmodernosti u bivšoj Jugoslaviji.

Strip Alan Ford je nadrealna komedija zasnovana na dramskoj formi koja iracionalnu prirodu savremene epohe na politički satiričan način izlaže društvenoj kritici i tako dekonstruiše važeću sliku svijeta. Na to upućuje i samo ime stripa koje je zapravo ime glavnog junaka a čije karakterne osobine odslikavaju krah epohe. Alan Ford je Volterov Kandid 20 vijeka – najuniverzalnija alegorija na opšta pitanja morala koja svjedoči krah optimizma i idealizma u susretu sa realnim, nesavršenim i agresivnim svijetom (Džamić, 2012:35). Kao i svaka komedija tako je i ovaj strip proizvod konkretnih društveno istorijskih procesa. Opšti društveni okvir u koji je smještena radnja stripa a koji je istovremeno i predmet satirične kritike, Baumanovski govoreći, možemo najpreciznije opisati kao „Novi svjetski nered“ (Bauman, 1998:59). Svijet Alana Forda je raspadajući svijet kasne Moderne u kome se naslućuju obrisi Fukojaminog kraja istorije. Raspadajuća hladnoratovska slika svijeta i iz nje ishodeća globalna društvena nestabilnost, oslabila je moć institucija na mikro nivou i učinila da se otvorenost globalnog društva za najveći broj građana pojavljuje kao siromaštvo, prevara, simulacija i nesigurnost. U takvim društvenim okolnostima dolazi do nastanka hibridnih i fluidnih subjektivnosti te antiherojskih i disfunkcionalnih socijalnih formi kao pojedinačnih i kolektivnih životnih strategija. U tom smislu baumanovski govoreći, likovi stripa pojedinačno kao „lutalice“, „vagabundi“, „turisti“ i „igrači“ te Grupa TNT kao održiva disfunkcionalna socijalna forma, predstavljaju paradigmatičnu sliku savremenog svijeta u kome anomalije više ne prijete poretku, već one jesu sam poredak (Bauman, 1995:146).

Grupa TNT je antiherojska grupa siromašnih tajnih agenata koji ne rade ni za koga, formalno se bore protiv nepravde, realno nastoje da se lično obogate putem bezuspješnih i besmislenih špijunskih akcija a svoje postojanje maskiraju radom u prodavnici cvijeća. Lične osobine i

karakteristike likova ovog stripa predstavljaju osnovu na kojoj počiva dinamika dramske radnje, zbog čega upravo politika identiteta predstavlja prvonoseće mjesto naše analize. Naime, lične osobine glavnih junaka u stripu predstavljaju metafore pojedinačnih nacija koje u važećem civilizacijskom diskursu predstavljaju vrline a koje međusobnim povezivanjem u cjelinu prerastaju u vlastitu suprotnost i uzajamno se poništavaju, tvoreći tako krajnje disfunkcionalnu antiherojsku socijalnu formu koja nedvosmisleno urušava prosvjetiteljski san o istini, identitetu, racionalnosti i univerzalnosti.

Tako je na primjer prvonoseći lik stripa i to Broj 1 manifestno predstavljen kao mrzovoljni i škrti starac koji je sklon spletkama i koji je preokupiran novcem. U stvari, on metaforički predstavlja Jevreje, dugovječnost, socijalni kapital, mudrost i lukavstvo, ali istovremeno i arhetip prevare, farse i simulacije kao duha epohe. Grunf je u stripu manifestno predstavljen kao poslušni i inteligentni sluga, dok zapravo on metaforički oslikava Njemce, lojalnost, predanost, posvećenost, ali i inovativnu disfunkcionalnost, nostalgiju, žal i resantiman za izgubljenim ratovima u prošlosti. Bob Rok je u stripu manifestno predstavljen kao neposlušni, lijeni i neinteligentni sluga, koji u stvari metaforički predstavlja Italijane, temperamentnost, buntovništvo, fizičku ružnoću, gnjev i srditost. Lik po kome strip nosi naziv, Alan Ford je manifestno predstavljen kao šarmantni idealista sa stilom koji je smiren, lijep, elegantan i dobar, patološki naivan, mentalno spor, povodljiv i lako zaljubljen. U stvari, on metaforički predstavlja Francuze, zamjenu i nestabilnost identiteta, neodlučnost i nesposobnost. Sledeći lik u stripu, Sir Oliver, manifestno je predstavljen kao propali plemić i plemeniti prevarant. Zapravo on metaforički predstavlja Engleze, rojalizam, lukavstvo, iskvarenost i prevaru kao produkt prosvjećenog 20 vijeka. Sama cvjećara kao centrala grupe TNT, metafora je laži, farse, privida i obmane. Iako se nalazi u Njujorku koji je simbol moći, lažna cvjećara reflektuje siromaštvo i nihilizam u najekstremnijem obliku, budući da je u njoj čak i cvijeće lažno. Radnja velikog broja epizoda ovog stripa odvija se u državama Trećeg svijeta, čime se simbolički ukazuje na prostornu univerzalnost, tj. na činjenicu da je svijet u cjelini postao disfunkcionalna ali održiva socijalna forma. Mogućih analogija Grupe TNT kao disfunkcionalne ali održive socijalne forme sa primjerima u stvarnosti hladnoratovskog vremena ima mnogo. Ona se na makro nivou odnosi i na komunistički i na kapitalistički svijet a na mikro nivou ona se pojavljuje kao sjajan interpretativan model za razumijevanje farse kao političke suštine bivše Jugoslavije.

Literatura

1. Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
2. Bauman, Z. (1995). *Searching for a Centre that Holds*. In: M. Featherstone, S. Lash i R. Robertson (ed.) *Global Modernities*. London: Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
3. Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
4. Džamić, L. (2012). *Cvećarnica u kući cveća*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.

THE ROLE OF STRIPS IN DEVELOPMENT OF CHILDREN

(Alan Ford - case study)

Nemanja Đukić
Faculty of Political Sciences
University of Banja Luka
nemanja.djukic@fpn.unibl.org

Abstract: *In the research that follows, we sociologically analyze the popular strip „ Alan Ford“, trying to point out its general social significance. This strip is one of the most significant cultural phenomena in the former Yugoslavia. Since the 1970s, this strip has had a significant impact not only on the development of the strip subculture in the former SFRY, but also on the formation of the value system of the youth of that time and their non-formal education. Therefore, it can justifiably be considered a fundamental feature of new generations of young people and their way of growing up. In that sense, the subject of our research is an empirical analysis of the impact of this popular strip on the socialization of youth and children in the former SFRY.*

Keywords: *Strips, Alan Ford, Youth, Children.*

IZAZOVI I PROBLEMI SAVJETOVANJA DJECE I MLADIH U ŠKOLI

*Dr Tatjana Marić, docent¹⁷
Univerzitet u Banjoj Luci
Prirodno-matematički fakultet*

*Prof. dr Sanja Radetić Lovrić¹⁸
Univerzitet u Banjoj Luci
Filozofski fakultet*

Apstrakt: *Savjetovanje u školi je jedan od važnih procesa koji se odvijaju u vaspitno-obrazovnim ustanovama. Ovaj rad je rezultat istraživanja provedenog na uzorku 203 stručnih saradnika u osnovnim i srednjim školama, na teritoriji Republike Srpske u periodu aprila do juna 2021 godine. Ukazuje na važnost savjetovanja djece i mladih u školi kao procesa pružanja pomoći od strane stručnih saradnika (pedagoga, psihologa, socijalnih radnika, defektologa). Provedena je studija kvalitativno-kvantitativnog tipa, te je za potrebe studije kreiran upitnik s ciljem da se ispitanici mišljenja stručnih saradnika o izazovima i problemima sa kojima se susreću u savjetodavnom radu sa djecom i mladima, kao i njihova samoprocjena iskustva, vještina i kompetencija u području savjetovanja. Utvrđeno je da ispitanici prepoznaju važnost savjetovanja kao područja rada stručnih saradnika. Dobili smo rezultate koji ukazuju na dvije grupe problema vezanih za: kontekst (predmet savjetovanja, vrijeme, komunikaciju) i identitet (iskustvo i kompetencije). Rezultati istraživanja impliciraju na značaj savjetodavne uloge u pomoći i podršci djeci i mladima u rješavanju njihovih problema (neslaganje s nastavnicima, odnosi sa vršnjacima, problemi u porodici), kao i na značaj unapređenja kompetencija za savjetodavni rad.*

Ključne riječi: *podrška, izazovi, kompetencije, savjetovanje, školski savjetnici*

Uvod

Živimo u svijetu gdje se mladi susreću sa mnoštvom problema. Na savjetodavni i pojačan vaspitni rad kod stručnih saradnika (pedagoga, psihologa, socijalnih radnika, defektologa) učenici u vaspitno-obrazovnoj ustanovi dolaze uglavnom kada imaju probleme u učenju, odnosima sa drugima (školski i porodični kontekst), kao i poteškoće u razumijevanju samog sebe (Resman, 2000). Savjetovanje predstavlja teorijsku i naučno utemeljenu i planski osmišljenu profesionalnu djelatnost. To je proces pružanja pomoći pojedincima i/ili grupama da bolje upoznaju sebe, da dođu do određenih uvida, te da postignu određene promjene u svojim uvjerenjima i ponašanju (Bouillet i Uzelac, 2007; Janković, 1997). Savjetnik svoju aktivnost može usmjeriti u rasponu od pružanja informacija do planiranja daljnjeg školovanja, pa sve do emocionalnih i drugih problema učenika. Problemi se javljaju kada učenik ima poteškoće u učenju, bilo u postizanju akademskih (vezanih za predmetni sadržaj), ili socioemocionalnih ciljeva pogrešne interpretacije u odnosima sa vršnjacima i odraslima, i/ili problema u komunikaciji (unutrašnji ili spoljašnji konflikti). Ciljevi povezani sa emocionalnim i socijalnim funkcionisanjem je teže obraditi jer se lični ciljevi učenika često ne poklapaju sa onim spoljašnjim (porodičnim, vršnjačkim ili širim društvenim) koji se od njih očekuju. U procesu savjetodavnog rada treba biti svjestan postojanja i uvažavanja istih.

¹⁷tatjana.maric@pmf.unibl.org

¹⁸sanja.radetic-lovric@ff.unibl.org

Osnova savjetovanja se sastoji u transformaciji određene situacije u proces učenja i davanju odgovora na pitanje šta je potrebno da učenik nauči kako bi prevazišao određen problem. Može se posmatrati kao oblik učenja gdje korisnik savjetovanja uči kako da savlada teškoće i pronađe prihvatljiva rješenja, a sve u cilju samouvida, samosvijesti, samoprihvatanja, sticanja socijalnih vještina, kao i bihevioralne promjene (Zuković, 2017). Pomoć i podrška savjetnika da nešto osvijesti, razumije, zauzme drugu perspektivu, prihvati greške, preuzme inicijativu i argumentuje čine osnovu savjetovanja. To je interpersonalan proces u kome se ukazuje na različite perspektive i moguće pravce rješavanja problema, a sve u cilju da onaj koga savjetujemo dođe do uvida i izabere rješenje koje je najpogodnije.

Teško je odrediti granicu između pedagoško-psihološkog savjetovanja i psihoterapijskog (perspektiva simptoma, dijagnoze i liječenja). Savjetovanje je usmjereno na resurse pojedinca s ciljem davanja podrške za odlučivanjem u rješavanju problema (Gelso & Fretz, 2000). Savjetovanje u oblasti vaspitanja i obrazovanja odgovara na potrebe šire populacije učenika i roditelja onda kada se suočavaju sa krizom, koja kao normalna pojava prati različite faze odrastanja. Važno je naglasiti da se pedagoško-psihološko savjetovanje u školi kao forma vaspitnog sredstva (u kontekstu obrazovanja) zasniva na principu samoučenja – procesa u kome odrasli pomažu učeniku da ovlada vještinama ili stvori mehanizme podrške kako bi učenik sam riješio problem. Naglasak je na (samo)učenju i ovladavanju onim što do tada nije postojalo u iskustvu učenika, a da bi učenik mogao dalje da uči, raste i razvija se. Da bi bili uspješni u savjetovanju, stručnim saradnicima su potrebna znanja iz pedagogije, psihologije, socijologije i ostalih nauka kojima se može dijagnostifikovati poteškoće i dati okvir za njihovo rješenje. Pomoć za samopomoć, uz minimalno intervencija koje polaze od ličnih i socijalnih resursa osobe (Hough, 2014). Posmatrati savjetovanja sa psihološkog, pedagoškog ili sociološkog aspekta je neprihvatljivo, ono je interdisciplinarno. U raznolikosti definisanja, savjetovanje možemo odrediti kao traženje i nudičenje pomoći, uz minimalno intervencija. Suština savjetovanja je pomoći da učenik pronađe sopstvenu suštinu koja je drugačija za svakog od nas, odnosno postoje dodirne tačne savjetovanja sa svim onim vaspitnim razgovorima koje odrasli vode sa djecom ili učenicima nastojeći da naprave promjenu. Iz takve perpektive, možemo reći da i učitelji, nastavnici i profesori kroz predmetne sadržaje, djeluju vaspitno i pedagoški. Koliko su i da li su različiti vaspitni modeli optimalni u kontekstu različitih učenika, ostaje predmet promišljanja stručnih saradnika u školi.

Savjetodavni rad je u školi nastao je kao izraz potreba društva i škole, te je prema tome nejasno da su stručni saradnici (savjetnici) u školi u sjeni, umjesto da se na njihov rad gleda kao integralni dio obrazovanja i vaspitanja.

Metod

Primjenjeni istraživački koncept moguće je odrediti kao kvalitetno-kvantitativno istraživanje, koje ne teži utvrđivanju uzročno-posljedičnih veza u praksi, već je usmjereno na primjenu svrsishodnih metoda i tehnika koje će kroz fenomenološki pristup doprinijeti razumijevanju pojava i procesa u praksi, kao i sagledavanju perspektiva ispitanika o sopstvenoj praksi putem samorefleksije (Bognar, 2000; Savin-Baden & Howell Major, 2013). Proučavanje u prirodnim uslovima, pri čemu se složenost okolnosti smatra prednošću jer omogućuje uvid u cjelinu. Epistemološka osnova istraživanja zasnovana je na konstruktivističkoj paradigmi koja analizu dobijenih rezultata zasniva na uvažavanju sociokulturnih konteksta i strukturalnih uslova koji određuju lična iskustva (Braun & Clarke, 2006).

Za prikupljanje podataka korištena je tehnika anketiranja u kome su unaprijed pripremljena pitanja, ali u formi koja otvara prostor ispitaniku da slobodnije izrazi svoje mišljenje ili iskustvo vezano za teme koje su bile predmet razgovora. Na temelju proučavanja naučne i stručne literature o tematici školskog savjetovanja, kao i na osnovu saznanja o izazovima i problemima savjetodavnog rada u školskoj praksi, za potrebe istraživanja je konstruisan je instrument koji je poslužio kao baza za prikupljanje podataka o ispitivanoj temi. Polazeći od postavljenih istraživačkih zadatka, upitnikom su obuhvaćena sljedeća pitanja otvorenog tipa i procjena kompetencija (*Imam dovoljno kompetencija za obavljanje savjetodavnog rada; Imam dovoljno resursa i mogućnosti za unapređenje savjetodavnih kompetencija*) gdje su se ispitanici opredjeljivali za odgovor na petostepenoj likertovoj skali (1=uoopšte se ne slažem do 5= potpuno se slažem).

Pitanja za samorefleksiju:

Upoznavanje međusobnih stavova o izazovima i problemima

1. Koji su glavni izazovi sa kojima se stručni saradnici susreću u savjetodavnom radu?
2. Koji su razlozi zbog kojih je savjetodavni rad potreban?
3. Šta bi profesionalci u savjetodavnom radu mogli još da urade pored postojeće prakse?

Procjene sopstvenih kompetencija

1. Koje važne kompetencije za savjetodavni rad procjenjujete da posjedujete u dovoljnoj mjeri?
2. Koje kompetencije i vještine procjenjujete da biste trebali unaprijediti kako biste uspješniji u savjetodavnom radu?

Procjena mogućnosti i resursa

1. Šta bi doprinijelo da Vaše kompetencije za savjetodavni rad budu unaprijeđene?
2. Koju vrstu podrške očekujete u tom domenu?

U istraživanju je učestvovalo 203 stručnih saradnika iz osnovnih i srednjih škola iz svih regija Republike Srpske (Banja Luka, Laktaši, Doboј, Prijedor, Sarajevsko-romanijska regija, Hercegovina, Semberija i Birač) od čega pedagoga 117 (58%), psihologa 75 (37%), socijalnih radnika 8 (4%), defektologa 3 (1%). Autori rada su kreirali instrument istraživanja, a samo anketiranje se provodilo tokom edukacije stručnih saradnika u okviru projekta *Briga o djeci - zajednička odgovornost i obaveza* kojeg je realizovalo Društvo psihologa Republike Srpske u partnerstvu sa Republičkim pedagoškim zavodom, a uz podršku UNICEF-a BiH. Studenti treće godine Prirodno-matematičkog fakulteta u Univerziteta u Banjoj Luci su bili u ulozi pomoćnih istraživača, što je bio dobar način da se pripremaju za buduću ulogu aktivnog istraživača obrazovne prakse. Nakon prikupljenih podataka i utvrđene teorijske analize, pristupili smo generisanju početnih kodova, rekodiranje podataka i prečišćavanju odgovora, te analizi, povezivanju i interpretiranju dobijenih nalaza kvalitetnim istraživanjem (Braun & Clarke, 2008).

Rezultati i diskusija

Rezultati istraživanja su prikazani u okviru dva tematska područja, shodno postavljenom istraživačkom okviru: izazovi i problemi sa kojima se susreću stručni saradnici; te iskustvo i znanje koje ispitanici imaju, odnosno kompetencije koje procjenjuju kao nedovoljni razvijene. U rezultatima istraživanja su prikazane izdvojene kategorije koje su prikupljene originalnim izjavama ispitanika tokom samorefleksije. Prema dobijenim odgovorima, većina stručnih saradnika upućuju da dinamično okruženje u kojem stručni saradnici rade proizvodi nesigurnost, nepredvidivost, neznanje i paradakse. Ovi i slični rezultati ukazuju na potrebnu promjenu obrazovanja budućih stručnih saradnika, te pronalazjenja načina kako odgovoriti na lične i institucionalne izazove sa kojima se suočavaju u školskom okruženju.

Stručni saradnici sa više godina radnog iskustva, kao i oni na početku karijere, konstatovali su da im je savjetodavni rad najteži i najizazovniji dio rada u školi, a uz njega su izdvojili i rad s roditeljima. Savjetovanje je djelovanje sa učenicima u procesima odlučivanja, ali i otkrivanja poteškoća koje djeca proživljavaju u razvojnom razdoblju, te procesima adekvatnog reagovanja u pružanju pomoći i podrške. Različiti su razlozi (povodi) za provođenje savjetodavnog razgovora, individualnog i grupnog, ali treba istaći da na sam proces znatno više utiče samoinicijativni dolazak učenika od onog koji inicira nastavnik kada prepozna poteškoću ili problem u ponašanju učenika. Kao razloge samoinicijativnih dolazaka učenika stručni saradnici su navodili sljedeće razloge: potreba za razgovorom, neslaganje s nastavnicima, izazivanje druge djece, te problemi u porodici. Stručni saradnici su istakli da drugi dolazak često bude samoinicijativan, ako se prilikom prvog susreta ostvari dobar kontakt i razvije povjerenje s učenicom. U situacijama kada neko drugi (nastavnik, odjeljenski starješina, pedagog, roditelj) inicira dolazak učenika, najčešći su razlozi: nedisciplina na času, nasilno ponašanje, kašnjenje ili bježanje sa nastave, potreba roditelja za razgovorom između stručnih saradnika i učenika o ponašanju, te problemi koje su prepoznali nastavnici. Stručni saradnici primjećuju da su najveći izazovi u procesu savjetodavnog rada društvene pojave i promjene koje društvo unosi u porodicu, ali i školsku zajednicu. Također, uviđaju porast nasilja, maloljetničke delikvencije i zavisnosti od droga (Javornik Krečić, Kovše, Ploj Vrtič, 2013; Radetić Lovrić, 2021) u

pregledu kojih se od njih očekuju izuzetne vještine i sposobnosti (Marić, 2019), te navode da nisu sigurni mogu li tim izazovima u svakom trenutku odgovoriti.

Low naglašava četiri dimenzije izazova u savjetovanju u školskoj sredini: unutrašnje, vanjske, sistemske i lične dimenzije. Unutrašnje se odnose na one koje savjetujemo, stavove nastavnika ili roditelja prema savjetovanju i spremnost učenika da traže savjetovanje. Vanjski izazovi se odnose na izazove koji uključuju kulturu i globalizaciju. Izazovi sistema uključuju zakon kojim se uspostavlja praksa u školama, postupak upućivanja i planiranja savjetovanja, te lični izazovi se odnose na vještine i tehnike savjetnika (Low, 2009). S obzirom da je još uvijek prisutno traganje za identitetom stručnog saradnika kao školskog savjetnika, dobijeni odgovori iz istraživanja ukazuju na neke od izazova (Tabela 1).

Tabela 1

Izazovi i problemi za stvarno savjetovanje

Kategorije	N	Izazovi i problemi
Nedostatak vremena za stvarno savjetovanje	199	administrativni poslovi, e-dnevnik-EDUIS sistem,
Nedovoljna prepoznatljivost profesije	89	nema standarda i modela, potcjenjivanje struke, povećanje neškolskog savjetovanja, specijalistički studij za savjetodavni rad
Analiza aktivnosti nije jedinstvena	65	saradnja sa nastavnicima i roditeljima, planiranje i programiranje, praćenje i unapređivanje nastave, profesionalna orijentacija sa učenicima, savjetodavni rada sa učenicima, analitičko istraživački rad, učenje učenja, pomoć djeci sa posebnim potrebama, stručno usavršavanje nastavnika
Neprecizna uloga stručnih saradnika	56	održavanje kvaliteta nastave, održavanje podsticajne klime, davanje važnih informacija i smjernica svim zaposlenim u školi, pružanje pomoći učenicima, uključenost u razvoj nastavnih planova i programa, individualno i grupno savjetovanja, intervencija

Nedostatak vremena za stvarno savjetovanje. Stručni saradnici vrlo često rade poslove koji nisu povezani sa njihovim stručnim obrazovanjem (Paiseley & Hayes, 2003). Vrlo često su im dodjeljeni drugi zadaci (administrativni) zbog čega nemaju prostora pokazati i ukazati koje su njihove trenutne uloge i usluge korisne učenicima.

Nedovoljna prepoznatljivost profesije. Zbog oscilacija u shvatanju uloge stručnih saradnika, te naročito zbog nepreciznosti i nedosljednosti u sistematizaciji područja savjetodavnog rada (Reiner, Colbert & Perusse, 2009). Takođe, različita očekivanja od stručnih saradnika od strane direktora, nastavnika, učitelja dovode do određene napetosti između njih i ostalih u školi, te nas i ovo upućuje na pristupnu borbu za legitimno i važno mjesto stručnog saradnika kao savjetnika u obrazovnoj, školskoj misiji i viziji.

Analiza aktivnosti nije jedinstvena. Izdvojila su se tri karakteristična pristupa: *operativni*, neposredan rad na određenim područjima rada stručnih saradnika (saradnja sa nastavnicima i roditeljima, planiranje i programiranje, praćenje i unapređivanje nastave, profesionalna orijentacija sa učenicima, savjetodavni rad sa učenicima), *analitičko-istraživački* poslovi (istraživanja i analiziranja fenomena iz svoga područja rada, kvalitativne i kvantitativne analize školskog uspjeha, eDnevnika za učenike), *instruktivni* (podučavanje i osposobljavanje učenika i nastavnika, učenje učenja, pomoć djeci sa posebnim potrebama, stručno usavršavanje nastavnika). Izazovi sa kojima se nose djeca i adolescenti, njihovi roditelji, učitelji i nastavnici aktuelizuju potrebu za uže stručno determinisanje stručnih saradnika, odnosno *specijalističko obrazovanje za savjetodavni rad*.

Istraživanja naglašavaju nepostojanje jedinstvenog mišljenja oko uloge stručnih saradnika (Carnes-Holt, Range & Cisler, 2012; Kirchner & Setchfield, 2005). Uloga stručnih saradnika u savjetovanju je *neprecizna* (održavanje kvaliteta nastave, održavanje podsticajne klime, davanje važnih informacija i smjernica svim zaposlenim u školi, pružanje pomoći učenicima, uključenost u razvoj nastavnih planova i programa, individualnih i grupnih savjetovanja, intervencija). Prema

odgovorima dobijenim od stručnih saradnika, njihova uloga se može u nekim školama precizno definisati, dok je u nekim neprecizna, što zavisi od konteksta škole u kojoj djeluje. Uloga stručnih saradnika je jedna od najtežih od svih zaposlenih u školi, ne samo da moraju biti dostupni svakom učeniku, već moraju obavljati niz poslova. U realizaciji mnoštva različitih poslova susreću se sa velikim brojem izazova i uspostavljaju odnos sa učiteljima i nastavnicima, od čijeg odnosa u velikoj mjeri zavisi uspjeh u savjetovanju.

Bez obzira na neprepoznatljivost, važnost i rad stručnih saradnika kao savjetnika, stručni saradnici mijenjaju svoja uloga koja se ne odnosi samo na promjenu rasporeda, obavljanja administrativnim poslovima i bavljenja problematičnim učenicima. Možemo zaključiti da je neophodno osigurati snagu profesije. Proces globalizacije promijenio je značaj i područja savjetovanja koje svakim danom postaje potrebije u različitim segmentima života i različitim institucijama. Takve promjene stvaraju potrebu osavremenjavanja ovog dijela posla stručnih saradnika. Kompetencije koje ispitanici procjenjuju kao nedovoljno razvijene ukazuju na potrebu daljeg mijenjanja savjetovanog rada u školi, odnosno na potrebu u promjenama u inicijalnom obrazovanju budućih stručnih saradnika (Tabela 2)

Tabela 2

Kompetencije koje ispitanici procjenju kao nedovoljno razvijene

Kategorije	N	Kompetencije
Individualna svojstva	35	otvorenost za promjene, poštovanje, iskrenost, zainteresovanost, ima kontrolu nad svojim ponašanjem, stabilnost, opaža bez vrednovanja, sposobnost donošenja odluke, različita perspektiva, samopoštovanje
Socijalne kompetencije	78	aktivno slušanje, vještine rješavanja problema, empatija, asertivnost, nenasilna komunikacija, uvažavanje različitosti
Profesionalne kompetencije	189	analitičko-istraživački rad, evaluacija, znanja iz psihoterapije, nedirektivni pristup u savjetovanju, vještina postavljanja pitanja u savjetovanju, etička načela u savjetodavnom radu, supervizija

Jedna od ključnih pretpostavki uspješnog savjetovanja odnosi se na profesionalnost i cjelokupnu ličnost stručnih saradnika. Stručni saradnik primenjuje različite metode savjetovanja sa ciljem osnaživanja učenika. U tom smislu, a na osnovu rezultata istraživanja, izdvojene su osobine (individualna svojstva) stručnih saradnika koje odlikuju dobrog savjetnika, a to su: *izgrađen identitet i samopoštovanje* – znaju šta žele i šta je esencijalno za njih i njihovu profesiju; *otvorenost ka promenama* – hrabri i odvažni su da napuste sigurnost poznatog ako nisu zadovoljni njime, *sposobnost donošenja odluka* – sposobni i spremni da donose prave odluke koje su životno orijentisane, da promijene svoje odluke ako je to neophodno, te budu svjesni opasnosti donošenja preuranjenih odluka o sebi, drugima i svijetu; *različita perspektiva* – spremni da posmatraju životne događaje iz različitih perspektiva; *samokritičnost* – analiziraju svoje postupke i spremni su da priznaju svoje greške; *osećaj za dobrobit drugih* – imaju izražen interes i brigu za dobrobit drugih, njihova briga je zasnovana na iskrenosti, povjerenju i realnom poštovanju drugih.

Kada govorimo o socijalnim i komunikacijskim kompetencijama, posebno su se izdvojile *empatija i altruizam*, sposobni su da uđu u tuđe svijetove, a da ne izgube vlastiti. Pritom je značajno da uspostavljanje adekvatnog odnosa u procesu savjetovanja zahtijeva, s jedne strane, prisustvo empatije koja podrazumijeva sposobnost razumijevanja tuđih osećanja i sagledavanja problema iz druge perspektive, ali, sa druge strane, i prisustvo asertivnosti koja podrazumijeva sposobnost izražavanja sopstvenih misli, osećanja i uvjerenja na direktan, iskren i adekvatan način, uvažavajući pri tome prava drugih (Goleman, 2010). Imaju *vještine rješavanja problema i nenasilne komunikacije*, teže da izgrade kolaborativne odnose sa drugim ljudima. Oni se ne predstavljaju kao nedodirljive osobe, nego su spremni da zauzmu poziciju korisnika savjetovanja i da zajedno sa njim rješavaju određeni problem (Marić, 2011). Naime, dobri savjetnici imaju identitet, poštuju i cijene sebe,

otvoreni su za promjene, prave odluke koje su životno orijentisane, imaju razvijen smisao za humor, spremni su da priznaju svoje greške, poštuju različitosti koje proizilaze iz različitih opredeljenja (religijskih, socijalnih, rasnih) imaju dobre interpersonalne vještine, sposobni su da održavaju ravnotežu u svom privatnom i profesionalnom životu (Corney, 2004). Da bi navedene osobine postale zaista dio ličnosti savjetnika, neophodno je stalno samoprocenjivanje i preispitivanje svog djelovanja, odnosno vlastitih slabosti i eventualnih nedostataka u radu. Razvijanje svijesti o sebi pruža osnovu da se na adekvatan način aktiviraju unutrašnje snage potrebne za suočavanje sa brojnim profesionalnim izazovima koji su svojstveni procesu savjetovanja (Jalom, 2011).

Prema dobijenim odgovorima, većina ispitanih stručnih saradnika smatra da ne posjeduje potrebne kompetencije za djelatnost savjetodavnog rada (138), dok približno jednak broj ispitanika smatra da bi trebalo nadograda i usavrše postojeće kompetencije (114 ispitanika) i da njihove sposobnosti nisu na zadovoljavajućem nivou. Mnogo toga se može naučiti i vježbati, ali svakodnevno iskustvo nam uvijek ponovo pokazuje da postoje stručni saradnici koji svoju ulogu, uprkos znanju stečenom tokom školovanja, ne obavljaju na odgovarajući način, odnosno da ih se ne podržava, ne prihvata, niti im se iskazuje povjerenje. Ovake sumnje otvaraju vrata pretpostavkama o nepostojanju osnovnih kvaliteta i sposobnosti.

Sagledavajući načine razvijanja sopstvenih kompetencija za savjetodavni rad, stručni saradnici su isticali da je praktično iskustvo rada u školi doprinijelo razvoju njihovih kompetencija. Uglavnom su isticali slijedeće načine za razvijanja sopstvenih kompetencija za savjetodavni rad:

- iskustvo (praktično), dugogodišnji rad u praksi;
- unapređivanje programa stručnih usavršavanja;
- unapređivanje inicijalnog obrazovanja stručnih saradnika.

Stručni saradnici su nedostatak sopstvenih kompetencija većinom opravdavali kroz ograničenja resursa (materijalnih, ljudskih, institucionalnih), nedostatak vještina savjetovanja, kao i kroz dostupnost i kvalitet stručnog usavršavanja. Zapravo, svijest o važnosti sopstvenog djelovanja i činjenici da oni kao profesionalci u velikoj mjeri sami kreiraju uslove za efikasno savjetovanje nije prepoznata u značajnoj mjeri. Model supervizije u oblasti savjetovanja bi bio od velike koristi. Takođe, stručni saradnici se mogu međusobno osnaživati putem aktiva, on/line sastanaka, nadopunjavanjem znanja iz psihoterapije. U fokusu supervizije stručnih saradnika u vaspitno-obrazovnim ustanovama mogu biti neka od područja koja su navodili: problemi u komunikaciji (sa učenicima, nastavnicima, roditeljima), ograničen dijapazon metoda i tehnika u radu (profesionalne kompetencije), osjećaj bespomoćnosti, neadekvatni radni uslovi, nezadovoljavajući odnos sa kolegama i nedostatak podrške.

Prema odgovorima stručnih saradnika može se zaključiti da je neophodna bolja organizacija rada stručnih saradnika. Potrebno je konkretnije definisati područje savjetodavnog rada stručnih saradnika, uvesti standarde rada, kao i standardizovati obrazce i protokole po kojima se vodi savjetodavni proces.

Zaključak

S obzirom da je još uvijek prisutno traganje za identitetom stručnog saradnika kao školskog savjetnika, možemo reći da su pred njima veliki izazovi. Proširiti viziju stručnih saradnika od razmišljanja samo o *šta* i *ko* do situacionih aktivnosti usmjerenih na cilj, na to da taj neko ko savjetuje koristi adekvatne alate i metode (kako) i stvara adekvatno okruženje (gdje), te da ima adekvatno razumijevanje potrebnih aktivnosti (šta) da bi predvidio adekvatne rezultate (ishod).

Iako su prezentovani rezultati omogućili značajan uvid u problematiku savjetovanja stručnih saradnika u školi, neophodno je ukazati na metodološka ograničenja. U narednim istraživanjima bilo bi korisno uvesti još neku metodu, kao što su, fokus grupe, i to u grupama koje su ujednačene prema određenim kriterijumima (tip škole, godina radnog iskustva, specijalizovane edukacije). U cilju dobijanja opsežnijih rezultata mogao bi se koristiti nestruktuirani intervjui koji bi omogućio ispitanicima da slobodnije i otvorenije izraze svoje mišljenje o datoj problematici.

Implikacije rezultata istraživanja ukazuju na uloga stručnih saradnika kao savjetnika - praktičara, gdje svi akteri školskog savjetovanja imaju kreativni potencijal nekoga ko rješava problem, ali i stav da je razvoj sopstvene kompetentnosti veoma važna pretpostavka efikasnosti savjetodavnog procesa.

Literatura

- Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bognar, L. (2000). Kvalitativni pristup istraživanju odgojno-obrazovnog procesa. *Zbornik Učiteljske akademije u Zagrebu*, 45–54.
- Braun, & Clarke (2008). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77–101, doi: 10.1191/1478088706qp063oa.
- Carnes-Holt, K., Range, B., & Cisler, A. (2012). Teaching about the principal and school counselor relationship. *International Journal of Educational Leadership Preparation*, 7(2), ELCC 2.1a.
- Corey, G. (2004). *Teorija i praksa psihološkog savjetovanja i psihoterapije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Gelso, C. J., & Fretz, B. R. (2000). *Counseling psychology* (2nd ed.). Fort Worth, TX: Harcourt Brace.
- Goleman, D. (2010). *Socijalna inteligencija*. Beograd: Geopoetika.
- Hehler, O. (2013). *Pedagoško savetovanje*. Beograd: Eduka.
- Hough, M. (2014). *Counselling Skills and Theory*. An Hachette UK Company: Hodder Education
- Jalom, I. (2011). *Čari psihoterapije*. Novi Sad: Psihopolis.
- Janković, J. (1997). *Savjetovanje-nedirektivni pristup*. Zagreb: Alinea.
- Javornik Krečić, M., Kovše, S., Ploj Virtič, M. (2013). The Role and Meaning of School Counseling when Dealing with Peer Violence. *Croatian Journal of Education*, 15(2), 521–541.
- Kirchner, G. L. & Setchfield, M. S. (2005). School counselors' and school principals' perceptions of the school counselor's role. *Education*, 126 (1), 10–16.
- Low, K. P. (2009). Considering the Challenges of Counselling Practice in Schools. *International Journal for the Advancement of Counselling* 31, 71–79. doi: 10.1007/s10447-009-9069-1
- Marić, T. (2011). *Nenasilna pedagoška komunikacija kao prevencija konflikata u školi*. Laktaši:
- Marić, T. (2019). Prevencija upotrebe psihoaktivnih supstanci i socijalno neprihvatljivog ponašanja mladih razvojem porodičnih vještina, Naučni skup *Položaj marginalizovanih grupa u društvu*, Banja Luka: Centar modernih znanja. doi: 10.7251/ZCMZ0119426M
- Paisley, P. O., & Hayes, R. L. (2003). School counseling in the academic domain: Transformations in preparation and practice. *Professional School Counseling*, 6(3), 198–204.
- Radetić Lovrić, S. (2021). *Paradigme zavisnosti (socijalnopsihološki diskurs o drogama)*. Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Reiner, S. M., Colbert, R. D., & Pérusse, R. (2009). Teacher perceptions of the professional school counselor role: A national study. *Professional School Counseling*, 12(5), 324–332.
- Resman, M. (2000). *Savjetodavni rad u vrtiću i školi*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Savin-Baden, M., Howell Major, C. (2013). *Qualitative research. The essential guide to theory and practice*. London: Routledge.
- Zuković, S.N. (2017). Karakteristike i ključni faktori efikasnog savetodavnog rada. *Zbornik Odseka za pedagogiju*, 25, 99–113.

COUNSELING OF CHILDREN AND YOUTH AT THE SCHOOL CHALLENGES AND PROBLEMS

Abstract: *The counseling in the school is one of the essential processes that take place in educational institutions. This paper is the result of the research conducted on the sample of 203 expert associates in primary and secondary schools from April to June 2021, and it shows the importance of counseling of children and youth during the assistance process delivered by expert associates (pedagogues, psychologists, social workers, defectologists). A qualitative-quantitative study was conducted, and a questionnaire was created for the study which has aimed to examine the attitudes of expert associates about challenges and problems they are facing counseling children and youth and their self-assessment of experience, skills, and competencies in the field of counseling. The respondents were found to recognize the importance of counseling as an area of work of expert associates. We have obtained the results that indicate two groups of problems related to the context (subjects of counseling, time, communication) and identity (experience and competence). The research results imply the importance of the counseling role in helping and supporting children and young people in solving their problems (disagreement with teachers, relationships with peers, family problems) and the importance of improving competencies for counseling work.*

Keywords: *challenges, competencies, counseling, school counselor, support*

VRIJEDNOSTI NASTAVNIKA KAO ČIMBENIK SKRIVENOG KURIKULUMA¹⁹

Izv. prof. dr. sc. Siniša Kušić, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

Mia Lakotić, mag. paed.

Izv. prof. dr. sc. Kornelija Mrnjauš, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet²⁰

Sažetak: *Vrijednosti upravljaju našim cjelokupnim djelovanjem, a prenose se s jedne generacije na drugu. Unatoč postojanju različitih gledišta o tome treba li škola prenositi vrijednosti i, ako da, koje, vrijednosno neutralna škola ne postoji. Obrazovni sustav prenosi ili blokira određene vrijednosti putem službenog kurikulumu i skrivenog kurikulumu. Važnu ulogu pri tome imaju nastavnici čije osobne vrijednosti upravljaju njihovim ponašanjem, odabirom nastavnih metoda, komunikacijom i cjelokupnim odgojno-obrazovnim radom, a dio su skrivenog kurikulumu. U ovom radu autori promišljaju o prijenosu vrijednosti kroz skriveni kurikulum te ulogu koju nastavnici imaju u tom procesu. Predstaviti će se i rezultati istraživanja koje je imalo za cilj ispitati stavove budućih nastavnika o vrijednostima te prenošenju vrijednosti na učenike.*

Ključne riječi: *vrijednosti, nastavnici, vrijednosti nastavnika, prenošenje vrijednosti, skriveni kurikulum*

Uvod

Osim što obrazovni sustav prenosi znanja i vještine propisane službenim kurikulumom, on prenosi, formira, učvršćuje ili blokira određene vrijednosti, orijentacije i kulturne izbore kroz skriveni kurikulum. Skriveni kurikulum označava sve javno nepropisane, neprepoznate i nepredviđene vrijednosti, znanja, vještine i stavove koja učenici dobivaju u odgojno-obrazovnoj ustanovi. Kelly (2011) skriveni kurikulum definira kao vrijednosti s kojima se učenici susreću u školi zbog načina na koji je škola organizirana, a te vrijednosti ne moraju biti nužno uključene u planiranje ili svijest onih koji su odgovorni za vođenje škole. Skriveni kurikulum se odražava u kulturi i vrsti škole, predmetu koji nastavnik poučava, osobinama nastavnika, vrijednostima koje su važne nastavnicima, odnosu koji nastavnici imaju prema učenicima i kolegama te kroz njihovo ponašanje u razredu (Veugelers i Vedder, 2003, prema Mlinarević, 2016).

Skriveni kurikulum uključuje i rituale, odnosno ceremonije, proslave, obrede i zajednička ponašanja, zatim isticanje uzora, hijerarhije i javne nagrade, potom pričanje u koje spada i humor, anegdote, mitovi te usmena i pisana povijest. Uključuje i razne simboličke prikaze koji se ogledaju u uređenju škole, umjetničkim djelima, trofejima i arhitekturi te ustaljena pravila koja obuhvaćaju formalna pravila, različite oblike etiketiranja, tabue te prešutna dopuštenja (Vrcelj, 2003; Jerald, 2006; Kušić, 2011). Čak i izbor udžbenika i nastavnih materijala koje nastavnik koristi u svom radu može znatno utjecati na odabir sadržaja i promicanje vrijednosti, odnosno što i kako će nastavnik poučavati. Osim izbora didaktičkih materijala za nastavu, skriveni kurikulum uključuje i način odijevanja, način pozdravljanja i komunikacije, način provođenja školskih odmora, korištenje određenih idioma, metafora, slenga te neverbalnu komunikaciju. Reflektira se na pravila ponašanja u školi kao što su dnevni raspored, kašnjenje, nagrađivanje i kažnjavanje, odnosno kontrolu. Sadrži prešutna pravila i smjernice koje se ne poučavaju eksplicitno, već se za njih podrazumijeva da se znaju, a to su sadržaji koji određuju socijalne interakcije i školski uspjeh (Mlinarević, 2016). Putem skrivenog kurikulumu

¹⁹ Ovaj rad je sufinanciralo Sveučilište u Rijeci projektom [uniri-drustv-18-124 / 1263].

²⁰ kornelija.mrnjaus@uniri.hr

učenici uče taktike i strategije socijalizacije koje će im pomoći u budućnosti: primjerice kako koristiti slobodno vrijeme, kako biti uspješan u društvu vršnjaka i nastavnika, kako izbjeći neugodne obveze i tako dalje. Sukladno pedagoškim načelima, poželjni skriveni kurikulum kroz razredno-nastavno ozračje potiče intrinzičnu motivaciju te smanjuje strah od škole što rezultira povećavanjem kvalitete znanja, zadovoljstva i uspjeha u školi (Relja, 2006).

Važno obilježje skrivenog kurikuluma je njegova implicitnost, koja često nije skrivena samo učenicima već i nastavnicima i drugim odgojno-obrazovnim djelatnicima. Svaki nastavnik ima jedinstvene emocionalne, socijalne, kognitivne i fizičke osobine koje se posljedično pojavljuju i u obnašanju njegove profesionalne dužnosti. Isto vrijedi i za nastavnikove vrijednosti, norme i navike koje se oblikuju tijekom cijeloga života te će svaki nastavnik na nastavi i izvannastavnim aktivnostima dati svoj osobni pečat sadržaju koji poučava te načinu na koji to čini (Mlinarević, 2016). Implicitna teorija odražava vrijednosti i vjerovanja nastavnika s obzirom na to kako on vidi dijete, shvaća pojam djetinjstva te koju teoriju učenja i teoriju odgoja zastupa. Najčešće se prepoznaje u specifičnom oblikovanju didaktičkog prostora, raspodjeli uloga, strukturiranju vremena i stilu komuniciranja s djecom. Nastavnik organizira i kontrolira nastavu, određuje kako će se raditi, nagrađuje ili kažnjava pridržavanje ili nepridržavanje pisanih i nepisanih pravila koja se ne propituju (Mlinarević, 2016).

Tijekom vremena javljala su se različita mišljenja o tome na koji način škola treba utjecati na razvoj vrijednosnog sustava učenika: od stavova prema kojima škola treba biti što više vrijednosno neutralna, do ideja prema kojima su nastavnici svojevrсни propovjednici vladajućih vrijednosti u društvu koje trebaju naučiti mlađe generacije (Ledić, 1999). Danas je prevladao stav kako vrijednosno neutralna škola ne postoji, odnosno škola koja je lišena vrijednosti, budući da obrazovanja nema bez odgoja, a odgoja nema bez vrijednosti iako ne postoji konsenzus oko toga koje se vrijednosti trebaju promicati u odgojno-obrazovnom radu, već različite institucije i autori imaju različita mišljenja. Sam pojam odgoj za vrijednosti nije jednoznačan (kao i pojam vrijednosti), a može se definirati kao proces učenja i poučavanja o vrijednostima, odnosno to je svaka aktivnost kojom se učenicima prenosi znanje o vrijednostima, pomaže u njihovu razumijevanju vrijednosti te koja razvija specifične vještine i sposobnosti potrebne za djelovanje u skladu s poželjnim vrijednostima kao pojedinci i članovi društva (Hooper i sur., 2003). Odgoj za vrijednosti može se sažeti u dva pristupa: izravnom i neizravnom.

Izravni pristup naglašava ulogu škole u poučavanju za vrijednosti. Naglašeno je ohrabrivanje učenika da se ponašaju u skladu s tim vrijednostima, dok analiza vrijednosti nije naglašena (Hooper i sur., 2003). Izravni pristup karakterizira izravno i otvoreno poučavanje temeljnih vrijednosti i vrlina koje se smatraju zajedničkim svim ljudima, ohrabrivanje učenika da se ponašaju u skladu s vrijednostima poput hrabrosti, odgovornosti, prijateljstva i slično (Hooper i sur., 2003), proučavanje biografija osoba koje mogu služiti kao uzor i primjer, pokušaj usađivanja socijalno poželjnih vještina kod učenika, izgradnje samopoštovanja, prevencije ovisnosti, upravljanja sukobom i slično (Rakić i Vukušić, 2010). Neizravni pristup naglašava učenikovu samostalnu izgradnju sustava vrijednosti te poticanje i razvoj razmišljanja kod učenika. Univerzalne vrijednosti ne postoje za ovaj pristup, već je on relativan, ovisan o društvenom kontekstu i osobi (Hooper i sur., 2003). Ovaj pristup karakterizira naglašavanje kreativnog mišljenja, rješavanja problema i zaključivanja, omogućavanje učenicima da sami uvide što je ispravno, poticanje učenika na razjašnjavanje vlastitih, individualnih vrijednosti (Hooper i sur., 2003), diskutiranje o moralnim dilemama te razvijanje vještina kritičkog mišljenja kod učenika (Rakić i Vukušić, 2010). Kritike ovog pristupa uglavnom se odnose na pre naglašavanje kognitivne dimenzije dječjeg razvoja, zanemarujući pritom ponašajnu i emocionalnu dimenziju. Oba pristupa imaju svoje prednosti i svoje manjkavosti, zbog čega bi iz oba pristupa trebalo uzeti ono najbolje kako bi se stvorio holistički, jedinstveni pristup (Rakić i Vukušić, 2010).

Metodologija istraživanja

Nastavnici kao nositelji i kreatori odgojno-obrazovnog procesa (kroz odabir određenih nastavnih metoda i socijalnih oblika rada, sadržaja i medija) svojom „osobnom jednadžbom“ uvelike utječu na to koje će vrijednosti mladi usvojiti kao ishod tog procesa. Iz tog je razloga važno poznavati sustav vrijednosti nastavnika (Lazarević i Janjetović, 2003). Vrijednosti nastavnika imaju relevantne implikacije na podržavanje interesa učenika i prilagodbu te su vezane uz uspostavu visokih akademskih standarda (Wentzel, 2002; Bassett i sur., 2013), a ciljevi i ponašanja nastavnika primarno utječu na učenje i angažman učenika (Uibu i Kikas, 2014). Nastavnici predstavljaju model ponašanja

te omogućavaju učenicima da kroz svakodnevna iskustva nauče cijeniti različitosti i poštovati iste, mogu poticati prepoznavanje i uvažavanje različitih potreba, promovirati suradnju i poštivanje interesa svakog pojedinog učenika (Sablić i Blažević, 2015). Kako bi mogli kritički promišljati svoju ulogu u promicanju vrijednosti, nastavnici moraju osvijestiti svoje osobne vrijednosti i stavove (Hooper i sur., 2003). Jednako važno je i osvijestiti načine na koje nastavnici izražavaju vlastite vrijednosti kroz svoj rad (Mlinarević, 2016).

Sukladno navedenom *opći cilj istraživanja* bio je ispitati stavove budućih nastavnika o vrijednostima te prenošenju vrijednosti na učenike. *Specifični ciljevi istraživanja* bili su: 1) ispitati osobne vrijednosti budućih nastavnika; 2) ispitati vrijednosti koje budući nastavnici smatraju poželjnima za svoje buduće učenike; 3) ispitati razlike između osobnih vrijednosti budućih nastavnika i vrijednosti koje smatraju poželjnima za svoje učenike; 4) ispitati na koji način bi budući nastavnici prenosili vrijednosti učenicima. U okviru prvog, drugog i četvrtog specifičnoga cilja ispitala se je razlika s obzirom na nezavisne varijable: spol, smjer studija i godina studija.

Hipoteze se nisu postavljale budući su vrijednosti promjenjive s obzirom na aktualne društvene okolnosti, te ne postoji rad na koji bi se moglo referirati kada je riječ o načinu na koji nastavnici prenose vrijednosti učenicima. Ovim eksplorativnim istraživanjem željelo se je ispitati stavove budućih nastavnika o vrijednostima te prenošenju vrijednosti na učenike.

Uzorak istraživanja je prigodan, a čine ga redoviti studenti na studijskim programima nastavničkog usmjerenja na Sveučilištu u Rijeci. Upitnik je u potpunosti ispunilo 68 budućih nastavnika. Veći postotak ispitanika čine studentice (N=57) u odnosu na studente (N=11). Kada je riječ o godini studija, uzorak je ravnomjerniji: upitnik je riješilo 35 budućih nastavnika na prvoj godini diplomskog studija i 33 budućih nastavnika na drugoj godini diplomskog studija. Prema smjeru studija, najveći dio uzorka čine budući nastavnici koji studiraju u području društvenih i humanističkih znanosti (N=53), 13 budućih nastavnika studira u području tehničkih i prirodnih znanosti, dok dvoje budućih nastavnika studira kombinaciju spomenutog.

U ovom istraživanju korištena je *metoda* anketiranja, a upitnik se sastojao od pet grupa pitanja. Prva grupa pitanja su opći podaci o ispitaniku gdje spadaju nezavisne varijable spol, smjer studija i godina studija. Drugu i treću grupu pitanja čini Schwartzov PVQ upitnik, koji su ispitanici rješavali u dva navrata: prvi put pitanje bilo je da procijene koliko im opisana osoba sliči, dok je drugi put pitanje bilo koliko bi željeli da njihovi učenici sliče opisanoj osobi. Četvrta grupa pitanja odnosila se na načine prenošenja vrijednosti, dok se peta grupa pitanja odnosila na pristupe odgoju za vrijednosti. Anketiranje je provedeno online tijekom svibnja i lipnja 2020. korištenjem internetske aplikacije za statističko istraživanje *Limesurvey*. Anketni upitnik bio je u potpunosti anoniman. Za *obrađu podataka* koristile su se metode kvantitativne analize, a podaci su se obrađivali u softverskom paketu *IBM SPSS Statistics 23*. Korištene su metode deskriptivne statistike (postotci, frekvencija, mjere centralne tendencije i varijabilnosti), a statistička značajnost prosječnih rezultata provjeravala se t-testom te neparametrijskim zamjenama kada nisu bili zadovoljeni preduvjeti .

Rezultati istraživanja

Osobne vrijednosti budućih nastavnika

Osobne vrijednosti budućih nastavnika istraživane su kroz Schwartzovu teoriju vrijednosti koja definira deset motivacijskih tipova vrijednosti sadržajno određenih (motivacijskim) ciljevima kojima su usmjereni i specifičnim vrijednostima koje ih predstavljaju putem Schwartzovog PVQ upitnika. Prioritetni motivacijski tipovi vrijednosti izračunati su dijeljenjem zbroja aritmetičkih sredina specifičnih vrijednosti s brojem specifičnih vrijednosti koji pripadaju pojedinom motivacijskom tipu vrijednosti.

Od deset motivacijskih tipova vrijednosti, budući nastavnici su na prvo mjesto stavili motivacijski tip *nezavisnost* (M=4,94; SD=0,68), nakon kojeg odmah slijedi *univerzalizam* (M=4,93; SD=0,73). Istraživanja su pokazala kako iskustva i znanja koja se stječu obrazovanjem potiču intelektualnu otvorenost i fleksibilnost, što je karakteristično za vrijednosti nezavisnosti (cf. Ferić, 2009). Nezavisnost i univerzalizam kompatibilne su vrijednosti koje održavaju pouzdanje u vlastite prosudbe i prihvaćanje raznolikosti postojanja. One ujedno spadaju i u viši tip vrijednosti *vlastito*

odricanje koje odlikuje skrb za dobrobit drugih te prihvaćanje drugih kao jednakih. Univerzalizam je u konfliktu s *moći*, koja se nalazi na zadnjem mjestu ($M=2,78$; $SD=1,01$), dok je kompatibilna s *dobrohotnosti* ($M=4,84$; $SD=0,68$) koja je na trećem mjestu, a oba tipa vrijednosti uključuju skrb o dobrobiti drugih i nadilaženje sebičnih interesa. Visokopozicionirane vrijednosti nezavisnosti znače da je ispitanicima važna sloboda djela i misli, kreativnost i istraživanje novog. Visokopozicionirane vrijednosti univerzalizma znače da su budućim nastavnicima važni razumijevanje, prihvaćanje, poštovanje i zaštita dobrobiti svih ljudi i prirode, dok visokopozicionirana dobrohotnost znači važnost očuvanja i unapređivanja dobrobiti ljudi s kojima su ispitanici često u kontaktu.

Na četvrtom mjestu nalazi se *hedonizam* ($M=4,22$; $SD=1,02$), kojeg slijedi *sigurnost* ($M=4,07$; $SD=0,79$), *poticaj* ($M=3,96$; $SD=1,02$) i *postignuće* ($M=3,81$; $SD=1,02$). Na osmom i devetom mjestu nalaze se *konformizam* ($M=3,63$; $SD=0,99$) i *tradicija* ($M=3,20$; $SD=1,04$). Rezultati ovog istraživanja donekle se slažu s prethodnim istraživanjima vrijednosnih orijentacija mladih pomoću Schwartzovog PVQ upitnika, u kojima su mlađi ljudi veću važnost pridavali otvorenosti za promjene (nezavisnost, hedonizam), potom vlastitom odricanju (dobrohotnost), a znatno manje vrijednostima zadržavanja tradicionalnih odnosa i vlastitog probitka (cf. Ferić, 2009).

Gledajući specifične vrijednosti pojedinačno, budući nastavnici su najvažnijom procijenili *odanost* ($M=5,44$; $SD=0,76$) koja pripada motivacijskom tipu dobrohotnosti, zatim *jednakost* ($M=5,41$; $SD=0,97$) koja pripada motivacijskom tipu univerzalnosti te *uslužnost* ($M=5,24$; $SD=0,75$) koja pripada motivacijskom tipu dobrohotnosti. Slijede *društvena pravda* ($M=5,16$; $SD=0,90$), *samostalnost* ($M=5,01$; $SD=1,09$), *očuvanje okoliša* ($M=5,00$; $SD=0,98$), *sloboda* ($M=5,00$; $SD=1,04$) ponovno *uslužnost* ($M=4,97$; $SD=0,88$), *znatiželja* ($M=4,96$; $SD=0,90$), *razumijevanje* ($M=4,93$; $SD=0,92$), i *kreativnost* ($M=4,81$; $SD=0,92$). Visoko su procijenili i *toleranciju* ($M=4,75$; $SD=1,15$). Na zadnjem mjestima su *društvena moć* ($M=2,81$; $SD=1,40$), *pobožnost*, gdje su davane najraznolikije ocjene ($M=2,54$; $SD=1,65$) i *bogatstvo* ($M=2,50$; $SD=1,39$). Studenti Sveučilišta u Rijeci su u istraživanju provedenom 2007. godine (Mrnjauš, 2008) također procijenili uslužnost kao najvažniju, uz kreativnost i zaštitu okoliša, dok su im bogatstvo, zadovoljstvo i poštivanje tradicije najmanje važne. U ovom istraživanju studenti su nešto više rangirali zadovoljstvo (hedonizam), te nešto niže postignuće u odnosu na istraživanje iz 2007. godine. Studenti nastavnčkog smjera na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, u istraživanju kojeg su provele Buljubašić Kuzmanović i Simel (2010) su od trideset vrijednosti koje su im bile ponuđene najviše istakli slobodu, jednakost i obiteljsku sigurnost. Jednakost i slobodu visoko su rangirali i studenti u ovom istraživanju, dok se obiteljska sigurnost nalazi nešto niže. Sličnost se može uočiti u vrijednostima koje su im najmanje važne, a to su društvena moć, poštovanje tradicije, autoritet i nacionalna sigurnost. Osobne vrijednosti nastavnika nisu zanemarive u odgojno-obrazovnom procesu, budući da nastavnici, prema istraživanju koje je provela Ledić (1999) ciljeve obrazovanja ističu blisko vlastitim prioritetima. Bitno je spomenuti kako svaki nastavnik ima vlastitu vrijednosnu orijentaciju koju interakcijom prenosi na učenike te koja se očituje u kulturi škole (Mlinarević, 2016).

Zanimljiva je visoka pozicija motivacijskog tipa vrijednosti sigurnost, koja je konfliktna s nezavisnosti koja se nalazi na prvom mjestu, a kompatibilna je s konformizmom, tradicijom i moći koje se nalaze na posljednjim mjestima. Tradicija, konformizam i sigurnost odražavaju poslušnost i ograničavanje vlastitih akcija s ciljem održavanja postojećeg stanja, što se proturječi nezavisnosti koju karakterizira naglasak na vlastitoj slobodi mišljenja i djelovanja (cf. Ferić, 2005). Najviše rangirane specifične vrijednosti kod sigurnosti su *čistoća* ($M=4,60$; $SD=1,67$) i *zdravlje* ($M=4,43$; $SD=1,28$). Prioritetne vrijednosti mijenjaju se sukladno okolnostima, pa je visoka pozicija motivacijskog tipa vrijednosti sigurnost moguća zbog trenutne epidemiološke situacije s koronavirusom u svijetu.

Kako bi se ustvrdilo postoji li razlika u prioritetnim motivacijskim tipovima vrijednosti s obzirom na spol, godinu i smjer studija provedeni su t-testovi za nezavisne uzorke. S obzirom na spol, uočene su statistički značajne razlike kod motivacijskih tipova *poticaj*, *konformizam* i *hedonizam*. Kod ostalih motivacijskih tipova (univerzalizam, sigurnost, nezavisnost, moć, tradicija, postignuće i dobrohotnost) nisu utvrđene statistički značajne razlike. Kada je riječ o poticaju ($t(66)=2,204$; $p=0,031$), buduće nastavnice ($M=4,08$; $SD=0,98$) pridaju veću važnost u odnosu na buduće nastavnike ($M=3,36$; $SD=1,06$). Vrijednost $\eta^2=0,07$ pokazuje umjeren utjecaj. Kod konformizma ($t(66)=2,238$; $p=0,029$), također buduće nastavnice ($M=3,74$; $SD=0,93$) pridaju veću važnost u odnosu na buduće nastavnike ($M=3,03$; $SD=1,13$). Vrijednost $\eta^2=0,07$ također pokazuje umjeren utjecaj. Buduće nastavnice ($M=4,38$; $SD=0,90$) također pridaju značajno veću važnost hedonizmu ($t(66)=3,014$;

$p=0,004$) u odnosu na buduće nastavnike ($M=3,42$; $SD=1,27$). Vrijednost $\eta^2=0,12$ pokazuje umjeren utjecaj. Možemo reći kako rezultati ovog istraživanja nisu u skladu s dosadašnjim rezultatima istraživanja vrijednosnih prioriteta kada je riječ o razlikama po spolu. Prema dosadašnjim istraživanjima (Schwartz, 2001, Schwartz i Rubel, 2005, prema Ferić, 2009) muškarci su ti koji pridaju veću važnost vrijednostima poticaja, hedonizma, postignuća i zavisnosti, dok žene pridaju veću važnost dobrohotnosti, univerzalizmu, a po nekim istraživanjima i tradiciji, za razliku od muškaraca. Kod vrijednosti konformizma u dosadašnjim istraživanjima nisu utvrđene razlike. Ipak, potrebno je napomenuti kako uzorak istraživanja s obzirom na spol u ovom istraživanju nije ravnomjeran, budući da je ispitanica ($N=57$) više od ispitanika ($N=11$), a jedan od razloga je i feminizacija nastavničke profesije (Vrcelj, 2014) s obzirom da je znatno veći broj žena u odnosu na muškarce na studijima nastavničkog usmjerenja na Sveučilištu u Rijeci.

S obzirom na godinu studija, t-testom za nezavisne uzorke utvrđeno je kako nema statistički značajne razlike u prioritetnim motivacijskim tipovima vrijednosti između budućih nastavnika na prvoj godini diplomskog studija ($N=35$) i budućih nastavnika na drugoj godini diplomskog studija ($N=33$). Također, utvrđeno je kako nema statistički značajne razlike u prioritetnim motivacijskim tipovima vrijednosti između budućih nastavnika koji studiraju u području društvenih i humanističkih znanosti ($N=53$) te budućih nastavnika koji studiraju u području prirodnih i tehničkih znanosti ($N=13$). Tu je također proveden t-test za nezavisne uzorke, budući da su buduća nastavnici koji studiraju kombinaciju navedenih znanosti ($N=2$) zbog malog broja izuzeti. Dakle, godina i smjer studija nemaju značajnu ulogu kod prioritetnih motivacijskih tipova budućih nastavnika.

Vrijednosti koje buduća nastavnici smatraju poželjnima za svoje učenike

Na isti način kao i osobne vrijednosti budućih nastavnika ispitane su vrijednosti koje buduća nastavnici smatraju poželjnima za svoje učenike u budućnosti. I ovdje su prioritetni motivacijski tipovi vrijednosti izračunati dijeljenjem zbroja aritmetičkih sredina specifičnih vrijednosti s brojem specifičnih vrijednosti koji pripadaju pojedinom motivacijskom tipu vrijednosti. Od deset motivacijskih tipa vrijednosti, kao najpoželjniju za učenike buduća nastavnici su izdvojili *univerzalizam* ($M=5,32$; $SD=0,64$), nakon koje slijedi *nezavisnost* ($M=5,29$; $SD=0,64$) i *dobrohotnost* ($M=5,18$; $SD=0,56$). Ove tri motivacijska tipa nalaze se na i na vrhu osobnih vrijednosnih prioriteta budućih nastavnika. U istraživanju koje je provela Ledić (1999), kada je riječ o prenošenju vrijednosti učenicima, nastavnici su istakli slijedeće: biti čovjek, prijateljstvo, poštenje i slobodu, nakon čega slijede ljubav, ljubav prema hrvatskom jeziku, maštovitost, obiteljske vrijednosti i radost življenja. Veliku važnost pridali su i vrijednostima istinoljubivost, ljubav prema zavičaju, ljepota prirode, mir i opraštanje. To možemo povezati i s onim što su buduća nastavnici izrazili u ovom istraživanju, s obzirom da se vrijednosti univerzalizma, nezavisnosti i dobrohotnosti odnose na kreativnost, istraživanje novog, razumijevanje, poštovanje, prihvaćanje, zaštitu i unapređivanje dobrobiti bližnjih i drugih ljudi te prirode. Na četvrtom mjestu nalazi se *sigurnost* ($M=4,56$; $SD=0,85$), a slijede *poticaj* ($M=4,40$; $SD=0,77$), *postignuće* ($M=4,37$; $SD=0,88$) i *hedonizam* ($M=4,03$; $SD=1,01$). Na posljednja tri mjesta, kao i kod osobnih vrijednosti budućih nastavnika, nalaze se *konformizam* ($M=3,95$; $SD=0,86$), *tradicija* ($M=3,42$; $SD=0,86$) i *moć* ($M=3,20$; $SD=1,00$).

Gledajući specifične vrijednosti, kao najpoželjniju za učenike ispitanici su procijenili *uslužnost* ($M=5,65$; $SD=0,64$), koja spada u motivacijski tip vrijednosti dobrohotnost, nakon koje odmah slijedi *jednakost* ($M=5,62$; $SD=0,69$), koja spada pod univerzalizam. *Odanost* ($M=5,56$; $SD=0,65$) se nalazi na trećem mjestu, a slijede ju *društvena pravda* ($M=5,53$; $SD=0,72$), *kreativnost* ($M=5,51$; $SD=0,66$), *razumijevanje* ($M=5,47$; $SD=0,76$), *znatiželja* ($M=5,41$; $SD=0,72$), *očuvanje okoliša* ($M=5,35$; $SD=0,89$), ponovno *uslužnost* ($M=5,25$; $SD=0,78$) i *spremnost na opraštanje* ($M=5,19$; $SD=0,90$). Visoko je procijenjena i *samostalnost* ($M=5,18$; $SD=0,94$), *tolerancija* ($M=5,13$; $SD=0,93$) i *sloboda* ($M=5,03$; $SD=0,95$). Vidimo kako su visoko ocijenjena neka univerzalna etička načela prema kojima treba voditi mlade, poput pravde, jednakosti i poštivanja dostojanstva ljudskih bića kao pojedinaca (Ledić, 1999). Na posljednjim mjestima nalaze se iste vrijednosti kao i kod osobnih, a to su: *društvena moć* ($M=3,15$; $SD=1,16$), *pobožnost*, kod koje su također najveće razlike među odgovorima ($M=3,01$; $SD=1,39$) i *bogatstvo* ($M=2,26$; $SD=1,10$). Važno je napomenuti kako buduća nastavnici ove vrijednosti (društveni status i prestiž, religijske vrijednosti i materijalna dobra) nisu procijenili nepoželjnima, već ih nisu istaknuli kao prioritete.

Kako bi se ustvrdile razlike u poželjnim motivacijskim tipovima vrijednosti za učenike s obzirom na spol, godinu i smjer studija, provedeni su t-testovi za nezavisne uzorke. S obzirom na spol, utvrđene su razlike u motivacijskim tipovima *konformizam*, *dobrohotnost*, *hedonizam*, *postignuće* i *sigurnost*. Konformizmu ($t(66)=2,416$; $p=0,018$) buduće nastavnice ($M=4,05$; $D=0,81$) pridaju veću važnost u odnosu na buduće nastavnike ($M=3,39$; $SD=0,89$). Vrijednost $\eta^2=0,08$ pokazuje umjeren utjecaj. Buduće nastavnice ($M=5,28$; $SD=0,51$) veću važnost od budućih nastavnika ($M=4,67$; $SD=0,57$) pridaju i dobrohotnosti ($t(66)=3,566$; $p=0,001$), gdje je utjecaj ($\eta^2=0,16$) velik. Kod hedonizma ($t(66)=3,280$; $p=0,002$) buduće nastavnice ($M=4,20$; $SD=0,92$) pridaju statistički veću važnost od budućih nastavnika ($M=3,18$; $SD=1,07$), a vrijednost $\eta^2=0,14$ pokazuje velik utjecaj. Postignuću ($t(66)=2,755$; $p=0,008$) buduće nastavnice ($M=4,49$; $SD=0,78$) pridaju veću važnost od budućih nastavnika ($M=3,73$; $SD=1,13$), a vrijednost $\eta^2=0,10$ pokazuje umjeren utjecaj. I sigurnosti ($t(66)=2,665$; $p=0,010$) buduće nastavnice ($M=4,68$; $SD=0,76$) pridaju veću važnost u odnosu na buduće nastavnike ($M=3,96$; $SD=1,09$), dok vrijednost $\eta^2=0,10$ pokazuje umjeren utjecaj.

Kada je riječ o godini studija, nema statistički značajne razlike u poželjnim motivacijskim tipovima vrijednosti za učenike između budućih nastavnika na prvoj godini diplomskog studija ($N=35$) i drugoj godini diplomskog studija ($N=33$). Također nema statistički značajne razlike u poželjnim motivacijskim tipovima vrijednosti za učenike između budućih nastavnika koji studiraju u području društvenih i humanističkih znanosti ($N=53$) te tehničkih i prirodnih znanosti ($N=13$). I ovdje su budući nastavnici koji studiraju kombinaciju navedenih znanosti izuzeti zbog malog broja ($N=2$), pa je proveden t-test za nezavisne uzorke. Dakle, godina i smjer studija nemaju značajnu ulogu kod odabira poželjnih motivacijskih tipova za učenike.

Razlike između osobnih vrijednosti budućih nastavnika i vrijednosti koje smatraju poželjnima za svoje učenike

Kako bi se usporedila procjena vlastitih, osobnih vrijednosti budućih nastavnika te vrijednosti koje smatraju poželjnima za svoje učenike, proveden je t-test za zavisne uzorke. Test je obuhvatio prioritete motivacijske tipove budućih nastavnika te motivacijske tipove koje su ti isti ispitanici procijenili poželjnim za svoje učenike. Statistički značajna razlika utvrđena je kod svih motivacijskih tipova osim hedonizma. Ispitani budući nastavnici željeli bi značajno više da njihovi učenici posjeduju ove vrijednosti, nego što ih oni sami posjeduju. Sigurnosti ($t(67)=-7,528$; $p=0,000$) budući nastavnici osobno ($M=4,07$; $SD=0,79$) pridaju manji značaj nego što bi htjeli da joj pridaju učenici ($M=4,56$; $SD=0,85$). Vrijednost $\eta^2=0,45$ pokazuje velik utjecaj. Budući nastavnici ($M=2,78$; $SD=3,20$) bi htjeli da njihovi učenici ($M=3,20$; $SD=1,00$) pridaju veću važnost moći nego oni sami ($t(67)=-4,327$; $p=0,000$). Vrijednost $\eta^2=0,22$ pokazuje velik utjecaj. Također, budući nastavnici ($M=3,81$; $SD=1,02$) bi htjeli da njihovi učenici ($M=4,37$; $SD=0,88$) pridaju veću važnost postignuću nego oni sami ($t(67)=-5,626$; $p=0,000$), a vrijednost $\eta^2=0,32$ pokazuje velik utjecaj. Poticaju ($t(67)=-3,852$; $p=0,000$) budući nastavnici ($M=3,96$; $SD=1,02$) pridaju manji značaj nego što bi htjeli da mu pridaju učenici ($M=4,40$; $SD=0,77$), a vrijednost $\eta^2=0,18$ pokazuje velik utjecaj. Budući nastavnici ($M=4,83$; $SD=0,68$) bi htjeli da njihovi učenici ($M=5,18$; $SD=0,56$) budu značajno više dobrohotniji od njih samih ($t(67)=-4,697$; $p=0,000$), pri čemu vrijednost $\eta^2=0,25$ pokazuje velik utjecaj. Konformizmu ($t(67)=-4,057$; $p=0,000$) budući nastavnici osobno ($M=3,64$; $SD=0,99$) pridaju manji značaj nego što bi htjeli da mu pridaju učenici ($M=3,94$; $SD=0,86$), a vrijednost $\eta^2=0,20$ pokazuje velik utjecaj. Budući nastavnici ($M=4,94$; $SD=0,68$) bi htjeli da njihovi učenici ($M=5,28$; $SD=0,64$) pridaju veću važnost nezavisnosti nego oni sami ($t(67)=-3,984$; $p=0,000$). Vrijednost $\eta^2=0,19$ pokazuje velik utjecaj. Također, budući nastavnici ($M=3,20$; $SD=1,04$) bi htjeli da njihovi učenici ($M=3,42$; $SD=0,86$) pridaju veću važnost tradiciji nego oni sami ($t(67)=-2,532$; $p=0,014$), pri čemu vrijednost $\eta^2=0,09$ pokazuje umjeren utjecaj. Također, budući nastavnici ($M=4,93$; $SD=0,73$) bi htjeli da njihovi učenici ($M=5,31$, $SD=0,64$) značajno više cijene univerzalizam nego oni sami ($t(67)=-7,240$; $P=0,000$), a vrijednost $\eta^2=0,44$ pokazuje velik utjecaj. Moguće je kako su budući nastavnici, procjenjujući svoje vlastite vrijednosti (odgovarajući na pitanje „koliko vam ova osoba sličići?“) bili više samokritični, dok za svoje učenike (odgovarajući na pitanje „koliko bi učenici trebali sličiti ovoj osobi?“) imaju veće standarde, odnosno žele da budu još bolji od njih samih. Usporedimo li poredak prioriteta motivacijskih tipova vrijednosti budućih nastavnika (studenata) osobno te poželjnih motivacijskih tipova vrijednosti poželjnih za učenike,

vidimo kako su na prvim (nezavisnost, univerzalizam, dobrohotnost) i zadnjim (konformizam, tradicija, moć) mjestima isti motivacijski tipovi vrijednosti.

Načini prenošenja vrijednosti

Glede načina prenošenja vrijednosti, ispitani budući nastavnici smatraju kako će to najčešće činiti *vlastitim ponašanjem tako što će biti primjer svojim učenicima* (M=4,74; SD=0,50) te *načinom na koji se odnose prema učenicima* (M=4,74; SD=0,50). Također smatraju kako će vrijednosti vrlo često prenositi i *načinom na koji se odnose prema kolegama i drugim zaposlenicima škole* (M=4,60; SD=0,60). Zbog navedenog možemo reći kako su budući nastavnici svjesni svoje buduće uloge kao modela ponašanja, odnosno uzora. Nastavnika kao moralnog uzora kao jednu od najvažnijih osobina nastavnika potvrdila je istraživanjem Relja (2006). Međusobnu komunikaciju, suradnju, međuljudske odnose svih zaposlenika škole i kolegijalnost u istraživanju Brust-Nemet i Mlinarević (2016) najveći dio učitelja procijenio je kao najveći doprinos pozitivnoj kulturi škole (njih 44%), dok je na drugom mjestu osobna kultura djelatnika (12%). Najveći postotak učitelja (68,1%) odgovorio je kako su upravo oni sami najodgovorniji čimbenik kulture škole što govori o svijesti vlastite važnosti i odgovornosti. Pozitivna školska kultura djeluje na uspješnu realizaciju ciljeva, motivaciju nastavnika i postignuće učenika (Vrcelj, 2003; Kušić, 2011).

Ispitanici smatraju kako će vrijednosti vrlo često promicati i *odabirom jasnih primjera koje će prikazati učenicima* (M=4,63; SD= 0,60), *verbalnom i neverbalnom komunikacijom u radu s učenicima* (M=4,50, SD=0,63), a često i s *odabirom aktivnosti za učenike* (M=4,34; SD=0,68), *navođenjem jasnih uputa o ponašanju učenika u razredu* (M=4,24; SD=0,93), *odabirom pojedinih nastavnih metoda i socijalnih oblika rada* (M=4,13; SD=0,64), *stavljanjem naglasaka na pojedine teme u okviru sadržaja predmeta koji će predavati* (M=4,07; SD=0,72), *uključivanjem ishoda učenja i sadržaja iz međupredmetnih tema u predmet koji će predavati* (M=3,90, SD=0,77). Slično navode i nastavnici u istraživanju koje je provela Ledić (1999), koji izdvajaju razgovor, izražavanje mišljenja, osobne primjere i primjere iz života te metodu grupnog rada. Upravo nabrojanim odabirom nastavnih metoda, komunikacijom, odgojno-obrazovnim radom i ponašanjem nastavnika upravljaju pojedine vrijednosti nastavnika (Mlinarević i Brust-Nemet, 2012). Nastavnikovo ponašanje u razredu, odnos koji ima prema učenicima i kolegama, predmet koji poučava, nastavnikove osobine i prioritetne vrijednosti čine skriveni kurikulum koji prenosi, učvršćuje ili blokira određene vrijednosti (cf. Mlinarević, 2016).

Osim što nastavnici trebaju osvijestiti svoje osobne vrijednosti i stavove kako bi mogli kritički promišljati svoju ulogu u promicanju vrijednosti (Hooper i sur., 2003), također je već spomenuto kako je važno da nastavnici aktivno nadziru i promišljaju kakve moralne poruke odašilju svojim učenicima zbog uloge koji nastavnici imaju u poučavanju vlastitim primjerom, te da osvijeste načine na koje izražavaju vlastite vrijednosti kroz svoj rad (Rakić i Vukušić, 2010). Prema odgovorima ispitanika, u svom budućem odgojno-obrazovnom radu će vrlo često *promišljati kakve moralne poruke šalju učenicima svojim ponašanjem* (M=4,65; SD=0,48) te često *promišljati o vlastitim vrijednostima i sklonostima* (M=4,38; SD=0,65) i *osvijestiti načine na koje izražavaju vlastite vrijednosti kroz svoj rad* (M=4,34; SD=0,72). Sukladno navedenom, možemo zaključiti da budući nastavnici prepoznaju važnost osvješćivanja vlastitih vrijednosti i načina izražavanja istih, te odgovornu i složenu ulogu koju imaju u promicanju vrijednosti.

Kada je riječ o izravnom i neizravnom pristupu, budući nastavnici ocijenili su da će nešto češće koristiti neizravni pristup (M=4,42; S=0,42) u odnosu na izravni (M=4,10; SD=0,51). Ipak, ocijenili su kako će najčešće *ohrabrivati učenike da se ponašaju u skladu s vrijednostima kao što su hrabrost, odgovornost, prijateljstvo i slično* (M=4,71; SD=0,59), što je karakteristika izravnog pristupa. Zatim slijedi tvrdnja koja pripada neizravnom pristupu *Smatram kako ću u svom budućem odgojno-obrazovnom radu stavljati naglasak na kreativno mišljenje, rješavanje problema i zaključivanje* (M=4,65; SD=0,57). Budući nastavnici su procijenili kako će također vrlo često *kod učenika razvijati vještine kritičkog mišljenja (razumijevanje logike i moralnih dispozicija, biti otvorena uma, biti nepristran itd.)* (M=4,56; SD=0,58) te *poticati učenike da razjašnjavaju vlastite, individualne vrijednosti* (M=4,50; SD=5,00). Budući nastavnici procjenjuju kako će često *otvoreno i izravno poučavati temeljne vrijednosti i vrline koje se smatraju zajedničke svim ljudima* (M=4,38; SD=0,71), *omogućiti učenicima da sami uvide što je ispravno* (M=4,35; SD=0,62), *pokušati učenicima*

usaditi socijalno poželjne vještine ($M=4,21$, $SD=0,72$), s učenicima diskutirati o moralnim dilemama ($M=4,04$, $SD=0,85$) i primjenjivati različite odgojno-obrazovne programe i aktivnosti za izgradnju samopoštovanja, prevenciji ovisnosti, upravljanje sukobom i slično ($M=3,88$; $SD=0,90$). Procjenjuju kako će povremeno s učenicima proučavati biografije osoba koje mogu služiti kao primjer i uzor ($M=3,31$, $SD=1,01$).

Budući nastavnici dakle planiraju koristiti oba pristupa u svom budućem odgojno-obrazovnom radu što i jest najoptimalniji put za razvoj autonomne vrijednosne orijentacije i samosvijesti kod učenika, ukoliko se iz oba pristupa uzme ono najbolje. Podržavanje i promicanje univerzalnih vrijednosti (karakteristika izravnog pristupa) te vještina razmišljanja (karakteristika neizravnog pristupa) omogućuju poučavanje učenika određenim vrijednostima uz kritičko mišljenje, propitivanje i diskusiju. U takvom modelu do izražaja dolaze univerzalne vrijednosti, kritičko mišljenje, samostalnost učenika i moral (Rakić i Vukušić, 2010).

Kako bi se ustvrdilo postoji li razlika u načina kojim bi budući nastavnici prenosili vrijednosti svojim budućim učenicima s obzirom na spol, godinu i smjer studija provedeni su t-testovi za nezavisne uzorke, te Mann Whitney test kada su preduvjeti bili narušeni. Testirao se izravni i neizravni pristup, te svaka varijabla pojedinačno. S obzirom na spol, uočene su statistički značajne razlike kod tri varijable: „*Smatram kako ću u svom budućem odgojno-obrazovnom radu vrijednosti prenositi načinom na koji se odnosim prema svojim kolegama i drugim zaposlenicima škole*“ ($t(66)=3,301$; $p=0,002$) za što buduće nastavnice ($M=4,70$; $SD=0,53$) smatraju da će to činiti češće u odnosu na buduće nastavnike ($M=4,09$; $SD=0,70$), pri čemu vrijednost $\eta^2=0,14$ pokazuje velik utjecaj. Isto tako, buduće nastavnice ($M=4,63$; $SD=0,52$) smatraju kako će vrijednosti prenositi češće *verbalnom i neverbalnom komunikacijom u radu s učenicima* ($t(66)=4,389$; $p=0,000$) od budućih nastavnika ($M=3,82$; $SD=0,75$), gdje vrijednost $\eta^2=0,22$ pokazuje velik utjecaj. Buduće nastavnice ($M=4,25$; $SD=0,58$) također smatraju kako će vrijednosti češće od budućih nastavnika ($M=3,55$; $SD=0,69$) prenositi *odabirom pojedinih nastavnih metoda i socijalnih oblika rada* ($t(66)=3,579$; $p=0,001$), a vrijednost $\eta^2=0,16$ pokazuje velik utjecaj.

Kod varijable „*Smatram kako ću svom budućem odgojno-obrazovnom radu vrijednosti prenositi načinom na koji se odnosim prema učenicima*“ rezultati Levenovog testa upućuju da je pretpostavka o jednakosti varijanci narušena, stoga je provedena neparametrijska zamjena: Mann Whitney test. Buduće nastavnice ($C=5$; $IQ3-1=0$) smatraju kako će vrijednosti prenositi načinom na koji se odnose prema učenicima češće u odnosu na buduće nastavnike ($C=4$; $IQ3-1=1$) ($U=154,500$, $Z=-3,590$, $p=0,000$), a veličina efekta je srednja ($r=0,43$).

Varijable kod kojih je pronađena razlika po spolu odnose se na komunikaciju i odnose. Brojna istraživanja koja se bave spolnim razlikama pokazala su kako postoje razlike između žena i muškaraca u odnosima prema drugima u društvu: dok se žene trude biti socijalnije u interakciji s drugima, muškarci cijene svoju neovisnost. Žene su općenito društveno emocionalnije u interakcijama s drugima, dok su muškarci neovisniji i manje emotivni (Eagly, 1987, Chodorow, 1978). Mnoga istraživanja koja su ispitivala spolne razlike u stilovima komunikacije pokazala su kako su muškarci prvenstveno usmjereni na ciljeve i rezultate, dok su žene primarno usmjerene na odnos i cijene bliskost i intimnost u interakciji s drugim ljudima (Tannen, 1990, Gray, 1992). Također, žene se za postizanje cilja koriste stilovima vođenja orijentiranim na odnose, dok se muškarci orijentiraju na zadatke (Gray, 1992, Eagly, 1987, Eagly i Karau, 2002). Naravno, stilovi komunikacije i vođenja te njihova uspješnost ovise o situaciji. Kada se govori o spolnim razlikama u stilu komuniciranja i vođenja, treba biti oprezan zbog rodni stereotipa koji mogu imati negativne implikacije.

T-testom za nezavisne uzorke utvrđeno je kako ne postoje statistički značajne razlike kod načina kojim bi budući nastavnici prenosili vrijednosti učenicima između studenata na prvoj godini diplomskog studija ($N=35$) i drugoj godini diplomskog studija ($N=33$). Kod varijable „*Smatram kako ću u svom budućem odgojno-obrazovnom radu vrijednosti prenositi odabirom jasnih primjera koje ću prikazati učenicima*“ rezultati Levenovog testa upućuju da je pretpostavka o jednakosti varijanci narušena, stoga je provedena neparametrijska zamjena: Mann Whitney test. Budući nastavnici koji studiraju u području tehničkih i prirodnih znanosti ($C=5$; $IQ3-1=1$) smatraju kako će vrijednosti češće prenositi odabirom jasnih primjera koje će prikazati učenicima u odnosu na buduće nastavnike koji studiraju u području društvenih i humanističkih znanosti ($C=5$; $IQ3-1=0$) ($U=245,500$, $Z=-1,984$, $p=0,047$), a veličina efekta je mala ($r=0,24$). T-testovima za nezavisne uzorke utvrđeno je kako ne postoje statistički značajne razlike kod ostalih varijabli koje se odnose na načine kojim bi budući

nastavnici prenosili vrijednosti učenicima između budućih nastavnika koji studiraju u području društvenih i humanističkih znanosti (N=53) te tehničkih i prirodnih znanosti (N=13). I ovdje su budućí nastavnici koji studiraju kombinaciju navedenih znanosti izuzeti iz analize zbog malog broja (N=2).

Kada je riječ o izravnom i neizravnom pristupu, t-testovima utvrđeno je kako ne postoje statistički značajne razlike s obzirom na spol, godinu i smjer studija. Dakle, spol, godina studija i smjer studija nemaju značajnu ulogu kod korištenja određenog pristupa odgoju za vrijednosti.

Umjesto zaključka

Danas je prevladao stav kako vrijednosno neutralna škola ne postoji. Obrazovni sustav prenosi, formira, učvršćuje ili blokira određene vrijednosti putem oficijelnog kurikulumu i skrivenog kurikulumu, a nastavnici su nezamjenjivi u promicanju vrijednosti gdje važnu ulogu imaju i njihove osobne vrijednosti. Kako bi nastavnik mogao poticati temeljne vrijednosti kod učenika, nužno je da ih posjeduje i on sam te da se one odražavaju u radu s učenicima. Nastavnici kao nositelji i kreatori odgojno-obrazovnog procesa (kroz odabir određenih nastavnih metoda i socijalnih oblika rada, sadržaja i medija) svojom „osobnom jednadžbom“ uvelike utječu na to koje će vrijednosti mladi usvojiti kao ishod tog procesa (Sablić i Blažević, 2015). Vrijednosti nastavnika upravljaju njegovim ponašanjem, didaktičko-metodičkim odlukama, komunikacijom i odgojno-obrazovnim radom, a često su neosviještene. Čine dio skrivenog kurikulumu i izravno utječu na kulturu škole (Mlinarević i Brust-Nemet, 2012).

Rezultati provedenog istraživanja pokazali su kako ispitaní budućí nastavnici smatraju da u najvećoj mjeri posjeduju vrijednosti nezavisnosti, univerzalizma i dobrohotnosti, što znači da im je važna sloboda djela i misli, kreativnost, istraživanje novog, razumijevanje, prihvaćanje, poštovanje i zaštita svih ljudi i prirode te unapređivanje dobrobiti ljudi s kojima su često u kontaktu. Gledajući specifične vrijednosti pojedinačno, najviše rangirane su odanost, jednakost i uslužnost (pomaganje). Vrijednosti poput stjecanja novih znanja, pomaganja drugima, življenje u skladu s moralnim načelima i doprinosa društvu povezane su s uspjehom u životu, većom socijalnom odgovornošću, svrhovitim i strukturiranim provođenjem slobodnog vremena, pa je činjenica da su budućí nastavnici visoko procijenili te ili slične vrijednosti ohrabrujuća (Ferić, 2009). Kao vrijednosti koje bi učenici trebali posjedovati ispitanici su također istakli univerzalizam, nezavisnost i dobrohotnost, a kao specifične vrijednosti uslužnost (pomaganje), jednakost, odanost, kreativnost, društvena pravda, razumijevanje i očuvanje okoliša. Gledamo li rang osobnih vrijednosti ispitanika te poželjnih vrijednosti za učenike, on je približno jednak, no utvrđena je statistički značajna razlika kod svih motivacijskih tipova osim hedonizma: budućí nastavnici željeli bi da njihovi učenici značajno više posjeduju ove vrijednosti nego što procjenjuju da ih oni sami posjeduju. Budućí nastavnici smatraju kako će vrijednosti najčešće prenositi vlastitim ponašanjem tako što će biti primjer svojim učenicima, zatim načinom na koji se odnose prema učenicima te kolegama i drugim zaposlenicima škole, što znači da su svjesni svoje buduće uloge kao modela ponašanja. Prepoznaju važnost osvješćivanja vlastitih vrijednosti i načina izražavanja istih, te složenu i odgovornu ulogu koju imaju u promicanju istih. Procijenili su kako će vrlo često koristiti neizravni pristup odgoju za vrijednosti, te često izravni pristup, a naglasak planiraju stavljati na univerzalne vrijednosti, ali i kritičko mišljenje i samostalnost učenika.

Ovo istraživanje pružilo je uvid u vrijednosne orijentacije redovitih studenata na studijskim programima nastavničkog usmjerenja na Sveučilištu u Rijeci te može biti poticaj za daljnja istraživanja na većem, reprezentativnom uzorku. Osim navedenog, daljnja istraživanja vrijednosti u odgojno-obrazovnom kontekstu potrebna su i zbog toga što ne postoji konsenzus oko toga koje vrijednosti treba promicati u odgojno-obrazovnom radu, već postoje različita mišljenja raznih autora. Također se nameće pitanje osposobljenosti nastavnika za tako važan zadatak.

Literatura

1. Bassett, J. F., Snyder, T. L., Rogers, D. T., Collins, C. L. (2013). Permissive, authoritarian, and authoritative instructors: applying the concept of parenting styles to the college classroom. *Individual Differences Research*, 11(1): 1–11.
2. Brust-Nemet, M. i Mlinarević, V. (2016). Procjene učitelja o kulturi škole. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 62 (1): 93–103.
3. Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and sociology of gender*. Berkeley: University of California Press.
4. Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
5. Eagly, A. H., Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review*, 109: 573–598.
6. Ferić, I. (2009). *Vrijednosti i vrijednosni sustavi: psihologijski pristup*. Zagreb: Alinea.
7. Gray, J. (1992). *Men are from Mars, Women are from Venus: a Practical Guide for Improving Communication and Getting What You Want in a Relationship*. New York: HarperCollins.
8. Hooper, C., Zbar, V., Brown, D., Bereznicki, B. (ur.). (2003). *Values education study: Literature review. Values education study – Final report*. Melbourne: Curriculum Corporation. Preuzeto s: http://www.curriculum.edu.au/verve/_resources/VES_Final_Report14Nov.pdf
9. Jerald, C. D. (2006). School Culture: „The Hidden Curriculum.“ Issue Brief. Elementary Secondary Education. Washington. Preuzeto s: <https://eric.ed.gov/?q=+the+hidden+curriculum.&ft=on&pg=3&id=ED495013>
10. Kelly, A. V. (2011). *The Curriculum. Theory and practice*. London: Sage Publications Limited.
11. Kušić, S. (2011). Školska kultura i odgojno djelovanje škole. U: Pejčić, J. (ur.). *Васпитање за хумане односе – проблеми и перспективе (Vaspitanje za humane odnose - problemi i perspektive)*. Niš: Filozofski fakultet Sveučilišta u Nišu, str. 254-265.
12. Lazarević, D., Janjetović, D. (2003). Vrednosne orijentacije studenata budućih vaspitača. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 35: 289–307.
13. Ledić, J. (1999). *Škola i vrijednosti*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
14. Mlinarević, V., Brust-Nemet, M. (2012). *Izvanastavne aktivnosti u školskom kurikulumu*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Učiteljski fakultet.
15. Mlinarević, V. (2016). Implicitne poruke u skrivenom kurikulumu suvremene škole. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 62(2): 13–25.
16. Mrnjaus, K. (2008). *Pedagoška promišljanja o vrijednostima*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
17. Rakić, V., Vukušić, S. (2010). Odgoj i obrazovanje za vrijednosti. *Društvena istraživanja*, 19(4–5), 771–795.
18. Relja, J. (2006). Kako se učenici osjećaju u školi. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 52(15–16): 87–96.
19. Sablić, M., Blažević, I. (2015). Stavovi učitelja prema vrijednostima kao temeljnim sastavnicama nacionalnog okvirnog kurikuluma. *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 64(2): 251–265.
20. Tannen, D. (1990). *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New York: Ballantine Books.
21. Uibu, K., Kikas, E. (2014). Authoritative and authoritarian-inconsistent teachers' preferences for teaching methods and instructional goals. *Education*, 42: 5–22.
22. Vrcelj, S. (2003). Školska kultura – faktor kvalitete. U Kramar, M. i Duh, M. (ur.). *Didaktični in metodični vidiki prenovе in razvoja izobraževanja: knjiga referatov z 2. mednarodnega znanstvenega posveta*. Maribor: Pedagoški fakultet.
23. Vrcelj, S. (2014). *Je li (obrazovni) menadžment muški posao?* Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.
24. Wentzel, K. R. (2002). Are effective teachers like good parents? Teaching styles and student adjustment in early adolescence. *Child Development*, 73(1): 287–301.

Teacher values as a factor of the hidden curriculum

Siniša Kušić, Ph.D., Associate professor, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences

Mia Lakotić, mag. paed.

Kornelija Mrnjauš, Ph.D., Associate professor, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences

Abstract: *Values govern all our daily actions and are transmitted from one generation to the next. Despite the existence of different views on whether a school should transmit values and, if so, which ones, a value-neutral school does not exist. The education system transmits or blocks certain values through the official curriculum and the hidden curriculum. An important role in that process is played by teachers whose personal values govern their behaviour, choice of teaching methods, communication and overall educational work, and are the part of a hidden curriculum. In this paper, the authors will discuss the transfer of values through the hidden curriculum and the role that teachers have in this process. The results of a research aimed at examining the attitudes of future teachers about values and the transfer of values to students will also be presented.*

Key words: *values, teachers, teacher values, transfer of values, hidden curriculum*

UNAPREĐENJE KVALITETE ŽIVOTA MLADIH U UNIVERZITETSKOM OKRUŽENJU

*Lejla Kafedžić²¹, doktor pedagoških nauka,
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu*

*Sandra Bjelan-Guska²², doktor pedagoških nauka,
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu*

Apstrakt: *Obrazovanje je kontinuirani proces koji traje cijeli život. Ono unapređuje kvalitetu života svakog pojedinca, a garantirano je Ustavom BiH, lokalnim zakonskim aktima, Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i drugim međunarodnim dokumentima. Osnovna svrha obrazovanja je samoobrazovanje i kvalitetno ispunjen život. Univerzitet u Sarajevu kontinuirano nastoji stvoriti uvjete za jednak pristup i sudjelovanje u kvalitetnom obrazovanju uvažavajući međunarodne pravne okvire, nacionalne dokumente i zakonske regulative, kojima se osiguravaju osnovna ljudska prava, a među njima i pravo na obrazovanje. Jedan od mehanizama putem kojeg realizira navedeno jeste revitalizacija Ureda za podršku studentima (UPS!). Osnovna djelatnost Ureda je usmjerena na pružanje pomoći i podrške studentima i razvijanje inkluzivne kulture, politike i prakse u prostoru visokoškolskog obrazovanja. Ured za podršku studentima je na raspolaganju svim studentima Univerziteta u Sarajevu, s fokusom na studente s invaliditetom, ali i organizacionim jedinicama i akademskom osoblju. Usluge Ureda definirane su njegovom temeljnom orijentacijom ka stvaranju inkluzivnog okruženja i promoviranju obrazovanja za sve, a ogledaju se u pružanju pomoći i podrške studentima u različitim oblastima. Osnovne usluge su: pomoć pri odabiru studija; podrška unapređenju pristupa obrazovanju; psihološka pomoć; informiranje i obrazovanje studenata; poboljšanje iskustva studiranja studenata s invaliditetom; iznajmljivanje asistivne tehnologije; istraživačke aktivnosti; organizacija i realizacija obuka za akademsko osoblje; organizacija radionica za studente; i mnoge druge usluge. Cilj rada je kompilirati realizirane aktivnosti UPS!-a i opisati njihove efekte na unapređenje života mladih u univerzitetskom okruženju. Rezultati doprinose jasnijem artikuliranju argumenata i zagovaranju navedenih i sličnih aktivnosti, te obavezuju na kontinuirano jačanje univerzitetskih kapaciteta za preventivno djelovanje i unapređenje kvalitete života i obrazovanja mladih.*

Ključne riječi: *obrazovanje, podrška, studenti, univerzitet*

²¹ lejla.kafedzic@pedagogijaffsa.com, lejla.kafedzic@ff.unsa.ba

²² sandra.bjelan@pedagogijaffsa.com, sandra.bjelan@ff.unsa.ba

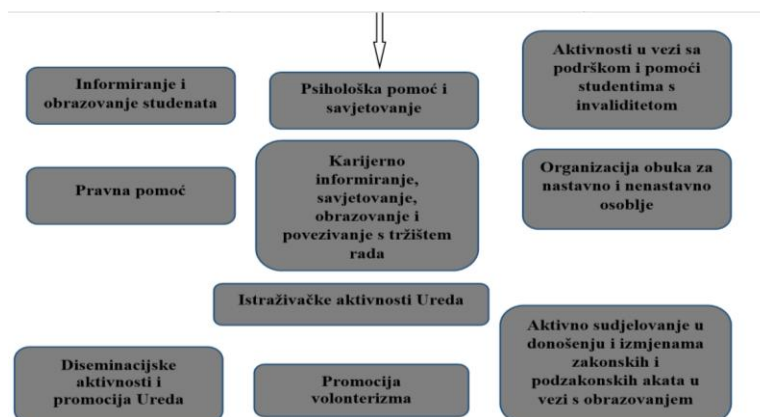
UVOD: UNIVERZITET KAO MJESTO OSIGURANJA KVALITETE

Visoko obrazovanje, prema članu 4. Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini (Okvirni zakon o visokom obrazovanju, 2007), znači obrazovanje nakon srednje škole koje vodi do međunarodno priznatog stepena obrazovanja. Ono se zasniva na: a) akademskim slobodama, akademskoj samoupravi i autonomiji univerziteta; b) otvorenosti univerziteta prema javnosti, građanima i lokalnoj zajednici; c) nedjeljivosti nastavnog rada i naučnog istraživanja, odnosno umjetničkog stvaralaštva; d) uvažavanju evropskih humanističkih i demokratskih vrijednosti, te usklađivanju s evropskim sistemom visokog obrazovanja; e) poštivanju ljudskih prava i građanskih sloboda, uključujući zabranu svih oblika diskriminacije; f) konceptu cjeloživotnog obrazovanja; g) interakciji s društvenom zajednicom i obavezi univerziteta da razviju društvenu odgovornost studenata i drugih članova akademske zajednice. Prema navedenom Zakonu, ciljevi visokog obrazovanja su: 1) ustanovljavati, razvijati, štiti i prenositi znanje i sposobnosti kroz nastavu i naučnoistraživački rad i time doprinosti razvoju sposobnosti pojedinaca i društva i 2) pružiti mogućnost građanima da, u skladu s propisima, uživaju korist visokog obrazovanja cijeli život.

Kako bi odgovorio na postavljene zakonske okvire, ali i pratio evropska i svjetska kretanja i promjene, Univerzitet u Sarajevu kreira inspirativno, inkluzivno i atraktivno okruženje za učenje, podučavanje, istraživanje i umjetnički rad, što omogućava da studenti, istraživači i nastavnici i ostali akteri kritički promišljaju i shvataju dinamiku globalnih i lokalnih procesa te održiva i inovativna rješenja za unapređenje kvaliteta života za sve, što je vidljivo kroz postavljenu misiju Univerziteta. Univerzitet u Sarajevu teži osiguranju socijalnih inovacija, što je četvrta misija modernih, uspješnih i prepoznatljivih univerziteta, putem stvaranja prostora za uključivanje svih, a posebno marginaliziranih društvenih grupa, te putem jasnog i otvorenog javnog angažmana, promoviranja etičke i društvene odgovornosti (Škrijelj, 2019).

Univerzitet u Sarajevu nastoji kontinuirano stvoriti, dakle, uvjete za jednak pristup i sudjelovanje u kvalitetnom obrazovanju uvažavajući međunarodne pravne okvire, nacionalne dokumente i zakonske regulative, kojima se osiguravaju osnovna ljudska prava, a među njima i pravo na obrazovanje. Jedan od mehanizama putem kojeg realizira navedeno jeste formiranje Ureda za podršku studentima (UPS!).

Ured za podršku studentima s posebnim potrebama je nastao kao rezultat implementacije Tempus projekta *Jednake mogućnosti za studente sa posebnim potrebama* („Equal Opportunities for Students with Special Needs in Higher Education“ – EQOPP). Nakon nekoliko godina postojanja pod tim imenom, Ured je krajem 2017. godine, zahvaljujući Rektoratu Univerziteta u Sarajevu, revitaliziran i svečano otvoren naredne godine pod novim imenom – **Ured za podršku studentima (UPS!)**. Osnovna djelatnost Ureda je usmjerena na:

Shema 1. Osnovna djelatnost Ureda

Usluge Ureda su definirane, upravo, njegovom temeljnom orijentacijom ka stvaranju inkluzivnog okruženja i promoviranju obrazovanja za sve, a ogledaju se u pružanju pomoći i podrške studentima u različitim oblastima. Intencija formiranja Ureda kroz koji se pruža pomoć i podrška svim studentima

Univerziteta ima svoje uporište u tome što su svi primarno studenti bez obzira na određene karakteristike, što podrška studentima s invaliditetom može biti održiva tek kada je dio jednog šireg sistema, te što socijalni i humanistički pristup, odnosno pristup baziran na poštivanju ljudskih prava prepoznaje osiguranje ostvarivanja prava svih ljudi, pa tako i osoba s invaliditetom. Dakle, djelovanje Ureda jeste najviše usmjereno ka pomoći i podršci studentima s invaliditetom, ali sa stalnim nastojanjem da djelovanje obuhvati sve studente. Dodatno, Ured se naročito bavi aktivnostima za pomoć i podršku studentima s invaliditetom budući da je izrastao iz Ureda za podršku studentima s *posebnim potrebama*, te da su osobe s invaliditetom najmarginaliziranija grupa osoba. Formiranje i djelovanje ureda/centara nije sasvim nova praksa u regionu i Evropi, jer u mnogim zemljama/univerzitetima postoje uredi/centri/odjeli za podršku i pomoć studentima (s invaliditetom), koji djeluju samostalno ili u okviru ureda koji pružaju pomoć i podršku svim studentima. Npr. Sveučilište u Zagrebu ima sljedeće centre: Centar za savjetovanje i podršku studentima na Sveučilištu u Zagrebu (CSPS); Centar za podršku studentima i karijerno savjetovanje Agronomskoga fakulteta; Ured za studente s invaliditetom pri Sveučilištu u Zagrebu. Također, na Univerzitetu u Beogradu postoji Univerzitetski centar za studente sa hendikepom koji je počeo sa radom 2008. godine. Na Univerzitet u Novom Sadu egzistira Univerzitetski centra za razvoj karijere i savetovanje studenata kroz koji se pomaže studentima Univerziteta u Novom Sadu u razvoju znanja i vještina koje će im biti od značaja pri zapošljavanju; da pomogne u sticanju radnog iskustva tokom studiranja i saznanja o svijetu poslovanja, te da pripremi studente za uspješan prelazak na sljedeći nivo razvoja karijere nakon diplomiranja. Centri za podršku studentima s invaliditetom postoje u: University of Leicester, UK; University of Kent, UK; The University of Edinburgh, Scotland; Central European University, Mađarska; University of Warsaw, Poljska; University of Victoria, Kanada; Georgetown University, USA; itd.

Ured za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu, realizira aktivnosti kroz sljedeće odjele:

Shema 2. Odjeli Ureda

Ured za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu saraduje sa vladinim i nevladinim organizacijama s ciljem unapređenja kvalitete života studenata, ali i uključivanjem studenata u volonterske aktivnosti, plaćene projektne aktivnosti, različite oblike obrazovanja i slično. Značaj volontiranja u životu mladog čovjeka je višestruk, te osim kvalitetno korištenog slobodnog vremena donosi i razvijanje znanja, vještina, formiranje novih prijateljstava, itd.

Metodologija istraživanja

Cilj rada je kompilirati realizirane aktivnosti Ureda za podršku studentima i opisati njihove efekte na unapređenje života mladih u univerzitetskom okruženju, a postavljena su dva istraživačka pitanja: a) Koje su aktivnosti realizirane u Uredu za podršku studentima od 2018. godine do sada? i b) Koji su efekti realiziranih aktivnosti na unapređenje života mladih u univerzitetskom okruženju? Metode korištene u istraživanju su metoda teorijske analize, deskriptivna metoda, komparativna metoda i analiza sadržaja, a od instrumenata je korištena matrica za analizu konstruirana za potrebe istraživanja. Uzorak istraživanja je namjerni, a čine ga periodični (polugodišnji i godišnji) izvještaji Ureda za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu.

Analiza i diskusija rezultata istraživanja

Kako je ranije u tekstu navedeno, Ured je revitaliziran i svečano otvoren u oktobru **2018. godine** pod imenom – Ured za podršku studentima (UPS!). Do kraja kalendarske godine, aktivnosti Ureda su bile orjentirane ka uspostavi strukture i okvira za kontinuirano djelovanje, te formiranje evidencije o studentima s invaliditetom na Univerzitetu u Sarajevu. Aktivnost koja je uslijedila bila je uspostava biblioteke s adekvatnom naučnom i stručnom građom koja će biti dostupna studentima i akademskom osoblju. Prve aktivnosti Ureda bile su usmjerene ka osiguranju kontakata koji će omogućiti finansijsku podršku studentima (fondovi, donatori, općine i sl.). U prvoj godini djelovanja Ureda, organizirana je stručna praksa kroz studentsku razmjenu u zemlje regije Srbiju i Crnu Goru, te sljedeće radionice za studente: *O pravima studenata s invaliditetom i mogućnosti stipendiranja*, *Tehnike rješavanja problema u svakodnevnom životu*, *Kako potaknuti kreativno razmišljanje – osnovne tehnike*, *Mindfulness (puna svjesnost) u svakodnevnom životu*, *Antistigma i naratologija*, *Osnaživanje studenata (s invaliditetom) za javni nastup – tehnike disanja*. Organizirana je i obuka za nastavno akademsko osoblje, koju su realizirale članice Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Budući da Ured još uvijek nije imao dovoljne resurse kako bi odgovorio na sve potrebe studenata, te ispunio svoju misiju i ciljeve, bilo je naophodno ostvariti saradnju sa resursima iz zajednice. Neki od prvih s kojima je uspostavljena saradnju su Udruženje „Društvo ujedinjenih građanskih akcija“ – DUGA, Udruženje „Život s Down sindromom Federacije BiH“, Udruženje „Samostalni korak“, Fondacija „Krila nade“ i Udruženje „DOMINO“. Ured je već u prvoj godini djelovanja organizirao info dane s ciljem promocije aktivnosti i informiranja studenata i akademskog osoblja o uspostavi i domenama rada Ureda, a stručno osoblje je prisustvovalo različitim događajima i konferencijama, te apliciralo na brojne projekte od kojih posebno izdajavamo projektnu aplikaciju pod nazivom „*VISOKO OBRAZOVANJE – OBRAZOVANJE ZA SVE*“ (*VOzaSVE/HE4ALL*) koja će biti prihvaćena i realizirana u partnerstvu s UNICEF-om.

Stručni tim Ureda nastavio je u **2019. godini** kontinuirano propitivati potrebe studenata (primarno studenata s invaliditetom) u odnosu na nastavni proces i akademsko okruženje općenito, kako bi identificirali potrebe, ali i barijere sa kojima se susreću. U tom smislu, Tim je učestvovao i u njihovom smanjenju i/ili otklanjanju kroz kreiranje nastavnog i didaktičkog materijala u različitim formatima, pravljenje bilješki, osiguranje tumača znakovnog jezika, pomoć pri učenju, kontakt s akademskim osobljem i organizacionim jedinicama u vezi sa realizacijom razumne prilagodbe, osiguranje asistivne tehnologije i slično. U ovoj godini Ured je intenzivirao naučno-istraživačke aktivnosti, pa je pripremljeno i realizirano istraživanje s ciljem mapiranja stanja inkluzivnog obrazovanja studenata s invaliditetom na univerzitetu. Kao rezultat istraživačkih aktivnosti, kreirana i štampana je brošura o pravima studenata *Imaš pravo da znaš*. Aktivnosti Ureda su i u ovoj godini bile usmjerene ka osnaživanju studenata kroz nova zannja, razvijanje vještina i razmjenu iskustava. Realizirane su radionice na sljedeće teme: *Poslovna komunikacija* i *Aktivno slušanje u međuljudskoj komunikaciji*. Također, predstavljeni su prijedlozi i preporuke za prevazilaženje prepreka, zakonska regulativa važna za studente s invaliditetom, te sticanje vještina predstavljanja studenata potencijalnim poslodavcima kroz pisanje kvalitetnog CV-a, motivacionog pisma i adekvatnog ponašanja na intervjuu. Realizirana je i radionica za studente-volontere pod nazivom *Studenti studentima – kako moje slobodno vrijeme može postati naše vrijeme*, te ciklus likovno-kreativnih radionica *Za mene od mene - 100 minuta kreativnosti*. Unapređenje kompetencija akademskog i administrativnog osoblja za kreiranje inkluzivnog okruženja za učenje i sudjelovanje svih, uključujući studente s invaliditetom, realizirano je kroz dvije obuke. Prva obuka uključivala je sljedeće teme: *Nastavnik u susretu sa socijalnom isključenošću – inkluzivno obrazovanje*; *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*; *Učenje o različitostima – identitet, stereotipi i predrasude*; *Interkulturalna osjetljivost kao dio pedagoške kompetencije za rad u heterogenim grupama*; *Univerzalni dizajn za učenje – kreiranje zajednice koja uči* i *Studenti s invaliditetom u akademskoj zajednici*. Druga obuka iz oblasti inkluzivnog obrazovanja realizirana je u dva ciklusa, modularno strukturirana i uključila je sljedeće teme: I) *Prvi modul - Uvod u inkluzivno obrazovanje*: Osnovne pretpostavke inkluzivnog obrazovanja, Opažanja i utisci, Socijalna isključenost i inkluzivno obrazovanje na visokoškolskim, Stručno usavršavanje nastavnika za inkluzivno obrazovanje, Poštivanje različitosti i podrška svim studentima - zajednička vizija; II) *Drugi modul - Kroz zajednički rad do inkluzivne prakse*: Primjena komunikacije u razvoju profesionalnih

odnosa, Suradnja radi ostvarivanja sudjelovanja, Rad s drugima u cilju unaprjeđenja kvalitete obrazovanja, Bioekološka teorija, Poticanje samodeterminacije kod studenata sa invaliditetom; III) *Treći modul - Okruženje koje podstiče individualizirano učenje*: Situaciona svjesnost u visokoškolskoj nastavi, Prilike i prepreke u učenju i učešću studenata, Diferencirano podučavanje i personalizirano učenje, Primjena principa UDL-a u kreiranju okruženja za učenje, Primjena asistivne tehnologije u visokoškolskoj nastavi. Ured je u saradnji sa Udruženjem za američke studije u Bosni i Hercegovini organizirao Međunarodnu naučnu konferenciju pod nazivom *Svi smo isti: drugi i drugačiji*, koja se održala 03.12. povodom Međunarodnog dana osoba s invaliditetom. Nastavljene su aktivnosti osiguranja finansijske podrške studentima, pomoć u rješavanju pravnih pitanja, pisanje projektnih aplikacija, učešće na događajima, sajmovima, javnim predavanjima, okruglim stolovima, kontinuirana prilagodba stručne literature, kontinuirane aktivnosti stručnog i profesionalnog usavršavanja, održavanje saradnje s postojećim i uspostava saradnje s novim partnerima, kao što su, na primjer Plivački klub „SPID“, CARITAS, KJU Porodično savjetovalište i drugi.

U **2020. godini** aktivnosti Ureda narastaju i obimom i raznolikošću i mogu se svrstati u osnovne usluge: pomoć pri odabiru studija, podrška unapređenju pristupa obrazovanju, osiguranje uvjeta za zadovoljavanje potreba i uživanje prava, psihološka pomoć, informiranje i obrazovanje studenata, poboljšanje iskustva studiranja studenata s invaliditetom, istraživačke aktivnosti, organizacija i realizacija obuka za akademsko osoblje, te sudjelovanje u donošenju i izmjenama zakonskih i podzakonskih akata u vezi s obrazovanjem. U ovom trenutku Ured za podršku studentima ima svoju biblioteku koja sadrži jedinice iz oblasti inkluzivnog obrazovanja ali i drugih oblasti. Korisnici usluga biblioteke su studenti s invaliditetom, studenti, istraživači, nastavno i nenastavno osoblje, građani. Ured za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu realizirao je niz aktivnosti s ciljem rješavanja problema arhitektonskih barijera za studente s invaliditetom na Univerzitetu u Sarajevu. Kontinuirano se radilo na detekciji arhitektonskih barijera i tragaloo za pozivima na koje bi mogli aplicirati u cilju uklanjanja istih. Kontinuirano se vrši dopuna spiska dostupnih knjiga, a ista se prilagođava i prebacuje u druge potrebne formate. No, ova godina je donijela i pandemijske okolnosti pa su neke aktivnosti u potpunosti prekinute na određeno vrijeme, a neke su iz učioničnog prebačene u online okruženje. U ovoj godini realizirane su sljedeće radionice za studente: *Jačanje samopouzdanja, Komunikacija* (asertivnost-konstruktivna komunikacija, nenasilna komunikacija, primanje i upućivanje informacija, javni nastup i aktivno slušanje), *Fokus - Da, ali..., Javni nastup - Pljesak molim!, Šta želim od budućnosti?, Izgradite snagu volje i samokontrolu, Javni nastup – govor i govor tijela, Šta su socijalne vještine?, Komunikacijske vještine, Rješavanje konflikta, Slika o sebi, Nasilje među mladima i Zauzimanje za sebe*. Odgovarajući na potrebe nastale u pandemijskim okolnostima, realiziran je i webinar pod nazivom *Kako se riješiti nesanicice* te ciklus od tri likovno-kreativne radionice *Pošalji ljubav - ostani u kući!, Kreativna samorefleksija i Ekspresija iz izolacije* s ciljem omogućavanja povezivanja i druženja u virtualnom prostoru, razmjene iskustava i mišljenja, slobodnog izražavanje vlastitih ideja i emocija kroz kreativne procese, te oslobađanje od stresa prouzrokovanog trenutnom situacijom i socijalnim distanciranjem. Većina navedenih radionica je, zbog epidemiološke situacije i nastojanja da se radionice realiziraju u što sigurnijem okruženju, realizirana online. U ovoj godini realiziran je još jedan ciklus obuke za akademsko osoblje Univerziteta iz oblasti inkluzivnog obrazovanja. Ured je, uz saglasnost Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, realizirao i stručno usavršavanje za tri grupe nastavnike osnovnih i srednjih škola Kantona Sarajevo i članova Mobilnog stručnog tima iz oblasti inkluzivnog odgoja i obrazovanja. Obuke su realizirane u online okruženju. Paralelno sa navedenim obukama realizirala se još jedna aktivnost koja je imala isti značaj u jačanju kompetencija za kvalitetno inkluzivno obrazovanje, a to su Akademski sastanci u kojima je učestvovalo akademsko osoblje sa različitih organizacionih jedinica. Kao konačni ishod ovih sastanaka, formirana je Mreža akademskog osoblja po grupacijama koji sada predstavljaju sponu između Ureda i organizacione jedinice sa koje dolaze, ali i novu snagu, jer su svojim kompetencijama spremni pružiti podršku kolegama u radu sa studentima, uključujući studente s invaliditetom. Iako je godina bila iznimno izazovna, još jedna aktivnost je bila novitet: uspostavljena je saradnja sa Centrom za podršku studentima s invaliditetom Univerzitet u Banja Luci, Uredom za podršku studentima s invaliditetom Sveučilišta u Mostaru, Centrom za podršku studentima s hendikepom Beograd, Centrom za karijerno savjetovanje Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, te su započeti redovni susreti/sastanci u online okruženju. U ovoj godini održana je intenzivna saradnja s partnerima, a

potpisanim sporazumima, između ostalog, svim studentima, s posebnim fokusom na studente s invaliditetom, omogućena je podrška u ličnom i profesionalnom razvoju kroz lično usmjereno planiranje i individualne coaching sesije, podrška u vršnjačkoj grupi, kao i mogućnosti za volontiranje i podršku u studiranju. Također, studentima je omogućena psihosocijalna podrška u vidu individualnog rada sa stručnim licima, kao i podrška u učenju kroz vježbanje tehnika učenja i pružanja instruktivne nastave iz predmeta matematika, fizika i engleski jezik. Studentima je omogućeno i prisustvo radionicama i aktivnostima, te grupna i individualna stručna podrška studentima s invaliditetom, a radilo se i na aktivnostima adaptacije literature za studente s oštećenjem vida. Kontinuirano su realizirane aktivnosti prilagodbe literature, nabavljena oprema i asistivna tehnologija, aplicirano na projekte, realiziran Dan otvorenih vrata, obilježen Međunarodni dan osoba s invaliditetom, učestvovalo na okruglim stolovima i slično.

I dalje u pandemijskim okolnostima koje su donijele različite ograničenja, Ured je u prvoj polovini **2021. godine** kontinuirano pružao podršku studentima i akademskom osoblju Univerziteta u Sarajevu, inicirao individualizaciju provođenja ispitnih aktivnosti u online okruženju na organizacionim jedinicama, aplicirao na četiri projektna poziva, izvršio je digitalizaciju knjiga koje su bile prioritet za studente, te kontinuirano radi na digitalizaciji ostatka potrebne građe za studente s oštećenjem vida, realizirao akademske sastanke s ciljem jačanje kapaciteta akademskog osoblja za podršku i unapređenje inkluzivnosti na Univerzitetu u Sarajevu, te nastavak razvoja mreže podrške na organizacionim jedinicama UNSA – sastanci sa Mrežom akademskog osoblja Ureda za podršku studentima, realizirao Zoom sastanak sa mrežom akademskog osoblja Ureda za podršku studentima pod nazivom *Mentalno zdravlje učesnika u nastavnom procesu za vrijeme pandemije COVID-19*, održavao je saradnju sa uredima/centrima za podršku iz regije, kreirao je katalog asistivne opreme (pripremljena i audio verzija kataloga), te katalog obuka za akademsko osoblje, realizirano online druženja sa studentima s invaliditetom o izazovima i preprekama na koje studenti s invaliditetom nailaze tokom studija i načinima na koje mogu prevazići iste i uspješno završiti studij, realizirao pet kreativno-likovnih radionica u saradnji sa studentima Akademije likovnih umjetnosti, osigurao učešće u mnogobrojnim obukama, seminarima i webinarima sa temama koje su značajne za rad Ureda za podršku studentima, realizirao online predavanje na temu *Mogućnosti stipendiranja studenata, podrške pri zapošljavanju i samozapošljavanju po završetku studija za studente Univerziteta u Sarajevu*, dijeljen je sadržaj o mentalnom zdravlju sa akademskim osobljem i studentima Univerziteta u Sarajevu, te su informirani o besplatnim uslugama koje pružaju naši partneri iz domene mentalnog zdravlja, realizirana radionica o stresu, njegovim izvorima, načinu prepoznavanja, te kako kroz praktične vježbe raditi na prevenciji studentskog sagorijevanja, učestvovali u Think Tank Academy Web Conference, te održali i prvu radionicu hortiterapije za studente Univerziteta u Sarajevu *Rastimo zajedno*.

Tablica 1. Pregled aktivnosti Ureda u godinama njegovog djelovanja

Oblast/usluga/aktivnost	Godina djelovanja			
	2018.	2019.	2020.	2021.
Biblioteka, digitalizacija i prilagodba literature	+	+	+	+
Pravna pomoć i podrška	-	+	+	+
Pomoć studentima u osiguranju finansijskih sredstava	+	+	+	+
Radionice i obuke za studente	+	+	+	+
Obuke za akademsko osoblje	+	+	+	+
Obuke za nastavnike osnovnih i srednjih škola	-	-	+	-
Mreža akademskog osoblja	-	-	+	+
Projektne aplikacije	+	+	+	+
Brošure i katalogi	-	+	+	+
Saradnja s resursima iz zajednice	+	+	+	+
Saradnja s uredima/centrima iz zemlje i regije	-	-	+	+
Naučno-istraživačke aktivnosti	-	+	+	+
Prisustvo konferencijama, događajima, sajmovima	+	+	+	+

U *Tablici 1* možemo vidjeti usporedbu nekih od aktivnosti koje Ured realizira u odnosu na godine djelovanja. Tako možemo primijetiti da su neke aktivnosti kontinuirano realizirane od njegovog revitaliziranja, kao što su, na primjer, uspostava biblioteke, digitalizacija i prilagodba literature, posredovanje i pomoć studentima u osiguranju finansijskih sredstava, radionice i obuke za studente, obuke za akademsko osoblje i saradnja s resursima iz zajednice. Također, možemo vidjeti da se neke aktivnosti pojavljuju periodično kao što je realizacija obuka za nastavnike osnovnih i srednjih škola, a neke su rezultat prethodnih aktivnosti i dugotrajnih napora, kao što je uspostava Mreže akademskog osoblja i saradnja s uredima/centrima iz regije.

Tablica 2. *Frekvencija aktivnosti Ureda u godinama njegovog djelovanja*

	Godina djelovanja			
	2018	2019	2020	2021
Oblast/usluga/aktivnost	Evidencije o studentima s invaliditetom na Univerzitetu u Sarajevu	Radionice za studente	Radionice za studente	Radionice za studente
	Biblioteka, digitalizacija i prilagodba literature	Obuke za akademsko osoblje	Obuke za akademsko osoblje	Obuke za akademsko osoblje
	Radionice za studente	Naučno-istraživačke aktivnosti	Biblioteka, digitalizacija i prilagodba literature	Biblioteka, digitalizacija i prilagodba literature
	Obuke za akademsko osoblje	Biblioteka, digitalizacija i prilagodba literature	Saradnja s resursima iz zajednice	Saradnja s resursima iz zajednice
	Saradnja s resursima iz zajednice	Podrška u rješavanju pravnih pitanja	Podrška u rješavanju pravnih pitanja	Saradnja s uredima i centrima iz zemlje i regije

U *Tablici 2* možemo vidjeti da su, u godinama djelovanja Ureda, prioritete u realizaciji aktivnosti imale različite oblasti što je rezultat propitivanja i oslušivanja potreba studenata. Radionice za studente i obuke za akademsko osoblje najfrekventnije su aktivnosti Ureda, a vidljivo je da su aktivnosti iz oblasti digitalizacije bile u prvih pet najfrekventnijih aktivnosti u doba pandemije COVID-19 virusa što je bio način odgovora na potrebe uvjetovane promjenom okolnosti. Naučno-istraživačke aktivnosti su bile među najfrekventnijima u 2019. godini, a saradnja se centrima/uredima iz zemlje i regije u 2021. godini.

Prema zaključku

Ured za podršku studentima (UPS!) je dio Univerziteta u Sarajevu. **Sve navedene aktivnosti, posredno i/ili neposredno, su uticale na unapređenje života mladih u univerzitetskom okruženju.** Iz provedene analize vidimo da je Ured za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu dominantno planirao i realizirao aktivnosti koje direktno utiču na unapređenje kvalitete studiranja, a time i života mladih, ali da je Ured realizirao i niz aktivnosti čija su ciljna skupina bili drugi važni akteri odgojno-obrazovnog procesa jer jačanje njihovih kapaciteta direktno utiče na unapređenje kvaliteta života i studiranja mladih u univerzitetskom kontekstu. U nastavku teksta donosimo samo nekoliko ilustracija efekata navedenih aktivnosti:

Mogućnosti i prilike poput ovih, za osobe s invaliditetom, omogućuju uključivanje u društvo i otvaraju novu perspektivu. Ova praksa mi je dala priliku da rastem u osobnosti i da testiram sebe, jer živim potpuno drugačijim životom, prije svega samostalnim životom, družim se s drugim ljudima, moji interesi su drugačiji i obavljam druge aktivnosti. Ono što bih posebno naglasila da kroz ovaj Projekat mladi s invaliditetom stiču dragocjeno iskustvo koje je potrebno svakoj osobi, koja će se nakon završetka visokog obrazovanja naći na tržištu rada. Što se tiče samostalnog života, to mi je pomoglo da se usavršim u svim sferama života, „ojačam“ i da se bolje snalazim sama kroz život. Naravno da mi je porodica nedostajala tokom trajanja stručne prakse, ali u Udruženju sam stekla nove prijatelje.

Na praksi sam usvajao znanje od mentora, ali i nudio svoje znanje i iskustva iz Bosne i Hercegovine, koje je doprinijelo u radu Centra živeti uspravno i dodatno poboljšalo i olakšalo rad Centra. Učestvovao sam potpuno jednako u sastancima, davao prijedloge i zajedno sa svima donosio odluke. U periodu od dva mjeseca imao sam priliku da završim obuku za personalnog asistenta, a ujedino i da asistiram članovima Centra.

Likovne radionice su izvrsne. Nikada ne bih otkrila kreativnost u sebi da nije ovih radionica. Osoba sam s oštećenjem vida i često sumnjam u svoje sposobnosti. Hvala što me jačate!

Ljudi zaista mogu biti jaki. Vjerujem u to. Koliko god da nas život muči, mi ćemo ići ravno prema cilju. Znam da nekada izgleda kao da se neki jednostavno i ne bore ali nisu opet sve borbe vidljive okolini. Mi smo zaista u biti borci. Ali koliko god vjerujem da mogu biti zaista jaki i koliko god znam da je život nekada komplikovan za shvatiti, kao i postojanje te prirodne činjenice da smo zaista u biti borci, ne mogu zaboraviti da kažem da se čovjek, u ostvarenju svog potencijala, dok korača prema cilju, nekada jednostavno umori, padne ili stane u svojoj borbi i mora se osloniti na drugog čovjeka. Prelijepo je imati pored sebe osobu ili osobe koje će Vam pomoći da izrazite svoj puni potencijal, da predahnate na putu prema dalje ili nakon pada ustanete. Prelijepo je imati Ured za podršku studentima...

Ured za podršku studentima nastavlja da radi na unapređenju kvalitete života mladih u univerzitetskom okruženju i u narednim godinama.

Literatura

1. *Izveštaj o radu Ureda za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu za 2018. godinu*
2. *Izveštaj o radu Ureda za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu za 2019. godinu*
3. *Izveštaj o radu Ureda za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu za 2020. godinu*
4. *Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini (2007), Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine; <http://cip.gov.ba/images/pdf/okvirni/Okvirni.bos.pdf>*
5. Pastuović, N. (2008). *Cjeloživotno učenje i promjene u školovanju*, Odgojne znanosti Vol. 10, br. 2, str. 253-267; <https://hrcak.srce.hr/29568>
6. *Polugodišnji izvještaj o radu Ureda za podršku studentima Univerziteta u Sarajevu za 2021. godinu*
7. Škrijelj, R. (urednik) (2019). *Strategija razvoja Univerziteta u Sarajevu 2019–2023.*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu; https://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/2019-05/Strategija%20razvoja%20UNSA_30042019_lektorisano.pdf

**IMPROVING THE QUALITY OF LIFE
OF YOUNG PEOPLE IN A UNIVERSITY ENVIRONMENT**

Abstract

Education is a continuous process that lasts a lifetime. It improves the quality of life of every individual, and is guaranteed by the Constitution of Bosnia and Herzegovina, local legal acts, the Universal Declaration of Human Rights and other international documents. The main purpose of education is self-education and a quality fulfilled life. The University of Sarajevo continuously strives to create conditions for equal access and participation in quality education, respecting international legal frameworks, national documents and legal regulations, which ensure basic human rights, including the right to education. One of the mechanisms through which this is realized is the revitalization of the Student Support Office (UPS!). The main activity of the Office is focused on providing assistance and support to students and developing an inclusive culture, policy and practice in the field of higher education. The Student Support Office is available to all students of the University of Sarajevo, with a focus on students with disabilities, but also organizational units and academic staff. The Office's services are defined by its fundamental orientation towards creating an inclusive environment and promoting education for all, and is reflected in providing assistance and support to students in various fields. Basic services are: assistance in choosing studies; support for improving access to education; psychological help; student information and education; improving the study experience of students with disabilities; rental of assistive technology; research activities; organization and implementation of trainings for academic staff; organization of workshops for students; and many other services. The aim of this paper is to compile the realized activities of UPS! and describe their effects on improving the lives of young people in the university environment. The results contribute to a clearer articulation of arguments and advocacy of these and similar activities, and oblige the continuous strengthening of university capacities for preventive action and improving the quality of life and education of young people.

Keywords: education, support, students, university

SKLONOST AKADEMSKOM VARANJU STUDENATA FAKULTETA ZDRAVSTVENIH STUDIJA SVEUČILIŠTA U MOSTARU

²³Mr. sc. Ivona Ljevak, dipl. med. sr., Fakultet zdravstvenih studija, Sveučilište u Mostaru

²⁴Ana Mišković, mag. sanit. ing., Fakultet zdravstvenih studija, Sveučilište u Mostaru

²⁵Dr. sc. Marko Romić, spec. traumatske psihologije,
Centar za mentalno zdravlje, Dom zdravlja Mostar

SAŽETAK:

Uvod: Akademska integritet temeljna je obaveza koju bi svi, kako profesori tako i studenti trebali podržati na svim razinama, kako bi na taj način budućoj radnoj snazi usadili vrijednost profesionalnog integriteta. Studije pokazuju da između polovine i dvije trećine studenata varaju barem jednom tijekom studija. Smatra se da je najozbiljniji oblik varanja, zapravo varanje na ispitu znanja, koje može uključivati prepisivanje odgovora od drugog studenta, upotrebu šalabahtera i pomaganje drugom studentu da vara na ispitu.

Cilj istraživanja: Cilj ovog istraživanja je ispitati sklonost akademskog varanja studenata preddiplomskog studija Fakulteta zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru i spremnost uključivanja drugih osoba u izvršavanje akademskog nepoštenja.

Metode i ispitanici: U istraživanje je uključeno 257 studenata Fakulteta zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru. Od tog broja, 89 ispitanika Radiološke tehnologije, 122 ispitanika Fizioterapije i 46 ispitanika Sanitarnog inženjerstva. Anketa je anonimna i ista se provela preko Google Forms koji je sastavni dio Google Drivea (Google Diska) u periodu od 1. 9. 2020. do 10. 9. 2020. godine.

Rezultati: Istraživanjem se utvrdilo da studenti najviše traže usluge od rođaka, prijatelja, te kolege kojeg površno poznaju, dok od kolega koje ne poznaju, većina studenata ne bi tražili navedene usluge. Istraživanje je pokazalo kako je veći postotak muških studenata koji su spremni na akademsko varanje nego postotak žena. Rezultati pokazuju statistički značajnu razliku akademskog varanja između studenata 1. i 3. godine studija.

Zaključak: Istraživanjem se utvrdilo je da su studenti spremni na akademsko varanje, te uključivanje drugih u izvršenje istog. Potrebno je uvođenje preventivnih mjera, kao što je uvođenje strožih kazni, etičkih tečajeva, primjena kodeksa ponašanja, edukacija učenika i studenata o varanju i plagijarizmu kroz radionice ili druge načine. Važnu ulogu imaju i profesori koji trebaju biti svjesni da poticanjem integriteta studenata podižu razinu svijesti u studenta o lošem utjecaju akademskog varanja u njihovoj budućnosti.

Cljučne riječi: varanje, studenti, obrazovanje.

²³ ivonaljevak@gmail.com

²⁴ miskovic.ana1997@gmail.com

²⁵ romicmarko@hotmail.com

1. UVOD

Zdravstvena djelatnost kao struka temelji se na etici zdravstvene prakse. Etika zdravstvene zaštite je osjetljiva domena koja, ukoliko se zanemari, može dovesti do nezadovoljstva pacijenata, te oslabljene interakcije liječnika i pacijenta (1). Medicinsko obrazovanje i njegovo okruženje postalo je složenije u smislu izazovnih etičkih dilema. Studenti se bore sa svakodnevnim izazovima u kliničkoj etici i onim što neki autori smatraju dvostrukim zamkama moralnog relativizma i moralnog imperijalizma (2). Akademski integritet temeljna je obaveza koju bi svi akademici trebali podržati da se budućoj radnoj snazi usadi profesionalni integritet. Profesionalni integritet zdravstvenih radnika je obavezan i ne popušta s obzirom na prirodu posla (3). „Svi to rade“ dobro opisuje nepošteno ponašanje studenata. Većina studenata izvještava da je akademsko varanje vrlo rašireno u obrazovnom kontekstu. Studije pokazuju da između polovine i dvije trećine studenata varaju barem jednom tijekom studija. U osnovi, varanje je motivirano ponašanje jer za sobom nosi namjerno kršenje unaprijed postavljenih pravila kako bi se stekla prednost ili povećala vjerojatnost uspjeha (4). Smatra se da je najozbiljniji oblik varanja, zapravo varanje na ispitu znanja, koje može uključivati prepisivanje odgovora od drugog studenta, upotrebu šalabahtera i pomaganje drugom studentu da vara na ispitu. (5) Današnja tehnologija studentima pomaže u lakšem provođenju akademskog varanja. Postoje razni oblici akademskog varanja putem visokotehnoloških uređaja. Međutim, najčešći oblik je korištenje mobitela, koji se mogu koristiti za razmjenu tekstualnih poruka i izračuna, te korištenje interneta kako bi dobili odgovore na pitanja. Mobiteli sa kamerom koriste se za fotografiranje testova koji se daju drugim studentima. (6) Većina autora ističe tri osnovna razloga akademskog varanja: želja za boljom ocjenom, odgađanje učenja, te prezauzetost tj. nedostatak vremena (5). Za pružanje obrazovnih programa koji integriraju moralna i etička pitanja i pripremaju studente na praksu u skladu s etičkim pravilima profesionalne prakse su odgovorni profesori. (7) Profesionalna obaveza profesora je prepoznati nepošteno ponašanje studenata, riješiti nemoralna pitanja, ali i razviti politiku ponašanja i postupaka koji sprječavaju ili ispravljaju akademski nepoštena ponašanja (8).

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je ispitati sklonost akademskog varanja studenata preddiplomskog studija Fakulteta zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru i spremnost uključivanja drugih osoba u izvršavanje akademskog nepoštenja.

Specifični ciljevi su:

- Ispitati postoji li razlika u akademskom varanju studenata među spolovima
- Ispitati postoji li razlika u akademskom varanju studenata prema godinama studija
- Ispitati je li socioekonomski status roditelja utječe na razinu akademskog varanja studenata

2.1. Svrha istraživanja

Svrha istraživanja je podizanje svijesti o poštenju i etičnosti tijekom studiranja, te uključivanje institucija u izvršavanje iste.

2.2. Hipoteza istraživanja

1. Muški ispitanici su skloniji akademskom varanju u odnosu na ženske ispitanike
2. Akademsko varanja je učestalije kod viših studijskih godina
3. Akademsko varanje je učestalije kod studenata sa boljim socioekonomskim statusom roditelja

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.1. Ispitanici

U istraživanje je uključeno 257 studenata (u nastavku ispitanika) Fakulteta zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru. Od tog broja, 89 ispitanika Radiološke tehnologije, 122 ispitanika Fizioterapije i 46 ispitanika Sanitarnog inženjerstva. Anketa je anonimna i ista je provedena preko Google Forms koji je sastavni dio Google Drivea (Google Diska) u periodu od 1.9.2020. do 10.9. 2020. godine.

3.2. Metode

Za potrebe istraživanja primijenjen je upitnik za procjenu akademskog varanja studenata, a koji se sastoji od socio-demografskih pitanja (spol, dob, socijalni status kućanstva, akademski uspjeh (prosječna ocjena u prethodnoj akademskoj godini), te čestice koje se odnose na akademsko varanje. Upitnik akademskog varanja se sastoji od 6 čestica (usluga), četiri usluge akademskog nepoštenja i dvije osobne materijalne usluge) za koje se studenti osjećaju slobodni zatražiti od ljudi navedenih u upitniku (član obitelji, prijatelj, kolega i stranac). Usluge akademskog nepoštenja navedene su od najmanje ozbiljnog do najozbiljnijeg prijestupa prema procjeni autora upitnika (9).

3.3. Statističke metode

Podaci su prikupljeni u MS Excel bazu podatka (inačica 11. Microsoft Corporation, Redmond, WA, SAD), a za statističku analizu se koristio SPSS 20.0 statistički program (IBM Corp., Armonk, NY, SAD). Podaci su obrađivani metodama deskriptivne statistike, kategorijske varijable su prikazane kao frekvencija i postotak, dok su kontinuirane varijable prikazane kao aritmetička sredina i standardna devijacija. Za testiranje razlika među kategorijskim varijablama korišten je Hi kvadrat test ili Fisherov egzaktni test. Razina vjerojatnosti od $p < 0,05$ uzeta je kao statistički značajna.

4. REZULTATI

Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 257 studenata, od toga 122 (47,5%) studenata fizioterapije, 89 (34,6%) studenata radiologije i 46 (17,9%) studenata sanitarnog inženjerstva. Od toga je studenata bilo 82 (31,9%), a studentica 175 (68,1%). Većina ispitanih bili su studenti prve godine, njih 140 (54,5%), a potom studenata treće godine – njih 117 (45,5%). Prosječna dob ispitanih bila je 19,9 godina (SD=1,865, min=18, max=35).

Testirane su i spolne razlike u odgovorima muškaraca i žena na pojedina pitanja. Utvrđene su značajne spolne razlike u odgovorima na pitanja korištenja poznanstva za dogovaranje prolaska na ispitu i posuđivanja 50 eura na 3 dana, pri čemu značajno veći broj muškaraca navodi da bi zatražili takve usluge od prijatelja. Razlike u drugim pojedinim pitanjima nisu se pokazale statistički značajnim.

Tablica 1. Spolne razlike u odgovorima na pojedina pitanja – traženje usluge od prijatelja

Traženje usluge od prijatelja		Muški (n,%)	Ženski (n, %)	χ^2	p
Da se umjesto vas potpiše na popisu nazočnosti na predavanju	DA	63 (76,8%)	134 (76,6%)	0,002	0,964
	NE	19 (23,2%)	41 (23,4%)		
Da vam dopusti prepisati od njega/nje odgovore na ispitu	DA	71 (86,6%)	141 (80,6%)	1,398	0,237
	NE	11 (13,4%)	34 (19,4%)		
Da vam putem mobitela pošalje odgovore na test-pitanja	DA	60 (73,2%)	112 (64,0%)	2,122	0,145
	NE	22 (26,8%)	63 (36,0%)		
Da upotrijebi svoje poznanstvo da vam dogovori prolazak na ispitu	DA	45 (54,9%)	69 (39,4%)	5,229	0,022*
	NE	37 (45,1%)	105 (60,0%)		
Da vam posudi svoj automobil na 1 dan	DA	56 (68,3%)	109 (62,3%)	0,776	0,378
	NE	26 (31,7%)	65 (37,1%)		
Da vam posudi 50 EUR na 3 dana	DA	58 (70,7%)	97 (55,4%)	5,239	0,022*
	NE	24 (29,3%)	77 (44,0%)		

*p<0,05

Analizirane su razlike u broju ispitanih koji za pojedine usluge navode da bi ih tražili od rođaka u odnosu na broj onih koji ne bi tražili navedene usluge.

Za pitanje „*Da upotrijebi svoje poznanstvo da vam dogovori prolazak na ispitu*“, veći je broj ispitanika koji navode da to ne bi napravili (p=0,034), dok je za sva ostala pitanja statistički značajna razlika ispitanika koji navode da bi tu uslugu tražili.

Tablica 2. Traženje usluge od rođaka – ukupan uzorak

Traženje usluge od rođaka	Da (n,%)	Ne (n, %)	χ^2	p
Da se umjesto vas potpiše na popisu nazočnosti na predavanju	146 (56,8%)	111 (43,2%)	9,533	0,002*
Da vam dopusti prepisati od njega/nje odgovore na ispitu	160 (62,3%)	97 (37,7%)	30,887	<0,001*
Da vam putem mobitela pošalje odgovore na test-pitanja	172 (66,9%)	85 (33,1%)	58,903	<0,001*
Da upotrijebi svoje poznanstvo da vam dogovori prolazak na ispitu	116 (45,1%)	140 (54,5%)	4,5	0,034*
Da vam posudi svoj automobil na 1 dan	177 (68,9%)	79 (30,7%)	75,031	<0,001*
Da vam posudi 50 EUR na 3 dana	140 (54,5%)	116 (45,1%)	4,5	0,034*

*p<0,05

Uspoređene su i razlike s obzirom na godinu studija, u pojedinim odgovorima. Značajno veći postotak studenata 3.godine navodi da bi od prijatelja tražili uslugu da se umjesto njih potpiše na popisu nazočnosti na predavanju (p=0,030) za razliku od studenata 1.godine. Razlike u drugim pojedinim odgovorima nisu se pokazale statistički značajnim.

Tablica 3. Razlike s obzirom na godinu studija – traženje usluge od prijatelja

Traženje usluge od prijatelja		1.godina (n,%)	3.godina (n, %)	χ^2	p
Da se umjesto vas potpiše na popisu nazočnosti na predavanju	DA	100 (71,4%)	97 (82,9%)	4,692	0,030*
	NE	40 (28,6%)	20 (17,1%)		
Da vam dopusti prepisati od njega/nje odgovore na ispitu	DA	111 (79,3%)	101 (86,3%)	2,186	0,139
	NE	29 (20,7%)	16 (13,7%)		
Da vam putem mobitela pošalje odgovore na test-pitanja	DA	92 (65,7%)	80 (68,4%)	0,204	0,652
	NE	48 (34,3%)	37 (31,6%)		
Da upotrijebi svoje poznanstvo da vam dogovori prolazak na ispitu	DA	69 (49,6%)	45 (38,5%)	3,214	0,073
	NE	70 (50,4%)	72 (61,5%)		
Da vam posudi svoj automobil na 1 dan	DA	88 (63,3%)	77 (65,8%)	0,174	0,677
	NE	51 (36,7%)	40 (34,2%)		
Da vam posudi 50 EUR na 3 dana	DA	84 (60,4%)	71 (60,7%)	0,002	0,967
	NE	55 (39,6%)	46 (39,3%)		

*p<0,05

Testirane su i razlike s obzirom na socioekonomski status roditelja. Statistički je značajno veći postotak studenata s jednim uposlenim roditeljem, na pitanje „*Traženje usluge od rođaka*“, za razliku od studenata kojima oba roditelja rade (p=0,041). Razlike u drugim pojedinim odgovorima nisu se pokazale statistički značajnim.

Tablica 4. Razlike s obzirom na radni status roditelja – traženje usluge od rođaka

		Jedno radi	Oba rade	χ^2	p
Traženje usluge od rođaka					
Da se umjesto vas potpiše na popisu nazočnosti na predavanju	DA	66 (61,7%)	80 (54,8%)	1,200	0,273
	NE	41 (38,3%)	66 (45,2%)		
Da vam dopusti prepisati od njega/nje odgovore na ispitu	DA	75 (70,1%)	84 (57,5%)	4,171	0,041*
	NE	32 (29,9%)	62 (42,5%)		
Da vam putem mobitela pošalje odgovore na test-pitanja	DA	58 (54,2%)	79 (54,1%)	0,000	0,988
	NE	49 (45,8%)	67 (45,9%)		
Da upotrijebi svoje poznanstvo da vam dogovori prolazak na ispitu	DA	50 (46,7%)	66 (45,5%)	0,036	0,849
	NE	57 (53,3%)	79 (54,5%)		
Da vam posudi svoj automobil na 1 dan	DA	72 (67,3%)	103 (71,0%)	0,407	0,524
	NE	35 (32,7%)	42 (29,0%)		
Da vam posudi 50 EUR na 3 dana	DA	57 (53,3%)	81 (55,9%)	0,167	0,683
	NE	50 (46,7%)	64 (44,1%)		

*p<0,05

5. RASPRAVA

Istraživanje je pokazalo kako je veći postotak muškaraca koji su spremni na akademsko varanje nego postotak žena. U učestalosti traženja usluga prema spolu možemo vidjeti malu razliku u traženju akademske usluge od rođaka, najboljeg prijatelja i kolege kojeg studenti poznaju. Utvrđene su značajne spolne razlike u odgovorima na pitanja korištenja poznanstva za dogovaranje na ispitu i posuđivanja 50 eura na 3 dana, pri čemu značajno veći broj muškaraca navodi da bi tražilo takve usluge od prijatelja.

Slični rezultati dobiveni su u istraživanju provedenom u Zagrebu gdje su studentice imale manju sklonost tražiti bilo kakve usluge akademskog nepoštenja (9). Brojna istraživanja pokazuju da je veći postotak akademskog varanja kod muškaraca nego kod žena. Istraživanjem u Saudijskog Arabiji zaključeno je da se studentice možda plaše da ih „uhvate“ kao varalice, te se boje posljedica, dok su studenti opušteniji i odvažniji u varanju bez obzira na posljedice s kojima bi se mogli suočiti (10). Uspoređene su i razlike s obzirom na godinu studija u pojedinim odgovorima. U ovom istraživanju uspoređene su 1. i 3. godina preddiplomskog studija. Rezultati pokazuju da postoji statistički značajna razlika akademskog varanja između studenata 1. i 3. godine studija. Studenti 3. godine bi tražili uslugu potpisivanja nazočnosti na predavanju od rođaka, prijatelja, te kolege kojeg površno poznaju, za razliku od studenata 1. godine. Na Medicinskom fakultetu u Turskoj provedeno je slično istraživanje koje je uspoređivalo akademskom varanje među studentima različitih studijskih godina. Dobiveni rezultati pokazuju da su studenti 6. godine imali veću tendenciju prema akademskom nepoštenju u usporedbi s ostalim godinama, a višestruka usporedba otkrila je statistički značajnu razliku između 4. i 5. godine u odnosu na studente 6. godine (11).

Istražili smo razlike s obzirom na to jesu li oba roditelja zaposlena ili samo jedan. Rezultati pokazuju da znatno veći postotak studenata kojima samo jedan roditelj radi navodi da bi tražili uslugu prepisivanja na ispitu od rođaka za razliku od studenata kojima oba roditelja rade. Ovakvi rezultati pokazatelji su da socioekonomski status studenata može utjecati na njihovo akademsko ponašanje. U Americi je provedeno slično istraživanje u kojem su rezultati pokazali da su studenti lošijeg socioekonomskog statusa skloniji akademskom varanju (12).

6. ZAKLJUČAK

Akademsko varanje dio je šire mreže populacije koja podupire korupciju u društvu, samim tim i u zdravstvenom sektoru, što može dovesti do lošije kvalitete zdravstvene zaštite. Spremnost uključivanja drugih osoba u provođenje akademski nepoštenih postupaka, nije samo problem pojedinih obrazovnih ustanova i zemalja, nego se s njim treba suočiti na razini cjelokupnog društva. Zaključujemo da napredovanje tijekom studija ne utječe na promjenu stava prema akademskom nepoštenju.

Ovim istraživanjem potvrdili smo postavljene hipoteze:

1. Muškarci su skloniji akademskom varanju nego žene.
2. Akademsko varanje je učestalije kod viših studijskih godina.
3. Socioekonomski status roditelja utječe na spremnost akademskom varanju studenata.

Potrebno je uvođenje preventivnih mjera, kao što je uvođenje strožih kazni, etičkih tečajeva, primjena kodeksa ponašanja, edukacija od najranijih godina obrazovanja o varanju i plagijarizmu, primjenjujući radionice ili druge instrumente. Važnu ulogu imaju i odgajatelji, u prvom redu roditelji, nastavnici, profesori koji trebaju biti svjesni da formiranjem kulture i integriteta, podižu razinu svijesti o lošem utjecaju akademskog varanja u životu, a i na poslovnom planu pojedinca.

LITERATURA

1. Pasha SB, Qadir TF, Huda F, Madadin M, Hussain SA, Menezes RG. Sanitary Workesr's Death Unnerves Pakistan's Health Care Ethics to the Core. *Sci Eng Ethics*. 2018 Oct; 24(5): 1611-1616. [10.1007/s11948-017-9968-1](https://doi.org/10.1007/s11948-017-9968-1)
2. AlMahmond T, Jawad Hashim M, Elizabeir MA, Branicki F. Ethics teaching in a medical education environment: preferences for diversity of learning and assessment methods. *Med Educ Online*. 2017; 22(1): 132-257; <https://doi.org/10.1080/10872981.2017.1328257>
3. Oran NT, Can HÖ, Senol S, Hadimli AP. Academic dishonesty among health science school students. *Nurs Ethics*. 2016 Dec; 23(8): 919-931; <https://doi.org/10.1177/0969733015583929>
4. Daumiller M, Janke S. Effects of performance goals and social norms on academic dishonesty in a test. *J Edne Psychol*. 2020 May; 90(2): 537-559; <https://doi.org/10.1111/bjep.12310>
5. Petrak O, Bartolac A. Akademska čestitost studenata zdravstvenih studija. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*. 2014;18:81-117. <https://hrcak.srce.hr/120169>
6. Mary G Harper. High tech cheating. *Nurse Educ. Today*. 2006 Dec; 26(8): 672-9; <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2006.07.012>
7. Vinogradac E, Sklonost varanju studenata sestrinstva. Završni rad, Medicinski fakultet, Sveučilište J.J. Strossmayera, Osijek; <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:152:338923>
8. Stinecypher K, Wilson P. Academic policies and practice to deter cheating in nursing education. *Nurs Educ Perspect*. 2014;35:167-179. 10.5480 / 12-1028.1
9. Đogaš V, Jerončić A, Marušić M, Marušić A. Who would students ask for help in academic cheating? Cross-sectional study of medical students in Croatia. *BMC Med Educ*. 2014;14:1048. <https://doi.org/10.1186/s12909-014-0277-y>
10. Abdulghani HM, Haque S, Almnsalom YA, Alanezi SL, Alsulaiman YA, Irshad M and ass. Self-reported cheating among medical students: An alarming finding in a cross-sectional study from Saudi Arabia. *PLoS One*. 2018 Mar 29; 13(3): e0194963; <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0194963>
11. Özcan M, Yeniçeri N, Çekiç EG. The impact of gender and academic achievement on the violation of academic integrity for medical faculty students, a descriptive cross-sectional survey study *Med Educ*. 2019 Nov 20; 19(1):427; <https://doi.org/10.1186/s12909-019-1865-7>
12. Neville L. Do economic equality and generalized trust inhibit academic dishonesty? Evidence from state-level search-engine queries. *Psychol Sci*. 2012 April; 23(4): 339-45; <https://doi.org/10.1177/0956797611435980>

PREFERENCE TO ACADEMIC CHEATING OF STUDENTS OF THE FACULTY OF HEALTH STUDIES, UNIVERSITY OF MOSTAR

ABSTRACT

Introduction: Academic integrity is a fundamental commitment that everyone, both professors and students, should support at all levels, in order to instill in the future workforce the value of professional integrity. Studies show that between half and two-thirds of students cheat at least once during their studies. It is considered to be the most serious form of cheating, in fact cheating on the knowledge exam, which may include transcribing answers from another student, using slander and helping another student to cheat on the exam.

Aim of the research: The aim of this research is to examine the propensity of academic cheating of undergraduate students of the Faculty of Health Studies, University of Mostar and the willingness to involve other persons in the commission of academic dishonesty.

Methods and respondents: The study included 257 students of the Faculty of Health Studies, University of Mostar. Out of that number, 89 subjects of Radiological Technology, 122 subjects of Physiotherapy and 46 subjects of Sanitary Engineering. The survey is anonymous and was conducted through Google Forms, which is an integral part of Google Drive (Google Drive) in the period from September 1, 2020 to September 10, 2020.

Results: The research found that students mostly ask for services from relatives, friends, and colleagues they know superficially, while from colleagues they do not know, most students would not ask for these services. The survey found that a higher percentage of male students are willing to academically cheat than the percentage of women. The results show a statistically significant difference in academic cheating between 1st and 3rd year students.

Conclusion: The research found that students are ready for academic cheating, and the involvement of others in the execution of the same. Preventive measures need to be introduced, such as the introduction of stricter penalties, ethics courses, the application of codes of conduct, and the education of pupils and students on cheating and plagiarism through workshops or other means. An important role is also played by professors who need to be aware that by fostering student integrity they raise the level of awareness in students about the bad impact of academic cheating in their future.

Keywords: cheating, students, education.

NEW METHODOLOGICAL APPROACHES TO WORK WITH STUDENTS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

Alla Ganicheva

Dr. Ganicheva, Assoc. Prof.

Moscow city pedagogical University, Moscow, Russia

E-mail: GanichevaAN@mgpu.ru

Olga Lubchenko

Dr. Lubchenko, Assoc. Prof.

Moscow city pedagogical University, Moscow, Russia

E-mail: Lubchenkooa@mgpu.ru

Alexander Kaitov

Dr. Kaitov, Assoc. Prof.

Moscow city pedagogical University, Moscow, Russia

E-mail: Kaitovap@mgpu.ru

Abstract: *The problem of finding new approaches to the organization of training has become particularly important in times of digital turbulence. Today, during the coronavirus pandemic, there is a transition from the established traditional technologies of organizing training to the widespread use of digital technologies in the online learning system, which has covered the whole world. The purpose of the research is to substantiate, develop and test the model of the electronic coworking environment in the system of higher pedagogical education. At the same time, the coworking environment is considered as an educational virtual cluster. Such a basic platform is an educational content that includes all educational products. To solve the tasks, we used research methods: design and modeling; studying the products of the coworking environment, conversations in chats, questionnaires; mathematical processing methods.*

The presented research results revealed the advantages of the coworking environment: successful socialization, minimization of time and economic resources, expansion of business partnerships, mutual assistance and a comfortable atmosphere. The analysis of studies on the criterion of coworking productivity revealed an increase in the mobility of students, an increase in the satisfaction index and the effectiveness of communication. Testing the e-coworking model proves its advantages and prospects for implementation in the system of higher pedagogical education.

The conducted research allowed us to come to the following conclusion: the introduction of remote technology models in the training of students and undergraduates based on the Moodle system in the form of a coworking environment is a powerful innovative resource. We predict the expansion of the industry of coworking spaces and see the need to continue scientific developments in this direction.

Key words: *digitalization, innovative technologies, coworking environment; electronic coworking*

I. INTRODUCTION

The theory and practice of improving educational technologies in higher education are in constant search and innovative development. Scientific studies carried out in the last decade [1, 2, 3]

convincingly prove that the modern university and the student studying in it, in terms of mobility and requests for educational content, have become different. In modern realities, the vector of scientific research is shifting towards remote technologies, one of which can be considered a coworking space. In this regard, the task of developing electronic educational cooperation as a new format of interaction in the "teacher-student" dyad arises.

The emergence of the first coworking zones in world practice is associated with the initiative of B. Newberg (2005), who proposed combining the activities of freelancers and office work, giving the name "coworking" (joint office) [4]. Coworking spaces quickly gained adherents all over the world: starting with one-off projects (first in the US; then in Europe), coworking has emerged as a new concept of employment and is gaining new momentum. Asian countries successfully compete with global educational trends. K.-M. Cheng [5] breaks apart the peculiarities of the education system in Asia, noting its importability from Germany and the UK. It can be assumed that in the field of educational technologies, the countries of the Asian region will take leading positions in the coworking industry.

A systematic analysis of scientific and methodological literature has shown that in the professional consciousness of the scientific community, the concept of "educational coworking" is only entering the orbit of scientific research in the field of sociology, pedagogy and psychology, and therefore requires clarification of basic definitions, specification of technologies, approbation and experimental verification.

Having studied the etymology of the definition, we identified:

- in a broad sense, "coworking" is a new form of organizing the activities of people with different professions in one space;
- in the narrow sense, it is a workspace that acts as a remote collective office [6].

In the era of IT technologies and the media industry, the coworking environment seems to us the most in demand. At the same time, we were faced with the fact that the concept of "electronic educational coworking" is not represented in the scientific and methodological literature at all, which allows us to theoretically substantiate a model of a new type of interaction "teacher-student" and consider coworking space as an innovative educational content of learning in modern higher education. The recent events of the coronavirus pandemic and the long stage of self-isolation in the international context have transferred the entire educational resource to the format of Internet technologies and video conferencing, which gives educational coworking not only theoretical novelty, but also practical significance.

The technology of design and planning of educational systems in the world has been changing in the last decade. The problem of the redistribution of study time is becoming one of the leading trends. Thus, in the study by J. Hallack, M. Poisson [7], new schemes for managing an individual educational trajectory ("the right to study") are proposed, which gives us reason to predict sustainable prospects for the development of coworking spaces in the higher education system.

The purpose of the study is to substantiate, develop and test a model of an electronic coworking environment in the higher education system. We position the model of such content as two parallels of the participants in the educational process: on the one hand - "teacher-student"; on the other hand, a bachelor-master student using modern distance technologies on the Moodle platform. At the same time, one subject of the educational process - a university teacher - creates and supplements electronic educational content (its content, technologies); another subject - a student - is an active user of the electronic coworking environment, which for him acts as a virtual educational cluster.

II. METHODS AND MATERIALS

The mechanism for creating an electronic coworking space is aimed at solving educational problems. To solve the set tasks, research methods were used: design and modeling; studying the products of the coworking environment, chatting, questioning; mathematical methods of processing the results (quantitative and qualitative analysis of research results).

In the process of modeling, a model of educational coworking was theoretically substantiated, which allows students on the Moodle platform to have access to a remote environment in a 24/7 format (around the clock). The logic of using modeling methods includes checking the design results. During the design process, the criteria and levels of quality of education were determined using distance learning technologies. The performance criteria are reflected in the levels of education: unsatisfactory; sufficient; competitive; tall.

The use of empirical methods (studying the results of questionnaires and conversations in coworking chats, monitoring the activity of the coworking environment, as well as a group of mathematical methods made it possible to carry out a quantitative and qualitative analysis of the research results and make adjustments to the model when testing educational coworking.

III. RESULTS

The introduction of a distance technology model in the teaching of undergraduate and graduate students based on the Moodle system has proved that due to the acmeological nature of coworking, the efficiency and quality of work of each of its participants increases in comparison with work in standard forms of organizing the educational process [8, 9]. Thus, in the course of the study, an innovative model of an electronic coworking environment in the distance education system was theoretically substantiated, developed and implemented, providing an accessible, psychologically comfortable and professionally oriented media environment.

The convenience of such educational content in terms of content and pedagogical feasibility is undeniable, as evidenced by the assessments of students and employers acting as experts. The indicators of the effectiveness of the electronic coworking environment (ECS) were: positive dynamics of students' motivation to various types of educational activities using models of panoramic lectures, virtual discussion clubs "Educational Periscope", "University-42"; positive dynamics of the number of students-residents of ECS; positive dynamics of the number of ECS resident teachers. An electronic collaboration system has experimentally proven that a virtual cluster has become an effective tool not only for book trailers and booktubes, but also for interviews, photo sessions, a source for reviewing events and a tool for disseminating educational information [10].

Discussing the theory of the matter and creating coworking spaces are just beginning to enter widespread public acceptance, but the benefits are already evident. It has been experimentally proven that this content has both positive and negative sides. In the work of D. R. Khakimova and L. M. Kuleeva [11], the advantages of a coworking environment were identified: successful socialization, minimization of time and economic resources, expansion of business partnerships, mutual assistance and a comfortable atmosphere. The analysis of studies on the criterion of coworking productivity revealed an increase in the effectiveness of communication.

By developing and gradually introducing educational coworking spaces, we emphasize that in this innovative environment it is possible not only to gain new knowledge, but also to share experiences. Following AD Zakharov [12], we consider the coworking community as a platform for the constant exchange of ideas and experience, as the formation of new business contacts, expanding opportunities for the implementation of new projects, reviewing works and receiving feedback in the form of expert opinions. The predominant conditions for a coworking environment are: the possibility of a high-speed startup, flexible working hours, equality and democracy of all its participants, comfort and accessibility. The coworking media environment contributes to the development of new ideas, the creation of new projects using innovative technologies with the participation of teachers not only from their own university, but also educational organizations of network partners, employers, external experts, trainers, etc.

In developing a meaningful adult learning model, three stages were identified:

- design (definition of goals, objectives, assessment criteria, predicted risks, etc.);
- functional (sequence of levels of model implementation);

- managerial (intermediate results, their analysis, conclusions).

The study found that the concepts of “innovation” and “innovation” are not identical [13]:

1. Significant differences were found according to the main criterion - novelty: innovation is associated with the renewal of any areas limited by rationalization; innovations open up new directions, new technologies - that is, a new quality of results appears.
2. The scope of the goals and objectives of innovations is private, their methodological support is carried out within the framework of existing theories. Innovation, on the other hand, is systemic and usually transcends existing theories.
3. These concepts differ in the nature of their actions: innovations are aimed at purposeful continuous holistic search and the most complete desire to obtain a new result; innovations are usually limited in scope and time.

The introduction of a distance learning model in the training of students and undergraduates based on the Moodle system allowed us to model and implement electronic educational content in a coworking format. The starting point in the creation of educational content was the formation of a human resource capable of creating electronic educational content in all its diversity (cluster of models: panoramic lecture, virtual discussion club, "educational periscope", "University-42", webinars, chats, coworking, etc.). The electronic coworking environment was not only the main factor of the educational cluster, but also the basic platform on which all of the above models are “strung”.

The second stage of the model implementation was the placement of innovative educational content using distance learning technologies in the Moodle system, which includes a set of hardware and software for the LMS server. The final stage: summing up the results of the project (monitoring, evaluation, review-peer review, chat-test, etc.). The content and content of educational content included thematic master classes, webinars, book trailers, bookings, training videos, step-by-step instructions for completing educational tasks, etc. Thus, for the implementation of the coworking environment, electronic educational content was created, a kind of thematic educational resource using distance educational technologies.

The technologies of the booktrailer and buktyub, included in the ECS, made it possible to use them when introducing a system of coursework in the distance learning system for full-time and part-time students. The experience of testing electronic educational coworking in the system of continuing professional education made it possible to conclude that the new educational technology has been successfully tested [14]. Indeed, in the process of electronic collaboration in the "teacher-student" system, a new type of relationship is formed. This type of educational communication distances itself into the system of the electronic educational community, which, in its main characteristics, is key and backbone. In the course of approbation, a student working in an electronic coworking environment got the opportunity to self-control, self-education and obtain a qualitatively new result of educational activity and reflection [15].

All members of the remote group have the opportunity to discuss the results of each of the team members, which increases the efficiency of the implementation of one project, divided into separate sections due to the synergistic effect. Coworking participants are open not only for professional, but also for personal communication, which ensures the formation of a comfortable psychological climate. Heads of structural divisions of educational organizations can actively participate in the review and defense of term papers in an electronic coworking environment, which significantly increases the practical focus and effectiveness of training. Research at the Moscow State Pedagogical University is aimed at finding new learning technologies in the system of undergraduate and graduate programs [16, 17]. Our study revealed the advantages of an educational coworking environment: it proved the possibility of minimizing time and economic resources, leads to the expansion of business partnerships, creates a comfortable educational atmosphere, which is directly related to the quality of education.

IV. CONCLUSION

The study made it possible to come to the following conclusion: the introduction of models of distance technologies in teaching students and undergraduates based on the Moodle system in the form of a coworking environment is a powerful innovative resource that allows you to reach a new level of modernization in the system of teaching staff training.

In the course of the study, the importance of electronic coworking was theoretically substantiated, concretized, tested and experimentally proven. The creation of a virtual cluster can provide higher education with an innovative and high-quality product for the introduction of educational services in a new format. As a conclusion, we predict the expansion of the industry of coworking spaces and see the need to continue scientific research in this direction.

REFERENCES

- [1] E. Alisov, E. Cherdymova, G. Trubina, A. Yakushev, S. Zhdanov, O. Popova, M. Kobzar-Frolova, "Study of dominant type of student ecological focus," *Ekoloji*, vol. 106, T. 27, pp. 357-362, 2018. (UNSP e106154)
- [2] N. Vysotskaya, V. Sidorenko, E. Sukhova, E. Pogrebinskaya, I. Nikishina, "Theoretical-methodological foundations of fostering in college students values-based attitude toward their future professional activity", *Espacios*, vol. 40, Vol. 39, July, 2018.
- [3] M. Dudin, N. Lyasnikov, N. Volgin, E. Vashalomidze, N. Vinogradova, "Modern global trend and russian specifics of changing employment forms", *Espacios*. vol. 62, vol. 38, pp. 4-9, November, 2017.
- [4] O. Lyubchenko, A. Ganicheva, A. Kaitov, "Coworking spaces: the pros and cons of innovative practices. Current trends in additional adult education ", pp. 124-128, October 2018 [4th Conf. Current trends in continuing education for adults, p.674, 2018].
- [5] K.-M. Cheng, "Educational Systems: Asia," *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2001, pp. 4333-4338 (doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02395-0).
- [6] M. Voropaev, A. Ganicheva, A. Kaitov, A. Lvova, O. Lyubchenko, Y. Serebrennikov, *Virtual cluster*, Moscow: IPPO, 2019, pp. 56-89.
- [7] J. Hallack, M. Poisson, "Education Planning Worldwide", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2001, pp. 4292-4296 (doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02336-6)
- [8] A. Ganicheva, "Technologies for implementing the competency-based approach in adult education", *Design and implementation of educational programs of pedagogical orientation: the results of the project of modernization of pedagogical education: a collection of materials*, Moscow: MGPU , 2018, pp. 60-68.
- [9] I. Faizrakhmanov, Z. Tanatarova, L. Allanina, E. Sukhova, "Modern theological education in Russia evropian experian experience and development prospects", *European Journal of Science and Theology*. vol. 6, T. 14, pp. 183-193, May, 2018.
- [10] O. Lyubchenko, A. Ganicheva, A Kaitov, "Innovative content of electronic co-working environment: from theory to practice", *Vestnik MGPU*. vol. 2 (48), pp. 39-59, April, 2019.
- [11] D. Khakimova, L. Kuleeva, "Ergonomic furniture as an integral part of the formation of coworking space in the university", *News of KGAS*, pp. 78-84, vol. 2 (28), February, 2014.
- [12] A. Zakharov, "Coworking and anticafe as a fundamentally new way of doing business and creating startups". *Actual problems of the humanities and natural sciences*, vol. 8-1, pp. 44-46, August, 2015.
- [13] A. Ganicheva, "Novation and innovation: a comparative aspect". vol. 1, pp. 102-104, April 2017 [Conf. Theoretical and methodological problems of modern pedagogy and psychology, p.278, 2018].
- [14] O. Lyubchenko, A. Ganicheva, A. Kaitov, "On the issue of developing a coworking environment in a modern university", *Vestnik of Kostroma State University. Series: Pedagogy. Psychology. Sociokinette*. vol. 3, T. 24, pp. 134-138, July, 2018.

[15] A. Ganicheva, "Teacher-student interaction in the context of a coworking educational environment", pp. 353-359, September 2019 [Conf. Teacher-student interaction in the context of university education: theory, technology, management, p. 645, 2019].

[16] A. Savenkov, A. Lvova, S. Vachkova, O. Lyubchenko A., E. Nikitina, "Preparation of teachers in the master of new generation", Psychological science and education. vol. 3, T. 19, pp. 197-206, May, 2014.

[17] G. Klyucharyov, A. Savenkov, P. Baklanov, "Staff of Russian science: problems and methods of their solution", Sociological studies. vol. 9 (389), pp. 117-125, September, 2016.

NOVI METODOLOŠKI PRISTUPI RADU SA STUDENTIMA U USLOVIMA DIGITALIZACIJE

Alla Ganicheva

Dr. Ganicheva, Assoc. Prof.

Moscow city pedagogical University, Moscow, Russia

Olga Lubchenko

Dr. Lubchenko, Assoc. Prof.

Moscow city pedagogical University, Moscow, Russia

Alexander Kaitov

Dr. Kaitov, Assoc. Prof.

Moscow city pedagogical University, Moscow, Russia

Sažetak: *Problem pronalaženja novih pristupa organizaciji treninga postao je posebno važan u vremenima digitalnih turbulencija. Danas, tokom pandemije koronavirusa, postoji prelazak sa uspostavljenih tradicionalnih tehnologija organizovanja obuke na široku upotrebu digitalnih tehnologija u sistemu mrežnog učenja, koji je obuhvatio čitav svijet. Svrha istraživanja je potkrijepiti, razviti i testirati model elektroničkog coworking okruženja u sustavu visokog pedagoškog obrazovanja. Istovremeno, coworking okruženje se smatra obrazovnim virtualnim klasterom. Takva osnovna platforma je obrazovni sadržaj koji uključuje sve obrazovne proizvode. Za rješavanje zadataka koristili smo se istraživačkim metodama: dizajn i modeliranje; proučavanje proizvoda coworking okruženja, razgovori u chatovima, upitnici; matematičke metode obrade. Prezentirani rezultati istraživanja otkrili su prednosti coworking okruženja: uspješna socijalizacija, minimalizacija vremena i ekonomskih resursa, širenje poslovnih partnerstava, uzajamna pomoć i ugodna atmosfera. Analiza studija o kriteriju zajedničke produktivnosti otkrila je povećanje mobilnosti učenika, porast indeksa zadovoljstva i efikasnosti komunikacije. Testiranje modela e-coworkinga dokazuje njegove prednosti i izgled za primenu u sistemu visokog pedagoškog obrazovanja. Sprovedeno istraživanje omogućilo nam je da dođemo do sljedećeg zaključka: uvođenje modela udaljenih tehnologija u obuku studenata i studenata osnovnih studija zasnovanih na Moodle sistemu u obliku coworking okruženja moćan je inovativni resurs. Predviđamo širenje industrije coworking prostora i vidimo potrebu za nastavkom naučnog razvoja u ovom pravcu.*

Ključne riječi: *digitalizacija, inovativne tehnologije, coworking okruženje; elektronički coworking*

NEPOVOLJAN POLOŽAJ MLADIH NA TRŽIŠTU RADA - RIZIK DRUŠTVENE MARGINALIZACIJE MLADIH

Prof. dr Dragana Vilić

*Doktor socioloških nauka, vanredni profesor
Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci**

Apstrakt: Omladina kao istorijski specifična, heterogena društvena grupa (uzrast, razvojne potrebe i mogućnosti) predstavlja stub razvoja društva. Iz tog razloga, njen položaj na tržištu rada i u ekonomiji ima velik značaj za pojedince i za društvo u cjelini. Položaj mladih osoba na tržištu rada uslovljen je razvojem samog tržišta, ali i njihovim obrazovanjem, vještinama i profesionalnim iskustvom. Ipak, to sve ne zavisi od njih, već i od toga koliko samo društvo obezbjeđuje uslove i mogućnosti mladima za adekvatan pristup obrazovanju, obuci i tržištu rada. Mogućnost pristupa tržištu rada, stabilnost zaposlenja i prihoda jesu pretpostavke za dostojanstven život, donošenje slobodnih odluka i ostvarenje ekonomske nezavisnosti u odnosu na druge pojedince ili društvene grupe. U radu se analizira nepovoljan položaj mladih na tržištu rada (teškoće pristupa, nestabilnost zaposlenja i prihoda) kao ključni činilac koji povećava rizik društvene marginalizacije mladih u savremenom društvu (nesigurnost društvenog položaja, isključenje iz glavnih društvenih odnosa i procesa, neprespektivna budućnost i sl.).

Ključne riječi: mladi, tržište rada, društvena marginalizacija.

Uvod

Omladina predstavlja heterogenu društvenu grupu koja obuhvata populaciju mladih uzrasta između 15 i 30 godina. Ona ima svoje specifične karakteristike – različite uzrasne i razvojne potrebe, uslove i mogućnosti (Водич за рад са осетљивим групама младих, 2014: 14). Termini mladi jeste prirodna, statistička kategorija kojom se označava životni ciklus, biološka i psihološka obilježja, dok termin omladina jeste razvojna (promjenjiva) kategorija kojom se označava društvena i istorijska specifičnost ove društvene grupe, koja nosi izvjesna društvena obilježja (Šijaković & Vilić, 2010: 317). Svrstavanje omladine u ovako „rastegljivom“ periodu (od 15 do 30 godina), kako primjećuju Ivan Šijaković i Dragana Vilić (2010), „govori o karakteru, mogućnostima, namerama i stanju nekog društva, položaja mladih u tom društvu i odnos društva prema omladini“ (Šijaković & Vilić, 2010: 317). Društvo treba da pruži osnovne uslove omladini: obrazovanje, mogućnost zaposlenja, ukupan ekonomski razvoj, očekivani standard, kulturni tokovi, politička i socijalna stabilnost, perspektiva i budućnost. Pozitivan odnos omladine prema društvenim tokovima razvija se ako su ovi uslovi kvalitetniji i raznovrsniji. Ovo je, dalje, praćeno pojačanim aktivnostima i željom mladih da se što više uključe u sve segmente društva (Šijaković & Vilić, 2010: 318). Od mladih se ne očekuje samo da kreiraju sopstveni život, već i da daju doprinos pozitivnim promjenama u društvu. Mladi se suočavaju sa brojnim izazovima u savremenom društvu - nesigurna budućnost, tehnološke promjene, demografska kretanja, socio-ekonomski razvoj, otežan pristup socijalnim pravima, socijalna isključenost, diskriminacija i sl. U Evropskoj uniji (EU) je u 2019. godini 25.1% ili 18.6 miliona mladih u dobi od 16 do 29 godina bilo u riziku siromaštva ili socijalne isključenosti (žene su u nešto većem riziku u odnosu na muškarce), 9.0% mladih živjelo je u domaćinstvima sa vrlo niskim intenzitetom rada, a 5.8% iznosila je stopa ozbiljne materijalne deprivacije mladih (11.6% u 2012. godini) (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Young_people_social_inclusion).

* dragana.vilic@ef.unibl.org

Svi mladi nemaju iste mogućnosti i prilike za razvoj u odnosu na svoje vršnjake. Za jasnije i cjelovitije sagledavanje pozicije mladih u društvu pažnju treba usmjeriti, naročito, na mlade koji se nalaze u riziku društvene marginalizacije (Službeni list Europske unije, 2018: 2 - 3).

Pojmom društvene marginalizacije, prema Milosavu Milosavljeviću i Aleksandru Jugoviću (2009), označava se osujećenost, onemogućenost ili ograničenost nekih ljudi ili neke grupe ljudi u životnim, ljudskim i društvenim mogućnostima, što ima za posljedicu nesigurnost njihovog položaja u društvu. „Marginalizacija lišava određene pojedince, društvene grupe i slojeve da dosegnu ključne društvene vrednosti kao što su: ljudska sreća, rad, ostvarivanje stvaralačkih i kreativnih potencijala, blagostanje, socijalna sigurnost, jednakost, ravnopravnost, ljudsko dostojanstvo, sloboda, perspektivna budućnost, itd. Na taj način takve društvene grupe ili delovi populacije nalaze se na granici ili izvan različitih oblika društvenosti i društvenih odnosa. Situacije života izvan glavnih društvenih odnosa stvara nepremostive socijalne teškoće i nedaće za pojedince i socijalne grupe i određena geografska područja“ (Milosavljević & Jugović, 2009: 9 - 10).

Mladi koji su nezaposleni, pogotovu dugotrajno nezaposleni, nalaze se u povećanom riziku društvene marginalizacije - “produžena nezaposlenost vodi siromaštvu i socijalnoj izolaciji, koji potom dodatno smanjuju mogućnost zapošljavanja“ (Šverko, Galić & Maslić Seršić, 2006, u: Koller-Trbović, Žižak & Jeđud, 2009: 89). Iz nestabilnosti zaposlenja i prihoda, koji smanjuju kupovnu moć i standard življenja, proizilazi socijalna ranjivost²⁶ (upor. Ranci, Brandsen & Sabatinelli, 2014, u: Ajduković, Matančević & Rimac, 217: 277). Zato, povoljan položaj na tržištu rada i u ekonomiji ima velik značaj za pojedince i za društvo u cjelini. Razvojem tržišta, ali i nivoom obrazovanja, vještina i profesionalnog iskustva uslovljen je položaj mladih na tržištu rada. U Evropi je primjetno zaostajanje u razvoju tržišta rada u smislu proširenja radne snage (sa 32.1% u 2009. godini za mlade na 31.8% u 2020. godini, sa 12.9% za odrasle u 2009. godini na 11.6% u 2020. godini) (Bruegel based on Eurostat lfsi_sla_q database, u Grzegorzcyk & Wolff, 2020). Ipak, mladi ne snose u potpunosti odgovornost za svoj položaj na tržištu rada, taj položaj zavisi i od toga koliko im samo društvo obezbjeđuje uslove i mogućnosti za adekvatan pristup obrazovanju, obuci i tržištu rada. Mogućnost pristupa tržištu rada, stabilnost zaposlenja i prihoda jesu pretpostavke za dostojanstven život, donošenje slobodnih odluka i ostvarenje ekonomske nezavisnosti u odnosu na druge pojedince ili društvene grupe. U procesu ekonomskog osamostaljivanja, sticanja nezavisnosti mladih i zadovoljavanja psihosocijalnih potreba (pripadanje, druženje, sloboda, samoaktualizacija i sl.), prema rezultatima savremenih istraživanja, važnu ulogu imaju rad, to jest zapošljavanje. Mlada zaposlena osoba, u prosječnim socijalnim prilikama, u mogućnosti je da slobodno donosi odluke i ostvari ekonomsku nezavisnost od drugih osoba ili društvenih grupa. „Takva neovisnost i sloboda odlučivanja nužan je temelj potpunog razvoja osobnosti i preduvjet zadovoljstva pojedinaca vlastitim životom. U takvim okolnostima ljudi su skloniji dalje razvijati vlastite potencijale, biti proaktivni, kreativni, uspostavljati bolje odnose s drugim ljudima, težiti većim postignućima. Ako okrenemo perspektivu prethodno rečenog, postaje jasno da nezaposlenost značajno smanjuje mogućnosti o kojima je bilo riječi, drugim riječima, stvara ovisnost, nezadovoljstvo, sumnju u sebe i druge ljude, društvene institucije i sustave, besperspektivnost te umanjuje potencijale za zadovoljavanje svih (i egzistencijalnih i psihosocijalnih) potreba“ (Rapuš-Pavel, 2005a, 2005b, Kieselbach, 2003, u: Koller-Trbović, Žižak & Jeđud, 2009: 89 - 90).

U radu se analizira nepovoljan položaj mladih na tržištu rada (teškoće pristupa, nestabilnost zaposlenja i prihoda) kao ključni činilac koji povećava rizik društvene marginalizacije mladih u savremenom društvu (nesigurnost društvenog položaja, isključenje iz glavnih društvenih odnosa i procesa, neperspektivna budućnost i sl.).

Nepovoljan položaj mladih na tržištu rada – rizik društvene marginalizacije mladih

Veliki problem za pojedince, za privredu i za društvo u cjelini predstavljaju nezaposlenost i otežan ulazak na tržište rada. Posljedice se ogledaju u gubljenju profesionalnih i socijalnih vještina, u povećanju rizika siromaštva i socijalnog isključivanja i u ispoljavanju socio-patološkog ponašanja (kriminal, alkoholizam i sl.) (Šijaković & Vilić, 2015: 58). Prema Međunarodnoj organizaciji rada, nezaposlena su lica radno sposobna lica koja nisu bila u radnom odnosu ili samozapošljavanju, to jest

²⁶ Koncept socijalne ranjivosti podrazumijeva ograničenost resursa, povećanu neizvjesnost i rizik socijalne isključenosti (Ajduković, Matančević & Rimac, 217: 277).

nisu bila zaposlena tokom referentnog perioda (prethodne četiri sedmice), trenutno su dostupna za zapošljavanje, to jest za plaćeni posao ili samozapošljavanje tokom referentnog perioda (mogu da započnu posao u toku sljedeće dvije sedmice) i sprovodili su aktivnosti traženja plaćenog zaposlenja ili samozapošljavanja u referentnom periodu. Kao korisna mjera nedovoljne iskorišćenosti ponude radne snage jeste stopa nezaposlenosti, koja se izračunava tako što se broj nezaposlenih osoba izrazi u procentima od ukupnog broja osoba u radnoj snazi ili u ekonomski aktivnom stanovništvu (zbir broja zaposlenih i nezaposlenih osoba). Ona jeste pokazatelj (ne)efikasnosti i (ne)efektivnosti privrede da apsorbuje svoju radnu snagu, to jest pokazatelj je njene (ne)sposobnosti da stvori radna mjesta za osobe koje žele da rade koje su na raspolaganju za posao i aktivno traže posao i pokazatelj je performansa tržišta rada (<https://ilostat.ilo.org/resources/concepts-and-definitions/description-unemployment-rate/>). Dakle, stopa nezaposlenosti predstavlja udio osoba u radnoj snazi koje su bez posla, ali su na raspolaganju i aktivno traže posao (ne obuhvata osobe bez posla koje su zainteresovane za zaposlenje, ali koje su napustile posao zbog obeshrabrenosti ili drugih razloga ili koje nisu odmah dostupne da započnu posao) (ILOSTAT, 2019: 8). Obavezu smanjenja udjela mladih koji nisu u radnom odnosu, obrazovanju ili obuci, prihvatila je međunarodna zajednica u Agendi za održivi razvoj do 2030. godine (ILOSTAT, 2019: 1 – 2). Stoga, kao jedan od pokazatelja za mjerenje napretka ka postizanju ciljeva održivog razvoja (Cilj 8 – Promovisati inkluzivan i održiv ekonomski rast, zaposlenost i dostojanstven rad za sve²⁷) uključena je i stopa nezaposlenosti (<https://ilostat.ilo.org/resources/concepts-and-definitions/description-unemployment-rate/>).

Od 70-ih godina 20. vijeka do danas brojni činioci imali su uticaj na na tržište rada i rast nezaposlenosti: prelazak na postindustrijsku ekonomiju, globalizacija, velike demografske promjene, svjetska ekonomska kriza i aktuelna pandemija COVID-19. Sve ovo smanjilo je perspektive mladih na tržištu rada. Širom Evropske unije (EU) pokrenut je nagli porast zahtjeva za naknadu za nezaposlene usljed izbijanja COVID-19 i primjene mjera u borbi protiv njega. Značajan broj osoba koje su se prijavile agencijama za nezaposlene prestali su aktivno traženje posla ili nisu više bili dostupni za rad (često zbog brige za djecu). Ovo je imalo za posljedicu neslaganje u broju registrovanih nezaposlenih i oni koji se definišu kao nezaposleni prema definiciji Međunarodne organizacije rada (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics#Youth_unemployment).

Kako primjećuju Kovačević i saradnici (2017), veliki izazov za održivi razvoj društva predstavlja nezaposlenost mladih. Visoka stopa nezaposlenosti mladih smanjuje saocijalnu koheziju u društvu i konkurentnost društva, podstiče migracione tokove i sl. Na taj način, mladi ljudi jesu neiskorišćen ključni resurs društva koji se „pretvara u problem i trošak društva“ (Kovačević, Vlaović-Vasiljević & Šunderić, 2017: 11). Ipak, svi nezaposleni mladi nisu podjednako izloženi riziku društvene marginalizacije. U većem riziku nalaze se mladi iz osjetljivih grupa koji pripadaju kategorijama višestruko teže zapošljivih nezaposlenih lica (bez roditeljskog staranja, pripadnici etničkih manjina, neobrazovani i sl.). „Praksa EU je pokazala da su 'usko' fokusirane strategije za zapošljavanje mladih koje se odnose samo na sektore zapošljavanja imale manje rezultata. Zbog toga je neophodno da se razvijaju šire politike koje imaju za cilj da obuhvate i one mlade koji se nalaze dalje od tržišta rada i kojima je potrebna podrška drugih institucija i resora, kako bi se približili tržištu rada“ (Kovačević, Vlaović-Vasiljević & Šunderić, 2017: 5).

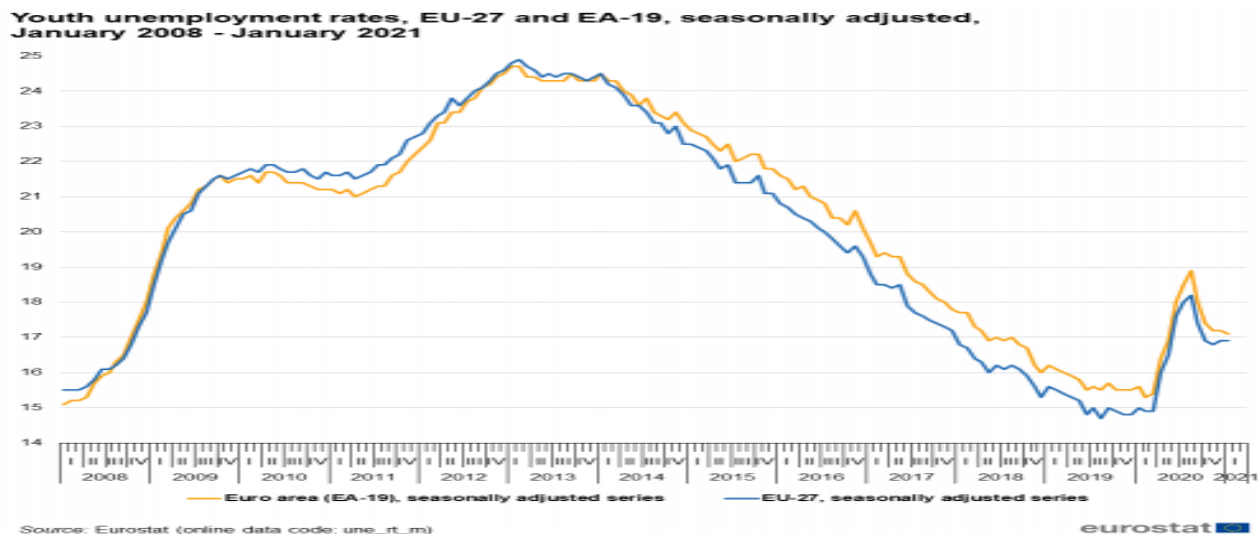
Položaj mladih na tržištu rada izuzetno je težak u savremenom društvu. “Mladi se suočavaju s visokim stopama nezaposlenosti mladih, nesigurnim i izrabljivačkim radnim uvjetima, kao i diskriminacijom na tržištu rada i na radnom mjestu. Mladi se ne mogu u potpunosti integrirati u tržište rada zbog nedostatka informacija i odgovarajućih vještina za buduće zapošljavanje. Potrebno je stoga poduzeti mjere kako bi se osiguralo kvalitetno zapošljavanje za sve” (Službeni list Evropske unije, 2018: 14). S obzirom da mladi predstavljaju stub razvoja društva, veliki značaj za društvo u cjelini ima

²⁷ Agenda za održivi razvoj do 2030. godine – Cilj 8: „Svrha Ciljeva održivog razvoja jeste podsticanje privrednog rasta putem veće produktivnosti i tehnoloških inovacija. Promovisanje politika koje podstiču preduzetništvo i otvaranje novih radnih mjesta u tome su ključni, kao i efikasne mjere na iskorjenjivanju prisilnog rada, ropstva i trgovine ljudima. Sa ovim zadatim rezultatima na umu, cilj je da postignemo potpuno i produktivno zapošljavanje i muškaraca i žena, kao i rad dostojan čovjeka” (https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/bs/home/sustainable-development-goals/goal-8-decent-work-and-economic-growth.html).

njihov položaj na tržištu rada i u ekonomiji. Sposobnost za preuzimanje te uloge i za pristup tržištu rada zavisi od toga koliko su oni tokom svoje mladosti stekli obrazovanja, vještina i profesionalnog iskustva. Ipak, to sve ne zavisi od njih, već i od toga koliko im društvo omogućava adekvatan pristup obrazovanju, obuci i tržištu rada. Prve globalne ili regionalne procjene o mladima koji nisu u radnom odnosu, obrazovanju i obuci izradilo je Odjeljenje za statistiku Međunarodne organizacije rada. Prema ovim procjenama, u 2018. godini 21% svjetske omladine nije bilo zaposleno (aktivno ne učestvuje na tržištu rada, ne stiče profesionalno iskustvo – nisu obuhvaćeni mladi koji su uključeni u volonterski rad ili koji obavljaju neplaćeni rad pripravnika), nije sticalo i razvijalo nove vještine u obrazovnim programima ili u programima obuke, 37% bilo je zaposleno i 42% bilo je u obrazovanju ili u obuci (ILOSTAT, 2019: 1 - 2). Tržište rada nije u potpunosti inkluzivno za mlade, što se može proširiti i na druge sfere društva i pojačati u budućim obrascima na tržištu rada. Za održivi razvoj društva od ključne važnosti su efikasne strategije zapošljavanja mladih, a neophodne su hitne mjere za poboljšanje pristupa mladim dostojanstvenim poslovima i izgradnji sopstvenih kapaciteta. U pogledu zapošljavanja, obrazovanja i obuke mladih otkriveni su upečatljivi rodni obrasci u 2018. godini: preko 30% svih mladih žena nije bilo zaposleno, nije bilo uključeno u programe obuke ili obrazovanja, u odnosu na 13% svih mladića. Dakle, postoji više nego dvostruko veća vjerovatnoća za mlade žene da će biti bez posla i bez obrazovanja, one se suočavaju sa dodatnim teškoćama u pogledu pristupa obrazovanju ili učešća u programima stručnog osposobljavanja ili obuke. U 2018. godini 44% svih mladića u svijetu bilo je zaposleno, a 29% svih mladih žena, 43% mladića bilo je u obrazovanju ili na obuci (nisu u radnom odnosu), a 40% mladih žena (ILOSTAT, 2019: 2 - 3). U pogledu nezaposlenosti i neučestvovanja u programima obrazovanja i obuke mladih postoje značajne razlike među regionima u svijetu u 2018. godini: 29% u arapskim državama, 23% u Aziji, 22% u Africi, 19% u Americi i po 14% u Evropi i u Centralnoj Aziji. U svim regionima primjećen je rodni jaz na tržištu rada, učestvovanju u programima obrazovanja ili obuke – veći je udio mladih žena izvan tržišta rada i programa obuke i obrazovanja u odnosu na udio mladih muškaraca. Najizraženiji rodni jaz u ovom pogledu u 2018. godini uočen je u arapskim zemljama (45% mladih žena u odnosu na 15% mladih muškaraca), u Aziji i u Tihom okeanu (35% mladih žena u odnosu na 12% mladih muškaraca) (ILOSTAT, 2019: 3). Stopu nezaposlenosti dopunjuje kombinovana stopa nezaposlenosti i potencijalne radne snage. U svim regionima u svijetu, razlika između ova dva pokazatelja veća je za mlade osobe nego za odrasle. U arapskim državama kombinovana stopa nezaposlenosti i potencijalne radne snage za mlade bila je za 13% viša u 2008. godini u odnosu na 2018. godinu, za 10% razlika je iznosila u Africi u tom istom posmatranom periodu. U ovim regionima mladi se suočavaju, osim nezaposlenosti, sa ozbiljnim poteškoćama u pristupu platformama za traženje posla, ili nemaju adekvatnu infrastrukturu za traženje posla, ili su zbog drugih obaveza i odgovornosti često nedostupni za zaposlenje (ILOSTAT, 2019: 8).

U središtu programa politike Evropske unije (EU) jesu snižavanje stope nezaposlenosti mladih i nastojanje da se što veći broj mladih u Evropi efikasnije uključi u svijet rada. „Gospodarska kriza dovela je do visoke stope nezaposlenosti mladih, a time i isključenosti mladih ljudi. Zbog toga istraživači i državni dužnosnici traže nove načine praćenja i analize učestalosti ranjivosti tržišta rada i isključenosti mladih ljudi“ (<https://www.eurofound.europa.eu/hr/topic/neets>). Brojni izazovi stoje na putu osiguranja dobre sredine za odrastanje, učenje i rad mladih. Prema analizi Eurostat-a, stopa nezaposlenosti u evrozoni (EA-19) iznosila je 8.1% u januaru 2021. godine (13.282 miliona muškaraca i žena, porast za 8.000 u odnosu na decembar 2020. godine, porast za 1.010 miliona u odnosu na januar 2020. godine kada je stopa nezaposlenosti iznosila 7.4%), u Evropskoj uniji (EU-27) bila je 7.3% (15.663 miliona muškaraca i žena, porast za 29.000 u odnosu na decembar 2020. godinu, porast za 1.465 miliona u odnosu na januar 2020. godine kada je stopa nezaposlenosti iznosila 6.6%). U januaru 2021. godine u EU-27 bilo je 2.929 miliona nezaposlenih mladih (uzrasta između 15 i 24 godine) ili 16.9% (povećanje za 3.000 u odnosu na decembar 2020. godine, odnosno za 184.000 u poređenju sa januarom 2020. godine), od čega 2.356 miliona mladih u evrozoni (EA-19) ili 17.1% (smanjenje za 15.000 u odnosu na decembar 2020. godine, povećanje za 89.000 u poređenju sa januarom 2020. godine) (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics#Youth_unemployment).

Grafikon 1. Stopa nezaposlenosti mladih, EU-27 i EA-19, sezonsko prilagođavanje, Januar 2008. – Januar 2021.

Izvor: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Youth_unemployment_rates,_EU-27_and_EA-19,_seasonally_adjusted,_January_2008_-_January_2021.png

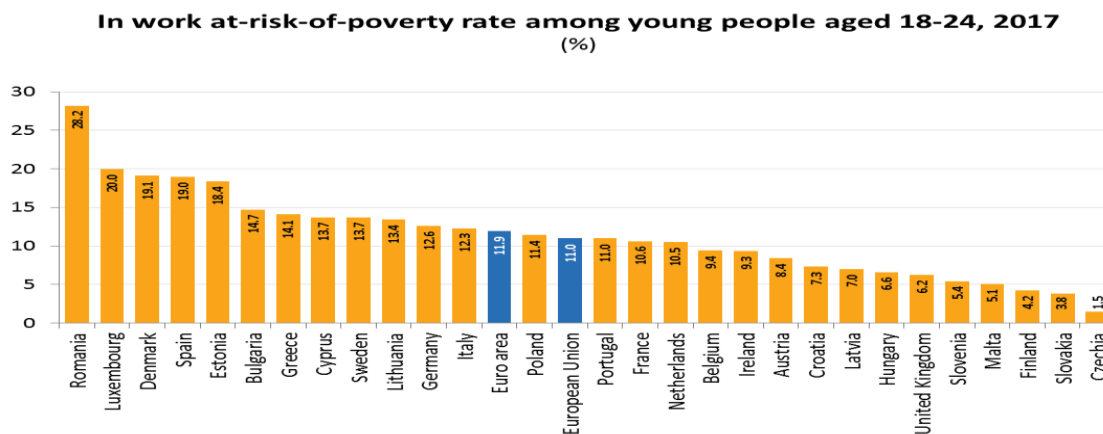
Učešće u formalnom obrazovanju i na tržištu rada komuniciraju na složen način kada je riječ o mladim osobama, čime se prevazilazi neposredan jednosmjerni prelazak iz škole na posao. U obliku ljetnjih poslova ili poslova za studente u nekim zemljama mladi počinju da rade, dakle mnogo ranije nego u drugim zemljama, a postoji mogućnost istovremene uključenosti u formalno obrazovanje i na tržište rada (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.html#Participation_of_young_people_in_education_and_the_labour_market).

Za zdravo funkcionisanje tržišta rada ključni činioc jeste otvaranje novih radnih mjesta. Broj zaposlenih odraslih lica (starosti 25 i više godina), prema procjeni Međunarodne organizacije rada, neprestano se povećavao od 2001. godine, zbog porasta svjetske populacije (naglo i značajno usporen rast tokom globalne krize radnih mjesta 2009. godine, ponovno usporavanja rasta od 2017. godine). Ali, kada se analiziraju podaci prema starosnim grupama, stopa zaposlenosti mladih u svijetu u prethodnoj deceniji se smanjivala (negativna je od 2008. godine). Ovo se može smatrati rezultatom djelovanja demografskih činilaca, to jeste smanjenja populacije starosti od 15 do 24 godine u svijetu, ali, prije svega, nesklonošću tržišta rada mladim radnicima. Mlade je u mnogo većem stepenu pogodila globalna kriza radnih mjesta 2009. godine u odnosu na odrasle – mnogo sporiji oporavak u smislu otvaranja novih radnih mjesta. Smanjenje zaposlenosti mladih može da odražava njihovu odluku da produže svoje obrazovanje, ali ova odluka može biti podstaknuta neuspjehom u pronalazanju odgovarajućeg posla ili strahom da ga neće moći pronaći. U pogledu budućih performansi na tržištu rada, povratak na tržište rada nakon produženog obrazovanja nije zagarantovan (ILOSTAT, 2019: 5 - 6). U 2018. godini bilo je zaposleno 37% svih mladih u svijetu (58% izvan radne snage), u poređenju sa 64% zaposlenih svih odraslih u svijetu (33% izvan radne snage). Mladi ljudi ostaju izvan radne snage jer se očekuje da će se mnogi mladi školovati bez istovremenog uključivanja na tržište rada. Kombinovana stopa nezaposlenosti i potencijane radne snage odraslih iznosila je 7%, a odgovarajuća stopa među mladima iznosila je 20%. Značajan jaz u ovim mjerama nedovoljne iskorišćenosti radne snage u odnosu na ponudu radne snage (ljudi su spremni da rade ili da rade više, ali to ne čine) odražava poteškoće sa kojima se mladi suočavaju u pristupu zaposlenju u odnosu na odrasle. Nesrazmjerno su visoke stope nedovoljne iskorišćenosti radne snage mladih u svim regionima u svijetu - u arapskim zemljama, u Aziji i u Tihom okeanu stopa nezaposlenosti mladih skoro 4 puta je veća od stope nezaposlenosti odraslih u 2018. godini (ILOSTAT, 2019: 7 - 8).

Za sprječavanje siromaštva rad se smatra najboljim načinom. Ipak, prema objedinjenom izvještaju Evropske mreže za socijalnu politiku (ESPN), u 2017. godini u Evropskoj uniji (EU-28) je 9.4% od ukupnog broja zaposlenih ili 20.5 miliona ljudi živjelo u domaćinstvima u riziku od siromaštva

(<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=751&furtherNews=yes&newsId=9378>). U 2016. godini, prema podacima Međunarodne organizacije rada (MOR), više od jedne trećine zaposlenih mladih u zemljama u razvoju živjelo je sa manje od 2 dolara dnevno (Vodič MOR-a, 2016: 18). Udio mladih ljudi koji rade, uzrasta od 18 do 24 godine, u riziku od siromaštva u 2017. godini u Evropskoj uniji (EU-28) procijenjen je na 11.0% (za sve ljude koji rade 9.4%), manje za 1.1% u odnosu na 2016. godinu, manje za 1.9% u odnosu na 2014. godinu (za sve ljude koji rade 9.5%) (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20190122-1>).

Grafikon 2. Stope rizika od siromaštva za mlade uzrasta od 18 do 24 godine koji rade, 2017. godine (%)

ec.europa.eu/eurostat

Izvor: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20190122-1>

Zemlje Evropske unije (EU-28) u kojima je zabilježen najveći broj mladih koji rade u riziku od siromaštva u 2017. godini su: Rumunija (28.2%), Luksemburg (20.0%), Danska (19.1%), Španija (19.0%) i Estonija (18.4%). Tri zemlje koje su imale udio mladih koje rade u riziku od siromaštva ispod 5% bile su: Češka (1.5%), Slovačka (3.8%) i Finska (4.2%) (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20190122-1>).

Iako je u prethodnoj deceniji ostvaren slab i spor napredak u pogledu integracije mladih na tržište rada, aktuelna pandemija COVID-19 prijeti da poništi te rezultate. Ova pandemija brzo se pretvorila u ekonomsku krizu. Tokom drugog kvartala 2020. godine povećala se nezaposlenost mladih, povećao se značajno broj osoba mladih od 25 godina koje su dostupne za rad a ne traže posao (sa 7% u 2009. godini na 11.1% u 2020. godini) (Bruegel based on Eurostat lfsi_sla_q database, u Grzegorzcyk, M. and G. Wolff, 2020). Prema studiji Međunarodne organizacije rada *Mladi i COVID-19* (2020), pandemija ima duboke i nesagledive posljedice na mlade u pogledu uticaja na: obrazovanje (13.0% mladih bez ikakvog pristupa nastavi, kursevima ili obuci), zapošljavanje (17.0% mladih ostalo bez posla, smanjeno im je radno vrijeme u prosjeku za dva sata dnevno i smanjeni su prihodi kod 42.0% mladih) i karijeru, zdravlje (17.0% mladih je anksiozno i depresivno), društveni aktivizam (31.0% mladih učestvovalo u volonterskim aktivnostima i 27.0% u donacijama kao odgovoru na pandemiju) i prava (kod 33.0% mladih pandemija je uticala na ograničavanje prava učestvovanja u javnim poslovima, kod 27.0% na ograničavanje prava slobode vjeroispovijesti ili uvjerenja, kod 24.0% na ograničavanje prava pristupa informacijama, kod 21.0% na ograničavanje prava na stanovanje). Ovaj uticaj pandemije naročito je izražen kod mladih žena, omladine mlađeg uzrasta i mladih u zemljama sa nižim prihodima i nerazvijenom digitalnom infrastrukturuom (Youth & COVID-19, 2020).

Umjesto zaključka

Kada govorimo o mladim ljudima, nesumnjivo je da je kod njih prisutna nesigurnost i neizvjesnost položaja u društvu (obrazovanje, školovanje, zapošljavanje, sticanje sredstava za život, stanovanje i sl.). Neophodno je da mladi razvijaju lične kapaciteta za savladavanje brojnih izazova, ali im je neophodna i podrška socijalnog okruženja za razvoj, napredak i promociju sopstvenih sposobnosti (Ajduković, Matančević & Rimac, 2017: 277). Sumornu sliku udjela mladih koji nisu u zaposlenju, obrazovanju ili obuci u prethodnoj deceniji u svijetu donose najnovije procjene Međunarodne organizacije rada – 21% svih mladih u 2018. godini (rodni jaz od 17.7%) u poređenju sa 22% u 2008. godini (rodni jaz 19.3%). Iz ovoga proizilazi potreba za ciljanim strategijama zapošljavanja mladih, s posebnim usmjerenjem na poteškoće učešća mladih žena na tržištu rada (ILOSTAT, 2019: 4). Mlade izvan radne snage može zadržati učešće u obrazovanju, dok je veća vjerovatnoća da će odrasli učestvovati u radnoj snazi. U prethodnoj deceniji malo je smanjena zastupljenost mladih u nezaposlenosti u poređenju s njihovim udjelom u radno sposobnom stanovništvu, ali taj napredak je mali i spor, što jasno ukazuje na potrebu kreiranja hitnih mjera politike zapošljavanja mladih (ILOSTAT, 2019: 9). Obavezu bavljenja izazovima s kojima se mladi suočavaju u ekonomiji, posebno u pogledu obezbjeđivanja im pristupa tržištu rada i dostojnim radnim mjestima, i u društvu u cjelini, odavno se obavezala međunarodna zajednica. Agendom za održivi razvoj do 2030. godine ova obaveza je obnovljena. Kako bi pomogla mladima da odgovore na brojne izazove sa kojima se suočavaju u Evropi, Evropska unija (EU) već “od 2002. provodi ciljanu suradnju u području politike EU-a za mlade na temelju načela aktivnog sudjelovanja i ravnopravnog pristupa mogućnostima, u sinergiji s drugim politikama namijenjenima mladima, poput obrazovanja, osposobljavanja i zapošljavanja. Suradnja je potaknula političke i zakonodavne promjene u državama članicama te je doprinijela izgradnji kapaciteta organizacija mladih” (Službeni list Europske unije, 2018: 1). Ove mjere treba da odgovore potrebama mladih ljudi, stoga one moraju da odražavaju njihove težnje, kreativnost i talente. „S druge strane, mladi obogaćuju ambicije EU-a. Prema Izvješću EU-a o mladima ova je generacija dosad najbolje obrazovana generacija te je posebno vješta pri korištenju informacijskim i komunikacijskim tehnologijama i društvenim medijima” (Službeni list Europske unije, 2018: 3 - 4). Naslanjajući se na prethodna iskustva i odluke povezane sa suradnjom u području mladih, kreirana je Strategija Evropske unije za mlade za period 2019. – 2027. godine, koja se danas suočava sa dva izazova. „Prvi je osiguravanje više jednakih mogućnosti za mlade ljude u obrazovanju i na tržištu rada. Drugi je poticanje mladih da budu aktivni građani i da sudjeluju u društvu“ (<https://www.eurofound.europa.eu/hr/topic/youth>).

Međunaodna organizacija rada (MOR) je u junu 2012. godine na 101. Međunarodnoj konferenciji rada, usvojila Rezoluciju kojom je pozvala vlade i socijalne partnere na hitnu, ciljanu i ponovnu akciju u borbi protiv krize u zapošljavanju mladih, jednako mladih muškaraca i žena. “Prepoznavši rodno-specifične rizike i izazove i imajući u vidu činjenicu da su žene često u većoj mjeri i na složeniji način u nepovoljnijem položaju na tržištu rada, MOR se zalaže za jednake šanse i ravnopravan tretman žena i muškaraca. MOR je takođe u prilici da iskoristi bogato iskustvo u rješavanju problema nezaposlenosti mladih. Naime, MOR je ključni partner u Međunarodnom programu zapošljavanja mladih kojim rukovodi zajedno sa Ujedinjenim nacijama i Svjetskom bankom, a ima i svoj program posvećen ovom problemu kroz koji posljednjih 10 godina veoma aktivno nastoji da odgovori na globalnu krizu u pogledu zapošljavanja mladih” (Vodič MOR-a, 2016: 17).

Imajući u vidu duboke i dalekosežne posljedice pandemije COVID-19 na mlade (obrazovanje, zapošljavanje, zdravlje, društveni aktivizam i ostvarenje prava), biće neophodno da se uloži više napora da se mladim osobama omogući intenzivnije i ravnopravnije učešće na tržištu rada i u društvu u cjelosti. Zato je važno preduzimanje mjera podrške mladim osobama u okviru sistema zapošljavanja i socijalne zaštite kako bi se u unaprijedila zapošljivost mladih, pogotovu onih iz socio-ekonomski ugroženih grupa, pospješilo njihovo profesionalno osposobljavanje za samostalni život i podstaklo njihovo angažovanje u društvu (Kovačević, Vlaović-Vasiljević & Šunderić, 2017: 3).

Literatura

Азањац Јањаковић, Т. (ур.). (2014). *Водич за рад са осетљивим групама младих*. Београд: Мисија ОЕБС-а у Србији.

Baturina, D., Berc, G. & Majdak, M. (2014). Nevidljivi problem – stvarni rizik: Ispadanje učenika iz srednjoškolskog obrazovanja. *Revija za socijalnu politiku*, Vol. 21, No. 1, 43 - 67. U: Ajduković, M., Matančević, J. & Rimac, I. (2017). Siromaštvo djece iz perspektive stručnjaka: Učinci i mogućnosti djelovanja, *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 24, No. 2, 277 - 308.

Bureau of European Policy Advisers (BEPA) (2010). *Empowering people, driving change. Social innovation in European Union*. Preuzeto s: ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13402/attachments/1/translations/en/renditions/native. (1.6.2017.). U: Ajduković, M., Matančević, J. & Rimac, I. (2017). Siromaštvo djece iz perspektive stručnjaka: Učinci i mogućnosti djelovanja, *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 24, No. 2, 277 - 308.

Europska komisija (2013a). *Commission Recommendation of 20 February 2013 Investing in children: Breaking the cycle of disadvantage*. Preuzeto s: <http://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013H0112&from=EN>. (1. 8. 2017.). Europska komisija (2013b). Prema socijalnom ulaganju za rast i koheziju – uključujući i provedbu Europskog socijalnog fonda za razdoblje 2014. – 2020. *Revija za socijalnu politiku*, Vol. 20, No. 2, 167 - 190. U: Ajduković, M., Matančević, J. & Rimac, I. (2017). Siromaštvo djece iz perspektive stručnjaka: Učinci i mogućnosti djelovanja, *Ljetopis socijalnog rada*. Vol. 24, No. 2, 277 - 308.

Eurofound. *Neet-ovi*. 2. 3. 2021. Preuzeto s: <https://www.eurofound.europa.eu/hr/topic/neets>. (10. 3. 2021.)

Eurofound. *Mladi*. 2. 3. 2021. <https://www.eurofound.europa.eu/hr/topic/youth>. (10. 3. 2021.)

European Commission. (2019). *In-work poverty in Europe: a study of national policies*. 24. 5. 2019. Preuzeto s: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=751&furtherNews=yes&newsId=9378> (30. 3. 2021.)

Eurostat. *Young people in work and at risk of poverty*. 22. 1. 2019. Preuzeto s: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20190122-1>. (11. 3. 2021.)

Eurostat. *Participation of young people in education and the labour market*. 19. 5. 2020. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Participation_of_young_people_in_education_and_the_labour_market. (11. 3. 2021.)

Eurostat. *Young people - social inclusion*. Data up to January 2021. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Young_people_-_social_inclusion. (10. 3. 2021.)

Eurostat. *Unemployment statistics*. Data up to January 2021. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics#Youth_unemployment. (10. 3. 2021.)

Eurostat. *Glossary: Youth unemployment*. 6. 8. 2014. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Youth_unemployment. (11. 3. 2021.)

Grzegorzcyk, M. & Wolff, G. (2020). 'The scarring effect of COVID-19: youth unemployment in Europe'. Bruegel Blog. Preuzeto s: https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2020/11/youth-unemployment_BLOG.pdf. (29. 3. 2021.)

ILOSTAT. *Indicator description: Unemployment rate.* Preuzeto s: <https://ilostat.ilo.org/resources/concepts-and-definitions/description-unemployment-rate/>. (17. 3. 2021.)

ILOSTAT. (2019). *Labour market access - a persistent challenge for youth around the world A study based on ILO's global estimates for youth labour market indicators*, n°5 – March 2019, Preuzeto s: https://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_676196.pdf (17. 3. 2021.)

International Labour Organization. (2020). *Youth & COVID-19: Impacts on jobs, education, rights and mental well-being*, Survey Report 2020. 11. 8. 2020. Preuzeto s: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_753026.pdf. (29. 3. 2021.)

Kieselbach, T. (2003). *Youth unemployment and the risk of social exclusion: comparative analysis of qualitative data*. U: Blasco, A. L., McNeish, Walther, A. (2003) (ur.). *Young People and Contradictions of Inclusion. Towards Integrated Transition Policies in Europe. The Policy Press*. 43 - 65. U: Koller-Trbović, N., Žižak, A. & Jeđud, I. (2009). Nezaposlenost i socijalna isključenost mladih u Hrvatskoj: perspektiva nezaposlenih mladih u riziku ili s poremećajima u ponašanju, *Kriminologija i socijalna integracija*. Vol. 17, No. 2, 1 - 138.

Kovačević, V., Vlaović-Vasiljević, D. & Šunderić, Ž. (2017). "Analiza položaja mladih u riziku i preporuke za unapređenje njihove socijalne i ekonomske inkluzije - Fokus na mladima koji napuštaju ili su napustili sistem socijalne zaštite i mladim Romima i Romkinjama u Gradu Beogradu". Beograd: NALED i Centar za socijalnu politiku.

Milosavljević, M. & Jugović, A. (2009). *Izvan granica društva: Savremeno društvo i marginalne grupe*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju o rehabilitaciju – Izdavački centar (CIDD), Univerzitet u Beogradu.

Rapuš-Pavel, J. (2005a). *Delo je luksuz. Mladi o iskušnjah brezposlenosti*. Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Ljubljana i Rapuš-Pavel, J. (2005b). Čimbenici rizika od nezaposlenosti kod mladih - slovensko iskustvo. *Dijete i društvo*. Vol. 7. No. 1. 224 - 236. U: Koller-Trbović, N., Žižak, A. & Jeđud, I. (2009). Nezaposlenost i socijalna isključenost mladih u Hrvatskoj: perspektiva nezaposlenih mladih u riziku ili s poremećajima u ponašanju, *Kriminologija i socijalna integracija*. Vol. 17, No. 2, 1 - 138.

Ranci, C., Brandsen, T. & Sabatinelli, S. (ur.) (2014). *Social Vulnerability in European Cities: The Role of Local Welfare in Times of Crisis*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan. U: Ajduković, M., Matančević, J. & Rimac, I. (2017). Siromaštvo djece iz perspektive stručnjaka: Učinci i mogućnosti djelovanja, *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 24, No. 2, 277 - 308.

Službeni list Europske unije. (2018). *Rezolucija Vijeća Europske unije i predstavnika vlada država članica, koji su se sastali unutar Vijeća, o okviru za europsku suradnju u području mladih: strategija Europske unije za mlade za razdoblje 2019.–2027.* (2018/C 456/01), 18. 12. 2018. HR, Preuzeto s: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:42018Y1218\(01\)&from=ES](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:42018Y1218(01)&from=ES). (10. 3. 2021.)

Vodič MOR-a/Međunarodna organizacija rada, Tim za tehničku podršku dostojanstvenom radu i Kancelarija za Centralnu i Istočnu Evropu. (2016). *Promovisanje mogućnosti za dostojanstveni rad za mlade Rome u Centralnoj i Istočnoj Evropi*. Ženeva: ILO.

Šijaković, I. & Vilić, D. (2010). *Sociologija savremenog društva*. Banja Luka: Ekonomski fakultet.

Šijaković, I. & Vilić, D. (2015). Nezaposlenost u savremenom društvu: središnji društveno-ekonomski problem. *Radovi 22 - Časopis za humanističke i društvene nauke*. Vol. 22. 57 – 77.

Šverko, B., Galić, Z. & Maslić Seršić, D. (2006). Nezaposlenost i socijalna isključenost: longitudinalna studija. *Revija za socijalnu politiku*. Vol. 13, No. 1, 1 - 14. U: Koller-Trbović, N., Žižak, A. & Jeđud, I. (2009). Nezaposlenost i socijalna isključenost mladih u Hrvatskoj: perspektiva nezaposlenih mladih u riziku ili s poremećajima u ponašanju, *Kriminologija i socijalna integracija*. Vol. 17, No. 2, 1 – 138.

UNDP Bosna i Hercegovina, *Ciljevi održivog razvoja, Cilj 8*, Preuzeto s: https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/bs/home/sustainable-development-goals/goal-8-decent-work-and-economic-growth.html. (17. 3. 2021.)

UNFAVOURABLE POSITION OF YOUNG PEOPLE IN THE LABOUR MARKET – RISK OF SOCIAL MARGINALISATION OF YOUNG PEOPLE

Dragana Vilić

**PhD in Sociology, Associate Professor
Faculty of Economics, University of Banja Luka ***

Bosnia and Herzegovina

Abstract: *Young people as a historically specific, heterogeneous social group (age, developmental needs and possibilities) are a pillar of social development. For this reason, their position in the labour market and the economy is of a great importance for individuals and society as a whole. The position of young people in the labour market is conditioned by the development of the market, as well as by their education, skills and professional experience. However, all this does not depend on them, but also on how much society provides conditions and possibilities for young people for adequate access to education, training and labour market. The possibility of access to the labour market, the stability of employment and income are prerequisites for a dignified life, independent decision-making and economic independence from other individuals or social groups. The paper analyses unfavourable position of young people in the labour market (access difficulties, instability of employment and income) as one of the key factors which increases the risk of social marginalisation of young people in modern society (insecurity of social position, exclusion from the main social relations and processes, unpromising future, etc.).*

Key words: *young people, labour market, social marginalisation.*

* dragana.vilic@ef.unibl.org

ШКОЛА И СПОРТ: ПРИПРЕМА БУДУЋИХ УЧИТЕЉА ЗА ВОЂЕЊЕ СПОРТСКИХ ШКОЛСКИХ СЕКЦИЈА ²⁸

Проф.др Весна С. Трифуновић, Универзитета у Крагујевцу, Факултет педагошких наука

Проф.др Гордана Будимир-Нинковић, Алфа БК Универзитет, Београд

Проф.др Борка Вукајловић, Педагошки факултет, Независни универзитет Бања Лука, БиХ

Резиме: Предмет овог рада је истраживање припреме будућих учитеља на педагошким факултетима за вођење спортских школских секција. Основни циљ истраживања јесте: 1) утврдити да ли и у којој мери су студенти, будући учитељи, припремљени кроз базично образовање на педагошким факултетима за вођење спортских школских секција; 2) утврдити ставове студената, будућих учитеља, о значају школског спорта за развој ученика у основним школама. Задачи истраживања су: 1) анализирати садржаје групе предмета из области физичког васпитања на основним академским студијама смер Учитељ Факултета педагошких наука у Јагодини (Република Србија) са аспекта припреме студената за вођење спортских секција; 2) утврдити ставове студената основних академских студијама смер Учитељ Факултета педагошких наука у Јагодини о властитој припремљености за вођење спортских секција. У раду ће бити коришћена дескриптивно-аналитичка метода, анализа случаја и техника анкетирања.

Кључне речи: учитељи, спорт, основна школа, спортске школске секције

УВОД

У раду ће пажња бити усмерена на припремљеност будућих учитеља за вођење спортских школских секције и спорт као део школске културе. Иако се разматрања о школском спорту углавном усредсређују на његову улогу у психофизичком развоју ученика и пружању могућности да што квалитетније проводе слободно време, сматрамо да је веома важна улога спорта у формирању и неговању врлина које могу да допринесу јачању *истрајности* ученика као појединаца и јачању *солидарности* како унутар спортске екипе тако и у заједници у којој ученик живи.

Ваннаставне активности у основној школи које реализује учитељ, а један од облика ових активности јесу спортске школске секције, омогућују ученицима да „открију” и развијају интересовања за поједине области стваралаштва. Стварањем услова за рад школских спортских секција и систематским увођењем ученика у свет спорта учитељи би, претпоставља се, у великој мери допринели развијању тзв. здраве личности управо преко *образовања савести*, под којом се, на трагу мисли Д. Трбојевића подразумева савестан човек: „Савестан човек има свест о својим дужностима. То не значи само да он своје дужности познаје већ и да их воли. Имајући чврсто уверење о том шта је добро и колика му је вредност, и познајући себе и своју снагу, он се осећа везан за онај део добра који је у његовој снази, и једва чека да искупи дуг свој... ” (Трбојевић, 1938: 69), тј. да своје дужности изврши.

Уколико се од *физичког васпитања* у институционализованом образовању очекују значајни ефекти на развој школске деце, онда овај наставни предмет треба да буде конципиран на

²⁸ Реализацију овог истраживања финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. Уговора 451-03-9/2021-14/ 200140).

посебан начин. Превелико инсистирање на обавезности савладавања свих елемената програма од стране свих ученика може бити контрапродуктивно, јер нису сви ученици атлете. Али јесте битно кроз физичко васпитање неговати дух витештва (потребе да се помогне другима), моралност и солидарност. Физичко васпитање може имати важну улогу у васпитању школске деце уколико доприноси стварању заједништва кроз *игру* и осећају *радости* коју игра изазива.

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР РАДА

Предмет овог рада је истраживање припреме будућих учитеља за вођење спортских школских секција. Циљ рада је да се утврди да ли иницијално образовање студенте на основним академским студијама Учитељ (ОАС Учитељ) Факултета педагошких наука у Јагодини припрема за вођење школских спортских секција. У складу са предметом, и циљем рада постављени су следећи задаци: 1) анализирати садржаје, групе предмета из области физичког васпитања на ОАС Учитељ Факултета педагошких наука у Јагодини и утврдити да ли су присутни садржаји усмерени на припрему студената за вођење школских спортских секција; 2) испитати ставове студената на ОАС Учитељ Факултета педагошких наука у Јагодини о властитој припремљености за вођење школских спортских секција и значају спорта за развој деце основношколског узраста.

У истраживању се пошло од основне претпоставка да иницијално образовање на ОАС Учитељ Факултета педагошких наука у Јагодини студентима пружа знања неопходна за вођење школских спортских секција.

Методе коришћене у овом раду су: дескриптивно-аналитичка метода, анализа случаја и техника анкетања. Анализа случаја представља начин организовања социјалних података, с циљем да се сачува јединствени карактер објекта који се проучава (Gud i Het, 1996: 12), међутим, она има бројне недостатке, а један од највећих је да се тешко обезбеђује квалитативна стандардизација у прикупљању и анализи података. Ипак, аутори су се определили за њену примену јер анализа случаја омогућава формулисање хипотеза које се могу показати као плодотворне за даље истраживање назначене проблематике.

Анкетирани су студенти ОАС Учитељи Факултета педагошких наука у Јагодини, а узорак је чинило укупно 50 студената. Анкетање је обављено у јуну, 2020. године.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР РАДА

Учешће у спорту од појединца захтева велика „лична” улагања и, истовремено, представља развојни ресурс који рационалне стратегије друштвеног развоја не искључују (о спорту се често говори као о „амбасадору” културе и друштва и начину повезивања људи који превазилази државне границе). Међутим, да би потенцијали које спорт иманентно поседује били „друштвено искоришћени” неопходно је да друштво створи услове у којима би спорт постао привлачан за младе људе. А у димензији промоције спорта незаобилазна је улога институционализованог образовања, пре свега на нивоу основног образовања. Представљање и развијање спорта као елемента образовне културе може у одређеној мери да допринесе развоју органске солидарности у друштву. Међутим, ова димензија је потиснута у позадину спортског деловања или је потпуно занемарена – спорт је у функцији личне промоције и амбиција руководећих људи спортских савеза, менаџера, тренера и малог броја такмичара.

„Спорт различитим културама омогућава да истражују старе и нове идентитете и конфликте, нарочито оне који се тичу заједнице, полова, друштвене класе и народности. Политичка етика спорта – у односу на `спортско понашање` и `фер-плеј` - одраз је доминантне, либералнодемократске идеологије на Западу. Институционално, спорт се заснива на нормама за обуку младе елите, пре свега енглеске аристократије и међународних пословних људи. Економијом спорта сада доминира матрица моћи коју

уобличавају управни одбори врхунских спортова, ТНК и глобалне медијске мреже”. (Ђулијаноти, 2008: 6)

Школски спорт, суштински, треба да буде супротстављен комерцијализацији спорта и да развија *заједништво лепоте и врлине, духа и тела*, оне посебности коју су у античком друштву означавали идеалом *калокагатије*. Према том идеалу, спортиста мора поседовати и скуп *врлина*. Тај скуп врлина представља извесни *кредо* дате културе и подстицај појединцима који припадају одређеној култури или, уже, припадницима датог културног обрасца, да прихвате те врлине и кроз процес социјализације пренесу их будућим генерацијама као вредне поштовања и морално прихватљиве. Институционализовано образовање представља један од извора формирања културе и, истовремено, катализатор је одређених културних образаца и вредности. Физичко васпитање као део школске културе може остварити значајан утицај на укупни развој младих генерација кроз прихватање одређених вредности и начина понашања утемељених на моралним начелима (Трифуновић, 2014).

„Физичка активност успоставља `срећну равнотежу у сфери морала`; у спорту слобода је `потпуна` а храброст узвишена; она доприноси моралности тако што `задовољава чула и умирује машту`... атлетство је од суштинске важности за целокупан интелектуални развој...” (Lechner i Boli, 2008: 11)

У овом раду школа се поима као регулаторно окружење унутар кога се формира одређена култура кроз деловање свих актера укључених у „живот” школе. Полази се од концепта школе који се теоријски и методолошки заснива на „хипотези о корелацији између друштвене организације учења и друштвене организације културе” (Гранесе, 1978: 230). Без ширења расправе око питања остваривања прокламованих функција културе школе, тј. развијања различитих делатности и активности свих школских актера који повезују школу са широм друштвеном средином, начелно се можемо сложити да се у школи одвијају процеси који остварују утицај на културу како локалне социјалне заједнице тако и читавог друштва.

Приклањање глобалним стандардима не само у области економије и политичког живота, већ и другим областима попут образовања, довело је до тога да се од модела школе са развијеним функцијама културе, у пракси, одустало. Деловање школе у широј друштвеној средини се svelo само на *образовање* нових генерација, а између школске и ваншколске средине су успостављене *границе*: дошло је до својеврсне сегрегације школе и друштвене средине. Готово да је институционализован „раскорак” између школских норми и културе заједница из којих долазе ученици и, посебно, културе коју ученици сами стварају и на посебне начине исказују, пре свега, као израз супротстављања етаблираним вредностима (друштвеним и школским) (Dibe, 2002). Школа се данас, чини се, не бави препознавањем разлика између социокултурних миљеа из којих долазе ученици у циљу њиховог разумевања и задобијања поверења, већ се бави преношењем одређеног културног обрасца и развијањем механизма наметања тог обрасца ученицима. У мери у којој је школски систем под „лупом” друштвене контроле, у смислу уподобљавања његовог деловања са друштвеним циљевима, у тој мери су и ученици под „лупом” школске контроле, чији је крајњи циљ стварање јединственог система вредности који је темељ одређене културе.

Образовање је постало институционализовано и на неким нивоима – обавезно: „образовање је постало обавезно управо зато што развија оне способности и знања која су нужна за вођење свакодневног живота, тј. минимум нужен за мишљење” (Хелер, 1978: 102) и деловање на подручју културе. Школа је посредник између глобалног и локалног друштва и доприноси промовисању друштвено пожељног начина живота. Школски систем у формирању друштвено пожељног обрасца културе образовањем обухваћених генерација је детерминисан а) културом друштва и стила живота представника различитих социокултурних миљеа тог истог друштва што представља спољни оквир у коме се развија школска култура. Унутрашња школска правила дефинишу особеност школске културе конкретне школе у датој друштвеној средини, која, ипак, није много различита у односу на друге школе на истом институционалном нивоу (Трифуновић, 2014а).

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Анализом *Књиге предмета* (2018) у којој су представљени силабуси свих обавезних и изборних предмета на ОАС Учитељ, установљено је да студенти имају следеће предмете из области физичког васпитања:

1. На првој години:

1) обавезни предмет: *Основе физичког и здравственог васпитања*. Садржај предмета је следећи: а) Теоријска настава - Историјски развој физичке културе и система вежбања. Важни термини у физичкој култури, примена кибернетике у кинезиолошким активностима, теорије и законитости о психосоматским димензијама личности, извори физичке културе кроз физичке, биолошке, психолошке и социолошке законитости. б) *Практична настава (вежбе)* - Утицај процеса телесног вежбања на човечији организам, овладавање студената природним и конструисаним облицима кретања кроз елементе појавних облика у физичкој култури – физичко васпитање, спорт (спортске игре), рекреацију (елементе спортске рекреације), анализа ефеката процеса вежбања.

2) предмет изборног блока 1: *Елементарне игре и скијање*. Садржај предмета: а) Теоријска настава - Улога, значај и законитости кретања (посебно кроз различите флуиде) као природне потребе човека, физичке активности у спрези са осталим граничним наукама, значај природних облика кретања као средства физичког васпитања у процесу правилног раста и развоја човечијег организма. б) *Практична настава (вежбе)* - Елементарне и техничко-тактичке игре на снегу, правила понашања и активности у снежним планинским условима, основна техника алпског смучања (смук право, коси смук, завој ка брегу, завој од брега, плуг, плужни завој, основни завој, широко паралелно вијугање, игре на снегу, спасавање, мере превенције и пружање прве помоћи.

2. На другој години:

1) Предмет изборног блока 4: *Елементарне игре и пливање*. Садржај предмета: а) Теоријска настава - Улога, значај и законитости кретања (посебно кроз различите флуиде) као природне потребе човека, физичке активности у спрези са осталим граничним наукама, значај природних облика кретања као средства физичког васпитања у процесу правилног раста и развоја човечијег организма. б) *Практична настава (вежбе)* - Елементарне и техничко-тактичке игре на сувом и на води, правила понашања и активности у и око водене средине, основна техника пливања краул, прсно, леђно и делфин стилем, игре на води, спасавање утопљеника, мере превенције и пружање прве помоћи утопљенику.

3. На трећој години:

1) Обавезни предмет: *Методика наставе физичког васпитања*. Садржај предмета: а) Теоријска настава - Развој физичког васпитања од првих трагова до данас, Локомоторни апарат, Функционална анатомија, Телесни деформитети, Моторичке способности, Циљ физичког васпитања, Методе рада у настави физичког васпитања, Облици наставног и ваннаставног рада у физичком васпитању, План наставе физичког васпитања, Програм наставе физичког васпитања млађег школског узраста, Спортске игре, Природни - филогенетски облици кретања, Мерење, процењивање, праћење, евидентирање и вредновање у физичком васпитању, *Ванчасовне активности (школске секције, такмичења, излети, логоровања, јавне манифестације)*, Крос, Оптерећење и укупна активност на часу физичког васпитања, Час физичког васпитања и његова структура, Организационо-методичке форме рада на часу физичког васпитања, Материјално-просторни услови за реализацију наставе физичког васпитања, Развијање физичких способности, Спортско-техничко образовање, Оцењивање у настави физичког васпитања. б) *Практична настава (вежбе)* - Развијање физичких способности, усвајање спортско-техничких знања, мерење антропометријских карактеристика, процена моторичких способности, процена постуралног статуса, одабир вежби и рад на корекцији

постуралног статуса, *припрема и реализација елементарних и спортских игара* са применом различитих варијанти, организација и учешће у појединим фазама часа, планирање и реализација часа физичког васпитања.

2) Предмет изборног блока 5: *Основи антропомоторике 1*. Садржај предмета: а) Теоријска настава - састав и функција локомоторног апарата. Функције, састав и подела мишића и мишићних контракција. Теорије и различите поделе моторичких способности. Фактори од којих зависи испољавање различитих моторичких способности (снаге, силе, брзине, агилности, равнотеже, координације, прецизности, гipкости и издржљивости). б) Практична настава (вежбе) - Вежбе - Средства, методе и организационе форме рада које се примењују за развој моторичких способности (снаге, силе, брзине, агилности, равнотеже, координације, прецизности, гipкости и издржљивости).

3) Предмет изборног блока 6: *Основи антропомоторике 2*. Садржај предмета: а) Теоријска настава - Историјски развој тестирања моторичких способности. Врсте и тестови моторичких способности. Фактори од којих зависи испољавање различитих моторичких способности (снаге, силе, брзине, агилности, равнотеже, координације, прецизности, гipкости и издржљивости) и правилно тестирање. б) Практична настава (вежбе) - Организациони облици рада који се примењују за тестирање моторичких способности (снаге, силе, брзине, агилности, равнотеже, координације, прецизности, гipкости и издржљивости). Спровођење различитих тестова за исте моторичке способности.

4) Предмет изборног блока 7: *Спортско рекреативна настава*. Садржај предмета: а) Теоријска настава: Улога, значај и законитости спортских игара, детаљни осврт на историјски развој, *правила и могућности организовања спортско-рекреативних активности* у различитим условима. Улога, значај и законитости елементарних игара и њихова могућност организовања у различитим условима. б) Практична настава (вежбе) - Разноврсне спортско-рекреативне активности популарне у земљи и иностранству. Организовање спортских игара са и без модификације правила.

4. На четвртој години:

1) Обавезни предмет: *Методички практикум физичког васпитања*. Садржај предмета: а) Теоријска настава - Основни појмови – терминологија физичке културе, Развој физичког васпитања од првих трагова до данас, Локомоторни апарат, Антропометријске карактеристике, Телесни деформитети, Моторичке способности, Циљ физичког васпитања, Методе рада у настави физичког васпитања, Облици наставног и *ваннаставног рада* у физичком васпитању, План наставе физичког васпитања, Програм наставе физичког васпитања млађег школског узраста, Физичка вежба (телесна вежба) - основно средство физичког васпитања, Елементарне игре, *Спортске игре*, Природни - филогенетски облици кретања, Мерење, процењивање, праћење, евидентирање и вредновање у физичком васпитању, *Ванчасовне активности (школске секције, такмичења, излети, логоровања, јавне манифестације)*, Крос, Оптерећење и укупна активност на часу физичког васпитања, Час физичког васпитања и његова структура, Организационо-методичке форме рада на часу физичког васпитања, Материјално-просторни услови за реализацију наставе физичког васпитања, Развијање физичких способности, Спортско--техничко образовање, Теоријска знања у реализацији наставе физичког васпитања, Оцењивање у настави физичког васпитања, Лик наставника физичког васпитања, Ставови ученика према физичком васпитању. б) Практична настава (вежбе) - Припрема табела за мерење масе тела, процену брзине, издржљивости, равнотеже и др. моторичких способности, процена постуралног статуса, одабир вежби и рад на корекцији постуралног статуса, *припрема и реализација елементарних и спортских игара* са применом различитих варијанти, планирање и реализација излета, припрема, организација и реализација кроса, праћење ученика путем личног картона.

2) Предмет изборног блока 8: *Спортско-рекреативне активности 1*. Садржај предмета: а) Теоријска настава: Улога, значај и законитости спортске рекреације, као потребе човека,

детални осврт на могућности организовања спортско-рекреативних активности са различитим старосним групама, значај рекреативних активности као сегмента физичке културе. б) Практична настава (вежбе) - Разноврсне спортско-рекреативне активности у зависности од постојећих временских, материјалних и техничких услова.

3) Предмет изборног блока 9: *Спортско-рекреативне активности 2*. Садржај предмета: а) Теоријска настава: Улога, значај и законитости спортских игара, детални осврт на историјски развој, правила и могућности организовања спортско-рекреативних активности, значај спорта и спортских активности као сегмента физичке културе. б) Практична настава (вежбе): Разноврсне спортско-рекреативне активности популарне у земљи и иностранству. Организовање спортских игара са и без модификације правила.

4) Предмет изборног блока 10: *Терминологија у физичкој култури*. Садржај предмета: а) Теоријска настава: Улога, значај и законитости кретања као природне потребе човека, детални осврт на физичке активности у спрези са осталим граничним наукама, значај природних облика кретања као средства физичког васпитања у процесу правилног раста и развоја човечијег организма. б) Практична настава (вежбе) -Елементарне и техничко-тактичке игре, програмски садржаји дефинисани правилном терминологијом у области физичке културе.

Садржаји предмета представљени у силабусима (Књига предмета, 2018) показују да се студенти у оквиру *Методике наставе физичког васпитања, Спортско рекреативне наставе и Методичког практикума физичког васпитања* сусрећу са појмовима *ванчасовне активности, школске секције*, као и начином организације рада истих. Иницијано образовање будућих учитеља за вођење спортских школских секција, дакле, постоји, а да ли је „довољно” можемо наслутити на основу прелиминарних резултата истраживања на узорку од 50 студената Факултета педагошких наука.

У овом раду биће представљени делимични резултати изведеног истраживања. Један од задатака истраживања био је да будући учитељи процене да ли су спремни да воде спортске школске секције. Постављено питање је било отвореног типа, а одговори које су испитаници навели сврстани су у три категорије (табела 1).

Табела 1. Да ли сматрате да ћете након завршетка школовања бити у довољној мери припремљени да водите спортске школске секције?

	Да, стеченим знањем у току студирања оспособљени смо да водимо спортске школске секције	Не, током студија нисмо припремани да водимо спортске школске секције	Мислим да само студенти Факултета спорта и физичког васпитања могу успешно да воде спортске школске секције
F	15	14	21
%	30%	27,5	42,5

Подаци приказани у табели 1, показују да 30% (f=15) испитаника сматра да су током студирања развили компетенције неопходне за вођење спортских школских секција (имају неопходна знања и развили су вештине важне за обављање ових активности). Исти број студената истиче да има лично искуство у организацији спортских активности – активно тренирају у различитим спортским клубовима. С друге стране, 27,5% (f=14) испитаника сматра да током студија нису припремани да воде спортске школске секције. Истичу да им је неопходна додатна припрема која се тиче начина организације рада самих секција, као и више знања о развојним карактеристикама и физичким могућностима деце млађег школског узраста. Интересантан је податак да 42,5% (f=21) студената сматра да само студенти Факултета спорта и физичког васпитања могу успешно да воде школске спортске секције зато што им, претпостављају

испитаници, укупна припрема за будући позив омогућава да стекну неопходне компетенције за ту врсту активности.

Будући учитељи су помоћу петостепене скале процене Ликертовог типа (5 Сасвим се слажем; 4 Слажем се; 3 Неодлучан сам; 2 Не слажем се; 1 Уопште се не слажем) исказали степен слагања са изнетим тврдњама о значају школског спорта за развој деце основношколског узраста (табела 2).

Табела 2. Сагласност будућих учитеља са тврдњама о значају школског спорта за развој деце основношколског узраста

Тврдње	Сасвим се слажем		Слажем се		Неодлучан сам		Не слажем се		Уопште се не слажем	
	f	%	f	%	f	%	F	%	f	%
Спорт и посебно школски спорт су веома важни за развијање истрајности и издржљивости детета.	36	72	9	18	3	6	2	4	-	-
Укључивањем у рад спортских школских секција ученици развијају осећај заједништва и другарство.	39	78	11	22	-	-	-	-	-	-
Спортске активности, посебно екипни спортови, развијају солидарност међу децом - члановима екипе, као и унутар заједница из којих долазе.	29	58	20	40	1	2	-	-	-	-
Бављење спортом развија такмичарски дух и спремност детета да се успешно суочи и са ванспортским изазовима.	33	66	16	32	1	2	-	-	-	-
Бављење спортом треба да постане редовна школска обавеза сваког ученика и саставни део школске културе.	44	88	6	12	-	-	-	-	-	-

На основу добијених података може се закључити да будући учитељи имају позитиван однос према спорту и, посебно, школском спорту. Највећи проценат испитаника (88,0%) је изразио слагање (*сасвим се слажем*) са тврдњом број 5: *Бављење спортом треба да постане редовна школска обавеза сваког ученика и саставни део школске културе*. Нешто мањи проценат (78,0%) је изразио слагање (*сасвим се слажем*) са тврдњом број 2: *Укључивањем у рад спортских школских секција ученици развијају осећај заједништва и другарство*.

Најмањи проценат испитаника (58,0%) је изразио слагање (*сасвим се слажем*) са тврдњом број 3: *Спортске активности, посебно екипни спортови, развијају солидарност међу децом - члановима екипе, као и унутар заједница из којих долазе*.

Добијени подаци показују донекле колебљиве процене будућих учитеља о значају спорта за развој школске деце који се креће у распону од признавања његовог снажног утицаја на формирање осећаја заједништва и другарства због чега, према њима, треба да постане редовна школска обавеза за све ученике, до препознавања мањег утицаја спорта на развијање солидарности у друштву.

ЗАКЉУЧАК

Величина узорка изведеном истраживању даје карактер микроистраживања, што указује на немогућност уопштавања добијених података. Ипак, добијени подаци представљају део слике о испитиваној појави у конкретној локалној средини, на основу којег могу да се наслуте контуре тенденција у области припреме учитеља за вођење спортских школских секција.

На основу података добијених спроведеним микроистраживањем може се закључити следеће:

- већина испитаних студената сматра да није у довољној мери припремљена за вођење школских спортских секција;
- студенти истичу да је у току студија неопходна додатна припрема која се тиче начина организације рада самих секција, као и више знања о развојним карактеристикама и физичким могућностима деце млађег школског узраста;
- студенти Факултета спорта и физичког васпитања су „препознати” као актери који могу успешно да воде школске спортске секције зато што им, претпоставља се, иницијална припрема за будући позив пружа довољно знања и могућности (компетенција) за вођење спортских школских секција. Што, последично, води ка закључку да је неопходна системска и континуирана сарадња између Факултета спорта и физичког васпитања и педагошких факултета који припремају будуће учитеље у домену планирања и организовања спортских школских секција.

ЛИТЕРАТУРА

Dibe, Fransoa. (2002). *Srednjoškolci*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Ђулијаноти, Рићард. (2008). *Sport: kritička sociologija*. Prevod sa engleskog Sanja Stijović Mićković. Beograd: Clio.

Granese, Alberto. (1978). *Dijalektika odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.

Гуд, Виљем. и Хет, Пол. (1966). *Методи социјалног истраживања*. Београд: Вук Караџић.

Heler, Agnes. (1978). *Svakodnevni život*. Beograd: Nolit.

Књига предмета. (2018). Књига предмета (основне академске студије, Учитељ). Јагодина: Факултет педагошких наука. <https://pefja.kg.ac.rs/wpcontent/uploads/Knjiga%20predmeta/OASU.pdf>. (Приступљено: 19.04.2020).

Lečner, Frenk i Boli, Džon. (2006). *Kultura sveta*. Beograd: Clio.

Трбојевић, Дане. (1938). *Образовање савести*. Београд: Српска краљевска академија.

Трифунковић, Весна (2014). Спорт и политика. У Александар Игњатовић и Живорад Марковић (ур.), *Физичка култура и модерно друштво*, 81-87. Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина.

Трифунковић, Весна. (2014а). „Објективно“ проучавање „субјективних“ актера: школска култура и средњошколци. У Драгољуб Ђорђевић и Јасмина Петровић (прир.), *Проучавање друштвених појава: методолошка разматрања*, 183-197. Ниш: Филозофски факултет, Машински факултет.

SCHOOL AND SPORT: THE EDUCATION OF FUTURE TEACHERS FOR LEADING SPORTS SCHOOL SECTIONS

Summary: *The subject of this paper is the research of the preparation of future teachers at pedagogical faculties for leading sports school sections. The main goal of the research is: 1) to determine whether and to what extent students, future teachers, are prepared through basic education at pedagogical faculties for leading sports school sections; 2) determine the attitudes of students, future teachers, on the importance of school sports for the development of students in primary schools. The tasks of the research are: 1) to analyze the contents of a group of subjects in the field of physical education in basic academic studies Teacher at the Faculty of Pedagogical Sciences in Jagodina (Republic of Serbia) from the aspect of preparing students for sports sections; 2) to determine the attitudes of students of basic academic studies Teacher at the Faculty of Pedagogical Sciences in Jagodina on their own readiness to lead sports sections.*

The paper will use a descriptive-analytical method, case analysis and survey technique.

Key words: teachers, sports, primary school, sports school sections

ULOGA TRENERA U RAZVOJU SPORTAŠA

Anita Zovko, redovita profesorica, Filozofski fakultet u Rijeci²⁹

Sara Imamović, magistra pedagogije, Umag

Leo Klapan, magistar kineziologije, OŠ „Pećine“ i OŠ „Srdoči“ u Rijeci

Sažetak: Sport zauzima bitno mjesto u životu i razvoju djece i mladih sportaša pa je nužno da im se u sportu pruži dovoljna količina pozitivnog iskustva kako bi se osigurali pozitivni odgojni učinci i smanjila mogućnost odustajanja od sporta. Stupanj privlačnosti sportskog okruženja djeci i mladima u velikoj mjeri je određen načinom na koji će trener strukturirati sportski kontekst, koje će ciljeve postaviti kao prioritetne i koje će vrijednosti i stavove promovirati te koje će oblike rukovodećeg ponašanja odabirati. Ako navedeni aspekti djeluju na formiranje pozitivnog sportskog iskustva kod mladog sportaša, to će djelovati na njegovu motivaciju i izbor da upravo sport bude okruženje u kojem će razvijati i potvrđivati svoje potencijale.

Ključne riječi: sport, sportaši, trener, odgojni utjecaj

Uloga trenera

Treneri su na prvom mjestu piramide stručnih kadrova u obavljanju stručnih poslova u sportu (Čustonja i sur., 2011; Sindik i Missoni, 2012; Mraz, 1966). Trener kao stručnjak treba poznavati osnovne teorije treninga, kineziološke metodike, sportske medicine, pedagogije i psihologije odgoja i obrazovanja, anatomije, fiziologije sporta te biomehanike (Rogulj i Foretić, 2007). Tušak i Tušak (2001) prema Kašnar (2016) opisuju šest područja koja bi trebala pokriti uloga trenera, a to su: planiranje treninga (suradnja s drugima, postavljanje ciljeva, prilagodba individualnosti sportaša i slično), vođenje treninga (kompetencija trenera i odabir metodologije za rad), nadziranje učinkovitosti treninga, višedimenzionalna skrb o sportašima, pozitivno okruženje, savjetovanje i pomaganje sportašima te vođenje natjecanja.

Posao kojeg trener obavlja izazovan je i složen proces. Takve situacija, s visokim opterećenjima koje zahtjevaju stvaranje pozitivnih iskustava, bez obzira je li riječ o mlađim ili profesionalnim sportašima, od trenera zahtjevaju visoku razinu kompetentnosti radi primjene tjelesnih i informacijskih opterećenja, pronalaska i/ili stvaranja optimalnih metoda i programa rada te primjerenih postupaka kontrole (Čustonja i sur., 2011). Kada je riječ o kompetentnosti trenera najčešće će se u obzir uzimati rezultati koje on postiže sa svojom ekipom (Greblo Jurakić i Keresteš, 2017). Miljković (2009) navodi kako je uloga trenera: instruktor, izvor informacija, motivator, organizator i planer, pedagog, pomagač, prijatelj, procjenjivač, savjetnik, sportaš, vozač, zaštitnik. Dok je prema Barić (2007), kako navodi Kašnar (2016), uloga trenera je biti: strateg, motivator, komunikator, evaluator, instruktor i demonstrator i voditi računa ne samo o sportskim ciljevima, pobjedama i rezultatima, već i o sportašu kao osobi, čime predstavlja učitelja, mentora, savjetnika, osobu od povjerenja i općenito uzor.

Čustonja i suradnici (2011) naglašavaju kako treneri danas, žele li obavljati svoj posao na visokoj razini moraju biti primjereno školovani te se sustavno cjeloživotno obrazovati i usavršavati u svom području.

²⁹ anita.zovko@uniri.hr

Posebna težina uloge trenera uočena je kada se on poistovjećuje s obitelji igrača, posebice mladih sportaša. Naime, trener, pored obitelji, ima najviše utjecaja na sportaše kada je riječ o usmjeravanju razvoja ličnosti (Mraz, 1966). Na sam rad trenera uvelike može utjecati situacija kao i njezini okolinski uvjeti. Jedan od mogućih okolinskih utjecaja jesu i različite stresne situacije. Osim sportaša, i njihovi treneru izloženi su ništa manjem stresu i pritisku okoline. Važna je sposobnost trenera za posjedovanjem kompetencijama koje će pridonijeti boljem nošenju sa stresom, pritiskom te različitim negativnim čimbenicima. Važnost posjedovanja tih kompetencija očituje se u neometanom obavljanju posla trenera, ali i u dobrim međuljudskim odnosima s okolinom (Perak i Barić, 2014).

Posao trenera jest lijep, ali za sobom vuče visoku dozu odgovornosti, slobodnog vremena, stručnog i kulturno – političkog znanja (Mraz, 1966). U skladu s time, važnost posjedovanja kompetencija kod trenera neizostavni je čimbenik u radu sa sportašima (Topčić, 2016). Trener kao osoba koja posjeduje određena znanja o sportu, koja jesu veća nego znanja njegovih igrača, svakako mora posjedovati i pedagoške kompetencije kako bi ta znanja uspio prenijeti na adekvatan i prihvatljiv način te na takav način doprijeti do svakog igrača. Osim toga, u ekipnim sportovima, timove čini veći broj igrača, a uloga trenera u tome jest stvarati pozitivna iskustva kako bi sport imao pozitivne utjecaje uopće na društvo i mlade.

Nadalje, navode se uloge trenera kao komunikatora, stručnjaka i odgajatelja (Topčić, 2016). Navedeno predstavlja važne sposobnosti koje će omogućiti trenerima uspješno vođenje ekipe, uspješnu komunikaciju te postizanje rezultata. Kada je riječ o treneru kao komunikatoru važna je dvosmjerna komunikacija i međusobno razumijevanje u prijenosu informacija, ali i shvaćanju različitih događaja u svakodnevnoj praksi. Uspješna komunikacija koju krasi dvosmjerno razumijevanje i poštivanje smanjuje količinu i mogućnost pojavnosti konfliktnih situacija u odnosu trener - sportaš. Trener stručnjak jest onaj koji ne posjeduje znanja samo o pojedinom sportu već i o teoriji treninga, kineziološkoj metodici, sportskoj medicini, pedagogiji, psihologiji, anatomiji, fiziologiji sporta te biomehanici. Trener kao odgajatelj nije taj koji samo priča o načelima dobrog ponašanja, iskrenosti, uvažavanju, poštivanju već onaj koji svojim primjerom pokazuje svojim igračima odnosno sportašima i na taj način postaje njihov uzor te pridonosi njihovom sportskom razvoju (Topčić, 2016).

Pedagoški takt trenera

Prema Anić i suradnicima (2002) takt je sposobnost dodirivanja, opisuje ga kao prenesenu smisao za finoću i sigurnost ponašanja u ophođenju s drugima, osjećaj za ono što priliči. Prema Jukić (2010) riječ takt dolazi od latinske riječi *tangere* što zapravo znači doticati. Ono zapravo metaforički i opisuje značenje riječi, odnosno opisuje sposobnost čovjeka da „dotakne“ drugog čovjeka riječima, pogledom, gestama. U literaturi se pronalaze opisi i objašnjenje taktičnog nastavnika, ali kako je uloga trenera u rukometu odgoj i učenje mladih sportaša, stoga je ona jednaka ulozi nastavnika u školi.

U skladu s time, trener je pedagoški taktičan ako u svom radu koristi suosjećanje, jačanje, ohrabrivanje, opominjanje, poticanje socijalne/sportske hrabrosti, povjerenje u donošenje odluka drugoga, suglasnost, ali isto tako ne izostavlja neodobravanje, kritiziranje i osuđivanje koje je uvijek popraćeno izraženom spremnosti za pomaganjem (Van Manen, 1991 prema Jukić, 2010). Taktičan trener uvijek je u mogućnosti identificirati se sa sportašima, uočiti razlike između njih (u temperamentu, sposobnostima, motoričnosti), ali ih svejedno tretirati jednako te prepoznaje, potiče i ističe pozitivne osobine (Van Manen, 1991 prema Jukić, 2010).

Metodika rada trenera

Poučavanje i učenje sporta može se ostvarivati na različite načine, ovisno o dobi sportaša, njihovim sposobnostima i razini na kojoj se takmiče. U skladu s time, u metodici rada trenera važno je poznavati igrače s kojima se radi. Prilikom pripreme igrača za natjecanje, pripreme se odvijaju kroz trenažni proces. Kada se gleda sa tehničkog, taktičkog, fizičkog stajališta, jedan od načina stvaranja natjecateljske atmosfere na treningu je pomoću igara na smanjenom prostoru. Kako bi se povećao razvoj i integracija igre na malom prostoru bitno je omogućiti razumijevanje njihovih učinaka kroz fizičko, fiziološko, tehničko, taktično i psihološko stajalište (Rendulić, 2018).

Visokim rezultatima doprinosi često mijenjanje sadržaja kako bi se motiviralo igrače (Topčić, 2016). Kako bi se na temelju rada došlo do određenog cilja, odnosno visokih postignuća, uloga trenera je poštivati sljedeće: princip odgoja, zdravlja, kvalitetne komunikacije, zornosti, sustavnosti, postupnosti, raznovrsnosti, individualizacije, situacije te integralne sportske pripreme (Ivanković, 1982 prema Topčić, 2016; Mraz, 1966). Princip odgoja, kako navodi Topčić (2016), temeljni je princip u sportu i radu mladih sportaša. Važno je poticati i nagrađivati ispravno, a opominjati i ispravljati neispravno ponašanje sportaša. Isto tako, zdravstveno stanje sportaša preduvjet je za bavljenje sportom uopće. Uloga trenera u njegovom radu jest individualan pristup odnosno upućenost u zdravstveno stanje svakog pojedinca. Već navedena, komunikacija trenera izrazito je bitna karika u radu sa sportašima. Prenositi poruke književnim jezikom te dvosmjerno komunicirati sa igračima. U svom radu i prenošenju znanja, poželjno je da trener svoje zamisli i zadatke usmjerene igračima prikazuje na uzoran i jasan način, a najpoželjnija je živa demonstracija. Isto tako, postizanje vrhunskih rezultata ne ostvaruje se preko noći. Važan zadatak trenera je planirati i programirati rad te sustavno pratiti planirane korake. Prilikom usvajanja određenog sadržaja valja se voditi principom postupnosti. S toga, trener u svom svakodnevnom radu koristi: načelo od poznatog prema nepoznatom (usvojena znanja i elementi obogaćuju se novim), načelo od lakšeg prema težem (na samom početku izvode se vježbe bez opterećenja, a zatim one složenije), načelo bližeg prema daljem (na samom početku treninga kreće se od prirodnih elemenata kretanja nakon čega se prelazi na kompleksnije elemente). Motiviranost sportaša izrazito je bitna za trenera i rezultate koje će zajedničkim snagama ostvariti. Iz tog razloga princip raznovrsnosti pokazuje se kao bitna uloga trenera u radu. Vidljiv je u: promijeni mjesta treninga, raznim rekvizitima i pomagala, sadržaji nekih drugih sportova. Na kraju, ali ništa manje važniji jest princip individualizacije. Važno je da trener prepozna one bolje odnosno lošije strane svakog igrača. Na temelju toga, trener može nadopunjavati „praznine“ pojedinih igrača potencijalima i sposobnostima drugih (Topčić, 2016).

Postoje različiti načini na koje se mogu podučavati, a nakon toga i usvajati, znanja, vještine i navike u sportu. Uloga svakog trenera jest pronaći najkraći i najbolji put do tog ostvarenja koristeći različite metode i pomagala. Pomoću metoda i pomagala, tokom sustavnog rada, omogućuje se da igrač znanja, vještine i navike usvoje i automatiziraju. U sportu općenito, važno je osim motorički vještina, razvijati i fizičke kako bi se omogućila uspješna uporaba tih motoričkih vještina u igri. Osim toga, psihofizičke kvalitete kod igrača razvijaju se tijekom treninga pa s toga, učenje i trening ne treba razdvajati s obzirom da su međusobno povezani i nadopunjavaju se.

Kada riječ o prilagodbi metodike rada specifičnim situacijama, jasno je da trener svoj rad prilagođava svojim igračima. Pa tako neće imati jednak odnos s igračem na treningu i na utakmici (Mraz, 1966).

Odnos sportaša i trenera

Pri doživljavanju pozitivnih iskustava kod sportaša, naglašava se izrazito bitna uloga trenera. Sudjelovanje trenera u radu i natjecanju sportaša ima značajan utjecaj. Provedena su broja istraživanja čiji rezultati podupiru potporu i ohrabrivanje od strane trenera, kako tijekom treninga, tako i tijekom natjecanja. A posebno je bitno u slučajevima utakmice i natjecanja kada je važno ostvariti i postići visoke rezultate (Rendulić, 2018). Langu (2010) prema Greblo Jurakić i Keresteš (2017) navodi kako općenito gledano sport pokreće imperativ za postizanjem vrhunskih rezultat. To može biti razlog da on postane nasilna, kompetitivna i stresna aktivnost u kojem su zbog toga narušeni edukativni ciljevi, moralne vrijednosti, tjelesna i psihološka dobrobit sportaša (Greblo Jurakić i Keresteš, 2017). Miljković (2009) objašnjava kako ne postoji najbolji stil rukovođenja trenera već bi svaka konkretna situacija trebala određivati njegovu reakciju. Treneri se danas prvenstveno usmjeravaju na postizanje vrhunskih rezultat u sportu te to vide kao jedini pokazatelj uspjeha. Iz tog razloga oni ponekad u radu prelaze profesionalne granice te se ponašaju na način koji spada u kategorije različitih oblika zlostavljanja (David, 2005). Brkljačić Žagrović i suradnici (2011) kada je riječ o sportu u društvu prepoznaju tendenciju pretvaranja ljudskog tijela u objekt. Treneri profesionalnih sportaša iste

nerijetko doživljavaju isključivo kao natjecatelje, a ne kao osobe sa specifičnim željama i potrebama (Balague, 1999 prema Greblo Jurakić i Keresteš, 2017).

Komunikacija je proces razmijene informacija, ideja, osjećaja putem verbalnim i neverbalnih poruka. Kako bi sama komunikacija uopće nastala važna je potreba za istom (Jurković, 2012). Kvalitetna, dvosmjerna i pozitivna komunikacija od iznimne je važnosti. Kako za pojedinca, firmu, tako i za ekipu komunikacija ima veliki utjecaj na efikasnost i uspjeh. U literaturi se komunikacija u sport opisuje kao kisik, arterija i središnji živčani sustav. Iz toga se može iščitati kolika je komunikacija važna u profesionalnom sportu. Osim međusobne komunikacije, u profesionalnom sportu osobe su uključene i u komunikaciju s medijima, sa sirom javnošću kroz davanje izjava, održavanju motivacijskih govora, govorima na razlogom humanitarnim događajima, dodjelama nagrada i slično. Kako bi sportaš postao ideal u društvu u kojem djeluje, smatrajući se savršenim, potrebno je s toga posjedovati i vještine komuniciranja s obzirom da to predstavlja njegov prvi kontakt sa društvom u cjelini (Marijanović, 2019).

Komunikaciji trenera i njegovih sportaša trebala bi biti dvosmjerna u kojem se razmjenjuju različite poruke i informacije (Spehnjak i Plenković, 2015) te ona kao takva modelira ponašanje svakog pojedinca u njoj, odnosno trenera i sportaša (Barić, 2005). U skladu s time poruka odnosno ideja mora biti poslana na ispravan način, razumljiva te ispravno dekodirana i prihvaćena (Spehnjak i Plenković, 2015). Prema Bariću (2005) odnos sportaša i trenera može pozitivno ili negativno djelovati na trenajni proces, sportaševa dostignuća, ali i na osobni život, posebno kod mladih sportaša. Negativni odnosno neprihvatljivi oblici ponašanja trenera često se ignoriraju, a posebno to dolazi do izražaja kada su takvi oblici povezani sa sportskim uspjehom (Greblo Jurakić i Keresteš, 2017). U današnjem sportu i dalje prevladava stajalište kako je trenerov povik, glasnoća riječi, prijetnja ili govor tijela (npr. hvatanje za glavu) i dalje jedan od glavnih načina poticanja sportaša. A isto tako, postoje različite karakteristike i osobine (znanja i vještine) među sportašima koje po tome zahtijevaju i različite pristupe (Burcar, 2003; Mraz, 1966). Na temelju svega navedenog i jasnog utjecaja trenera na sportaša može se uvidjeti kako stil rukovođenja i ponašanje trenera utječe na motivaciju istog (Barić, 2005; Mraz, 1966).

U komunikaciji trenera i sportaša javljaju se verbalna odnosno neverbalna komunikacija. Neverbalna komunikacija ponekad se zna pojaviti sama, izostavljajući verbalnu, izgovorenu riječ. Radi toga, osim važnosti poznavanja svoji igrača i svoje ekipe, trenerova uloga je biti vješt u iščitavanju "neizgovorenih poruka", neverbalne komunikacije. Pod neverbalnim komunikacijom smatraju se izrazi lica, geste, položaji ili pokreti tijela te ton i boja glasa. Neverbalna komunikacija se može, ali i ne mora podudarati s verbalno izgovorenim riječi. Stručnjaci navode kako neizgovorena riječ odnosno neverbalna komunikacija otkriva više nego verbalna. S toga, važno ju je poznavati, i kao trener biti vješt u iščitavanju poruka koje igrači šalju. U situaciji kada su verbalna i neverbalna komunikacija usklađene, odnos trener - igrač će biti iskreniji, a u suprotnom, odnos se narušava (Marijanović, 2019).

Već je navedeno kako je trener jednak učitelju, ne ovisno o kojoj dobi igrača je riječ. On je osoba koja ipak nosi najviše odgovornosti i obveze ekipe s kojom radi. Pa tako, trenera gledamo kao model čija ponašanja određuje pojedini stil rukovođenja. Bez obzira je li riječ o svjesnoj ili nesvjesnoj razini. Radi boljeg razumijevanja navedenog, u nastavku su navedena dva stila rukovođenja ekipom.

Pa tako imamo:

- Demokratski stil - sportaši aktivni pojedinci prilikom učenja i poučavanja, sudjeluju u procesu donošenja odluka, komunikacija je dvosmjerna, prisutna je empatija, fleksibilnost, međusobno razumijevanje i poštovanje,

- Autoritarni stil - trener dominantan pojedinac, jasna pravila trenera, komunikacija je jednosmjerna, nedostatak empatije; u hitnim situacijama na terenu ovakva stil se smatra poželjnim.

Brojni čimbenici utječu na uspješnost izvedbe, a na kraju i na rezultat sportaša. Bez obzira je li riječ o individualnim ili kolektivnim sportovima, javljaju se trener i igrač čiji je odnos od iznimne važnosti. Stvaranje vrhunskog igrača, ali i ekipe povezano je s trenerom i njegovom odnosu prema radu, igraču, ekipi, posvećenosti istima, kvalitetna komunikacija, međusobno poštovanje. Suprotno tome, najčešće konflikte situaciju u odnosima unutar sporta najčešće su rezultat nedostatka iskrenosti, pozitivnosti, razumijevanja, potpore, davanje povratne informacije, prijateljstva, međusobnog poštovanja, nedostatak direktnog kontakta i komunikacije. Kako bi se to izbjeglo ili svelo na minimum, važno je i trenirati komunikacijske vještine kako bi se uspjelo doći do idealnog odnosa trener – igrač (Marijanović, 2019).

Prikaz dosadašnjih istraživanja

Sport i sportske igre zbog svog brzog razvoja i dinamike koja ga opisuje postaje sve više zanimljivo područje znanstvenika različitih interesa (Spehnyak i Plenković 2015). Na temelju toga, postoje i istraživanja koja ukazuju za različite rezultate važne za pojedince koji uče i proučavaju sport.

Istraživanje provedeno s ciljem ispitivanja stavova sportaša o etičnosti današnjeg sporta u cjelini s fokusom na osnovna pitanja i promišljanja na području sportske etike provedeno je pomoću anonimne ankete pod nazivom „*Etika i sport*“. U ispitivanju je sudjelovalo ukupno 100 ispitanika pri čemu je bilo 38 onih koji se sportom bave profesionalno i 62 onih koji se sportom bave rekreativno. Rezultati ovog istraživanja pokazuju kako se 8,1 % ispitanika u potpunosti slaže s tvrdnjom da su današnji treneri etični, a 32,3 % ispitanika slaže se s tom tvrdnjom. 39,4 % ispitanih sportaša nema stava o etičnosti sportskih trenera, dok se 16,2 % ne slaže s ponuđenom tvrdnjom, a 4 % ispitanika u potpunosti se ne slaže s njom. U odgovorima na pitanje *Slazete li se s tvrdnjom da su treneri etični?* nije utvrđena statistički značajna razlika u stavovima profesionalaca i rekreativaca. Na pitanje: *Smatrate li da je novac stimulans za bolje sportske rezultate?*: 48,5 % ispitanika slaže se, 21,2 % ispitanika u potpunosti se slaže s tvrdnjom, 8,1 % ispitanika nema stav, 17,2 % ispitanika se ne slaže dok se 5,1 % ispitanika u potpunosti ne slaže s tvrdnjom. Nije utvrđena statistički značajna razlika u stavovima profesionalaca i rekreativaca (Brkljačić Žagrović i sur., 2011).

Sindik i Missoni (2012) pisali su rad s ciljem istraživanja razlika između trenera različitih sportova, u dimenzijama zadovoljstva životom i općeg životnog iskustva. U ispitivanju je sudjelovalo 132 trenera iz raznih sportova u Hrvatskoj od čega su u prosjeku treneri više od 13 godina bili uključeni u natjecateljski sport (raspon 0-52 godina), dok je prosjek da se 20 godina bavi profesionalnim sportom (raspon 0-46 godina). Osim toga, od ukupnog broja ispitivanih trenera njih 12 (9%) bili su treneri rukometa, a što se tiče spola od ukupnog broja njih 84 (64%) jesu muškarci dok je 48 ženski trenerica (36%). Rezultati pokazuju da njih 17 (23%) smatra da profesionalni sportaši moraju prestati nastupati u sportskim natjecanjima, ako ne osvoje medalju, barem u nacionalnim prvenstvima. Rezultati pokazuju kako su razlozi zbog kojih su se treneri prestali karijeru u profesionalnom sportu bili: dobrovoljno (npr. zasićenost, dob i sl.) kod 56 trenera (42%), sportske ozljede ili bolesti 30 (23%) trenera, nesporazumi s klubom 9 (7%), neslaganje s njihovim trenerima 14 (11%), kritični životni događaji (npr. brak, rođenja djeteta, preseljenje, zapošljavanje i sl.) u 37 (28%) slučajeva, veće ambicije nego mogućnosti kluba kod 16 (12%) trenera. Istraživanje je pokazalo kako 45 (34%) trenera misli da dobar trener može biti onaj koji nije bio uključen u profesionalni sport u kojem je on postao trener, a 20 (15%) njih smatra da dobar trener može biti i onaj koji sam nije bio vrhunski sportaš. Rezultati pokazuju kako veće prosječne vrijednosti zadovoljstva i optimizma postižu oni koji su ranije osvajali medalje na državnom prvenstvu: bivša uspješnost u vrhunskom sportu vjerojatno daje trenerima optimizam i vjeru u buduće trenerske uspjehe. Isto tako, treneri koji su bili članovi seniorske reprezentacije imaju izraženiji osjećaj da su više postigli u životu, što im je poticaj za dalje. Treneri koji su se prestali baviti sportom zbog kritičnih događaja u životu pokazuju negativnije emocije i stres.

Tomislav Kašnar (2016) u svom diplomskom radu proveo je istraživanje o tome kakve trenere sportaši žele, a kakve imaju. Točnije, želio je ispitati razlike u preferiranom i aktualnom stilu rukovođenja trenera, ali i utvrditi postoje li razlike u preferiranju pojedinog stila rukovođenja trenera s obzirom na spol i tip sporta. U istraživanju je sudjelovalo 160 studenata i studentica Kineziološkog fakulteta u Zagrebu. Rezultati su pokazali kako sportaši i sportašice žele više instruktivnog i demokratskog

trenera koji će im pružiti više pozitivnih povratnih informacija i veću socijalnu podršku. Stvarnost je nešto drugačija, rezultati su pokazali kako sportaši i sportašice imaju autokratskog trenera koji im pruža manje instruktivnosti, pozitivnih informacija i socijalne podrške. Rezultati su pokazali kako sportašice preferiraju više i imaju više pozitivnih povratnih informacija, instruktivnog, demokratskog i suportivnog trenera od sportaša te preferiraju manje i imaju manje autokratskog trenera za razliku od sportaša. Rezultati su pokazali kako sportaši u pojedinačnim i ekipnim sportovima žele više instruktivnog i demokratskog trenera koji će im pružiti više pozitivnih povratnih informacija i veću socijalnu podršku, dok su rezultati aktualnog trenerovog ponašanja po tipu sporta pokazali da sportaši u pojedinačnim i ekipnim sportovima imaju u većoj mjeri autokratskog trenera koji im pruža manje instruktivnosti, pozitivnih povratnih informacija i socijalne podrške nego što oni žele. Rezultati su pokazali kako sportaši u pojedinačnim sportovima preferiraju više i imaju više demokratskog i suportivnijeg trenera sklonijeg davanju pozitivnih povratnih informacija od sportaša u ekipnim sportovima, ali i sportaši individualnih sportova preferiraju manje i imaju manje instruktivnog i autokratskog trenera za razliku od sportaša u ekipnim sportovima.

Studija autora Čustonja, Jukić i Milanović (2011) pisana je s ciljem prikupljanja i analiziranja pokazatelja stručnog rada u sustavu hrvatskog sporta s naglaskom na sportskim trenerima. Ne postoji skoro nikakvi kvantitativni pokazatelji o trenerima i stručnom radu u hrvatskom sportu, a sa stajališta budućeg razvoja sporta u RH važno je imati pokazatelje stručnog rada. U skladu s time, *Nacionalno vijeće za sport* procijenilo je važnim odgovoriti na pitanja o trenerima i stručnom radu u hrvatskom sportu. Prema podacima koje je dostavilo 39 nacionalnih sportskih saveza, poslove trenera u RH obavlja 8.588 osoba od čega je 516 ili 6% žene. To nije stvaran broj s obzirom na to da nisu svi savezi dostavili podatke (njih 3), a neki nisu niti sudjelovali (njih 38). Prema podacima vidljivim u tablici, Hrvatski rukometni savez čini 473 trenera od čega je 86 žena. Takvim pokazateljima Hrvatski rukometni savez čini treći savez u RH po broju trenera. Podatci pokazuju kako u 3.891 sportskom klubu na području RH poslove trenera obavlja 8.588 osoba što znači da po klubu imamo 2,2 trenera. Jasna je potreba za dodatnim stručno educiranim trenerima. Od ukupnog broja trenera, onih trenera seniora ima 840 ili 15,5 %. U Hrvatskom rukometnom savezu od ukupno 417 trenera za koje postoje podaci najveći dio osoba koje obavljaju poslove trenera čine osposobljene za rad u sportu koje ne smiju obavljati te poslove, njih čak 231 ili 55,4%. Prema dobivenim podacima 27,4% trenera u RH angažirano je za obavljanje trenerskih poslova na temelju ugovora o radu te se ti treneri smatraju profesionalcima. Rezultati pokazuju kako 51,2% trenera ima viša primanja od približne prosječne isplaćene plaće u RH za rujun 2011. dok je udio s nižim primanjima približno prosječnih primanja u RH 48,8%.

Perak i Barić (2014) istraživali su razlike suočavanja sa stresom sportskih trenera. Uzorak je činilo 46 trenera i 39 trenerica različitih sportova koji treniraju sportaše različitih uzrasta te koji se natječu u različitim razinama natjecanja (od županijskog do svjetskog). Cilj rada jest ispitati razlike suočavanja sa stresom muških i ženskih trenera sportaša/ekipa natjecatelja, odnosno s obzirom na spol, te razlike suočavanja s obzirom na dob neovisno o sportu i razini natjecanja te dobi sportaša. Rezultati istraživanja pokazuju kako postoje statistički značajne razlike u korištenju strategija suočavanja sa stresom s obzirom na dob trenera. Isto tako, različite strategije suočavanja sa stresom učestalije koriste mlađi treneri što je i za očekivati s obzirom na manjak iskustva u odnosu na starije kolege.

Rad Greblo Jurakić i Keresteš (2017) pisan s ciljem validiranja *Upitnika negativnih ponašanja trenera* (UNPT) s obzirom na to da su postojeći isključivo namijenjen procjeni pozitivnih aspekata trenerovog stila vođenja. Osim toga, dodatni cilj bio je ispitati razlikuju li se sportaši timskih i individualnih sportova u percepciji trenerova ponašanja. Uzorak istraživanja sačinjavali su studenti i studentice Kineziološkog fakulteta, njih 181. Prikupljeni podaci pokazuju kako sportaši individualnih sportova imaju kvalitetnije odnose sa svojim trenerima. Rezultati ovog rada pokazuju kako različite oblike negativnog ponašanja trenera sportaši nisu percipirali kao jedini stil rukovođenja već ih dijele na tri različita oblika nepoželjnog ponašanja, a to su: neosjetljivost za dobrobit sportaša, negativna povratna informacija i usmjerenost na rezultat. Rezultati upućuju na potrebu za edukacijom trenera o obilježjima i posljedicama pojedinih stilova rukovođenja ekipe s naglaskom na trenera timskih sportova.

Rad autora Barića (2005) bavi se motivacijskom klimom odnosno situacijskim i dispozicijskim determinantama u ekipnim sportovima. Ovdje se važan naglasak stavlja na ulogu trenera odnosno njegovo rukovodeće ponašanje. Cilj rada bio je ispitati relacije trenerovog ponašanja i odnosa sa sportašima na motivacijsku klimu sportaša ekipnih sportova. U radu su ispitanici bili košarkaši i nogometaši u dobi od 14 do 17 godina. Na temelju tri mjerna instrumenta došlo se do rezultata ovog istraživanja koji potvrđuju važnost trenerova djelovanja u oblikovanju poželjnih obrazaca motivacijske kime što se procjenjuje kao izrazito važno u radu s mladim sportašima. Točnije rezultati pokazuju kako kod nogometaša trener ima znatan utjecaj na stvaranje motivacijske klime unutra ekipe, odnosno trener koji je sklon davanju socijalne podrške, ali i imati autoritet. Na kraju, kako bi se došlo do detaljnijih rezultata autor predlaže istražiti ispitivati postoje li razlike u procjenama motivacijske klime na individualnoj i timskoj razini.

Spehnik i Plenković (2015) istraživali su u kojoj je mjeri na skali od 1-5 svaki pojedini čimbenik ispitanici doživljavaju kao stresan. Osim toga, cilj je bio saznati kako ispitanici promatraju i doživljavaju svoj posao, smatraju li ga stresnim, a nastojalo se i utvrditi koje čimbenike stresa smatraju da utječu na njih i njihov rad. Istraživanjem se nije mjerila razina stresa već sama percepcija sportaša. Temeljna metoda istraživanja jest anketa, a osnovni instrument koji se koristio jest upitnik koji je izražen na temelju obavljenih intervjua s profesionalnim sportašima. Uzorak su činili sportaši nogometnih, rukometni, vaterpolo, *taekwondo* i odbojkaških klubova, a točan broj bio je 130 ispitanika. Pored ostalih stres faktora, sportaši navode psihičku i fizičku iscrpljenost kao jedna od najintenzivnijih. Prikupljeni podaci pokazuju kako istražujući kategorija stresora: međuljudski odnosi, oskudna komunikacija s kolegama pokazuju niži stupanj stresa dok se kao viši pokazatelj stresa pokazuje čimbenik sukobi s trenerom i drugim sportskim suradnicima. Rezultati ukazuju na viši stres u sukobu s nadređenima može biti između ostalog i rezultat manje slobode u odlučivanju i kreiranju sportskih aktivnosti.

Šimić i Mesić (2014) istraživali su impulzivnosti i suočavanje sa stresom u rukometu odnosno kod rukometaša i rukometašica koji se natječu u hrvatskim rukometnim ligama. Ispitivanje je provedeno na uzorku od 73 rukometaša i 77 rukometašica, u dobi od 14 do 35 godina. Cilj rada bio je ispitati relaciju između osobina impulzivnosti i avanturizma te načina suočavanja sa stresom kod rukometaša. Rezultati pokazuju kako rukometašice pokazuju značajno više rezultate na skalama impulzivnosti. Pri suočavanju sa stresnim situacijama, rukometašice više od rukometaša odabiru stil usmjeren na emocije, izbjegavanje i socijalnu diverziju. Analizom nije dobivena značajna razlika u osobinama ličnosti između sportaša s različitom dužinom staža u klubu. Rukometaši i rukometašice koji za klub igraju duže od 5 godina češće odabiru stil suočavanja usmjeren na problem, izbjegavanje i socijalnu diverziju. Na temelju teorijske podloge i dosadašnjih prikaza istraživanja utvrđeno je kako nedostaju istraživanja ove tematike.

Istraživanje koje je pokušalo otkriti izvore kolektivne učinkovitosti provedeno je u nacionalnoj rukometnoj reprezentaciji u Iranu (Mohammadi i sur., 2018). Posebna svrha ovog fenomenološkog istraživanja bila je pronalaženje iskustava samih rukometaša tijekom njihove sportske karijere. Tijekom ispitivanja korištene su klasifikacije podijeljene na dva dijela, a one jesu: čimbenici unutar ekipe i vanjskim čimbenici. Oni unutar tima jesu: pouzdanost trenera, interakcije unutar ekipe, postignuća ekipe i solidarnost ekipe dok su vanjski čimbenici: financijska i socioemocionalna podrška, financijska i emocionalna podrška obitelji i ekipe kao i medijska podrška i podrška gledatelja. Prikupljeni podatci pokazuju kako bi trener trebao imati niz psiholoških znanja i sposobnosti, ali i ona tehnička znanja kao i sposobnost ujedinjavanja ekipe. Sudionici navode kako bi trener posjedovanjem psihološkog znanja mogao poboljšati ekipnu učinkovitost. Pozitivnom komunikacijom treneri mogu nadahnuti igrače, tehnička znanja trenera omogućuje brži napredak i uspjeh ekipe, stupanj obrazovanja i znanja, kao i ažurnost trenera mogu uvelike utjecati na način učenja, poučavanja i pripremanja ekipe kao i tehniku pristupanja individualcu, interakcija u ekipi odnosi se na pozitivnu i prijateljsku komunikaciju (u vidu ohrabrenja, podrške, vjerovanja u učinkovitost i slično). Kada unutar ekipe postoje pojedinci iz različitih dijelova zemlje kao i svijeta valja poraditi na kulturnim razlikama u smislu njihova prihvaćanja kao jednog od oblika povećanja ekipne učinkovitosti. Osim navedenih, sudionici ovih istraživanja kao glavne karakteristike za postizanje ekipne učinkovitosti navode i: pouzdanost u suigrače i njihove izvedbe, vodstvo kapetana kao jednog od najodgovornijih na terenu,

ekipna postignuća ukazuje na iskustva i sposobnosti ekipe, a pored njih jednako važne procjenjuju: koheziju ekipe, motivaciju ekipe, ekipnu uzbuđenost, sastanci i razgovor unutar ekipe, obiteljska podrška kao bitan pokazatelj duševnog mira, financijska i emocionalna podrška. Na ekipni učinkovitost i izvedbu svakako utjecaj imaju i medijska podrška kao glavni izvori informacija (u smislu pridavanja pažnje rasporedu utakmica, rezultatima i slično) te podrška gledatelja kao jaka motivacija za ekipni nastup. Dakle, iskustva Iranskih rukometaša pokazuju kako je najveća potreba ekipe za učinkovitim trenerom koji će voditi ekipu do uspjeha i postignuća. U profesionalnom rukometu, slučaj je da igrači imaju iskustva s različitim trenerima te lakše procjenjuju učinkovitog od neučinkovitog trenera (Mohammadi i sur., 2018).

Zaključak

Trener kao stručnjak u poslu kojeg obavlja predstavlja osobu s velikom odgovornošću. Polazeći od toga da je njegova uloga komunikatora, odgajatelja, pedagoga, psihologa, ali i prijatelja, njegov posao zahtjeva korištenje različitih kompetencija. Pored kompetencija, trener stručnjak u rastu i razvoju svojih igrača ima ulogu osobe koja usmjerava taj isti razvoj te ga nastoji ostvariti na najbrži i najlakši način. Taj najbrži i najlakši način dovodi do visokih postignuća i rezultata čime se trener, kao i sportaš podiže na viši nivo. Različita istraživanja pokazuju kako postoji veliki utjecaj trenera na rast i razvoj sportaša kao pojedinca te treneri svojim načinom ophođenja i načinom rada uvelike doprinose razvoju sportaša. Dakle, možemo zaključiti kako trener ima veliku ulogu u skladnom rastu i razvoju pojedinca kao sportaša neovisno o njegovoj dobi. Isto tako, uloga trenera je u društvu stvarati pozitivne konotacije i slike sporta kako bi među mladom populacijom ono imalo veliki značaj.

Literatura

1. Alves, A. & Marques, M.C. (2013). Throwing velocity predictors in elite team handball players. *Journal of human sport and exercise*, 8 (3), 1- 4.
2. Anić, Š., Klaić, N., Domović, Ž. (2002). *Rječnik stranih riječi*. SANI-PLUS: Zagreb.
3. Barić, R. (2005). Motivacijska klima u sportskoj ekipi: situacijske i dispozicijske determinante. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 14(4-5), 783-805.
4. Brkljačić Žagrović, M., Brkljačić Beg, S., Mavrinac, M., Sorta-Bilajac Turina, I., Bunjevac, I., Čengić, T. (2011). *Može li suvremeni sport bez svoje etike?- potreba za sustavnom edukacijom*. *JADR: Europski časopis za bioetiku*, 2(1), 93-110.
5. Burcar, Ž. (2003). *Suportivno vođenje igrača u treningu tenisa*. Dostupno na: https://www.hrks.hr/skole/12_ljetna_skola/48-Burcar.pdf
6. Čustonja, Z., Jukić, I., Milanović, D. (2011). *Treneri i stručni poslovi u Hrvatskome športu*. Sveučilište u Zagrebu, Kineziološki fakultet.
7. David, P. (2005). *Human rights in youth sport: A critical review of children's rights in competitive sports*. Routledge Taylor & Francis Group: London and New York.
8. Greblo Jurakić Z. i Keresteš G. (2017). Druga strana medalje: Konstrukcija i metrijske karakteristike Upitnika negativnog ponašanja trenera (UNPT). *Psiholgijske teme*, 26(2), 377-396.
9. Jukić, R. (2010). Metodčki stil i takt nastavnika kao poticaj kreativnosti učenika. *Pedagogijska istraživanja*, 7(2), 291 – 303.
10. Jurković, Z. (2012). Važnost komunikacije u funkcioniranju organizacije. *Ekonomski vjesnik*; 387 – 400.
11. Kašnar, T. (2016). *Kakve trenere sportaši žele, a kave imaju*. Sveučilište u Zagrebu, Kineziološki fakultet.
12. Marijanović, R. (2019). uloga neverbalne komunikacije u odnosu trener – sportaš. Kineziološki fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
13. Miljković, D. (2009). *Pedagogija za sportske trenere*. Sveučilište u Zagrebu: Kineziološki fakultet; Odjel za izobrazbu trenera Društvenog veleučilišta u Zagrebu.

14. Mohammadi Z, Meshkati Z, Zhianpour M. (2018). Exploring collective efficacy sources in the experiences of elite handball players: A qualitative study. *Int J Educ Psychol Res*, 4,42-51.
15. Mraz, J. (1966). *Rukomet*. Športska štampa: Zagreb.
16. Perak, J. I Barić, R.(2014). Razlike u strategijama suočavanja sa stresom muških i ženskih sportskih trenera. *Hrvatski športsko-medicinski vjesnik*; 29 (1); 28-35.
17. Reigal, R.E., Vázquez-Diz, J.A., Morillo-Baro, J.P., Hernández-Mendo, A., Morales-Sánchez, V. (2020). Psychological Profile, Competitive Anxiety, Moods and Self-Efficacy in Beach Handball Players. *Int. J. Environ. Res. Public Health* ,17 (241), 1- 13.
18. Rendulić, K. (2018). Pomoćne igre kao sadržaj u treningu nogometaša. Sveučilište u Zagrebu.
19. Rogulj, N. i Foretić, N. (2007). *Škola rukometa*. Znanstveno – sportskog društvo Grifon: Split.
20. Sindik, J. I Missoni, S. (2012). Razlike između trenera različitih sportova u zadovoljstvu životom i općem životnom iskustvu. *Hrvatski športsko-medicinski vjesnik*, 27 (1) , 34-41.
21. Spehnjak, M. i Plenković, M. (2015). Intrapersonalna i antropološka utjecajna dimenzija komuniciranja na dinamičko i stresno ponašanje profesionalnih sportaša. *Media, culture and public relations*, 6(2), 150-160.
22. Šimić, N. i Mesić, M. (2014). Impulzivnost/avanturizam i suočavanje sa stresom u rukometu. *Hrvatski športsko-medicinski vjesnik*, 29(1), 20-27.
23. Topčić, A. (2016). *Škola rukometa*. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.

THE ROLE OF COACHES IN THE DEVELOPMENT OF ATHLETES

Abstract: *Sport occupies an important place in the life and development of children and young athletes, so it is necessary to provide them with a sufficient amount of positive experience in sports to ensure positive educational effects and reduce the possibility of giving up sports. The degree of attractiveness of the sports environment to children and young people is largely determined by the way in which the coach will structure the sports context, which goals will be prioritized and which values and attitudes will be promoted and which forms of leadership behavior will be chosen. If these aspects affect the formation of a positive sports experience in a young athlete, it will affect his motivation and choice to make sports an environment in which to develop and confirm their potential.*

Keywords: *sport, athletes, coach, educational impact*

AUTONOMIJA ODGOJITELJA I RAZVOJ PARTNERSKIH ODNOSA S RODITELJIMA³⁰

Doc. dr. sc. Anita Mandarić Vukušić³¹

Josipa Periš

Sveučilište u Splitu

Filozofski fakultet u Splitu

Odsjek za pedagogiju

Republika Hrvatska

Sažetak: *Autonomija odgojitelja je temeljno polazište za razvoj njegovih profesionalnih kompetencija. Utemeljena je na znanju, a razvija se preuzimanjem inicijative za istraživanje i unaprjeđivanje odgojno-obrazovnog procesa. Ona se može ostvariti samo u uvjetima u kojima odgojitelj ima potporu ustanove u svom profesionalnom usavršavanju i izboru tema usavršavanja te mogućnost izbora načina na koji će provoditi aktivnosti u svojoj grupi. U uvjetima u kojima odgojitelj ima odgovornost samostalno donositi profesionalne odluke, moći će prilagoditi odgojno-obrazovni proces potrebama djeteta i u taj proces uključiti sve dionike koji pridonose djetetovom cjelovitom razvoju - posebno njegove roditelje. Izgradnjom kvalitetnih partnerskih odnosa s roditeljima, svi ostvaruju dobrobit: djeca ostvaruju veća razvojna postignuća, roditelji imaju podršku u razvoju roditeljskih kompetencija, a odgojitelji priliku putem povratnih informacija roditelja i djece razvijati svoje profesionalne kompetencije. S ciljem utvrđivanja ostvarenja autonomije odgojitelja i procjene partnerskih odnosa s roditeljima provedeno je anketno ispitivanje u kojem je sudjelovalo 110 odgojitelja. Dobiveni rezultati ukazuju na postojanje profesionalne autonomije u izboru broja i tema stručnog usavršavanja. Odgojitelji koji se stručno usavršavaju i aktivno sudjeluju u radionicama te razmjenjuju znanja i iskustva, kritički razmišljaju o partnerskom odnosu s roditeljima te promišljaju o tome kako taj odnos učiniti kvalitetnijim. Moguće je zaključiti da su autonomija i profesionalni razvoj odgojitelja važni čimbenici u stvaranju partnerskih odnosa s roditeljima.*

Ključne riječi: *autonomija odgojitelja, partnerstvo s roditeljima, profesionalni razvoj.*

UVOD

Suvremenu odgojno-obrazovnu praksu moguće je opisati kao dinamičan, neizvjestan i kompleksan proces (Slunjski, 2009; Vujičić, 2008) koji od odgojitelja zahtjeva brzu i kompetentnu prilagodbu. Stoga temeljni dokumenti koji reguliraju rad ustanova za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe, 2010; Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, 2014; Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju, NN 10/1997, 107/07, 94/13, 98/19) od odgojitelja očekuju visoko razvijene profesionalne kompetencije. One su s jedne strane potrebne kako bi se omogućio najviši standard suvremenog pedagoškog rada, dok su s druge strane potrebne kako bi odgojitelji ostvarili partnerske odnose sa svim dionicima odgojno-obrazovnog procesa, a posebno s roditeljima jer se jedino u takvom odnosu omogućava ostvarivanje potpune djetetove dobrobiti i njegovog cjelovitog razvoja. Za odgovaranje na tako visoko postavljena očekivanja odgojitelji trebaju imati razvijenu profesionalnost i

³⁰ Rad je dio znanstveno-istraživačkog projekta "Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva" (potpora Sveučilište u Rijeci, šifra uniri-drustv-18-16 1132, voditeljica prof. dr. sc. Jasminka Zloković).

³¹ Doc. dr. sc. Anita Mandarić Vukušić (amandari@ffst.hr), Josipa Periš (peris.josipa@gmail.com).

odgovornost, ali i fleksibilnost te otvorenost za potrebe današnjih obitelji i djece (Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje, NKRPOO, 2014).

Kompetentno i profesionalno odgovoriti na zahtjeve suvremene pedagoške prakse, a posebno na one koji su često nametnuti „izvana“, te u isto vrijeme biti potpora djetetovom razvoju i njegovim roditeljima predstavlja poseban izazov s kojima se odgojitelji nose. Na taj izazov odgojitelji svakodnevno donose različite profesionalne odluke ovisno o svojim implicitnim teorijama i iskustvima. No, da bi u tom procesu donosili odluke koje će biti u skladu s najvećom dobrobiti djece, moraju biti prvenstveno unutarnje motivirani za cjeloživotno učenje i profesionalni razvoj (Fullan, 2005), ali im je u tome potrebna i podrška ustanova u kojima rade. Postojanje raskoraka između stvarnih radnih uvjeta i slike odgojitelja prikazane u dokumentima, može biti pokazatelj nedovoljno jasnog profesionalnog identiteta odgojitelja, kako na osobnoj tako i na društvenoj razini. Profesionalni identitet odnosi se na sliku samih odgojitelja o sebi i svojoj profesiji, pa nedovoljno zauzimanje njih samih za izgradnju te slike, može biti pokazatelj nedovoljno razvijenog aktivističkog identiteta koji predstavlja temelj autonomije odgojitelja (Fatović, 2016).

Autonomiju je moguće odrediti kao pojam koji označava pravo na neovisnost i samoregulaciju, slobodu odlučivanja i djelovanja bez ikakva vanjskog upletanja (Hrvatska enciklopedija, 2020³²). Uz pojam slobode usko se vezuje pojam odgovornosti koji proizlazi iz spoznaje vlastite slobode (Tischler, 2007). U kontekstu odgojno-obrazovnog rada, autonomiju odgojitelja je moguće objasniti kao aktivno sudjelovanje u kreiranju odgojno-obrazovnih aktivnosti i preuzimanje odgovornosti za kvalitetu odgojno-obrazovnog procesa, ali i za svoj profesionalni razvoj (Tischler, 2007). Odgojitelj razvija svoju autonomiju preuzimanjem inicijative za istraživanje prakse i određivanjem ciljeva svog budućeg profesionalnog razvoja. Stoga, autonomiju odgojitelja potrebno je promatrati i u kontekstu holističkog modela razvoja profesionalnih kompetencija (Cheetham i Chivers, 1996; Gribbin, Young i Aftab, 2016) jer je nemoguće odvojiti proces u kojem odgojitelj djeluje, a da se taj proces istovremeno ne odražava i na njegov profesionalni razvoj. Prema McDonaldu (2018) autonomija odgojitelja se može podijeliti na dvije komponente: opću i kurikularnu. Opća komponenta autonomije je povezana s ozračjem na radnom mjestu odgojitelja, njegovom kreativnošću i upravljanjem odgojnom skupinom dok kurikularna predstavlja slobodu koju odgojitelj ima pri izboru pristupa za odgojno-obrazovni rad s djecom.

Kako bi se ostvarila kvaliteta odgojno-obrazovnog procesa u ustanovi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, potrebno je odgojiteljima omogućiti stvarno preuzimanje odgovornosti za obje komponente. U situaciji u kojoj se od odgojitelja očekuje mehanička primjena obrazaca koje nameće vanjski autoritet (Šagud, 2006), pokazatelj je nepostojanja prostora za razvoj stvarne autonomije odgojitelja. Pored toga, ako odgojitelj i ustanova imaju različite interese, ne samo da odgojitelj ne može razviti autonomiju, on će se često nalaziti u konfliktu s ustanovom, kolegama, roditeljima ili samim sobom (Cameron i Tveit, 2011). Odgojitelji koji rade u takvom okruženju, uglavnom će pokazivati otpor prema naputcima ili razvijati negativne stavove o praksi i njenim dionicima što se uvijek odražava i na ponašanje odgojitelja i kvalitetu njegova rada. No, kritičkim promišljanjem o vlastitoj odgovornosti za kvalitetu prakse i uspoređujući je s najvećim dobrom svakog djeteta iz skupine, moguće je napraviti konstruktivni pomak. Kritičkim promišljanjem odgojitelj može pronaći odgovore na pitanja kako osmisliti i provoditi praksu, a ne biti samo pasivni sudionik profesionalnog usavršavanja koje i sam odgojitelj procjeni nekorisnim za svoj rad ili profesionalni razvoj (Tischler, 2007).

Kako bi odgojitelji mogli ostvariti svoju autonomiju potrebno je kvalitetno inicijalno obrazovanje odgojitelja, koje će ih jednako pripremiti za početak rada u praksi, ali i na daljnje cjeloživotno učenje i profesionalni razvoj. Odgojiteljevo inicijalno obrazovanje prošlo je dug put od tečaja, zabavišnih učiteljica pa sve do sveučilišnog studija ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, a danas je završetkom tih studija moguće napredovati i do razine doktorata znanosti (Mendeš, 2018). Nakon inicijalnog obrazovanja, potrebno je da i sama odgojno-obrazovna ustanova omogućava odgojitelju kontinuirano učenje, podržava odgojitelja u primjeni suvremenih spoznaja o razvoju i učenju djece (Mandarić Vukušić, 2012), ali i potiče razmjenu ideja između svih dionika jer odgojitelj koji je autonoman treba ravnopravne i kompetentne suradnike s kojima će ostvarivati zajednički

³² autonomija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 15. 5. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4755>>.

postavljen je odgojno-obrazovne ciljeve (Domović, 2011). Usmjerenost na zajedničke vrijednosti, razmjenu stavove, otvorenu komunikaciju i konstruktivne rasprave, potiče istraživanje, refleksiju i vrednovanje prakse (Slunjski, Šagud i Brajša-Žganjec, 2006), ustanova se razvija u smjeru organizacije koja uči (Senge, 2009; Slunjski, 2006), a odgojitelj postaje nositeljem promjena i onaj koji unaprjeđuje vrtičko okruženje (Mlinarević, 2000).

Kada odgojitelj ima slobodu i odgovornost donositi profesionalne odluke u dogovoru sa svojim suradnicima, on neće pristajati na formalne promjene, ni na formalne odnose, već će težiti pronalaženju novih načina učenja i razvoja djece i njihovih roditelja kako bi postigao najveću dobrobit djeteta (Šagud i Jurčević Lozančić, 2012). Partnerstvo obitelji i odgojno-obrazovnih ustanova smatra se najvišom razinom odnosa koja se može ostvariti između obitelji i ustanova (Ljubetić, 2012; Ljubetić, 2014; Ljubetić i Mandarić Vukušić, 2012; Višnjic Jevtić, 2018). Takav odnos je potreban jer su „obitelj i vrtić dva temeljna podsustava u kojim se dijete rane i predškolske dobi razvija i raste, zadovoljava svoje osnovne potrebe, stječe svoje spoznaje o sebi i svijetu oko sebe, uči o komunikaciji i odnosima, suživotu, zajedništvu, toleranciji, razvija svoje potencijale i stječe spoznaje i vještine prijeko potrebne za čitav život“ (NKRPOO, 2014, str. 13). Stoga, partnerski odnos ne smije biti formalnost, već stvarnost koju djeca doživljavaju kao cjeloviti kontekst svog odrastanja, u kojem njemu, najvažnije osobe u odrastanju surađuju i brinu se za njegov razvoj (Ljubetić, 2014). Suradnja koja se svodi isključivo na komunikaciju o zadovoljavanju temeljnih potreba za snom, hranom ili druženjem djece, temelji se na potvrdi izvršavanja odgovornosti ustanove, što je ujedno i pokazatelj niže razine suradnje s roditeljima. Viša razina suradnje s roditeljima odgovara modelu uključenosti i koalicijskom modelu, koji se odlikuju većom izbornošću programa rada s djecom, visokom razinom komunikacije o potencijalima djece, zajedničkim donošenjem odluka, dijeljenjem vrijednosti usmjerenih zajedničkom cilju odgoja i obrazovanja (Smrekar i sur., 2010). Stoga, vrednovanjem razine ostvarenog partnerstva s roditeljima možemo doći do jasnih zaključaka o kvaliteti upravljanja ustanovom, ostvarenoj sukonstrukciji učenja, stvarnom napretku djece, a u konačnici, i autonomije odgojitelja (Miljak, 1996; Vujičić, 2008).

Mnoga istraživanja (Christensen, Schneider i Butler, 2011; Hoover-Dempsey i Sandler, 1995; Ljubetić, 2014; Moraru 2019), pokazuju da partnerski odnosi između vrtića i obitelji imaju važan utjecaj na buduću uspješnost djece, djetetov cjelokupni razvoj, ali i razvoj roditeljskih pedagoških kompetencija. Takvi odnosi osnažuju roditelje u roditeljskim izazovima, a dobivajući podršku od odgojitelja u svojem roditeljstvu, roditelji uče o pedagoškim znanjima što im omogućava stvaranje boljih i iskrenijih odnosa sa svojom djecom, ali i ostalim članovima svoje obitelji. Obiteljsko funkcioniranje smatra se primarnim čimbenikom djetetovog razvoja, a kvaliteta komunikacije i povezanost između članova obitelji temeljem za zdrav razvoj djece (Ljubetić, Reić Ercegovac i Mandarić Vukušić, 2020; Olson i Garrall, 2003, prema Zloković i Čekolj, 2018). Krajnja dobrobit partnerskog odnosa dakle je dobrobit djeteta, ali i davanje podrške cjelokupnim obiteljima, posebno onim koje su pripadnice manjina ili socijalno depriviranih sredina. Interpersonalni izazovi partnerstva (Ljubetić, 2014; Višnjic Jevtić, 2018) koji polaze od stavova i percepcija prema obiteljskoj kulturi, klasi i podrijetlu, gledanje na roditelje kao na homogenu skupinu, provedba aktivnosti za roditelje, umjesto s njima, dovodi do otpora roditelja za daljnjom suradnjom. Roditelji žele pomoći svojem djetetu, a ako osjećaju nisko povjerenje u odgojitelja, etiketiranje, prebacivanje krivnje, nerazumijevanje ili okrivljavanje, moguće je da će roditelji ne samo odbijati suradnju s ustanovom, nego imati manje povjerenja i u poželjna roditeljska ponašanja (Moraru, 2019). Obiteljske razlike i posebnosti ne bi smjele dovesti do predrasuda i nerazumijevanja jer autonoman odgojitelj razumije perspektive drugih te bi se ta karakteristika trebala posebno isticati u partnerskom odnosu odgojitelja i roditelja (Castle, 2004).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Problem i cilj istraživanja

Autonomija odgojitelja je usko povezana s kvalitetom pedagoške prakse i njenim unaprjeđenjem. Razvoj autonomije započinje inicijalnim obrazovanjem odgojitelja, a nastavlja se cjeloživotnim učenjem i usavršavanjem. Njen razvoj moguć je u samo u onim ustanovama u kojima postoje uvjeti za profesionalno usavršavanje, poput adekvatne zamjene, dopusta ili materijalnih uvjeta,

a kako bi se odgojitelju omogućila sloboda izbora aktivnosti i preuzimanje odgovornosti za kreiranje uvjeta u kojima će se ostvariti najveća dobrobit svakog djeteta. Autonoman odgojitelj prepoznaje potrebe djece, ali i potrebe osoba koje su djetetu najpotrebnije za njegov zdrav razvoj. Stoga, autonomiju kao i partnerske odnose s drugim odraslim osobama poput roditelja, odgojitelji imaju priliku razvijati u svojoj praksi.

Prema navedenom, cilj je ovog istraživanja utvrditi kako odgojitelji ostvaruju autonomiju i procjenjuju partnerski odnos s roditeljima.

Hipoteze istraživanja

Hg: Nema statistički značajne razlike između načina na koji odgojitelji ostvaruju autonomiju i procjene partnerskog odnosa s roditeljima.

H1: Nema statistički značajne razlike u procjeni partnerskog odnosa s roditeljima s obzirom na broj stručnih usavršavanja odgojitelja.

H2: Nema statistički značajne razlike u procjeni partnerskog odnosa s roditeljima s obzirom na teme koje odgojiteljima pomažu u radu.

H3: Nema statistički značajne razlike u zadovoljstvu stručnim usavršavanjem s obzirom na organizatora stručnog usavršavanja.

Zadatci istraživanja

Da bi se provjerile navedene hipoteze, bilo je potrebno ostvariti sljedeće zadatke istraživanja:

1. ispitati kako odgojitelji procjenjuju podršku u svom profesionalnom usavršavanju
2. ispitati kako odgojitelji procjenjuju odnose s roditeljima
3. utvrditi razlikuju li se procjena partnerskog odnosa s roditeljima s obzirom na sudjelovanje na stručnim usavršavanjima
4. ispitati razlikuju li se procjena partnerskog odnosa s roditeljima s obzirom na teme stručnog sudjelovanja koje odgojitelji izabiru.

Instrument istraživanja

U istraživanju je korišten upitnik koji se sastoji od dva dijela. U prvom dijelu upitnika nalazi se upitnik o općim podacima ispitanika koji je konstruiran za potrebe ovog istraživanja s ciljem prikupljanja deskriptivnih podataka o ispitanicima. Upitnik sadrži 14 pitanja o ispitanicima (spol, dob, duljina radnog staža, vrsta zaposlenja, visina obrazovanja, trajanje programa u kojem rade, vrijeme koje provode u suradnji s roditeljima, učestalost stručnog usavršavanja, zadovoljstvo stručnim usavršavanjem od strane ustanove i nadležnih institucija, te izbora tema koje bi pomogle odgojiteljima u njihovom radu). Drugi dio upitnika ispitivao je samoprocjenu odgojitelja o partnerskom odnosu s roditeljima (Ljubetić, 2013) te sadrži 26 tvrdnji. Na skali procjene od 1 do 5, pri čemu je 1-„uopće se ne slažem“ do 5-„u potpunosti se slažem“, sudionici su procijenili koliko su suglasni sa svakom pojedinom tvrdnjom. Ovim dijelom upitnika utvrdila se samoprocjena odgojitelja o ostvarenom partnerskom odnosu s roditeljima, potrebi za partnerskim odnosom s roditeljima, osposobljenosti za partnerski odnos s roditeljima, savjetodavnoj ulozi odgojitelja te refleksiji potrebnoj za partnerski odnos s roditeljima.

Za potrebe ovog istraživanja korišten je upitnik samoprocjene partnerskog odnosa s roditeljima (Ljubetić, 2013) kojim se željelo utvrditi kako odgojitelji procjenjuju odnos s roditeljima. Prije analize postavljenih zadataka provjerila se valjanost i pouzdanost upitnika. Konstruktna valjanost skale provjerena je metodom osnovnih komponenata, a pomoću Cronbachova alfa koeficijenta izračunata je unutarnja konzistencija izlučenih supskala, tj. pouzdanost skale. Cronbachov alfa koeficijent je utvrđen za supskalu: ostvareno partnerstvo s roditeljima (F1_OSTVPART), Cronbachov alfa=0,68; potreba odgojitelja za partnerskim odnosom s roditeljima (F2_POPART), Cronbachov alfa=0,61; osposobljenost odgojitelja za partnerski odnos s roditeljima (F3_OSPOPART), Cronbachov alfa=0,67; savjetodavna uloga odgojitelja (F4_SAVUODG), Cronbachov alfa=0,62; refleksija odgojitelja potrebna za partnerstvo (F5_REFOPART) Cronbachov alfa=0,61, a koje su objasnile 47,3% ukupne varijance. Kod ispitanih faktora, u najvećoj mjeri traženi pokazatelj veći je od 0,6, iako

su kod nekih varijabli (5, 6, 8, 9, 11, 13 i 19) vrijednosti manje od 0,6. Međutim, navedeno nije nikakva pretpostavka prije testiranja samih hipoteza jer se kod testiranja hipoteza uspoređuje razlika u ocjenama ispitanika unutar samih faktora, a ne između samih faktora. Važno je za napomenuti da jedna tvrdnja može samo ući u ukupnu ocjenu za jedan faktor. Također, neke tvrdnje su sastavljene negacijski (22, 29, 31, 34, 35, 38). Njihove ocjene su obrnute da bi se dobiveni rezultati mogli koristiti za testiranja hipoteza.

Uzorak i postupak istraživanja te metode analize podataka

Anketno ispitivanje provedeno je putem online upitnika, a za te potrebe koristio se Google obrazac. Ispitivanje je provedeno u periodu od 1. 4. do 30. 6. 2020. godine. U istraživanju je sudjelovalo 110 odgojitelja djece rane i predškolske dobi na području Splita, Solina, Dugog Rata, Omiša i Supetra na Braču. Sudjelovanje je bilo dobrovoljno i anonimno, a vrijeme ispunjavanja upitnika u prosjeku je trajalo 10 minuta. U analiziranju podataka provedena je deskriptivna analiza koja je uključivala frekvencije, postotke, srednju vrijednost te mjere odstupanja od srednje vrijednosti. Hipoteze su ispitane odgovarajućim postupcima deskriptivne i inferencijalne statistike te multivarijantnim analizama (faktorska analiza, Kruskal-Wallis test).

U istraživanju su u najvećem broju sudjelovale žene, dok je ispitivanjem obuhvaćen tek jedan (N=1) muškarac. Takav rezultat je bio očekivan jer su u odgojiteljskoj profesiji još uvijek u najvećem broju zaposlene osobe ženskog spola. U istraživanju su u najvećem broju sudjelovale osobe u životnoj dobi od 26 do 45 godina (69 %), te koje imaju do 15 godina radnog staža (77,2 %). U najvećem broju ispitanici imaju završenu preddiplomsku razinu obrazovanja (74,6 %), rade kao stalni zaposlenik (70 %) u vrtićkom programu (75,5 %), i to u 8-satnom ili 10-satnom programu (77,3 %).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

Deskriptivna analiza

Prema odgovorima ispitanika moguće je zaključiti da odgojitelji sudjeluju u najmanje dva stručna usavršavanja (50 %) dok ostala polovica ispitanih odgojitelja sudjeluje na 3 i više stručnih usavršavanja godišnje. Pri tom, pola ispitanika (52,7 %) biraju teme rada s djecom s posebnim potrebama, dok ih teme partnerstva s roditeljima bira tek 16,4 %. Vrijeme koje ispitanici odgojitelji provedu u suradnji s roditeljima manje je od 20 % ukupne radne satnice (64,5 % odgojitelja), dok ih do 40 % radne satnice provede u suradnji s roditeljima (32,7 % odgojitelja).

Prema Purgar i Bek (2014), Agencija za odgoj i obrazovanje je odgovorna za stručno usavršavanje svih odgojno-obrazovnih djelatnika. U Hrvatskoj je stručno usavršavanje obavezno, ali ipak odgojitelj sam odlučuje o putu svog stručnog usavršavanja. Istraživanje Lepičnik Vodopivec (2012), pokazuje da većina odgojitelja bira stručna usavršavanja prema profesionalnim motivima (osobni i profesionalni razvoj), a ne materijalnim. Prema rezultatima ovog istraživanja može se zaključiti da ustanova ranog i predškolskog odgoja daje potporu odgojiteljima za cjeloživotno obrazovanje jer kod 68,2 % ispitanika je ustanova u potpunosti financirala trošak stručnog usavršavanja te ih 67,3 % dobije slobodne dane bez obavezu refundiranja. Također, zadovoljniji su ponudom stručnog usavršavanja od strane ustanove (30,9 %) nego od strane nadležne agencije i ministarstva (15,5 %). Navedeno uvelike olakšava odgojiteljima jer većina njih ne moraju nadoknađivati dane koje su proveli na stručnom usavršavanju te ne trebaju sami financirati stručna usavršavanja. Odgojitelji biraju različite teme koje im pomažu u radu te osnažuju njihov profesionalni razvoj. Dakle, moguće je zaključiti da većina odgojitelja ima slobodu u odlučivanju, a samim time i odgovornost za vlastiti profesionalni razvoj, što u konačnici čini temelj za razvoj njihove autonomije.

U deskriptivnoj obradi tvrdnji na skali samoprocjene partnerskih odnosa s roditeljima dobivene su prosječne ocjene faktora. Prema dobivenim rezultatima F1 - ostvareno partnerstvo s roditeljima (M=4,20) ima vidno veću prosječnu ocjenu od ostalih faktora. Odgojitelji se niti ne slažu niti slažu s tvrdnjama faktora: F5 – refleksija odgojitelja potrebna za partnerstvo (M=3,70), F2 – potreba odgojitelja za partnerskim odnosom (M=3,55), F4 – savjetodavna uloga odgojitelja (M=3,55) te F3 – osposobljenost odgojitelja za partnerski odnos s roditeljima (M=3,34). Dobiveni rezultati pokazuju da odgojitelji procjenjuju da imaju ostvarene partnerske odnose s roditeljima, no kada

procjenjuju elemente koji su potrebni za ostvarenje takvog odnosa, vidimo da nisu u potpunosti sigurni. Prema Maleš i sur. (2010), mnogi budući odgojitelji završe fakultet i ne steknu dovoljne kompetencije potrebne za razvijanje partnerskih odnosa roditelja i odgojitelja. Moguće je zaključiti da zbog nedovoljno razvijenih znanja, vještina ili pozitivnih stavova prema roditeljima, poneki odgojitelji mogu donijeti zaključak da jesu ostvarili partnerstvo s roditeljima, ali kada dublje analiziraju odnos s roditeljima, shvaćaju da ipak nisu u tolikoj mjeri zadovoljni te da postoji prostor za napredak.

Testiranje hipoteza

H1: Nema statistički značajne razlike u procjeni partnerskog odnosa s roditeljima s obzirom na broj stručnih usavršavanja odgojitelja.

Kako bi se bolje razumjelo razliku u procjeni odnosa s roditeljima s obzirom na sudjelovanje u stručnim usavršavanjima bilo je potrebno ispitati prvu postavljenu hipotezu.

Tablica 1. Prosječni rang faktora prema stručnom usavršavanju

Rangovi		F1 – OSTVPART	F2 – POPART	F3 – OSPOPART	F4 – SAVUODG	F5 – REFOPART
Stručno usavršavanje	N	M	M	M	M	M
0-2	55	52,64	47,87	64,55	56,65	53,90
3-4	40	59,06	64,46	40,35	55,30	61,70
5 i više	15	56,50	59,57	62,70	51,83	44,83

Tablica 2. Kruskal-Wallis test prosječnog rang faktora prema broju stručnog usavršavanja

	F1 – OSTVPART	F2 – POPART	F3 – OSPOPART	F4 – SAVUODG	F5 – REFOPART
t	0,968	7,599	14,453	0,278	6,457
df	2	2	2	2	2
p	0,616	0,037	0,001	0,870	0,038

$p < 0,05$

U tablici 1. prikazani su prosječni rangovi ocjena svih dobivenih faktor, dok su u tablici 2. prikazani rezultati Kruskal-Wallis testa prosječnog ranga faktora prema broju stručnog usavršavanja. Prema rezultatima moguće je zaključiti da ne postoji statistički značajna razlika unutar rezultata F1-ostvareno partnerstvo s roditeljima ($t=0,968$, $df=2$, $p=0,616$) i F4-savjetodavna uloga odgojitelja ($t=0,278$, $df=2$, $p=0,870$) s obzirom na broj stručnih usavršavanja. Međutim, za faktore F2-potreba odgojitelja za partnerskim odnosom s roditeljima ($t=7,599$, $df=2$, $p=0,037$), F3-osposobljenost odgojitelja za partnerski odnos s roditeljima ($t=14,453$, $df=2$, $p=0,001$) te F5-refleksija odgojitelja potrebna za partnerski odnos s roditeljima ($t=6,457$, $df=2$, $p=0,038$), utvrđena je statistički značajna razlika s obzirom na broj stručnih usavršavanja. To znači da oni odgojitelji koji odlaze na veći broj stručnih usavršavanja imaju veću potrebu za partnerskim odnosima s roditeljima, osjećaju se sposobnijima za stvaranje partnerskih odnosa s roditeljima te provode više vremena u promišljanju o odnosima s roditeljima. Prema navedenom, prva hipoteza se djelomično prihvaća. Prema Mandarić Vukušić (2012), stručna usavršavanja odgojitelja unaprjeđuju kvalitetu odgojno-obrazovnog rada te obuhvaćaju inicijativu, znanja i vještine odgojitelja. Dakle, moguće je reći da će odgojitelj koji se stručno usavršava biti unutarnje motiviran za stjecanje novih znanja i vještina u područjima koje ga zanimaju, što se može odraziti i na razvoj ostalih kompetencija potrebnih za njegov rad. Vrlo bitna sastavnica odgojiteljskih kompetencija je refleksivnost odgojitelja, koja prema Slunjski i sur. (2006), predstavlja početak razvoja ostalih kompetencija potrebnih za odgojiteljsku profesiju. Odgojitelj koji se stručno usavršava, aktivno sudjeluje u predavanjima, radionicama, razmjenama ideja i iskustava, kritički razmišlja o partnerskom odnosu s roditeljima te promišlja kako taj odnos učiniti kvalitetnijim.

H2: Nema statistički značajne razlike u procjeni partnerskog odnosa s roditeljima s obzirom na teme koje odgojiteljima pomažu u radu.

Kako bi se bolje razumjelo razliku u procjeni odnosa s roditeljima s obzirom na teme stručnog usavršavanja koje odgojitelji biraju ispitala se druga hipoteza.

Tablica 3. Prosječni rang faktora prema temama koje pomažu odgojiteljima u radu

		F1 – OSTVPART	F1 – OSTVPART	F1 – OSTVPART	F1 – OSTVPART	F1 – OSTVPART
Odabrana tema	N	M	M	M	M	M
PDPP	34	63,41	55,26	55,78	60,91	58,66
PRPO	24	56,83	64,21	57,79	50,19	59,67
PRLZ	18	26,28	30,50	56,28	54,06	46,50
DP	16	51,66	61,50	45,97	59,97	57,75
UARPO	9	81,61	50,33	70,50	56,67	45,22
KOOU	4	67,25	60,00	44,38	46,00	59,13
Ni	5	56,40	91,80	52,20	40,60	54,80

Tablica 4. Kruskal-Wallis test prosječnog ranga faktora prema temama koje odgojiteljima pomažu u radu

	F1 – OSTVPART	F2 - POPART	F3 - OSPOPART	F4 – SAVUODG	F5 - REFOPART
t	24,329	20,367	4,163	3,543	3,371
df	6	6	6	6	6
p	0,000	0,002	0,655	0,738	0,761

p<0,05

U tablici 3. prikazani su prosječni rangovi ocjena svih dobivenih faktor, dok su u tablici 4. prikazani rezultati Kruskal-Wallis testa prosječnog ranga faktora prema broju stručnog usavršavanja. Ne postoji statistički značajna razlika unutar faktora F3 - osposobljenost odgojitelja za partnerski odnos s roditeljima (t=4,163, df=6, p=0,655), F4 - savjetodavna uloga odgojitelja za partnerski odnos (t=3,543, df=6, p=0,738) i F5 - refleksija odgojitelja potrebna za partnerski odnos s roditeljima (t=3,371, df=6, p=0,761) s obzirom na teme stručnog usavršavanja koje odgojiteljima pomažu u radu. Ipak, postoji statistički značajna razlika unutar faktora F1 - ostvareno partnerstvo s roditeljima (t=24,329, df=6, p=0,000) i F2 - potreba odgojitelja za partnerskim odnosom s roditeljima (t=20,367, df=6, p=0,002) s obzirom na teme stručnog usavršavanja, na način da oni odgojitelji koji biraju teme stručnog usavršavanja o partnerstvu s roditeljima, procjenjuju da ostvaruju partnerske odnose s roditeljima i za tim imaju veću potrebu. Prema rezultatima, druga hipoteza se djelomično prihvaća. Odgojitelji smatraju vrlo bitnim kompetencije iz područja razvojne psihologije i pedagogije koje im omogućavaju profesionalnu autonomiju (Lepičnik Vodopivec 2012, prema Borovac 2014). Kao što bi roditelji trebali imati mogućnost izbora teme koje njih interesiraju (Požnjak Malobabić, 2004) tako bi i odgojitelji trebali imati mogućnost samostalnog izbora tema koje procjenjuju da su im potrebne u trenutnoj praksi. Tek kad su odgojitelji aktivno angažirani i unutarne motivirani dolazi do razvoja profesionalne autonomije. Moguće je zaključiti da odgojitelj koji razvija svoju profesionalnu autonomiju kroz samostalnost u odabiru tema stručnog usavršavanja, kvalitetnije razvija svoj partnerski odnos s roditeljima i održava interes za daljnjim usavršavanjem u tom području.

H3: Nema statistički značajne razlike u zadovoljstvu stručnim usavršavanjem s obzirom na organizatora stručnog usavršavanja.

Kako bi se bolje razumjelo razliku u procjeni odnosa s roditeljima s obzirom na teme stručnog usavršavanja koje odgojitelji biraju ispitala se druga hipoteza.

Tablica 5. Prosječne ocjene zadovoljstva stručnim usavršavanjem od strane nadležne agencije i ministarstva te nadležne ustanove

<i>Zadovoljstvo stručnim usavršavanjem:</i>	N	M	SD
Od strane nadležne agencije i ministarstva	110	1,94	0,61
Od strane ustanove	110	2,20	0,62

Tablica 6. Testiranje razlika u procjeni zadovoljstva stručnim usavršavanjem s obzirom na organizatora

<i>Usporedba zadovoljstva stručnim usavršavanjem</i>	M	SD	t	df	p
Zadovoljstvo od strane nadležne agencije i ministarstva te zadovoljstvo od strane ustanove	-0,26	0,66	-4,195	109	0,000

$p < 0,05$

U tablici 5. prikazani su prosječni rangovi ocjena svih dobivenih faktor, dok su u tablici 6. prikazani rezultati t-testom. Utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika u prosječnoj ocjeni zadovoljstva ponudom stručnih usavršavanja od strane agencije i ministarstva te od strane ustanove ($t=-4,195$, $df=109$, $p=0,000$). Treća hipoteza se odbacuje, jer postoji statistički značajna razlika u zadovoljstvu stručnim usavršavanjem s obzirom na organizatora stručnog usavršavanja. Odgojitelji su vidno zadovoljniji ponudom stručnog usavršavanja unutar svoje ustanove nego ponudom stručnog usavršavanja od strane nadležne agencije i ministarstva. Rezultat je u skladu s podacima iz deskriptivne analize te s dosadašnjim istraživanjima. Prema Tomić (2012), primanje informacija i stjecanje znanja na predavanjima i seminarima nadležne agencije i ministarstva ne mogu odgovoriti zahtjevima svim ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Prema Slunjski (2008), vrtić je živi organizam u kojem se stalno događaju promjene te se stvarno profesionalno usavršavanje odgojitelja, odvija u samom vrtiću, a ne izvan njega. Ustanova koja kontinuirano organizira stručna usavršavanja prema potrebama odgojitelja, suvremenog društva i znanstvenih teorija, omogućuje odgojitelju da bude autonoman, odgovoran i emancipirani pojedinac (Mandarić Vukušić, 2012, str. 68). Zaključuje se da suvremeni odgojitelj teže autonomiji i slobodi u svom stručnom usavršavanju i profesionalnom razvoju, a da je ustanova ranog i predškolskog obrazovanja ključan čimbenik u ostvarivanju navedenoga.

Na temelju dobivenih rezultata, može se zaključiti da se glavna hipoteza, (H_g) *nema statistički značajne razlike između načina na koji odgojitelji ostvaruju autonomiju i procjene partnerskog odnosa s roditeljima*, djelomično prihvaća. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da su odgojitelji djelomično zadovoljni partnerskim odnosom s roditeljima te svojom profesionalnom autonomijom, što dodatno naglašava važnost daljnjeg poticanja autonomije odgojitelja. Navedeni zaključak ističe važnost refleksije, samorefleksije i kritičkog promišljanja kao bitnih sastavnica autonomije odgojitelja, ali i razvoja kvalitetnih partnerskih odnosa s roditeljima. Odgojitelj svoj profesionalni razvoj nikad ne završava, već je to proces u kojem se on kontinuirano usavršava, nadograđuje svoja znanja i mijenja odgojno-obrazovnu praksu zajedno sa sustručnjacima, roditeljima i lokalnom zajednicom.

ZAKLJUČAK

Odgojitelj je pokretač i temelj kvalitete odgojno-obrazovne prakse te provedbe kurikulumu vrtića. Da bi odgojitelji ostvarili kvalitetu, potrebno im je osigurati kontinuirani profesionalni razvoj koji započinje inicijalnim obrazovanjem, a razvija se cjeloživotnim učenjem. Odgojiteljeve ključne kompetencije su kreativnost, istraživačka znatizelja te sposobnost za refleksiju i samorefleksiju, a one su odgojitelju potrebne kako bi razvio autonomiju, jer se autonomija razvija jedino preuzimanjem inicijative i zauzimanjem uloge istraživača u odgojno-obrazovnoj praksi. Autonoman odgojitelj je slobodan i odgovoran za svoje profesionalno usavršavanje te ne prihvaća gotova rješenja, ne preuzima naučene obrasce ponašanja, već mijenja odgojno-obrazovnu praksu građenjem odnosa sa sustručnjacima, roditeljima i lokalnom zajednicom.

Obitelj i vrtić su dva temeljna sustava u kojem se dijete razvija i raste te su usmjereni na postizanje zajedničkog cilja, a to je dobrobit djeteta. Postizanje zajedničkog cilja je moguće ostvariti u

ravnopravnom partnerskom odnosu odgojitelja i roditelja. U navedenom odnosu, roditelji i odgojitelji snose zajedničku odgovornost, a na moguće zapreke gledaju kao izazove. Kompetentni odgojitelji se reflektivno osvrću na partnerski odnos s roditeljima, pokušavaju bolje upoznati, a zatim i razumjeti roditelje i njihovu obiteljsku kulturu te ulažu vrijeme, trud i volju za razvoj pedagoških kompetencija roditelja. Stoga, temeljni zaključci ovog istraživanja još jednom su potvrdili da podržavajući odgojitelja da preuzme odgovornost za kvalitetu odgoja i obrazovanja, omogućavamo i višu razinu partnerskih odnosa s roditeljima.

LITERATURA

1. Borovac, T. (2014). Percepcije studenata odgojiteljskih studija o odgojiteljskom pozivu u odnosu na razine obrazovanja, *Školski vjesnik*, 63, (1-2), 23-36.
2. Cameron, D. L. i Tveit, A. D. (2011). The Policy Implementation Challenges of Individual Plans for Preschool Children with Disabilities, *International Journal about Parents in Education*, 5(1). Pristupljeno 24.4.2020. na: <http://www.ernape.net/ejournal/index.php/IJPE/article/viewFile/112/72>
3. Castle, K. (2004) The meaning of autonomy in early childhood teacher education, *Journal of Early Childhood Teacher Education*. 25:1, 3-10, DOI:10.1080/10901020402501033
4. Cheetham, G. i Chivers, G. (1996). Towards a Holistic Model of Professional Competence, *Journal of European Industrial Training*. 20. 20-30. 10.1108/03090599610119692.
5. Christensen, K., Schneider, B. i Butler D. (2011). Families with School-Age Children. *The Future of Children*, Vol. 21, No. 2, Work and Family (FALL 2011), 69-90.
6. Domović, V. (2011.). Učiteljska profesija i profesionalni identitet učitelja. U: V. Vizek Vidović (ur.). *Učitelji i njihovi mentori* (pp. 11-37). Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
7. Fatović, M. (2016). Profesija i profesionalni razvoj odgojitelja. *Školski vjesnik*, 65 (4), 623-638.
8. Fullan, M. (2005). *Leadership and sustainability: System thinkers in action*. London: Sage Publications.
9. Gribbin, J., Young, R., Aftab, M. (2016). Towards a holistic framework of design competence. 20th DMI: Academic Design Management Conference, *Inflection Point: Design Research Meets Design Practice Boston, USA*, str. 22-29.
10. Hoover-Dempsey, K., & Sandler, H. (1995). Parental involvement in children's education: Why does it make a difference? *Teachers College Record*, 97, 310-331.
11. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 15. 5. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4755> (autonomija).
12. Lepičnik Vodopivec, J. (2012). Neka gledišta stalnog stručnog usavršavanja odgojitelja predškolske djece u Sloveniji. *Metodički obzori*, 7 (3), 37-45.
13. Ljubetić, M. (2012). Nužne promjene u percepciji partnerstva obitelji i ustanove ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja U: Ljubetić M., Mendeš, B. (ur.), *Prema kulturi (samo)vrjednovanja ustanove ranog i predškolskog odgoja – izazov za promjene*. 50-62. Kaštel Novi: Nomen Nostrum Mudnić d.o.o.
14. Ljubetić, M. (2014). *Od suradnje do partnerstva između obitelji, odgojno-obrazovne ustanove i zajednice*. Zagreb: Element.
15. Ljubetić, M., Mandarić Vukušić, A. (2012). Razumijevanje partnerstva i osposobljenost odgojitelja za građenje partnerskih odnosa s roditeljima U: Pehlić, I., Vejo, E., Hasanagić, A. (ur.): *Suvremeni tokovi u ranom odgoju*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, 2012. str. 591-609
16. Ljubetić, M., Reić Ercegovac, I. i Mandarić Vukušić, A. (2020). Percepcija obiteljske komunikacije adolescenata i njihovih roditelja - Rezultati preliminarnog istraživanja. *Nova prisutnost*, XVIII (2), 279-292. <https://doi.org/10.31192/np.18.2.4>
17. Mandarić Vukušić A. (2012). Usklađenost ili raskorak – obrazovanje odgojitelja djece rane i predškolske dobi i potrebe prakse. U: Ljubetić M., Mendeš, B. (ur.), *Prema kulturi (samo)vrjednovanja ustanove ranog i predškolskog odgoja – izazov za promjene*. 50-62. Kaštel Novi: Nomen Nostrum Mudnić d.o.o.
18. McDonald, A. C. (2018). Kindergarten Teacher Autonomy in High and Low Socioeconomic Environments. *Missouri State University Graduate Theses*. Missouri State University. Pristupljeno: 24.4.2020. na: <https://bearworks.missouristate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4288&context=theses>
19. Mendeš, B. (2018). *Profesionalno obrazovanje odgojitelja predškolske djece: od jednogodišnjeg tečaja do sveučilišnog studija*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
20. Miljak, A. (1996). *Humanistički pristup teoriji i praksi predškolskog odgoja*. Velika Gorica-Zagreb: Persona s p.o
21. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2014). *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*. Zagreb.

22. Mlinarević, V. (2000). Kompetencija odgojitelja i autonomija djeteta. U: Babić, N., Krstović, J. (ur), *Interakcija odrasli - dijete i autonomija djeteta: zbornik radova sa znanstvenog kolokvija s međunarodnim sudjelovanjem*. (str. 143-150). Osijek: Visoka učiteljska škola; Rijeka: Visoka učiteljska škola.
23. Moraru, M. (2019). Study On Difficulties In Building Of The School-Family Partnership. 624-630. DOI: 10.15405/epsbs.2019.08.03.74.
24. Narodne novine (2010). Državni pedagoški standard predškolskog odgoja i naobrazbe. *Narodne novine br.: 63/08 i 90/2010*. Pristupljeno 15.4.2020. na: https://narodnenovine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_63_2128.html
25. Narodne novine (2019). Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju. *Narodne novine br.: NN 10/97, 107/07, 94/13, 98/19*. Pristupljeno: 15.4.2020. na: <https://www.zakon.hr/z/492/Zakon-o-pred%C5%A1kolskom-odgoju-i-obrazovanju>
26. Požnjak Malobabić, A. (2004). Stručno usavršavanje po izboru. *Dijete, vrtić, obitelj, 10* (37), 20-22. Preuzeto 15.7.2020. s: <https://hrcak.srce.hr/178243>.
27. Purgar i Bek (2014). Pravo odgojno-obrazovnih radnika na trajno stručno osposobljavanje i usavršavanje. *Pravni vjesnik, 30* (2), 344-351.
28. Senge, P. (2009). *Peta disciplina: principi i praksa učeće organizacije*. Zagreb: Mozaik knjiga.
29. Slunjski, E. (2006). *Stvaranje predškolskog kurikulumu u vrtiću-organizaciji koja uči*. Zagreb. Mali Profesor, Čakovec: Visoka učiteljska škola u Čakovcu.
30. Slunjski, E. (2008). *Dječji vrtić-zajednica koja uči, mjesto dijaloga, suradnje i zajedničkog učenja*, Zagreb: Spektar Media. *Život*
31. Slunjski, E., Šagud, M. i Branša-Žganec, A. (2006). Kompetencije odgojitelja u vrtiću - organizaciji koja uči. *Pedagogijska istraživanja, 3* (1), 45-57.
32. Slunjski, E. (2009). Postizanje odgojno-obrazovne prakse vrtića usklađene s prirodom djeteta i odraslog. *Život i škola, LV* (22), 104-115. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/47432>
33. Smrekar, C., Cohen-Vogel, L., Lee, J. E. (2010). Mapping family-school relations in comprehensive school reform model and charter school design. A call for a New Research Agenda. In: Christenson, S. L., Rechly, A. L. (ur.). *Handbook of school – family partnership* (str. 380-403). Taylor and Francis.
34. Šagud, M. (2006). *Odgajatelj kao reflektivni praktičar*. Petrinja: Visoka učiteljska škola.
35. Šagud, M., Juričević-Lozančić (2012). Značenje kritičke refleksije i samorefleksije za istraživanje i unapređivanje pedagoške prakse. U: Ljubetić M., Mendeš, B. (ur.), *Prema kulturi (samo)vrjednovanja ustanove ranog i predškolskog odgoja – izazov za promjene*. 50-62. Kaštel Novi: Nomen Nostrum Mudnić d.o.o.
36. Tischler, D. (2007). Autonomija učitelja i njihov profesionalni razvoj. *Pedagogijska istraživanja, 4*(2), 293–299.
37. Tomić, I. (2012). Profesionalna uloga odgojitelja u kvaliteti ustanove za rani i predškolski odgoj. U: Ljubetić M., Mendeš, B. (ur.), *Prema kulturi (samo)vrjednovanja ustanove ranog i predškolskog odgoja – izazov za promjene*. 50-62. Kaštel Novi: Nomen Nostrum Mudnić d.o.o.
38. Višnjić Jevtić, A. (2018). Suradnički odnosi odgojitelja i roditelja kao pretpostavka razvoja kulture zajednica odrastanja. U: Benčec Nikolovski, A. (ur.), *Izazovi suradnje – Razvoj profesionalnih kompetencija odgojitelja za suradnju i partnerstvo s roditeljima*. Zagreb: Alfa.d.d.
39. Vujičić, L. (2008). Kultura odgojno-obrazovne ustanove i kvaliteta promjena odgojno-obrazovne prakse. *Pedagogijska istraživanja, 5* (1), 7-20. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/118267>
40. Zloković, J. i Čekolj, N (2018). *Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa*. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet: Rijeka.

**AUTONOMY OF KINDERGARTEN TEACHERS AND DEVELOPMENT OF PARTNERSHIP
WITH PARENTS**

PhD Anita Mandarić Vukušić³³
Josipa Periš
University of Split
Faculty of Humanities and Social Sciences
Department of pedagogy
Republic of Croatia

Summary: *The autonomy of a kindergarten teacher is the fundamental starting point for the development of their professional competencies. It is based on knowledge, and is developed by taking the initiative to research and improve the educational process. It can be achieved only in conditions in which the kindergarten teacher has the support of the institution and the choice of training topics in their professional development, as well as the possibility of choosing a way in which they will carry out activities in their group. In conditions in which the kindergarten teacher has the responsibility to independently make professional decisions, they will be able to adapt the educational process to the needs of the child and include in this process all participants who contribute to child's overall development – especially their parents. Everyone benefits from building quality partnerships with parents: children accomplish greater developmental achievements, parents have support in the development of parental competencies, and kindergarten teachers have the opportunity to develop their professional competencies through feedback from parents and children. With aim to research the realization of the autonomy of kindergarten teachers and to assess partnerships with parents, a survey was conducted in which 110 kindergarten teachers participated. The obtained results indicate the existence of professional autonomy when it comes to choice of number and topics for professional development. Kindergarten teachers who develop professionally and actively participate in workshops, as well as exchange knowledge and experiences, think critically about the partnership with parents and think about how to make that relationship better. It is possible to conclude that autonomy and professional development of kindergarten teachers are important factors in creating partnerships with parents.*

Key words: *autonomy of kindergarten teachers, partnership with parents, professional development.*

³³ PhD Anita Mandarić Vukušić (amandari@ffst.hr), Josipa Periš (peris.josipa@gmail.com).

ŠKOLSKI PEDAGOG I MEDIJSKA PISMENOST

Dr. sc. Sofija Vrcelj

Andrea Lach, mag. educ. philol. croat. et paed.

Sažetak: U radu se nakon teorijske analize medija i njihova utjecaja na djecu te isticanja potrebe za medijskom pismošću iznose rezultati istraživanja o važnosti školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti. Rezultati istraživanja ukazali su na to da je potrebno raditi na promicanju medijske pismenosti u školama, a glavni razlozi za to su sve veća izloženost medijskim sadržajima, shvaćanje medija kao čimbenika koji višestruko utječe na djecu i mlade, nesigurnost u značenje pojma medijska pismenost te nedovoljna, odnosno neadekvatna zastupljenost tih sadržaja u nastavi. Kao najpogodnije oblike za promicanje medijske pismenosti sudionici istraživanja najviše su istaknuli radionice, projekte, preventivne programe, suradnju s ostalim dionicima škole, organiziranje posjeta ustanovama te provođenje istraživanja i osiguravanje programa stručnog usavršavanja na temu medijske pismenosti u školama.

Ključne riječi: mediji, medijska pismenost, školski pedagog.

Uvod u temu

U 20. i 21. stoljeću novi su mediji prisutni u gotovo svim aspektima svakodnevnog života. Društvene mreža kao što su Twitter, Facebook, Instagram i Tumblr unijele su revolucionarne promjene u komunikaciju, kako i profesionalnom, tako i u osobnom životu. Uvođenje Skype-a također je poboljšalo način komuniciranja glasovnim i video kontaktom. Ovi digitalni alati za komuniciranje omogućuju ponovno spajanje obitelji, prijatelja i poslovnih partnera koji su na različitim lokacijama (Tapscott, 2009). Bežični uređaji kao što su pametni telefoni i tableti nude nam pogodnost rada i komunikacije u pokretu, bilo kad i bilo gdje. Možemo gledati televizijske programe, filmove i YouTube isječke, prenositi vlastite slike ili priče, ostati u kontaktu s obitelji i prijateljima i umrežiti se s kolegama diljem svijeta jer nismo više privezani za radni stol (Ostrički, 2015). Pojam „novi mediji“ obuhvaća sadržaje koji se kreiraju, pohranjuju ili preuzimaju u digitalnom obliku, a obuhvaćaju tekst, fotografije, audio i videozapise. Proliferacija medijskih tehnologija, komercijalizacija i globalizacija medijskih tržišta, fragmentacija masovne publike i porast „interaktivnosti“ u osnovi transformiraju svakodnevna iskustva mladih s medijima (Buckingham, 2008). Novi mediji učinili su pomak prema „participativnoj kulturi“, uključujući različite društvene mreže, suradničke oblike rješavanja problema i nove oblike cirkulacije informacija. Retorika oko novih medija često utjelovljuje tvrdnju da elektronički mediji pomažu stvoriti ravnopravnije i *oslobođenije* društvo jer omogućuju pristup svima koji žele govoriti, bez posredstva snažnih interesa koji kontroliraju sadržaj tiskanih medija i kanala emitiranja. Ne trebamo biti bogati i moćni da bismo pristupili *World Wide Webu*. Mediji, međutim, mogu stvoriti iskrivljenu sliku svijeta, stoga je pri proučavanju medija i njegovih funkcija važno moći (de)konstruirati poruke koje šalju mediji, bez obzira radi li se o *starim* ili *novim* medijima. (De)konstrukcija poruka generira potrebu medijske pismenosti svih čitatelja, a posebice „digitalnih urođenika“ (Tyner, 2010).

U posljednje se vrijeme sve više ukazuje na značaj medijske pismenosti, što rezultira istraživanjima koja koriste različite definicije (Carlsson, ed., 2019). Prvi je put medijska pismenost definirana 1992. godine na konferenciji *National Leadership Conference on Media Literacy*, i to kao „spodobnost pristupa, analize, vrednovanja i odašiljanja poruka posredstvom medija“ (Aufderheide, 1992). Jedan od vodećih teoretičara medijske pismenosti i pokretač medijske pismenosti u Velikoj Britaniji Len Masterman (2001 prema Kink 2008) navodi sličnu definiciju, prema kojoj je medijska pismenost sposobnost pristupa, analize, ocjene i proizvodnje (medijskih) poruka u najrazličitijim oblicima. U skladu s potonjom definicijom, autori Livingstone i Thumim (2003) pišu o trima dimenzijama medijske pismenosti, a to su: tehničke kompetencije, vještine i praksa kritičkog razmišljanja/prihvatanja te proizvodnja sadržaja. Bez kritičkog promišljanja o medijskim sadržajima, medijska pismenost ostala bi izolirana od povijesnih i evoluirajućih elemenata te kompetencija potrebnih u suvremeno doba. Pismenost uključuje stjecanje vještina i znanja za čitanje, tumačenje i stvaranje određene vrste tekstova i artefakata te za stjecanje intelektualnih alata i sposobnosti sudjelovanja u (nečijoj) kulturi i društvu (Kellner i Share, 2005). Kultiviranje pismenosti uključuje stjecanje kompetencija u praksi i u kontekstima koji su uređeni pravilima i konvencijama i mijenja se u socijalno izgrađenim obrazovnim i kulturnim praksama. Medijska pismenost naglašava značaj čitanja, analiziranja i dekodiranja medijskih tekstova.

Pitanje promicanja medijske pismenosti na međunarodnoj je razini još 1964. godine pokrenuo UNESCO, a na Međunarodnom simpoziju odgoja za medije u Grünvaldu u Njemačkoj 1982. godine 19 je europskih zemalja prihvatilo Deklaraciju o medijskom odgoju. U njoj su definirani pojam i ciljevi te je naglašena važnost odgoja koji bi pripremio mlade na odgovorno građanstvo i povećao kritičku svijest medijskih korisnika (Zgrabljić Rotar, 2005). Međutim, iako je u bezbroj navrata dokazano i mnogim argumentima potkrijepljeno da medijsku pismenost treba promicati, oblikovanje jedinstvenog polazišta o tome tko bi i kako trebao usmjeravati djecu i mlade prema pravilnom izabiranju i razumijevanju medijskih sadržaja, kritičkom razmišljanju o njima te samostalnom stvaranju novih medijskih sadržaja nije nimalo jednostavno. Ipak, odgovornost se za njezino promicanje ponajviše stavlja na obrazovni sustav. Budući da medijsko obrazovanje i njegova kvaliteta nisu jednako ostvareni u svim školama, odnosno „uočene su velike razlike u svakodnevnoj školskoj praksi u različitim školama“ (Car, Kanižaj, 2015, str. 24), zaključuje se da ta praksa uvelike ovisi o djelatnicima škole (ravnatelj, stručnim suradnicima i samim nastavnicima) te o tome koliki će naglasak na medijsku pismenost oni staviti u svojoj djelatnosti.

Angažman u medijskom opismenjavanju društva nedjeljiv je od rada školskog pedagoga. Prema Nastavnom planu i programu za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj, školski pedagog „...sudjeluje u svim fazama odgojno-obrazovne djelatnosti, od planiranja i programiranja do vrednovanja rezultata. On surađuje sa svim drugim sudionicima odgojno-obrazovne djelatnosti/procesa u školi. Prati, istražuje i analizira nastavni rad, te predlaže načine i sadržaje za unaprjeđivanje i poboljšavanje nastave i cjelovitoga odgojno-obrazovnog rada u školi.“ (MZOS, 2006, str. 18). Aktivnosti koje pedagozi ostvaruju unutar odgojno-obrazovnih ustanova kategoriziraju se u područja rada, detaljnije obrazložena u Konceptiji razvojne pedagoške djelatnosti iz 2001. godine. U njoj se navodi pet temeljnih područja: priprema za ostvarenje plana i programa odgojno-obrazovne ustanove (opće planiranje i organiziranje rada, izvedbeno planiranje i programiranje, ostvarivanje uvjeta za realizaciju programa), neposredno sudjelovanje u odgojno-obrazovnom procesu (upis učenika i formiranje razrednih odjela, uvođenje novih programa i inovacija, praćenje i izvođenje odgojno-obrazovnog rada, rad s učenicima s posebnim potrebama, savjetodavni rad pedagoga s učenicima, nastavnicima, roditeljima i drugim subjektima neposredno ili posredno vezanim za odgojno-obrazovnu ustanovu i njezin program rada, profesionalne orijentacije, zdravstvena i socijalna zaštita učenika), praćenje i vrednovanje odgojno-obrazovnog procesa, osposobljavanje i stručno usavršavanje odgojnoobrazovnih

djelatnika (osobno stručno usavršavanje i stručno usavršavanje učitelja, odnosno nastavnika) te informacijska, bibliotečna i dokumentacijska djelatnost. Iako se na nacionalnom istraživačkom prostoru rijetko spominje uloga bilo kojeg zanimanja, izuzevši nastavnike Hrvatskoga jezika, u promicanju medijske pismenosti, u stranoj se literaturi nalaze radovi koji povezuju djelatnost školskog pedagoga s medijskom pismenošću. Jedan od značajnijih primjera za to nalazimo u američkoj literaturi:

„S mogućnostima koje donose nove tehnologije, dolaze i nove odgovornosti. Školski pedagozi na prvoj su liniji obrane, pomažući djeci prilikom snalaženja u novome, promijenjenom svijetu. Oni igraju važnu ulogu u pomaganju učenicima prilikom donošenja sigurnih, pametnih i odgovornih odluka. Školski pedagozi pomažu stvoriti novu generaciju digitalnih građana.“ (American School Counselor Association, 2012, str. 2)

Iz područja rada stručnih suradnika uočava se da ne postoji područje koje se konkretno bavi medijima niti medijskom pismenošću. Neki autori (Maksimović, Petrović i Osmanović, 2015) smatraju to velikim nedostatkom i prostorom za izmjene, osobito ako se u obzir uzme ekspanzija medija i njihova sve veća upotreba u odgojno-obrazovnom procesu te nužnost pedagoških intervencija na tome području. Važno je zaključiti da, usprkos tome što formalno ne postoji područje rada koje se bavi medijima i medijskom pismenošću, školski pedagog može promicati medijsku pismenost u okviru svih područja svojega rada. Iako nema izravnog spominjanja medija, u opisu se jednog od područja rada (Informacijska, bibliotečna i dokumentacijska djelatnost) mogu prepoznati prve ideje o potrebi za angažiranjem pedagoga u području medijske pismenosti:

„U doba sve većeg širenja informatičke tehnologije njezino praćenje, upoznavanje i primjena u odgojnoj i obrazovnoj praksi predstavlja obvezu za sve subjekte odgojno-obrazovnog procesa. Vodeću ulogu u tome ima razvojno-pedagoška služba, a osobito pedagog. On treba prednjačiti u njezinom poznavanju i sustavno usklađivati aplikaciju tih znanja i rješenja u sva područja rada odgojne i obrazovne ustanove. (...) Pedagozi kao stručni suradnici trebaju pratiti razvoj edukacijskog softvera i osposobljavati nastavnike za njegovu primjenu, osiguravati prikupljanje i distribuciju informacija i dokumenata putem interneta te uspostaviti trajne izvore znanja i učiniti ih dostupnim svim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa.“ (Jurić, Mušanović, Staničić i Vrgoč, 2001).

Kao „stručnjak najšireg profila“, postoji mnogo načina da školski pedagog pridonese razvoju medijske pismenosti učenika. To je proces koji se ne može ostvariti jednom aktivnošću niti se može regulirati samo jednim zakonom. Svaka je inicijativa korisna, a strategije kojima će se školski pedagog koristiti uvelike ovise o njemu, njegovoj upoznatosti s pojmom medijske pismenosti, viđenjem svoje uloge u promicanju medijske pismenosti, procjeni svoje osposobljenosti za promicanje medijske pismenosti, ali i o poticajima i imperativima za koje je zaslužna obrazovna politika. Jedan od mogućih načina promicanja važnost medijske pismenosti jest provedba većeg broja istraživanja na temu medijske pismenosti. Na nacionalnome se istraživačkom prostoru provedena istraživanja vezana za medijsku pismenost tiču uglavnom zastupljenosti pojedinih tema u vezi s medijima i medijskom pismenošću u obrazovanju te potrebom za promicanjem takvih tema. Uočava se nedostatak istraživanja koja povezuju rad školskog pedagoga i promicanje medijske pismenosti. Ovim istraživanjem nastojao se dati doprinos razumijevanju uloge školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti.

Metodologija i provedba istraživanja

Opći je cilj istraživanja obuhvaćenog ovim radom bio ispitati stavove studenata diplomskog studija pedagogije na Filozofskome fakultetu u Rijeci o ulozi školskoga pedagoga u promicanju medijske

pismenosti. Specifični ciljevi istraživanja bili su: 1. Ispitati u kojoj su mjeri studenti diplomskog studija pedagogije u Rijeci upoznati s medijskom pismenošću., 2. Ispitati prepoznatost uloge školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti kod studenata diplomskog studija pedagogije u Rijeci. i 3. Utvrditi doprinos visokoškolskog obrazovanja stjecanju znanja u vezi s medijskom pismenošću kod studenata diplomskog studija pedagogije u Rijeci.

Uzorak istraživanja čine studenti diplomskog studija pedagogije na Filozofskome fakultetu u Rijeci. Razlog odabira ovog uzorka je taj što ovi studenti uskoro ulaze u svijet rada, gdje će pridonositi odgojno-obrazovnom okruženju vodeći se vlastitim znanjima i stavovima. Istraživanjem je obuhvaćeno 35 studenata, a uključivanjem studentica i studenata i jednopredmetnog i dvopredmetnog studija pedagogije te studenata s dviju studijskih godina (1. i 2. godina diplomskog studija), nastoje se obogatiti podaci istraživanja. Iako je uzorak istraživanja relativno mali, a to je stoga što je istraživanje prvotno osmišljeno kao kvalitativno, a potom je uslijed novonastale situacije s COVID-19 prilagođeno kvantitativnoj metodologiji, ono daje uvid u stavove studenata diplomskog studija o ulozi školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti. U istraživanje je uključeno znatno više žena, koje čine čak 94,29% ukupnog broja ispitanika, što je u skladu s feminizacijom odgojno-obrazovne djelatnosti. Kada je riječ o zastupljenosti sudionika istraživanja s obzirom na godinu studija, u istraživanje je uključeno 14 studenata prve godine diplomskog studija pedagogije i 21 student druge godine diplomskog studija pedagogije. Gotovo dvostruko više je studenata jednopredmetnog studija pedagogije, točnije njih 22 (62,86%), dok 13 ispitanika čine studenti dvopredmetnog studija pedagogije (37,14%).

Instrument ovoga istraživanja činio je mrežni anketni upitnik *Stavovi o ulozi školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti* izrađen za potrebe istraživanja putem Googleovih obrazaca (engl. *Google Forms*), mrežne usluge koja omogućuje izradu jednostavnih mrežnih anketa koristeći se Googleovim računom. Anketni upitnik konstruiran je na temelju proučene literature koja obuhvaća teme iz područja medijske pismenosti te teme u vezi sa pedagogijom, usmjerene osobito ka proučavanju uloge školskog pedagoga i obilježja njegova djelovanja u školi. Upitnik se sastoji od nekoliko dijelova (Opći podaci o sudioniku/ci istraživanja/Procjena poznavanja medijske pismenosti/Važnost školskog pedagoga za promicanje medijske pismenosti/Doprinos visokoškolskog obrazovanja stjecanju znanja o medijskoj pismenosti). Prije pristupanja upitniku svaki je sudionik bio dužan pročitati informacije iz opisa istraživanja te dati svoju suglasnost za sudjelovanje u istraživanju. Na kraju anketnog upitnika ispitanicima je ostavljen prostor za eventualne dodatne komentare i objašnjenja odgovora.

Budući da se promicanje medijske pismenosti nerijetko shvaća kao odgovornost drugih zanimanja, a ne školskog pedagoga, te da na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Rijeci, usprkos tomu što se izvode kolegiji čiji se sadržaji mogu povezati s medijskom pismenošću, nema kolegija koji bi se temom medijske pismenosti bavio sveobuhvatno, u istraživanju smo pošli od pretpostavke da studenti diplomskog studija pedagogije u Rijeci smatraju da nisu upoznati s medijskom pismenošću, da ne prepoznaju ulogu školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti kao važnu te da smatraju da je studij nije pridonio njihovom stjecanju znanja o medijskoj pismenosti.

Kao što je spomenuto, istraživanje je provedeno mrežnim anketiranjem tako što je mrežni anketni upitnik prosljeđen svim studentima diplomskog studija pedagogije na Filozofskom fakultetu u Rijeci. Prikupljanje podataka trajalo je od 18. svibnja do 1. lipnja 2020. godine, a nakon prikupljanja podataka, podaci su uneseni u bazu podataka te obrađeni u statističkom programu IBM SPSS Statistics 26. Za obradu podataka korištena je deskriptivna statistika i t-test za nezavisne uzorke, a odgovori na otvorena pitanja analizirani su jednostavnom kvalitativnom analizom.

Rezultati istraživanja i njihova interpretacija

Iz rezultata istraživanja može se zaključiti da se studenti diplomskog studija pedagogije u Rijeci koji su sudjelovali u ovome istraživanju procjenjuju prilično uspješnima u poznavanju medijske pismenosti. Uvidom u rezultate uočava se da se čak 85,71% ispitanih studenata diplomskog studija pedagogije smatra uspješnim u donošenju informiranih odluka prilikom uporabe komunikacijske i medijske tehnologije, kao i u razumijevanju medijskih sadržaja i usluga. 77,42% ispitanika smatra se sposobnima za iskorištavanje prednosti cjelokupnog raspona mogućnosti koje dolaze uz nove komunikacijske i medijske tehnologije, a odgovori sudionika istraživanja koji se odnose na ovu tvrdnju statistički se značajno razlikuju na temelju varijable vrsta studijskog programa. Pritom se studenti dvopredmetnog studija statistički češće procjenjuju sposobnima od studenata jednopredmetnog studija. Važno je istaknuti i da su rezultati t-testa za ovu tvrdnju ukazali na postojanje statistički značajne razlike u odgovorima studenata jednopredmetnog i dvopredmetnog diplomskog studija pedagogije ($t(33)=-2,154$; $p<0,05$). Pritom su studenti dvopredmetnog studija ($M=4,31$; $s=0,630$) statistički značajnije izrazili slaganje s navedenom tvrdnjom od studenata jednopredmetnog studija ($M=3,77$; $s=0,752$). Moguće objašnjenje ovakvog rezultata leži u pohađanju kolegija za koje studenti smatraju da pridonose sposobnosti iskorištavanja prednosti cjelokupnog raspona mogućnosti koje nude nove tehnologije u okviru studija koji pohađaju uz studij pedagogije.

Dok se većina ispitanika (65,71%) u potpunosti slaže s tvrdnjom da škola ima veliku ulogu u promicanju medijske pismenosti, 35,29% ispitanika priznalo je da dosad nisu razmišljali o ulozi školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti. Usprkos tome, zaključuje se da studenti diplomskog studija pedagogije prepoznaju mogućnost djelovanja, školskog pedagoga za promicanje medijske pismenosti, s obzirom na to da je 74,29% ispitanika izrazilo slaganje s tim da školski pedagog može utjecati na promicanje medijske pismenosti u velikoj mjeri. Valja napomenuti da se studenti prve godine studija u većoj mjeri slažu s navedenom tvrdnjom od svojih starijih kolega, a moguće objašnjenje leži u obogaćivanju studijskog programa sadržajima u vezi s medijima i medijskom pismenošću. Zanimljivo je istaknuti i to da je 40% ispitanih studenata diplomskog studija pedagogije u stava da je za promicanje medijske pismenosti u školi u većoj mjeri odgovoran nastavnik Hrvatskog jezika nego pedagog, što ne iznenađuje ako se uzme u obzir to da se medijska pismenost u Republici Hrvatskoj godinama promicala samo nastavom iz medijske kulture, odnosno u okviru predmeta Hrvatski jezik. Tek petina ispitanika smatra da je od uloge školskog pedagoga za promicanje medijske pismenosti u školi važnija uloga ravnatelja škole, a trećina ispitanika važnijom od uloge pedagoga u ovome kontekstu smatra ulogu školskog knjižničara.

Nadalje, iako su rezultati istraživanja pokazali da približno pola (51,43%) ispitanih studenata diplomskog studija pedagogije smatra da školski pedagog može kvalitetno promovirati medijsku pismenost kroz područja svojega rada, daljnjom se analizom utvrdilo da više od 70% ispitanika smatra da bi u postojeća područja rada školskog pedagoga trebalo uvesti područje koje će se baviti medijima i medijskom pismenošću. Mogući razlog zauzimanja takvog stava jest uviđanje potrebe za sustavnijim pristupom problematici u vezi s medijima i medijskom pismenošću od strane školskog pedagoga. Rezultati su pokazali da je 88,57% ispitanika stava da bi kao školski pedagozi radili na promicanju medijske pismenosti, a kao najčešće razloge za to navode sve veću izloženost djece medijskim sadržajima, shvaćanje medija kao čimbenika koji višestruko utječe na djecu i mlade, nesigurnost što zapravo znači pojam „medijska pismenost“, nedovoljnu zastupljenost sadržaja u vezi s medijskom pismenošću u nastavi, omogućavanje uspješnijeg snalaženja u današnjem svijetu medija i u budućnosti, veliku ulogu medija i medijske pismenosti u obrazovanju, poučavanje učenika kako doći do odgovarajućih i provjerenih informacija te educiranje djece i roditelja o kritičkom vrednovanju

medijskih sadržaja. većina ispitanika (74,29%) izrazila neslaganje s tvrdnjom „Školski pedagog ne može poduzeti mnogo toga u kontekstu promicanja medijske pismenosti.“, od čega se 13 ispitanika uopće ne slaže s tvrdnjom, a 13 se s njom uglavnom ne slaže. Dvoje ispitanika pretežno se slaže s tvrdnjom da školski pedagog ne može poduzeti mnogo toga u kontekstu promicanja medijske pismenosti (5,71%), dok se sedmero ispitanika s njom djelomično slaže (20%). Ipak, važno je istaknuti da se nitko od ispitanih studenata pedagogije ne slaže s tvrdnjom u potpunosti, što znači da studenti diplomskog studija pedagogije prepoznaju mogućnost djelovanja školskog pedagoga za promicanje medijske pismenosti. Spomenuti je rezultat potkrijepljen i odgovorima koje su ispitanici birali za tvrdnju „Školski pedagog u velikoj mjeri može utjecati na promicanje medijske pismenosti.“, što je prikazano u i tablici 13.). Analizirane tvrdnje sadržajno su suprotne i izneseni rezultati potvrđuju stav ispitanika da školski pedagog može utjecati na promicanje medijske pismenosti u velikoj mjeri, s obzirom na to da postotak ispitanika koji su se složili s danom tvrdnjom (74,29%) odgovara postotku ispitanika koji su izrazili neslaganje s tvrdnjom „Školski pedagog ne može poduzeti mnogo toga u kontekstu promicanja medijske pismenosti.“ U ovom je kontekstu još važno istaknuti da rezultati t-testa za ovu tvrdnju ukazuju na postojanje statistički značajne razliku u razini slaganja s navedenom tvrdnjom između studenata prve i druge godine diplomskog studija pedagogije ($t(33)=-2,075$; $p<0,05$). Pritom se studenti prve godine diplomskog studija pedagogije ($M=1,57$; $s=0,646$) značajno slabije slažu s navedenom tvrdnjom u odnosu na studente druge godine ($M=2,19$; $s=0,981$) (tablica 14.). Nastavno tome, rezultati t-testa za tvrdnju „Školski pedagog u velikoj mjeri može utjecati na promicanje medijske pismenosti“ pokazuju da se odgovori studenata prve i druge godine također statistički značajno razlikuju ($t(33)=2,345$; $p<0,05$) (tablica 15.). Studenti prve godine studija ($M=4,43$; $s=0,646$) u većoj se mjeri slažu s navedenom tvrdnjom od studenata druge godine studija ($M=3,71$; $s=1,007$), što se može objasniti uvođenjem novih kolegija u vezi s medijima i medijskom pismenošću na studij pedagogije koje su mlađi studenti pohađali

Iz rezultata istraživanja može se zaključivati i o širini poslova školskog pedagoga u okviru kojih može raditi na promicanju medijske pismenosti, a sudionici istraživanja najviše su istaknuli radionice, a zatim i projekte, preventivne programe, uključivanje sadržaja vezanih za promicanje medijske pismenosti u plan kulturne i javne djelatnosti škole, suradnju s ostalim dionicima škole, organiziranje posjeta ustanovama čije su područje rada mediji, organiziranje edukacija i roditeljskih sastanaka u okviru rada s roditeljima na promicanju medijske pismenosti, provođenje istraživanja na temu medijske pismenosti, osiguravanje programa stručnog usavršavanja za nastavnike te osobno stručno usavršavanje pedagoga. Budući da odgovori sudionika istraživanja svjedoče o svjesnosti vlastite uloge u promicanju medijske pismenosti kod djece i drugih dionika škole, odbacila se i druga hipoteza (Studenti diplomskog studija pedagogije u Rijeci ne prepoznaju ulogu školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti kao važnu).

Usprkos tome što više od polovice ispitanih studenata diplomskog studija pedagogije smatra da školski pedagog može kvalitetno promicati medijsku pismenost kroz postojeća područja svojega rada, daljnjom se analizom utvrdilo da više od 70% ispitanika smatra da bi u postojeća područja rada školskog pedagoga trebalo uvesti područje koje će se baviti medijima i medijskom pismenošću. Točnije, 34,29% ispitanika izrazilo je potpuno slaganje s tvrdnjom „U područja rada školskog pedagoga potrebno je uvesti područje rada koje će se baviti medijima i medijskom pismenošću.“, 37,14% ispitanika s tvrdnjom se pretežno slaže, a 25,71% ispitanika svoje je slaganje s tvrdnjom procijenilo kao djelomično (tablica 21.). Mogući razlog zauzimanja takvog stava jest uviđanje potrebe za sustavnijim pristupom problematici u vezi s medijima i medijskom pismenošću od strane školskog pedagoga, a jedan je od mogućih načina za to upravo osmišljavanje područja rada koje će se baviti medijima i medijskom pismenošću te poslova koji bi bili u okviru tog područja rada. Samo je jedan ispitanik odgovorio da se s tvrdnjom pretežno ne slaže, odnosno da ne prepoznaje potrebu za

uvođenjem područja rada pedagoga koje će se odnositi na medije i medijsku pismenost. Obrazovanje budućih odgojno-obrazovnih djelatnika za medijsku pismenost, a time i školskih pedagoga, od velike je važnosti, što je potvrđeno i rezultatima nekih domaćih i stranih istraživanja (Hobbs, 2007 prema Yildiz i sur., 2019; Tulodziecki i Grafe, 2012). I u ovom se istraživanju polazilo od činjenice da je pedagogu medijsko obrazovanje nužno kako bi mogao osmišljavati, planirati i realizirati odgojne i nastavne aktivnosti koje će djeci, ali i ostalim dionicima odgojno-obrazovnog procesa, pomoći razumjeti i koristiti medijske sadržaje (Maksimović i sur., 2015), stoga se ispitao stav studenata diplomskog studija pedagogije o doprinosu visokoškolskog obrazovanja stjecanju znanja o medijskoj pismenosti

U vezi s doprinosom studija znanju o medijskoj pismenosti, najviše ispitanika (42,86%) izrazilo je stav da je doprinos osrednji, a 40% ispitanika smatra da studij pridonio njihovom znanju o medijskoj pismenosti u maloj mjeri, pri čemu se kao pozitivan primjer iz prakse ističu kolegiji Obitelj i prevencija asocijalnih oblika ponašanja, Vještine kritičkog mišljenja, Savjetodavni rad školskog pedagoga, Školska pedagogija s teorijama škole, Obitelj i djeca u riziku i Metodika rada školskog pedagoga. Budući da je doprinos studija kod sudionika istraživanja ipak u nekoj mjeri prepoznat, prihvaća se treća istraživačka hipoteza 64 (Studenti diplomskog studija pedagogije u Rijeci smatraju da je studij pridonio njihovom stjecanju znanja o medijskoj pismenosti).

Valja istaknuti i to da se iz rezultata dobivenih t-testom može uvidjeti statistički značajna razlika u odgovorima studenata prve i druge godine studija ($t=3,312$; $p<0,05$). Pritom studenti prve godine diplomskog studija pedagogije ($M=3,14$; $s=0,770$) smatraju da je studij značajno više pridonio znanju o medijskoj pismenosti u odnosu na studente druge godine diplomskog studija pedagogije ($M=2,38$; $s=0,590$). Ovaj se nalaz može povezati s prijašnjim rezultatima kojima se utvrdilo da studenti prve godine diplomskog studija pedagogije u većoj mjeri prepoznaju ulogu školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti u odnosu na svoje starije kolege. Jednostavnije rečeno, više učenja i znanja o problematici dovodi do većeg i jasnijeg prepoznavanja potrebe za djelovanjem.

Zaključak

Život u digitalnom dobu iznjedrio je nove potrebe u obrazovanju poput medijske pismenosti odnosno dobro *baratanje* različitim informacijama. Rezultati ovog istraživanja, uz sva ograničenja, ukazuje da ispitanici smatraju da znaju što je medijska pismenost te važnost odgojno-obrazovnog procesa u njenom promicanju.

Doprinos ovoga istraživanja jesu saznanja o stavovima studenata diplomskog studija pedagogije na Filozofskom fakultetu u Rijeci o ulozi školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti kod djece, roditelja, ali ostalih djelatnika škole (nastavnika). Širenjem svjesnosti o mogućnostima djelovanja školskog pedagoga na promicanju medijske pismenosti može se postići da uloga školskog pedagoga u tom kontekstu bude prepoznatija i jasnija. Neki od načina za to je svakako povećanje opsega literature koja će povezivati školskog pedagoga s medijskom pismenošću i provedba više istraživanja na tu temu. Najvećim ograničenjem ovoga istraživanja smatra se mali uzorak. Jednako tako, od velikog bi istraživačkog značaja bilo provesti slično istraživanje o ulozi školskog pedagoga u promicanju medijske pismenosti među školskim pedagogima zaposlenima u školama na različitim područjima. Unatoč ograničenjima, iz rezultata ovoga istraživanja mogu se iščitati pozitivne naznake u vezi s promicanjem medijske pismenosti od školskih pedagoga, stoga se kao preporuka može izdvojiti da budući pedagozi nastave u istom smjeru raditi na svojoj medijskoj pismenosti u okviru kolegija koji su im ponudeni na fakultetu, pristupom brojnim literaturnim izvorima i razvijanjem vještina u okviru

praktičnog rada. Valja imati na umu da su „pedagozi kao stručni suradnici imperativ suvremene škole i uvjet kvalitetnog ostvarivanja školskog programa“ (Jurić i sur., 2001, str. 11), a kao takvi trebaju spremno odgovoriti na svaki „imperativ današnjice“, pa tako i medijsku pismenost.

Literatura:

1. American School Counselor Association (2012). Facebook for School Counselor. Preuzeto 15.12.2019. s <https://www.k12.wa.us/sites/default/files/public/safetycenter/internetsafety/pubdocs/facebookforschoolcounselors.pdf>
2. Buckingham, D. (2008). "Introducing Identity." Youth, Identity, and Digital Media.in. Buckingham, D. (ed). . *The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Series on Digital Media and Learning*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2008. 1–24. doi: 10.1162/dmal.9780262524834.00.
3. Carlsson, U. (ed). (2019). *Understanding Media and Information Literacy (MIL) in the Digital Age A Question of Democracy*. UNESCO.
4. Europska komisija (2007). Europski pristup medijskoj pismenosti u digitalnom okruženju. EUR-Lex: Pristup zakonodavstvu Europske unije. Preuzeto 16.11.2019. s <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52007DC0833&from=EN>
5. Europska komisija (2017). Mapiranje praksi i aktivnosti medijske pismenosti u EU – 28, Strasbourg: European Audiovisual Observatory. Preuzeto 10.12.2019. s <https://rm.coe.int/media-literacy-mapping-report-en-final-pdf/1680783500>
6. Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950), URL: https://www.usud.hr/sites/default/files/doc/KONVENCIJA_ZA_ZASTITU_LJUDSKIH_PRAVA_I_TEMELJNIH_SLOBODA_s_izmjenama_i_dopunama_iz_PROTOKOLA_br._14.pdf, posjet: 15.3.2020.
7. Fajdetić, M. i Šnidarić, N. (2014). Kompetencije stručnog suradnika pedagoga u suvremenoj pedagoškoj praksi. *Napredak*, 155 (2), 237-260.
8. Izvedbeni planovi jednopredmetnog preddiplomskog studija pedagogije (2017). Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju. Preuzeto 18.12.2019. s https://www.ffri.uniri.hr/files/izvedbeni/2017-2018/PED_1P-izvedbeni_preddipl2017_2018-LJS.pdf
9. Jerčić, M. (2018). *Zašto je važno da djeca i mladi nauče pretraživati informacije na internetu. Medijska pismenost – abeceda za 21. stoljeće*. Preuzeto 12.11.2019.
10. Jurčić, D. (2017). Teorijske postavke o medijima – definicije, funkcije i utjecaj. *Mostariensia*, 21 (1), 127-136.
11. Jurić, V. (2004.a). *Metodika rada školskog pedagoga*. Zagreb: Školska knjiga
12. Jurić, V. (2004.b). Pedagoški menadžment – refleksija opće ideje o upravljanju. *Pedagoška istraživanja*, 1 (1), 137-147.
13. Jurić, V., Mušanović, M. Staničić, S. i Vrgoč, H. (2001). *Koncepcija razvojne pedagoške djelatnosti stručnih suradnika – prijedlog*. Ministarstvo prosvjete i športa – Prosvjetno vijeće.
14. Kellner, D., Share, J. (2005). Toward Critical Media Literacy: Core concepts, debates, organizations, and policy *Discourse: studies in the cultural politics of education* Vol. 26, No. 3, pp. 369/386.
15. Kuterovac Jagodić, G., Štulhofer, A., Lebedina-Manzoni, M. (2016). *Preporuke za zaštitu djece i sigurno korištenje elektroničkih medija*. Zagreb: Agencija za elektroničke medije
16. Labaš, D. (2017). Medijska pismenost i informacijsko doba, 31-46. U: Josić, Lj. (ur.), *Zbornik Informacijska tehnologija i mediji*

17. Lasić-Lazić, J., Špiranec, S., Banek Zorica, M. (2012). Izgubljeni u novim obrazovnim okruženjima – pronađeni u informacijskom opismenjavanju. *Medijska istraživanja*, 18 (1), 125-142.
18. Ledić, J., Staničić, S., Turk, M. (2013). *Kompetencije školskih pedagoga*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci
19. Letinić, A., Horvat, M., Sesar, J., Berković, J., Mrakovčić, M., Kontošić, M., Miloš, V., Morić, D. (2016). *Čitajmo između redaka: priručnik za razvoj medijske pismenosti*. Zagreb: GONG i Kurziv.
20. Livazović, G. (2009). Teorijsko-metodološke značajke utjecaja medija na adolescente. *Život i škola*, 21(1), 108-115.
21. Maksimović, J., Petrović, J., Osmanović, J. (2015). Medijske kompetencije školskih pedagoga u suzbijanju vršnjačkog nasilja. In *Medias Res: Journal of the Philosophy of Media*, 4 (6), 912-923.
22. McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory* (6th edition). SAGE Publications Inc.
23. Tapscott, D. (2009). *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*. McGraw-Hill.
24. Tulodziecki, G., Grafe, S. (2012). Approaches to Learning with Media and Media Literacy Education – Trends and Current Situation in Germany. *Journal of Media Literacy Education*, 4 (1), 44-60.
25. Tyner, K. (2010). *Media literacy: New agendas in communication*. New York: Routledge.
26. Wenner, R. M. (2016). "Media Literacy Definitions". Master of Arts (MA), thesis, Communication/TheatreArts, Old Dominion University, DOI: 10.25777/js5y-hk73 https://digitalcommons.odu.edu/communication_etds/.
27. Yildiz, M. N., Fazal, M., Ahn, M., Feirsen, R., Ozdemir, S. (2019). *Handbook of research on media literacy research and applications across disciplines*. Hershey: Information Science Reference.

SCHOOL TEACHER AND MEDIA LITERACY

Abstract: After the theoretical analysis of media and its influence on children and emphasizing the need for media literacy, the paper presents the results of research on the importance of school counselor in promoting media literacy. The research findings show that there is a need to work on promoting media literacy in schools. The main reasons for this are the increasing exposure to media content, the understanding of media as a factor influencing children and adolescents, the uncertainty about the importance of media literacy and the inadequate, i.e. inappropriate, presentation of this content in the classroom. As the most appropriate forms of promoting media literacy, the research participants mainly mentioned workshops, projects, prevention programs, cooperation with other school stakeholders, organizing visits to institutions and conducting research and providing training programs on media literacy in schools.

Key words: media, media literacy, school counselor

SPOSOBNOST UČENIKA ZA RJEŠAVANJE SPOROVA

Dr.sc. Marijana Škutor³⁴, doc.

Sveučilište Hercegovina

Sažetak: *Važnost uspješne komunikacije među učenicima moguće je uvjet za bolja učenička postignuća. Stoga je sposobnost učenika za rješavanje sporova bitan čimbenik za poboljšanje komunikacije istih. Ovaj rad daje pregled nalaza istraživanja o sposobnosti učenika za rješavanje sporova, kao i načine rješavanja istih. U istraživanju je sudjelovalo 399 učenika, od toga 148 (37,1%) učenika i 251 (62,9%) učenica. Nisu utvrđene značajne razlike u percepciji vlastite sposobnosti za rješavanje sukoba/sporova s obzirom na spol i školu koju učenici pohađaju. Prema rezultatima istraživanja, sudionici važnost pridaju iznošenju vlastitog mišljenja, uvažavanju tuđeg mišljenja, ali i iznošenje argumenata za obranu vlastitog mišljenja. Učenici se procjenjuju najsposobnijima za prihvaćanje zajedničkog rješenja sukoba ili spora, a najmanje sposobnim se procjenjuju za prilagodbu vlastitog mišljenja o sukobu ili sporu. Sposobnost učenika za rješavanje spora trebalo bi biti još jedna od njegovih bitnih kompetencija. Na školama je obveza u okviru izvannastavnih aktivnosti osmisliti i organizirati radionice za učenike u jačanju gore navedene kompetencije.*

Ključne riječi: *iznošenje vlastitog mišljenja, komunikacija, sporovi među učenicima, zajedničko rješenje.*

Uvod

Budući su kroz povijest sporovi bili sastavnim dijelom ljudske komunikacije u svim aspektima i sferama života, nepotrebno ih je definirati. Razlike u mišljenjima zbog različitih ljudskih osobnosti, svjetonazora, ili vrijednosnih sustava veoma su česti i skoro svakodnevni. Iznošenje drugačijih stavova pojedinaca i skupina poželjni su u svrhu poboljšanja kvalitete komunikacije i poslovne učinkovitosti. Bitno je istaknuti kako u sporovima veoma često izostaje tolerancija i uvažavanje tuđeg mišljenja što će moguće postojeće sporove dodatno zakomplicirati i produbiti. Ovaj rad istražuje sposobnost učenika za rješavanje sporova.

Doživljavanje razlika između pojedinca ili skupina, ujedno promatranje istih kao prijatnije jedni drugima, ali i ugroze vlastitih pozicija, vrijednosti i potreba, kao spor definiraju (Petz, 1992; Ajduković i Sladović-Franz, 2003). Uvjet za pojavu sukoba je postojanje najmanje dvije strane koje žele iznijeti i realizirati svoja mišljenja i naume, bez uvažavanja argumenata i mišljenja suprotne strane koju doživljavaju kao prepreku i prijatniju (Ajduković i Pećnik, 1994; Uzelac, 2000). Ting-Toomey i suradnici, 2000; Hammer, 2005, definiraju sukob kao proces neslaganja između minimalno dvije osobe koje su u međuovisnosti zbog privatnih ili profesionalnih razloga te iznose različite interese, stajališta, procese i/ili ciljeve prilikom međusobne interakcije te ne mogu naći zajednička rješenja. Vlah (2013), ističe kako struktura sporova sadrži međusobno povezane elemente a to su: a) situacija sukoba, b) ponašanje u sukobu i c) motivacijske dispozicije.

Suvremena škola je često koncipirana na način da promovira natjecanje među učenicima, status i ocjene, a veoma često se zanemaruju važna pitanja *kako se učenik osjeća u školi i ima li osjećaj pripadnosti razrednoj zajednici?* Ovakvo školsko okruženje često biva razlogom sukobljavanja među

³⁴ marijana.skutor@gmail.com

učenicima (Coleman i Deutsch, 2000; Silver i Harkins, 2007). Kreidler (1984), izdvaja tri vrste sukoba u učionici: sukob resursa, sukob interesa i sukob vrijednosti. Mnoštvo interesa kod učenika kao što su: potreba za moći, prijateljstvom, samopoštovanjem, postignućem ili pripadanjem određenim vršnjačkim grupama mogu dovesti do sporova među učenicima (Palmer, 2001). Važan čimbenik za nastanak sukoba često je nesposobnosti učitelja u upravljanju razrednom okolinom, odnosno nepostojanje školske discipline (Kyriacou (1995). Prema rezultatima istraživanja Puzić, Baranović i Doolan (2011), sporovi među učenicima su najčešće verbalni, a ponekad su fizički. Međutim, učenici ističu nastavnike kao važne pomagače i suradnike u pružanju podrške pri rješavanju sporova. Šimić Šašić (2016) ističu važnost kvalitetne suradnje između učenika i učitelja kao preduvjet za uspješnu socijalnu interakciju, uz manju mogućnost ponašajnih problema. Sporovi među učenicima i učiteljima utječu na prosocijalno ponašanje te moguće pridonose porastu agresivnog ponašanja kod učenika. Također utječu na održavanje discipline, ali i suradničke odnose među učenicima (Fox-Koepke i Harkins, 2008).

Međusobno sukobljavanje učenika česta je pojava koja ambivalentnu ulogu koja jer u jednakoj mjeri može biti konstruktivna i destruktivna. Stoga je od velike važnosti iskoristiti pozitivno iskustvo kako bi se učenici potaknuli na razmišljanje o načinu rješavanja i upravljanja sporom. Zajednički cilj svih sudionika spora svakako bi trebao biti pronalazak zajedničkog rješenja (Šimić, Šašić, 2013). Zbog nedovoljnog znanja i vještina učitelji se veoma često smatraju nedovoljno osposobljenim za upravljanje sporovima među učenicima. Važnost implementacije i primjene programa namijenjeni za rješavanje sporova na nivou škole od velikog je značaja (Sagkal, Turnuklu i Totan, 2016).

Sandy (2003) ističe korelaciju između socijalnih vještina i vještina rješavanja sporova. Ajduković, (2003), navodi ključne pretpostavke konstruktivnog rješavanja sukoba te primarno navodi komunikacijske vještine, spremnost na suradnju i poznavanje vještina nenasilnog rješavanja sukoba. Pretpostavlja se kako obrasci ponašanja koje dijete usvoji i primjenjuje kod rješavanja sporova u ranijoj dobi, kasnije postanu dio njegove osobnosti. Primjena adekvatnih obrazaca ponašanja kod sporova snažno utječe na razvoj komunikacijskih vještina i formiranje osobnosti kod djece (Vlah, 2013). Ključne su tri metode kod rješavanja sporova a to: su pregovaranje, mirenje i medijacija (Ibišević-Muminović i Pijaca (2009).

Osposobljavanje učitelja za medijaciju, postupak pregovaranja i pronalaska rješenja važna je zadaća svake škole. U svrhu poticanja učenika u proces rješavanja sporova važnu ulogu u medijaciji ima učitelj koji direktno pomaže pri rješavanju sporova bilo pojedinačno ili u skupinama (Silver i Harkins, 2007). Na ovaj način se osnažuje uloga svakog učenika u sporu ujedno im se pruža mogućnost kontroliranja svojih interpersonalnih sporova. S ciljem osnaživanja njihove osobnosti poboljšanja komunikacije socio-emocionalni aspekt nastave postaje bitan čimbenik za uspostavljanje i održavanje pozitivne klime u razredu, ali je jedan od načina za smanjenje sporova u razredu (Škutor, 2016). Stoga bi učitelji trebali biti pravedni, profesionalni i dosljedni u svojoj učiteljskoj zadaći kako bio se učenici ugledali na njih.

Metodologija istraživanja

Cilj ovog rada bio je utvrditi sposobnost učenika za rješavanje spora, kao i načine iznalaženja zajedničkog rješenja.

Za potrebe istraživanja korišten je anketni upitnik preuzet iz Publikacije „Nasilje ostavlja tragove-zvoni za nenasilje“, temeljio se na instrumentu koje je za potrebe Centra za mirovne studije u sklopu publikacije *Učiti za mir* izradio Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja Instituta za društvena istraživanja³⁵ Zagreb 2010. godine. Dijelovi upitnika koji se odnose na opću ocjenu ponašanja škole i njezinih aktera, atmosferu u školi, samoeфикаsnost u konstruktivnom rješavanju sukoba ili sporova, pojavnost i učestalost agresivnog ponašanja učenika, zastupljenost tema mirovnog obrazovanja u

³⁵Upitnik je preuzet iz publikacije o provedenom istraživanju u sklopu projekta „Nasilje ostavlja tragove - zvoni za nenasilje!“. <https://www.cms.hr/hr/publikacije/nasilje-ostavlja-tragove-zvoni-za-nenasilje>

nastavi te osnovnim demografskim podacima preuzeti su gotovo u cijelosti iz navedene studije. Za potrebe ovog rada je izdvojen dio istraživanja koji se odnosi na sposobnost učenika za rješavanje sporova. Uz prethodno odobrenje nadležnih u anketiranim školama, anketni upitnik su ispunjavali učenici tri srednje škole grada Sudionica je uz prethodno dobivene upute od proveditelja istraživanja, za ispunjavanje anketnog upitnika bilo potrebno oko 30 minuta.

Sve statističke obrade napravljene su u programu SPSS 20.0 (IBM Corp., Armonk, NY, USA). Normalnost distribucija rezultata na Skali stavova o školi te skali Percipiranih vještina rješavanja sukoba testirana je Kolmogorov-Smirnovljevim testom. Pokazalo se da se distribucije rezultata razlikuju statistički značajno od normalne - negativno su asimetrične. Blaga negativna asimetričnost rezultata je i očekivana s obzirom na ispitivane konstrukte. Međutim, autori sugeriraju da je, iako distribucije odstupaju značajno od normalne, moguće primjenjivati parametrijske postupke ukoliko su distribucije relativno pravilne (nisu bimodalne ili u obliku slova U) te ako su uzorci dovoljno veliki i slične veličine (Petz, Kolesarić i Ivanec, 2012). Budući da podaci ovog istraživanja udovoljavaju navedenim uvjetima, u statističkoj obradi navedenih skala koristiti će se parametrijski postupci

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 399 učenika, od toga 148 (37,1%) učenika i 251 (62,9%) učenica. Najveći broj učenika bio je iz gimnazije (n=200; 50,1%), potom srednje turističke škole (n=103; 25,8%) i ekonomske škole (n=96; 24,1%). Spolna zastupljenost učenika u pojedinim školama prikazana je u *Tablici 1*.

Tablica 1. Prikaz spolne zastupljenosti ispitanih učenika u pojedinim školama

		Srednja turistička n (%)	Gimnazija n (%)	Ekonomska škola n (%)
Spol	Žensko	57 (55,3)	133 (66,5)	61 (63,5)
	Muško	46 (44,7)	67 (33,5)	35 (36,5)
	Ukupno	103 (100)	200 (100)	96 (100)

Prosječan školski uspjeh svih ispitanih učenika na kraju prošle školske godine bio je 3,91 (min=1,00; max=5,00; SD=0,858).

Tablica 2. Testiranje značajnosti razlika u školskom uspjehu prošle godine s obzirom na spol učenika, t-testom za nezavisne uzorke

spol	N	X	SD	t	Df	p
ženski	251	4,05	,774	4,211	263,69	<0,001*
muški	148	3,67	,938			

Utvrđene su značajne razlike u prosječnom školskom uspjehu na kraju prošle školske godine s obzirom na spol sudionika. Učenice su u prosjeku postigle bolji uspjeh od učenika.

Tablica 3. Testiranje značajnosti razlika u školskom uspjehu prošle godine s obzirom na školu koju učenici pohađaju (jednosmjerna ANOVA)

	N	X	SD	F	df	P
Srednja turistička	103	3,76	,781	83,201	2	<0,001*
Gimnazija	200	4,33	,581			
Ekonomska škola	96	3,19	,900			

Utvrđena je značajna razlika u uspjehu učenika prošle godine s obzirom na to koju školu pohađaju. Kako bi se utvrdilo između učenika kojih škola postoje značajne razlike provedeno je post hoc testiranje.

Rezultati istraživanja**Tablica 5.** Percepcija sposobnosti za rješavanje sukoba/sporova

3. U situacijama kad se nađeš u sporu ili sukobu s nekim učenicom/ učenicom, koliko se osjećaš sposobnim učiniti sljedeće:	Nimalo Sposoban	Malo	Osrednje	Znatno	Izrazito sposoban
Reći tom učeniku/ učenici da sukob ili spor među vama postoji.	20 (5,0)	31 (7,8)	151 (37,8)	99 (24,8)	98 (24,6)
Iznijeti vlastito mišljenje o sukobu ili sporu.	8 (2,0)	21 (5,3)	79 (19,8)	119 (29,8)	172 (43,1)
Saslušati mišljenje učenika/ učenice s kojim/ kojom si u sukobu ili sporu	13 (3,3)	31 (7,8)	89 (22,3)	114 (28,6)	152 (38,1)
Uvažiti argumente učenika/ učenice s kojim/ kojom si u sukobu ili sporu.	16 (4,0)	24 (6,0)	108 (27,1)	124 (31,1)	127 (31,8)
Prilagoditi vlastito mišljenje o sukobu ili sporu uvažavajući argumente tog učenika/ učenice.	20 (5,0)	29 (7,3)	135 (33,8)	121 (30,3)	94 (23,6)
Predložiti rješenje sukoba ili spora koje uvažava oba viđenja.	7 (1,8)	37 (9,3)	67 (16,8)	140 (35,1)	148 (37,1)
Prihvatiti zajedničko rješenje sukoba ili spora.	12 (3,0)	17 (4,3)	78 (19,5)	98 (24,6)	194 (48,6)

Iz tablice je vidljivo da se učenici procjenjuju najsposobnijima za prihvatiti zajedničko rješenje sukoba ili spora, iznijeti vlastito mišljenje o sukobu ili sporu te saslušati mišljenje učenika/učenice s kojim/kojom je u sukobu ili sporu. Najmanje sposobnim se procjenjuju za prilagoditi vlastito mišljenje o sukobu ili sporu uvažavajući argumente tog učenika/učenice te reći tom učeniku/ici da sukob ili spor postoji među njima. Prihvaćanjem tvrdnje od (48,6%), ispitanici iskazuju izrazitu spremnost za prihvaćanja zajedničkog, rješenja sukoba što je moguće pokazatelj njihove izuzetne zrelosti. Skoro u jednakoj mjeri učenici procjenjuju važnost iznošenja vlastitog mišljenja o sporu što bi svima olakšalo i poboljšalo komunikaciju i život učenika.

Ajduković i Pećnik (2007), ističu usvajanje specifičnih socijalnih vještina kao uvjet za razvoj vještina ključnih za nenasilno i konstruktivno rješavanje sukoba što uključuje izražavanje želja i potreba, slušanje i vještine pregovaranja. U svrhu poticanja suradničkih odnosa i pozitivne interakcije među učenicima, važno je razvijati vještine komuniciranja izražavanje stavova i mišljenja, navika slušanja i podržavanja (Musić, 2011).

Kako bi se ispitala dimenzionalnost navedene skale provedena je eksploratorna faktorska analiza pod modelom glavnih komponenti uz varimax rotaciju. Značajnost korelacijske matrice utvrđena je Bartlettovim testom, a pogodnost korelacijske matrice za faktorizaciju Kaiser-Meyer-Olkinovim testom adekvatnosti uzorkovanja. Bartlettov test značajnosti korelacijske matrice je umjeren ($\chi^2 = 700,896$) i značajan uz rizik manji od 1%. Kaiser-Meyer-Olkinov indeks adekvatnosti uzorkovanja iznosio je 0,80 što pokazuje da je matrica korelacija varijabli mjernog instrumenta pogodna za provedbu faktorizacije. Prema Gutman-Kaiserovu kriteriju, dobiven je jedan generalni faktor nazvan *Sposobnost rješavanja sukoba* sa značajnim karakterističnim korijenom (3.05). Ekstrahiranim faktorom objašnjeno je ukupno 43,53% varijance.

Tablica 6. Prikaz faktorskih zasićenja pojedinih tvrdnji ljestvice

	Faktorska zasićenja
Reći tom učeniku/ učenici da sukob ili spor među vama postoji.	,519
Iznijeti vlastito mišljenje o sukobu ili sporu.	,565
Saslušati mišljenje učenika/ učenice s kojim/ kojom si u sukobu ili sporu	,478
Uvažiti argumente učenika/ učenice s kojim/ kojom si u sukobu ili sporu.	,771
Prilagoditi vlastito mišljenje o sukobu ili sporu uvažavajući argumente tog učenika/ učenice.	,794
Predložiti rješenje sukoba ili spora koje uvažava oba viđenja.	,743
Prihvatiti zajedničko rješenje sukoba ili spora.	,673

Ukupan rezultat formiran je kao jednostavna linearna kombinacija odgovora na pojedine tvrdnje iz ljestvice, pri čemu više vrijednosti ukazuju na razvijenije vještine rješavanja sukoba. Pouzdanost ove skale je zadovoljavajuća i iznosi Cronbach alpha = 0,773.

Tablica 7. Spolne razlike u percepciji razvijenosti sposobnosti rješavanja sukoba (t-test za nezavisne uzorke)

	Spol	N	X	SD	T	P
Vještine	Ženski	251	3,91	,639	1,796	0,074
	Muški	148	3,78	,776		

Nisu utvrđene značajne spolne razlike u percepciji vlastite sposobnosti za rješavanje sukoba/sporova. Prema istraživanju Puzić, Baranović i Doolan (2011), po pitanju sporova i nasilja u školi, utvrđene su spolne razlike budući su učenice pokazale veću osjetljivost u odnosu na učenike. One smatraju da su im u rješavanju sporova veliku podršku učitelji na koje se često i ugledaju. Skelac (2017) navodi učeničku percepciju po kojoj kao preduvjet za dobru komunikaciju i suradničke odnose ističu pozitivno ozračje. Dok spor smatraju sastavnim dijelom svakodnevne komunikacije među svojim kolegama.

Tablica 8. Testiranje značajnosti razlika u percepciji vlastite sposobnosti za rješavanje sukoba s obzirom na školu koju učenici pohađaju (jednosmjernom ANOVOM)

	N	X	SD	F	P
Turistička	103	3,87	,745	,205	,815
Gimnazija	200	3,88	,613		
Ekonomska	96	3,82	,799		

Nisu utvrđene značajne razlike u percepciji vlastite sposobnosti za rješavanje sukoba s obzirom na školu koju učenici pohađaju.

Zaključak

Rezultati su pokazali da se učenici procjenjuju najsposobnijima za prihvatiti zajedničko rješenje sukoba ili spora, iznijeti vlastito mišljenje o sukobu ili sporu te saslušati mišljenje učenika/učenice s kojim/kojom je u sukobu ili sporu. Najmanje sposobnim se procjenjuju za prilagoditi vlastito mišljenje

o sukobu ili sporu uvažavajući argumente tog učenika/učenice te reći tom učeniku/ici da sukob ili spor postoji među njima. Prema faktorskim zasićenjima iz ljestvice, dobivene su više vrijednosti koje ukazuju na razvijenije vještine rješavanja sukoba s napomenom na visoku pouzdanost navedene ljestvice (Cronbach alpha = 0,773.). Prema dobivenim nalazima istraživanja nisu utvrđene značajne razlike u percepciji vlastite sposobnosti za rješavanje sukoba/sporova u odnosu na spol i školu koju učenici pohađaju. Nepostojanje gore navedenih razlika je obećavajuće je i pruža nadu u zrelost i sposobnost učenika u upravljanju sporovima. Moguća pomoć učitelja putem medijacije, ali i jačanjem vještina komuniciranja među učenicima pruža nadu u međusobno uvažavanje i toleranciju u školskim klupama i hodnicima. Prihvatanjem različitog mišljenja i činjenjem kompromisa u svrhu poboljšanja suradničkih odnosa zahtjevna je zadaća svih učitelja i njihovih učenika. Ovaj rad otvara prostor za novija i opsežnija istraživanja problematike sukobljavanja među učenicima u svrhu poboljšanja nastavnog procesa, ali i provedbe istog.

Literatura

1. Ajduković, M. Pečnik, N. (2007) *Nenasilno rješavanje sukoba*. 2. izdanje. Zagreb: Alinea.
2. Ajduković, M. (2003) Pretpostavke konstruktivnog rješavanja problema i sukoba u procesu socijalne rekonstrukcije. U: Ajduković, D., ur., *Socijalna rekonstrukcija zajednice: psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, str. 231-255.
3. Ajduković, M. Sladović-Franz, B. (2003) Razumijevanje sukoba. U: Ajduković, D., ur., *Socijalna rekonstrukcija zajednice: psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, str. 195-210.
4. Coleman, P. T. Deutsch, M. (2000) *Cooperation, Conflict Resolution, and School Violence: A Systems Approach* [online]. New York: Columbia University, Institute for Urban and Minority Education.
5. Fox-Koepke, M. i Harkins, D. A. (2008) Conflict in the Classroom: Gender Differences in the Teacher-Child Relationship. *Early Education and Development*
6. Hammer, M. R. (2005) The Intercultural Conflict Style Inventory: A conceptual framework and measure of intercultural conflict resolution approaches. *International Journal of Intercultural Relations* [online], 16 (64).
7. Ibišević-Muminović, J. i Pijaca, E. (2009) Možemo to riješiti: Medijacijom prema kulturi demokratske komunikacije i rješavanja sukoba. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
8. Kreidler, W. J. (1984) *Creative Conflict Resolution: more than 200 activities for keeping peace in the classroom*. Glenview, Illinois and London: Scott, Foresman and Company.
9. Kyriacou, C. (1995) *Temeljna nastavna umijeća: Metodički priručnik za uspješno poučavanje i učenje*. Zagreb: Educa.
10. Musić, H. (2017): Autoritarna i demonstrativna komunikacija. TUZL.OFF SET
11. Palmer, J. (2001) Conflict Resolution: Strategies for the Elementary Classroom. *The Social Studies*, 92 (2), str. 65-68.
12. Puzić, S., Baranović, B., Doolan, K. Školska klima i sukobi u školi. *Sociologija i prostor*, 49 (2011) 191 (3): 335–358.
13. Sagkal, A. S., Turnuklu, A. i Totan, T. (2016) Peace Education's Effects on Aggression: A Mixed Method Study. *Eurasian Journal of Educational Research* [online], 16 (64).
14. Sandy, S. V. (2006) The Development of Conflict Resolution Skills: Preschool to Adulthood. U: Deutsch, M., Coleman, P. T. i Marcus, E. C., ur., *The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice*. 2. izdanje. San Francisco: Jossey-Bass, str. 356-387.
15. Silver, C. i Harkins, D. (2007) Labeling, Affect, and Teachers' Hypothetical Approaches to Conflict Resolution: An Exploratory Study. *Early Education and Development*.
16. Skelac, M. (2017). Sukobi u komunikacijskim odnosima između učenika i učitelja. *Život i škola-časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*. Vol. LXIII. No. 2, 2017. str. 49-58.

17. Šimić Šašić, S. (2016) Odnos nastavnik-učenik: sličnosti i razlike s obzirom na dob učenika te efekti na učenje. U: Bilić, V. i Bašić, S., ur., *Odnosi u školi: prilozi za pedagogiju odnosa*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 98-133.
18. Škutor, M., (2016). Uloge nastavnika u kreiranju socio-emocionalnih aspekata nastave, *Učenje i nastava*, Beograd, Klet-društvo za razvoj obrazovanja. (pregledni rad.
19. Uzelac, M. (2000) *Za svemire: priručnik miroljubivog rješavanja sukoba u osnovnoj i srednjoj školi*. Zagreb: Mali korak.
20. Vlah, N. (2013) Obrasci ponašanja u socijalnim sukobima. U: Jekić, Z., ur., *Poželjna ponašanja mladih u konfliktima*. Zagreb: Biakova, str. 17-58.

STUDENTS 'ABILITY TO RESOLVE DISPUTES

Summary: *The importance of successful communication among students is a possible condition for better student achievement. Therefore, students' ability to resolve disputes is an important factor in improving their communication. This paper provides an overview of research findings on students' ability to resolve disputes, as well as ways to resolve them. 399 students participated in the research, of which 148 (37.1%) students and 251 (62.9%) students. No significant differences were found in the perception of one's own ability to resolve conflicts / disputes with regard to gender and the school that students attend. According to the results of the research, the participants attach importance to expressing their own opinion, respecting other people's opinion, but also presenting arguments to defend their own opinion. Students are rated the most capable of accepting a common solution to a conflict or dispute, and the least capable are rated to adjust their own opinion about the conflict or dispute. The student's ability to resolve a dispute should be another of his essential competencies. It is the obligation of schools to design and organize workshops for students in strengthening the above-mentioned competence as part of extracurricular activities.*

Key words: *expressing one's own opinion, communication, disputes among students, common solution.*

UTICAJ IGRE I GEJMIFIKACIJE NA UNAPREĐENJE KVALITETA ŽIVOTA STUDENATA³⁶

*Dušanka Slijepčević, MA – viši asistent³⁷
Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka*

*prof. dr Biserka Košarac – vanredni profesor³⁸
Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet*

Apstrakt: Naučni cilj rada je deskripcija, funkcionalističko i kauzalno objašnjenje značaja igre i učenja kroz igru (gejmifikacije) za kvalitet života studenata u Republici Srpskoj, prvom polovinom 21. vijeka. Problem istraživanja se ogleda u nedovoljnoj istraženosti znanja i stavova studenata u Republici Srpskoj, kao glavnih konzumenata usluga visokog obrazovanja, o značaju igre i učenja kroz igru (gejmifikacije) za unapređenje kvaliteta života pojedinaca i društvenih grupa u društvu. Predmet istraživanja su znanje i stavovi o značaju igre i učenja kroz igru (gejmifikacije) za kvalitet života studenata društvenih i humanističkih nauka dva javna univerziteta u Republici Srpskoj – Univerziteta u Banjoj Luci i Univerziteta u Istočnom Sarajevu, prvom polovinom 21. vijeka, iz perspektive (užih) naučnih oblasti Teorijske sociologije, Metodologije i Posebne sociologije. Za potrebe produbljivanja saznanja o značaju igre i učenja kroz igru (gejmifikacije), postavlja se hipotetički okvir: 1) Igra u učenju doprinosi povećanju stepena slobodnog mišljenja i djelanja studenata iz Republike Srpske, prvom polovinom 21. vijeka. (glavna hipoteza); 2) E-učenje kroz igru omogućuje eksperimentalni razvoj za dobrobit pojedinaca i društva. (pomoćna hipoteza); 3) E-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, smanjuje socijalnu isključenost, kao veliki problem bh. društva. (pomoćna hipoteza); 4) E-učenje kroz igru predstavlja budućnost obrazovanja i garanciju održivosti društva. (pomoćna hipoteza) Rezultati istraživanja se odnose na nova saznanja, stečena na osnovu dvije u potpunosti i jedne djelimično potvrđene hipoteze: 1) da je igra u učenju doprinijela povećanom stepenu mišljenja i djelanja studenata, zbog izloženosti gejmfikovanom okruženju i efektima gejmfikacije, potpomažući brže usvajanje znanja, motivaciju za učenjem i uštedu vremena, te sjećanje (dugoročno pamćenje) nastavnih sadržaja, usvojenih putem igre; 2) da e-učenje kroz igru omogućuje eksterimentalni razvoj, za dobrobit pojedinaca i društva, 3) da e-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, smanjuje socijalnu isključenost, kao veliki problem bh. društva.

Ključne riječi: igra; praksa; gejmfikacija; kvalitet života; omladina

UVOD

Posmatrano s pozicije teorije prakse Pjera Burdijea (Bourdieu, 1966; Bourdieu, 1977), **igru** je moguće integralno odrediti kao praksu, koja nastaje kao ishod dijalektičkog odnosa između mentalnih struktura svijesti (habitusa) pojedinca i kompetitivnih sfera društvenog života (polja) između kojih postoji međuzavisan uticaj. Igra, s jedne strane, oslobađa maštu dok, s druge strane, ograničava pravilima, zbog čega je jako važno da učenje bude organizovano kroz igru, naročito nakon ranog djetinjstva. Igra je višedimenzionalan i multifunkcionalan socio-kulturni fenomen sa razvojnom moći, što joj obezbjeđuje obrazovne implikacije odnosno primjenu u obrazovnim sistemima. S obzirom na to, može

³⁶ Rad je zasnovan na sintezi rezultata ranijeg istraživanja autorki i saradnika (više vidjeti u: Slijepčević i dr., 2021; Košarac i dr., 2021), ali i na novim rezultatima ovdje postavljenih ciljeva. Hvala profesoru Branku Crnogorcu na lektorskoj kontroli apstrakta rada.

³⁷ dusanka.slijepcevic@fnp.unibl.org

³⁸ biserka.kosarac@ff.ues.rs.ba

se reći da je igra način prezentacije znanja, novih spoznaja i činjenica u okvirima razvoja koje obrazovni sistem obezbjeđuje. Kako je obrazovanje mehanizam *socijalnog uključivanja* (Slijepčević, 2016), tako je i igra, s obzirom na obrazovne implikacije, takođe, mehanizam socijalnog uključivanja. **Gejmifikacija**, u opštem smislu, predstavlja proces *učenja kroz igru* i metod upotrebe igre i njenih pratećih elemenata van samog čina igre, u kontekstu koji obično ne podrazumijeva igranje i igru (poslovni, finansijski, zdravstveni, obrazovni sektor i sl.) (Deterding & all, 2011), a sve s ciljem povećanja motivacije i angažmana aktera u određenim aktivnostima. „Osnovna razlika između ozbiljne igre i igrifikacije je da se u ozbiljnoj igri koristi cjelovita računalna aplikacija, tj. računalna igra, izrađena sa svrhom postizanja cilja igranja (učenje/stjecanje vještina), dok se u igrifikaciji koriste samo neki elementi igre (npr. bodovi, značke, rang liste itd.) s ciljem povećanja motivacije i angažiranosti osobe, te ona može biti podržana korištenjem računalne aplikacije ili realizirana u samom informacijskom sustavu.“ (Lovrenčić et al., 2018:3). Gejmifikacija može biti intrinzička i ekstrinzička odnosno utemeljena na neopipljivim (zadovoljstvo, sigurnost, samopoštovanje, poštovanje i sl.) ili opipljivim nagradama (očekivanja drugih, bodovi, pohvale i sl.) koje podstiču učenje kroz igru (za više vidjeti: Lovrenčić et al., 2018:4). **Elektronsko učenje kroz igru** podrazumijeva prilagođavanje elemenata igre elektroničkim uređajima i platformama odnosno formatima, poput edukativnih video-igara, različitih aplikacija (Google Classroom, Moodle i sl.) u obrazovnom sistemu. Obrazovni sistem u kojem se primenjuje proces gejmfikacije naziva se gejmfikovanim okruženjem (engl. gamified environment). O efektima igrifikacije (Lovrenčić et al., 2018: 5) se može govoriti kao o doživljaju igranja (engl. game experience) koji se odnosi na emocije, oblikovane tokom formalnih igara, na kojem se temelji iskustvo igranja (engl. gameful/gamified experience), kao sveukupnost znanja, stavova i emocija, oblikovanih tokom formalnih igara. “Pojam 'kvalitet života' obično opisuje faktore koji imaju uticaj na životne uslove društva ili pojedinca, a uopšteno on podrazumeva stepen blagostanja pojedinca ili grupe ljudi” (Gavović & Timotijević, www.kvalitet.org.rs). **Kvalitet života** je teorijski koncept kojim se, u društvenim i humanističkim naukama, označava personalna i socio-kulturna funkcionalnost pojedinca u društvu i njegovom ličnom životu. Dakle, koncept kojim se objašnjava koliko su pojedinci zadovoljni vlastitim životom i životom u društvenom okruženju, kako se lično osjećaju, a kako u interakciji sa drugim ljudima.

Tabela br. 1 Definisane atribute kvaliteta života

Meeberg (1993)	Haas (1999a)	Grupa Svjetske zdravstvene organizacije za kvalitet života
Osjećaj zadovoljstva nečijim životom uopšte	Procjena trenutnih životnih okolnosti pojedinca	Subjektivan – povezan sa percepcijom pojedinca
Mentalna sposobnost da se vlastiti život ocijeni kao zadovoljavajući ili tsl.	Multidimenzionalan	Multidimenzionalan
Stanje fizičkog, mentalnog, društvenog i emocionalnog zdravlja, prihvatljivo za pojedinca na kojeg se odnosi	Vrijednosno utemeljen i dinamičan	Uključuje percepcije pojedinaca i o pozitivnim i o negativnim dimenzijama života
Objektivna procjena drugog lica da su uslovi života određene osobe adekvatni i da nisu opasni po život	Obuhvata subjektivne i/ili objektivne pokazatelje	
	Najpouzdanije izmjerljiv subjektivnim pokazateljima od strane osoba sposobnih za samoevaluaciju	

Izvor: (Haas, 1999a: 733; Meeberg, 1993: 33; The WHOQOL Group, 1995: 1405 u: Scottish Executive Social Research, 2006: 17)

Prema, Felce i Perry (u: Joković, 2017: 90): “kvalitet života predstavlja sveukupno opšte blagostanje, koje uključuje objektivne faktore i subjektivno vrednovanje fizičkog, materijalnog, socijalnog i

emotivnog blagostanja uključujući lični razvoj i svrsishodnu aktivnost”. Prema International Well Being Group (u: Joković, 2017: 91) kvalitet života se odnosi na životni standard, zdravlje, produktivnost, mogućnost ostvarivanja bliskih kontakata, sigurnost, pripadanje zajednici, te osjećaj sigurnosti u budućnosti. Svjetska zdravstvena organizacija određuje kvalitet života preko tri atributa (vidjeti tabelu br. 1). Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (u: Joković, 2017: 91): ”Kvalitet života predstavlja percepciju pojedinca o sopstvenom položaju u životu u kontekstu kulture i sistema vrijednosti u kome živi, kao i u odnosu na sopstvene ciljeve, očekivanja, standard i interesovanja”. Schalock & Keith (u: Joković, 2017: 91) prepoznaju organizacione implikacije ovog koncepta, smatrajući ga potencijalnim sistemskim okvirom koji je usmjeren ka poboljšanju života pojedinaca. Prema tome, kvalitet života se ne svodi isključivo na materijalno blagostanje, mjereno ekonomskim pokazateljima, već i na nematerijalno, na zadovoljavanje sveukupnih ljudskih potreba, a ne samo bioloških. Prema tome, „objektivni pristup“ mjerenja kvaliteta života najčešće za glavni pokazatelj blagostanja neke države ističe bruto društveni proizvod, dok „subjektivni pristup“ podrazumijeva ličnu procjenu okruženja i vlastitog života odnosno evaluaciju stepena zadovoljstva tim sferama. Postoje predviđanja o nazadovanju onog društva „koje ne uspe da zadovolji osnovne ljudske potrebe i da osposobi građane da unaprede kvalitet života, koje uništava životnu sredinu i ograničava mogućnosti za svoje građane“ (Porter, 2014u: Galonja & Šunderić, 2017: 3).

Tabela br 2. Pokazatelji životnog kvaliteta

Subjektivni (lični) pokazatelji kvaliteta života	Objektivni (društveni) pokazatelji kvaliteta života
Osjećaj pripadanja zajednici	Očekivano trajanje života
Materijalna imovina	Stopa kriminala
Osjećaj sigurnosti	Stopa nezaposlenosti
Sreća	Društveni bruto proizvod
Zadovoljstvo životom u cjelini	Stopa siromaštva
Odnosi sa porodicom	Pohađanje škole
Zadovoljstvo poslom	Broj radnih sati u nedjelji
Seksualni život	Stopa perinatalne smrtnosti
Sagledavanje sprovođenja pravde	Stopa samoubistava
Klasna identifikacija	
Hobi i članstvo u klubu	

Izvor: (Ilić & Milić, 2010 u: Joković, 2017: 91)

Ovome spisku će se, kao svojevrsan doprinos, pridodati i sljedeći subjektivno-objektivni pokazatelj kvaliteta života – **učenje kroz igru i njegovi ishodi: slobodno mišljenje i djelanje, eksperimentalni razvoj za dobrobit pojedinaca i društva i socijalna uključenost.**

Naročit pokazatelj kvaliteta života jeste **socijalna uključenost** (Galonja & Šunderić, 2017), koja bi, u suštini svog određenja, obuhvatala i subjektivne i objektivne indikatore (tabela br. 2). Preciznije, socijalna uključenost je društveno stanje u kojem se nalaze pojedinci i društvene grupe, kojima je obezbijeđen pristup materijalnim i nematerijalnim uslovima adekvatnog životnog standarda u zemlji u kojoj žive. „Biti isključen ne znači samo biti bez prihoda ili materijalnih resursa već i imati reducirane i pokidane društvene veze, odn. izgubiti svoje mjesto u društvu“ (www.enciklopedija.hr), pri čemu uvijek postoji rizik od ulaska u spiralu nesigurnosti, koja se odnosi na istovremenu isključenost iz više međuzavisnih područja društvenog života, kao što su, na primjer, obrazovanje i tržište rada (zaposlenost). Socijalno uključivanje je proces otvorenog učestvovanja u sferama društvenog života (politika, ekonomija, kultura) i uživanja građanskih prava.

Teorijski okvir istraživanja: Značaj igre i učenja kroz igru (gejmifikacije) za studente i kvalitet njihovog života

U postmodernom, informacionom društvu, igra može da posluži kao mehanizam adaptacije raznim neizvjesnostima *fluidnog života i društva* (Zygmunt, 2005; Slijepčević, 2017). U tom kontekstu, misli se na formalnu igru, regulisanu pravilima (engl. game, lat. ludus), u smjeru realizacije ciljeva, a ne na neformalnu igru (lat. paidia) s primarnim ciljem zabave (Huizinga, 1944; Caillois, 1961; Kajoa, 1979; Deterding et al., 2011).

Igra pruža razne mogućnosti pojedincima, zahvaljujući svojim sastavnim elementima – imaginaciji, improvizaciji, performativnosti i umješnosti. Afirmisati igru i njene principe značilo bi težiti ka razvoju i napretku. Kroz igru je moguće, makar i na tren, suzbiti impuls za imanjem u fluidnom, hiperpotrošačkom društvu konzumerističkog kapitalizma. Igra je obdarena osobenostima autonomije, koja je pretpostavka za angažman i slobodno djelovanje. Zahvaljujući tome, igra može pobijediti aktuelnu kulturu neangažovanja i zaborava i obnoviti kritičku refleksiju na status quo, što kultura po svom određenju i jeste. Svrhovitost igre se ogleda i u tome što se kroz igru ljudi na lak i prihvatljiv način podučavaju propisanim i nepisanim obrascima ponašanja, zadacima i očekivanjima tokom životnog vijeka.

Igra vrši širok uticaj na različita društvena područja, pa tako i na obrazovanje i učenje. Posjeduje razvojni potencijal, pa je, zbog obrazovnih implikacija, u funkciji obrazovanja. Stoga su igra i obrazovanje u međusobno zavisnoj i konzistentnoj relaciji. „Sistem obrazovanja je najvažniji element životne i razvojne infrastrukture svakog pojedinca, društva i države, jer njegov ukupan efekat određuje obim, kvalitet i korišćenje svih drugih sistema i resursa, kao i ukupan kvalitet života i razvojne potencijale pojedinaca i zajednice. Zbog toga je za jačanje znanja i inovacija, kao pokretača budućeg ekonomskog rasta, neophodno unapređivanje kvaliteta obrazovanja na svim nivoima“ (Slijepčević, 2016: 92). A to unapređivanje kvaliteta obrazovanja je moguće postići, upravo, putem jačanja potencijala igre i za igranjem, a otuda i moći inovacije i znanja. Važno je uvidjeti moć igre tj. prepoznati njen potencijal za stvaranje kulture i civilizacije, te za humanizaciju čovječanstva.

Primarne funkcije igre su funkcija prilagođavanja i funkcija zadovoljstva i radosti, te funkcija razvoja. Zahvaljujući njima, čovjek se u društvu orijentiše i sebi obezbjeđuje komoditet. Te su aspiracije naročito istaknute u (hiper)potrošačkom društvu, od 1970-ih, kada je u usponu konzumeristički kapitalizam i kad tržište u potpunosti diktira komercijalne trendove u svim društvenim sferama, pa tako i u sferi obrazovanja. Putem reklame i drugih marketinških tehnika stimuliše se željeni nivo motivacije kupaca za kupovinom i potrošnjom, a u obrazovanju se, sličnim tehnikama, poput gejmfikacije ili ozbiljnih igara, nastoji podstaći „konzumacija“ obrazovnih usluga, te motivisanije, efikasnije i produktivnije učenje od strane nastavnika, radi većeg obrazovnog i poslovnog uspjeha. Dok tržišni lanci koriste principe igre u vidu skupljanja bodova (na potrošačkim karticama) i nagrađivanja za ostvarenu kupovinu odnosno dostignuti željeni nivo bodova i potrošnje, istu praksu sprovode i obrazovni sistemi, s obzirom na evaluaciju kroz bodovanje, nivelisanje i nagrađivanje za ostvarene aktivnosti tokom savladavanja nastavnog gradiva u procesu učenja (Aleksić, 2017). Prema tome, tehnike gejmfikacije se odavno i uveliko u obrazovanju koriste, samo je pitanje prisustva svijesti i informisanosti o ovom metodu odnosno detektovanja njegovih obilježja i efekata motivisanja učenja u novim, izmijenjenim uslovima, kao što su virtuelne učionice u veb okruženju.

Kada su znanje i mišljenje o igri ispitani među studentima dva javna univerziteta u Banjoj Luci, došlo se do rezultata koji ukazuju da većina studenata ima odlično znanje (upoznatost) i pozitivne (postmodernističke) stavove prema igri, njenom značaju i funkcijama: *da je ozbiljna društvena djelatnost, od značaja i za djecu i za odrasle; da pronalazi svrhu i primjenu u svim ljudskim djelatnostima; da je aspekt ljudske ličnosti, jer je kroz nju moguće izražavanje slobode i kontrole; da je društvena vrijednost od primarne važnosti; da ima funkciju socijalizacije, razvoja čovjeka i civilizacije; da ima funkciju u usvajanju društvenih uloga i društvenih vrijednosti; da ima emocionalnu funkciju, funkciju solidarnosti, integracije, zabave, a ne kontrolnu funkciju; da je nepredvidiva, donekle ograničava, ali oslobađa mišljenje i djelovanje; da služi eksperimentisanju,*

osmišljavanju alternativnih ponašanja i razmišljanja, kao odgovor krizama i haosu u društvu; da ima obrazovne implikacije, jer se učestvovanjem kroz igru razvija opšta sposobnost ljudskih bića za lični razvoj i napredak u društvu. Upravo to predstavlja ohrabrujuću činjenicu da su svijest i informisanost studentske populacije o igri, njenom značaju i funkcijama zavidne zrelosti, tj. u duhu postmodernističkog diskursa o razvojnim potencijalima igre za efikasne primjene u širokom spektru djelatnosti, a naročito u svrhu cjeloživotnog učenja. Otuda ukazujemo na važnost prepoznavanja i primjene principa igre u visokom obrazovanju, tačnije na inovativnost (elektronskog) učenja kroz igru (gejmifikacije). Upoznatost studenata oba studijska programa sa opštim obilježjima igre ne zavisi od njihovog pola, već njihovi stavovi o značaju i funkcijama igre zavise od komunikativno-racionalnog djelanja studijskog programa koji pohađaju. Pozitivni stavovi o igri, njenom značaju i funkcijama ne zavise od bioloških datosti (pola) ispitanika. Većina anketiranih učestvuje u igri iz intrinzičkih motiva jer dolazi sa komunikativno-racionalnih studijskih programa. Tip igrača – društvenjak je najdominantnije zastupljen, jer većina učestvuje u igri radi povezivanja, stvaranja kontakata i komunikacije sa drugima. Dokazano je i da većina lica učestvuje u beskrajnim (afilijativnim, asertivnim) igrama.

Značaj gejmfikacije za unapređenje kvaliteta života studenata

Principi igre (bodovanje, nivelisanje, nagrađivanje i sl.), odnosno gejmfikacijski alati, neizostavno se više ili manje primjenjuju u modernom obrazovnom procesu. Gejmifikacija služi kao dopuna tradicionalnoj, klasičnoj nastavi, a podrazumijeva upravljanje postignućem studenata kroz unapređenje stepena motivacije za učenjem, primjenom niza tehnika i veb-alata na principu igre (Edmonds, 2011, Kiryakova et al., 2014; Martí-Parreño et al. 2016). Gejmifikacija, u ovom značenju, doprinosi unapređenju učenja preko elemenata preuzetih iz igre i adaptiranih u obrazovni kontekst, u vidu skupljanja bodova, bedževa, nagrada i sl., kako bi se efikasnije postigli odgojno-obrazovni ciljevi i to na zanimljiviji, proaktivniji i inventivniji način, senzibilniji na razvojne potreba pojedinaca i progres društva.

Istražujući stavove studenata o gejmfikaciji, prikupljeni su dragocjeni rezultati. Naime, prvi rezultat istraživanja pokazuje nisku informisanost studenata o tome šta je gejmfikacija, zbog činjenice da u obrazovnom sistemu Republike Srpske na svim nivoima preovladava tradicionalni način učenja i izvođenja nastave. Postignuti uspjeh u studiranju i nivo studija nisu statistički povezani sa znanjem o gejmfikaciji, ali je statistički povezan nivo porodičnih mjesečnih prihoda sa znanjem o gejmfikaciji. Značajna statistička veza nalazi se između znanja o gejmfikaciji i ukupnih mjesečnih prihoda porodice. Ispitanici koji dolaze iz porodica sa višim prihodima upoznati su sa gejmfikacijom. Porodice boljeg materijalnog statusa, koje najčešće pripadaju srednjem i višem društvenom sloju, mogu svojim članovima da priušte materijalne mogućnosti za (elektronsko) učenje kroz igru i u njihovom vrijednosnom sistemu visoko se cijeni obrazovanje djece i ulaganje u taj proces. Većina studenata smatra da je gejmfikacija učenje zasnovano na principima igre (56,1%), što pokazuje da ispitanici, ipak, imaju neku predstavu o tome šta ovaj proces predstavlja. Pozitivno iskustvo sa gejmfikacijom u toku formalnog obrazovanja povezano je sa višim nivoima studija. Dakle, studenti sa viših nivoa studija, u toku svog obrazovanja, više su učestvovali u učenju putem gejmfikacije. Tako bi se mogla potkrijepiti i teza o pozitivnim efektima učenja kroz igru, odnosno da učenje kroz igru doprinosi sticanju viših nivoa obrazovanja. Pozitivno iskustvo sa gejmfikacijom nije statistički povezano sa zalaganjem za uvođenje principa igre u visoko obrazovanje.

Metodološki okvir istraživanja

U istraživanju je korišten kvantitativni istraživački pristup kvantitativnom problemu. Problem podrazumijeva deduktivno zaključivanje, bazirano na već utvrđenim teorijama, kauzalitetima ili pojavama. Pored opštih naučnih metoda, neizostavno je korišten metod ispitivanja, za prikupljanje podataka, putem tehnike - ankete, sa polu-zatvorenim sistemom odgovora u instrumentu on-line upitniku, konstruisanom preko Google Forms aplikacije. Za sređivanje i prikazivanje podataka korišteni su mjerenje, tipologija i statitički metod (obrada podataka SPSS-om) i uporedna metoda tumačenja rezultata. Hipotetičkim okvirom iznesene su osnovne pretpostavke o predmetu. Istraživanje

je bilo empirijski utemeljeno na anketnom ispitivanju znanja i stavova o igri, njenom značaju i funkcijama, motivima igranja i sklonostima ka vrstama igara iz vizure studenata pomenutih univerziteta u Republici Srpskoj, a koje je provedeno krajem 2020. godine. On-line upitnikom su prikupljeni podaci o osnovnim socio-demografskim obilježjima, te o znanju i stavovima anketiranih. Formirani uzorak je slučajni i stratifikovani i sačinjava ga 221 lice iz studentske populacije. Sa Univerziteta u Banjoj Luci je 125 lica (56.6%), a sa Univerziteta u Istočnom Sarajevu 96 lica (43.4%), sa sva tri nivoa studija. Sa osnovnih studija je u pitanju 201 lice (91%), sa master studija 14 lica (6.3%), a sa doktorskih studija 6 lica (2.7%). Muškog pola je 40 lica (18.1%), interseksualnog (0), a ženskog 181 lice (81.9%). Istraživanje je obuhvatilo 92 lica (41.6%) sa Filozofskog fakulteta Istočno Sarajevo, 4 lica (1.8%) sa Pravnog fakulteta Istočno Sarajevo, 54 lica (24.4%) sa Fakulteta političkih nauka Banja Luka, 51 lice (23.1%) sa Filozofskog fakulteta Banja Luka i 20 lica (9%) sa Filološkog fakulteta Banja Luka. Ispitanici su bili sa studijskih programa humanističkih nauka, njih 84 (38%), i studijskih programa društvenih nauka – 137 lica (62%). Sa komunikativno-racionalnih studijskih programa su 183 lica (83%), a sa instrumentalno-racionalnih je 38 lica (17%).

Problem istraživanja ogleda se u nedovoljnoj istraženosti znanja i stavova studenata u Republici Srpskoj, kao glavnih konzumenata usluga visokog obrazovanja, o značaju igre i učenja kroz igru (gejmifikacije) za unapređenje kvaliteta života pojedinaca i društvenih grupa u društvu. Stoga se problem operacionalizuje kroz (pot)pitanja: **1) Da li je igra u učenju doprinijela povećanju stepena slobodnog mišljenja i djelanja studenata? 2) Da li e-učenje kroz igru omogućuje eksperimentalni razvoj za dobrobit pojedinaca i društva, prema mišljenju studenata? 3) Da li e-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, smanjuje socijalnu isključenost, kao veliki problem bh. društva, prema mišljenju studenata? 4) Da li e-učenje kroz igru predstavlja budućnost obrazovanja i garanciju održivosti društva, po mišljenju studenata?**

Predmet istraživanja su znanje i stavovi o značaju igre i učenja kroz igru (gejmifikacije) za kvalitet života studenata društvenih i humanističkih nauka dva javna univerziteta u Republici Srpskoj – Univerziteta u Banjoj Luci i Univerziteta u Istočnom Sarajevu, prvom polovinom 21. vijeka, iz perspektive (užih) naučnih oblasti *Teorijske sociologije, Metodologije i Posebne sociologije*. Za potrebe produblivanja saznanja o značaju igre i učenja kroz igru (gejmifikacije), postavlja se hipotetički okvir o predmetu istraživanja: **1) Igra u učenju doprinosi povećanju stepena slobodnog mišljenja i djelanja studenata iz Republike Srpske, prvom polovinom 21. vijeka. (glavna hipoteza); 2) E-učenje kroz igru omogućuje eksperimentalni razvoj za dobrobit pojedinaca i društva. (pomoćna hipoteza); 3) E-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, smanjuje socijalnu isključenost, kao veliki problem bh. društva. (pomoćna hipoteza); 4) E-učenje kroz igru predstavlja budućnost obrazovanja i garanciju održivosti društva. (pomoćna hipoteza)**

Rezultati i diskusija rezultata istraživanja

Igra u učenju doprinosi povećanju stepena slobodnog mišljenja i djelanja studenata – glavna je istraživačka pretpostavka, o kojoj su se ispitanici izjašnjavali birajući opcije sa Likertove skale stavova, u vrijednosti od 1 – *Uopšte se ne slažem* do 5 – *U potpunosti se slažem* (Tabela br. 1).

Tabela br. 1 *Igra u učenju doprinijela je povećanom stepenu mog slobodnog mišljenja i djelanja.*

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid <i>Uopšte se ne slažem.</i>	7	3,2	3,2	3,2
<i>Ne slažem se.</i>	15	6,8	6,8	10,0
<i>Niti se slažem, niti se ne slažem.</i>	76	34,4	34,4	44,3
<i>Slažem se.</i>	86	38,9	38,9	83,3
<i>U potpunosti se slažem.</i>	37	16,7	16,7	100,0
Total	221	100,0	100,0	

Većina, koju čini, 55,6% ispitanika, saglasna je (djelimično i u potpunosti) sa stavom da je igra u učenju doprinijela povećanom stepenu njihovog mišljenja i djelanja, 10% lica nije saglasno (djelimično i u potpunosti), dok je 34,4% ispitanika nesigurno u vezi s ovom tvrdnjom. Sa ovom pretpostavkom, odnosno mišljenjem na kojem počiva, povezana su i druga dva, koja ga upotpunjuju, i to: a) da učenje kroz igru potpomaže brže usvajanje znanja, motivaciju za učenjem i uštedu vremena, b) da se studenti sjećaju nastavnih sadržaja, usvojenih putem igre. Otuda je jednofaktorskom analizom varijanse ANOVA istražen uticaj nivoa studija na zbirni rezultat 3 mišljenja o učenju kroz igru. Utvrđena je statistički značajna razlika na nivou $p < 0,05$ za studente osnovnih, master i doktorskih studija: $F(2, 218) = 3,8$, $p = 0,02$. Veličina te razlike, izražena pomoću eta kvadrata, iznosi 0,033. Srednja vrijednost na skali stavova studenata master studija ($AS = 9,64$, $SD = 2,16$) značajno se razlikuje od srednje vrijednosti na skali studenata osnovnih ($AS = 11,12$, $SD = 1,99$) i doktorskih studija ($AS = 11,50$, $SD = 1,05$). Otuda se može tvrditi da je uzrok ovakvog razmišljanja nivo studija odnosno veći stepen gejmfikovanosti 1. i 2. ciklusa studija, kao obrazovnog (gejmifikovanog) okruženja, a tako i stepen, s njim povezanog, efekta gejmfikacije tj. većeg *doživljaja i iskustva igranja* na 1. i 2. ciklusu studija u odnosu na 3. ciklus, koji se u načelu shvata „ozbiljnije“ i koji realno traje kraće od 1. i 2. ciklusa zajedno. S obzirom na prethodno pojašnjeno, glavna hipoteza je u potpunosti potvrđena i objašnjena, pa glasi: Igra u učenju doprinosi povećanju stepena slobodnog mišljenja i djelanja studenata, zbog izloženosti gejmfikovanom okruženju i efektima gejmfikacije. Po pitanju prve pomoćne pretpostavke **da e-učenje kroz igru omogućuje eksperimentalni razvoj za dobrobit pojedinaca i društva**, stavovi studenata su izloženi u tabeli br. 2.

Tabela br. 2 E-učenje kroz igru omogućuje eksperimentalni razvoj za dobrobit pojedinaca i društva.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid <i>Uopšte se ne slažem.</i>	3	1,4	1,4	1,4
<i>Ne slažem se.</i>	14	6,3	6,3	7,7
<i>Niti se slažem, niti se ne slažem.</i>	88	39,8	39,8	47,5
<i>Slažem se.</i>	85	38,5	38,5	86,0
<i>U potpunosti se slažem.</i>	31	14,0	14,0	100,0
Total	221	100,0	100,0	

Evidentno je da je većina od 52,5% ispitanika saglasna (djelimično i u potpunosti) da e-učenje kroz igru omogućuje eksterimentalni razvoj, za dobrobit pojedinaca i društva, 7,7% studenata nije saglasno (djelimično i u potpunosti) s tom tvrdnjom, dok 39,8% njih nema stav o tome. Hipoteza je u potpunosti potvrđena.

Mišljenja o drugoj pomoćnoj pretpostavci, **da e-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, smanjuje socijalnu isključenost, kao veliki problem bh. društva**, takođe su vidljiva, na osnovu skale stavova, u tabeli br. 3.

Tabela br. 3 E-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, smanjuje socijalnu isključenost, kao veliki problem bh. društva.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid <i>Uopšte se ne slažem.</i>	14	6,3	6,3	6,3
<i>Ne slažem se.</i>	23	10,4	10,4	16,7
<i>Niti se slažem, niti se ne slažem.</i>	97	43,9	43,9	60,6
<i>Slažem se.</i>	59	26,7	26,7	87,3
<i>U potpunosti se slažem.</i>	28	12,7	12,7	100,0
Total	221	100,0	100,0	

Dakle, 39,4% ispitanika je saglasno (djelimično i u potpunosti) sa tvrdnjom da e-učenje kroz igru, zahvaljujući softverskim aplikacijama, smanjuje socijalnu isključenost, kao veliki problem bh. društva, dok 16,7% ispitanika s tim nije saglasno. Ipak, najveći je procenat neodlučnih ispitanika (43,9%). Dakle, skoro većina ispitanika je neodlučna po pitanju tvrdnje da e-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, direktno smanjuje socijalnu isključenost, kao veliki problem bh. društva. Iako hipoteza u ovom obliku nije potvrđena, ne može se reći da ne važi stav da e-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, ne doprinosi socijalnoj uključenosti, kao indikatoru kvaliteta života, s obzirom na dokazane razvojne potencijale i obrazovne implikacije igre i učenja kroz igru (gejmifikacije). Ovako formulisanu pretpostavku bi trebalo dalje provjeriti kod većeg uzorka ispitanika. Hipoteza je djelimično potvrđena.

Kada je riječ o trećoj pomoćnoj pretpostavci, **da e-učenje kroz igru predstavlja budućnost obrazovanja i garanciju održivosti društva**, ispitanici su, takođe, izrazili stavove, vidljive u tabeli br. 4.

Tabela br. 4 E-učenje kroz igru predstavlja budućnost obrazovanja i garanciju održivosti društva.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
<i>Uopšte se ne slažem.</i>	11	5,0	5,0	5,0
<i>Ne slažem se.</i>	32	14,5	14,5	19,5
<i>Niti se slažem, niti se ne slažem.</i>	93	42,1	42,1	61,5
<i>Slažem se.</i>	63	28,5	28,5	90,0
<i>U potpunosti se slažem.</i>	22	10,0	10,0	100,0
Total	221	100,0	100,0	

Prema tome, vidljivo je da je 38,5% ispitanika saglasno (djelimično i u potpunosti) s tvrdnjom da e-učenje kroz igru predstavlja budućnost obrazovanja i garanciju održivosti društva. Ipak, 19,5% ispitanika nije saglasno s tvom tvrdnjom, dok je najviše njih (42%) bez stava. Hipoteza nije potvrđena.

Zaključna razmatranja

Igra je praksa, djelatnost koja doprinosi osjećaju zadovoljstva i radosti. Stvara koherentnost između duha i tijela, predstavljajući način njihovog izražavanja. Ona je mehanizam uspostavljanja relacija i odnosa (disjunktivnih i konjunktivnih) sa drugima, pa je odličan način prevazilaženja uskogrudih ličnih interesa. Kroz igru se manifestuje stvaralački ljudskih duh. Igra osposobljava za djelanje u životu, pa je stoga način našeg ostvarenja (samoaktuelizacije). Kroz igru se biološke jedinice socijalizuju, učeći pravila ponašanja i razvijajući sposobnosti intelekta, što utiče na proces sticanja znanja – proces učenja. Dakle, igra pruža mogućnost: prilagođavanja društvenim okolnostima, zabavljanja, širenja vidika mišljenja i učenja.

U vrijeme kad globalni rizici, poput pandemije korona virusa, i promjene rizicima izazvane (u konkretnom slučaju, fizičko distanciranje, izolacija, uvođenje preventivnih mjera sprječavanja zdravstvene katastrofe i tsl.) iziskuju nagla im prilagođavanja, igra može omogućiti preuzimanje kontrole nad vlastitim nam blagostanjem, jer prethodno spomenute okolnosti utiču na nas, odražavajući se na naše svakodnevno funkcionisanje. Prema tome, značaj igre se ogleda i u tome što igra može vrlo lako postati lak i zanimljiv odgovor na demotivisuće i opterećujuće promjene i s njima praćene, repetitivne i dosadne, aktivnosti u svim sferama društvenog života, pa tako i u procesu studiranja. Kada se igra i njeni elementi primijene u svrhu učenja, povećanja motivacije i angažmana aktera, može se govoriti o odvijanju procesa gejmfikacije, pod čijim uticajem se stvara gejmfikovano okruženje, poput gejmfikovanog obrazovnog sistema. Sve zajedno ima za cilj da omogući unapređenje kvaliteta života ljudi, a studenata naročito.

Kvalitet života je teorijski koncept kojim se, u društvenim i humanističkim naukama, označava personalna i socio-kulturna funkcionalnost pojedinca u društvu i njegovom ličnom životu. Kvalitet života pojedinca i društvenih grupa zavisi i od subjektivnog osjećaja blagostanja, ali i od uticaja spoljnog okruženja (ekonomskog, političkog, kulturnog, socijalnog) tj. ekonomske sigurnosti, političke bezbjednosti i pravne države, te kulturne raznovrsnosti, održivosti i tolerancije. Kao subjektivno-objektivni pokazatelj kvaliteta života zasigurno se može posmatrati i učenje kroz igru, sa svojim ishodima: slobodno mišljenje i djelanje, eksperimentalni razvoj za dobrobit pojedinaca i društva i socijalna uključenost. A da je to tako potvrđuju i rezultati istraživanja odnosno samoprocjena studenata o uticaju igre i učenja kroz igru na kvalitet vlastitog im života.

Naime, većina, koju čini 55,6% ispitanika, saglasna je (djelimično i u potpunosti) sa stavom da je igra u učenju doprinijela povećanom stepenu njihovog mišljenja i djelanja. Sa ovom glavnom hipotezom, odnosno mišljenjem na kojem počiva, povezana su i druga dva, koja ga upotpunjuju, i to: a) da učenje kroz igru potpomaže brže usvajanje znanja, motivaciju za učenjem i uštedu vremena, b) da se studenti sjećaju nastavnih sadržaja, usvojenih putem igre. Uzrok ovakvog razmišljanja je nivo studija odnosno veći stepen gejmfifikovanosti 1. i 2. ciklusa studija, kao obrazovnog (gejmfikovanog) okruženja, a tako i stepen, s njim povezanog, efekta gejmfikacije tj. većeg *doživljaja i iskustva igranja* na 1. i 2. ciklusu studija u odnosu na 3. ciklus, koji se u načelu shvata „ozbiljnije“ i koji realno traje kraće od 1. i 2. ciklusa zajedno. S obzirom na prethodno pojašnjeno, glavna hipoteza je u potpunosti potvrđena.

Većina od 52,5% ispitanika saglasna je da e-učenje kroz igru omogućuje eksterimentalni razvoj, za dobrobit pojedinaca i društva, čime je prva pomoćna hipoteza u potpunosti potvrđena.

Hipoteza da e-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, smanjuje socijalnu isključenost, kao veliki problem bh. društva je djelimično potvrđena. Naime, pokazalo se da je skoro većina ispitanika neodlučna po pitanju tvrdnje da e-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, direktno smanjuje socijalnu isključenost, kao veliki problem bh. društva. Iako hipoteza u ovom obliku nije potvrđena, ne može se reći da ne važi mišljenje da e-učenje kroz igru, zahvaljujući lako dostupnim softverskim aplikacijama, ne doprinosi socijalnoj uključenosti, kao indikatoru kvaliteta života, s obzirom na dokazane razvojne potencijale i obrazovne implikacije igre i učenja kroz igru (gejmfikacije). Prema tome, pretpostavka je djelimično potvrđena, a ovako formulisane pretpostavku bi trebalo dalje provjeriti kod većeg uzorka ispitanika.

Konačno, pretpostavka da *e-učenje kroz igru predstavlja budućnost obrazovanja i garanciju održivosti društva*, nažalost, nije potvrđena, ali bi je valjalo u predstojećem periodu testirati na većem broju ispitanika. U današnje doba sveopšte akceleracije i konstantnih društvenih promjena, teško je utvrditi se u bilo kakvoj vrsti predviđanja budućih ishoda, pogotovo u globalnom društvu sveopšte međuzavisnosti, zbog čega se samo može govoriti o tendiranju ka održivosti, ali ne i o održivosti kao trajno dokučivom stanju.

Literatura

- Aleksić, Veljko. (2017). Dizajn gejmfikacije u obrazovnim sistemima. U *Informacione tehnologije, obrazovanje i preduzetništvo -ITOP17(Zbornik radova)*, 431–436. Čačak: Fakultet tehničkih nauka.
- Bauman, Zygmunt (2005). *Liquid Life*, Polity, <https://www.wiley.com/en-sg/Liquid+Life-p-9780745635149>
- Bourdieu, Pierre. [1972] (1977). *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge, U.K.,
- Bourdieu, Pierre. [1984] (1996). *Distinction: A social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard University Press, Cambridge, MA,
- Caillois, Roger. (1961). *Man, Play and Games*, Free Press, New York.
- Deterding, Sebastian, Dixon, Dan, Khaled, Rilla, Nacke, Lennart. (2011). “From game design elements to gamefulness: defining gamification”, In: *Proceedings of the 15th International Academic*

MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments. ACM, pp. 9-15, <https://dl.acm.org/doi/10.1145/2181037.2181040>

- Edmonds, S. (2011). Gamification in learning. *Training and Development in Australia*, 38 (6), 20–22.
- Galonja, Aleksandra & Šunderić, Žarko. (2017). *Praćenje socijalne uključenosti u Republici Srbiji – Indikatori kvaliteta života*, Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlada Republike Srbije.
- Gavović, Boško & Timotijević, Stanislava. Kvalitet društva i kvalitet života, www.kvalitet.org.rs
- Huizinga, Johan. (1949). *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture*. Routledge & Kegan Paul, London, Boston & Henley.
- Kajoa, Rože. (1997). *Igre i ljudi: Maska i zanos*, Nolit, Beograd.
- Kiryakova, G., Angelova, N. & Yordanova, L. (2014). Gamification in education. In T. Bülbül & Y. Çakici (Eds.). *Proceedings of 9th International Balkan Education and Science Conference*, (679–683). Edirne: Trakya University
- Košarac, Biserka, Slijepčević, Dušanka, Vejnović, Duško, Vuković, Dragomir. (2021). SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES STUDENTS' EXPERIENCE AND ATTITUDES ON GAMIFICATION IN THE REPUBLIC OF SRPSKA. Power Point Presentation from The 17th International Scientific Conference, e-Learning and Software for Education, Bucharest, April 22-23, 2021
10.12753/2066-026X-21-000, Bucharest, Romania. Conference: The 17th International Scientific Conference, e-Learning and Software for Education, Bucharest, Romania, April 22-23, 2021, 10.12753/2066-026X-21-000. Uskoro dostupan rad u Zborniku na: proceedings.elseconference.eu
- Lovrenčić, Sandra; Plantak-Vukovac, Dijana; Slibar, Barbara; Nahod, Bruno; Andročec, Darko; Šestak, Marina; Stapić, Zlatko. (2018). Igrifikacija: prema sistematizaciji termina na hrvatskom jeziku. In: M. Konecki & M. Schatten (Ur.). *Računalne igre (Zbornik radova)*, (1–12), Fakultet organizacije i informatike, Varaždin.
- Martí-Parreño, J., Méndez-Ibáñez, E. & Alonso-Arroyo, A. (2016). The use of gamification in education: a bibliometric and text mining analysis. *Journal of Computer Assisted Learning* 32, 663–676
- Scottish Executive Social Research. (2006). *Quality of Life and Well-being: Measuring the Benefits of Culture and Sport: Literature Review and Thinkpiece*,
- Slijepčević, Dušanka. (2017). Zygmunt Bauman's contribution to the discourse on a risk society, *Sociological discourse*, year 7, number 13-14/2017, Available from: <https://www.researchgate.net>[accessed Feb 07 2021].
- Slijepčević, Dušanka, Košarac, Biserka, Hadžić, Aleksandra, Crnogorac, Branko, Sijaković, Ivan, Dabrowska-Prokopowska, Ewa, Kovacevic, Braco. THE SIGNIFICANCE OF GAMES AS A PRACTICE FOR EDUCATION: Students' motivation for gaming and tendency to games; The 17th International Scientific Conference, e-Learning and Software for Education, Bucharest, Romani, April 22-23, 2021; 10.12753/2066-026X-21-000, Uskoro dostupan rad u Zborniku na: proceedings.elseconference.eu
- Slijepčević, Dušanka. (2016). Education as a mechanism of social inclusion- the role of education in reducing the risks of social exclusion, *Sociological Discourse*, Year 6, Number 11/June 2016
- Socijalna isključenost. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 10. 6. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56929>>.

The impact of the game and gamification on improving students' quality of life³⁹

Dusanka Slijepcevic, MA – Senior Research Assistant
University of Banja Luka, Faculty of Political Sciences

Biserka Kosarac, PhD, Associate Professor
University of East Sarajevo, Faculty of Philosophy

Abstract: *The paper is focused on describing and functionally and causally explaining the importance of the game and of learning through the game (gamification) for the quality of life of students in the Republic of Srpska, in the first half of the 21st century. The issue discussed is reflected in the insufficient research into knowledge about and attitudes of students in the Republic of Srpska, as the main consumers of higher education services, towards the importance of the game and of learning through the game (gamification) for improving the quality of life of individuals and social groups in society. For that reason, the research is conducted on students of social sciences and humanities in the two public universities in the Republic of Srpska - University of Banja Luka and University of East Sarajevo, from the perspective of (narrow) scientific areas of Theoretical Sociology, Methodology, and Special Sociology. For the purpose of furthering knowledge about the importance of the game and learning through the game (gamification), a hypothetical framework is set: 1) The game in learning contributes to increasing the degree of free thinking and action of students from the Republic of Srpska in the first half of the 21st century (main hypothesis); 2) E-learning through the game enables experimental development for the benefit of individuals and society (auxiliary hypothesis); 3) E-learning through the game, due to easily accessible software applications, reduces social exclusion, which is a major issue in the society of Bosnia and Herzegovina (auxiliary hypothesis); 4) E-learning through the game represents the future of education and is a guarantee for the sustainability of society. (auxiliary hypothesis) The results of the research refer to the new knowledge, acquired on the basis of two fully and one partially confirmed hypotheses: 1) that the game in learning contributes to an increased level of thinking and actions of students, due to the exposure to gamified environment knowledge, to the motivation to learn and save time, and to memorising (long-term memory) of learning contents, adopted through the game; 2) that e-learning through the game enables experimental development, for the benefit of individuals and society, and 3) that e-learning through the game, due to easily accessible software applications, reduces social exclusion, which is a major issue in the society of Bosnia and Herzegovina.*

Keywords: *game; practice; gamification; quality of life; youth*

³⁹ The paper is based on the synthesis of results from respective previous research conducted by the same authors (see: Slijepcevic et al, 2021; Kosarac et al, 2021), as well as on new findings concerning the goals stated. Thanks to Professor Branko Crnogorac for proofreading the abstract of the paper.

ZNANJE U STAVOVI STUDENATA FAKULTETA ZDRAVSTVENIH STUDIJA SVEUČILIŠTA U MOSTARU O CJEPIVU PROTIV COVID-19

⁴⁰*Ana Mišković, mag. sanit. ing., Fakultet zdravstvenih studija, Sveučilište u Mostaru*

⁴¹*Mr. sc. Ivona Ljevak, dipl. med. sr., Fakultet zdravstvenih studija, Sveučilište u Mostaru*

⁴²*Antonela Lozančić, univ. bacc. sanit. ing., Fakultet zdravstvenih studija, Sveučilište u Mostaru*

SAŽETAK

Uvod: Novi koronavirus, SARS-CoV-2, prvi put se pojavio u Wuhanu, u prosincu 2019. godine. Bolest koju uzrokuje SARS-CoV-2 naziva se COVID-19. Kako bi se spriječilo daljnje širenje zarazne bolesti potrebno je provoditi preventivne mjere. Kolektivni imunitet ključni je koncept za kontrolu epidemije. Samo dio populacije mora biti imun na zarazne agense, a to se može postići putem prevladavanja postojeće infekcije ili cijepljenjem. Učinkovito cjepivo najsigurniji je način za postizanje kolektivnog imuniteta.

Cilj: Cilj ovog istraživanja je ispitati znanja i stavove studenata Fakulteta zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru o cjepivu protiv COVID-19.

Materijali i metode: U istraživanju je sudjelovalo 181 studenata, među kojima je 84% ženskih i 16% muških ispitanika. Ispitanici su bili studenti Fakulteta zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru različitih studijskih smjerova i godina. Anketa je anonimna i ista je provedeno preko Google Forms koji je sastavni dio Google Drive-a (Google Diska).

Rezultati: Istraživanjem smo utvrdili da postoji statistički značajna razlika u znanju između studenata preddiplomskog i diplomskog studija. Utvrdili smo da je veći postotak ženskih ispitanica koje prihvaćaju cjepivo protiv COVID-19. Ovim istraživanjem utvrdili smo da studenti diplomskog studija pokazuju pozitivnije stavove o cjepivu u odnosu na studente preddiplomskog studija. Studenti koji odbijaju primiti cjepivo, kao razlog navode nedovoljnu ispitanost istog.

Zaključak: Ovim istraživanjem otkrili smo da na stav studenata ne utječe samo razina zdravstvenog znanja, nego i drugi čimbenici. Daljnja istraživanja trebala bi uključivati pitanja o strahu od nuspojava i drugih čimbenika koji utječu na negativan stav studenata o cjepivu protiv COVID-19.

Ključne riječi: znanje, stavovi, studenti, cjepivo, COVID-19

⁴⁰Miskovic.ana1997@gmail.com

⁴¹ivonaljevak@gmail.com

⁴²Lozancantonela77@gmail.com

1. UVOD

Covid-19 je bolest uzrokovana virusom SARS-CoV-2. Pojava prve zaraze koronavirusom zabilježena je 1960-tih godina i predstavljala se kao razlog prehlade. U prosincu 2019. godine pojavljuje se prvi slučaj zaraze novim koronavirusom nazvanom SARS-CoV-2 u Wuhanu, Kini (1). Zbog brzog širenja pandemije uloženi su brzi napor u razvoju sredstava za kontrolu, liječenje i prevenciju protiv COVID-19, što podrazumijeva razvoj cjepiva. Tri su pristupa za razvoj cjepiva bila uspješna, a to su: m-RNA, adenovirus-vektor, te tehnologije temeljene na rekombinantnoj DNA. Utvrđeno je da su sve učinkovite u prevenciji infekcije, posebno u prevenciji teških bolesti (2). Međutim, postoje i oni koji sumnjaju u djelotvornost i sigurnost cjepiva. Svjetska zdravstvena organizacija osnovala je skupinu koja se bavi karakterizacijom, raspravom, te razvojem strategija za rješavanje problema povezanih sa odbijanjem cjepiva, a to je SAGE radna skupina za neodlučnost cjepiva. Zbog širenja dezinformacija, pojava sumnje u djelotvornost cjepiva stvorili su situacije u kojima obitelji i zdravstveni djelatnici sumnjaju u upotrebu cjepiva. Povjerenje u cjepivo važno je za održavanje potražnje i upotrebe cjepiva u razvijenim i nerazvijenim zemljama (3).

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je ispitati znanja i stavove studenata Fakulteta zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru o cjepivu protiv COVID-19.

Specifični ciljevi:

- Ispitati postoji li razlika u znanju i stavovima o cjepivu protiv COVID-19 među spolovima?
- Ispitati postoji li razlika u znanju i stavovima o cjepivu protiv COVID-19 među studentima preddiplomskog i diplomskog studija?
- Ispitati razloge zbog kojih bi studenti odbili cjepivo?

2.1. Svrha istraživanja

Podizanje svijesti studenata i stanovništva o bitnosti cjepiva, te stvaranja kolektivnog imuniteta kako bi se spriječilo širenje zaraznih bolesti.

2.2. Hipoteza istraživanja

1. Žene imaju pozitivniji stav o cjepivu protiv COVID-19 za razliku od muškaraca.
2. Studenti diplomskog studija imaju pozitivnije stavove o cjepivu protiv COVID-19 u odnosu na studente preddiplomskog studija.

3. METODE I MATERIJALI

3.1. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovao 181 student Fakulteta zdravstvenih studija, od toga je 84% žena, a 16% muškaraca. U dobi od 18. do 21. godine nalazi se 57% sudionika, u dobi od 22. do 25. godine se nalazi njih 40%, dok se 3% sudionika nalazi u dobi iznad 26 godina. Glede studijskih usmjerenja, 22% sudionika studira fizioterapiju, 28% radiologiju, 17% sanitarno inženjerstvo, dok sestrinstvo studira njih 33%. Na preddiplomskoj razini studija se nalazi 68% sudionika, dok je 32% sudionika na

diplomskom studiju. Što se tiče mjesta stanovanja, 46% sudionika navodi selo, a 54% grad kao mjesto stanovanja.

3.2. Metode

Istraživanje je provedeno online anketnim upitnikom koji se sastoji od 2 dijela. Od sociodemografskih varijabli, sudionici su pitani za spol, dob, studijsko usmjerenje, godinu studija, mjesto stanovanja i prosječnu ocjenu na studiju. Nakon toga, ispitano je njihovo znanje o cijepljenju i cjepivu protiv bolesti COVID-19. Nakon znanja, sudionici su pitani o stavovima o cijepljenju i o cijepljenju protiv bolesti COVID-19.

3.3. Statističke analize

Podaci su prikupljeni u MS Excel bazu podatka (inačica 11. Microsoft Corporation, Redmond, WA, SAD), a za statističku analizu se koristio SPSS 20.0 statistički program (IBM Corp., Armonk, NY, SAD). Podaci su obrađivani metodama deskriptivne statistike, kategorijske varijable su prikazane kao frekvencija i postotak, dok su kontinuirane varijable prikazane kao aritmetička sredina i standardna devijacija. Za testiranje razlika među kategorijskim varijablama korišten je Hi kvadrat test ili Fisherov egzaktni test. Razina vjerojatnosti od $p < 0,05$ uzeta je kao statistički značajna. U istraživanju je sudjelovalo 181 sudionik, među kojima je 84% žena i 16% muškaraca. Sudionici su bili studenti Fakulteta zdravstvenih studija Sveučilišta u Mostaru različitih studijskih smjerova i godina. Anketa je anonimna i ista je provedeno preko Google Forms koji je sastavni dio Google Drive-a (Google Diska).

4. REZULTATI

U istraživanju je sudjelovao 181 student Fakulteta zdravstvenih studija, od toga je 84% žena, a 16% muškaraca. Glede studijskih usmjerenja, 22% sudionika studira fizioterapiju, 28% radiologiju, 17% sanitarno inženjerstvo, dok sestrinstvo studira njih 33%. Na preddiplomskoj razini studija se nalazi 68% sudionika, dok je 32% sudionika na diplomskom studiju.

Ispitali smo znanje studenata o cjepivu i njegovoj važnosti, te njihove stavove o cjepivu protiv COVID-19.

Tablica 1. Ispitivanje znanja studenata o cjepivu protiv COVID-19

	f_o	%	f_t	χ^2	df	p
Da	110	60.8	60.3	61.34	2	.000
Ne	35	19.3	60.3			
Ne znam	36	19.9	60.3			

Pronađena je statistički značajna razlika kod odgovora na „Cijepljenjem masovnog broja populacije protiv COVID-19 stječe se tzv. kolektivni imunitet.“ Manji je broj odgovora 'Ne' i 'Ne znam' nego što što se očekuje po slučaju ($\chi^2=61.34$; $df=2$; $p<0.05$). Na ovu česticu je točno odgovorilo 60.8% sudionika, dok je 39.2% sudionika netočno odgovorilo.

Tablica 2. Ispitivanje stavova o cijepljenju protiv COVID-19 – ukupan uzorak

	f_o	%	f_t	χ^2	df	p
Uopće se ne slažem	32	17.7	36.2	35.66	4	.000
Djelomično se ne slažem	17	9.4	36.2			
Niti se slažem, niti se ne slažem	60	33.1	36.2			
Djelomično se slažem	23	12.7	36.2			
U potpunosti se slažem	49	27.1	36.2			

Pronađena je statistički značajna razlika kod odgovora na česticu „*Nema potrebe za cijepljenjem protiv COVID-19.*“ Veći je broj odgovora 'U potpunosti se slažem' i 'Niti se slažem, niti se ne slažem' nego što se očekuje po slučaju ($\chi^2=35.66$; $df=4$; $p<0.05$). Najveći postotak sudionika (njih 33.1%) se niti slaže, niti ne slaže s ovom česticom, 39.8% sudionika se djelomično i u potpunosti slaže, dok se 27.1% sudionika uopće i djelomično ne slaže s ovom tvrdnjom.

Testirane su spolne razlike u stavovima muškaraca i žena o cjeplivu protiv COVID-19. Pronađena je statistički značajna razlika s obzirom na spol kod odgovora na česticu „*Cijepljenjem protiv COVID-19 se smanjuje pojava i istrebljenje bolesti.*“ Žene češće daju odgovor 'Da' nego što bi se očekivalo po slučaju, a rjeđe odgovore 'Ne' i 'Ne znam'. Muškarci u u većoj mjeri daju odgovore 'Ne', a u manjoj mjeri odgovore 'Da' i 'Ne znam' nego što bi se očekivalo ($\chi^2=6.41$; $df=1$; $p<0.05$).

Tablica 3. Spolne razlike u stavovima o cjeplivu protiv COVID-19

	Da		Ne		Ne znam		χ^2	df	p
	f_o	f_t	f_o	f_t	f_o	f_t			
ženski	89	86.5	31	36.1	32	29.4	6.41	2	.04
muški	14	16.5	12	6.9	3	5.6			

Ispitali smo razlike u stavovima o cjeplivu protiv COVID-19 s obzirom na razinu studija. Uspoređivali smo studente preddiplomskog i diplomskog studija. Studenti preddiplomskog studija pokazuju viši prosječan rezultat na čestici „*Nema potrebe za cijepljenjem protiv COVID-19.*“, odnosno u većoj mjeri se slažu s navedenom tvrdnjom. Studenti diplomskog studija pokazuju više prosječne rezultate na česticama „*Cijepljenje protiv COVID-a je dobra metoda zaštite od bolesti.*“, „*Vjerujem da je cjeplivo protiv COVID-19 sigurno.*“, „*Cjeplivo protiv COVID-19 treba uključiti u redovne programe cijepljenja.*“ i na čestici „*Vjerujem informacijama koje dobivam o cjeplivu COVID-19 od stručnjaka za javno zdravstvo.*“, odnosno u većoj mjeri se slažu s navedenim tvrdnjama. Sumirano, studenti diplomskog studija pokazuju pozitivnije stavove prema cijepljenju i cjeplivu protiv COVID-19.

Tablica 4. Razlike s obzirom na razinu studija

	preddiplomski studij		diplomski studij		<i>U</i>	<i>p</i>
	Srednji rang	Suma rangova	Srednji rang	Suma rangova		
Nema potrebe za cijepljenjem protiv COVID-19.	100.02	12302.50	71.87	4168.50	2457.5	.000
Cijepljenje protiv COVID-a je dobra metoda zaštite od bolesti.	86.84	10681.5	105.09	6095.5	2749.5	.010
Vjerujem da je cjepivo protiv COVID-19 sigurno.	84.54	10399	104.96	6072	2773	.011
Cjepivo protiv COVID-19 treba uključiti u redovne programe cijepljenja.	82.47	109.9	10143.5	6327.5	2517.5	.001
Vjerujem informacijama koje dobivam o cjepivu COVID-19 od stručnjaka za javno zdravstvo.	83.47	10266.5	106.97	6204.5	2640.5	.003

Ispitali smo razloge odbijanja cjepiva protiv COVID-19, te ukoliko bi se cijepili koje bi cjepivo odabrali. Najčešći razlog odbijanja cjepiva protiv COVID-19, koji sudionici navode, nedovoljna je ispitatost cjepiva (54.7%); potom razlozi kao što su: strah od nuspojava (11%), neučinkovitost cjepiva (10.5%) i nedovoljna informiranost o cjepivu (2.2%). Određen broj sudionika (2.2%) se izjasnio o ostalim razlozima, kao što je npr. trenutna trudnoća. Na pitanje o tome koje bi cjepivo odabrali ako bi se cijepili, najveći broj sudionika ipak izjavljuje kako se ne bi cijepili nijednim cjepivom (59.1%). Od odabranih cjepiva, najveći broj sudionika bi se odlučio za Pfizer/BioNTech (27.1%). Cjepivo AstraZeneca/Oxford odabralo bi 8.3%, a cjepivo Johnson&Johnson 3.9% sudionika.

Tablica 5. Ispitivanje razloga odbijanja cjepiva protiv COVID-19

	<i>N</i>	%
Strah me nuspojava	20	11
Zbog čega biste odbili cijepljenje protiv COVID-19?	99	54.7
Nije dovoljno ispitano	18	9.9
Nisam dovoljno informiran/na	19	10.5
Smatram da nije učinkovito	4	2.2
Ostalo	49	27.1
Ako se želite cijepiti, koje cjepivo biste najradije primili?	15	8.3
Pfeizer/BioNTech	7	3.9
AstraZeneca/Oxford	1	.6
Johnson&Johnson	107	59.1
Sanofi/Gsk		
Nijedno		

5. RASPRAVA

U istraživanju sudjelovalo je 181 sudionik, od kojih je 84% žena, a 16% muškaraca. Ispitali smo njihovo znanje o cjepivu, te stavove o cjepivu protiv COVID-19. Razlike u znanju nisu bile statistički značajne, međutim što se tiče stavova o cjepivu protiv COVID-19 statistički značajna razlika postoji među studentima različitih studijskih godina, točnije, među studentima preddiplomskog i diplomskog studija. Dakle, našim istraživanjem utvrdili smo da studenti diplomskog studija imaju pozitivnije

stavove o cjevivu protiv COVID-19 za razliku od studenata preddiplomskog studija. Istraživanja koja su provedena o stavovima o cjevivu protiv COVID-19 imaju slične rezultate. U njihovim istraživanjima potvrđeno je kako osobe višeg stupnja obrazovanja imaju pozitivnije stavove o cjevivu protiv COVID-19 (4,5). Istraživanje provedeno među egipatskim studentima medicine ispitivalo je kolebljivost cijepjenja protiv COVID-19. Rezultati su pokazali kako većina studenata odbija cijepjenja radi zabrinutosti u pogledu učinkovitosti, sigurnosti i štetnih utjecaja cjeviva. U našem istraživanju javljaju se isti razlozi, te iz toga možemo zaključiti kako studenti, iako, znaju kolika je važnost cjeviva i dalje imaju oklijevanja zbog nedostatka sigurnosti u sigurnost cjeviva (6).

6. ZAKLJUČAK

Iz ovog istraživanja možemo zaključiti kako ima dosta čimbenika koji utječu na stavove studenata o cjevivu protiv COVID-19, te dosta studenata ima negativan stav. Istraživanjem smo utvrdili naše hipoteze:

1. Postoji razlika u znanju i stavovima o cjevivu protiv COVID-19 među spolovima
2. Postoji razlika u znanju i stavovima o cjevivu protiv COVID-19 među studentima preddiplomskog i diplomskog studija
3. Razlozi zbog kojih bi studenti odbili cjevivo

Potrebna je veća i bolja edukacija u zdravstvenim obrazovnim ustanovama kako bi studenti proširili svoje znanje o cjevivu, te poboljšali svoj stav prema cjevivu protiv COVID-19.

LITERATURA

1. Khan M, Adil SF, Alkathlan HZ, Tahir MN, Saif S, Khan M, Khan ST. *COVID-19: A Global Challenge with Old History, Epidemiology and Progress So Far*, *Molecules* 2021, 26(1). 39; <https://doi.org/10.3390/molecules26010039>
2. LiverTox: Clinical and Research Information on Drug Induced Liver Injury [Internet]. Bethesda (MD): National Institute of Diabetes and Digestive and Kidney Diseases; 2012-. *Covid-19 Vaccines*. 2021 May. [NBK565969](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/3565969/)
3. De Menezes Succi RC. *Vaccine refusal-what we need to know*. *J Pediatr (Rio j)*. Nov-Dec 2018; 94(6): 574-581; <https://doi.org/10.1016/j.jped.2018.01.008>
4. Baig M, Jameel T, Alzahrani SH, Mirza AA, Gazzaz ZJ, Ahmad T, Baig F, Almurashi SH; *Predictors of misconceptions, knowledge, attitudes, and practices of COVID-19 pandemic among a sample of Saudi population*, *PLoS One*, 2020 Dec; 15(12):e0243526; <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0243526>
5. Patelarou E, Galanis P, Mechili EA, Argyriadi A, Argyriadis A, Asimakopoulou E, Brokaj S, Bucaj J, Torres JMC, Cobo-Cuenca AI, Doležec J, Finotto S, Jarošova D, Kalokairinou A, Mecugni D, Pulomenaj V, Saliaj A, Spojani I, Zahaj M, Patelarou; *Factors influencing nursing students' intention to accept COVID-19 vaccination: A pooled analysis of seven European countries*, *Nurse Educ Today*, 2021 Jun, 104:105010; <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2021.105010>
6. Saied SM, Saied EM, Kabbash IA, Abdo SAE; *Vaccine hesitancy: Beliefs and barriers associated with COVID-19 vaccination among Egyptian medical students*. *J Med Virol*, 2021 Jul; 93(7): 4280-4291; <https://doi.org/10.1002/jmv.26910>

KNOWLEDGE IN THE ATTITUDES OF STUDENTS OF THE FACULTY OF HEALTH STUDIES, UNIVERSITY OF MOSTAR ABOUT THE COVID-19 VACCINE

ABSTRACT

Introduction: A new corona virus, SARS-CoV-2, first appeared in Wuhan, in December 2019. The disease caused by SARS-CoV-2 is called COVID-19. Preventive measures should be taken to prevent further spread of infectious disease. Collective immunity is a key concept for epidemic control. Only a portion of the population must be immune to infectious agents, and this can be achieved by overcoming an existing infection or by vaccination. An effective vaccine is the safest way to achieve collective immunity.

Aim: The aim of this research is to examine the knowledge and attitudes of students of the Faculty of Health Studies, University of Mostar about the vaccine against COVID-19.

Materials and methods: 181 students participated in the study, of which 84% were female and 16% male. The respondents were students of the Faculty of Health Studies, University of Mostar of different fields of study and years. The survey is anonymous and was conducted via Google Forms, which is an integral part of Google Drive.

Results: The search found that there is a statistically significant difference in knowledge between undergraduate and graduate students. We found that a higher percentage of female respondents accepted the vaccine against COVID-19. With this research, we found that graduate students show more positive attitudes about the vaccine compared to undergraduate students. Students who refuse to receive the vaccine cite insufficient testing of the vaccine as the reason.

Conclusion: With this research, we found that students' attitudes are influenced not only by the level of health knowledge, but also by other factors. Further research should include questions about fear of side effects and other factors influencing students' negative attitudes about the COVID-19 vaccine.

Keywords: knowledge, attitudes, students, vaccine, COVID-19

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE I SOCIJALIZACIJA DJECE

Milijana Prorok
Profesor filozofije i sociologije⁴³
Istočno Sarajevo

Apstrakt: *Inkluzija kao pristup koji se temelji na principima poštivanja ljudskih prava pojedinca odnosi se na proces povećanja učestvovanja ljudi i djece sa posebnim potrebama u lokalnim zajednicama, školama i drugim javnim ustanovama. Takođe, inkluzivno obrazovanje je samo jedan aspekt inkluzije. Inkluzivna praksa obrazovanja djece sa posebnim potrebama se posljednjih godina značajno proširila, međutim još uvijek postoje značajna ograničenja u provođenju takvog obrazovanja. Inkluzija u obrazovanju je sastavni dio jedinstvenog društvenog pokreta, koji je u drugoj polovini dvadesetog vijeka nastao u zemljama zapadne demokratije. Predškolska ustanova treba da pruži mogućnost za razvojne kompetencije, kako djece tipičnog razvoja, tako i djece kojima je neophodna dodatna pomoć i podrška u razvoju. Boljem razumijevanju problematike i stručnom radu vaspitača doprinose njegovi pozitivni stavovi prema inkluzivnom radu, motivacija za rad, osobine njegove ličnosti, kao i njegova potreba za permanentnim razvojem i usavršavanjem različitih vidova kompetentnosti, socijalno – emocionalne, kognitivne i dr. Kvalitet ranog odgoja i socijalizacija djece je važno pedagoško i sociološko pitanje, posebno kada su u odgojne grupe uključena djeca s teškoćama u razvoju. Za unapređenje inkluzivne prakse u predškolskim ustanovama neophodni su materijalni resursi i stručna osposobljenost vaspitača kroz usavršavanje i saradnju sa stručnim saradnicima. Tim prvim korakom u inkluzivnom odgoju i obrazovanju vaspitačima se osiguravaju sredstava, znanja i vještine za kvalitetan rad s djecom sa posebnim potrebama.*

Ključne riječi: *inkluzija, inkluzivno obrazovanje, socijalizacija djece.*

UVOD

Predškolska ustanova je prva vaspitno – obrazovna institucija u cijelom sistemu vaspitanja i obrazovanja djeteta. U početnoj, odnosno najranijoj fazi svog razvoja, dijete dobija različite oblike podrške upravo u vrtiću, odnosno u vaspitnoj grupi kojom koordinira vaspitač. Međutim, predškolska ustanova treba da pruži mogućnost za razvojne kompetencije, kako djece tipičnog razvoja, tako i djece kojima je neophodna dodatna pomoć i podrška u razvoju.

Dodatni vidovi podrške djeci sa smetnjama u razvoju iziskuju određene uslove za rad, zatim pripremu i planiranje, kao i kompetentnost vaspitača. Boljem razumijevanju problematike i stručnom radu vaspitača doprinose, prije svega njegovi pozitivni stavovi prema inkluzivnom radu, motivacija za rad, osobine njegove ličnosti, kao i njegova potreba za permanentnim razvojem i usavršavanjem različitih vidova kompetentnosti, socijalno – emocionalne, kognitivne i dr. Ispravna procjena i psihološko – pedagoški takt vaspitača da kreira socijalno – emocionalnu atmosferu u grupi u kojoj će doživljaj zadovoljstva boravkom u njoj, jednako biti prisutan kod sve djece, imperativ su u inkluzivnom radu vaspitača u okviru predškolske ustanove.

Vaspitači i nastavnici smatraju da su najkorisnije metode za unapređivanje inkluzije zapravo direktno iskustvo u radu sa decom sa smetnjama u razvoju, posmatranje drugih stručnjaka u radu i obuka u oblasti inkluzivnog obrazovanja (Potić, Šimpraga, Macanović,2017).

⁴³ milijanap85@hotmail.com

O inkluziji se u posljednje vrijeme dosta piše, diskutuje, istražuje, razmatra i provjerava. Nastojanja društva da uvaži principe i načela inkluzivne zajednice, postaju imperativ savremenih demokratskih načela. Na tim osnovama bazirana je i politika inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja sa težnjom da se model integracije, koji podrazumijeva uključivanje sve djece u institucionalno vaspitanje i obrazovanje i njihovo prilagođavanje predškolskim i školskim ustanovama, zamijeni modelom inkluzije koji zahtijeva, ne samo školu koja će biti dostupna svim učenicima, već školu koja će uspjeti da zadovolji i sve one specifične obrazovne potrebe, te doprinijeti maksimalnom razvoju sposobnosti i potencijala svakog djeteta.

Problem inkluzije u vaspitno – obrazovnom procesu, ali i u društvu je predmet mnogobrojnih teorijskih rasprava. Međutim, i pored mnogih zakonskih rješenja, deklaracija, zvaničnih dokumenata donijetih u svijetu a i kod nas, još uvijek mnoge stvari ostaju nerješene i nedovoljno istražene i uvažene. U praksi se susrećemo sa nizom problema i nedostataka sa kojima se treba suočiti. Stoga se treba ukazati na važnost inkluzije u vaspitno – obrazovnim ustanovama i zajednici, a posebno se ističe važnost uvažavanja mišljenja i iskustava vaspitača i školskih pedagoga kao stručnjaka koji aktivno učestvuju u primjeni inkluzije u vaspitno – obrazovnom kontekstu.

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE DJECE

Razvoj, ali i učenje, djece sa posebnim potrebama predstavlja veoma složen i zahtjevan pedagoški problem. Početni, ali i veoma važan problem, svakako je pojmovno-terminološko razgraničenje. U ovoj oblasti, kroz istoriju vaspitanja korišteni su različiti termini koji su, u zavisnosti od pedagoških koncepcija, mijenjali svoja značenja ili su pak bili zamjenjivani sasvim novim terminima (Vujačić, 2006).

Početak ovog vijeka, u pedagoškoj teoriji i vaspitno – obrazovnoj praksi istovremeno se koristi veliki broj pojmova, koji se najčešće koriste u sinonimnom značenju. Veći broj autora iz ove oblasti, da bi izbjegli moguće nesporazume, navode u fusnotama ili na kraju studija rječnike sa mnogo specifičnih pojmova. Kao primjer može se navesti Zbornik radova Inkluzija u školstvu Bosne i Hercegovine, koji je uredila profesorica Adila Pašalić - Kreso, koji u posebnom šestom dijelu ima Mali rječnik pojmova (sto relevantnih termina) koji se koriste u ovoj studiji.

Termin inkluzija spada u one termine koji se duži vremenski period koristi u skoro svim društvenim i humanističkim naukama u različitim značenjima. Termin potiče iz latinskog jezika (lat. inclusio) u značenju uključivanje, obuhvatanje, sadržavanje u sebi, uračunavanje u, podrazumijevanje (Vujaklija, 1985: 354).

Najčešće se pod opštim terminom inkluzija podrazumijeva uključivanje, obuhvatanje svih, ili sadržavanje. Pored tog osnovnog termina, u društvenim i humanističkim naukama koristi se veći broj tzv. izvedenih termina kojima se iskazuje suština određenih shvatanja, koncepcija ili naučnih teorija. Tako se u pedagogiji razvio čitav terminološki sistem kojim se iskazuje suština savremenih pedagoških koncepcija i teorija o učenju i razvoju djece s posebnim potrebama (inkluzivno vaspitanje i obrazovanje, inkluzivna nastava, inkluzivna škola, i sl). Na osnovu analize definicija pojma inkluzije u pedagogiji, od strane poznatijih autora, Pašalić - Kreso inkluziju definiše na sljedeći način: „Inkluzija je, dakle, pedagoško – humanistički reformski pokret koji teži ka dostizanju pune ravnopravnosti svakog djeteta, i obezbjeđivanju takvih uslova u školi koji će omogućavati optimalan razvoj svakog u skladu sa njegovim mogućnostima. Praksa inkluzije vjerovatno će biti jedina praksa koja će svojim razvojem i usavršavanjem sama sebe ukinuti“ (Pašalić – Kreso, 2003: 22). Takvo terminološko – pojmovno određenje u osnovi izražava sve bitne elemente inkluzije.

Inkluzivno vaspitanje i obrazovanje najčešće se koristi u značenju posebnog vida ili oblika vaspitanja i obrazovanja, čiju suštinu čine procesi koji „razvojno stimulativno uključuju djecu i mlade sa preprekama u učenju i učešću ili sa tzv. posebnim obrazovnim potrebama (sa razvojnim teškoćama i darovite) i sve ostale učenike u permanentno optimalno individualizirano učenje (percipiranje, maštanje, mišljenje, zaključivanje, osjećanje, pamćenje); usvajanje i produblivanje znanja;

usavršavanje vještina, njegovanje navika; formiranje vrijednosnih orijentacija i pogleda na život; komuniciranje stvaralaštva i djelovanje“ (Ilić, 2009: 17).

Dakle, termin inkluzivno vaspitanje i obrazovanje ima značenje opšteg termina vaspitanje i obrazovanje, uz samo naglašavanje specifičnosti djece koja imaju izražene posebne potrebe, a uključena su u taj proces sa djecom koja nemaju takve potrebe.

U savremenoj pedagoškoj literaturi najčešće se upotrebljava termin inkluzivna nastava u više različitih značenja. Naime, inkluzivna nastava označava veći broj integracijskih procesa koji se odnose na učenike sa posebnim potrebama i učenike koji nemaju takve potrebe (integracija ciljeva i zadataka nastave; integracija programskih sadržaja; učenje u heterogenim grupama; socijalna integracija učenika sa preprekama u učenju i učešću sa učenicima koji nemaju takve prepreke; integrativno praćenje procesa i vrednovanje njegovih ishoda) (Gajić, 2011).

Termin inkluzivna škola pojmovno se određuje kao ona škola koja „obuhvata i stalno uključuje svakog učenika sa preprekama u učenju i učešću (tj. pojedince sa lakšim razvojnim teškoćama i darovite) i sve ostale učenike u sve vidove vaspitno – obrazovnih aktivnosti nastavnih, vannastavnih, društveno – korisnih, kulturno – javnih, prema njihovim individualnim potencijalima (kognitivnim, konativnim, socio – moralnim, afektivnim, psihomotornim) i maksimalno očekivanim ishodima učenja, kreiranja i poučavanja“ (Ilić, 2009: 17).

Učešće u inkluzivnoj nastavi koristi se u značenju prihvatanja i uvažavanja svakog učenika u nastavi, bez obzira na njegove psiho fizičke sposobnosti, mogućnosti i stepen razvijenosti socijalnih sposobnosti. Ukupnim pedagoškim radom i posebnim podsticajnim aktivnostima stimuliše se njihovo aktivno angažovanje u individualnom, grupnom i kolektivnom radu i učenju, slobodi u izražavanju i stvaralaštvu, te postizanju onih vaspitno – obrazovnih ishoda koji odgovaraju njihovim sposobnostima (Jerotijević & Radivojević, 2006).

Termin smetnje u učenju i učešću predstavlja novo terminološko rješenje, kojim se iskazuju prepreke u fizičkom, psihičkom ili socijalnom razvoju učenika. Tim pojmom se, prema shvatanjima Suzića, iskazuje šest vrsta smetnji (Suzić, 2008: 53-83):

- smetnje u intelektualnom razvoju (Daunov sindrom, mentalna retardiranost),
- smetnje čula sluha,
- govorne smetnje,
- smetnje čula vida,
- poremećaji u tjelesnom razvoju,
- smetnje u ponašanju (kompulzivna dezorijentacija, anksioznost, agresija, hiperaktivnost, i
- poremećaji u čitanju, pisanju i računanju, kao što su: disleksija, disgrafija i diskalkutija

Termin prepreke u učenju i učešću je takođe novo terminološko rješenje i nastao je kao zamjena termina posebne potrebe u nastavi i obrazovanju. Njime se označava novo humanističko shvatanje potreba koje determinišu smetnje u učenju i učešću. Razlika je u tome što termin prepreka u učenju i učešću, pored psihofizičkih smetnji, uključuje i socijalne prepreke (prepreke u porodici, školi, lokalnoj i široj zajednici).

Inkluzija u obrazovanju (inkluzivna škola i inkluzivna nastava) sastavni je dio jedinstvenog društvenog pokreta, koji je u drugoj polovini dvadesetog vijeka nastao u zemljama zapadne demokratije. Svoju progresivnu i humanističku politiku taj pokret zasnivao je na dokidanju svih vrsta segregacije, kako u procesu rada, društvenim procesima, tako i u obrazovanju. Pokret je promovisao jednakopravnost kao osnovno načelo, sa zahtjevima da svi ljudi imaju ista prava, bez obzira na porijeklo, naciju, rasu, klasu, vjeru i psihofizičke sposobnosti (Sakač & Marić, 2013).

Različiti pristupi inkluziji u društvu i obrazovanju nastali su kao rezultat promišljanja ovog problema sa filozofskih, humanističkih, psiholoških, pedagoških, pravnih, ekonomskih i drugih aspekata.

I u okviru konstruktivizma može se naći više shvatanja značajnih za inkluziju i inkluzivno obrazovanje. Prema konstruktivistima, učenje je aktivno (ali ne i pasivno) proizvođenje znanja, učenje je uvijek personalno, a time i subjektivno. Pored toga, konstruktivisti ističu da je proces učenja u suštini društveni proces u kojem učenik ostvaruje komunikacije u procesu učenja sa drugima (učenici, nastavnici, grupe), stiče i razmjenjuje informacije, uči od drugih ili uči druge. U takvim odnosima učenik u procesu učenja izgrađuje i svoje bitne osobine (motivisaiost, samopouzdanje, slika o sebi, samopoštovanje). Razvijanje tih osobina, što je za inkluziju veoma važno, podrazumijeva odmjerenu sadržaja i načina učenja sposobnostima onoga koji uči, odnosno njegovog fizičkog, intelektualnog, emotivnog i socijalnog razvoja (<https://www.scribd.com>).

Pedagoški pristup inkluzivnom obrazovanju izveden je iz osnovnih filozofskih i psiholoških pristupa, ali i iz slabosti i ograničenja segregacijskog obrazovanja. Kritika prema odvajanju djece u posebne specijalne škole ili specijalna odjeljenja zasniva se na sljedećem:

- pripadanje specijalnoj školi vrši žigosanje ili obilježavanje takve djece za cijeli život,
- ne postoje dokazi da učenici bolje uče ako su svrstani u specijalne škole ili specijalna odjeljenja,
- ne postoji saradnja sa djecom iz redovnih škola ili odjeljenja,
- gubitak komunikacije sa djecom ili grupama, a time i usporavanje procesa socijalizacije (Kordić, 2003: 65-66).

Zbog toga se inkluzivno obrazovanje temelji na individualnom pristupu svakom pojedinačnom učeniku. Prepreke u učenju i razvoju mogu se zasnivati na sljedećim pretpostavkama:

- svako dijete može naići na poteškoće u školi, a te poteškoće su sastavni dio svakog vaspitno-obrazovnog procesa,
- poteškoće kroz koje dijete prolazi mogu ukazati učitelju na puteve usavršavanja svog rada,
- poboljšanje kvaliteta rada učitelja, koje se zasniva na iskustvu stečenom u radu sa djecom sa poteškoćama, vodi poboljšanju rada i sa djecom koja nemaju poteškoće,
- podrška učenicima koji nastoje da unaprijede svoju praksu učenja je neophodna (Kordić, 2003: 66).

Implementacija i sprovođenje koncepta inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja predstavlja izuzetno kompleksan proces, s obzirom da on obavezno podrazumjeva restrukturiranje tradicionalnog školskog sistema (Potić, Šimpraga, Macanović, 2017).

PRINCIPI INKLUZIVNE ŠKOLE

Upotreba termina „inkluzija” posebno je postala učestala sa razvojem koncepta „kvalitetnog obrazovanja za sve”. To je posve razumljivo, jer inkluzivno obrazovanje podrazumijeva mogućnost škole da obezbijedi kvalitetno obrazovanje svoj djeci, bez obzira na njihove različitosti. U tom smislu neki autori ističu da se inkluzivno obrazovanje odnosi na praksu uključivanja svih učenika – bez obzira na talenat, poteškoću, socio-ekonomsko porijeklo – u redovne škole i razrede gdje je moguće odgovoriti na sve njihove individualne potrebe. Međutim, iako zakonske regulative garantuju pravo svoj djeci na kvalitetno obrazovanje, djeca iz osjetljivih grupa koja su uključena u redovno obrazovanje često su izložena različitim oblicima diskriminacije. Način na koji je moguće mijenjati ovakvo stanje podrazumijeva povećanje demokratičnosti u obrazovnom procesu i razvoj filozofije inkluzivne škole kao značajne karakteristike društva koje brine o svim svojim članovima. Obrazovanju za demokratiju mogu da doprinesu stavovi i ličnosti nastavnika, cjelokupni etos škole, sadržaji nastavnih predmeta, načini komuniciranja sa učenicima, metode i oblici rada, učešće učenika u odlučivanju, vannastavne aktivnosti, učenički parlament i dr. (Gajić, 2008: 261-273).

Presudan uticaj na promjenu opštih shvatanja i prakse u radu sa osobama sa smetnjama u razvoju, od medicinskog ka socijalnom modelu, imali su sljedeći principi i teorije:

- Princip najmanje restriktivnog okruženja;
- Razvojni princip, tj. princip razvojnog optimizma;
- Princip normalizacije i teorija valorizacije društvene uloge (Rajović, 2011: 38-39).

Princip najmanje restriktivnog okruženja nastaje kao odgovor na težnje da se osobe sa smetnjama u razvoju smještaju u izdvojene, specijalizovane institucije i tako predstavljaju izolovani dio društvene zajednice. Ovim se principom naglašava važnost slobode izbora, poštovanja i očuvanja osećanja lične slobode i kontrole nad događajima u vlastitom životu, kao i usklađivanje primijenjenih metoda i procedura sa potrebama svake individue. Primjenom ovog principa podržava se inkluzija i integracija djece sa smetnjama u razvoju u redovne tokove života zajednice i sprečava se njihova nepotrebna institucionalizacija i segregacija u specijalne škole (Petrović, 2000).

Razvojni princip naglašava potencijal pojedinca za rast i razvoj, ali ne samo u djetinjstvu, nego i kasnije, tokom čitavog odraslog životnog doba. Prema pomenutom principu, potencijal za rast i razvoj su osnovna karakteristika svih ljudskih bića, pa tako i osoba sa smetnjama. U kojoj mjeri će se taj potencijal razviti zavisi od iskustava kroz koje osoba prolazi. Dakle, na društvenoj zajednici je da obezbjedi podsticajno okruženje za razvoj svakog pojedinca, a time i djeci i osobama sa smetnjama u razvoju. Uskraćivanje prilika za napredak dovodi do smanjenja mogućnosti razvoja potencijala, dok bogato okruženje omogućuje stimulativnu sredinu za razvoj sposobnosti individue. Time se osobama sa smetnjama u razvoju pruža mogućnost za razvoj samostalnosti, sticanje bogatijeg iskustva i ostvarenje svojih potencijala (Petrović, 2000).

Princip normalizacije podrazumijeva pružanje osobama sa smetnjama u razvoju takvih uslova i načina života koji su do najvećeg mogućeg stepena slični normama i načinima života većine ljudi u društvu (Rajović, 2011: 38-39). To znači i upotrebu svih raspoloživih sredstava kako bi se svim ljudima obezbijedili uslovi da žive kvalitetan život, pri čemu se akcent stavlja na promjene sredine i okruženja u cilju prilagođavanja pojedincu, a ne promjene pojedinca kako bi se prilagodio zahtjevima sredine koja ga okružuje.

Škola kao osnovna institucija obrazovanja i vaspitanja, uvažavajući navedene postavke, mora da odgovori ovakvim zahtjevima i potrebama i da na taj način uvaži posebnost svakog pojedinca. U tom smislu se filozofija inkluzivne škole zasniva na stanovištu da svi imaju prava da uče bez obzira na različite potrebe i sposobnosti. Inkluzija je u osnovi školski etos i vrsta aranžmana koja se zahtijeva kako bi se taj etos primijenio. Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva izmjene institucije škole, te promjene planova i programa obrazovanja koji će pružiti svoj djeci jednake mogućnosti u razvoju tjelesnih, emocionalnih, intelektualnih, društvenih i drugih vještina i sposobnosti. Uključivanje sve djece u iste obrazovne grupe daje mogućnost svim učenicima da uče i žive zajedno, te da se razviju u osobe koje razumiju i poštuju druge. Praktično, škola je ta koja se rekonstruiše, sa ciljem ispunjenja potreba svih svojih učenika (Horvat, 1986).

PROBLEMI I PREPREKE NA PUTU INKLUZIVNOG OBRAZOVANJA

Sa pojavom inkluzivnog obrazovanja nastale su mnoge dileme vezane za uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovan vaspitno – obrazovni proces. Razlozi njihovog pojavljivanja, na našim prostorima, mogu se tražiti u tome što je inkluzija doživljena kao neki oblik nametanja koji je stigao od strane stranaca u našu zemlju ili administrativna naredba od strane obrazovnih vlasti, da bi ispunili zahtjeve koje je od njih tražila Evropska zajednica. Neke od dilema se mogu shvatiti kao suprotstavljanje tradicionalizmu i želja za očuvanjem postojećeg stanja u odnosu na inovacije, zagovaranje naprednih didaktičkih tehnika nasuprot uobičajenim načinima učenja, saradnja sa ljekarima i izbjegavanje shvatanja da se radi isključivo o medicinskom problemu, potreba za kompetentnijim i specijalizovanim nastavnim kadrom, a u isto vrijeme izbjegavanje oslanjanja samo na njih (Đević, 2009).

Finansiranje je jedan od veoma važnih načina podržavanja okvirne politike vezane za inkluziju. Do nesuglasica može da dođe radi primjene različitog modela finansiranja redovnog i specijalnog obrazovanja. U finansiranje specijalnog obrazovanja je uključeno nešto više ministarstava (obrazovanja, zdravstva, socijalnog rada i politike). Samim tim, mogućnost da se češće dobiju sredstva od nevladinog sektora u specijalnom obrazovanju su izvjesnija. Specijalne škole i specijalni razredi, pri redovnim školama, su najčešće skuplji, iz razloga jer je lični dohodak nastavnika veći, a učenika je

mного manje u specijalnim razredima. Nedoumice nastaju kada se inkluzija shvati kao ušteda novca. U tom slučaju se veoma lako može dogoditi da se jave zvanični i opravdani protivnici inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja (But & Einskou, 2010).

Inkluzija se ne stvara u vakuumu. To je proces koji zahtijeva susretanje i suočavanje sa mnogobrojnim različitim potrebama svih učenika u školi, a promjena sistema i politička akcija može da ohrabri i podrži kretanje ka inkluziji. Na nivou škole inkluzija zahtijeva fleksibilnost u nastavnom planu i programu, sa osjećajem za različite potrebe učenika. To neminovno dovodi do dilema i nesuglasica, iz razloga jer stavovi su ti koji se ne mogu promijeniti preko noći. Ipak treba vremena kako bi se razvila kultura prihvatanja jednakosti i poštovanje različitosti. Vaspitači i nastavnici moraju steći nove vještine i znanja, ali isto tako neophodno je da budu podržani, a njihova nastojanja da budu vrednovana (Đević, 2009).

Terminologija koja se koristi u području vaspitanja i obrazovanja djece sa posebnim potrebama često izaziva nedoumice. Definicije su često nejasne, neprecizne i nedosljedno upotrebljavane. Dvosmislenosti rastu kada praktičari koriste koncepte koje sami operativno definišu, u skladu sa svojim obrazovanjem. Posljedica toga je da je veoma teško shvatiti šta autori misle kada koriste neke termine kao što su specijalne potrebe/posebne potrebe, specijalno obrazovanje, integracija, inkluzija i druga, veoma kompleksna terminologija (Horvat, 1986).

Neminovno je da inkluzija traži nove i značajne izazove od strane nastavnika, uprave škole, samih učenika i njihovih roditelja, ali i cijele društvene zajednice. Svi imaju zahtjevan zadatak – odgovoriti na veliki broj različitih potreba učenika. Tradicionalno je sadržaj nastavnih programa uvijek bio polazna tačka i glavna briga nastavnika. Nastavnici su se, bez prethodne pripreme i edukacije, našli u situaciji da sami prilagođavaju gradivo za učenike sa posebnim potrebama, da ga implementiraju i da vrednuju učeničko znanje. Jedna od najčešćih dilema nastavnika je kako vrednovati učeničko znanje i kako biti siguran da je obrađeno gradivo preneseno učenicima na najefektniji način a da nije bilo neinteresantno onim učenicima koji su iznad prosjeka, te da su gradivo razumjeli oni ispodprosječni učenici. Rad sa djecom sa posebnim potrebama ne zahtijeva radikalno specijalizovali druga čiji pristup, kao što se obično misli. Sposobnosti potrebne zavaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim potrebama su slične onima koje su potrebne za uspješno obrazovanje u redovnim razredima. Nastavnici, koji usvom razredu imaju djecu sa posebnim potrebama, pokazuju da adekvatna nastava ima najviše veze sa dobrom osnovnom praksom koju su stekli u toku rada, kao i sa edukacijom koju su stekli na seminarima. Ali je, svakako, neophodna i pomoć stručnih lica u radu sa učenicima u toku nastave ali i van nje (But & Einskou, 2010).

Brojni istraživači smatraju kako su socijalne interakcije sa vršnjacima temelj razvoja i socijalizacije djeteta. Oni doprinose najvišim postignućima djeteta, kao i njegovom socijalnom i mentalnom razvoju.

Koristi za djete uključeno u redovno odjeljenje su (Kamenov, 1990):

- Razvoj socijalnih vrijednosti, razvoj stavova, pogleda na svijet i opštih sposobnosti.
- Uticaj na buduće mentalno zdravlje djeteta.
- Navikavanje djece kako da ne budu socijalno izolovani, jer dijete među vršnjacima uči, vježba i stiče socijalne vještine.
- Učenje djece na koji način da kontrolišu agresivno ponašanje. Savladavanje agresivnosti u društvu.
- Pomoć prilikom razvijanja polnog identiteta.
- Pomoć pri razvijanju širih pogleda na svijet i pomak od egocentrizma.
- Uticaj na obrazovanje i rezultate obrazovanja djeteta.
- Uzori među vršnjacima u smislu usvajanja određenih vještina i ponašanja.
- Što veće aktivnosti u područjima gdje ne postoje teškoće.
- Veće samopoštovanje i samopouzdanje koje se javlja radi boravka u redovnoj grupi

ULOGA VASPITAČA U INKLUZIVNOM OBRAZOVNOM RADU

Za uspješno sprovođenje inkluzije, pored kvalitetnih programa i uslova rada, neophodan faktor je i kvalitetan vaspitač. U određenju pojma kvalitetnog vaspitača javlja se veći broj parametara. Prije svega, kvalitetnog vaspitača odlikuje visok nivo obrazovanja i obučenosti za rad sa djecom sa smetnjama u razvoju. Kvalitetni vaspitači razvijaju pozitivan odnos sa djecom, ostvaruju dobru saradnju sa roditeljima, pokazuju osobine kao što su: entuzijizam, upornost, doslednost, fleksibilnost i sposobnost podsticanja interakcije između vršnjaka. Ove osobine su veoma važne u radu sa djecom jer doprinose motivaciji, kako vaspitača, tako i djece. Na taj način se spontano kreira kvalitetan radni ambijent, u kome se djete osjeća sigurno i zadovoljno boravkom u grupi (Hrnjica, 2009).

Inkluzivna praksa vaspitača predstavlja njegovo stručno angažovanje i pružanje podrške u radu sa djecom sa smetnjama u razvoju i djecom bez razvojnih teškoća u okviru predškolske ustanove u istoj grupi, tj. u razredu, odnosno, mjestu odvijanja redovnog i specijalnog vaspitno – obrazovnog procesa. Implikacije novog psihološkog koncepta i kompetencija u vaspitno – obrazovnom radu vaspitača su doprinijele i promjeni njegove uloge i odgovornosti. Tradicionalna odgovornost vaspitača se često svodila na poznavanje osnovnih razvojnih karakteristike djece predškolskog uzrasta, kao i njegovo angažovanje u praćenju i napredovanju razvoja, primjeni kurikuluma i socijalizaciji djece. Međutim, sa pojavom inkluzivne prakse, uloge i odgovornosti vaspitača dobijaju nove dimenzije (Hrnjica i saradnici, 2007).

Vaspitač je, primjenom inkluzivne paradigme dobio veću odgovornost, a njegova uloga je postala još značajnija i kompleksnija. U skladu sa novim tendencijama, od vaspitača se očekuje viši nivo znanja i poznavanja novih informacija koje mu omogućavaju da se adekvatno pripremi i snađe u složenim situacijama, izazvanim zajedničkim boravkom djece, sa i bez smetnji u razvoju (Stajić, 2007).

Od vaspitača se, takođe očekuje da posjeduje znanje i metode koje doprinose razvoju i implementaciji programa inkluzivne nastave, zatim znanje i vještine efikasnog vođenja vaspitno – obrazovnog procesa koji olakšava napredovanje u učenju, razvoju i socijalizaciji djece različitih sposobnosti. Vaspitač istovremeno treba da funkcioniše kao vaspitač opšteg tipa i kao specijalni vaspitač koji posjeduje znanje o tipičnom i atipičnom razvoju djeteta. U svom radu, vaspitač se susreće sa brojnim situacijama koje od njega zahtijevaju visok nivo razumijevanja i psihološko-pedagoškog takta, ali i prepoznavanja osobenosti izražavanja, ponašanja i potreba djece koja imaju različite smetnje. Predškolska ustanova je prostor u kome djete treba da se osjeća sigurno i srećno i u kome ima mogućnost za autentično emocionalno izražavanje (Sakač, Marić & Pantić, 2013: 308).

Kako bi i dijete sa razvojnim poteškoćama dostiglo određene oblike prihvaćenosti, zadovoljstva i opuštenosti u vrtiću, vaspitač mora da pokaže i primjeni mnogo znanja i da ispolji određene vještine za intervenciju u pravom trenutku na pravi način. Stoga, vaspitači treba da posjeduju veliki fond znanja o djeci, da poznaju njihove osobine, podstiču društveno ponašanje, da ih ohrabruju, da budu kreativni u predškolskom vaspitanju i obrazovanju i da istovremeno prilagode svoju nastavu nivou razvoja svakog djeteta, koristeći strategije koje olakšavaju nastavu (Horvat, 1986).

Visok nivo zahtjeva inkluzivnog vaspitno – obrazovnog rada suočava većinu vaspitača sa brojnim teškoćama i problemima sa kojima oni treba da se izbore i da ih riješe. Istraživanja ukazuju da nastavnici u osnovnoj školi i vaspitači u vrtićima nisu adekvatno osposobljeni za podučavanje djece sa smetnjama, zatim da ne posjeduju vještine za rad u inkluzivnoj nastavi i da im nedostaju informacije i vještine u vezi sa praćenjem napredovanja i razvoja djece, sa primjenom kurikuluma. Zajedničke implikacije koje su izazvane velikim brojem poteškoća u inkluzivnom radu vaspitača, mogu da se izraze kroz njihov negativan stav prema inkluziji ili blago neprihvatanje ili, u najboljem slučaju, one mogu da poprime oblik indiferentnog odnosa prema ovom obliku rada (Stajić, 2007).

Moglo bi se reći da je za uspješan inkluzivni vaspitno-obrazovni proces neophodno obezbijediti i adekvatne uslove za rad. Međutim, zahtjevi vaspitača prema višim instancama u inkluzivnom radu kod nas i u svjetu se razlikuju. Isto tako, vaspitači često ističu neophodnost stručnog usavršavanja i pomoć

kod izrade individualnog obrazovnog plana od strane stručnih lica, kao i da saradnja sa njima bude svakodnevna. Zajednički imenilac potreba i zahtjeva vaspitača kod nas i vaspitača u drugim zemljama, predstavlja nedostatak informacija u vezi sa inkluzivnim radom i određenim oblicima obuke, primjeni strategije u radu sa djecom sa smetnjama u razvoju, kao i izradi inkluzivnog kurikuluma (Hrnjica, 2009).

Međutim pored znanja i uslova za rad neophodna je i ljubav vaspitača i nastavnika za uspješan vaspitno – obrazovni proces i efikasan inkluzivni rad sa djecom sa smetnjama u razvoju. Samo empatija prema djeci i svojoj profesiji mogu učiniti mnogo u svim djelatnostima, a posebno u vaspitanju i integraciji djece sa smetnjama u razvoju u školski sistem (Macanović, 2015).

SOCIJALIZACIJA DJECE SA POTEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Socijalizacija je veoma važna za svakog čovjeka. Proces kojim se pojedinac osposobljava za život u društvenoj zajednici nazivamo socijalizacijom. Socijalizacija je proces tokom kog se djeca i mladi postepeno uvode u određenu kulturu, stiču odgovarajuće stavove i vrijednosti, te razvijaju ono društveno ponašanje koje se smatra prihvatljivim. Osnovni zadatak procesa socijalizacije je prenošenje vrijednosnog sistema sa starijih na mlađe generaciju.

Socijalizacija se odnosi na cjelokupni razvoj ličnosti pojedinca, a najvažniji faktori socijalizacije djeteta su: roditelji, braća, sestre, vršnjaci, predškolske i školske institucije. Socijalni razvoj djeteta se ne odvija samo u kući, u porodici, već i u školi koja je drugo mjesto na kom dijete formira svoju ličnost, te je zbog toga jako važno da kompetentan nastavnik bude taj koji će kreirati pozitivno okruženje, razumijevanje, toleranciju, saradnju, kompromis, jednakost, uvažavanje, te da djeca slijede jedan takav primjer. Proces socijalizacije je jedno od temeljnih pedagoških i socioloških pitanja (Klarin, 2006).

Socijalizacija djeteta sa poteškoćama u razvoju prvenstveno će zavisi od njegovih razvojnih specifičnosti, ali i od motivacije za socijalnim interakcijama. Zbog toga je, prvenstveno, jako važno definisati djetetov razvojni potencijal koji je usklađen sa ličnim karakteristikama, sklonostima i životnim okolnostima. Za kvalitetnu socijalizaciju među najvažnijim faktorima su djetetova motivacija, samosvjesnost, i sl, a zatim i njegova porodica i njihova što veća uključenost u brigu ra razvoj djeteta. Ta briga roditelja o djetetu je i osnovno polazište za uspješnu socijalizaciju djeteta sa poteškoćama u razvoju. Sve pomenuto je od velikog značaja za uključivanje i socijalizaciju djece i zbog toga je od izuzetne važnosti da se dobro pripreme i uključe svi subjekti odgojno – obrazovnog procesa (Žižak, 1997).

Kada govorimo o socijalizaciji djece sa poteškoćama u razrednim sredinama, ključnu ulogu imaju učitelji koji često i sami nisu dovoljno pripremljeni za integraciju djece sa poteškoćama u razredne sredine. Prvo što se javlja kod njih je strah kako se postaviti i kako će dijete reagovati. Nastavnici su ti koji mnogo pomažu djeci oko spremanja gradiva, uključjenja u socijalnu sredinu, ali često su i ti koji su veoma blagi prema njima, odnosno spuste kriterije ocjenjivanja, pa se nerijetko desi da to izazove i kontraefekat, te da se djeci više odmogne već pomogne, što dalje negativno utiče na njihov emocionalni i socijalni razvoj (Brajša – Žganec, 2003).

UMJESTO ZAKLJUČKA:

U ovom radu analizirana je problematika adekvatne implementacije inkluzivnog vaspitno-obrazovnog rada, sa posebnim naglaskom na značaj uključivanja djece sa smetnjama u razvoju u inkluzivno obrazovanje, ulogu vaspitača u realizaciji inkluzivnog vaspitno-obrazovnog procesa. Izvršen je teorijski osvrt na fenomenologiju inkluzije, preduslove za njeno adekvatno implementiranje, osnovne tendencije u realizaciji inkluzivne prakse. Pored toga, naglašen je značaj i istaknuta uloga vaspitača ali i svih drugih aktera vaspitno-obrazovnog procesa u ostvarivanju proklamovanih ciljeva socijalne inkluzije dece sa smetnjama u razvoju. Poseban akcenat je stavljen na stavove nosilaca vaspitno-obrazovnog rada u predškolskom i školskom sistemu prema deci sa smetnjama u razvoju i njihovoj

potpunoj uključenosti u sistem vaspitanja i obrazovanja. Mišljenja smo da je neophodno realizovati sveobuhvatnu empirijsku studiju ujednačenog metodološkog dizajna na prostoru Republike Srpske kako bi se došlo do relevantnijih podataka kako o faktorima od značaja za adekvatnu inkluziju, tako i o barijerama realizaciji inkluzivnog procesa, kao i o evaluaciji efekata uključivanja dece sa smetnjama u razvoju u redovan vaspitno-obrazovni sistem. Inkluzivna praksa obrazovanja djece sa posebnim potrebama se posljednjih godina značajno proširila, međutim još uvijek postoje značajna ograničenja u provođenju takvog obrazovanja, te polazeći od ove konstatacije neophodno je učiniti znatno više da bi inkluzivno obrazovanje bilo u potpunosti efikasno i sa vidljivim pomacima na svim nivoima vaspitno – obrazovnog sistema i njegovim institucijama.

LITERATURA

1. Brajša – Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj*. Zagreb: Naklada Slap.
2. But, T., Einskou, M. (2010). *Priručnik za inkluzivni razvoj škole (upotreba Indeksa za inkluziju za razvoj inkluzivne kulture, politike i prakse)*. Beograd: Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.
3. Vujaklija, M. (1985). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
4. Vujačić, M. (2006). Problemi i perspektive dece sa posebnim potrebama. Beograd: *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*. vol. 38. br. 1. str. 190-204.
5. Gajić, O. (2008): Inkluzija i demokratizacija obrazovanja – refleksije na smanjenje posledica siromaštva na decu. U: Gašić Pavišić, S., Joksimović, S. (prir.). *Obrazovanje i siromaštvo u zemljama u tranziciji*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja. str. 261-273.
6. Gajić, O. (2011). *Građansko obrazovanje za demokratiju*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
7. Đević, R. (2009). Spremnost nastavnika osnovne škole da prihvate učenike sa teškoćama u razvoju. Beograd: *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*. vol. 41. br. 2. str. 367-382.
8. Žižak, A. (1997). Kompetentnost odgojitelja za rad s djecom. U: Milanović, M. (prir.). *Pomozimo im rasti*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske. Str. 15-20.
9. Ilić, M. (2009). *Inkluzivna nastava*. Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet.
10. Jerotijević, M., Radivojević, D. (2006): Programi obuke za inkluziju u obrazovanju, U: *Inkluzivna škola u multikulturalnoj zajednici. Stvaranje uslova za razvoj inkluzivne škole u multikulturalnoj Vojvodini*. 61-65. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
11. Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu - Roditelji, vršnjaci, učitelji - kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
12. Kordić, M. (2003). Različiti pristupi u zagovaranju individualizacije i inkluzije. U: *Inkluzija u školstvu Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: TEPD i Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta.
13. Macanović, N. (2015). *Pedagoške aktuelnosti*. Banja Luka: EDC i Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
14. Pašalić – Kreso, A. (2003). Geneza sazrijevanja ideje inkluzije ili inkluzija u funkciji smanjenja neravnopravnosti u obrazovanju. U: *Inkluzija u školama Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: TEPD i Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta.
15. Petrović, M. (2000). *Panorama predškولstva*. Beograd: Pedagoško društvo Srbije.
16. Potić, S., Šimpraga, L.J., Macanović, N. (2017). Neka razmatranja opštih pretpostavki inkluzije. *Radovi*, br.25. str. 81-98.
17. Rajović, V. (2011). Ključne promene opštih shvatanja i prakse u radu sa osobama sa potrebom za dodatnom podrškom. U: Mitić, M. (prir.). *Deca s smetnjama u razvoju, potrebe i podrška*. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu.
18. Sakač, M., Marić, M., & Pantić, J. (2013). Vaspitač u kontekstu djelovanja na socijalno – emocionalni i fizički razvoj predškolskog deteta. U: *Zbornik Učiteljskog fakulteta u Užicu*.
19. Sakač, M., Marić, M., Dimenzije kvaliteta inkluzivnog rada vaspitača, na: https://www.belgradeschool.com/uploads/4/6/5/1/46514917/sakac_maric_1.pdf. Očitano: 15.06.2021.
20. Suzić, N. (2008). *Uvod u inkluziju*. Banja Luka: XBS.
21. Stajić, T. (2007). *Vodič za unapređivanje inkluzivne obrazovne prakse*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.

22. U susret inkluziji, <https://www.scribd.com/document/358584207/2008-u-Susret-Inkluziji>. Očitano: 12.06.2021.
23. Horvat, L. (1986). *Predškolsko vaspitanje i intelektualni razvoj*. Beograd: ZZUINS.
24. Hrnjica, S. (2009): *Inkluzija kao pedagoški izazov, Škola po meri deteta 2*–Priručnik za primenu inkluzivnog modela prelaska sa razredne na predmetnu nastavu za učenike sa teškoćama u razvoju, Save the Children UK, Beograd, 10–19.

INCLUSIVE EDUCATION AND SOCIALIZATION OF CHILDREN

Summary

Inclusion as an approach based on the principles of respect for the human rights of the individual refers to the process of increasing the participation of people and children with special needs in local communities, schools and other public institutions. Inclusive education is just one aspect of inclusion. Inclusive practices of educating children with special needs have expanded significantly in recent years, but there are still significant limitations in the implementation of such education. Inclusion in education is an integral part of a unique social movement, which emerged in the second half of the twentieth century in the countries of Western democracies. The preschool institution should provide an opportunity for developmental competencies, both for children of typical development and for children who need additional help and support in development. Positive attitudes towards inclusive work, motivation for work, personality traits, as well as the need for permanent development and improvement of various types of competence, social - emotional, cognitive, etc. contribute to a better understanding of the issue and professional work of educators. The quality of early childhood education is an important pedagogical and sociological issue, especially when children with disabilities are included in educational groups. In order to improve inclusive practice in preschool institutions, material resources and professional training of educators are necessary through training and cooperation with professional associates. This first step in inclusive upbringing and education provides educators with the resources, knowledge and skills to work with children with special needs.

Key words: *inclusion, inclusive education, socialization of children.*

ASPEKTI ZDRAVOG ŽIVOTA STUDENATA SVEUČILIŠTA U SPLITU: SOCIOLOŠKO ISTRAŽIVANJE

*Izv. prof. dr. sc. Zorana Šuljug Vučica*⁴⁴
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju

*Izv. prof. dr. sc. Gorana Bandalović*⁴⁵
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju

*Marija Buljan, mag. soc.*⁴⁶

Sažetak: Zdrave životne navike stječu se rano, u djetinjstvu i ranoj mladosti, a u današnje vrijeme njihova se važnost sve više ističe. Studentski život je, što se toga tiče, kritično razdoblje za mlade koji zbog pritiska fakultetskih obveza ponekad zanemaruju posvetiti se zdravom životu. Upravo zbog toga cilj ovoga rada bio je ispitati percepcije i iskustva zdravog života studenata i studentica Sveučilišta u Splitu. U radu se prezentiraju rezultati istraživanja provedenog tijekom lipnja i srpnja 2019. godine, metodom polustrukturiranog intervjua na prigodnom uzorku od dvadeset sugovornika/-ca koji su u vrijeme provođenja intervjua bili fizički aktivni odnosno aktivno ili rekreativno su se bavili sportom ili nekom drugom tjelesnom aktivnosti. Ispitana su njihova mišljenja o važnosti vođenja zdravog načina života, informiranosti o zdravim životnim navikama, utjecaju medija i društvenih mreža na aspekte zdravog života itd. Dobiveni rezultati pokazuju kako većina sugovornika, osim što su redovito fizički aktivni, također pazi na svoju prehranu. Upravo ta dva segmenta svi sugovornici naglašavaju pri svojoj definiciji zdravog života, te ističu kako se trude održavati zdrave životne navike. Fizička aktivnost na njih djeluje pozitivno, opušta ih te im pomaže u nošenju sa stresom. Gotovo su svi zadovoljni svojom informiranošću o zdravim životnim navikama. Polovica njih smatra da bi obrazovne institucije (fakulteti) trebale poticati zdrav život studenata, a isto toliko ih želi promijeniti nešto kod sebe u vidu poboljšanja zdravijeg načina života. Većina ih ne prati nijedan medijski sadržaj koji se tiče zdravog života te su podijeljenih stavova o utjecaju medija na zdrave životne navike mladih ljudi.

Ključne riječi: zdrave životne navike, studenti, prehrana, fizička aktivnost, sociološko istraživanje

UVOD

Danas se u suvremenom društvu, više nego ikada prije, naglašava važnost zdravlja i potiče promidžba zdravog načina života. Liječnici, nutricionisti i drugi stručnjaci zagovaraju usvajanje zdravih životnih navika kako bi se osigurali kvalitetan život i starost, a istodobno spriječile razne kronične bolesti. U tom smislu, sve je veća promidžba zdravog i aktivnog načina života kojima se potiču ljudi svih životnih dobi na promjenu načina života. Naime, "zdravlje je najviše određeno načinom života ljudi i njihovom interakcijom s okolinom, a kako bi se unaprijedilo, bitno je aktivno

⁴⁴ zorana@ffst.hr

⁴⁵ gbandalo@ffst.hr

⁴⁶ marija.buljan55@gmail.com

sudjelovanje građana utemeljeno na tom shvaćanju“ (Heinzer prema Mustajbegović, 2000: 13). Drugim riječima, unapređenje zdravlja za cilj ima ostvarenje optimalnog načina ponašanja s različitim čimbenicima (društvenim, okolišnim, biomedicinskim itd.), a s ciljem izbjegavanja zdravstvenih rizika (Jakšić prema Mustajbegović, 2000: 14). Iako društvene institucije mogu i trebaju poticati zdrav i aktivan način života, usvajanje zdravih životnih navika, u današnjem individualiziranijem načinu života, u većoj mjeri ovise o izborima pojedinca.

Naime, zdravlje je danas najjači potrošački megatrend, a potrebe i želje potrošača određuju trendovi praktičnosti i zadovoljstva (Krešić prema Vargović, 2017: 21). Danas su ljudima više nego ikad dostupne informacije vezane za održavanje zdravlja te su potrošači sve svjesniji informacija koje im se nude. Od osamdesetih godina 20. stoljeća potiče se usvajanje zdravih navika. Tako primjerice Heinzer navodi da je zdravlje najviše određeno načinom života⁴⁷ ljudi, kao i njihovom interakcijom s okolinom (Heinzer prema Mustajbegović, 2000: 13). Također, i Jakšić i suradnici tvrde da je bitno poboljšati odnos ljudi i okoline u kojoj žive te omogućiti veću kontrolu pojedincu i zajednici nad čimbenicima koji su bitni za zdravlje (Jakšić i dr. prema Mustajbegović, 2000: 12). Nadalje, potrebno je također otkloniti navike pušenja, prekomjernog pijenja alkohola i uzimanja droge, mijenjati nezdrave prehrambene navike, ali i poticati navike bavljenja tjelesnim aktivnostima. Tjelesno vježbanje ima pozitivne učinke na pravilno funkcioniranje većine organskih sustava, na psihičku stabilnost, starenje te prevenciju niza nezaraznih kroničnih bolesti (Mustajbegović, 2000: 14).

Društvene institucije jednako tako mogu poticati zdrave načine života iako oni sve više postaju odgovornost pojedinca. Veći dio svog života pojedinci donose osobne odluke o obrazovanju, zanimanju, radnom mjestu, pa tako i o načinu života. Zdravlje je potrebno postići aktivno, što pojedincu daje odgovornost da se sam o njemu brine (Mustajbegović, 2000: 12). Burrows, Nettleton i Bunton ističu da se u promicanju zdravlja posebna pažnja posvećuje olakšavanju zdravog života jer nije dobro reći ljudima da trebaju promijeniti svoj način života, a da pritom ne mijenjaju svoje društveno, ekonomsko i ekološko okruženje. Ljudi moraju biti sposobni živjeti zdrav život. Promicanje zdravlja ima za cilj djelovati ne samo na razini pojedinaca, nego i na razini socijalno-ekonomskih struktura te poticati provedbu „zdravih javnih politika“ (Burrows, Nettleton i Bunton, 1995: 2). Drugim riječima, reprezentacija bolesti i zdravlja ovisi o iskustvu same osobe, ali i o vrijednostima i informacijama koje su prisutne u društvu kao cjelini (D'Houtaud i Field prema Blažević, 2017: 8). Odnosno, svaka osoba zahtijeva svoj individualni tretman kada je u pitanju održavanje zdravlja i razvijanje zdravog životnog stila (Blažević, 2017: 8).

Prema Finciju, zdravlje je određeno kao poželjno svojstvo te kao ono što je suprotno bolesti (Finci, 2016: 418). Može se proučavati i kroz širi društveni kontekst, kako tvrde Svirčić Gotovac i Zlatar, otkrivajući povezanost između načina života, socioekonomskog položaja, dobi, spola, obrazovanja i zdravlja, jer društveni položaj pojedinca često daje odgovore o njegovom odnosu s brigom o zdravlju (Svirčić Gotovac i Zlatar, 2007: 33). O tome govori Thienhaus-Grothjanova podjela faktora koja determinira zdravstveno stanje kroz nekoliko čimbenika: 1. oni koji zavise samo o pojedincu (npr. dob, spol, nasljeđe); 2. oni koji zavise o pojedincu i njegovoj okolini (npr. prehrana, imunitet, socijalna pripadnost); 3. oni koji zavise o okruženju (npr. stanovanje, radno mjesto, klima); 4. oni koji zavise o biologijskom okruženju (npr. virusi, bakterije, životinje) i 5. oni koji zavise o psihosocijalnom okruženju (npr. obitelj, društvo, škola). Prema tome, zdravlje se može razmatrati kao posljedica djelovanja nasljednih, socijalnih i okolinskih faktora te zdravstvene zaštite (Thienhaus-Grothjanov prema Svirčić Gotovac i Zlatar, 2007: 33).

Stoga, zdravlje nije jedinstveni pojam. Ono je višedimenzionalno, i sasvim je moguće imati „dobro“ zdravlje u jednom pogledu, ali „loše“ u drugom. Njegove komponente obično variraju zajedno, ali to ne mora nužno biti tako. Naime, mnogi će istaknuti da su „zdravi“ unatoč bolesti. Ni subjektivni ni objektivni prikazi zdravlja nisu sami po sebi dovoljni. Biomedicinska definicija zdravlja u smislu bolesti, abnormalnosti ili neispravnosti je, zasigurno, dio pojma zdravlja, ali pojedinci mogu pogrešno tumačiti, dezinformirati ili ignorirati svoje biomedicinsko zdravlje. S druge strane, zdravlje je i subjektivno stanje, a pojedinci imaju informacije o svojim simptomima i

⁴⁷ Način života je skup specifičnih ponašanja pojedinca ili skupine, u nekim određenim uvjetima života, a koji su međusobno povezani. Određuje se putem uzoraka ponašanja, na koji utječu razni čimbenici, obiteljska tradicija, kulturni i socioekonomski okoliš (Stokes, Noren i Shindell prema Mustajbegović, 2000: 7).

stanjima koje samo oni mogu opisati (Blaxter 1990: 36).

Sociološka analiza dinamike populacije pokazuje da zdravlje i bolest nisu samo osobni ili psihološki problemi nego su i društveno uvjetovani. Društveni čimbenici uvelike utječu na kakvoću življenja i na trajanje života, ali i na vjerojatnost pojave bolesti, vrstu bolesti, vrstu i kakvoću zdravstvene zaštite te na vjerojatnost ozdravljenja, odnosno smrti (Štifanić, 2001: 193). Sociološki pristup zdravlju i bolesti ispituje zamršenost odnosa društvenih struktura, kulture i nejednakosti sa zdravstvenim uvjerenjima, ponašanjima i ishodima. Razmatra se „kako“ i „zašto“ se ti odnosi uspostavljaju te kako dolazi do njihove promjene. Sociološko istraživanje zdravlja i bolesti počelo je tek nakon što je zdravlje postalo više od odsutnosti bolesti. Usredotočenost na ono što pridonosi dobrobiti i očuvanju zdravlja pojedinaca i društava relativno je novi sociološki pothvat (Evans i dr. prema McDaniel, 2013: 827). Iako je od davnina poznato da kvaliteta života ovisi o zdravlju, godine istraživanja i napredak medicine doveli su do toga da je zadnjih desetljeća velika pozornost usmjerena ka promicanju zdravog načina života. Zahvaljujući savjetima i promidžbi struke, medija i raznih popularnih izvora, raste svjesnost o važnosti vođenja zdravog načina života, kao i o zdravstvenim problemima koje sa sobom nose nezdrave životne navike. Iako su se obrasci zdravlja, kao i bolesti, mijenjali s vremenom, ono je oduvijek bilo sveprisutno pitanje, a danas je više nego ikad aktualno na svim društvenim razinama.

Bucsy tvrdi da zdravstvena izobrazba postaje osobito važna jer se obrasci ponašanja mogu oblikovati već u mlađoj odrasloj dobi (Bucsy prema Olvasztó, 2010: 92). Također, i Simon ističe da životne navike djece uvelike utječu na njihov stil života u zreloj dobi pa je važno istražiti aktivnosti mladih ljudi koje su usmjerene očuvanju zdravlja. Razumijevanje važnosti zdravlja trebalo bi poticati ne samo u osnovnoj i srednjoj školi kada se ono oblikuje, već i u mlađoj zreloj dobi (Simon prema Olvasztó, 2010: 92). S obzirom da djetinjstvo i mladenaštvo značajno utječu na životni stil u odrasloj dobi, važno je da okolina (obitelj, nastavnici, prijatelji itd.) upoznaju i potaknu djecu i mlade na usvajanje zdravih životnih navika. Sukladno tome, Jakšić smatra da se navike koje oblikuju ponašanje formiraju već u ranom djetinjstvu pod utjecajem obitelji i okoliša u kojem se živi. Već početkom puberteta dijete ima stabilan sustav zdravstvenih navika i uvjerenja koje je na kraju puberteta učvršćeno (Jakšić prema Mustajbegović, 2000: 13).

Osim toga, različiti društveni faktori (kao što su pristup informacijama, usvojena znanja, obrazovanje, ekonomska situacija) utječu na očuvanje i održavanje zdravlja a sve veću ulogu u tome imaju i sveprisutni mediji (Blažević, 2017: 15). Gallo ističe da bi mediji, kao moćno sredstvo kojim se može utjecati na mišljenja ljudi, uz suradnju sa zajednicama, vladom, zdravstvenim organizacijama, industrijom hrane itd. trebali promovirati zdrav način života. Međutim, mediji mogu slati i informacije suprotne vođenju zdravog načina života, odnosno promovirati nezdravu hranu poput *fast fooda* (Gallo, 1999: 174-175), idealizirane slike tijela (Kuhar, 2005: 103) i sl. Tijela sportaša, filmskih zvijezda, glazbenika i modnih ikona jako utječu na procjenu važnosti tjelesnog izgleda pojedinca. Naravno, takva su tijela često podvrgnuta kirurškim i raznim kozmetičkim preobrazbama te dodatno izmijenjena digitalnim tehnikama obrade fotografija, kako bi do publike stigla njihova savršena slika. Tako se oni mogu smatrati simulakrama, izvorima žudnje i frustracije koja se donekle može utažiti samo kupovinom popratnih proizvoda ili investicijom u željeni izgled (Adamović i Maskalan, 2011: 56). Dakle, zdravi stil života podupire velika industrija proizvoda i usluga za zdravlje (npr. tenisice za trčanje, sportska odjeća, planovi prehrane, zdrava hrana, članstvo u klubovima i spa) koja promiče potrošnju kao sastavni dio sudjelovanja (Cockerham, 2005: 55). Tako je primjerice, vođenje i promoviranje zdravog života na društvenim mrežama postalo unosan biznis (Dignard, 2017: 21).

U tom smislu, posebno je zanimljiv zdrav život studenata kao društvene skupine. Naime, zbog promjene načina života dolaskom na fakultet, obveza oko rokova i ispita te nedostatka slobodnog vremena, studentima je često teško održavati zdrave životne navike. Kolodinski i sur. tvrde da takve loše zdravstvene navike, poput nezdrave prehrane, nedostatka tjelesne aktivnosti i pušenja dovode do sve većeg broja mladih koji imaju problema s tjelesnom težinom (Kolodinski i dr. prema Banožić i dr., 2015: 105). Deshpande i suradnici također ističu primjere nekih istraživanja koja su pokazala da se mnoge preferencije što se tiču hrane utvrđuju rano, ali da je upis na sveučilište važan događaj jer tada mladi često prvi put samostalno odlučuju o izboru hrane. Ta je odluka vrlo važna jer za sobom povlači dugoročne posljedice na pojedinca u obliku zdravlja i dugovječnosti (Deshpande i dr., 2009: 146).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj rada bio je ispitati percepcije i iskustva zdravog života studenata i studentica Sveučilišta u Splitu. U skladu s postavljenim ciljem istraživanja postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Bave li se sudionici tjelesnom aktivnošću i koliko često?
2. Konzumiraju li sudionici alkohol i duhan?
3. Jesu li sudionici izloženi stresu te kako ga nastoje izbjeći?
4. Je li sudionicima važno voditi zdrav život?
5. Jesu li sudionici osviješteni po pitanju zdravog načina života?
6. Koliko mediji utječu na zdrave životne navike sudionika?

Postupak provedbe istraživanja

Istraživanje je provedeno tijekom lipnja i srpnja 2019. godine na različitim fakultetima Sveučilišta u Splitu i to metodom polustrukturiranog intervjua na prigodnom uzorku od dvadeset sudionika koji su u vrijeme provođenja intervjua bili fizički aktivni odnosno aktivno ili rekreativno su se bavili sportom ili nekom drugom tjelesnom aktivnosti. Protokolom su određene primarne teme sukladno postavljenim istraživačkim pitanjima. Intervjui su provedeni individualno („licem u lice“) i u prosjeku su trajali oko 15 minuta. Prije početka svakog intervjua sudionicima se objasnila svrha istraživanja prilikom čega im je priložen obrazac informiranog pristanka koji im je jamčio anonimnost i povjerljivost kod prikazivanja rezultata.

Razgovori su snimani tonski, a citati su upotrijebljeni doslovno kako su sudionici odgovarali, na standardom jeziku ili dijalektu, kako su i bilježeni. Pri tome se posebno vodilo računa o osiguravanju anonimnosti i uklanjanju onih podataka koji bi mogli otkriti identitet sudionika. Dobiveni zvučni zapisi su transkribirani. Nakon toga je uslijedilo iščitavanje transkribiranih prijepisa kako bi se detaljno analizirali dijelovi transkripta koji su nam relevantni kao odgovori na postavljena istraživačka pitanja. Slijedeći korak je bilo kodiranje intervjua prema temama/podtemama koje su proizašle tijekom analize prijepisa. Svaka se tema definirala jednom konceptom koji u ovakvoj analizi podataka postaje kod. Na taj su način izjave sudionika sažete u kodove, a potom grupirane u kategorije, pazeći da kategorije i kodovi odgovaraju na istraživačka pitanja. Završni korak analize bilo je pisanje interpretacije nalaza.

Sudionici istraživanja

Uzorak se sastoji od 20 sudionika odnosno 10 studenata i 10 studentica, najčešće u dobi od 21. do 24. godine. Najveći broj sudionika je u vrijeme istraživanja bio na 5. godini fakulteta, četvero na 4. godini, petero na 3. godini, četvero na 2. godini, dok u istraživanju nije bilo sudionika s 1. godine fakulteta. U istraživanju su sudjelovala tri sudionika s Fakulteta elektrotehnike, strojarstva i brodogradnje, tri s Pravnog fakulteta te tri s Filozofskog fakulteta. Po dva sudionika bila su s Ekonomskog fakulteta, Medicinskog fakulteta te Fakulteta građevinarstva, arhitekture i geodezije. Također, po jedan sudionik s Kineziološkog fakulteta, Kemijsko-tehnološkog fakulteta te s Pomorskog fakulteta.

REZULTATI I RASPRAVA

Tjelesna aktivnost

Tjelesna aktivnost ima veliku ulogu u životu suvremenog čovjeka, pogotovo u smislu očuvanja i poboljšanja čovjekova psihofizičkog zdravlja. Od rane mladosti do duboke starosti izrazito blagotvorno utječe na razinu gustoće kostiju, odgađajući negativne nuspojave kao što je osteoporoza kod žena i smanjujući rizik od mogućih fraktura kostiju (Heimer i Čajavec prema Barić i Bungić, 2009: 67). Često se uz zdravu prehranu navodi kao najvažniji čimbenik zdravog života pa je kontinuirana umjerena razina tjelesne aktivnosti na dnevnoj bazi (npr. 30 minuta hoda) dovoljna za

zdrav i dug život (Blažević, 2017: 10). Upravo zbog toga nas je zanimalo kojom se aktivnošću sudionici istraživanja bave i koliko često. Rezultati pokazuju da je tri do četiri puta tjedno aktivno četvero sudionika, dok je njih sedmero aktivno svaki dan ili gotovo svaki dan te je gotovo polovica sudionika (njih devet) aktivna između 4 i 6 puta tjedno. Pritom su zastupljene različite aktivnosti (teretana, taekwondo, judo, rukomet, kick-boxing, nogomet, tenis, joga, vaterpolo, različiti grupni treninzi), a njih sedmero kombinira dvije ili više aktivnosti (primjerice, teretanu i trčanje ili neki sport i teretanu).

Različiti su razlozi i utjecaji zbog kojih su se sudionici počeli baviti sportom. Šest sudionika počelo se baviti tjelesnom aktivnošću zbog nezadovoljstva svojim izgledom, međutim neki napominju kako im je kasnije razlog bio zdravstvene prirode. Želju da se „pokrenu“, naprave nešto za sebe ili kvalitetnije potroše vrijeme navodi petero sudionika, dok za četvero sudionika razlog su bili zdravstveni problemi te želja za zdravijim načinom života. Ujedno, troje sudionika počelo se baviti sportom na poticaj članova obitelji i prijatelja. Ipak, većina sudionika navodi nekoliko razloga za bavljenje tjelesnom aktivnošću, uglavnom kombinaciju navedenih:

„Pa općenito mi je motivacija uvijek bila smršaviti malo, stesati liniju, biti u kondiciji, al i osin toga, ne znan, jednostavno se osjećan bolje, kvalitetno potrošin vrime, znan da san napravila nešto dobro.“ (Sudionica 2)

„Pa u početku zbog fizičkog izgleda, al sad kad već dugo treniran to mi nije primarni cilj...sad je to da bi se osjećala bolje i zdravije.“ (Sudionica 5)

„Želja da se pokrenem, da popunim vrime kvalitetnije.“ (Sudionica 13)

„Pa eto sad šta se teretane tiče došla mi je neka želja, ne znan, da se malo trgnem, napravim nešto dobro za sebe, a i odmalena san uvik nešto trenira, išli su svi negdi pa san i ja, i eto tako je ostalo.“ (Sudionik 20)

Nadalje, većina sudionika mišljenja je da su tjelesnom aktivnošću postigli željeni izgled, dok za četvrtinu ispitanih postizanje željenog izgleda nije bio primarni cilj baljenja tjelesnom aktivnošću. Brojna su istraživanja odnosa između bavljenja sportom i samopoštovanja koja pokazuju da je redovito vježbanje i bavljenje sportom negativno povezano sa stresom, anksioznošću i depresijom, a pozitivno sa samopoštovanjem, samopoimanjem i samoeфикасноšću (Pastor i dr. prema Barić i Bungić, 2009: 70). Shodno tome, gotovo svi sudionici smatraju da tjelesna aktivnost pozitivno djeluje na njih, opušta ih, poboljšava im raspoloženje, organizaciju i produktivnost, daje im energiju te smanjuje stres:

„Kako bi reka, daje mi neko zadovoljstvo jer znam da to radim radi sebe, opušta me, istrošin se i izbacin sve šta ne valja, haha.“ (Sudionik 1)

„Pa dosta pozitivno, bolje se osjećan, zdravije, a i navikla san funkcionirati uz nju i čudno mi je kad nisan fizički aktivna.“ (Sudionica 3)

„Imam puno više energije, bolje san organiziran, učinkovitije obavljam obaveze...a uz to se bolje osjećan i bolje izgledan.“ (Sudionik 7)

„Odlično...iman više energije, pozitivnija san, opuštenija, bolje organiziran vrime, nekako sve ima više reda.“ (Sudionica 10)

Rezultati također pokazuju da gotovo polovica sudionika (njih devet) voli trenirati u jutarnjim terminima, njih osam preferira večernje termine, dok troje sudionika voli trenirati i ujutro i navečer, jesti zdravo te izbjegavati nezdravu hranu. Svi sudionici voće jedu svaki dan, a njih šest također jede i povrće svakodnevno. Brzu hranu često konzumira četvero sudionika (više puta tjedno), a više od polovice sudionika (njih 12) je konzumira rijetko (jednom mjesečno ili rjeđe) te jednom tjedno dvoje sudionika, jednom u dva-tri tjedna jedan sudionik. Ispitujući sadržaj njihovih dnevnih menija, uočavamo neke sličnosti. Iako jedna sudionica preskače doručak, ostali doručkuju i to uglavnom zdrave namirnice, primjerice voće, orašaste plodove, jogurt, jaja, zobene pahuljice:

„Hmm...pa moj dnevni meni se uglavnom sastoji od zdravog doručka, to mi je bitno da bude obilan i izdašan...uglavnom su to jaja, domaći kravlji sir i neko voće ili smoothie uz to.“ (Sudionica 5)

„Za doručak kuhana jaja, pome, svježi krastavci ili smoothie s jogurtom, bananom, jagodom, breskvom i zobenim pahuljicama.“ (Sudionica 9)

„Za doručak smoothie od voća i zobenih pahuljica i dva jaja.“ (Sudionik 11)

Ujedno, svi sudionici za ručak najčešće konzumiraju meso uz povrće, a za međuobroke najčešće jedu voće. Dakle, obilježja njihove prehrane su nepreskakanje doručka uz zastupljenost voća i povrća, odnosno raznovrsne prehrane.

(Ne)konzumacija alkohola i duhana

Stručnjaci često upozoravaju na negativne učinke koje alkohol i duhan mogu imati na ljudski organizam. Danas je konzumacija alkohola i duhana sve veći problem kod mladih ljudi jer se često ovisnost formira upravo u mladoj dobi. Stoga je organizirana sportska aktivnost značajan prediktor u prevenciji ovisnosti (Žigman i Ružić prema Barić i Bungić, 2009: 68). Iz tog razloga ispitane su navike konzumiranja alkohola i duhana. Rezultati su pokazali da većina sudionika ponekad konzumira alkohol, i to kada izađu s društvom u noćni izlazak ili ako je u pitanju neka prigoda poput rođendana i sličnog slavlja, dok petero alkohol konzumira rijetko:

„Pa nisan svaki dan haha...povremeno, ono ako izađen vanka, ako je kakva proslava, rođendani tako to.“ (Sudionik 1)

„Da, ponekad, ne često...kad se ide vanka, kad neko slavi rođendan i kad je tako neka proslava.“ (Sudionik 12)

„Ako je neka prigoda, izlazak s prijateljima, rođendan, proslava...ponekad vikendom uglavnom.“ (Sudionica 15)

Starosna granica prvog kontakta sa sredstvima ovisnosti spušta se sve niže. Istraživanje Arambašić i sur. o proširenosti konzumacije alkohola među studentima Sveučilišta u Osijeku, pokazalo je da je većina studenata, njih 93,2% konzumirala alkohol u različitom opsegu, dok svega 6,8% nikada u životu nije kušalo alkohol. Među studentima koji su konzumirali alkohol bilo je 45,8% onih koji su konzumirali alkohol na razini koja je opasna, odnosno štetna (Arambašić i dr., 2014: 134). U Hrvatskoj djeca najčešće prvi put posežu za alkoholom u dobi od 12. do 14. godine života, a s konzumiranjem alkohola 20% djece počinje do 15. godine (Kuzman i dr. prema Zloković i Vrcelj, 2010: 204). Što se tiče konzumacije duhana, 14 sudionika našeg istraživanja ne puši, dok ih troje puši, dvoje puši ponekad te jedan rijetko. Što ranije mladi započinju pušiti, to je vjerojatnije da će još više pušiti u odrasloj dobi te da imaju veće šanse za duži pušački staž. Trajanje pušenja, kao i količina popušenog duhana za moguću posljedicu imaju kronične zdravstvene probleme (Kuzman, 2009: 162).

Izbjegavanje stresa

Anksioznost karakteriziraju osjećaji nelagode, tjeskobe i brige koja je pretjerana u različitim situacijama. U borbi protiv anksioznosti i stresa tjelesna aktivnost pomaže izbacivanjem negativne energije iz organizma. Vježbanjem se smanjuje lučenje stresnog hormona kortizola, koji nepovoljno utječe na zdravlje brojnih organa, uključujući mozak (Contrada i Baum prema Grošić i Filipčić, 2019: 200). Istraživanja pokazuju da tjelesna aktivnost dugoročno ublažava učinke pretrpljenog stresa te povećava otpornost na buduće stresne situacije. Ljudi koji više vježbaju su manje ranjivi na stresne podražaje i time manje podložni razvoju depresije i anksioznosti. Vježbanje pomaže jer se njime odvlači pažnja od izvora stresa te olakšava borbu s već postojećim stresom (Grošić i Filipčić, 2019: 201). Stoga nas je zanimalo jesu li sudionici izloženi stresu te kako ga nastoje izbjeći. Prema rezultatima polovica sudionika nije podložna stresu, šestero ipak reagira na stresne situacije, dok su za njih četvero ispitni rokovi i obveze oko fakulteta razlog podložnosti stresu. Ujedno, za više od polovice sudionika (njih 14) tjelesna aktivnost jest aktivnost koja ih opušta i rasterećuje im misli što je u skladu s ranijim istraživanjima koja su ukazala na pozitivni utjecaj tjelovježbe na fizičku i psihološku dobrobit pojedinca (npr. Horga prema Barić i Bungić, 2009: 69). Osim toga, devet

sudionika navodi da im pri tome pomaže druženje s prijateljima. Od ostalih aktivnosti, sudionici su naveli čitanje, igranje igrice, gledanje filmova, opuštanje na plaži, slušanje glazbe, odnosno opuštanje uz aktivnosti koje vole raditi.

Značenje i važnost vođenja zdravog života za sudionike

Prema rezultatima, većina sudionika zadovoljna je svojim tjelesnim i mentalnim zdravljem, četvero ih smatra da im je tjelesno zdravlje ipak bolje od mentalnog na kojem bi trebalo poraditi te se ističe samo jedan sudionik koji mentalno zdravlje drži boljim od tjelesnog. S obzirom da to da se pod „biti zdrav“ često zajedno spominju fizička kondicija i psihološka sposobnost (Blaxter, 1990: 17) te na to da je zdravlje višedimenzionalan pojam te subjektivno stanje (Blaxter, 1990: 36), ispitale smo što za sudionike istraživanja znači zdravo živjeti, osjećaju li se zdravo, koliko im je važno zdravo živjeti te trude li se održavati zdrave životne navike i na koji način to čine. Sudionici su i ovdje navodili više komponenata onoga za što smatraju da je potrebno za zdrav život. Za gotovo sve sudionike spoj zdrave prehrane i tjelesne aktivnosti znači živjeti zdravo, odnosno navode kako je bitno raditi ono što je potrebno da bi se osjećali dobro u vlastitom tijelu te slijediti pravila koja omogućavaju zdrav život. Također, više od polovice sudionika navodi i izbjegavanje stresnih situacija, težnju unutarnjem miru, san i odmor:

„Pa živit po nekim pravilima zdravog života...ono standard, pazit malo na prehranu, više voća i povrća, manje slatkoga i fast fooda. Bavit se nekom fizičkom aktivnosti bar tri puta tjedno...odmarat se, općenito pazit na zdravlje i sve ono šta van triba da ostanete zdravi.“ (Sudionik 1)

„Bit usklađen fizički i duhovno, težit nekakvom balansu...u biti to bi značilo uključit sve te komponente, od fizičke aktivnosti, prehrane do duševnog mira, odmora.“ (Sudionica 5)

„Pazit na ono šta van triba da ostanete zdravi...znači ne pretjerivat s ničim, ne zapustit se, bit aktivan, ne jest previše gluposti...isto i ne bit puno pod stresom i mislit o glupostima, od tu sve loše krene haha...odmarat se kad vam triba odmora i tako.“ (Sudionik 20)

Gotovo svi sudionici se na više načina trude održavati zdrave životne navike. Većina sudionika (njih 19) ističe kako se trude održavati zdrave životne navike i to zdravom prehranom te tjelesnom aktivnošću. Također, gotovo polovica sudionika navodi i odmor, opuštanje, dovoljno sna te izbjegavanje stresa. Većina sudionika (njih 16) nije zainteresirana za alternativne načine prehrane, yogu i slično, dok troje sudionika pokazuje interes za yogu jer pruža fleksibilnost i unutarnji mir. Nadalje, svi sudionici održavaju osobnu higijenu tuširanjem i pranjem zubiju te više od polovice sudionika posjećuje zubara redovito, a ostali po potrebi, odnosno kada ih zaboli. Doktora u najvećem broju sudionici posjećuju po potrebi. Ujedno, ističu često pranje ruku prije jela, mijenjanje odjeće i donjeg rublja te korištenje dezodoransa. Osim toga, dio sudionika smatra da bi fakultet i općenito obrazovne institucije trebale poticati zdrav život kod studenata i to promidžbom zdravije hrane i tjelesne aktivnosti, i to je ono što žele promijeniti. U skladu s tim, sedmero sudionika se složilo da bi hrana u menzama trebala biti manje masna, kvalitetnija i zdravija:

„Želim, bilo bi dobro da se malo više potiče ta zdrava prehrana, zdravi jelovnici u menzama, manje masne hrane...ne znan, da se promiče sport, njegova važnost za zdravlje u smislu prevencije nekih bolesti...čini mi se da mladi ljudi nisu baš svjesni toga, a ako i jesu onda da su lijeni poraditi na tome. Doduše i sama sam takva, ove promjene na fakultetu bi bile super, ali eto...nisam toliko zainteresirana da poduzmem nešto na toj razini, tjeram se raditi sama na sebi što više.“ (Sudionica 2)

„U vidu svog zdravog života, svakako želin, posebno prehranu i općenito usvajanje zdravijih navika...a na fakultetu, možda malo bolja hrana u menzi, manje masna i kalorična, da bude raznovrsnija.“ (Sudionica 13)

„Na fakultetu bi moglo bit malo više izbora zdravije hrane odnosno manje masne, malo kvalitetnije pripremljene...a šta se tiče mene osobno, mislin da je ok.“ (Sudionik 20)

S druge strane, četvero sudionika je zadovoljno hranom u menzama, posebno što se tiče cijena. Isto tako, njih četvero smatra da bi fakulteti trebali poticati tjelesne aktivnosti i tako motivirati mlade ljude, dok devetero sudionika ne bi promijenilo ništa po pitanju poboljšanja zdravog života tijekom studiranja. Nešto manje od polovice sudionika (njih osam) bi željelo promijeniti nešto u vidu poboljšanja vlastitog vođenja zdravog života, primjerice usvojiti zdravije životne navike, bolje se hraniti, više vježbati i raditi na sebi.

Osviještenost sudionika o zdravom načinu života

Prema rezultatima istraživanja gotovo svi sudionici su zadovoljni svojom informiranošću o zdravim životnim navikama, smatraju da znaju dovoljno, odnosno da raspolažu s poprilično informacija o zdravom životu. Također, gotovo svi se o zdravim životnim navikama informiraju iz više izvora pa tako navode, primjerice, Internet i društvene mreže (*Facebook*, *Instagram*) kao najvažnije izvore informacija. Dio sudionika navodi i obrazovanje kao izvor informacija, a nekolicina se informirala tijekom vlastitog treniranja. Ipak, neki smatraju da uz znanje koje imaju, ima još dosta prostora za napredak i da su ga voljni nadograđivati.

„Znam podosta o zdravom životu...ne sve, al ono...dovoljno da živim zdravo haha.“ (Sudionik 1)

„Vrlo dobro...mislin da znan dosta toga, al dosta moran i naučit.“ (Sudionica 10)

„Mislin da je odlično...al uvik volin saznat još.“ (Sudionik 11)

„Od 1 do 10, otprilike 7-8...ne znan sve, normalno, al znan dosta.“ (Sudionik 20)

Elementi utjecaja na zdrave životne navike – uloga i značenje medija

Mediji su najveći prijenosnici slike idealnog tijela zbog čega imaju značajnu ulogu u nastanku poremećaja hranjenja. Televizija, modni časopisi i drugi mediji puni su informacija o tome kako provoditi dijete i izgledjivati se sa svrhom postizanja idealne tjelesne građa (Blažević, 2017: 14). Zanimljivo je da se lokalni restorani gotovo i ne bave reklamiranjem, odnosno većinu oglašavanja u industriji prehrambenih proizvoda zauzimaju restorani brze hrane (Gallo, 2001: 176). S druge strane, hrana s najvećim intenzitetom oglašavanja obično je ona koja se prekomjerno konzumira u odnosu na prehrambene preporuke. Primjerice, potrošnja dodanih šećera i zaslađivača po glavi stanovnika i dalje raste, dok je konzumacija voća i povrća porasla tek neznatno - kao što se može očekivati s obzirom na malo reklamiranja povezanih s tim namirnicama (Gallo, 2001: 178). Ujedno, zbog ubrzanog ritma života i sve dužeg radnog vremena, sve više potrošača traži jeftine i zasitne obroke, a svoje rješenje često nalaze u industriji brze hrane (Kovačić i Džigumović, 2010: 80). Prvi McDonald's-ov restoran u Hrvatskoj otvoren je 1996. godine, a danas u Hrvatskoj posluje 35 restorana. Jedna od negativnih posljedica promocije i rasta industrije brze hrane je rast pretilosti. Industrije *fast food* i *junk food* hrane učinile su visokokaloričnu i masnu hranu lako dostupnom te je promovirale putem milijunskih reklamiranja, a većina je namijenjena djeci koja gledaju televiziju (Smith, 2006: 201-202).

Stoga nas je zanimalo prate li naši sudionici medijske sadržaje te utječu li mediji na usvajanje zdravih životnih navika kod mladih. Prema rezultatima, većina sudionika uglavnom ne prati nijedan medijski sadržaj posebno već čitaju one članke koji im se učine zanimljivim u određenom trenutku na internetskim portalima ili društvenim mrežama. Također, dio sudionika prati *Instagram* profile trenera koji daju savjete o zdravom životu pa tako mogu naučiti nešto novo, dok četvero sugovornika uopće ne prati medijske sadržaje. Većina ih smatra da mediji utječu na usvajanje zdravih navika kod mladih ili da barem utječu djelomično, dok dio sudionika drži da se mediji uglavnom baziraju na postizanje poželjnog fizičkog izgleda, a ne na stvarno usvajanje zdravih životnih navika te da često pružaju neproverene informacije. Medijsko promoviranje tjelesnih ideala potencijalno je vrlo štetno za mlade, jer je izgled jako važan u mladenačko doba. To je razdoblje stvaranja slike o sebi i veće brige o fizičkom izgledu. Posebice se tijela djevojaka drastično mijenjaju i sve više udaljavaju od društvenih ideala, a to pridonosi i nezadovoljstvu tjelesnim izgledom (Kuhar, 2005: 103). Dakle, medijske slike idealnog tijela mogu utjecati na osjećaje prema vlastitom tijelu. Medijima se zamjera to što podupiru ideal vitkosti što utječe na zadovoljstvo vlastitim tijelom, kao i to što šire sporne

informacije o načinima kako taj izgled postići (primjerice dijetama) (Malkin i Wornian prema Kuhar, 2005: 100) što ide u prilog negativnom utjecaju medija. S druge strane, gotovo polovica sudionika provedenog istraživanja smatra kako mediji utječu i pozitivno jer sve više promiču zdrav način života, pružaju informacije o receptima za zdrava jela, vježbanje kod kuće i sl., posebno na društvenim mrežama, čime motiviraju ljude i olakšavaju im usvajanje zdravih životnih navika:

„Hmm...ne znam baš. Pa možda i jesu u zadnje vrime, sve se više promovira zdrav život pa često vidim ove članke di navode primjere vježbanja, recimo kod kuće, ako nemate puno vremena i to...ili ovi članci koje su namirnice dobre za ovo, koje za ono, kako pripremiti zdrav ručak, doručak itd...valjda ljudi dobiju neke ideje s tim, šta inače ne bi sami tražili.“ (Sudionik 1)

„Da...bombardiraju s naslovima pa je teško ne uočiti to...znaju bit nestručni, neprovjerene informacije i to pa treba paziti, al ima i dobrih stvari, šta sam spomenila za Instagram, di treneri daju recepte zdravih jela, snimke vježbi koje se mogu obaviti kod kuće itd...šta recimo pomaže nemotiviranim ljudima koji tako mogu vježbat kod kuće, imaju ideju za jelo.“ (Sudionica10)

„Mislim da jesu...i to jako...jer izloženi smo im svakodnevno, bilo to svjesno il nesvjesni...pa ovisi, ima dobrih stvari, promocija vježbanja, zdrave hrane...onda oni treneri s profilima na Instagramu di dijele savjete...mislin da to ljude potakne pozitivno.“ (Sudionica 13)

„Definitivno, nekad pozitivno, nekad negativno...al definitivno da...negativno stavljajući u prvi plan dobar izgled, kao i pružanje neprovjerenih informacija, a pozitivno promocijom zdravog života, hrane, aktivnosti.“ (Sudionica 15)

Stoga, mladima treba pomoći da medijima selektivno posvećuju svoje vrijeme i budu kritični prema onome što mediji promoviraju. Ipak, treba naglasiti da u današnje vrijeme društvene mreže imaju zaista veliki utjecaj na promidžbu zdravog načina života, a posebno *fitness* treneri koje prate milijuni korisnika, većinom osobe mlade životne dobi.

ZAKLJUČAK

Zdrav način života se u današnjem svijetu promovira više nego ikad. S masovnim korištenjem Interneta i dostupnim informacijama, raste i znanje ljudi o važnosti vođenja zdravog života. Nutricionisti sve više naglašavaju štetnost brze hrane po zdravlje, dok mediji i društvene mreže potiču tjelesnu aktivnost kao glavnog čimbenika u prevenciji raznih bolesti. Poseban se značaj pri tome pridaje mladim ljudima s obzirom da djetinjstvo i mladenaštvo značajno utječu na životni stil u odrasloj dobi (Simon prema Olvasztó, 2010: 92). Upravo iz tog razloga ovim se radom nastojalo ispitati percepcije i iskustva zdravog života studenata i studentica Sveučilišta u Splitu. U tu svrhu provedeno je istraživanje metodom polustrukturiranog intervjua na uzorku od dvadeset studenata/ica s različitih fakulteta.

Rezultati provedenog istraživanja su pokazali da su glavni razlozi zbog kojih su se sudionici počeli baviti sportom nezadovoljstvo fizičkim izgledom, želja da naprave nešto za sebe i kvalitetnije potroše vrijeme, zdravstveni problemi te želja za zdravijim načinom života. Gotovo svi sudionici smatraju da tjelesna aktivnost na njih djeluje pozitivno, opušta ih, poboljšava im raspoloženje, daje im energiju te smanjuje stres. Sudionici u velikoj mjeri paze na svoju prehranu, odnosno trude se jesti zdravo i izbjegavati brzu hranu. Konzumiraju alkohol, ali u nekim prigodama poput rođendana ili noćnog izlaska, a više od polovice ih ne konzumira duhan. Izbjegavaju stres pomoću tjelesne aktivnosti i druženja s prijateljima. Većinom su zadovoljni svojim tjelesnim i mentalnim zdravljem te nastoje održavati zdrave životne navike. Otprilike polovica sudionika smatra da bi obrazovne institucije trebale poticati zdrav život studenata i to promidžbom zdravije hrane i tjelesne aktivnosti. Općenito su zadovoljni svojom informiranošću o zdravom životu, a najviše se informiraju putem Interneta. Smatraju da mediji mogu utjecati na usvajanje zdravih navika kod mladih, primjerice putem *Instagram* profila trenera koji daju savjete o zdravom životu. Medijima zamjeraju baziranje na postizanju poželjnog fizičkog izgleda te pružanje neprovjerenih informacija.

Konačno, potrebno je naglasiti da bi strateški pristupi unapređenja zdravlja trebali djelovati na svim razinama društvene strukture. Osim nacionalne zdravstvene politike trebali bi uključivati i aktivnosti zajednice, sudjelovanje institucija civilnog društva, potporu i savjetovanje zdravstvenih

djelatnika, kao i aktivno sudjelovanje samog pojedinca. Također, kako bi se ljude osvijestilo o vlastitom načinu života i potaklo ih na pozitivne promjene, od velike je važnosti i poboljšanje okoline u kojoj ljudi žive. Usvajanje zdravih životnih navika kao i mijenjanje ponašanja koja štete zdravlju, ključni su ciljevi unapređenja i promocije zdravlja. Međutim, kako bi se ti ciljevi postigli, bitno je usaditi ljudima svjesnost o važnosti zdravlja za sveukupnu kvalitetu života. Zbog toga ne treba zanemariti važnost obrazovnih institucija gdje djeca u ranoj dobi mogu naučiti kako usvojiti zdrave navike i tim znanjem se voditi dalje kroz život, ali i potporu i podršku obrazovnih institucija (kao što su fakulteti) u kasnijoj mladenačkoj dobi.

LITERATURA

1. Adamović, M.; Maskalan, A. (2011). Tijelo, identitet i tjelesne modifikacije. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 49(1): 49-70.
2. Arambašić, V.; Miškulin, M.; Matic, M. (2014). Učestalost konzumacije alkohola među studentima Sveučilišta u Osijeku, te njezina moguća povezanost sa stradavanjem studenata u prometnim nesrećama. *Medica Jadertina*, 44(3-4): 131-137.
3. Banožić, M.; Ljubić, A.; Pehar, M.; Ištuk, J.; Čačić Kenjerić, D. (2015). Prehrambene navike studenata Sveučilišta u Mostaru. *Hrana u zdravlju i bolesti: znanstveno-stručni časopis za nutricionizam i dijetetiku*, 4(2): 105-112.
4. Barić, R.; Bungić, M. (2009). Tjelesno vježbanje i neki aspekti psihološkog zdravlja. *Hrvatski športskomedicinski vjesnik*, 24 (2): 65-75.
5. Blaxter, M. (1990). *Health and lifestyles*. London: Routledge.
6. Blažević, I. (2017). *Medijska slika zdravog života: u zdravom tijelu zdrav duh?* Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu: Fakultet političkih znanosti. Dostupno na: <https://repozitorij.fpzg.unizg.hr/islandora/object/fpzg:534/preview> (23.2.2019.)
7. Burrows, R.; Nettleton, S.; Bunton, R. (1995). Sociology and health promotion: health, risk and consumption under late modernism U: Burrows, R.; Nettleton, S.; Bunton, R. (ur.) *The sociology of health promotion: Critical analyses of consumption, lifestyle and risk*. London, New York: Routledge. (str. 1-8).
8. Cockerham, W. (2005). Health lifestyle theory and the convergence of agency and structure. *Journal of health and social behavior*. 46(1): 51-67. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/pdf/4147653.pdf> (11.2.2019.)
9. Deshpande, S.; Basil, M.D.; Basil D.Z. (2009). Factors influencing healthy eating habits among college students: an application of the health belief model. *Health Mark Q*, 26 (2): 145-164.
10. Dignard, D.A.L. (2017). *The Effects of Thinspiration and Fitspiration on Body Satisfaction and Appearance Self-Esteem Are Equivalent and Mediated by Appearance Comparisons*. Electronic Theses and Dissertations. University of Windsor. 1-122. Dostupno na: <https://scholar.uwindsor.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=8251&context=etd> (9.5.2020.)
11. Finci, P. (2016). Diskutabilno pitanje zdravlja. *Filozofska istraživanja*, 36(3): 415-420.
12. French, S. A.; Story, M.; Jeffery, R. W. (2001). Environmental influences on eating and physical activity. *Annu. Rev. Public Health*, 22: 309-35.
13. Gallo, A. (1999). Food advertising in the United States. U: Frazao, E. (ur.) *America's eating habits: Changes and consequences*. Washington, DC: US Department of agriculture economic research service. (str. 173-180).
14. Grošić, V.; Filipčić, I. (2019). Tjelesna aktivnost u poboljšanju psihičkog zdravlja. *Medicus*, 28(2): 197-203.
15. Kovačić, D.; Džigumović, M. (2010). Ponašanje i stavovi potrošača o brznoj hrani. *Agronomski glasnik: Glasilo Hrvatskog agronomskog društva*, 72(2-3): 79-90.
16. Kuhar, M. (2005). Medijske reprezentacije tjelesnog izgleda i samopredodžba mladih. *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, 11(1): 97-112.
17. Kuzman, M. (2009). Adolescencija, adolescenti i zaštita zdravlja. *Medicus*, 18(2): 155-172.
18. Mustajbegović, J. (2000). Način života i zdravlje. *Medicus*, 9(1) 7-15.
19. McDaniel, S. A. (2013). Understanding health sociologically. *Current Sociology*, 61(5-6): 826-841. <https://doi.org/10.1177/0011392113480471>

20. Olvasztó, Z. (2010). Životni stil i tjelesna aktivnost studenata pedagogije. *Život i škola*, 24(56): 91-102.
21. Smith, A.F. (2006). *Encyclopedia of junk food and fast food*. Greenwood Press: Westport, Connecticut & London.
22. Svirčić Gotovac, A.; Zlatar, J. (2007). Prehrana i zdravlje kao elementi kvalitete života u mreži naselja Hrvatske. *Sociologija i prostor*, 45(1): 29–60.
23. Štifanić, M. (2001). Sociološki aspekti zdravlja i bolesti. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 10(1-2)(51-52): 191-211.
24. Vargović, S. D. (2017). *Uloga medija pri formiranju trendova u prehrani*. Diplomski rad. Sveučilište u Zadru: Odjel za turizam i komunikacijske znanosti. Dostupno na: <https://repozitorij.unizd.hr/islandora/object/unizd%3A1087/datastream/PDF/view> (18.4.2020.)
25. Zloković, J.; Vrclj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12 (1): 197-213.

ASPECTS OF HEALTHY LIFE OF STUDENTS AT THE UNIVERSITY OF SPLIT: SOCIOLOGICAL RESEARCH

Abstract: *Healthy living habits are acquired early, in childhood and early adolescence, and nowadays their importance is increasingly emphasized. Student life is, in this respect, a critical period for young people who, due to the pressure of college obligations, sometimes neglect healthy life. Precisely because of this, the aim of this paper was to examine the perceptions and experiences of healthy living of students at the University of Split. The paper presents the results of a survey conducted during June and July 2019, using the method of semi-structured interviews on a sample of twenty interviewees who were physically active at the time of the interview or actively or recreationally engaged in sports or other physical activity. Their opinions on the importance of leading a healthy lifestyle, being informed about healthy living habits, the impact of the media and social networks on aspects of healthy living, etc. were examined. The obtained results show that most of the interlocutors, in addition to being regularly physically active, also take care of their diet. It is these two segments that all interlocutors emphasize in their definition of healthy living. They also point out that they strive to maintain healthy living habits. Physical activity has a positive effect on them, relaxes them and helps them cope with stress. Almost everyone is satisfied with how much they are informed about healthy living habits. Half of them think that educational institutions (faculties) should encourage a healthy life of students, and also around a half of them want to change something to further improve their healthy lifestyle. Most of them do not follow any media content related to healthy living and have divided opinions regarding the impact of the media on the healthy living habits of young people.*

Keywords: *healthy living habits, students, nutrition, physical activity, sociological research*

PORODIČNI FAKTORI RIZIKA ZA ZAVISNOSTI OD PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI I BIHEVIORALNE ZAVISNOSTI

Akademik prof. dr Borislav Đukanović⁴⁸

Dr. sci med Jasmina Knežević-Tasić⁴⁹

Mag. sci Ana Maksimović⁵⁰

Univerzitet Donja Gorica u Podgorici

Apstrakt: U ovoj studiji istraživana je povezanost porodičnih faktora rizika sa nastankom i razvojem zavisnosti od psihoaktivnih supstanci i bihevioralnih zavisnosti na reprezentativnim uzorcima od 3003 ispitanika iz Srbije i 1489 ispitanika iz Crne Gore. Pored opštih pitanja o socijalno-demografskim i socijalno-ekonomskim obilježjima, u istraživanju je korišćen inventar od 11 upitnika za 11 bihevioralnih zavisnosti sa ukupno 282 pitanja. U istraživanje su uključeni sledeći faktori rizika: nikotinizam i alkoholizam jednog ili oba roditelja, razdvajanje i razvod roditelja, duševna bolest, prostitucija, samoubistvo, ubistvo i kriminalitet među članovima roditeljskih porodica, preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane oca, preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane majke, ozbiljni sukobi sa jednim ili oba roditelja zbog nerazumevanja, zanemarivanje ili zlostavljanje ispitanika od strane jednog ili oba roditelja.

Od psihoaktivnih supstanci u istraživanje smo uključili: zavisnost od duvana, zavisnost od alkohola, zavisnost od marihuane, zavisnost od opijata i zavisnost od psihostimulansa, a od bihevioralnih zavisnosti: zavisnost od video-igrica, zavisnost od televizije, zavisnost od Fejsbuka, zavisnost od ljubavnog partnera, zavisnost od rada, zavisnost od hrane, zavisnost od Interneta, zavisnost od seksa, zavisnost od mobilnih telefona, zavisnost od kocke i zavisnost od Internet seksa.

U istraživanju su primenjeni t test i binarna logistička regresija. Nađena je visoka ili vrlo visoka povezanost između najvećeg broja porodičnih faktora rizika i zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, odnosno bihevioralnih zavisnosti.

Ključne reči: porodični faktori rizika, bihevioralne zavisnosti

UVOD

Sa stanovišta prevencije i terapije nehemijskih zavisnosti posebno je važno izučavati faktore rizika. Pod faktorima rizika podrazumevamo sve one procese, stanja, ponašanja i pojave koje su povezane sa nastankom i razvojem zavisnosti od psihoaktivnih supstanci i bihevioralnih zavisnosti (Đukanović & Knežević-Tasić, 2016). Vrlo je važno istaći da su samo povezane, a ne da ih uzrokuju jer se u najboljem slučaju može govoriti o manjoj ili većoj verovatnoći javljanja tih pojava koje faktori rizika pospješuju. Nehemijske zavisnosti imaju složenu multifaktorsku etiologiju. Faktori rizika povećavaju verovatnoću javljanja zloupotrebe i zavisnosti od supstanci i aktivnosti. Od čega zavisi ta vjerovatnoća? Ona zavisi od: broja faktora rizika, početka javljanja, dužine trajanja i kumulativnog dejstva.

Ukoliko je broj faktora rizika veći, duže traju i zato imaju kumulativno dejstvo pa je veća verovatnoća da će se razviti zavisnost. Zbog svega navedenog faktori rizika se javljaju u sličnim ili različitim

⁴⁸ Redovni profesor na Univerzitetu Donja Gorica, Podgorica; Korespondencija: borivoje.djukanovic@gmail.com;

⁴⁹ Psihijatar na privatnoj klinici za bolesti zavisnosti "Lorijen"; Korespondencija: ktjasmina@gmail.com;

⁵⁰ Asistentkinja na Univerzitetu Donja Gorica, Podgorica; Korespondencija: ana.maksimovic@udg.edu.me;

konstelacijama, često dovodeći do sličnih posledica, u ovom slučaju nastanka i razvoja zloupotrebe i zavisnosti od supstanci ili aktivnosti.

Iz razloga lakše operacionalizacije za potrebe ovog istraživanja faktore rizika smo svrstali u dve velike grupe. Prvu grupu čine porodični faktori rizika: nikotinizam, alkoholizam, razdvajanje i razvod roditelja, duševna bolest, prostitucija, samoubistvo, ubistvo i kriminalitet među članovima roditeljskih porodica ispitanika, preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane oca, preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane majke, ozbiljni sukobi sa jednim ili oba roditelja zbog njihovog nerazumevanja. Drugu grupu čine faktori rizika povezani sa ranim psihosocijalnim razvojem: sklonost čestim svađama u detinjstvu i ranoj mladosti, sklonost čestim tučama u detinjstvu i ranoj mladosti, nedostatak interesovanja za školu, ozbiljne smetnje u učenju, loš školski uspeh, preterana stidljivost i povučenost i sukobi sa zakonom (prekršaji i krivična dela).

Ciljevi istraživanja

Osnovni cilj ovog istraživanja je da se ispita povezanost porodičnih faktora rizika sa zavisnostima od psihoaktivnih supstanci i bihevioralnih zavisnosti.

Uzorci

Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnim uzorcima od 1489 ispitanika iz Crne Gore i 3003 ispitanika iz Srbije.

Uzorak za crnogorsko istraživanje sačinjavaju tri poduzorka – poduzorak od 903 (61,5%) učenika osmih razreda osnovnih i svih razreda srednjih škola od 13 do 19 godina, poduzorak mladih od 20 do 30 godina od 279 (19,0%) ispitanika i poduzorak odraslih od 287 (19,3%) ispitanika od 31 do 78 godina. Prvi poduzorak ima karakteristike neproporcionalnog, stratifikovanog, kvotnog i slučajnog uzorka, a drugi i treći stratifikovanog, proporcionalnog, kvotnog i slučajnog.

Uzorak za srpsko istraživanje sačinjavaju tri poduzorka – poduzorak od 1636 (55,51%) učenika osmih razreda osnovnih i svih razreda srednjih škola od 13 do 19 godina, poduzorak mladih od 20 do 30 godina od 579 (19,65%) ispitanika i poduzorak odraslih od 773 (24,84%) ispitanika od 31 do 69 godina. Prvi poduzorak ima karakteristike neproporcionalnog, stratifikovanog, kvotnog i slučajnog uzorka, a drugi i treći stratifikovanog, proporcionalnog, kvotnog i slučajnog. Dakle, oba uzorka su birana po identičnim kriterijumima.

Instrumentarijum istraživanja

Osnovni instrument sadrži 11 upitnika za jedanaest bihevioralnih zavisnosti: od video-igrice, televizije, Fejsbuka, ljubavi, rada, hrane, Interneta, seksa, mobilnih telefona, kocke i Internet seksa, kao i pet grupa zavisnosti od psihoaktivnih supstanci: od duvana, alkohola, marihuane, opijata i psihostimulansa.

Svi upitnici sadrže odgovore pretežno u binarnoj formi, a nekoliko i u intervalnoj. Instrumentarijum sadrži još i pitanja o socijalno-demografskim varijablama i faktorima rizika, multiplim zavisnostima i devetostepenu skalu od 40 ajtema o mehanizmima odbrane. Ukupan broj pitanja u svim navedenim oblastima je 282.

Rezultati

Najpre treba napomenuti da zbog velikog obima svih nalaza ovom prilikom saopšćićemo samo najvažnije rezultate, dok se za empirijsko potkrepljenje specifičnijih rezultata ovog istraživanja zainteresovani mogu obratiti autorima.

Nikotinizam

Ispitanici koji su imali nikotinizam u roditeljskim porodicama (najčešće je to bio otac) značajno su češće pokazivali zavisnost od psihoaktivnih supstanci ($t = 12,802, p = 0,000; t = -13,85, p = 0,000$)* ali i od bihevioralnih zavisnosti ($t = 3,375, p = 0,000; t = -5,084, p = 0,000$) nego ispitanici koji nijesu imali člana roditeljske porodice koji je bio zavisan od nikotina.

Prva vrednost t testa i njena značajnost odnose se na crnogorski uzorak, a druga na srpski.

Nikotinizam u roditeljskoj porodici značajno diskriminira one koji će biti nikotinomani od onih koji nisu postali u oba uzorka. Zanimljivo je ipak zapaziti da su razlike između aritmetičkih sredina velike u oba uzorka za Internet, Internet seks, seks i kocku, dok su u crnogorskom još i za video-igrice i Fejsbuk. Prema jednom velikom istraživanju među studentima u Grčkoj faktori rizika za zavisnost od Internet seksa su uzimanje duvana, alkohola, kafe, droga i pripadnost muškom polu (Frangos et al., 2011).

Alkoholizam

Ispitanici koji su u roditeljskim porodicama imali člana alkoholičara (opet je to najčešće otac) značajno su zavisniji od psihoaktivnih supstanci ($t = 12,802, p = 0,000; t = -14,011, p = 0,000$), ali i od bihevioralnih zavisnosti ($t = 3,375, p = 0,001; t = -7,915, p = 0,000$) nego oni koji nisu imali člana alkoholičara.

Sve zavisnosti od psihoaktivnih supstanci i bihevioralne zavisnosti su značajno povezane sa alkoholizmom člana roditeljske porodice (najčešće oca) u oba uzorka. Međutim, valja zapaziti da su najveće razlike između aritmetičkih sredina u oba uzorka one kod Internet seksa, seksa i kocke. Ova snažna povezanost alkoholizma, seksa, Internet seksa i kocke je ranije isticana, a o njoj će još kasnije biti reči. U crnogorskom uzorku još su značajne razlike između aritmetičkih sredina za video-igrice, Fejsbuk i naročito Internet.

Razdvajanje i razvod roditelja

Ispitanici koji su doživeli razdvajanje ili razvod roditelja značajno češće pokazuju sklonost ka zavisnostima od psihoaktivnih supstanci ($t = 4,709, p = 0,000; t = -5,436, p = 0,000$) i bihevioralnim zavisnostima ($t = 1,731, p = 0,084; t = -3,932, p = 0,000$) nego ispitanici koji u roditeljskim porodicama nisu iskusili razvod i razdvajanje roditelja.

Zanimljivo je da razvod i razdvajanje roditelja nisu značajni faktori rizika za bihevioralne zavisnosti u crnogorskom uzorku, ali u srpskom jesu. Iako su razlike između uzoraka znatno manje izražene kada je reč o zavisnostima od psihoaktivnih supstanci, kada je reč o opijatima i psihostimulansima u srpskom su značajno naglašenije. Teško možemo naći objašnjenje za toliko izražene razlike.

Duševna bolest, prostitucija, samoubistvo, ubistvo, kriminalitet

Ispitanici koji su imali duševnog bolesnika ili osobu koja se bavila prostitucijom, počinila samoubistvo, ubistvo ili kriminalne radnje među članovima roditeljske porodice značajno češće su bili zavisni od psihoaktivnih supstanci ($t = 9,176, p = 0,000; t = -9,272, p = 0,000$) i bihevioralnih zavisnosti ($t = 2,683, p = 0,008; t = -4,443, p = 0,000$) nego ispitanici koji nijesu imali takva iskustva. U oba uzorka duševna bolest, prostitucija, samoubistvo, ubistvo, kriminalitet i dr. pokazali su se značajnim faktorima rizika za zloupotrebu i zavisnost od psihoaktivnih supstanci i bihevioralne zavisnosti. Međutim, dok su u srpskom uzorku te značajnosti visoke (na nivou 0,000), u crnogorskom za video-igrice, hranu i mobilni nisu uopšte značajne, a za druge dve (TV i ljubavni partner) značajne su, ali na nešto nižem nivou.

U nizu istraživanja ističe se da preterano gledanje televizije omogućava pojedincima da izbegnu negativna osećanja tuge, anksioznosti i besa (Kubey, 1984; Kubey & Csikszentmihalyi, 1990; McIlwraith, 1990; Steiner, 1963; Schallow & McIlwraith, 1986). U drugim studijama preterano

gledanje i zavisnost od televizije vide se u nastojanjima da se izbegnu neprijatna, buntovnička razmišljanja i preokupacije (Bryant & Zillmann, 1984; McIlwraith & Schallow, 1983; Singer, 1980; Singer & Singer, 1983). Još značajnija potvrda depresije i kompulzivnog korišćenja Interneta nađena je u jednoj drugoj studiji (Young & Rogers, 1998), čiji ispitanici pripadaju bitno drugačijem kulturnom krugu, što indirektno pokazuje da sociokulturni faktori nemaju veći značaj u uspostavljanju i održavanju ove veze.

Nalazi jedne studije ukazuju da pojačanje depresivne simptomatologije doprinosi jačanju kompulzivnog, adiktivnog korišćenja Interneta (Young, 1997). Elektronsko komuniciranje omogućava im da uspostave ličnu kontrolu u komunikaciji, da imaju vremena za razmišljanje, planiranje i komentare pre slanja elektronskih poruka. S druge strane, zapaženo je da se sa dužinom provedenom pored računara povećava depresivnost, tako da nije jasno da li je depresija uzrok ili posljedica kompulzivnog adiktivnog korišćenja Interneta ili i jedno i drugo (Young, 1997), ali najjači prediktor u crtama ličnosti da će osoba biti sklona kompulzivnom korišćenju Interneta je traženje senzacija (Lavin et al., 1999; Lin & Tsai, 2002).

Zavisnici od Interneta često su zavisni i od neke psihoaktivne supstance (Halpern & Pope, 2001; Lin & Tsai, 2002; Rich & Bar-On, 2001) i te zavisnosti imaju zajedničke faktore rizika (Donovan, 2004). Niz autora govori o crtama ličnosti predisponiranih da generalno razviju zavisničko ponašanje prema supstancama i aktivnostima (Allen et al., 1998; Eysenck, 1997; Kosten et al., 1994; Kuo et al., 2002; Sarraon et al., 1999). Zanimljivi su rezultati duge studije o faktorima rizika. Naime, kombinacija onlajn kupovine i neuroticizma smanjuje rizik za zavisnost od Interneta, a kombinacija onlajn igranja i otvorenosti za nova iskustva ga povećava (Daria, 2013). Zapaža se da zavisnost od Interneta pojačava paranoidnost, ali nije jasno da li se paranoidnost javlja i kao faktor rizika za razvoj zavisnosti od Interneta. Kao faktori rizika za zavisnost od Interneta pominju se i stresni događaji (Lam, 2009).

Najzad, vjerovatno najvažniji faktor rizika za javljanje zavisnosti od Interneta, kao, uostalom, i za sve druge psihoaktivne supstance i aktivnosti je oštećenje dopaminskog sistema (Cloninger, 1987).

Slični poremećaji ličnosti zajednički su faktori rizika za nastanak zavisnosti i od patološkog kockanja i od psihoaktivnih supstanci (Bauman & Phongsavan, 1999; Lavin et al., 1999; Potenza et al., 2003). Faktori rizika za kockanje muškaraca su naglašene potrebe za senzacijama i za akcijom (Potenza, 2001), a kod žena nastojanje da se pobjegne od stresa i depresivnih stanja (Ladd & Petry, 2002; Potenza, 2001).

Kod patoloških kockara nađena je visoka stopa psihijatrijskih poremećaja u prvom stepenu srodstva, uključujući poremećaje raspoloženja, anksioznost, zloupotrebu supstanci i antisocijalne poremećaje ličnosti. Patološki kockari imaju osam puta veću šansu da potiču od roditelja - patoloških kockara. Pokušaji samoubistva od strane supružnika i partnera patoloških kockara su tri puta češći nego u opštoj populaciji, a kod njihove dece javljaju se dvostruko češće nego među decom koja nemaju roditelja-patološkog kockara. Članovi porodica patoloških kockara imaju četiri puta veći rizik da postanu patološki kockari nego članovi porodica koji nemaju oca - patološkog kockara. Slične tendencije se javljaju i kod zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i antisocijalnog ponašanja (Black & Moyer, 1998). Postoji niz nalaza za zajedničku genetsku osnovu bolesti zavisnosti, uključujući i biheioralne zavisnosti (Betz et al., 2000; Daigle et al., 1988).

Seksualno uzbuđenje je moćan pokretač stvaranja kompulzije za gledanje pornografskih sadržaja, iako postoji nedostatak jedinstvenih stavova o broju i dejstvu fizioloških i psiholoških mehanizama koji potkrepljuju kompulzivno ponašanje (Lyons, 1994). Rid ističe da neurotransmiteri koji se aktiviraju korišćenjem pornografije imaju slične neuronske puteve kao kokain ili heroin (Reed, 1994). Ključni faktori nastanka zavisnosti od pornografije su pronalaženje seksualnog uzbuđenja i traženje zadovoljstva (Döring, 2009; Young, 2001, 2008). Negativna psihološka verovanja i osećanja (osećanje usamljenosti, duboko životno razočarenje, nisko samopouzdanje, osećanje da je sve u životu trivijalno i da je jedina svrha života uživanje, tendencija odustajanja od rešavanja problema, slaba volja za rad i nezaposlenost je sledeća grupa faktora rizika koji se navode u ranije pomenutoj grčkoj studiji (Frangos et al., 2011).

Kompulzivno surfovanje po seksualnim sajtovima na Internetu uz autoerotska zadovoljavanja navode se kao faktori rizika za zavisnost od Internet seksa (Fisher & Barak, 2000; Young, 2008;).

Interpersonalna osetljivost, depresija, paranoidna razmišljanja i psihoticizam su faktori rizika za zavisnost od Internet seksa (Döring, 2009; Young, 2001), dok je dužina korišćenja seksualnih sajtova faktor rizika za razvoj različitih psiholoških simptoma kod heteroseksualnih muškaraca (Döring, 2009; Griffiths, 2000, 2001; Thalemann et al., 2007).

Pokušaji samoubistva od strane supružnika i partnera patoloških kockara su tri puta češći nego u opštoj populaciji, a kod njihove dece javljaju se dvostruko češće nego među decom koja nemaju roditelja-patološkog kockara. Članovi porodica patoloških kockara imaju četiri puta veći rizik da postanu patološki kockari nego članovi porodica koji nemaju oca - patološkog kockara. Slične tendencije se javljaju i kod zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i antisocijalnog ponašanja (Black & Moyer, 1998). Zajednički faktor rizika za patološko kockanje, alkohol, heroin i kokain je onaj koji stimuliše neurobiološke procese, posebno nagrađivanje mozga dopaminom (Betz et al., 2000; Daigle et al., 1988; Hyman, 1994; Wise, 1996). Zapažene su razlike među muškarcima u prihvatanju seksualno eksplicitnog materijala (Cooper, 1987; Davis & Bauserman, 1993; Griffiths, 1998; Malamuth, 1989; Yen et al., 2007). Ipak se mogu uočiti izvjesne pravilnosti. Muškarci koji kompulzivno traže senzacije (Zuckerman, 1971), erotofili (Fisher et al., 1988), hipermaskulini (Mosher & Sirkin, 1984) i koji su imali prethodno iskustvo sa seksualno eksplicitnim materijalima (Bogaert, 1993) formiraće posebno negativne stavove prema ženama.

Preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane oca

Ispitanici čiji su očevi bili strogi, pretjerano popustljivi, skloni prezaštićivanju ili odbacivanju značajno su skloniji razvijanju zavisnosti od psihoaktivnih supstanci ($t = 2,727, p = 0,000$; $t = -8,323, p = 0,000$) ili biheviornalnih zavisnosti ($t = 4,276, p = 0,000$; $t = -6,016, p = 0,000$) nego ispitanici koji nisu imali takve poremećaje u vaspitno-emocionalnim relacijama sa očevima.

Možemo zaključiti da su ispitanici u srpskom uzorku u cjelini nešto skloniji razvijanju zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, ali i biheviornalnih zavisnosti ako su njihovi očevi bili preterano strogi, preterano popustljivi ili bili skloni prezaštićivanju ili odbacivanju, ali te razlike u aritmetičkim sredinama nijesu naročito velike. Iako su razlike u aritmetičkim sredinama višestruko veće u srpskom nego u crnogorskom uzorku kada je reč o Internetu, ipak najznačajnija je razlika da punitivni ili permisivni očevi u crnogorskom uzorku uopšte ne utiču na sklonost zloupotrebi i zavisnosti od kocke, a u srpskom veoma utiču. Isto tako, važno je istaći da je relativni uticaj punitivnih ili permisivnih očeva na nastanak i razvoj zloupotrebe i zavisnosti od marihuane, opijata i psihostimulansa nešto manji u crnogorskom nego srpskom uzorku.

Preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane majke

Ispitanici čije su majke bili stroge, preterano popustljive, sklone prezaštićivanju ili odbacivanju značajno su skloniji razvijanju zavisnosti od psihoaktivnih supstanci ($t = 6,254, p = 0,000$; $t = -5,967, p = 0,000$) ili biheviornalnih zavisnosti ($t = 4,516, p = 0,000$; $t = -4,754, p = 0,000$) nego ispitanici koji nisu imali takve poremećaje u vaspitno-emocionalnim relacijama sa majkama.

Prezaštićivanje i punitivnost majki nije značajnije izražena u crnogorskom nego u srpskom uzorku. Doduše, razlike u aritmetičkim sredinama kada je reč o zavisnosti od ljubavnog partnera osetno su veće u crnogorskom nego u srpskom uzorku, što se može objasniti jačim edipalnim vezama između muških ispitanika i crnogorskih majki nego u srpskom uzorku. Međutim, uticaj punitivnih i prezaštićujućih majki nešto je manji u crnogorskom uzorku kod nastajanja zloupotrebe i zavisnosti od marihuane, opijata, psihostimulansa i Fejsbuka. Na zavisnost od kocke, TV i video-igrice opisani profil majke u crnogorskom uzorku nema uticaja, a u srpskom je vrlo značajan.

Ozbiljni sukobi sa jednim ili oba roditelja zbog njihovog nerazumevanja

Ispitanici koji su zbog velikog nerazumevanja roditelja imali ozbiljne sukobe sa njima značajno su češće bili skloni zavisnostima od psihoaktivnih supstanci ($t = 12,588, p = 0,000; t = -12,091, p = 0,000$) i bihevioralnim zavisnostima ($t = 5,030, p = 0,000; t = -8,270, p = 0,000$).

Sukobi u porodici i traumatska iskustva iz porodičnog života ističu se kao faktori rizika za zavisnost od Interneta (Lam et al., 2009). U čitavom nizu studija ukazuje se na nedostatak različitih oblika socijalne kontrole kao faktora rizika za zavisnost od pornografskih sajtova, ali i drugih vidova devijantnog ponašanja (Cooper, 1987; Hirschi & Gottfredson, 2001; Kornhauser, 1978).

Diskusija i zaključci

Ponekada se dešava da rezultati istraživanja više ukazuju na nove sazajne mogućnosti nego što potvrđuju određene pretpostavke, nastale iz eksplorativnog karaktera istraživanja kakav je naš.

Generalno, porodični faktori rizika su u gotovo svim ispitivanim slučajevima u visokoj pozitivnoj korelaciji sa svim ispitivanim zavisnostima od psihoaktivnih supstanci. Iako je mnogo veća sličnost u rezultatima među uzorcima, javljaju se određena odstupanja. Pomenimo najinteresantnija, a možda i najvažnija. Razdvajanje i razvod roditelja nije značajan faktor rizika za bihevioralne zavisnosti u crnogorskom uzorku, a u srpskom jesu. Neslaganja sa majkama u crnogorskom uzorku imaju veći nešto veći potencijal za nastanak i razvoj zavisničkih ponašanja u crnogorskom nego u srpskom uzorku. Zavisnost od kocke u crnogorskom uzorku nije povezana sa sukobima sa ocem u crnogorskom, a u srpskom je to izrazito, ali je uticaj crnogorskih očeva na nastanaki razvoj pojedinih psihoaktivnih supstanci (opijati i psihostimulansi) kao i marihuane nešto manji nego u srpskih. Uprkos ovim razlikama, sličnosti među uzorcima su i kvantitativno i kvalitativno osetno izraženije. Po našem mišljenju, ove razlike mogu se pripisati specifičnoj psihodinamici porodičnih odnosa u Crnoj Gori koja je pod uticajem dominantne emocionalne povezanosti majki i sinova koje ih prezaštićuju, ali i „čuvaju“ od agresije očeva.

Iako to nije predmet ove studije, u jednom našem ranijem istraživanju (Đukanović & Knežević-Tasić, 2016) primenom binarne logističke regresije pokazalo se da među obe grupe faktora rizika najveći prediktivni značaj imaju sociopatska ponašanja ispitanika u detinjstvu i ranoj mladosti. Porodične konstelacije koje stvaraju ili potpomažu takva ponašanja istovremeno su i posebno značajne za nastanak i razvoj zavisničkih ponašanja. U našem istraživanju mi smo stavili poseban akcenat na tu grupu faktora rizika. Verovatno do najznačajnijih rezultata ovog istraživanja došli smo gotovo slučajno. Naime, veoma obimni rezultati, koje zbog nedostatka prostora nismo mogli objaviti, pokazali su da porodični, ali i drugi faktori rizika najbolje koreliraju sa četiri zavisnosti: zavisnost od alkohola, zavisnost od seksa, zavisnost od kocke i zavisnost od Internet seksa. Sve četiri zavisnosti ne spadaju među raširenije, ali sve četiri imaju veliki potencijal za nastanak zavisnosti; ne samo što se po pravilu javljaju zajedno, nego sa na njih „kaleme“ brojne druge zavisnosti. Zato bismo mogli da kažemo da je ovaj kvartet stožer zavisničke ličnosti. Ovaj nalaz zato smatramo veoma značajnim ne samo za dijagnostiku nego još više za terapiju i prognozu zavisnosti uopšte. U prilog njemu idu i neurobiološka istraživanja koja ukazuju da je zajednički faktor rizika za patološko kockanje, alkohol, heroin i kokain onaj koji stimuliše neurobiološke procese, posebno nagrađivanje mozga dopaminom (Betz et al., 2000; Daigle et al., 1988; Hyman, 1994; Wise, 1996). Zbog njegovog prvorazrednog i teorijskog i praktičnog značaja ovaj nalaz zaslužuje da bude proveren u novim istraživanjima na nezavisnim uzorcima.

LITERATURA

1. Allen, T. J., Moeller, F., Rhoades, H. M., & Cherek, D. R. (1998). Impulsivity and history of drug dependence. *Drug and Alcohol Dependence*, 50(2), 137-145. doi:10.1016/s0376-8716(98)00023-4
2. Bauman, A., & Phongsavan, P. (1999). Epidemiology of substance use in adolescence: Prevalence, trends and policy implications. *Drug and Alcohol Dependence*, 55(3), 187-207. doi:10.1016/s0376-8716(99)00016-2
3. Betz, C., Mihalic, D., Pinto, M. E., & Raffa, R. B. (2000). Could a common biochemical mechanism underlie addictions? *Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics*, 25(1), 11–20. doi:10.1046/j.1365-2710.2000.00260.x .
4. Black, D. W., & Moyer, T. (1998). Clinical Features and Psychiatric Comorbidity of Subjects With Pathological Gambling Behavior. *Psychiatric Services*, 49(11), 1434-1439. doi:10.1176/ps.49.11.1434
5. Bogaert, A. F. (1993). *The Sexual Media: The Role of the Sexual Media* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Western Ontario.
6. Bryant, J., & Zillmann, D. (1984). Using television to alleviate boredom and stress: Selective exposure as a function of induced excitational states. *Journal of Broadcasting*, 28(1), 1-20. doi:10.1080/08838158409386511
7. Check, J. V. P., & Guloien, T. H. (1989). Reported proclivity for coercive sex following repeated exposure to sexually violent pornography, nonviolent dehumanizing pornography, and erotica. In D. Zillman, & J. Bryant. (Eds.), *Pornography: Research advances and policy considerations* (pp. 159–184). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
8. Cloninger, C. R. (1987). A Systematic Method for Clinical Description and Classification of Personality Variants. *Archives of General Psychiatry*, 44(6), 573-588. doi:10.1001/archpsyc.1987.01800180093014
9. Cooper, D. E. (1987). The Role of Group Psychotherapy in the Treatment of Substance Abusers. *American Journal of Psychotherapy*, 41(1), 55-67. doi:10.1176/appi.psychotherapy.1987.41.1.55
10. Daigle, R. D., Clark, H. W., & Landry, M. J. (1988). A Primer on Neurotransmitters and Cocaine. *Journal of Psychoactive Drugs*, 20(3), 283-295. doi:10.1080/02791072.1988.10472499
11. Daria J. K., Mark D. G., Jens F. B. (2013). Internet addiction in students: Prevalence and risk factors; Nottingham Trent University, Burton Street, Nottingham NG1 4BU, United Kingdom.
12. Davis, C. M., & Bauserman, R. (1993). Exposure to Sexually Explicit Materials: An Attitude Change Perspective. *Annual Review of Sex Research*, 4(1), 121-209.
13. Döring, N. M. (2009). The Internet's impact on sexuality: A critical review of 15 years of research. *Computers in Human Behavior*, 25(5), 1089-1101. doi:10.1016/j.chb.2009.04.003
14. Donovan, J. (2004). Adolescent alcohol initiation: A review of psychosocial risk factors. *Journal of Adolescent Health*, 35(6), 529.e7. doi:10.1016/s1054-139x(04)00066-7
15. Đukanović, B., & Knežević-Tasić, J. (2016). *Bihevioralne zavisnosti u Crnoj Gori*. Podgorica: CANU
16. Eysenck, H. J. (1997). Addiction, Personality and Motivation. *Human Psychopharmacology: Clinical and Experimental*, 12(S2), 79-87. doi:10.1002/(sici)1099-1077(199706)12:2 3.0.co;2-t
17. Fisher, W. A., & Barak, A. (2000). Online Sex Shops: Phenomenological, Psychological, and Ideological Perspectives on Internet Sexuality. *CyberPsychology & Behavior*, 3(4), 575-589. doi:10.1089/109493100420188
18. Fisher, W. A., White, L. A., Byrne, D., & Kelley, K. (1988). Erotophobia-erotophilia as a dimension of personality. *Journal of Sex Research*, 25(1), 123-151. doi:10.1080/00224498809551448
19. Frangos, C. C., Frangos, C. C., & Sotiropoulos, I. (2011). Problematic Internet Use Among Greek University Students: An Ordinal Logistic Regression with Risk Factors of Negative Psychological Beliefs, Pornographic Sites, and Online Games. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(1-2), 51-58. doi:10.1089/cyber.2009.0306
20. Griffiths, M. D. (1998). Internet addiction: Does it really exists? In J. Gackenbach. (Ed.), *Psychology and the Internet: Intrapersonal, Interpersonal, and Transpersonal Implications* (pp. 61-75). San Diego: Academic Press.
21. Griffiths, M. (2000). Excessive Internet Use: Implications for Sexual Behavior. *CyberPsychology & Behavior*, 3(4), 537-552. doi:10.1089/109493100420151

22. Griffiths, M. (2001). Sex on the internet: Observations and implications for internet sex addiction. *Journal of Sex Research, 38*(4), 333-342. doi:10.1080/00224490109552104
23. Halpern, J. H., & Pope, H. G. (2001). Hallucinogens on the Internet: A Vast New Source of Underground Drug Information. *American Journal of Psychiatry, 158*(3), 481-483. doi:10.1176/appi.ajp.158.3.481
24. Hirschi, T., & Gottfredson, M. R. (2001). Control theory and life-course perspective. In A. Piqero, & P. Mazarolle. (Eds.), *Life Course Criminality: Contemporary and Classic Readings* (pp. 229-241). Belmont, California: Wadsworth.
25. Hyman, S. E. (1994). Why Does the Brain Prefer Opium to Broccoli? *Harvard Review of Psychiatry, 2*(1), 43-46. doi:10.3109/10673229409017114
26. Kornhauser, R. (1978). *Social Sources of Delinquency*. Chicago: University of Chicago Press.
27. Kosten, T. A., Ball, S. A., & Rounsaville, B. J. (1994). A Sibling Study of Sensation Seeking and Opiate Addiction. *The Journal of Nervous and Mental Disease, 182*(5), 284-289. doi:10.1097/00005053-199405000-00006
28. Kubey, R. W. (1984). *Leisure, television, and subjective experience* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Chicago.
29. Kubey, R. W., & Csikszentmihalyi, M. (1990). Television as escape: Subjective experience before an evening of heavy viewing. *Communication Reports, 3*(2), 92-100. doi:10.1080/08934219009367509
30. Kuo, P. H., Yang, H. J., Soong, W. T., & Chen, W. J. (2002). Substance use among adolescents in Taiwan: associated personality traits, incompetence, and behavioral/emotional problems. *Drug and Alcohol Dependence, 67*(1), 27-39. doi:10.1016/s0376-8716(02)00006-6
31. Ladd, G. T., & Petry, N. M. (2002). Disordered gambling among university-based medical and dental patients: A focus on Internet gambling. *Psychology of Addictive Behaviors, 16*(1), 76-79. doi:10.1037/0893-164x.16.1.76
32. Lam, L. T., Peng, Z. W., Mai, J. C., & Jing, J. (2009). Factors associated with Internet addiction among adolescents. *Cyberpsychology & Behavior, 12*(5), 551-555. doi:10.1089/cpb.2009.0036
33. Lavin, M., Marvin, K., Mclarney, A., Nola, V., & Scott, L. (1999). Sensation Seeking and Collegiate Vulnerability to Internet Dependence. *CyberPsychology & Behavior, 2*(5), 425-430. doi:10.1089/cpb.1999.2.425
34. Lin, S. S., & Tsai, C. (2002). Sensation seeking and internet dependence of Taiwanese high school adolescents. *Computers in Human Behavior, 18*(4), 411-426. doi:10.1016/s0747-5632(01)00056-5
35. Lyons, J. S., Anderson, R. L., & Larson, D. B. (1994). A systematic review of the effects of aggressive and nonaggressive pornography. In D. Zillmann, J. Bryant, & A. C. Huston. (Eds.), *Media, children and the family: Social scientific, psychodynamic, and clinical perspectives* (pp. 271-310). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
36. Malamuth, N. M. (1989). The attraction to sexual aggression scale: Part two. *Journal of Sex Research, 26*(3), 324-354. doi:10.1080/00224498909551519
37. McIlwraith, R. D., & Schallow, J. R. (1983). Adult Fantasy Life and Patterns of Media Use. *Journal of Communication, 33*(1), 78-91. doi:10.1111/j.1460-2466.1983.tb02376.x
38. McIlwraith, R. D. (1990). *Theories of Television addiction*. Talk to the American Psychological Association. Boston MA
39. Mosher, D. L., & Sirkin, M. (1984). Measuring a macho personality constellation. *Journal of Research in Personality, 18*(2), 150-163. doi:10.1016/0092-6566(84)90026-6
40. Potenza, M. N. (2001). The neurobiology of pathological gambling. *Seminars in Clinical Neuropsychiatry, 6*(3), 217-226. doi:10.1053/scnp.2001.22929
41. Potenza, M. N., Steinberg, M.A., Skudlarski, P., Fulbright, R. K., Lacadie, C.M., Wilber, M. K., Rounsaville, B. J., Gore, J. C., & Wexler, B. E. (2003). Gambling urges in pathological gambling: A functional magnetic resonance imaging study. *Archives of General Psychiatry, 60*(8), 828-836.
42. Reed, M. D. (1994). Pornography addiction and compulsive sexual behavior. In D. Zillmann, J. Bryant, & A. C. Huston (Eds.), *Media, children, and the family: Social scientific, psychodynamic, and clinical perspectives* (pp. 249-269). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
43. Rich, M., & Bar-On, M. (2001). Child Health in the Information Age: Media Education of Pediatricians. *Pediatrics, 107*(1), 156-162. doi:10.1542/peds.107.1.156

44. Sarramon, C., Verdoux, H., Schmitt, L., & Bourgeois, M. (1999). Addiction and personality traits: Sensation seeking, anhedonia, impulsivity. *Encephale*, 25(6), 569–575.
45. Schallow, J. R., & Mcilwraith, R. D. (1986). Is Television Viewing Really Bad for Your Imagination?: Content and Process of TV Viewing and Imaginal Styles. *Imagination, Cognition and Personality*, 6(1), 25-42. doi:10.2190/115y-tnyl-x5qk-nuvt
46. Singer, J. (1980). The Power and Limitations of Television: A Cognitive-Affective Analyses. In P. Tannenbaum. (Ed.), *The Environment Functions of Television* (pp. 31-65). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
47. Singer, J. L., Singer, D. G. (1983). Implications of childhood television viewing for cognition, imagination and emotion. In J. Bryant, & D. R. Anderson. (Eds.), *Children's understanding of television: research on attention and comprehension* (pp. 269-296). New York: Academic Press.
48. Steiner, A. G. (1963). *The People Look at Television*. New York, NY: Alfred Knopf .
49. Thalemann, R., Wölfling, K., & Grüsser, S. M. (2007). Specific cue reactivity on computer game-related cues in excessive gamers. *Behavioral Neuroscience*, 121(3), 614-618. doi:10.1037/0735-7044.121.3.614
50. Wise, R. A. (1996). Addictive Drugs and Brain Stimulation Reward. *Annual Review of Neuroscience*, 19(1), 319-340. doi:10.1146/annurev.ne.19.030196.001535
51. Yen, J., Ko, C., Yen, C., Wu, H., & Yang, M. (2007). The Comorbid Psychiatric Symptoms of Internet Addiction: Attention Deficit and Hyperactivity Disorder (ADHD), Depression, Social Phobia, and Hostility. *Journal of Adolescent Health*, 41(1), 93-98. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.02.002
52. Young K, S. (1997). *Levels of Depression and Addiction Underlying Pathological Internet Use*, Paper presented at the Annual Meeting of the Eastern Psychological Association, Washington, DC.
53. Young, K. S., & Rogers, R. C. (1998). The Relationship Between Depression and Internet Addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 1(1), 25-28. doi:10.1089/cpb.1998.1.25
54. Young, K. S. (2001). *Tangled in the web: Understanding cybersex from fantasy to addiction*. Bloomington, IN: Authorhouse.
55. Young, K. S. (2008). Internet Sex Addiction. *American Behavioral Scientist*, 52(1), 21-37. doi:10.1177/0002764208321339
56. Zuckerman, M. (1971). Dimensions of sensation seeking. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36(1), 45-52. doi:10.1037/h0030478

FAMILY RISK FACTORS FOR DEPENDENCE ON PSYCHOACTIVE SUBSTANCES AND BEHAVIORAL ADDICTION

Abstract: *This study investigated the association of family risk factors with the occurrence and development of addiction to psychoactive substances and behavioral addictions on representative samples of 3003 respondents from Serbia and 1489 respondents from Montenegro. In addition to general questions about socio-demographic and socio-economic characteristics, the research used an inventory of 11 questionnaires for 11 behavioral dependencies with a total of 282 questions. The study included the following risk factors: nicotine and alcoholism of one or both parents, separation and divorce of parents, mental illness, prostitution, suicide, murder and crime among family members, excessive strictness, indulgence, overprotection and rejection by the father, excessive strictness, indulgence, overprotection and rejection by the mother, serious conflicts with one or both parents due to misunderstanding, neglect or abuse of the respondent by one or both parents.*

From psychoactive substances in the research we included: tobacco addiction, alcohol addiction, marijuana addiction, opiate addiction and psychostimulant addiction, and from behavioral addictions: video game addiction, television addiction, Facebook addiction, love addiction partners, work addiction, food addiction, Internet addiction, sex addiction, mobile phone addiction, gambling addiction and Internet sex addiction.

The t test and binary logistic regression were applied in the research. A high or very high correlation was found between the largest number of family risk factors and addiction to psychoactive substances, ie behavioral addictions.

Key words: *family risk factors, behavioral dependencies*

EFEKTI PRIMJENE UČENJA U GRUPI NA USPJEH UČENIKA

Dr. sci. Suad HASANOVIĆ⁵¹

Osnovna škola „Kalesija“, Kalesija, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: Učenju u grupi pridaje se sve veća važnost u savremenoj nastavi. Eliminacija nedostataka tradicionalne nastave akcentira pozitivan razvoj socijalnog ponašanja učenika. Prema Matijeviću (2002), taj socijalni oblik uklanjanja nedostatke frontalnog učenja učenika i tradicionalne nastave. Učenjem u grupi učenici socijalno sazrijevaju i adaptiraju se, integrišu se u strukturu grupe i postaju njen sastavni dio čime se poboljšava intelektualno-emocionalni razvoj učenika, razvija se samostalnost i kooperativnost što doprinosi razvoju učenika u pravcu potreba savremenog društva. Klippert (2001) ističe kako se individualne i raznolike sposobnosti učenika ne mogu unaprijediti bez grupnog rada. Posebnost učenja u grupi dolazi do izražaja prilikom nastojanja učenika da zajednički riješe određeni zadatak razvijanjem ideja, kada su kao pojedinci nesigurni u konačan ishod te rješenje traže u zajedničkom razgovoru i analiziranju ideja. Obrazovne reforme u smislu primjene novih, savremenih metoda i strategija poučavanja i učenja zahtijevaju i profesionalni razvoj nastavnika za iniciranje i aplikaciju saradničkog i grupnog učenja. Cilj istraživanja je ispitati efekte primjene učenja u grupi i njegov uticaj na postizanje znanja učenika osnovnih škola. U ovom istraživanju prikupljeni su i obrađeni podaci o 129 učenika, raspoređenih u dvije grupe, eksperimentalnu (64 učenika pod uticajem grupnog učenja) i kontrolnu (65 učenika pod uticajem metoda tradicionalne nastave). U obradi, sortiranju i analizi dobivenih podataka korištena je metoda teorijske i deskriptivne analize i program IBM SPSS 22.00 sa parametrima prosjek, t-test, standardna devijacija i korelacija. Istraživanjem se došlo do saznanja o efektima primjene grupnog učenja, neznatnom poboljšanju postignuća učenika i značaju kreativnosti i profesionalnog obrazovanja nastavnika za primjenu učenja u grupi kao aktivnog učenja. Ispitivanje učeničkih postignuća u obje grupe vršena su prije i poslije provedenog eksperimenta. Dobiveni rezultati ukazuju da učenje u grupi nema značajan uticaj na postignuća u učenju, ali da povećava saradnju učenika i razvija njihove sposobnosti.

Ključne riječi: učenje u grupi, primjena, efekti, uspjeh

UVOD

Učenje je, prema tradicionalnom shvatanju, definisano kao svjesno i namjerno ponavljanje nekog sadržaja u cilju sticanja znanja ili vještina. Psihologija pod učenjem podrazumijeva mnogo širi i kompleksniji proces koji podrazumijeva i emocije, motive, stavove, mišljenja. Unatoč ovome psihološkom definisanju učenja njegovo se tumačenje shvata kao rezultat aktivnosti nekoga ko poučava i nekoga ko uči. Učenje se, kao proces, odvija kontinuirano od rođenja do kraja života. Bez obzira na svoj kontinuitet pojam učenje se najprije veže za pojam škole. Školsko učenje je smisleno, organizovano, plansko i ciljano učenje. Ovako definisano učenje se odvija u školi i često se definiše kao svjesna i namjerna aktivnost učenika koja ima za cilj da stekne znanja, vrijednosti, vještine, umijeća. Stoga je opravdano tumačenje da je učenje proces, odnosno rezultat aktivnosti učitelja koji poučava i učenika koji uči, a sve s ciljem sticanja znanja. Jednostavnije rečeno, učenje je prenošenje znanja (transfer) sa onoga koji zna, posjeduje, na onoga koji ne zna, kome je potrebno. Prema većini didaktičara koji su se bavili nastavom faktori koji su uslov nastave su učenik (uči), učitelj (poučava) i nastavni sadržaj (ono što učenik uči). Današnji didaktičari ovome trouglu dodaju još jednu dimenziju, a to je nastavna tehnika (resursi, načini, metode, uslovi, materijali, sredstva, pomagala). Tradicionalna

⁵¹ suadh70@gmail.com

škola, koja i danas ima temelje i obilježja koja je postavio još Jan Amos Komenski, podrazumijeva dominantnu ulogu nastavnika koji vrši predavanje učeniku. U ovom transferu učenik je pasivni slušalac i primalac znanja koji ima zadatak da ponavljanjem gotovih rješenja datih od strane nastavnika iste usvoji, odnosno „stekne“ znanje. Ovakva tradicionalna škola može se definisati kao škola usmjerena na nastavne sadržaje u kojoj, uz dominaciju nastavnika i njegovo tumačenje nastavnog sadržaja, učenik sluša, pamti i ponavlja. Za razliku od tradicionalne škole učenje u današnjoj, savremenoj školi odvija se na drugačijim osnovama. Pod utjecajem konstruktivističke teorije i stava da se znanje ne može prenijeti u već pripremljenom obliku uloge nastavnika i učenika se uveliko mijenjaju. Nastavnikova uloga postaje više organizacionog karaktera jer nastavnik vodi proces učenja učenika. Uloga učenika je aktivnija i daje mu samostalnost na osnovu sposobnosti svakog učenika da kroz vlastitu aktivnost konstruiše i stekne novo znanje. Ovakva, savremena škola se može okarakterisati kao škola koja je usmjerena na učenika i njegovo učenje čiji je cilj, osim usvajanja znanja, i razvijanje intelektualnih, moralnih, socijalnih, estetskih i drugih vrijednosti. Jedan od efikasnijih oblika rada, a koji je prisutan u tradicionalnoj i savremenoj nastavi je grupni rad. Za grupni rad se vežu i pojmovi kooperativno ili saradničko učenje, timski rad, tandemske rad, rad u parovima. Sve su to metodički oblici rada u nastavi koji se koriste u zavisnosti od više faktora nastave. U najčešćem slučaju izbor metodičkog oblika rada zavisi od procjene nastavnika, nastavnog predmeta, nastavnog gradiva, socijalnog odnosa između subjekata u nastavi. Međutim, veliki broj pedagoga smatra da je učenje u grupi jedan od najproduktivnijih načina učenja posebno zbog činjenice da u grupi učenici rade zajedno, razmjenjuju mišljenja, iznose ideje, raspravljaju i preuzimaju odgovornost. Razredno-predmetna nastava je sama po sebi grupni oblik rada, odnosno učenje u grupi. Takvu grupu čine učenici jednog odjeljenja. Međutim, u organizovanju grupnog učenja velika grupa učenika (odjeljenje) dijeli se na manje grupe što predstavlja nešto drugačiji organizacioni oblik. Nastava dobiva drugačiji tok, postaje fleksibilnija i elastičnija, nastavnik je u sjeni, a učenici raspoređeni u grupama se fokusiraju na zadatke i međusobnu kooperativnost. Učešćem u grupi učenici od drugih učenika, članova grupe ili od nastavnika dobivaju povratne informacije o svom ponašanju što im može poslužiti kao korektor ponašanja, odnosno što može omogućiti njihovo dalje razvijanje u određenom pravcu. Osim navedenog smatra se da određena grupa učenika bolje razumije i savladava gradivo, primjenjuje stečena znanja, ako ga je obradila i razmatrala u grupi. Učenje u grupi je dobar primjer povezivanja odgojnih i obrazovnih ciljeva i ishoda učenja sa socijalnim ciljevima. Cilj učenja u grupi je interna aktivacija svih učenika kroz zaduženja u okviru grupe, a koja se ostvaruje kroz načelo zajedništva u fazama razmišljanja-razmjene-prezentacije aktivnosti poduzetih u okviru rješavanja postavljenog zadatka. U grupi, u određenim fazama, učenici djelimično rade individualno, ali tokom zajedničkog rada u centru aktivnosti je međusobno dopunjavanje i proširivanje vlastitih znanja (Brüning i Saum, 2008). U fazi međusobnog dopunjavanja i proširivanja vlastitih znanja, prema Steele i sar. (2010), učeniku se omogućuje da sa drugim učenikima razmjenjuje svoja razmišljanja i ideje prije nego što dođu do zajedničkog stava, odnosno rezultata kojeg će demonstrirati pred cijelim razredom i nastavnikom. Konstruktivistička didaktika naglašava da saradnja koja se odvija u grupi potiče učenje. S tim u vezi, prema Brüning i Saum (2008), pojmove konstrukcija, sukonstrukcija i instrukcija treba shvatiti kao centralne kategorije saradničkog učenja.

Cilj ovog istraživanja jeste istražiti i utvrditi efekte koji nastaju primjenom i realizacijom učenja u grupi s fokusom na uspjeh u učenju učenika osnovne škole. Namjera nam je ustanoviti i doći do saznanja da li i u kojem obimu učenje u grupi, odnosno saradnja, utiče na uspjeh u učenju, povećava li interes učenika za učenjem, kakvi su odnosi između učenika za vrijeme učenja u grupi, te kakva su mišljenja nastavnika o upotrebi nastavnih tehnika, metoda i strategija i njihovoj profesionalnoj pripremi.

Zadaci istraživanja su istražiti, utvrditi i analizirati efekte primjene učenja u grupi kada su u pitanju rezultati učenja, odnosno krajnji ishod. Zatim, istražiti i analizirati mišljenja nastavnika o ličnim sposobnostima i stečenim kompetencijama za realizaciju savremenih modela učenja, kao što je učenje u grupi.

METODE

Uzorak istraživanja predstavlja 129 učenika petog razreda iz tri osnovne škole Tuzlanskog kantona, raspoređenih u dvije grupe, eksperimentalna (62 učenika pod uticajem grupnog učenja) i kontrolna (67 učenika pod uticajem metoda tradicionalne nastave), 30 nastavnika iz škola, odnosno odjeljenja (eksperimentalnih i kontrolnih) u kojima se provodi istraživanje. Istraživanje je provedeno na nastavnom predmetu priroda u 6 odjeljenja petog razreda podijeljenih u po 2 grupe, eksperimentalnu i kontrolnu. Uzorak je izabran metodom slučajnog (odjeljenja i nastavnici) i namjernog (nastavnici, urbane i ruralne škole) izbora.

Mjerni instrument korišten za pribavljanje potrebnih podataka je anketni list - upitnik, kreiran namjenski vodeći računa da pitanja budu pravilno, konkretno i svrsishodno formulirana, kako bi ispitanici (učenici i nastavnici) što realnije i objektivnije odgovorili na pitanja, zatim testovi za provjeru znanja učenika korišteni prije i nakon eksperimenta. Također, u istraživanju su obavljani razgovori sa učenicima i nastavnicima, izvršene posjete u odjeljenjima u kojima se vrši istraživanje, prije eksperimenta i nakon njegovog završetka.

Metode obrade podataka U obradi, sortiranju i analizi dobivenih podataka korištene su metoda teorijske i deskriptivne analize, te program IBM SPSS 22.00 sa parametrima prosjek, t-test, standardna devijacija i korelacija.

Na osnovu zadanog cilja istraživanja formulirane je generalna hipoteza koja glasi: Pretpostavlja se da se kroz učenje u grupi povećava interes učenika za učenjem, međusobna interakcija i saradnja, kako učenika međusobno, tako i sa nastavnicima, što doprinosi kvaliteti i povećanju znanja. Prilikom odabira škola u kojima će biti provedeno istraživanje, vodilo se računa o veličini škole prema broju učenika, ambijentu rada, strukturi učenika i drugim faktorima kako bi uslovi istraživanja bili što sličniji, a sve u svrhu dobivanja što realnijih i pouzdanijih rezultata. Sa učenicima i nastavnicima se prije istraživanja, na početku školske godine, obavio razgovor pri kojem su upoznati o namjeri i načinu istraživanja, te izvršena provjera postojećeg nivoa znanja, odnosno učeničkog postignuća iz nastavnog predmeta priroda u petom razredu. Nastavnicima iz eksperimentalnih grupa su date temeljite upute za organizaciju saradničkog učenja, odnosno učenja u grupi, sa zadatkom da učenicima posebno, u cilju pripreme održi nekoliko nastavnih časova prema ovom modelu. Učenici i nastavnici iz kontrolnih grupa nisu bili podvrgnuti nikakvom posebnom tretmanu, izuzev razgovora o načinima rada, saradnji i učenju u grupi. Također, ostali nastavnici su odgovorili na pitanja iz anketnog lista, a koja se prije svega odnose na lične stavove i mišljenja o tradicionalnim i savremenim načinima rada, kooperativnom, saradničkom i učenju u grupi, te o kompetencijama i osposobljenosti nastavnika za primjenu savremenih obrazovnih strategija. Eksperiment je trajao od početka školske 2020/2021. godine i trajao do kraja prvog polugodišta kada je izvršena ponovna posebna provjera znanja u svim grupama, odnosno odjeljenjima. Prilikom izvođenja eksperimenta pojavio se problem organizacije izvođenja nastave, zbog primjene higijensko-epidemioloških mjera usljed pandemije COVID-19, koji je u određenoj mjeri remetio planirane aktivnosti.

REZULTATI I DISKUSIJA

U Tabeli 1 prikazani su podaci o osnovnim školama u kojima je vršeno istraživanje, broju odjeljenja, statusu odjeljenja u istraživanju, broju učenika, broju nastavnika, te nastavnom predmetu.

Tabela 1. Podaci o uzorku istraživanja

Škola	Broj odjeljenja	Status	Broj učenika	Broj nastavnika	Nastavni predmet
OŠ Kalesija	1	eksperimentalni	21	10	Priroda
	1	kontrolni	23		
OŠ Sapna	1	eksperimentalni	19	10	Priroda
	1	kontrolni	21		
Druga OŠ Živinice	1	eksperimentalni	24	10	Priroda
	1	kontrolni	21		
3	6		129	30	

Prije početka eksperimenta, kako smo ranije već istakli, izvršeno je mjerenje, odnosno provjera znanja iz nastavnog predmeta priroda na osnovu razgovora i testa koji je sadržavao osnovne elemente gradiva koje se izučavalo u prethodnoj školskoj godini iz nastavnog predmeta priroda i društvo. Osnov za ovu aktivnost nalazimo u činjenici da je pri izvođenju eksperimenta u studiji slučaja, sa eksperimentalnom i kontrolisanom grupom, neohodno istražiti početni nivo znanja koji će nam, nakon obavljenog eksperimenta i nove provjere, omogućiti uvid u djelovanje eksperimentalnog faktora (Mužić, 2004). U Tabeli 2 predstavljen je uspjeh učenika iz nastavnog predmeta priroda prije eksperimenta.

Tabela 2. Podaci o uspjehu prije eksperimenta

Škola	Status grupe	Ocjena učenika										sr. oc	
		5	%	4	%	3	%	2	%	1	%		Σ
OŠ Kalesija	eksperimentalni	6	28,6	8	38,1	5	23,8	2	9,5	0	0	21	3,86
	kontrolni	8	34,8	7	30,4	8	34,8	0	0,0	0	0	23	4,00
OŠ Sapna	eksperimentalni	6	31,6	7	36,8	4	21,1	2	10,5	0	0	19	3,89
	kontrolni	9	42,8	6	28,6	6	28,6	0	0,0	0	0	21	4,14
Druga OŠ Živinice	eksperimentalni	8	33,3	10	41,7	5	20,8	1	4,2	0	0	24	4,04
	kontrolni	9	42,8	7	33,3	4	19,1	1	4,8	0	0	21	4,14
	eksperimentalni	20	31,3	25	39,1	14	21,8	5	7,8	0	0	64	3,93
	kontrolni	26	40,0	20	30,8	18	27,7	1	1,5	0	0	65	4,09

Vidljivo je kako je prilično ujednačeno stanje s ocjenom nakon testiranja i provjere znanja neposredno pred eksperiment, odnosno da nema značajnije razlike kada je u pitanju srednja ocjena, uzevši u obzir da nije u potpunosti ujednačen broj učenika u svim kontrolnim, odnosno eksperimentalnim grupama. U kontrolnoj grupi, zbirno, uspjeh je nešto bolji kada su u pitanju odlični učenici što se na neki način kompenzira na drugom nivou kada je u pitanju vrlo dobar uspjeh iz predmeta priroda u korist eksperimentalne grupe. Analizirajući ove podatke može se uočiti da nema učenika s nedovoljnim znanjem, kao i to da je prilično u ravni nivo znanja kod svih učenika u različitim školama s obzirom da su radili identičan test, pri istom kriteriju ocjenjivanja, što možemo okarakterisati kao pozitivno. Pri obradi i analizi rezultata istraživanja, a kada je riječ o ispitivanju stavova nastavnika o nivou saradnje učenika prilikom zajedničkog rada učenika i rada u grupi, na pitanja „Koji stepen saradnje učenici pokazuju prilikom rada u grupi“ i „Da li i u kojoj mjeri se povećava nivo interesovanja učenika pri radu u grupi“ dati su sljedeći odgovori prikazani u Tabeli 3.

Tabela 3. Stepen saradnje i nivo interesovanja učenika tokom rada u grupi

Status grupe	Saradnja učenika tokom rada u grupi						Nivo interesovanja učenika za rad u grupi					
	potpuna		djelimična		slaba		povećan		isti		smanjen	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Kontrolna	6	40,0	9	60,0	0	0	5	33,3	10	66,6	0	0
Eksperimentalna	7	46,7	8	53,3	0	0	8	53,3	7	46,7	0	0

Prema datim odgovorima nastavnici su mišljenja da se stepen saradnje i nivo interesovanja povećava kod učenika u eksperimentalnoj grupi u odnosu na učenike iz kontrolne grupe. Dobivene rezultate o mišljenjima nastavnika eksperimentalne i kontrolne grupe kada je u pitanju saradnja učenika i nivo njihovog interesovanja pri učenju u grupi provjerili smo pomoću t-testa, računajući parametre aritmetičke sredine (m), standardne devijacije (SD), stupnjeva slobode (df), te vrijednosti analize varijance, a rezultati su predstavljeni u Tabeli 4.

Tabela 4. Povećanje saradnje i interesa učenika tokom učenja u grupi, t-test

Koliko učenici saraduju tokom učenja u grupi?	c	m	SEM	SD	df	t	p
Kontrolna grupa	15	5,0	2,64	3,74	2	3,779	0,063
Eksperimentalna grupa	15	5,0	2,51	3,55	2	3,973	0,057
Da li i u kojoj mjeri se povećava nivo intere. učenika pri radu u grupi?							
Kontrolna grupa	15	5,0	2,88	4,08	2	3,464	0,074
Eksperimentalna grupa	15	5,0	2,51	3,55	2	3,973	0,057

Iz Tabele 4 vidljivo je da, bez obzira što postoji razlika u percepciji nastavnika kada je u pitanju povećanje saradnje između učenika, odnosno interesovanja učenika, tokom učenja u grupi, kako to rezultati t-testa pokazuju, ipak ne postoji statistički značajna razlika između mišljenja nastavnika iz kontrolnih i eksperimentalnih grupa. U nekim prethodno provedenim istraživanjima, kao što je istraživanje kojeg su proveli Chatila i Husseiny (2017) koristeći kontrolne i eksperimentalne grupe, došlo se do saznanja da je učenje u grupi kao saradničko, odnosno kooperativno učenje, imalo veliki značaj i uticaj na animaciju učenika u smislu da se povećao njihov interes za rad u grupi, odnosno učenje.

Jedan od ciljeva ovog istraživanja bio je ispitati kakvi su stavovi učenika i nastavnika o organizovanju i primjeni učenja u grupi, odnosno pokušati utvrditi stvarno prisustvo učenja u grupi kao nastavnog modela u školama u kojima se vrši istraživanje. Primjena učenja u grupi, saradničkog učenja, na osnovu saznanja iz većeg broja dosadašnjih istraživanja kao što je Bognar (2006), Klippert (2001) zahtijeva osposobljenost kako nastavnika tako i učenika.

Između ostalih pitanja koja se tiču organizacije i primjene učenja u grupi, nastavnici su dali odgovore na konkretno pitanje "Koliko često, u zavisnosti od nastavnog sadržaja, koristite grupni rad, odnosno koliko se primjenjuje učenje u grupi?"

Tabela 5. Iskazi nastavnika o frekvenciji upotrebe i primjene učenja u grupi

Koliko često, u zavisnosti od nastavnog sadržaja, koristite nastavnu metodu eksperimenta u nastavi prirode ?										
Grupa	uvijek		često		ponekad		vrlo rijetko		nikad	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Kontrolna	2	13,3	3	20,0	7	46,7	3	20,0	0	0
Eksperimentalna	1	6,67	4	26,6	5	33,3	4	26,6	1	6,67

Tabela 6. Iskazi nastavnika o frekvenciji upotrebe i primjene učenja u grupi, t-test

Koliko često, u zavisnosti od nastavnog sadržaja, koristite nastavnu metodu eksperimenta u nastavi prirode ?	c	m	SEM	SD	df	t	p
Kontrolna grupa	15	3,0	1,140	2,280	4	10,052	0,000461
Eksperimentalna grupa	15	3,0	0,836	1,673	4	14,342	0,000137

Nakon obrade dobivenih odgovora može se vidjeti da izračunate vrijednosti nisu na višem nivou značajnosti, te na osnovu toga zaključujemo da odgovori nisu slučajni i da je dobivena vrijednost signifikantna. Na osnovu navedenog može se zaključiti da veći broj nastavnika „ponekad“ koristi, odnosno organizuje učenje u grupi kao jedan od modela rada u nastavi prirode. Većina nastavnika tvrdi da učenje u grupi primjenjuje samo ponekad u nastavi, te da su njime njihovi učenici puno zadovoljniji od njih samih. Dalje nastavnici tvrde da često učenici tokom učenja u grupi bolje savladaju nastavni sadržaj koji se obrađuje i uči, ali isto tako većina tvrdi da, između ostalog, mnogo zavisi od nastavnog sadržaja koji se obrađuje. Između ostalih razloga koji utiču na frekvenciju primjene učenja u grupi nastavnici navode materijalne uslove, opremljenost škole, nedostatak stručnog osposobljavanja nastavnika za nove obrazovne strategije, vrijeme za pripremu ovakvog modela rada i brojne druge. Analizirajući dobivene odgovore možemo zaključiti da nastavnici imaju pozitivan stav za primjenu grupnog oblika rada, ali nisu previše skloni upotrebi učenja u grupi u nastavnoj praksi, a da su najčešći razlozi ne tako česte primjene naprijed spomenuti.

Efikasnost primjene rada i učenja u grupama, s obzirom na specifičnosti, u mnogome zavisi od sticanja kompetencija za primjenu novih savremenih nastavnih metodologija i njihovih vještina tokom implementacije. Drugaćijom organizacijom nastavnog procesa, kroz razne saradničke i kolaborativne tehnike kreativnost u radu nastavnika ima poseban značaj. Učenje u grupi predstavlja zajedničke i saradničke aktivnosti učenika koji rade na nekom zajedničkom problemu. U ovakvom modelu učenja bitno se mijenja uloga nastavnika. On prestaje biti jedinim izvorom znanja, prestaje biti predavač, već

postaje kreator rada i aktivnosti pri čemu mora voditi računa na koji će način učenike podijeliti u grupe, predvidjeti radna mjesta i zaduženja članova grupa, odnosno samih grupa, pripremiti upute za rad (šta, kako i kada učenici trebaju učiniti) i izvore znanja na osnovu kojih će učenici rješavati postavljene zadatke (De Zan, 2005).

Kada su u pitanju stavovi učenika o učenju u grupi, njihovom interesovanju, saradnji u radu i doprinosu u rješavanju određenog zadatka, nakon analize dobivenih odgovora, može se uočiti prisutnost pozitivnog odnosa prema ovakvom učenju i radu. Anketirani su učenici iz obje grupe i učenici iz eksperimentalne grupe su mišljenja da je veći nivo saradnje sa drugim učenicima tokom rada u grupi (68,3 %), dok je 54,8 % učenika, članova kontrolne grupe, istog mišljenja. Čak 73,6 % učenika iz eksperimentalne grupe smatra da su kroz učenje u grupi i saradnju stekli pozitivniji odnos prema učenju, da im je takvo učenje zanimljivije, da su mogli doći do izražaja i dati svoj doprinos radu grupe, dok je broj učenika kontrolne grupe koji dijeli takvo mišljenje nešto manji i iznosi 64,2%. Većina učenika smatra da su imali priliku dati doprinos u radu, da je odnos, interakcija i saradnja između učenika bila kvalitetna, kao i da im je učenje i rad u grupi zanimljivije od individualnog učenja i klasičnog nastavnog časa. Učenici se, prema njihovim odgovorima, osjećaju slobodnije ako pogriješe jer griješe u društvu učenika, a ne nastavnika, što je svakako socijalni efekat koji pomaže da učenik bez straha može saopštiti svoje mišljenje. Na osnovu analize rezultata provedene ankete i odgovora učenika možemo reći da je sasvim jasno kako učenici žele učestvovati u grupnom obliku rada, on ih privlači, zanimljiviji im je u odnosu na klasičnu frontalnu nastavu, te da bi, ukoliko zaista želimo da učenik bude u centru zbivanja i da odlučuje šta i kako želi učiti, morali poduzeti više na primjeni ovakvog i sličnih oblika zajedničkog, saradničkog učenja u grupi.

Nakon obavljenog eksperimenta, pred kraj prvog polugodišta, u eksperimentalnim i kontrolnim odjeljenjima izvršena je provjera znanja iz nastavnog predmeta priroda na identičan način kako je to učinjeno neposredno pred početak eksperimenta, u cilju utvrđivanja početnog stanja. Učenicima su omogućeni približno isti uslovi, isti test za provjeru znanja, kao i vrijeme za rad. Nakon obrade testova dobiveni su sljedeći podaci prikazani u Tabeli 7, kao i uporedni pokazatelji testiranja prije i nakon eksperimenta prikazani u Tabeli 8.

Tabela 7. Podaci o uspjehu nakon eksperimenta

Škola	Status grupe	Ocjena učenika										sr. oc	
		5	%	4	%	3	%	2	%	1	%		Σ
OŠ Kalesija	eksperimentalni	7	33,3	7	33,3	5	23,8	2	9,5	0	0	21	3,90
	kontrolni	9	39,1	8	34,7	6	26,1	0	0,0	0	0	23	4,13
OŠ Sapna	eksperimentalni	7	36,8	9	47,4	1	5,3	2	10,5	0	0	19	4,10
	kontrolni	10	47,6	7	33,3	3	14,3	1	4,8	0	0	21	4,23
Druga OŠ Živinice	eksperimentalni	8	33,3	9	37,5	5	20,8	2	8,3	0	0	24	3,95
	kontrolni	8	38,1	8	38,1	4	19,1	1	4,8	0	0	21	4,09
	eksperimentalni	22	34,3	25	39,1	11	17,2	6	9,4	0	0	64	3,98
	kontrolni	27	41,5	23	35,4	13	20,0	2	3,1	0	0	65	4,15

Tabela 8. Uporedni pokazatelji uspjeha prije i nakon eksperimenta

Škola	Status grupe	srednja ocjena			
		prije	poslije	trend	%
OŠ Kalesija	eksperimentalni	3,86	3,90	+	1,01
	kontrolni	4,00	4,13	+	1,03
OŠ Sapna	eksperimentalni	3,89	4,10	+	1,05
	kontrolni	4,14	4,23	+	1,02
Druga OŠ Živinice	eksperimentalni	4,04	3,95	-	0,97
	kontrolni	4,14	4,09	-	0,98
	eksperimentalni	3,93	3,98	+	1,01
	kontrolni	4,09	4,15	+	1,01

Iz Tabela broj 7 i 8, možemo vidjeti da se uspjeh u učenju nakon testiranja po završetku eksperimenta neznatno popravio u eksperimentalnim i kontrolnim odjeljenjima u školama Kalesija i Sapna, u rasponu od 1,01 do 1,05 %, dok se u obje grupe u školi u Živinicama, uspjeh neznatno smanjio, za 0,97 odnosno 0,98 %. Također, vidljivo je da se ukupna srednja ocjena svih učenika eksperimentalne i kontrolne grupe povećala. Međutim, analizom dobivenih podataka i pokazatelja ne možemo sa sigurnošću reći da je povećanje srednje ocjene, odnosno poboljšanje učenja koje je evidentirano u manjem obimu, efekat koji je nastao primjenom i realizacijom učenja u grupi. Ovo navodimo iz razloga što je vidljivo kako je srednja ocjena simetrično rasla u skoro svim grupama, u približno istom obimu, zatim činjenici da je odnos između srednje ocjene kontrolne i eksperimentalne grupe ustanovljen prije eksperimenta, identičan odnosu nakon eksperimenta. Dakle, ne postoji statistički značajna razlika između primjene učenja u grupi i uspjeha u učenju. Konkretno, u našem slučaju nije moguće govoriti o povećanju koje je nastalo kao uticaj učenja u grupi, već razloge možemo tražiti u opšte poznatoj činjenici da učenici na kraju prvog polugodišta, a posebno na kraju školske godine poprave vlastiti uspjeh. Osim navedenog, činjenica da se nastava u petom razredu u kojem je vršen eksperiment, zbog pandemije uzrokovane virusom COVID-19, odvijala na način da polovina učenika jednog odjeljenja pohađa nastavu jedne sedmice, dok druga polovina boravi kod kuće, i obrnuto, u velikoj mjeri je doprinijela da eksperiment ne bude realizovan u potpunosti na način kako je planirano. No, bez obzira na navedeno, rezultati ovog istraživanja u potpunosti ne potvrđuju postavljenu hipotezu da se primjenom učenja u grupi povećava uspjeh u učenju, izuzev dijela u kojem se pretpostavlja da se učenjem u grupi jača saradnja i interakcija između učenika u grupi, kao i učenika i nastavnika, te da u krajnjem ishodu ima pozitivne efekte na učenika i realizaciju nastavnih i drugih obrazovnih ciljeva.

ZAKLJUČAK

Transformacija iz dugogodišnjih tradicionalnih načina rada i učenja u savremeno obrazovanje dugotrajan je proces kojeg je nužno okončati zbog širih društvenih i obrazovnih potreba. Kroz promjene u obrazovnom sistemu i integraciju sa procesima obrazovnih reformi u drugim zemljama, osnovne škole u Bosni i Hercegovini, također, teže novom pristupu. Između ostalih, učenje u grupi kao funkcionalni i savremeni oblik rada, s metodama i strategijama poučavanja i učenja putem kojih učenici aktivno učestvuju u procesu učenja, treba sve više biti prisutan u učionicama osnovnih škola. Predmetnim istraživanjem, eksperimentalnog tipa i užeg karaktera, došlo se do saznanja da primjenom učenja u grupi nema značajne razlike u uspjehu učenika u odnosu na prethodna školska postignuća. Međutim, došlo se do saznanja da učenje u grupi povećava interes učenika za ovakvim oblikom rada, da se kod učenika razvijaju sposobnosti i kreativnost, osjećaj važnosti i uvažavanja, te mnogi drugi socijalni efekti koji se ostvaruju kroz međusobni razgovor i saradnju pri zajedničkom radu u grupi što može predstavljati faktor uspješnosti učenja. Također, bez obzira na brojne pokušaje i nastojanja da se obrazovnom reformom u osnovnoj školi dostigne kvalitet bar približan nekim savremenim obrazovnim sistemima evropskih država i šire, on je još uvijek na žalost, ispod prosjeka. Jedan od razloga je svakako izostanak organizovanog i sistemskog stručnog usavršavanja i educiranja nastavnika osnovnih škola za kreiranje i realizaciju savremenih obrazovnih strategija. Na žalost još uvijek je veliki broj nastavnika koji preferiraju tradicionalne načine rada. Rezultati dobiveni provedenim istraživanjem o efektima primjene učenja u grupi mogu poslužiti kao jedan od pokazatelja da je nužno promijeniti paradigmu obrazovanja i poduzeti krupnije obrazovne korake u učećem društvu kakvo smo danas.

LITERATURA

1. Bandur, V. , Potkonjak, N. (2006): *Istraživački rad u školi*. Školska knjiga, Beograd.
2. Bandur, V. , Kundačina, M. (2007): *Metodološki praktikum*. Beograd.
3. Bennett, N. (2001): *Učenje kroz grupni rad*, Educa.
4. Bognar, L., Matijević, M. (1993): *Didaktika*, Školska knjiga, Zagreb.
5. Bognar, L. (2006.): *Suradničko učenje u sveučilišnoj nastavi*. Život i škola, 15-16 (1-2), 7-16
6. Brüning, L., Saum T. (2008): *Suradničkim učenjem do uspješne nastave. Kako aktivirati učenike i potaknuti ih na suradnju*. Naklada Kosinj, Zagreb, pp. 14-138
7. Chatila, H., Husseiny, F. (2017): *Effect of cooperative learning strategy on students' acquisition and practice of scientific skills in Biology*. Journal of Education in Science, Environment and Health (JESEH), 3(1), 88-99.

8. Cvjetičanin, S., Segedinac, M. (2009): *Samostalni rad učenika u nastavi poznavanja prirode*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke broj 128. Beograd.
9. De Zan, I. (2005): *Metodika nastave prirode i društva*. Školska knjiga, Zagreb.
10. Đorđević, J. (2000): *Izbor nastavnih metoda i efikasnost obrazovanja*, Nastava i vaspitanje, vol. 49, Beograd
11. Gombar, M., Ladičorbić, S. (2010): *Modelovanje savremenih oblika učenja u predmetu priroda i društvo*. PEDAGOGIJA LXV, 3, 2010. Beograd.
12. Jensen, E. (2003): *Super-nastava: nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje*. Educa, Nakladno društvo, Zagreb, pp.162-163
13. Klaić, B. (1986): *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb.
14. Klippert, H. (2001): *Kako uspješno učiti u timu*, Zbirka praktičnih primjera, Educa, Zagreb.
15. Kurnik, Z. (2003): *Grupni rad*, MiŠ 22, Zagreb.
16. Lekić, Đ. (1985): *Eksperimentalna didaktika*, II dopunjeno izdanje, NIRO Misao, Novi Sad.
17. Mihajilović, B. (1988): *Grupni oblici rada u nastavi osnovne škole*. Inovacije u nastavi, 4, Kruševac, str. 308-311
18. Muminović, H. (2000): *Mogućnosti efikasnijeg učenja u nastavi*. Svjetlost Sarajevo.
19. Mužić, V. (1968): *Metodologija pedagoškog istraživanja*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.
20. Mužić, V. (2004): *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Educa, Zagreb.
21. Poljak, V. (1970): *Didaktika*. Školska knjiga, Zagreb.
22. Prodanović, T. (1967): *Nastavne metode*, Naša škola, Pedagoško društvo SR BiH, Sarajevo.
23. Prodanović, T., Ničković, N., (1988): *Didaktika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
24. *Pedagoški rječnik*, Sarajevo, www.pedagogijaffsa.com
25. Randelović, O. (2008): *Motivisanost nastavnika za samoobrazovanje i profesionalni razvoj*, Pedagoška stvarnost vol. 54, br 1-2, Niš.
26. Slatina, M. (1998): *Nastavni metod*. DOM ŠTAMPE, Sarajevo.
27. Steele JL., Kurtis SM., Temple C., Walter S., (2010): *Čitanje i pisanje za kritičko mišljenje. Vodič kroz projekt V, Suradničko učenje*. Forum za slobodu odgoja, Zagreb, pp. 11-13
28. <https://www.google.ba/Finskola.com/grupni-rad-kooperativno-ucenje-i-okruzenje>
29. https://ffst.unist.hr/MPiD-oblici_rada

EFFECTS OF GROUP LEARNING APPLICATION ON STUDENT SUCCESS

Abstract: *In modern teaching, an increasing importance has been given to group learning. Elimination of the shortcomings of traditional teaching emphasizes the positive development of students' social behavior. According to Matijević (2002), this social form eliminates the shortcomings of students' frontal learning and traditional teaching. By learning in a group, students socially mature and adapt, integrate into the structure of the group and become an integral part of it, which improves the intellectual and emotional development of students, develops independence and cooperation that contributes to student development towards the needs of modern society. Klippert (2001) points out that students' individual and diverse abilities cannot be improved without group work. The specificity of group learning comes to the fore when students try to solve a task together by developing ideas, when as individuals they are unsure of the final outcome and seek a solution in a joint discussion and analysis of ideas. Educational reforms in terms of the application of new, modern methods and strategies of teaching and learning require the professional development of teachers to initiate and apply collaborative and group learning. The aim of the research is to examine the effects of the application of group learning and its impact on the achievement of knowledge of primary school students. In this research, data of 129 students were collected and processed, divided into two groups, experimental (64 students under the influence of group learning) and control (65 students under the influence of traditional teaching methods). In the processing, sorting and analysis of the obtained data, the method of theoretical and descriptive analysis and the program IBM SPSS 22.00 with the parameters average, t-test, standard deviation and correlation were used. The research revealed the effects of the application of group learning, a slight improvement in student achievement and the importance of creativity and professional education of teachers for the application of group learning as active learning. Examination of student achievement in both groups was performed before and after the experiment. The obtained results indicate that learning in a group does not have a significant impact on learning achievements, but that it increases students' cooperation and develops their abilities.*

Key words: *group learning, application, effects, success*

**OSOBNJE I KONTEKSTUALNE ODREDNICE OSNAŽIVANJA I KVALITETE
ŽIVOTA U OBITELJI IZ PERSPEKTIVE MLADIH⁵²**

Prof.dr.sc. Jasminka Zloković⁵³
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
Odsjek za pedagogiju

Sažetak: *Obitelj kao temeljna društvena zajednica zahtijeva razmatranje različitih aspekata etiologije obitelji i obiteljskih odnosa, uloge obitelji u životu djeteta, primjenu različitih istraživačkih pristupa i teorijskih polazišta. Uvažavajući činjenicu pluralizma obitelji, različitost izazova i specifičnosti potreba svake obitelji u sklopu znanstvenog projekta «Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva» ispituju se načini i prediktori uspostavljanja obiteljskog zajedništva, fleksibilnosti, obiteljske interakcije, strategije međusobne podrške kao i neke druge dimenzije obiteljskih odnosa bitne za osnaživanje i podizanje kvalitete života svih članova obitelji. Istraživanje se provodi na nezavisnim probabilističkim uzorcima (roditelji, djeca, adolescenti, stariji članovi). U radu prikazuje se analiza forum rasprave koju smo provodili tijekom tri akademske godine (2018-2021.) s redovitim studentima studija pedagogije (N=90) Filozofskog fakulteta u Rijeci na glavnu temu Promicanje pozitivnih odnosa u obitelji. Ispitanici prema nekim definicijama spadaju u skupinu starijih adolescenata (18-25). Svrha pokrenute forum rasprave je bila identificiranje nekih odrednica i načina komuniciranja, te problema u obiteljskim odnosima roditelja i adolescenata kao pretpostavka pristupanju osnovnim preventivnim razinama s ciljem poticanja i razvijanja pozitivne komunikacije i poželjnih socijalnih vještina u međusobnim odnosima u obitelji posebice između roditelja i adolescenata. Analiza rasprave ukazuje na različitost fokusa pri detektiranju ključnih odrednica u uspostavljanju pozitivnih odnosa u obitelji, zajedništva, načina rješavanja konflikata i suočavanja sa stresorima kao i na intenciju djece i adolescenata ka preuzimanju uloge vodstva unutar obitelji. Rezultati predstavljaju doprinos pedagoškoj znanosti u izučavanju i promišljanju o značaju pozitivnog obiteljskog ozračja, mogućnostima njihova osnaživanja i samim time značaju u prevenciji neželjenih odnosa i suočavanja s obiteljskim stresorima.*

Ključne riječi: *roditelji, adolescenti, komunikacija, zajedništvo, osnaživanje obitelji*

Uvod

O obitelji, njezinoj strukturi, funkcioniranju i obiteljskim odnosima nalazimo zapise kroz cijelu povijest čovječanstva. Jedan od takvih zapisa koji seže u daleku povijest u vrijeme prije 13 000 godina za vrijeme lovačko-sakupljačkog društva, a Darcia Narvaez (2010, prema Zloković i Čekolj, 2018), upućuje nas kako bi i danas mnogi roditelji mogli ponešto naučiti od „primitivnih“ lovaca iz pretpovijesti. Obitelj je predmetom izučavanja mnogih znanosti i različitih teorijskih polazišta. S

⁵² Rad je rezultat znanstveno-istraživačkog rada na projektu „Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva“ (J. Zloković, šifra: uniri-drustv – 18-6 1132) uz financijsku potporu Sveučilišta u Rijeci. This paper is result of scientific research work on the project "Empowering Families for the Development of Positive Relationships and Family Communion" (lead by Jasminka Zloković, code: uniri-societies - 18-6, 1132) which started in March 2019 with the support of co-financing the project by the University of Rijeka.

⁵³ jzlokovic@ffri.hr

kojega god aspekta pristupili – povijesni, sociološki, pedagoški, politički, teološki ili bilo koji drugi aspekt, tradicionalni ili moderni – razmatranje obitelji, jedne od najstarijih društvenih institucija, ostala je aktualna tema i izvor istraživanja. Uz uvažavanje stalne promjenjivosti obitelji kroz vrijeme i uz oprez u odnosu na futurološka istraživanja obitelj je nenadoknativ životni i odgojni čimbenik. Činjenica je da do danas nije pronađen odgovarajući nadomjestak obitelji, kao i da je obitelj još uvijek, s obzirom na ulogu koju ima tijekom raznih faza životnoga ciklusa svakoga čovjeka, prva i najvažnija socijalna sredina u kojoj dijete stječe prva znanja, vještine, sposobnosti, navike, ali i formira stavove prema sebi i okolini. Odabir teorijsko-paradigmatskoga polazišta i istraživačkoga modela bitni su u istraživanju obiteljskih odnosa i mjerenju obiteljskoga funkcioniranja. Tijekom povijesti prevladavali su teorijski pristupi o obiteljskoj univerzalnosti. U suvremeno se vrijeme pristup obitelji kao univerzalnoj smatra neprihvatljivim. Činjenica je, naime, da se obitelj mijenja usporedo s promjenama u društvu; mijenja se njezina veličina i struktura, načini u izvršavanju obiteljskih funkcija, odnosi obitelji s okolinom kao i okoline prema njoj. Obitelj je živ, dinamičan sustav. U skladu s prihvaćanjem činjenice o obitelji kao živu organizmu razvijaju se i različiti pristupi njezinu proučavanju i primjeni istraživačkih metoda. Polazeći od humanorazvojnih pristupa u izučavanju obitelji autorica ovog rada ne pretendira na teorijsku sveobuhvatnost već je temeljni fokus na ispitivanju osobnih i kontekstualnih odrednica i prediktora u osnaživanju obitelji. Snažna obitelj, međusobno povezana i u zajedništvu može se uspješno nositi s mnogim izazovima i održati obiteljsku stabilnost.

Metoda i uzorak istraživanja

U sklopu obaveznog visokoškolskog kolegija Odnosi u obitelji kojeg polaze studenti prve godine redovitog diplomskog studija pedagogije jednopredmetni i dvopredmetni studiji Filozofskog fakulteta u Rijeci tijekom tri akademske godine (2018/2019-2020/2021) pokrenuta je forum rasprava na glavnu temu Promicanje pozitivnih odnosa u obitelji- fikcija ili stvarnost? Kao poticaj raspravi postavljena je nekoliko pitanja: *Što obitelj čini uspješnom? Kako vi osobno vidite i koje mogućnosti na razini obitelji i društva s ciljem poticanja boljih odnosa u obitelji s obzirom na različite generacije - između roditelja i djece; odraslih roditelja i njihovih starijih roditelja; između unuka i baka/djedova.*

Uzorak je bio namjeran. U raspravi je sudjelovalo s 90 studenata, svi redoviti studenti polaznici kolegija koji prema nekim definicijama (Ritvo, 1971; Adatto, 1991) spadaju u skupinu starijih adolescenata kao nezavisni uzorci istraživačkog dijela rada na znanstvenom projektu Osnaživanje obitelji za poticanje pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva (Zloković, 2019). Nesumnjivo period adolescencije je razdoblje formiranja identiteta, emocionalne zrelosti, odrastanja i brojnih razvojnih izazova kao i pogleda na obitelj, vršnjake i društvo u cjelini. Životna iskustva u vrijeme adolescencije reflektiraju se tijekom čitavog života. Svrha pokrenute rasprave je bila identificiranje načina komuniciranja, problema u obiteljskim odnosima roditelja i adolescenata kao pretpostavka pristupanju različitim preventivnim razinama (primarna, sekundarna, tercijarna) sa ciljem poticanja i razvijanja pozitivne komunikacije i poželjnih socijalnih vještina u međusobnim odnosima u obitelji a posebice onim između roditelja i adolescenata. Primjenjena je kvalitativna istraživačka metoda. Završetkom rasprave u svibnju 2021. pristupilo se analizi rasprave i donošenju zaključaka koji pridonose konstruiranju modela osnaživanja obitelji za razvoj pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva. Rasprava sudionika omogućila je pluralizam mišljenja mladih ljudi i različitost fokusa u odnosu na osobne i kontekstualne odrednice odnosa i kvalitete života u obitelji.

Analiza forum rasprave - Promicanje pozitivnih odnosa u obitelji- fikcija ili stvarnost?

U prikazu temeljnih dijelova rasprave odabrali smo svakog sedmog sudionika. Neki sudionici odgovorima su obuhvatili istovremeno sadržajem sva tri pitanja postavljena na početku forumske rasprave stoga su prikazi analize (1. Što obitelj može činiti uspješnom; 2. Mogućnosti poticanja boljih odnosa u obitelji; 3. Odnos između baka-unuka i djedova) kvalitativno neujednačeni što ne umanjuje mogućnost donošenja zaključaka o temeljnim prediktorima u osnaživanju obitelji i obiteljskog funkcioniranja.

Nastojali smo izvorno prenijeti sadržaj rasprave bez posebnih jezičnih intervencija a ukoliko se radilo o duljem tekstu izdvojili smo glavni dio rasprave.

- Što obitelj (može)čini(ti) uspješnom?

Počevši od samog pojma pluralizma definiranja obitelji i njezina funkcioniranja u današnjici to često znači razvijanje i identificiranje različitih problema unutar obitelji (nasilje, neslaganje bračnih partnera, razvodi, neadekvatan odnos brige o djeci, distancirani odnosi u obitelji itd.). Sudionici rasprave fokusirani su na temeljne prediktore boljeg funkcioniranja i odnosa u obitelji kao što je: međusobno povjerenje, podrška, orijentiranost na pozitivne osobine člana obitelji, zajedničko vrijeme, roditeljski pozitivni uzor i uspostavljeni realni roditeljski autoritet kao i neke druge prediktore koji obitelj mogu činiti jakom ili osnažiti. Izdajamo dio iz rasprave:

- Ukoliko uzmemo u obzir odnos između roditelja i djece, smatram da roditelji trebaju preuzeti inicijativu kako bi odgoj bio što kvalitetniji i adekvatniji za cjelokupan razvoj djeteta. Roditelj treba biti svome djetetu uzor/model, a ne detektiv/ policajac koji će biti nadzor i opasnost za dijete, a to bi dovelo do razvijanja povjerenja i otvorenosti u komunikaciji jer bi dijete smatralo roditelja kao oslonac. U međusobnom odnosu trebala bi se donijeti pravila kako se ponašati i koje su obaveze djeteta, a ta pravila ne bi trebala biti suviše stroga kako dijete ne bi osjećalo pritisak i strah. U međusobnom odnosu trebala bi postojati komunikacija kojom se izražavaju emocije i razumiju tuđe (primjerice prilikom konflikta) kako bi se ostvarila pozitivna komunikacija i ozračje unutar obitelji. Smatram važnim provođenje zajedničkog slobodnog vremena, djeca će to cijeniti i poticati će se bliski odnosi unutar obitelji.

- Razmišljajući o mogućim pozitivnim i negativnim odnosima unutar obitelji te čitajući mišljenje kolegice T. smatram da je unutar obitelji veoma bitno da se provodi i planira kvalitetno zajedničko vrijeme. Unutar svakog dana roditelj je dužan djetetu osigurati adekvatan odgoj, roditelj ne smije postati policajac vlastitom djetetu, a time istodobno smanjujemo napetost odnosa između roditelja i djece. Smatram da djeca vrlo rano trebaju naučiti da ne narušavaju roditeljsko povjerenje, a roditelji trebaju djeci pružiti priliku za slobodom i izgradnjom vlastitog identiteta. Roditelj je model djetetu te ima najviše utjecaja na djetetovo ponašanje u mlađim godinama. Kasnije više utjecaja zauzima društvo djeteta. Unatoč prirodnim odvajanjem djeteta od roditelja (što nastupa već kada djete stupa u pubertet) potrebno je unutar obitelji odvajati vremena za provođenje raznih zajedničkih aktivnosti. Smatram kako je ono bitno za promicanje zajedništva, povjerenja i prijateljskih odnosa.

- Zbog pojave novih različitih oblika obitelji i njenog brzog razvitka pojavljuju se i novi problemi unutar iste. Definicija obitelji postaje sve apstraktnija zbog različitih uloga, pojava, problema. A osobno smatram da je najveći problem danas što je gubi vrijednost obitelji kao snažne zajednice. U odnosu između roditelja i djece, naglasila bi model roditelja koji služi djeci za njihov rast i razvoj, a naravno potrebno da je bude u pozitivnom smjeru kako bi pojedinac u budućnosti koristio sebi, ali i društvu. Naglasila bi različitost uloga unutar obitelji za koje smatram da su izrazito bitne, a izazov predstavlja što se postepeno gube. Roditelji gube autoritet, a djeca su sve slobodnija i prepuštenija sama sebi. Moguće je jednako tako i zamjena uloga unutar obitelji, kada je dijete u poziciji kojom upravlja u obitelji (ekstremni slučajevi). Od najveće je važnosti provođenje zajedničkog vremena, zdrava komunikacija, kohezija i sudjelovanje u rješavanju zajedničkih problema kako bi roditelji bili uključeni u život djece (i obitelji općenito), a djeca naučila vrijednost obitelji.

- Svakako u društvu treba osvještivati potrebu za poticanjem pozitivnog odnosa roditelja i djece, ali što je s faktorima na koje ne možemo utjecati, poput problema koji se javljaju unutar obitelji i koji su specifični za svaku obitelj? Jasno je da kao društvo ne možemo doskočiti svakom problemu posebno, ali kako onda riješiti to pitanje? Možemo govoriti o obiteljima u riziku, ali svaka od njih svedeno će imati drugačiju strukturu odnosa i drugačiji odnos uloga.

- Neki roditelji, nažalost, ne provode kvalitetno vrijeme sa svojom djecom čak i kada imaju priliku. Smatram, zato, kako bi bilo dobro kada bi čim veći broj roditelja bio uključen u radionice ili predavanja sa svrhom jačanja njihovih kompetencija, a posebno komunikacijskih.

- Odnos između roditelja i djece kao i svi ostali odnosi ima i prednosti i nedostatke. Roditelji trebaju podržavati svoju djecu i biti im oslonac, a ne graditi odnos na negativnim posljedicama (kazne, zabrane, nepovjerenje), taj odnos treba biti pun razumijevanja i povjerenja, empatije, pozitivne

komunikacije, zasnivati se na tome roditelji tako ne gube svoj autoritet, ako se izgubi taj autoritet djeca zbog toga traže druge modele u okolini, najvažnije je na kraju da roditelj zna odgojiti svoju djecu da budu samostalna i da imaju emocionalnu potporu, te da se u takvim odnosima nađe kompromis

- Ono što smatram da vrijedi za sve razine odnosa unutar obitelji je potreba za provođenjem zajedničkog vremena. Odnosi unutar obitelji mogu ojačati ukoliko se svi članovi potrude što više i kvalitetnije provoditi vrijeme zajedno. Za uspješno funkcioniranje i učvršćivanje obiteljske zajednice, po mom mišljenju, najznačajniju ulogu imaju ljubav, poštovanje, briga i podrška.

- Uspješni obiteljski odnosi i komunikacija u obitelji danas postaje sve veći izazov. Danas ljudi sve manje međusobno komuniciraju, a sama komunikacija često nije kvalitetna. To može dovesti do mnoštva problema u obitelji. Budući da danas u mnogim obiteljima oba roditelja rade, a djeca su najčešće u vrtiću ili školi, teško je provoditi kvalitetno vrijeme skupa, a time i izgraditi kvalitetne odnose u obitelji. Međutim, moguće je provesti zajedničko vrijeme vikendom, ili nakon radnog vremena. Ne treba dopustiti da nedostatak vremena postane izgovor za loše odnose roditelja sa svojom djecom. Pogotovo jer za uspostavljanje takvog odnosa ne treba mnogo vremena. Potrebno je da roditelji svakodnevno ulože trud i saznaju što se događa u životima njihovog djeteta, kako su proveli dan i slično. Osobno mogu reći da je ovo jedan jednostavan način kako poboljšati komunikaciju roditelja i djece, s obzirom da se na taj način stvara pozitivna i opuštana atmosfera u obiteljskom domu.

- Provođenje kvalitetnog slobodnog vremena roditelja i djece ima veliku ulogu u stvaranju pozitivnih odnosa. Otvorena, česta i jasna komunikacija može doprinijeti u stvaranju odnosa punog povjerenja i podrške. Međutim, izazov koji se danas javlja u gotovo svakoj obitelji jest utjecaj medija i tehnologije preko kojih se roditelji pretvaraju u "policajce" koji nadziru svoju djecu 0-24, dok djeca umjesto komuniciranja s roditeljima licem u lice, rješenja za svoje "probleme" traže na internetu. Zbog takvih bi situacija članovi obitelji zajedno trebali postaviti određena pravila kako bi djeca usvojila neke navike.

- Prethodna diskusija više-manje je obuhvatila čitavu problematiku složenih obiteljskih odnosa za koje, nažalost, trebam konstatirati da su (pre)često narušeni. Prevladava dojam kako je odgovor na pitanje iz naslova o poticanju boljih odnosa u obitelji još naveliko fikcija, a uzroci takvog stanja su brze i intenzivne promjene u današnjem društvu (mediji, nove vrijednosti i stavovi, sve snažnije odbacivanje tradicijskih odnosa itd.) koje (ne)izravno utječu i na obitelj. Čak i sama definicija obitelji danas predstavlja problem zbog pojave raznih alternativnih obitelji/životnih zajednica, pa ne čudi što je situacija u obitelji takva kakva jest. Recentni ekstremni primjeri nasilja u obitelji (npr. slučaj na Pagu) dodatno potvrđuju, u najmanju ruku, problematične odnose unutar obitelji na kojima je potrebno intenzivno raditi kroz duži period ako iskreno želimo promijeniti stanje u obitelji i društvu.

- Što se tiče odnosa roditelja i djece, u prvom planu je potrebno veće međusobno povjerenje. Činjenica je da roditelji i djeca danas vrlo malo vjeruju jedni drugima; tolike provjere putem tehnologije (mobiteli, tableti, računala) gdje se nalaze, što rade i sl. posljedica su nepoštivanja dogovora i međusobnog nerazumijevanja. Komunikacija u obitelji je na niskoj razini, što zbog nedostatka vremena roditelja i djece, što zbog "neznanja kako komunicirati." Potonja tvrdnja odnosi se na iskrene, duboke razgovore i odnose između roditelja i djece koje se ne svode na najjednostavnija pitanja tipa "Kako si?" Obitelj nije bogomdana pojava, ona je zajednica na kojoj treba raditi svakodnevno, roditelji i djeca podjednako, svatko na svoj način i u skladu sa svojim mogućnostima koje su primjerene dobi. To u današnje vrijeme ujedno znači prepustiti veću odgovornost djeci za same sebe i svoje postupke; roditelji dugoročne oštećuju vlastitu djecu ako stalno kontroliraju njihove aktivnosti. Nepobitno je da je potrebna određena kontrola, ali smatram kako se danas s njome pretjeruje.

- Smatram kako u poticanju boljih odnosa u obitelji te preventivnim intervencijama za osnaživanje obiteljskih odnosa (posebice odnosa roditelj- dijete) značajnu ulogu imaju predškolske ustanove. Pritom ne mislim na manju važnost škola i drugih odgojno- obrazovnih ustanova, radi postizanja veće učinkovitosti preventivnih programa u literaturi preporuča se da se oni provode u ranoj dječjoj dobi. Sama djeca dostupnija su za rad upravo kroz vrtiće i škole. Kolegica M. spomenula je kako danas roditelji nemaju dovoljno slobodnog vremena koje provode s djecom, a neki roditelji čak i kada imaju priliku ne provode to vrijeme kvalitetno. Slažem se da bi bilo dobro (i nužno) uključiti roditelje u programe, ali to predstavlja veliki izazov. Ne toliki izazov u osmišljavanju programa, već u

obvezivanju roditelja da sudjeluju u istom. Jedna od mogućih preporuka je da vrtići i škole intenzivnije rade na osnaživanju suradnje s roditeljima, ali i da odgojno- obrazovni stručnjaci pravovremeno prepoznaju i pruže savjetodavnu pomoć obiteljima. Nadalje, što se tiče istraživanja obitelji, ona su najčešće usmjerena na disfunkcionalne obitelji i pokušaju otkrivanja zašto te obitelji ne uspijevaju u svojim zadaćama. Slažem se s navodom u Zloković i Lukajić (2016) kako bi istraživanja obitelji koje dobro funkcioniraju pomogla da se nađe odgovor na pitanje kako obitelj učiniti uspješnijom.

Odgovori na to pitanje svakako bi pomogli spomenutim odgojno- obrazovnim ustanovama i stručnjacima pri planiranju rada usmjerenom osnaživanju obiteljskih odnosa.

- Za zdrav odnos roditelja i djece važno je i da roditelji pronađu vremena za sebe i svoje aktivnosti, a ne da budu fokusirani isključivo na djecu i posao.

- Što se tiče odnosa roditelja i djece, potrebno je pronaći kompromis između dovoljne kontrole i dovoljnog iskazivanja ljubavi. Previše roditelja ovih dana se ne brinu dovoljno o djetetu, dopuštajući im da previše slobode što šteti razvoju. Istovremeno, neki roditelji su prekritični prema svojoj djeci. Roditelji bi se trebali postaviti kao dobar uzor koji njihova djeca trebaju emulirati. Fokus bi se trebao staviti ne na iskazivanje djetetovih greška već na hvaljenje i ohrabrivanje dobrih ponašanja. Pritom ističem da je to posao kako majke tako i oca; očeva uloga je jednako bitna kao i majčina, činjenica koju mnoge obitelji ne uzimaju u obzir. Također se slažem s mišljenjima kolegica da je ključno provoditi slobodno vrijeme s djecom, što mnogi roditelji danas ne rade čak i kada imaju za to prilike.

Sudionici rasprave uočavaju i ističu značaj primjerenih odgovora na promjene koje se događaju u obitelji odnosno na promjene koje se reflektiraju iz socijalne okoline (radni pritisci na roditelje, uskraćivanje slobodnog vremena, potplaćenost, orijentiranost na egzistencijalne potrebe i probleme i dr). Gubljenje moralnih i obiteljskih vrijednosti, gubitak roditeljskog autoriteta, prepuštanje djece samima sebi i izostanak kvalitetne međusobne komunikacije ističu ključnim problemom slabljenja funkcija obitelji i obiteljskog zajedništva. Istovremeno ojačavanje obitelji vide kroz iskazivanje međusobne ljubavi, poštovanja, brige i podrške.

- *Kako vi osobno vidite i koje mogućnosti na razini obitelji i društva s ciljem poticanja boljih odnosa u obitelji s obzirom na različite generacije - između roditelja i djece*

U poticanju boljih međugeneracijskih odnosa u obitelji posebno se izdvajaju međusobno uvažavanje, poštovanje, podrška, emocionalna potpora i rane pozitivne odnose između roditelja i djece koji se reflektiraju tijekom cijelog života pa tako i na kasnije odnose odrasle djece prema ostarjelim roditeljima. Neke dijelove rasprave posebno prikazujemo:

- *Ukoliko se osvrnem na odnos odraslih roditelja i njihovih starijih roditelja, tu najviše smatram bitnim da se unutar odnosa pojavljuje emocionalna potpora od strane odraslih roditelja prema starijim i obrnuto, međusobno uvažavanje, osjećaj kohezije i pozitivna komunikacija. Zašto je to bitno? Odrasli roditelji bi prema starijim roditeljima trebali imati tu dozu poštovanja i potpore kako bi oni u doba starosti osjećali prihvaćenost od strane svoje djece. Budući da je moguće da se unutar ovog odnosa pojavljuju oblici zlostavljanja (psihičko, fizičko) od strane odrasle "djece", tu je bitno da se takvo stanje preventira i dovede na pozitivnu razinu odnosa.*

- *Htjela bih istaknuti da je najbitnije poštovanje roditelja prema starijim roditeljima. Ovdje se vraćamo na činjenicu da roditelj služi kao model djetetu, a ako se prikladno i sa poštovanjem odnosi prema vlastitim roditeljima, dijete uči respektirati starije i uvažavati tuđa mišljenja. Kao što je bitno odvajati vrijeme za djecu, tako je i bitno da djeca odvajaju vrijeme za svoje roditelje. Odnosi u obitelji se značajno mogu poboljšati, ako se na primjer jednom na tjedan ili jednom na mjesec svi sastanu za nedjeljni ručak. Time se također promiče zajedništvo unutar obitelji. Također roditelji trebaju pružati emocionalnu potporu svojim roditeljima, uzeći u obzir da se vremena mjenjaju, a stariji se time sve teže nose.*

- *Između odrasle djece i njihovih starijih roditelja odnosi jesu koliko toliko ostali tradicionalni, iako naravno postoje primjeri kako i oni danas postaju nesto drugačiji. Ponekad se gube kontakti zbog*

razdvojenosti, gubi se zajedništvo. Postupci kojima bi se to moglo spriječiti jesu provođenja vremena zajedno, odlazak na izlete, komunikacije, zajedničko rješavanje problema i slično. Osim toga, uključenost roditelja u vlastite obiteljske probleme njima je znak vrijednosti te im dokazujemo da nam je i dalje stalno do njihovog mišljenja čime se stvaraju kvalitetniji odnosi. I kao što kolegica Tadic kaže, pokazivanje poštovanja i emocionalne potpore izrazito je važno u starijoj odrasloj dobi.

- Što se odnosa odrasle djece sa svojim starijim roditeljima tiče, njihovi se problemi većinom "vuku" iz djetinjstva, a što život više odmiče, to se ti problemi gomilaju. U ovom je slučaju riječ o odraslim osobama koje bi trebale imati dovoljno osjetljivosti za međuljudske odnose. No, često se javlja frustracija prema svojim starijim roditeljima upravo zbog njihove starosti - odrasli ljudi često zaboravljaju na to koliko su njihovi roditelji brinuli o njima, pa bi se upravo njih trebalo poticati da ne zaborave na svoje roditelje - ali kako to postići kad oni sada vode vlastiti život pun obaveza i novih problema?

- Odrasla djeca i njihovi stariji roditelji - ovaj odnos je također složen, samim time zbog toga što su u takvom odnosu obje strane odrasle, te svatko ima svoje obveze na neki način zanemaruje ono drugo, da bi se to izbjeglo odnos treba biti zasnovan na razumijevanju, empatiji, da obje strane imaju vremena provoditi jedni s drugima, da mogu obavljati neke zajedničke aktivnosti, time takvi odnosi postaju puno bolji i kvalitetniji, te si svi zadovoljniji.

- Poticanje boljih odnosa između odrasle djece i njihovih starijih roditelja može biti malo složeniji zadatak, s obzirom da odrasla djeca više ne žive sa svojim roditeljima pa to može otežati uspješnu komunikaciju. Posebice ako djeca žive dosta daleko od roditelja. Međutim, potrebno je da djeca pruže svojim starijim roditeljima potporu, da se brinu za njih ukoliko dođe do određene bolesti i slično. Bitno je da djeca upute svoje starije roditelje u svoj obiteljski život kako bi roditelji mogli uspješno preuzeti ulogu baka i djedova svojim unucima. U starijem periodu života, veću podršku, potporu i pomoć traže roditelji od svoje odrasle djece i potrebno je da ih djeca ne zanemaruju, već da i dalje budu uključeni u njihov život, da provode vrijeme zajedno i da se brinu jedni o drugima.

- Odnos odrasle djece i njihovih starijih roditelja trebao biti model po kojem će djeca (unuci) učiti i usvajati određene obrasce ponašanja. Ukoliko to nije moguće zbog npr. geografske udaljenosti, odnose svakako treba negovati (tu se mogu iskoristiti pozitivne strane tehnologije koja omogućava komunikaciju na daljinu). Jednako tako, kao što kolegica I. navodi, zajednički izleti, zajedničko rješavanje problema ili organiziranje zajedničkog vremena za vrijeme blagdana doprinosi međusobnom poštovanju i potpori.

- Kako djeca uče ponašanja od svojih roditelja, bitno je i da njihovi roditelji brinu o starijima, poštuju ih i uvažavaju. Na taj način njihova djeca uče poštovati svoje roditelje. Bitno je ne izgubiti kontakt i održati dobre odnose te izdvojiti vremena za druženje s njima, što postaje sve teže što je osoba starija: kad osoba već ima vlastitu obitelj i djecu o kojima se treba brinuti, gdje naći vremena za vlastite roditelje?

U suvremeno vrijeme sve više se ističe problem "ne dostatka" vremena jedni za druge što za mnogu djecu u ranom razvojnem periodu znači gubitak roditeljske topline, kontrole, mogućih pozitivnih roditeljskih uzora, nemogućnost iskazivanja vlastitih osjećaja, potreba i problema, stjecanja obiteljskih i temeljnih moralnih vrijednosti, odgovornosti prema sebi i drugim ljudima. Nažalost model i sindrom "ne dostatka" vremena prenosi se i na starije članove obitelji koji su obiteljsko i socijalno bogatstvo, nažalost često i zanemareno.

- *Mogućnosti poticanja pozitivnih odnosa između unuka i djedova/baka*

Za poticanje boljih odnosa bitan je osjećaj kohezije, emocionalna toplina, potpora i pozitivna interakcija. Faktor česte međusobne teritorijalne udaljenosti može biti ponekad otegotna okolnost ali prema mišljenju sudionika rasprave to ne mora biti tako jer iskazivanje osjećaja ljubavi, topline, respekta prema starijem članu obitelji nije neminovno uvjetovana fizičkom blizinom:

- Iako sve ovisi o karakternim crtama djedova/baka (primjerice emocionalna distanciranost može dovesti do razdvojenosti i distanciranih odnosa), uvijek se odnos može poboljšati zajedničkim provođenjem vremena, razgovorom, potporom i međusobnim uvažavanjem. Faktor koji vjerojatno može onemogućiti poboljšanje odnosa je geografska distanca (život u drugom gradu, državi),

konflikt roditelja i bakama/djedovima i slično. Iako ti faktori onemogućavaju međusobni fizički kontakt i viđanje, uvijek se mogu otvoriti mogućnosti za komunikaciju putem internetskih ili telefonskih mreža. Bitno je samo da se osjeti međusobna kohezija i emocionalna toplina, a nedostatkom kohezije i potpore svakako može doći do nepovezanih i razdvojenih tipova obitelji.

- Najčešće djeca povezuju bake i djedove sa pozitivnim asocijacijama (npr. baku sa kolačima i nježnošću, djeda sa vicevima ili raznim igrama). Smatram da je bitno da bake i djedovi respektiraju roditeljski način odgajanja djece te da primjerice ne dopuštaju da djete jede slatkiše prije spavanja, ako to roditelji također ne dopuštaju. Bake i djedovi trebali bi biti podrška roditeljima u odgoju djece, ali i emocionalna potpora djeci u odrastanju.

- Za mene je odnos između unuka i bake i djedova vrlo složena pojava. Smatram da koliko je on potreban toliko može biti i stetan. Poznata je činjenica da bi bake i djedovi u većini slučajeva sve učinili za svoje unuke čime se djecu stavlja u "stakleno zvonu" te škodi njihovom zdravom rastu i razvoju. Osim toga, međugeneracijski odnosi od velike su važnosti zbog različitih iskustava, prenošenja pozitivnih vrijednosti s koljena na koljeno, učenja i zdrave komunikacije. Isto tako, povećanje kvalitete ovakvih odnosa jesu pružanje emocionalne potpore starijima, ali i mladima (jednako je potrebna), zajedničko druženje, provođenje vremena, sudjelovanje.

- Odnos unuka s bakama i djedovima je izrazito važan i unucima čini polazišnu točku za kasnije razumijevanje prema vlastitim ostarjelim roditeljima. Kod djece treba od malih nogu razvijati osjetljivost prema starijim osobama, a tu veliku ulogu igraju njihovi roditelji, jer djeca najviše uče promatrajući svoje roditelje. Mislim da treba poticati odnos unuka s bakama i djedovima jer upravo oni mogu odigrati veliku ulogu u njihovom razvoju i na neki način "popuniti rupe" gdje roditelji zbog svojih obaveza jednostavno ne mogu dati sve od sebe. Naravno, u tome treba biti vrlo oprezan da ne bi došlo do toga da na kraju bake i djedovi odgajaju djecu, ali da mogu biti pozitivan primjer i potpora, to svakako mogu.

- Smatram da se u ovom odnosu ponekad previše stavlja naglasak na one stereotipe koji se javljaju u svezi starijih osoba (zaboravljanje, gubljenje vitalnih funkcija pa su zbog toga manje sposobni obavljati dužnosti u vezi sa unučadi) te zbog toga ih se onda i isključuje iz donošenja obiteljskih odluka, uz navedeno ono najvažnije i najpozitivnije za ovaj odnos je to što bake i djedovi u takvom odnosu su modeli za učenje o životu (imaju više iskustva), uz to utječu na samopouzdanje djece, socijalne i emotivne vještine, te ih se zbog toga ne treba isključivati iz obiteljskog života i odnosa, te odluka. Za sva tri odnosa su važno zajedničko provođenje vremena, zajedničke aktivnosti, empatija i razumijevanje.

- Djedovi i bake imaju vrlo važnu ulogu u odgoju unuka. Naime, česti su slučajevi kada djeca, zbog različitih životnih okolnosti, provode više vremena sa svojim djedovima i bakama nego s roditeljima. Pritom djedovi i bake postaju mentori, prijatelji i savjetnici svojim unucima. Oni ih uče brojnim vještinama i prenose na njih sva svoja znanja. Boravak unuka s bakama i djedovima i kvalitetno provedeno vrijeme doprinosi razvoju unukova samopouzdanja, osjećaja privrženosti i pripadnosti te im pomaže lakše se nositi sa životnim teškoćama. Isto tako, odnos doprinosi i bakama i djedovima. Oni dobivaju osjećaj da nisu odbačeni, da još mogu doprinijeti i da su voljeni.

- Odnos između unuka i baka i djedova ponekad može biti problematičan (primjerice ako se djedovi i bake počnu previše uplitati u način na koji roditelji odgajaju djecu), no također iz ovog se odnosa može mnogo naučiti, možemo doživjeti iskustva koja ne bi proživjeli uz svoje roditelje. Bake i djedovi nam biti oslonac, posebice u današnjem svijetu kada su roditelji često prezaposleni. Kako bi ostvarili bolje odnose između djece i baka i djedova, potrebno je provođenje vremena zajedno, jer kroz zajedničko vrijeme radimo na poboljšanju odnosa s tim osobama, dijelimo i stvaramo nova iskustva. Također, na taj se način stvara jedna opuštena atmosfera između članova obitelji kao i osjećaj povezanosti i povjerenje da možemo s tim osobama podijeliti stvari koje nas kopkaju.

- Odnose između unuka i baka/djedova smatram iznimno važnima. U novije se vrijeme parovi sve kasnije odlučuju na roditeljstvo, a i kad se odluče, nastave graditi karijeru te djecu ostavljaju na čuvanje bakama i djedovima. Iako to može imati i negativnih strana (npr. djeci nedostaje provođenje vremena s roditeljima), smatram kako ipak dominiraju pozitivne strane. Zajedničko provođenje vremena može imati pozitivan utjecaj na obje strane, prenose se obiteljske vrijednosti te se razvija emocionalna potpora i kohezija. Međutim, slažem se s kolegicom Branović da bi bake i djedovi trebali poštivati roditeljski način odgajanja djece, biti im potpora i ne nametati svoje stavove.

- Prethodne ideje vrijede i za odnos starijih i mlađih roditelja te između unuka, baka i djedova. Naravno da postoje mnogi faktori koje valja uzeti u obzir (geografska udaljenost, zdravlje, dob,...) i kako nije jednostavno izvoditi generalne zaključke, ali bez stalnog ulaganja u obitelj putem svakodnevnih pozitivnih postupaka, potpore i gesti (npr. najjednostavnija pomoć u kući ili smisleni razgovor o problemima) nije moguće stvoriti "zdrave", funkcionalne obitelji. I dalje su snažni stereotipi o starijim osobama kao nesposobnim, pasivnim osobama koji su na teret mlađim roditeljima, pa i unucima. Stereotipi mnogo češće razaraju odnose nego što ih poboljšavaju, pa se njihovim suzbijanjem (npr. obrazovanjem o obiteljskim odnosima iz literature koja je manje subjektivna od masovnih medija) odnosi donekle ipak mogu promijeniti na bolje. Na obitelji treba još mnogo raditi kako bi došlo do napretka. Poželjno bi bilo i poboljšati te ubrzati sustav u RH koji nije dovoljno učinkovit, no ipak sve počinje u obitelji. Općim formalnim, neformalnim i informalnim obrazovanjem o obiteljskim odnosima situacija se može unaprijediti; izlika kako danas za to nemamo vremena ne smije vrijediti. Ako za obitelj ne možemo pronaći vrijeme jer nam je karijera važnija, onda su nam vrijednosti definitivno i bespovratno narušene.

- Odnos unuka i baka i djedova je uistinu poseban jer bake i djedovi imaju istovremeno ulogu roditelja, učitelja i prijatelja. Unucima oni služe kao uzor od kojeg mogu puno toga naučiti, pa tako u spomenutoj skladnoj obitelji, oboje uživaju u provođenju vremena s unucima i promatranju kako odrastaju te nisu opterećeni materijalnim stvarima. U nekim sasvim uobičajenim situacijama, poput zajedničkog odlaska u trgovinu, ili kada djed pokupi unuke u školu i vrtiću, razvija se odnos i povjerenje koje je jedinstveno i temeljeno ponajprije na ljubavi.

- Smatram da se dobri odnosi na svim međugeneracijskim razinama potiču ponajprije na način da se pronađe vremena za obitelj, da se članovi međusobno uvažavaju i pokazuju razumijevanje. Raznim sitnicama, poput poziva starom roditelju ili usluge koju učinimo djetetu koje ne zna što bi prije od obaveza, osnažuju se obiteljski odnosi te, bez obzira na sve društvene promjene, obitelj i dalje ima bezvremensku vrijednost.

- Odnosi između baka/djedova i njihovih unuka mogu dovesti do problema: iz mog iskustva, u situacijama gdje su djeca prepuštena previše svojim bakama i djedovima (npr. u situaciji gdje zaposlena samohrana majka nema puno vremena brinuti se o djetetu), djeca znaju ispasti nezrela i razmažena. Po meni, bitno je istaknuti da djedovi i bake nisu zamjena za roditelje. Također, neki djedovi i bake znaju nametati svoja mišljenja o tome kako se djeca trebaju odgajati. S druge strane, provođenje slobodnog vremena može imati dobar utjecaj za razvoj djeteta, kako se razvija osjećaj povezanosti i obiteljske kohezije i solidarnosti. To također ima pozitivan utjecaj na djedove i bake, koji kao i mnoge starije osobe se mogu osjećati zanemareno ili usamljeno u starijoj dobi.

Odnosi između unuka i djedova i baka detektiraju se visoko pozicionirano u odnosu na emocionalni i socijalni razvoj mlađih članova što potvrđuju i mnoge razvojne teorije. Štoviše dio ispitanika starije članove obitelji smatraju za mnogu djecu ključnim i u odgoju i cjelokupnoj brizi budući činjenice govore o velikom broju samohranih roditelja od kojih su neki i nezaposleni, o velikom broju djece koja žive s djedovima i bakama za vrijeme dok su im roditelji zaposleni u nekoj drugoj zemlji i drugi primjeri koji odražavaju pozitivnu orijentiranost naših sudionika spram starijih članova obitelji. Ovo nam daje optimističan pogled na humano-razvojnu orijentaciju mlađih ljudi koji su sudjelovali u vođenoj raspravi.

Zaključak

Generacijama se prenosi poruka o važnosti obitelji i njezinoj vodećoj poziciji u razvoju individue, kao i sustavu vrijednosti društva. Kohezivnost, povezanost, međusobno povjerenje, odanost, podrška i trajnija stabilnost međusobno pozitivnih odnosa očekivana su obilježja svake obitelji (iako to, nažalost, uvijek i nije tako). Unatoč razlikama u pogledima na roditeljstvo različite teorijske analize upućuju na važnost emocionalne dimenzije roditeljstva, odnosno važnost iskazivanja ljubavi i topline te prihvaćanja i prilagođavanja potrebama djeteta. Kvaliteta interakcije prediktivna je za razvoj i prilagodbu djeteta, a stabilne karakteristike roditelja i odgojni postupci utječu na cjelokupni razvoj djeteta (Klarin, 2006, prema Zloковиć i Nenadić- Bilan, 2012). Obitelj i njezino okruženje diskurs je unutar kojega (naj)mlađi, tako i stariji adolescenti stvaraju predodžbe o svijetu oko sebe,

međuljudskim odnosima, i unutar kojega, između ostaloga, razvijaju obrasce socijalne interakcije. Obitelj predstavlja primarnu i realno očekivanu sredinu za poticanje razvoja, ostvarivanje zadovoljstva, privaćenosti i intime. Tijekom velikih životnih kriza pripadnost obitelji i obiteljska podrška često igraju ključnu ulogu za preživljavanje pojedinca. Neprocjenjiv je značaj uloge roditelja u razumijevanju i zadovoljavanju životnih, socijalnih, intelektualnih, emocionalnih i drugih potreba djece. Izazovi vremena u kojem živimo odražavaju se (ponajprije) na obiteljske odnose i kvalitetu života svakoga njezina člana, što se, između ostaloga, odražava i na osjećaj kompetencija (osobnih, profesionalnih, roditeljskih i dr.), osobne procjene zdravlja, sigurnosti ili, pak, osjećaj zadovoljstva samim sobom, obitelji, drugim ljudima, neposrednom ili širom okolinom. Roditeljsko zadovoljstvo, zahtjevi i moguć stres koji slijedi iz roditeljske uloge, kao i osobni osjećaj kompetencije bitne su dimenzije koje određuju odnose unutar obitelji i utječu na razvoj djeteta (Sabatelli i Waldron, 1995). U kontekstu suvremenoga, u mnogo čemu promijenjenoga i za pojedinca vrlo zahtjevnoga, psihosocijalnog sustava nužan je rad na osnaživanju obiteljskih odnosa. Za ostvarivanje cilja važno je provoditi sustavna istraživanja, provoditi i evaluirati implementirane preventivne programe preko svih sudionika odgojne prakse (djeca, roditelji, odgajatelji, učitelji, vršnjaci i dr.). Rezultati istraživanja obiteljske kohezije i komunikacije idu u prilog podršci u pozitivnim nastojanjima da se osnaži suvremena obitelj i život u obitelji učini humanijim. Ponekad se, s obzirom na odnose u obitelji, posebice komunikaciju i koheziju, čini kao da su neka djeca „izgubila svoje mjesto u obitelji”, a neki roditelji izgubili svoje mjesto u životu djece. Unatoč tome optimističnost naših sudionika rasprave u životnom razdoblju starijih adolescenata i izvjesno budućih roditelja pridonosi uvjerenju o snažnijim obiteljima kao njihovom osobnom i socijalnom prioritetu gdje suvremena pedagogija (obiteljska, rani i predškolski odgoj, školska pedagogija, andragogija i dr.) ima svoj respektabilni znanstveni i socijalni značaj pri detektiranju osobnih i kontekstuanih odrednica osnaživanja obitelji.

Literatura:

1. Adatto C.P. (1991). Late adolescence to early adulthood. U S. Greenspan, G. Pollock (ur.) *The Course of Life*. International Universities Press; (str. 357-75.)
2. Ritvo S. (1971). *Late adolescence: developmental and clinical considerations. Psychoanalytic study of the child*. New York: Quadrangle Books, 26:23.
3. Sabatelli, R. M. i Waldron, R. J. (1995). Measurement issues in the assessment of the experience of parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 57, 969-980.
4. Zloković, J. i Nenadić-Bilan, D. (2012). Neke determinante zadovoljstva u obnašanju roditeljske uloge u odnosu na odabir odgojnih postupaka – Istraživanje pedagoških aspekata odnosa u obitelji. *Školski vjesnik: časopis za pedagoška i školska pitanja*, 61(1-2), 191-212.
5. Zloković i Lukajić (2016). Osnaživanje obitelji kroz poticanje pozitivnih odnosa i obiteljske kohezije. *Zbornik odsjeka za pedagogiju*, 1, 7-22
6. Zloković, J. Čekolj, N. (2018). *Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa*. Rijeka: Filozofski fakultet.
7. Zloković, J. (2019). *Osnaživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa i obiteljskog zajedništva*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, znanstveni projekt u tijeku.

PERSONAL AND CONTEXTUAL DETERMINANTS OF EMPOWERMENT AND FAMILY LIFE QUALITY- THE PERSPECTIVE OF YOUNG PEOPLE

Abstract: *The family as a fundamental social group requires consideration of various aspects of the aetiology of the family and family relationships, the role of the family in the life of the child, the application of various research approaches and theoretical frameworks. Considering family pluralism, diversity of challenges and specific needs of each family, the scientific project Family Empowerment for Positive Relationships and Family Togetherness Development explores ways to establish family togetherness, flexibility, family interaction, mutual support strategies and other dimensions of family relationships and enhance the quality of life of all family members. The research is conducted on an independent probabilistic sample (parents, children, adolescents, older members). The paper presents an analysis of a forum discussion we conducted during three academic years (2018-2021) with full-time pedagogy students (N = 90) at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Rijeka on the main topic of promoting positive relationships in the family. According to some definitions, the respondents belong to the group of older adolescents. The aim of the forum discussion was to identify ways of communication and problems in family relations between parents and adolescents as a prerequisite for access to various levels of prevention and to promote positive communication and desirable social skills in family relations, especially between parents and adolescents. The analysis of the discussion shows that there is a variety of focus in the identification of key determinants in building positive relationships in the family, getting along with each other, resolving conflicts and dealing with stressors, and children and adolescents' intention to assume leadership roles within the family. The findings represent a contribution to educational science by examining and reflecting on the importance of a positive family environment, the ways in which it can be strengthened, and thus its significance in preventing unwanted relationships and coping with family stressors.*

Keywords: *parents, adolescents, communication, cohesion, family empowerment*

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN ADOLESCENTS' SELF-ESTEEM AND PARENTAL ACCEPTANCE

Marko Romić, PhD, Mental Health Centre, Mostar⁵⁴

Maja Ljubetić, PhD, Full professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Split⁵⁵

Summary: Adolescent development is determined by many factors that intertwine, sometimes complementing each other and sometimes negating or cancelling each other out. One of them is the self-esteem which is conditioned by various factors. At the same time, self-esteem significantly determines the ways an individual develops and the extent to which he develops his abilities. Previous research has confirmed the importance of the relation between self-esteem and parental acceptance. This study aims to investigate the relationship between parental acceptance and adolescent self-esteem. The study was conducted on a sample of 401 students from the University of Mostar. In the study, the following instruments were used: a socio-demographic questionnaire, the Quality of Family Interaction Scale - KOBİ and the Self-Esteem Questionnaire – SEI. In order to achieve the set research goal, the following methods were applied: descriptive statistics methods and Chi-square test. The obtained results confirmed the hypothesis that the higher the degree of parental acceptance is, the higher the level of adolescents' self-esteem is.

Keywords: acceptance, adolescents, parents, self-esteem

Introduction

Self-esteem understood as an individual's subjective evaluation of his or her worth as a person (Orth and Robins, 2014) is undoubtedly one of the most researched constructs in the social sciences. An extensive literature has been characterized by heated theoretical debates on the origins, causes, and consequences of self-esteem, although more recently there has been a more balanced view of its development (Gebauer, et al., 2015). A large number of studies have provided evidence that (a) men tend to have higher levels of self-esteem than women and that (b) self-esteem of men and women increases with age, from late adolescence to middle adulthood. Both effects are considered to be the most prominent findings in the literature on self-esteem (Orth and Robins, 2014).

Rosenberg's definition of self-esteem is the most widely cited one. He defines self-esteem as a "positive or negative attitude toward the self" (Rosenberg, 1965, p. 65), where self-esteem refers to an individual's affective or evaluative assessment of his or her personality. Self-esteem reflects the extent to which a person likes or dislikes himself or the extent to which a person thinks negatively or positively about himself. Gecas (1971) defines self-esteem as an assessment of one's own sense of accepting and evaluating oneself. It is an evaluation that individuals make about themselves, shaped by their own evaluation about how they are perceived by significant others (Harter et al., 1992). While Good (1973, p. 5) emphasizes "the individual's judgment and attitude about himself or herself," self-esteem for Baumeister (1993) refers to self-acceptance, self-regard and a sense of self-worth or a general feeling of self-worth (Bong and Clark, 1999). A study conducted in the Netherlands (Keizer et al., 2019) shows that, for both sons and daughters, changes in the perceived quality of the mother-adolescent emotional relationship and changes in the perceived quality of the relationship between

⁵⁴ romicmarko@hotmail.com

⁵⁵ ljubetic@ffst.hr

adolescents' parents are positively linked with changes in self-esteem. Changes in the perceived quality of the attachment relationship with father were only significantly related to changes in daughters' self-esteem, but not to that of sons.

Parents have long been regarded as extremely important figures in child development. Mothers, in particular, have been the key factor and the backbone of important theories of child development and are often indispensable individuals included in research into child development and family life. Until the 1970s, fathers were "forgotten contributors" to child development, rarely appearing in the literature (Rohner and Veneziano, 2001). In recent decades, however, women's increased participation in the labour market, changes in the family structure and a shifting of gender roles have led to a deep regrouping of child-rearing practices and family life. In an increasing number of dual-earner families in which both parents are employed, the gender division of labour in the family is problematized and higher expectations are placed on men, i.e. the need for fathers to be more involved in raising children is emphasized (Li and Meier, 2017).

The family environment plays a key role in adolescent development. If the family environment is not warm, cohesive and if the parent-adolescent interaction is not satisfactory, the adolescent is likely to develop a hateful and hostile attitude towards the environment. This includes the cognitive, affective, and behavioural aspects of adolescent personality. The cognitive component consists of negative beliefs and attitudes towards others and is recognized through cynicism, mistrust, paranoia, and denigration (Divya and Manikandan, 2012). Parental interventions significantly contribute to the promotion of healthy children, healthy families and healthy societies, in ways that comprehensively affect the social, physical and mental dimensions of human well-being (Panter-Brick and Leckman, 2013). By developing cognitive and emotional capacities, adolescents also learn how to develop relationships with peers and romantic partners. Nevertheless, it is argued that trust relationships between parent and child continue to provide a reliable basis for adolescents to become more autonomous in order to explore the outside world, which boosts their self-esteem (Allen, 2016). Parental acceptance-rejection theory (PARTheory) is a theory of socialization that tries to predict and explain the causes, consequences, and other correlates of parental acceptance-rejection. In addition, the theory tries to predict and explain the consequences of acceptance-rejection in other primary interpersonal relationships, including close adult relationships. Empirical evidence strongly supports the main postulates of the theory, and in particular the PARTheory's personality subtheory, which predicts that perceived parental rejection is likely to be universally associated with some form of psychological maladjustment.

Parental acceptance refers to the love, affection, care, comfort, support, or nurturance that parents can feel and express toward their children. Parental rejection refers to the absence or withdrawal of warmth, love, and affection by the parents toward their children. Parental rejection can be subjectively experienced by the individual in the form of undifferentiated rejection, which refers to the feeling that one or both parents do not really love them and care about them, although they do not necessarily have objective indications that parents are cold and unattached, hostile and aggressive, or indifferent and neglecting (Rohner et al., 2007).

Extensive scientific literature proves that the quality of parent-child relationships is characterized by parental acceptance (love) and rejection (lack of love), which are major indicators of psychological functioning and development of children, adolescents, and adults in general (Rohner and Lansford, 2017).

Method

Research aim and research question

The aim of this research is to investigate the interrelationship between parental acceptance and adolescent self-esteem. In line with our research goal, the following research question was addressed: Is the level of adolescents' self-esteem higher, the higher the level of parental acceptance is?

Research hypothesis

In line with aim and question, the hypothesis of this research is: the level of adolescents' self-esteem is higher, the higher the level of parental acceptance is.

Sample of respondents

The study included a sample of 406 participants- students from the University of Mostar. The principles of cluster sampling were applied because the subjects were grouped into larger sampling units sharing some characteristics. This simplified the research and made it cheaper. The sample included 159 male (39%) and 247 female (61%) research participants, whose average age was 21, the youngest being 18 years and the oldest 42 years old.

Research instruments

In line with the research objectives, the following instruments were used:

1. Socio-demographic questionnaire,
2. Quality of Family Interaction Scale - KOBI,
3. Self-esteem questionnaire - SEI.

Socio-demographic questionnaire

A closed-ended questionnaire was used to collect socio-demographic data, where respondents provided information on their age, gender, college they were attending and the year of study, place of birth (city/village), place of residence when not at college, whether they lived with one or both parents, their previous academic achievement, parental education, parental working status, number of siblings, number of family members, social status of the family, and study participants' social status during the study period.

Quality of Family Interaction Scale - KOBI

Quality of Family Interaction Scale - KOBI (Vulić-Prtorić, 2000) was used to test the quality of family interactions. This scale measures parent/child interactions in two dimensions most commonly described in the literature as *acceptance* (emotional warmth, intimacy) and *rejection* (control, emotional neglect). These two dimensions have been conceptualized in line with Ronald Rohner's (1986) Parental acceptance-rejection theory (PARTheory). According to this theory, acceptance refers to the positive emotional aspects of parent-child relationships such as closeness, support, trust and understanding, and relative symmetry in their relationships. Rejection refers to various parents' behaviours, ranging from misunderstanding and being over-demanding, to neglect and punishment. Neglect characterizes the adolescents' experience that parents are not interested in them, that they do not pay enough time and attention to them, especially to their emotional needs.

The scale has five subscales: *Satisfaction with one's own family*, *Maternal acceptance*, *Paternal acceptance*, *Maternal rejection*, and *Paternal rejection*.

According to a study by Vulić-Prtorić (2004), the scale showed satisfactory metric characteristics (Cronbach's alpha from 0.85 for the *Maternal rejection* subscale to 0.89 for the *Paternal rejection* subscale).

In our study, the scale also showed satisfactory metric values. Cronbach's alpha for the *Satisfaction with family interactions* subscale is 0.86, for the *Maternal acceptance* subscale 0.83, for *Maternal rejection* 0.87, *Paternal acceptance* 0.85, *Paternal rejection* 0.88, and the reliability of the scale as a whole is high (Cronbach's alpha 0.92).

Self-esteem questionnaire

Participants' self-esteem was measured using the *Coopersmith's Self-Esteem Inventory* (SEI). Coopersmith (1967) defines self-esteem as self-evaluation by which an individual expresses the attitude of accepting or not accepting himself. It refers to an individual's level of belief in his or her own abilities, importance, success or worth. The Coopersmith self-esteem questionnaire is very often used in child and youth surveys in relation to group status, parental child rearing practices, illness-induced stress, etc. The 1967 version of the SEI questionnaire (Coopersmith, 1967) consists of 58

items (50 items measure specific aspects of self-esteem, and a set of 8 items constitutes a lie scale). In this study, a shortened version of the questionnaire was used comprising 25 items. The respondents selected one of the offered responses: T (true) or F (false). Items 2, 5, 7 and 13 are scored positive (with one point) if the selected response is true, while all other items are scored positive if the selected response is false. The range is from 0 to 25 points. An example of a positively worded item is *I'm easy to like*. An example of a negatively worded item is *I often feel ashamed of myself*. The total score is the sum of all positive responses and the higher the total score is the higher the self-esteem is. The reliability of the questionnaire in previous studies ranged from 0.77 to 0.79 Cronbach's alpha (Lacković-Grgin, 1994).

Factor analysis on our sample confirmed the one-factor structure of the questionnaire with some items excluded because they have no factor saturation (*I'm easy to like; I get upset easily at home; I would rather play with children younger than I am; My parents expect too much of me; No one pays much attention to me at home; Kids often pick on me*). A factor analysis was conducted with two factors assumed, which extracted only two pure items in the second factor (*I'm proud of my school work; I'm not doing as well in school as I'd like to.*). Although these two items had the highest factor saturation (0.88 and 0.68), further analyses were conducted so that the questionnaire was treated as a general measure of self-esteem. Such a scale has satisfactory metric values: χ^2 test = 670.13; df = 251; p < 0.001, and Cronbach's alpha 0.79.

Data analysis

In order to achieve the set research goal, the following methods and analyses were conducted:

1. Descriptive statistics methods (to calculate frequencies, percentages, average values, standard deviations).
2. Chi-square test (to test the differences between individual samples according to different criteria).

Research results and discussion

Maternal acceptance

The assessment of acceptance by the mother was researched using the *Maternal Acceptance* subscale. This subscale has 10 items and its scores can range from 10 to 50. The values obtained on the *Maternal acceptance* scale are shown in Table 1.

Table 1. Descriptive summary of the results on the *Maternal acceptance* subscale

N	Min	Max	M	SD	Coefficient of variation	Cronbach's alpha
401	13	50	43.7	5.38	12%	0.83

The results on this subscale (table 1) indicate that a large number of study participants have a high degree of satisfaction (M = 43.7) with their maternal acceptance, which is indicated by the range of results from 13 to 50. A relatively small standard deviation (SD = 5.38) and the coefficient of variation (12%) indicate that most survey participants responded similarly to individual items in this subscale and that the internal consistency, i.e. the reliability of the data obtained is satisfactory (Cronbach's alpha = 0.83).

For this subscale, the data were processed for 401 survey participants, because 5 survey participants did not provide answers on this item (they do not have a mother or they do not live with her).

Table 2. Range of results, frequencies, and percentages of research participants' representation on the *Maternal Acceptance* subscale

Maternal Acceptance level	Low	Moderately low	Neither low nor high	Moderately high	High	Total
Range of results	13-19	20-27	28-35	36-43	44-50	
f	1	3	31	121	245	401
%	0	1	8	30	61	100

It is evident that the obtained results do not have the properties of a normal distribution, but the properties of a positive exponential distribution. Many studies have found a significant correlation between maternal warmth, care, love and support, and the socio-emotional development of the child (Doyle et al., 2015). Amat's (1994) study on 497 adolescents found that mother's closeness to a child was significantly related to children's self-esteem (Li and Meier, 2017). Similarly, Doyle et al (2015) researched young African-Americans who grew up in different socioeconomic settings and family structures. Researchers found that maternal care is significantly correlated with the adolescents' well-being when family demographics are kept constant. Based on the report of 109 US adolescents, Laible and Carlo (2004) concluded that perceived maternal support was related to higher levels of self-esteem in adolescents. It was also found that maternal love and acceptance are related to a lower risk of developing mood disorders and greater chances of recovery and to the development anxiety symptoms in adolescents (Niditch and Varela, 2012).

In a study conducted in Croatia (Petani, 2015) on a slightly larger sample of adolescents (N = 860), similar results were obtained on the *maternal acceptance* subscale. In comparison to that research, our results show a slightly higher degree of maternal acceptance (M = 43.7 vs. M = 41.9) with a slightly lower dispersion of the results (SD = 5.38 vs. SD = 7.09).

The occurrence of depression, anxiety, and aggression in adolescents has, in a large number of studies, been shown to be positively related to maternal rejection (Gomez and McLaren, 2007; Laible and Carlo, 2004). Maternal love is the simultaneous acceptance, tenderness, understanding, and most often naturally intuitive manifestation of caring for posterity (Pašalić Kreso, 2012).

Paternal Acceptance

Respondents rated paternal acceptance on a subscale containing 10 items and its scores range from 10 to 50 points. The results obtained are shown in Table 3.

Table 3. Descriptive summary of the results on the *Paternal Acceptance* subscale

N	Min	Max	M	SD	Coefficient of variation	Cronbach's alpha
388	12	50	41.1	6.53	16%	0.85

The results on this subscale (table 3) indicate that the majority of study participants had a moderately high level of satisfaction (M = 41.1) with paternal acceptance. The range of results obtained is from 12 to 50. The relatively small standard deviation (SD = 5.38) and coefficient of variation (16%) indicate that most survey participants gave similar responses to individual items in this subscale, and the internal consistency or reliability of the data obtained is satisfactory (Cronbach's alpha = 0.85). The number of survey participants whose data were processed for this subscale is 388 because 18 did not provide answers on this item (they do not have a father or do not live with him).

Table 4. Range of results, frequencies, and percentages of research participants' representation on the *Paternal Acceptance* subscale

Paternal Acceptance level	Low	Moderately low	Neither low nor high	Moderately high	High	Total
Range of results	13-19	20-27	28-35	36-43	44-50	
f	5	7	49	167	160	388
%	1	2	13	43	41	100

In comparison to the results of a similar study in Croatia (Petani, 2015), our results show greater paternal acceptance and smaller dispersion of the results (M = 41.1; SD = 6.53 vs. M = 37.62, SD = 8.46) as evidenced in Table 3.

DiMaggio and Zapulla (2014) researched how acceptance and rejection are related to adolescent problem behaviours and life satisfaction in Southern Italy and found that only paternal (not maternal) acceptance was negatively related to internalized and externalized girls' problems. Similar research

results were obtained by Caughy et al. (2012) who found, on a sample of low-income adolescents from California, Alabama, and Texas, that paternal care was negatively related to youth aggression.

Significant evidence in various studies (Rohner and Veneziano, 2001) indicate that paternal love is often as strongly as maternal love related to the development of behavioural and psychological problems, as well as with the development of a sense of an individual's health and well-being. A study, based on observing fathers and children socializing in natural situations in 23 different cultures, found that within each culture, there was clear evidence that men loved, cared for, played with, and are willing to protect and nourish their children. When they are with children, men treat them the same way mothers do. These data suggest that (regardless of culture) there is an independent affective relationship between fathers and children (Mackey, 2001). The influence of paternal acceptance or non-acceptance has been shown in some studies to be more important than maternal acceptance (Anno et al., 2015).

Parental acceptance and adolescent self-esteem

To investigate the interrelationship between parental acceptance and adolescent self-esteem, the χ^2 test for contingency tables was used to cross-check the values obtained for each parent individually on the *Maternal Acceptance* subscale and the *Self-esteem* scale (Table 5) and on the *Paternal Acceptance* subscale and the *Self-esteem* scale (Table 6). In order to get a better insight into the interrelationship between parental *acceptance-rejection* and *adolescent self-esteem* constructs, the χ^2 – test for contingency tables was used, which crossed the values obtained for each parent individually on the *Maternal rejection* subscale and the *Self-esteem* scale (Table 7) and on the *Paternal rejection* subscale and the *Self-esteem* scale (Table 8).

Maternal acceptance and adolescent self-esteem

The relationship between maternal acceptance and adolescent self-esteem was researched using the χ^2 – test for contingency tables, which crossed the values obtained on the *Maternal Acceptance* subscale and the *Self-esteem* scale (Table 5).

Table 5. Interrelationship between maternal acceptance and adolescent self-esteem

		Maternal acceptance		
		1+2+3	4	5
Self-esteem	1+2	20%	8%	4%
	3	37%	31%	26%
	4	40%	54%	60%
	5	3%	7%	10%
	Sum	100%	100%	100%

The first three categories (1 + 2 + 3) of maternal acceptance and the first two categories (1 + 2) of the level of adolescents' self-esteem were summarized and put into one column, as they were in the presentation of the results of adolescents' satisfaction with family interactions and self-esteem, for the same reasons.

The results obtained (Table 5) indicate that the level of adolescents' self-esteem increases as the level of maternal acceptance increases, i.e. that the level of adolescents' self-esteem decreases as the level of maternal acceptance decreases. This is evident from the fact that 40% of the study participants assess their maternal acceptance as low, moderately low or neither low nor high (1+2+3) report moderately high self-esteem. In addition, 3% of research participants in this category have a high degree of self-esteem. In contrast, 54% of those who assess their maternal acceptance as moderately high and 60% of those who assess their maternal acceptance as high are classified as having moderately high levels of self-esteem (4). In addition, 7% of research participants assess their maternal acceptance as moderately high and 10% assess it as high and are classified as having high self-esteem. In contrast, 20% of research participants who assess their maternal acceptance as low, moderately low, neither low nor

high (1+2+3) are classified as having low or moderately low self-esteem (1+2). In contrast, 8% of those who assess their maternal acceptance as moderately high (4) and 4% of those who assess it as high are classified as having low or moderately low levels of self-esteem (1+2). The results of the χ^2 – test indicate that there is a statistically significant correlation between maternal acceptance and adolescents' self-esteem ($\chi^2 = 81.0449$; $p < 0.01$; degrees of freedom: 6).

Maternal acceptance, as an independent predictor of the level of self-esteem, has been researched in numerous studies around the world. A significant positive relationship between these two variables (maternal acceptance and adolescent self-esteem) was confirmed in the studie by Doyl et al. (2015). The results of a study conducted on Korean youth (Kim et al., 2013) also showed that maternal rejection and the adolescent's self-esteem are positively correlated. A study conducted on African-American adolescents found that maternal care and nurturance were significantly positively correlated with youth well-being, regardless of sociodemographic characteristics and socio-economic status of families.

The results of a study (Keizer et al., 2019) that investigated the quality of mother-adolescent and father-adolescent interrelationship, and the impact of those interrelationships on adolescents' self-esteem, found that the level of self-esteem increased for both sons and daughters as the quality of their interrelationship with their mother increased. The results of our research are in line with the results of the aforementioned studies.

Paternal acceptance and adolescents' self-esteem

The interrelationship between paternal acceptance and adolescents' self-esteem was researched using the χ^2 – test for contingency tables, which crossed the values obtained on the *Paternal Acceptance* subscale and the *Self-esteem* scale (Table 6).

Table 6. Interrelationship between paternal acceptance and adolescent self-esteem

		Paternal acceptance		
		1+2+3	4	5
Self-esteem	1+2	8%	11%	2%
	3	43%	26%	24%
	4	44%	57%	60%
	5	5%	6%	13%
	Sum	100%	100%	100%

The first three categories (1+2+3) of paternal acceptance and the first two categories (1+2) of adolescents' self-esteem were summarized and put into one column, as they were in the presentation of the results of the interrelationship between maternal acceptance and adolescent self-esteem, for the same reasons.

The results obtained (Table 6) indicate that adolescents' level of self-esteem increases with the increase of paternal acceptance, i.e. that their level of self-esteem decreases with the decrease of paternal acceptance rate. This is evident from the fact that 44% of the study participants who assess their paternal acceptance as moderately high (4) and 5% of those who assess it as high are classified as having moderately high (4) and high (5) levels of self-esteem. In comparison, 57% of the study participants who assess their paternal acceptance as moderately high (4) and 60% of those who assess it as high (5) are classified as having moderately high self-esteem (4). In addition, 6% of those who assess their paternal acceptance as moderately high and 13% of those who assess it as high (5) are classified as having a high degree of self-esteem (5). In contrast, 8% of study participants who assess their paternal acceptance as low, moderately low, or neither low nor high (1+2+3; the categories were merged for the conditions imposed by the χ^2 – test), and 11% of those who assessed it as moderately high and 2% of those who assessed paternal acceptance as high are classified as having low or moderately low self-esteem (1+2; Table 6). The results of the χ^2 - test indicate that paternal acceptance

and adolescents' self-esteem are statistically significantly correlated ($\chi^2 = 21.8298$; $p < 0.01$; degrees of freedom: 6).

Decades of increasingly sophisticated studies that include longitudinal psychosocial studies and brain research have revealed consistent relations between fathers' positive parenting behaviours with children and cognitive, social and emotional development of children as well as children's mental health (Pruet et al., 2017; Cabrera and Tamis-Lemomda, 2013). In studies conducted in many Western countries, fathers who are warm and responsible but able to set boundaries and make appropriate demands of maturity have children who progress better in terms of their cognitive, social and emotional development (Larzelere et al., 2013).

It is well-known that the father-child relationship has changed over time and across cultures and has had different effects on families and children (Cabrera and Tamis-Lemomda, 2013). Men's parenting styles (e.g. authoritarian, authoritative, permissive, indifferent, protective, negligent) that are different and more nuanced than commonly thought (Selin, 2014) have also changed over time and across cultures. Like mothers, fathers exert their influence and play roles that prove to be positive and negative for the well-being of children and family functioning. Fatherhood is, therefore, undoubtedly an important aspect of a child's development (Lamb, 2010).

Children with fathers who are highly involved in their upbringing, i.e. with fathers who have a warm and supportive relationship with their child, are more empathetic, develop better friendships with better-adjusted children, exhibit fewer behavioural problems, have more self-esteem and function better in school. At a later age, they are less likely to get into trouble with the police or drug/alcohol abuse. This effect is particularly strong in disadvantaged families (Panter-Brick and Leckman, 2013).

Based on the aforementioned research results, it can be concluded that the answer to the research question is yes. The self-esteem of young people is higher the higher the level of parental acceptance is.

Conclusion

The research results confirm the research hypothesis: the higher the level of parental acceptance is, the higher the adolescents' self-esteem is. Obtained results are in line with other research in this area, which highlight the importance and role of parental acceptance in building, developing, promoting, and maintaining young people's self-esteem.

For the sake of scientific correctness, some limitations should be noted. As any research, this has its constraints and limitations. An important limitation of this study is the sample, which is not random but cluster sampling was applied, which limits the generalization of the conclusions. Only students at the University of Mostar were included in the study, and they cannot fully represent the adolescent population. Although they share some characteristics, they still have their own specificities, which make them different from the rest of that population. Another limitation is the fact that the data were collected by the self-report method. This method, as well as others, has its advantages and disadvantages. One important disadvantage is the fact that the actual behaviour and self-report responses are sometimes inconsistent. Yet this research can be seen as a contribution to the study of family relationships and their effects on the holistic and healthy development of adolescents.

References

1. Allen, J. P. (2016). The multiple facets of attachment in adolescence. In J. Cassidy, & P. R. Shaver, *Handbook of attachment: theory, research, and clinical applications* (365-416). New York: Guilford Press.
2. Amato, P. R. (1994). Father-child relations, mother-child relations, and offspring psychological well-being in early adulthood. *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 56, No. 4 (Nov., 1994), 1031-1042.
3. Anno, K., Shibata, M., Ninomiya, T., Iwaki, R., Kawata, H., Sawamoto, R., et al. (2015). Paternal and maternal bonding styles in childhood are associated with the prevalence of chronic pain in a general adult population: The Hisayama study. *BMC Psychiatry*, Vol.15, 181-188.
4. Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological science in the public interest*, Vol.4 No. 1, 1-44.
5. Bong, M., Clark, R. E. (1999). Comparison between self-concept and self-efficacy in academic motivation research. *Educational Psychologist*, 34 (3), 139-153.
6. Cabrera, N., Tamis-Lemonda, C. (2013). *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives*. New York: Routledge.
7. Caughy, M. O., Franzini, L., Windle, M., Dittus, P., Cuccaro, P., Elliott, M. N., et al. (2012). Social competence in late elementary school: Relationships to parenting and neighborhood context. *Journal of Youth and Adolescence*, 41 (12), 1613–1627.
8. Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: Freeman.
9. DiMaggio, R., Zappulla, C. (2014). Mothering, fathering, and Italian adolescents' problem behaviors and life satisfaction: Dimensional and typological approach. *Journal of Child and Family Studies*, 23, 567-580.
10. Divya, T. V., Manikandan, K. (2012). Influence of family environment and self-esteem on hostility of adolescents. *The South Asian Academic Research Journals*, 2, (11), 87-98.
11. Doyle, O., Pecukonis, E. V., Lindsey, M. A. (2015). Correlates and consequences of father nurturance in an African American college sample. *Journal of Family Issues*, 36 (7), 880–901.
12. Gebauer, J. E., Sedikides, C., Wagner, J., Bleidorn, W., Rentfrow, P. J., Potter, J., et al. (2015). Cultural norm fulfillment, interpersonal belonging, or getting ahead? A large-scale cross-cultural test of three perspectives on the function of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109 (3), 526 –548.
13. Gecas, V. (1971). Parental behavior and dimensions of adolescent self-evaluation. *Sociometry*, 34, 466–482.
14. Gomez, R., McLaren, S. (2006). The association of avoidance coping style, and perceived mother and father support with anxiety/depression among late adolescents: Applicability of resiliency models. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.11.009>
15. Good, C. V. (1973). *Dictionary of Education*. New York: Mc Graw Hill Book Company.
16. Harter, S., Marold, C., Whitesell, N. (1992). Model of psychosocial risk factors leading to suicidal ideation in young adolescents. *Development and Psychopathology*, 4 (1), 167-188.
17. Keizer, R., Helmerhorst, K. O., van Gelderen, L. (2019). Perceived Quality of the Mother–Adolescent and Father–Adolescent Attachment Relationship and Adolescents' Self-Esteem. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol.48, Issue 6, 1203–1217.
18. Kim, D. H., Kim, Y. S., Koh, Y. J., & Leventhal, B. L. (2013). Relationship between behaviour problems and perceived parenting practices in Korean youth. *Child: Care, Health and Development*, 39 (2), 194–201.
19. Lamb, M. E. (2010). *The role of the father in child development*. New York: Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
20. Larzelere, R. E., Morris, A. S., Harrist, A. W. (2013). *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development*. Washington, DC: American Psychological Association.

21. Li, X., Meier, J. (2017). Father Love and Mother Love: Contributions of Parental Acceptance to Children's Psychological Adjustment. *Journal of Family Theory & Review*, Vol.9, Issue 4, 459–490.
22. Mackey, W. C. (2001). Support for the existence of an independent man-to-child affiliative bond: Fatherhood as a biocultural invention. *Psychology of Men & Masculinity*, 2, 51-66.
23. Niditch, L. A., Varela, R. E. (2012). Perceptions of parenting, emotional self-efficacy, and anxiety in youth: Test of a mediational model. *Child & Youth Care Forum*, 41 (1), 21–35.
24. Orth, U., Robins, R. W. (2014). The development of self-esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 23, 381–387.
25. Orth, U., Robins, R. W., Widaman, K. F. (2012). Life-span development of self-esteem and its effects on important life outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 102, No. 6, 1271–1288.
26. Panter-Brick, C., Leckman, J. F. (2013). Editorial Commentary: Resilience in child development – interconnected pathways to wellbeing. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54 (4), 333–336.
27. Pašalić Kreso, A. (2012). Koordinate obiteljskog odgoja. Sarajevo: Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
28. Petani, R. (2015). Sociodemografska obilježja adolescenata i njihova percepcija dimenzija ponašanja roditelja. *Acta Iadertina*, 12/1, 43-56.
29. Prueett, M. K., Prueett, K., Cowan, C. P., Cowan, P. A. (2017). Enhancing Father Involvement in Low-Income Families: A Couples Group. *Child Development*, 88(2), 398-407.
30. Rohner, R. (1986). The warmth dimension: Foundations of parental acceptance-rejection. Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc.
31. Rohner, R. P., Lansford, J. E. (2017). Deep structure of the human affectional system: Introduction to interpersonal acceptance-rejection theory. *Journal of Family Theory & Review*, 9 (4), 426-440.
32. Rohner, R. P., Veneziano, R. A. (2001). The importance of father love: History and Contemporary Evidence. *Review of General Psychology*, 5, 382 - 405.
33. Rohner, R. P., Khaleque, A., Cournoyer, D. E. (2007). Introduction to parental acceptance-rejection theory. Methods, evidence and implications. University of Connecticut.
34. Rosenberg, M. (1965). Adolescent self-image. New Jersey: Princeton University Press.
35. Selin, H. (2014). Parenting across cultures: Childrearing, motherhood and fatherhood in Non-Western Cultures. New York: Springer Science+Business.
36. Vulić-Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5 (1), 31-51.

MEĐUODNOS SAMOPOŠTOVANJA ADOLESCENTA I RODITELJSKOG PRIHVAĆANJA

Dr.sc. Marko Romić, Centar za mentalno zdravlje, Mostar
Prof.dr.sc. Maja Ljubetić, red. prof., Filozofski fakultet, Split

Sažetak: Razvoj adolescenata determiniran je mnoštvom čimbenika koji se međusobno isprepliću, nekad dopunjujući jedan drugog, a nekad negirajući ili poništavajući se međusobno. Jedan od njih je i samopoštovanje uvjetovano različitim čimbenicima, a istodobno, značajno određuje načine i dosege razvoja pojedinca. Dosadašnja istraživanja potvrdila su značaju povezanost samopoštovanja i roditeljskog prihvaćanja. Ovo istraživanje ima za cilj provjeriti međusobni odnos prihvaćanja roditelja i samopoštovanja adolescenata. Istraživanje je provedeno na uzorku 401 studenta Sveučilišta u Mostaru. Za provedbu istraživanja korišteni su upitnik socio-demografskih podataka; skala kvalitete obiteljskih interakcija - KOB i upitnik samopoštovanja – SEI. U svrhu ostvarenja postavljenog cilja istraživanja primijenjene su: metode deskriptivne statistike i Hi-kvadrat test. Dobiveni rezultati potvrdili su hipotezu prema kojoj je stupanj samopoštovanja mladih veći što je veći stupanj roditeljskog prihvaćanja.

Ključne riječi: adolescenti, prihvaćanje, roditelji, samopoštovanje

PRIMJENA DRUŠTVENIH MEDIJA U FUNKCIJI SAVREMENOG OBRAZOVANJA MLADIH

*Prof.dr Nebojša Macanović⁵⁶
Univerzitet u Banja Luci
Fakultet političkih nauka
Studijski program socijalni rad*

*Doc.dr Kristina Bobrek Macanović
Univerzitet za poslovne studije Banja Luka
Fakultet za poslovne i finansijske studije*

Apstrakt: Društveni mediji su danas nezamjenjiv faktor u razvoju djece i formiranju njihovih stavova, ali posmatrajući obrazovanje, još uvijek nedovoljno iskorišten alat, iako nudi ogromne mogućnosti u usvajanju novih znanja i vještina. Djeca u najvećoj mjeri medije koriste kao izvor zabave, a najmanje u obrazovne svrhe. S obzirom da nove generacije učenika odrastaju u sasvim novom informatičko komunikacionom okruženju njima su društveni mediji sastavni dio svakodnevnice i najviše vremena provode upravo uz njih. Ovim pitanjem se najviše bave medijska pedagogija i didaktika. Cilj ovog rada jeste da ukažemo na značaj i primjenu društvenih medija u obrazovanju mladih, kao i ulogu koju mogu imati u realizaciji nastavnog procesa. Upotrebom društvenih medija u obrazovanju mi zapravo stvaramo novu kulturu učenja kojem teži društvo znanja. Savremenim pristupom i upotrebom društvenih mreža stvaramo "socijalno ogledalo" koje je nepresušan izvor informacija i znanja, ali i pokazatelj razine i efikasnosti obrazovnog sistema svake zemlje.

Ključne riječi: društveni mediji, obrazovanje, društvo znanja, kultura učenja, medijska pedagogija.

Uvod

Digitalni mediji i uređaji su sastavni dio svakodnevnice današnjeg savremenog društva. Djeca su okružena različitim informaciono-komunikacionim tehnologijama, koju veoma rano počinju da koriste. Potencijal i dobrobit modernih tehnologija je ogroman, pod uslovom da se koriste savjesno, pametno i umjereno.

Da bismo pratili promjene i prilagođavali se njima i sama nauka, u ovom slučaju pedagogija, mora da mjenja svoje paradigme i teži novim savremenijim oblicima učenja, da razvija svijest kod učenika o potrebi učenja kroz čitav život, da ih priprema za budućnost i izazove s kojima će se susretati, da ih medijski opismeni kako bi bili sposobni analizirati brojne informacije s kojima se svakodnevno susreću, te da steknu kompetencije za kritičko razmišljanje i da se aktivno uključe u sve što donosi novi talas procesa globalizacije, a ne samo da budu pasivni posmatrači (Macanović, 2014). "U okviru pedagogije naglo se razvija relativno novo naučno područje – pedagogija medija. O uspješnom vaspitanju i obrazovanju ne može se više raspravljati bez medijskog vaspitanja i medijskog obrazovanja, a socijalizacija mladih nužno obuhvata i medijsku socijalizaciju. U kontekstu vaspitanja i obrazovanja digitalnim se medijima također poklanja značajna pažnja. Ona je često povezana s optimističkim i euforičkim očekivanjima, a ponekad i s pesimističkim stavom kojim se upozorava na latentne opasnosti koje proizlaze iz njihove masovne primjene" (Rodek, 2011:10).

⁵⁶nebojsa.macanovic@fpn.unibl.org

Kao dio digitalnih medija, društveni mediji se mogu definisati na osnovu tri specifične karakteristike:

1. komunikacija putem društvenih medija je deinstitutionalizovana, jer korisnici sami biraju svoje komunikacione kanale,
2. sa razvojem korisnički generisanog sadržaja primalac u isto vrijeme postaje i pošiljalac i
3. komunikacija putem društvenih medija je interaktivna i odvija se kroz mreže (Bechmann & Lomborg, 2013).

Društvene mreže kao onlajn web servisi korisnicima omogućavaju ličnu prezentaciju i različite tipove komunikacije, a neke od osnovnih odlika društvenih mreža kao društvenih medija jesu: konvergentnost, interaktivnost, multimedijalnost, instantnost i mobilnost (Milivojević, 2017). Upravo u ovom radu ćemo predstaviti koliko su društveni mediji danas postali sastavni dio odrastanja i socijalizacije novih generacija, te koliko ulogu imaju u njihovoj svakodnevnici, ali i formiranju stavova i pogleda na svijet.

Društveni mediji i novi oblici učenja

Današnje društvo prošlo je kroz tranziciju iz industrijskog društva u informacijsko društvo i društvo znanja. Savremeni društveni tokovi teže stvaranju društva koje uči ili društva znanja, a to je zapravo društvo budućnosti koje treba omogućiti lakše prihvatanje i razumijevanje novih znanja i vještina, kao i čvršće povezati obrazovanje i privredu (Macanović, 2019).

Društveni mediji sve više nalaze široku primjenu u raznim djelatnostima, ali još uvijek nedovoljno u obrazovanju. Njihova primjena u obrazovanju može biti višestruka počevši od primjene u nastavnim programima za učenje i vježbe, baze podataka i alata preko igara za učenje, pa do evaluacije empirijskih podataka. Važnost društvenih medija nije ograničena samo na školsko učenje, nego igra i važnu ulogu u ranom obrazovanju djece, radu sa mladima, profesionalnom obrazovanju i usavršavanju odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja.

U vrijeme prije pojave elektronskih masmedija učitelj je bio čovjek koji je, uz porodicu, ostavljao neizbrisiv trag u njihovom početnom obrazovanju i još više vaspitanju, gradeći temelje njihovog obrazovanja, vrijednosnog sistema i normi ponašanja u društvu. Danas su tu ulogu preuzeli društveni mediji, jedan sasvim drugačiji virtualni svijet koje je danas prirodno okruženje u kome odrastaju nove generacije učenika koje često nazivamo još X, Y, Z (Thoman, 2001).

Posljednjih dvadeset godina digitalna revolucija stvorila je novu generaciju koja živi, uči i radi sasvim drugačije u odnosu na prethodne generacije. Oni koriste sve prednosti društvenih medija i veći dio vremena provode koristeći iste za pribavljanje raznih informacija, ali i za rješavanje brojnih problema. Zahvaljujući razvoju društvenih medija današnje generacije djece uče mnogo brže, a zahvaljujući razvoju informaciono – komunikacione tehnologije obavljaju sve više poslova istovremeno. Takođe, nove generacije sve više uviđaju značaj cjeloživotnog učenja za njihov budući razvoj i obrazovanje, kao i potrebu informacijske pismenosti (Macanović, 2015b).

Njihov način traganja za novim informacijama o nečemu što ih zanima najčešće počinje tako što će prvo pretražiti internet, tako što će upisati ključne riječi u pretraživač (npr. Google) ili će uzeti mobilni telefon i nazvati svoje prijatelje. Razni sadržaji nude se i kroz wiki stranice i blogove (videoblog, fotoblog, crtež, audio zapis) te se mogu vidjeti, kreirati, razmijeniti, komentarisati. Jednostavno rukovanje digitalnim zapisima, brojni i jednostavni softveri te besplatni medijski prostor u cyber space - u osigurali su mlađoj populaciji kreiranje vlastitog medijskog svijeta. (Bobrek Macanović, 2018).

Odnos društvenih medija i institucionalnog obrazovanja, jedna je od aktuelnih tema na početku nove epohe. Brojne promjene koje se dešavaju u društvu traže bržu transformaciju i usaglašavanje pozitivnih strana tradicionalnog obrazovanja i obrazovanja uz pomoć društvenih medija (Radojković, Miletić, 2008). Nove generacije učenika sve više su samostalne u istraživanju, kreiranju, filtriranju i

zadržavanju novih informacija. Njihovo funkcionisanje u svijetu neprestanih promjena sve je više zavisno od digitalne tehnologije (Macanović, 2015a).

Društveni mediji stvaraju nove uslove za razumijevanje okruženja, a mladi ih koriste sve više u procesu neformalnog obrazovanja. O takvom načinu sticanja znanja i mogućnostima povezivanja sa institucionalnim procesima učenja jako se malo zna, te je i cilj ovoga rada da utvrdimo koliko mladi danas koriste društvene medije i u koje svrhe.

Metodološki okvir istraživanja

Empirijsko istraživanje je sprovedeno u martu 2020. godine u pet srednjih škola u Banjaluci i to: Gimnaziji, Ekonomskoj školi, Poljoprivrednoj školi, Tehničkoj školi i Ugostiteljsko-turističkoj školi.

Cilj istraživanja jeste da se utvrdi koliko mladi koriste društvene medije i u koje svrhe, te da li društvene medije upotrebljavaju za sticanje znanja i rješavanje određenih nastavnih zadataka.

Hipoteze istraživanja smo razvrstali na glavnu i posebne hipoteze.

Glavna istraživačka hipoteza glasi: Pretpostavljamo da mladi danas najviše koriste društvene medije u svrhu zabave, te da ne koriste dovoljno društvene medije u obrazovne svrhe.

Posebne hipoteze su nam poslužile prilikom dokazivanja glavne hipoteze. Osmislili smo pet posebnih hipoteza.

(H1) Pretpostavljamo da učenici najviše koriste društvene medije Instagram i Facebook.

(H2) Očekujemo da učenici najviše koriste društvene medije za dopisivanje i zabavu.

(H3) Pretpostavljamo da učenici svakodnevno koriste više društvenih medija.

(H4) Učenici intezivno koriste društvene medije u toku dana.

(H5) Pretpostavljamo da im je jedan od medija najpribližnji za razmjenu obrazovnih i školskih sadržaja.

Istraživačka tehnika putem koje smo prikupili relevantne podatke za naše istraživanje je anketiranje. *Istraživački instrument* koji nam je omogućio anketiranje je upitnik, koji se sastojao od 15 ajtema na koje su učenici davali odgovore.

Populaciju istraživanja činila su učenici završnih razreda Gimnazije, Ekonomske škole, Poljoprivredne škole, Tehničke i Ugostiteljsko-turističke škole. *Uzorak* istraživanja su činili učenici, njih 300 od čega 164 dječaka i 136 djevojčica.

Rezultati istraživanja

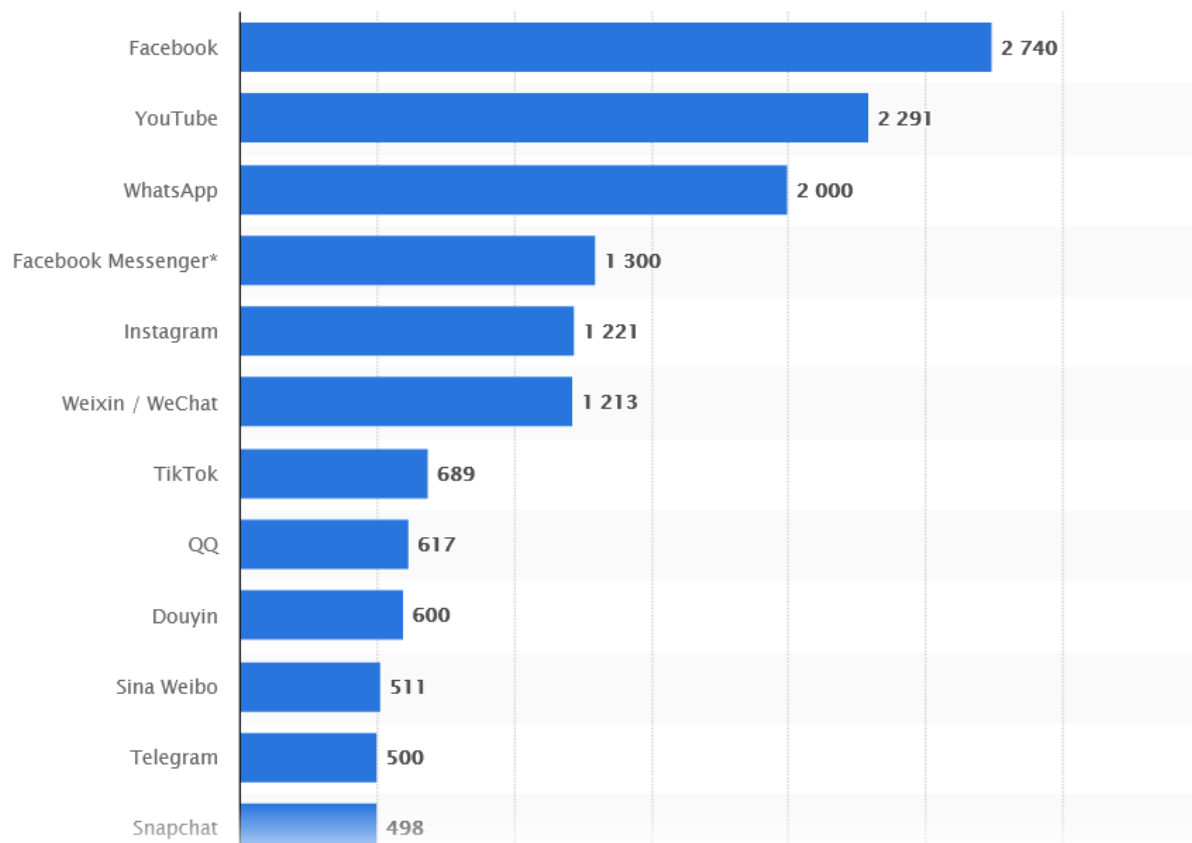
Polazeći od postavljenog cilja istraživanja željeli smo utvrditi koliko zaista nove generacije učenika koriste društvene medije, u koje svrhe i koliko intezivno kako bi sagledali mogućnosti i interesovanja da upravo ovi pokazatelji budu principi i indikatori koji će omogućiti objektivnije sagledavanja mogućnosti da se društveni mediji sve više koriste i u nastavi i učenju. Kroz nekoliko postavljenih hipoteza prikazaćemo dobijene rezultate koje smo predstavili tabelarno i grafički.

Tabela 1: Korištenje društvenih medija po prioritetu

Koji društveni medij koristite prioritetno?	Procenat %
Instagram	52%
Facebook	20%
YouTube	13%
TikTok	10%
Messenger	3%
WhatsApp	2%

U prvoj postavljenoj hipotezi (H1) smo pretpostavili da učenici najviše koriste Instagram i Youtube. Pitanje smo formulisali tako da navedu koji medij koriste primarno, jer je činjenica koju nije potrebno istraživati da učenici danas koriste više društvenih medija paralelno. Kao primarni medij čak 52 % su naveli Instagram, 20% učenika Facebook, a nakon toga 13% YouTube.

Ovaj rezultat se samo djelimično poklapa sa rezultatima na globalnom nivou, gdje je Facebook dominantno korišten društveni medij, a drugi po redu Youtube. Razlika u odnosu na naše istraživanje se može objasniti time što ovaj globalni rezultat obuhvata sve starosne kategorije, dok je naše istraživanje usmjereno na učenike, čime se potvrđuje preferencija mlađe populacije za Instagram kao primarno korišteni medij, a čime je i prva hipoteza potvrđena.

Slika 1. Društvene mreže rangirane prema broju korisnika u svijetu (u milionima)

Izvor: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>

Druga hipoteza (H2) je usko povezana sa prvom hipotezom, jer smo željeli pored korištenja društvenih medija utvrditi u koje svrhe ih mladi zapravo koriste. Dobijene rezultate prikazali smo u Tabeli 2.

Tabela 2: Svrha korištenja društvenih medija

U koju svrhu koristite društvene medije?	Procenat %
Zabava	82%
Dopisivanje	11%
Sticanje novih znanja i vještina	2%
Rješavanje školskih zadataka i obaveza	2%
Praćenje dnevnih događaja	3%

Za dokazivanje druge hipoteze (H2) postavili smo pitanje u koju svrhu učenici najviše koriste društvene medije. Hipoteza je dokazana time što je 82% ispitanika odgovorilo da društvene medije najviše koriste za zabavu, a 11% za dopisivanje. Tek 3% ih je odgovorilo da koriste ovu vrstu medija za praćenje dnevnih događaja, dok svega 4% vrijeme provedeno uz Instagram ili Youtube je asociiralo na rješavanje školskih zadataka i sticanje novih znanja. Ipak, to ne umanjuje potencijal ovih platformi za postavljanje i distribuciju obrazovnih sadržaja, već upravo učenje putem ovih medija treba da se zasniva na ovoj činjenici da ih učenici koriste za druge svrhe.

Tabela 3. Koliko društvenih medija ispitanici koristite svaki dan

Koliko društvenih medija koristite?	Procenat %
Samo jedan	26,5%
Dva ili tri	64%
Četiri i više	9,5%

Treća hipoteza (H3) odnosila se na pitanje koliko društvenih medija koristite, a rezultati koje smo dobili bili su i očekivani s obzirom na današnje trendove i interesovanja kod mladih, a to je da 73,5% učenika dnevno koristi dva ili više društvenih medija. Ovim odgovorom je potvrđena i treća hipoteza. Ovaj rezultat nije iznenađenje, jer su društveni mediji postali jedno od ključnih kanala komunikacije za mladu populaciju, odnosno, zamjenjuju pozivanje telefonom ili dopisivanje. Međutim, i ova činjenica potvrđuje veliki potencijal društvenih medija u funkciji savremenog obrazovanja, jer već predstavljaju prirodno okruženje za komunikaciju mladih. Potrebno je samo prilagoditi obrazovne sadržaje, tako da se lakše distribuiraju kroz digitalne kanale komunikacije.

Tabela 4. Intenzitet korištenja društvenih medija

Koliko puta u toku dana pristupate društvenim medijima?	Procenat %
Skoro pa da se ne odvajam od telefona	63%
Svakih sat -dva, po neko vrijeme	32%
Ujutro i uveče	5%

U istraživačkoj hipotezi H4 smo pretpostavili da učenici intenzivno koriste društvene medije. Ono što je pomalo zabrinjavajuća činjenica je da je čak 63% ispitanika odgovorilo da ove medije intenzivno koriste jer "skoro pa da se ne odvajaju od telefona". Ovo je svakako generalni trend u ponašanju, koji ima mnogo negativnih aspekata, ali pozitivan aspekt koji je potrebno iskoristiti je upravo plasiranje obrazovnih sadržaja kroz medije koji se izuzetno intenzivno koriste.

Tabela 5. Mediji koje bi učenici koristili u obrazovne svrhe

Na kojem mediju biste najlakše i najbrže razmjenjivali obrazovne ili školske sadržaje?	Procenat %
Instagram	66%
YouTube	31%
TikTok	0%
Messenger	0%
WhatsApp	0%
Facebook	3%

Posljednjom hipotezom u istraživanju (H5) željeli smo da učenici sami odaberu medij koji bi im bio najprikladniji za razmjenu obrazovnih i školskih sadržaja, kako bi uvidjeli kako mladi razmišljaju i sagledavaju mogućnosti pojedinih medija kada je u pitanju učenje i nastavni proces. Medij za koji se odlučilo 66% ispitanika je Instagram. Razlog leži u tom da je ovo takođe medij koji najveći broj ispitanika koristi prioritarno, te im je on najlakše okruženje za razmjenu informacija. Ovo je izuzetno

važan pokazatelj, obzirom da se nastavnici za razmjenu edukativnih sadržaja uglavnom odlučuju za YouTube, pravljanje namjenskih web sajtova ili platforme kao što je Teams. Rezultat našeg istraživanja pokazuje da obrazovne sadržaje treba plasirati upravo na medije koji se prioritarno vezuju uz zabavne sadržaje, zbog toga što ih učenici koriste intenzivno, prioritarno i predstavljaju prirodno okruženje za komunikaciju u većem dijelu dana.

Diskusija i zaključak

Kada se radi o podacima koji pokazuju kakve su navike korišćenja društvenih mreža djece i mladih u Bosni i Hercegovini, prema najnovijim podacima Agencije za statistiku BiH 76,1% ispitanika starosti od 16 do 24 godine internet koristi najčešće za posjete sljedećim društvenim mrežama: Fejsbuk, Instagram i Tviter (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2019).

Najnovije, sveobuhvatno istraživanje o medijskim navikama djece i stavovima roditelja u BiH, koje su u junu i julu 2020. sprovedeli UNICEF i Regulatorna agencija za komunikacije BiH, pokazuje da 95% djece uzrasta od 7 do 18 godina koristi Jutjub, najčešće radi gledanja muzičkih spotova, smiješnih videa ili jutjuberu, a da 85% djece koristi barem jednu društvenu mrežu, stranicu ili aplikaciju za razmjenu poruka. Kada je u pitanju njihova glavna društvena mreža, to je Instagram za 37% djece uzrasta od 11 do 18 godina, a za mlađu djecu uzrasta od 7 do 10 godina to su Viber i Jutjub (po 25%). Rezultati su također pokazali da je sve popularnija platforma za snimanje kratkih videa – TikTok (TikTok). Kada je u pitanju kreiranje sadržaja na internetu, 61% djece je reklo da mijenjaju ili uređuju fotografije, a 53% da snimaju video klipove. Istraživanje je također pokazalo da djeca prosječno tokom uobičajenog radnog dana provedu skoro tri sata pred ekranom, vikendom čak i 3.5 sata, a da 94% djece uzrasta od 7 do 18 godina svakodnevno koristi mobilni telefon/smartfon i da njegova svakodnevna upotreba raste sa uzrastom djece (UNICEF i RAK, 2020).

Istraživanje koje je sprovedeno u Bosni i Hercegovini četiri godine ranije, pokazalo je da 90.5% djece urasta od 9 do 17 godina ima profil na nekoj od društvenih mreža. Najpopularniji je Fejsbuk na kojem profil ima 67.3% ispitanika, a onda Instagram na kojem profil ima 62.8% djece od ukupnog uzorka. Kada su u pitanju razlozi korišćenja interneta, prvi je dopisivanje sa prijateljima za 67% ispitanika djece, a zatim slijedi traženje zanimljivih sadržaja za 44% ispitanika i preuzimanje filmova i muzike za 36% ispitanika (Muratbegović, Vujović, 2016).

Iako u nekim ekonomski razvijenim zemljama svijeta broj korisnika pojedinih društvenih mreža stagnira ili opada, podaci pokazuju da npr. Fejsbuk i dalje ima najveću svjetsku popularnost „na onim geografskim prostorima koji imaju relativno visok procenat internet korisnika i niži stepen ekonomskog razvoja“ (Duronjić, 2017: 111).

Rezultati našeg istraživanja ukazuju da učenici srednjih škola prioritarno koriste najviše kao primarni medij Instagram čak 52 %, Facebook 20%, a nakon toga 13% YouTube. S obzirom da se radi o populaciji tinejdžera, adolescenata koji u ovom periodu odrastanja koriste više društvenih medija istovremeno i kod kojih je u raznim situacijama prisutan multitasking željeli smo utvrditi koji koriste prioritarno. Zanimljivo je da su i na pitanje koji medij bi koristili za prenos informacija i učenja, tj. obrazovne svrhe najviše, čak 66% označili Instagram. Ova konstatacija ukazuje i na jedan drugi istraživački aspekt kojim se nismo bavili, a to je da sa uzrastom ispitanika rastu i interesovanja za pojedine društvene medije kao što je i slučaj sa populacijom učenika kojom smo se mi bavili u našem istraživanju.

Podatak da učenici i to njih 64% svakodnevno koriste više medija, a da se često od njih i ne odvajaju kao što je izjavilo 63% ispitanika ukazuje na rasprostranjenost primjene i korištenja društvenih medija u savremenom društvu, ali i činjenicu da vrijeme koje provedu koristeći iste najviše troše na zabavu 82% i dopisivanje 11%. Jako mali broj učenika koristi društvene medije za rješavanje školskih zadataka i obaveza ili sticanje novih znanja, ukupno 4%. Ovaj podatak treba da bude polazna osnova za stvaranje nove koncepcije rada u nastavi, tj. obrazovnom sistemu uopšte. Društveni mediji treba da pronađu znatno širu primjenu u nastavi i školama, a interesovanja učenika za društvene medije treba iskoristiti na usmjeravanje za sticanje novih znanja i vještina kako kroz formalni sistem, tako i kroz

neformalni sistem obrazovanja. Da bismo to uradili trebamo sa naučnog aspekta više koristiti saznanja medijske pedagogije i didaktike, a sa praktičnog kreativnost učenika i potrebu da koriste digitalne medije.

Nove generacije učenika uče na drugačiji način od prethodnih generacija koje kreiraju obrazovne politike. Upravo taj jaz između informatičkih urođenika i pridošlica mora da se prevaziđe kako bi smo imali kvalitetnije i efikasnije obrazovne sisteme prilagođene vremenu u kome živimo i novim generacijama učenika.

Literatura:

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. (2019). Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Bosni i Hercegovini. Na sajtu: www.bhas.gov.ba Očitano: 12.06.2021. godine.
2. Bechmann, A. & Lomborg, S. (2013). Mapping actor roles in social media: Different perspectives on value creation in theories of user participation. *New Media and Society*.
3. Bobrek Macanović, K. (2018.) Ponašanje „milenijalaca“ kao potrošača, Banja Luka: Poslovne studije, Časopis za poslovnu teoriju i praksu, broj 17-18, godina 9. str. 241-249
4. Дуроњић, Т. (2017). Дигитални информациони системи: медијски приступ. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука.
5. Macanović, N. (2014). Uticaj informacione-komunikacione tehnologije na stvaranje nove generacije učenika. U Zborniku: Informacijska pismenost na Zapadnom Balkanu. str. 215 – 222. Bihać: Kantonalna i univerzitetska biblioteka Bihać.
6. Macanović, N. (2015a). Nova generacija učenika u tradicionalnom sistemu obrazovanja. U Zborniku: Doprinos nauke razvoju društva u tranziciji. Banja Luka: Evropski defnologija centar Banja Luka i Nikšić, str.52 – 62.
7. Macanović, N. (2015b). Pedagoške aktuelnosti. Banja Luka: EDC i Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
8. Macanović, N. (2019). Kompetencije i društvo znanja. U Zborniku: Društvo znanja. str.7-19. Banja Luka: Centar modernih znanja.
9. Milivojević, S. (2017). Šta je novo u novim medijima. Reč, 87(33). 159-172.
10. Muratbegović, E., Vujović, S. (2016). Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike. Sarajevo: Save the Children.
11. Radojković, R., Miletić, M. (2008). Komuniciranje, mediji i društvo. Beograd: Učiteljski fakultet.
12. Rodek, S. (2011). Novi mediji i nova kultura učenja. Napredak 152(1), str.9-28.
13. Thoman, E. (2001). “Skills & Strategies for Media Education”, Center for Media Literacy. Na sajtu: www.medialit.org. Očitano: 01.06.2021.
14. UNICEF i RAK BiH. (2020). Medijske navike djece i stavovi roditelja. Sarajevo. Na sajtu: <https://www.unicef.org/bih/izvje%C5%A1taji/medijske-navike-djece-i-stavovi-roditelja>. Očitano: 15.05.2021.

APPLICATION OF SOCIAL MEDIA IN THE FUNCTION OF MODERN YOUTH EDUCATION

Abstract: *Social media today is an indispensable factor in the development of children and the formation of their attitudes, but looking at education, it is still an underused tool, although it offers enormous opportunities in the acquisition of new knowledge and skills. Children mostly use the media as a source of entertainment, and the least for educational purposes. Since new generations of students grow up in a completely new information and communication environment, social media is an integral part of their everyday life and they spend most of their time right next to them. Media pedagogy and didactics mostly deal with this issue. The aim of this paper is to point out the importance and application of social media in the education of young people, as well as the role they can play in the implementation of the teaching process. By using social media in education, we are actually creating a new culture of learning that the knowledge society strives for. With a modern approach and the use of social networks, we create a "social mirror" which is an inexhaustible source of information and knowledge, but also an indicator of the level and efficiency of the education system of each country.*

Keywords: *social media, education, knowledge society, learning culture, media pedagogy.*

SPECIFIČNOSTI RODITELJSTVA S DJECOM NARUŠENOG MENTALNOG ZDRAVLJA

*Snježana Šušnjara, redovni profesor, Univerzitet u Sarajevu⁵⁷
Kata Bešker, dipl.medicinska sestra, mr.sc.pedagogije,
Odjel dječje i adolescentne psihijatrije Sarajevo*

Sažetak: Mentalno zdravlje obuhvaća sposobnost življenja punog i kreativnog života a povezano je s fizičkim zdravljem i socijalnim funkcioniranjem te ima znatnu društvenu vrijednost. Narušeno mentalno zdravlje, nova situacija i izmijenjene okolnosti svakodnevnog življenja i funkcioniranja predstavlja veliko opterećenje s mnogo izazova. Izazovi se najviše ogledaju u tome što se roditelji nađu u socijalnoj izolaciji, stigmatizaciji i osudi od strane društva. Pri tom ne znaju kome se obratiti za pomoć kako bi se adaptirali na novonastalu situaciju i zadržali funkcionalnost obitelji. Donenberg i Baker (1993) ističu da su teškoće, kao što je autizam, neprihvatljivi oblici ponašanja, emocionalna nestabilnost, te psihičke dekompenzacije stvarni „problemi psihičkog zdravlja“, koji kod roditelja generiraju negativan utjecaj na društveni život i na osjećaje povezane s roditeljstvom. Ove spoznaje još više pridonose tomu da se roditelji dodatno nalaze u stresnom i izoliranom socijalnom statusu. Ovim radom se nastoji prikazati pozicija roditelja i njihov odnos prema izazovima njihove djece narušenog mentalnog zdravlja i pokušaju da održe funkcionalnost obitelji. Da bismo bolje razumjeli život u obitelji djeteta narušenog mentalnog zdravlja i odnose zajednice prema pojedincima koji žive u tim okolnostima, u ovom radu ćemo predstaviti istraživanje provedeno na Odjelu dječje i adolescentne psihijatrije u Sarajevu, u koje su uključeni roditelji i djeca kojima je potrebna pomoć i podrška ove institucije.

Ključne riječi: roditelji, djeca, mentalno zdravlje, obitelj, stres

Uvod

Psihička funkcionalnost odražava se u svim aspektima ljudskog ponašanja. Biti psihički funkcionalan znači imati takav konstrukt osobnosti kojim čovjek sve svoje „darove“ i resurse, od inteligencije do fizičkih dispozicija, optimalno i balansirano koristi zadovoljavajući svoje osobne potrebe, ali i pridonoseći potrebama drugih i cjelokupnoj zajednici. Tijelo može biti u svakom detalju zdravo, genska dispozicija bez opterećenja, inteligencija izvrsna, a osoba može biti posve neučinkovita u svom funkcioniranju, čak s vrlo štetnim ponašanjem po sebe ili zajednicu. Može biti nesretna do razine suicidalnosti, čak i unatoč vrlo povoljnim trenutnim životnim okolnostima. Na izgradnju, strukturiranje, organizaciju i moralnost osobnosti, njenu snagu, stabilnost i kapacitete potrebne za prilagodbu na nepovoljne okolnosti ili ustrajnost i vještinu kojom će rješavati probleme ili mijenjati stvarnost (ne na štetu drugih), od presudnog je značaja odgoj i kvaliteta života u procesu odrastanja. Kvalitetnim odgojem mozak dobiva šansu da svoje resurse na najbolji način stavi u funkciju upravljanja životnim procesima, što se, između ostalog, potvrđuje i kroz ponašanja kojima čovjek čuva i unaprjeđuje vlastito tjelesno i psihičko zdravlje. Istodobno, kroz interakciju pridonosi i dobrobiti drugih. Odgoj za samosvjesno, samozaštitno ponašanje najvažniji je element preventivnog djelovanja (Božičević, Bralas i Gulin, 2012).

⁵⁷ snjezana.susnjara@ff.unsa.ba; zvijezda.77@gmail.com

Osobe s psihičkim bolestima, njihove obitelji i psihijatrijska struka izloženi su snažnoj stigmatizaciji u društvu i ova činjenica predstavlja važan društveni, zdravstveni i etički problem. Naime, stigma prati osobe s psihičkim bolestima kroz cijelu ljudsku povijest i u svim društvima, a danas je prisutna i u razvijenim i nerazvijenim zemljama. Također, stigma podržava strah kod ljudi da će, ako obole od psihičke bolesti, biti manje vrijedni i odbačeni. Ponekad stigma uzrokuje više štete nego sama psihička bolest jer, osim što predstavlja ozbiljnu prepreku u prihvaćanju osoba s psihičkim bolestima od strane društva, negativno utječe na tok bolesti i sposobnost sudjelovanja osoba u liječenju. Naime, zbog straha od stigmatizacije, izolacije i odbacivanja, osobe često ne govore o svojoj bolesti, zbog čega izbjegavaju ili odlažu traženje stručne pomoći ili se ne pridržavaju preporučenog režima liječenja, te ne dijele svoju zabrinutost s bliskim osobama i stručnjacima (Svjetska zdravstvena organizacija 2001, prema Savjak, 2002).

Psihičke bolesti su relativno česte u općoj populaciji i čine značajan udio u korištenju zdravstvene zaštite, predstavljajući jedan od najvećih izazova javnog zdravlja, kako u svijetu, tako i kod nas. Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, danas u svijetu ima oko 450 milijuna ljudi oboljelih od psihičkih bolesti. Rezultati epidemioloških istraživanja pokazuju da 25% ljudi ima neku psihičku bolest tijekom života, dok su u bilo kojoj vremenskoj točki psihičke bolesti prisutne kod 10% populacije odraslih. Psihičke bolesti su relativno česte u djetinjstvu kao i u adolescenciji. Naime, procjenjuje se da 20% djece i adolescenata ispoljava simptome psihičkih bolesti, koje mogu imati različite negativne posljedice u odrasloj dobi ukoliko izostane efikasan tretman. Također, teška funkcionalna oštećenja prisutna su kod 5% ukupne populacije mladih. Broj oboljelih od psihičkih bolesti se stalno povećava u svijetu i očekuje se da će se ovaj trend nastaviti sve dok se ne poboljša tretman ili dok se ne implementiraju efikasne preventivne strategije (Svjetska zdravstvena organizacija 2001, prema Savjak, 2002).

Ovim radom se nastoji ukazati na specifičnosti roditeljstva s djecom narušenog mentalnog zdravlja te ukazati na roditeljski stres i (ne)snalaženje roditelja u novoj situaciji nastaloj usljed otkrivenih psihičkih bolesti njihove djece. Bouma i Schweitzer (1990) su u svojem istraživanju otkrili da se roditelji koji saznaju da njihovo dijete ima određenu psihičku bolest teško snalaze u ovoj situaciji koja im predstavlja i veliki izazov. To se ponajviše ogleda u tome, što se roditelji odjednom nađu u socijalnoj izolaciji, stigmatizaciji i osudi od strane društva te često ne znaju kome se obratiti i kako se nositi s time. Donenberg i Baker (1993) ističu da su bolesti kao što je autizam i psihičke dekompenzacije stvarni „problemi psihičkog zdravlja“. Tako da oni kod roditelja generiraju negativan utjecaj na društveni život i na osjećaje povezane s roditeljstvom. Ove spoznaje još više pridonose tomu da se roditelji nalaze u stresnom i izoliranom statusu.

Stoga se postavlja pitanje kako roditeljima pomoći, kako ih ohrabriti da nastave dalje usprkos silnim preprekama i neriješenim administrativnim barijerama. Podrška obitelji je od neprocjenjivog značaja i bilo bi najbolje da se cijela obitelj, skupa s djetetom, uključi u intervencijski proces. Uključivanjem cijele obitelji u psihoedukacijski proces ima veliki učinak, jer se tako zona stresa kod roditelja može smanjiti čak i do 20% (Addington i Burnett, 2004). Od velike je važnosti odmah pristupiti ukupnoj obiteljskoj intervenciji kad je u pitanju psihičko zdravlje djece, bilo da su u pitanju djeca s autističnim razvojnim spektrom ili djeca s neurotičnim problemima (Anderson i sur., 1986, Falloon i sur., 1984; Tarrier i sur., 1988). Pravovaljanom psihoedukacijskom intervencijom obitelj stječe potrebne vještine i pronalazi odgovore kako se nositi s novonastalom situacijom. Roditeljima je sudjelovanje na psihoedukacijskim intervencijama od velike pomoći jer tako postupno pronalaze načine kako pomoći svome djetetu, ali i sebi samima. Suradnja s profesionalcima je neophodna. Međutim, u praksi se često događa da se stručnjaci uglavnom bave osobom koja je psihički bolesna, posebice ako je bila više puta hospitalizirana u bolnici (Addington, 2007, Corcoran i sur., 2007), bez da osnažuju mikrosredinu iz koje osoba dolazi. Stoga se ovim radom nastoji razotkriti kako se roditelji nose s novonastalom situacijom u obitelji i kakve strategije primjenjuju kako bi se adaptirali na okolnosti življenja koje su često nepredvidive i zahtijevaju nove pristupe u svakodnevnom funkcioniranju obitelji.

Roditeljski stres

Termin stres upotrebljavao se i prije pojave znanosti. Tako se u 14. stoljeću njime označavalo teškoće, tegobe ili nesretne okolnosti. U znanstvenu uporabu prvi put ulazi u kontekstu fizikalnih znanosti u 17. stoljeću, dok se u 19. stoljeću ovaj pojam susreće i u medicini, gdje se o stresu raspravlja kao o uzroku bolesti (Lazarus i Folkman, 2004). Danas se stres definira kao tjelesna ili psihička napetost izazvana čimbenicima koji mijenjaju postojanost ravnoteže kod osoba (Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, 1988).

Kada se u literaturi koristi termin stres, tada se on često shvaća ili definira trojako. Prvo kao objektivni podražaj koji izaziva stresni odgovor. Drugo, pod pojmom stres podrazumijeva se odgovor organizma na neki podražaj, a treće neke ga definicije određuju u terminima odnosa osobe i njezine okoline (Aldwin, 1994.; Hobfoll, Schwarzer i Chon, 1998).

Uzimajući u obzir općenito istraživanje roditeljskog stresa koje je usmjereno samo na prediktore roditeljskog stresa ili na njegove psihološke posljedice, ranija su istraživanja bila usmjerena na opće izvore stresa roditelja, kao što su različiti socijalni i ekonomski činitelji poput niskih prihoda, nezaposlenosti ili teškoće u razvoju djeteta te na stres koji proizlazi iz glavnih životnih događaja (Crnic i sur., 1983; Whipple i Webster-Stratton, 1990). Novija istraživanja naglašavaju kako se svi roditelji suočavaju sa svakodnevnim stresorima, a negativni se učinci tih dnevnih zahtjeva mogu kumulirati i utjecati na kvalitetu roditeljstva i odnos roditelj-dijete (Crnic i Low, 2002; Deater Deckard, 1998). Stres koji proizlazi iz dnevnih zahtjeva i teškoća povezuje se s ishodima po djecu (Gutermuth Anthony i sur., 2005), ali i s roditeljskim postupanjem (Deater-Deckard, 2005). Brojna se istraživanja bave posebnim razumijevanjem roditeljskog stresa primjerice kumulativnim stresom, predikcijom i stabilnošću (Crnic i sur., 2005; Ostberg i Hagekull, 2000; Ostberg, Hagekull i Hageline, 2007).

U literaturi se, također, ističu heterogenost i karakteristike djece te složenost njihova razvojnog procesa kao i veliki zahtjevi za pažnjom. Oni predstavljaju neprekidne, stalne i otežavajuće zadatke roditeljstva a time dovode i do stvaranja stresnog stanja (Crnic i Acevedo, 1995). Biti roditelj predstavlja kontinuiranu izloženost stresnim događajima vezanim za fizičko i psihičko zdravlje djeteta, raspoloženje djeteta i njegovo suočavanje s vršnjacima. Sve ove pojave mogu uzrokovati roditeljski stres, osobito kad su u pitanju psihičke bolesti ili teškoće u razvoju djeteta (Delale, 2011).

Velik broj obitelji tijekom svog životnog ciklusa suoči se s izazovom kojeg donosi kronična bolest ili invaliditet. Dok se kronična bolest i invaliditet starijih članova obitelji može donekle predvidjeti, neke obitelji se suočavaju s ovim situacijama potpuno neočekivano, posebno u slučajevima kad dijete oboli od psihičke bolesti. Briga roditelja za dijete općenito podrazumijeva znatne kapacitete koji uključuju emocionalni angažman i određena financijska sredstva. Međutim, u situaciji brige za dijete s nekim kroničnim tjelesnim i/ili psihičkim oboljenjem ili teškoćom u razvoju, zahtjevi usmjereni ka tim kapacitetima su često povećani, te mogu imati implikacije na psihološko i tjelesno zdravlje roditelja (Berhaut i sur., 2004). Naime, ozbiljno kronično oboljenje djeteta ili teškoće u razvoju često stavljaju dodatne zahtjeve pred roditelje, jer to može podrazumijevati značajan i dugotrajan period ulaganja vremena i energije, ispunjavanje fizički zahtjevnih i neugodnih zadataka, kao i česta ometanja obiteljskih navika i aktivnosti. Nadalje, kronična bolest ili teškoća u razvoju djeteta utječe na sve članove obitelji, kao i na odnose među njima. Ako se jedan od članova obitelji osjeća preplavljenim stresom vezanim za brigu o djetetu čija je funkcionalnost značajno umanjena, mogu se javiti negativne implikacije, kako za njega, tako za dijete ali i obitelj u cjelini (Plant i Sanders, 2007). Dakle, djetetove teškoće u razvoju ne utječe samo na djetetov život, nego i na roditelje, druge članove obitelji, rođake, prijatelje, pa čak i susjedi mogu doživjeti različite razine stresa (Mobarak i sur., 2000). Međutim, obično su roditelji ti koji najviše razumiju djetetovo stanje, te se nose s ogromnim emocionalnim, psihološkim i socijalnim pritiscima. Naime, odgajati dijete s psihičkim bolestima ili teškoćama u razvoju uvijek je stresno za roditelje koji se brinu o njima jer, pored financijskih pritisaka, oni se često suočavaju i s emocionalnim pritiscima koji uključuju osjećaj krivnje i/ili stida (Seltzer i sur., 2001). Rezultati istraživanja su pokazali da roditelji djece s različitim psihičkim bolestima i teškoćama u

razvoju imaju veću razinu anksioznosti i depresivnosti te više negativnih reakcija u odnosima s djecom. Težina djetetove teškoće ili bolesti predstavlja prediktor roditeljskog stresa, dok je razina roditeljskog stresa značajno povezana s kvalitetom života (Mahoney, 2009). Također je utvrđeno da socijalna podrška posreduje u učincima psihičke bolesti ili onesposobljenja djeteta na psihičko zdravlje roditelja (Montes, Halterman, 2007).

Lazarusov model stresa

Provedeno istraživanje s roditeljima djece narušenog mentalnog zdravlja se jednim dijelom oslanjalo na neke od postavki Lazarusovog modela stresa, prema kojem se stres definira kao sklop emocionalnih, misaonih, tjelesnih i ponašajnih reakcija pojedinca do kojih dolazi zbog procjene događaja kao opasnog ili uznemirujućeg, odnosno zbog zahtjeva kojima pojedinac ne može udovoljiti, a koji prekidaju ili prijete da će prekinuti njegovo svakodnevno funkcioniranje. Složenu dinamiku takvog poremećenog odnosa, ovaj model pojašnjava kroz međuzavisni utjecaj antecedentnih varijabli (osobine pojedinca i osobine okoline), posredujućih procesa (kognitivne procjene i načini suočavanja) i adaptacijskih ishoda (kratkoročni i dugoročni) na stresne događaje (Lazarus i Folkman, 2004).

Antecedentne varijable čine osobine okoline i osobine pojedinca i one, prema modelu, određuju kognitivne procjene situacije, a posredno preko njih, i načine suočavanja i ishode stresnih događaja. Kao najznačajnije situacijske karakteristike koje utječu na doživljaj stresa navode se: sadržaj situacije, njezina novost, predvidivost, trajanje, dostupnost socijalne podrške i slično. Među osobinama pojedinca razmatraju se demografska obilježja, sustav vjerovanja, vrijednosti, te ciljevi i osobine ličnosti u užem smislu (Lazarus i Folkman, 2004).

Kognitivne procjene (posredujući procesi) odnose se na proces razmatranja nekog događaja čime on dobiva za pojedinca specifičan smisao. Prema Lazarusu i suradnicima, postoje dvije vrste ovih procjena: primarna procjena odgovara na pitanje: „Jesam li u nevolji ili ne, a ako jesam, u kakvoj?“, a sekundarna, na pitanje: „Može li se nešto učiniti glede toga i što?“ (Pregrad, 1996). Suočavanje, kao posredujući proces, označava kognitivnu ili ponašajnu akciju kojom se problem nastoji svladati, a bitne funkcije suočavanja su regulacija neugodnih emocija i rješavanje problema koji stvara stres (Folkman i Lazarus, 1980, prema Kariv i Heiman, 2005).

Ishodi stresnih situacija ovise o kognitivnim procjenama i načinima suočavanja, a preko ovih posredujućih procesa i o okolinskim karakteristikama i osobinama pojedinca. Lazarus i Folkman (2004) razlikuju dva tipa ishoda: kratkoročne (neposredne) i dugoročne ishode. Neposredni ishodi stresnog događaja odnose se na emocionalne i fiziološke reakcije te pojedinčeve procjene o kvaliteti ishoda i uspješnosti suočavanja. Dugoročni ishodi stresnog događaja odnose se na kvalitetu nečijeg sveukupnog funkcioniranja, te na tjelesno i psihičko zdravlje.

U provedenom istraživanju su roditelji procjenjivali predvidivost stresnih situacija, intenzitet stresa, mogućnost kontrole sebe i stresne situacije u odnosu na kategoriju problema koju su označili kao najstresniju u proteklih šest mjeseci. Otkrilo se da što je stresna situacija bila manje predvidiva, roditelji su procjenjivali veći intenzitet stresa.

Istraživanje na Odjelu dječje i adolescentne psihijatrije

Kroz ovo istraživanje naglasak je stavljen na roditelje i njihovo (ne)snalaženje u novonastaloj situaciji. Istraživanjem je bilo obuhvaćeno 60 roditelja, koji su bili grupirani u tri skupine sukladno teškoćama u razvoju i psihičkim bolestima njihove djece. Prvu skupinu su činili roditelji (njih 20) djece s neurorazvojnim teškoćama (poremećaji iz spektra autizma i intelektualne teškoće), uzrasta od tri do sedam godina. Drugu skupinu je činilo 20 roditelja čija su djeca imala psihičke teškoće, uzrasta od petnaest do osamnaest godina. Treća skupina je bila sastavljena od 20 roditelja čija su djeca imala anksiozno-depresivne teškoće. U istraživanju je sudjelovalo 38 majki i 22 oca. Prosjek godina roditelja je bio 42,93, a totalni raspon godina se kretao između 25 i 62 godine starosti. Uzrast djece u ovoj skupini je bio dosta šarolik, od sedam do osamnaest godina. Kada je riječ o djeci roditelja uključenih u istraživanje, dječaka je bilo 31, a djevojčica 29. Prosječna dob je bila 12,40, a totalni raspon godina se

kretao od 3 do 19. Zanimljivo je naglasiti da je postotak 71,7% prvog djeteta po rođenju koje ima psihičku bolest, 43 djece – vjerojatno i ova činjenica dodatno razjašnjava obeshrabrenost roditelja koji su se neočekivano našli u potpuno novoj životnoj ulozi. Stoga su se teško odlučivali za drugo dijete zbog straha da će im i drugo dijete imati neku psihičku bolest. Istraživanje je provedeno na Odjelu dječje i adolescentne psihijatrije, Sarajevo.

Na osnovu odgovora koje su roditelji kroz anketu ponudili, jasno je vidljivo koliko su bili zatečeni činjenicom da imaju dijete s psihičkom bolesti. Prevladavala je potpuna zbunjenost i nespремnost prihvatanja te činjenice. Njihovi odgovori su razotkrili faze s kojima su se suočavali usljed prvotnog šoka spoznajom o stanju djeteta. Prolazili su kroz proces suočavanja, potom je slijedio bijeg od ove spoznaje, a zatim traženje izlaza i pokušaj rješavanja. Roditelji nisu bili potpuno otvoreni odgovarajući na pojedina pitanja, što se dalo primijetiti iz njihovih odgovora. Činilo se da su izbjegavali dati pravu informaciju i da su davali društveno poželjne odgovore. Kad se s roditeljima usmeno razgovaralo na Odjelu dječje i adolescentne psihijatrije, vezano za njihovu situaciju ili stanje djeteta, te kako nastaviti živjeti, slika je bila sasvim drugačija.

Kad su u pitanju socio-demografska obilježja, pozitivna je činjenica da najveći broj djece živi s oba roditelja iako je radni status roditelja nezadovoljavajući. Više od jedne trećine njih nije bilo zaposleno. Najveći broj roditelja je imao završenu srednju školu, a manji broj roditelja višu školu ili fakultet. Skoro polovica roditelja nije bila u radnom odnosu. Razlozi za to su bili: nemogućnost nalaženja posla, nemogućnost rada zbog djeteta koje treba cjelodnevnu roditeljsku skrb, nedostatak odgovarajuće školske spreme, i drugo. U anketi su roditelji tvrdili da su uglavnom zadovoljni financijskom situacijom, dok su u neformalnom razgovoru pokazivali suprotno. Također, preko 75% ih stanuje u vlastitoj kući.

Tablica 1. Školska sprema i radni status roditelja

Školska Sprema	N	%	Radni status	N	%
Nema završenu osn. školu	1	1,7	Nezaposlen	25	41,7 %
Osnovna škola	6	10	Zaposlen-ugovor o djelu	2	3,3
Srednja škola, zanat	32	53,3	Zaposlen na određeno	2	3,3
Viša škola, fakultet	20	33,3	Zaposlen na neodređeno	27	45%
Magisterij, doktorat	1	1,7	Umirovljen	4	6,7
Ukupno	60	100	Ukupno	60	100

Očevi su nerado pristajali na anketiranje i razgovor i tu bi obvezu radije prepuštali majkama. Činilo se da su smatrali da nisu kompetentni dati adekvatne odgovore. Ipak, njih 22 su ipak sudjelovala. Razlog njihova odbijanja za sudjelovanje u anketi bi mogao biti uzrokovan mišljenjem da ne vladaju dovoljno svim podacima o stanju djeteta, odnosno da su majke više uključene a time i kompetentnije dati valjane odgovore.

Važno je naglasiti da 46-ero djece djece živi s oba roditelja i to je svakako bila olakšavajuća okolnost i za roditelje i za dijete, gdje su im se pružale različite usluge i gdje su njihova djeca dobivala odgovarajuće tretmane. Postotak od 46,7%, odnosno 28-ero djece je koristilo ambulante usluge na Odjelu dječje i adolescentne psihijatrije, Sarajevo, dok je njih 23, 38,3%, dobilo usluge dnevnoga tretmana, a 15% djece, njih 9, je koristilo stacionarni tretman, tj. boravak djece u bolnici 0-24 sata. Međutim, važno je ovdje spomenuti da je 55% djece, odnosno njih 33, uz psihoterapiju dobivalo i farmakoterapiju, dok je njih 27, 45%, imalo druge oblike terapije kao npr: psihoterapiju, grupnu socio-terapiju, okupacijsku terapiju, a manja djeca play terapiju tj. terapiju igrom. Još je važno naglasiti da se 38-ero djece prvi put registriralo na Odjelu dječje psihijatrije, dok je njih 22 nekoliko puta dobivalo usluge dječjeg psihijatra. Osmero djece je već bilo hospitalizirano na Odjelu dječje i adolescentne

psihijatrije. Kod četvero djece se radi o ranijoj procjeni psihomotornog razvoja, provedenoj na Pedijatrijskoj klinici. Dvoje djece je bilo kod psihologa, a osmero u EDUS-u, nevladinoj organizaciji koja radi poseban edukativni program za djecu predškolskog uzrasta, koja imaju teškoće u razvoju.

Ovdje je važno naglasiti i predrasude koje postoje u bosanskohercegovačkom društvu vezano za psihička oboljenja, bilo kod djece ili kod odraslih. Prema dobivenim rezultatima moglo se uočiti da određen postotak roditelja narušeno mentalno zdravlje svoje djece ne vidi kroz objektivne pokazatelje i uzroke, nego vjeruju da su im neki loši ljudi koristeći uroke ili vradžbine napravili pomutnju u životu. Očit je pokušaj nesvjesnog bijega roditelja od stvarnog stanja njihovog djeteta i nespремnost za suočavanje sa zbiljom. Stoga su, prije osiguravanja stručne pomoći djetetu, izlagali dijete izvjesnim alternativnim liječenjima kao, npr. odlazak po zapis, izlivanje strave i dr. Ovo se posebno odnosilo na djecu s psihičkim dekompenzacijama pa je nakon takvih lutanja bilo potrebno puno više vremena da se dijete vrati u realno stanje, jer je došlo sa „zapuštenim kazusom“.

Potrebno je, također, istaknuti da je najveći broj obuhvaćene djece, njih 42, pohađao redovno školu dok njih šest nije išlo u školu. Razlog su upravo teškoće vezane za psihičku bolest. Također, kroz spontani razgovor s roditeljima otkrilo se da pojedina djeca već jedan dugi period ne pohađaju školu, ne druže se s vršnjacima i ne izlaze iz kuće ili svoje vlastite sobe. Kad je riječ o školskom uspjehu ove djece, njih 11 je imalo odličan uspjeh, 18, vrlo dobar a 10, dobar uspjeh.

Analiza vezana za podatak koliko su očevi i majke koji dolaze na Odjel dječje i adolescentne psihijatrije zadovoljni pruženim uslugama njihovoj djeci, pokazala je da očevi pokazuju veće nezadovoljstvo pruženim uslugama njihovoj djeci nego majke. Zanimljiv je i podatak da su roditelji koji imaju djecu s psihičkom dekompenzacijom više zadovoljni na poslu nego roditelji koji imaju djecu iz autističnog spektra ili roditelji čija djeca imaju neurotične i emocionalne probleme.

Iz upitnika roditeljskog stresa se uočava da je veći broj roditelja pod velikim stresom zbog djeteta koje pokazuje nesvakidašnje karakteristike, njih 23 ili 38,3%. Također, 9 roditelja je imalo poteškoće s uspostavljanjem odnosa s djecom. Deset roditelja je bilo pod stresom jer su ih zabrinjavale dijagnoze djece i terapijske procedure. Tri roditelja su navela da izvor stresa predstavlja materijalna situacija, dok je 12 roditelja odabralo rubriku – nešto drugo: „preveliku povučenost djeteta, potpuno izoliran od svijeta i vršnjaka, te nije ni zašto zainteresiran.“ Neki od roditelja su napisali: „da je sve s djetetom ok, međutim jedini je problem što dijete ne govori.“ Više njih je navelo: „Velika bezvoljnost kod djeteta, usamljenost, bijeg od vršnjaka, te sklonost samopovrijeđivanju.“ Jedan roditelj je naveo: „da je sredina i okruženje gdje žive najveći problem za njihovo dijete, jer žive u agresivnoj sredini.“

Izvori roditeljskog stresa povezani s psihičkom bolešću djeteta

Istraživanje je potvrdilo da su roditelji izloženi stresu kad saznaju da njihovo dijete ima psihičku bolest ili teškoću u razvoju. Rezultati pokazuju koliko je roditeljima značajna socijalna podrška, kao i sama njihova prihvaćenost stanja u kojem se nalaze. To znači, ako su se roditelji suočili sa stresnom situacijom, te predvidjeli i sebe pripremili, tada se uspješnije nose i bivaju pod manjim stresom. Intenzitet stresa se značajno umanjuje s pozitivnom predvidivosti stresne situacije. Međutim, kad se roditelji nađu pod utjecajem neočekivanih izazova, tada njihova uspješnost nošenja sa situacijom biva negativna. Može se zaključiti i zašto. Naime, roditeljske kognitivne procjene nisu bile u stanju zbog neočekivanih poteškoća napraviti pripremu u kognitivnom procesu da bi imale realnu procjenu.

Tablica 2. Procjena utjecaja stresnih situacija

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	Intenzitet stresa	1	.109	.118	.386*	.011	-.023	.199	.453*	.316*	.239	.177	.081	.081	.032	.124	.017
2	Utjecaj na pojavu problema	1	.213	.044	.306*	.124	-.157	.040	-.182	-.008	-.248	-.111	.065	.047	.124	.119	
3	Utjecaj na posljedice	1	.096	.234	.014	-.158	-.040	-.063	.014	-.125	.027	.273*	-.261*	-.084	.191		
4	Predvidljivost stresne situacije	1	.085	-.205	-.053	.133	.283*	.121	.053	.077	.225	.002	-.077	.157			
5	Uspješnost nošenja sa situacijom	1	-.232	.294*	.131	.206	.147	.265*	.175	.198	-.268*	-.181	.185				
6	Trajanje stresnih situacija	1	-.146	.000	-.069	-.159	-.198	-.220	-.251	.167	.304*	-.234					
7	Zadovoljstvo zdravstvenim stanjem	1	.405*	.313*	.445**	.464**	.499**	.155	-.215	-.229	.284*						
8	Zadovoljstvo odnosom sa supružnikom	1	.368**	.387**	.267*	.265*	.320*	-.160	-.097	.264*							
9	Zadovoljstvo odnosom s djecom	1	.478**	.219	.245	.208	-.063	.007	.171								
10	Zadovoljstvo odnosom s prijateljima	1	.447**	.512**	.294*	-.231	-.221	.500**									
11	Zadovoljstvo poslom	1	.521**	.318*	-.233	-.243	.401**										
12	Zadovoljstvo materijalnom situacijom	1	.443**	-.284*	-.393**	.343**											
13	Zadovoljstvo životom	1	-.403**	-.452**	.736**												
14	Depresija	1	.706**	-.271*													
15	Anksioznost	1	-.403**														
16	Multidimenzionalna skala percipirane socijalne podrške	1															

Iz Tablice 2. vidljivo je da su roditelji procjenjivali predvidivost stresnih situacija, intenzitet stresa, mogućnost kontrole sebe i stresne situacije u odnosu na kategoriju problema koju su označili kao najstresniju u proteklih šest mjeseci. Pokazalo se da je procjena predvidljivosti stresne situacije pozitivno povezana s procjenom intenziteta stresa ali nije otkrivena povezanost između procjene roditelja o njihovom utjecaju na pojavu novonastale situacije. Što roditelji više procjenjuju da imaju kontrolu nad stresnom situacijom to im daje veću razinu zadovoljstva i, naravno, manju mogućnost anksiozno-depresivnog stanja. Što je stresna situacija bila manje predvidiva, roditelji su procjenjivali veći intenzitet stresa. Nije nađena povezanost između procjene predvidivosti stresne situacije i procjene mogućnosti kontrole sebe i kontrole stresne situacije, odnosno, utjecaja na pojavu situacije koja uzrokuje stres i utjecaja na njene posljedice. Također, nije utvrđena povezanost između trajanja stresnih situacija i percipirane socijalne podrške i kognitivnih procjena.

Također je ispitana povezanost između kognitivnih procjena (procjena intenziteta stresa, procjena mogućnosti kontrole sebe i kontrole stresne situacije) i mjera kratkoročne (anksioznost, depresivnost, procjena uspješnosti suočavanja) i dugoročne prilagodbe (zadovoljstvo životom i zadovoljstvo specifičnim područjem života povezanih sa zdravljem, odnosom sa supružnikom, te odnosom s djecom, s prijateljima, poslom i materijalnom situacijom). Nije nađena povezanost između procjene kontrole stresne situacije ili utjecaja drugih odabranih mjera prilagodbe. Rezultati Mann-Whitney analize i razlika kratkoročne i dugoročne prilagodbe između spolova, pokazuju da nije primijećeno ništa osobito značajno, osim kad je u pitanju analiza zadovoljstva odnosom s osobljem između očeva i majki. Ovdje je uočeno, to jest ovom analizom dokazano, da su očevi manje zadovoljni osobljem na Odjelu dječje i adolescentne psihijatrije, nego majke. Vrlo je teško pronaći razloge ovome zaključku.

Obzirom na odgovore roditelja, istraživanje je pokazalo da jedna trećina roditelja priznaje da su se najteže najteže nosili s karakteristikama djeteta, jer često nisu mogli doprijeti do svog djeteta što im je stvaralo veliku poteškoću. Jako često stručnjaci dobiju informaciju od roditelja da ih njihovo dijete „ne čuje“, ne odaziva se na svoje ime, zatvara se već duži period u „svoj svijet“, stalno se samo igra, ne želi ni s kim komunicirati, nema prijatelje, depresivno je, agresivno je, itd. Problem još više dolazi do izražaja ako se zna da su to mali i mladi pacijenti, čiji roditelji još uvijek razvijaju određene fantazije o jednoj pozitivnoj promjeni njihovog djeteta u budućnosti. Roditeljima će trebati godine i godine da

postanu svjesni što je to psihička bolest, i to će uvijek ostati za roditelje cijena neizrečene patnje, neizvjesnosti. Često se dogodi da cijela obitelj zbog novonastalih okolnosti postane disfunkcionalna. Sve je to jedan dugi put na kojem roditelji trebaju pratiti svoje dijete.

Zaključak

Na osnovu provedenog istraživanja vidljivo je da roditelji s djecom narušenog mentalnog zdravlja nisu u potpunosti upoznati s mogućnostima i pravima koje im kao roditeljima pripadaju. I ova činjenica značajno utječe na pojavu stresa i nesigurnosti pri rješavanju izazova na koja nailaze. Iako su potpisane konvencije o pravima djeteta, vidljivo je da u praksi njihova primjena nije na zadovoljavajućoj razini. Roditelji ističu da vrlo teško ostvaruju osnovna prava za svoju djecu (adekvatan vrtić, usluge stomatologa, usluge logopeda, defektologa itd.). Stoga je neophodno osigurati ostvarivanje prava svakog pojedinog djeteta u Bosni i Hercegovini u skladu s Konvencijom o pravima djeteta primarno, uključujući djecu s psihičkim bolestima i teškoćama u razvoju. Potrebno je učiniti život kvalitetnijim i roditeljima i njihovoj djeci kroz omogućavanje valjanih odgojno-obrazovnih metoda pomoću kojih bi se postigli najbolji rezultati. Iz provedenog istraživanja i kroz razgovor s roditeljima, otkriva se da društvo nije dovoljno osjetljivo i odgovorno prema roditeljima i njihovoj djeci. Najveći problem je što su roditelji, najčešće, prepušteni sami sebi. Stoga je neophodno organizirati kvalitetnu sustavnu podršku roditeljima kroz javne ustanove, prije i nakon rođenja djeteta, a posebno kada dijete dobije dijagnozu neke psihičke bolesti i/ili teškoće u razvoju. Kako odgojno-obrazovne ustanove nemaju adekvatno obrazovan kadar za rad s djecom s teškoćama u razvoju i psihičkim bolestima, neophodno je unaprijediti inicijalno obrazovanje nastavnika i stručnih suradnika, kao i profesionalni razvoj, u ovom području. Asistent u nastavi ili osobni asistent je često potreba konkretnog djeteta u skladu s njegovim kapacitetima. Međutim, vrlo rijetko roditelji dobiju ovu mogućnost za svoje dijete. Dešava se u praksi da jedan roditelj mora napustiti posao, kako bi sjedio u učionici sa svojim djetetom, što se može negativno odraziti na funkcioniranje djeteta u odgojno-obrazovnoj ustanovi, njegovu prihvaćenost i sudjelovanje, dovoljno osiguranje financijskih sredstava, mentalno zdravlje roditelja i slično. Roditelj ne treba biti asistent u nastavi ili osobni asistent djetetu i to pitanje mora riješiti obrazovna i druga vlast. Stoga bi bilo dobro razviti sustav volontiranja studenata kao pomoćnih asistenata u nastavi. S obzirom na evidentirane potrebe, nužno je obrazovati što veći broj pedagoga, psihologa, logopeda i defektologa, koji bi bili na usluzi djeci i njihovim roditeljima. Svi uključeni akteri morali bi stjecati praktična znanja i vještine u postizanju prevencije i otklanjanja predrasuda i diskriminacije prema svim ugroženim skupinama, uključujući djecu i roditelje djece s psihičkim bolestima i/ili teškoćama u razvoju. Roditeljstvo je veliki izazov i iskušenje osobito ukoliko dijete pokazuje znakove narušenog mentalnog zdravlja. Cjelokupna zajednica bi trebala poduprijeti roditelje, kao i medicinski sustav ali često se pokazuje, kao što je vidljivo i iz ovog istraživanja, da roditelji lutaju u potrazi za podrškom ili razumijevanjem. Medicinski stručnjaci se uglavnom fokusiraju na dijete dok roditelj biva prepušten sam sebi ili nalazi podršku u krugu uže obitelji, nepripremljen i neobučen za suočavanje s novom situacijom koju nije očekivao i o kojoj vrlo malo zna. I upravo tada, kad bi trebao dobiti dodatnu potporu, često ostaje sam i neshvaćen, pa i posramljen i odbačen. Ovaj rad bi trebao barem malo osvijetliti ovo pitanje i potaknuti odgovorne na akciju.

Literatura:

1. Addington, J.& Burnett, P (2004). Working with families in the early stages of psychosis. In: McGorry P. & Gleeson J. (Ur.) Psychological Interventions in Early Psychosis: A Practical Treatment Handbook. Chichester: John Wiley & Sons Ltd
1. Allard, S. (1999). *L'enfer de la Boulimie -Santé Mieux-être Coup de pouce*. Clinique des troubles de l'alimentation, hopitel Douglas.
2. Aldwin, C. M. (1994). *Stress, coping, and development: An integrative perspective*. New York: The Guilford Press.

3. Anderson, C. M., Reiss, D.J., Hogarty, G.E. (1986) *Schizophrenia and the family: A practitioner's guide to psychoeducation and management*. New York: The Guilford Press.
4. Berhaut, J.C., Kohen, D.E., Raina, P., Walter, S.D., Russell, D.J., Swinton, M., O'Donnell, M., Rosenbaum, P. (2004). The health of primary caregivers of children with cerebral palsy: How does it compare with that of other Canadian caregivers? *Pediatrics* 114, 182-191.
5. Božičević, V., Brlas, S., Gulin, M. (2012). *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja*. Zavod za javno zdravstvo Sveti Rok Virovitičko-podravske županije.
6. Crnic, K.A. i Low, C. (2002). Everyday stresses and parenting. U: M. Bornstein (Ur.), *Handbook of parenting*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. Vol. 5, 243-268.
7. Crnic, K.A., Gaze, C. i Hoffman, C. (2005). Cumulative parenting stress across the preschool period: relations to maternal parenting and child behaviour at age five. *Infant and Child Development*, 14, 117-132.
8. Crnic, K., & Acevedo, M. (1995). Everyday stresses and parenting. U: M. H. Bornstein (Ur.), *Handbook of parenting, Vol. 4. Applied and practical parenting*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 277-297
9. Deater-Deckard, K. (1998). Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5(3), 314-332.
10. Deater-Deckard, K. (2005). Parenting Stress and Children's Development: Introduction to the Special Issue. *Infant and Child Development*, 14 (2), 111-115.
11. Delale, E. A. (2011). Povezanost doživljaja roditeljske kompetentnosti i emocionalne izražajnosti s intenzitetom roditeljskog stresa majki. *Psihologijske teme*, 20 (2), 187-212.
12. Donenberg, G., Baker, L. B. (1993) The Impact of Young Children with Externalizing Behaviors on Their Families. *Journal of Abnormal Child Psychology* 21 (2), 179-98.
13. Falloon, I.R.H., Kydd, R.R., Coverdale, J., Laidlaw, T.M. (1984) Early Detection and Intervention for Initial Episodes of Schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin* 22(2), 271-82.
14. Hobfoll, S. E., Schwarzer, R., & Chon, K. K. (1998). Disentangling the stress labyrinth: Interpreting the meaning of the term stress as it is studied in health context. *Anxiety, Stress & Coping: An International Journal*, 11(3), 181-212.
15. Kariv, D., Heiman, T. (2005). Task-oriented versus emotion-oriented coping strategies: the case of college students. *College Students Journal*, 39 (1), 72-89.
16. Lazarus, S.R., Folkman, S. (2004). *Stres, procjena i suočavanje*. Zagreb: Naklada Slap.
17. Leduc, K. (2017). *Les facteurs de risque et les facteurs associés au refus scolaire chez les enfants et les adolescents: une recension systématique des écrits empiriques*. Sherbrook: Faculté d'éducation de la Université de Sherbrook.
18. Mahoney, F. P. (2009). *The relationship between parenting stress and maternal responsiveness among mothers of children with developmental problems*. Case Western Reserve University: ProQuest Dissertations Publishing.
19. Mobarak, R., Khan, N.Z., Munir, S., Zaman, S.S., McConachie, H. (2000). Predictors of stress in mothers of children with cerebral palsy in Bangladesh. *Journal of Pediatric Psychology*, 25 (6). 427-433.
20. Montes, G., Halterman, J. S. (2007). Psychological functioning and coping among mothers of children with autism. *Official Journal of The American Academy Pediatrics*, 119.
21. Östberg, M., Hagekull, B. i Wettergren, S. (1997). A measure of parental stress in mothers with small children: dimensionality, stability and validity. *Scandinavian journal of psychology*, 38(3), 199-208.
22. Östberg, M., Hagekull, B. (2000) A Structural Modelling Approach to the Understanding of Parenting Stress. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29 (4):615-25.
23. Östberg, M., Hagekull, B., Hagelin, E. (2007) Stability and prediction of parenting stress. *Infant and Child Development*, 16(2):207 - 223
24. Plant, K.M., Sanders, M.R. (2007). Predictors of care-giver stress in families of preschool-aged children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*. Vol.51 (2), 109-124.
25. Pregrad, J. (1996). *Stres, trauma, oporavak*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
26. Savjak, N. (2002). Postavljanje mentalnih poremećaja. U: M. Bikro, W. Butollo (Ur.). *Klinička psihologija. Katedra za Kliničkopsihologiju Ludwig Maximilians Universität, München*, 379-392.

27. Seltzer, M.M., Greenberg, J.S., Floyd, F.J., Pettee, Y., Hong, J. (2001). Life course impacts of parenting a child with a disability. *Am J Ment Retard* 106. 86-265.
28. Sommelet, D. (2006). *L'enfant et l'adolescent un enjeu de société*. Paris: Liberte-Egalite-Fraternite.
29. Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, 1988 Thumb Indexed, Hardcover (ed.) Merriam Webster staff
30. Webster-Stratton, C. (1990). Stress: A potential disruptor of parent perceptions and family interactions. *Journal of Clinical Child Psychology*, 19 (4), 302-312.

Specificities of parenting children with mental disability

Abstract

Mental health is capacity of a full and creative life living and is linked with physical health and social functioning. Therefore, it has an important social value. Changes in mental health, new situation and new life conditions and functioning present a large inconvenience with several challenges. The challenges are seen in a social isolation of parents, stigmatization and judgment of society. In the same time, parents do not know where to find a support in order to adapt themselves to new situation and keep functionality of the family. Donenberg & Baker (1993) emphasize that disabilities such as autism, problematic behaviour, emotional instability, and psychical decompensations are the real 'problems of psychical health' that generate negative impact on parental social life and emotions related to parenthood. This information contributes more to parent's stress, family interactions or social status. This paper attempts to present parents' position and their strategies of adaptation to their children mental disabilities and to maintain functioning of their family. In order to better understand the life of family and a child of mental disabilities and community's attitudes towards them, we will present a research accomplished at the Department of children and adolescent psychiatry in Sarajevo. Parents and children who need support of this institution were included in this research.

Key words: parents, children, mental health, stress

SUICIDNO PONAŠANJE ADOLESCENATA I MLADIH ODRASLIH: RAZMATRANJE RIZIČNIH FAKTORA

*Sladana Dragišić Labaš^{58, 59}, redovni profesor
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

Apstrakt: U radu se bavimo razmatranjem rizičnih faktora suicidalnog ponašanja (suicidne misli, pokušaji suicida i suicid) adolescenata i mladih odraslih, starosti od 15 do 34 godine, koji dolaze iz tri različita konteksta - društvenog, porodičnog i školskog. Od društvenih faktora smatraju se važnim - kompetitivno, potrošačko i „društvo gladnog duha“, ekonomska kriza, nezaposlenost, migracije i negativni socijalni stavovi prema pripadnicima različitih etničkih i „rasnih“ grupa. Rizični porodični faktori su – niska kohezija i podrška, malo kontrole, mnogo konflikata i disfunkcionalnih obrazaca komunikacije, bolesti zavisnosti, nasilje u porodici i različite vrste zlostavljanja dece (fizičko, psihičko, seksualno). Nepodržavajuće školsko okruženje koje uključuje buling i sajber buling je takođe veoma značajan faktor za suicidalno ponašanje adolescenata. Stoga razmatranje navedenih faktora treba uvažiti pri pravljenju programa prevencije suicida.

Cljučne reči: adolescenti, mladi odrasli, suicidalno ponašanje, društveni faktori, porodični faktori, školsko okruženje.

Uvod

Samoubistvo je ozbiljan problem javnog zdravlja u mnogim zemljama, a prema navodima Svetske zdravstvene organizacije (SZO) (WHO, 2019) smatra se trećim uzrokom smrti u starosnoj kategoriji od 15 do 19 godina. Najčešće je, prema SZO, prisutan u zemljama sa niskim i srednjim prihodima, ali se isto tako u SAD-u smatra drugim glavnim uzrokom smrti mladih osoba, starosti od 10 do 34 godine, kao i u Kanadi, gde je samoubistvo dece i mladih (10–24) procenjeno kao drugi po redu uzrok smrtnosti (National Vital Statistics System, 2014, prema: Van Meter et al., 2019; Sampasa-Kanyinga et al. 2014), tako da se adolescencija smatra ključnim periodom za prevenciju suicida. Do 1999. godine, Svetska zdravstvena organizacija nije izveštavala o samoubistvima dece i adolescenata starosti od 10 do 17 godina, ali se u poslednje dve decenije povećava broj istraživanja suicidalnog ponašanja u ovoj starosnoj kategoriji (Pompili et al., 2012). Od 1980-ih sve intenzivnije se ispituje povezanost depresije kod dece i adolescenata sa suicidalnim ponašanjem, a procenjuje se da se depresivno raspoloženje kreće od 20% do 25% među dečacima i od 25% do 40% među devojkama (Petersen, Compas, Brooks-Gunn & Stemmler, 1993 prema Wodarski et al., 2003). Navodi se takođe da 15% adolescenata ima ozbiljne suicidalne misli, a da jedan broj mladih više puta pokušava suicid pre samog izvršenja toga čina (Van Meter et al., 2019). Tako u SAD-u jedan od šest adolescenata godišnje ima suicidalne misli (Kann et al., 2016, prema: Hill et al., 2019). Broj suicida se ipak u prethodne dve decenije, a prema navodima velikog broja studija, smanjuje u odnosu na 1990. godinu. Tako su 2015. godine najviše stope suicida adolescenata i mladih zabeležene u Kanadi, Estoniji, Letoniji, na Novom Zelandu, a najniže u Grčkoj, Izraelu, Italiji i Španiji (Orlewska et al., 2021).

⁵⁸sladjadl@yahoo.com

⁵⁹ Rad je nastao kao deo istraživačkog projekta (ev. broj 179035), koji podržava Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja.

Nesuicidalno samopovređivanje⁶⁰ (NSSP), koje i pored toga što se smatra prolaznim fenomenom (bez suicidalne namere) zahteva ozbiljnu pažnju. Predstavlja odgovor na emocionalni bol i uglavnom se samopovređivanja ne završavaju fatalnim ishodom, niti postoji takva namera. Samopovređivanje je praćeno besom i osećanjem krivice, ali se ta osećanja smatraju blažim u odnosu na osećanja bezvrednosti, napuštenosti i prevelikih zahteva sredine (Mitić i sarad., 2011). Za jedan broj mladih, ovo je maladaptivan način suočavanja sa stresom, dok za druge ostaje način reagovanja i u odraslom dobu. Ukoliko se dogodi da samopovređivanje ima za ishod smrt, tretira se kao izvršen suicid, iako osoba nije imala tu nameru (Dragišić Labaš, 2019). U razvijenom zemljama u opštoj populaciji mladih zastupljeno je sa 13% do 23%, a kod mladih sa psihičkim problemima od 50% do čak 70%. Češće se javlja u ženskoj populaciji. Prema nalazima u više zemalja dvoje od deset adolescenata starosti od 14. do 21. godine ima iskustvo samopovređivanja (Marković & Srdanović Maraš, 2019), dok se npr. u UK samopovređivanja među adolescentima kreću od 6,9 do 18,8% (Evans & Hurrell, 2016).

U Srbiji su u periodu 1990–2014. deca i adolescenti (10–19) činili 2,2% od ukupne smrtnosti uzrokovane samoubistvom (Penev, 2016). U periodu (2010–2019) opšta stopa⁶¹ suicida u Srbiji⁶² se menjala, i kretala od 17,4 (2011) do 13,5 (2019). Prema postojećim podacima u poslednjih 5 godina (2015–2019) stopa suicida je opadala.⁶³ Ukupan broj adolescenata i mladih odraslih (15–34) koji su izvršili suicid u analiziranih 10 godina iznosio je 1.159. Najveći broj mladih u ove dve starosne kategorije (15–24, 25–34) izvršio je suicid 2012. (144), a najmanji 2018. (82), što ukazuje i na opadanje broja izvršenih suicida u ovim starosnim kategorijama. U odnosu na ukupan broj umrlih u populaciji adolescenata i mladih, izvršeni suicidi, međutim, čine značajan procenat, koji se kreće od 9 do 13% (za posmatrani period) za razliku od grupe starijih od 65 godina u kojoj je ovaj odnos ispod 1%. Broj suicida u kategoriji adolescenata (15–24) je tri do četiri puta niži u odnosu na mlade odrasle (25–34). Poznato je da adolescenti i mladi znatno ređe vrše suicid u odnosu na starije od 65 godina, a posebno u odnosu na starije od 85 godina, ipak podaci ukazuju da je procenat izvršenih suicida starijih u odnosu na ukupnu smrtnost u starosnoj kategoriji preko 65 godina znatno niži u odnosu na ovu razmeru u grupi mladih (Statistički godišnjaci RS, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020).

Prema našem istraživanju iz 2001. godine, mladi (20–30) koji su hospitalizovani zbog pokušaja suicida u Beogradu, godinu dana ranije su se suočili sa: čestim svađama sa roditeljima (62 %), poslovnim neuspehom (53%), velikim finansijskim teškoćama (52%), nezaposlenošću (51%), razvodom, (10%), neverstvom supružnika (5%), neuspehom u školovanju (5%), češćim bračnim svađama (50%) (Dragišić Labaš, 2001).⁶⁴ Rizični faktori, potvrđeni datim istraživanjem, biće bliže sagledani u radu, a cilj ovih razmatranja je *postavljanje temelja* za programe prevencije suicida. S obzirom na to da se društveni i porodično rizični faktori s jedne strane podrazumevaju, a s druge često nedovoljno razmatraju, predstavice neke od rezultata stranih i naših istraživanja koji mogu bolje da

⁶⁰ Pod NSSP podrazumeva se grebanje i zasecanje kože, kidanje kože, čupanje kose, ujedanje, nanošenje opekotina... Najčešće započinje u između 12. i 15. godine, i uglavnom traje do 18. godine (Marković & Srdanović Maraš, 2019).

⁶¹ Broj osoba koje su izvršile suicid na 100.000 stanovnika.

⁶² Podaci su dobijeni iz Statističkih godišnjaka Republike Srbije, međutim zbog nepostojanja podataka o broju umrlih po polu u različitim starosnim kategorijama, potom prema načinu izvršenja suicida, kompletnija analiza nije moguća.

⁶³ Godine 2002. opšta stopa suicida u Srbiji je iznosila 19,3.

⁶⁴ Uzorak je činilo 30 mladih ispitanika i 30 starijih ispitanika (65+), lečenih u bolnici “Dr Laza Lazarević”. Istraživanje je rađeno u periodu 1995–1999. Primenjena je Pajkelova skala životnih događaja. Najčešći načini pokušaja suicida bili su – trovanje medikamentima, sečenje vena i vešanje. U ovom istraživanju su izdvojeni neki suicidalni faktori: društveni, porodični (povezani sa porodičnom disfunkcionalnošću i sa životnim ciklusom) i socijalno-psihološki. Društveno suicidalnim faktorima smatrani su – ekonomska kriza, nezaposlenost, poslovni neuspeh, velike finansijske teškoće, kao i rat koji je uticao na gubitak bliskih osoba, prisilnu migraciju (promena socijalne sredine) i gubitak prijatelja. U porodično suicidalne faktore, koji su povezani sa porodičnom disfunkcionalnošću, ubrajaju se – bračne i porodične svađe, razvod, neverstvo supružnika. Povezane sa životnim ciklusom porodice – odlazak dece iz porodice. Socijalno-psihološkim suicidalnim faktorima smatrani su – osećanje usamljenosti, uslovljeno nemanjem prijatelja, nesnalaženjem u novoj sredini, nebrigom društvenih institucija (Dragišić Labaš, 2001).

osvetle rizične faktore šireg društvenog konteksta “savremenog” ili “potrošačkog” društva, kao i specifično rizične faktore koji se nalaze u školskom okruženju i porodici.

Društveno rizični faktori za suicid mladih

Shvatanje postmodernog društva kao hiperpotrošačkog i onog u kome vlada paradoksalna sreća autora Lipoveckog (Lipovetsky, 2008) i opisivanje karakteristika ovog društva kao *društva gladnog duha* Mate Gabora (2019) mogu da posluže za razmatranje društveno rizičnih faktora zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, depresije i suicidalnog ponašanja adolescenata i mladih odraslih. Lipovecki savremeno društvo vidi kao društvo dokolice, hedonizma i groznice komfora u kome je udobno življenje postalo masovna strast, najviši cilj demokratskog društva i slavjen ideal. To je društvo u kome živi homo consumericus, prilagodljivi i neobični turbopotrošač, oslobođen starih klasnih kultura, nepredvidljiv u ukusima i kupovini. Opsednutost potrošnjom dovodi do frustracije u odnosu na dominantne životne standarde. Zbog internalizacije potrošačkih vrednosti i normi, ali i nemogućnosti da ih dostignu, mladi iz manje bogatih porodica osećaju se isključenim i frustriranim. Njihovu frustraciju povećava i stalna „konzumacija trgovačke sreće“ (reklame proizvoda) kojoj su izloženi preko TV-a, a sve ovo produbljuje psihološki nemir i osećanje promašenosti života (Lipovetsky, 2008, prema: Dragišić Labaš, 2019). Mate (2019: 292) slično navodi da danas živimo u “konzumerističkoj, za sticanjem, imidžom i akcijom ludoj kulturi koja jedino služi da produbi rupu u našoj duši ostavljajući nas praznijima nego pre”. U stvari, u *srcu* čoveka u savremenom društvu leži duhovna praznina jer se živi u društvu u kome vlada zavisnost od robe široke potrošnje, nafte, brze hrane, televizijskih programa, časopisa posvećenih tračevima o slavnima, i industrije izrasle iz kockanja i hedonizma. A sve navedeno uništava “dušu, telo i prirodu”. Za mlade ljude su danas važniji tzv. spoljašnji ciljevi (novac, slava, imidž) u odnosu na unutrašnje ciljeve (pronalaženje smisla, učenje, pomaganje drugima). Dakle, važniji je novac od smisla ili dobra finansijska situacija u odnosu na razvijanje smislene životne filozofije (Tvengi, 2018).

Osim potrošačkog, hedonističkog i kompetitivnog društva, ekonomske okolnosti stvaraju različite stresogene situacije. Tako se ekonomske krize, nestabilnosti na tržištu rada, nezaposlenost, gubitak posla i pad socijalnog statusa smatraju važnim društvenim faktorima koji mogu da naruše mentalno zdravlje i dovedu do suicidalnog ponašanja.⁶⁵ Ovakva društvena situacija utiče i na mlade, a posebno mlade odrasle, kao i adolescente čiji su članovi porodice izgubili posao. Nalazi ukazuju da je stopa samoubistva adolescenata i mladih u vreme rata na prostorima bivše Jugoslavije (1991–1995), a i nekoliko godina kasnije (sve do 2000) u vreme ekonomske i političke krize u Srbiji rasla, a takođe se navodi da je bio učestaliji i broj pokušaja suicida u vreme ekonomske krize (Jugović, Luković, 2012; Srna, 1997, prema: Dragišić Labaš, 2019). Ove nalaze potvrđuju i drugi autori, pa tako Čurčić (2001) navodi da je u tom periodu poljuljan krhki osećaj sigurnosti i zaštićenosti adolescenata, da je porastao broj mladih koji imaju depresivne tegobe, kao i broj pokušaja suicida.

Niži socioekonomski status povezan je s višim stopama suicida, dok je među nezaposlenima veća stopa samoubistva u odnosu na zaposlene, mada ima nalaza da su muškarci na višim pozicijama u npr. SAD-u u većem suicidalnom riziku (Kposowa, 2012). Siromaštvo i nizak socijalni kapital, prema nalazima velike nacionalne studije, povezani su sa suicidalnim ponašanjem adolescenata i mladih u Poljskoj (Orlewska et al., 2021). Tako se mladi iz različitih država koje se nalaze u postsocijalističkom tranzicionom periodu suočavaju sa sličnim problemima i rizicima poput visoke nezaposlenosti, nestabilnog i neuređenog tržišta rada, oskudnih stambenih resursa i oslanjanja na porodične resurse pri tranziciji u odraslost (Tomanović, 2012, prema: Dragišić Labaš, 2019). Osim nezaposlenosti mladih, jedan od “novih” rizičnih faktora koji dolaze iz društva su sve češći poslovi sa prekarnim statusom i vrsta ugovora Zero Hour Work, prema kome poslodavac ne garantuje da li će uopšte biti posla, kao ni minimum radnih sati (Filipović, 2018).

⁶⁵ Nalazi ukazuju da je mentalno zdravlje povezano s radnim i stambenim statusom. Tako da nezaposlene osobe kao i zaposleni sa slabo plaćenim i nesigurnim poslom i nezadovoljni radnim zadacima imaju lošije mentalne zdravlje. Na nezaposlenost se često nadovezuju i lošiji uslovi življenja, što sve zajedno narušava fizičko i mentalno zdravlje (Rogers & Pilgrim, 2014).

Migracije se takođe smatraju jednim od važnih društveno rizičnih faktora za suicid. Imigracija se povezuje sa smanjenom integracijom i kulturnim šokom (“doživljajem iskorenjenosti”) (Stack, 1981). U slučaju adolescenata rizik predstavlja pored velikih kulturnih razlika i doživljaj neprihvatanja i odbacivanja od strane vršnjaka, a mladih odraslih teškoće u nalaženju posla i adaptaciji. Na viši nivo stresa, uslovljen migracijom, mogu uticati i faktori kao što su razlike u etnicitetu, rasi i socijalnom statusu u odnosu na većinsko stanovništvo. Ukoliko period adaptacije adolescenata i mladih traje duže, ili je pak neuspešan, stres se povećava i “rešenje” se može naći u begu iz takve sredine putem suicida.

Porodični faktori rizični za suicid mladih

Porodični faktori koji se smatraju rizičnim za suicid adolescenata i mladih uključuju – lošu komunikaciju, slabu emotivnu povezanost članova, nisku kontrolu, česte roditeljske svađe, fizičke sukobe, prisustvo alkoholizma ili nekog drugog psihičkog poremećaja u porodici, kao i fizičko, psihičko i seksualno zlostavljanje dece. Adolescencija koja se vidi kao “nestabilan period” (Skinner, 2000: 277), koga karakterišu – samouverenost, želja za nezavisnošću i slobodom, isto kao i nesigurnost, bespomoćnost i traženje podrške, još je teži i kompleksniji u disfunkcionalnim porodicama. Tako je niža porodična kohezija i adaptabilnost, kao i niža emocionalna vezanost za majku i oca nađena među hospitalizovanim adolescentima koji su pokušali suicid u odnosu na one koji nisu u SAD-u (Sheftalla et al., 2013). Neke strane studije o pokušajima suicida među adolescentima takođe ističu “polnu razliku” u rizičnim faktorima, navodeći sukobe s roditeljima kao jedan od razloga za ovakvo ponašanje kod devojaka uz druge – odbačenost, usamljenost, krivica, a kod mladića: sukobe sa vršnjacima i sajberbuling (Orlewska et al., 2021).

Među hospitalizovanim adolescentima zbog pokušaja suicida u Srbiji ističu se upravo loši porodični odnosi, česti konflikti, nizak nivo kohezije, porodične organizacije i kontrole (Srna, 1997).⁶⁶ Loši bračni odnosi i nasilje između roditelja, a često i uvlačenje dece u ovakav odnos i zahtev da stanu na stranu jednog od roditelja se takođe povezuje sa češćim samopovređivanjima i pokušajima suicida adolescenata. Mladi, koji su svedoci nasilja među roditeljima, mogu vremenom da se suoče s različitim psihičkim stanjima i poremećajima kao što su: pesimizam, nisko samopoštovanje, depresija, problem sa agresivnim ponašanjem prema drugima, kao i autodestruktivno ponašanje – samopovređivanje i pokušaji suicida (LeFevre Sillito Salari, 2011).

Alkoholizam kao i zavisnost od drugih supstanci jednog ili oba roditelja, takođe je rizičan faktor za suicidno ponašanje.⁶⁷ “Alkoholičarska porodica” je uvek manje ili više disfunkcionalna, jer su u njoj poremećeni: uloge, hijerarhija, moć, komunikacija, emocionalni odnosi, porodični rituali, sistem vrednosti, psihičko zdravlje dece, a moguće su i sve vrste zlostavljanja (psihičko, fizičko i seksualno). U alkoholičarskim porodicama često je partnersko nasilje i smatra se da alkoholičari četiri puta češće psihički zlostavljaju svoje žene od nealkoholičara. Bračni parovi koji ekscesivno piju, imaju češće fizičke sukobe nego parovi u kojima je jedan partner zavisnik od alkohola (Jung, 2001). U ovakvim porodicama, deca su i svedoci i žrtve nasilja između roditelja. Prema našem istraživanju (Dragišić Labaš, 2019), partnerskog nasilja u porodicama u kojima su muškarci zloupotrebljavali alkohol, bilo je različitih vrsta nasilja. Žene su smatrale da su žrtve: psihičkog (oko 30%), ekonomskog (17%), fizičkog (13,2%) i seksualnog nasilja (2,4%). U skoro svim porodicama fizičkom nasilju nad majkama prisustvovala su maloletna ili punoletna deca. Adolescenti i mladi odrasli koji konzumiraju alkohol i druge psihoaktivne supstance su takođe u većem riziku za suicidno ponašanje. Prema podacima

⁶⁶ Autoritativno roditeljstvo, koje karakteriše visok nivo zahtevnosti i emocionalne rezonzivnosti, smatra se povoljnijim za mentalno zdravlje (smanjuje rizična ponašanja, depresiju i suicidno ponašanje) i blagostanje dece i adolescenata (King et al., 2018).

⁶⁷ Zastupljenost zavisnika od alkohola u grupi suicidanata kreće od 20% do 40%, a alkohol se često konzumira pre pokušaja ili izvršenog suicida. Muškarci koji konzumiraju alkohol šest puta češće, a žene čak dvadeset puta češće vrše suicid u odnosu na muškarce i žene nekonzumente (Innamorati et al., 2012).

istraživanja rađenog u Srbiji, kod 80% adolescenata koji su se samopovređivali (lečenih na klinici) nađena je zloupotreba PAS-a (Mitić i sarad. 2011).

Veliki broj istraživanja seksualnog zlostavljanja dece⁶⁸ dokazuje da su žrtve sklonije razvoju psihičkih poremećaja u odnosu na mlade koji nisu doživeli ovu vrstu zlostavljanja (Rogers & Pilgrim, 2014).⁶⁹ Rizik za suicid seksualno zlostavljanih osoba u opštoj populaciji je 16,6% (Brown et al., 1999, prema: King & Apter, 2003), a rizik za suicid je veći ukoliko je seksualno zlostavljanje izvršeno od strane oca, majke ili očuha. Rizik se takođe povećava ukoliko je uz seksualno prisutno i fizičko zlostavljanje u porodici, sukobi između roditelja, rana seksualna iskustva, rana trudnoća i kasnije fizičko nasilje od strane partnera (Romans et al., 1995, prema: King & Apter, 2003). Veliki broj zlostavljane dece (preko 60%) su prema jednom istraživanju imali suicidalne misli u godini pre istraživanja, ali su seksualno zlostavljana dva i po puta češće pokušavala suicid (Martin et al. 2016, prema: Dragišić Labaš, 2019). Ovakve nalaze potvrđuju i ranija istraživanja prema kojima je življenje u disfunkcionalnim porodicama, a posebno ukoliko je prisutno fizičko i seksualno zlostavljanje, visoko rizično za teži oblik depresije, kognitivne distorzije, beznade i pokušaje suicida mladih (Kienhorst et al., 1992, prema: King & Apter, 2003).

Školsko okruženje (buling i sajberbuling) kao rizičan faktor za suicidalno ponašanje

Šezdesete godine prošlog veka vezuju se za prva istraživanja vršnjačkog nasilja, sprovedena u Švedskoj i Norveškoj. Istraživači danas navode da milioni dece i adolescenata svake godine pate od viktimizacije vršnjaka, koja ih dovodi u stanje distresa, narušavanja slike o sebi i socijalne izolovanosti, a posledica ovoga može biti samoubistvo (Espelage & Holt, 2013, prema: Goldblum et al., 2015). Veliki broj incidenata u školskom okruženju povezan je sa bulingom (agresivno i nasilno ponašanje radi sticanja moći i prestiža), a rasprostranjenost nasilja u školi, u preko 40 zemalja, kreće se od 7% do 40%, a u SAD-u čak 75% (Essex, 2011). Smatra se da muškarci više koriste fizičko nasilje ili direktnu agresiju, a devojke tzv. relacionu ili indirektnu (socijalnu) agresiju (ogovaranje, iznošenje neistina o drugoj osobi, sa ciljem da se žrtva isključi iz grupe).

Indirektna ili socijalna agresija je rizičniji faktor za suicidalno ponašanje adolescenata (samopovređivanja i suicidalne misli), jer je u ovom periodu važno uspostavljanje dobrih odnosa s vršnjacima i formiranje novih socijalnih uloga. Navodi se da je fizički i verbalni buling više povezan sa suicidalnim idejama, a relaciji s pokušajima suicida (Barzilay et al., 2017, prema: Chen et al., 2020). Za razliku od bulinga ili "tradicionalnog" nasilja, sajberbuling ili digitalno nasilje, koje je danas sve rasprostranjenije, smatra se opasnijim. Procenjuje se da je digitalnim nasiljem ugroženo od 9% do 34% dece i adolescenata u zapadnim zemljama, ali se navode i podaci od 5,5% do čak 72% žrtava (Sampasa-Kanyinga et al., 2014). U Srbiji je takođe sajberbuling jedan od faktora rizika za suicidalno ponašanje dece i adolescenata.⁷⁰ Veoma visok procenat, i to 84% učenika srednje škole, i 64% učenika osnovne imalo je iskustvo sa ovom vrstom vršnjačkog zlostavljanja (Popadić & Kuzmanović, 2013).

Buling i sajberbuling su ozbiljni školski i sistemski problemi koji ugrožavaju mentalno i fizičko zdravlje mladih jer su povezani sa anksioznošću, depresijom, suicidalnim ponašanjem žrtava,

⁶⁸ „Hronično zlostavljanje u detinjstvu dešava se u porodičnoj klimi sveprisutnog jezivog straha u kojoj su ozbiljno poremećeni odnosi između deteta i onih koji se o njemu staraju. Preživeli opisuju karakterističan strah totalitarne kontrole nametnute nasiljem i pretnjama smrću, ćudljivim nametanjem beznačajnih pravila, povremenim nagradama i uništavanjem svih drugih odnosa posredstvom izolovanosti, tajnovitosti i izdajstva“ (Luis Herman, 2010: 166).

⁶⁹ Nije poznat broj seksualno zlostavljane dece, jer se ova vrsta zlostavljanja najčešće krije i ne prijavljuje. Češće seksualno zlostavljanje prijavljuju žene u odnosu na muškarce. Prema nekim istraživanjima, u Britaniji i SAD-u procenat seksualnog zlostavljanja pre 18. godine kreće se od 10 do skoro 40% (Rogers & Pilgrim, 2014).

⁷⁰ Ispitivanje sajberbulinga u odnosu na afektivnu i kognitivnu empatiju adolescenata (12–19) u Hrvatskoj, ukazuje da muškarci sa niskim nivoom empatije (obe vrste) čine više sajbernasilja u odnosu na devojke, dok oni sa niskim nivoom kognitivne empatije doživljavaju više sajbernasilja (Šincek i sarad., 2020).

zloupotrebom PAS-a, padom školskog uspeha, ali i sa ubistvima u školskom okruženju. Tvengi (2018), analizirajući veliki broj baza podataka o adolescentima i mladima u SAD-u zaključuje da je tzv. Aj-generacija ili "internet generacija" u većem riziku za razvoj depresije i suicidalnog ponašanja u odnosu na prethodne generacije.⁷¹ Jedan od glavnih razloga ovome je što adolescenti i mladi provode više vremena na društvenim mrežama, dok su socijalni kontakti "licem u lice" znatno smanjeni, tako da "društvene mreže, izgleda, najviše utiču na mentalno zdravlje najmlađih tinejdžera, one mogu da potaknu anksioznost među najosetljivijima, i oni koji najviše priželjkuju lajkove, često su baš oni koji su najosetljiviji po pitanju mentalnog zdravlja" (Tvengi, 2018: 106-107). Autorka takođe ističe da postoji mogućnost, koju još treba proveriti, da je dolazak smartfona povećao broj suicida u populaciji mladih. I na kraju, ono što su mnoga istraživanja pokazala, jeste povezanost upotrebe ovih telefona, tj. društvenih mreža sa lošijim mentalnim zdravljem mladih.⁷²

Zaključak

Suicidno ponašanje adolescenata i mladih je kompleksan fenomen koji je neophodno posmatrati sa makro i mikro nivoa ili analizirati različite faktore rizika, koji dolaze iz društva, okruženja i porodice, kao i ličnosti ili "psihološki ugao" koji je u ovom radu izostavljen. Navedene rizične faktore trebalo bi imati u vidu pri izradi programa prevencije suicida. Program treba da bude namenjen, pre svega, adolescentnoj populaciji, koja se smatra najosetljivijom, i čije odrastanje mogu da prate različite traume. Osim društveno i porodično rizičnih faktora, adolescenti su izloženi različitim vrstama nasilja u školskom okruženju koje je moguće menjati kroz ove programe. Škola može da bude važan i rizični i protektivni faktor za suicidalno ponašanje učenika. U posebnom riziku za buling i sajberbuling su grupe mladih različite etničke, religijske i "rasne" pripadnosti i seksualne orijentacije od one koja se smatra "povlašćenom" u određenoj kulturi. Negativni socijalni stereotipi prema "drugacijim" grupama utiču na negativne stavove adolescenata (pojačavaju ih i slični negativni porodični stavovi) koji mogu agresiju da usmere upravo ka mladim pripadnicima ovih grupa kao jedan vid diskriminacije, dok žrtve agresiju mogu da usmere ka sebi i počine suicid.

Adolescentima, koje prate mnogi izazovi i rizici u današnjem savremenom društvu, odrastanje predstavlja *trnovit* put do razvoja novog identiteta, a neki od njih neće moći da se izbore s različitim stresnim okolnostima. Mladi odrasli se takođe suočavaju s nizom sličnih problema, mada više vezanim za nezaposlenost, duže ostajanje u porodicama porekla, finansijske probleme i porodične i bračne nesuglasice, kao i zavisnost od PAS-a. Na kraju treba istaći da samoubistvo adolescenata i mladih odraslih predstavlja ozbiljan problem, i zahteva znatno veću pažnju mnogih država, institucija i stručnjaka, više istraživanja i kampanja za prevenciju suicida namenjenih mladima. U Srbiji, uz sve ovo, potrebni su i Centri za mentalno zdravlje mladih u zajednici i obimniji statistički podaci o suicidu generalno, kao i za starosnu kategoriju 15–34.

⁷¹ Bebi-bumeri (1946-1964); Generacija X (1965-1979); Milenijalci (1980-1994); Aj-generacija (1995-2012). Aj-generacija, ističe Tvengi (2018), nije tako samosvesna i puna samopouzdanja kao milenijalci. Aj-generacija je narcisoidnost milenijalaca zamenila distanciranošću i cinizmom, koje su se prve pojavile u učionici.

⁷² Istraživanje rađeno u SAD-u o samoproceni sreće među adolescentima pokazuje da oni koji provode više vremena u aktivnostima vezanim za ekran češće se osećaju nesrećno, nasuprot drugoj grupi koja provodi manje vremena. Više vremena provedeno uz ekran uzrokovalo je usamljenost, anksioznost i depresiju, kao i smanjenu emocionalnu povezanost sa drugima. Drugo istraživanje nalazi da mladi koji se osećaju usamljenima korišćenjem društvenih mreža pojačavaju ovo osećanje, a takođe ima podataka o skraćanju sna jer mladi ne mogu uveče „da ostave telefone“. Uskraćivanje sna se povezuje sa nizom problema kao što su umanjena sposobnost razmišljanja, podložnost bolestima, povećanje telesne težine... (Tvengi, 2018).

Literatura

- Chen Y., Ying Ho, H., Hsiao, R. Lu W., & Yen C. (2020). Correlations between Quality of Life, School Bullying, and Suicide in Adolescents with Attention-Deficit Hyperactivity Disorder, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 3262. <https://doi.org/10.3390/ijerph17093262>
- Dragišić Labaš, S. (2019). *Samoubistvo – različiti diskursi*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja i JP Službeni glasnik.
- Dragišić Labaš, S. (2019). Partnersko nasilje, tradicionalni stavovi i upotreba alkohola u Srbiji, *Crimen*, 10 (2), 109-121.
- Dragišić-Labaš, S. (2001). Suicidalno ponašanje starih i mladih osoba, *Sociologija*, 43 (4), 363-376.
- Evans, R., & Hurrell, C. (2016). The role of schools in children and young people's self-harm and suicide: systematic review and meta-ethnography of qualitative research, *BMC Public Health*, 16, 1–16. <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/s...>
- Filipović, M. (2018). *Društveni žigovi, sociološki eseji*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Goldblum, P., Espelage L.D., Chu, J., & Bongar, B. (2015). *Youth Suicide and Bullying: Challenges and Strategies for Prevention and Intervention*. New York: Oxford University Press.
- Herman, L. Dž. (2010). *Trauma i oporavak*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Hill, M.R., Kaplow, B. J., Oosterhoff, B., & Layne. M.C. (2019). Understanding grief reactions, thwarted belongingness, and suicide ideation in bereaved adolescents: Toward a unifying theory. *J. Clin. Psychol.* 75, 780-793. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide>
- Innamorati, M., Pompili, M., Lester, D., Yang, B., Amore, M., Di Vittorio, C., & Girardi, P. (2012). Economic Crises and Suicide. In: Pompili, Maurizio (edit.) *Suicide: A Global Perspective*. Sharjah: Bentham Science Publishers.
- Jung, J. (2001). *Psychology of Alcohol and Other Drugs, A Research Perspective*. USA: Sage Publication. Inc.
- King, A.K., Vidourek, A.R., Yockey, A.R., & Merianos L.A. (2018). Impact of Parenting Behaviors on Adolescent Suicide Based on Age of Adolescent, *Journal of Child and Family Studies*, 27: 4083-4090. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6747480>
- King, A.K., & Apter, A. (2003). *Suicide in Children and Adolescents*. Cambridge University Press.
- Kposowa J. A. (2012). Suicide and Economic Status, in: Shrivastava, Amresh, Kimbrell, Megan, Lester, David (edit.) (2012). *Suicide From A Global Perspective: Psychosocial Approaches. Psychology of Emotions, Motivations and Actions*. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- LeFevre Sillito, C. & Salari, S. (2011). Child Outcomes and Risk Factors in U.S. Homicide-Suicide Cases 1999–2004, *J Fam Viol*, 26: 285–297. <https://www.researchgate.net/profile/publication/links>
- Lipovetsky, G. (2008). *Paradoksalna sreća, Ogled o hiperpotrošačkom društvu*. Zagreb: Antibarbarus.
- Mate, G. (2019). *U svetu gladnog duha*. Beograd: Kontrast.
- Marković, J., & Srdanović Maraš, J. (2019). Nesuicidalno samopovređivanje kod mladih, U: Ćurčić (ured.) *Adolescencija, šansa, romansa i psihopatologija*. Beograd: Dereta.
- Mitić, M., Đukić-Dejanović, S., Krasić, D., & Ranković, M. (2011). Psihološko-bihevioralne karakteristike samopovređivanja adolescenata, *Engrami*, 33, 1: 21–28.
- Orlewska, K., Orlewski P., & Klusek J. (2021). Suicide among Polish Adolescent - A 20 Year Analysis, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 3190.

<https://www.mdpi.com> > 18 > 3190

Penev, G. (2016). Samoubistva u Srbiji u kontekstu savremenih demografskih i društvenoekonomskih promena, Doktorska teza, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Pompili, M. (Ed.) (2012). *Suicide: A Global Perspective*. Sharjah: Bentham Science Publishers.

Rogers, A., & Pilgrim, D. (2014). *A Sociology of Mental Health and Illness*. New York: Open University Press.

Sampasa-Kanyinga, H., Roumeliotis, P., & Xu, H. (2014). Associations between Cyberbullying and School Bullying Victimization and Suicidal Ideation, Plans and Attempts among Canadian School children, *Plos One* 9(7).1–9.

<https://journals.plos.org> > [plosone](https://journals.plos.org/plosone) > [article](https://journals.plos.org/plosone/article) > [journal.po.](https://journals.plos.org/plosone/article)

Sheftalla, H. A., Mathiasa, W.C., Furr, M., & Dougherty, M.D. (2013). Adolescent attachment security, family functioning, and suicide attempts, *Attachment & Human Development*, 15(4), 368-383.

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov> > [articles](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles) > [PMC3713165](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3713165)

Statistički godišnjak Republike Srbije (2011, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019). Beograd: Republički zavod za statistiku.

Stack, S. (1981). The Effect of Immigration on Suicide: A Cross National Analysis, *Social Psychology*, 2(3), 205-218.

Van Meter, A. R. Paksarian, D. & Ries Merikangas, K. (2019). Social Functioning and Suicide Risk in a Community Sample of Adolescents, *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 48(2), 273–287.

<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov> >

Wodarski, J. S., Dulmus, C. N., & Wodarski, L. A. (2003). *Adolescent Depression and Suicide: A Comprehensive Empirical Intervention for Prevention and Treatment*. Charles C Thomas.

Ćurčić, V. (2001). Adolescencija u vrtlogu, u: Ćurčić (ured.) *Adolescencija - Drama jedne mladosti u Srbiji 1990-2000*. Beograd: IP “Žarko Albulj“

Šincek, D., Duvnjak, I. & Tomašić Humer, J. (2020). Empathy and gender effects on cyber-violence among Croatia, *Psihologija*, 53(4), 377-393.

WHO, 2019 <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide>

Suicidal behavior in adolescents and young adults: risk factors

Sladana Dragišić Labaš⁷³
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Abstract: In this paper, we consider risk factors for suicidal behavior (suicidal thoughts, suicide attempts and suicide) of adolescents and young adults, aged 15 to 34, in social, family and school context. Some relevant social factors are: competitive consumerist society, that “of the hungry spirit”, economic crisis, unemployment, migration and negative social attitudes towards members of different ethnic and “racial” groups. Risk factors associated with family are: low cohesion and support, insufficient control, conflicts and dysfunctional patterns of communication, addiction, domestic violence and various types of child abuse (physical, mental, sexual). An unsupportive school environment that includes bullying and cyber bullying is also a very important factor for adolescent suicidal behavior. Therefore, these factors should be taken into account when designing a suicide prevention program.

Key words: adolescents, young adults, suicidal behavior, social factors, family factors, school environment.

⁷³ Sladana Dragišić Labaš, Full Professor, sladjadl@yahoo.com

CYBER BULLYING I CYBER CRIMINAL - NASILJE PUTEM INTERNETA

*Mr.sc. Anel Ramić⁷⁴, magistar pravnih nauka
Viši asistent na Islamskom pedagoškom fakultetu u Bihaću*

Sažetak: *Nasilje preko interneta, u svijetu poznato kao cyber bullying, pojam je za svaku komunikacijsku aktivnost računarskom tehnologijom, koja se može smatrati štetnom, kako za pojedinca, tako i za opšte dobro. Ovaj oblik nasilja nad djecom obuhvata situacije kad je dijete izloženo napadu nekog drugog djeteta, tinejdžera ili grupe djece ili odrasle osobe, putem interneta ili mobilnog telefona. Zbog često nedovoljne medijske pismenosti roditelji i učenici ne poznaju dovoljno sve moguće opasnosti koje internet i društvene mreže mogu uzrokovati. Upravo i cilj ovoga rada jeste da ukažemo koliko nepoznavanje ovog problema može negativno uticati na socijalizaciju i odrastanje djece, ali i uticati da djeca postanu žrtve nasilja putem interneta. Fokus ovog rada je na roditeljima i njihovom poznavanju cyber bullyinga, kao i cyber kriminala, te njegovim posljedicama.*

Ključne riječi: *cyber bullying, kompjuterski kriminalitet, sigurnost, zaštita, prevencija.*

Opasnosti ili rizici korišćenja digitalnih medija

U literaturi se opasnosti ili rizici korišćenja digitalnih medija grupišu u četiri kategorije: rizici u vezi sa ponašanjem, rizici u vezi sa neprimjerenim sadržajem, rizici u vezi sa kontaktiranjem nepoznatih osoba i komercijalni rizici (Livingstone i dr., 2017).

Studije su pokazale da postoji nekoliko faktora bitnih za zaštitu djece od potencijalnih opasnosti na digitalnim medijama. Prije svega, to je dobra komunikacija, odnosno uspostavljeno povjerenje između roditelja i djece, zatim da sami roditelji primjenjuju pozitivno digitalno ponašanje, kao i da uključuju djecu u postavljanje ograničenja (Čengić, 2019).

Istraživanje koje je sprovedeno u Bosni i Hercegovini četiri godine ranije, pokazalo je da 90.5% djece urasta od 9 do 17 godina ima profil na nekoj od društvenih mreža. Najpopularniji je Fejsbuk na kojem profil ima 67.3% ispitanika, a onda Instagram na kojem profil ima 62.8% djece od ukupnog uzorka. Kada su u pitanju razlozi korišćenja interneta, prvi je dopisivanje sa prijateljima za 67% ispitanice djece, a zatim slijedi traženje zanimljivih sadržaja za 44% ispitanika i preuzimanje filmova i muzike za 36% ispitanika (Muratbegović i Vujović, 2016).

Korišćenje digitalnih medija i društvenih mreža nije jednostavno i bezopasno i roditelji su pod stalnom brigom i oprezom da li će dijete biti izloženo govoru mržnje, pornografiji ili postati meta pedofila ili krađe identiteta ili profila. Čak i prije nekoliko godina, kada društvene mreže nisu bile toliko široko rasprostranjene i popularne među najmlađom populacijom, preko 50% roditelja kao najveću opasnost je navelo onlajn interakciju sa nepoznatim osobama (Pew Research Center, 2012). Istraživanja su takođe pokazala da se dječije onlajn mogućnosti i rizici nalaze u pozitivnoj korelaciji – što imaju više mogućnosti, više su otvoreni ka potencijalnim rizicima, i obrnuto (Livingstone & Helsper, 2010; Livingstone, 2014).

Rizici u vezi sa korišćenjem digitalnih i onlajn medija, prema istraživanju EU Kids Online, mogu razvrstati u četiri kategorije: rizici u vezi sa ponašanjem, rizici u vezi sa neprimjerenim sadržajem, rizici u vezi sa kontaktiranjem nepoznatih osoba i komercijalni rizici (Livingstone i dr., 2017).

⁷⁴ anelramic77@hotmail.com

Tabela 1: Rizici u vezi sa korišćenjem digitalnih i onlajn medija (Livingstone i dr., 2017).

Rizici u vezi sa ponašanjem	Bullying, sexting, zloupotreba ličnih podataka i sl.
Rizici u vezi sa neprimjerenim sadržajem	Pornografija, nasilje, rasistički, netačni ili zavaravajući sadržaji i sl.
Rizici u vezi sa kontaktiranjem	Praćenje, uznemiravanje, krađa identiteta i sl.
Komercijalni rizici	Prekomjerna izloženost reklamama i prikrivenom oglašavanju, kupovine u aplikacijama, onlajn prevare.

Ono što roditeljima uveliko otežava kontrolu i nadzor upotrebe medija njihove djece jeste nedostatak regulacije i jasnih pravila u onlajn prostoru. Roditeljima nije lako da nadgledaju i monitorišu djecu čije tehničke vještine često prevazilaze njihove lične (Tripp, 2011), kao ni zbog činjenice da zbog široke dostupnosti interneta ne mogu da ograniče njegovu upotrebu, niti da znaju u svakom trenutku šta djeca rade onlajn (Clark, 2011). Na internetu i društvenim mrežama svako može postavljati sadržaj kakav želi, bez ikakve regulacije. Za razliku od regulisanih medija, kao što je televizija, na kojima postoje različiti mehanizmi zaštite poput zabrane sadržaja, vremenskog ograničenja emitovanja i odgovarajućeg označavanja sadržaja prema starosnoj dobi, ili pak postojanje tehničke zaštite kao što su pin kodovi koje roditelji mogu da postave za određene programe, područje onlajn medija je mnogo veći izazov, jer ništa od navedenog se ne može dosljedno sprovesti (Čengić, 2019).

Ono što roditelji ipak mogu da učine jeste da koriste različite aplikacije za nadziranje i praćenje dječijih digitalnih uređaja. Instaliranje takvih aplikacija omogućava roditeljima da kontrolišu i prate aktivnosti djece i na taj način ih barem djelimično zaštite od negativnog sadržaja i svih ostalih prijetnji koje vrebaju u neregulisanom onlajn prostoru. Aplikacije se razlikuju u zavisnosti od toga šta se sve može pratiti pomoću njih, ali neke od najčešćih funkcija jesu: praćenje vremena provedenog na pametnom telefonu ili čak na određenim društvenim mrežama, mogućnost zabrane pristupa određenim sajtovima ili društvenim mrežama, praćenje dolaznih i odlaznih poziva, kao i čitanje poruka, ograničavanje preuzimanja pojedinih aplikacija i igranja igrica, pregled istorije pretraživanja na internetu kao i mnogo drugih opcija. Još jedna bitna funkcija pojedinih aplikacija jeste geo-lokator, koji omogućava roditeljima da u svakom trenutku znaju kuda se kreće i gdje se tačno nalazi njihovo dijete.

Govoreći o rizicima i opasnostima na digitalnim medijima ukazujemo i na značaj zdrave komunikacije roditelja i djece, koja je zapravo i najbolja prevencija ovih neželjenih pojava. Zato je povjerenje, zdrava komunikacija i kontrola, ljubav i uzajamno poštovanje najbolje preventivno sredstvo za bilo koji vid socijalno neprilagođenog ponašanja djece i adolescenata (Macanović, 2015).

Cyber bullying - moderan oblik virtuelnog nasilja

Krajem XX i početkom XXI vijeka zbog ekspanzije informaciono-komunikacione tehnologije i globalizacije u svijetu, kao i brojnih društvenih kriza usljed ekonomske nestabilnosti i socijalne krize javljaju se i neki neželjeni oblici ponašanja kod mladih koji su sve učestaliji i intenzivniji. Razvoj novih komunikacijskih sredstava je donio niz pozitivnih stvari u naše živote, i olakšao svakodnevni život, međusobnu komunikaciju i sveukupnu dostupnost informacija. Ali, kao i sve, ono sa sobom donosi neke negativnosti, a elektronsko nasilje jedna je od njih (Macanović, 2020:90).

Elektronsko nasilje Miladinović i Petričević (2013: 247) definišu kao “agresivan, tendenciozan akt koji grupa ili pojedinac sprovodi koristeći elektronska sredstva komunikacije, u više navrata i tokom

dužeg perioda protiv žrtve koja ne može lako da se odbrani”. U svijetu se za ovo nasilje koristi termin cyberbullying, što se prevodi kao internet zlostavljanje.

Postoje specifičnosti nasilja putem interneta koje ga razlikuju od nasilja u neposrednom odnosu, a to su:

- Može biti prisutno 24 sata, svih sedam dana u sedmici,
- Izloženost i kod kuće i na mjestima koja su ranije bila sigurna za dijete,
- Publika i svjedoci mogu biti mnogobrojniji i brzo se povećavaju,
- Anonimnost pojačava osjećaj nesigurnosti kod žrtve,
- Zlostavljanje putem interneta može biti prisutno među vršnjacima, a mete mogu biti i odrasli kao na primjer nastavnici i učitelji (Buljan – Flander, 2010).

U Tagget priručniku za zaštitu djece i omladine od nasilja na internetu (2013) sajber nasilje se definiše kao „upotreba tehnologije da bi se neko namerno i sistematski maltretirao. Može da se dogodi svakome, u bilo koje doba, bilo gde” i uključuje:

1. Uvredljive tekstove i mejlove.
2. Postavljanje poruka ili slika neprijatnog sadržaja.
3. Imitiranje drugih na internetu.
4. Isključivanje drugih na internetu.
5. Tagovanje neprikladnih slika na internetu.
6. Neprikladne diskusije (Bogavac, Popadić, 2013:3).

Sajberbuling predstavlja svaki oblik vršnjačkog nasilja u virtuelnom svijetu i predstavlja relativno nov pojam kako u svijetu, tako i kod nas, koji je uveliko raširen. Postoji mali broj istraživanja vezanih sa ovaj fenomen, šira javnost nije upoznata sa konceptom sajber nasilništva, a u medijima se sporadično spominje. Djeca su upravo ta koja najviše vremena provode na internetu, a nisu svjesna opasnosti koje im tamo prijete, kako od sajberbulinga tako i od drugih vrsta virtuelnog kriminogenog ponašanja (Macanović, 2020:95).

Metodološki okvir istraživanja

Predmet ovog istraživanja je sagledavanje učeničkog korištenja interneta i utjecaj roditelja u kontroli i odgoju o korištenju istog.

Osnovni cilj istraživanja je da sagledamo koliko su roditelji i učenici upoznati sa cyber kriminalom i njegovim posljedicama, kako učenici provode vrijeme na internetu i u kojoj mjeri ih roditelji kontrolišu, s kim se dopisuju, koje sadržaje razmjenjuju, ko su im internet prijatelji i koliko su sigurni na internetu.

Osnovna hipoteza ovog naučno-istraživačkog rada je da roditelji i učenici u dovoljnoj mjeri ne poznaju šta je cyber kriminal i koje su njegove posljedice.

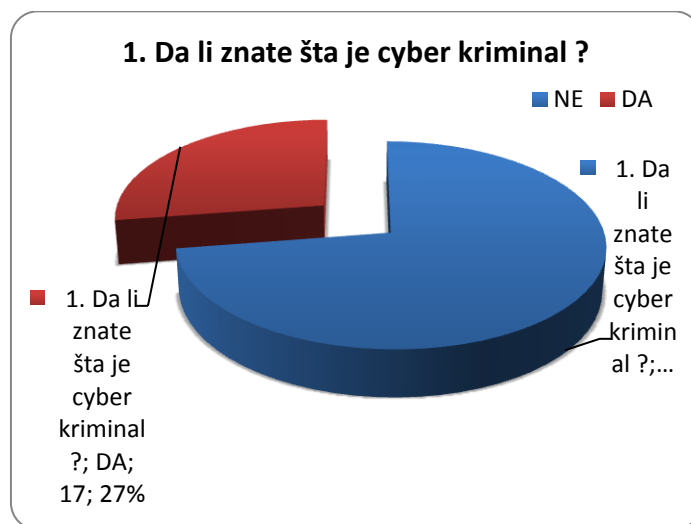
Anketirano je 55 roditelja raznih obrazovnih profila i socijalnog statusa i 94 učenika završnog razreda osnovne škole Harmani I u Bihaću. Istraživanje je provedeno u toku 2020. godine.

Zbog obimnosti samog istraživanja u radu ćemo prikazati rezultate istraživanja koje se odnose na roditelje i njihovo poznavanje cyber kriminala.

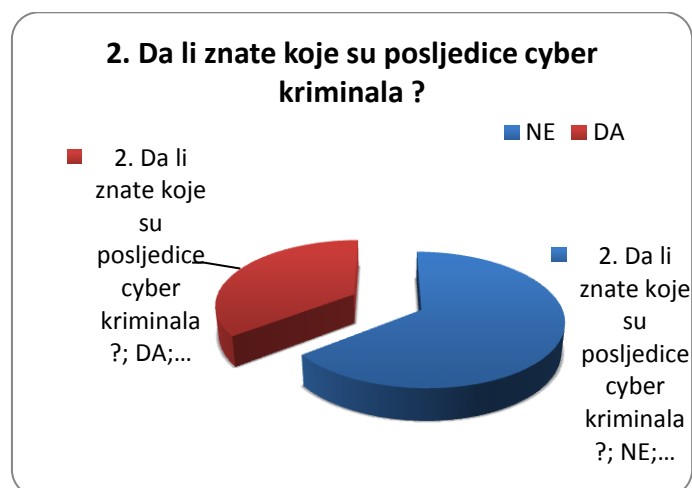
Rezultati istraživanja i diskusija

U narednom dijelu rada predstavimo samo dio istraživanja koje smo sproveli zbog obimnosti rezultati istih, te predstaviti hipoteze koje se odnose prvenstveno na roditelje i njihovo poznavanje ove problematike.

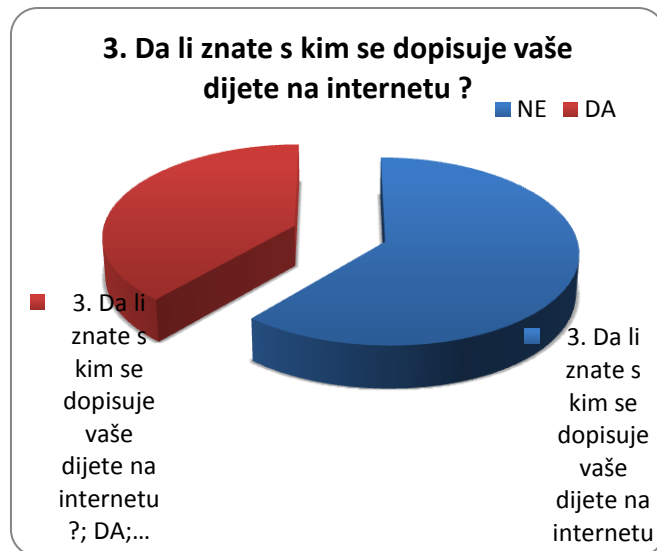
Rezultati ankete za roditelje:

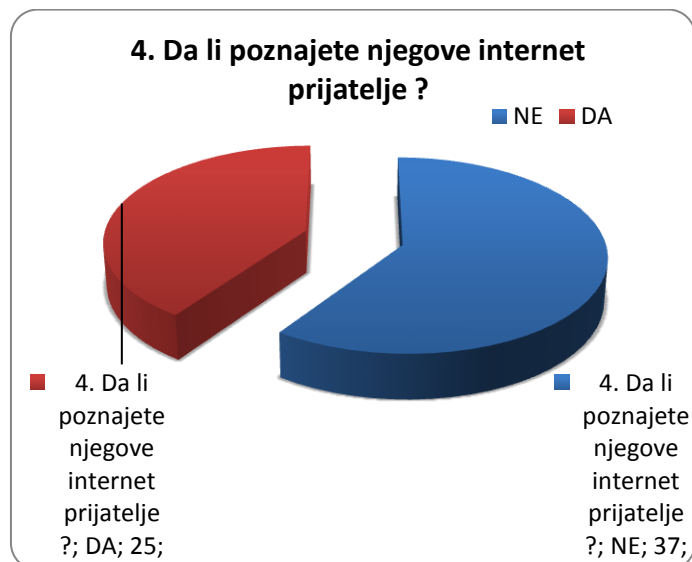
Iz navedenog grafikona uočavamo da 73% roditelja zna šta znači cyber kriminal dok 27% ne zna značenja ovog pojma. Ovi podaci ukazuju da su roditelji još u velikoj mjeri informatički nepismeni i da im je potrebna edukacija kako iz ove oblasti, tako i o sigurnosti djece na internetu i mogućim posljedicama.

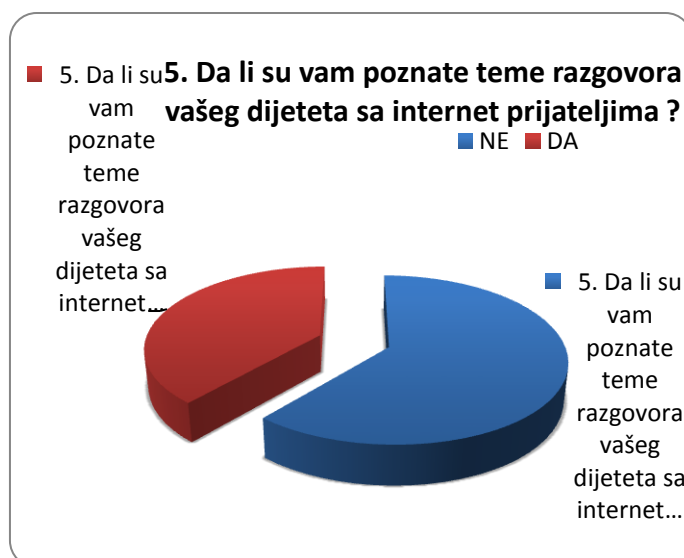
Iz prikazanog grafikona uočavamo da je 65% roditelja upoznato sa posljedicama cyber kriminala, dok 35% nije. I ovi podaci ukazuju na neophodnost edukacije roditelja o ovom problemu koji je sve više prisutan među mladima.

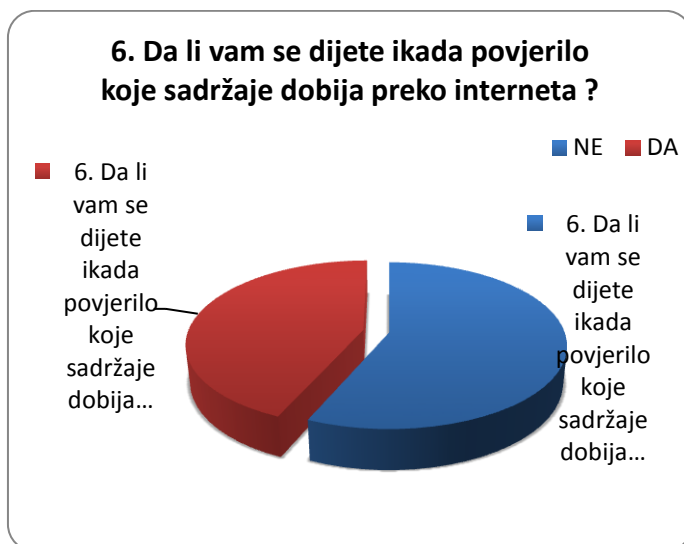
Iz prikazanih podataka uočavamo da 61% roditelja kontroliše svoje dijete i da znaju s kim se dopisuje, dok 39% roditelja ne zna s kim se dijete dopisuje na internetu. Važnost kontrole djeteta je podjednako važna kako i van kuće tako i na društvenim mrežama. Upravo zbog toga neophodna je stalna kontrola uz upotrebu raznih aplikacija kako dijete ne bi postala žrtva cyber nasilja.

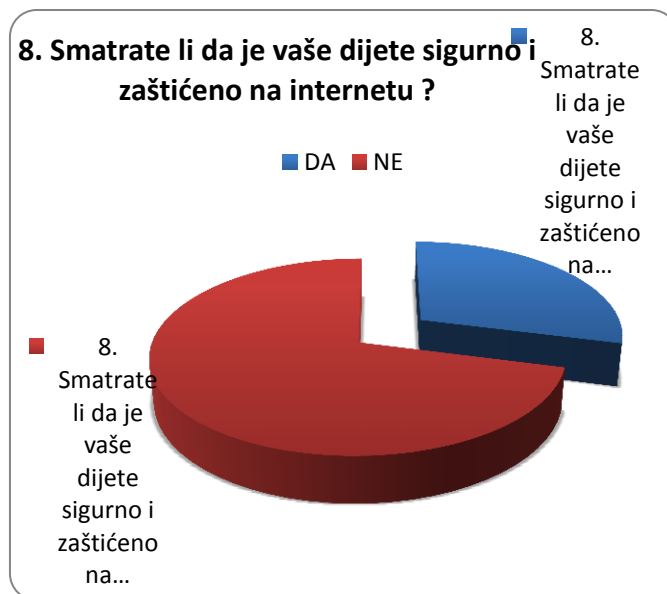
Iz prikazanih podataka koje smo predstavili na grafikonu evidentno je da 60% roditelja poznaje prijatelje djeteta na internetu i društvenim mrežama, dok 40% ne poznaje njegove prijatelje. I ova činjenica ukazuje da roditelji često ne znaju s kim se njihova djeca dopisuju što se često može zloupotrebiti u komunikaciji sa nepoznatim osobama.

Roditelji, njih 39% tvrde da ne znaju teme razgovora njihove djece sa njihovim internet prijateljima, dok njih 61% smatraju da znaju tematiku njihovog razgovora. Jako je bitno da roditelji poznaju s kim se djete dopisuje, ali i da znaju na koje teme razgovaraju i razmjenjuju nformacije.

Uvidom u predstavljene podatke uočavamo da 56% roditelja tvrdi da im se djeca povjeravaju koje sadržaje dobijaju preko interneta, dok njih 44% tvrdi suprotno. Komunikacija djece i roditelja je veoma važna, posebno povjerenje između njih koje zapravo predstavlja važan protektivni faktor u sprečavanju brojnih rizičnih faktora, pa tako i elektronskog nasilja.

Podaci predstavljeni u ovom grafikonu ukazuju da 29% roditelja smatra da je njihovo dijete sigurno i zaštićeno na internetu, dok 71% roditelja smatra da nije. Ovi podaci ukazuju na činjenicu da su i roditelji svjesni opasnosti koje vrebaju na internetu i da su svjesni posljedica koje mogu izazvati.

Umjesto zaključka

Naš cyber prostor nije ostao nedodirnut mnogim od oblika cyber kriminala. Posljedice nasilja preko interneta ponekad mogu biti ozbiljnije i štetnije od nasilja u stvarnom svijetu. Iz ankete je vidljivo da roditelji nisu dovoljno upućeni u svakodnevni rad njihove djece na internetu da li zbog nedovoljnog poznavanja rada na računaru, zbog apsolutnog povjerenja prema svojoj djeci ili zauzeti svakodnevnim obavezama i egzistencijalnom problematikom. Takođe, iako to u ovom radu nismo predstavljali, a na osnovu analize ankete učenika, vidljivo je da određeni broj učenika čine radnje koje se mogu okarakterisati cyber kriminalom, da nisu svjesni posljedica koje prouzrokuju ovim postupcima, jer ih ponekad rade iz zabave, nekada da pokažu svoje vještine ali i zbog nemogućnošću otkrivanja identiteta nasilnika (počinioca) kažnjavanja ovih kriminalnih radnji. Najbolji način prevencije je svakako edukacija djece, roditelja i nastavnika, a posebno edukacija djece u ranom uzrastu o sigurnom korišćenju interneta i digitalnih tehnologija generalno. Takođe, digitalnoj pismenosti, kao jednom od oblika medijske pismenosti treba dati veći značaj, pogotovo zato što mladi danas većinu vremena provode na internetu.

LITERATURA

- Bogavac, Lj., Popadić, D. (2013). Tagged priručnik za zaštitu dece i mladih od sajber nasilja. YES I AM stručni časopis za prevenciju seksualnog nasilja. 2, str. 68- 74.
- Buljan Flander, G. (2010) Internet i djeca-trebamo li brinuti. U: Nasilje nad djecom i među djecom. (str. 13-22). Osijek: Filozofski fakultet.
- Čengić, L. (2019). Medijsko opismenjavanje u porodici i preporuke za implemntaciju projekata unapređenja medijske pismenosti u okviru porodice u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Mediacentar.
- Čengić, L. (2019). Medijsko opismenjavanje u porodici i preporuke za implemntaciju projekata unapređenja medijske pismenosti u okviru porodice u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Mediacentar.

- Clark, L.S. (2011). Parental Mediation Theory for the Digital Age. *Communication Theory* 21(4). doi 10.1111/j.1468-2885.2011.01391.x
- Livingstone, S. (2014) Developing social media literacy: how children learn to interpret risky opportunities on social network sites. *Communications*, 39(3). doi 10.1515/commun-2014-0113
- Livingstone, S., & Helsper, E. (2010). Balancing opportunities and risks in teenagers' use of the internet: The role of online skills and internet self-efficacy. *New Media & Society*, 12(2). doi 10.1177/1461444809342697
- Livingstone, S., Ólafsson, K., Helsper, E. J., Lupiáñez-Villanueva, F., Veltri, G. A., & Folkvord, F. (2017). Maximizing Opportunities and Minimizing Risks for Children Online: The Role of Digital Skills in Emerging Strategies of Parental Mediation. Livingstone, S. (2014) Developing social media literacy: how children learn to interpret risky opportunities on social network sites. *Communications*, 39(3). doi 10.1515/commun-2014-0113
- Macanović, N. (2014). Kriminogena inficiranost učenika. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
- Macanović, N. (2015). Pedagoške aktuelnosti. Banja Luka. Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
- Macanović, N. (2020). Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Miladinović, A., Petričević, V. (2013) Elektronsko vršnjačko nasilje. U: Vršnjačko nasilje- etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva (str. 245-258). Laktaši: Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka i Hans Zajdel fondacija.
- Muratbegović, E. i Vujović, S. (2016). Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike. Sarajevo: Save the Children.
- Tripp, L. M. (2011). 'The computer is not for you to be looking around, it is for schoolwork': Challenges for digital inclusion as Latino immigrant families negotiate children's access to the internet. *New Media & Society*, 13(4). doi 10.1177/1461444810375293

CYBER BULLYING AND CYBER CRIMINAL - INTERNET VIOLENCE

Summary

Internet violence, known worldwide as cyber bullying, is a term for any communication activity with computer technology, which can be considered harmful, both for the individual and for the common good. This form of violence against children includes situations where a child is attacked by another child, teenager or group of children or an adult, via the Internet or a mobile phone. Due to the often insufficient media literacy, parents and students do not know enough about all the possible dangers that the Internet and social networks can cause. Precisely the aim of this paper is to point out how much ignorance of this problem can negatively affect the socialization and growth of children, but also affect the fact that children become victims of violence via the Internet. The focus of this paper is on parents and their knowledge of cyber bullying, as well as cybercrime, and its consequences.

Keywords: cyber bullying, computer crime, security, protection, prevention.

ПРОГРАМИ ЗА МЛАДЕ НОВИХ ГЕНЕРАЦИЈА У ФУНКЦИЈИ ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

тр Илија Трнинић⁷⁵

*докторанд Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци
„Perceptuum mobile – Институт за развој младих и заједнице“*

Апстракт: Традиционална дипломатија, већ одавно, губи своју првобитну форму а све више и улогу. У почетку осмишљена са задатком да служи сврси дискусије званично изабраних представника. Глобализацијом и глобалистичким утицајем добија форму „одмакнуту“ од званичног. Савремени модели дипломатије карактеришу се као резултат фрагментације традиционалног приступа: настају економска дипломатија, муниципална дипломатија, конференцијска, спортска, културна и тако даље. Једна од њих је дипломатија ораганизација цивилног друштва која промовише програме и рад са омладином. Програм младих у Европској унији окарактерисан је као један од најуспјешнијих програма јер су повећали мобилност младих на територији цијеле Уније што је за циљ био да се повећа степен интеркултуралног учења и ојача европски идентитет будућих становника и активних грађана Европске уније. Рад са младима и регионални приступ у раду са овом популацијом јача њихове везе и односе који имају значај међународног карактера. Сврха таквих програма је готово идентична са сврхом настајања и постојања дипломатије: *изнаћи модел и начин успостављања сарадње да сила не би владала свијетом.*

Кључне ријечи: *млади, нове генерације, дипломатија, цивилно друштво*

Дипломатија и цивилно друштво

Појам „дипломатија“ потиче од грчке ријечи диплома која, дословно, значи „двоструко пресавијен акт издат од суверена“. Сам појам дипломатије је „веома тешко, ако не и немогуће дефинисати на сажет и језгровит начин, јер има многобројна значења која су у свом карактеру вишеслојна, вишезначна, вишедимензионална, која, једноставно, измичу оковима дефиниције“ (Дашић, 2012:27).

Дипломатија је грана политике која се бави односима међу државама. Традиционална дипломатија бави се општењем или опхођењем преко званично изабраних представника. Класична дефиниција дипломатије, која карактерише мирну интеракцију између државних актера, оставља цивилно друштво изван концепта. Међутим, пораст учешћа цивилног друштва у глобалном управљању у двадесетом вијеку учинила је дипломатију мање ексклузивним клубом него сложена мрежа односа само дјелимично контролисана традиционалним дипломатама.

Мишел де Монтењ (Michel Eyquem Montaigne, 1533-1592) о ваљаном дјечијем образовању у есеју објављеном 1580. године написао је: „...између стицања знања које оспособљава за

⁷⁵ ilija_trninic@blic.net

„вођење рата“, „управљање људима“ најважније је и најваљаније образовање које оспособљава младог човека за „његовање пријатељства са владаром или страним народом“ (дипломатија, прим.ау.) (Монтењ, 2007:234).

Лопандић дипломатију дефинише као „дјелатност представљања једног суверена или једне земље у иностранству, односно вјештина преговарања са странцима и страним државама, као и дјелатност вођења међународних послова једне државе“ (Лопандић, 2015:7).

Соорег и други, у свом дјелу „The Oxford Handbook of Modern Diplomacy“ из 2013. године дефинише цивилно друштво и прати његову историјску појаву, а затим тврди да су организације цивилног друштва важни на почетку и крају глобалних дипломатских напора. У почетку, критикују постављање нових питања на дневни ред и обликовање начина на који се та питања третирају. Они помажу да се примијене глобални споразуми, са својим широким присуством и лабавим умрежавањем као средством за њихову примјену на ниже нивое све до локалних нива. Организације цивилног друштва су мање централизовани у класичним фазама дипломатских преговора са представницима власти, али њихово снажно присуство у другим улогама доноси преговорима и артикулацији потреба грађана. Такође, они представљају основне одлике и обиљежја модерне дипломатије, улоге цивилног друштва у дипломатском ангажману и дипломатским активностима те факторе дипломатије глобалних односа. Врло интересантан приступ је представљање типа дипломатије који се назива „Конференцијска дипломатија“. Будући да су организације цивилног друштва ангажоване око конференцијских активности, организовањем и активним учешћем, интересантно је представити домен и значај овог типа дипломатије. Као један од облика дипломатског општења представља и концепт јавне дипломатије као модела нове наспрам старе праксе и ван тога.

Јавна дипломатија је, све више распрострањена пракса у дипломатији, коју обликују кретања и токови околности у друштву у цјелини а нарочито у глобалистичком свијету. Процес демократизације у дипломатији је и покретач таквог облика дипломатије јер је нагло добила на значају због глобализације и комуникацијске револуције. Развој јавне дипломатије представља ширење актера, питања и инструмената имплементације и, с тога, мора се борити са повећаном сложености и занемаривањем граница у овом дигиталном добу. Јавна дипломатија постала је мултидисциплинарна област изучавања која, сада, прелази границе дипломатских студија. Њена садашња форма је толико разноврсна да је постала генерички појам. У дипломатским студијама, оно што се назива „традиционалном“ и „новом“ дипломатијом сада се сматра превише категоричном, са већом интеграцијом. Како Дашић наводи у свом дјелу, наспрам „модерне“, постојале су „стара“ и „класична“ дипломатија (Дашић, 2012:15).

Да савремено доба тражи нове приступе и одговоре сагласан је и Душко Лопандић када каже да „...дипломатија је још подложнија великим промјенама услед драматичне еволуције природе међународних односа и начина комуницирања и информисања између различитих људских заједница и друштвених група, односно држава, посебно када је ријеч о утицају јавности, као и о сталном повећању брзине и природе комуникације.“ (Лопандић, 2015:11)

Дефиниције о томе шта је грађанска дипломатија и које се могу сматрати грађанском су веома оспораване. Термин „грађанска дипломатија“ може се користити или као метафора за оне који су укључени у међународне интеракције или, уже речено, за упућивање на јавно одобрено кориштење грађана у традиционалним облицима дипломатије. Иако су поступци грађана одавно одиграли улогу у међудржавним односима, било за или против интереса њихових држава, државе су изразиле велику приврженост званичној дипломатији. Међутим, лакоћа

путовања и комуникације довели су до све веће улоге грађана у односима између државама. Контакти међу грађанима могу имати користи, укључујући формирање дубоких и дуготрајних односа који се поимају као аутентични и независни од стране владе. Промјене у дипломатској пракси значе све веће мјесто за грађанску дипломатију како би се попуниле празнине између јавности и традиционалне дипломатске праксе.

Дипломатија је традиционално дефинисана као рад дипломатских службеника који су делегирани и послани од стране њихове матичне земље да је заступају у иностранству. Бул наглашава главне функције дипломатије као што су „олакшавање комуникације, преговарање о споразумима, прикупљање обавјештајних података и минимизирање трења у пракси међународних односа између држава“ (Bull, 1977: 170–1). Она је дуго била главна институција за вођење односа између држава. Иако је пракса дипломатије одувјек била прилагодљива, она је недавно морала оштро да се прилагоди промјенама које су донијели глобализација и технолошке промјене. Једна од промјена је све већа дискусија о грађанској дипломатији. Генерално дефинисано: „Грађанска дипломатија... је оно како грађани као индивидуалци могу направити разлику у свјетским пословима“ (Constantinou а према McDonald, 1991: 119). Међутим, још увијек они који практикују традиционалну дипломатију нису универзално прихватили концепт грађанске дипломатије.

Људи су одувјек били у активној интеракцији преко државних граница и то је дуго било дио начина на који су се земље и страна јавност међусобно гледале. Током вијекова, међусобни односи и међудржавни односи обликовани су различити актери, укључујући и незваничне. Поред традиционалне улоге дипломата који званично представљају своју државу, низ других актера као што су умјетници, трговци, мисионари и свештеници допринијели су на позитиван и негативан начин на то како се њихове земље посматрају у иностранству. Није изненађујуће да су владе имале снажну склоност вредновању званичних дипломата као истинских носилаца имиџа и поруке државе у односу на грађане који су укључени у прекограничне интеракције. Званичне дипломате одговорне су за управљање односима између владе и комуникацију са страном јавношћу. Временом, а посебно револуцијом у комуникацијама, аспект јавне дипломатије постао је веома значајан. Задржавање традиционалне дипломатије као једине покретачке снаге међународних односа је, засигурно, проблематично када се разматрају различити примјери међукултурне размјене кроз историју. На примјер, Грци су користили грађане других градова-држава са сједиштем у Атини, да представљају интересе других влада у Атини.

Дефинисање грађанске дипломатије у најширем смислу, значи да се многи актери и њихове акције могу сматрати њеним дијелом. Прекогранични контакти, могу се остварити у широком спектру области, укључујући међународни туризам, спорт, академске заједнице, пословне и културне размјене а нарочито сарадњу и рад организација цивилног друштва. Нема ограничења за грађане који потенцијално могу бити укључени, било кроз студије у иностранству, размјене младих, односе са градовима побратимима, међувјерски дијалог и многе друге начине. Овај тип међуљудских контаката може имати очигледан утицај на то како грађани других земаља гледају на њих. Лично искуство је велики фактор у формирању позитивних или негативних ставова према другим земљама. Трајна, дугорочна и аутентична интеракција са страним држављанима је веома важан фактор у националном имиџу.

У свом изворном научном раду Стефановић–Штамбук, поставља питање одрживости дипломатије данас. Претпоставља се да дипломатија није власништво државе. Ослањањем на потврђена знања да је дипломатија одувјек била својина сваке друштвене личности и сваког

друштва прво је предузето сабирање показатеља и налаза зашто се данас дипломатија не може ставити на листу такозваних „неодрживих врста”, као што не може ни држава, један од њених територијалних суверених предузетника (Стефановић–Штамбук, 2010:644).

Дио свог рада, професорка Стефановић–Штамбук посвећује враћању разумијевања данашње дипломатије у њено стварно лежиште друштвеног предузетништва и друштвене моћи. Закључна разматрања своде налаз да нови облици дипломатског дјеловања различитих предузетника грађанског и трговачког друштва као нетериторијалних суверена глобалне владавине не само што чине дипломатију одрживом, него повлаче и промјену укоријењеног мишљења структуре организације споразумног управљања глобалним пословима (Стефановић–Штамбук, 2010).

У БиХ, као постконфликтној земљи са социјалистичким наслијеђем, након успостављања мира, многи грађански активисти и представници организација цивилног друштва активирали су се у успостављању веза и односа у међународном пољу. Бројни пројекти међународног значаја, присуство бројних међународних организација у БиХ, нови програми прекограничне сарадње, представљали су предуслов развоју грађанске дипломатије у процесу демократизације земље, њених инситуција и друштва уопште. Децентрализован и асиметричан политички систем додатно ствара простор за разбијање монопола и ексклузивитета државе над дипломатском праксом.

Документ Стратегија спољне политике Босне и Херцеговине 2018-2023. јасно даје смијернице спољне политике БиХ, али и актере који обавезују спровођење стратегије. Иако експлицитно нису наведене одређене организације цивилног друштва, документом се оставља простор за „друге учеснике у спољнополитичким активностима“ да интензивније раде на пољима међународних односа који су јасно дефинисани и прецизирани. Ту се прије свега односи на простор организација цивилног друштва које су биле консултоване у процесу израде стратегије. Ово представља својеврстан доказ адаптацији дипломатске праксе да се разбије монопол међународног представљања резервисаног само за званично изабране представнике.

Нове генерације данас

Ове године право гласа имају они који су, увелико рођени иза 2000. године, они чија је година рођења добро загазила у нови миленијум. Право гласа еквивалент је одређеној врсти зрелости: пунољетству, избору напредног школовања, политичкој партиципација и почетку животног осамостаљивања. Они који су рођени у деведесетим годинама прошлог вијека увелико гласају, остварују приходе, породично и друштвено су активни.

Ти млади људи, рођени деведесетих година двадесетог и они у првој деценији двадесет првог вијека припадају једној специфичној генерацији човјечанства. Тај „спецификум“ није само свједочанство и ексклузивитет преласка из миленијума у миленијум, како би то епски звучало, него је њихово одрастање свједочанство прелаза међу епохама у технолошком смислу.

Ово је „Генерација 3“, пост-миленијалси, који су расли и стасавали уз модерне технологије и који су зависни од тих технологија.

Такву генерацију карактерише нараштај рођен у периоду 1995-2010. године. Поред назива „Генерација 3“ назвали су је и „Digital Natives“ или дигитални уродјеници (<https://www.investopedia.com/terms/d/digital-native.asp>) и „iGeneration“ (<https://ericgeiger.com/2018/01/who-are-the-igeneration-and-what-does-research-tell-us/>). У њеним

карактеристикама истичу се упућеност на персонализоване уређаје за специфичне потребе сваког по на особ те уздизање медија и мултитаскинга као начина комуницирања, рада и размишљања. Такође, карактеристика ове генерације јесте наглашен прелазак са рачунара на мобилни телефон и са текста на видео између нео-дигиталног становништва. Коришћење слике је представљао прелазни облик од текста ка видео креацијама.

Дошли смо у фазу „Виртуелног номађења“, како окарактериса Жак Атали, у свом дјелу „Кратка историја будућности“ (Атали, 2010:112-116), мислећи на савремен облик рада и живота поредећи га са номадима из прошлости који су „omnia mea mecum porto“ (увијек све са собом носили) да би преживјели.

Према подацима на интернет страници „The Annie E. Casey Foundation (AECF®)“, фондације која од 1948. године активно ради на успостављању „свјетлије будућности милиона деце и младих с обзиром на њихове образовне, економске, социјалне и здравствене исходе“, седам најважнијих друштвених питања која заокупљају пажњу „Генерације 3“ су: 1) здравствена заштита; 2) ментално здравље; 3) високо образовање; 4) економска сигурност; 5) грађански ангажман; 6) расна једнакост; и 7) животна средина (<https://www.aecf.org/blog/generation-z-social-issues>).

На нашим просторима ова генерација суочава се са транзицијама у социјалној и економској сфери, политичком нестабилношћу, нарушеним системом вриједности, моралним дилемама, глобалистичким утицајима, а у неким дјеловима, са сукобом ригидних традиционалних норми. Такође, дио ове популације у БиХ и сусједним земљама носе трансгенерацијску трауму узрокованом сукобима на Западном Балкану још од Другог свјетског рата. Млади људи „Генерације 3“ имају нове захтјеве и образац понашања што захтјева нове и модификоване одговоре а који морају бити другачији у односу према претходним генерацијама.

Нису ли поменуте теме и фактори са којима се суочавају овдашњи млади људи из домена обавеза које треба да рјешавају владе и питања за међународне односе јер, свако од њих, превазилази границе националних (државних) третирања. Када се узму у обзир програми и пројекти који се скоро четврт вијека реализују на просторима ЕУ и земаља Западног Балкана, уочава се да су теме третиране пројектима потуно компатибилне са поменутима темама. Млади који су укључени у организације цивилног друштва које реализују такве пројекте немају задршку у остваривању сарадње нити институционалне процедуре као бирократске неопходности у остваривању такве сарадње. Они се радо одазивају на такве програме и активно се укључују у иницијативе које упућују властима и преговоре са структурама које рјешавају дефинисана питања. Врло често такве активности подразумијевају наступе на конференцијама, лобирања и преговарања према доносиоцима одлука из система владајућих струкута да би се остварила права и интереси младих, активну комуникацију са владама својих држава али и влада других држава. Такође, развијају се односи организација цивилног друштва са међународним организацијама транснационалног карактера. Препознајемо ли елементе дипломатских односа у овим дјелима организација цивилног друштва без обзира да ли им је сједиште у матичној држави или су дио неких мрежа омладинских организација ширег концепта. Млади (н)овог доба, са описаним карактеристикама, исказали су активан однос по глобалистичким питањима те показали завидан ангажман у међународним пројектима. Оваквим приступом и активним ангажманом, млади у организацијама цивилног друштва, воде послове и, на међународном пољу, остварују интеракције ванинституционалног типа. Доказ томе су успјешне оцјене реализације омладинских пројеката Европске уније од краја осамдесетих па све до данашњих дана. И даље Европска унија улаже значајна средства у

програме за младе сматрајући да ће се тиме допринијети бољем интеркултуралном учењу и хармонизацији односа културне шароликости овог старог континента. Најчешћа питања и теме које се подржавају од стране Европске уније било да се ради унутар ове заједнице, према кандидатима или потенцијалним чланицама су: дијалог младих, демократска партиципација, права и инклузија, грађански ангажман, одржив развој, млади за мир, интеркултурално разумијевање спорт и друго (https://europa.eu/youth/home_en).

Најбољи примјер осликава транснационална структура под називом Партнерство отворених влада основана 2011. године, када су „владини лидери и представници цивилног друштва окупили се како би створили јединствено партнерство које комбинује ове моћне снаге за промоцију транспарентног, партиципативног, инклузивног и одговорног управљања“ (<https://www.opengovpartnership.org/about/>). Ова структура тренутно укључује седамдесет и осам земаља и седамдесет и шест локалних самоуправа - које представљају више од две милијарде људи а заједно са хиљадама организација цивилног друштва.

Оно што је важно идентификовати јесте да у послу организација цивилног друштва које реализују пројекте регионалног и међународног значаја, увелико има елемената дефинисаним у појму и дјелатносима дипломатије а прије свега мирну интеракцију између (државних) актера, његовање пријатељства са владаром или страним народом, представљања земље у иностранству, односно вјештина преговарања са странцима и страним државама. Сви ови елементи су дијелови дефиниција дипломатског општења.

Закључак

Подјела између „грађанске“ и „службене“ дипломатије је изазвана промјенама у модерној дипломатској пракси. Грађанску дипломатију треба схватити у контексту ширих трендова који су видјели прелазак са ексклузивитета и „клуба“ на дипломатску мрежу. Цивилно друштво је присутно у многим областима модерне дипломатије. Организације цивилног друштва поставиле су нове изазове и теме на дипломатску агенду, уоквирујући их на начине који покрећу људе на акцију и нуде посебне приступе глобалним проблемима. У својој способности да обликују дневни ред и да прате преговоре, обогатили су глобалну дипломатију новим идејама и гласовима.

Дипломатија има два „колосијека“: први је владина и међудржавна дипломатија а други је невладина, недржавна, ванинституционална и дипломатија других друштвених актера. Посао амбасадора је мир. Амбасадор ради за опште добро и отуда потиче јавно својство амбасадора. Зато је сваки амбасадор и јавни актер.

Цивилно друштво у постдејтонској БиХ настало је и развијало се на платформи и потребама помирења. Организације цивилног друштва, или већина њих, своје активности и програме усмјеравају на општу популацију у промовисање и унапређење вриједности који се односе на општу популацију тј. опште добро. Као такви, активисти и упосленици у организацијама цивилног друштва јавно раде и заступају интересе група које представљају. С тим у вези, јаке су паралеле које повезују и идентификују рад и циљеве дипломатије и стремљења цивилног друштва у БиХ. У БиХ оставрена је значајна интеракција у унапријеђењу веза одређених група грађана и заступања интереса који су унаприједили њихов положај у друштву.

Потребно је више пажње посветити важности и улози грађанске дипломатије у БиХ и њеним структурисањем повећати ефективност и учинак у међународним односима.

Литература

- Atali Žak. (2010). *Kratka istorija budućnosti*. Beograd: Arhipelag
- Bull, H. (1977). *The Study of Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: MacMillan.
- Civilno društvo i nevladin sektor*. 2002. Magnaagenda, Beograd: Palgo centar
- Constantinou C., Kerr P. and Sharp P. (2016). *The SAGE Handbook of Diplomacy*. London, New York, New Delhi, Singapore: Sage publications
- Cooper A., Heine J. and Thakur R., (2013). *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*. Oxford: Oxford University Press
- Дашић Давид. (2012). *Историја дипломатије - еволуција дипломатског метода*. Београд: Алтера
- Gregory, B. (2011). *American public diplomacy: enduring characteristics, elusive transformation*. The Hague Journal of Diplomacy
- Hovey, Rebecca and Weinberg, Adam (2009). *Global learning and the making of citizen diplomats*. In Lewin, Ross (ed.), *The Handbook of Practice and Research in Study Abroad: Higher Education and the Quest for Global Citizens*. New York: Routledge.
- Лопандић Душко. (2015). *Време сјаја време таме*. Београд: Архипелаг
- Монтењ М. (2007). *Есеји*. Загреб: Диспут
- Стефановић – Штамбук Ј. (2010). *Да ли је дипломатија данас одржива*. МР4. Изворни научни рад, DOI:10.2298/MEDJP1004641S. 641-677
- Стратегија спољне политике Босне и Херцеговине 2018-2023*. (2018). Сарајево: Председништво БиХ

Интернет странице:

- <https://www.aecf.org/blog/generation-z-social-issues> приступљено: 1.6.2021.
- https://europa.eu/youth/home_en приступљено: 1.6.2021.
- <https://www.opengovpartnership.org/about/> приступљено: 12.6.2021.
- <https://www.investopedia.com/terms/d/digital-native.asp> приступљено: 24.6.2021.
- <https://ericgeiger.com/2018/01/who-are-the-igeneration-and-what-does-research-tell-us/> приступљено: 24.6.2021.

**YOUTH PROGRAMS OF NEW GENERATIONS IN FUNCTION OF OUT-OF-
INSTITUTIONAL DIPLOMACY**

*Ilija Trninić, MA and PhD candidate at Faculty of Political Science (University of Banja Luka)
“Pereptuum mobile – Institution for Youth and community development”*

Abstract

Traditional diplomacy is losing their original form and role. In the beginning it has been based on task to serve its purpose for discussion of officially assigned representatives. By globalization and its influence, diplomacy is getting new forms that distances of official one. Temporal model of diplomacy characterizes as a result of traditional approaches fragmentation: it appears economic diplomacy, municipal diplomacy, conference diplomacy, sport's diplomacy, cultural diplomacy and so on. One of those is civil society diplomacy that promotes programs and work with youth. Youth program in European Union is one of the most successful since it enlarges mobility of youth in EU what is the goal to increase level of intercultural learning and strengthens European identity of future active citizens. Work with youth and regional approach enhance connections and relations among themselves that has an importance at international level. Purpose of those programs is the same with purpose of diplomacy existence: to identify a model of cooperation establishment in order to provide that force does not rule.

Key words: *youth, new generation, diplomacy, civil society*

UTJECAJ PANDEMIJE COVID-19 NA NAČIN FUNKCIONISANJA PORODICE

mr.sc. Sanela Pečić⁷⁶

Almina Šatrović, dipl.scr.⁷⁷

Asocijacija socijalnih radnika Kantona Sarajevo

Apstrakt

Ciljevi: Asocijacija socijalnih radnika Kantona Sarajevo je provela istraživanje kojim se nastojalo utvrditi na koji način je pandemija COVID-19 utjecala na funkcionisanje porodice.

Metode: Za potrebe istraživanja kreiran je online anketni upitnik koji je ispitivao: ekonomsku stabilnost porodice, funkcionisanje porodice, korištenje interneta, gubitke članova porodice i bliskih osoba, te načine nošenja sa stresnim situacijama. Da bi se dobila potpunija slika obavljen je strukturirani intervju. Anketu je ispunilo 386 ispitanika/ca, a intervju je obavljen sa 24 ispitanika/ce

Rezultati: Porodice su se prilično dobro prilagodile datim uslovima, iako je oko 40% ispitanika/ca imalo gubitke članova porodice i bliskih osoba usljed COVID-19, a njih 43,8% navodi da ima lošije prihode u odnosu na period prije pandemije.

Gotovo 25% ispitanika/ca nije bilo zadovoljno načinom na koji su se nosili sa izazovima. U odnosu na period prije pandemije 22,5% ispitanika/ca je istaklo da su više koristili tablete za smirenje.

Većina ispitanika/ca nije tražila pomoć kako bi se nosila sa novonastalom situacijom, a oni koji su potražili pomoć, to su učinili online i u privatnim savjetovalištim.

Rad od kuće i online nastava su značajno utjecali na funkcionisanje porodice. Malo više od 50% ispitanika/ca su svoj posao obavljali online.

Zaključci: Pandemija je utjecala na način funkcionisanja porodice.

Iako je korištenje interneta u toku pandemije doprinijelo osjećaju povezanosti sa bliskim osobama i omogućilo da se poslovi i nastava realiziraju u određenom obimu, da bi se spriječile negativne posljedice potrebno je kontrolisati vrijeme i sadržaje koji se koriste.

Ispitanici ne prepoznaju da im je potrebna pomoć u zaštiti mentalnog zdravlja, a i kada to prepoznaju pokazuju nepovjerenje prema sistemu psiho-socijalne zaštite i pomoć traže na društvenim mrežama i u privatnim savjetovalištim. *Potrebno je normalizirati traženje podrške od stručnjaka, razvijati nove i graditi povjerenje građana u postojeće servise psiho-socijalne zaštite.*

Ključne riječi: pandemija, porodica, internet, COVID-19

Uvod

U prvom valu pandemije COVID-19, socijalna izolacija, zatvaranje škola, izolacija odraslih i djece i nestabilnost zaposlenja doprinijeli su stvaranju osjećaja neizvjesnosti s kojim su se članovi porodice morali suočiti.

⁷⁶ sanela@link.ba

⁷⁷ satrovicalmina@gmail.com

Bolest izazvana novim koronavirusom je zaključkom Vlade Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) od 31. januara 2020. godine proglašena zaraznom bolešću čije je sprječavanje i suzbijanje od interesa za FBiH. Svjetska zdravstvena organizacija proglasila je pandemiju COVID-19 11. marta 2020. godine, nakon što se virus proširio u više od 100 zemalja, što znači da je ovo zarazna bolest od javnog međunarodnog značaja koja zahtjeva angažman cijele svjetske zajednice. Vlada FBiH 16. marta 2020. godine proglasila je stanje nesreće zbog pojave koronavirusa na području FBiH koje je završeno 31. maja 2020. godine. Međutim, Federalni štab civilne zaštite i Krizni štab Federalnog ministarstva zdravstva bili su zaduženi da i dalje prate i procjenjuju stanje epidemiološke situacije na području FBiH i na osnovu toga utvrđuju mjere i aktivnosti na sprečavanju širenja koronavirusa. S tim u vezi, Federalno ministarstvo zdravstva donijelo je naredbu o proglašenju epidemije zarazne bolesti COVID-19 za teritorij FBiH koja je stupila na snagu 17. jula 2020. godine.

Asocijacija socijalnih radnika Kantona Sarajevo je provela istraživanje kojim se nastojalo utvrditi na koji način je pandemija COVID-19 utjecala na funkcionisanje porodice. Da li su izazovi za porodicu bili veći od kapaciteta koje porodice posjeduju? Na koji način su se porodice nosile sa izazovima usljed pandemije COVID-19? Kako su moderne tehnologije i internet utjecali na porodičnu dinamiku za vrijeme socijalne izolacije?

Istraživanje je provedeno u periodu od 27.04.2021. do 06.05.2021. godine. Korištena je online anketa koju je ispunilo 386 ispitanika/ca i obavljen je strukturirani intervju sa 24 ispitanika/ce.

I u anketi i u intervjuu je učestvovalo više osoba ženskog spola, starosti između 30 i 40 godina koje žive s bračnim partnerom i imaju dvoje djece.

Kada je u pitanju stepen obrazovanja, najviše ispitanika/ca je visokoobrazovano. Iako je ispitanika/ca bilo iz cijele Bosne i Hercegovine i inostranstva, najviše ih je bilo iz Kantona Sarajevo, odnosno iz urbanog okruženja - 251 ispitanik/ca.

Metodologija istraživanja

Istraživanje je provedeno u periodu od 27.04.2021. do 06.05.2021. godine. Korištena je online anketa.

Za potrebe istraživanja kreiran je anketni upitnik koji je ispitivao slijedeće segmente: sociodemografske karakteristike, utjecaj pandemije na ekonomsku stabilnost porodice, funkcionisanje porodice za vrijeme pandemije, korištenje interneta za online nastavu, obavljanje posla i u slobodno vrijeme, gubici članova porodice i bliskih osoba za vrijeme pandemije i načini nošenja sa stresnim situacijama.

Da bi se dobila potpunija slika o tome kako su porodice provodile vrijeme i kako je pandemija utjecala na način funkcionisanja porodice obavljen je strukturirani intervju.

Anketu je ispunilo 386 ispitanika/ca, a intervju je obavljen sa 24 ispitanika/ce

I u anketi i u intervjuu je učestvovalo skoro 90% osoba ženskog spola. Skoro 80% ispitanika/ca je bilo starosti između 30 i 40 godina koje žive s bračnim partnerom i imaju dvoje djece.

Kada je u pitanju stepen obrazovanja, najviše ispitanika/ca je visokoobrazovano, i to 74% ispitanika/ca koji su ispunjavali anketu i 55% ispitanika/ca koji su učestvovali u intervjuu. Iako je ispitanika/ca bilo iz cijele Bosne i Hercegovine i inostranstva, iz Sarajeva, odnosno iz urbanog okruženja ih je bilo 65%.

Značajni rezultati istraživanja

Ekonomska stabilnost

Iako je polovina ispitanika/ca istakla da pandemija nije utjecala na ekonomsku stabilnost njihove porodice, ne smije se zanemariti da **43,8% ispitanika/ca navodi da ima lošije prihode u odnosu na period prije pandemije**. Bolje prihode u odnosu na period prije pandemije ostvaruje 6% ispitanika/ca.

Gotovo **30% ispitanika izjavljuje da nije zadovoljno ekonomskom stabilnošću porodice**, a 28,8% nije ni zadovoljno ni nezadovoljno.

Iz navedenih pokazatelja vidljivo je da je **pandemija utjecala na ekonomsku stabilnost** velikog broja porodica. Pri tome treba imati na umu da su ispitanici/ce uglavnom sa visokom stručnom spremom.

Gubici tokom pandemije

Na osnovu rezultata istraživanja vidljivo je da je **oko 40% ispitanika/ca imalo gubitke** članova porodice i bliskih osoba usljed COVID-19. Imajući u vidu činjenicu da su se gubici desili brzo i neočekivano ne treba zanemariti posljedice po mentalno zdravlje koje će se javiti zbog neprerađenih traumatskih iskustava i nezavršenih procesa tugovanja.

Konflikti

Kada govorimo o odnosima u porodici značajno je istaknuti da je **81% ispitanika naveo da nije bilo više konflikata tokom pandemije u odnosu na raniji period**. Ispitanici/ce su bili posvećeni porodici i jedni drugima za vrijeme zaključavanja što je doprinijelo da se zbliže.

- „*Da, zbližili smo se. Otkrili da dosta stvari možemo raditi zajedno, manje idemo u kupovinu. Ne moramo nigdje izaći da bi nam bilo lijepo.*“

Međutim, **20% ispitanika navodi da su se konflikti u porodici povećali**. Razlog može biti strah i stres uzrokovan pandemijom, o čemu su svi ispitanici govorili u intervjuu. Također, povećanju konflikata su mogle doprinijeti i povećane obaveze roditelja prilikom rada od kuće i online nastave, ali i nedostatak ranijih načina nošenja sa stresom, kao i vrijeme provedeno u zatvorenom prostoru.

Korištenje alkohola i tableta

Iako je većina ispitanika/ca navela da tokom pandemije nisu koristili više alkohol i tablete za smirenje, ipak treba istaknuti da **22,5% ispitanika/ca navodi da su više koristili tablete** za smirenje u odnosu na period prije pandemije. Značajno je istaći da su anketu ispunjavale uglavnom **žene koje su visoko obrazovane**.

Zadovoljstvo načinima nošenja sa situacijom

Oko 50% ispitanika/ca navodi da je zadovoljno načinom na koji su se nosili sa gubicima, bolešću, stresom, traumatskim iskustvima. Međutim, treba uzeti u obzir da je blizu **25% ispitanika/ca izjavilo da je nezadovoljno načinom na koji su se suočili sa stresnim situacijama** do kojih je dovela pandemija, dok je njih oko 25% navelo da nisu ni zadovoljni ni nezadovoljni. Nezadovoljstvo načinima nošenja sa situacijom koju je izazvala pandemija je razumljivo ako se uzme u obzir činjenica da pojedinci, porodice i zajednice doživljavaju osjećanja beznađa, očaja, tuge, žalosti i dubokog besmisla usljed pandemije (Levin, 2019).

Ovdje se postavlja pitanje kojim su načinima nošenja sa situacijom ispitanici/ce zadovoljni, odnosno nezadovoljni, što predstavlja jedno od ograničenja tumačenja odgovora na ovo pitanje.

Traženje pomoći

Većina ispitanika/ca nije tražila pomoć kako bi se nosila sa novonastalom situacijom. Međutim, i oni koji su potražili pomoć, to su učinili **online – na Facebooku i forumima, a potom u privatnim savjetovalištim**. Samo **5 ispitanika/ca je potražilo pomoć u centru za mentalno zdravlje, a jedno u ambulanti**. Pitanje je **koliko smo svjesni da imamo poteškoće za čije rješavanje nam treba stručna pomoć** i koliko postoje **stid ili strah da se zatraži stručna pomoć?** I još jedno značajno pitanje proizlazi iz ovih rezultata koliko vjerujemo javnom u odnosu na privatni sektor.

Prilagodjenost novim uslovima

Kroz anketu se došlo do podataka da su se porodice prilično dobro prilagodile datim uslovima. Ovdje trebamo imati na umu sociodemografske karakteristike ispitanika – visokoobrazovane osobe, zaposlene, iz urbanih sredina. **Samo 26% ispitanika je istaklo da se nisu dobro prilagodili na nove uslove**.

Međutim, intervjui obavljani sa ispitanicima/ama su dali i drugačije odgovore. Kao što su:

- „Ispunjena strahom i neizvjesnošću, ne znam s čime se susrećem. Cijelo vrijeme sam radila, pritisak ako dobijem COVID-19 da ne prenesem kući. Djeca zatvorena bez mogućnosti izlaska vani - život u stanu to ne dozvoljava. Sve aktivnosti su se odvijale u stanu. Kupovina namirnica za kuću u većoj količini. Početak nastave i korištenje Teams-a online - novo i nepoznanica. Uvođenje policijskog časa i restriktivnih mjera, maski i sredstava za dezinfekciju izraženo utiče na život i mentalno zdravlje ukućana.“
- „Tokom izolacije je bilo najteže“
- „Na početku je bilo ok, kućni poslovi, igra i rad sa djecom, online nastava, ali je vremenom svima postalo neprirodno“

Uloga interneta u komunikaciji sa širom porodicom i prijateljima

Iako su porodice težile održavanju i razvijanju zdravih porodičnih odnosa, dostupnost interneta je bila od velike važnosti. U nekim slučajevima se pokazalo i kao neadekvatno sredstvo za pristup važnim informacijama.

Tako su na pitanje u intervjuu: „Kako je izgledao jedan dan tokom zaključavanja u Vašoj porodici?“ česti odgovori bili da su se više koristile društvene mreže i internet, kako za obavljanje poslovnih obaveza, online nastave, ali i za svakodnevnu komunikaciju sa širom porodicom, prijateljima.

Jedan od odgovora:

- „Više su se koristile moderne tehnologije, iako smo mi, kao roditelji, insistirali da skupa provodimo vrijeme“,

jasno pokazuje da iako su porodice možda bile opredijeljene za zajedničko provođenje vremena u socijalnom „offline“ smislu, u toku zaključavanja i fizičke udaljenosti korištenje interneta je bilo nezaobilazno. Iznenađujuće promjene u funkcionisanju porodica s djecom, zatvaranje u jedan zajednički prostor sa stalnim strahom od neizvjesnosti pandemije doprinijele su povećanom korištenju interneta.

O tome govori slijedeći odgovor:

- „Pa više se koristio internet i društvene mreže zbog praćenja i informisanja, kao i obavljanje kućnih poslova.“

U kontekstu korištenja interneta ne smijemo zaboraviti i online nastavu (kako u vrijeme zaključavanja, tako i poslije). Porodice su bile opterećene sa upoznavanjem novih tehnologija kako bi djeci pružili odgovarajuću podršku. Pored toga, roditelji su izražavali zabrinutost zbog korištenja konkretnih uređaja za pristupanje nastavi. Učesnici/ce su tokom intervjua na pitanje na koji način su provodili svoje vrijeme izjavili:

- „Online škola i podrška djeci tokom nastave...“
- „Početak nastave i korištenje Teams-a online - novo i nepoznanica.“
- „Na početku je bilo ok, kućni poslovi, igra i rad sa djecom, online nastava, ali je vremenom svima postalo neprirodno...“
- „Uglavnom smo provodili vrijeme igrajući društvene igre i radeći zadatke iz online nastave.“

Pored navedenih stavova do kojih smo došli putem intervjua, **42,5% ispitanika/ca ankete je na pitanje koliko su zadovoljni organizacijom online nastave izrazilo nezadovoljstvo**, dok je zadovoljstvo izrazilo 25,5% ispitanika.

Provođenje zajedničkog vremena u porodici tokom pandemije

Na početku pandemije su porodice prepoznale priliku za zajedničko provođenje vremena, jer ranije nisu imali vremena za to iz objektivnih razloga. Međutim, kako je vrijeme prolazilo, navodili su da više nemaju energije za to. Mnogi su osjetili pritisak 24-satnog provođenja vremena, jer su ranije bili naviknuti na drugačiji način funkcionisanja.

Pitanje na koje su učesnici/ce u intervjuu odgovarali: „Smatrate li da je pandemija promijenila funkcionisanje Vaše porodice? Ako jeste, na koji način? Kako ste se snašli s tom promjenom?“

Učesnici/ce istraživanja su u intervjuu davali slična razmišljanja i stavove. Jedan od odgovora je bio:

- „*Naučilo se funkcionisati na drugi način (odvijanje nastave online, odvijanje posla supruga više od kuće, te veliki pritisak i stres od COVID-19 i šta učiniti kako se zaštititi da ne zaraziš sebe i druge), provođenje kvalitetnog zajedničkog vremena cijele porodice u onome što volimo i što nas ispunjava.*“

Diskusija

Pandemija COVID-19 predstavlja novu prijetnju za porodice zbog socijalne izolacije prouzrokovane mjerama fizičke distance, zatvaranja škola, finansijske nesigurnosti i nezaposlenosti, kao i slabog pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama. U istraživanju koje je provedeno u Sjedinjenim Američkim Državama većina roditelja je istakla da su za vrijeme pandemije bili zabrinuti zbog finansija, socijalne izolacije, tuge i usamljenosti što je utjecalo na njihovo roditeljstvo. (Feinberg, M. E., et al. 2021).

Za vrijeme pandemije, veliki broj roditelja je izgubio socijalnu podršku što je moglo utjecati na njihovo mentalno zdravlje. Roditelji su održavali virtualnu povezanost sa drugima; ali su imali osjećaj fizičkog gubitka podrške. Također, roditelji su morali prihvatiti različite uloge i odgovornosti u kući, čemu je doprinio rad od kuće i online nastava. Pravila koja su podrazumijevala socijalnu distancu su doprinijela promjeni kućne rutine zbog čega su roditelji morali mijenjati uobičajeni način funkcionisanja. Roditelji su morali održavati rituale prilagođene novonastaloj situaciji, kako bi održali privid normalnosti. (Harrist, A. W., 2019). Zbog svega navedenog, roditelji su bili suočeni s brojnim izazovima koji su doprinijeli promjeni načina funkcionisanja porodice pod utjecajem pandemije.

Roditelji govore o povećanoj povezanosti između članova nuklearne porodice, što je mogući benefit pandemije (Fegert, M.E. et al., 2020). Međutim, povezanost je oslabila sa osobama izvan domaćinstva zbog mjera socijalne distance.

Kako se fizička distanca između ljudi povećavala, ključno je bilo pronaći načine kako da se održi socijalna povezanost. Nedostatak interpersonalne povezanosti u vezi je sa lošim fizičkim, emocionalnim i mentalnim zdravljem (Baumeister, R. F., Leary, M.R., 1995). Redovni kontakti putem telefona ili interneta sa porodicom, prijateljima i kolegama mogu premostiti prazninu do koje je dovelo socijalno distanciranje.

Brojni alati digitalne tehnologije za društveno povezivanje i poslovanje dostupni su i koriste ih pojedinci u zavisnosti od njihovih specifičnih potreba i zahtjeva. Ispitanici/ce su navele da su za vrijeme zaključavanja internet koristili za komunikaciju sa bliskim osobama, obavljanje posla, praćenje online nastave i u slobodno vrijeme, što je doprinijelo promjeni u funkcionisanju porodice.

Značajno je da su Li, Jiang i Zhai otkrili da je ovisnost o društvenim mrežama pozitivno utjecala na zadovoljstvo životom tokom stresnih životnih događaja, što je u skladu s tvrdnjom Cumiskeyj-a i Hjorth-a da žrtve koriste društvene mreže za obradu traume. Međutim, uprkos ovim blagodatima, jedan od rizika upotrebe društvenih mreža za vrijeme pandemije je potencijal da ta upotreba širi dezinformacije i lažne glasine, da podstiče strah (kao što je to bilo kod ebole) i pogrešno ponašanje, poput korištenja neadekvatne terapije.⁷⁸

Praktični koraci za zaštitu mentalnog zdravlja u ovim teškim vremenima podrazumijevaju odgovorno korištenje medija i pristupanje informacijama kako bismo zaštitili sebe i bliske osobe (Svjetska zdravstvena organizacija, 2020). Pristup neslužbenim informacijama može doprinijeti stvaranju nepotrebne anksioznosti i panike. (Johal, S. S., 2009).

Rezultati ankete pokazuju da su se porodice prilično dobro prilagodile datim uslovima, što je u skladu sa rezultatima istraživanja Zagorac, A. (2021). u kojem se navodi da se većina (79,6%) učesnika/ca istraživanja složila s izjavom „sveukupno gledano, dobro se prilagođavam drugačijem načinu života“. Ovo je ohrabrujući rezultat koji naznačava uspješno suočavanje i prilagođavanje promjenama načina

⁷⁸<https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/CYBER.2020.0284>

života i aktivnosti tokom pandemije. S druge strane, postojale su i neke negativne posljedice promjene životnog stila. Više od trećine (35,9%) je iskazalo da su se osjećali pod stresom kad su razmišljali o tome kako će ispuniti svoje dnevne aktivnosti, a skoro polovina (46%) da su se osjećali frustrirano zbog nemogućnosti učestvovanja u aktivnostima koje su im važne.

Rezultati našeg istraživanja su u skladu sa istraživanjem koje je provela KJU „Porodično savjetovništvo Sarajevo“ u kojem se 81,8% ispitanika ne slaže sa tvrdnjom da su svađe i konflikti u porodici češće, a 77,3% ispitanika izjavljuje da teškoće u komunikaciji nisu veće. U ovakvom stresnom periodu podrška i razumijevanje među članovima porodice je od velike važnosti. Stabilna porodica i otvorena komunikacija su protektivni faktori od utjecaja vanjskih nepovoljnih faktora, tako da su ovi podaci ohrabrujući.

Međutim, i pored velikog broja porodica koje su se dobro prilagodile promjenama koje je donijela pandemija COVID-19, činjenica je da su stres, strah i neizvjesnost uzeli svoj danak kada je u pitanju mentalno zdravlje građana. U našem istraživanju ispitanici/ce su naveli da je došlo do povećane upotrebe tableta za smirenje u odnosu na period prije pandemije. Moguće je da je bilo više muških ispitanika imali bismo drugačije pokazatelje kad je u pitanju pijenje alkohola u odnosu na period prije pandemije. Istraživanja provedena u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi, također, pokazuju da je za vrijeme zaključavanja došlo do povećanog konzumiranja alkohola i promjene obrasca pijenja alkohola, kako među ženama, tako i među muškarcima. (Barbosa, J. et al., 2020; Currie, C.L., 2021).

I pored evidentne potrebe za podrškom u prevladavanju izazova koje je pred porodice stavila pandemija, ispitanici/ce su u našem istraživanju naveli da nisu tražili stručnu pomoć, a i kad jesu, do pomoći su pokušali doći preko društvenih mreža i privatnih savjetovništva. Činjenica je da ne možemo biti sigurni u profesionalnost osoba koje se na socijalnim mrežama predstavljaju kao stručnjaci, ali veliki broj osoba se iz, vjerovatno, straha, stresa, osjećaja bespomoćnosti i neizvjesnosti oslonio na njih.

Na nama stručnjacima je da nastavimo podržavati porodice, njeno funkcionisanje kroz osvještavanje o značaju kvalitetne brige, provođenju slobodnog vremena, komunikacije sa članovima porodice kao i traženju podrške od stručnjaka koji im tu podršku mogu i pružiti. Porodice su doživjele velike promjene, traume i potrebna im je podrška, sada više nego ikad. Stručnjaci iz oblasti psiho-socijalne zaštite trebaju osmisliti način pružanja podrške u vezi sa posljedicama pandemije. Također, stručnjaci se trebaju više obučavati za korištenje informacijsko-komunikacijske tehnologije za pružanje pomoći porodicama i drugim korisnicima.

Ograničenja i prijedlozi za buduća istraživanja

- Uzorak se sastojao većinom od ženskih ispitanica što je svakako utjecalo na dobijene rezultate istraživanja. S obzirom da istraživanjem nije obuhvaćen dovoljan broj muških ispitanika, u buduća istraživanja bi se trebao uključiti veći broj muških ispitanika, u obimu koji odražavao stanje u populaciji.
- Metoda online prikupljanja podataka ima svoja ograničenja, jer je teško doći do populacije koja ne koristi moderne tehnologije i društvene mreže, posebno osobe slabijeg socio-ekonomskog statusa.
- Uzorak su sačinjavale visokoobrazovane zaposlene osobe, što ne daje realnu sliku stanja u društvu kada je u pitanju utjecaj pandemije na način funkcionisanja porodice.
- Učesnici su davali socijalno poželjne odgovore u online anketi na pitanja koja se odnose na funkcionisanje porodice, za razliku od ispitanika/ca s kojima je obavljen intervju koji su mnogo realnije sagledali sliku načina na koji su njihove porodice funkcionisale za vrijeme pandemije.

Zaključna razmatranja

Činjenica je da je pandemija doprinijela promijenjenom načinu funkcionisanja porodice. Neke promjene koje su nastale su pozitivne, kao što je shvatanje važnosti provođenja kvalitetnog zajedničkog vremena, pružanje podrške i otvorena komunikacija između članova porodice. S druge strane, na površinu su izašle poteškoće u načinima nošenja sa novim situacijama, nedovoljna

osviještenost o postojanju potrebe za zaštitom mentalnog zdravlja članova porodice usljed gubitka bliskih osoba i drugih traumatskih događaja izazvanih pandemijom, kao i neprepoznavanje resursa u zajednici gdje se može potražiti i dobiti pomoć.

Iz rezultata istraživanja je vidljivo da je pandemija utjecala na ekonomsku stabilnost velikog broja porodica, što se također moglo odraziti na mentalno zdravlje i osjećaj sigurnosti učesnika/ca istraživanja. Pri tome treba imati na umu da su ispitanici/ce uglavnom sa visokom stručnom spremom. Za uspostavljanje ekonomske stabilnosti porodica neophodan je angažman cjelokupne društvene zajednice.

Iako je korištenje interneta u toku pandemije doprinijelo osjećaju povezanosti sa bliskim osobama i omogućilo da se poslovi i nastava realiziraju u određenom obimu, prekomjerno korištenje interneta može dovesti do ovisničkog ponašanja djece, mladih, pa i porodica. Također, neophodno je voditi računa o bezbjednosti na internetu, te koristiti provjerene izvore informacija. Da bi se spriječile negativne posljedice korištenja interneta potrebno je kontrolisati vrijeme koje se provede na internetu i sadržaje koji se koriste.

Rezultati ankete pokazuju da su se porodice prilično dobro prilagodile datim uslovima. Međutim, značajan broj ispitanika/ca navodi da su koristili tablete za smirenje više nego prije pandemije COVID-19. Navedeno predstavlja zabrinjavajući podatak imajući u vidu činjenicu da ispitanici/ce smatraju da su se dobro prilagodili novonastaloj situaciji.

Ovo istraživanje je pokazalo da ispitanici ne prepoznaju da im je potrebna pomoć u zaštiti mentalnog zdravlja, a i kada prepoznaju da im je neophodna stručna pomoć pokazuju nepovjerenje prema sistemu psiho-socijalne zaštite i pomoć traže na društvenim mrežama i u privatnim savjetovalištim. Iz navedenog se može zaključiti da je nužno normalizirati traženje podrške od stručnjaka i graditi povjerenje građana u postojeće servise kako bi se očuvalo mentalno zdravlje.

Da bi se odgovorilo na potrebe građana neophodno je ponuditi kontinuiranu podršku pojedincima i porodicama kroz različite online usluge zaštite mentalnog zdravlja i savjetovanja u oblasti socijalne zaštite. Trenutno postoji mali broj priznatih stručnjaka koji mogu adekvatno odgovoriti na potrebe osoba koje im se obraćaju za pomoć online. Stoga je potrebno razvijati usluge pružanja psiho-socijalne podrške kroz edukacije stručnjaka za korištenje novih tehnika i metoda rada sa korisnicima u online okruženju. Već su se počele razvijati online platforme za podršku, ali taj pristup treba biti sistemski riješen uz prisustvo stručnjaka iz oblasti socijalne zaštite. Novo normalno zahtijeva i nove usluge, znanja, prakse, metode, kako u offline, tako i u online prostoru pružanje psiho-socijalne podrške.

Literatura

Barbosa, C., Cowell, A. J., Dowd, W. N. (2020). *Alcohol Consumption in Response to COVID-19 Pandemic in United States*. Journal of Addiction Medicine. Online ahead of print. doi: 10.1097/ADM.0000000000000767.

Baumeister, R. F. and Leary, M. R. (1995). *The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation*. Psychological Bulletin, 117, 497–529.

Currie, C. L. (2021). *Adult PTSD symptoms and substance use during Wave 1 of the COVID-19 pandemic*. Addict Behav Rep; 13:100341. doi: 10.1016/j.abrep.2021.100341.

Drouin M., McDaniel B. T., Pater J., Toscos T., (2020). *How Parents and Their Children Used Social Media and Technology at the Beginning of the COVID-19 Pandemic and Associations with Anxiety*. Published online. <https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/CYBER.2020.0284>

Gadermann, A. C., Thomson, K.C., Richardson, C. G., et al. (2021). *Examining the impacts of COVID-19 pandemic on family mental health in Canada: findings from a national cross-sectional study*. BMJ Open; 11:e042871. doi:10.1136/bmjopen-2020-042871.

Feinberg, M. E., Mogle, J. A., Lee, J., Tornello, S. L., et al. (2021). *Impact of the COVID-19 Pandemic on Parent, Child and Family Functioning*. Family Process, Vol. X, No. X. doi: 10.1111/famp.12649.

Harrist, A. W., Henry, C. S., Liu, C., Morris, A. S. (2019). *Family resilience: The power of rituals and routines in family adaptive systems*. In Fiese, B. H., Celano, M., Deater-Deckard, K., Jouriles, E. N., Whisman, M. A. (Eds.), *APA handbook of contemporary family psychology: Foundations, methods, and contemporary issues across the lifespan* (pp. 223–239). <http://dx.doi.org/10.1037/0000099-013>.

Johal, S. S. (2009). *Psychosocial impacts of quarantine during disease outbreaks and interventions that may help to relieve strain*. *The New Zealand Medical Journal*, 122(1296), 47–

Levin, J. (2019). *Mental health care for survivors and healthcare workers in the aftermath of an outbreak*. In: D. Huremović (Ed). *Psychiatry of Pandemics* (pp. 127–141). Cham, Switzerland: Springer

Pennycook G., McPhetres J., Zhang J., Lu J. G., Rand D.G., (2020). *Fighting COVID-19 Misinformation on Social Media: Experimental Evidence for a Scalable Accuracy-Nudge Intervention*. Published online. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32603243/>

Resolution adopted by the Human Rights Council on 1 July 2016, 32/13., *The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet*. Published online. [Human Rights Council resolution on the promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet \(2016\) - ICNL](#)

Usher, K., Durkin, J., Bhullar, N. (2020). *The COVID-19 Pandemic and Mental Health Impacts*. *International Journal of Mental Health Nursing*, 29, 315-318. doi: 10.1111/inm.12726.

Zagorac, A. (2021). *Izveštaj o rezultatima istraživanja o utjecaju pandemije COVID-19 na porodični život i psihičko zdravlje odraslih u Kantonu Sarajevo*. Sarajevo: KJU Porodično savjetovalište Sarajevo.

THE INFLUENCE OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE FAMILY FUNCTIONING

Abstract

Objectives: The Association of Social Workers of Sarajevo Canton conducted a study that sought to determine how the COVID-19 pandemic affected the functioning of the family.

Methods: For the purposes of the research, an online survey questionnaire was created that examined: the economic stability of the family, the functioning of the family, the use of the Internet, the loss of family members and loved ones, and ways of dealing with stressful situations. In order to get a more complete picture, a structured interview was conducted. The survey was completed by 386 respondents, and the interview was conducted with 24 respondents.

Results: Families adapted quite well to the given conditions, although about 40% of respondents had losses of family members and relatives due to COVID-19, and 43.8% of them stated that they had lower incomes compared to the period before the pandemic.

Almost 25% of respondents were dissatisfied with the way they coped with the challenges. Compared to the period before the pandemic, 22.5% of respondents indicated that they used tranquilizers more.

Most respondents did not seek help to cope with the new situation, and those who sought help did so online and in private counseling centers.

Work from home and online classes have significantly affected the functioning of the family. Slightly more than 50% of respondents did their job online.

Conclusions: The pandemic affected the way the family functioned.

Although the use of the Internet during a pandemic has contributed to a sense of connection with loved ones and allowed work and teaching to be realized to a certain extent, in order to prevent negative consequences it is necessary to control the time and content used.

Respondents do not recognize that they need help in mental health care, and even when they do, they show distrust of the psycho-social protection system and seek help on social networks and in private counseling centers. It is necessary to normalize the search for support from experts and build citizens' trust in existing psycho-social protection services as well as develop new ones.

Key words: pandemic, family, internet, coronavirus

ZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM PORODICA NESTALIH OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prof. dr Jagoda Petrović⁷⁹
Fakultet političkih nauka Banja Luka
Studijski program Socijalni rad

Mr. sc. Olivera Grbić⁸⁰
Fakultet političkih nauka Banja Luka
Studijski program Socijalni rad

Dipl. soc. radnik Marko Ružičić⁸¹
UG Centar za treću dob Banja Luka

Apstrakt: U Bosni i Hercegovini još uvijek 6.126 porodica čeka informacije o sudbini svojih 6.586 članova, koji su nestali tokom rata u periodu od 1992. do 1995. godine (MKCK, 2019). Zbog nestanka članova porodice, mnoge žene su preuzele ulogu nosilaca domaćinstava. U ovom radu prikazani su rezultati istraživanja zadovoljstva životom porodica nestalih, koje se definiše kao kognitivna komponenta subjektivne dobrobiti (Sousa i Lyubomirsky, 2001, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016). Polazna hipoteza je da članovi porodica nestalih percipiraju nizak nivo zadovoljstva životom, bez obzira na njihova sociodemografska obilježja. Metoda ispitivanja pomoću upitnika primijenjena je na uzorku od 200 predstavnika porodica nestalih, proporcionalno zastupljenih iz oba entiteta BiH i Brčko Distrikta. Prvi dio upitnika sastojao se od pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika (pol, dob, nacionalna pripadnost, stepen obrazovanja, stambeni uslovi i finansijske prilike). Drugi dio upitnika čini Skala zadovoljstva životom (Satisfaction With Life Scale, Pavot i Diener, 1993). Ona se sastoji od pet tvrdnji koje opisuju različite aspekte zadovoljstva životom za koje su ispitanici iskazali stepen slaganja na skali od 1 do 7. Dodatne informacije prikupljene su metodom fokus grupnog intervjua sa članovima udruženja porodica nestalih osoba. Rezultati istraživanja potvrdili su da članovi porodica nestalih osoba u BiH percipiraju nizak nivo zadovoljstva životom. Trauma neizvjesnog gubitka i višegodišnje bezuspješno traganje za bližnjima stvara osjećaj bespomoćnosti i beznadežnosti. Uz brigu za obezbjeđenje materijalnih uslova života, prioritet je bio odgoj i vaspitanje djece. Za unapređenje zadovoljstva životom porodica nestalih preporučuje se mrežni socijalni rad.

Gljučne riječi: zadovoljstvo životom, porodice nestalih osoba, mrežni socijalni rad

UVOD

Usljed ratnih zbivanja u periodu od 1991. do 1995. u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu BiH) nestalo je 31.196 osoba, od kojih je identifikovano oko 70%, dok 6.126 porodica još uvijek čeka informacije o sudbini 6.586 nestalih članova porodica (MKCK, 2019). Osnovno obilježje ovih porodica je traumatsko iskustvo gubitka bližnjih i višegodišnja neizvjesnost u vezi sa istinom o njihovom nestanku. U većini ovih porodica žene su preuzele ulogu nosioca domaćinstva, a time i odgovornost za odgoj i vaspitanje djece.

⁷⁹ jagoda.petrovic@fpn.unibl.org

⁸⁰ olivera.grbic@fpn.unibl.org

⁸¹ naumpade@gmail.com

Rezultati istraživanja zadovoljstvo životom porodica nestalih primjenom metode anketnog ispitivanja i fokus grupnog interjua, pokazali su nizak nivo zadovoljstva životom članova porodica nestalih, što nije značajno povezano sa socioekonomskim uslovima njihovog života, od kojih su razmatrani stepen obrazovanja, finansijska i stambena situacija. Ove porodice dobijaju psihosocijalnu podršku prvenstveno unutar vlastitih porodica i udruženja nestalih osoba. Značajan doprinos daje Institut za traženje nestalih osoba BiH i Međunarodni crveni krst. Jačanje povjerenja u institucije može se ostvariti kroz mrežni socijalni rad, u kome centar za socijalni rad, kao organ starateljstva, ima centralnu ulogu.

Teorijska polazišta i definiciona razgraničenja

U literaturi postoje različite definicije, teorije, modeli, mjerni instrumenti i termini koji se odnose na pojam kvaliteta života, među kojima su subjektivni kvalitet života, subjektivna dobrobit, sreća, zadovoljstvo životom. Iako se često koriste kao sinonimi, ovi termini nemaju uvijek isto značenje. Nedostatak univerzalno prihvaćene definicije i "zlatnog standarda" mjerenja kvaliteta života ostavlja mogućnost da se pojam kvaliteta života definiše u zavisnosti od područja i predmeta istraživanja.

Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije, kvalitet života je lična percepcija položaja pojedinca u specifičnom kulturološkom, društvenom i sredinskom kontekstu (World Health Organization, 1998). Jedna od širih definicija određuje kvalitet života kao opšte blagostanje, koje uključuje objektivne činioce i subjektivno vrednovanje fizičkog, materijalnog, socijalnog i emotivnog blagostanja, uključujući lični razvoj i svrhovitu aktivnost, a sve posmatrano kroz lični sistem vrijednosti pojedinca (Felce i Perry, 1993). Multidimenzionalni koncept kvaliteta života obuhvata sljedeće komponente: životni standard, zdravlje, produktivnost, mogućnost ostvarivanja bliskih kontakata, sigurnost, pripadanje zajednici kao i osjećaj sigurnosti u budućnost (Cummins, 1998). Kvalitet života se definiše kao subjektivni doživljaj vlastitog života određen objektivnim okolnostima u kojima osoba živi, karakteristikama ličnosti koje utiču na doživljavanje realnosti i njenog specifičnog životnog iskustva, a preduslovi za kvalitetan život su puno i aktivno učestvovanje u interakcijskim i komunikacijskim procesima, kao i razmjena u okviru fizičkog i društvenog okruženja (Krizmanić i Kolesarić, 1989). Dakle, kvalitet života je primarno psihološki fenomen, odnosno vrsta generalnog stava prema vlastitom životu i njegovim područjima te, kao i bilo koji drugi stav, uključuje kognitivnu i afektivnu evaluaciju objekta stava, pri čemu zadovoljstvo životom predstavlja afektivnu komponentu stava prema životu (Felce i Perry, 1993).

Teorijski koncept kvaliteta života usko je povezan s konceptom zadovoljstva životom. Neki autori zadovoljstvo životom definišu kao „globalnu evaluaciju neke osobe o svom životu“ (Pavot i sar. 1991, Penezić, 2006, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016: 92). Radi se kognitivnoj evaluaciji vlastitog cjelokupnog života kroz koju svaki pojedinac procjenjuje svoj život (Penezić, 2006). Zadovoljstvo životom najčešće se definiše kao kognitivna komponenta subjektivne dobrobiti (Sousa i Lyubomirsky, 2001, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016). Procjena zadovoljstva životom je subjektivna, pri čemu se osobi omogućuje da koristi bilo koje informacije koje smatra relevantnim za evaluaciju svog života. Iako postoji slaganje o bitnim komponentama „dobrog života“ (npr. dobri međuljudski odnosi, zdravlje i sl.), različite osobe pripisuju različitu težinu pojedinim komponentama ili imaju druge standarde za ocjenu uspješnosti u pojedinim oblastima života. Zato je važno ispitati globalnu procjenu nečijeg života, a ne samo zadovoljstvo pojedinim aspektima (Pavot i Diener, 1993). U našem istraživanju zadovoljstvo životom se posmatra kao kognitivna procjena subjektivne dobrobiti u širem konstruktivnom kvalitetu života, odnosno kao jedan od indikatora kvaliteta života ili stepen do kog osoba pozitivno procjenjuje ukupni kvalitet svog života (Veenhoven 1996, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016).

Neka istraživanja ukazuju na razlike u kvalitetu života s obzirom na pol, dob, stepen obrazovanja, bračni status, kulturu i sl. U većini istraživanja nisu utvrđene polne razlike u subjektivnoj percepciji kvaliteta života, dok je u nekim utvrđena negativna povezanost dobi i kvaliteta života (Pastuović, Kolesarić i Krizmanić, 1995; Vuletić, 2004; Martinis, 2005, prema Lučev i Tadinac, 2008). Istraživanja pokazuju da, u pravilu, osobe u braku ili izvanbračnoj zajednici percipiraju veći stepen kvaliteta života u odnosu na samce, da su osobe višeg obrazovnog nivoa zadovoljnije svojim životom od onih nižeg obrazovanja a pokazalo se da, iako pojedinci žive u različitim kulturnim

sredinama, prosječan nivo zadovoljstva životom svjetske populacije varira samo oko 20% (Cummins, 2003, prema Vuletić i Misajon, 2011).

Istraživači su slaglasni da pojam kvaliteta života obuhvata kombinaciju objektivnih i subjektivnih varijabli, pri čemu se opaža slaba povezanost između čovjekove subjektivne procjene kvaliteta života i objektivnih životnih uslova (Cummins, 2000). Poboljšanjem socijalnih uslova života povećava se i subjektivna percepcija kvaliteta života, ali na određenom nivou ta povezanost se gubi (Cummins, 2000a). Ukoliko su zadovoljene osnovne životne potrebe čovjeka, povećanje materijalnog bogatstva neće značajno uticati na subjektivnu mjeru kvaliteta života. Ovo je polazište u istraživanju zadovoljstva životom specifične skupine stanovništva - članova porodica nestalih osoba u BiH. Postavlja se pitanje da li su socioekonomske prilike presudne za percepciju zadovoljstva životom članova porodica nestalih, koji žive opterećeni osjećajem neizvjesnog gubitka i nade u pogledu otkrivanja istine o nestanku bližnjih.

Prema međunarodnom pravnom određenju, pojam "prisilni nestanak" se definiše kao "hapšenje, pritvaranje, otmica ili bilo koji drugi oblik lišavanja slobode od strane državnih organa ili lica ili grupe lica koja postupaju po ovlaštenju, uz podršku ili saglasnost države, nakon čega se odbija da se prizna lišavanje slobode ili se skriva sudbina nestalog lica ili mesto na kome se ono nalazi, čime se takvo lice stavlja van zaštite zakona" (Konvencija o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka, član 2).

Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) "nestale osobe" ili "osobe čija je sudbina nepoznata" definiše kao osobe "čije porodice nemaju nikakvih informacija o njima i/ili su prijavljeni kao nestali na osnovu pouzdanih informacija usljed oružanog sukoba (međunarodnog ili nemeđunarodnog) ili unutrašnjeg nasilja (unutrašnjih poremećaja (unutrašnje napetosti) i situacija koje zahtijevaju određene neutralne i neovisne institucije i posrednike)" (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2006: 8). Ove dvije definicije, kao i Ženevski protokoli I-IV o zaštiti žrtava rata, bile su osnov za zakonsko određenje pojma nestale osobe u BiH, koje glasi: „Nestala osoba je osoba o kojoj porodica nema nikakvih vijesti i/ili je prijavljena na temelju pouzdanih informacija kao nestala osoba usljed oružanog sukoba koji se dogodio na teritoriju bivše SFRJ. Ovaj se zakon odnosi na osobe nestale u razdoblju od 30. aprila 1991. godine do 14. februara 1996. godine“ (Zakon o nestalim osobama BiH, član 2, stav 1). Prema istom zakonu, „porodica nestale osobe je dijete rođeno u braku ili van braka, usvojeno dijete, kao i pastorče koje je nestala osoba izdržavala, bračni ili vanbračni partner, roditelji (očuh, maćeha), usvojilac, sestra i brat nestale osobe koje je nestala osoba izdržavala“ (Zakon o nestalim osobama BiH, član 2, stav 2). Pojam „nestala osoba“ uključuje i civile i borbe, koji su nestali tokom oružanih sukoba u BiH, a da bi se neka osoba smatrala nestalom mora da budu istovremeno ispunjena sljedeća tri uslova: da porodica nema nikakvih vijesti o nestalom članu, da je prijavila nestanak i da o sudbini nestale osobe ne postoje pouzdane informacije.

Iako je od završetka rata prošlo više od 25 godina, „6.126 porodica još uvijek čeka informacije o sudbini svojih 6.586 nestalih članova porodica“ (MKCK, 2019). Karakteriše ih kumulacija traumatskih iskustava. Prva trauma se desila kada su izgubili voljenu osobu, dugogodišnje bezuspješno traganje za bližnjima je „tiho“ traumatsko iskustvo s kojim se svakodnevno nose, a svako novo saznanje da, na osnovu pronađenih posmrtnih ostaka, nisu identifikovani njihovi bližnji, predstavlja svojevrsnu traumu. Brzina oporavka, nakon gubitka, ili nepovoljnih vijesti o identifikacija posthumnih tragova, zavisi od toga ko je izgubljena osoba (njen uzrast i uloga, stepen bliskosti sa njom i sl.) i da li je taj gubitak bio očekivan ili ne. Oporavak zavisi i od osobina ličnosti, načina suočavanja sa stresom i krizama, ranijih gubitaka i stresova koji se dešavaju u isto vrijeme kada i gubitak i podrške koju osoba dobija od okoline. Proces oporavka ne znači i kraj tugovanja. Kod većine ljudi godišnjice nestanka, bitni datumi, praznici i druga podsjećanja na nestalu osobu oživljavaju osjećaj gubitka i godinama nakon što se desio. Uz sve to, porodice nestalih se suočavaju sa drugim životnim izazovima, a najznačajniji je briga za potomstvo, pogotovo kada se ima u vidu da su ulogu nosioci domaćinstva uglavnom preuzele žene. Dugogodišnje iščekivanje i borba sa realnim problemima iscrpljuje snagu članova porodica nestalih i utiče na njihovo ukupno zadovoljstvo životom.

Metodološki pristup

Predmet istraživanja, čiji su rezultati prikazani u ovom radu, je percepcija zadovoljstva životom članova porodica nestalih osoba u BiH. Polazna pretpostavka je da članovi porodica nestalih osoba percipiraju nizak nivo zadovoljstva životom, bez obzira na socioekonomska obilježja porodica nestalih

osoba. Ova pretpostavka ispitana je kroz utvrđivanje povezanosti između ukupnog zadovoljstva životom članova porodica nestalih osoba i stepena njihovog obrazovanja, finansijskih i stambenih uslova života.

Prikupljanje podataka obavljeno je metodom ispitivanja pomoću anketnog upitnika i fokus grupnih intervjuja. Prvi dio upitnika su činila pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika (pol, dob, nacionalna i entitetska pripadnost, stepen obrazovanja, finansijska situacija i stambene prilike). Drugi dio upitnika je Skala zadovoljstva životom (Satisfaction With Life Scale, Pavot i Diener, 1993). Ona se sastoji se od pet tvrdnji, koje opisuju različite aspekte zadovoljstva životom (npr. "Sve važne stvari koje sam želio u životu, već sam ostvario"), za koje su ispitanici iskazivali stepen slaganja na skali od 1 do 7 (1- u potpunosti se ne slažem; 2 – ne slažem se; 3 – donekle se ne slažem; 4 – niti se slažem niti se ne slažem; 5 – donekle se slažem; 6 – slažem se; 7 – u potpunosti se slažem). Pri tumačenju rezultata ispitivanja zadovoljstva životom porodica nestalih osoba ukupan skor odgovora na pitanja iz Skale zadovoljstva životom svakog ispitanika tumačen je na sljedeći način: ekstremno zadovoljan/na: 31-35 bodova; zadovoljan/na: 26-30 bodova; malo zadovoljan/na: 21-25 bodova; neutralan/a: 20 bodova; malo nezadovoljan/a: 15-19 bodova; nezadovoljan/na: 10-14 bodova; ekstremno nezadovoljan/na: 5-9 bodova. Bodovni rezultati za svakog ispitanika su rangirani ocjenama od 1 do 7, pri čemu ocjena 1 izražava ekstremno nezadovoljstvo, a ocjena 7 ekstremno zadovoljstvo. Na osnovu toga dobijena je slika o njihovoj percepciji zadovoljstva životom.

Uzorak ispitanika kreiran je proporcionalno sa entitetskom, nacionalnom i polnom zastupljenošću ispitanika u ukupnoj strukturi porodica nestalih osoba. Uzorak je činilo 100 (50%) ispitanika iz šest gradova/opština Federacije BiH, 90 (45%) ispitanika iz osam gradova/opština Republike Srpske i 10 (5%) ispitanika iz Distrikta Brčko BiH. Odabir gradova se skoro u potpunosti podudara sa gradovima u kojima je evidentiran najveći broj porodica nestalih osoba. Najveći broj ispitanika su Bošnjaci (111 ili 55,5%), zatim Srbi (77 ispitanika ili 38,5%) i Hrvati (12 ispitanika ili 6%). Većina ispitanika je ženskog pola, što korespondira sa vrstom srodstva između ispitanika i nestalih članova porodica. Naime, 84 ispitanika (42%) su osobe koje tragaju za svojim supruzima, njih 59 (29,5%) traga za nestalim sinovima, 45 ispitanika (22,5%) traga za očevima, a njih 12 (6%) još uvijek ne zna gdje su njihova braća. Među njima su i porodice koje su pretrpjele višestruke gubitke (suprug, sin, brat, zet, svekar...). Većina ispitanika (40%) ima srednju stručnu spremu, 23,5% ispitanika je sa završenom osnovnom školom, 17,5% ima višu stručnu spremu, 9% visoku stručnu spremu, 6% je bez osnovne škole, a 4% ima poslijediplomsko (master) obrazovanje.

Fokus grupni intervjui obavljeni sa članicama udruženja nestalih osoba iz tri nacionalna korpusa (Bošnjaci, Hrvati i Srbi). Grupe su činile osobe koje se već poznaju i koje su iskazale spremnost za razgovor. To je omogućilo otvorenu komunikaciju, nesputano iskazivanje osjećanja i grupnu interakciju. Kvalitativna metodologija konstruktivističkog tipa polazi od toga da se u fokus grupi konstruišu značenja koja su specifična za određeni socijalni milje. Kombinacija anketnog ispitivanja i fokus grupnih intervjuja omogućila je bolje razumijevanje istraživane pojave.

Rezultati istraživanja

Na osnovu rezultata anketnog ispitivanja, utvrđena je prosječna ocjena zadovoljstva životom ispitanika, a to je ocjena 3 (prilično nezadovoljan/na).

Tabela 1.
Percepcija zadovoljstva životom porodica nestalih osoba u BiH

Bodovi	Opis	Ocjena	No	%
31 - 35	Ekstremno zadovoljan/na	7	3	1,5
26 - 30	Zadovoljan/na	6	41	20,5
21 - 25	Malo zadovoljan/na	5	26	13,0
20	Neutralan/a	4	8	4,0
15 - 19	Malo nezadovoljan/a	3	47	23,5
10 - 14	Nezadovoljan/na	2	50	25
5 - 9	Ekstremno nezadovoljan/na	1	25	12,5
Ukupno			200	100

Većina ispitanika (122 ili 61%), iskazuje nezadovoljstvo životom, koje se kreće u rasponu od neznatnog nezadovoljstva (23,5%), preko nezadovoljstva (25%) do ekstremnog nezadovoljstva (12,5%). Među ispitanicima je 4% onih koji su neutralni (niti su zadovoljni, niti nezadovoljni svojim životom), što indicira svojevrsnu letargiju. Od 35% ispitanika, koji su izjavili da su zadovoljni svojim životom, 13% iskazuje neznatno zadovoljstvo, 20% je zadovoljno a samo 1,5% je ekstremno zadovoljno. Na nizak stepen zadovoljstva životom ukazuju i to što je među ispitanicima osam puta više ekstremno nezadovoljnih u odnosu na ekstremno zadovoljne, te skoro duplo više onih koji iskazuju prilično nezadovoljstvo u odnosu na one koji su prilično zadovoljni.

Rezultati su potvrdili polaznu hipotezu da članovi porodica nestalih osoba iskazuju nizak stepen zadovoljstva životom. Polazeći od toga da je zadovoljstvo „opažena razlika između aspiracija i dostignuća, koja se kreće od percepcije ispunjenosti do percepcije deprivacije“ (Campbell, Converse i Rogers 1976, Diener, 1984, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016), može se zaključiti da kod članova porodica nestalih prevladava percepcija deprivacije u odnosu na percepciju ispunjenosti. Njihove aspiracije u vezi sa pronalaženjem nestalih članova su daleko ispod postignuća ostvarenih u proteklom periodu. Osobe koje imaju najviši stepen obrazovanja (master studij), iskazuju i najviši stepen zadovoljstva životom (ocjena 5). Neutralan stav iskazuju osobe sa završenom osnovnom školom, kao i osobe sa višom i visokom stručnom spremom. Najniži stepen zadovoljstva životom (ocjena 3) zabilježen je kod osoba koje su bez osnovne škole ili su završile srednju školu.

Tabela 2.
Povezanost stepena zadovoljstva životom članova porodica nestalih osoba u BiH sa stepenom obrazovanja

		Zadovoljstvo životom	Obrazovanje
Spearman's rho	Zadovoljstvo životom	Correlation Coefficient	1.000
		Sig. (2-tailed)	.058
	N	200	200
	Obrazovanje	Correlation Coefficient	.134
Sig. (2-tailed)		.058	.
N		200	200

Korelacija između zadovoljstva životom i stepena obrazovanja ne može se svrstati u statistički značajne, te iako postoje indikacije, na ispitivanom uzorku ne može se utvrditi povezanost. Većina ispitanika (129 ili 64,5%) je zadovoljna finansijskom situacijom, od kojih je 49% uglavnom zadovoljno i 15,5% zadovoljno. Nezadovoljstvo je iskazao 71 ispitanik (34,5%). To je u skladu sa radnim statusom ispitanika, među kojima je 40,5% osoba u stalnom radnom odnosu, 48,5% penzionera, 6,5% ispitanika u privremenom radnom odnosu i 4,5% nezaposlenih.

Tabela 3.
Povezanost stepena zadovoljstva životom članova porodica nestalih osoba u BiH sa stepenom zadovoljstva finansijskim stanjem porodice

		Zadovoljstvo životom	Zadovoljstvo finansi.stanjem por.
Spearman's rho	Zadovoljstvo životom	Correlation Coefficient	1.000
		Sig. (2-tailed)	.024
	N	200	200
	Zadovoljstvo finansijskim stanjem porodice	Correlation Coefficient	.160*
Sig. (2-tailed)		.024	.
N		200	200

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Rezultati pokazuju da postoji mala korelacija između zadovoljstva životom i zadovoljstva finansijskim stanjem porodice. Situacija u vezi sa radnim angažmanom članova porodica nestalih je mnogo povoljnija u odnosu na opšte stanje u BiH. Naime, u periodu realizacije istraživanja zvanična stopa nezaposlenosti u BiH bila je 34,3% (Agencija za rad i zapošljavanje BiH, 2020), dok je kod članova porodica nestalih bila 4,5%. Iako je među njima značajan broj penzionera, redovni mjesečni izvori prihoda doprinose osjećaju finansijske sigurnosti, a time i zadovoljstvu finansijskim prilikama.

Zadovoljstvo stambenom situacijom je iskazalo 78% ispitanika (52,5% je uglavnom zadovoljno a 25,5% je zadovoljno), naspram 22% koji su uglavnom nezadovoljni ili nezadovoljni.

Tabela 4.
Povezanost stepena zadovoljstva životom članova porodica nestalih osoba u BiH sa stepenom zadovoljstva stambenom situacijom porodice

Correlations			Zadovoljstvo životom	Zadovoljstvo stambenom situacijom porodice
Spearman's rho	Zadovoljstvo životom	Correlation Coefficient	1.000	.072
		Sig. (2-tailed)	.	.313
		N	200	200
	Zadovoljstvo stambenom situacijom porodice	Correlation Coefficient	.072	1.000
		Sig. (2-tailed)	.313	.
		N	200	200

Korelacija između zadovoljstva životom i zadovoljstva stambenom situacijom porodica nestalih ne može se svrstati u statistički značajne, te iako postoje indikacije, ne može se tvrditi da postoji povezanost na uzorku ispitanika u ovom istraživanju. Stambene prilike, koje većina ispitanika ocjenjuje kao povoljne, nisu značajne za ukupno zadovoljstvo životom, koje je kod većine ispitanika na niskom nivou.

Od tri indikatora socioekonomskih uslova života, jedino se u slučaju percepcije finansijske situacije porodica nestalih zapaža povezanost sa zadovoljstvom životom. No, radi se o relativno slaboj povezanosti, što indicira da socioekonomski uslovi života porodica nestalih nemaju značajan uticaj na njihovu percepciju zadovoljstva životom. Unutarporodične prilike ne mogu se tretirati kao jedini generatori nezadovoljstva, niti se uzroci nezadovoljstva mogu svesti na materijalne uslove života porodica nestalih osoba.

Fokus grupni razgovori su potvrdili da se radi o višestruko vulnerabilnoj skupini: žene starije životne dobi, samohrane majke, nižeg obrazovnog nivoa, penzioneri, izbjeglice/raseljeni ili povratnici. Većina nosilaca domaćinstva nestalih osoba su žene, koje tragaju za nestalim muževima, braćom ili sinovima, o čemu govore iskazi poput ovog: „Uglavnom smo žene, jer su većinom stradali naši muževi koji su bili borci u ratu.“ Takođe, radi se o starijim osobama, što potvrđuju sljedeće izjave: „To su osobe većinom starije životne dobi, tj. supruge, koje su izgubile svoje muževe, i roditelji poginulih branitelja.“; „Svi smo mi stare osobe... Kad mi je muž nestao imala sam 37 godina, a sada sam stara i bolesna.“ Mnoge od njih su bile primorane da migriraju zbog ratnih dešavanja, što jedna od sagovornica opisuje na ovaj način: „Naše udruženja okuplja i pruža pomoć porodicama nestalih, koje su bile protjerane pa su se vratile svojim kućama. Ustvari, pronalazak njihovih bližnjih je bio podsticaj da se vraćaju jer su smatrali da će na taj način lakše doći do informacija, a isto tako već su bile pokrenute akcije pronalaska“. Zajedničko obilježje članova porodica nestalih su traumatska ratna iskustva, o čemu govori jedna od intervjuisanih: „Rat je najveći stresor i u ratu se budi ono najgore, on podstiče mračne umove. Na ratištu su ginuli i ovi i oni, ali mračne umove podstiče da takve stvari rade... Moja baka je imala petoro djece. Ona kaže, jedan je pogin'o, srce mi otkin'o. To ne može da se nadoknadi.“

Analiza fokus grupnih intervjua ukazala je na kompleksan psihološki status članova porodica nestalih osoba, kod kojih prevladavaju sljedeća osjećanja: *bol za nestalim članovima porodice, osjećaj bespomoćnosti i briga za potomstvo.*

Osjećaj bola izražavaju i oni koji su doživjeli višestruke gubitke, i oni koji su izgubili jednog člana porodice: „Svaki gubitak boli na svoj način. Ima žena kojima su ostali sinovi preživjeli, ali se gubitak jednog ne može kompenzirati. Ne znači da je manje teško u odnosu na onog ko je izgubio dvoje ili troje. Treba sačuvati zdrav razum, da živiš sa svim tim bolom i budeš razuman.“; „Moj život je tuga i jad. Ubijena mi je porodica (sin i suprug). Ne pripadam nikome.“

Osjećaj bespomoćnosti proizlazi iz činjenice da je proces traženja nestalih dugotrajan i iscrpljujući. Otuda opasnost da se razvije osjećanje naučene bespomoćnosti, koje se ispoljava kada osoba opazi da jednom ili nekoliko puta njene akcije i postupci ne dovode do željenog rezultata. Pitajući se zašto je to tako, osoba počinje da sumnja u mogućnost ostvarenja željenog cilja. Za članove porodica nestalih dugo iščekivani cilj je pronalazak bližnjih. Razočarenja slabe njihovu nadu i snagu. Svaki novi neuspjeh doživljavaju kao potvrdu svoje opšte neuspješnosti te prijeti opasnost da odustanu od daljih napora. Prateće manifestacije su odlaganje obaveza, izbjegavanje odgovornosti, osjećaj tuge, srdžbe ili napetosti i nesigurnost u pogledu dešavanja u budućnosti.

Zabrinutost za potomke potiskuje ovakav ishod. Mnoge žene su, usljed nestanka članova porodice, preuzele ulogu nosioca domaćinstva. Uz brigu za materijalne uslove života, prioritet je odgoj i vaspitanje djece, o čemu jedna od sagovornica kaže: „Većina nas je bez škole. Ja sam završila samo osam razreda osnovne. Uglavnom smo nezaposlene. Ustvari, primamo male penzije od pokojnih muževa. Dok sam bila mlada radila sam po njivama, a sada ne mogu. Članovi naših porodica su nezaposleni. Čerka mi je radila kao konobarica. Sada su i ona i sin ostali bez posla.“ Briga za djecu nastavljena je i nakon sticanja njihovog punoljetstva, o čemu govori sljedeća izjava: „Ja nemam ni braću ni sestre. Niko od rodbine mi ne može pomoći. Većina njih su takođe izbjeglice i rasuti su kojekuda. Svako se bori za sebe i niko nikome ne može da pomogne, čak i kad bi htio. Živjeli smo u Lukavcu, na Ozrenu. Muž mi je nestao 1995, prilikom pada Ozrena. Nikada ga nisu našli. Ostala sam sa četvoro djece. Najmlađe dijete je imalo četiri godine, drugo 10 godina, a treće i četvrto 14 i 15 godina. Dvije ćerke su se udale i teško žive, a ja živim sa sinom i još jednom ćerkom. Ne mogu mi puno pomoći kad su nezaposleni. Sin armirač je sada ostao bez posla a ćerka je radila kao konobarica pa i ona sada ne radi.“ Zabrinutost za već odraslu djecu jedna sagovornica izražava ovim riječima: „Niko ne radi, a stan mali. Sin bi da se ženi, ali nema kuda. Kako da izgradi svoju porodicu? Od čega da žive i gdje?“ Druga izjavljuje: „Mnogi od nas su ujedno i izbjeglice. Jedva smo dobili smještaj. Živim sa dvoje odraslih ljudi, sinom i ćerkom. Mi imamo problem da obezbijedimo njima život. Kad treba da se osamostale, nemamo mogućnost da im pomognemo, a oni nemaju prava da od nekih državnih organa dobiju pomoć.“ Kod nekih žena su pomiješani osjećaji satisfakcije zbog uspješnog odrastanja njihovih nasljednika i bola zbog nestanka bližnjih: „Imam još dvije ćerke i petoro unučadi. Jedna ćerka je ovde. Unuka sam othranila. Pet dana je imao kad su ga doveli iz bolnice. Sad ima 24 godine. Ženiće se. Doživjela sam, hvala bogu, da ga oženim. Da živim u inat što ne mogu da umrem.“

Žene, koje su preuzele ulogu nosioca domaćinstava, bore se za psihosocijalnu dobrobit porodice. Većina učesnica fokus grupnih intervjua izjavljuje da najveću podršku dobijaju od članova svojih porodica i drugih bliskih osoba (rodbina, susjedi, prijatelji). No, doprinos ovih mikrosocijalnih mreža ograničen je zbog nepovoljnih društvenih uslova u kojima žive.

Značajan izvor psihosocijalne podrške pružaju udruženja nestalih osoba kroz različite oblike djelovanja: rješavanje statusnih pitanja porodica, izgradnja i održavanje memorijalnih centara, podrška u postupcima identifikacija i organizovanja kolektivnih sahrana identifikovanih, briga o djeci nestalih osoba (upisi u školu, stipendije), podizanje svijesti o problemima porodica nestalih i zalaganje za njihova prava, podnošenje krivičnih prijava, prikupljanje podataka od svjedoka, pronalaženje i pomaganje onima koji svjedoče na sudu. Prevladavanje traumatskog iskustva je bolan i dugotrajan proces, ali su pomaci vidljivi, o čemu govori jedna od članica udruženja: „Evidentan je napredak u odnosima prema cjelokupnom stanju u kojem su se te osobe našle. Takođe, vidan je stav koje te osobe imaju prema nestanku člana svoje porodice. Na neki način to je postalo prihvaćeno, počeli su lakše da se nose sa ovim problemom, da ga prihvataju i sa njim žive. Počele su da se vraćaju normalnim životnim aktivnostima, da se smiju, da budu raspoložene, da se druže, bez osjećaja griže savjesti, bez osjećaja da li je ispravno da to rade. Život je za njih ponovo dobio smisao, iako to ne umanjuje njihovu tugu i agoniju zbog gubitka bliske osobe.“

Udruženja održavaju nadu u vezi sa pronalaskom nestalih osoba. O tome govore predsjednice udruženja: „Organizujemo odlazak na izlete u druge gradove. Pružamo psihološku podršku tako što ih stalno podstičem da ne izgube nadu da će pronaći svoje izgubljene članove. Ne dam im da misle da je sve gotovo i da ih neće naći.“; “Odlazak na izlete u druge gradove je vrsta podrške kojom ih stalno podstičem da ne izgube nadu da će pronaći bližnje. Sve napore sam dala da moraju da se strpe da će jednog dana doći i taj dan da ih pronađemo.” Kroz rad udruženja se održava i razvija pozitivan stav prema životu, što se očituje u ovoj izjavi: „Članovi porodica nestalih lica su se okrenuli jedni drugima. Tako su, na neki način, ostvarivali međusobnu pomoć, kroz razgovor, razmjenu iskustava ili u razgovorima sa članovima porodice, vrlo rijetko sa stručnim licima... Takođe, međusobno druženje, razgovor i opuštanje dobro su im došli.“

Jedan od ciljeva udruženja je utvrđivanje “istine i pravde”. “Iako udruženja porodica obično predstavljaju porodice iz jedne etničke grupe, ona su razvila blisku i intenzivnu saradnju, objedinjujući svoje zahtjeve za odgovorima o sudbini njihovih najmilijih” (MKCK, 2018: 12). Udruženja nestalih protežiraju *mir, toleranciju i razumijevanje*, što potvrđuje izjava jedne od članica udruženja: „Mi radimo iz srca i duše. Želimo mlađim generacijama da prenesemo šta se dogodilo, a najviše zato da razumiju i ne dozvole da se nešto tako ikada ponovi. Mi smo lično pretrpjeli i trpimo ogroman bol. Taj bol vas nauči da je sve drugo manje bitno. Zato imamo veliku toleranciju prema ljudima. Nije važno odakle su i ko su. Kažem često da smo mi, u stvari, najveći zagovornici mira.“ Udruženja porodica nestalih osoba su usmjerena ka budućnosti, sa željom da se živi u zajedništvu, miru i uzajamnom razumijevanju. Sjećanja i svjedočenja o proživljenom gubitku i patnji, u konačnici, imaju upravo tu svrhu.

ZAKLJUČAK

Nasuprot mišljenju da su socijalni i ekonomski resursi pojedinca ili porodice presudni za osjećaj zadovoljstva životom, i ovo istraživanje pokazuje da je, ipak, riječ o dvosmjernoj vezi. Ispostavilo se da zadovoljstvo životom porodica nestalih treba posmatrati, ne samo kroz unutrašnje socioekonomske resurse članova porodice i porodice u cjelini, nego i kroz spoljašnje pozitivne i negativne faktore, što podrazumijeva socijalnu podršku u okruženju, povjerenje u institucije i zajednicu i sl. te kroz iskustva uspjeha u suočavanju sa spoljnim, tj. iskustvo otpornosti (Achour i Nor, 2014, prema Kovčo Vukadin, Novak i Križan, 2016).

Višegodišnje bezuspješno traganje za bližnjima dovodi do kumulacije traumatskih iskustava. Prvobitna traumatizacija desila se nestankom člana ili članova porodice a kasnije se dešava se pri svakoj neuspješnoj identifikaciji posmrtnih ostataka. Poljuljana nada u pronalazak bližnjih izaziva osjećaj bola i bespomoćnosti, što otežava svakodnevna briga za potomstvo. Time se tumači nizak nivo zadovoljstva životom koji je utvrđen u ovom istraživanju. Ispostavilo se da socioekonomski uslovi života porodica nestalih nisu presudni za njihovo zadovoljstvo životom. Izvore psihosocijalne podrške treba tražiti u širem okruženja. Istraživanje je pokazalo da se porodice nestalih najviše oslanjaju na podršku mikrosocijalne mreže (porodice, rodbina, susjedi, prijatelji), te podršku tercijarne mreže (udruženja nestalih osoba).

Jačanju povjerenja u institucije i zajednicu doprinosi Institut za traženje nestalih osoba. Pokazatelj učinka je to što je u BiH pronađeno i identifikovano oko 70% nestalih osoba. Nesporan je i učinak Međunarodnog komiteta crvenog krsta (MKCK), koji je u protekle dvije decenije odorganizovao pet fokus grupa sa 65 članova porodica nestalih, koje su iskazale svoje stavove i potrebe. Od 2016. do 2018. MKCK je pružio finansijsku i stručnu podršku za 54 projekta psihosocijalne podrške porodicama nestalih i pet edukativnih seminara o psihosocijalnoj podršci za preko 70 predstavnika udruženja porodica i članova terenskog osoblja Instituta za nestale osobe, što je ojačalo njihove vještine komunikacije sa porodicama nestalih i tehnika samozaštite, a preko 10.200 članova porodica nestalih je imalo direktnu ili indirektnu korist (MKCK, 2020). U periodu od 2018. do 2022. MKCK je posvećen podizanju svijesti i konsolidovanju znanja o psihosocijalnim aspektima neizvjesnog gubitka i traženju nestalih kroz saradnju sa akademskim zajednicama, nevladinim organizacijama, organizacijama Crvenog krsta i udruženjima porodica nestalih.

Značajniji doprinos se očekuje od djelatnosti socijalnog rada. Nažalost, porodice nestalih se pojavljuju kao korisnici socijalnog rada samo ukoliko ispunjavaju rigorozne kriterijume za pristup pravima po osnovu zakona o socijalnoj zaštiti. Pošto se radi o specifičnoj kategoriji stanovništva,

usluge socijalnog rada treba proširiti kroz primjenu mrežnog socijalnog rada. Na osnovu mrežne analize stručnjaci mogu, zajedno sa korisnicima, da izaberu odgovarajuću strategiju rješavanja konkretnih problema. Korisna su im saznanja o tome na koje mreže se (ne)mogu osloniti, koje mreže treba mijenjati ili ponovo uspostaviti. To posebno važi za potrebe i probleme koji izvire iz strukturalnih poremećaja (gubitak člana porodice, razvod braka, napuštanje/osamostaljivanje člana porodice i sl.), nefunkcionisanja (loše obavljanje roditeljskih ili bračnih uloga, konzervativne i tradicionalne obrazovne ili socijalne ustanove) i nepovezanosti socijalnih mreža („sektorski“ i formalni postupci profesionalaca ili ustanova i sl.).

Mrežni socijalni rad sa porodicama nestalih treba da ide u pravcu očuvanja i unapređenje funkcionalnih socijalnih veza, jačanja oslabljenih socijalnih relacija i reuspostavljanja pokidanih socijalnih mreža. Očuvanje i unapređenje funkcionalnih socijalnih veza odnosi se na mikrosocijalne mreže (porodica, susjedstvo, rodbina, prijatelji) i tercijarnu socijalnu mrežu (udruženja porodica nestalih), unutar kojih porodice nestalih crpu najveću podršku. (Re)izgradnja oslabljenih i pokidanih socijalnih veza se odnosi na poboljšanje odnosa unutar sekundarnih socijalnih mreža. Socijalni rad sa članovima porodica nestalih odnosi se na postizanje i održavanje pozitivnog stava, smanjenje osjećaja bespomoćnosti, podsticanje preostalih mentalnih i fizičkih snaga, unapređenje komunikacije i samorealizacije u društvu.

Posebna odgovornost centra za socijalni rad proizlazi iz funkcije organa starateljstva. U užem smislu, starateljstvo se odnosi na porodično-pravnu zaštitu djece lišene roditeljskog staranja i odraslih lica lišenih poslovne sposobnosti, a u širem smislu, na sve mjere društvene zaštite djece u vidu intervencije organa starateljstva u porodične odnose te poslove organa starateljstva u oblasti porodičnog, krivičnog i socijalnog zakonodavstva. Kao organ starateljstva, Centar ima preventivnu ulogu u praćenju i proučavanju problema u porodičnom životu, planiranje porodice, preventivne aktivnosti za zasnivanje i razvoj porodice, pomoć u saniranju poremećenih porodičnih odnosa, pomoć oko ostvarenja porodičnih funkcija, naročito socijalizacije i razvoja djece, pomoć porodicama koje imaju poteškoće u podizanju, vaspitanju i osposobljavanju djece za samostalan rad i život, te zaštita starijih osoba i osoba sa invaliditetom.

Literatura:

- Agencija za rad i zapošljavanje BiH. (2020). *Pregled stanja tržišta rada na dan 30.06.2020*. Dostupno na <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesecni/default.aspx?id=4821&langTag=hr-HR>, 06.08.2020.
- Cummins, R.A. (1995). On the trail of the gold standard for life satisfaction. *Social Indicators Research*, 35, 179-200.
- Cummins, R.A. (1998). Quality of life definition and terminology: a discussion document from the International Society for Quality of Life Studies. International Society for Quality of Life Studies. 1-43.
- Cummins, R.A. (2000). Personal income and subjective well-being: A review. *Journal of Happiness Studies*, 1, 133-158.
- Cummins, R.A. (2000a). Objective and subjective quality of life: an interactive model. *Social Indicators Research*, 52, 55-72.
- Felce, D. i Perry, J. (1993). *Quality of life: A contribution to its definition and measurement*. Cardiff: Mental Handicap in Wales Applied Research Unit.
- Konvencija o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka. (2006). Dostupno na <https://drive.google.com/file/d/0B8p8CU2v9ohU2ZRTmxMUkt6TEU/view>, pristupljeno, 10.06.2021.
- Vukadin, I. Novak, M. i Križan, H. (2016). Zadovoljstvo životom: individualna i obiteljska perspektiva. *Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* Vol. 24 br. 1, 2016.
- Krizmanić, M. i Kolesarić, V. (1989). Pokušaj konceptualizacije pojma „kvaliteta života“. *Primijenjena psihologija*, 10, 179-184.

Lučev, I. i Tadinac, M. (2008). Kvaliteta života u Hrvatskoj - povezanost subjektivnih i objektivnih indikatora te temperamenta i demografskih varijabli s osvrtnom na manjinski status. *Migracijske i etničke teme*, 24(1-2), 67-89

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2006). *Primjena zakona o nestalim osobama BiH, Vodič za porodice nestalih osoba*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH

MKCK (2019). *Još 7.000 nestalih života - porodice nestalih osoba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

Penezić, Z. (2006). Zadovoljstvo životom u adolescentnoj i odrasloj dobi. *Društvena istraživanja*, 15(4-5), 643-669.

Vuletić, G. i Misajon, R. (2011). Subjektivna kvaliteta života, u (Vuletić, G. ur) *Kvaliteta života i zdravlje*. Osijek: Hrvatska zaklada za znanost.

World Health Organization (1998). *Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF quality of life assessment*. The WHOQOL Group. *Psychological Medicine*, 28, 551-8.

LIFE SATISFACTION OF MISSING FAMILIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *In Bosnia and Herzegovina, 6,126 families are still awaiting information on the fate of their 6,586 members, who went missing during the 1992-1995 war (ICRC, 2019). Due to the disappearance of family members, many women have taken on the role of household heads. This paper presents the results of a survey of the life satisfaction of families of the missing, which is defined as a cognitive component of subjective well-being (Sousa and Lyubomirsky, 2001, according to Kovčo Vukadin, Novak and Križan, 2016). The starting hypothesis is that family members of the missing perceive a low level of life satisfaction, regardless of their sociodemographic characteristics. The questionnaire method was applied to a sample of 200 representatives of the families of the missing, proportionally represented from both entities of BiH and the Brčko District. The first part of the questionnaire consisted of questions about the socio-demographic characteristics of the respondents (gender, age, ethnicity, level of education, housing conditions, and financial opportunities). The second part of the questionnaire is the Satisfaction With Life Scale (Pavot and Diener, 1993). It consists of five statements describing different aspects of life satisfaction for which respondents expressed a degree of agreement on a scale of 1 to 7. Additional information was collected through a focus group interview with members of the Association of Families of Missing Persons. The results of the research confirmed that family members of missing persons in BiH perceive a low level of life satisfaction. The trauma of uncertain loss and years of unsuccessful search for loved ones creates a feeling of helplessness and hopelessness. In addition to taking care of providing material living conditions, the priority was the upbringing and education of children. Network social work is recommended to improve the life satisfaction of the families of the missing.*

Key words: *life satisfaction, families of missing persons, network, social work*

DJECA KAO ŽRTVE NASILJA

mr Sandra Raspopović
Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore

Apstrakt: *Više od milijarde djece – polovina sve djece na svijetu – svake godine je izloženo nasilju. Studije koje se bave biološkim osnovama posljedica nasilja nad djecom, pokazuju da stres povezan sa nasiljem može prouzrokovati razna oštećenja i brojne probleme. Ekonomske procjene sugerišu da troškovi povezani sa posljedicama nasilja nad djecom prelaze 120 milijardi američkih dolara godišnje u svijetu. Nasilje nad djecom stara je pojava koliko i ljudska civilizacija, ostavlja višestruke, dugotrajne i krajnje ozbiljne posljedice na razvoj djeteta, a nerijetko se okončava smrtnim ishodom. Rješavanje problema djece i kriminala zahtijeva spremnost da se iza novih ideja stavi stvarna posvećenost. U Crnoj Gori postoje tri skloništa za žene i djecu žrtve nasilja i jedna javna ustanova u kojoj se smještaju djeca žrtve nasilja. Predviđeno je i načelo humanosti u postupcima koji se odnose na zaštitu od nasilja, pravo na psihosocijalnu i pravnu pomoć, kao i socijalnu i medicinsku zaštitu. Svi primjeri i predstavljeni podaci (Savjet Evrope) navode na zaključak da tužilaštvo i sudovi najčešće ne prepoznaju težinu situacije u kojoj se nalaze djeca žrtve nasilja i shodno tome učinjena djela kvalifikuju kao djela manje odgovornosti, ili uopšte ne prepoznaju da se djeca nalaze u položaju žrtve, što s druge strane utiče na ishod postupka, naročito u pogledu kazne koja se izriče okrivljenom. Ovakva sudska praksa nije usaglašena sa Istanbulskom konvencijom, načelima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (ICRC), praksom Evropskog suda, koji nalaze da djecu koja prisustvuju nasilju treba smatrati žrtvama i da institucije treba da preuzmu odgovarajuće mjere bezbjednosti.*

Ključne riječi: *nasilje, djeca, društveni efekti, žrtve, pravna pomoć*

UVOD

Član 142 stav 7 Krivičnog zakonika Crne Gore glasi: Djetetom se smatra lice koje nije navršilo četrnaest godina; Navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu (Član 149) kazniće se kao teško ubistvo ako „je djelo učinjeno prema djetetu ili prema neuračunljivom licu“. U istom duhu, većina djela, kao što su silovanje, obljuba, obljuba zloupotrebom položaja i slično, kažnjava se višim i težim kaznama ako je žrtva djeteta (Krivični zakonik CG, član 142). Ipak, zakon govori jedno, dok je u praksi, često situacija sasvim drugačija.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici koji reguliše oblast porodičnog nasilja, stupio je na snagu u avgustu 2010. godine. Ovaj zakon definiše nasilje u porodici kao „činjenje ili nečinjenje člana porodice kojim se ugrožava fizički, psihički, seksualni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje i spokojstvo drugog člana porodice, bez obzira na mjesto gdje je učinjeno“. Zakon uređuje zaštitu žrtava nasilja u prekršajnom postupku i propisuje pet zaštitnih mjera kao vrste prekršajnih sankcija: udaljenje iz stana, zabrana prilaženja žrtvi, zabrana uzemiravanja i uhođenja, obavezno liječenje od zavisnosti i obavezan psihosocijalni tretman (CEDAW, 2014).

Više od milijarde djece - polovina sve djece na svijetu - svake godine je izloženo nasilju. Nasilje kojem su djeca izložena uključuje i direktno iskustvo fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja, kao i indirektno svjedočenje nasilju u svojim domovima, školama i zajednicama. Ovi različiti oblici nasilja dijele trajni potencijal za doživotne posljedice. Te posljedice uključuju povećanje rizika od povreda, HIV-a, polno prenosivih infekcija, mentalnih problema, problema sa reproduktivnim zdravljem i nezaraznih bolesti, uključujući kardiovaskularne bolesti, rak, hroničnu bolest pluća i dijabetes.

Studije koje se bave biološkim osnovama takvih posljedica pokazuju da toksični stres povezan sa nasiljem može prouzrokovati oštećenje nervnog, endokrinog, cirkulatornog,

mišićno-skeletnog, reproduktivnog, respiratornog i imunog sistema. Dalje, rigorozne ekonomske procjene sugeriraju da troškovi povezani sa posljedicama nasilja nad djecom prelaze 120 milijardi američkih dolara godišnje u svijetu.

1.1 Društveni efekti nasilja nad djecom

Šira literatura koja potvrđuje mehanizme posljedica i povezane troškove nasilja nad djecom praćena je sve većim brojem dokaza o efikasnim pristupima prevenciji. Štaviše, širenje dokaza o prevenciji praćeno je sve većom odlučnošću globalnih lidera da ubrzaju aktivnosti na prevenciji ove vrste nasilja. Stoga su UN, kao dio agende održivog razvoja nakon 2015. godine, uputile poziv na akciju: eliminisanje nasilja nad djecom. Ovaj neviđeni poziv UN-a može podstaći nove investicije, da podstakne novi napredak u zaštiti djece širom svijeta od nasilja i njegovih posljedica koje se mogu spriječiti.

Svjedočenje nasilju i preživljeno nasilje je generalno povezano sa emocionalnim problemima, problemima u ponašanju i učenju kod djece, sa dječijom osjetljivošću na koju utiče nivo razvoja, hroničnost izloženosti, fizička blizina incidenta i emocionalna bliskost sa žrtvom. Na osnovu tih parametara može se zaključiti da je svjedočenje nasilju među roditeljima posebno podmukao događaj. Najčešće se dešava u kući - jedinom okruženju koje je generalno povezano sa bezbjednošću i zaštitom djeteta. Stoga ne čudi što je izloženost bračnom nasilju povezana sa nizom problema kod djece.

Vrste nasilja nad djecom su brojne. Ovdje ćemo pomenuti samo neke od najčešćih: Maltretiranje (uključujući nasilno kažnjavanje) uključuje fizičko, seksualno i psihološko / emocionalno nasilje; i zanemarivanje novorođenčadi, djece i adolescenata od strane roditelja, negovatelja i drugih autoriteta, najčešće u kući, ali i u okruženjima kao što su škole i sirotišta.

Maltretiranje (uključujući virtualno maltretiranje) je neželjeno agresivno ponašanje drugog djeteta ili grupe djece koja nisu braća i sestre niti su u vezi sa žrtvom. Uključuje ponovljene fizičke, psihološke ili socijalne štete i često se dešava u školama i drugim sredinama gdje se djeca okupljaju i na mreži.

Nasilje među mladima koncentrisano je među djecom i mladima u dobi od 10 do 19 godina, najčešće se dešava u okruženjima zajednice između poznanika i stranaca, uključuje nasilje i fizički napad sa ili bez oružja (kao što su pištolji i noževi), a može uključivati i nasilje bandi.

Nasilje u porodici uključuje fizičko, seksualno i emocionalno nasilje člana porodice. Iako i muškarci mogu biti žrtve, nasilje intimnih partnera nesrazmjerno pogađa žene. Često se dešava protiv devojčica u dječijim i ranim / prinudnim brakovima. Među romantično uključenim, ali nevjenčanim adolescentima, to se ponekad naziva „nasiljem u zabavljanju“.

Seksualno nasilje uključuje seksualni kontakt bez pristanka ili pokušaj seksualnog kontakta i dijela seksualne prirode koja ne uključuju kontakt (poput voajerizma ili seksualnog uznemiravanja); dijela seksualne trgovine počinjena protiv nekoga ko ne može da pristane ili odbije; i eksploatacija na mreži.

Emocionalno ili psihološko nasilje uključuje ograničavanje kretanja djeteta, ocrnjivanje, ismijavanje, prijetnje i zastrašivanje, diskriminaciju, odbijanje i druge nefizičke oblike neprijateljskog tretmana.

Kada je usmjerena protiv djevojčica ili dječaka zbog njihovog biološkog pola ili rodnog identiteta, bilo koja od ovih vrsta nasilja takođe može predstavljati rodno zasnovano nasilje.

Nasilje nad djecom ima životni uticaj na zdravlje i dobrobit djece, porodice, zajednice i nacije. Nasilje nad djecom može:

- Rezultirati smrću. Ubistva, koja često uključuju oružje kao što su noževi i vatreno oružje, među su četiri glavna uzroka smrti djece.
- Dovesti do teških povreda. Za svako ubistvo postoje stotine pretežno muških žrtava nasilja među mladima koji zadobiju povrede zbog fizičke tuče i napada.
- Dovesti do oštećenja razvoja mozga i nervnog sistema. Izloženost nasilju u ranom uzrastu može oštetiti razvoj mozga i oštetiti druge dijelove nervnog sistema, kao i endokrini, cirkulatorni, mišićno-skeletni, reproduktivni, respiratorni i imuni sistem, sa doživotnim posljedicama. Kao takvo, nasilje nad djecom može negativno uticati na kognitivni razvoj i rezultirati obrazovnim i profesionalnim nedovoljnim postignućima.

- Rezultirati negativnim ponašanjem u odrasloj dobi: Djeca izložena nasilju i drugim nedaćama su znatno vjerovatnija da puše, zloupotrebjavaju alkohol i droge i učestvuju u rizičnom seksualnom ponašanju. Takođe imaju veću stopu anksioznosti, depresije, drugih mentalnih problema i samoubistava.
- Dovedi do neželjene trudnoće, indukovanih pobačaja, ginekoloških problema i polno prenosivih infekcija, uključujući HIV.
- Doprineti širokom spektru nezaraznih bolesti kako djeca odrastaju. Povećani rizik od kardiovaskularnih bolesti, karcinoma, dijabetesa i drugih zdravstvenih stanja u velikoj mjeri je posljedica negativnog suočavanja i zdravstvenog rizika koji je povezan sa nasiljem.
- Uticati na mogućnosti i budućnost žrtve. Djeca izložena nasilju i drugim nedaćama češće napuštaju školu, imaju poteškoće u pronalaženju i zadržavanju posla i povećani su rizik za kasniju viktimizaciju i / ili počinjenje međuljudskog i samostalnog nasilja, kojim nasilje nad djecom može uticati na sljedeću generaciju.

Nasilje nad djecom stara je pojava koliko i ljudska civilizacija, ostavlja višestruke, dugotrajne i krajnje ozbiljne posljedice na razvoj djeteta, a nerijetko se okončava i smrtnim ishodom. Porodica koja bi trebala da predstavlja zonu sigurnosti i zaštite djece, zajednicu u kojoj se podstiče njihov razvoj, za mnogu djecu je izvor njihove najintenzivnije ugroženosti. Zbog dječijeg specifičnog biopsihičkog statusa koji je praćen bespomoćnošću, zavisnošću i vulnerabilnošću, postoji opasnost i rizik djetetove viktimizacije različitim vidovima nasilja. S obzirom na razvojne specifičnosti, odnose povjerenja i potrebu čuvanja i usmjerenja, emocionalnu povezanost, djeca su u okviru porodične sredine izložena riziku od neposredne i posredne viktimizacije nasiljem. To znači da dijete može biti viktimizirano neposredno, kada je ono direktna žrtva nasilja, ili posredno, kada je svjedok nasilja izvršenog nad drugima članovima porodice (Milosavljević-Đukić, 2018: 67-81.)

1.2 Nasilje nad djecom

Nasilje u porodici ne predstavlja pojavu modernog doba, nego je, možemo reći, nov interes države da ga prepozna, da obezbjedi zaštitu žrtvama porodičnog nasilja i da se bori protiv njega. Nasilje u porodici je ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava tjelesni i psihički integritet ili spokojstvo drugog člana porodice. Ono se najčešće pojavljuje u obliku fizičkog, psihičkog, seksualnog i ekonomskog nasilja (Krstinić, Vasiljković, 2019: 67-81.).

Nasilje nad djecom je višestruki problem sa uzrocima na nivou pojedinca, bliskih odnosa, zajednice i društva. Važni faktori rizika su: biološki i lični aspekti kao što su pol i starost, niži nivoi obrazovanja, niski prihodi, djeca koja imaju invaliditet ili probleme sa mentalnim zdravljem, nizak nivo bliskih odnosa, nedostatak emocionalne veze između djece i roditelja ili staratelja, loše roditeljske prakse, porodična disfunkcija i razdvajanje, siromaštvo, velika gustina naseljenosti i niska socijalna kohezija.

U Crnoj Gori postoje tri skloništa za žene i djecu žrtve nasilja koje vode ženske nevladine organizacije (Podgorica, Nikšić i Pljevlja) i jedna javna ustanova u Bijelom Polju za podršku porodici u kojoj se smještaju žene i djeca žrtve nasilja (CEDAW, 2014).

Predviđeno je i načelo hitnosti u postupcima koji se odnose na zaštitu od nasilja, pravo na psihosocijalnu i pravnu pomoć, kao i socijalnu i medicinsku zaštitu. Takođe je propisana obaveza policije, organa za prekršaje, državnog tužilaštva, centra za socijalni rad ili druge ustanove socijalne i dječje zaštite, zdravstvene ustanove, kao i drugih organa i ustanova koje se bave zaštitom, da pružaju potpunu i koordiniranu zaštitu žrtvi nasilja u porodici. U novembru 2011. godine potpisan je Protokol o postupanju svih relevantnih institucija koji propisuje način i oblike međusobne saradnje u slučajevima nasilja u porodici. S tim u vezi, formirani su multidisciplinarni timovi na lokalnom nivou koji pružaju koordiniranu zaštitu žrtvama porodičnog nasilja, shodno Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici. Timovi su formirani u okviru 10 centara za socijalni rad. Od momenta usvajanja Zakona o zaštiti od nasilja u porodici (2010) primijećen je povećan broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici i nasilja nad ženama. Ovo jasno ukazuje da se Zakon primjenjuje u praksi. Ono što je važno istaći jeste da je

povećan broj prekršajnih prijava dok je broj krivičnih prijava smanjen što je bila i namjera donošenja posebnog Zakona, kako bi žrtva dobila brzu i efikasnu zaštitu (CEDAW, 2014).

Iako su većina žrtava nasilja u porodici žene, podjednako je važno prepoznati da mnoge od tih žena imaju djecu. U nekim slučajevima nasilje je usmjereno i prema ženama i prema djeci. U drugim slučajevima djeca nisu sama meta, već su svjedoci nasilja nad majkama. U svakom slučaju oni pate i u svakom slučaju ih treba zaštititi. Djecu mogu biti direktne i indirektne žrtve fizičkog, seksualnog ili psihološkog nasilja i svjedoci takvog nasilja među roditeljima. Na primjer, u oblasti preventivnih mjera, država treba da vodi ili promovira kampanje za podizanje svijesti o različitim oblicima nasilja, uključujući i nasilje u porodici. Takve kampanje treba da pokazuju ili naglašavaju posljedice po djecu. To znači ne samo podizanje svijesti o tome kako nasilje među roditeljima može imati dugoročni efekat na njihovu djecu, već i kako fizičko ukoravanje, kontrola ili kažnjavanje, na primjer, negativno utiče na djecu.

Djeca svjedoci i žrtve (oštećeni) u slučajevima nasilja i neadekvatan odgovor sudskih odluka na narušavanje duševnog integriteta djece Analiza je pokazala da se djeca pojavljuju kao svjedoci ili žrtve nasilja u porodici u 33 krivična predmeta za nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici. Od toga, u 24 predmeta (22.85%), djeca se pominju kao svjedoci nasilja, međutim, analizom presuda, kroz izjave stranaka u postupku, ustanovljeno je da su u sedam, od pomenuta 24, predmeta djeca takođe bila i direktne žrtve nasilja, ali ih ni tužilaštvo ni sudovi nijesu prepoznali kao oštećene u postupku, pa ta činjenica nije konstatovana ni u izreci presude, niti je uticala na otežavajuće okolnosti i visinu kazne. Pored ovih 7, registrovano je još dodatnih devet, dakle ukupno 16 ili 15,2 % predmeta u kojima su djeca bila direktne žrtve nasilja u porodici. Ukupan broj djece koja su bila izložena nasilju je najmanje 42 (Savjet Evrope, 2019).

Kada je riječ o uslugama zaštite i podrške, sve mjere zaštite treba da uzimaju u obzir odnos između žrtava, počinioca, djece i njihovog šireg društvenog okruženja. Cilj je da se izbjegne situacija u kojoj se žrtvama i njihovim potrebama obraćamo izolovano ili bez priznavanja njihove socijalne stvarnosti. Mjere preduzete u zaštiti zlostavljane majke, odnosno premještanje nje i njene djece u sklonište, često će značiti prekid školovanja djece ili izolovanje djece. U takvim slučajevima mora se postići pažljiva ravnoteža.

Tačan broj djece žrtava u Crnoj Gori nije naveden ni u predmetima gdje je sud registrovao da su djeca bila prisutna, već je iz izjava stranaka u postupku izveden zaključak o broju djece. Nikakvih podataka o djeci nije bilo u 21 ili 20% predmeta. Analiza uzorka prekršajnih predmeta pokazuje sličnu tendenciju prekršajnih sudova. Naime, djeca su bila svjedoci ili žrtve nasilja u porodici u čak 76 ili 23.2 % od ukupnog broja analiziranih rješenja sudova za prekršaje, kojima su obuhvaćena 94 prekršaja. Od toga, sud je u 13 ili 4% predmeta prepoznao djecu kao svjedoke nasilja t.j. postupak je vođen u odnosu na član 36 stav 2 ZZNP koji propisuje oštrije kazne za nasilje počinjeno u prisustvu djeteta. „ZZNP, član 36, stav 2: „Novčanom kaznom od najmanje petostrukog iznosa minimalne zarade u Crnoj Gori ili kaznom zatvora od najmanje dvadeset dana kazniće se za prekršaj punoljetni član porodice ako u prisustvu djeteta učini nasilje iz stava 1 ovog člana“ (ZZNP, član 36).

U kontekstu pronalaženja holističkih rješenja koja izbjegavaju sekundarnu viktimizaciju, sudije treba da uzmu u obzir sve poznate slučajeve nasilja u porodici kada odlučuju o starateljstvu ili pravima posjete. Bilo je primjera da je nasilnom roditelju odobreno posjećivanje ili čak starateljstvo samo zato što se smatralo da je u najboljem interesu djeteta da održi kontakt. Nasilje protiv djeteta uvijek mora da se uzima u obzir u odlukama o vršenju roditeljskog prava i vršenje prava posjete ili starateljstva nikada ne smije ugroziti sigurnost žrtava ili bezbjednost žrtava.

Djeca su prepoznata kao direktne žrtve nasilja u 8 ili 2.4% predmeta (8 prekršaja) t.j. sudovi su postupali u skladu sa članom 36, stav 3 ZZNP, dok su u 4 ili 1.2% predmeta (4 prekršaja) djeca bila i svjedoci i direktne žrtve nasilja (Savjet evrope, 2019). U ovim predmetima sud je postupao u skladu sa članom 36, stav 2 i stav 3 ZZNP kojima su predviđene strože kazne. U 14 ili 4.3% predmeta (14 prekršaja) djeca su bila žrtve zanemarivanja, a postupci su vođeni protiv roditelja djece, u skladu sa članom 37, stavom 1 ZZNP.

ZZNP, član 37 „Prekršajna odgovornost za zanemarivanje: „Novčanom kaznom od najmanje petostrukog iznosa minimalne zarade u Crnoj Gori ili kaznom zatvora od najmanje deset dana kazniće se za prekršaj član porodice ako ne vodi dovoljno brigu: 1) o ishrani, higijeni,

odijevanju, medicinskoj zaštiti ili redovnom pohađanju škole ili ne spriječava dijete u štetnom druženju, skitnji, prosjačenju ili krađi ili na drugi način u većoj mjeri zanemaruje podizanje i vaspitanje djeteta (član 8 stav 2 tačka 1); 2) o ishrani, higijeni, odijevanju ili medicinskoj zaštiti drugog člana porodice o kome je dužan da se stara, a kome je potrebna posebna pomoć zbog bolesti, invaliditeta, starosti ili drugih ličnih svojstava zbog kojih nije sposoban da se stara o sebi (član 8 stav 2 tačka 2)⁸².

Međutim, ono što predstavlja razlog za zabrinutost je rezultat analize koji pokazuje da su u čak 37 ili 11.3% predmeta kojima je obuhvaćen 51 prekršaj, djeca svjedočila ili bila direktno izložena nasilju, a sudovi ih nijesu prepoznali ni kao prisutne/svjedoke nasilja ni kao oštećene u postupku, pa su postupali po članu 36 stav 1 ZZNP kojim je predviđena značajno blaža kazna u odnosu na stavove 2 i 3 istog člana, koji se odnose na prekršaje počinjene u prisustvu djeteta ili prema djetetu (Savjet Evrope 2019).

ZZNP, Član 36, stav 3: „Novčanom kaznom od najmanje desetstrukog iznosa minimalne zarade u Crnoj Gori ili kaznom zatvora od najmanje trideset dana kazniće se za prekršaj član porodice koji učini nasilje iz stava 1 ovog člana ako je žrtva djeteta“.

Slično tome, važno je da službe poput skloništa budu bolje opremljene za rad sa djecom koju prate majke. Nije dovoljno ponuditi im smještaj. Umjesto toga, potrebno je pružiti specijalističku podršku djeci u takvim situacijama na osnovu njihovih potreba. To uključuje psihosocijalno savjetovanje prilagođeno uzrastu i poštovanje najboljeg interesa djeteta.

Svi primjeri i predstavljeni podaci (Savjet Evrope 2019) navode na zaključak da tužilaštvo i sudovi najčešće ne prepoznaju težinu situacije u kojoj se nalaze djeca žrtve porodičnog nasilja i shodno tome učinjena djela kvalifikuju kao djela manje odgovornosti, ili uopšte ne prepoznaju da se djeca nalaze u položaju žrtve, što s druge strane utiče na ishod postupka, naročito u pogledu kazne koja se izriče okrivljenom. Ovakva sudska praksa nije usaglašena sa Istanbulskom konvencijom, načelima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (ICRC), praksom Evropskog suda, koji nalaze da djecu koja prisustvuju nasilju treba smatrati žrtvama i da institucije treba da preduzmu odgovarajuće mjere bezbjednosti⁸².

Posebno je zabrinjavajuća činjenica da ni u jednom od krivičnih predmeta nisu izrečene mjere bezbjednosti³ za djecu, a u prekršajnim je sud u samo jednom slučaju izrekao zaštitne mjere Udaljenja iz stana i Zabrane približavanja prema oštećenoj-supruzi i zajedničkom maloljetnom djetetu. Nedostatak zaštitnih mjera i neprepoznavanje djece kao svjedoka/žrtava nasilja u praksi najčešće znači da nasilni član porodice, ukoliko ne izdržava zatvorsku kaznu, a nekad čak i u toj situaciji, koristi kontakt sa djecom, izlažući ih daljem riziku od nasilja (Savjet Evrope, 2019).

Rješavanje problema djece i kriminala zahtijeva spremnost da se iza novih ideja stavi stvarna posvećenost. Prvi korak je prepoznati da su sva djeca prije svega djeca. Djeca koja počine zločine ne izgube svoj status djeteta preko noći, iako ih tretiramo kao kvazi odrasle osobe. Drugi korak je prepoznavanje da je značajno iskustvo u životu mnoge djece iskustvo viktimizacije, u nekom ili drugom obliku.

Razumijevanje žrtava krivičnog djela nasilje u porodici veoma je važno kako zbog poboljšanja njihovog položaja i što efikasnije zaštite porodice i njenih članova, tako i radi adekvatnog kažnjavanja učinioca. Imajući u vidu specifičan odnos učinioca i žrtve, izvršenjem ovog krivičnog djela ne krše se samo fundamentalna prava članova porodice, već se dira i u njihova najdublja osjećanja. Zbog toga žrtve krivičnog djela nasilje u porodici spadaju u kategoriju posebno osjetljivih žrtva i klasifikuju se spram njihovog odnosa sa učiniocem (Sredojević, 2017: 975-989).

Pored toga što ovakva kaznena politika ne štiti djecu i nenasilnog roditelja od daljeg nasilja, ona stvara pogrešnu sliku, odnosno umanjuje stvarni obim porodičnog nasilja i podatke o broju djece izloženoj traumi koja neminovno nastaje, ne samo usljed direktne izloženosti nasilju, već i kada je u

⁸² Eremia i ostali protiv Republike Moldavije: „ustanovljeno je kršenje člana 8 Konvencije (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života) u odnosu na kćerke, imajući u vidu činjenicu da uprkos štetnim posljedicama duševnog nasilja kojim su bile izložene kao svjedoci očevog odnosa prema majci, djevojčice nisu bile zaštićene“

3 Misli se na mjere propisane članovima 77a i 77b KZCG

pitanju prisustvovanje nasilju prema bliskom članu porodice, najčešće majci koja je češće nenasilni roditelj i primarno vodi brigu o djeci. Slična zapažanja je iznio i GREVIO koji u izvještaju o Crnoj Gori navodi da se čini da je „stepen prepoznavanja štetnih posljedica svjedočenja djece nasilju u porodici veoma mali kod socijalnih radnika i članova pravosuđa u Crnoj Gori“, i da slučajevi nasilja od strane jednog roditelja prema drugom imaju ozbiljan uticaj na djecu (Savet Evrope, 2019).

Brojna istraživanja koja se bave djecom, žrtvama nasilja, pokazuju da su djeca često višestruko zlostavljana, a statistike takođe ukazuju na značajnu prisutnost zlostavljanja i zanemarivanja djece širom svijeta. Nasilje nad djecom postaje sve veći problem u našoj zemlji, ali i globalni problem, jer je postojalo i nažalost još uvijek postoji u svakoj zemlji na svijetu, u svim kulturama i klasama, bez obzira na porijeklo i stepen obrazovanja. Kroz istoriju se bilježe različite forme iskorišćavanja i zlostavljanja djece, kako od blažih, fizičkih kazni, tako i do onih najsurovijih, koje za posledicu imaju djetetovu smrt (Baljak, Ševo, 2018: 233-245.).

ZAKLJUČAK

Većina slučajeva viktimizacije su zločini koji se dešavaju u porodicama, školama i na igralištima. Međutim, za djecu, ovi zločini su dovoljno ozbiljni - važni su. U isto vrijeme, ovi incidenti jednostavno ističu djecu koja se ponašaju kao djeca, gdje se problemi moraju rješavati kao problem, a ne kriminalizovati. Vladin pristup posljednjih godina takođe je bio prisiljavanje na promjene u ponašanju djece od vrha prema dolje kroz sprovođenje zakona dodjeljivanje starateljstva.

Ali, djeca su po definiciji nezrela. Ona djeca koja će vjerovatno počiniti krivična djela su vjerovatno najnezrelija od svih. Oni ne razumeju uvijek posljedice i plaše se neposredne prijetnje nasiljem i podsmijehom svojih vršnjaka mnogo više od udaljene prijetnje sudskim izricanjem kazne i pritvorom. Niži nivoi viktimizacije uglavnom se javljaju u školi, na igralištu i odnose se na dijete počinioca i na dijete žrtvu.

Ironično je da su upravo one institucije u kojima bi se djeca trebala osjećati najsigurnije – u porodici i u njihovom školskom okruženju koje odrasli uspostavljaju i koje kontrolišu - djeca su najčešće žrtve. Suprotno tome, incidenti su najrjeđi u javnosti, na ulici i na putu do i iz škole, gdje je smanjen nadzor odraslih.

Djeca su budućnost, koju često čujemo - što u neku ruku znači da djeca nisu sadašnjost. Ne bismo trebali da ih sudimo prema sopstvenim standardima, jer ti standardi jednostavno ne važe - djeca inače ne bi bila djeca. Našim mladim ljudima, posebno onima koji imaju problema sa zakonom, treba vremena da se razviju i sva pomoć koju im možemo pružiti. Ako ovo ne počnemo prepoznati, onda će društvo platiti cijenu sa više zločina, više prestupa, više žrtava, više patnje.

Reakcija protiv nasilja u porodici, a prije svega nasilja nad djecom, na nacionalnom se nivou ogleda u prevenciji, otkrivanju pojedinačnih slučajeva nasilja, obezbjeđivanju neposredne pravne zaštite i aktivne uloge institucija sistema obrazovanja, zdravstvene zaštite, socijalne zaštite i pravosuđa (Jović-Prlainović, Krvavac, 2016: 969-986.).

LITERATURA

1. Baljak, M. B., & Ševo, B. N. [2018]. Međunarodnopravni okvir zaštite djece od nasilja. *Baština*, (45), 233-245.
2. Jović-Prlainović, O., & Krvavac, M. [2016]. Nacionalni i međunarodnoprivatni aspekti Nasilja nad djecom u porodici. *Teme*, 40(3), 969-986.
3. Krivični zakonik Crne gore ("Sl. list RCG", br. 70/2003, 13/2004 - ispr. i 47/2006 i "Sl. list CG", br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 - dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020).
4. Krstinić, D., & Vasiljković, J. [2019]. Oblici nasilja u porodici. *Pravo - teorija i praksa*, 36(7-9), 67-81.

4. Milosavljević-Đukić, I. L., & Tankosić, B. [2018]. Porodično nasilje - karakteristike nasilja nad djecom i posljedice na razvoj djece. *Vojno delo*, 70(5), 67-81.
5. Savjet Evrope, Centar za ženska prava. [2019] Analiza kaznene politike u krivičnim i prekršajnim predmetima u oblasti porodičnog nasilja u Crnoj Gori, Podgorica, 35-38
7. Sredojević, M. S. [2017]. Žrtve krivičnog dijela nasilje u porodici. Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, 51(3-1), 975-989.
8. Vlada Crne Gore, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. [2014] Izveštaj o Ispunjavanju preporuka CEDAW komiteta Ujedinjenih nacija (sadržanih u paragrafima 19-23 Liste konkretnih predmeta i pitanja CEDAW/C/MNE/Q/1/Add.1) Podgorica, 3-21

CHILDREN AS VICTIMS OF VIOLENCE

Sandra Raspopović, MA
Ministry of Internal Affairs of Montenegro

Abstract: *More than a billion children - half of all children in the world - are exposed to violence every year. Studies dealing with the biological basis of the consequences of violence against children show that the stress associated with violence can cause a variety of impairments and a lot of problems. Economic estimates suggest that the costs associated with the consequences of violence against children exceed \$ 120 billion a year worldwide. Violence against children is as old a phenomenon as human civilization, it has multiple, long-lasting and extremely serious consequences for the child's development, and it often ends with death. Solving the problem of children and crime requires a willingness to put real commitment behind new ideas. In Montenegro, there are three shelters for women and children victims of violence and one public institution where children victims of violence are cared for. The principle of humanity in proceedings related to protection from violence, the right to psychosocial and legal assistance, as well as social and medical protection is also envisaged. All examples and presented data (Council of Europe) lead to the conclusion that the prosecution and courts usually do not recognize the gravity of the situation in which children are victims of violence and consequently qualify the acts committed as acts of lesser responsibility, or do not recognize that children are victims, which on the other hand affects the outcome of the proceedings, especially with regard to the sentence imposed on the defendant. Such court practice is not in line with the Istanbul Convention, the principles of the International Committee of the Red Cross (ICRC), the court practice of the European Court, which finds that children who attend violence should be considered victims and that institutions should take appropriate security measures.*

Key words: *violence, children, social effects, victims, legal aid*

ОБИЉЕЖЈА НОВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ МЛАДИХ И ВАЖНОСТ НЕФОРМАЛНОГ ОБРАЗОВАЊА

*Ранка Казимировић⁸³
Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука
Мастер студиј Социјалног рада
Студијски програм: Социјални рад са дјецом и породицом*

***Абстракт:** Пандемија вируса COVID-19, познатији као Корона вирус, натјерала је људе свих узраста да се више окрену дигиталном свијету. Такође, велики број људи све више уписује разне курсеве и на тај начин се усавршава, учи посао и касније са тим дипломама тражи запослење. Поред формалног образовања, све више послодаваца на разговорима за посао тражи доказе о завршеним додатним едукацијама или обукама и исте вреднује додатним бодовима. Такође, млади људи све мање пажње и концентрације усмјеравају на формално образовање. Интернет, нове технологије, друштвене мреже, све је ово довело до доступности и брзог протока информација. Неформално образовање има за циљ да на један опуштен начин, са мањом групом људи гдје су сви једнаки учесници, пружи едукацију из одређених области, која је више прилагођена времену у којем живимо. Млади људи се све више окрећу неформалном образовању, које им поред учења кроз кориштење нових технологија, даје прилику и путовања, дружења, упознавања и откривања нових људских култура. Неформално образовање постаје више прихваћено и у школама, које подстичу младе људе на учешће у разним семинарима и едукацијама. У овом раду покушаћемо да покажемо обиљежја нових генерација младих и значај неформалног образовања данас, кроз примјере добре праксе, који су показали да млади људи након што заврше различите семинаре и курсеве, лакше добијају запослење и буду препознатљивији на тржишту рада.*

***Кључне ријечи:** млади, неформално образовање, савремено образовање, технологија*

УВОД

У јеку пандемије, која је захватила цијели свијет (вирус COVID-19) дешавају се различите промјене у друштву, ове промјене су видљиве у свакодневном животу појединаца, али и различитих група људи. Посебне су промјене међу младим људима, који представљају најзначајнији ресурс сваког друштва. Млади људи, првенствено због утицаја пандемије, која је промијенила начин свакодневног функционисања, али и због глобализације и развоја технологије, често постају мете друштва. Бивају несхваћени, садржаји који им се нуде нису прилагођени њиховим потребама, а питања младих не долазе често на дневни ред. У свему томе млади људи траже истомишљенике, особе које ће их схватити, прихватити и особе које ће им бити ослонац у тешким ситуацијама. Такође, млади људи највише забаве и корисних, њима занимљивих садржаја, проналазе на друштвеним мрежама. У јеку Интернета, који је доступан свугдје и свима, млади људи се повезују, упознају и прате једни друге несметано. Друштвене мреже попут Facebook-а, Instagram-а, TikTok-а, What'sUp-а, YouTube-а и слично су замијениле традиционалне начине учења и забављања. Све популарнији су такозвани „Podcast-и“ које снимају разни „инфлуенсери“, али и све више психолози, педагози и разни научници. У овим кратким снимцима, који у просјеку трају од осам до 20 минута, може се наћи доста поучног

⁸³ Email: ranka.kazimirovic@yahoo.com

садржаја, али и пуно хумора и забаве, све у зависности од тога шта кога занима. Такође, посебно су популарни кратки видео снимци, који трају од 20 секунди до једног минута, а у којима се најчешће сажимају одређени кадрови, било да је у питању забавни или едукативни садржај. Обзиром на доступност свега поменутог, млади људи јако пуно времена проводе користећи друштвене мреже, запостављајући традиционалне видове учења. Према подацима објављеним на званичној страници UNICEF-а, „више од две трећине деце и младих (74%) има профил на некој друштвеној мрежи или платформи за играње видео- од тога, 41% њих узраста 9-10 година као и 72% њих узраста 11-12 година каже да има профил, иако је минимална старосна граница, прописана од стране друштвених мрежа, обично 13 година“ (<https://www.unicef.org/serbia/korisćenje-interneta-i-digitalne-tehnologije-pregled-nalaza>).

Школа се свела на *online* учење. Часови од 20-ак минута служе као оријентациона настава, гдје професори/наставници дају смијернице ученицима, а онда ученици из својих уджбеника треба да науче, самостално, градиво. На жалост, овај вид учења, иако тренутно неопходан, не доноси добре резултате. Обзиром на вријеме проведено на Интернету, школске обавезе се занемарију, а садржај који се нуди ученицима више није занимљив, али ни прилагођен њиховим потребама. У свему овоме, велики број младих занимање налази у различитим семинарима и едукацијама, организованим од стране различитих невладиних организација. Обзиром на то да невладине организације нуде различите садржаје, а у складу са тренутним потребама младих људи, али и актуелним трендовима, млади људи се све више пријављују на едукације и похађају их. Невладине организације своје садржаје све више прилагођавају младим људима, користе нове технологије, укључују у рад кориштење Интернета, друштвених мрежа, различите технологије и слично, које привлаче младе људе. Такође, актуелан је и тренд код послодаваца да све више вреднују сертификате/дипломе које издају невладине организације младим људима за успјешно похађање одређених обука. Све ово је јако атрактивно и младим људима, који на један другачији, занимљивији начин, долазе до одређених (са)знања.

У овом раду осврнућемо се на нову генерацију младих, такозвану генерацију „Z“, на утицај технологије на живот ове генерације, те дати примјер како се невладине организације прилагођавају новим генерацијама младих, а кроз рад „Института за развој младих и заједнице – Perpetuum mobile“. Шта је то што невладине организације нуде младим људима, како и на који начин „привлаче“ младе људе да се занимају за њихове садржаје, те како кориштење нових технологија може да помогне и олакша учење су само нека од питања на која ћемо покушати да дамо одговор.

ГЕНЕРАЦИЈА „Z“ – НОВА ГЕНЕРАЦИЈА МЛАДИХ ЉУДИ

Према измјенама и допунама Закона о омладинском организовању из 2011. године, младе људе представљају лица између 15 и 30 година старости. Млади људи представљају наду сваког друштва у напредак и развој. Млади људи, рођени деведесетих година двадесетог и они у првој деценији двадесет првог вијека припадају такозваној генерацији „Z“ или генерацији која расте и стасава уз модерне технологије.

Генерацију „Z“ карактеришу кориштење нових технологија, такозваних „паметних телефона“, Интернета, мултитаскинг и брзо рјешавање проблема. Такође ова генерација младих је усмјерена на индивидуални рад и окренута је технолошком расту и развоју. Мобилна технологија, друштвене мреже и кориштење Интернета је везано за ову генерацију и не иду једно без другог. Ови млади користе Интернет као алат за добијање одређених вјештина које онда примјењују у ситуацијама у стварном животу, уче о стварима које их интересују. Тинејџери проводе већину свог времена *online* у приватним разговорима са људима са којима су окружени и ван Интернета на дневном нивоу. Они Интернет користе на дневном нивоу, било да одрже контакт са пријатељима и породицом, посебно са онима које не виђају сваки дан или за учење и забаву. Као резултат повећаног кориштења мобилне технологије јављају се нове друштвене норме и правила којима се прилагођавају не само млади, него и цијела популација.

„Друштво није никакав прост збир појединаца, већ укупност односа које људи граде идући за својим потребама, интересима и вредностима“ (Шијаковић, Вилић, 2010: 53). Развој технологије је дао мобилност и непосредност навикама потрошње код припадника генерације „Z“. Припадници ове генерације су навикли на online куповину и доступност садржаја, што у многоме мијења и начин функционисања тржишта. „Млади људи „Генерације Z“ имају нове захтјеве и образац понашања што захтјева нове и модификоване одговоре, а који морају бити другачији у односу према претходним генерацијама“ (Трнинић, 2021). Често се јавља и отпор родитељима, који ови млади пружају. Они утјеху и друштво налазе у истомишљеницима, припадницима различитих друштвених група, које проналазе на друштвеним мрежама, са којима свакодневно размјењују искуства, дешавања и ствари из свакодневног живота. „Припадање групи захтијева конформисање понашања, размишљања и осјећања за групне стандарде“ (Марић, 2020:12). ово значи да млади дијеле мишљења друштвених група којима се прикључују и које постају њихова нова стварност. Родитељима се не свиђа лак приступ неприкладним информацијама и то што на сајтовима друштвених мрежа дјеца могу добити приступ разним људима из цијелог света, али и разним садржајима који могу бити и непримјерени за тај узраст. Дјецу, насупрот тога, нервирају њихови родитељи и жале се на то да их њихови родитељи превише контролишу када се ради о коришћењу Интернета.

Генерација „Z“ себе дефинише као одане, посвећене, обазриве, широких схватања, одговорне и одлучне младе људе. Своје вршњаке виде као особе такмичарског духа, спонтане, авантуристе и радознале, што указује на потребу за дружењем, авантурама и константном забавом. Ова генерација младих људи захтијева пажњу, другачији приступ у раду, као и потребу да се чује њихов глас!

УЛОГА НЕФОРМАЛНОГ ОБРАЗОВАЊА У ОДРАСТАЊУ ГЕНЕРАЦИЈЕ „Z“

Невладин сектор, као одраз демократског друштва једне земље, представља спону између младих људи и друштва. Невладине организације, као носиоци активности, имају специфичну улогу у одрастању и едукацији младих људи. Невладине организације представљају институционални облик друштва, који све више преузима вршење јавних послова и пружање услуга, као демократски начин остваривања заштите јавног интереса који је близак грађанину и у којем он сам партиципира (Казимировић, 2017).

Како смо на самом почетку овога рада рекли, овај рад има за циљ да представи улогу неформалног образовања у одрастању и разоју нових генерација младих људи. Ово ћемо проказати кроз примјере рада „Института за развој младих и заједнице – Perpetuum mobile“ из Бањалуке.

Perpetuum mobile - Институт за развој младих и заједнице је организација цивилног друштва основана 2006. године у Бањој Луци. Кроз едукативне, заговарачке, истраживачке и развојне програме, организација подстиче здраве животне вриједности младих, рад са талентованима те грађанску и политичку партиципацију, са циљем стварања одговорнијег толерантнијег и праведнијег друштва. Циљ рада Института је креирање друштва гђе су млади поштовани, успјешни и имају могућност да развијају своје потенцијале.

Циљеви дјеловања Института су:

- промоција неформалног образовања
- истраживање потреба, ставова и тежњи младих
- стварање предуслова за остваривање идентификованих потреба
- развијање партнерства између циљних група младих и оних које раде са младима
- подршка развоју и имплементацији стратегија омладинског рада и омладинске политике у РС и БиХ
- одржати и развити квалитет омладинског рада
- промоција омладинског рада и омладинских иницијатива

- промоција омладинског рада кроз повезивање са међународним субјектима који раде на сличној проблематици у циљу промоције цивилног друштва
- промоција користи омладинског рада
- промоција европских вриједности и подршка у процесу европских интеграција

Обзиром на то да смо и сами свјесни колико данас млади људи имају другачије ставове, али и користе другачије ресурсе за добијање информација, јако је тешко се томе прилагођавати. Невладине организације, захваљујући финансијској подршци различитих донатора, али и времену проведеном са младим људима имају више могућности да своје садржаје прилагоде њиховим захтјевима али и потребама. Користећи различите online садржаје, али и начине учења из помоћ Интернета, телефона, апликација и слично, невладине организације дају већи спектар могућности и занимљивости младим људима. Једна од таквих организација је и организација Perpetuum mobile која све своје садржаје прилагођава генерацији „Z“. У овом Институту за друштвена истраживања раде пројекте који се тичу историје и културног наслеђа, а који подразумевају учење кроз размјену младих људи, заједничка путовања у различите градове и кориштење online мапа и задатака за учење о различитим историјским знаменитостима. Све информације које млади људи скупе о једном граду, снимају у кратке видеое али и постављају на online сајт који касније постаје доступан било коме ко жели нешто да сазна о одређеним градовима у БиХ. Такође, пројекте промоције здравих животних стилова реализују тако што млади људи снимају одређене Podcast-е о темама које су везане за психофизишко здравље младих, коментаришу једни другима, организују разне online панеле и снимају кућне видеое са одређеним порукама за младе. Такође, организују и радионице на отвореном (у парку или крај ријеке) гдје младе људе, поред здравих животних стилова, уче и вјештинама преживљавања (кампови и сл.) (http://www.pm.rs.ba/wp-content/uploads/2020/06/GODI%C5%A0NJI-IZVJE%C5%A0TAJ-2019_PM.pdf). Обзиром на дужину трајања овог пројекта, у склопу истог развијен је приручник, који се зове „Програм Y“, а који је 2017. године добио GENE награду, као један од 10 најбољих приручника у Европи, за неформално образовање. Радионице из овог приручника, користе се за рад са средњошколцима у свим средњим школама у Бањој Луци, али и средњим школама широм БиХ.

Поред тога раде и пројекте везане за вјештине запошљивости, гдје примјењујући „Aflatoun“ методологју рада, прилагођавају рад у групама, потребама групе. Поред радионица, које су искључиво интерактивног типа, усмјерене на учеснике, раде се и индивидуална и групна савјетовања и такозване коучинг сесије. Такође, сви учесници имају самостлне задатке, гдје уз помоћ технологије и средстава информисања долазе до информација које су им потребне за тражење посла и запослење.

Институт Perpetuum mobile је у претходне три године реализовао своје активности у цијелој БиХ. Укупно су радили са 49 школа, 15 380 ученика, имали преко 627 хиљада прегледа на друштвеним мрежама и реализовали су укупно 2 429 активности.

Обзиром на број младих који су прошли њихове радионице, са сигурношћу можемо да тврдимо да овај приступ раду са младим људима има ефекта, те да је прихватљив и пожељан. уколико сагледамо горе споменуте методе и технике рада којим се служе, долазимо до закључка да је све садржаје потребно почети прилагођавати младим људима и дати им прилику да они сами ситражују и учествују у креирању садржаја. Једино тако ће се млади људи осјећати корисно и дио овог система.

ЗАКЉУЧАК

Нове генерације младих људи представљају изазов данашњице. Како родитељима, тако и свим осталим друштвеним радницима који имају директан контакт са младим људима. Прилагођавање потребама младих представља посебан изазов за старије генерације које су навикле да раде „по шаблону“. Ове генерације свијет посматрају кроз „ружичасте наочаре“. Они прихватају различитости, брзо уче због велике доступности садржаја, лако се удружују у различите друштвене групе и могу великом брзином да шире свој глас.

Све ово утиче и на промјене приступа у раду са младим људима. Овим генерацијама потребно је прилагођавање, али и усмјерење. Потребно је формално образовање прилагодити

потребама младих, али и сам начин учења. Обзиром на брзину протка и доступност информација, те занимљивост садржаја које нуди Интернет, формално образовање се полако губи. Да би се одржао ток, потребно је садржај и начин учења ускладити са потребама младих људи. Оно што је важно напоменути јесте неформално образовање, које захваљујући способности адаптације све више привлачи младе људе. Користећи различита средства учења (нове технологије које су занимљиве младим људима), неформално образовање наилази на одобравање младих људи.

На које ствари је потребно посебно обратити пажњу када је у питању рад са генерацијом „Z“:

1. *Похвалити њихову еколошку освијештеност* – многа истраживања говоре о томе како су припадници ове генерације еколошки освијештени и вјерују у могућ опоравак планете Земље
2. *Помозите им да задрже фокус ка остварењу властитих циљева* – ове младе је потребно научити управљању временом, мапирању циљева и начину остварења тих циљева
3. *Похвалите њихову сналаживост* – млади људи ове генерације су навикли на мултитаскинг и на кориштење различитих ресурса за достизање одређених циљева, што заслужује похвалу и дивљење
4. *Охрабрите их у преузимању ризика* – излазак из зоне комфора је кључан за остварење свачијих циљева, зато је потребно младе усмјерити да крену корак напријед и да се не боје онога што слиједи
5. *Никада не потицењујте њихово познавање технологије* – ови млади су одрасли из технологију и Интернет, они знају све могуће начине доласка до информација

Радећи са младим људима долазимо до закључка да нове генерације младих све више имају различите ставове, размишљања али и начине рада од онога на шта смо ми навикли. Млади људи, припадници генерације „Z“ се не уклапају и не желе да буду дио схема на које смо навикли до сада. образовање које им се нуди није пролагођено њиховим потребама, али ни кориштењу технологије коју ови млади људи користе. Са друге стране, невладине организације, кроз неформално образовање све више енергије и средстава улаже у прилагођавање свог рада младим људима. Невладине организације се труде да прате трендове и мотивишу младе људе да буду активни и одговорни грађани, али и да користе своје потенцијале. На крају остаје питање, да ли ћемо бити довољно креативни и истрајни у томе да се пролагодимо потребама младих нове генерације и да им помогнемо у превазилажењу изазова који их очекују у наредном периоду?

ПОПИС ЛИТЕРАТУРЕ

1. Закон о омладинском организовању Републике Српске (2004.)
2. Закон о измјенама и допунама Закона о омладинском организовању Републике Српске (2011.)
3. Марић, Т. (2020.) *Родитељство у адолесценцији – како васпитавам своје дијете?*, у Зборнику: Породица и савремено друштво – Изазови и перспективе, стр. 11-20; Бања Лука, -Центар модерних знања
4. Годишњи извјештај Института Perpetuum mobile (2019.)
5. Казимировић, Р. (2017). *Значај невладиног сектора у социјалном раду*; у Зборнику: Значај омладинског рада, стр.87-95; Бања Лука, Институт за развој младих и заједнице – Perpetuum mobile
6. Шијаковић, И., Вилић, Д. (2010) *Социологија савременог друштва*, Бања Лука: Економски факултет

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

1. UNICEF истраживање, на страници: <https://www.unicef.org/serbia/koriscenje-interneta-i-digitalne-tehnologije-pregled-nalaza>, преузето: 10.07.2021. године
2. Трнинић, И. (2021.), *У име свих вас из деведесет и неке: Генерација „Z“*
3. Годишњи извјештај Института Perpetuum mobile, на сајту: http://www.pm.rs.ba/wp-content/uploads/2020/06/GODI%20NJ-IZVJE%20TAJ-2019_PM.pdf, преузето: 10.07.2021. године

CHARACTERISTICS OF THE NEW GENERATION OF YOUTH AND THE IMPORTANCE OF NON-FORMAL EDUCATION

Abstract: *The COVID-19 virus pandemic, better known as the Corona virus, has forced people of all ages to turn more to the digital world. Also, a large number of people are increasingly enrolling in various courses and in that way they are improving their skills, learning and later looking for employment with those diplomas. In addition to formal education, more and more employers are looking for evidence of completed additional education or training at job interviews and value it with additional points. Also, young people are focusing less and less attention and concentration on formal education. The Internet, new technologies, social networks, all this has led to the availability and rapid flow of information. Non-formal education aims to provide education in certain areas, which is more adapted to the times in which we live, in a relaxed way, with a smaller group of people where everyone is an equal participant. Young people are increasingly turning to non-formal education, which, in addition to learning through the use of new technologies, also gives them the opportunity to travel, socialize, meet and discover new people and cultures. Non-formal education is also becoming more accepted in schools, which encourage young people to participate in various seminars and trainings.*

In this paper we will try to show the characteristics of new generations of young people and the importance of non-formal education today, through examples of good practice, which showed that young people after completing various seminars and courses, find employment easier and be more recognizable in the labor market.

Keywords: *youth, non-formal education, modern education, technology*

RAD SA DAROVITOM DJECOM

Sanda Milošević

*doktorand na sveučilištu Josipa Jurija Strossmayera u Osijeku, Doktorska škola Kulturologija;
pomoćnik direktora u JU OŠ „Mladen Stojanović“ Laktaši⁸⁴*

Apstrakt: *Obrazovanje koje potiče talente počiva na kontinuiranoj ponudi obrazovnog sadržaja unutar i izvan institucionalnog obrazovanja. Glavnu ulogu u koncipiranju programa u svakom slučaju preuzima nastavnik. Nastavni plan i program uglavnom je primjeren radu sa prosječnim učenicima, osnovni problem je kako ga prilagoditi zahtjevima i potrebama darovitih. Daroviti učenici zahtijevaju isključivo individualni pristup i to u svim fazama nastavnog procesa, počevši od planiranja pa do evaluacije. Prema tome uloga nastavnika je da darovitom učeniku obezbijedi razvoj interesovanja i omogućiti pristup bogatijem, širem i takvim učenicima prilagođenom sadržaju u okviru svog predmeta. Svako dijete je posebno i sva djeca bi trebalo da se tako osjećaju u našim obrazovnim ustanovama. To uključuje i prepoznavanje i ohrabrivanje njihovih talenata. Prihvatanje kreativnosti od strane društva kao normalnog i poželjnog svojstva, čini da kreativne osobe ne razvijaju otpore zbog toga što su drugačije od drugih. Opšti povoljni uslovi djeluju da se daroviti pojedinac osjeća ne samo slobodnim u izražavanju svojih mogućnosti i svojih stvaralačkih potreba, već djeluju poticajno u sve širem i dubljem pronicanju u različite probleme. Poticanje kreativnog rada i djelovanja nije samo značajan problem u radu škola već je važno pitanje za društvo u cjelini. Promovisanje talentovanih učenika se u posljednje vrijeme potaknulo različitim naporima i uredbama u zakonu. Vaspitno-obrazovni rad sa nadarenim i talentovanim učenicima u Republici Srpskoj organizuje se na osnovu člana 85., 86. i 87. Zakona o osnovnom vaspitanju i obrazovanju Republike Srpske.⁸⁵ U školi se formira Tim za podršku nadarenim i talentovanim učenicima. Tim za podršku čine: nastavnici škole, stručni saradnici i roditelj učenika. Koordinator tima za podršku po pravilu je pedagog ili psiholog. Tim za podršku saraduje sa stručnim timom škole, promoviše značaj rada sa talentovanim i nadarenim učenicima, saraduje sa predstavnicima obrazovnih institucija, nevladinih organizacija i drugih koji mogu pružiti podršku nadarenim i talentovanim učenicima. Za ukupni razvoj darovitog učenika veoma je značajan njegov uravnotežen emocionalni i socijalni razvoj. Zbog toga treba nastojati da on, što je moguće duže, razvija osjećaj pripadnosti svojoj generaciji, svom užem i širem socijalnom okruženju.*

Ključne riječi: *obrazovanje darovitih, emocionalni razvoj darovitih, poticanje kreativnog rada*

Uvod

Prihvatanje kreativnosti od strane društva kao normalnog i poželjnog svojstva, čini da kreativne osobe ne razvijaju otpore zbog toga što su drugačije od drugih. Opšti i povoljni uslovi djeluju da se daroviti pojedinac osjeća ne samo slobodnim u izražavanju svojih mogućnosti i svojih stvaralačkih potreba, već djeluju poticajno u sve širem i dubljem pronicanju u različite probleme. Poticanje kreativnog rada i djelovanja nije samo značajan problem u radu škola već je važno pitanje za društvo u cjelini. Promovisanje talentovanih učenika se u posljednje vrijeme potaknulo različitim

⁸⁴sandokan@teol.net

⁸⁵<https://www.vladars.net>

naporima i uredbama u zakonu. Stoga se moramo potruditi da na nacionalnom nivou prevladaju uspješni koncepti za promociju talenata počevši od najmlađih iz vrtićkog doba do naprednih studenata na univerzitetima. Nije dovoljna samo finansijska podrška nego je i učestvovanje učenika i nastavnika izuzetno važan element. Samo financiranje mora biti prilagođeno potrebama. Model sponzorstva talentovanih učenika bi takođe trebalo razmotriti jer se on pokazao kao veoma uspješan u nekim evropskim zemljama. U projekte podrške talentovanim i nadarenim učenicima osim pedagoških stručnjaka i nastavnika za uspješne strategije potrebna su i iskustva učenika i razmatranje problema iz njihovog svakodnevnog školskog života. Promociju talentovanih i nadarenih učenika treba razumjeti kao ciljani rad sa djetetovim snagama, rad koji treba integrisati unutar školskog sistema. A sama promocija talentovanih će biti napredak za cjelokupnu kulturu učenja. Ne govori se samo o prepoznavanju nego i o produblјivanju i razvijanju prepoznatih talenata. Cilj je da se kroz atraktivne prilike za učenje omogući mladim ljudima otkrivanje vlastitih snaga i postigne fokus na određenom talentu. Darovitost predstavlja jedinstven potencijal ličnih karakteristika koje pojedincu omogućavaju kontinuirano postizanje natprosječnih rezultata u oblastima svojih interesovanja. Manifestuje se kao posljedica aktivnog i produktivnog odnosa, jedinstvene i naglašene kombinacije urođenih osobina i poticajnih okolnosti. Za ukupni razvoj darovitog učenika izuzetno je značajan njegov uravnotežen emocionalni i socijalni razvoj. Zbog toga treba nastojati da on, što je moguće duže, razvija osjećaj pripadnosti svojoj generaciji, svom užem i širem socijalnom okruženju. Takođe, značajno je da daroviti pojedinac neposredno i svakodnevno sa svojim vršnjacima, uz medijatorstvo mentora, učestvuje u afirmaciji visokih etičkih načela kao što su solidarnost, humanost, tolerancija, pravičnost i pravdoljubivost. Učenicima treba predočiti da su rođeni sa različitim sklonostima i sposobnostima, da je to prirodno i da oni za to nemaju zasluga ni odgovornosti. Međutim, svako od njih može biti vrijedan i uporan i time svoje sklonosti i sposobnosti razvijati i uvećavati. Rad, upornost i dobar odgoj su osnovna mjerila koja će određivati njihovo mjesto među vršnjacima. Ovo važi za sve pa i za darovite. Takav pristup smanjiće i najmanju moguću mjeru unutrašnje tenzije koje u razredu (grupi) mogu naštetiti svima, a naročito darovitim. U slučaju trajnijih nesporazuma i problema koji se mogu javljati u razvoju darovite djece, u školi, u porodici, okruženju potrebno je uključiti pedagoge, psihologe, nastavnike i pokušati dobiti savjete stručnih lica za prevazilaženje uočenih problema. Želja za povećanjem uspješnosti nastave uvijek je bila prisutna u pedagoškoj teoriji i praksi. U današnje vrijeme ta je potreba naročito izražena. Odgoj savremenog čovjeka u uslovima snažnog razvoja nauke i tehnologije stavlja pred školu visoke zahtjeve. Škola mora uložiti veliki napor da mlade generacije pripremi za budući život. Velika pažnja posvećuje se biranju ciljeva odgoja i obrazovanja, a pri tome treba uzeti u obzir da nemaju svi učenici jednake fizičke i psihičke sposobnosti da sa jednakim uspjehom učestvuju u nastavi. Nejednak tempo razvoja učenika istog razreda dovodi u neindividualiziranoj nastavi do niza teškoća, koje se najdirektnije odražavaju na uspjeh učenika. Jedna od glavnih teškoća ogleđa se u tome što takva nastava ne osigurava svim učenicima da u sticanju znanja napreduju u skladu sa svojim mogućnostima. Bilo da je iznad ili ispod prosjeka razreda u kojem se nalazi, učenik kojem nastava nije prilagođena nema mogućnosti da u njoj učestvuje sa punim kapacitetom svojih intelektualnih sposobnosti. U takvoj se nastavi susret učenika sa gradivom koje uči odvija u okolnostima koje su za njega nepovoljne. Rezultat je najčešće njegovo umanjeno znanje, koje bi, u drugačijim okolnostima, moglo biti veće. Zato je korak u pravcu racionalne organizacije i intenziviranja nastavnog procesa istovremeno korak u pravcu prilagođavanja nastave individualnim mogućnostima učenika.

Metodološka osnova istraživanja

Zbog subjektivnih i objektivnih razloga u našim školama se nodovoljno u nastavi uvažavaju individualne razlike među učenicima. Nastava se najčešće izvodi tako kao da su svi učenici razreda sposobni za jednake zadatke. Toj pojavi pogoduju i postojeći udžbenici koji su pisani uz pretpostavku da se svi učenici mogu njima jednako uspješno služiti. Individualni pristup u radu sa učenicima u našim školama operacionalizuje se kroz IOP (individualne operativne planove za rad sa učenicima sa smetnjama u učenju), dopunsku, dodatnu nastavu i vannastavne aktivnosti. Instrumenti mjerenja u pedagogiji kojima raspolaže savremena nauka omogućavaju znatno upoznavanje stepena učenikove

razvijenosti. Pomoću sredstava objektivnog ispitivanja, sistematskih promatranja i proučavanja podataka o učenikovom napredovanju u nastavi moguće je upoznati nivo zrelosti pojedinog učenika i tako stvoriti realnu osnovu za usklađivanje nastave sa mogućnostima učenika. Osim mjerenja i praćenja koje nastavnik vrši kontinuirano u radu sa učenicima potrebno je uključiti i pedagoge koji će koristeći pedagoške instrumente mjerenja sa većom tačnošću ispitati kvantitativne aspekte učenikova razvoja. Saradnja sa roditeljima je takođe jako bitan aspekt u nastojanju da se svakom učeniku individualno omogući najprikladniji način rada u cilju postizanja većeg uspjeha Winner (1996). Pored finasijske potpore koja je potrebna za dobru organizaciju programa za darovite posebno značajan problem je i pripremanje nastavnika za fleksibilniji rad sa darovitima. Programi za darovite treba da omoguće: izlaganje nastavnih obrazovnih sadržaja u dubinu i širinu; razvijanje i proširivanje interesovanja; razvijanje sposobnosti za konvergentno, divergentno (kreativno) i kritičko mišljenje; razvijanje sposobnosti za generalizovanje usvojenih informacija i sposobnosti da se one efikasno primjenjuju na nove situacije; razvijanje sposobnosti da se ideje mogu izraziti lako i jasno (kako pisano tako i usmeno); upoznavanje sa tehnikama traženja, prikupljanja, organizovanja i izlaganja informacija i činjenica; poticanje navika učenika da organiziraju svoje vrijeme i planiraju svoje aktivnosti; razvijanje istrajnosti. Prema Edgaru i Walcroftu (2002), najvažnija stvar koja se preporučuje nastavnicima je da budu otvoreni i predani, tako da se nadarenost ne doživljava kao hendikep, već kao dar i prilika. Uloga nastavnika u kreiranju individualnog prilagođavanja rada sa darovitim učenicima veoma je bitna ali i traži dodatno zalaganje a često je uslovljena i objektivnim okolnostima koje otežavaju takav rad. Stoga se u radu metodom anketiranja nastavnika i učenika prikupljaju mišljenja i stavovi o uslovima u kojima djeluju kao i pozitivni i negativni faktori koji prate rad sa darovitim učenicima. Da bi se dobio uvid u razlike koje postoje u provođenju programa za darovite i talentovane učenike, anketiranje je provedeno u tri osnovne škole u Republici Hrvatskoj (Split i Osijek) i Bosni i Hercegovini (Laktaši). Ukupan uzorak u sprovedenom istraživanju se sastojao iz dva dijela. Prvi poduzorak ispitanika su činili nastavnici, od kojih je 7 (54%) iz Bosne i Hercegovine (Laktaši), dok je 6 ispitanika (46%) iz Republike Hrvatske (4 iz Osjeka i 2 iz Splita). Od toga je ukupno 4 nastavnika (31%) i 9 (69%) nastavnica. Uzorak ispitanik učenika obuhvatio je ukupno 155 ispitanika. Iz Bosne i Hercegovine je u istraživanjem obuhvaćeno 80 učenika, dok je njih 75 iz Republike Hrvatske. Svi ispitani učenici iz Bosne i Hercegovine pohađaju osnovnu školu „Mladen Stojanović“ u Laktašima. Sa druge strane u okviru hrvatskog poduzorka 52 ispitana učenika pohađaju osnovnu školu „Mladost“ u Osijeku i 23 učenika osnovnu školu „Mertojak“ u Splitu. Iako se ovaj broj ispitanika može smatrati veoma malim, važno je napomenuti da su svi ispitanici na neki način angažovani u svojim školama u nekom obliku rada sa talentovanim i nadarenim učenicima. Provedenim anketiranjem od nastavnika smo pokušali dobiti odgovore o njihovom ličnom angažovanju u radu sa darovitim učenicima, uslovima koje imaju u svojim školama za uspješno provođenje različitih načina podučavanja, provođenja projekata i izvođenja eksperimenata te podršci koju imaju od strane svoje uprave i ostalih relevantnih institucija. Od učenika smo tražili odgovore o njihovom interesovanju za određene oblasti, učestvovanju u takmičenjima te željom za određenu oblast u kojoj vide dalji razvoj svoje karijere. Prije provođenja anketiranja postavljene su i tri hipoteze: H1- otpor pema promjenama i reformama u obrazovanju kritična je tačka u većini provedbi. Posao nastavnika predstavlja izazov obzirom na širok raspon zahtjeva na različitim nivoima, uključujući izradu individualnih nastavnih planova, provedbu, svjesnost najboljih praksi na određenom području i praćenje društvenih pitanja. Stoga ovaj proces zahtijeva postupno uvođenje i kontinuirani saradnički rad kao i potrebu usklađivanja lične filozofije podučavanja kod nastavnika i konceptualizacije programa za rad sa darovitim učenicima. H2-organizovanje praktičnih aktivnosti (projekata, eksperimenata) rezultuje činjenicom da učenici takve časove smatraju interesantnijim a samim tim imaju i veće zanimanje za takve predmete sada i ubuduće. H3- individualni rad sa učenicima kroz produblјivanje oblasti za koje učenici pokazuju talente i veću zainteresovanost, učenje kroz aktivnosti koje su povezane sa svakodnevnim životom učenika razvija kod učenika talente u određenim oblastima još tokom pohađanja osnovne škole.

Rezultati istraživanja i diskusija

U okviru prve hipoteze pretpostavljeno je da posao nastavnika uključuje brojne izazove poput sticanja optimalnih uslova za provođenje programa za rad sa darovitom djecom kao i podrškom naleznih institucija u kreiranju ovih programa.

Tabela 1. Procjena pažnje koju su nadležne institucije i kurikularna reforma posvetili programu za rad s darovitim učenicima u osnovnom obrazovanju?

	F	%
Da	7	53.8
Ne	6	46.2
Total	13	100.0

Tabela 2. Procjena podrške stručnih saradnika i upravljačke strukture u u inoviranju nastave

	F	%
nemam uopšte.	2	15.4
imam ali nedovoljno.	5	38.5
prilično imam.	2	15.4
imam u velikoj mjeri.	4	30.8
Total	13	100.0

Tabela 3. Korištenje priprema drugih kolega sa sajtova za podršku programa za rad sa darovitim učenicima

	F	%
Da	11	77.8
Ne	4	23.2
Total	13	100.0

Tabela 4. Procjena uslova za proširenje predavanja uvođenjem učenicima interesantnih inovacija

	F	%
Ne postoje.	1	7.7
Nedovoljno postoje.	1	7.7
Postoje.	4	30.8
Postoje prilično.	3	23.1
Postoje u velikoj mjeri.	4	30.8
Total	13	100.0

Tabela 5. Postojanje školskog kluba sa međupredmetnom suradnjom i strategijom definisanja Tima za podršku talentovanim i nadarenim učenicima

	F	1%
Da	8	61.5
Ne	5	38.5
Total	13	100.0

Tabela 6. Nastavnička saradnja sa privatnim organizacijama koje promovišu rad sa talentovanim i nadarenim učenicima

	F	%
Da	11	84.6
Ne	2	15.4
Total	13	100.0

Tabela 7 Procjena interesovanja učenika za dodatne aktivnosti u okviru predmeta

	F	%
Zainteresovani u manjoj mjeri.	1	7.7
Zainteresovani.	5	38.5
Prilično zainteresovani.	6	46.2
Zainteresovani u većoj mjeri.	1	7.7
Total	13	100.0

Rezultati koji su dobijeni u analizi otpora sa kojim se nastavnici susreću pokazuju da ispitani nastavnici podršku nadležnih institucija ne smatraju dovoljno usklađenom u odnosu na potrebe u provođenju i uvođenju strategije promovisanja programa za rad sa darovitim učenicima. Ovakav zaključak se odnosi i na obuhvatnost kurikuluma u odnosu na ovu oblast, kao i na podršku stručnih suradnika i upravljačke strukture u inoviranju. Ukupno gledano ovaj dio rezultata sugerise da i dalje postoje značajni otpori i otežavajuće okolnosti sa kojima se nastavnici u afirmaciji programa za rad sa darovitim učenicima moraju susresti. U odnosu na procjenu uslova i okolnosti za punu afirmaciju ovakvih programa, izrade kurikula i njihovih provedbi, kao i potrebu za najboljim praksama na tom području, dobijeni su podaci koji ukazuju da nastavnici značajno u pripremi nastave koriste pripreme drugih kolega, sa druge strane, na osnovu odgovora koji na pitanja o uslovima za proširenje predavanja uvođenjem učenicima interesantnih inovacija i postojanje školskog kluba sa međupredmetnom suradnjom i strategijom definisanja Tima za podršku talentovanim i nadarenim učenicima vidi se da ovaj aspekt tek treba da zaživi u punoj mjeri. Može se reći da jeste zastupljen, ali prema dobijenim nalazima postoji veliki prostor za dalje unapređenje. Konačno analiza veze sa kvalitetnom praksom, koja se smatra izuzetno važnom, pokazala je da su nastavnici u velikoj mjeri svjesni njenog značaja. Rezultati svih provjera ukazuju na postojanje određenih otpora pema promjenama i reformama u obrazovanju. U ispunjavanju svojih zadaća i ciljeva posao nastavnika uključuje brojne izazove i susretanje sa kritičnim tačkama, kakve su karakteristične za sve inovativne provedbe u domenu obrazovanja. Proces afirmacije i iskorišćavanja punog potencijala koje u obrazovanju uključuje podršku darovitim učenicima je postupan proces čija dinamika zavisi: od ostvarenih preduslova (poput izrade kurikula, provedbe smjernica, svjesnosti o najboljoj praksi na tom području i praćenju društvenih pitanja); kontinuiranog usavršavanja i saradničkog rada; i usklađivanja filozofije podučavanja nastavnika sa konceptualizacijom programa za rad sa talentovanim i nadarenim učenicima.

Druga istraživačka hipoteza se odnosi na razmatranje efekata organizovanja praktičnih aktivnosti (projekata, eksperimenata). Pretpostavlja se da praktične aktivnosti rezultuju činjenicom da učenici takve časove smatraju interesantnijim, čime je njihovo zanimanje za takve predmete sada i ubuduće veće. Pored toga, u provjeri druge hipoteze su analizirani i odgovarajući indikatori dobijeni ispitivanjem učenika.

Tabela 8 Izvođenje eksperimenta ili projekata u nastavi

	F	%
Da	11	84.6
Ne	2	15.4
Total	13	100.0

Tabela 9. Usklađenost učeničkih interesovanja sa postojećim vannastavnim aktivnostima

	f	%		BiH	Hr		
Da	99	63.9		F	%	f	%
Ne	56	36.1	Da	36	45.0	63	84.0
Total	155	100.0	Ne	44	55.0	12	16.0
			Total	80	100.0	75	100.0

Unapređenje kvaliteta života djece i mladih

Uzimajući nalaze dobijene u provjeri druge hipoteze iz ugla gledanja nastavnika, može se reći da organizovanje praktičnih aktivnosti (projekata, eksperimenata) za efekat ima činjenicu da učenici takve časove smatraju interesantnijim a samim tim imaju i veće zanimanje za određene predmete.

Analiza rezultata ankete za učenike

U provjeri druge hipoteze su uključene i analize podataka prikupljenih na uzorku ispitanih učenika. Na taj način smo nastojali upotpuniti ukupan utisak o uticaju organizovanja praktičnih aktivnosti (projekata, eksperimenata) na stepen aktuelnog i budućeg interesovanja za određene predmete.

Tabela 10. Procjena učestalosti eksperimenata i projekata u nastavi

	F	%	BiH			
Rijetko	44	28.4		f	%	f
Ponekad	47	30.3	Rijetko	37	46.3	7
Često	46	29.7	Ponekad	34	42.5	13
Prilično često	15	9.7	Često	7	8.8	39
Veoma često	3	1.9	Prilično često	2	2.5	13
Total	155	100.0	Veoma često			3
			Total	80	100.0	75

Tabela 11. Procjena o odnosu časova sa aspekta zainteresovanosti učenika

	f	%	BiH			
Interesantnih	42	27.1		f	%	f
Neinteresantnih	113	72.9	Interesantnih	22	27.5	20
Total	155	100.0	Neinteresantnih	58	72.5	55
			Total	80	100.0	75

Tabela 12. Učestvovanje učenika na takmičenjima

	F	%	BiH			
Da	89	57.4		F	%	f
Ne	66	42.6	Da	30	37.5	59
Total	155	100.0	Ne	50	62.5	16
			Total	80	100.0	75

Ukoliko se pogledaju dobijeni rezultati u kontekstu druge israživačke hipoteze možemo zaključiti da se i iz ugla gledanja učenika mogu identifikovati značajne kritične tačke i izazovi koji se moraju prevazići da bi se moglo adekvatno upustiti u obrazovanje u okviru programa za podršku darovitim učenicima.

Tabela 13. Prepoznavanje interesovanja učenika za određene predmete od strane nastavnika.

	F	%		Bih		
Da	89	58.4		F	%	f
Ne	66	42.6	Da	36	45.0	53
Total	155	100.0	Ne	44	55.0	22
			Total	80	100.0	75

Ukupni nalazi dobijeni provjerom treće hipoteze sugerišu da se hipoteza može prihvatiti. Rezultati koji su dobijeni analizom učeničkih procjena vezanih za učestvovanja na takmičenjima i prepoznavanje i stimulisanje njihovih interesovanja od strane nastavnika pokazuju sljedeće: stepenom učestvovanja u školskim takmičenjima učenici pokazuju jasnu zainteresovanost za dalje i šire razvijanje u oblastima sa kojima se susreću u okviru škole, te da učenici prepoznaju stimilirajuće i podržavajuće djelovanje nastavnika u cilju razvijanja daljih interesovanja učenika. Istina postoje značajne mogućnosti da za dalje unapređenje i na ovom polju, ali se generalno dobijenim rezultatima može biti zadovoljan. Konačno, treba dodati da obijeni rezultati pokazuju da je i na planu učestvovanja na takmičenjima i nastavničkoj podršci situacija nešto povoljnija u Republici Hrvatskoj nego u Bosni i Hercegovini.

Zaključak

Kada se govori o pedagoškim inovacijama, s pravom se postavlja pitanje njihovog suštinskog značenja, da li ih je moguće uvoditi i kakve će efekte dati. Neki kreatori prosvjetne politike misle da uvođenje inovacija u nastavi prati ogromno materijalno ulaganje, potpuna reorganizacija sistema obrazovanja te potpuno drugačije pripremanje nastavnog kadra. Teorijski, prosvjeta je danas djelatnost od posebnog značaja, ali praktično to još uvijek nije. Trenutnim stanjem u obrazovanju nisu zadovoljni ni kreatori obrazovne politike, ni oni koji je provode ali ni njihovi korisnici. To je dobrim dijelom zbog toga što se smatra da odgojno-obrazovne institucije još uvijek ne daju kvalitetno opšte obrazovanje, ne razvijaju dovoljno kreativni potencijal učenika, niti osposobljavaju mlade za stvaralačko snalaženje u društvu naglih promjena. Na kraju ako smo sigurni da u organizovanju i izvođenju nastave nešto treba da se mijenja, onda je logično da prije preduzimanja prvih koraka, upoznamo nosioce odgojno-obrazovnog rada s karakterom promjena, stvorimo kod njih pozitivne osjećaje za te promjene, pružimo im maksimalnu podršku i na kraju osposobimo ih za provedbu takvih promjena. Ovim radom se žele dati smjernice za sve ono što je važno uzeti u obzir ako se želi postići uspjeh u uvođenju programa za rad sa darovitim učenicima. Pretpostavke za uspješan rad sa darovitim učenicima su: adekvatan izbor sadržaja, problema, pitanja iz odgovarajućih naučnih i nastavnih oblasti koji omogućavaju širi, intenzivniji i produbljeniji rad, izbor metoda, postupaka, sredstava, izvora i slično, koji učenicima omogućavaju i obezbjeđuju neophodna proučavanja: mogućnost različitih grupisanja za proučavanje (individualni rad, partnerski rad, rad u manjim grupama), slobodni izbor područja sadržaja i načina rada (izbor metoda i postupaka, izvora, načina grupisanja i slično).

Literatura

1. Đorđević, J.(1990), Intelktualno vaspitanje i savremena škola , str. 219-223,
2. John Edgar, Erin Walcroft: Hilfe, ich hab einen Einstein in meiner Klasse! Wie organisiere ich Begabtenförderung, Verlag an der Ruhr , 2002.
3. Terman L. M.,Oden M.: Genetic studies of genius,V. The Gifted group at Mid-Life.Readings of the Exceptional Child. Philip Tropp. Ph. Himmelstein. Appelton-Country-Grofts, New York, 1962.
4. Winner, E. (1996), Gifted children: Myths and Realities, SAD: Basic Books.

Working with gifted children

Sanda Milošević, PhD student at the Josip Jurij Strossmayer University in Osijek, Doctoral School of Cultural Studies; Assistant Director at the Elementary School "Mladen Stojanovic" Laktasi

Abstract: Talent-based education rests on an incessant supply of educational content within and outside institutional education. The main role in the inception of the program in any case lies with the teacher. The curriculum is generally suitable for working with average students, the basic problem is how to adapt it to the requirements and needs of the gifted. Gifted students require an exclusively individual approach at all stages of the teaching process, from planning to evaluation. Therefore, the role of the teacher is to provide the adroit student with the development of interests and provide access to richer, wider and enhanced content within their subject. Every child is special and all children should feel that way in our educational institutions. This includes recognizing and encouraging their talents. The acceptance of creativity by society as a normal and desirable property makes creative people circumvent resistance because they are different from others. General favorable conditions make a gifted individuals not only feel free to express their abilities and their creative needs, but they also act as a stimulus in a wider and deeper insight into various problems. Encouraging creative work and action is not only a significant problem in the work of schools but is an important issue for society as a whole. The promotion of talented students has recently been encouraged by various efforts and regulations in law. Educational work with gifted and talented students in the Republic of Srpska is organized in accordance with articles Articles 85, 86 and 87 of the Law on Primary Education of the Republic of Srpska. A team for supporting gifted and talented students is being formed at the school. The support team consists of: school teachers, professional associates and parents of students. The coordinator of the support team is usually a pedagogue or psychologist. The support team cooperates with the professional team of the school, promotes the importance of working with talented and gifted students, cooperates with representatives of educational institutions, non-governmental organizations and others who can provide support to gifted and talented students.

Keywords: gifted education, emotional development of the gifted, encouraging creative work

UPOTREBA DROGA KAO OBLIK DEVIJANTNOG PONAŠANJA MEĐU MLADIMA – SOCIOLOŠKA PERSPEKTIVA

Šahim Kahrmanović

**Doktor socioloških nauka, JU Terapijska zajednica Kampus KS, docent na Univerzitetu modernih
znanosti Mostar, docent na Sveučilištu Hercegovina⁸⁶**

Sažetak: *Devijantnost, a samim tim korištenje droga, objašnjava se i tumači iz nekoliko teorijskih uglova. Veliki značaj na polju razumijevanja ove pojave i njenu prisutnost, korištenje i upotrebu među mladima, učinjen je na polju medicinskih, društvenih, psiholoških, bioloških i drugih nauka. Naš interes u ovom radu je usmjeren na sociološki diskurs, odnosno, na razumijevanje uzroka i posljedica devijantnosti i društvenog karaktera konzumiranja droge. Sociologija, kao nauka ali i kao praksa, ne fokusira se na pogreške pojedinaca i lične konsekvence koje iz tih grešaka proizlaze, kako bi se objasnili fenomenološki aspekt ove pojave i socijalni problemi koji iz je proizilaze. Ona istražuje strukturne i kulturne faktore koji dovode do takvih oblika ponašanja i problema, najčešće među mlađom populacijom. U radu ćemo objasniti najvažnije sociološke perspektive, kao i sociološke teorije, koje tretiraju devijantne oblike ponašanja, ovu vrstu društvene patologije, odnosno, korištenje droga i ovisnost.*

Ključne riječi: *devijantnost, sociološke perspektive, upotreba droga*

UVOD

Upotreba droga i ovisnost o njoj pojave su koje su stare hiljadama godina. Popularizacija upotrebe droga među mladima, u današnjem, savremenom društvu i vremenu globalizacije, sve je veća i društveno prihvatljivija. I pored ogromnih problema koje je izazvalo, tolerisanje upotrebe droga postalo je sastavni dio kultura i tradicija, postalo je životni stil te dobilo svoju društvenu konotaciju. Tako je i razumijevanje njene upotrebe, iz sociološke perspektive, drugačije od ostalih gledišta i pristupa. Medicinski model ili gledište daje primat određenim nasljednim predispozicijama za upotrebu droga na nastanak ovisnosti. Pod tim se misli na postojanje određenih poremećaja u metaboličkom funkcionisanju čovjekovog organizma, koji su preduslov za upotrebu droge i nastanak ovisnosti. Medicinski stručnjaci takvo stanje objašnjavaju nedostatkom endorfina, enzima koji pojačava osjećaj zadovoljstva i smanjuje osjećaj bola. Zato se smatra da ovisne osobe konzumiranju drogu kako bi povećale prag osjetljivosti na bol i tako ublažili manjak endorfina. Kada su u pitanju teoretičari koji ovisnost posmatraju iz psihološkog ugla, postoje dva gledišta. Prvo se odnosi na pretpostavku da postoji poseban sklop crta ličnosti koje uslovljavaju ovisničko ponašanje, a drugo objašnjava potrebu za korištenjem droge u cilju zadovoljenja određene lične potrebe ili alternativu za lične probleme. Postoje studije koje povezuju upotrebu određene vrste droge sa određenim tipovima karaktera. Ove koncepcije su veoma važne u razumijevanju prirode upotrebe droga, ali ne mogu objasniti društvene i strukturalne odrednice njenog korištenja. Navedeni modeli i gledišta u fokus tumačenja najprije stavljaju samog pojedinca, konzumenta droge, njegovo ponašanje i karakteristike, predispozicije i doživljaj. Sa druge strane, sociološke teorije u centar svoga interesovanja stavljaju ponašanje i utjecaj grupa koje upotrebljavaju drogu, položaj pojedinca unutar tih grupa, posebno mladih, te pokušavaju pronaći i objasniti uzroke upotrebe droge i pojavu ovisnosti. Ovakvo razumijevanje, odnosno, tumačenje upotrebe droga i ovisnosti ističe društveni kontekst i karakter pojave.

⁸⁶ shmkahrmanovic@yahoo.com

DEVIJANTNOST KAO DRUŠTVENA POJAVA

Dok se, na primjer, sa jedne strane raspravlja o tome da li neke osobe imaju biološke ili psihološke predispozicije za ovisnost o drogama, veću pažnju privlači razumijevanje socijalne prirode upotrebe droga i svijeta ovisnosti o drogama, te analiza načina i puteva koji utječu na pojavu sklonosti prema upotrebi droga. U sociološkoj literaturi upotreba, odnosno, zloupotreba droge se često ubraja u jedan od oblika devijantnog ponašanja. Obzirom na to da li ponašanja ulaze ili izlaze iz okvira općeprihvaćenih obrazaca društvenih normi, možemo ih podijeliti na konvencionalna i devijantna. Konvencionalna ponašanja su ponašanja koja su umnogome diktirana tradicijom i običajima i koja doživljavaju drastične promjene uslijed velikih tehnoloških kretanja. (Giddens, 2009)

Devijantna ponašanja su u principu univerzalni oblici ponašanja. Bilo gdje u svijetu ljudi su u prilici da krše socijalne norme. Ona postoje u svim društvima, odnosno, gdje god ljudi žive u grupama, tj. gdje postoje interakcije među njima. Iako se ponekad provlači teza o utopijski harmoničnim društvima, nauka, posebno sociologija i antropologija je pokazala da nema društva i kulture u kojoj postoji potpun sklad, odnosno, da postoji odsustvo devijantnosti. Uvijek su postojali oblici društvene kontrole koji su provodili poželjna ponašanja, odnosno sankcionisali one koji ih se nisu pridržavali. "Devijantnost predstavlja postojanje određenih varijacija postojećeg skupa normi ili zajedničkih društvenih očekivanja, a devijantne su osobe koje krše ova zajednička očekivanja. Devijantnost uključuje i društvenu publiku koja definiše određene ljude i ponašanja koja idu ispod tolerisanih limita socijalnih normi." (Eshleman i dr., 2005, str. 177) Devijantnost se generalno definiše kao kršenje društvenih normi. Po nekima, to je ponašanje koje narušava i krši već utvrđene kulturne obrasce i vrijednosti. Devijantnost se može odrediti kao akcija koja se percipira kao široko kršenje moralnih normi i vrijednosti u društvu. Pošto se moralne a i druge norme mijenjaju od društva do društva i od vremena do vremena, veoma je zahtjevan postupak određivanje šta je devijantnost, a šta ne. Sa sociološkog gledišta "devijantno ponašanje je ponašanje kojim se krše standardi ponašanja ili očekivana ponašanja u određenoj grupi ili društvu" (Goode, 1996, str. 47).

Po Špadijer-Džinić, devijantno ponašanje je „svako ljudsko ponašanje koje u značajnoj mjeri odstupa, odnosno krši društvene norme jedne zajednice i izaziva društvenu reakciju neodobravanja.” (Špadijer-Džinić, 1988 str. 49) Milosavljević društvene devijacije definiše kao one društvene pojave koje se ispoljavaju ili dovode do ugrožavanja egzistencije čovjeka, osujećenja ili izvitoperenja u zadovoljavanju ljudskih potreba u pogledu njihovih sadržaja, oblika i načina, u nemogućnosti iskazivanja čovjeka kao radnog i stvaralačkog bića, u poremećaju u ponašanju i odnosima sa drugim ljudima i u posebnim teškoćama u funkcionisanju ljudskih zajednica, društvenih institucija i globalnih društava (Milosavljević, 2003). Da bismo neko ponašanje djelo ili čin nazvali devijantnim, potrebno je da od strane određenog društva ili grupe bude definisan i određen kao akt kojim se krši određena norma. U sociologiji se takva ponašanja nazivaju i sociopatološke pojave. Pored nasilništva i kriminala, u najzastupljenije sociopatološke pojave ubrajamo i upotrebu droga. Ta kršenja mogu biti mnogobrojna i raznovrsna. Svjedoci smo kroz historiju da su mnoge forme ponašanja predstavljane kao legalne jer nisu okarakterisane kao devijantna i društveno neprihvatljiva. Takav slučaj je i sa upotrebom različitih droga. U mnogim civilizacijama upotreba droge i alkohola jer bila legalna i sasvim normalna pojava. Bila je društveno kontrolisana i njena upotreba se svodila na posebne namjene (određene svečanosti, rituali, ceremonije i sl.). Objašnjenja pojave devijantnosti iz sociološkog ugla odbacuju isključivo davanje naglaska na genetske i biološke predispozicije devijantne osobe. Iako su rađena mnoga istraživanja i studije koje zagovaraju presudan utjecaj genetskih i bioloških faktora na nastanak i pojavu devijantnosti, sociološka gledišta ih prihvataju samo kao jedan od aspekata uzročnosti ove pojave (Haralambos and Holborn, 2008). Kako bi se devijantnost koliko koliko nadzirala i spriječila, u društvima postoje mehanizmi društvene kontrole. Pojam društvene kontrole se odnosi na sve strategije i tehnike kojima se sprječava devijantno ponašanje u društvu. Kada su u pitanju mladi, društvena kontrola postoji u svim društvima i na svim nivoima, od porodice, preko vršnjačkih grupa, škola i univerziteta pa do državnih i vladinih tijela.

SOCIOLOŠKE PERSPEKTIVE DEVIJANTNOSTI

Sociolozi se služe analizama različitih društvenih pojava u svrhu prognoziranja ili davanja odgovora na društvene probleme. Pojava devijantnosti u društvu se može posmatrati iz nekoliko perspektiva.

Biološka perspektiva

Ova perspektiva je zasnovana na raspravama evolucionista, najprije Charlesa Darwina, koju je iskoristio Cesare Lombroso u namjeri da objasni „rođene kriminalce”. Po njegovom mišljenju, kriminalci su osobe koje imaju prepoznatljiva fizička obilježja i karakteristike zajedničke za sve kriminalce. Do tih zaključaka je došao na osnovu istraživanja tjelesnih konstrukcija mrtvih italijanskih vojnika i zatvorenika. Po njemu, osoba koja je devijantna je osoba koja je manje evoluirala u odnosu na nekriminalce, što se vidi iz fizičkih obilježja. Takve osobe su u svom razvoju bliže majmunu i neandertalcu (Korsmeyer i Kranzler, 2009).

Noviji biološki pristupi u obzir uzimaju još neke varijable kao što je stepen inteligencije koji je, po njima, kod kriminalaca niži od nekriminalaca. Zatim se istražuju genetske veze i njihov odnos sa kriminalom i društvenim faktorima poput utjecaja roditelja, pojave siromaštva i sl.

Strukturalno-funkcionalistička perspektiva

Po ovoj perspektivi, različiti aspekti društva doprinose funkcionisanju sistema pa tako i devijantnost. Funkcionalističko gledište nam govori da samo društvo daje smjernice i normative o konzumiranju i zloupotrebi droge. Društvo kreira određene pakete društvenih normi kojima se regulišu načini upotrebe određenih supstanci. Tako je regulisano korištenje supstanci, tj. lijekova koji se koriste u medicinske svrhe, za liječenje bolesti i sl. Regulisno je i korištenje alkohola i drugih tvari u kućnoj upotrebi te njihov učinak na opće zdravlje čovjeka. S druge strane, društvo nudi norme kojima se utječe na prekomjerno korištenje različitih supstanci. Zloupotreba droge se pojavljuje kad društvo nije u mogućnosti ponuditi određene norme i smjernice za ponašanje i djelovanje pojedinaca u društvu. U interpretaciji fenomena zloupotrebe droga, funkcionalisti se najčešće oslanjaju na teoriju anomije sociologa Émila Durkheima. Émile Durkheim naglašava da socijalno zastranjivanje jača društvene veze koje definišu moralne granice (Giddens, 2009). Identifikovanje i sankcionisanje neprihvatljivih ponašanja su radnje koje su u redu i idu u prilog jačanja društva u cjelini. Slabljenjem društvenih granica, pojavom modernog i postindustrijskog društva dolazi do stanja odsustva normi u društvu, dolazi do pojave anomije. U tom stanju se lične želje i interesi ne mogu realizovati zajedničkim normama, jer su pojedinci ostali bez moralnog vodstva u ostvarivanju svojih ciljeva. Durkheim smatra da osobe jače doživljavaju iskustveni osjećaj anomije, nego osobe koje u društvu sa jasno određenim društvenim granicama i normama pokušavaju samoubistvo (Stolley, 2005).

Socijal-konfliktna perspektiva

Iako mnoge supstance mogu biti zloupotrjebljavane od strane pojedinaca, teoretičari ovog gledišta naglašavaju da su moćni politički lobiji u prilici da manipulišu našim predodžbama o drogi i ovisnicima. Iz tog razloga su u stanju da izgrade stavove o tome koje su droge ilegalne, a koje to nisu. Korištenje opijuma i kanabisa u 18. vijeku je bila sasvim normalna i dopuštena pojava. U 19. vijeku se stav prema ovim supstancama promijenio kada je njihova upotreba počela da se povezuje sa kriminalom. Ova perspektiva je bazirana na analizama i posmatranjima kriminalnih radnji u kapitalističkim društvima od strane Karla Marxa i Friedricha Engelsa. Smatrali su da su pravosudni i kazneni sistem osnovani kako bi se mala grupa ljudi, viša klasa, obogatila, realizovala svoje interese i stekla moć. Pojave poput kockanja, dokolice, alkoholizma i ovisnosti o drogama su prepoznatljive za niže klase. Oni su naglašavali da nepodnošljivi uslovi rada imaju veće posljedice po društvo nego ulično devijantno ponašanje. Kao odgovor takvom ponašanju postoji jak policijski i zakonodavni aparat, dok korporacijske aktivnosti i ostvarivanje interesa bogatih se karakteriše kao „grublja poslovna praksa” (Ritzer, 2007). Zagovarači ove perspektive su se bavili i pitanjima klasnih nejednakosti, ekoloških problema, rasnih pitanja te ispitivanja devijantnosti iz feminističke perspektive.

Simboličko-interakcionalistička perspektiva

Ova perspektiva daje značaj svakodnevnim interakcijama, bitnim za razumjevanje upotrebe droge među mladima. Ukazuju na mikrokoncept devijantnosti koji se može uporediti sa makroperspektive. Interakcionalističko gledište razmatra zašto su i kako neki pojedinci ili grupe označene kao devijantne te kakvi su njihovi budući postupci. Stav interakcionalističkog gledišta je da je upotreba tj. zloupotreba, droge devijantno ponašanje koje se uči od drugih. Sociolog Sutherland je zagovarao teoriju diferencijalne asocijacije kojom je objašnjavao da se posebne vrste normi i ponašanja uče od grupa sa kojima se ima kontakt. Tako se i devijantno ponašanje uči od osoba koje su devijantne. Sociolog Howard Baker je naglašavao da je sam čin učenja kako nešto uraditi ključ za objašnjavanje različitih oblika devijantnog ponašanja. U svojoj knjizi "Postati korisnik marihuane" on je objasnio kako novi korisnik uči različite načine konzumiranja droge od strane starijih i iskusnijih ovisnika. Po njemu, niko ne postaje uživatelj droge bez: učenja kako to raditi i kako proizvesti najbolje efekte; učenja kako prepoznati te efekte i povezati ih sa uzimanjem droge; učenja kako uživati u svakom momentu (Guererro, 2005).

Interakcionalistička perspektiva se bavi pitanjima o tome kako se određena populacija etiketira kao ovisnička i kako društvo reaguje na to.

UPOTREBA DROGA U DRUŠTVENOM KONTEKSTU

Društveni kontekst razumijevanja pojava je veoma važan obzirom da je ljudsko ponašanje dosta nepredvidivo. Iste pojave ili ponašanja mogu da izgledaju i da znače veoma različito, u zavisnosti iz kojeg konteksta se posmatraju. U posmatranju upotrebe droge, sociolozi idu korak dalje od samog prepoznavanja i objašnjavanja različitih efekata droge i situacija vezanih za njenu upotrebu. Iskustvo i efekti konzumiranja droge su različiti u odnosu na situacijske faktore njene zloupotrebe. Ljudi nisu pasivni receptori i nisu svi efekti uzimanja identični. Zbog toga je potrebno napraviti razliku između efekata koje prouzrokuje droga i iskustva upotrebe droge. Ovo je osobito značajno u odnosu na populaciju mladih, tj. populaciju koja je u fazi izgradnje svojih percepcija i pogleda na svijet, koja prolazi kroz proces socijalizacije i formiranja sistema vrijednosti. Stanja i efekti koja osoba prolazi za vrijeme upotrebe droge su različita i zavise ne samo od hemijskih reakcija koje droga izaziva u organizmu. Ona mogu biti uznemirujuća i nejasna. Zato je bitan unutrašnji doživljaj osobe i društveno-vremenski kontekst na osnovu kojeg možemo pričati o iskustvu upotrebe droge. Na primjer, veoma je rijetko ugodno i euforično iskustvo uzimanja morfija u bolničke svrhe, dok je njegovo konzumiranje „na ulici” obilježeno euforijom i zadovoljstvom. Isti je slučaj, na primjer, sa uzimanjem halucinogenih droga u rituale svrhe. To nam govori da i od same društvene grupe, odnosno, kulturnih obrazaca ponašanja zavisi da li je upotreba droge pojava koja je „prikladna” ili nije. Pomenuti obrasci definišu ko i iz kojih razloga može upotrebljavati drogu, koju vrstu droge i u kojim društvenim situacijama. Sociološke teorije objašnjavaju upotrebu droga i ovisnost kao društveni fenomen, uzimajući u obzir kulturalne, društvene i ekonomske uzroke njene pojave. Takvi uzroci su, po sociološkom shvatanju, uglavnom izvan pojedinca. To znači da nisu biološke, genetske, psihološke ili neke druge prirode. Zato je pažnja usmjerena na socijalno okruženje u kojem pojedinac egzistira. U obzir se uzima mnogo širi kontekst pojava i pojmova, kako bi se objasnila upotreba droge.

TEORIJSKI OKVIR SOCIOLOŠKOG RAZUMIJEVANJA UPOTREBE DROGA

Kao što je već navedeno, sociološko razumijevanje ovisnosti polazi od stava da je to sociopatološka pojava, odnosno, oblik devijantnog ponašanja i naučen životni stil. Većina istraživačkih radova baziranih na ovom konceptu se bavila kvantitativnim pristupom kroz postavljanje pitanja ispitanicima o vrstama droge koja se potrebljava, koliko često i koliko količinski. U odnosu na bilo koju populaciju i osobito kada je riječ o mladima, proces usvajanja ovisničkog života se ogleda i u usvajanju ovisničkog načina mišljenja. Da li će pojedinac prihvatiti takav oblik ponašanja i mišljenja, zavisi od njegovih ličnih sklonosti, vremena provedenog u ovisničkoj grupi i načina na koji su mu predstavljene društvene norme grupe, utjecaja vršnjaka, životnog stila grupe i sl.

Teorija anomije

Pojam anomija je izveden iz grčkog jezika i znači odsustvo zakona. U sociologiju ga je uveo Emile Durkheim i njime je opisao neprirodno i abnormalno socijalno stanje koje je produkt slabih kohezivnih veza unutar društva nastalih uslijed kriza. To stanje rezultuje težnjom pojedinca za realizovanjem ličnih interesa, bez brige za šire društvene interese i ciljeve. Sociolog Merton je rekao da, ako postoji određena praznina između ciljeva individue i načina i sredstava da se oni postignu, onda se ta individua osjeća otuđeno, te je stoga sklona devijantnim ponašanjima u koje spada i upotreba droga. Prema Mertonu, zloupotreba droga predstavlja jedan od najvećih socijalnih problema. Njegova teorija devijantnosti proizlazi iz analize odnosa kulture, strukture i anomije. Pod anomijom se podrazumijeva stanje koje je produkt diskontinuiteta između kulturalnih ciljeva i legitimnih sredstava da se oni postignu. Anomije su stanja koja su rezultat konfrontacije ciljeva i želja. Takvo stanje, u stvari, jeste uzročnik različitih oblika devijantnosti (Mongardini and Tabboni, 1998). Prema Mertonu, anomija se pojavljuje zbog nedosljednosti između kulturalno odobrenih načina za ostvarivanje ciljeva i stvarnih ciljeva. Dakle, postoje društveno prihvatljivi načini da se postigne finansijski, materijalni ili neki drugi uspjeh. Mnogi ljudi to uspijevaju na prihvatljiv način. Neki to ne mogu sebi priuštiti te tako pribjegavaju devijantnom ponašanju. Tako pojedinac postaje otuđen od društva. Ovakvo stanje je naročito izraženo u zapuštenim slojevima društva, gdje često spadaju i ovisnici o drogama. U stanju anomije, ljudi reaguju na jedan od četiri načina: 1. Skladnost – većina ljudi sređuje i smanjuje svoje težnje i poštuje prihvaćene društvene norme; 2. Pobuna – neke osobe se bune, odbacuju prihvaćene društvene norme i traže uvođenje promjena, novi društveni sistem, promjenu životnog stila.; 3. Inovacije - neki ljudi započinju inovativne poduhvate. Merton ističe korištenje nezakonitih načina za postizanje uspjeha, posebno organizovani kriminal koji uključuje trgovinu drogom; 4. Povlačenje – tj. napuštanje svih društveno opravdanih i prihvaćenih načina da se ostvare ciljevi. Rezultat toga jeste upotreba droga i ovisnost o drogama (Abadinsky, 2010). Ova teorija polazi od stava da pojedinac u svom nastojanju da ostvari određene ciljeve ne nailazi na postojanje legitimnih načina za njihovo ostvarivanje što će za rezultat imati njegovo okretanje ka devijantnostima. Kao oblik ponašanja koje je produkt takvog stanja imamo povlačenje. Takvo ponašanje podrazumijeva odbacivanje i društvenih ciljeva i sredstava da se oni ostvare. Teorija anomije je poslije modificirana odnoseći se na ovisnike o drogama. Tako oni doživljavaju dvostruki neuspjeh, kako u nepostojanju društveno-prihvatljivih načina za postizanje ciljeva, tako i u sferi ilegalnih i nezakonitih radnji vezanih za upotrebu droge.

Teorija diferencijalne asocijacije

Ova teorija je veoma važna za razumjevanje pojave upotrebe droga i ovisnosti među mladima. Veže se za sociologa i teoretičara Edwina Sutherlanda, nam govori da osoba učestvuje u devijantnom ponašanju, zloupotrebi droge, ne zbog interakcije sa drugim devijantnim osobama, nego kao rezultat i funkcija omjera izloženosti devijantnih u odnosu na nedevijantne vrijednosti, definicije i uzroke koji će obogatiti ili ograničiti devijacije (Goode, 2005). Konkretnije, osoba će biti sklonija devijantnim djelima ukoliko ima jasniju izloženost devijantnim u odnosu na izloženost nedevijantnim vrijednostima ili stavovima. Diferencijalna asocijacija se navodi kao omjer devijantnih vrijednosti i konformističkih vrijednosti. Povećanje diferencijalne asocijacije označava i povećanje rizika za pojavu devijantnog ponašanja. Sutherland, teorijom diferencijalne asocijacije, primjećuje da je svako devijantno ponašanje pa tako i ovisničko, naučeno ponašanje. Time je ovisničko ponašanje uzrokovano uzajamnim utjecajem pojedinaca i grupa. On ističe da primarno ovisničko ponašanje zavisi od intenziteta, trajanja i frekvencije kontakata sa onima koji su uključeni u isto ili slično ponašanje. Oslanjajući se na učenje teorije diferencijalne asocijacije, fokus se stavlja na to kako drugi članovi devijantnih grupa, u ovom slučaju ovisničkih, podržavaju i nagrađuju takvo ponašanje i pod kojim uslovima se takvo ponašanje smatra važnim i ugodnim (Clinard i dr., 2008). Svako ponašanje pa tako i devijantno, se uči. Ova teorija prepoznaje ključne varijable koje se odnose na to učenje. To su starosna dob osobe, što je bitno za mlađu populaciju, tj. populaciju koja je u fazi odrastanja, zatim, intenzitet kontakata sa onima od kojih se ponašanje uči, osobito kroz proces socijalizacije, zatim, omjer dobrog i lošeg u životu osobe koja uči devijantno ponašanje i sl. Isto tako, ova teorija naglašava da ukoliko je pojedinac mlađi i ima intenzivniji kontakt sa devijantnim osobama, imat će veću vjerovatnoću da i sam postane devijantna osoba.

Teorija društvenog utjecaja

Prema nekim shvatanjima, postoje dva pristupa u sociološkom razumijevanju upotrebe droge i ovisnosti: društveno utjecajni i strukturalno-utjecajni. Prvi se odnosi na pravila ponašanja i odnosa drugih i njihov utjecaj na pojedinca. Drugi teorijski koncept se temelji na globalnim objašnjenjima upotrebe droge i na pretpostavci da organizacijska struktura grupe ili društva ima veliki nezavisan utjecaj na pojedinca koji koristi drogu. Značajan doprinos u razumijevanju prirode ovisnosti i njene društvene dimenzije dao je američki sociolog Alfred Lindesmith. Svojom teorijom o ovisnosti osvrnuo se na fizičku reakciju na drogu, njeno psihološko iskustvo i na odnos između ova dva fenomena. Lindesmith je smatrao da osobe koje regularno koriste drogu i tako doživljavaju fizička povlačenja ne postaju odmah ovisne, jer sam utjecaj tog povlačenja na nastanak ovisnosti nije presudan. Prema njegovom mišljenju, opijatska ovisnost jeste naučeno ponašanje, kao i bilo koje drugo ponašanje, koje se razvija, najprije, u kontaktu sa drugima, koji već jesu ovisnici. Ona nije uzrokovana određenim personalnim crtama niti željom da se pomoću droge nađe rasterećenje i bjekstvo iz stvarnog svijeta. Ovaj teoretičar smatra da osoba postaje ovisnik kada shvati da postoje stanja i simptomi tjeskobe koje ona percipira kao rezultate prestanka zloupotrebe droge. Osoba se iz ovisnosti ne može izvući sama te se sve više uvlači u njen svijet. Jedino funkcioniraju po imperativima koji ovisnost i određuju. Obzirom da se ovisnost o drogama tumači kao socijalno devijantno ponašanje, isti teoretičar polazi od pretpostavke da je devijantno ponašanje nastalo prije stvarne pojave ovisnosti. Lindesmit tvrdi da su vršnjačko uključivanje i uticaj, te dostupnost droge podjednako važniji za ulazak i inicijaciju individue u ovisničku grupu, nego sama euforična svojstva droge prilikom njene upotrebe. Droga se koristi da bi se dalje osiguralo izbjegavanje bola i tjeskobe, depresije, umora, anksioznosti. Recidiv se pripisuje dostupnosti droge, te društvenom i vršnjačkom utjecaju. Lindesmith ovisnost definiše kao žudnju, intenzivnu želju i težnju za drogom. Žudnja prema drogi se javlja iz iskustava vezanih za njeno uzimanje u otklanjanju stresnih situacija ili depresije te se razvija u situacijama kada individua razumijeva simptome povlačenja. On objašnjava socijalne i psihološke procese i njihovu vezu sa efektima konzumiranja droge i nastojanja da se izbjegnu simptomi povlačenja i nelagode. "Kada ljudi uzimaju drogu iz straha ili boli, onda je to povezano sa povlačenjem i nelagodnom. Ovisnost nije samo fizički proces povezan sa upotrebom droge koja automatski stvara ovisnost. Osoba će postati ovisnik ako ne uspije naći balans i vezu između droge i potencijalnog stanja povlačenja i nevolje" (Hollen, 2009, str. 544). U fazama razvoja ovisnosti osobe mijenjaju predodžbe o sebi, mijenjaju ponašanje, jednostavno razvijaju ovisnost koja postaje epicentar njihovog svakodnevnog življenja. Kroz učenje i druženje sa drugim ovisnicima, ovisnost se razvija i više nije sama sebi svrha. Uzimanje droge je vezano za ublažavanje eventualnih apstinencijskih sindroma, a ne za euforiju, kako je to bilo na početku. Postojanje euforije je često glavni razlog nastavka upotrebe droge, kako bi se ponovo doživjeli njeni efekti. U razvoju ove teorije, neki teoretičari tvrde da ovisnici najčešće dolaze iz porodica u kojima se nakana da se zloupotreba droge smanji ili prekine, gotovo ne mogu realizovati (Borgatta i Montgomery, 2000). Ovisnost se zato češće razvija u kombinaciji siromašnijih porodica i nesposobnosti da se odgodi zadovoljavanje drogom. Na ovakav splet faktora je dodatno utiču euforijske kvalitete droge kojima se olakšava nastanak ovisnosti.

Teorija društvenog učenja

Teorija društvenog učenja je važna i nezaobilazna teorija u analizi pojave upotrebe droge i ovisnosti među mladima, te polazi od pretpostavke da ponašanja proizlaze iz iskustava socijalizacije koja su osigurana psihološkim ojačanjima različitih ponašanja. U nekim grupama u kojima se odvija proces učenja, posebno u nekim vršnjačkim grupama, nagrađivanje članova grupe jeste čin poštovanja, odobravanja i podrške. Isto tako, u nekim grupama, upotreba droge je ciljana i inicirana sa razlogom i njeni članovi pokazuju osjećaje, misli i reakcije koje ih oblikuju i razvijaju u smjeru kontinuirane zloupotrebe droge. Iz ugla koncepcije socijalnog učenja, moglo bi se pretpostaviti da se iskustva društvenog, tj. iskustvo upotrebe droge u grupi, obzirom na sisteme nagrađivanja, razlikuju od onih iskustava vezanih za neovisničke grupe. U djetinjstvu, iako roditelji nisu ovisnici i ne koriste drogu, njihove međusobne veze, a i odnos prema djeci može povećati vjerovatnost upotrebe droge, zbog same nepažnje i nebrige prema djeci i njihovim potrebama. Kako najveći poticaj za uzimanje droge

obično dolazi od vršnjaka koji se drogiraju, roditelji značajno mogu zaštititi dijete od uzimanja droge. (Guerro, 2005)

Teorija društvenog učenja ističe da osobe nisu prirodno predisponirane za devijantna ponašanja pa samim tim ni za upotrebu droge, nego uslijed određenih predispozicija i uslova, uče takvo ponašanje. Isto tako ljudi uče kako se prosocijalno ponašati. Po ovoj teoriji, vjerovatnoća da će neko, početi upotrebljavati drogu se povećava ako: se druži sa osobama koje zloupotrebljavaju drogu; češće dobiva informacije koje podržavaju upotrebu droge; prihvati stav da je upotreba droge pozitivan akt i pozitivna uгода, zanemaruje njene štetne posljedice. Teorije društvenog učenja objašnjavaju ovisnost kao naučeno ponašanje. Učenje se dešava putem procesa imitacije, improvizacije, nagrađenog ponašanja i sl. Teorija je direktno usmjerena na to kako se upotreba droge uči kroz interakciju sa drugim ovisnicima. Zbog velikog stepena intimnosti i spontanosti unutar grupe i zato što članovi gaje različite emocije, veliki i značajan utjecaj ostavlja primarna grupa, tj. porodica i prijatelji. Sekundarne grupe dijele segmentirane odnose, gdje se interakcija odvija na određenim obrascima ponašanja. Ova vrsta interakcije uključuje savladavanje određenih tehnika, načina i značenja, koja su povezana za svaku drogu ponaosob. Tako se i započinje sa zloupotrebom droge po prvi put, koristeći se tehnikama i načinima koje koristi društvena grupa kojoj pojedinac pripada. Na taj način se uče opažanja efekti droge, sve dok se ne postane ovisnikom. Iskusni ovisnici veoma lahko uspijevaju držati pažnju početnika i na osnovu svojih iskustava im približavaju euforične efekte koje droga izaziva u organizmu. Kada se ostvarila inicijacija u ovisničku grupu, onda se počinju tražiti načini kako i kod koga nabaviti drogu, komunicirati sa dilerima i održavati kontakt sa njima, uvjeravati se da je korištenje droge ugodno, da je samo navika i ništa opasno, funkcionisati na više nivoa i praviti se da je sve u redu, svoju ovisnost koliko je moguće čuvati u tajnosti, potpuno se posvetiti druženju sa ovisnicima (Ritzer, 2007). Teorija učenja objašnjava i kako se utiče na motivaciju za uzimanjem pojedinih vrsta droga, često i onih koje su legalne i dostupne. Komercijalna promocija i oglašavanje, pojava slavni ličnosti na reklamama, stavovi medicinskih stručnjaka o određenim lijekovima dostupnim u širokoj upotrebi, mogu navesti mnoge, posebno mlade ljude, da pribjegu njihovoj kupovini i korištenju.

Socio-kulturne teorije

Ove teorije se temelje na analizi sličnosti i razlika među grupama i podgrupama na određenom prostoru. Po ovom shvatanju, ovisnost o drogama se posmatra u odnosu socijalno-kulturnog ambijenta i okruženja u kojem grupa živi. Od tog ambijenta i faktora okruženja zavisi da li će doći do pojave zloupotrebe droge i u kojoj mjeri i obimu. „Društva i zajednice koje su društveno dezorganizovane imaju manje zajedničkih vrijednosti i društvene kontrole od organizovanih zajednica. U takvim društvenim zajednicama se češće pojavljuje konzumiranje droge i broj ovisnika je dosta veći. U urbanim sredinama, gdje živi veliki broj ljudi, koji su i različitih kulturnih obilježja i pripadaju različitim društvenim grupacijama, broj ovisnika je dosta veći nego u ruralnim sredinama ili predgrađima” (Goode, 2005, str. 90). Značaj društvenog konteksta prilikom zloupotrebe droga je veoma značajan. Na primjer, korištenje iste droge u ilegalnoj upotrebi na ulici i u medicinske svrhe, kao lijek protiv bolova, npr. morfij, ne ostavlja isti efekat na konzumenta. Isto tako, korištenje nekih droga, npr. koke ili peyota gljive, ne ostavljaju isti efekat na konzumenta na ulici i kada je droga korištena u vjerskim ceremonijama. Također, poznato je da konzumiranje nekih supstanci u nekim sredinama izaziva, a u nekim ne izaziva negativnu društvenu reakciju. Konzumiranje alkohola u mnogim kulturama je dozvoljeno, a konzumiranje kanabisa je strogo zabranjeno i kažnjivo. Zato su društveno okruženje i milje, kulturne vrijednosti i tradicijske norme te običaji, veoma važne komponente u određivanju prikladnosti, odnosno neprikladnosti određene droge, njenog korištenja i ovisnosti o njoj. Od toga zavisi da li će korištenje droge za efekat imati društvenu osudu ili odobravanje.

Supkulturne teorije

Iako postoji više tumačenja ove teorije, sve se slažu u jednom: mlada osoba može biti član supkulture unutar neke veće kulture. Iako se ponašanja iz perspektive same supkulture mogu okarakterisati kao

normalna, iz ugla kulture ona mogu biti ocijenjena kao devijantna. Ove teorije su često u vezi sa teorijama etiketiranja. Osoba koja pripada nekoj supkulturi može osjećati sukobe ili zastranjivanja u pokušaju balansiranja normi i vrijednosti dvije potpuno različite grupe, čiji može biti član istovremeno. Devijantno ponašanje se od strane sociologa tumači se i kao logičan rezultat prihvatanja kulture kojoj ljudi pripadaju. „Supkulture su obrasci vrijednosti, norme ponašanja koje su vremenom postale tradicionalne u određenim grupama. One su važne odrednice kroz koje pojedinci i grupe vide svijet i tumače ga” (Abadinsky, 2010, str. 69). Osobe koje imaju slabe veze sa prosocijalnim grupama, a razvijaju veze sa ovisničkim supkulturama, imaju tendenciju da brzo postanu ovisne o drogama. Pripadnici ovisničkih supkultura promovišu vrijednosti i norme kulture, naročito među osobama koje su željne života i avanture. Oni koji pristupe nekoj od supkultura ubrzo će morati promijeniti svoje stavove, norme i obrasce ponašanja i prihvatiti nova načela koja proklamuju datu supkulturu i kojima se razvijaju veze sa ostalim članovima grupe. Kako bi se očuvala lojalnost i privrženost članova supkulture, primjenjuje se sistem nagrađivanja i kažnjavanja. Ovisničke supkulture se pojavljuju u dosta različitih varijanti. Za neke je glavna poveznica vrsta droge koja se koristi, npr. heroinska supkultura, a neke su samo dijelovi mnogo većih supkulturnih tvorevina. One često imaju jasno izgrađen koncept djelovanja, koji uključuje grupe koje trguju drogom, one koje vrše distribuciju, one koje uživaju drogu. Supkultura daje smjernice kako da se krijumčari i preprodaje droga. Sam taj životni stil je devijantan, što pokazuje količina droge koja se koristi, način i transparentnost njene upotrebe. Supkulturne teorije nam govore o značaju i ulozi vršnjačkog utjecaja i ponašanju koje iz tog utjecaja proizlazi. U mnogim grupama postoje pojedinci koji su popularniji od ostalih i samim tim njihov utjecaj na ostale je veći nego kod drugih. Obično su takve osobe lideri i vođe koji imaju jak utjecaj na druge. Upotreba droge koja je produkt vršnjačke prisile i utjecaja nam veoma dobro pokazuje kako popularni i uvažavani pojedinci utiču na druge da počnu zloupotrebljavati drogu. To se posebno odnosi na naivne i neiskusne osobe kojima se uzimanje droge na početku predstavlja kao nešto što je bezazleno, nešto što je u trendu. U daljem razvoju ovog teorijskog koncepta, značaj se daje perspektivama društvene i kulturne podrške. Ovaj model naglašava postojanje jedinstvenih i prepoznatljivih obilježja koja se vežu za određene grupe ovisnika. Jedno od obilježja jeste i konzumiranje iste vrste droge na isti način i iz istih razloga. U tim grupama pojedinac uči način konzumiranja droge i prihvata stavove, vjerovanja, vrijednosti i očekivanja grupe. Tako droge postaju značajan zaštitni znak određene grupe, a i prepoznatljiv simbol za posmatrača. Po ovoj teoriji, različite društvene predodžbe i stavovi o drogama znatno utječu na njenu upotrebu. U stavove ubrajamo korištenje u vjersko-obredne i ritualne svrhe, konzumiranje droge u društvu i korištenje droge iz ličnih razloga. U sredinama u kojima se droga primarno koristi u prva dva navedena slučaja, postoji mala šansa za postojanje problema sa korištenjem droge. Ukoliko je upotreba droge pretežno vezana za lične razloge, u takvim sredinama je povećana tendencija za pojavom problema vezanih za njenu zloupotrebu. U sredinama u kojima je konzumiranje droge povezano sa još nekim socijalnim pokazateljima (siromaštvo, nizak stepen obrazovanja, mjesto stanovanja), problemi vezani za njenu upotrebu su veći. Također, sredine u kojima je slaba socijalna kontrola postoje veće šanse za pojavu ovisnosti i takve osobe se obično ne smatraju devijantnim. Zbog toga, društvene norme i kontrola značajno utječu na pojavu, nivo zloupotrebe droge i na ovisnost (Emmett i Nice, 2006). Različite supkulture drugačije i doživljavaju drogu i njeno korištenje. Žene imaju tendenciju da dosta manje upotrebljavaju droge od muškaraca. Obzirom na muzičku populaciju, zloupotreba droge je podijeljena. Obično se poklonicima rok muzike pripisuje upotreba heroina i kanabisa, a oni koji slušaju elektronsku i disko muziku najčešće konzumiraju ekstazi ili LSD.

Teorija kontrole

Teorije socijalne kontrole pretpostavljaju da je kršenje društvenih normi prirodna i razumljiva pojava. Ukoliko ljudi naruše društvene norme, onda se upuštaju u devijantna i kriminalna ponašanja i čine prekršaje. Povezanost sa porodicom, ulaganje u obrazovanje i karijeru, su činjenice zbog kojih ljudi ne žele ugrožavati društvene norme ponašanja, u koje spada upotreba droge. Teoretičari ovog pristupa smatraju da snagu pojedinca unutar društva treba smatrati glavnim faktorom, zašto je relativno mali broj osoba uključen u devijantna ponašanja kao što su kriminalne radnje i upotreba droge. Mlade osobe koje su povezane sa roditeljima, porodicom, školom imaju manju vjerovatnoću da će se devijantno ponašati u budućnosti. Veliki doprinos teoriji kontrole dao je sociolog Travis Hirschi. Po

njegovom mišljenju, mlade osobe su sklonije devijantnom ponašanju onda kada nemaju vezanosti za porodicu, druge ljude, predanost ciljevima, učešće u društveno prihvatljivim radnjama i aktivnostima, vjeru u zajedničke vrijednosti sistema. Ako ove postavke primijenimo na pojavu upotrebe droge i ovisnosti onda: Osobe koje koriste drogu su manje vezane za roditelje od neovisnika; Manja je vjerovatnoća da će drogu koristiti učenici koji su dobri i uzorni; Manja je vjerovatnoća da će osobe koje koriste drogu biti članovi društvenih udruženja koja promovišu zdrave životne vrijednosti; Osobe koje koriste droge će se najvjerovatnije družiti sa osobama koje dijele iste ili slične stavove i uvjerenja (Abadinsky, 2010). Po riječima Hirchija, „zastranjivanje se pojavljuje onda kada je veza između pojedinca i društva slaba ili izlomljena” (Clinard i dr. 2008, str. 38). Snaga ove veze je određena unutrašnjim i vanjskim sistemima kontrole. Oni određuju da li se pojedinac ponaša u okvirima devijantnih manifestacija ili prosocijalno. Teorije društvene kontrole ne tvrde samo kako će osobe sa slabih društvenim vezama početi koristiti drogu već da je upotreba droge u društvu znak da su društvene veze slabe. To se najčešće pojavljuje u sredinama koje karakteriše relativna društvena dezorganizacija u kojoj je kontrola nedjelotvorna. Tako se upotreba droge pojavljuje kako u društvenim zajednicama u kojima je mehanizam kontrole slab, tako i u porodicama u kojima nema zainteresovanih pojedinaca koji će posvetiti pažnju ovisniku i na njega vršiti pozitivan utjecaj. Teorije kontrole naglašavaju utjecaje izvan osobe, koji dovode do pojave zloupotrebe droge. Ove teorije, što je veoma važno za život i odrastanje mlade osobe, daju važnost pozitivnoj socijalizaciji. Kao način društvenog oblikovanja čovjeka, socijalizacija je proces učenja i usvajanja društveno poželjnih stavova, vrijednosti, normi, obrazaca ponašanja potrebnih da se u društvu normalno funkcioniše. Teorije društvene kontrole naglašavaju da pojedinac može veoma lahko postati devijantan, ukoliko ostane bez te kontrole koja se sprovodi u grupama, organizacijama i sl. Zagovornici ovih teorija ističu obavezu i ulogu porodice, škole, političkih, vjerskih i drugih organizacija u procesu kako socijalizacije pojedinca, tako i u provođenju mehanizama društvene kontrole. Stepent samokontrole, stepent frustracija, pozitivan ili negativan stav o sebi, lični otpor ili prihvatanje devijantnog ponašanja određuje unutrašnju kontrolu. Spoljašnji sistem kontrole sastoji se od nadzora i discipline izvana, počevši od porodice, škole i sl. Ukoliko pojedinac ima izrazito slab vanjski sistem kontrole, unutrašnji sistem kontrole preuzima vanjske pritiske. Ukoliko je vanjski sistem kontrole jak, a unutrašnji nije, onda je on sam doveden u pitanje, a vanjski preuzima pritiske iz unutrašnjeg. Ukoliko su unutrašnji i vanjski sistem kontrole kontradiktorni ili slabi, vjerovatnoća da će se pojaviti upotreba droge i stvaranje ovisnosti je dosta veća. Teoretičare koji zastupaju socijalnu kontrolu ne zanima zašto je neko devijantan nego zašto to nije. Odgovor na ovo pitanje jeste da se normalno ili poželjno ponašanje oblikuje jačinom društvene kontrole u našem sociokulturnom okruženju. Društvene veze koje nas povezuju čuvaju nas od devijacija. Predstavnicima ove teorije naglašavaju da osobe nisu devijantne zbog postojanja socijalnih granica. Kada socijalne veze i granice počnu slabiti, onda se povećavaju šanse za pojavu devijantnog ponašanja.

Teorija etiketiranja

Po ovoj teoriji, svako ponašanje može biti normalno ili devijantno, dok je ključni faktor da li je ponašanje obilježeno kao devijantno, ali od strane drugih. Etikete mogu imati pozitivne i negativne atribute. Negativne etikete postaju stigma, snažna etiketa koja mijenja čovjekov identitet. Stigma često postaje i glavni status. Osoba je doživljena prvenstveno na osnovu stigma etikete, bez obzira da li kod nje postoji neki drugi status, identitet ili uloga. Iako teorije etiketiranja ne uspijevaju u cijelosti objasniti zašto se počinje sa upotrebom droge, odnosno šta je to što zbog čega pojedinac prvi put uzme drogu, one nam nude pojedinosti o procesima zašto pojedinci ili grupe sebe žele da vide kao društveno devijantne i drugačije od drugih. Teorije etiketiranja nam objašnjavaju kako osobe čije mišljenje mi visoko cijenimo imaju presudan i odlučujući utjecaj na našu sopstvenu predodžbu o sebi. Po ovoj teoriji, mi vršimo samo malu kontrolu slike o sebi, a sa druge strane, osobe za koje smatramo da su bitne, imaju dosta više moći i utjecaja u definisanju naše predstave o sebi. Ukoliko takve osobe naše aktivnosti okarakterišu kao devijantne, onda takva konstatacija postaje dijelom naše realnosti. Po sociologu Edwinu Lemertu, začetniku ove teorije, postoje primarna i sekundarna devijantnost. Primarna devijantnost je nedosljedna pojava i ne ostavlja trajniji dojam na osobu. Sekundarna devijantnost počinje onda kada pojedinac sam sebe vidi i doživljava kao devijantnu osobu. Po riječima teoretičara Howarda Backera, različita stanja poremećaja, kao što su alkoholizam i ovisnost o

drogama, toliko su snažna da dominiraju drugima. Kada se desi da se osoba zbog ovisnosti o drogama etiketira kao takva, onda to postaje glavni status, koji ima prednost nad bilo kojim drugim statusom. Iako osoba može da ima veoma dobre ostale društvene uloge i statuse, oni ostaju u pozadini. Takav, negativan status kojim je pojedinac etiketiran postaje njegov javni imidž. Po modelu etiketiranja i stigmatizacije, kod pojedinca se stvara niz negativnih društvenih očekivanja, devijantni identitet i slabo poimanje sebe. Najčešće, mladoj osobi koja je jednom etiketirana kao devijantna, tj. kao ovisnik, veoma teško joj se pripisuje neki novi identitet. Prema Lemertu, devijantna osoba reorganizuje svoje ponašanje u odnosu na društvenu reakciju i koristi ga kao mehanizam za odbranu, napad ili prilagodbu na stanje koje je produkt reakcije. Ovisnici su često prisiljeni na sekundarni oblik devijacije, tj. partnerski odnos i udruživanje u cilju kriminalnih radnji, kako bi zadovoljili svoj primarni oblik devijacije, potrebu za drogom (Clinard i dr. 2008).

ZAKLJUČAK

Kao što smo u ovom radu prikazali, sociološke teorije koriste širi kontekst, apstraktnije pojave i pojmove da bi se objasnila upotreba droga, posebno među mladima. Tako je istraživačima ponekad teško utvrditi kauzalnu vezu između određenih pojmova ili pojava da bi se objasnila pojava društveno neprihvatljivog ponašanja, jer se ono često može pojaviti i prije početka upotrebe droge. Sociološke teorije u tumačenju upotrebe droga među mladima ali i ostaloj populaciji, polaze od mnogih parametara i pretpostavki poput društvenog i situacijskog konteksta upotrebe droge, položaja pojedinca u odnosu na grupu i pomenuti društveni i situacijski kontekst, osjećaja pripadnosti grupi, demografskih karakteristika, uzrasta, utjecaja vršnjaka i porodice, potrebe za senzacijama, pripadnosti podgrupama ili supkulturama, ekonomskog i socijalnog statusa, procesa socijalizacije, mjesta življenja, obrazovanja, socijalne okoline, odnosno, svih onih karakteristika koje utječu na pojavu upotrebe droge, mogući razvoj ovisnosti i na ponašanje pojedinca vezano konzumiranje droge. Neke društvene teorije tvrde da se osobe okreću konzumiranju droge kako bi izrazile svoj stav kojim se pokazuje negodovanje sa postojećim životnim stilom sredine u kojoj žive. Sociolozi imaju tendenciju da se više fokusiraju na društveno značenje droga, obrazaca i normi ponašanja koje je u vezi sa njihovom zloupotrebom i konsekvencama koje proizlaze iz njihove upotrebe u društvenom kontekstu. Mlade osobe koje imaju planove da se obrazuju, ili osobe koje imaju harmoničan porodičan život, teže će se usuditi da počnu upotrebljavati drogu. Upotreba droge je povezana sa pripadnošću sa različitim ovisničkim grupama koje se, da bi nabavile drogu, bave različitim kriminalnim radnjama. Zbog svega navedenog, možemo zaključiti da je fenomen upotrebe droga, iz sociološke perspektive, intrigantna i zanimljiva oblast posmatrana i proučavanja. Društvo, kao heterogena struktura, u svom totalitetu, ima veoma važnu ulogu u formiranju životnih pogleda i stavova posebno kod mladih. Od pomenutih okolnosti umnogome zavisi da li će mlada osoba krenuti putem devijantnog ponašanja i upotrebe droga, koji često predstavlja uvertiru za razvoj ovisnosti.

LITERATURA

1. Abadinsky, H. (2010), *Drug use and abuse: A Comprehensive Introduction*, Belmont, Wadsworth
2. Borgatta, E. F. and Montgomery, R. J. V. (2000), *Encyclopedia of Sociology*, New York, Macmillan Reference
3. Clinard, M. B. and Meier R. F. (2008), *Sociology of Deviant Behavior, 13th ed.*, Belmont USA, Wadsworth
4. Emmett D. and Nice G. (2006), *Understanding Street Drugs*, London, Jessica Kingsley Publishers
5. Eshleman, J.R., Cashion, B.C., Basirico, L.A. (2005), *Introduction to Sociology*, Reno, Best Value Textbooks LLC
6. Giddens, A. (2009), *Sociology*, Cambridge, Polity Press
7. Goode, E. (1996), *Social Deviance*, New York, Pearson Custom Publishing
8. Goode, E. (2005), *Drugs in American Society*, New York, McGraw - Hill

9. Guerrero, L.A. (2005), *Sociological Perspectives on Drug Abuse*, New York, Pine Forge Press
10. Guerrero, L.A. (2006), *Social Problems, Community*, New York, Pine Forge Press
11. Hanson, G.R., Venturelli, P.J., Fleckenstein, A.E. (2009), *Drugs and society*, Massachusetts, Jones and Bartlett Publishers LLC
12. Haralambos, M. and Holborn, M. (2008), *Sociology – Themes and Perspectives*, London, Harper - Collins Publisher
13. Hollen, K. H. (2009), *Encyclopedia of addictions*, London, Greenwood Press
14. Korsmeyer P. and Kranzler, H.R. (2009), *Encyclopedia of drugs, alcohol and addictive behavior*, Third edition, New York, MacMillan reference
15. Milosavljević, M. (2003), *Devijacije i društvo*, Beograd, Draganić d.o.o.
16. Mongardini, C. and Tabboni S. (1998), *Robert K. Merton and contemporary sociology*, New Jersey, Transaction publisher
17. Ritzer, G. (2007), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Malden, USA, Blackwell Publishing
18. Stolley, K. S. (2005), *The basic of sociology*, Westport, Connecticut, Greenwood Press
19. Špadijer-Džinić J. (1988), *Socijalna patologija*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

DRUG USE AS A FORM OF DEVIANT BEHAVIOR AMONG YOUNG PEOPLE – A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Abstract: *Deviance and simultaneous use of drugs is explained and interpreted from several theoretical angles. Great importance in understanding this phenomenon and its presence, use and utilization among young people, has been done in the field of medical, social, psychological, biological and other sciences. Our interest in this article is focused on sociological discourse, on understanding the causes and consequences of deviance and the social character of drug use. Sociology, as a science but also as a practice, does not focus on the mistakes of individuals and the personal consequences that arise from those mistakes, in order to explain the phenomenological aspect of this phenomenon and the social problems that arise. It explores the structural and cultural factors that lead to such behaviors and problems, most commonly among the younger population. In this article, we will explain the most important sociological perspectives, as well as sociological theories, which treat deviant forms of behavior, this type of social pathologies, that is, drug use and addiction.*

Keyword: *deviance, sociological perspectives, drug use*

NASILJE NAD DJECOM TIJEKOM PANDEMIJE COVID-A 19

prof.dr.sc. Ksenija Butorac⁸⁷
Visoka policijska škola
10000 Zagreb

Sažetak: *Nasilje i izloženost nasilju u užem obiteljskom kontekstu jedan su od najtežih oblika viktimizacije, uključujući fizičko, psihološko ili emocionalno zlostavljanje, seksualno zlostavljanje, zanemarivanje i izloženost nasilju intimnih partnera. Kontekst pandemije virusa COVID-19 generira dodatne rizike i probleme povezane sa zlostavljanjem djece i pogoršava faktore rizika koji su otprije postojali. Naime, društveno udaljavanje, socijalna izolacija, zatvaranje škola i poslovanja mogu smanjiti prijenos zarazne bolesti, ali također mogu povećati rizike od nasilja nad djecom i mladima širom svijeta. Zapravo socijalno i fizičko okruženje povezano s pandemijom stvaraju zatvoren ili ograničeni okvir u kojem su dječji socioekološki sustavi poremećeni, a posljedično se vjerojatno povećava i učestalost zlostavljanja djece. Moguće je dugoročno povećanje siromaštva djece i obiteljske egzistencijalne neizvjesnosti zbog ekonomskih posljedica krize. Istraživanje tijekom COVID-19 pandemije počinje pokazivati negativne ishode nametnutih ograničenja kao i učinke socijalnih stresora na članove obitelji. U ovom će se radu analizirati faktori rizika nasilja nad djecom i adolescentima iz perspektive kriminoloških, psiholoških i socioloških teorija.*

Ključne riječi: *nasilje nad djecom, COVID-19, rizični faktori, kriminološki pristup*

U pogledu učestalosti i utjecaja, nasilje i izloženost nasilju u užem obiteljskom kontekstu spadaju među najteže oblike viktimizacije. Oni najčešće obuhvaćaju fizičko zlostavljanje, psihološko ili emocionalno zlostavljanje, seksualno zlostavljanje, zanemarivanje i izlaganje nasilju intimnih partnera (Higgins i McCabe, 2001). Svjetske procjene prevalencije dobivene metodom samoiskaza iznose 22,6% za fizičko zlostavljanje, 36,3% za emocionalno zlostavljanje, 7,6% dječaka i 18% djevojčica za seksualno zlostavljanje, 16,3% za tjelesno i 18,4% za emocionalno zanemarivanje (Stoltenborgh i sur., 2001). S obzirom na izloženost nasilju od strane intimnih partnera u djetinjstvu dostupni podaci još uvijek su ograničeni. Međutim, procjenjuje se da je između 133 i 275 milijuna djece izloženo ovoj vrsti nasilja svake godine (Pinheiro, 2006). Unatoč nedostacima u mjerenju viktimizacije djece, ove visoke stope nasilja i izloženost obiteljskom nasilju otkrivaju kako interpersonalno nasilje usmjereno prema djeci predstavlja ozbiljan globalni društveni i zdravstveni problem (WHO, 2013). Kako se kriza COVID19 nastavlja, države širom svijeta pokušavaju kratkoročno i dugoročno umanjiti njegove učinke. Osim razmatranja rizika i posljedica za mentalno zdravlje djece i adolescenata koji proizlaze iz pandemije i nametnutih restriktivnih mjera (Fegert, 2020), kriminološki pristup, koji istovremeno zagovara restriktivne hitne mjere za usporavanje širenja virusa COVID-19, uzima u obzir i rizične faktore te moguće posljedice obiteljskog nasilja.

Održavanje fizičke udaljenosti, zatvaranje škola i poslovnih tvrtki, mjere zatvaranja u obiteljskim domovima i ograničenja putovanja mogu smanjiti prijenos infekcije bolesti, ali istovremeno mogu povećati rizik nasilja nad djecom i mladih širom svijeta. Za istraživače u području nasilja mjere poduzete kao odgovor na COVID-19 pružaju izvanrednu priliku za unapređenje razumijevanja socijalnih, psiholoških, ekonomskih i situacijskih mehanizama koji utječu na stope nasilja. Zapravo, konteksti povezani s pandemijom stvaraju okruženje u kojem su dječji socioekološki sustavi

⁸⁷ e-mail: kbutorac@fkz.hr; ksenija.butorac@gmail.com

poremećeni i rezultiraju visokom vjerojatnošću pojave nasilja nad djecom. Međutim, mnoge organizacije za skrb o djeci širom svijeta bilježe značajan pad izvještavanja o zlostavljanju ili zanemarivanju djece (Campbell, 2020). Stoga se vrlo malo zna o količini nasilja s kojim su se djeca i adolescenti suočavali u svojim obiteljima od početka pandemije, a paradoksalna je činjenica da je npr. institucija poput UNICEF-a obeshrabrivala provođenje epidemioloških studija na djeci osim ako nije zajamčena njihova zaštita (UNICEF, 2020). Slijedom navedenog, preostaje jedino posredno intervenirati otkrivanjem konteksta rizika i ispitivanjem faktora koji mogu povećati nasilje nad djecom i mladima kako bi se mogle poduzeti uspješne aktivnosti.

Zbog toga je glavni cilj ovog preglednog rada opisati rizične faktore, teorijske modele i krizne kontekste za pojavnost nasilja nad djecom koji unutar obitelji mogu generirati situacijski kontekst vezan uz COVID-19 te ih procijeniti iz perspektive društvenih znanosti. Daje se pregled recentnih teorijskih i empirijskih studija o povezanosti zlostavljanja djece i COVID-19. Napokon, razmatra se više nego vjerojatni visoki rizik zlostavljanja djece tijekom krize COVID-19 kroz prizmu nekih socioloških, kriminoloških i psiholoških teorija.

Povećanje rizika od nasilja nad djecom tijekom pandemije COVID-19

Pandemija COVID-19 je uzrokovala značajne promjene za djecu i njihove obitelji, ne samo zbog zatvaranja, ograničavajućih mjera, društvene izolacije, demografskih promjena i smanjenja dostupnosti zdravstvenih usluga (Peterman, 2020), već i zbog naglog i vjerojatnog dugotrajnog porasta siromaštva djece te obiteljske egzistencijalne nesigurnosti (Anser i sur., 2020). Pandemija predstavlja globalnu krizu za naše zdravlje i gospodarstvo, ali i opasnost za dobrobit obitelji kroz kaskadni proces brojnih faktora koji mogu pokretati, ubrzati ili pogoršavati potencijalne stresore. Sličnih kriznih, izvanrednih situacija u prošlosti je vrlo malo, ali se iz njih mogu analizirati scenariji rapidnog povećanja stresa kojeg prate nagle promjene u odnosu na prethodne uvjete (Seddighi, 2019).

Učinci katastrofa i masovnog nasilja na razvoj pojedinca mogu se promatrati u odnosu na izloženost određenoj dozi rizika ili kumulativnim rizicima kao značajnim prijetnjama ili poremećajima kod pojedinaca, obitelji ili zajednica. Stoga je pandemija COVID-19 konceptualizirana kao višesistemska kaskadna globalna katastrofa kojom je život djece uglavnom dramatično poremećen na više razina i za koju društvene zajednice diljem svijeta uglavnom nisu bile spremne. Naime, prva istraživanja o COVID-19 pokazuju negativne ishode zatvaranja i ograničavanja, kao i učinke socijalnih stresora na članove obitelji te se ističe potreba za longitudinalnim ispitivanjem mentalnog zdravlja djece i adolescenata (Wade, Prime i Browne, 2020). Novi dokazi o zdravom roditeljstvu i mentalnom zdravlju djece i adolescenata naglašavaju da težina utjecaja ovisi o faktorima ranjivosti poput razvojne dobi, prethodnog mentalnog statusa, zdravstvenih uvjeta, obrazovnog i socioekonomskog statusa, te o dužini zatvaranja (Singh i sur., 2020). Ove dramatične promjene u društvenom kontekstu treba razumjeti kako bi se identificirao rizik od nasilja nad djecom i adolescentima, što je bitno za sprečavanje i otkrivanje takvih slučajeva prije nego nastupe nepopravljive posljedice. Slijedom navedenog, u ovom radu analiziraju se faktori rizika od nasilja nad ovom populacijom iz perspektive primjenjivih psiholoških, socioloških i kriminoloških teorija.

Povećani rizik od nasilja prema djeci kroz prizmu socijalno ekoloških sustava

Pandemija COVID-19 izravno je ili posredno narušila socijalne ekologije i izmijenila interakciju između pojedinaca i njihove okoline. Novonastale promjene u ovom uzajamnom odnosu mogu redefinirati dosadašnje spoznaje, osjećaje, ponašanja i druge uzajamno povezane psihološke mehanizme kod pojedinaca. Dakle, ovaj se međusobni proces očituje u promjeni fizičkog, međuljudskog, ekonomskog i političkog okruženja i načina na koje se ljudi prilagođavaju i modificiraju ta okruženja. S obzirom da je zlostavljanje djece interakcijski fenomen, kriza COVID-19 izmijenila je dječje ekološke sustave na mnogim razinama. Stvorio se ili pogoršao niz rizičnih faktora za zlostavljanje i zanemarivanje djece koji se odnose na osobine djeteta i roditelja, obiteljsku dinamiku i šire društveno i kulturno okruženje. Iz tog razloga ovi rizici se mogu procijeniti kroz prizmu Belskyjevog (1980) modela ekološke integracije na različitim razinama. Unutar ovog modela razmatra

se i transakcijski proces koji podrazumijeva da se na svakoj ekološkoj razini događa složena interakcija između potencirajućih i kompenzacijskih faktora koji utječu na djecu i njihove ekološke sustave. Ekološke razine analize obuhvaćaju i sistematiziraju višestruke varijable koje doprinose zlostavljanju djece, ali omogućuju i usvajanje komplementarnih pristupa kao što su sociokognitivni pristupi roditeljstvu koji mogu pomoći u razumijevanju kako promjene okoline utječu na učestalost zlostavljanja djece (Cichetti, Toth i Maughan, 2000). Na razini mikrosustava, kod djece se očekuje pojačano protivljenje autoritetu i njihovo testiranje nametnutih ograničenja od strane roditeljskih figura. Takvo ponašanje može izazvati oštre pa i impulzivne, nekontrolirane odgovore roditelja, koji i sami mogu biti izvrgnuti roditeljskom izgaranju ili biti u pogoršanom općem stanju zbog posljedica pandemije (Griffith, 2020). Stres i nesigurnost djece zbog pandemije mogu pojačati napetost koju osjećaju njihovi roditelji. Pored toga, pandemija COVID-19 može pogoršati postojeće psihološke probleme i generirati nove slučajeve u populaciji djece i adolescenata, povećavajući tako napetost u obiteljskom domu.

Nedavno istraživanje Patricka i sur. (2020) pokazalo je da je od početka pandemije jedan od četiri roditelja prijavio pogoršanje mentalnog zdravlja kod svoje djece, jedan od sedam roditelja izvijestio je o pogoršanju ponašanja, a gotovo jedan od deset roditelja pogoršanje oba statusa kod djeteta - psihološkog i ponašajnog. Djeca s posebnim obrazovnim potrebama također su u riziku jer često postaju frustrirani i impulzivni zbog poremećene svakodnevne rutine (Lee, 2020). Općenito, roditelji pod stresom vjerojatnije će odgovoriti na tjeskobna ponašanja ili zahtjeve svoje djece na agresivan ili nasilan način. Prva istraživanja su pokazala da je situacija uzrokovana krizom COVID-19 vrlo zahtjevna i izazovna za roditelje te značajno povećava njihovu opću razinu stresa (Brown i sur., 2020). Prethodna istraživanja također su potvrdila da je visoko stresno okruženje u obiteljskom domu često glavni prediktor fizičkog zlostavljanja i zanemarivanja djece (Patwardhan, 2017). Konzumacija alkohola roditelja kod kuće (kao rezultat zatvaranja barova i hotela) u svrhu upravljanja stresom i napetošću također može pridonijeti povećanju nasilja nad djecom, kao i prisutnost već postojećih mentalnih poremećaja kod roditelja, kao i nedostatak nadzora kod uzimanja lijekova. Roditelji su pod stresom, a COVID-19 mijenja obiteljski život: djeca su izvan škole ili uobičajene vrtičke ili školske skrbi i nemaju pristup grupnim aktivnostima, timskim sportovima ili igralištima. Roditelji ih moraju nečim okupirati ili zabaviti da budu na sigurnom mjestu, istovremeno pokušavajući raditi kod kuće. Nerijetko se događa da ne mogu efektivno obavljati svoj posao jer moraju čuvati svoju djecu. Dokazi o ovim korelacijama sugeriraju da sukobi i nasilje među roditeljima vjerojatno utječu i na djecu (Guedes, 2016). Znatno povećani rizik od nasilja među roditeljima tijekom karantene zbog COVID-19 posebno otežava zadovoljenje dječjih potreba.

Na razini egzosustava ili društva u cjelini, faktori rizika su i ekonomske posljedice krize (Lindo i sur., 2018). Izgubljeni ili smanjeni dohodak, kumulirane materijalne i stambene teškoće glavni su prediktori zlostavljanja djece (Conrad-Hiebner i Byram, 2020). Naime, za one koji žive u kućanstvima s niskim prihodima i višečlanim domaćinstvima bez vanjskih otvorenih prostora problemi uzrokovani pandemijom se znatnije pogoršavaju. Pod navedenim uvjetima socijalna izolacija onemogućava otkrivanje slučajeva zlostavljanja od strane osoba izvan obitelji i sprječava roditelje da imaju uvid i da se usporede s drugim modelima odnosa s djecom koji se ne temelje na nasilju te im ograničava dostupne i poznate mogućnosti podrške. Iako je dramatični pad socijalnih interakcija vjerojatno ograničio kontakt djece sa širokim spektrom potencijalnih izvjestitelja o zlostavljanju djece, uključujući pedijatre i članove šire obitelji, prisilno zatvaranje jaslica i škola također je moglo imati značajan utjecaj na izvještavanje i učestalost slučajeva zlostavljanja djece. To je posebno zabrinjavajuće s obzirom na ionako nisku razinu izvještavanja u normalnim uvjetima (Gilbert i sur., 2009). Javni vrtići predstavljaju važan zaštitni faktor protiv zlostavljanja, ali je pandemija tu ulogu značajno umanjila njihovim djelomičnim ili potpunim zatvaranjem. Također, zbog zatvaranja škola npr. u Floridi je procijenjeno smanjenje za 27% prijavljenih navoda o zlostavljanju, zanemarivanju ili napuštanju djece prijavljenih telefonom tijekom ožujka i travnja 2020. godine (Baron i sur., 2020) Uz to, resursi na koje se oslanjaju mnogi roditelji u riziku više nisu dostupni u mnogim područjima u doba krize. Nedavna istraživanja istaknula su ograničenja s kojima se suočavaju nevladine organizacije širom svijeta u svojim pokušajima pružanja usluga ugroženoj djeci i obiteljima tijekom zatvaranja

(Wilke, Howard i Pop, 2020). Konačno, s obzirom na kulturu, stavovi prema djeci i njihovim pravima predstavljaju ključni faktor rizika za nasilje u kontekstu COVID-19.

Iako su istraživanja pokazala da djeca nisu glavni pokretači pandemije (Ludwigson, 2020), u mnogim su ih zemljama smatrali vektorima prijenosa virusa, čak i od strane državnih politika, te se smatraju zaraznijima od odraslih koji su zaraženi, ali nemaju simptome. Ovaj stav je vjerojatno doveo do određenog stupnja socijalnog odbacivanja i nedostatka empatije u odnosu na ozbiljne posljedice zatvaranja u njihovim domovima, na njihov razvoj i dobrobit. Upravljanje COVID-19 krizom apsolutno je usmjereno na odrasle, odnosno, usredotočeno je na potrebe i kriterije odraslih zanemarujući potrebe najugroženijih i njihovu zaštitu. UN-ova Konvencija o pravima djeteta zanemaruje se u većini zemalja, kako tijekom zatvaranja, tako i do danas (Larcher i Brierley, 2020). S obzirom na navedeno, neka od temeljnih načela modela rizika i odgovora na potrebe mogla bi se primijeniti na prevenciju viktimizacije djece. Znanje o rizičnim faktorima od vitalne je važnosti za sprečavanje ili smanjenje nasilja i za utvrđivanje najprikladnijih oblika podrške i intervencije kako bi se ti rizici riješili na optimalan način. To je ključni aspekt s obzirom da će se metode prevencije morati prilagoditi scenariju nakon COVID-19.

Povećani rizik od nasilja kroz prizmu kriminoloških teorija

Kriminološke teorije ispituju višestruke varijable koje utječu na genezu obiteljskog nasilja i zlostavljanja djece i ukazuju zašto je veći rizik od nasilja u određenim kritičnim situacijama. Međugeneracijsko prenošenje nasilja sažeto u izrazu „nasilje rađa nasilje“ jedna je od prevladavajućih pretpostavki u literaturi, kojom se tvrdi da iskustvo nasilja i/ili zanemarivanja u djetinjstvu povećava rizik činjena nasilja u kasnijem životu (Madigan i sur., 2019). Zbog složenosti koncepta naše razumijevanje međugeneracijskog prijenosa nasilja i dalje je ograničeno. Nekoliko teorija nastojalo je objasniti ove mehanizme poput teorije socijalnog učenja (Olsson, Knapska i Lindstrom, 2020), teorije obrade društvenih informacija (Dodge, Bates i Pettit, 1990) teorije privrženosti (Lo, Chan i Ip, 2019) i teorije socijalne kontrole (Rebellon i Van Gundy, 2005). Osim toga, neurobiološke studije su otkrile utjecaj kroničnog stresa, nastalog zbog zlostavljanja u djetinjstvu, što može prouzročiti neurobiološku deregulaciju koja utječe na neurološki razvoj i razvoj mozga te modificira odgovor na stres povezan s nasilnim ponašanjem (McEwen, 2017). Evolucijska bihevioralna genetika objašnjava vjerojatnost da nasilni roditelji stvaraju nasilnu djecu kroz razne mehanizme kao što su nasljeđivanje osobina ili epigenetski promjene kao predispozicije za nasilno ponašanje (Caspi i sur., 2002). Međutim, pretjerana usredotočenost na iskustva zlostavljanja kod djeteta može se pokazati statičkim (nepromjenjivim) ili ograničavajućim faktorom i nerijetko dovodi do tumačenja kasnijih posljedica kao direktne manifestacije izloženosti zlostavljaču u ranom djetinjstvu. Jednako tako, genetički utjecaj na pojavnost nasilničkog ponašanja može biti moderiran okolinskim uvjetima. Slijedom toga, nasljedne osobine i odgoj se ne smiju promatrati kao zasebni, odvojeni faktori, već kao dijelovi istog procesa u ljudskom ponašanju, a u ovom slučaju riječ je o nasilju počinjenom prema djeci u kriznom vremenu.

Zbog sveobuhvatnije analize treba ispitati ekološke i kontekstualne čimbenike. Teorije o društvenoj i fizičkoj okolini i situacijske teorije pomažu razumjeti dječju ranjivost i kontekst koji najviše pogoduje nasilju nad njima. Teorija socijalne dezorganizacije predlaže da karakteristike susjedstva kao što su siromaštvo, česta promjena prebivališta (doma), gustoća naseljenosti, prenapučenost ili urbana zapuštenost ometaju ili sprečavaju koheziju zajednice, što dovodi do povećane razine nepovoljnih prilika i poremećaja u zajednici povezanih s visokim stopama zlostavljanja djece (Coulton i sur., 2007). Teorije situacijskih prilika (Wilcox i Cullen, 2018) pomažu razumjeti promjenu prethodnih uvjeta pripisujući veću vjerojatnost nasilja povećanom pristupu počinitelja žrtvama zbog zatvorenosti i ograničenosti u mobilnosti.

Dva pristupa koja kombiniraju i integriraju neke elemente gore navedenih okvira ili se bave istim korelatima, iako iz različitih aspekata, su opća teorija napetosti, koja primjenjuje sociološku perspektivu i teorija o podudarnosti žrtve (u kojoj se mjeri osobine pojedinca podudaraju s potrebama, motivima ili reaktivnostima počinitelja) koja primjenjuje pristup razvojne viktimologije. Opća teorija

napetosti može doprinijeti objašnjenju obiteljskog nasilja i zlostavljanja djece iz bliže i daljnje perspektive, budući da se usredotočuje na utjecaj negativnih emocija poput bijesa, frustracija i ogorčenosti zbog nasilja koje se dogodilo (Agnew, 1002). Taj efekt može biti distalni ako potječe iz djetinjstva, odnosno nekog dugotrajnog procesa (npr. traumatična iskustva iz djetinjstva) ili proksimalni ako proizlazi iz iznenadnih događaja ili situacija, a mogu oboje biti u pitanju. Primijenjeno na pandemiju COVID-19, opća teorija napetosti tvrdi da interakcija obitelji, roditelja ili skrbnika s porastom stresa i unutarobiteljske napetosti uzrokovane kumulacijom faktora rizika koji su povezani s hitnom situacijom i nametnutim mjerama proizvodi porast nasilja.

Finkelhor i Asdigian (1996) su kroz teoriju o podudarnosti žrtve predstavili tri faktora za objašnjenje porasta nasilja nad djecom. Prvi je ranjivost potencijalnih žrtava zbog karakteristika konteksta ili osobina samih žrtava koje povećavaju vjerojatnost viktimizacije, poput ovisnosti o odrasloj osobi, fizičkom nedostatku i većoj socijalnoj izolaciji. Drugi faktor je zadovoljstvo ili nagrada nakon upotrebe nasilja koje može biti seksualno zlostavljanje ili kao način uklanjanja napetosti u korištenju fizičkog i emocionalnog nasilja. Treći faktor je antagonizam, povezan s osobinama ili atributima djeteta koji kod nasilnika izaziva impulse odbijanja ili nasilja, kao što su stalni zahtjevi za pažnjom i brigom. Prikazani faktori i mehanizmi konvergiraju i komuniciraju s različitim socijalnim stresorima (Aneshensel, 1992), koje je pokrenula ili pogoršala pandemija COVID-19. Studija Finkelhora i Asdigiana pomoći će utvrditi jesu li znanja iz ovih kriminoloških teorija dovoljna za identifikaciju načina koji vode ka počinjenju nasilja nad mladima te može li odgovor na pandemijsku situaciju pogodovati razvoju sveobuhvatnijih pristupa viktimizaciji u ovoj dobnoj skupini.

Zaključak

Ovaj rad je imao za cilj analizirati faktore rizika za nasilje nad djecom i mladima u obiteljskom okruženju vezano uz pandemiju COVID-a 19, uzimajući u obzir povećani pritisak i teret na obiteljima i smanjeni pristup uslugama podrške za djecu. Taj smo rizik pokušali objasniti primjenom nekih kriminoloških, psiholoških i ekoloških teorija ističući važnost društvenih znanosti u kontekstu identifikacije i rješavanja globalnih zdravstvenih i društvenih posljedica pandemije. Može se zaključiti da je aktualna krizna situacija uzrokovana virusom COVID-19 bez presedana, a rizik od viktimizacije djece i adolescenata je visok. Obiteljsko nasilje mora se smatrati mogućom javnozdravstvenom posljedicom pandemije COVID-19, stoga je potrebno surađivati s policijom, pružateljima usluga socijalne skrbi, zdravstvene zaštite i obrazovanja kako bi se zlostavljanje djece integriralo u buduće planove za smanjenje rizika, predikciju budućih događanja i pripravnost za moguće katastrofe.

Svaka društvena zajednica bi trebala poduzeti potrebne kreativne i fleksibilne mjere te inovativne pristupe od strane zdravstvenih radnika i društveno pomagačkih profesija da se djeci i adolescentima omogući pravilan rast, razvoj i napredak u društvu koje će se vjerojatno umnogome razlikovati od razdoblja prije pandemije. Unatoč „novom normalnom“, kontinuirano se moraju štititi i braniti dječja prava i dobrobit djeteta kao prioritet svake društvene zajednice.

LITERATURA

- Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47–87. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x>. Preuzeto 13.04.2021.
- Aneshensel, C.S. (1992). Social stress: theory and research. *Annual Review of Sociology*, 18(1), 15–38. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.18.080192.000311>. Preuzeto 13.04.2021.
- Anser, M.K., Yousaf, Z., Khan, M.A., Nassani, A.A., Alotaibi, S.M., Abro, M.M., Vo, X.V., Zaman, K. (2020). Does communicable diseases (including COVID-19) may increase global poverty risk? A cloud on the horizon. *Environmental Research*, 187:109668. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2020.109668>. Preuzeto 23.03.2021.

- Baron, E.J., Goldstein, E.G., Wallace, C.T. (2020). Sufering in silence: how COVID-19 school closures inhibit the reporting of child maltreatment. *Journal of Public Economics*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3601399>. Preuzeto 19.05.2021.
- Belsky, J. (1980). Child maltreatment: an ecological integration. *American Psychology*, 35(4), 320–35. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.35.4.320>. Preuzeto 13.04.2021.
- Bradbury-Jones, C., Isham, L. (2020). The pandemic paradox: the consequences of COVID-19 on domestic violence. *Journal of Clinical Nursing*. <https://doi.org/10.1111/jocn.15296>. Preuzeto 19.05.2021.
- Brown, S.M., Doom, J.R., Lechuga-Peña, S., Watamura, S.E., Koppels, T. (2020). Stress and parenting during the global COVID-19 pandemic. *Child Abuse and Neglect* <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104699>. Preuzeto 13.04.2021.
- Campbell, A.M. (2020). An increasing risk of family violence during the COVID-19 pandemic: strengthening community collaborations to save lives. *Forensic Science International Reports* <https://doi.org/10.1016/j.fsir.2020.100089>. Preuzeto 23.03.2021.
- Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T.E., Mill, J., Martin, J., Craig, I.W., Poulton, R. (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, 297,851–4. <https://doi.org/10.1126/science.1072290> Preuzeto 23.03.2021.
- Cicchetti, D., Toth, S.L., Maughan, A. (2000). *An ecological–transactional model of child maltreatment*. U: Sameroff AJ, Lewis M, Miller SM, editors. Handbook of developmental psychopathology. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 689–722.
- Conrad-Hiebner, A., Byram, E. (2020). The temporal impact of economic insecurity on child maltreatment: a systematic review. *Trauma Violence and Abuse*. 21(1),157–78. <https://doi.org/10.1177/1524838018756122>. Preuzeto 19.05.2021.
- Coulton, C.J., Crampton, D.S., Irwin, M., Spilsbury, J..C, Korbin, J.E. (2007). How neighborhoods influence child maltreatment: a review of the literature and alternative pathways. *Child Abuse and Neglect*, 31(11–12), 1117–42. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.03.023>. Preuzeto 13.04.2021.
- Dodge, K.A., Bates, J.E., Pettit, G.S. (1990). Mechanisms in the cycle of violence. *Science*, 250, 1678–83. <https://doi.org/10.1126/science.2270481>. Preuzeto 13.04.2021.
- Fegert, J.M., Vitiello, B., Plener, P.L., Clemens, V. (2020). Challenges and burden of the Coronavirus 2019 (COVID-19) pandemic for child and adolescent mental health: a narrative review to highlight clinical and research needs in the acute phase and the long return to normality. *Child Adolescence Psychiatry Mental Health*, 14(20). <https://doi.org/10.1186/s13034-020-00329-3> Preuzeto 23.03.2021.
- Finkelhor, D., Asdigian, N.L. (1996). Risk factors for youth victimization: beyond a lifestyles/routine activities theory approach. *Violence and Victims*, 11(1), 3– 19. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.11.1.3>. Preuzeto 13.04.2021.
- Gilbert, R., Kemp, A., Thoburn, J., Sidebotham, P., Radford, L., Glaser, D., MacMillan, H.L. (2009). Recognising and responding to child maltreatment. *Lancet*,373(9658),167–80. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(08\)61707-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(08)61707-9) Preuzeto 19.05.2021.
- Guedes, A., Bott, S., Garcia-Moreno, C., Colombini, M. (2016). Bridging the gaps: a global review of intersections of violence against women and violence against children. *Global Health Action*, 9(1):31516. <https://doi.org/10.3402/gha.v9.31516>. Preuzeto 13.04.2021.
- Higgins, D.J., McCabe, M.P. (2001). Multiple forms of child abuse and neglect: adult retrospective reports. *Aggressive and Violent Behavior*, 6(6), 547–78.
- Kofman, Y.B., Garfin, D.R. (2020). Home is not always a haven: the domestic violence crisis amid the COVID-19 pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*. <https://doi.org/10.1037/tra0000866>. Preuzeto 19.05.2021.
- Larcher, V., Brierley, J. (2020). Children of COVID-19: pawns, pathfinders or partners? *Journal of Medical Ethics*. <https://doi.org/10.1136/medethics-2020-10646> 5. Preuzeto 19.05.2021.
- Lee, J. (2020). Mental health effects of school closures during COVID-19. *Lancet Child Adolescent Health*. 24(6), 421. [https://doi.org/10.1016/s2352-4642\(20\)30109-7](https://doi.org/10.1016/s2352-4642(20)30109-7). Preuzeto 13.04.2021.
- Lindo, J.M., Schaller, J., Hansen, B. (2018). Caution! Men not at work: genderspecific labor market conditions and child maltreatment. *Journal of Public Economics*, 163, 77–98. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco>. Preuzeto 19.05.2021.

- Lo, C.K.M., Chan, K.L., Ip, P. (2019). Insecure adult attachment and child maltreatment: a meta-analysis. *Trauma Violence Abuse*, 20(5), 706–19. <https://doi.org/10.1177/1524838017730579>. Preuzeto 13.04.2021.
- Ludvigsson, J.F. (2020). Children are unlikely to be the main drivers of the COVID19 pandemic—a systematic review. *Acta Paediatrica*. <https://doi.org/10.1111/apa.15371>. Preuzeto 19.05.2021.
- Madigan, S., Cyr, C., Eirich, R., Fearon, R.P., Ly, A., Rash, C., Poole, J.C., Alink, L.R. (2019). Testing the cycle of maltreatment hypothesis: meta-analytic evidence of the intergenerational transmission of child maltreatment. *Development and Psychopathology*, 31(1), 23–51. <https://doi.org/10.1017/S0954579418001700>
- Mazza, M., Marano, G., Lai, C., Janiri, L., Sani, G. (2020). Danger in danger: interpersonal violence during COVID-19 quarantine. *Psychiatry Research*. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113046>. Preuzeto 19.05.2021.
- McEwen, B.S. (2017). Neurobiological and systemic effects of chronic stress. *Chronic Stress*. <https://doi.org/10.1177/2470547017692328>. Preuzeto 13.04.2021.
- Munro, A.P., Faust, S.N. (2020). Children are not COVID-19 super spreaders: time to go back to school. *Archives of Disease in Childhood*. <https://doi.org/10.1136/archd.ischild-2020-319474>. Preuzeto 19.05.2021.
- Olsson, A., Knapska, E., Lindström, B. (2020). The neural and computational systems of social learning. *Nature Reviews Neuroscience*. <https://doi.org/10.1038/s41583-020-0276-4>. Preuzeto 13.04.2021.
- Patrick, S.W., Henkhaus, L.E., Zickafoose, J.S., Lovell, K., Halvorson, A., Loch, S., Letterie, M., Davis, M.M. (2020). Well-being of parents and children during the COVID19 pandemic: a national survey. *Pediatrics*. <https://doi.org/10.1542/peds.2020-016824>. Preuzeto 13.04.2021.
- Patwardhan, I., Hurley, K.D., Thompson, R.W., Mason, W.A., Ringle, J.L. (2017). Child maltreatment as a function of cumulative family risk: findings from the intensive family preservation program. *Child Abuse and Neglect*, 70, 92–9. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.06.010> Preuzeto 13.04.2021.
- Peterman, A., Potts, A., O'Donnell, M., Thompson, K., Shah, N., Oertelt-Prigione, S., van Gelder, N. (2020). *Pandemics and violence against women and children*. <https://www.cgdev.org/publication/pandemics-and-violence-against-women-and-children>. Preuzeto 23.03.2021.
- Pinheiro, P.S. (2006). *World report on violence against children*. Geneva: United Nations, <https://resourcecentre.savethechildren.net/node/2999/pdf/2999.pdf>. Preuzeto 23.03.2021.
- Posick, C., Schueths, A.A, Christian, C., Grubb, J.A., Christian, S.E. (2020). Child victim services in the time of COVID-19: new challenges and innovative solutions. *American Journal of Criminal Justice*. <https://doi.org/10.1007/s12103-020-09543-3>. Preuzeto 19.05.2021.
- Rebellon, C.J., Van Gundy, K. (2005). Can control theory explain the link between parental physical abuse and delinquency? A longitudinal analysis. *Journal of Research in Crime Delinquency*, 42(3), 247–74. <https://doi.org/10.1177/0022427804271926>. Preuzeto 13.04.2021.
- Seddighi, H., Salmani, I., Javadi, M.H., Seddighi, S. (2019). Child abuse in natural disasters and conflicts: a systematic review. *Trauma Violence Abuse*. <https://doi.org/10.1177/1524838019835973>. Preuzeto 23.03.2021.
- Singh, S., Roy, M.D., Sinha, C.P.T, Parveen, M.S., Sharma, T.G., Joshi, C.P. (2020), Impact of COVID-19 and lockdown on mental health of children and adolescents: a narrative review with recommendations. *Psychiatry Research*. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113429>. Preuzeto 13.04.2021.
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M.J., Alink, L.R.A., y van Ijzendoorn, M.H. (2015). The prevalence of child maltreatment across the globe: review of a series of metaanalyses. *Child Abuse Review*, 24, 37–50.
- Telles, L.E., Valença, A.M., Barros, A.J., da Silva, A.G. (2020). Domestic violence in the COVID-19 pandemic: a forensic psychiatric perspective. *Brazilian Journal of Psychiatry*. <https://doi.org/10.1590/1516-4446-2020-1060>. Preuzeto 19.05.2021.
- UNICEF (2020). *Ethical considerations for evidence generation involving children on the COVID-19 pandemic*. Florence: Office of Research—Innocenti. Preuzeto 23.03.2021.
- Van Bavel, J.J., Baicker, K., Boggio, P.S, Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Crockett, M.,J., Crum, A.J., Douglas, K.M., Druckman, J.N., Drury, J. (2020). Using social and behavioural science to

support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behavior*, 4, 460–71. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>. Preuzeto 19.05.2021.

Wade, M., Prime, H., Browne, D.T. (2020). Why we need longitudinal mental health research with children and youth during (and after) the COVID19 pandemic. *Psychiatry Research*. <https://doi.org/10.1016/j.psych.res.2020.113143>. Preuzeto 13.04.2021.

Wilcox, P., Cullen, F.T. Situational opportunity theories of crime. *Annual Review of Criminology*, 1, 123–48. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-032317-092421>.

Wilke, N.G., Howard, A.H., Pop, D. (2020). Data-informed recommendations for services providers working with vulnerable children and families during the COVID-19 pandemic. *Child Abuse and Neglect* <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104642>. Preuzeto 19.05.2021.

World Health Organization (WHO) (2013). *European report on preventing child maltreatment*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

Violence against children during the COVID-19 pandemic

Summary

Violence and exposure to violence in the immediate family context are among the most serious forms of victimization including physical, psychological or emotional abuse, sexual abuse, neglect, and exposure to intimate partner violence. The COVID-10 pandemic context generates additional risks and concerns related to child maltreatment and exacerbates risk factors that existed before. Namely, social distancing, social isolation, school and bussiness closures may reduce the transmission of the infectious disease, but they may also increase the risk of violence against children and youth around the world. In fact social and physical contexts associated with pandemics create a closed or limited environment framework in which children's socioecological systems are disrupted, and consequently the incidence of child maltreatment is likely to increase. There have been possibly long-term increase in child poverty and family existential uncertainty due to economic consequences of the crisis. Related initial research during COVID-19 pandemic is beginning to show the negative outcomes of the restrictions imposed as well as the effects of social stressors on family members. In this paper the risk factors for violence against children and adolescents from the perspective of psychological, sociological and criminological theories will be analyzed.

Key words: violence against children, COVID-19, risk factors, criminological approach

**IZAZOVI SKRBI ZA OSTARJELE RODITELJE U SUVREMENOM DRUŠTVU –
ISKUSTVA IZ PRAKSE U VREMENU PANDEMIJE COVID-19 I POTRESA
KATASTROFALNIH RAZMJERA**

*dr. sc. Daša Poredoš Lavor, dipl. soc. rad., stalna sudska vještakinja - Novi život d.o.o. Sisak -
Savjetovanje u vezi s brakom i obitelji; Učilište Magistra – ustanova za obrazovanje odraslih
Zagreb⁸⁸, Hrvatska, EU*

*Kristina Turudić Leko, MBA - Učilište Magistra – ustanova za obrazovanje odraslih Zagreb,
Hrvatska, EU*

Sažetak: *Izazovi skrbi za ostarjele roditelje u suvremenom društvu – iskustva iz prakse u vremenu pandemije covid-19 i potresa katastrofalnih razmjera*

U suvremenom društvu primjerena skrb za osobe starije životne dobi mnogim mlađim generacijama, a i društvu općenito predstavlja značajan izazov. Sve postaje još složenije i neizvjesnije kada se pojave nepredviđene životne situacije kao što su nove nepoznate bolesti i prirodne katastrofe.

U ovom radu prikazat ćemo putem interdisciplinarnog pristupa naša iskustva iz prakse neposrednog rada na terenu koji se odnose na potrebe (ali i mogućnosti i ograničenja) skrbi za ostarjele roditelje u vremenu pandemije covid-19 i potresa katastrofalnih razmjera koji je zahvatio ovo područje (Zagreb i okolica, Sisačko-moslavačka županija) iz pozicije odrasle djece ostarjelih roditelja i lokalne zajednice. Iskustva ćemo prikazati putem pojedinačnih iskustvenih crtica iz života. Uočili smo da se kod osoba starije životne dobi s raznim emocionalnim teškoćama u vrijeme pandemije COVID-19 i post-potresnom razdoblju javljaju pojačani strahovi razne uzročnosti, intenzivna ponovna proživljavanja ranijih stresnih i traumatskih iskustava koja su potaknuta sadašnjim kriznim stanjem, kao i dosjećanja raznih životnih iskustava iz ranijih životnih faza koje sada postaju preokupirajuće misli i aktualni ponavljajući verbalni sadržaji. Sve to opterećuje pojedinca i članova obitelji, te otežava prilagodbu na novo-normalnu situaciju. Stoga su pružanje dodatne podrške i razumijevanje od iznimnog značenja.

Ključne riječi: *osobe starije životne dobi, skrb i podrška, pandemija covid-19, potres, životna prilagodba*

Uvod

Starije osobe po mnogočemu se međusobno razlikuju. Razlikuju ih različiti životni uvjeti kroz koje su prošli i iskustva koja su stekli. Potrebno je podučiti i podržati starije osobe da uz prosječne napore zadržati dotadašnji stil života ili da od mnogih stvari po malo odustati.

Dugotrajni kronični stresori, kao npr. bolest, financijske poteškoće, problemi u obitelji i na poslu, epidemije i pandemije, prirodne katastrofe s razornim posljedicama i sl. u značajnoj mjeri utječu na zdravstveno stanje i socijalnu prilagodbu svakog pojedinca, a osobito osoba starije životne dobi čini su opći životni prilagodbeni kapaciteti u znatnoj mjeri doslovno potrošeni.

⁸⁸ e-mail: dasa.poredos@sk.t-com.hr

Suvremeni način života od mladih i srednjovječnih ljudi zahtjeva poslovnu prilagodljivost i mobilnost, ekonomska kriza nameće migracije, pa mnogi napuštaju primarne obitelji i dosadašnja mjesta življenja u potrazi za poslom i životnom egzistencijom. Tako im sada već ostarjeli roditelji više im nisu u prvom životnom planu. Takav razvoj životne situacije u mnogim obiteljima stvara emotivne napetosti, starije osobe pokazuju nezadovoljstvo koje nerijetko pređe u osjećaj bespomoćnosti, a mladi koji su primorani otići nerijetko razvijaju pojačanu zabrinutost zbog onih koje napuštaju, kao i posljedični osjećaj krivnje.

Mišljenja samo da za život u obitelji čovjek nikad nije "prestar". Nemali broj ljudi srednje generacije, kako se u narodu kaže u "najboljim godinama" u trci za novcem, napredovanjem i komoditetom počinju malu djecu i najstarije članove doživljavati kao kočnice. Sve to može u starijih osoba potaknuti razvoj negativnih osjećaja kao što su odbačenost, suvišnost, emotivna bol, tuga, čežnja i sl.

Društveni i obiteljski okvir događanja

Prema općoj teoriji sustava (Janković, 1996) obitelj je moguće definirati kao živi sustav koji predstavlja organiziranu, relativno trajnu, reproduktivnu društvenu cjelinu s ograničeno promjenjivim obrascima ponašanja vezanima za uloge, strukturu i način djelovanja. Obitelj nije samo zbroj članova, podsustava već djeluje kao zasebni entitet sa svojim pravilima funkcioniranja kroz relativno dugo vrijeme, od trenutka nastanka do završetka ustaljenog ciklusa. Otvoreni je sustav koji je u stalnoj interakciji s paralelnim sustavima i nad-sustavima čiji su članovi, te podsustavima u stalnoj međusobnoj komunikaciji, na različitim razinama i u različitim socijalnim situacijama. Da bi se održao, svaki sustav (obitelj) koristi svoje mehanizme kontrole za rješavanje kriznih situacija, suočavanja sa stresnim događajima (npr. bolest ili smrt članova) i stalno se mijenja da bi se prilagodio novim uvjetima.

U čovjeku se tijekom života i godina događaju određene promjene. U mentalnom području one su znatno izraženije i značajno utječu na promjene u psihi starijih osoba. Npr. poznata je tzv. „staračka krutost“ - ponašanje se ne mijenja unatoč očitaj nesvršishodnosti tog ponašanja. Povećava se sklonost prema otežanom testiranju realiteta i paranoidnim idejama, osobito ako je starijoj osobi oslabio sluh, pa joj se čini da joj ljudi nešto šapuću iz leđa i sl. Opažanje gubitka mentalnih i fizičkih sposobnosti, te gubici bliskih osoba koji sasvim sigurno rastu s dobi, pogoduju razvoju patoloških promjena u starijih osoba. Primjenjujemo li holistički princip promatranja čovjeka, razvijamo drugačije spoznaje i iskustva koja su svojstvenija pravom stanju situacije. Kada se starijim ljudima pripisuje niz negativnih karakteristika ličnosti često se zaboravlja na činjenicu da senzorni nedostaci, kao slabljenje vida ili sluha uzrokuju kod starijih osoba krive interpretacije događaja u njihovoj okolini. Nagluhe osobe često pokazuju tendenciju sumnjičavosti, koju okolina tumači staračkim promjenama ličnosti, a ne nedostatkom sluha.

Kada ostarjeli član obitelji oboli u mentalnom smislu dolazi do mnogih promjena u obitelji, kao i na razini osobnog, obiteljskog i društvenog funkcioniranja. Potrebno je pomoći oboljelom i članovima obitelji putem edukacija, savjeta i konkretnih akcija. Obitelj i oboljeli nerijetko ubrzo ostaju sami i napušteni od prijatelja i šire obitelji. Od oboljelog se distanciraju kolege i bivši suradnici. Stoga obitelj treba biti pripravna na promjene u životu u smislu reorganiziranja dosadašnjih aktivnosti i uloga. Član obitelji koji preuzima vodeću ulogu u brzi o oboljelom treba biti pripravan da u potpunosti promjeni način života i podredi ga potrebama oboljelom. Uobičajava se reći da od mentalnih bolesti ne obolijeva samo bolesnik, već na neki način i čitava obitelj. Očuvan vanjski izgled oboljelog („fasada“) nerijetko zavarava neupućene i povećava društvenu netolerantnost prema usporenosti i nesigurnosti oboljelog. Svaka nepredvidiva situacija u prostoru i okruženju ili u komunikaciji može izazvati još veću zbuđenost, a strah i panika dovode do novih nepredvidivih situacija. Obitelj postaje sve više iscrpljena i potrebno im je savjetovanište; pomoć stručnjaka: psihologa, socijalnog radnika, psihijatra, pravnika, duhovnika, radnog i fizio terapeuta. Obitelji ili jednom članu obitelji neophodno je osigurati sustav psihosocijalne podrške, s obzirom na to da oni ostaju s oboljelim ne samo 24 sata dnevno nekoliko dana, već nekoliko godina. Potrebno je beskrajno strpljenje i razumijevanje. Važno je nastojati zadržati međusobno topao emocionalni odnos s oboljelim. Poželjno je primjenjivati razgovore uz primjenu jednostavnih razgovijetnih rečenica o ostalim članovima obitelji, o poznanicima, kućnim obvezama, pročitanom u novinama, o viđenom na televiziji i sl. pomažu. Pomažuće je i poticanje na

jednostavne radne obveze. Važno je pridržavati se svi preporuka u postupku liječenja i rehabilitacije. Poželjno je i za oboljelog najprirodnije što duže ga zadržati u obiteljskom okruženju uz primjerenu skrb i njegu. Kako za prigodu ovog rada radimo odnosno pišemo o osobitostima života osoba starije životne dobi – vrijedi dodati da o oboljelom najčešće brine bračni partner – također osoba starije životne dobi koja isto može imati određenih zdravstvenih poteškoća i psihofizički sve teže samostalno funkcionirati. Tako se događa da obiteljska solidarnost s vremenom postaje nedovoljna i potrebna je odgovarajuća socijalno-medicinska intervencija.

Kako u procesu starenja postoje značajne individualne razlike, nema općih pravila za postupak sa starijim osobama, osim jednoga, a to je da starenje, kao i svaki drugi životni proces, treba uključiti aktivno svladavanje postojeće situacije od strane pojedinca. Stoga svaki oblik pomoći i brige za starije treba sadržavati poticaje na samo-aktivnost i prihvaćanje životne situacije sa svim njenim mogućnostima i ograničenjima (Krizmanić, 1978). Pitanje zdravlja i bolesti, a time i kvalitete života imaju veliku ulogu za pojedinca, obitelj i cjelokupnu društvenu zajednicu (Kozarčević, 1978.). Socijalno-medicinske intervencije (Duraković, 1990) usmjerene unapređivanju zdravstvene zaštite starijih ljudi obuhvaćaju pravovremene kontrole zdravstvenog stanja starijih, osiguravanje potrebnih uvjeta za unapređivanje prevencije, dijagnostike, liječenja i rehabilitacije oboljelog, kao i pitanja organizacije slobodnog vremena i izvan-obiteljske skrbi za oboljelog u kriznim situacijama, pri čemu uža lokalna zajednica ima iznimno značenje.

Socioterapija je sastavni dio cjelovitog tjelesnog, psihološkog, socijalnog i duhovnog postupka koji se sve više primjenjuje u svrhu ublažavanja i smanjivanja brojnih socijalnih problema iz kojih nastaju i psihološke reakcije na aktualna životna događanja, sve sa ciljem da se starija osoba što uspješnije prilagodi novonastaloj situaciji koja se značajno razlikuje od one koja je stvorena godinama života, a oblikovana vanjskim (socijalnim) i unutarnjim (emotivnim) činiteljima. Tri su važna fenomena koja prate osobu starije životne dobi: socijalna izolacija, povećana ovisnost o drugima, te pojačani zahtjevi za prilagodbom na novonastale okolnosti. Osnovne psihosocijalne potrebe starijih (prema Albert i sur., 1981.) - kao i osoba svih drugih dobnih skupina trebaju biti ispunjene, a one su: određen i osiguran položaj u društvu, potreba da bude voljen i da voli druge, da sebi stvori društvo i da u tom društvu nešto znači, te da razvija samopouzdanje i samopoštovanje. Starenje se još i danas često doživljava kao socijalni problem. Hoće li ili neće starija osoba biti socijalni problem ne ovisi o njenoj dobi nego o društvenom stajalištu da joj se omogući dostojanstvena starost (Ajduković, 1995).

Struktura i način života su se promijenili. Institucionalni smještaj u klasičnom smislu izlazi iz mode odnosno potrebe starijih osoba (Bogdanović, 2003). Također su se promijenili su se interesi, navike, zahtjevi i očekivanja, a uloga obitelji u skrbi za bolesne i nemoćne članove je oslabljena. Život starijih osoba usmjeren je ka izvaninstitucionalnim oblicima skrbi kao što su poludnevni i dnevni boravci, povremeni i privremeni smještaj, agencije za organizaciju otpusta, organizirani odmori, pansioni i stanovi za starije, klubovi za susrete i druženja, preventivni programi podrške, kućne posjete, 24satna pomoć u kući. Izvaninstitucionalni oblici skrbi prihvatljiviji su u emotivnom i socijalnom (prilagodbenom) smislu, prate individualne potrebe, želje i mogućnosti, omogućuju donošenje osobne odluke i zadržavanje kontrole nad svojim životom, a smanjuju financijske troškove zbrinjavanja starijih osoba koji se financiraju iz državnog proračuna.

Osobitosti života u kriznim uvjetima

Prvi slučaj koronavirusa u Hrvatskoj pojavio se 25. 2. 2020. U tom trenutku, život u zemlji funkcionirao je normalno. Iako to skoro nitko početkom ožujka nije mogao zamisliti, 16. 3. 2020. zatvorile su se škole, a 19. 3. 2020. isto se dogodilo s gotovo svime osim bolnica i trgovina nužnih za održavanje života. Dana 20. 3. 2020. zabranjeni su odlasci u susjedne gradove. Primjerice, dana 29. 3. nije se znalo što će biti ni 1. 4., a kamoli 15. 4. ili sredinom svibnja. Iskustvo iz posljednjih nekoliko mjeseci jasno nam govori da smo već doživjeli neke stvari koje nismo nikad mogli ni zamisliti i da smo im se uspjeli prilagoditi. Nema razloga misliti da se trend neće nastaviti u budućnosti. Sigurno ćemo doživjeti neke situacije koje jučer nismo mogli ni zamisliti, vjerojatno i one koje ni danas ne možemo zamisliti, možda čak ni one koje za dva dana nećemo moći zamisliti. Doživjet ćemo ih, i prilagoditi im se, kao što smo to napravili više puta tijekom posljednjih godinu dana. Nakon

koronavirusa, dio kontinentalne Hrvatske (Zagreb i okolica, Banija / Banovina, Karlovac i okolica) zadesio je potres katastrofalnih razmjera.

U posljednje vrijeme (APA, 2020; Bubić, 2020), život nam se svakim danom mijenja, pri čemu su te promjene na trenutke vrlo radikalne i nepredvidive. To nam je, kao ljudima, jako teško prihvatiti i s time se teško nositi. Naime, iako je važno živjeti na način da smo u svakom trenutku prisutni točno tamo gdje jesmo, dakle biti usidren u sadašnjosti, ljudi imaju svijest o sebi i vremenu koje prolazi. Određeni smo prošlošću, usidreni u sadašnjost, ali usmjereni na budućnost. Imamo sposobnost i potrebu planirati te nam neizvjesnost oko toga što donosi sutra teško pada (prema Bubić, 2020.). Osim toga, ljudi imaju i potrebu razumjeti i kontrolirati svijet oko sebe, odnosno imati osjećaj da su sposobni nositi se s njim. To je jedna od temeljnih ljudskih psiholoških potreba, moramo imati osjećaj da razumijemo svijet koji nas okružuje i da u određenoj mjeri možemo predviđati što će se događati ako mi ili netko drugi nešto napravi, moramo vjerovati da će naša ponašanja dovesti do nekog ishoda. Za normalan život važno nam je da možemo vjerovati u to da je svijet u kojem živimo predvidljiv i u to da imamo razvijen osjećaj samoeфикаsnosti, odnosno uvjerenje o tome da smo dovoljno sposobni za nositi se s njim i rješavati probleme s kojima se suočavamo (Bubić, 2020.). To nam je nužno da bismo odlučili išta napraviti: bez obzira na to što radim, važno mi je da imam osjećaj da mogu predvidjeti što će se dalje događati i da razumijem kako određeni uzroci dovode do svojih posljedica. To znanje i predviđanje leži u temelju naših ponašanja (Bubić, 2020): *ako sam gladna, uzet ću nešto za jesti jer me je cjeloživotno iskustvo naučilo da ću tako utažiti glad. Kad ne znam što će mi pomoći, pokušavam svašta dok ne otkrijem što donosi uspjeh. Ako ne otkrijem kako mogu riješiti svoj problem ili iz nekog drugog razloga mislim da ne mogu postići ono što bih trebala napraviti, vrlo brzo ću se prestati truditi.* Taj fenomen nazivamo naučena bespomoćnost. On predstavlja osjećaj da, što god radili - željeni ishod nećemo postići. Kada se pojavi, taj osjećaj nemoći dovodi do toga da prestanemo raditi sve, jednostavno ne vidimo smisao ni u čemu jer ne vjerujemo u to da svojim postupcima išta možemo postići. Ovo se vrlo često događa kod depresivnih stanja i poremećaja kod kojih se ljudima čini da ne mogu kontrolirati svoj život, da ono što rade nije dobro ili dovoljno.

U trenutačnoj je krizi važno prepoznati da nas stanje neizvjesnosti čini ranjivima za razvoj ovakvog stanja te se pobrinuti da se ono ne razvije. Ako zamijetite da se tako nešto događa, napravite nešto što možete. Usmjerite se na nešto što jest pod vašom kontrolom i tu djelujte te na taj način sebi pokažite da niste bespomoćni. Također, kao i u svim drugim vremenima, i u vrijeme pandemije koronavirusne bolesti (COVID-19) i nakon potresa katastrofalnih razmjera imamo veliku potrebu pratiti informacije, razumjeti što se događa u zemlji i svijetu, shvatiti što trebamo raditi i imati osjećaj da će, ako budemo radili "što trebamo", sve biti u redu. To je ljudski, to je normalno i to nas štiti od pojave određenih teškoća u svakodnevnom doživljavanju i funkcioniranju. Međutim, ono po čemu se ova "korona vremena" i „post-potresna vremena“ razlikuju od većine drugih jest to da trenutačno većina ljudi gubi osjećaj kontrole jer ne možemo ni razumjeti ni kontrolirati ono što se događa oko nas. Globalno to ne možemo i bilo bi bolje da se previše ne trudimo to postići. Ono što možemo kontrolirati, i to u nemaloj mjeri, jest naša svakodnevica, naše ponašanje, dijelom i naše misli, te naše tijelo: možda ne znamo hoćemo li sutra moći slobodno izaći van, ali znamo da ćemo, mogli ili ne mogli prošetati, nekakav oblik tjelovježbe sigurno moći napraviti i unutra. U situacijama neizvjesnosti, važno je prepoznati i usmjeriti se na ono što je izvjesno, ono što nam pruža osjećaj sigurnosti. Iako se te stvari nekad mogu učiniti manje važnima od onih globalnih, one su jedine na koje možemo djelovati, te je stoga najbolje to i napraviti. Također, u nesigurnim je vremenima važno izbjegavati pretjerana predviđanja budućnosti, ne truditi se predviđati slijedeći potres, jer nas sve to dodatno zastrašuje. Jedna od temeljnih funkcija razmišljanja o budućnosti jest ta da se na nju pravovremeno pripremimo. U ovoj situaciji, previše nam je relevantnih činitelja nepoznato da bismo mogli jasno predvidjeti što će doći i za to se pripremiti. Stoga razmišljanja o budućnosti treba pokušati ograničiti, naročito ako zamijetimo da nam izazivaju značajniju nelagodu. Umjesto njih, dobro je usmjeriti se na sadašnji trenutak i ono što možemo napraviti danas. Iako nam to nije prirodno ni ugodno stanje, u ovoj smo situaciji prisiljeni razmišljati i živjeti iz dana u dan, ponekad čak iz sata u sat. To nikome nije ugodno, ali se na to moramo naviknuti. Moramo vježbati jer će naša sposobnost nošenja s neizvjesnostima s kojima se suočavamo svaki dan odrediti kvalitetu naše svakodnevice, naše odnose s drugima, našu trenutačnu subjektivnu dobrobit, te mentalno, a dijelom i fizičko zdravlje s kojim ćemo izaći iz ove krize.

Prema podacima Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo (HZJZ, 2. 7. 2021.) od početka pandemije u Hrvatskoj je zabilježeno 360.067 slučajeva koronavirusa pri čemu je preminulo 8212 oboljelih osoba. Može se zaključiti da kod jedne od 44 osoba kod kojih je utvrđen COVID-19 nažalost dolazi do smrtnog ishoda. Prema izvješću HALMED-a ukupan broj prijavi sumnji na nuspojave cjepiva je 4115 od kojih je za 76 % nuspojava ocijenjeno da nisu ozbiljne, a HALMED do sada nije zaprimio niti jednu prijavu sumnje na nuspojavu sa smrtnim ishodom za koju je utvrđena uzročno-posljedična povezanost s cijepljenjem. Zaključno, kod obolijevanja od COVID-19 kod svake 44. osobe nažalost dolazi do smrtnog ishoda dok niti jedan smrtni ishod nije vezan uz cijepljenje iako je cijepljeno četiri puta više osoba nego što je broj oboljelih.

Tako smo prisilno naučeni da živimo s raznim gubicima emotivne, materijalne i duhovne prirode. Izgubimo li nekoga ili nešto nama vrijedno znači da je pred nama razdoblje u kojem ćemo se navikavati na to da se ono što smo izgubili više nikada neće vratiti - to razdoblje nazivamo tugovanje odnosno žalovanje. To je vrlo individualan proces i ovisi o mnoštvu kombiniranih faktora. Proces tugovanja najčešće završava tako da se osoba prilagodi novoj, osiromašenoj situaciji i nastavlja živjeti svoj život s uspomena i različitim ritualima vezanim uz proživljen gubitak (Arambašić, 2012.).

Ponekad i žene i muškarci (Arambašić, 2008) nakon životnog gubitka postaju suviše zaokupljeni sobom, stalno jadikuju, sami sebe sažaljevaju, te se koriste bolešću kao isprikama za stagniranje, a invalidnost može postati način života. Za oporavak važni su osobna motivacija i podrška drugih ljudi.

U “nenormalnim” vremenima svi osjećaji i gotovo svi doživljaji su normalni, uključujući i one koje bismo i sami u nekim mirnijim vremenima olako okarakterizirali kao “nenormalne” (Taha i sur., 2014.). Iskustveno, uočeno je prisustvo emocija, razmišljanja i ponašanja na koje ljudi nisu naviknuti kao u uobičajenijim vremenima, pojačani stres i nervoza, kako su ljudi pojačano osjetljivi događa se da neprimjereno (uglavnom naglo) odreagiraju prema drugima, kod nekih ljudi dolazi do povećane potrebe za hranom (naročito slatkim ili masnom), a mnogi ljudi se osjećaju bespomoćno ili čak i beznadno. Nadalje, česte su situacije kada se ljudi pod utjecajem raznih stanja i raspoloženja zbog nekih sitnica rasplaču ili olako zbog ničega posvađaju s ukućanima. To je normalna ljudska reakcija na nenormalnu situaciju u kojoj se mnogo ljudi aktualno nalaze. To je očekivano, to je ljudski, to je u redu. Ono što nije u redu je prepustiti se takvoj situaciji i tim reakcijama jer svatko samo ili uz podršku može i treba pomoći sami sebi. Svi imamo odgovornost u ovom kriznom razdoblju, ali i nakon istoga - sačuvati svoje tjelesno i mentalno zdravlje. U izravnom radu s ljudima koji su pogođeni opisanim stanjima i katastrofama najčešće nudimo dva alternativna promišljanja:

- *sjesti i žaliti nad time što nemaju, ono što bi idealno željeli, pa nemaju ništa III*
- *potruditi se iskoristiti ono što je dostupno.*

Pasivnost i iracionalno žaljenje dovodi do dubljeg osjećaja bespomoćnosti i usamljenosti, pojačane emocije tuge i straha, učestalije nesanice, učestalijih svađa s drugima, višak kilograma i dr.

Gubici u emotivnom i duhovnom smislu su dugotrajniji i kao takvi teže se podmiruju. Materijalne naknade djelomično i kratkotrajno mogu predstavljati supstitut za sve ono što je izgubljeno. Država i društvo često posežu za njima. Tako je i sada nakon potresa katastrofalnih razmjera, iako je isto planirano za uvođenje u primjenu tijekom ranijih godina, ali je u primjeni od 1. 1. 2021. Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje (HZMO, 2021.) osigurao je Nacionalnu naknadu u iznosu od 800 kuna namijenjenu osobama starijima od 65 godina s prebivalištem na području Hrvatske u neprekinutom trajanju od 20 godina neposredno prije podnošenja zahtjeva za ostvarivanje ovoga prava. Ne smiju biti korisnici mirovine prema propisima RH ili drugih država, niti mogu biti obvezno osigurani prema propisima o mirovinskom osiguranju. Radi se o primanju koje ovisi o dohodovnom cenzusu, odnosno prihodima korisnika ili članova njegove obitelji u prethodnoj kalendarskoj godini te ne smiju prelaziti svotu nacionalne naknade u 2021. od 800 kuna. Ne smiju biti korisnici zajamčene minimalne naknade, niti prava na smještaj prema propisima o socijalnoj skrbi, a ne mogu niti imati sklopljene ugovore o dosmrtnom i doživotnom uzdržavanju kao primatelji uzdržavanja. HZMO nadalje navodi da je odaziv ljudi u Sisačko-moslavačkoj županiji za pokušajem ostvarenja ove naknade skroman.

U nastavku ovog rada dajemo prikaz naših iskustva iz prakse neposrednog rada na terenu koji se odnose na potrebe (ali i mogućnosti i ograničenja) skrbi za ostarjele roditelje u vremenu pandemije covid-19 i potresa katastrofalnih razmjera koji je zahvatio ovo područje (Zagreb i okolica, Sisačko-moslavačka županija) iz pozicije odrasle djece ostarjelih roditelja i lokalne zajednice.

Iskustvena crtica iz života 1. – Nada, kćerka: Moja majka se zove Viktorija. Ona brine o svom osamdesetogodišnjem suprugu i ocu nas osmero djece. Razumijem da joj nije lako. Kada ja dođem svaki put iz početka se moj otac Nikola i ja upoznajemo i on mi priča o svom sudjelovanju u Drugom svjetskom ratu. Ja ga samo slušam i njemu je to dovoljno. Majci sve to već ide na živce, otpuhuje, koluta očima i maše rukama. Nismo svi u Hrvatskoj, ali mi koji smo tu organiziramo se i dolazimo često roditeljima da pomognemo majci, da čuvamo oca kako bi ona imala malo slobodnog vremena, da ode u grad, na frizuru ili kavu s prijateljicama.

Iskustvena crtica iz života 2. – Ilona, kćerka: moja majka brinem o svom suprugu Miroslavu (našem ocu) već punih šest godina. On boluje od demencije, a majka je sve umornija i umornija. Mogu reći da joj je fitilj sve kraći i kraći – i često se osjeća kao tempirana bomba. Imali su oni kao supružnici zajedno raznih uspona (ili sam si ja tako zamislila) i padova koji su ove godine baš intenzivni. Moj otac je u stalnom strahu, ponovo nekontrolirano mokri, spominje neka imena ljudi koje se vežu za njegovo iskustvo bivanja u logoru u Jasenovcu. Obično ponavlja jednu ili dvije rečenice o tome – i to onda traje satima. Mojoj djeci (njegovim unucima) je dosadan, sklanjaju se od njega. Ja ga razumijem – to je njegova bol koju sada ponovo proživljava. Nastojim pred njim ne govoriti o pandemiji, ali on nešto osjeća i sada smo opet svi zajedno u teškoj životnoj fazi.

Iskustvena crtica iz života 3. – Gospodin Miroslav govori o svome ocu gospodinu Slavko (83 godine) – Zar su nas opet počeli označavati?! Vidim da mladi nose trake oko ruku. Tko im je to dozvolio? Pojašnjenje: gospodin je vidio kako mladi u ljetnom dijelu godine higijenske maske za lice nose omotane oko bicepsa na ruci ...

Iskustvena crtica iz života 4. – Milena, njegovateljica: Ovaj posao radim 10 godina i to putem terenskih posjeta. I moji roditelji su osobe starije životne dobi i sa starijima radim svakodnevno. Sve više starijih osoba koristi pelene za odrasle inkontinentne osobe i gotovo svi oni sve teže dobivaju potrebnu količinu pelena putem doznake. Stječe se dojam kao da država štedi na njima. Snalazimo se svakako, obitelji umirovljenika si međusobno pomažu. Kada umre netko od njihovih najmilijih i ostane im pelena – poklanjaju ih poznanicima kojima je to potrebno. Nisam neki stručnjak, samo radim svoj posao njegovateljice, ali uočila sam da oni koji su prije koliko-toliko kontrolirali mokrenje i stolicu, sada s pojavom pandemije COVID-19, a osobito potresa - sve to otežano čine i potrebno im je više pelena.

Iskustvena crtica iz života 5. – Alisa, kćerka: moj otac je sasvim pogubljen – ovaj potres ga je sasvim dokrajčio, ima razne srčane teškoće i još drugih raznih bolesti svojstvenih za životu dob. Gledao je na televiziji kako su u Kini vlasti i policija postupali s ljudima na cesti. On ne razumije da je to bilo u Kini, on se boji da je tako i kod nas. Postao je dodatno sumnjičav i nepovjerljiv. Moram tijekom dana spuštati rolete kako nas nitko ne bi vidio, ljuti se na mene kada se javim na telefon, a kada netko zvonu na vrata bježi u našu spavaću sobu, uvlači se u krevet, pokriva dekom preko glave i jeca. Takve se scene događaju gotovo svaki tjedan. Satima se nakon toga ne može smiriti. I ja po malo odustajem – umorna sam i iscrpljena ... I da, uz sve to živimo u kući koja ima žutu oznaku što znači privremeno neupotrebljivo, nemamo gdje drugdje živjeti. Moji roditelji su bili tjedan dana u kontejneru, ali nisu izdržali takve uvjete života ...

Iskustvena crtica iz života 6. – Maja, kćerka: moji roditelji živimo na selu, a moj otac je nekako neobično bolestan. Zadnji put smo bili u bolnici na kontroli u petak 24. siječnja 2020. godine. Od tada za nas nema mjesta – kažu da moramo čekati dok prođe korona, da se sada prvenstveno liječe tako oboljeli ljudi. Moj otac ima puno godina (79), kažu da je to kronična bolest. Jednom su mi rekli da ako ne mogu s njim izaći na kraj da ga mogu smjestiti na neko vrijeme u duševnu bolnicu, a onda nakon dva mjeseca su mi rekli da se više ni to ne može. On je uznemiren. Gleda televiziju gdje se govori da se moraju nositi maske. Ni sama ne znam kako, no u garaži je našao plinsku masku koju je imao u torbici kada je išao u JNA rezervu. Uplašila sam se kada sam ga s tom maskom vidjela na licu.

Pokušavala sam ga razuvjeriti da nije riječ o toj maski, već o tekstilnim higijenskim maskama koje nam je šogorica donijela iz ljekarne. On se ne da urazumiti. Plinska maska nalazi se na njegovom noćnom ormariću i ja je ne smijem nikuda maknuti. Užasavam se pogleda na nju.

Iskustvena crtica iz života 7. – Ivica, sin: moja majka ima 82 godina i boluje od demencije. Njezina bolest traje sada već petu godinu. Dezorijentirana je i mislim stalno u prošlosti. Ona ne zna što se to točno događa s pandemijom COVID-19, ali osjeća da je neko napeto stanje. Boji se gladi – hranu skriva na raznim neprimjerenim mjestima po kući. Tako nalazim komade mesa u ormaru, u krevetu i kupaonici. Stalno govori da se trebaju stvoriti zalihe. Dok sam ja na poslu, susjeda nešto mlađa od nje donosi joj stvari po narudžbi – mene samo dočekaju računi koje trebam platiti. Tako moja majka naručuje mlijeko u prahu, vreće brašna, kvasac, petrolej, mast, medicinske zavoje i sl. Valjda će sve ovo jednom proći ...

Iskustvena crtica iz života 9. – Ankica, gerontodomaćica: radim kao gerontodomaćica u jednoj udruzi sa starijim osobama na terenu. I moji roditelji su starije osobe, pa tako na neki način i sve starije osobe povezujem s mojim roditeljima. Ovo je uvijek bio zahtjevan posao, ali ova godina je posebno teška. Ljudi su postali sve napetiji, pojačano nepovjerljivi, sve više nezadovoljni – a ja mislim da je u pozadini toga strah od neizvjesnosti stanja. I meni zna biti teško sa svima njima. Sretna sam što se uvijek mogu javiti nekome od naših predavača iz Magistre, ispričati što mi se događa i kako se osjećam, te dobiti potrebne upute i podršku. Lakše je raditi kad znaš da nisi sam ...

Zaključna promišljanja

Kao i u svemu drugom, i u trenutačnoj kriznoj situaciji prouzrokovanoj pandemijom koronavirusne bolesti (COVID-19) i potresa s katastrofalnim posljedicama, različiti ljudi različito misle i različito osjećaju. Iako se emocije i reakcije koje smo ranije opisali mogu pojaviti kod svakog od nas, zasigurno se neće sve pojaviti kod svakoga, niti će se manifestirati na isti način ili u istom intenzitetu. Neki su ljudi (prema Pregrad 1996.) prirodno, prema svojoj konstituciji ili temperamentu - senzibilniji, skloniji tjeskobi ili emocionalniji. Neki su više disciplinirani ili mogu lakše odvojiti emocije od misli, odnosno zadržati realnost.

U Hrvatskoj, jednako kao i u cijelom svijetu, brojni znanstvenici, liječnici, političari i osobe iz javnog života pokušavaju predvidjeti što nam slijedi u tjednima ili mjesecima koji dolaze. Iza nekih od tih predviđanja nalaze se relevantni podaci i ekspertiza, te se oni stoga mogu smatrati vjerodostojnijima i vjerojatnijima, ali nijedno od njih nije sigurno. U ovom je trenutku važno zadržati određenu dozu opreznog optimizma i povjerenja u sebe i svijet.

Bez obzira na to koliko mjere kontrole pandemije koronavirusne bolesti (COVID-19) potraju, bez obzira na posljedice katastrofalnog potresa - očekuje se da će ljudi s razvijenom samo-aktualizacijom izaći iz ove krize emotivno ojačani, s razvijenijim mehanizmima prilagodbe i novim životnim iskustvima. To je ono što se naziva psihološka otpornost - osobina koja nam omogućuje da se spremnije i učinkovitije nosimo sa stresnim situacijama i drugim životnim izazovima i problemima. Bez obzira na to što se dogodi danas i sutra, kad ova situacija prođe, morat ćemo se nositi s onom koja nam tek dolazi. Svi smo pozvani brinuti o sebi, ali i o drugima – osobito ranjivima, kao što su osobe starije životne dobi. Pomognimo starijim osobama da zadrže smisao života, osjećaj smisla i cilja vlastitog postojanja. Tako se smanjuje negativno djelovanje stresnih događaja na tjelesno i psihičko zdravlje i na prilagodbu starije osobe. Potičimo očuvanje njihove mentalne svježine i motivacije, jer one značajno utječu na učenje novih vještina u starijoj dobi koje su važne za održavanje života. Starije osobe su skupina stanovništva koja je savjest svakog društva.

Literatura

1. Janković, J. (1996.) Pristupanje obitelji. Alinea – Zagreb, 61-68.
2. Krizmanić, M. (1978.) Psihološki aspekti starenja. U: Gerijatrija I. – izabrana poglavlja za liječnike opće medicine. IX seminar za stručno usavršavanje – Opatija, 41-50.
3. Kozarević, Dj. (1978.) Socijalno-medicinski aspekti starenja. U: Gerijatrija I. – izabrana poglavlja za liječnike opće medicine. IX seminar za stručno usavršavanje – Opatija, 25-40.
4. Duraković, Z. i sur. (1990.) Medicina starije dobi. Naprijed – Zagreb.
5. Albert, MS., Butters N., Brandt, J. (1981.) Patterns of remote memory in amnesic and demented patient. Arch Neurol 38; 495.
6. Ajduković, M. (1995.) Društvena skrb o starijim osobama – izazov 21. stoljeća. U: Starost i starenje – izazov današnjice. Savjetovanje - Makarska, 97-102.
7. Bogdanović, N. (2003.) Kratki prilog raspravi o zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti pacijenata sa demencijom u Švedskoj. U: Prva hrvatska konferencija o demencijama. Zbornik radova konferencije – Zagreb, 31-32.
8. APA (2020). Seven crucial research findings that can help people deal with COVID-19. Dostupno na <https://www.apa.org/news/apa/2020/03/covid-19-research-findings>
9. <http://www.psiholoska-komora.hr/static/documents/ostanidoma-covid-19.pdf> (autorica Bubić, A.) – preuzeto 5. 7. 2021.
10. <https://www.hzjz.hr/page/2/?p=roulette-online> – preuzeto 2. 7. 2021.
11. Arambašić, L. (2012.) Psihološka prva pomoć nakon kriznih događaja. Jastrebarsko: Naklada Slap.
12. Arambašić, L. (2008.) Gubitak, tugovanje, podrška. Jastrebarsko: Naklada Slap.
13. Taha, S., Matheson, K., Cronin, T., i Anisman, H. (2014). Intolerance of uncertainty, appraisals, coping, and anxiety: The case of the 2009 H1N1 pandemic. British Journal of Health Psychology, 592-605.
14. <https://www.mirovinsko.hr/hr/poziv-starijima-na-banovini-da-traze-nacionalnu-naknadu-od-800-kuna/1650> – preuzeto 5. 7. 2021.
15. Pregrad, J. (1996.) Stres, trauma, oporavak. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.

Challenges of care for elderly parents in modern society - practical experiences during the COVID-19 pandemic and catastrophic earthquakes.

Daša Poredoš Lavor, PhD. - Novi život d.o.o. Sisak - Marriage and family counseling; Magistra School - adult education institution, Zagreb

Kristina Turudić Leko, MBA - Magistra School - Adult Education Institution Zagreb

Summary

In modern society, adequate care for the elderly is a significant challenge for many younger generations, and for society in general. Everything becomes even more complex and uncertain when unforeseen life situations such as new unknown diseases and natural disasters arise.

In this paper, we will present through an interdisciplinary approach, our experiences from the practice of direct work in the field related to the needs (but also opportunities and limitations) of care for elderly parents during the covid-19 pandemic and the catastrophic earthquake that affected this area (Zagreb and surroundings, Sisak-Moslavina County) from the position of adult children of elderly parents and the local community. We will present experiences through individual experiential lines from life. We have observed that elderly people with various emotional difficulties during the COVID-19 pandemic and post-earthquake period experience heightened fears of various causation, intense re-experiencing of previous stressful and traumatic experiences. Those are triggered by the current crisis, as well as memories of various life situations. Experiences from earlier life stages that now become preoccupying thoughts and current repetitive verbal contents. All this burdens the individual and family members and makes it difficult to adapt to the new-normal situation. Therefore, providing additional support and understanding is of paramount importance.

Keywords: elderly, care and support, COVID-19 pandemic, earthquake, life adjustment

МЕЂУНАРОДНОПРАВНА ЗАШТИТА ПРАВА ДЕТЕТА

*Предраг Јанковић⁸⁹, магистар међународних односа
Адвокатска канцеларија Цвијановић*

Сажетак: Гледајући по старосној структури људи, деца представљају најрањивију групу, физички слабију и психички незрелију од одраслих лица. Због тога су често објекат злоупотреба, физичких, психичких и правних. Деца су често предмет трговине људима, сексуалног искориштавања и злостављања, радног изабљивања, злоупотребљавања у ратне сврхе. Поред тога налазе се и у мигрантским групама. Све такве ситуације код деце која се у њима нађу изазивају трауме, нарушавање психичког и физичког здравља, интегритета и развоја, и на крају крајева често и смрт. Разумљиво је да то захтева изналажење решења којима би се спречавала и отклањала таква стања а то се само може постићи стварањем правног оквира кроз који се остварује заштита детета. Тај проблем је одавно препознат и на нивоу међународне заједнице. Међународно право људских права је до данас исходovalo велики број уговора и других међународних правних аката, у којима и дете, потпуно оправдано, има посебно место. Из тих међународних правних аката проистичу правно обавезујуће норме којима се штите права, личност и интегритет детета као јединке друштва. У овом раду ће бити представљена достигнућа међународног права у стварању правног оквира за заштиту права детета.

Кључне речи: међународно право, дете, права детета, међународне конвенције.

Уводна разматрања

Људска права су једна од главних тематика међународног права. Међународна заједница континуирано ради на унапређењу заштите људских права и међународно право људских права је до данас исходovalo велики број међународних правних аката који регулишу ту материју. Поред да тако кажемо општих људских права која се могу применити на све људе, увидела се потреба да се посебно заштите права одређених група ради њихове особености. Једну од таквих група чине деца а основну дистинкцију у односу на целокупну популацију представља старосна доб у којој су она физички слабија и психички незрелија од одраслих људи што значи да им је потребна посебна заштита и брига. Било је неопходно донети правне акте на међународном нивоу које би поштовале све државе, а кроз успостављање каталога дечјих права и увођења одређених стандарда (нпр. наајбољи интерес детета), као и регулисање старатељства, усвојења, издржавања и родитељског права у прекограничним случајевима.

У тој животној доби деца су подложна разним злоупотребама, физичким, психичким и правним. Она већином нису у стању да се одупру тим злоупотребама а и лако их је изманипулисати, услед чега су често предмет трговине људима, сексуалног искориштавања и злостављања, радног изабљивања, злоупотребљавања у ратне сврхе. Поред тога налазе се и у мигрантским групама. Према подацима УНИЦЕФ-а, у 2017. години сваких пет секунди у свету је умрло једно дете старости испод 5 година, 1990. године је то било двоструко више, а од 1990. до 2013. године око 223 милиона деце је умрло пре него што је навршило пет година. Њих 500 милиона нема најосновније хигијенске услове, 100 милиона деце живи напуштено од својих

⁸⁹ pezo.jankovic@yahoo.com

породица, подвргнуто исцрпљујућем раду, ситној крађи, проституцији и сл. Око 58 милиона деце, према подацима за 2019. годину не похађа основну школу сходно свом узрасту, а према проценама за 2020. годину око 160 милиона деце широм света је изложено дечјем раду, где су многи послови опасни и по живот. Милиони деце су жртве трговине људима, сексуалног и другог злостављања, злоупотребе наркотика, дечјих бракова (одлуком њихових родитеља или старатеља).⁹⁰ Све такве ситуације код деце која се у њима нађу изазивају трауме, нарушавање психичког и физичког здравља, интегритета и развоја, и на крају крајева често и смрт. Разумљиво је да то захтева изналагање решења којима би се спречавала и отклањала таква стања а то се само може постићи стварањем правног оквира кроз који се остварује заштита детета. Тај проблем је одавно препознат и на нивоу међународне заједнице.

Заштитом деце бави се низ међународних органа и установа, од којих треба истаћи Организацију уједињених нација (УН), Међународну организацију рада (МОП) и УНИЦЕФ који међу њима има посебан значај. Заштита права детета на међународном плану одвија се у два правца: у оквиру заштите општих људских права и кроз посебну заштиту права детета. До закључка у овом раду у којој мери је међународно право успело да регулише материју права детета дође се анализом садржаја међународноправних докумената.

Хашке конвенције о правима детета

Интересовање за заштиту права детета у међународном праву сеже још у време пре Првог светског рата. Први међународни акт који говори о правима детета је Хашка конвенција о старатељству над малолетницима из 1902. године. Она представља први покушај Хашке конференције да се деци пружи заштита у прекограничним случајевима, међутим у ограниченом обиму, будући да је посвећена искључиво питању организовања старатељства над малолетницима. Ову конвенцију карактерише ограничено поље примене и затвореност (Марјановић, 2014). Када је реч о пољу примене, Конвенција из 1902. се односи само на малолетника који је држављанин државе уговорнице и који има уобичајено боравиште на територији једне од уговорница (члан 9 став 1). У погледу меродавног права, основни критеријум у Конвенцији 1902. је *lex nationalis* малолетника (члан 1). То значи да је с једне стране, географски ограниченог домашаја, а, с друге стране, само право државе уговорнице може бити меродавно. Ова конвенција је била затворена за државе које нису биле њене чланице. Упркос својим мањкавостима, Конвенција 1902. је извршила одређени утицај на даљи развој хашког међународног приватног права о заштити деце јер је указала на потребу конвенцијске заштите деце у прекограничним приватноправним односима, много пре него што су се људска права генерално нашла у жижи интересовања међународног јавног права. Поред тога, у Конвенцији 1902. се може уочити зачетак идеје која ће временом добити све већи значај, а то је међународна сарадња (Марјановић, 2014).

Прве конвенције након II светског рата уређују материју издржавања деце: Конвенција о меродавном праву за обавезе издржавања деце (1956) и Конвенција о признању и извршењу одлука о издржавању деце (1958), јер је потреба заштите деце у материји издржавања постала приоритет у периоду након Другог светског рата. Тек је 1961. године донета нова конвенција која је регулисала не само старатељство, већ и друге мере за заштиту деце (Конвенција о надлежности органа и меродавном праву у материји заштите малолетника из 1961.). Након тога, уследила је и прва хашка конвенција о међународном усвојењу (Конвенција о надлежности, меродавном праву и признању одлука о усвојењу из 1965.), а материја издржавања деце уређена је још једним конвенцијским паром: Конвенција о меродавном праву за обавезе издржавања (1973) и Конвенција о признању и извршењу одлука о обавезама издржавања (1973). Ове конвенције карактерише слабење утицаја држављанства и, насупрот томе, све очигледнијег издвајање уобичајеног боравишта детета као главне тачке везивања и критеријума надлежности. Ове конвенције значиле су велики корак напред у области заштите права детета у међународном праву. Идеје које ће се даље развијати у модерним хашким конвенцијама почеле су да се уобличавају управо у овом периоду: превласт уобичајеног

⁹⁰ Доступно на: www.unicef.org

боравишта, паралелизам међународне надлежности и меродавног права и међународна сарадња посредством посебно одређених органа (Марјановић, 2014).

Конвенција о грађанскоправним аспектима међународне отмице деце (1980) има за циљ да обезбеди што хитнији повратак деце незаконито одведене или задржане у некој држави уговорници да обезбеди да се права на старање и виђење са дететом по закону једне од држава уговорница стварно поштују у другој држави уговорници. Ова конвенција прописује у којим се случајевима задржавање или одвођење деце има сматрати незаконитим, и процедуру повратка детета.

Конвенција о заштити деце и сарадњи у области међународног усвојења из (1993) утврђује мере заштите да би се обезбедило да се међудржавна усвојења остварују у најбољем интересу детета и уз поштовање његових основних права које признаје међународно право, те налаже да се установи систем сарадње међу чланицама уговорницама да би се обезбедило да се те мере заштите поштују и њима спречава отимица, продаја или трговина децом и да се обезбеди да се у државама уговорницама признају усвајања која се остварују у складу са овом конвенцијом.

Конвенција о надлежности, меродавном праву, признању и извршењу одлука и сарадњи у материји родитељске одговорности и мера за заштиту деце (1996) наводи правила за побољшање заштите деце у међународним ситуацијама и избегавање сукоба међу различитим правним системима. Обухваћа надлежност, признавање и провођење одлука у брачним стварима и стварима које се односе на родитељску одговорност.

Конвенција о међународном остваривању издржавања деце и других облика породичног издржавања (2007) надовезује се на постојеће Хашке конвенције и на Конвенцију УН о меродавном праву за обавезе издржавања деце из 1956., и има за предмет да се осигура ефикасно међународно остваривање права за издржавање детета и других облика издржавања породице путем успостављања свеобухватног система сарадње међу државама уговорницама.

Протокол о меродавном праву за обавезе издржавања (2007) замењује постојеће Хашке конвенције из 1956. и 1973. по питању меродавног права за обавезе издржавања, јер једна од намера била да се ове конвенције модернизују. Основна сврха овог протокола је да уведе униформна међународна правила за одређивање меродавног права за обавезе издржавања. Обим права на издржавање у овом протоколу је шири него у Конвенцији 2007.⁹¹

Генерално посматрано, у материји прекограничне заштите деце Хашка конференција је до сада донела конвенције посвећене следећим областима: 1) међународна отмица деце, 2) родитељско право и мере за заштиту деце (родитељска одговорност), 3) међународно усвојење и 4) издржавање (Марјановић, 2014).

Декларације Друштва народа и УН о правима детета

У оквиру Друштва народа 1924. године усвојена је Женевска декларација о правима детета. Кратак садржај тог документа је одражавао мишљење да су деца слаба и незрела људска бића којима је потребна посебна заштита и брига, а коју само одрасли могу да пруже на начин који сматрају адекватним. Основ за формулисање права и политике релевантне за децу тражен је у оквиру система вредности који су претпостављали пажњу, бригу и усмеравање (Заштитник грађана, Повереник за заштиту равноправности, 2011).

Декларација о правима детета из 1959. године усвојена у УН је документ којим се дефинишу идеали и циљеви светске заједнице у односу на појединачна дечја права. Настала је на идеји заштите универзалних људских права Универзалне декларације о људским правима из 1948., и потреби посебне заштите деце. Састоји се од уводне преамбуле и 10 темељних чланова у којима се дају основна начела и препоруке за темељну заштиту права детета на слободан, природан и достојанствен живот (социјална и економска скрб, здравствена и грађанска заштита, образовни и културни развој, заштита деце с посебним потребама и др.). Ова декларација је била садржанија од Декларације Друштва народа, али с обзиром на чињеницу да је реч о правно

⁹¹ Outline of the Protocol, <https://assets.hcch.net/docs/9ce7186f-619c-47a3-a03f-6447663466c8.pdf>.

необавезујућем документу без надзорног механизма, ова декларација је представљала само изјаву добре намере (Ђорђевић, 2012).

Права детета у општим актима међународног права о људским правима

Најважнији акти међународног права о људским правима садрже одредбе о заштити права детета. Тако Универзална декларација о људским правима у члану 25. прописује да мајка и дете имају право на нарочиту бригу и помоћ, а сва деца, било рођена у браку или изван њега, треба да уживају исту социјалну заштиту. Члан 24. Међународног пакта о грађанским и политичким правима каже да свако дете, без разлике у погледу расе, боје коже, пола, језика, вере, националног или социјалног порекла, имовине или рођења, има право на мере заштите од стране своје породице, друштва и државе које одговарају његову малодобном статусу. У поступку с малолетницима водиће се рачуна о њиховом узрасту и о интересу који представља њихово преваспитавање (члан 14. став 4.). Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима посветио је пажњу дечјим правима у члану 10. став 3. где стоји да посебне мере помоћи и заштите треба да се предузму у корист све деце и младежи без икакве дискриминације због порекла или других разлога. Деца и омладина морају бити заштићени од привредног и друштвеног искоришћавања. Њихово запошљавање на радовима штетним по њихов морал и здравље, који доводе у опасност њихов живот или могу спречити нормалан развој, биће кажњено по закону. Државе такође треба да одреде границу старости испод које ће запошљавање дечје радне снаге бити забрањено и кажњиво по закону.

Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена (1979) у члану 16. предвиђа да у вршењу родитељских права и обавеза, старатељства, туторства, код управљања имовином и усвајања деце интереси деце морају бити на првом месту. Конвенција о правима лица са инвалидитетом чланом 7. гарантује деци с инвалидитетом сва људска права и основне слободе на основу једнакости са другом децом уз примену стандарда најбољег интереса детета. Према члану 23. став 3. ове конвенције, државе потписнице ће осигурати да деца са инвалидитетом имају једнака права у погледу породичног живота. Ради остваривања тих права и спречавања сакривања, напуштања, запостављања и одвајања деце са инвалидитетом, државе потписнице обавезују се да деци са инвалидитетом и њиховим породицама пруже ране и свеобухватне информације, сервисе и подршку.

Конвенција о правима детета

Преамбула Конвенције о правима детета се позива на међународна акта наведена у претходном одељку, укључујући и Повељу УН. Захваљујући Конвенцији о правима детета, дете је од објекта заштите постало субјект права. Треба нагласити да ова конвенција признаје свако дете као носиоца властитих људских права која не произилазе из права родитеља или неког другог одраслог лица односно не зависе од њих (Бенедек и Николова, 2005). На тај начин, оно се више не доживљава као припадник посебне категорије угрожених лица којима је потребна посебна заштита и помоћ, већ као равноправан правни субјект који ужива основна права и слободе, овлашћен да учествује у поступцима у којима се одлучује о питањима која утичу на његов живот. Другим речима, од пасивног примаоца заштите, дете је постало активан и видљив грађанин. Значај Конвенције о правима детета је изузетан, имајући у виду универзалну прихваћеност од стране држава чланица Уједињених нација Конвенцију су ратификовале 193 државе. Једино САД, Јужни Судан и Сомалија нису ратификовале Конвенцију о правима детета. Конвенција је оставила дубок траг и на унутрашњем и на међународном плану - дете данас, као *грађанин света* (Hirsch Ballin, 1999), није субјект само националног права већ и међународног приватног права. Од усвајања 1989, Конвенција је постала универзално ратификован међународни уговор. Уз Конвенцију су 2000. године усвојена два факултативна протокола, чиме су унапређене и прецизиране неке области које су биле недовољно заступљене у Конвенцији (Јанковић и Радивојевић, 2011). Универзално прихватање Конвенција и брза ратификација Опционих протокола резултат су великих напора држава, међународних организација и цивилног друштва да се признају и реализују права сваког детета.

Једно од највећих достигнућа Конвенције је да је у том међународном уговору уведен каталог права детета. Садржај права одражава став да је дете субјект тих права. Када је усвојена, Конвенција је као међународни уговор представљала значајно достигнуће у процесу развоја и јачања међународног права о деци. Конвенција је свеобухватан документ, који препознаје све категорије људских права – грађанска, политичка и економска, као и социјална и културна. То је била новина за међународне уговоре у домену људских права и због тако широког приступа Конвенција је била и остала најзначајнији документ о правима детета. Гледајући структуру конвенције, 40 чланова тичу се материјалних права, а преосталих 14 односе се на процес имплементације. Дете се више не посматра као објект својих родитеља, већ субјект сопствених права.

Конвенцијом о правима детета, у члану 3., утврђен је стандард најбољи интерес детета, као обавезујући професионални стандард за све активности независно од тога да ли их предузимају јавне или приватне установе социјалне заштите, судови, државна управа, законодавна тијела или организације цивилног друштва (Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине). Конвенција о правима детета садржи посебне одредбе о правима детета, којима се предвиђају мере за: заштиту од физичког и психичког насиља, злоупотребе и занемаривања, укључујући сексуалну злоупотребу у породици или док је под заштитом друге особе или установе којој је дете поверено на бригу (члан 19); заштиту од употребе наркотика и психотропних супстанци (члан 33); заштиту од свих облика сексуалног искориштавања и злостављања (члан 34); отмицу и трговину децом (члан 35); заштиту од свих облика експлоатације штетних по развој детета (члан 36); заштиту од нехуманих и понижавајућих поступака и кажњавања (члан 37); подршку за физички и психички опоравак детета жртве насиља и његово социјално реинтегрисање (члан 39). Факултативни Протокол о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији третира ова кршења дечијих права. Посебна заштита детета од експлоатације обезбеђена је усвајањем факултативног Протокола уз Конвенцију о правима детета, о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији.

Чак и када се у случају повреде права заштита тражи преко других уговора, нпр. Међународног пакта о грађанским и политичким правима или Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, Комитет за људска права и Европски суд се у својим препорукама и пресудама позивају на Конвенцију о правима детета. Другим речима, она је постала врховни ауторитет у домену међународног права о деци. Конвенција је из много разлога јединствен међународни уговор. Пре свега, први је међународноправни документ којим је универзално прихваћена дефиниција детета. У сваком случају, Конвенција је најприхваћенији међународни уговор у области људских права. Осим што је први међународни документ који обухвата сва људска права, Конвенција је иновативна пошто успоставља нека нова и изазовна права, као што су право детета да изрази своје мишљење и право детета жртве свих облика експлоатације на физички и психолошки третман и интеграцију.

Недовољно јасне одредбе о појединим правима детета или оне које су превише општег карактера су прецизиране и кроз рад надзорних тела успостављених међународним уговорима. Комитет за права детета, надзорно тело успостављено Конвенцијом о правима детета, је до сада усвојио тринаест Општих коментара који тумаче одређене одредбе Конвенције.⁹² И бројни општи коментари других уговорних тела се у целини или делимично односе на права детета. Општи коментари нису правно обавезујући за државе али представљају ауторитет у одређеној области. Захваљујући Општим коментарима, државе, стручњаци, родитељи и сама деца имају својеврсно упутство за разраду, боље разумевање и стварње услова за пуну реализацију права.

Факултативним протоколом уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији предвиђено је да ће државе уговорнице забранити продају деце, дечију проституцију и дечију порнографију. Протокол прецизира које се радње требају инкриминисати, предвиђа помоћ државе деци жртвама у складу с овим Протоколом, правну помоћ између држава, и да сваке две године подносе извештај Комитету за права детета. Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о учешћу деце у оружаним сукобима, налаже државама уговорницама да на сваки начин онемогуће лицима која нису напунила 18 година учествују директно у ратним непријатељствима, и да сваке две године подносе извештај

⁹² Доступно на: cpd.org.rs

Комитету за права детета. Генерална скупштина УН је 2011. године усвојила Трећи факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета. Њиме се уводи могућност подношења индивидуалних представки и међудржавних саопштења Комитету за права детета. Индивидуална представка може бити поднета било од стране жртве кршења права детета или групе жртава. Уколико је поднета од стране других субјеката, неопходно је да је представка поднета у име жртве и са њеним пристанком. Ипак, постоји могућност изостанка пристанка, уколико подносилац докаже оправданост такве ситуације нпр. уколико неко поднесе представку у име бебе или детета мале старости.

Остали важнији међународноправни акти о правима детета

Конвенција бр. 138. о минималним годинама старости за заснивање радног односа, донета 1973. године у оквиру Међународне организације рада (МОП), обавезује сваку државу потписницу да спроводи националну политику чији је циљ да се обезбеди ефективно укидање рада деце и да се прогресивно померају минималне године старости за заснивање радног односа или рада у складу са потпуним физичким и менталним развојем омладине. Ова конвенција сугерише да минималан број година за заснивање радног односа не би смео да буде испод 15. Конвенција бр. 182. о најгорим облицима дечјег рада, усвојена 1999. године такође у оквиру МОП-а, захтева да свака чланица која ратификује ову конвенцију предузима хитне и ефикасне мере како би обезбедила да се најгори облици дечјег рада под хитно забране и елиминишу. Конвенцијом је прецизирано шта се има сматрати најгорим облицима дечјег рада.

Конвенција против дискриминације у васпитању и образовању, усвојена 1960. године под окриљем УНЕСКА, утврђује да у сврху ове конвенције израз *дискриминација* обухвата свако разликовање, искључивање, ограничавање или давање предности засновано на раси, боји коже, полу, вери, политичком или неком другом уверењу, националном или социјалном пореклу, економском статусу или рођењу, са циљем оспоравања или угрожавања права на једнакост у васпитању и образовању, нарочито:

а) оспоравање било којој особи или групи приступ било којој врсти или степену васпитања и образовања;

б) ограничавање било које особе или групе на нижи васпитно-образовни стандард;

ц) оснивање или одржавање одвојених васпитно-образовних система или установа за особе или групе, изузимајући случајеве предвиђене одредбама члана 2. ове Конвенције,

д) довођење било које особе или групе у положај који је неспојив с људским достојанством.

У овој конвенцији израз „васпитање и образовање” односи се на све врсте и степене васпитања и образовања и обухвата приступ васпитању и образовању, васпитно-образовни стандард и квалитет, те услове у којима се васпитање и образовање спроводи.

Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом из 2000. године, познат и као Палермо протокол, допуњава Конвенцију УН против транснационалног организованог криминала. У овом протоколу је наведено да је његова сврха између осталог превенција и борба против трговине људским бићима, уз поклањање посебне пажње женама и деци.

Као важан међународни документ овде треба споменути и Конвенцију Савета Европе о заштити деце од сексуалног искориштавања и сексуалне злоупотребе из 2007. познату и као Ланзароте конвенција. Према подацима који долазе из земаља Европске уније произилази да је свако пето дете жртва неког облика сексуалног насиља, а свака четврта девојчица и сваки шести дечак су имали искуства која се односе на сексуално злостављање, због чега је Савет Европе припремио тзв. Ланзароте конвенцију, која представља први међународни инструмент који сексуално злостављање деце третира као злочин, без обзира на то где је и ко га је починио – у кући, институцијама које брину о деци, путем мреже организованог криминала или путем интернета. Занимљиво је да је ова конвенција отворена за све државе света а не само чланице Савета Европе и до сада је је ратификовало 48 држава.⁹³

⁹³ Доступно на званичној интернет страници Савета Европе: coe.int

Закључак

Деца представљају друштвену категорију којој је од стране друштва потребна посебна заштита у сваком погледу. Она су по природи ствари физички и психички инфериорна у односу на одрасле особе, те због тога њихова права не могу бити заштићена у оквиру општих норми које важе за све људе, већ је неопходно да се то остварује кроз норме које су прописане посебно за децу. Деца су један камен темељац и будућност сваког друштва, и од њиховог квалитета живота, формирања, образовања, васпитања умногоме зависи какво ће то друштво бити. У свету постоје многи проблеми који великом броју деце онемогућавају чак и минималне услове за нормалан живот. Пре свега многа деца су жртве породичних проблема, разних злоупотреба и искориштавања, где су њихова права угрожена. Милиони деце гладују, раде непримерене послове, учествују у ратним сукобима. На међународном нивоу је већ почетком двадесетог века препозната потреба за међународноправним регулисањем одређених права детета, због неких прекограничних случајева, додуше штуро. Касније, нарочито након Другог светског рата, настављено је са међународноправним нормирањем дечјих права, кроз одредбе међународних аката о заштити општих људских права и аката о посебној заштити одређених права детета. До данас по том питању је донет велики број међународних конвенција, од којих је најзначајнија Конвенција о правима детета из 1989. године, која је креирала каталог дечјих права и увела одређене правне стандарде. Али ту су и многе друге исто тако важне конвенције, донете пре и после Конвенције о правима детета, којима се забрањује свака злоупотреба и искориштавање деце, отмица и трговина децом, а исто тако регулише и материја старатељства, издржавања и усвојења деце, меродавно право и сл. Поред конвенција, донесени су и попутни међународни акти у форми протокола и општих коментара којима се прецизирају и разрађују одредбе конвенција. У наведеним међународним актима утврђене су процедуре за остварење права детета, што доприноси томе да они не остану само мртво слово на папиру. На основу анализе садржаја тих међународних правних аката може се закључити да је до данас учињен велики напредак у међународном регулисању свих аспеката дечјих права што би се требало позитивно одразити на остваривање права детета у националним законодавствима, јер у суштини међународноправни акти су ефикасни само уколико се примењују у појединачним државама, а државе су потписивањем међународних аката обавезане да их примењују. У будућности акценат треба ставити на што већу примену у пракси међународних правних аката који регулишу права детета.

Литература

1. Benedek, W. i Nikolova, M. (2005). Razumevanje ljudskih prava: priručnik o obrazovanju za ljudska prava. Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beogradski centar za ljudska prava.
2. Ђорђевић, С. (2012)., ТРЕЋИ ФАКУЛТАТИВНИ ПРОТОКОЛ УЗ КОНВЕНЦИЈУ О ПРАВИМА ДЕТЕТА. ЗАШТИТА ЉУДСКИХ И МАЊИНСКИХ ПРАВА У ЕВРОПСКОМ ПРАВНОМ ПРОСТОРУ, LXII, стр. 505-521. Ниш.
3. Заштитник грађана, Повереник за заштиту равноправности (2011). ПРАВА ДЕТЕТА У МЕЂУНАРОДНИМ ДОКУМЕНТИМА, уредница Невена Вучковић Шаховић. Београд. Преузето са:
https://www.ombudsman.rs/attachments/2145_PDFPrava_detet_u_medjunarodnim_dokumentimaF.pdf
4. Јанковић, Б. И Радивојевић, З. (2011). Међународно јавно право. Ниш: Пунта.
5. Марјановић, Ђ. С. (2014). Заштита деце у хаџким конвенцијама о међународном приватном праву. Докторска дисертација. Правни факултет Универзитета у Нишу.
6. Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине, СМЈЕРНИЦЕ ЗА ПРОЦЈЕНУ И УТВРЂИВАЊЕ НАЈБОЉЕГ ИНТЕРЕСА ДЈЕТЕТА, ВОДИЧ ЗА ПРОФЕСИОНАЛЦЕ. Преузето са: https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2019020112314016eng.pdf
7. Hirsch Ballin, E.M.H. (1999). Children as world citizens. *Globalization of child law. The Role of the Hague conventions* (eds. Sh. Detrick, P.Vlaardingerbroek), pp. 7-13. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.

Међународноправни извори

1. Декларација УН о правима детета (1959)
2. Женевска декларација о правима детета (1924)
3. Конвенција о старатељству над малолетницима (1902)
4. Конвенција о меродавном праву за обавезе издржавања деце (1956)
5. Конвенција о признању и извршењу одлука о издржавању деце (1958)
6. Конвенција о надлежности органа и меродавном праву у материји заштите малолетника (1961)
7. Конвенција о надлежности, меродавном праву и признању одлука о усвојењу (1965)
8. Конвенција о меродавном праву за обавезе издржавања (1973)
9. Конвенција о признању и извршењу одлука о обавезама издржавања (1973)
10. Конвенција о грађанскоправним аспектима међународне отмице деце (1980)
11. Конвенција о заштити деце и сарадњи у области међународног усвојења из (1993)
12. Конвенција о надлежности, меродавном праву, признању и извршењу одлука и сарадњи у материји родитељске одговорности и мера за заштиту деце (1996)
13. Конвенција о међународном остваривању издржавања деце и других облика породичног издржавања (2007)
14. Конвенција о правима детета (1989)
15. Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена (1979)
16. Конвенција о правима лица са инвалидитетом (2006)
17. Конвенција бр. 138. о минималним годинама старости за заснивање радног односа (1973)
18. Конвенција бр. 182. о најгорим облицима дечјег рада (1999)
19. Конвенција против дискриминације у васпитању и образовању (1960)
20. Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искориштавања и сексуалне злоупотребе (2007)
21. Међународном пакт о грађанским и политичким правима (1966)
22. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (1966)
23. Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом (2000)
24. Протокол о меродавном праву за обавезе издржавања (2007)
25. Трећи факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета (2011)
26. Универзална декларација о људским правима (1948)
27. Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији (2000)
28. Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о учешћу деце у оружаним сукобима (2000)

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE CHILD

Summary: *Looking at the age structure of people, children represent the most vulnerable group, physically weaker and mentally immature than adults. Because of that, they are often the object of abuse, physical, mental and legal. Children are often the subject of human trafficking, sexual exploitation and abuse, labor exploitation, and abuse for war purposes. In addition, they are in migrant groups. All such situations in children who find themselves in them cause trauma, impairment of mental and physical health, integrity and development, and ultimately often death. It is understandable that this requires finding solutions that would prevent and eliminate such conditions, and this can only be achieved by creating a legal framework through which child protection will be realized. This problem has long been recognized at the level of the international community. Till today, international human rights law has resulted in a large number of treaties and other international legal acts, in which the child, fully justified, has a special place. These international legal acts result in legally binding norms that protect the rights, personality and integrity of the child as an individual of society. This paper will present the achievements of international law in creating a legal framework for the protection of the rights of the child.*

Keywords: *International law, child, rights of the child, international conventions.*

INFANTILISM DEVELOPMENT PROBLEMS AND RESPONSIBILITY FORMATION IN MODERN ADOLESCENTS AND YOUNG PEOPLE

Olga B. Mikhailova

*Department of Psychology and Pedagogics, Peoples' Friendship University of Russia (RUDN University), Moscow, Russia
e-mail: olga00241@yandex.ru*

Abstract. *Responsibility is one of the main characteristics of a mature person. In the 21st century, in the era of increasing infantilism, one of the important areas in modern psychology and pedagogy is the problem of responsibility formation and development in adolescents and young people. There are various hypotheses about the emergence of infantile and irresponsible behavior and their manifestations in childhood and adulthood. The strength of society is the strength of the individuals who make it up, so in modern science it is important to identify the causes of social infantilism and introduce technologies for its prevention and correction.*

Based on the theoretical analysis, the paper examines the dominant symptoms of the infantilism development (irresponsibility, mental discomfort, loneliness, sexual behavior violation, narcissism and gender chauvinism) and their manifestations in different age periods. The forms of irresponsibility in adolescents and the causes of their occurrence in different age periods are presented in detail. According to the author, the main reasons for infantilism development in adolescent and youth environment are: 1) the lack of collective education and the low influence of teachers, psychologists and educational environment in general on the individual's development; 2) a pronounced style of pedagogy of freedom, provoking selfishness development; 3) delegation of responsibility for education exclusively to the family in the absence of psychological and pedagogical support for family relations; 4) deformation of the family relations model against the background of falling birth rates, shifting gender roles and family values.

For the prevention and correction of infantilism among adolescents and young people, specialists in the sphere of modern education need to conduct systematic diagnostic work with the family and pay close attention to the introduction of practical technologies for the prevention of irresponsible behavior among younger schoolchildren and adolescents. In addition, it is necessary to introduce psychological and pedagogical education of the younger generation on the issues of individual self-development, self-education and self-realization.

Key words: *infantilism, responsibility formation, adolescents, young people.*

Introduction

The young generation of any country is the main reserve for the state development. It is no accident that the society power is made up by the strength of its personalities. Therefore, modern education, which is experiencing the traditional system breakdown against the tsunami of the upcoming digitalization, is facing an acute question of how to preserve the viable resources of the future human capital in the society. Traditionally, the markers of a mature personality are responsibility, independence, freedom (economic, too), social activity, moral reliability, adequacy (the formed individual's identity with the society), professional and personal development and self-realization. Accordingly, the characteristics of an immature person are: 1) irresponsibility, lack of independence, economic dependence, social passivity, marginality, immorality, creative stagnation, professional and personal degradation.

The problem of developing psychological maturity and the problem of infantilism have been bothering society for a long time. Legends and fairy tales belonging to many peoples all over the

world describe important character traits of a mature person. The complex ecological, political and socio-economic environment that has surrounded people for thousands of years, the struggle for survival in a confrontation with nature, the large family and the translation of universal values in popular culture contributed to the young generations' maturity and independence development.

The young people's infantilism began to develop rapidly in the 20th century, especially in its second half. Undoubtedly, this was influenced by technological progress, transformation of the family institution, family values, men and women's socio-psychological role in family relations. Currently, the main reasons for infantilism development in the adolescent and youth environment are:

- 1) the lack of collective education and the little influence of teachers, psychologists and the educational environment as a whole on the personal development;
- 2) a pronounced style of pedagogics of freedom, provoking egoism flourishing;
- 3) delegating responsibility for education exclusively to the family in the absence of psychological and pedagogical support for family relations;
- 4) deformation of the family relations model against the background of a falling birth rate, shifting gender roles and changed family values.

Literature overview and analysis of theories

A. P. Chekhov was probably the first who brilliantly described female infantilism: in his story "The Hopper", written in 1891, the writer highlighted the main personal characteristics of infantilism in the female image and showed the fatal consequences of the union of a hyper-responsible husband with an infantile wife. The author for the first time illustrated that infantilism is terrible not only with its parasitism, but also with its desire to psychologically harm close people who demonstrate personal maturity and responsibility. The global problem that A. P. Chekhov raises is that an infantile person will not only live at the expense of a donor economically, but he/she will also hate the donor for his success and ambition, he/she will humiliate, use the donor and enjoy systematic psychological violence (Chekhov, 1986). One of the topical issues of personal development research is the question of how and when infantilism is formed?

Traditionally, the personality development is influenced by three global factors: heredity, environment and upbringing. Numerous experiments that nature has conducted on humans prove that a child can perfectly adapt to the environment of animals, but the longer it stays there, the more rapidly it loses the ability for personal development. Therefore, it is the environment that is the leading factor affecting the future generations' features and qualities. The translator of the environment is culture. Everything that is not nature, everything human-created in a broad sense is culture.

In her work "Configuration of Cultures", written in 1932, the American researcher Ruth Benedict identifies culture and personality. She claims that culture is the personality of society (Benedict, 1974). Margaret Mead, comparing the adolescence of American women and girls from the island of Samoa, came to the conclusion that puberty in traditional cultures is conflict-free (Mead, 2004). R. Benedict noted with concern that it is difficult for a modern teenager of the 30s of the 20th century to approach the adult world (Benedict, 2006).

At the end of the 20th century, the American psychologist Dan Kiley published a work on Peter Pan syndrome. Peter Pan syndrome is a term in psychology used to describe a socially immature adult. The term has been informally used by both non-professionals and some professionals in popular psychology after the publication of Dr. Dan Kiley's book "Peter Pan Syndrome: Men Who Never Grew Up" in 1983 (Kiley, 1983).

His book became an international best seller and led to a wave of copycat pop-psychology books. Kiley got the idea for "The Peter Pan Syndrome" after noticing that, like the famous character in the J. M. Barrie play, many of the troubled teenage boys whom he treated had problems growing up and accepting adult responsibilities. This trouble continued into adulthood.

Dan Kiley draws attention to the fact that the study of the fairy tale about Peter Pan reveals not only an instructive allegory, but also a rather sad picture to the psychologist. Neither parents nor other loving close people realize that many children are steadily following Peter Pan's path. Thousands, maybe hundreds of thousands of young people are afraid of adulthood and this fear doesn't let them leave their childhood. Some of them eventually overcome their fears, but many remain in the ranks of so-called "lost children". If A. P. Chekhov draws a portrait of female infantilism and irresponsibility in

his story "The Hopper", then James Barry, and after him Dan Kiley, skillfully reveal the typical features of infantilism in its male representation. At the end of the twentieth century, the problem of infantilism developing in the society became obvious.

In the 19th century, a new type of infantilism state description appeared in the Japanese version — the hikikomori phenomenon. The term became widespread due to the 1998 publication of the book by the Japanese psychiatrist Saito Tamaki "Hikikomori: Endless Teenage Years" (Saito, 2013) Hikikomori are young people who have deliberately isolated themselves from others and are striving for complete social isolation (they may choose not to leave their homes for years). At the same time, hikikomori's decisions are not related to mental pathologies. They do not study, do not work and are dependent on their parents. Hikikomori is in the most general sense "a person without values". Such young people often completely go into virtual reality. The term Hikikomori, along with the abbreviated Americanized name "hikki", refers to people who are found not only in Japan. Yet, it is already obvious that in popular and scientific literature they are called exactly this way, in the Japanese manner (Hayakawa, K., Kato, T.A., Watabe, M., et al., 2018).

In Japanese, hikikomori is a designation for those who voluntarily stay in solitude: they are drawn inside (into themselves, into a shelter, to a specific place in a house or apartment), not outside, not towards other people, even the closest ones. Society scares the hikikomori, they become reclusive and voluntarily refuse to fulfill the society expectations — such as helping their elders, studying or working for a living. At the same time, they are not mentally retarded and do not have mental illnesses that prevent communication. It is believed that most hikki experience discomfort and stress from their own weakness and low resilience, they are oppressed by the inability to return to the Confucian lifestyle, traditional for the Japanese family. Being unable to bring the image of the "Self" and the "ideal Self" closer together, they are ready to "admit being defeated without even entering a fight" (Bowker, 2016).

The Hikikomori phenomenon has cultural and historical roots in Japan. Historically, loneliness for the Japanese is a manifestation of asceticism and self-knowledge. Therefore, interest in the ancient cult of hikki hermits has been renewed in Japan since the 70s of the last century. They write books, make anime films and programs about Hikikomori. There are special groups for helping hermit people. However, the socially determined reasons for the appearance of hikikomori lie in the traditional way of Japanese society, in a system of strict rules and standards that every Japanese citizen must comply with. A prestigious education is a secure future for a Japanese, so parents often require their children to score high on tests in secondary and high school (in junior school, they don't get marks). To school classes (they last up to 4 p.m.), daily classes in sports clubs are added and last till 6 pm (if the child does not show significant achievements in sports, he/she shames the family) and classes at the school of additional education (Nagornova, 2018).

For young generations, living with parents is recognized as a risk factor for the hikikomori pattern development, which hinders normal psychosocial development, in particular, the development of autonomy, and can also lead to the psychological addictions. Refusal to communicate even with the closest people speaks in most cases about the lack of a sense of attachment, low self-esteem and self-doubt, insufficient formation of communication skills, which acts as an obstacle in interactions with both peers and elders. Of course, the hikikomori phenomenon can be considered as one of the variants of Peter Pan syndrome manifestations.

According to Russian authors, A. E. Voiskunskiy and G. U. Soldatova it is digital technologies that contribute to the Japanese Hikikomori escapism's transformation into a truly international, global phenomenon. As already noted, many non-Japanese people show their willingness to demonstrate the hikki worldview and behavior. For example, a recent empirical paper investigated the differences between hikikomori from the United States and from Australia, who play computer games and demonstrate psychological dependence on computer-gaming activity (Voiskunskii, & Soldatova, 2019). The hikikomori's tendency to develop psychological dependence on the Internet is assumed by many experts.

The availability of digital technologies has significantly transformed the life of the international Hikikomori community — traditional socialization, which they mostly neglected, has been replaced by a more acceptable digital socialization for them, which allows them to become even more social in the new "digital sociality" than in the pre-digital era. Hikikomori hermits now have the opportunity to watch movies (including their favorite anime cartoons), play computer games (including online

multiplayer games that require coordinated actions of large groups of players), find each other on social networks (presumably closed) and communicate, exchanging impressions and experiences. Nevertheless, they rigidly build borders and minimize contacts. The lifestyle they adopted has become widely known to the younger generations thanks to the Internet, so there is a certain fashion among young people for this style and for the adoption of "hikikomori" term as a self-designation.

We find another psychological portrait of the of infantilism manifestations in modern youth in the "kidult" phenomenon description. According to experts, kidult, as a phenomenon, does not have a specific progenitor; the word was formed from two English words – "kid" and "adult" (Karpov, 2020). . Despite the fact that many experts explaining this phenomenon refer to appearance, the essence of the kidult origin is attributed rather to the problems of psychiatry and pathologies of human social interaction.

Kidult is not a recluse: he/she can be quite successful in everyday life, easily start a family and get a high-paid job. The question lies in the motivation of his/her actions – a person experiencing delayed maturation syndrome does not see priorities in career growth or expanding their own social ties, all these are just means to ensure the need for preserving the stage of "childhood". Many researchers pay special attention to appearance – since kidults retain behavioral patterns characteristic of adolescents, which is also expressed in clothing. Bright colors, prints and contrast distinguish kidults from the general mass of people (Runakova 2015; Karpov, 2020).

It is worth noting that the listed criteria are not distinctive features only of people with delayed maturation syndrome, modern reality tends to move away from both the standards of behavior and appearance. When analyzing the phenomenon of kidult, a more correct name is often used — the syndrome of delayed maturation. The problematic questions remain: when will such a person grow up? and will it happen at all? We will try to analyze the features of infantilism formation in modern adolescents and young men in ontogenesis.

Discussion

An alarming symptom of infantilism is absence of the desire to grow up. Analyzing Dan Kiley and many other researchers' work, it should be assumed that there are six main symptoms of infantilism that parents, teachers and psychologists working with children should pay attention to: 1) irresponsible behavior; 2) mental discomfort; 3) loneliness and hidden fears; 4) mixing of sexual roles; 5) narcissism; 6) gender chauvinism. According to Dan Kiley, all these symptoms develop gradually in the age period from 10 to 22-24 years old (Kiley, 1983).

Irresponsible behavior becomes habitual around the age of 10-11 years. This is the period when a teenager consciously begins to use irresponsible behavior strategies. It should be noted that the faces of this behavior are very diverse and depend on the temperament and character, as well as the circumstances in which this behavior strategy is demonstrated. There are at least four variants of adolescent irresponsible behavior that need to be corrected as early as possible.

The first type of behavior is "angel". The teenager skillfully uses the emotions of innocence and self-pity. The demonstration of this kind of sufferer and offended innocence, complaints about ill health and the severity of life are emotional tools in the implementation of such a behavior strategy. The teenager uses parental love, care and guardianship to justify his behavior.

The second type of behavior, "bully", is an aggressive strategy of irresponsible behavior implemented by the principle of "attack is the best defense". Knowing that few will be able to withstand his/her rudeness and aggressiveness, the teenager openly resists performing the duties. They often resort to emotional blackmail and try to be the first to exert psychological violence. In fact, this behavior hides self-doubt and low self-esteem.

"Deafblind" is the third strategy of irresponsible behavior based on ignoring requests and demands and postponing chores. "I forgot what you told me", "I didn't see your message", "I have no idea of how it happened...", "I will do it later." When this strategy is being implemented, parents are worried that the child has mental problems, but this is far from the truth. It's just a convenient position to avoid one's responsibilities.

Another strategy of irresponsible behavior can be called "sweetie". Such a teenager is quite sociable and willingly offers his help to strangers, but he does nothing in his own family and does not help anyone. It is difficult to take offense at him: not that he refuses to help, but he needs to be

reminded many times. Helping others is considered as compensation for one's inaction in one's own family. This behavior strategy is the most difficult to correct, because responsibility and care are periodically manifested, but it is not aimed at close people who really need help and care.

Thus, as early as at the age of 10, teenagers skillfully mask their strategies of irresponsible behavior and acquire the skills of its conscious use. In the future, other symptoms begin to develop, which we wrote about earlier. One symptom will complement the other and infantilism is developing more and more actively.

Let us highlight the main topical questions that modern science needs to answer: 1) what affects infantilism development most?; 2) can strategies of irresponsible behavior be inherited?; 3) why do hyper-responsible parents develop infantile children and vice versa, infantile and irresponsible parents develop responsible children?; 4) what methods of correcting infantile behavior are most appropriate and how does the environment affect the infantilism formation?

Conclusion

For individual stable psychological boundaries, responsibility and activity to be formed, it is necessary to have an effective communication system between the individual, family and society. For the effective functioning of the education system, as the main channel for cultural meanings transmission, an active, dialogical interaction between home education, the state education system and the real socio-cultural context should be ensured.

The following should be highlighted as modern preventive measures against infantilism development among adolescents and young people:

- 1) the formation of a pedagogical and social environment that stimulates social activity and young people\ adolescents' social intelligence development;
- 2) the revival of methods of collective and labor education in the educational process, which forms the independence and influence the development of the personality in a group of peers;
- 3) educational, psychological and pedagogical assistance of the society to the family (especially single-parent families) in the diagnosis and prevention of infantilism in the practice of family education;
- 4) creating conditions for the real self-realization of young people here and now in order to prevent them from leaving for mythological worlds (the world of virtual games, digital reconstructions of communication, drugs, illusions, artificially created subcultures);
- 5) the formation of aspiration for independence (including financial one), first of all, developing self-confidence, capabilities and abilities;
- 6) supporting the culture of family relations at the level of the state and society, supporting large families, the decisive role and responsibility of the father as a regulator of legal family relations and the rules of upbringing in the family;
- 7) development and implementation of digital security methods; countering Internet addiction in the educational process in order to promote a creative not a playing person;
- 8) the introduction of self-learning and self-developing subjects (primarily, Psychology) based on the principle of natural conformity in order to develop the younger generations in unity with nature and forming responsibility for their own lives and the lives of other people on the Earth into the practice of teaching adolescents and young people.

References

- Bakulina, A.S. (2015) Kidalt phenomenon in the modern world. *Topical issues of social and psychological research*, 28-36.
- Benedict, R. (1974). *The Chrysanthemum and the Sword. Patterns of Japanese Culture*. NY: Scarborough
- Benedict, R. (2006). *Psychological types in the cultures of the US Southwest . Anthology of cultural research*. Interpretations of culture. Saint Petersburg: Saint Petersburg University

- Bowker, M.H. (2016). Hikikomori as disfigured desire: Indulgence, mystification, and victimization in the phenomenon of extreme social isolation in Japan. *Journal of Psycho-Social Studies*, 9 (1), 20—52.
- Chekhov, A.P. (1986). *The Hopper*. Complete works. V.8. Moscow Science.
- Hayakawa, K., Kato, T.A., Watabe, M., et al. (2018). Blood biomarkers of Hikikomori, a severe social withdrawal syndrome. *Scientific Reports*, 2018. 8 (1): 2884. doi:10.1038/s41598-018-21260-w
- Karpov, V.A. (2020). Kidaltism as a social phenomenon. *Family interaction with other social institutions as an opportunity to overcome sociocultural threats in Russia*. 33-34.
- Kiley, D. (1983). *The Peter Pan Syndrome: Men Who Have Never Grown Up*. Avon Books. Publisher: Dodd Mead.
- Runakova, P. O. (2015). Kidalt as an update from the phenomena of modern society.
- Mead M. Male and female: a study of the sex issue in a changing world. Moscow : ROSSPEN, 2004.
- Nagornova A.Yu.(2018). Characterization of the values of Japanese youth and hikikomori syndrome. *Social competence*, 3(3),84–88.
- Saito T., 2013. *Hikikomori: Adolescence without End*. Univ. of Minnesota Press
- Voiskunskii, A.E & Soldatova G.U.(2019).Epidemic of Loneliness in a Digital Society: Hikikomori as a Cultural and Psychological Phenomenon. *Konsul'tativnaya psikhologiya i psikhoterapiya [Counseling Psychology and Psychotherapy]*, 27, 22-43. doi: 10.17759/cpp.2019270303

PROBLEMI RAZVOJA INFANTILIZMA I FORMIRANJE ODGOVORNOSTI KOD ADOLESCENATA I MLADIH DANAS

Olga B. Mikhailova
Odsjek za psihologiju i pedagogiju,
Ruski univerzitet prijateljstva naroda (Univerzitet RUDN), Moskva, Rusija
e-mail: olga00241@yandex.ru

Sažetak: *Odgovornost je jedna od glavnih karakteristika zrele osobe. U 21. stoljeću, u eri sve većeg infantilizma, jedno od važnih područja moderne psihologije i pedagogije je problem formiranja i razvoja odgovornosti kod adolescenata i mladih. Postoje razne hipoteze o pojavi infantilnog i neodgovornog ponašanja i njihovim manifestacijama u djetinjstvu i odrasloj dobi. Snaga društva je snaga pojedinaca koji ga čine, pa je u modernoj nauci važno prepoznati uzroke socijalnog infantilizma i uvesti tehnologije za njegovo prevenciju i korekciju. Na osnovu teorijske analize, rad istražuje dominantne simptome razvoja infantilizma (neodgovornost, mentalna nelagoda, usamljenost, kršenje seksualnog ponašanja, narcizam i rodni šovinizam) i njihove manifestacije u različitim dobnim periodima. Detaljno su predstavljene oblici neodgovornosti kod adolescenata i uzroci njihovog nastanka u različitim dobnim periodima. Prema autoru, glavni razlozi za razvoj infantilizma u adolescentnom i omladinskom okruženju su: 1) nedostatak kolektivnog obrazovanja i nizak utjecaj učitelja, psihologa i obrazovnog okruženja općenito na razvoj pojedinca; 2) izražen stil pedagogije slobode, izazivajući razvoj sebičnosti; 3) delegiranje odgovornosti za obrazovanje isključivo na porodicu u odsustvu psihološke i pedagoške podrške porodičnim odnosima; 4) deformacija modela porodičnih odnosa u pozadini pada nataliteta, promjena rodni uloga i porodičnih vrijednosti. Za prevenciju i korekciju infantilizma među adolescentima i mladima, stručnjaci u sferi suvremenog obrazovanja trebaju provoditi sustavni dijagnostički rad s porodicom i obratiti veliku pažnju na uvođenje praktičnih tehnologija za prevenciju neodgovornog ponašanja kod mlađe školarce i adolescenta. Pored toga, potrebno je uvesti psihološko i pedagoško obrazovanje mlađe generacije o pitanjima samorazvoja, samoobrazovanja i samoostvarenja pojedinca.*

Ključne riječi: infantilizam, formiranje odgovornosti, adolescenti, ljudi.

НОВИ МОДАЛИТЕТИ ПРЕПОЗНАВАЊА И РАДА СА НАДАРЕНОМ, ТАЛЕНТОВАНОМ И ИЗВРСНОМ ОМЛАДИНОМ

Милица Јовичић⁹⁴, пројект менаџерица

*мр Илија Трнинић⁹⁵, докторанд Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци
„Репетиум мобиле – Институт за развој младих и заједнице“ Бања Лука*

Апстракт: Таленат је појам који је дуго кориштен у говору када су описивани појединци са изузетно развијеном једном специфичном способношћу. Најчешће су то постигнућа у области музике, математике, шаха и слично. У посљедње вријеме све се више говори, а и искуства су показала да је потребно фокус и терминолошка поимања да усмјеримо на рад са заинтересованом и мотивисаном омладином, а не нужно са надареном и талентованом. Радом са заинтересованом и мотивисаном омладином дајемо тежиште и нагласак на подстицају и откривању склоности и талената према одређеним специфичним областима. Управо у раду са таквим младим људима стављамо тежиште и нагласак на подстицају и откривању склоности и талената према одређеним специфичним областима. Дакле, мотивисаним и заинтересованим за неку област треба обезбиједити додатни рад и окружити их онима који се том облашћу већ баве, који имају ентузијазам, жељу за то знање пренесу и дати им идеалне услове за рад. У раду ће бити представљен модалитет рада са таквим групама младих, али и са професионалцима који учествују у идентификацији младих талената у Републици Српској од 2016. године до данас.

Кључне ријечи: таленти, млади, надарени, идентификација, иновације

Терминолошка анализа

Када се говори о изврсности, често се чују појмови као што су креативност, стваралаштво, интелигенција, способности, геније, „чудо од дјетета“ и таленат. Таленат је појам који је дуго кориштен у говору када су описивани појединци са изузетно развијеном једном специфичном способношћу. Најчешће су то постигнућа у области музике, математике, шаха и слично. Према Чудина–Обрадовић (1990), појам таленат има три значења: 1) манифестована даровитост, док је потенцијална даровитост оно што данас називамо даровитост, 2) нижи степен интелектуалне даровитости, док је виши степен такве даровитости оно што, такође, данас називамо даровитост, 3) специфична даровитост, односно способност за висока постигнућа на специфичним подручјима. Данас се термин таленат користи искључиво у трећем значењу, према наведеној ауторици. Међутим, она у својим каснијим дјелима наводи да је таленат понекад синоним за даровитост, али када је ријеч искључиво о високом учинку у одређеној области и то реализованом учинку. Тада се сматрало да је даровитост потенцијал, а таленат манифестација даровитости. Међутим, данас је направљено јасно разликовање између појмова даровитост и таленат, гдје даровитост обухвата високо постигнуће у једној или више области захваљујући високим интелектуалним способностима, мотивацији и креативности, док је таленат високо постигнуће у једној специфичној области, што не укључује нужно високе интелектуалне способности.

Рензули (1978) истиче да управо захваљујући способностима креативности даровита особа постаје стваралац, јер ако има само развијене или високе интелектуалне способности и

⁹⁴ milica.jovicic.pm@gmail.com

⁹⁵ ilija_trninic@blic.net

посвећеност задатку, таква особа ће, вјероватно, бити изузетан професионалац у својој области, али никада неће помјерити границе у науци којом се бави или створити дјело у умјетности које ће битно утицати на развој друштва и културе. Захваљујући креативности, даровити стварају продукте (теорије, романи, формуле, патенте, слике и тако даље) који утичу на промјену, а самим тим и на развој друштва. Како бисмо омогућили адекватне услове за рад и са даровитим и са талентованим младим људима, одлучили смо се за појам изврсност, који у своју дефиницију укључује обје категорије младих. Појам изврсност представља консензусом одређен појам, који обједињује обје категорије младих (даровите и талентоване) са оствареним високим постигнућем у једној или више специфичних области. Настојећи да уведу ред у добијене резултате бројних истраживања, стручњаци су се одлучили за консензус на одређена питања око природе изврсности (било да је ријеч о даровитости или таленту). Тако су се међу тим питањима наша и слједећа два: 1) Да ли је изврсност општа или специфична? 2) Да ли је манифестна или је ријеч о потенцијалу? Аутори су заузели званичан став да се о изврсности може говорити искључиво ако постоји њена манифестација, а не потенцијал, као и да је она специфична, а не општа (Рензули, Ј.С. Реис, С.М. 1985:60:180-184:261). У одређењу појма изврсности и ми ћемо се држати научног става и препознавати изврсност на основу манифестације и специфичности.

У посљедње вријеме све се више говори, а и искуства су показала да је потребно фокус и терминолошка поимања да усмјеримо на рад са заинтересованом и мотивисаном омладином, а не са надареном и талентованом. Радом са заинтересованом и мотивисаном омладином дајемо тежиште и нагласак на подстицају и откривању склоности и талената према одређеним специфичним областима.

Основа за рад

Уставни основ за доношење правног акта који третира и регулише област надарености, талентованости и изврсности младих садржан је у Амандману XXXII, члан 68. тачка 12. Устава Републике Српске (29/92), према којој Република уређује и води бригу о дјечи и омладини, и тачка 18. Устава Републике Српске, према којој Република Српска уређује и обезбјеђује друге односе од интереса за Републику у складу са Уставом. На основу члана 11. Закона о омладинском организовању („Службени гласник Републике Српске“, бр. 98/04, 119/08 и 1/12), брига о омладини је од општег интереса за Републику Српску. Општи интерес се остварује уређивањем и стварањем услова за омладинско организовање и бригу о омладини, то јест доношењем и реализацијом утврђеног документа омладинске политике на нивоу Републике и јединица локалне самоуправе.

Министарство породице, омладине и спорта у Влади Републике Српске израдило је, а Народна скупштина Републике Српске усвојила Омладинску политику Републике Српске за период 2016 - 2020. годину са свим анализама, мјерама и акционим плановима међу којима је једна од области која се третира овим документом и област „Изврсност“. Ово Министарство је у протеклим годинама подржавало и реализовало разне активности које су подразумевале рада са наставницима на препознавању даровитих и талентованих те директан рад са надареном, талентованом и изврсном омладином. Уз то, Министарство је покренуло кампању промоције талентованих младих у одређеним областима (спорт и волонтеризам) приказујући младе у видео спотовима. Кампања има назив „Волим Српску“.

У посљедњих неколико година одређене институције као што су Министарство просвјете и културе у Влади Републике Српске, Републички педагошки завод те Предсједница Владе Републике Српске, у јавности су износили тврдње да се озбиљно ради на успостављању одређених капацитета за рад са талентима и даровитима.

Јавност је била информисана да се ради на отварању Центра за таленте према важећем закону (https://www.rpzrs.org/index.php?option=btg_novosti&catnovosti=&idnovost=766). Такав центар требао је да буде смјештен на територији општине Теслић, недалеко од манастира Липље. Такође, било је у плану да се ради на развоју и изградњи капацитета недалеко од Требиња, а

постоји и иницијатива о изградњи Центра у општини Осмаци као заједнички подухват Владе Републике Српске и Владе Србије (<https://mondo.ba/Info/Drustvo/a856188/Centar-za-talente-RS.html>).

Будући да су по основним школама Републике Српске формирани тимови за подршку надареним и талентованим ученицима (члан 86. Закона о основном васпитању и образовању Републике Српске, Службени гласник 44/17 – 9.2.2017.) и стручни тимови у средњим школама за идентификацију младог талента (члан 9. Закона о школовању и стипендирању младих талената Републике Српске, Службени гласник 01-974/10 – 8.7.2010.) од велике користи за тимове, а и од великог интереса за образовни систем је да се ти тимови из основних и средњих школа додатно оспособе за задатак који им је повјерен.

Такође, Омбудсман за дјецу Републике Српске, актом из 21.12.2016. године, Број:1733-31-ПЖС-20/16, дао је мишљење да „је неопходно створити услове за досљедну примјену Закона о школовању и стипендирању младих талената („Службени гласник Републике Српске”, број 73/10), посебно доношењем одговарајућих подзаконских аката“ те истим дописом, у којем на крају тражи да буде обавјештено о предузетим мјерама, предлаже Министарству просвјете и културе „предузимање потребних мјера и активности ради отклањања ситуација које доводе до повреде права и интереса талентоване дјеце на начин да:

- на основу члана 12. Закона о школовању и стипендирању младих талената (2010) донесе Правилник о критеријумима и поступку за идентификовање, праћење и утврђивање младог талента, те

- приступи прописаном оснивању Центра за младе таленте, за који је Законом регулисан начин његове организације, финансирање, те програм рада“.

Досадашње активности и резултати

Перептуумов центар за таленте основан је 10.11.2018. године као подорганizaciona јединица „PERPETUUM MOBILE - Институт за развој младих и заједнице“ Бања Лука да би се структурисано и у координацији са другим институцијама и активностима бавио овим питањима и своје искуство каналисао и сублимирао у посебну организациону јединицу организације.

Преглед реализованих активности Перептуумовог центра за таленте:

- „Perpetuum mobile - Институт за развој младих и заједнице" посредством директора института учествовао је током 2015. године у директној изради документа Омладинске политике Републике Српске 2016-2020., као координатор радне групе у области „Изврсност“;
- Упућена иницијатива Министарству породице, омладине и спорта у Влади Републике Српске да се отпочне процес систематски организованом приступу креирања методологије и модалитета едукације наставног особља у препознавању даровите дјеце и омладине у вишим разредима основних школа;
- Успостављена сарадња са Филозофским факултетом Универзитета у Бањој Луци на програму креирања методологије препознавања и рада са надареном и талентованом омладином;
- Ангажовани стручњаци из "Mensa International" на програму креирања методологије препознавања и рада са надареном и талентованом омладином;
- Едуковано и оспособљено наставно особље бањалучке регије (Бања Лука, Лакташи, Челинац, Котор Варош, Приједор, Градишка и Прњавор) за рано препознавање и идентификацију изврсности код ученика;
- Едуковано и оспособљено наставно особље добојске регије (Добој, Дервента, Теслић, Петрово, Брод, Модрича) за рано препознавање и идентификацију изврсности;
- Едуковано и оспособљено наставно особље требињске регије (Требиње, Љубиње, Гацко, Билећа, Невесиње, Берковићи) за рано препознавање и идентификацију изврсности;
- Организована студијска посјета Истраживачкој станици „Петница“ (Србија) и размјењено искуство и добре праксе те успостављена сарадња;

- Остварена сарадња са Привредном комором Републике Српске у посредовању према привредним субјектима спремним да подрже рад са надареном и талентованом дјецом и омладином;
- Уз партнерство Подручне привредне коморе Бања Лука одржан округли сто са привредницима бањалучке регије;
- Контактано око 200 привредника добојске регије уз посредство Подручне привредне коморе Добој;
- Отворен „Перпетумов Центар за таленте“;
- „Перпетумов Центар за таленте“ подржао хор ОШ „Вук Стефановић Караџић“ Бања Лука који остварује значајне резултате (прва и друга мјеста) на нивоу Републике Српске.
- Реализован „Камп за талентоване“ који се реализовао у новембру 2019. године у Бањој Луци и окупио ученике и наставнике из Републике Српске (регије Бање Луке, Добоја, Бијељине, Зворника, И. Сарајева и Требиња), а подржаног од Министарства породице, омладине и спорта у Влади Републике Српске. Камп је заинтересованој и мотивисаној омладини, на интересантан начин, представио научне дисциплине из СТЕМ области попут астронимије, роботике, математике, аеронаутике те су ученици имали прилику да посјете планетаријум, 3D принтинг и радионице менталне аритметике. Током кампа представљени су модел и методика рада Истраживачке станице „Петница“ из Србије;
- Институт „Perpetuum mobile“ је прва, и за сада једина, организација из БиХ која се налази на мапи Мреже организација и иницијативе неформалног образовања које обухватају науку, технологију, инжењерство, умјетност и математику „SySTEM2020“ са сједиштем у Даблину (Ирска);
- Такође, дио је „Мреже подршке европским талентима“ („European Talent Support Network - ETSN“), мрежу која окупља 25 талент центара у Европи а која има сједиште у Будимпешти (www.pm.rs.ba, приступљено 3.7.2021).

Резултати у бројкама:

- директно едуковано 55 наставника и стручних сарадника;
- 23 основних школа из 17 општина Републике Српске учествовало у програму раног препознавања талентованих ученика;
- на активима наставника информисано још 400 стручних сарадника о методологији рада са талентованима и надаренима;
- са преко 900 дјеце отпочет процес идентификације изврности у Републици Српској;
- код најмање 70 ученика препознат одерђени таленат;
- Организован Први камп за таленте Републике Српске на којем је учествовало 25 средњошколаца из (регија Бање Луке, Добоја, Бијељине, Зворника, И. Сарајева и Требиња).

ПРИЈЕДЛОГ МЕТОДОЛОГИЈЕ РАДА

Заинтересовани и мотивисани

Како смо то у уводном дијелу нагласили, потребно је да фокус и терминолошка поимања усмјеримо на рад са заинтересованом и мотивисаном омладином, а не са надареном и талентованом. Радом са заинтересованом и мотивисаном омладином стављамо тежиште и нагласак на подстицају и откривању склоности и талената према одређеним специфичним областима. Такво је искуство Истраживачке станице „Петница“ као водеће институције, не само у региону него и шире. Они своју уписну политику и селекцију кандидата базирају на тежини задатака, а не оцјени или било чијој препоруци. Селекција учесника ће се десити на програмима за даровите, у било којој форми када се организују, јер ће учесници сами одустати уколико не могу пратити програм рада. Нико није видовит, па ни „петничари“, да могу унапријед оцијенити нечији таленат и зато треба бити отворен за све оне који желе да раде. При томе, сва истраживања у психологији, па и у области даровитости говоре у прилог истрајности

и унутрашње мотивације у односу на све друге црте личности када је ријеч о продуктивности и постигнућу. Дакле, мотивисаним и заинтересованим за неку област обезбиједити додатни рад и окружити их онима који се том облашћу већ баве, који имају ентузијазам, жељу за то знање пренесу и дати им идеалне услове за рад.

Искуства из Петнице кажу да у Петници средњошколци су у фокусу јер су они у том узрасту када су већ идентификовали и исказали своја права интересовања обликована у конкретне области, а далеко су од тога да су већ увелико загазили у каријерни развој и имају времена за експериментисање. Метод научноистраживачког рада би требао бити начин размишљања. Одлазак у Петницу, за средњошколце, утиче на њихове одлуке и добијају могућност да се испробају у новим областима.

Рад са наставницима

Потребно је перманентно обучавати наставнике да раде препознавање, а не идентификацију нити селекцију надарених и талентованих. Такође, потребно је препознавање потенцијално даровитих из области наука које наставници предају. Важно је потенцирати и наглашавати да без унутрашње мотивације, а не личне промоције наставника, нема даровитости на манифестном нивоу у каснијем узрасту.

Кампови

У Републици Српској, тренутно, не постоји ниједан намјенски објекат са капацитетом за рад са талентованом и даровитом омладином. Будући да се таленат везује за науку и умјетноста неријетко за спорт, потребно је организовати кампове за разне научне и умјетничке области. Евидентно је да су присутни кампови из области спорта које воде чак и свјетски шампиони у одређеним спортским дисциплинама. Како се кампови нису организовали из области науке и умјетности потребно је организовати сљедеће кампове са прегледом научних дисциплина које би се похађале и локацијама реализације кампова:

Врста кампа	Научне дисциплине	Локација
Кампови из области друштвених наука	Српски језик и књижевност, страни језици и страна књижевност, историја, демографија, дебате, реторика, филозофија...	Бијељина
Кампови из области природних наука	„СТЕМ“ дисциплине (разне науке, технологије, инжињерство, математика), астрономија, роботика, аеронаутика, археологија, хемија, биологија, ИТ...	Бања Лука
Кампови из области умјетности.	Сликарство, кипарство, музика, популарна умјетност, декоратерство	Требиње
Кампови животних и занатских вјештина	Промоција ненасиља, рад са дрветом, металом, кулинарство, поправке уређаја...	Вишеград

Током организовања кампова, организовала би се два одвојена програма:

1. Програм за младе
2. Програм за наставнике

Овим моделом би се обезбиједило менторисање младих и од стране наставника, а не само од експерата.

Водитељи програма

Водитељи програм ће бити експерти и научни радници из различитих научних и умјетничких области који својом експертизом и посвећеним приступом и радом могу и желе приближити љепоте науке и умјетности младима.

Приоритет дајемо:

1. наставницима са универзитета,
2. студентима који остварују резултате,

3. пензионисаним експертима који своје драгоцене животне и професионалне искуство желе да дијеле новим нараштајима развијајући и промовишући међугенерациску солидарност.

Студијске посјете

Периодично би се организовале студијске посјете за организаторе, експерте и наставнике који раде са даровитом и талентованом омладином, институцијама и организацијама у региону и шире. Будући да у Србији и Хрватској постоје центри за талентоване, студијске посјете би се најприје организовале у тим земљама, а касније у земљама Европске уније. Студијске посјете би се организовале два до три пута годишње, а по потреби и чешће. Оне би садржавале обилазак већ постојећих центара као и предавања о методологији и методици рада са даровитима и талентованима те о програмима који се организују за такву омладину.

Издавачка дјелатност

По модалитету Истраживачке станице Петница, организовала би се издавачка дјелатност у облику зборника радова и годишњака насталих током рада на камповима, студијским посјетама и другим активностима. Ова дјелатност би била у служби науке и видљивости процеса и резултата рада за младима. Такође, имала би функцију креирања јачих веза са јавношћу на промоцији и заговарању одрживог развоја људског потенцијала кроз науку и умјетност.

Циљна група

Циљна група су:

- млади од 14 до 19 година са фокусом на средњошколску омладину
- старији основношколци
- наставници, првенствено чланови тимова по основним школама Републике Српске за подршку надареним и талентованим ученицима и чланови стручних тимова у средњим школама за идентификацију младог талента

Циљеви

- Допринос промоцији нових узора међу младима који ће бити носиоци и промотори позитивних вриједносних оријентација другим младим људима;
- Подстицање нових вриједности код младих темељених на науци и умјетности;
- Ојачати везе науке и умјетности са тржиштем рада дајући импулс промоцији нових занимања темељених на технолошким достигнућима који доприносе друштвеном развоју;
- Промоција и јачање универзитета као генератора развоја друштва и одрживог развоја људског потенцијала кроз науку и умјетност;
- Допринијети заустављању одлива младог, талентованог и даровитог кадра из земље.

Управљање

Прије него се успостави адекватан институционални капацитет који ће се, искључиво бавити овим питањем, управљање и реализација треба да се спроведе кроз један од два модалитета:

1. Додјеливањем повјерења и одговорности организационом систему који остварује резултате и дуго година ради на овом пољу (институцији јавног сектора, удружењу грађана/невладиној организацији или друштвено одговорном пословном систему а да се не остварује профит него само добит у сврху програмског реинвестирања)

2. Јавним позивом одабраној организацији која ће испунити критеријуме јавног позива, а усклађене са општим и посебним законским актима.

У сваком случају, за било који год тип се одлучили финансијери, потребно је задовољити општи хоризонтални принцип а то је међусекторски приступ и сарадња, прије свега, међуминистарска сарадња са снажним акцентом кооперативности са локалним заједницама.

Модел финансирања

Потребно је издвојити буџетска средства за реализацију поменутих програма кроз мултисекторски приступ и међуминистарску сарадњу. Такође, охрабрити управљачку структуру да се обраћа пословним субјектима те развија и дизајнира пројекте који ће се подносити међународним донаторима у форми захтјева за подршку и финансирање. Уз то, локалне заједнице (јединице локалне самоуправе) би требале да ставе на располагање смјештајне и образовне капацитете као неновчани допринос реализацији овог програма. Модел партиципације у финансирању треба да буде примјењен код сваког учесника програма како би се покрили основни трошкови.

Дакле, модел финансирања је компонован од следећих извора и начина:

- Буџетом Републике Српске предвидјети ставке финансирања програма;
- Новчани допринос пословних субјеката;
- Међународна донаторска средства путем приједлога пројеката;
- Новчана и неновчана контрибуција јединица локалне самоуправе;
- Парцијално суфинансирање од стране учесника;

Литература

1. Мајер, Р. Е. (2005): (енг.) *The Scientific Study of Giftedness. In Sternberg*,
2. Омладинска политика Републике Српске (2016), Влада Републике Српске
3. Рензули, Ј. С. (1978): (енг.) *What Makes Giftedness? Reexamining a Definition*. Phi Delta Карпан, 60(3), 180–184, 261
4. Рензули, Ј. С. (1994): (енг.) *Schools for talent development: A practical plan for total school improvement*, Mansfield Center, CT: Creative Learning Press
5. Рензули, Ј.С. и Реис, С. М. (1985): (енг.) *The schoolwide enrichment model: A comprehensive plan for educational excellence*, Mansfield Center, CT: Creative Learning Press;
6. Р. Ј. И Давидсон (енг.) *Conceptions of Giftedness (2nd Edition)*, Cambridge, Cambridge University Press, 437–447.
7. Службени гласник Републике Српске“, бр. 98/04, 119/08 и 1/12
8. Закон о школовању и стипендирању младих талената Републике Српске, Службени гласник 01-974/10
9. Закон о основном васпитању и образовању Републике Српске, Службени гласник 44/17
10. *Наративни и финансијски извјештај „Вријеме је за надарене, талентоване и изврсне младе – бањалучка регија“* (2018), Perpetuum mobile – Институт за развој младих и заједнице Бања Лука
11. *Наративни и финансијски извјештај „Вријеме је за надарене, талентоване и изврсне младе – добојска регија“* (2019), Perpetuum mobile – Институт за развој младих и заједнице Бања Лука
12. *Наративни и финансијски извјештај „Први камп за талентоване у Републици Српској Набаци ПЕТ-ницу у Републику Српску“* (2019), Perpetuum mobile – Институт за развој младих и заједнице Бања Лука
13. *Наративни и финансијски извјештај „Вријеме је за надарене, талентоване и изврсне младе – требињска регија“* (2021), Perpetuum mobile – Институт за развој младих и заједнице Бања Лука
14. Службени гласник Републике Српске“, бр. 98/04, 119/08 и 1/12
15. Устав Републике Српске број 29/92
16. Чудина – Обрадовић, М. (1990): *Надареност: разумијевање, препознавање, развијање; „Школска књига“*, Загреб

Интернет странице:

<https://mondo.ba/Info/Drustvo/a856188/Centar-za-talente-RS.html>, приступљено 4.7.2021

https://www.rpz-rs.org/index.php?option=btg_novosti&catnovosti=&idnovost=766, приступљено 4.7.2021

(www.pm.rs.ba, приступљено 3.7.2021)

NEW MODALITIES FOR RECOGNITION AND WORK WITH GIFTED, TALENTED AND EXCELLENT YOUTH

Milica Jovičić, Project Manager

**Ilija Trninić, MA and PhD candidate at Faculty of Political Science (University of Banja Luka)
"Perpetuum mobile - Institute for Youth and Community Development" Banja Luka**

Abstract

Talent is a term that has long been used in speech when describing individuals with an extremely developed one specific ability. Most often, these are achievements in the field of music, mathematics, chess and the like. Lately, more and more is being said, and experiences have shown that we need focus and terminological understandings to focus on working with interested and motivated youth, and not necessarily with talented and talented people. By working with interested and motivated youth, we give focus and emphasis on encouraging and discovering inclinations and talents towards certain specific areas. It is in working with such young people that we place the emphasis and emphasis on encouraging and discovering inclinations and talents towards certain specific areas. Therefore, motivated and interested in an area should be provided with additional work and surrounded by those who already deal with that area, who have enthusiasm, desire to transfer that knowledge and give them ideal working conditions. The paper will present the modality of working with such groups of young people, but also with professionals who participate in the identification of young talents in the Republic of Srpska from 2016 until today.

Keywords: talents, young, talented, identification, innovation

OBRAZOVNE TEHNOLOGIJE KAO PODRŠKA U EDUKACIJI MLADIH

Doc.dr sci Helena Lajšić
Univerzitetaska jedinica NUBRS⁹⁶

Apstrakt: *Nastava uz podršku informaciono komunikacionih tehnologija, multimedije i Interneta mora se posmatrati kao savremeni nastavni sistem koji ima velike potencijale i perspektivu u budućnosti. Primjenom informaciono-komunikacionih tehnologija postizemo mogućnost prilagođavanja planiranih sadržaja različitim nivoima znanja učenika, što uslovljava jednostavnije usvajanje novog gradiva. Nastavu pomoću informaciono-komunikacionih tehnologija potrebno je posmatrati kao jedan od savremenih pristupa koji ima svoju adekvatnu ulogu u obrazovnom sistemu. Nastavnici imaju ključnu ulogu u tom procesu, jer od njih najviše zavisi koliko će učenici usvojiti znanja. Programi za stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija, multimedije i Interneta treba da budu predstavljeni kao posebna oblast u programu profesionalnog usavršavanja i uvedeni kao dio obaveznog stručnog usavršavanja. Pandemija COVID-a 19 iz temelja je izmjenila svakodnevni život stanovnika što se također odrazilo i na funkcionisanje obrazovnih sistema. Nastavni proces se, gotovo preko noći, prebacio na različite online plaorme, TV ekrane, Viber grupe i druge medije.*

Ključne riječi: *obrazovne tehnologije, informaciono-komunikacione tehnologije, obrazovni softver, savremeno obrazovanje*

UVOD

U svim periodima civilizacije, obrazovanje i učenje su bili kardinalni faktori razvoja čovjeka i društva. Brz tehnološki napredak ljudske civilizacije uzrokuje evolucione potrebe za osavremenjavanjem u obrazovnom konceptu. Uvažavanje obrazovanja i učenja je karakteristična za sve zemlje u svijetu, iako su pristupi obrazovanju i učenju različiti. Činjenica je da se upravo u znanju nalazi ključ za rješavanje brojnih problema egzistencije pojedinaca. Pedagoški i didaktički pristup savremenom učenju donio nam je koncept fleksibilnijih i kreativnijih oblika učenja, posmatrano kako kroz vremensku i prostornu dimenziju praćenja nastave, tako i kroz stilove i sredstva u svrsi kvalitetnije organizacije nastave.

Proces osavremenjavanja postojećih tehnologija znatno brže se odvija u proizvodnim oblastima, ali se očekuje da škole i fakulteti prate inovativne procese i da edukuju mlade u skladu sa potrebama društva i privrede. U svijetu se vrši opremanje škola savremenim didaktičkim medijima, što je preduslov na koji se nadograđuje njihova adekvatna primjena od strane ustanove i nastavnog osoblja i time se osavremenjuju metode i oblici rada sa učenicima i studentima. Interaktivnost i kvalitet prezentovanih materijala uz korišćenje multimedije i hiper teksta daje znatno bogatije sadržaje u poređenju sa nastavom koja se odvija u tradicionalnim učionicama. U savremenim oblicima učenja i obrazovanja neizostavna je upotreba informaciono-komunikacione tehnologije koja nastavnom procesu daje neka značajna obilježja: inovativnost, kreativnost, zanimljivost, fleksibilnost, raznolikost, dinamičnost.

Rezultati intenzivnijeg uvođenja informaciono-komunikacionih tehnologija u nastavu pokazuju da se nastavni sadržaji mogu na ovaj način uspješnije prezentovati učenicima i time poboljšati kvalitet nastave. Uloga obrazovnih tehnologija i Interneta u nastavi je od neprocjenjivog značaja učenicima i predavačima, koja se osim toga dalje proteže i na cjeloživotno učenje i lični razvoj učenika. Iz svega navedenog proističe preduslov da nivo motivacije nastavnika i profesora za novi vid nastave mora biti

⁹⁶ helena.lajsic@nub.rs

na što višem nivou. Dakle, nedvosmislen zaključak je, da je pored adekvatne tehničke opreme od ključne važnosti obezbijediti osposobljenost i kompetencije nastavnika za njeno korišćenje. Nastavnike je neophodno motivisati da u većoj mjeri koriste savremene tehnologije ne samo u školi, nego i kod kuće, tokom pripreme materijala za čas. Sistem obrazovanja zajedno sa planom i programom, mora da se prilagodi savremenim oblicima rada, to jest novom sistemu korišćenja računarskih, multimedijalnih i informaciono-komunikacionih tehnologija i metoda.

Nova obrazovna tehnologija u školama informatičkog doba

Elektronsko obrazovanje kao i obrazovne tehnologije su novijeg datuma i predstavljaju kompleksan sistem koji uključuje određenu elektronsko-informaciono komunikacionu infrastrukturu, učenje na daljinu, pradaavanja na daljinu nastavne materijale u raznovrsnim elektronskim formama, individualni i grupni proces učenja, tutorski i interaktivan rad.

Savremeni oblik edukacije obuhvata primjenu informaciono-komunikacione tehnologije i različitih metoda, što omogućava personalizaciju učenja, aktivnu primjenu znanja i razvijanje kritičkog mišljenja. Savremena e-nastava uz obrazovne tehnologije predstavlja visokokvalitetni proces obrazovanja u kome svi aktivno saraduju sa ciljem postizanja zadanih obrazovnih ciljeva. Nove informaciono-komunikacione tehnologije se koriste za stvaranje prilagodljivog virtuelnog okruženja. Uvođenjem savremenih tehnologija i oblika e-obrazovanja raste uloga i značaj profesora i nastavnika. Kod tradicionalnog učenja, fizičko prisustvo učenika je neophodno, međutim u današnjim uslovima to je irelevantno. Razvojem tehnologije ostvaren je značajan napredak, a paralelno sa razvojem razumijevanja samog procesa učenja, nastala je savremena strategija obrazovanja. Obim novog znanja povećava se velikom brzinom, a razvoju obrazovanja na daljinu i obrazovanja posredstvom savremenih tehnologija, posvećuje se sve veća pažnja u cijelom svijetu. Sjedinjene Američke Države su najviše napredovale u sferi istraživanja savremenih obrazovnih tehnologija i njihove primjene u nastavi. U SAD taj zadatak je definisan politikom države, a računari su se počeli organizovano i intenzivno koristiti u pripremi i izvođenju nastave od 70-ih godina 20. vijeka. Prateći status obrazovne tehnologije i njene funkcije na našim prostorima u novim, izmjenjenim društvenim okolnostima, dolazi se do zaključka da obrazovna tehnologija nema isti status i istu funkciju u obrazovnim sistemima u našim zemljama u odnosu na razvijenije zemlje, ali sve više se uviđa njena važnost u procesima modernizacije, racionalizacije i inoviranja vaspitno-obrazovnog rada.

Uvođenje informaciono-komunikacionih tehnologija u obrazovanje dovodi do novog i zanimljivog načina prenošenja nastavnog sadržaja učenicima i studentima. Brojne su prednosti ovakve nastave: aktivna uključenost i motivisanost učenika, razvijanje samostalnosti, komunikacije i tolerancije, jačanje samopouzdanja, učenje s razumijevanjem, razvijanje partnerskog odnosa između učenika i učitelja, rješavanje problemskih situacija i zadataka povezanih s realnim životom, stvaralaštvo, razvijanje kritičnosti i samokritičnosti, saradničko-timsko učenje, razvijanje organizacionih, komunikacionih i digitalnih kompetencija, korelacija s drugim područjima nauke i ljudske djelatnosti. Savremeni oblici edukacije podstiču timski rad, saradnju i koordinaciju svih učesnika.

Upotreba obrazovnih tehnologija u nastavi

Primjenom informaciono-komunikacionih i multimedijalnih tehnologija, uz dodatak Interneta, nastavni sadržaji koje je potrebno obraditi se mogu prilagoditi različitim nivoima znanja učenika, što rezultira mnogo lakšim i uspješnijim usvajanjem gradiva od strane svih učenika. Nastavnici imaju značajnu ulogu u tom procesu, jer od njih najviše zavisi koliko će učenici usvojiti znanja. Samim tim, postaje izuzetno važno i aktuelno pitanje konkretnih oblasti stručnog usavršavanja nastavnika u IKT području (Liu, 2009, 5), (Maksimović, 2016). Nastava uz podršku informaciono komunikacionih tehnologija, multimedije i Interneta mora se posmatrati kao savremeni nastavni sistem koji ima velike potencijale i perspektivu u budućnosti. Savremeno obrazovanje nalaže izmjene u tradicionalnom obrazovnom sistemu i zbog toga je veoma važno obezbijediti uslove za aktivno učenje učenika, kao i adekvatno usavršavanje nastavnika (Miseviciene, 2012). Veoma je važno proces usvajanja znanja prilagoditi učeniku, a ne zahtijevati od učenika da se prilagođava tom procesu. Globalni trendovi

ukazuju na tranziciju od ekonomija zasnovanih na masovnoj proizvodnji ka ekonomijama zasnovanim na znanju. Ovaj proces, u velikoj mjeri omogućen informaciono-komunikacionim tehnologijama (IKT), značajno utiče na razvoj ljudskih potencijala i uzrokuje promjene u svim aspektima obrazovnih procesa i života uopšte (Jo Shan, 2013).

Danas, kada se govori o oblicima obrazovanja u kojima je uključena primjena IKT, zavisno od intenziteta i načina upotrebe IKT u obrazovnom procesu mogu se prepoznati četiri načina obrazovanja (Afrić, 2014):

1. Klasična nastava u kojoj samo nastavnik koristi računar za prikaz slajdova koji prezentuju obrazovni sadržaj.
2. Nastava uz pomoć IKT u računarskim učionicama u kojima nastavnik uz pomoć elektronske table i ekrana održava nastavu, realizuje ispite putem mreže računara (najčešće u obliku testova), preko računarske mreže zadaje zadatke svojim učenicima, nadgleda i pomaže u njihovom rješavanju.
3. Hibridna nastava koja se dijelom odvija u pravoj učionici, a dijelom učenici učestvuju u nastavi od kuće, učeći iz obrazovnih materijala koji se distribuiraju preko računarske mreže, i učestvuju u obrazovnom radu preko IKT, što se naziva i virtuelnom učionicom.
4. *Online* obrazovanje, takozvano e-obrazovanje ili obrazovanje koje se odvija isključivo elektronskim putem, preko računara, računarskih i telekomunikacionih mreža, mobilnih telefona i sl.

Ovi različiti oblici obrazovanja upotrebljavaju različite tehnologije kojima je podržan obrazovni proces. Izbor i primjena adekvatne IKT u obrazovanju, podrazumjeva postizanje obrazovnih ciljeva, različite metode i sredstva uspješne edukacije.

Prepreke i ograničenja prilikom uvođenja informaciono-komunikacionih tehnologija iz perspektive nastavnika uključuju:

- niska očekivanja nastavnika i nedostatak jasnih ciljeva za upotrebu savremenih tehnologija u školama ;
- nedostatak saradnje nastavnika i pedagoške podrške, kao i nedostatak iskustva među saradnicima nastavnika;
- nedovoljno vremena za obuku u radu sa novim softverom koji bi se koristio tokom nastave;
- nedovoljno vještina za upravljanje nastavnim materijalima;
- niska kompetencija u primjeni softvera;
- ograničeno znanje i iskustvo u primeni savremenih tehnologija u nastavnim kontekstima;
- nedostatak specifičnog znanja o tehnologiji i mogućnostima njenog kombinovanja sa postojećim pedagoškim sadržajima kako bi se podržalo učenje ;
- nepoznavanje i neadekvatno podsticanje pravovremene i efikasne upotrebe savremenih tehnologija; nedostatak stručne obuke o upotrebi obrazovne tehnologije i metoda;
- tehnički problemi u učionici;
- nedostatak motivacije, tehničke i finansijske podrške;
- neizvesnost o mogućim prednostima upotrebe savremenih tehnologija u učionici;
- nedostatak konkretne vizije o tome kako će integracija savremenih tehnologija u nastavu poboljšati proces učenja...

U literaturi postoji nekoliko prijedloga za rješavanje navedenih prepreka i izazova.

- škole moraju da obezbijede odgovarajući pristup tehnologiji;
- škole i povezani institucionalni sistemi moraju da uključe nastavnike u procese donošenja odluka i planiranja vezanih za primjenu informaciono komunikacionih tehnologija u svojim učionicama;

- nastavnici moraju sticati kompetencije i znanja o svim postojećim metodama i informatičkim rješenjima koje se koriste u procesu edukacije
- nastavnici treba da razumiju da je krajnji cilj integracije tehnologije unapređenje procesa nastave i učenja, a ne njegova zamjena.

Standardima kompetencija nastavnika potrebno je obuhvatiti i poznavanje teorija učenja koje se odnose na rad u savremene tehnologije okruženju. Obavezno je dopuniti standarde kvaliteta udžbenika i nastavnog materijala sa standardima za kreiranje digitalnih nastavnih materijala. Bitno je stvoriti uslove da upotreba savremenih tehnologija u okruženju postane sastavni dio nastavne prakse u svim predmetima gdje to ima smisla.

Pregled alata informaciono-komunikacionih tehnologija koji se koriste u nastavi

U skladu s tehnološkim inovacijama i integracijom tehnologije u svakodnevni život, nastavno osoblje sve više koristi raznovrsne mogućnosti koje im pružaju savremene tehnologije u pripremi i realizaciji nastave. Nastavnikova uloga može se posmatrati kao priprema učenika za život u kome će neprestano primati i usvajati nova znanja, kontinuirano i neprestano učiti. Osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog vijeka u nastavi se koristio grafoskop. Grafoskop je uređaj za projektovanje slike na platno sa providne plastične folije. Folija formata A4 se stavlja na providnu staklenu površinu ispod koje se nalazi izvor svjetlosti. Svjetlost koja prođe kroz foliju se posebnim koso postavljenim sočivom usmjerava prema zidu ili platnu. Za uspješnu primjenu grafoskopa u nastavi, osim poznavanja njegovih karakteristika i samog rukovanja njime, nastavnik mora znati da pripremi, iscrta i ispiše folije za kvalitetno izvođenje nastave. Dijaprojektor vizuelnim putem približava učenicima nastavne sadržaje koji se izučavaju i na taj način doprinosi efikasnijem razvoju naučenih predstava. Što se tiče efikasnosti primjene dijaprojektor i grafoskop su veoma slični. Dijaprojektor je u nastavi namjenjen osavremenjivanju načina prenošenja znanja učenicima kroz vizuelno približavanje apstraktnih nastavnih sadržaja. Za njegovu primjenu u nastavi neophodno je posjedovanje odgovarajućih slajdova primjerenih izučavanju planiranih nastavnih sadržaja. Generalno, učenicima je interesantno sve što je vizuelno oku zanimljivo, što je u slici, bojama i aplikacijama, tako da je i film jedna od veoma važnih metoda u nastavi. Film je kvalitetan i pamtljiv način edukacije jer učeničku pažnju na specifičan način pobuđuje akustička i vizuelna percepcija.

Računari i dodatna oprema, zajedno sa pratećim softverom postali su dragocjeni i nezaobilazni alati u svim sferama društvenog života. Sa ovim alatima modernog doba potrebno je upoznati djecu još u najranijoj fazi procesa obrazovanja, zbog čega je važno (Paulsen, 2002):

- ulaganje u razvoj tehnika i tehnologija za računarsko školovanje,
- ulaganje u popularizaciju ovakvog vida obrazovanja,
- ulaganje u obuku kadrova (nastavnika) za rad u novim uslovima,
- ulaganje u kupovinu potrebne računarske opreme i programa za rad.

Korišćenje računara u realizaciji nastavnih sadržaja u školi je neophodno, i pored niza specifičnosti njihove primjene. Budući da živimo u vremenu u kome se čovjek smatra nepismenim ukoliko ne poznaje rad na računaru, osavremenjavanje nastave je prioritetni zadatak svake škole. Neposrednom primjenom računara u nastavi, savladavanjem nastavnog sadržaja istovremeno savladavamo i informatiku, tj. stičemo informatičku pismenost.

Obrazovne tehnologije i metode nastavnicima pružaju veliku pomoć u postupku reforme i reorganizacije nastave. Uvođenjem Interneta u svaku učionicu moguće je osavremeniti i unaprijediti nastavu, učiniti čas zanimljivijim i pristupačnijim interesovanjima djece koja su naklonjena primanju kompleksnih informacija, sa više čula i u veoma koncentrovanom obliku. Danas je to moguće uraditi jer se, u eri digitalizacije, kada se u škole uvode elektronski dnevници, većina učionica oprema savremenim računarima, Internet konekcijom i elektronskom tablom. Kvalitet nastave i uspjeh

inovacija prvenstveno zavise od nastavnika. Promjene se ne mogu očekivati od proste upotrebe novih nastavnih sredstava i moderne opreme za nastavu, već od reorganizacije i angažmana nastavnika koji ih primenjuje u okviru novih metoda učenja. Kao podršku pri prezentaciji nastavnog materijala nastavnici obično koriste računar povezan sa interaktivnom tablom ili video bimom. Za prezentovanje pomoću računara postoje programi koji omogućavaju kreiranje, oblikovanje prezentacije i samo izlaganje. Najpoznatiji i najčešće upotrebljavan program je *MS Office PowerPoint*. Iako prvobitna namjena *PowerPoint* prezentacije nije bila isključivo primjena u nastavi, nego je nastala kao podrška za sve oblike javnih izlaganja i nastupa, danas osim na poslovnim seminarima nalazi sve veću primjenu na svim nivoima obrazovnog sistema.

Prema *Glasser*-ovoj šemi načina na koji pamtimo i učimo može se predstaviti na slijedeći način: naučimo 10% od onoga što čitamo, 20% od onoga što slušamo, 30% od onoga što vidimo, 50% od onoga što vidimo i čujemo, 70% od onoga što raspravimo sa drugima, 80% od onoga što lično iskusimo i 95% od onoga što podučavamo druge (*Glasser*, 1986). Prema toj šemi, kod tradicionalnog predavanja ukoliko nastavnik koristi metodu usmenog izlaganja i samo govori, učenici koji ga slušaju zapamtiće oko 20% od onoga što je nastavnik izlagao. Ukoliko uz usmeno izlaganje koristi slike, animacije i sl., učenici mogu zapamtiti i do 50% nastavnog sadržaja. Najviši nivo znanja postiže se ulaganjem vlastitog napora i samostalnog rada pri učenju, kao što je to slučaj prilikom odabiranja, oblikovanja, kreiranja i prezentovanja nastavnog sadržaja uz pomoć *PowerPoint-a*. Računar je novo moćno nastavno sredstvo, koje uz adekvatnu prateću opremu, softver i priključak na Internet, može da zamjeni mnoga druga nastavna sredstva. Sa pojavom Interneta i računarski podržanih tehnologija, povećao se i spektar komunikacionih sredstava. Za pravljenje multimedijalnih materijala nastavnicima su na raspolaganju mnoge ideje i resursi, dostupni preko Interneta.

Mnoge škole imaju svoju *Web* stranicu na kojoj objavljuju informacije vezane za rad škole, ali te stranice ne omogućavaju interakciju, dodavanje i komentarisanje, izuzev ako se organizuje neka anketa ili mogućnost postavljanja pitanja putem *e-mail-a*. *Web 2.0* alati se mogu razvrstavati na razne načine. U literaturi se najčešće nalazi slijedeća podjela *Web 2.0* alata (*Collis*, 2008):

- Sistemi za upravljanje učenjem (*Learning Management System – LMS: Moodle, Blackboard, Canvas, WebCT, Claroline* i sl.)
- Alati za razmjenu medija (*Flickr, YouTube, Google video* i sl.)
- Alati za komunikaciju i društveno umrežavanje (*Skype, Twitter, Facebook* i sl.)
- Alati za saradnju (kolaboraciju) (*Bubbl.us, Imagination Cubed* i sl.)
- Alati za izradu materijala za učenje (*Bitstrips, Prezi, Quiz Revolution, Crossword Labs, Slidestory, Nanolearning, Go Animate* i sl.)
- Alati za kreativno učenje (*Jot Form, Bubblr, Bubbleply, Mojiti* i sl.)

Pandemija COVID-a 19 iz temelja je izmjenila svakodnevni život stanovnika što se također odrazilo i na funkcionisanje obrazovnih sistema. Nastavni proces se, gotovo preko noći, prebacio na različite online platforme, TV ekrane, Viber grupe i druge medije. Online nastavom smatra se svaki oblik nastave na daljinu koji je organizovan i realizovan nakon formalne zabrane učioničke nastave od strane nadležnih institucija, a koji se sprovodio upotrebom sinhronih i asinhronih pristupa učenja na daljinu. Ni jedna zemlja, pa ni Bosna i Hercegovina, nije u dovoljnoj mjeri pripremljena na ovakvu situaciju ni u tehničkom, a ni u profesionalnom smislu. Neki od oblika nastave na daljinu za vrijeme pandemije COVID-19, je i nastava putem web platformi, televizijskih programa, različitih komunikacijskih platformi i aplikacija, konsultativne nastave uz primjenu informacione tehnologije i sl.

Uticaj nastavnika i njegovih kompetencija na aktivnost učenika u uslovima primjene savremenih obrazovnih tehnologija

U tradicionalnoj nastavi najčešće primjenjivan je frontalni oblik rada sa naglašenom predavačkom funkcijom nastavnika što ima određene nedostatke jer ne ostavlja prostora za interakciju učenika, niti ostavlja vremena za samostalne aktivnosti učenika. Nastava je uglavnom nefleksibilno formulisana,

nije prilagođena, a učenicima je često neshvatljiva, što umanjuje trajnost znanja i mogućnost korišćenja teorije u praktičnom životu.

Posljednjih godina desile su se mnoge promjene u teoriji i praksi obrazovnih tehnologija. Novo razumijevanje procesa čovjekovog učenja i prirode samog znanja izazvali su pedagoge da ponovo razmisle o osnovnim konceptima na koje se oslanjaju nastavne metode. Napredovanja u informacionoj i komunikacionoj tehnologiji izmjenila su i proširila mogućnosti za podršku učenju u učionici i učenju na daljinu. Što više ima digitalizovanih resursa za učenje, tim se jednostavnost i ekonomičnost njihovog procesa povećava, a sve to predstavlja novi izazov ustaljenim mišljenjima o načinu kreiranja, pohranjivanja i korišćenja resursa. (Tepšić, 2017, str.48) Masovnijom upotrebom kompjutera u školama stvoreni su uslovi za kvalitetnije inovacije i primjenu obrazovne tehnologije. U tradicionalnoj nastavi, bez obzira na cilj da učenik bude u centru vaspitanja, dominira frontalni oblik rada sa ograničenom jednosmernom komunikacijom nastavnika i učenika. Smanjena je aktivnost učenika, jer nastavnik troši 80 procenata vremena na predavanje, on je centralna ličnost i odlučuje o sadržaju predavanja i načinu procjene naučenog. Dosadašnja iskustva i istraživanja pokazuju da je učenje uz podršku obrazovnih tehnologija efikasnije od prosječnog tradicionalnog predavanja i do 30 procenata, jer se održava koncentracija korisnika na mnogo višem nivou. Informaciono komunikacione tehnologije omogućavaju potpuno drugačiju organizaciju i drugačiji pristup nastavnika, prilagođen sposobnostima i interesovanjima različitih psiholoških profila učenika što kao rezultat obezbjeđuje bolju i efikasniju emisiju, transmisiju i apsorpciju znanja.

Pozicija nastavnika i profesora u edukaciji mladih uz primjenu obrazovnih tehnologija drastično se mijenja: to je sada savremena nastavna sredina i nastavnik više nije dominantan izvor informacija koji kontroliše sve informacione tokove u procesu edukacije, nego on postaje organizator tih tokova i saradnik učenicima koji samostalno rade. Zadatak nastavnika i profesora nije predaja znanja nego organizacija nastavne aktivnosti učenika. Umijeće da se postave zadaci i način rješavanja zadataka je izvanredno složena stvar koja zahtjeva ozbiljan nastavnikov rad. To je moguće samo ukoliko se nastavnik duboko orijentiše u materijalu i njegovoj unutrašnjoj organizaciji. Znači nastavnik i profesor treba posjedovati kompetencije i znanja o savremenim obrazovnim tehnologijama, uviđati mogućnosti njihove primjene a zatim i rezultata, pa uz podršku takvog nastavnog modela organizovati aktivnost učenja.

Modernizovanje i transformisanje obrazovne tehnologije mijenja ambijent i tok radnog procesa, oslobađajući pri tom učenika od doživljaja učenja kao vrlo strane (ne-bliske) pojave, i pružajući mu dodatne mogućnosti djelovanja zasnovanog na saradničkom odnosu sa profesorom, pri tom se nastavno gradivo prihvata kao dio igre, a učenje kao sastavni dio života. (Tepšić, 2017. Str.49) Eksperimenti su pokazali da su u pogledu kvaliteta i kvantiteta stečenih znanja, trajnosti tih znanja, nastava i učenje pomoću obrazovnih tehnologija efikasniji od tradicionalne nastave. Još neke od ključnih prednosti nastave i učenja uz podršku savremenih tehnologija su veća misaona mobilnost učenika, veća motivisanost za učenje i brže, humanije i pravednije ocjenjivanje i vrednovanje rada učenika. Nastava i učenje korištenjem obrazovnih tehnologija pogoduje razvoju apstraktnog mišljenja, omogućavaju plansko usmjeravanje i pojedinačno napredovanje u sticanju znanja. Multimedijalni pristup omogućava nastavniku da primjenjuje takav nastavni model u kome se sa vizuelno-slikovnog učenja prelazi na verbalizaciju i racionalno-logičko mišljenje. Edukacija pomoću savremenih tehnologija omogućava razvijanje memorije, mašte, kreativnosti, samopouzdanja i samostalnosti u učenju, podiže obrazovni nivo, izgrađuje osjetljivost za probleme, fleksibilnost i nezavisnost u radu. U novim informatičkim uslovima omogućena je individualizacija nastave prema mentalnim i drugim osobenostima svakog učenika. Oblici rada i predstavljanje nastavnog materijala u tradicionalnoj nastavi ne obezbjeđuju dvosmjernu vezu nastavnika sa učenicima.

Nastavnici i profesori treba da se osposobljavaju za ostvarivanje funkcija: organizatorske, inovativne, instruktivne, voditeljske, savjetodavne, vaspitne... Obrazovanje nastavnika i profesora mora biti višedimenzionalno pogotovo u sadašnje- savremeno doba, kada se zahtijeva razumijevanje i poznavanje novih obrazovnih tehnologija pored ostalih nastavničkih kompetencija prilagođenih stupnjevima u obrazovno-vaspitnom sistemu. Nastava uz podršku obrazovne tehnologije ostavlja

nastavniku više prostora za druge kreativne poslove, odnosno za vaspitno djelovanje, za stručno i pedagoško usavršavanje, za inovacije u nastavi, za detaljnije praćenje rada svakog učenika. "Pošto će učenje sve više biti osnovni zadatak čovjeka, a mišljenje njegov osnovni posao" (Danilović, 1996, str.12) jedan od elementarnih ciljeva savremene nastave, a prema tome i nastavne tehnologije, jeste da učenika osposobi za samoučenje i rješavanje problema na osnovu razvijenih sposobnosti njegovog samostalnog mišljenja. Nastavnici i profesori moraju da prate promjene i napredak u struci, pedagoškoj teoriji i praksi i uvode inovacije u svoj rad. Neophodno je da proučavaju i primjenjuju nove oblike nastave i pedagoškog rada i time motivišu učenike na aktivni pristup sticanja znanja.

Primjena savremenih vidova nastave korištenjem obrazovnih tehnologija u regiji Banja Luka i Prijedor

Istraživanje pomoću ankete je bilo sprovedeno u četiri osnovne škole u Banjalučkoj i Prijedorskoj regiji. Cilj istraživanja je bio da se ispituju nastavničko poznavanje i primjena savremenih vidova nastave korištenjem obrazovnih tehnologija kao i stavove i mišljenja nastavnika o korišćenju IT resursa u nastavi i da se stekne uvid o opremljenosti škola savremenom opremom. Instrument istraživanja je bio anketni listić, tradicionalna metoda. Istraživanje je sprovedeno tokom 2020/2021 školske godine u 4 osnovne škole, a broj nastavnika koji su učestvovali je 17.

Dio anketnih pitanja namenjen je analizi uslova koji postoje u školama, sa ciljem sticanja uvida o opremljenosti i tehničkim mogućnostima uvođenja, korišćenja i primjene savremene tehnologije u nastavnom procesu. Rezultati dobijeni anketiranjem nastavnika imaju za cilj sticanje uvida o poznavanju oblasti obrazovnih tehnologija što je preduslov za primjenu tih tehnologija u nastavnom procesu. Analiza dobijenih rezultata prikazuje u kojoj mjeri se savremene tehnologije koriste u nastavnim aktivnostima od strane nastavnika kao i uočavane opremljenosti škole savremenom tehničkom opremom vezanom za uspješni rad.

Istraživačke hipoteze

U istraživanju korišćena je anketa koja je omogućila da se primjenom klasične deskriptivne statistike dobije slika o nivou poznavanja informacionih tehnologija i metoda nastave, nastavnika kao i stanju nekoliko škola kada je riječ o primjeni savremenih tehnologija i metoda u nastavi.

Postavljene su slijedeće hipoteze:

Hipoteza 1: Škole nisu dovoljno opremljene savremenom tehničkom opremom koje su potrebne za rad sa decom (interaktivna tabla, obrazovni softver, alati za elektronsko učenje).

Hipoteza 2: Nastavnici su neadekvatno obučeni za rad sa pomenutom opremom.

Nastavnici su većinom nezadovoljni sa opremljenošću škola što se tiče savremene tehničke opreme, konkretno se misli na interaktivne table i razne obrazovne softvere. Pitanja koja su se odnosila na obrazovni profil nastavnika pokazala su da nastavnici većinom imaju niska znanja iz oblasti informatike i obrazovnih tehnologija. Iz podataka pridobijenih anketom može se također vidjeti pregled alata i metoda informaciono-komunikacionih tehnologija koji se najčešće koriste u procesu nastavi. Istraživanjem se nastojalo obuhvatiti složenost procesa organizacije i realizacije nastavnog procesa, sa fokusom na savremeni način edukacije, te faktore koji u većoj ili manjoj mjeri utiču na njen kvalitet i efikasnost.

Prikaz rezultata anketnog ispitivanja:

1. Obrazovni profil:

Diplomski-osnovni studij	Master/magistarski studij	Doktorski studij
14	3	0

2. Da li ste imali u sklopu svog akademskog diplomskog ili postdiplomskog obrazovanja predmete iz oblasti obrazovnih tehnologija?

DA	NE
7	10

3. Da li ste imali priliku da se stručno usavršavate na nekom od akreditovanih programa stručnog usavršavanja iz oblasti računarstva i informatike?

DA	NE
1	16

4. Da li ste imali priliku da se usavršavate na nekom seminaru iz računarstva i informatike?

DA	NE
1	16

5. Koliko često ste koristili kompjuter u svom nastavničkom radu i za pripremu nastave prije pandemije COVID-19 i on-line nastave?

Svaki dan	Ponekad	Skoro nikad
4	10	3

6. Da li Vaša škola ima pristup internetu?

DA	NE
16	1

7. Koja nastavna sredstva i metode koriste kao podršku nastavi?

Nastavno sredstvo i metode	DA	NE
Kompjuter	17	0
Laptop	12	5
Interaktivna tabla	5	12
TV	17	0
DVD rekorder	17	0
Obrazovni softver	2	15
Društvene mreže	2	15
Blog	1	16
Video-bim	4	13
Elektronsko učenje (npr. Moodle i druge)	2	15
PowerPoint	14	3
Internet	17	0

8. Kako ocjenjujete informatičku opremljenost Vaše škole?

Dobra	Srednja	Loša
5	5	7

9. Za koje potrebe se koriste Facebook i Twitter u Vašoj školi?

Za zabavu	Za nastavne aktivnosti
16	1

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Globalni trend razvoja novih tehnologija podstakao je pojavu novih kategorija poslova i zanimanja, za koje možemo očekivati da će djelimično, ili u potpunosti zamjeniti postojeće. Potrebna znanja i vještine će se, takođe, značajno mjenjati. Na izazove novog doba se mora brzo reagovati kako bi se izbjegli ogromni ekonomski i socijalni troškovi za pojedince, preduzeća i privredu. Informaciono-komunikacione tehnologije daju dobre temelje za kreativnu i djelotvornu upotrebu znanja. Osposobljavanje i školovanje u obrazovnim institucijama danas ne smije da izostavi savremene tehnologije iz procesa obrazovanja. Primjena tehnologija dovela je društvo u takav stadijum da se vještine korištenja savremene tehnologije uz znanje čitanja, pisanja i računanja počinju smatrati elementarnom pismenošću. Primjenom informaciono-komunikacionih tehnologija postićemo mogućnost prilagođavanja planiranih sadržaja različitim nivoima znanja učenika, što uslovljava jednostavnije usvajanje novog gradiva. Nastavu pomoću informaciono-komunikacionih tehnologija potrebno je posmatrati kao jedan od savremenih pristupa koji ima svoju adekvatnu ulogu u obrazovnom sistemu.

Nivo motivacije nastavnika za novi vid nastave mora biti viši, što podrazumjeva i podršku institucija, u cilju obuke nastavnika za korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija u nastavi. Programi za stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija, multimedije i Interneta treba da budu predstavljeni kao posebna oblast u programu profesionalnog usavršavanja i uvedeni kao dio obaveznog stručnog usavršavanja. Može se zaključiti da su prednosti upotrebe informaciono-komunikacione tehnologije mnogobrojne, od krucijalne pomoći učiteljima, nastavnicima i profesorima u realizaciji i sprovođenju svih oblika edukacija kao i svakodnevne nastave.

U radu su analizirani stavovi nastavnika, jer su oni ti od kojih zavisi u kojoj mjeri će učenici usvojiti znanja. Kreativnost nastavnika koji realizuju nastavu se ne ogleda samo u izvođenju časa, nego i u njegovoj kvalitetnoj pripremi. Od nastavnika se očekuje veće angažovanje u pripremi za čas, podizanje nivoa kvaliteta časa korišćenjem obrazovnih tehnologija i metoda, ali i samoobrazovanje u korišćenju savremene tehnologije i Interneta u nastavi. Ovo podrazumjeva da je neizbježna maksimalna aktivnost nastavnika u cijelom procesu uvođenja informaciono-komunikacione tehnologije u obrazovni sistem. Prijedlog je i angažovanje stručnih saradnika koji su eksperti u pojedinim oblastima IKT okruženja, kako bi bar u početku pomagali nastavnicima u realizaciji nastave dok se oni ne obuču u ovakvim aktivnostima.

Prema podacima dobijenim istraživanjem, nastavnici su većinom nezadovoljni sa opremljenošću škola što se tiče savremene tehničke opreme, konkretno se misli na interaktivne table i razne obrazovne softvere. Takođe su neadekvatno obučeni za rad sa pomenutom opremom. Veoma je važno tehnički opremiti škole elektronskim tablama, obrazovnim softverima i bežičnim mrežama. Portali bi trebalo da budu postavljeni u hodnicima, bibliotekama i čitaonicama što bi omogućilo nesmetan pristup Internetu nastavnicima i učenicima. Nastavnicima treba omogućiti da rade sa obrazovnim softverima, da koriste pametne telefone sa raznim savremenim programima za učenje i provjeru znanja radi poboljšanja nastave. Edukacija nastavnog osoblja i opremljenost škola treba da budu prvi koraci ka uspješnosti digitalizacije nastave.

KORIŠTENA LITERATURA

Afrić, V., (2014) *Tehnologije e-obrazovanja i njihov društveni utjecaj*. U: Lasić Lazić, J., ur., *Informacijska tehnologija u obrazovanju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta, 5-25.

Collis, B., & Moonen, J., (2008) *Web 2.0 tools and processes in higher education: Quality perspectives*. Educational Media International, 45(2), 93-106.

Danilović, Mirčeta, (1996) *Savremena obrazovna tehnologija*, Beograd, Institut za pedagoška istraživanja

Glasser, W., (1986) *Control theory in the classroom*. Informatics in Education, Control theory in the classroom.

Jo Shan, Fu, (2013) ICT in Education, A Critical Literature Review and Its Implications, *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, Vol. 9, Issue 1, pp. 112-125.

Liu Z., Szabo Z., (2009) *Teachers' attitudes toward technology integration in schools: A four-year study*, Teacher and Teaching: Theory and Practise, vol. 15., pp.5-23.]

Maksimović, J., (2016) *Digital technology and teachers competence for application in the classroom*, University of Niš, Faculty of Philosophy, Creative Commons, Belgrade,

Miseviciene, R., Ambraziene, D., Tuminauskas, R., & Pažereckas, N. (2012) *Educational Infrastructure Using Virtualization Technologies: Experience at Kaunas University of Technology*. Informatics in Education, 11(2), 227-240.

Paulsen, M. F. (2002). *Online education systems: Discussion and definition of terms*. NKI distance education, 202, 1-8.

Tepšić, Milica, Radivojević Mladen, i dr., (2017) *Elektronsko obrazovanje*. Visoka škola Primus, Gradiška

EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AS SUPPORT IN YOUTH EDUCATION

Summary

Teaching with the support of information and communication technologies, multimedia and the Internet must be viewed as a modern teaching system that has great potential and perspective in the future. By applying information and communication technologies, we achieve the possibility of adapting the planned contents to different levels of students' knowledge, which conditions simpler adoption of new material. Teaching with the help of information and communication technologies should be observed as one of the modern approaches that has its adequate role in the educational system. Teachers have a crucial role in that process, because it depends on them the most how much students will acquire knowledge. Professional development programs for teachers in the field of information and communication technologies, multimedia and the Internet should be presented as a special area in the professional development program and introduced as part of the mandatory professional development. The COVID 19 pandemic fundamentally changed the daily lives of people, which also affected the functioning of education systems. The teaching process, almost overnight, switched to various online platforms, TV screens, Viber groups and other media.

Key words: *educational technologies, information and communication technologies, educational software, modern education*

UNAPREĐENJE KVALITETA ŽIVOTA DJECE I MLADIH
SEKCIJA II

ZANEMARIVANJE I ZLOSTAVLJANJE DJECE U PORODICI

*Akademik prof.dr Miodrag Simović⁹⁷
Prof.dr Mira Spremo⁹⁸*

Sažetak: Zanemarivanje i zlostavljanje djece u porodici izaziva sve veću pažnju istraživača i praktičara. To je nažalost veoma raširen problem koji prožima temelje savremenog društva. Različiti oblici zanemarivanja i zlostavljanja djece u porodici poznati su stoljećima, ali tek je u u novije vrijeme taj problem ozbiljno zainteresovao javnost i stručnjake. Uprkos brojnim naporima raznih humanitarnih organizacija širom svijeta koje rade na suzbijanju zlostavljanja i zanemarivanja djece, mediji sve češće izvještavaju o sve ekstremnijim slučajevima u kome djeca postaju žrtve roditelja, rodbine, prijatelja ili neznanaca. S druge strane, još uvijek u teoriji i praksi nije postignuta saglasnost u određenju ovog problema, kao ni u kriterijima njegovog utvrđivanja. Budući da ovo područje obilježavaju teškoće u određenju i prepoznavanju, vrlo je teško utvrditi učestalost i raširenost tog problema u opštoj populaciji, a izostaje i kvalitetna. Uz to, zanemarivanje i zlostavljanje djece u porodici povezano je sa obilježjima roditelja, djeteta i okoline, što je važno je za rano prepoznavanje rizičnih porodica i preventivno djelovanje. U tom kontekstu, nužan je daljnji rad na preciznijem određenju ove pojave i njene prisutnosti i uticaja. Dosadašnja istraživanja ukazuju na mogući negativni uticaj zanemarivanja i zlostavljanja u djetinjstvu na prilagođavanje u različitim područjima života tokom djetinjstva, kao i u odrasloj dobi. Međutim, i ovdje su potrebna daljnja istraživanja. Uopšteno govoreći, istraživanja u području zanemarivanja i zlostavljanja djece trebaju biti usmjerena na poboljšanje zaštite djece na svim nivoima. Osim faktora rizika i zaštite, kao i posljedica, potrebno je bolje razumjeti sisteme reagovanja na ovaj problem.

Ključne riječi: zanemarivanje, zlostavljanje, djeca, roditelji, porodica.

1.Istorijski razvoj pojma i prepoznavanja

Problem zlostavljanja i zanemarivanja djece i adolescenata je prisutan u svim kulturama tokom istorije i često pominjan u istorijskim i književnim izvorima. Iako su neki oblici ponegdje smatrani devijantnim, najčešće takvo ponašanje se prihvatalo, a ponegdje čak i podržavalo. Zanemarivanje je akt nečinjenja - propust da se urade preuzete obaveze prema djeci, dok zlostavljanje predstavlja aktivan čin torture djece i narušavanje fizičkog i ličnog integriteta djeteta. Uključuju povređivanje osnovnih prava djeteta: prava na život, opstanak i razvoj.

Zahvaljujući razvoju društvene svijesti o ljudskim pravima, te pravima djece i žena, danas takvi oblici ponašanja nailaze na društveno neodobravanje. Usmjeravanje i razvijanje zaštite djece i njihovih prava rezultiralo je usvajanjem UN Konvencije o pravima djeteta (1989.), koja kao najvažniji međunarodni izvor u svrhu zaštite djece utvrđuje opšte standarde zaštite i sadrži posebne odredbe o dječijim pravima koje naglašavaju obaveze institucija vlasti svake države potpisnice na poštovanje njenih odredbi. U tom smislu ističe obaveznu državu da preduzmu odgovarajuće zakonske, administrativne, socijalne i obrazovne mjere za zaštitu djeteta od najrazličitijih oblika protivpravnih ponašanja od fizičkog ili mentalnog nasilja, povrede ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupka (član 19), ekonomskog iskorištavanja (član 32), protivzakonite upotrebe opojnih droga i

⁹⁷ Akademik prof. dr Miodrag N. Simović, sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci i redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

⁹⁸ Prof. dr Mira Spremo, Klinika za psihijatriju Univerzitetetskog kliničkog centra u Banjoj Luci i vanredni profesor Medicinskog fakulteta Univerziteta u Banja Luci.

psihoaktivnih supstanci (član 33), do otimanja, prodaje i trgovine djecom u bilo koje svrhe (član 35). Član 34 Konvencije o pravima djeteta posebno je značajan jer obavezuje države članice da zaštite dijete od svih oblika seksualnog iskorištavanja i seksualne zlopotrebe. U tom cilju, države članice preduzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere za sprečavanje: navođenja ili prisiljavanja djeteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima, eksploatacije djece u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim radnjama, eksploatacije djece u pornografskim predstavama i časopisima.

Fakultativni protokoli uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji te o zabrani učešća djece u oružanim sukobima zabranjuju trgovinu djecom, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju, ali i uključivanje djece u oružane sukobe i obaveznu regrutaciju u oružane snage. Podsjećajući na Međunarodnu konferenciju o borbi protiv seksualnog zlostavljanja djece putem informaciono-komunikacijske tehnologije iz 1999. godine i naročito na njene zaključke koji pozivaju svjetsku zajednicu na inkriminisanje proizvodnje, distribucije, izvoza, prenošenja, uvoza, svjesnog posjedovanja i reklamiranja takvih materijala, te naglašavajući značaj saradnje i partnerstva između vlada i internetske industrije, Protokol proširuju koncept zaštite djece od svih oblika seksualnih zlopotreba shodno kontinuumu razvoja u informacijsko-komunikacijskom sektoru, zahvaljujući kojem je došlo do znatno lakšeg pristupa pornografiji putem interneta.

O problemu zlostavljanja u porodici pisao je 1856. godine A. Tardieu u članku pod nazivom "Nasrtaj i pokušaji silovanja" u kome je problematizovao incest. Nakon toga 1860. god isti autor objavljuje "Medicinsko-sudsku studiju o zlostavljanju i lošim postupanjima prema djeci" (Ždero, 2005). Pored toga, Francuska je 1889. godine donijela prvi Zakon o zaštiti maltretirane ili moralno napuštene djece (Bonet, 1999).

U SAD se od Drugog svjetskog rata počeo uočavati problem zlostavljane djece u medicinskim krugovima. Najznačajnijom prekretnicom u području zlostavljanja i zanemarivanja djece smatra se 1962. godina., kada su H. Kempe, američki pedijatar i saradnici objavili članak "Sindrom pretučenog djeteta" (Battered Child Syndrome), opisujući i dokumentujući drastične slučajeve tjelesnog zlostavljanja djece s fatalnim ishodom, kojim su usmjerili pažnju stručne i zakonodavne javnosti na ovaj problem, a posebno na tjelesno zlostavljanje djece (Ajduković, 2000).

Svaki oblik zlostavljanja i zanemarivanja predstavlja traumatsko iskustvo za žrtvu. Važno je edukovati osobe koje se bave djecom da bi svjesno i pravovremeno moglo reagovati i spriječiti nasilje. Iako je prepoznato da zlostavljanje ostavlja posljedice po razvoj djece i mladih, u mnogim kulturama nije na pravi način prihvaćen i mnoge zajednice se oko pojma zlostavljanja ne slažu (Begum, 1996).

Tokom 20. vijeka istraživanje problema zlostavljanja nad ženama i djecom postaje intenzivnije, te se 80-tih godina podstiče interes stručne javnosti za seksualno zlostavljanje djece (Ajduković, 2000). U tom području značajnom se smatra 1979. godina, kada je D. Finkelhor nastupio u stručnoj javnosti s opisom polno zlostavljanja djece u članku "Seksualno viktimizirano dijete" (Ždero, 2005).

Danas se zlostavljanje i zanemarivanje djece prepoznaju kao globalni problem (društveni, psihološki i zdravstveni) koji postoje u različitim oblicima, a duboko su ukorijenjeni u kulturi, ekonomskoj i socijalnoj praksi (Erickson i Egeland, 1996).

Posljednjih deset godina problem zlostavljanja i zanemarivanja djece sve se više prepoznaje i u Bosni i Hercegovini⁹⁹. Najteži oblici zanemarivanja i zlostavljanja djece u BiH utvđenu su u okviru porodice. Porodični uzroci su: prožimajući (51%), raspad (11,10%), smrt u porodici (11,10%), odsustvo iz porodice (11,10%), loše roditeljstvo (15,50%), slaba podrška (18, 80%) i loši odnosi partnera (15,50%), a uz to i stresogeni, edukativni i društveni uzroci. Najčešći uzrok zanemarivanja i zlostavljanja djece utvrđen je u porodici, ali veliki značaj imaju i mikro i makrosocijalni uticaji. Forme zanemarivanja i zlostavljanja djece su: emocionalno, konativno, kognitivno i seksualno. S obzirom na mogućnost razvijanja mentalnih oboljenja i poremećaja ponašanja, potrebna su nova istraživanja, kao i razvoj ustanova za zaštitu mentalnog zdravlja djece i mladih (Novaković, 2010).

⁹⁹ Slično tome, skoro svi statistički pokazatelji vezani za djecu bilježe negativne trendove. Svako treće dijete u BiH nema redovne obroke, svako treće dijete nema adekvatan smještaj, svako četvrto dijete u BiH nema zadovoljavajuće uslove za obrazovanje (<https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/alikadic>).

2. Definicije pojma

Nakon uočavanja problema zanemarivanja i zlostavljanja djece predloženo je nekoliko definicija i određivanja zajedničkih elemenata tih definicija koje se odnose na zanemarivanje i zlostavljanje djece. Tako je Svjetska zdravstvena organizacija 1999. godine predložila definiciju zlostavljanja djece kao „svih oblika tjelesno i/ili emocionalno lošeg postupanja, polnog zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupanja, ekonomskog ili drugog iskorištavanja, koji nanose stvarnu ili potencijalnu štetu djetetovom zdravlju“. Prema toj definiciji, postoje razni oblici nasilja nad djecom i mogu se klasifikovati kao: fizičko zlostavljanje, seksualno zlostavljanje, psihološko (emocionalno) zlostavljanje i zanemarivanje. Obično jedna vrsta zlostavljanja tj. zanemarivanja u sebi nosi i drugu vrstu zlostavljanja tako da fizičko zlostavljanje ide često ili gotovo uvijek udruženo sa emocionalnim zlostavljanjem, dok se zanemarivanje javlja udruženo gotovo sa svim ostalim pomenutim formama zlostavljanja (Chadwick, 1999).

Fizičko zlostavljanje se označava kao ponašanje roditelja koje karakteriše prisutnost neslučajne povrede i iskazivanje otvorene tjelesne agresije prema djetetu, a uključuje udaranje, gnječenje, paljenje, grebanje, davljenje, vezivanje, izlaganje visokoj temperaturi ili hladnoći, sprečavanje spavanja i sl. Pri određivanju fizičkog zlostavljanja je još uvijek važna uočljiva tjelesna povreda, ali sve češće se uzimaju u obzir i okolnosti i priroda ponašanja roditelja. Takođe, promjene u ponašanju djece mogu ukazivati na zlostavljanje. Ako se djeci daju štetni lijekovi, droge ili alkohol, to je takođe fizičko zlostavljanje (Miljević-Ridički, 1995). Fizičko zlostavljanje djeteta može početi već u prenatalnom periodu (Condon, 1986): fizički napad kao odgovor na pokrete fetusa; zanemarivanje i nezaštićivanje fetusa od alkohola, nikotina, droga i drugih štetnih utjecaja; namjerno izazivanje pobačaja (dizanje teških predmeta i sl.).

Emocionalno zlostavljanje se definiše kao hroničan stav ili postupanje roditelja/staratelja koje ometa razvoj djetetove pozitivne slike o sebi (Killen, 2001.), a često je udruženo sa fizičkim i seksualnim zlostavljanjem. Ovo zlostavljanje podrazumijeva uskraćivanje ljubavi tako da se dijete osjeća odbačenim, a manifestuje se kroz kritičizam, prijetnje, ismijavanje, ponižavanje i optuživanje djece za greške koje nisu počinili. Prema pravnoj definiciji (the Children Act, 1989.¹⁰⁰) emocionalno zlostavljanje predstavlja stvarne ili vjerovatne učinke na emocionalni razvoj i ponašanje djeteta, uzrokovane stalnim ili teškim zlostavljanjem ili odbijanjem. American Humanist Association - AHA¹⁰¹ (1980.) emocionalno zlostavljanje definiše kao aktivno, namjerno grđenje, omalovažavanje ili druge radnje koje negativno utiču na emocionalnu dobrobit djeteta (Pećnik, 2003).

Kod nas je uvriježen termin emocionalno zlostavljanje (Buljan-Flander, 2003; Kocijan-Hercigonja, 2003). U literaturi se uz termin emocionalno zlostavljanje najčešće upotrebljava i termin psihičko zlostavljanje (Naletilić, 2014). U literaturi engleskog govornog područja korišteni su različiti termini poput verbalnog zlostavljanja, mentalnog zlostavljanja ili mentalne okrutnosti, “psihičkog udaranja”, mentalnog ozljeđivanja, te psihičkog oštećivanja, ali se danas najčešće koriste termini psihičko ili emocionalno zlostavljanje (Black *et al.*, 1999; McGee, Wolfe, 1991.) preferiraju termin “psihičko maltretiranje” koji objedinjuje psihički zlostavljajuće i psihički zanemarujuće oblike ponašanja roditelja prema djetetu.

Neki od najčešćih oblika teroriziranja roditelja nad djecom jesu: upotreba bizarnih disciplinskih metoda, neprekidno naglašavanje djetetove krivice, haotično, nekonzistentno ponašanje roditelja, ismijavanje dječjeg straha¹⁰² i kažnjavanje djeteta načinima kojih se on jako boji, prijetnja suicidom, te

¹⁰⁰ Ovaj zakon je donio Parlament Velike Britanije. Zasnovan je na ideju da je o djeci najbolje brinuti unutar sopstvenih porodica. Međutim, on takođe sadrži odredbe na primer kada roditelji i porodice ne sarađuju sa zakonskim tijelima. Takođe se precizira da će svako odlaganje sistemskih procesa imati štetan uticaj na dobrobit deteta. Sud treba da uzme u obzir i želje djeteta; fizičke, emocionalne i obrazovne potrebe; starost; spoljne; vjerovatni efekat promjene na dijete; štetu koju je dijete pretrpjelo ili će vjerovatno patiti sposobnost roditelja da zadovolji djetetove potrebe.

¹⁰¹ AHA je neprofitna organizacija u SAD koja unapređuje sekularni humanizam, filozofiju života koja, bez teizma ili drugih natprirodnih uverenja, afirmiše sposobnost i odgovornost ljudskih bića da vode lične živote etičkog ispunjenja koje teži većem dobru čovečanstva ([American Humanist Association - Wikipedia](#)).

¹⁰² Neki od najčešćih oblika blamiranja, podsmjehivanja i sramoćenja jesu: kontinuirano verbalno negativno napadanje djeteta, kritiziranje pred drugima, odrasli se obraćaju djetetu samo kada dijete učini nešto loše, a uvijek izostaje pohvala kada učini nešto dobro, te se dijete naziva pogrdnim imenima (Naletilić, 2014).

stalno prisustvovanje porodičnom nasilju (Barnett *et al.*, 1997). Roditelji koji pokazuju terorizirajuće ponašanje prema svojoj djeci su često i sami imali nefunkcionirajuće porodice, tj. porodice u kojima su prevladavali poremećeni porodični odnosi (Naletilić, 2014). Oni, upravo zbog takvih naučenih obrazaca ponašanja, ne znaju pružiti djetetu ono što ni sami nisu dobili (Buljan-Flander, 2003; Kocijan-Hercigonja, 2003).

Emocionalno zlostavljanje je otvoreno odbacujuće ponašanje roditelja, a emocionalno zanemarivanje je pasivno ignorisanje¹⁰³ djetetovih emocionalnih potreba, nedostatak pažnje i stimulacije, te roditeljska nedostupnost u smislu staranja, nadgledanja, vođenja, poučavanja i zaštite (Iwaniec, 2000). Veliki broj djece doživljava odbacivanje i neprihvatanje od strane svojih roditelja (Bilić i sar., 2012), a ovo odbacivanje se može manifestovati fizičkim napuštanjem, nepružanjem pomoći te interakcijama bez emocija, tj. nepokazivanjem topline i ljubavi (Naletilić, 2014). To narušava mentalno zdravlje djeteta, smanjuje samopoštovanje, dijete se osjeća usamljeno, nema povjerenja u ljude, muči ga osjećaj odbačenosti, te osjećaj vlastitog razočarenja. Rezultati istraživanja i klinička praksa pokazali su da emocionalno zlostavljanje može imati vrlo teške posljedice za djetetovu budućnost, iako drugačije od onih koje uzrokuje fizičko zlostavljanje, ali zato ne manje ozbiljne (Naletilić, 2014). Nisu rijetki slučajevi transgeneracijskog prijenosa kada osobe, zlostavljane koje su proživjeli u djetinjstvu, prenose u svoju porodicu i okolinu (Pećnik, 2003). Stoga, važno je da odrasle osobe na vrijeme prepoznaju da je dijete izloženo psihičkom zlostavljanju te preduzmu sve potrebne korake kako bi ga zaštitili i preuzeli odgovornost da mu pomognu.

Seksualno zlostavljanje se definiše kao “uvođenje djece i adolescenata u seksualne aktivnosti sa odraslim osobama ili bilo kojom starijom djecom ako postoji razlika u starosti, veličini, moći, pri čemu se dijete koristi kao seksualni objekat za zadovoljenje potreba zlostavljača, s tim da dijete nije sposobno da se odupere ili da razborito podnese pristanak zbog neravnoteže moći ili bilo kog drugog oblika mentalne odnosno tjelesne sposobnosti” (World Health Organization, 2002). Seksualno zlostavljanje djece odnosi se na uključivanje zavisnog, razvojno nezrelog djeteta i adolescenta u seksualne aktivnosti, koje ono ne može razumjeti, na koje ne može dati zreli pristanak i koje ugrožavaju socijalne tabue obiteljskog života (Buljan Flander, 2003). Podrazumijeva uključivanje djeteta u seksualne aktivnosti, posmatranje seksualne aktivnosti, izlaganje djeteta pornografskom materijalu, neadekvatno dodirivanje djeteta, seksualno sugestivno komentiranje djeteta (Ždero, 2005).

Najčešći oblici seksualnog zlostavljanja djeteta su pedofilija i incest¹⁰⁴. Einbender i Friedrich (1989) navode znakove seksualnog zlostavljanja u djevojčica od šest do 14 godina: problematično ponašanje (pojačane seksualne preokupacije, prerana seksualna zrelost, naglašena seksualnost, sklonost seksualnim igrama); smanjene kognitivne sposobnosti i školsko postignuće; slabo socijalno prilagođavanje; depresivni i suicidalni simptomi; impulsivne reakcije; nezadovoljavajući odnosi u porodici (pojavljuju se i kao uzrok i kao posljedica seksualnog zlostavljanja)¹⁰⁵.

Takva djeca razvijaju negativnu sliku o sebi, autoagresivna su, ne znaju primiti pozitivnu povratnu reakciju, te su rizična skupina za razvoj depresije i suicida (Buljan-Flander, 2003; Kocijan-Hercigonja, 2003).

¹⁰³ Ignoriranje obuhvata neodgovaranje ili zakašnjelo odgovaranje na djetetove potrebe, nesudjelovanje u procesu socijalizacije i na taj način onemogućavanje razvoja djetetovih socijalnih procesa (Naletilić, 2014). Roditelji koji pokazuju takvo ignorirajuće ponašanje prema svojoj djeci jesu često porodice koje zbog svoje socijalne „obilježnosti“ onemogućavaju socijalne procese kod djece, a to mogu ponekad biti porodice doseljenika koje se često po nečem razlikuju od sredine u kojoj žive: socijalni status, boja kože ili religija (Buljan-Flander, 2003; Kocijan-Hercigonja, 2003).

¹⁰⁴ Direktiva 2011/92/EU Evropskog parlamenta i Vijeća o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječije pornografije, te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2004/68/PUP osigurava da države članice primjenjuju iste pravne standarde u pogledu sprečavanja krivičnih djela seksualnog zlostavljanja djece, uklanjanja sadržaja povezanih s takvim krivičnim djelima te zaštite žrtava. Njenim donošenjem utvrđen je krivičnopravni okvir za kriminalizaciju seksualnog zlostavljanja djece putem informaciono-komunikacijske tehnologije na evropskom nivou i to prvenstveno s ciljem otklanjanja nedostataka iz prethodno donesene Okvirne odluke Vijeća, primarno uzrokovanih razvojem informacijsko-komunikacijskih tehnologija.

¹⁰⁵ Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija) proizašla je iz potrebe da se u fokus borbe protiv svih oblika seksualne zloupotrebe djece postave preventivni, zaštitni i krivični aspekti i uspostavi specifičan monitoring mehanizam nad njenom implementacijom. Kao sveobuhvatan pravni dokument, Konvencija zahtijeva da države članice: ustanove mjere prevencije svakog oblika nasilja nad djecom; provode mjere podizanja svijesti građana o neprihvatljivosti svakog ponašanja koje

Minhauzen sindrom (munchausen syndrome) predstavlja poseban oblik zlostavljanja gdje počinitelj (najčešće roditelj, odnosno staralac) izaziva fizičke ili psihičke znake ili simptome bolesti kod djeteta o kojem se stara, a zatim ga uporno podvrgava medicinskom ispitivanju i liječenju. Sindrom je teško prepoznatljiv jer je zamaskiran manipulativnošću roditelja koja je prekrivena izrazitom "brigom i zaštitom djeteta". Poremećaj se teško dijagnostikuje, a ima ozbiljne posljedice u medicinskom, kriminološkom i pravnom kontekstu.

Uz nabrojane, u svakodnevnom životu vrlo često susrećemo i različite situacije u kojima se dijete javlja kao žrtva. Riječ je o: *vršnjačkom nasilju* (eng. Bullying), *nasilju putem cyber tehnologije* (eng. Cyberbullying), *ekonomskom zlostavljanju djece*, *porodičnom nasilju* i *ostalim oblicima nasilja* u kojima se dijete pojavljuje u viktimološkom kontekstu. U konačnici, prijeko je potrebno spomenuti i *socijalno nasilje* do kojega dolazi kada se neko dijete isključuje iz skupnih djelovanja, kada se ono ogovara, kada se pričaju laži o njemu ili njoj ili nagovaraju drugi da se s tim djetetom ne druže (iz različitih razloga) (Muratbegović *et al.*, 2013).

U većini istraživanja kao i u praksi kriteriji razlikovanja pojedinih oblika ugrožavanja djece nisu jednoznačni (White *et al.*, 1987). Najjasniji su kriteriji za procjenu fizičkog zlostavljanja dok su kriteriji za definisanje emocionalnog, odnosno psihičkog zlostavljanja manje precizni.

Zanemarivanje djeteta se određuje kao (hronično) propuštanje roditelja (ili druge odrasle osobe koja brine za dijete) da zadovolji djetetove potrebe (Pečnik, 2003). Zanemarivanje je najčešći oblik zlostavljanja djece, a podrazumijeva nezadovoljavanje nekih djetetovih osnovnih potreba što se može odraziti i na opšte zdravlje djeteta. Definiše se kao nebriga i propuštanje roditelja da zadovolji emocionalne i razvojne potrebe djeteta, uključujući potrebu za ishranom, odjećom, smještajem, obrazovanjem, zdravstvenom brigom, intelektualnim poticajem i emocionalnim razumijevanjem (White *et al.*, 1987). Razlikuje se nekoliko oblika zanemarivanja, zavisno od dobi, odnosno razvojnih potreba djeteta. Tako, tjelesno zanemarivanje, kao oblik koji se najčešće prepoznaje, podrazumijeva propuštanje roditelja da zaštiti dijete od opasnosti, te da zadovolji djetetove osnovne tjelesne potrebe, uključujući odgovarajući smještaj, hranu i odjeću (Ždero, 2005). Zanemarivanje obično počinje vrlo rano, te ima kumulativni efekt na razvojne sposobnosti i ograničenja (Hilyard, Wolfe, 2002).

Hart i Brassard (1991) su na temelju istraživanja i mišljenja stručnjaka utvrdili i artikulirali pet, a kasnije, ukupno šest (Hart *et al.*, 1996.) kategorija psihičkog zlostavljanja i zanemarivanja: odbijanje i ponižavanje (*spurning*); teroriziranje i prijetnje; izolovanje; iskorištavanje i korumpiranje (*exploiting and corrupting*); ignorisanje (emocionalno odbijanje, nedostupnost) i zanemarivanje obrazovanja te mentalnog i fizičkog zdravlja djeteta.

Glaser (2002) predlaže sljedeće kategorije psihičkog zlostavljanja i zanemarivanja djece: emocionalna nedostupnost, neodgovaranje i zanemarivanje; negativne i pogrešne atribucije u odnosu na dijete; razvojno neprikladne ili nekonzistentne interakcije s djetetom; neprepoznavanje ili nepriznavanje djetetove individualnosti i psiholoških granica i propuštanje da se podstiče socijalna prilagodba djeteta.

Zloupotreba djece se može odvijati u krugu porodice (neka istraživanja pokazuju da je procenat unutar porodičnog zlostavljanja čini 70–90% od svih registrovanih slučajeva) i van porodice (u institucijama, na poslu, ulici, u ratnim zonama). Općenito govoreći, zlostavljanje u djetinjstvu ima neposredne i dugoročne učinke na pet značajnih područja psihosocijalnog razvoja: neurološki i intelektualni, školski uspjeh i životna očekivanja, socio-emocionalni razvoj, socijalne odnose i ponašanje te mentalno zdravlje u cjelini (Ajduković, 2001). Zlostavljanje djece utiče na kasniji psihosocijalni razvoj djeteta i kasnije na kvalitetu roditeljstva. Pojavu da osobe koje su u djetinjstvu doživjele neki oblik zlostavljanja u porodici, u odrasloj dobi zlostavljaju svoju djecu nazivamo međugeneracijskim prijenosom nasilja (Kolko, 1996).

Međunarodno udruženje za prevenciju zlostavljanja i zanemarivanja djece (*International Society for the Prevention of Child Abuse and Neglect - ISPCAN*¹⁰⁶) je, uspoređujući definicije zlostavljanja i

ima za cilj seksualno iskorištavanje i zloupotrebu djece; uvedu niz mjera za zaštitu i podršku žrtvama nasilja; informišu javnost, a posebno djecu o pravima koja imaju i opasnostima koje mogu dovesti do njihove povrede po tom osnovu i ustanove vođenje evidencije o učincima ovih dijela.

¹⁰⁶ Misija ISPCAN-a je da spriječi okrutnost prema djeci u svakom narodu, u svakom obliku: fizičkom i seksualnom zlostavljanju, zanemarivanju, djeci sa ulice, smrtnim slučajevima djece, dječjoj prostituciji, djeci rata, emocionalnom zlostavljanju i dječjem radu.

zanemarivanja u 58 zemalja, ustvrdilo postojanje zajedničkih elemenata. Temeljem toga 1999. godine Svjetska zdravstvena organizacija predlaže određenje zlostavljanja djece ili zloupotrebe kao „svih oblika tjelesno i/ili emocionalnog lošeg postupanja, polnog zlostavljanja, zanemarivanja ili nehatnog postupanja, ekonomskog ili drugog iskorištavanja, koji nanose stvarnu ili potencijalnu štetu djetetovom zdravlju, preživljavanju, razvoju ili dostojanstvu, u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja ili moći“ (Krug *et.al.*, 2002).

3. Rasprostranjenost zlostavljanja i zanemarivanja

Broj djece koja su zlostavljana i zanemarivana nije poznat. Uglavnom podaci dolaze iz prijavljenih prekršaja, ukoliko socijalne službe prijave zlostavljanje ili to učini sama žrtva. Svi navedeni izvori imaju svoja ograničenja, a procjene se razlikuju u zavisnosti od izvora informacija, vremenskog perioda tokom kojeg se podaci prikupljaju i načina na koji se definiše zlostavljanje i zanemarivanje.

Prema procjeni Američkog udruženja za humanost koja je objavila podatke za period 1987. - 1997. (Puhovski i sar., 2004) od ukupnog broja prijavljene zlostavljane djece, 11 odsto djece je bilo emocionalno zlostavljano. Nacionalni centar za zlostavljanu i zanemarenu djecu SAD-a (National Center on Child Abuse and Neglect) objavio je 1986. godine da je u toj godini identifikovano 211100 emocionalno zlostavljane djece (Briere *et. al.*, 1996). U izvještaju objavljenom u časopisu Child Maltreatment navodi se da je od svih prijavljenih slučajeva zlostavljanja u 1997. godini emocionalno zlostavljanje bilo zastupljeno sa 6,1 odsto. U Engleskoj je 1996. godine od svih prijavljenih oblika zlostavljanja 15 odsto se odnosilo na emocionalno zlostavljanje. Briere *et. al.* (1996) ističu da podaci nisu realni i ukazuju na probleme sa definisanjem i procjenom emocionalnog zlostavljanja.

Incidenca fizičkog zlostavljanja je oko 5,7 na hiljadu djece i u povećanju je. Incidencija fizičkog zanemarivanja je znatno veća u odnosu na fizičko zlostavljanje, kao što je slučaj i sa emocionalnim zanemarivanjem i zlostavljanjem. U Sjedinjenim Američkim Državama tokom 1996. godine 57,7% svih slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja je bilo u formi fizičkog zanemarivanja, dok je fizičko zlostavljanje bilo zastupljeno u 22,2%, a emocionalno zlostavljanje u 5,9% svih slučajeva, a seksualno zlostavljanje u 6,3 na hiljadu djece. U evropskim zemljama stopa učestalosti zlostavljanja i zanemarivanja kreće se od 3-6 na hiljadu djece, zavisno od zemlje. Takođe je primijećeno da je praćenje i ispitivanje emocionalnog zlostavljanja na izvjestan način zapostavljeno u mnogobrojnim istraživanjima u odnosu na fizičko zlostavljanje i da su zato podaci o tome znatno slabiji. Chadwick DL (1999.). Na hiljadu djece 25 je zlostavljano ili zanemarivano nekim od oblika zlostavljanja/zanemarivanja, a tome doprinosi stav o pravu društvenog uplitanja u događanja unutar porodice što dovodi do nesmetanog odvijanja nasilja dugo unutar porodice. Naročito je teško otkrivanje seksualnog zlostavljanja djeteta u porodici.

4. Rizični faktori za nastanak zanemarivanja i zlostavljanja

Za razvoj i oblikovanje ličnosti djeteta, važnost porodice je nesporena. Brojna empirijska istraživanja ukazuju na važnost privrženosti, toplog i prihvaćajućeg roditeljstva za dječji psihički razvoj. Međutim, katkad ti procesi koji se događaju unutar porodice ne osiguravaju samo bezgraničnu ljubav i pažnju već neke oblike zanemarivanja, odbacivanja, povrjeđivanja i zlostavljanja (Naletilić, 2014). S tim u vezi, zlostavljanje i zanemarivanje djece se tumači kao posljedica interakcije sociokulturnih faktora i stresora koji proističu iz različitih nivoa društva, porodice, roditelja i djeteta. Roditeljska vulnerabilnost je definisana kao niz roditeljskih slabosti koje mogu imati negativan uticaj na roditeljske kapacitete. Netačno je smatrati da je ta veza direktna, odnosno da roditeljske slabosti mogu direktno uticati na zlostavljanje i zanemarivanje djece jer mnogi roditelji imaju razne vrste problema, a ipak sigurno odgajaju svoju djecu.

Ipak, istraživanja pokazuju povećan rizik zlostavljanja kod djece i adolescenata gdje se više faktora roditeljske vulnerabilnosti pojavljuje zajedno (Sidebotham, 2016). Faktori vulnerabilnosti su kumulativni i povećavaju nivo rizika za nastanak zlostavljanja. Faktori koji su prisutni kod roditelja i povećavaju rizik od zlostavljanja djece su:

-izloženost roditelja neželjenim iskustvima tokom djetinjstva, a oni mogu postojati pojedinačno ili u kombinaciji (nasilje u porodici, zlostreba supstanci, prisutnost mentalnog poremećaja u porodici);

-postojanje kriminogenog ponašanja u porodici (naročito nasilje i seksualni prestupi);

- veći broj roditeljskih partnera;

-teškoće u učenju kod roditelja;

-međugeneracijski ciklusi zlostavljanja u porodici.

Ukoliko kod roditelja postoje navedene vulnerabilnosti, stres roditeljstva će biti znatno veći tokom odgajanja djeteta. Mada, roditelji i ako su bili suočeni sa navedenim teškoćama mogu odgajati svoju djecu bez većih teškoća, a takođe i djeca koja su izložena sa psihopatologijom roditelja - mogu pokazivati promjene u ponašanju ili emocionalne teškoće dok drugi ne pokazuju dugotrajne poremećaje (Stanley, 2011).

Poznate su razlike u osjetljivosti djece na pozitivno inegativno okruženje tako da su neka djece izrazito osjetljiva na relativno nizak nivo teškoća dok su druga manje osjetljiva na teškoće u okolini.

4.1. Socijalni faktori i faktori okruženja

Istraživanja pokazuju da postoji povezanost između socijalno-ekonomskih prilika porodica i postojeće mogućnosti da njihova djeca dožive zlostavljanje (Bywaters, *et. al.*, 2016). Jasno definisana uloga roditelja u dosta slučajeva se ne izvršava na adekvatan način. Mnogi roditelji uživaju u vlasti nad svojom djecom i uskraćuju ostvarivanje osnovnih potreba. Brojni su se autori bavili istraživanjem faktora rizika, tj. obilježja roditelja, okoline, ali sve češće i djece, koja povećavaju vjerovatnost zlostavljanja djece (Brkić-Šmigoc, 2008)

Siromaštvo samo po sebi nije dovoljan faktor u nastanku zlostavljanja jer i djeca koja ne žive u siromaštvu doživljavaju različite oblike zlostavljanja. Ipak, istraživanja pokazuju da direktni i indirektni uticaji siromaštva na složen način se udružuju sa drugim faktorima koji utiču na roditeljstvo, povećavaju novo stresa u porodici i mogu povećati rizik od zlostavljanja i zanemarivanja. U to se uključuju nezaposlenost, loši uslovi stanovanja, izolacija, život u opasnim naseljima i problem sa fizičkim i mentalnim zdravljem roditelja.

4.2. Karakteristike djeteta

Mnoštvo istraživanja koja se bave ovom problematikom ne mogu identificirati koja su to obilježja djeteta rizični faktori za zlostavljanje, a koja su obilježja djeteta posljedica zlostavljanja (Naletilić, 2014). Uopšteno, djeca su posebno osjetljiva na različite oblike viktimizacije zbog svoje tjelesne, kognitivne i emocionalne razvojne nezrelosti (Naletilić, 2014). Vjerovatnoća zlostavljanja djece povećava se i sa nekim karakteristikama djeteta kao što su prerano rođenje, tjelesni hendikep, mentalna retardacija ili težak temperament djeteta (Kaplan, Sadock, 2000). Neke osobine djece takođe mogu dovesti do povećanog rizika za zlostavljanje, a to su: mala porođajna težina ili prijevremeni porod (imaju teži temperament); averzivni plač djeteta (posebno ako je povezan sa nekim neurološkim poremećajem); prisilno ili suprotstavljajuće ponašanje djeteta; djeca sa hroničnim onesposobljenjima (fizičkim ili mentalnim hendikepima) novorođenčad sa neorganski uslovljenim usporenim razvojem (O'Hagan, 1993); dob djeteta (starija djeca izloženija su riziku), hiperaktivna djeca, te teško odgojiva ili „zahtjevna“ djeca (Iwaniec, 2000).

Istraživanja takođe pokazuju da karakteristike roditelja zlostavljača uključuju prošlost vlastitog zlostavljanja, nedostatak empatije za dijete, nerealna očekivanja od djeteta, te izostanak privrženosti djeteta roditelju (Styron, Janoff-Bulman, 1997). Većina se istraživača uglavnom slaže da su rizični faktori za zlostavljanje djece prisutni kod roditelja, kod djece i u okolini. Visoko samopoštovanje predstavlja zaštitni faktor za zlostavljanu djecu, dok su pozitivni odnosi s drugima zaštitni faktori za nezlostavljanu djecu (Cicchetti, Rogosch, 1997; Jelić-Tuščić *et al.*, 2013).

4.3. Protektivni faktori

Zaštitni faktori koji mogu pomoći djeci i mladima da pomognu u situacijama zlostavljanja nisu dovoljno proučavani kao faktori rizika. Smatra se da je sposobnost djece i mladih da se nose sa negativnim iskustvima povezana je sa nizom faktora koji uključuju dob i stadij razvoja, prisustvo odnosa u porodici koji pomažu nastanku faktora otpornosti u životu i postojanje podrške u široj porodici (Coleman, J. 2014).

Zaštitni faktori koji mogu pomoći u zaštiti djece od uticaja zlostavljanja su: podržavajuće porodično okruženje, zajednice koje podržavaju roditelje, odgovarajući uslovi stanovanja, pristup zdravstvenoj zaštiti i socijalnim uslugama, obuka u roditeljskim vještinama, stabilni porodični odnosi, razumna i dosljedna pravila u porodici i praćenje djece, zapošljavanje roditelja, briga o odraslima izvan porodice koji mogu biti uzori ili mentori i prisustvo nenasilnog partner (White *et al.*, 2015).

5. Posljedice zlostavljanja i zanemarivanja djece

Zlostavljanje i zanemarivanje djece i mladih ozbiljno utiče na njihov razvoj, odnosno na svaki aspekt života pojedinca uključujući fizički, socijalni, emocionalni i intelektualni. Dugoročne su posljedice zlostavljanja poteškoće u pogledu temeljnog povjerenja u druge, samostalnosti i lične djelatnosti¹⁰⁷. Zato zanemarivanje i zlostavljanje djece može biti izuzetno štetno i imati uticaj na cjelokupni razvoj, a naročito na razvoj mozga i neuronskih puteva. Loša vezanost za roditelje ili minimalna interakcija s njima mogu promijeniti način na koji se njihov mozak razvija. To može dovesti do povećanog rizika od mentalnih poremećaja poput depresije, kognitivnih poremećaja, paničnog poremećaja, poremećaja pažnje i hiperaktivnosti. Takođe, može postojati agresivno ponašanje prema drugima (tuče, povrede, nanošenje štete drugima) ili u obliku samopovređivanja i samoubilačkog ponašanja.

Posljedice zlostavljanja javljaju se u više međusobno povezanih područja (Ajduković M., 2001.) kao što su: neurološka oštećenja, oštećenja socioemocionalnog razvoja, socijalnih odnosa i mentalnog zdravlja. Efekti zlostavljanja zavise od težine i intenziteta zlostavljanja, podrške nezlostavljajućeg roditelja, djetetovog razumijevanja situacije faktora ličnosti djeteta koji utiču na samu interpretaciju događaja. Zlostavljana djeca koriste odbrambeni mehanizam disocijacije kako bi se zaštitila od psiholoških posljedica trauma. Disocijacija i poricanje omogućavaju djetetu da se u priličnoj mjeri oslobodi simptoma i da izbjegne sjećanje na zlostavljanje. Moguća je pojava postraumatske stresne reakcije i samodestruktivnog ponašanja (samoozljeđivanje, pokušaji suicida, upotreba alkohola i droga i seksualno rizična ponašanja).

Sve posljedice zlostavljanja i zanemarivanja se mogu podijeliti na rane (u periodu detinjstva i mladosti) i kasne (one koje se javljaju u odrasloj dobi).

Rane posljedice su: smrtni ishod, trajni fizički hendikep ili somatski poremećaj, emocionalne smetnje ili izmijenjen doživljaj sebe (depresivnost, strah, strepnja, agresivnost, bijes, dr.), kognitivne smetnje (zastoj u razvoju kognitivnih funkcija, intelektualna inhibicija, problemi koncentracije) i poremećaji socijalnog funkcionisanja.

Kasne posljedice su: depresija, granična organizacija ličnosti, transgeneracijsko prenošenje zlostavljanja (zlostavljano dijete u odrasloj dobi postaje zlostavljač, onaj koji i sam zlostavlja).

Najteža posljedica zlostavljanja ili zanemarivanja je smrt djeteta. Faktori udruženi sa ovom najtragičnijom posledicom zlostavljanja su: starost djeteta do godinu dana (i to u prvih šest mjeseci života djeteta), materijalni problemi u porodici, problemi u partnerskim odnosima supružnika udruženi sa nasiljem unutar porodice, kao i razvojni problem, odnosno problemi ponašanja djeteta (Sanders R. i sar, 1999). Pored navedenih faktora, spominju se i nizak stepen edukacije roditelja, prisustvo još jednog malog djeteta u porodici, psihijatrijski problemi majke (depresija, psihosomatski simptomi, zloupotreba alkohola i dr. psihoaktivnih supstanci) kao i separacija majke od njene majke u ranom adolescentnom uzrastu (Kotch JB, 1999.).

¹⁰⁷ Šire <file:///C:/Users/w7/Desktop/Zlostavljanje/%C5%A0to%20sve%20spada%20u%20zlost%20avljanje%20djece%20%20missMAMA.html>.

6. Zapuštanje i zlostavljanje djeteta u Krivičnom zakoniku Republike Srpske

Zapuštanje i zlostavljanje djeteta propisano je u članu 187 Krivičnog zakonika Republike Srpske¹⁰⁸ u glavi XVI - Krivična djela protiv braka i porodice,

Djelo čini roditelj, usvojlac, staralac ili drugo lice koje grubim zanemarivanjem svoje dužnosti zbrinjavanja i vaspitanja zapusti dijete o kojem je dužno da se stara¹⁰⁹.

Objekt zaštite jeste ličnost i pravilan razvoj djeteta.

Radnja izvršenja jeste zapuštanje djeteta¹¹⁰. Ovu radnju čine različite djelatnosti činjenja ili propuštanja dužnog nadzora od strane određenih lica koja su po zakonu dužna da zbrinjavaju ili vaspitaju dijete, a kojima se odstupa u gruboj mjeri, u većem obimu ili u dužem trajanju od preduzimanja zakonom propisanih dužnosti. Bitno je za postojanje djela da je ova radnja izvršenja preduzeta: a) na određeni način - grubim zanemarivanjem dužnosti zbrinjavanja ili vaspitanja i b) od strane određenog lica - roditelja, usvojioca, staraoca ili drugog lica.

Izvršilac djela može da bude samo određeno lice – roditelj, usvojlac, staralac ili drugo lice koje ima određenu dužnost zbrinjavanja ili vaspitanja djeteta. U pogledu krivice potreban je umišljaj.

Za ovo je djelo propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine.

Djelo ima dva teža oblika ispoljavanja.

Prvi teži oblik djela za koji je propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina jeste zlostavljanje i prinuđavanje djeteta. Ovo djelo čini roditelj, usvojlac, staralac ili drugo lice koje preduzme sljedeće radnje: a) zlostavljanje djeteta¹¹¹ – nanošenje nepotrebnih i prekomjernih fizičkih ili psihičkih muka, patnji, bola, straha, većeg ili manjeg intenziteta, dužeg ili kraćeg trajanja i b) prinuđavanje (navođenje, podstrekavanje upotrebom sile ili prijetnje) djeteta: na pretjerani rad ili na rad koji ne odgovara uzrastu djeteta, na prosjačenje ili na vršenje drugih radnji koje su štetne za njegov razvoj, ali se ovo navođenje vrši iz posebne vrste pobude učinioca - koristoljublja.

Najteži oblik djela za koji je propisana kazna zatvora od jedne do osam godina postoji ako je usljed preduzete radnje izvršenja nastupila teža posljedica u vidu: a) teške tjelesne povrede ili teškog narušavanja zdravlja djeteta i b) ako se dijete odalo prostituciji, alkoholu ili drugim oblicima asocijalnog ponašanja. U odnosu na težu posljedicu učinilac postupa sa nehatom, a ta teža posljedica treba da se nalazi u uzročno-posljedičnoj vezi sa preduzetom radnjom izvršenja osnovnog djela.

¹⁰⁸ “Službeni glasnik **Republike Srpske**”, br. 64/17, 104/18 i 15/21.

¹⁰⁹ Okrivljeni je izvršio tri krivična djela zapuštanja i zlostavljanja maloljetnog lica tako što je troje svoje maloljetne djece u periodu njihovog maloljetstva, a počev od njihove osme godine života kao njihov otac zlostavljao i prinuđavao na pretjerani rad koji nije odgovarao njihovom uzrastu na taj način što je sve troje dece primoravao da rade u krečani gde je on unaprijed za novac dogovarao poslove, pa su tako oštećeni obavljali razne teške i po zdravlje štetne fizičke poslove kao što su: loženje peći, grijanje kamena, vađenje i skladištenje kreča od ranog jutra do večeri, a često i tokom noći. Pri tome se nije obazirao na to što je jedna njegova kćerka od ranog djetinjstva oštećenog sluha, a sin je kao dijete doživio dječji frak i od tada je redovno koristio lijekove, a novac od poslodavca krečane je lično naplaćivao i zadržavao (presuda Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 5590/2011).

¹¹⁰ Roditelji su grubo zanemarili dužnost zbrinjavanja i vaspitanja i zapustili su svoju maloljetnu djecu na taj način što djecu nisu upisali u osnovnu školu, niti su im obezbijedili zdravstvenu zaštitu jer maloljetnici nemaju zdravstvene knjižice, niti su ikada i bili kod ljekara na redovnom lekarskom pregledu (presuda Okružnog suda u Beogradu, Kž. 3095/2006).

¹¹¹ Dijete staro 12 godina je zlostavljano od oca na taj način što ga je ovaj tukao kablom i pesnicom po glavi, vješao za noge i tako ostavljao da visi, te mu zabranjivao kretanje. Na taj način je okrivljeni učestvovao u zlostavljanju svoga sina primjenjujući prema njemu neadekvatne i surove mjere koje ne odgovaraju svrsi vaspitanja i pravilnog razvoja (presuda Okružnog suda u Beogradu, Kž. 216/2005). Okrivljeni je kao roditelj zlostavljao maloljetno lice tako što je u periodu kada je njegova kćerka imala između 12 i 14 godina tukao, više puta mjesečno udarao joj šamare po licu, jednom prilikom je šutirao nogom u predjelu kičme, a drugom prilikom je istukao prutom od ruže, kao i plastificiranom metalnom šipkom, te je prinuđavao na rad na održavanju domaćinstva, da kuva, pere, skuplja i pegla veš, čisti i sprema prostorije u kući koji rad ne odgovara uzrastu maloljetnog lica (presuda Okružnog suda u Beogradu, Kž. 1191/2006).

7. Zaključak

Posljedice zlostavljanja i zanemarivanja djece su teške i dugotrajne. Svi oblici nasilja nad djecom, kojih počesto nismo svjesni, ostavljaju neizbrisive tragove u životu svakog djeteta. Većina onih koji danas zlostavljaju i sama je bila zlostavljana u djetinjstvu. Šutnja i zatvaranje očiju od problema zlostavljanja i zanemarivanja znak je podrške zlostavljačima. Zato, ako se pojavi nasilja nad djecom posveti odgovarajuća pažnja i pokuša se smanjiti, to je ujedno i preventivno djelovanje za budućnost. Mogućnosti su za prevenciju zlostavljanja različite: od edukacije roditelja do psihijatrijskih tretmana.

Značajnim promjenama u društvu sa naglaskom na demokratiji i ljudskim pravima doprinijelo je da žrtve slobodnije progovore o svojim iskustvima i da se češće obraćaju nadležnim institucijama i centrima za socijalni rad. Važno je senzibilisati društvo, ali i profesionalce za uočavanje simptoma i rizičnih faktora zlostavljanja i zanemarivanja. Svako dijete ima jedinstveno iskustvo zlostavljanja i poželjno je da ima individualni tretman i podršku. Ponekad se kod dokazanog zlostavljanja djeca ne ispoljavaju bilo kakve posljedice, ali je i u takvim slučajevima potrebna je podrška i praćenje tokom razvoja. Pri tome, nadležne institucije i centri za socijalni rad ne treba da ne bježe od razgovora sa djecom, trba da ih uče primjerenim oblicima ponašanja i da im svojim primjerom i zaštitom pokazuju da je svijet sigurno mjesto za njih uprkos traumatskom iskustvu koje su preživjeli.

LITERATURA

Ajduković, M., Pečnik, N., "Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji", *Rev. soc. polit.*, god. I, br. 3, Zagreb, 1994, str. 269-276.

Andrić Ružičić, D. (1999). *Ne živjeti s nasiljem*. Zagreb, Zenica, 1999.

Barnett, D., Manly, J. T., Cicchetti, D., "Commentaries. Continuing toward an operational definition of psychological maltreatment", *Development and Psychopathology*, 3, 1991, 19-29.

Begum M., "Child abuse: a universal 'diagnostic' category? The implication of culture in definition and assessment", *International Journal of Social Psychiatry*, 1996, Vol. 42 (4): 287-304.

Bilić, V., Buljan-Flander, G., Hrpka, H., *Nasilje nad djecom i među djecom*, Jastrebarsko, Naklada Slap, 2012.

Black, D. A., Schumacher, J. A., Smith Slep, A. M. i Heyman, R. E., *Risk factors for child emotional abuse*. U: Allen C. M. (ur.); Risk factors for partner abuse and child maltreatment: A Review of Literature, 1999., <http://www.nnh.org/risk/newchap14>.

Black, D. A., Smith Slep, A. M., Heyman, R. E., *Risk Factors for Child Psychological Abuse, Aggression and Violent Behavior*, 6, 2001, 189-201.

Bonnet, C., *Razbijeno dijete. Incest i pedofilija*. Zagreb: BIOS, 2000.

Bošković, M., *Socijalna patologija*, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2002.

Briere J, Berliner L, Bulkley JA, Jenny C, Reid T., *The APSAC handbook of child maltreatment*, Sage Publications, London, 1996.

Brkić-Šmigoc, J., *Različiti oblici nasilja nad djecom u obitelji i njihova povezanost s osobinama ličnosti*, Neobjavljeni magistarski rad. Filozofski fakultet u Sarejevu, Odsjek za psihologiju, 2008.

Buljan Flander, G., *Mogućnosti poboljšanja zaštite zlostavljane i zanemarene djece u našem društvu*. U: Ajduković, M. (ur.), *Nasilje nad djecom u obitelji*, Zbornik radova. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 2001, 47-49.

Buljan Flander, G., *Seksualno zlostavljanje djece*. U: Buljan Flander, G., Kocijan Hercigonja, D. (ur.), *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*, Zagreb: Marko M. usluge d.o.o., 2003, 77-152.

Bywaters, P., Bunting, L., Davidson, G., Hanratty, J. et al., *The Relationship between Poverty, Child Abuse and Neglect: An evidence review*. Joseph Rowntree Foundation, York, 2016.

Chadwick, D.L., *The message*, *Child Abuse&Neglect*, 1999, Vol. 23 (10), 957-961.

Cicchetti, D., "Editorial. Defining psychological maltreatment: Reflections and future directions", *Development and Psychopathology*, 3, 1991, 1-2.

Cicchetti, D., Manly, J. T., "Editorial: Operationalizing child maltreatment: Developmental processes and outcomes", *Development and Psychopathology*, 13, 2001, 755-757.

Coleman, J., *Understanding Adolescence*. Dartington: Research in Practice Cleaver, H., Unell, I. and Aldgate, J. (2011) *Children's Needs – Parenting Capacity. Child abuse: Parental mental illness, learning disability, substance misuse and domestic violence*, The Stationery Office, London, 2014.

Condon, J. T., "The Spectrum of Fetal Abuse in Pregnant Women", *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 174 (9), 1986, 509-516.

Dulčić, A., "Zlostavljana i zanemarena djeca - obiteljsko ozračje i društvena zaštita", *Dijete i društvo*, 3 (1/2), 2001, 13-20.

Erickson, M. F., Egeland, B., *Child Neglect*. U: Briere, J., Berliner, L., Bulkley, J. A., Jenny C. i Reid, T. (ur.); *The APSAC Handbook on Child Maltreatment*, Thousands Oaks: Sage Publications, 2001.

Glaser, D., "Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): A conceptual framework", *Child Abuse & Neglect*, 26, 2002, 697-714.

Hammarman, S., Bernett, W., "Evaluation and reporting of emotional abuse in children", *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39, 2000. 928-230.

Hart, S. N., Brassard, M. R., "Psychological maltreatment: Progress achieved", *Development and Psychopathology*, 3, 1991, 61-70.

Hart, S. N., Brassard, M. R., Karlson, H. C., *Psychological Maltreatment*. U: Briere, J., Berliner, L., Bulkley, J. A., Jenny C. i Reid, T. (ur.); *The APSAC Handbook on child maltreatment*, Thousands Oaks, Sage Publications, 1996.

Hart, N. S., Binggeli, N. J., Brassard, M. R., "Evidence for the effects of psychological maltreatment", *Journal of Emotional Abuse*, 1 (1), 1998, 27-58.

Higgins, D. J., "The importance of degree versus type of maltreatment: A cluster analysis of child abuse types", *The Journal of Psychology*, 138 (4), 2004, 303-324.

Higgins, D. J., McCabe, M. P., "Multi-type maltreatment and the long-term adjustment of adults", *Child Abuse Review*, 9, 2000, 6-18.

Hildyard, K. L., Wolfe, D. A., "Child neglect: Developmental issues and outcomes", *Child Abuse & Neglect*, 26, 2002, 679-695.

Iwaniec, D., *The emotionally abused and neglected child. Identification, assessment and intervention*, Chichester, John Wiley & Sons Ltd, 2000.

Jelić-Tuščić S., Buljan-Flander, G., Matešković, D., *The consequences of childhood abuse*, Paediatrics Today, 9(1), 2013, 24-35.

Jovašević, D., Mitrović, Lj., Ikanović, V., *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske", Banja Luka, 2017.

Kaplan, H.I., Sadock, B.J., "Learning Theory, In: Synopsis of Psychiatry: Behavioural Sciences", *Clinical Psychiatry*, 8th edn, 2000, 148-115.

Kendall-Tackett, K., "The health effects of childhood abuse: four pathways by which abuse can influence health", *Child Abuse & Neglect*, 26, 2002, 715-729.

Killen, K., *Izdani: zlostavljana djeca su odgovornost svih nas*, Zagreb, Društvo za psihološku pomoć, 2001.

Kocijan Hercigonja, D., *Emocionalno zlostavljanje*. U: Buljan Flander, G. i Kocijan Hercigonja, D. (ur.); *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*, Zagreb, Marko M. usluge d.o.o., 2003, 3-36.

Kolko, D. J., *Child physical abuse*. U: Briere, J., Berliner, L., Bulkley, J. A., Jenny C. i Reid, T. (ur.). *The APSAC Handbook on Child Maltreatment*, Thousands Oaks, Sage Publications, 1996.

Kovačević, B., *Nasilje i djeca*", Pravni fakultet, Banja Luka, 2005.

Kovačević, B., *Socijalna patologija*, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Banja Luka, 2009.

Kovačević, R, Kecman, B., "Psychopathological and criminal characteristics of family homicide perpetrators", *Engrami*, 2003, (25), 5-18.

Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R. (ur.), *World report on violence and health*, World Health Organization, Geneva, 2002.

Krugman, R., "The politics", *Child Abuse & Neglect*, vol. 23 (10), 1999, 963-967.

McGee, A., Wolfe, D. A., "Psychological maltreatment: Toward an operational definition", *Development and Psychopathology*, 3 (3), 1991, 18.

Milosavljević, M., *Devijacije i društvo*, Draganić, Beograd, 2003.

Miljević-Ridički, R., "Zlostavljanje djece: oblici zlostavljanja i njihovo prepoznavanje", *Društvena istraž.*, Zagreb, 18-19, god. 4, 1995, br.4-5, 539-549.

Muratbegović, E., Đuderija, S., Šeranić, A., Dizdarević-Slomović, E., Jurošević, M., Stanković, A., Jakovljević, M., Omerović, O., Penc Puzić, I., *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 2013.

Muratbegović, E., Kobajica, S., Vujović, S., *Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja na internetu djece u Bosni i Hercegovini*, Oak fondacija i Save the Children Norway, Sarajevo, 2016.

Naletilić, A., *Emocionalno zlostavljanje djece i mladih*, završni rad, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet Odsjek za psihologiju, Osijek, 2014.

Novakovic, M. *et al.*, "Suicide and parasuicide behav.", *Med Arh*, 2006, (60):44-8.

Novakovic, M., *Zanemarivanje i zlostavljanje djece*, 6. naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2010, Bijeljina, 2010.

O'Hagan, K., *Emotional and Psychological Abuse of Children*, Buckingham, Open University Press, 1993.

Pećnik, N., *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*, Jastrebarsko, Naklada Slap, 2003.

Puhovski S., *Validacija upitnika o emocionalnom zlostavljanju*, diplomski rad, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2002.

Puhovski, S., Karlović, A., Buljan-Flander, G., *Validacija upitnika o emocionalnom zlostavljanju*, *Društvena istraživanja* 13(3), 2004, 555-578.

Rohner, R. P., *Handbook for the study of parental acceptance and rejection. Measurement of parental acceptance-rejection and its social-emotional consequences*. Storrs: Center for the Study of Parental Acceptance and Rejection, the University of Connecticut, 1984.

Sidebotham, P., Heron, J., *Child maltreatment in the Children of the nineties: the role of the child*, *The International Journal Child Abuse & Neglect*, 27, 2003, 337-352.

Sidebotham, P., Brandon, M., Bailey, S., Belderson, P., *Pathways to Harm, Pathways to Protection: A triennial analysis of serious case reviews 2011 to 2014*, London, 2016.

Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, L., Simović, M., *Maloljetničko krivično pravo*. Međunarodno udruženje naučnih radnika - AIS, Banja Luka, 2015.

Simović M., Simović, V. (2016). *Krivično procesno pravo II (Krivično procesno pravo - posebni dio)*, 4. izmijenjeno i dopunjeno, Pravni fakultet, Istočno Sarajevo.

Simović, M., Jovašević, D. (2018). *Leksikon krivičnog prava Bosne i Hercegovine*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2018.

Stanley, N., *Children Experiencing Domestic Violence: A research review*, Dartington, Research in Practice, 2011.

Straus, M. A., Kaufman Kantor, G., „Commentary: Definition and measurement of neglectful behavior: Some principles and guidelines”, *Child Abuse & Neglect*, 29, 2005, 19-29.

Styron, T., Janoff-Bulman, R., „Childhood attachment and abuse: Long-term effects on adult attachment, depression and conflict resolution“, *Child Abuse & Neglect*, 21(10), 1997, 1015-1023.

Špadijer-Džinić, J., *Socijalna patologija - sociologija devijantnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998.

Thornberry, T. P., Ireland, T. O., Smith, C. A., „The importance of timing: The varying impact of childhood and adolescent maltreatment on multiple problem outcomes”, *Development and Psychopathology*, 13, 2001, 957-979.

Whire, K.M., Snyder, J., Bourne, R., Newberger, E.H. *Treating family violence in pediatric hospital: A program of training, research and services*, National institute of mental health, Rockville, 1987.

White, O., Hindley, N., Jones, D., „Risk factors for child maltreatment recurrence: An updated systematic review”, *Medicine, Science and the Law*, 55 (4), 2014, 259-277.

Ždero, V., *Psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji*, 2005, <https://hrcak.srce.hr/file/4652>.

NEGLIGENCE AND ABUSE OF CHILDREN IN THE FAMILY

Miodrag SIMOVIĆ¹¹²
Mira SPREMO¹¹³

Abstract: *Negligence and abuse of children in the family is attracting increasing attention from researchers and practitioners. Unfortunately, this is a very widespread problem that permeates the foundations of modern society. Various forms of negligence and abuse of children in the family have been known for centuries, but only in recent times has this problem seriously interested the public and experts. Despite the numerous efforts of various humanitarian organizations around the world fighting child abuse and negligence, the media are more often reporting on increasingly extreme cases in which children become victims of parents, relatives, friends or strangers. On the other hand, in theory and practice, no agreement has yet been reached in defining this problem, nor in the criteria for determining it. Since this field is characterized by difficulties in identification and recognition, it is very difficult to determine the frequency and prevalence of this problem in the general population, and it is lacking in quality. In addition, negligence and abuse of children in the family are associated with the characteristics of parents, children and the environment, which is important for early identification of families at-risk and preventive action. In this context, further work is needed on a more precise definition of this phenomenon and its presence and impact. Up to date researches suggest a possible negative impact of negligence and abuse in childhood on adjustment in different areas of life during childhood as well as in adulthood. However, further research is needed here as well. Generally speaking, research in the area negligence and abuse of children should focus on improving child protection at all levels. In addition to risk and protection factors, as well as consequences, it is necessary to better understand the systems of response to this problem.*

Key words: *negligence, abuse, children, parents, family.*

¹¹² Academic prof. dr Miodrag N. Simović, Judge of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Full Professor of the Faculty of Law of Banja Luka University and Full Member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina.

² Prof. dr Mira Spremo, Psychiatric Clinic of University Clinical Center of Banjaluka and Associate Professor of Medical Faculty of Banja Luka University.

IZRICANJE I PROVOĐENJE KAZNENOPRAVNIH MJERA I SANKCIJA PREMA MALOLJETNICIMA I MLAĐIM PUNOLJETNICIMA U REPUBLICI HRVATSKOJ

*Snježana Pavlić, prof. sociologije i pedagogije¹¹⁴
Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske
Uprava za zatvorski sustav i probaciju, Sektor za probaciju*

*Željka Knotek Maloić, prof. psihologije¹¹⁵
Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske
Uprava za zatvorski sustav i probaciju, Sektor za probaciju*

Sažetak: U uvodnom dijelu rada riječ je o maloljetnicima i mlađim punoljetnicima koji se pojavljuju kao počinitelji kaznenih djela. Ukratko je naveden zakonodavni okvir, te mjere i sankcije koje se u kaznenom postupku izriču maloljetnicima i mlađim punoljetnicima u Republici Hrvatskoj.

U središnjem dijelu autorice ističu posebnosti kaznenopravnog sustava prema maloljetnicima (temeljna načela, relevantni zakoni i predviđene sankcije), te ustanove u kojima se provode kaznenopravne mjere i sankcije, s naglaskom na one koje se izvršavaju u nadležnosti Ministarstva pravosuđa i uprave, Uprave za zatvorski sustav i probaciju. Nadalje će pobliže biti prikazane kaznene sankcije čije je provođenje u djelokrugu probacijske službe, a izrečene su mlađim punoljetnicima. Također će biti riječi o vrstama kaznenih djela za koja je maloljetnicima i mlađim punoljetnicima najčešće izrečena jedna od odgojnih mjera ili kaznenih sankcija.

Ključne riječi: maloljetnici, mlađi punoljetnici, zakonodavstvo, probacija

Uvod

Krajem 1980-ih i 1990-ih mnoge države pa tako i Hrvatska počele su se intenzivnije baviti temom mladih u sukobu sa zakonom, jer je upravo u tom razdoblju uočen znatan porast maloljetnih počinitelja kaznenih djela (Mandić, 2017.) Dio stručne i šire javnosti zalaže se za strože sankcije prema maloljetnicima, no istovremeno je sve jači interes za promicanjem prava djeteta u kaznenopravnom kontekstu. Konvencija o pravima djeteta (1989), kao temeljni dokument na području prava djece, dijete definira kao svaku osobu mlađu od 18 godina. Ovu dobnu granicu treba jasno razlikovati od maloljetništva kao zakonske dobne skupine koju najčešće definira granica kaznene odgovornosti. (Ricijaš, 2017.) Unatoč preporukama Vijeća Europe i Ujedinjenih naroda, ne postoji unificirana dobna granica kaznene odgovornost za djecu u Europi, nego ista varira ovisno o domaćem zakonodavstvu dotične države. Kazneni zakon u Republici Hrvatskoj (Kazneni zakon, Narodne novine, broj 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19) definira dijete kao osobu koja u vrijeme počinjenja kaznenog djela nije navršila 14 godina života. U većini europskih zemalja dobna granica kaznenopravne odgovornosti za djecu je 14 godina (Austrija, Njemačka, Hrvatska, BiH i dr.) U Skandinavskim zemljama (Švedska, Norveška, Finska, Danska, Island) granica kaznene odgovornosti za maloljetnike je između 14 i 15 godina. Među najnižim dobnim granicama kaznene odgovornosti maloljetnika je ona u Engleskoj, a to je 10 godina (Dunkel, F. Horsfield, P., Pruin, I. (ur.), 2011.)

114 Snjezana.Pavlic@mpu.hr

115 Zeljka.KnotekMaloic@mpu.hr

Osim Konvencije o pravima djeteta, za područje Europe bitna je i Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava (2010.), koja apostrofira ostvarivanje dječjih prava i najboljeg interesa djece. U hrvatskom kontekstu treba istaknuti Nacionalnu strategiju za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine, u kojoj su navedeni i ciljevi u pravosuđu.

U većini država, pa i u Hrvatskoj, u okviru kaznenog prava možemo govoriti o nacionalnom zakonodavstvu i međunarodnopravnim dokumentima i standardima postupanja prema maloljetnicima.

Istaknuti ćemo samo neke osnovne dokumente koje je većina država implementirala u svoj zakonodavni okvir, a to su:

- Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za maloljetničko pravosuđe (Pekinska pravila 1985.)
- Pravila Ujedinjenih naroda o zaštiti maloljetnika lišenih slobode (JDL Pravila, Havanska pravila 1990.)
- Smjernice Ujedinjenih naroda o prevenciji maloljetničke delikvencije: (Rijadske smjernice, 1990.)

Unatoč gore nabrojanim osnovnim dokumentima i drugim pravnim instrumentima na međunarodnoj razini, u zakonodavstvu i praksi postoji neujednačenost u pogledu zaštite dječjih prava u kaznenom postupanju. Stoga je Odbor ministara Vijeća Europe dana 17. studenoga 2010. godine na 1098. sastanku izaslanstava ministara prihvatio „Smjernice o pravosuđu prilagođenom djeci“ koje bi državama članicama trebale pomoći u prilagodbi pravosudnog sustava djeci. Uzimajući u obzir Smjernice, 11. svibnja 2016. godine donesena je Direktiva (EU) 2016/800 Europskog parlamenta i Vijeća, čija je svrha da utvrdi postupovna jamstva kako bi se osumnjičenicima ili optuženicima u kaznenom postupku mlađima od 18 godina (djeci) osiguralo da mogu razumjeti i pratiti kazneni postupak, ostvarivati pravo na pošteno suđenje, spriječiti ih da ne ponove kazneno djelo te potaknuti njihovu društvenu integraciju. (Zagorec, 2017.)

Maloljetne od punoljetnih počinitelja kaznenih djela razdvaja dobna granica od 18 godina. Međutim, proces fizičkog, psihičkog i socijalnog sazrijevanja individualan je za svakog mladog čovjeka, te često ne odgovara čvrstoj dobnoj granici kaznenopravne punoljetnosti. Ideja da se u zakonodavstvo uvede kategorija mlađih punoljetnika, sa svrhom omogućavanja primjene maloljetničkih sankcija i na punoljetne počinitelje koji nisu dostigli punu zrelost, javila se 30-tih godina prošlog stoljeća. Iako se pojam mlađih punoljetnika na ovom prostoru prvi puta spominje u Krivičnom zakoniku iz 1959. godine, odredbe o mlađim punoljetnicima su u Hrvatskoj po prvi puta izdvojene iz općeg kaznenog zakonodavstva 1997. godine te smještene u Zakon o sudovima za mladež. Ovime je omogućena vrlo velika individualizacija tretmana mlađih punoljetnika (Carić, 2009.)

Vrste maloljetničkih mjera i sankcija

U hrvatskom zakonodavstvu prava djeteta i mlade osobe kao počinitelja kaznenih djela, uređena su Zakonom o kaznenom postupku, Kaznenim zakonom, Prekršajnim zakonom, Zakonom o sudovima za mladež, Zakonom o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje, Zakonom o izvršavanju kazne zatvora kao i provedbenim propisima koji iz njih proizlaze.

Zakon o sudovima za mladež definira maloljetnika kao osobu koja je u vrijeme počinjenja kaznenog djela navršila 14 godina, a nije navršila 18 godina života. Na mlađu djecu mogu se primijeniti jedino odgojne mjere. Mlađe punoljetne osobe, navedeni zakon određuje kao osobe koje su u vrijeme počinjenja kaznenog djela navršile 18, a nisu navršile 21 godinu.

Maloljetniku koji je u vrijeme počinjenja kaznenog djela navršio 14, a nije navršio 16 godina (mladi maloljetnik) mogu se izreći odgojne mjere i sigurnosne mjere, dok se starijim maloljetnicima u dobi od 16. do 18. godine, može izreći i maloljetnički zatvor. Punoljetnoj osobi koja u vrijeme suđenja nije navršila 21 godinu može se suditi za kazneno djelo koje je počinila kao maloljetnik, prema odredbama Zakona o sudovima za mladež, pod uvjetima definiranim navedenim zakonom. Iznimno od ovih odredbi, punoljetnoj osobi koja je u vrijeme suđenja napunila 21 godinu sud može umjesto maloljetničkog zatvora izreći kaznu zatvora. Ako je osoba u vrijeme suđenja navršila 23 godine, sud

će umjesto maloljetničkog zatvora izreći kaznu zatvora ili uvjetnu osudu. Nadležnost sudova za mladež prestaje s navršenom 23 godinom života.

- Odgojne mjere su: sudski ukor, posebne obveze, pojačana briga i nadzor, pojačana briga i nadzor uz dnevni boravak u odgojnoj ustanovi, upućivanje u disciplinski centar, upućivanje u odgojnu ustanovu, upućivanje u odgojni zavod, upućivanje u posebnu odgojnu ustanovu. Sve gore navedene odgojne mjere u Hrvatskoj su u domeni Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike. Iznimku čini upućivanje u odgojni zavod, čije je izvršenje u nadležnosti Ministarstva pravosuđa i uprave, Uprava za zatvorski sustav i probaciju.
- Maloljetnički zatvor: može se izreći samo starijem maloljetniku za kazneno djelo za koje je zakonom propisana kazna zatvora 3 godine ili teža kazna, u trajanju od 6 mjeseci do 5 godina, osim ako je za kazneno djelo propisana kazna dugotrajnog zatvora ili se radi o stjecaju dva kaznena djela za koja je propisana kazna zatvora teža od 10 godina, u kojem slučaju maloljetnički zatvor može trajati 10 godina. Zakon o sudovima za mladež ostavlja sudu mogućnost pridržaja izricanja maloljetničkog zatvora, uz koji maloljetniku mogu biti izrečene odgojne mjere pojačanog nadzora, upućivanje u disciplinski centar i jedna ili više posebna obveza, koje ne mogu trajati dulje od vremena provjeravanja. Također, uz pridržaj izricanja maloljetničkog zatvora, sud može maloljetniku postaviti i uvjet da se podvrgne izrečenoj sigurnosnoj mjeri.
- Sigurnosne mjere: sud može maloljetniku uz odgojne mjere ili maloljetnički zatvor izreći i sigurnosne mjere. Maloljetniku ne mogu biti izrečene sigurnosne mjere kojima mu se onemogućava obavljanje djelatnosti ili kojima se nalaže udaljenje iz zajedničkog kućanstva.

Prema Izvješću o radu Glavnog državnog odvjetnika Republike Hrvatske o radu državnih odvjetništava u Rad za opće dobro izrečen je mladim punoljetnim počiniteljima u 61,3% presuda, uvjetna/djelomično uvjetna osuda osuda sa zaštitnim nadzorom i/ili posebnom obvezom i/ili sigurnosnom mjerom u 12,9 presuda, posebne obveze uz uvjetni otpust u 4,8%. Izvješća za suca izvršenja zastupljena su u 16,1% predmeta, izvješća na zahtjev državnog odvjetnika/suda u postupku odlučivanja o vrsti i mjeri kaznenopravne sankcije svega u 1,61 %, dok zatvori i kaznionice nisu tijekom promatrane godine zatražili niti jedno izvješće. Izvršavanje obveze u prethodnom postupku zatraženo je jednom (1,61%), kao i nadzor pogodnosti izlaska iz zatvora, dok nije zaprimljen niti jedan predmet vezan uz prekid izvršavanja kazne zatvora. (Tablica 1)

Tablica 1 - Mjere i sankcije izrečene maloljetnim počiniteljima u razdoblju od 2016. do 2020. godine*

Godina	Ukupan broj prijedloga za mlt. sankciju	Ukupan broj izrečenih mlt. sankcija	Od toga kazna mlt. zatvora	Od toga pridržaj izricanja mlt. zatvora	Od toga odgojne mjere	Obustava postupka	Od toga oportunitet
2016.	377	387	13	34	340	48	15
2017.	449	318	7	21	290	57	15
2018.	369	315	7	30	278	53	23
2019.	275	317	7	26	284	49	16
2020.	321	380	5	42	333	51	/

*Izvješće o radu Glavnog državnog odvjetnika Republike Hrvatske o radu državnih odvjetništava u 2020. godini

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (Statistička izvješća 2020.), od ukupno 268 izrečenih mjera i kaznenih sankcija prema maloljetnicima u 2020. godini, odgojne mjere su izrečene u 82,1% slučajeva, zavodske mjere u ukupno 18,3 %, a maloljetnički zatvor u 17,9 % slučajeva (od toga je većina uz pridržaj 85,4%) (Tablica 2)

Tablica 2 - Mjere i sankcije izrečene maloljetnim počiniteljima u 2020. godini*

IZREČENE MJERE I SANKCIJE	BROJ OSUĐENIH MALOLJETNIH POČINITELJA
Odgojne mjere - svega	220
<i>Mjere upozorenja - sudski ukor</i>	2
<i>Mjere upozorenja - posebne obveze</i>	71
<i>Mjere pojačanog nadzora - upućivanje u disciplinski centar</i>	19
<i>Mjere pojačanog nadzora - pojačana briga i nadzor (PBN)</i>	77
<i>Mjere pojačanog nadzora - PBN uz dnevni boravak u odgojnoj ustanovi</i>	2
<i>Zavodske mjere - upućivanje u odgojnu ustanovu</i>	21
<i>Zavodske mjere - upućivanje u odgojni zavod</i>	21
<i>Zavodske mjere - upućivanje u posebnu odgojnu ustanovu</i>	7
Maloljetnički zatvor	7
Pridržaj maloljetničkog zatvora	41
UKUPNO	268

*Državni zavod za statistiku (Statistička izvješće 2020.)

Maloljetni počinitelji osuđivani su većinom za kaznena djela imovinskog karaktera (55,6 %), slijede kaznena djela protiv zdravlja ljudi (15 %), te protiv spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta (7,8 %) i protiv života i tijela (7,5 %). (Tablica 3)

Tablica 3 - Vrste kaznenih djela za koja su maloljetni počinitelji osuđeni tijekom 2020. godine*

KAZNENA DJELA	BROJ OSUĐENIH MALOLJETNIKA
PROTIV ČOVJEČNOSTI I LJUDSKOG DOSTOJANSTVA	2
PROTIV ŽIVOTA I TIJELA	20
PROTIV LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA	0
PROTIV RADNIH ODNOSA I SOCIJALNOG OSIGURANJA	0
PROTIV OSOBNE SLOBODE	16
PROTIV PRIVATNOSTI	0
PROTIV ČASTI I UGLEDA	0
PROTIV SPOLNE SLOBODE	4
PROTIV SPOLNOG ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠTAVANJA DJETETA	21
PROTIV BRAKA, OBITELJI I DJECE	1
PROTIV ZDRAVLJA LJUDI	40
PROTIV OKOLIŠA	0
PROTIV SIGURNOSTI PROMETA	1
PROTIV IMOVINE	149
PROTIV GOSPODARSTVA	0

Unapređenje kvaliteta života djece i mladih

PROTIV RAČUNALNIH SUSTAVA, PROGRAMA I PODATAKA	0
PROTIV KRIVOTVORENJA	4
PROTIV INTELEKTUALNOG VLASNIŠTVA	0
PROTIV SLUŽBENE DUŽNOSTI	0
PROTIV PRAVOSUĐA	1
PROTIV JAVNOG REDA I MIRA	9
PROTIV BIRAČKOG PRAVA	0
PROTIV REPUBLIKE HRVATSKE	0
PROTIV STRANE DRŽAVE ILI MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE	0
PROTIV ORUŽANIH SNAGA REPUBLIKE HRVATSKE	0
SPOREDNO KAZNENO ZAKONODAVSTVO (IZVAN KZ-A)	0
UKUPNO	268

* Državni zavod za statistiku (Statistička izvješće 2020.)

Iako se radi o mlađim punoljetnicima, uvidom u podatke u Tablici 4, uočava se da im je u većini predmeta izrečena kazna zatvora (89,5%), no od toga uvjetno ili djelomično uvjetno u 83% predmeta. Drugim riječima, mladi punoljetni počinitelji osuđeni su na bezuvjetnu kaznu zatvora u 17% predmeta. Maloljetnički zatvor izrečen je u 5,4% slučajeva, od toga većinom u pridržaju (90,2%). Odgojne mjere izrečene su mlađim punoljetnicima u 4,5% slučajeva. Navedeni podaci, iz kojih proizlazi da je relativno mali udio bezuvjetnih kazni zatvora u ukupnom broju izrečenih sankcija, mogu ukazivati na osviještenost i senzibilitet sudaca (i državnih odvjetnika) na specifičnosti mladih počinitelja. Autoricama nisu bili dostupni podaci koliko je uz pridržaj maloljetničkog zatvora izrečeno odgojnih i drugih mjera.

Tablica 4 - Mjere i sankcije izrečene mlađim punoljetnim počiniteljima u 2020. godini*

IZREČENE MJERE I SANKCIJE	BROJ OSUĐENIH MLADIH PUNOLJETNIKA
Maloljetnički zatvor	5
Pridržaj maloljetničkog zatvora	46
Zatvor, svega	842
<i>Zatvor, uvjetno</i>	670
<i>Zatvor, djelomično uvjetno</i>	29
Novčana kazna, svega	5
<i>Novčana kazna, uvjetno</i>	3
<i>Novčana kazna, djelomično uvjetno</i>	0
Odgojne mjere	42
Sudska opomena	0
Osuđeni, a oslobođeni kazne	1
UKUPNO	941

*Državni zavod za statistiku (Statistička izvješće 2020.)

Unapređenje kvaliteta života djece i mladih

Tijekom 2020. godine, osuđeni mladi punoljetni počinitelji većinom su počinili kaznena djela protiv imovine (54,1%), zatim protiv zdravlja ljudi (9,1%), života i tijela (7,3%), javnog reda (6,3%), osobne slobode (6%) i sigurnosti prometa (5,8%). Usporedbom s osuđenim maloljetnim počiniteljima, uočava se manji udio kaznenih djela protiv spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta. Kod maloljetnika ovaj udio iznosi 7,8% u ukupnom broju kaznenih djela za koja su osuđeni, dok je kod mladih punoljetnih osuđenih počinitelja taj udio 1,8 %. Utvrđivanje mogućih razloga koji su u pozadini uočenih razlika prelaze okvire ovoga rada. (Tablica 5)

Tablica 5 - Vrste kaznenih djela za koja su mladi punoljetni počinitelji osuđeni tijekom 2020. godine*

KAZNENA DJELA	BROJ OSUĐENIH MLADIH PUNOLJETNIKA
PROTIV ČOVJEČNOSTI I LJUDSKOG DOSTOJANSTVA	0
PROTIV ŽIVOTA I TIJELA	69
PROTIV LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA	0
PROTIV RADNIH ODNOSA I SOCIJALNOG OSIGURANJA	1
PROTIV OSOBNE SLOBODE	56
PROTIV PRIVATNOSTI	2
PROTIV ČASTI I UGLEDA	0
PROTIV SPOLNE SLOBODE	9
PROTIV SPOLNOG ZLOSTAVLJANJA I ISKORIŠTAVANJA DJETETA	17
PROTIV BRAKA, OBITELJI I DJECE	14
PROTIV ZDRAVLJA LJUDI	86
PROTIV OKOLIŠA	4
PROTIV OPĆE SIGURNOSTI	5
PROTIV SIGURNOSTI PROMETA	55
PROTIV IMOVINE	509
PROTIV GOSPODARSTVA	12
PROTIV RAČUNALNIH SUSTAVA, PROGRAMA I PODATAKA	9
PROTIV INTELEKTUALNOG VLASNIŠTVA	0
PROTIV SLUŽBENE DUŽNOSTI	0
PROTIV PRAVOSUĐA	5
PROTIV JAVNOG REDA	59
PROTIV BIRAČKOG PRAVA	0
PROTIV REPUBLIKE HRVATSKE	0
PROTIV STRANE DRŽAVE ILI MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE	0
PROTIV ORUŽANIH SNAGA REPUBLIKE HRVATSKE	0
SPOREDNO KAZNENO ZAKONODAVSTVO (IZVAN KZ-A)	0
UKUPNO	941

* Državni zavod za statistiku (Statistička izvješće 2020.)

Mjere i sankcije prema maloljetnicima i mlađim punoljetnim osobama koje se provode u zatvorskom sustavu

U Upravi za zatvorski sustav i probaciju, unutar zatvorskog sustava, prema maloljetnicima se izvršavaju: odgojna mjera upućivanja u odgojni zavod, kazna maloljetničkog zatvora, istražni zatvor izrečen maloljetnicima i sigurnosne mjere izrečene uz odgojnu mjeru upućivanja u odgojni zavod i kaznu maloljetničkog zatvora.

Odgojna mjera upućivanja u odgojni zavod izvršava se u Odgojnom zavodu u Turopolju (muškarci) i Odgojnom zavodu u Požegi (žene) sukladno Pravilniku o načinu izvršavanja odgojne mjere upućivanja u odgojni zavod.

Kazna maloljetničkog zatvora izvršava se u zatvorenim i poluotvorenim uvjetima (za muškarce), te zatvorenim, poluotvorenim i otvorenim uvjetima (za žene) u Kaznionici u Požegi.

Maloljetni počinitelji tijekom boravka u istražnom zatvoru ostvaruju neka prava u širem opsegu od prava punoljetnih osoba (npr. pravo na više posjeta članova obitelji).

Kazna zatvora za mlađe punoljetne osuđene osobe, izvršava se u jednom od zatvora ili kaznionica. Mlađi punoljetnici kaznu zatvora izvršavaju zajedno s ostalim punoljetnim zatvorenicima.

Mjere i sankcije koje se provode u okviru probacijske službe

Pojam probacije nije jednostavno definirati obzirom je riječ o složenom konceptu (Milivojević, Tomašković, 2011.) koji obuhvaća sve probacijske aktivnosti u području kaznenog pravosuđa: prije pokretanja postupka, tijekom postupka, izvršavanje sankcija/mjera u zajednici i izvršavanje kazne zatvora. Kovčo Vukadin i dr. (2009.) u svom radu konstatiraju da je povećanje stope kriminaliteta i posljedično veća stopa zatvaranja dovela do prenapučenosti penalnog sustava, kako u svijetu tako i u Hrvatskoj. Evaluacija postojećih programa tretmana počinitelja kaznenih djela unutar penalnog sustava nije dale zadovoljavajuće rezultate u smislu uspješne reintegracije i smanjenja recidiva kod počinitelja kaznenih djela nakon izlaska s izdržavanja kazne zatvora. To je potaknulo mnoge zemlje da se okrenu alternativnim sankcijama, stoga probacijski sustavi danas postoje u većini europskih zemalja, među kojima je i Hrvatska. Možda najjasniji pojam riječi „probacija“ nalazimo u ranijem Zakonu o probaciji (Narodne novine, broj 153/2009) kojim se probacija određuje kao „uvjetovana i nadzirana sloboda počinitelja kaznenog djela tijekom koje službenici probacije provode postupke usmjerene na smanjenje rizika da počinitelj ponovi kazneno djelo“.

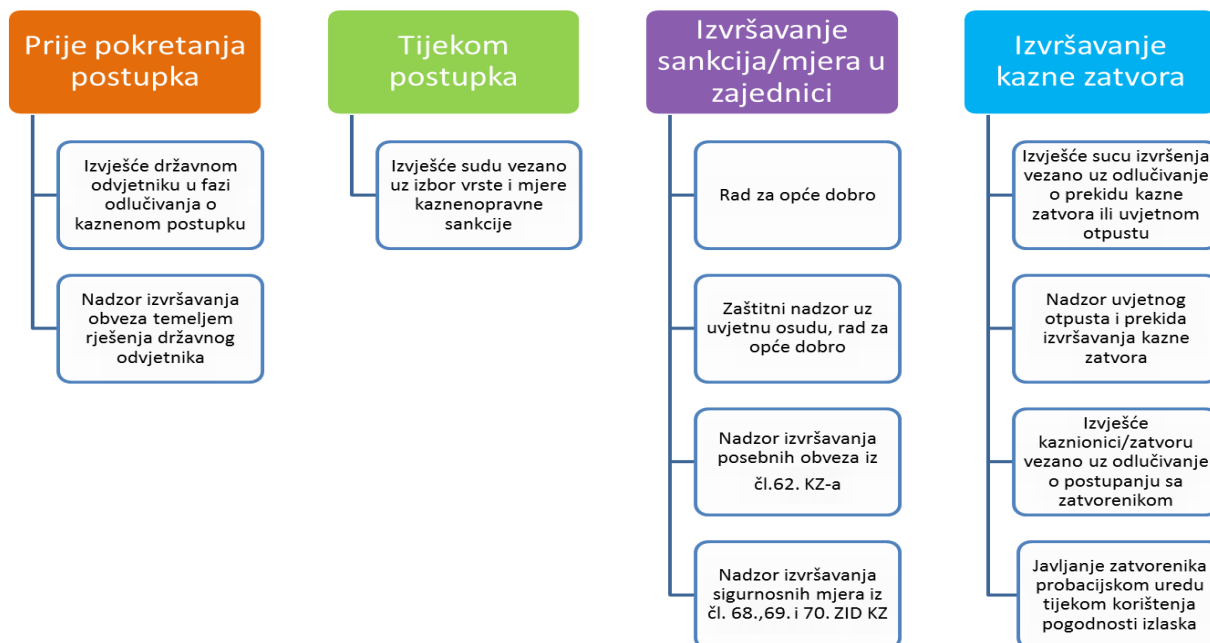
Zakonski propisi relevantni za rad probacijske službe su:

- Zakon o probaciji (NN, broj 99/18.)
- Pravilnik o načinu obavljanja probacijskih poslova (NN, broj 68/19)
- Zakon o izvršavanju kazne zatvora (NN, broj 128/99., 55/00., 59/00., 129/00., 59/01., 67/01., 11/02., 190/03., 76/07., 27/08., 83/09., 18/11., 48/11., 125/11., 56/13., 150/13. i 98/19.)
- Kazneni zakon (NN, broj 125/11., 144/12., 56/15., 61/15. i 101/17., 118/18 i 126/19.)
- Zakon o kaznenom postupku (NN, broj 152/08., 76/09., 80/11., 121/11., 91/12., 143/12., 56/13., 145/13., 152/14. i 70/17., i 126/19.)
- Pravilnik o izvršavanju psihosocijalnog tretmana izrečenog počinitelju kaznenog djela s obilježjem nasilja (NN, broj 103/18.)

Osim na hrvatske propise i strateške dokumente, probacijska praksa oslanja se na preporuke i okvirnu odluku Vijeća Europe koja se odnosi na izvršavanje sankcija i mjera u zajednici:

- Zakon o pravosudnoj suradnji u kaznenim stvarima s državama članicama Europske unije (NN 91/10., 81/13., 124/13., 26/15., 102/17., 68/18. i 70/19.)
- Preporuka br. R(2017)3 Odbora ministara državama članicama o Europskim pravilima o sankcijama i mjerama u zajednici
- Preporuka br. R/(2010) 1 Odbora ministara državama članicama o Europskim probacijskim pravilima
- Okvirna odluka Vijeća 2008/947/PUP o primjeni načela uzajamnog priznavanja presuda i uvjetnih odluka s ciljem nadzora uvjetnih mjera i sankcija

Za lakše razumijevanje širokog opseg poslova koji su u nadležnosti hrvatske probacijske službe, opravdano ih je prikazati po fazama kaznenog postupka (Izvešće o radu probacijske službe za 2019., Vlada RH, 2020.)

Slika 1 - Shematski prikaz probacijskih poslova po pojedinim fazama kaznenog postupka (preuzeto iz Izvješća probacijske službe za 2019. godinu)

Razmatrajući razvoj probacije, evidentno je da je ona u početku bila zamišljena kao uvjetna odgoda kazne zatvora ili alternativa kazni zatvora kada je to bilo opravdano svrhom kažnjavanja. (Aljinović, 2021.) Suvremena probacija uključena je u sve dijelove kaznenog pravosuđa, od prethodnog postupka, tijekom kaznenog postupka, do izvršavanja kaznenih sankcija i postpenalnog razdoblja.

Ne umanjujući važnost svih probacijskih poslova, oni koji, po mišljenju autorica, naročito doprinose učinkovitosti izricanja ili provedbe mjera i kaznenih sankcija su izvješća i zaštitni nadzor.

Probacijski službenici prilikom pisanja izvješća u postupku odlučivanja o kaznenom progonu, prijedlogu vrste i mjere kaznenopravne sankcije (državno odvjetništvo), ili odluci o izboru vrste i mjere kaznenopravne sankcije (sud), prikupljaju podatke koje podnositelj zahtjeva za izvješćem zatražio, dodatne podatke koje procjene potencijalno korisnim, te daju stručno mišljenje vezano uz svrhu traženja izvješća. Izvješće može sadržavati procjenu kriminogenih rizika i tretmanskih potreba osobe uključene u probaciju, koja se donosi temeljem rezultata primjene Sustava procjene počinitelja (u daljnjem tekstu SPP) (Antolović i dr. 2017.) Iz dosadašnjeg iskustva, manji dio sudaca i državnih odvjetnika smatra ova izvješća od velikog značaja jer im pomažu pri donošenju odluke, posebno kad mlađih počinitelja kaznenih djela, za koje se procjenjuje da su ranjiviji, ali i prijemljiviji za tretmanske utjecaje. Samim time, veća je vjerojatnost i da će izrečene sankcije i mjere biti svrhovite. Nažalost, još uvijek je iznimno mali broj zahtjeva za ovim vrstama izvješća.

Probacijska služba, na traženje suca izvršenja u postupku odlučivanja o uvjetnom otpustu, dostavlja izvješće koje se najčešće odnosi na smještaj i prihvata osuđenika, no može sadržavati i podatke o mogućnostima izvršavanja određenih obveza u zajednici u koju se otpušta (npr. nastavka liječenja). Sudac izvršenja može tražiti izvješće probacijskog službenika i kada odlučuje o prekidu kazne. Tijekom izvršavanja kazne zatvora, zatvor ili kaznionica mogu zatražiti specifične podatke povezane sa primarnom sredinom zatvorenika npr. prilikom odobravanja pogodnosti izlaska.

Kažnjavanje i oduzimanje slobode maloljetnim počiniteljima, mora biti *ultima ratio* i izrečeno u najkraćem mogućem trajanju. (Radić, 2017.) Autorice se u potpunosti slažu s iznesenim, no isto bi proširile i na osobe koje su u trenutku počinjenja kaznenih djela bile mlađi punoljetnici. Prednost bi, kada to zakon i utvrđene okolnosti kaznenog djela dozvoljavaju, trebalo dati izricanju alternativnih

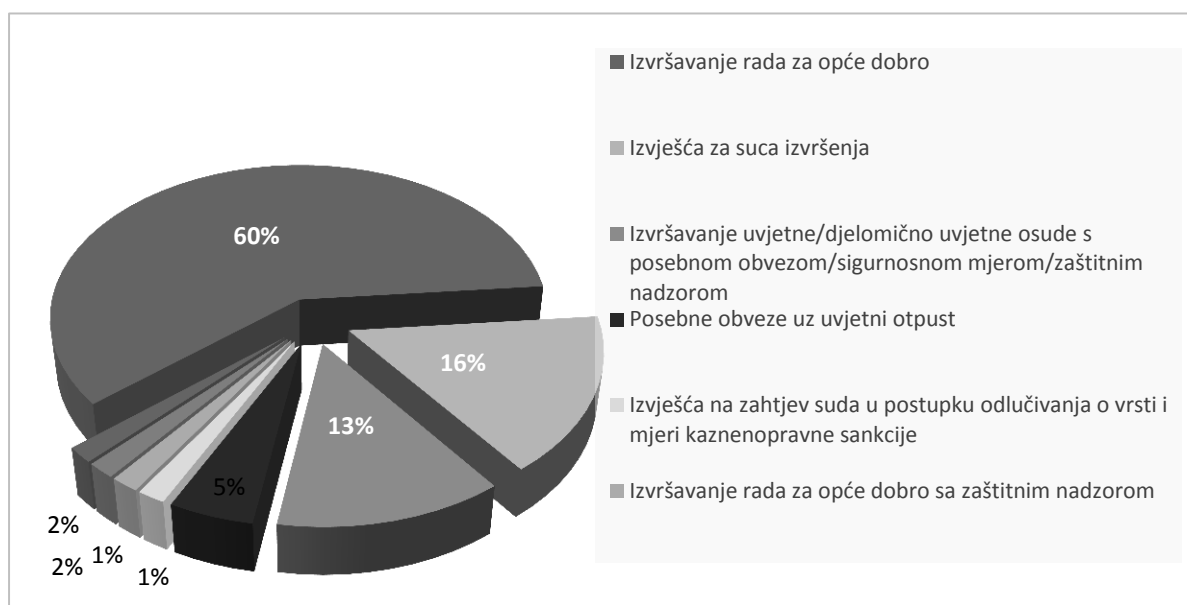
sankcija. U vezi s navedenim, najznačajnija mjera u nadležnosti probacijske službe u smislu mogućnosti sveobuhvatnog tretmanskog utjecaja na počinitelja kaznenih djela je izvršavanje zaštitnog nadzora. Zaštitni nadzor se temeljem Kaznenog zakona izriče počinitelju za kojega sud procjeni da mu je potrebna pomoć, vođenje i nadzor kako ubuduće ne bi činio kaznena djela i kako bi se lakše uključio u društvo. Iako je zaštitni nadzor moguće izreći bez obzira na kronološku dob počinitelja, u Kaznenom zakonu je istaknuto da sud izriče zaštitni nadzor uz uvjetnu osudu, rad za opće dobro ili uvjetni otpust ako je izrekao kaznu zatvora veću od šest mjeseci i radi se o počinitelju koji je mladi od dvadeset i pet godina. Zakonodavac je prepoznao važnost stručnog rada s mladim počiniteljima, no u praksi se zaštitni nadzor još uvijek nedovoljno izriče. Uz zaštitni nadzor, sud može istovremeno odrediti i jednu ili više sigurnosnih mjera ili posebnih obveza. One se najčešće izriču ukoliko je riječ o osobi koja je razvila neki oblik ovisnosti o raznim psihoaktivnim tvarima ili alkoholu, kod koje je utvrđena psihijatrijska dijagnoza ili je indiciran psihosocijalni tretman nasilničkog ponašanja. No, neovisno od toga, ukoliko sud i nije izrekao sigurnosnu mjeru ili posebnu obvezu, a riječ je o osobi za koju probacijski službenik procjeni da postoji potreba uključivanja u neki od dodatnih tretmana ili liječenje, može dodati obvezu osuđeniku u Pojedinačni program postupanja (u daljnjem tekstu Program), no samo ukoliko mu je odlukom suda izrečen zaštitni nadzor. Isto se odnosi na bilo koji drugi program dostupan u probacijskom uredu ili zajednici (npr. Škola za roditelje, Financijsko planiranje). Poteškoće u radu probacijskih službenika stvara dualnost uloga, što je karakteristično i za druge zemlje (Maloić, S. 2015.) Naime, u slučaju potrebe za uključivanjem u neki oblik liječenja, probacijski službenik je u ulozi i pomagača ali i nadzornika, u smislu da kontrolira osuđenika je li se javio liječniku kojem je upućen i sl. (Maloić, S., Mažar, A. 2014.) Ovo je naročito naglašeno ukoliko je osuđenik uključen u neki od posebnih tretmanskim programa unutar probacijskog ureda, koji provode probacijski službenici. Kako je kod zaštitnog nadzora primarna uloga probacijskog službenika ujedno i savjetodavna, prije izrade Programa, koji je kompleksniji nego kod ostalih mjera, obvezna je primjena SPP-a (Knotek Maloić, Ž., Pavlič, S. 2019.) Sukladno detektiranim kriminogenim čimbenicima i tretmanskim potrebama počinitelja, kao i svim drugim dostupnim podacima, izrađuje se Program čije ciljeve realizira osuđenik uz pomoć i podršku probacijskog službenika.

Od ukupnog broja zaprimljenih predmeta u 2019. godini (Tablica 5), 36,9% predmeta odnosi se na izradu izvješća na zahtjev suca izvršenja, 29,1% predmeta na rad za opće dobro, 13,4% predmeta na uvjetni otpust, a 12,1% predmeta na uvjetnu/djelomično uvjetnu osudu sa zaštitnim nadzorom i/ili posebnom obvezom i/ili sigurnosnom mjerom. U manjoj mjeri su zastupljeni predmeti koji se odnose na izradu izvješća na zahtjev kaznonice/zatvora (2,7%), izvršavanje obveza po rješenju državnog odvjetnika (2,2%), izvršavanje djelomične uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom/posebnom obvezom/sigurnosnom mjerom (1,4%), te predmeti koji se odnose na pogodnosti izlaska iz zatvora (1%).

Izdvojimo li iz ukupnog broja kaznenopravnih predmeta one koji se odnose na počinitelje koji su u trenutku zaprimanja predmeta imali između 18 i 21 godinu (Tablica 5, Slika 2), vidimo da je njihov udio u ukupnom broju predmeta 1,6% odnosno da se radi od svega 62 predmeta (interni podaci Sektora za probaciju).

Tablica 5 - Zastupljenost pojedinih probacijskih poslova u ukupnom broju predmeta, za sve počinitelje ukupno i mlađe punoljetne počinitelje (predmeti zaprimljeni 2019. godine)

PROBACIJSKI POSLOVI	SVI POČINITELJI		MLAĐI PUNOLJETNICI	
	BROJ	%	BROJ	%
Izvršavanje rada za opće dobro sa sigurnosnom mjerom/zaštitnim nadzorom	1112	29,07	38	61,29
Izvršavanje uvjetne/djelomično uvjetne osude s posebnom obvezom/sigurnosnom mjerom/zaštitnim nadzorom	517	13,52	8	12,90
Posebne obveze uz uvjetni otpust	511	13,36	3	4,84
Izvršenje naložene obveze po rješenju državnog odvjetnika u prethodnom postupku	84	2,20	1	1,61
Pogodnosti izlazaka iz zatvora	38	0,99	1	1,61
Prekid izvršavanja kazne zatvora	24	0,63	0	0,00
Izvješća na zahtjev državnog odvjetnika/suda u postupku odlučivanja o vrsti i mjeri kaznenopravne sankcije	23	0,60	1	1,61
Izvješća za suca izvršenja	1412	36,92	10	16,13
Izvješća za kaznionicu ili zatvor	104	2,72	0	0,00
UKUPNO	3825	100	62	100

Slika 2 - Probacijski poslovi prema mlađim punoljetnicima, predmeti zaprimljeni u 2019. godini

Rad za opće dobro izrečen je mlađim punoljetnim počiniteljima u 61,3% presuda, uvjetna/djelomično uvjetna osuda osuda sa zaštitnim nadzorom i/ili posebnom obvezom i/ili

sigurnosnom mjerom u 12,9 presuda, posebne obveze uz uvjetni otpust u 4,8%. Izvješća za suca izvršenja zastupljena su u 16,1% predmeta, izvješća na zahtjev državnog odvjetnika/suda u postupku odlučivanja o vrsti i mjeri kaznenopravne sankcije svega u 1,61 %, dok zatvori i kaznionice nisu tijekom promatrane godine zatražili niti jedno izvješće. Izvršavanje obveze u prethodnom postupku zatraženo je jednom (1,61%), kao i nadzor pogodnosti izlaska iz zatvora, dok nije zaprimljen niti jedan predmet vezan uz prekid izvršavanja kazne zatvora.

Detaljnijom analizom internih podataka probacijske službe, uočava se da je, od ukupno 49 presude/rješenja kojima je izrečen rad za opće dobro, uvjetna/djelomično uvjetna osuda ili uvjetni otpust, svega u 2 sudske odluke izrečen zaštitni nadzor, u 4 sigurnosna mjera, u 5 posebna obveza, dok je u jednoj presudi uz uvjetnu osudu izrečen zaštitni nadzor i sigurnosna mjera. Ukupno se radi o 12 (24,5%) sudskih odluka. Prema mišljenju autorica, time je propuštena zakonska mogućnost da se osuđene mlade punoljetnike uključi u neki od oblika stručnog tretmana. U presudama, prvenstveno onima u kojima nisu izrečene neka od posebnih obveza ili sigurnosnih mjera, smatramo da bi izricanje zaštitnog nadzora doprinijelo individualizaciji pristupa počiniteljima, te da bi stručna pomoć, savjetovanje i usmjeravanje od strane probacijskih stručnjaka, kao i mogućnost uključivanja u neke od stručnih programa unutar probacijske službe ili u zajednici, dodatno doprinijelo složenom procesu rehabilitacije osuđenika.

Zaključak

Maloljetni počinitelji kaznenih djela u Republici Hrvatskoj, mjere i sankcije izvršavaju najvećim dijelom u sustavu socijalne skrbi, dok u zatvorskom sustavu izvršavaju odgojnu mjeru upućivanja u odgojni zavod i kaznu maloljetničkog zatvora.

Osuđene mlade punoljetnike nalazimo u oba sustava, ovisno o mjeri ili sankciji koja ima je izrečena. Među osobama uključenim u probaciju, manji je broj mlađih punoljetnih osoba s najčešće izrečenom jednom od alternativnih sankcija, ili izvršavaju posebnu obvezu izrečenu uz uvjetni otpust. Zakonodavac je uvažio da kronološka (i zakonska) dob punoljetnosti od 18 godina ne odgovara kod svih osoba očekivanom stupnju psihofizičke i socijalne zrelosti, te je, pod određenim okolnostima omogućio da se mlađim punoljetnicima, koji su kazneno djelo počinili kao maloljetni, sudi prema Zakonu o sudovima za mladež. Također je, iz istih razloga, u Kaznenom zakonu istaknuto da sud izriče zaštitni nadzor uz uvjetnu osudu, rad za opće dobro ili uvjetni otpust ako je izrekao kaznu zatvora veću od šest mjeseci i radi se o počinitelju koji je mlađi od dvadeset i pet godina.

Autorice primjećuju da za razliku od maloljetnika, postoji manji broj referenci koje se odnose ciljano na mlade punoljetnike koji izvršavaju mjere i kaznenopravne sankcije u sva tri sustava. Međutim, prema razmatranim podacima, čini se da, u postojećim zakonskim okvirima, ima prostora za češće određivanje dodatnih mjera mladim počiniteljima. Učestalije izricanje zaštitnog nazora, probacijskim službenicima omogućilo bi mogućnost kvalitetnije individualizacija tretmana, a time i očekivano uspješniju resocijalizaciju počinitelja i njegovu integraciju u zajednicu.

Literatura:

1. Aljinović, N. (2021.): Institut probacije u Republici Hrvatskoj – izvršavanje suvremenih alternativa, *Policija i sigurnost* (Zagreb), godina 30., broj 1, str. 64 - 99
2. Antolović, Lj., Mandić Zovko, M., Pavlić, S., Knotek Maloić, Ž. (2017.): Izvršavanje rada za opće dobro, uvjetne osude, obveza na zahtjev državnog odvjetnika, izrada izvješća u postupku donošenja odluke o mjeri i vrsti kaznenopravne sankcije i drugih poslova iz djelokruga Odjela za probacijske poslove - Priručnik s uputama. Ministarstvo pravosuđa RH. *Interni materijal*.
3. Carić, A. (2006.): Provedba standarda UN za maloljetničko pravosuđe u hrvatskom maloljetničkom zakonodavstvu, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 43, 1/2006., str. 1.-16.*
4. Carić, A. (2009.) Mlađi punoljetnici i dugotrajni zatvor: Quo vadis hrvatsko maloljetničko zakonodavstvo, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 46, 3/2009., str. 507.-511.*
5. Izvješće o radu probacijske službe za 2019. godinu, Vlada Republike Hrvatske, Zagreb, 2020.
6. Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2019. godinu, Vlada Republike Hrvatske, Zagreb, 2020.

7. Izvješće o radu Glavnog državnog odvjetnika Republike Hrvatske o radu državnih odvjetništava u 2020. godini (29. travanj 2021.), objavljeno na: <http://www.dorh.hr/dorh29042021>, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.
8. Kazneni zakon (Narodne novine, broj 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19)
9. Knotek Maloić, Ž., Pavlić, S. (2019): Počinitelji kaznenih djela – rizici i potrebe: individualizacija postupanja u izvršavanju mjera i sankcija u zajednici, *Zbornik radova Položaj marginalizovanih grupa u društvu*, Banja Luka, 2019. str. 179-188
10. Konvencija o pravima djeteta (1990.), objavljeno na: <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/multi-org-inicijative/ujedinjeni-narodi/konvencija-o-pravima-djeteta>, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.
11. Kovčo Vukadin, I., Rajić, S., Balenović, M. (2009.): Uspostava probacijskog sustava - novi izazov za Hrvatsku?, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* (Zagreb), vol. 16, broj 2/2009, str. 711-751.
12. Maloić, S. (2015): Probacija prema punoljetnim počiniteljima kaznenih djela-pomoć ili nadzor. *Kriminologija i socijalna integracija*, 23,1,157-179
13. Maloić, S., Mažar, A. (2014): Pristupi i tehnike rada s ovisnicima u probaciji. *Kriminologija i socijalna integracija*, 22, 1, 211-239
14. Mandić, S. (2017): Usporedba percepcije maloljetničkog pravosuđa između centara za socijalnu skrb, državnih odvjetništava i sudova za mladež, Diplomski rad: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, objavljeno na: <https://repositorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf:180>, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.
15. Miliwojević, L., Tomašković, R. (2011.): Sustav probacije u RH i alternative kazni zatvora, *Policajska sigurnost* (Zagreb), godina 20. (2011), broj 1., str. 47-58
16. Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020., objavljeno na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//ZPPI/Strategije%20-%20OGP/socijalna%20politika//NACIONALNA%20STRATEGIJA%20ZA%20PRAVA%20DJECE%20U%20RHZA%20RAZDOBLJE%20OD%202014.%20DO%202020.%20GODINE%5B1%5D.pdf>, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.
17. Pravilnik o načinu izvršavanja odgojne mjere upućivanja u odgojni zavod (Narodne novine, broj 22/13)
18. Pravilnik o obavljanju probacijskih poslova (Narodne novine, broj 68/19)
19. Pravilnik o izvršavanju psihosocijalnog tretmana izrečenog počinitelju kaznenog djela s obilježjem nasilja (Narodne novine, broj 03/18)
20. Prekršajni zakon (Narodne novine, broj 107/07, 39/13, 157/13, 110/15, 70/17, 118/18)
21. Radić, I. (2017.): Hrvatski sustav maloljetničkih sankcija: trenutačno stanje i prijedlozi za promjenu, *Hrvatski ljetopis za kazneni znanosti i praksu* (Zagreb), vol. 24, broj 1/2017., str. 83-115
22. Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci od 25. ožujka 2013., objavljeno na: www.Udruga-dijete-razvod.hr/wp-content/Smjernice-pravosudje-prilagodjeno-djeci-prijevod-hr-v.1.apdf, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.
23. Ricijaš, Neven (2017.): Dobre prakse i izazovi u kontekstu maloljetničke delinkvencije u Hrvatskoj, (U): Kovačević, R. i sur. (UR) *Maloljetnička delikvencija - dijalog, razmjena iskustava i znanja*: OFF SET, Tuzla, Bosna i Hercegovina (HR 123-144; ENG 123-144), objavljeno na: https://bib.irb.hr/datoteka/728214.FINAL-Dobre_prakse_i_izazovi.pdf, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.
24. Statistička izvješća, Državni zavod za statistiku, objavljeno na: https://www.dzs.hr/PXWeb/Menu.aspx?px_db=Pravosudje&px_language=hr&rxid=af249fc4-7843-4027-b199-8b2f215a8002, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.
25. Strategija Vijeća Europe za prava djeteta 2016. do 2021., objavljeno na: <https://rm.coe.int/strategija-vijeca-europe-za-prava-djeteta-croatia/1680931c64>, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.
26. Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci, objavljeno na: <https://rm.coe.int/16806a450a>, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.

27. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih naroda za maloljetničko pravosuđe („Pekinška pravila“, 1985), (A/RES/40/33), objavljeno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm>, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.
28. UN Guidelines on the Prevention of Juvenile Delinquency: The Riyadh Guidelines (1990.), objavljeno na: <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh-guidelines-ares45112>, zadnji put posjećeno 9. lipnja 2021.
29. Usporedan prikaz dobnih granica kaznene odgovornosti i dobnih granica za primjenu institucionalnih mjera i kazne zatvora u različitim europskim zemljama, vidi u Dunkel, F. Stando-Kawecka, B., Juvenile imprisonment, u Dunkel, F. Horsfield, P., Pruin, I. (ur.), *Juvenile Justice Systems in Europe*, vol. 4., 2011., str. 1792. – 1795.
30. Zagorec, M. (2017.): Problematika postupanja prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela, *Policija i sigurnost* (Zagreb), godina 26. (2017), broj 4, str. 283-301
31. Zakon o izvršavanju kazne zatvora (Narodne novine, broj 14/21)
32. Zakon o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje (Narodne novine, broj 133/12)
33. Zakon o kaznenom postupku (Narodne novine, broj 152/8, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19)
34. Zakon o probaciji (Narodne novine, broj 153/2009)
35. Zakon o probaciji (Narodne novine, broj 99/18)
36. Zakon o potvrđivanju Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava (Narodne novine, broj 1/2010)
37. Zakon o sudovima za mladež (Narodne novine, broj 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19)

Sentencing and enforcement of criminal measures and sanctions against juveniles and young adults in the Republic of Croatia

***Snježana Pavlič, prof. sociology and pedagogy
Ministry of Justice and Public Administration of the Republic of Croatia
Directorate for Prison System and Probation, Sector for Probation***

***Željka Knotek Maloić, prof. psychology
Ministry of Justice and Public Administration of the Republic of Croatia
Directorate for Prison System and Probation, Sector for Probation***

Summary: *The introductory part of the paper addresses the issue of juveniles and young adults who are perpetrators of criminal offenses. The legislative framework is outlined briefly, in addition to the measures and sanctions imposed on juveniles and young adults in the Republic of Croatia in criminal proceedings. In the central section of the paper, the authors highlight the particularities of the criminal justice system for juveniles (basic principles, relevant laws and envisaged sanctions), and institutions where criminal measures and sanctions are implemented, with emphasis on those within the competence of the Directorate for Prison System and Probation of the Ministry of Justice and Public Administration. Furthermore, criminal sanctions imposed on young adults are presented in more detail for which the implementation is conducted within the framework of the probation service. The paper also reviews the types of criminal offenses for which juveniles and young adults are most frequently sentenced to an educational measure or criminal sanction.*

Key words: *juveniles, young adults, legislation, probation*

**FENOMENOLOŠKE KARAKTERISTIKE KRIMINALA MALOLETNIKA U
REPUBLICI SRBIJI – PRETPOSTAVKA ZA USPEŠNU PREVENCIJU**

doc. dr Ivana Radovanović¹¹⁶, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd
prof. dr Danijela Spasić¹¹⁷, Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd

Apstrakt: *Kriminal maloletnika nesumnjivo i opravdano privlači veliku pažnju naučne i stručne javnosti, kako zbog nekih svojih osnovnih karakteristika, tako i zbog posledica koje može imati. Pored činjenice da je u pitanju populacija koju karakteriše nedovoljna psiho-fizička i socijalna zrelost, poseban značaj proučavanja maloletničke delinkvencije, proizlazi iz činjenice da je reč o najmlađim i najranjivijim članovima društva i da od načina na koji društvo reaguje na njihovo ponašanje u velikoj meri zavisi njihov dalji razvoj, kao i razvoj i budućnost celokupnog društva. Kako prevencija kriminala uopšte, a posebno prevencija kriminala maloletnika čini najvažniji segment u suprotstavljanju kriminalu u jednom društvu, stvaranje realne slike o njegovim razmerama i osnovnim karakteristikama, isto kao i etiološkim faktorima čini polaznu osnovu za planiranje i organizovanje preventivnih intervencija i postupaka. Važna pretpostavka za adekvatno osmišljene preventivne aktivnosti svakako je utvrđivanje fenomenoloških karakteristika ovog ponašanja, a kako neki autori sasvim opravdano smatraju, uspeh preduzetih preventivnih aktivnosti u velikoj meri zavisi od kvaliteta i analize prikupljenih podataka o tom kriminalu. Nezaobilazan izvor ovih podataka su statističke evidencije koje vode različiti subjekti: od pravosudnih organa - policije, tužilaštva, sudova, preko evidencija službi socijalne zaštite, vaspitno-obrazovnih ustanova, pa sve do naučno-istraživačkih i visokoškolskih ustanova koje se bave proučavanjem ovog fenomena. U ovom radu su analizirani podaci o kriminalu maloletnika na teritoriji Republike Srbije dobijeni na osnovu evidencija Republičkog zavoda za statistiku. Analiza se odnosi na period od 10 god. i obuhvata podatke od 2010 do 2019. god. Cilj rada bio je da se analizom distribucije oblika ponašanja koja čine definiciju kriminala maloletnika dobije pouzdana slika o njegovim najvažnijim fenomenološkim karakteristikama, njegovoj učestalosti, strukturi po polu, vrsti krivičnog dela i dr. kao i njihovim promenama u toku posmatranog perioda.*

Ključne reči: *kriminal maloletnika, fenomenologija, statistika, prevencija kriminala*

Uvod

Kriminal maloletnika u Srbiji tema je velikog broja naučnih i stručnih radova. Većina njih počinje razmatranjem i definisanjem osnovnih stavova, dilema i razlika u definicijama ponašanja koje se podrazumevaju pod pojmom *kriminal maloletnika* i njemu srodnim pojmovima *pre svega delinkvencija i prestupništvo*, kao i definisanjem osnovnih pojmova na koje upućuje sam naslov rada. U radovima mnogih autora iz ove oblasti (Škulić, 2011; Nikolić-Ristanović, 2014; Ignjatović, 2014, 2015; Kovačević, 2018) sreću se različita terminološka određenja i opredeljenja i pa se u nekim od njih insistira na izrazu *kriminal maloletnika*, dok drugi autori prednost daju izrazu *maloletnička delinkvencija* ili *prestupništvo maloletnika*. Iako je ova rasprava u većini slučajeva opravdan postupak, na početku ovog teksta, pre svega iz praktičnih razloga - ograničenog obima rada, ona će izostati i biće navedeno samo ono što je neophodno kako bi se unapred otklonile dileme o kom ponašanju, kojim subjektima i kojim podacima se radi.

¹¹⁶ ivana.radovanovic@kpu.edu.rs

¹¹⁷ danijela.spasic@kpu.edu.rs

Dakle, u skladu sa prethodno navedenim, predmet analize u ovom radu su fenomenološke karakteristike kriminala maloletnika. Pod kriminalom maloletnika u ovom radu podrazumevaju se ona ponašanja koja su inkriminisana u Krivičnom zakoniku Republike Srbije kao krivična dela, a čiji izvršiocu su lica uzrasta od navršanih 14 do nenavršanih 18 godina. Podaci koji će biti analizirani odnose se na prijavljene i osuđene maloletnike u vremenskom periodu od 2010-2019. god., tačnije odnose se na registrovani kriminal maloletnika o kom podatke u godišnjim Biltenima objavljuje Republički zavod za statistiku. Iako i ova evidencija, kao i većina drugih, ima svojih ograničenja i ne sadrži sva dela izvršena od strane ove kategorije lica¹¹⁸, kako ističe Ignjatović (2014) evidencija prijavljenih i evidencija osuđenih učinilaca („realistički“ i „legalistički“ pristup) su od najvećeg značaja za analizu karakteristika kriminalnog ponašanja. Uz uvažavanje svih ograničenja koja proističu iz korišćenih statističkih evidencija, analiza fenomenoloških karakteristika na osnovu ovih podataka može ukazati na neka opšta obeležja izvršenih krivičnih dela maloletnika.

Analiza statističkih podataka

Sušтина ukupne prevencije kriminala i uopšte borbe protiv kriminala svakako je prevencija maloletničkog kriminala. Osnovni uslov za tu prevenciju jeste da se zna koliko ima kriminala maloletnika, kako se rasprostire u vremenu, koja se dela najčešće čine, da li je zastupljenost polova podjednaka ili je kriminal svojstvo samo određenog pola, kako se rasprostire po uzrastu i mnoge druge važne stvari. Neki odgovori na to mogu se dobiti samo sistematskom analizom statističkih podataka i zato nekoliko važnih tabela urađenih na osnovu podataka Zavoda za statistiku Republike Srbije. Među njima svakako važno mesto ima ona koja pokazuje obim kriminala maloletnika u nekom vremenskom periodu. Kako je kriminološka nauka ponudila više kriterijuma za ocenu tog obima u praksi postoji stav da se najbolji odgovor na to pitanje dobija na osnovu broja krivičnih prijava za dela učinjena od osoba starih između 14 i 18 godina. I zato prva tabela sadrži upravo te podatke.

Tabela 1. Maloletnici kao izvršiocu krivičnih dela u Srbiji u periodu 2010-2019. god. – broj prijavljenih maloletnika

Ukupan broj krivičnih prijava					
Godina	N	%	Godina	N	%
2010	3747	10,70	2015	3355	9,57
2011	4323	12,35	2016	3643	10,48
2012	3913	11,18	2017	3465	9,88
2013	3844	10,98	2018	2744	7,84
2014	3110	8,87	2019	2903	8,28
			Ukupno	35047	100,0

Podaci u tabeli predstavljaju broj maloletnika prema kojima su u periodu 2010-2019. god. podnete krivične prijave za izvršenje krivičnih dela. Radi se, dakle, o broju pojedinaca uzrasta od 14 do 18, koji su prijavljeni kao učinioci nekih krivičnih dela.

Iz tabele koja je prva po redu, vidljivo je da je na teritoriji Srbije, bez Kosova i Metohije, u posmatranom periodu od 10 godina najveći broj maloletnika prijavljenih za izvršenje krivičnog dela bio 2011. god. - 4323 pojedinca, a najmanji 2018. god. – 2744. Posmatrajući te podatke u celini može se primetiti da broj maloletnih izvršilaca krivičnih dela varira iz godine u godinu, ali da je primetna opšta tendencija pada tog broja. Ono što je takođe važno napomenuti je da učešće maloletnika u ukupnom kriminalu u Republici Srbiji takođe beleži pad (od 4,8% 2010. god. do 2,88% 2019. god). Nažalost broj maloletnih izvršilaca krivičnih dela na nekoj teritoriji zavisi od mnoštva faktora od kojih su svakako najvažniji društvena i ekonomska situacija i efikasnost otkrivanja od strane organa gonjenja. Pošto ne postoji neki opšti kriterijum koja je stopa maloletnih izvršilaca krivičnih dela prihvatljiva u nekoj društvenoj zajednici svakako važi pravilo da je uvek bolje da taj broj bude što manji, iz prostog razloga što se iz kriminala te vrste po pravilu regrutuje i kriminal odraslih. Ukupan broj od 35.047 maloletnih prestupnika, prijavljenih da su učinili krivična dela u intervalu od 10 godina može se smatrati velikim brojem, ako se ima u vidu da je taj broj po veličini ravan jednom ne tako

¹¹⁸ I kod ove kategorije izvršilaca postoji izražena „tamna broja kriminala“

malom gradu u Srbiji. Ipak, veoma ohrabrujuće deluje tendencija pada tog broja maloletnih izvršilaca krivičnih dela i u apsolutnim i u relativnim brojevima prijavljenih tako da se uskoro mogu očekivati povoljniji rezultati.

Kod razmatranja fenomena maloletničkog kriminala veoma je važno analizirati odnos između ukupnog broja prijavljenih izvršilaca po godinama starosti i polu izvršilaca. Podaci o tome dati su u narednim tabelama.

Tabela 2. Proj prijavljenih maloletnika – prema polu i prema uzrastu

Godine	Broj prijavljenih maloletnika									
	Broj malol.		Prema polu				Prema uzrastu			
			Muški		Ženski		14-16		16-18	
N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
2010	3747	100,0	3513	93,7	234	6,3	1732	46,2	2015	53,8
2011	4323	100,0	4043	93,5	280	6,5	1950	45,1	2373	54,9
2012	3913	100,0	3655	93,4	258	6,6	1717	43,9	2196	56,1
2013	3844	100,0	3578	93,1	266	6,9	1713	44,6	2131	55,4
2014	3110	100,0	2856	91,8	254	8,2	1526	49,1	1584	50,9
2015	3355	100,0	3040	90,6	315	9,4	1581	47,1	1774	52,9
2016	3643	100,0	3281	90,0	362	10,0	1853	50,9	1790	49,1
2017	3465	100,0	3114	89,8	351	10,2	1878	54,2	1587	45,8
2018	2744	100,0	2448	89,2	296	10,8	1494	54,4	1250	45,6
2019	2903	100,0	2611	89,9	292	10,1	1533	52,8	1370	47,2

U prvom delu tabele, onom koji govori o broju prijavljenih maloletnika prema polu, nalaze se podaci koji su relativna novina u kriminologiji. Naime, u svim naučnim člancima i drugim radovima do pre izvesnog vremena postoje podaci koji govore da se postotak maloletnika muškog pola koji čine krivična dela kreće oko 95% i da je samo oko 5% tog kriminala svojstvo ženskog pola. Podaci u tabeli broj 2, bar u posmatranom periodu poručuju nešto drugo. To „drugo“ svodi se na dve tendencije. Prva je da broj maloletnika muškog pola prijavljenih za krivična dela čini 94% ili manje od ukupnog broja prijavljenih maloletnika, a druga je dosta jasna i čvrsta pravilnost da broj prijavljenih maloletnica učinilaca krivičnih dela postepeno, ali dosledno raste iz godine u godinu počev od 6,3%, preko 6,9%, 8,2% ili 9,4% pa sve do 10,8%. Time se na eksplicitan način, u vremenskom intervalu koji je dovoljno dug da dâ pouzdane rezultate i na velikom uzorku, potvrđuju teze nekih istraživača da se struktura kriminalnog ponašanja maloletnika postepeno menja i da se ta promena, između ostalog, manifestuje većim učešćem maloletnica u izvršenju krivičnih dela. U drugom delu tabele broj 2 (delu koji se odnosi na strukturu maloletničkog kriminala s obzirom na uzrast) takođe postoje neke pravilnosti koje pomalo menjaju klasične tvrdnje istraživača da se najveći broj krivičnih dela maloletnika dešava u periodu od 16-18 godina i da status „stariji maloletnik“ ima primat u svim fenomenološkim analizama kriminalnog ponašanja maloletnika. Ta slika i ovaj primat postoji u intervalu od 2010. do 2016. god. Te godine počinje prevlast u broju prijavljenih krivičnih dela tzv. „mlađih maloletnika“, odnosno maloletnika uzrasta od 14 do 16 godina i to sve do kraja posmatranog perioda 2019. godine. Ta „prevlast“ nije naročito brojačano izražena (od 50,9 do 54,4%), ali u sistemu velikih brojeva ona ne može biti slučajna, a ni bez značaja. Ovaj poslednji izraz treba da skrene pažnju na stav ne samo autorki ovog rada nego i drugih istraživača da sistematska preventivna aktivnost mora započeti što ranije već na uzrastima pre 14. godine, a ako to iz nekog razloga nije moguće, onda svakako od 14. godine.

U bilo kojoj fenomenološkoj analizi maloletničkog prestupništva nemoguće je zaobići podatke o vrsti dela koja najčešće čine maloletnici. Ta se analiza može obaviti na različite načine, sa različitim ciljevima, uz korišćenje manjeg ili većeg broja obeležja (samih dela ili maloletnika) na primer uzrasta, pola, socijalnog porekla i drugih. Svaki od tih pristupa ima svojih prednosti, ali i mana. Stav autorki ovog rada je da te analize treba da budu što jednostavnije, sa najviše dva obeležja, jer su u protivnom pravilnosti ili tendencije u kojima se distribuiraju podaci veoma teško uočljive. Iz tih razloga u

narednoj tabeli sadržani su samo podaci o broju prijava maloletnih učinilaca za dela protiv života i tela, zdravlja ljudi, imovinska dela i protiv javnog reda i mira.¹¹⁹

Tabela 3. Ukupan broj prijavljenih maloletnika prema vrsti učinjenog dela u periodu 2010-2019. god.

	Život i telo		Zdravlje ljudi		Imovina		JRM	
	N	%	N	%	N	%	N	%
2010	482	10,56	175	9,84	2142	11,11	386	8,89
2011	582	12,74	181	10,18	2450	12,71	511	11,77
2012	451	9,87	156	8,77	2238	11,61	528	12,17
2013	404	8,80	127	7,14	2355	12,32	465	10,71
2014	316	6,91	132	7,42	1952	10,15	358	8,25
2015	414	9,06	181	10,18	1912	9,92	409	9,42
2016	535	11,71	145	8,15	1914	9,93	495	11,41
2017	510	11,16	198	11,12	1696	8,80	498	11,47
2018	452	9,85	224	12,60	1289	6,69	345	7,95
2019	440	9,63	260	14,64	1321	6,85	345	7,95
ukupno	4586	100,0	1779	100,0	19269	100,0	4340	100,0

Već prvi uvid u podatke u ovoj tabeli pokazuje da su maloletnici najčešće prijavljivani za imovinska dela. Ukupan broj tih dela u desetogodišnjem periodu je 19.269 što daleko premašuje ukupan broj svih ostalih vrsta dela. Taj rezultat nije nikakvo iznenađenje, jer je i u teoriji i praksi poznato da maloletni prestupnici najčešće čine upravo ta dela. Ono što u rasporedu podataka u ovoj tabeli privlači pažnju nije, dakle, učestalost imovinskih dela već prilično veliki broj dela protiv života i tela (4.586), kao i podatak da tih dela kod mlađih maloletnika (14-16 god.) ima više (2.392) nego kod maloletnika uzrasta od 16 do 18 godina (2.177).¹²⁰ Svakako važan podatak u ovoj tabeli jeste nagli porast u poslednje tri godine dela protiv zdravlja ljudi (od 145 u 2016. god. do 260 prijavljenih maloletnika u 2019. god.). Radi se naravno, o zloupotrebi droge¹²¹, što je i po istraživanjima drugih autora ponašanje koje u poslednje vreme poprima sve masovnije oblike ponašanja.

No, autorke ovog rada mnogo više nego što je to jednostavna frekvencija maloletnih prestupnika po vrsti dela, interesuje raspored tih dela po uzrastu maloletnika, odnosno po kategorijama mlađi i stariji maloletnik. Prema podacima koji su prezentovani u narednoj tabeli ne postoje bitne razlike ni u broju ni u vrsti dela između mlađih i starijih maloletnika osim kod zloupotrebe droge odnosno dela protiv zdravlja ljudi. U prvom slučaju kada je nepostojanje razlika u pitanju valja imati u vidu da mlađi maloletnici čine dela protiv života i tela u ukupnom obimu za 10 godina od 2.392 slučaja, a stariji u obimu od 2.177. Taj podatak je već pominjan nešto malo ranije. Ni tada nije rečeno, a neće biti ni sada zašto je to tako, tj. zašto mladi uzrasta 14-16 godina imaju tako veliki broj tih dela da čak malo nadmašuju broj dela koja čine stariji maloletnici (2.392 : 2.177). Neće biti govora o tome, jer nam nisu poznata istraživanja koja su to proučavala, a objašnjenja nemaju ni iskusni policajci koji se bave ovom problematikom. Može se samo pretpostaviti da se to više dešava, jer su mladi na nižim uzrastima manje tolerantni na pritiske okoline, ali i na brze promene koje se dešavaju u njima i oko njih i manje u stanju da im se prilagode i sa njima izađu na kraj.

Praktično isti problem postoji kada su u pitanju imovinska krivična dela. I mlađi i stariji maloletnici čine ta dela u skoro istom obimu (9.631 mlađi i 9.639 stariji), ali nema istraživanja koja su tragala za razlozima toga. Ovaj rad je fenomenološkog karaktera i nije ni koncipiran tako da traga za razlozima postojanja ili nepostojanja tih razlika. On je ispunio svoju ulogu, ako samo konstatuje tu činjenicu da nema razlika i ukaže na potrebu proučavanja tog fenomena. Sasvim druga pravilnost postoji kada su u pitanju dela protiv zdravlja ljudi. U tom slučaju, naime, postoji velika razlika u broju prijava za ta dela između mlađih i starijih maloletnika (330 prema 1.449), ali je na istraživanjima druge vrste da tragaju za tim postoje li i neki drugi razlozi za tu razliku ili je u pitanju već pomenuti rezultat nekih prethodnih

¹¹⁹ Podaci o ostalim delima, iz drugih glava KZ RS su izostavljena, jer su distribuirana kao retki brojevi.

¹²⁰ Videti podatak u narednoj tabeli

¹²¹ Sva dela u ovoj „grupi“ su zapravo dela u vezi zloupotrebe droga.

istraživanja da mladi koji probaju i koriste drogu to najčešće rade na uzrastima 17 i 18 godina (Radovanović, 2016, 2021).

Sve te postojeće ili nepostojeće razlike između mlađih i starijih maloletnika mogu se videti iz narednih tabela koje su takve prirode da im i ne treba neki poseban komentar.

Tabela 4. Broj prijavljenih mlađih maloletnika prema vrsti krivičnog dela

	Vrste dela mlađih maloletnika							
	Život i telo		Zdravlje ljudi		Imovina		JRM	
	N	%	N	%	N	%	N	%
2010	223	9,32	38	11,5	1051	10,91	174	7,70
2011	265	11,08	31	9,42	1142	11,85	232	10,27
2012	189	7,90	32	9,72	1023	10,61	246	10,89
2013	182	7,55	18	5,47	1107	11,49	190	8,41
2014	158	6,60	23	6,99	1015	10,53	178	7,88
2015	218	9,11	36	10,94	933	9,68	203	8,99
2016	311	13,00	24	7,29	982	10,19	280	12,04
2017	315	13,17	35	10,6	924	9,59	320	14,17
2018	294	12,04	41	12,46	716	7,43	218	9,65
2019	254	10,62	52	15,8	738	7,66	216	9,57
Ukupno	2409	100,0	330	100,0	9631	100,0	2257	100,0

Tabela 5. Broj prijavljenih starijih maloletnika prema vrsti krivičnog dela

	Vrste dela starijih maloletnika							
	Život i telo		Zdravlje ljudi		Imovina		JRM	
	N	%	N	%	N	%	N	%
2010	259	11,89	137	9,45	1091	11,31	212	10,17
2011	317	14,56	150	10,35	1308	13,56	279	13,39
2012	262	12,03	124	8,55	1215	12,6	282	13,53
2013	222	10,19	109	7,52	1248	12,94	275	13,2
2014	158	7,25	109	7,52	937	9,72	180	8,64
2015	196	9,0	145	10,0	979	10,1	206	9,88
2016	224	10,28	121	8,35	932	9,66	215	10,32
2017	195	8,95	163	11,24	772	8,00	178	8,54
2018	158	7,25	183	12,62	573	5,94	127	6,09
2019	186	8,54	208	14,35	583	6,04	129	6,19
Ukupno	2177	100,0	1449	100,0	9638	100,0	2083	100,0

Iako strogo uzevši ni problem odnosa između broja prijave i broja izrečenih sankcija prema maloletnicima nije problem fenomenologije maloletničkog prestupništva nego više mera efikasnosti funkcionisanja pravosudnog sistema i rada organa gonjenja u ovom radu biće prikazani i ti podaci. Isključivo zbog toga što su oni važna karika u sistemu preventivnih intervencija protiv maloletničkog kriminala uopšte i što se o toj prevenciji ne može ni govoriti ako postoji velika disproporcija između broja prijavljenih od strane organa gonjenja i broja sankcionisanih od strane tog pravosudnog sistema. Podaci o tom odnosu dati su u naredoj tabeli.

Tabela 6. Odnos između broja prijavljenih i broja maloletnika kojima su izrečene sankcije u periodu 2010-2019. god. prema grupama krivičnih dela

	Život i telo			Zdravlje ljudi			Imovina			JRM		
	Prijave	Osude	% osuđenih	Prijave	Osude	% osuđenih	Prijave	Osude	% osuđenih	Prijave	Osude	% osuđenih
2010	482	208	43,1	175	91	52,0	2142	960	44,8	386	154	39,9
2011	582	289	49,6	181	138	76,2	2450	1305	53,2	511	290	56,7
2012	451	263	58,3	156	146	93,5	2238	1316	58,8	528	311	58,9
2013	404	282	69,8	127	145	114,1	2355	1607	68,2	465	358	76,9
2014	316	184	58,2	132	141	106,8	1952	1203	61,6	358	286	79,8
2015	414	197	47,5	181	156	86,1	1912	1143	59,7	409	259	63,3
2016	535	205	38,3	145	142	97,9	1914	1172	61,2	495	277	55,9
2017	510	185	36,2	198	156	78,7	1696	887	52,2	498	192	38,5
2018	452	174	38,4	224	254	113,3	1289	743	57,6	345	175	50,7
2019	440	172	39,1	260	298	113,8	1321	763	57,7	345	190	55,1
Ukup.	4584	2159	47,09	1779	1667	93,7	19269	11099	57,6	4340	2492	57,4

Podaci u navedenoj tabeli obiluju potrebom za nekim dubljim analizama nego što je to fenomenološka slika maloletničkog prestupništva u Srbiji. Međutim, o tome nekom drugom prilikom, jer se valja držati pravila koje diktira priroda fenomenološke analize. Najpre, naravno, o statističkoj slici koju pružaju podaci o krivičnim delima protiv zdravlja ljudi. U Srbiji se neprekidno konstatuje porast broja adolescenata koji zloupotrebljavaju drogu¹²² iako je postotak izrečenih sankcija veoma visok, gledajući samo postotke. Neobična situacija da procenti u nekim godinama nadmašuju broj podnetih prijava može se objasniti „nagomilavanjem“ nerešenih slučajeva iz nekih prethodnih godina. Gledajući brojeve podnetih prijava i te procenete izrečenih sankcija moglo bi se biti zadovoljno relativno malim brojem maloletnika koji čine ova krivična dela da nije istraživačkih rezultata koji govore sasvim suprotno. Ako se ti podaci čak i u najoptimističkoj nameri uporede onda se mora reći da su brojevi koji govore da se godišnje podnese u proseku 458 prijava, izuzetno niski i da ogroman broj učinilaca tih dela ostaje neprijavljen, a još veći neprocesuiran. Zbog prirode tih dela i posledica koje ona donose, država iz temelja mora promeniti svoju politiku prema ovoj vrsti prestupa i prestupnicima.

Osim podataka kod ove vrste krivičnih dela, kod ostale tri vrste ti podaci govore o niskom postotku procesuiranja njihovih počinilaca. Posebno zabrinjava taj niži nivo osuda kod krivičnih dela protiv života i tela i uočljiva tendencija pada broja ovih osuda u poslednje četiri godine. Ali, kako je već rečeno, taj odnos broja prijavljenih i broja osuda i nije problem fenomenoloških radova i zato o tom odnosu neće biti više reči.

Iako je odnos broja prijavljenih maloletnih izvršilaca krivičnih dela i broja procesuiranih već bio predmet pažnje u ovom radu uprkos činjenici da ne pripada problemu fenomenologije učinimo još jedan presedan takve prirode i pogledajmo koje su vrste mera i sankcija najčešće izricane maloletnicima u periodu od 2010. do 2019. god. za ta dela čije smo distribucije već upoznali nešto ranije. Pre toga, međutim, jedna manja tabela koja je zapravo zbirna tabela koja pokazuje ukupan broj maloletnika kojima su izrečene neke mere i sankcije i koja je prirodni nastavak prethodne.

Tabela 7. Ukupan broj maloletnika kojima su izrečene sankcije u periodu 2010-2019. god. prema starosti i polu

	Mladi maloletnici				Stariji maloletnici			
	m		ž		m		ž	
	N	%	N	%	N	%	N	%
2010	620	8,34	50	8,25	918	8,39	52	6,88
2011	915	12,31	64	10,56	1230	11,24	81	10,72
2012	928	12,49	56	9,24	1252	11,44	66	8,74
2013	1027	13,82	67	11,05	1493	13,65	61	8,07
2014	762	10,25	63	10,39	1128	10,31	81	10,72
2015	692	9,31	52	8,58	1092	9,98	90	11,92
2016	717	9,65	66	10,89	1163	10,63	86	11,39
2017	613	8,25	53	8,74	878	8,02	89	11,78
2018	558	7,51	61	10,06	864	7,89	65	8,60
2019	599	8,06	74	12,01	919	8,40	84	11,12
Ukupno	7431	100,0	606	100,0	10937	100,0	755	100,0

Navedena tabela sadrži podatke za sva dela. To je razlog što je ukupan broj maloletnika kojima su izrečene neke sankcije nešto veći od broja osuđenih u prethodno navedenim tabelama. Zbog toga što podaci u tabeli nisu dati po vrstama dela oni se ne mogu drugačije tretirati osim proste informacije o broju maloletnika uzrasta 14-16 i 16-18 godina, muškog i ženskog pola kojima su izrečene neke sankcije. Ti podaci pokazuju tendenciju koja se mogla zapaziti i ranije kada se broj izrečenih sankcija upoređivao sa brojem podnetih krivičnih prijava samo što je sada čini se još uočljivija nego ranije. Najkraće rečeno ona se manifestuje u padu broja prijavljenih maloletnika i broju izrečenih sankcija posle 2016. godine i to za sva dela izuzev za dela protiv zdravlja ljudi gde postoji tendencija porasta i broja prijava i broja osuda. Mislimo da je prerano zaključiti da postoji ozbiljan pad maloletničkog kriminala i potrebno je da se analiziraju podaci još posle nekoliko godina nakon 2016. god. da bi se utvrdilo da li je ta tendencija stvarna ili prividna.

¹²² Videti o tome u Radovanović 2010. i 2016.

Vratimo se sada na podatke o vrstama izrečenih sankcija prema maloletnicima, jer je to neki prirodni nastavak analize podataka o broju ovih izrečenih sankcija. Podaci o tome dati su u narednoj tabeli. Zbog ogromne razuđenosti podataka urađena su neophodna sažimanja kategorija, ali to nije dovelo do promena osnovnih informacija koje sadrži ta tabela u originalu.

Tabela 8. Vrsta izrečenih sankcija prema maloletnicima u periodu 2010 – 2019. god.

		Sudski ukor	Posebne obaveze	Pojačani nadzor roditelja	Pojačani nadzor org. starat.	Posebne obaveze uz poj. nadzor	VU	VPD	Malol. zatvor
2010	N	460	287	319	500	-	11	47	10
	%	10,30	6,0	9,3	9,0	-	4,3	7,3	/
2011	N	582	432	427	723	-	35	68	13
	%	13,1	9,0	12,4	13,0	-	13,8	10,6	/
2012	N	612	383	464	669	59	33	72	2
	%	13,7	8,0	13,5	12,0	14,3	13,0	11,2	/
2013	N	557	565	514	805	53	51	88	8
	%	12,5	11,8	14,9	14,4	12,9	20,1	13,7	/
2014	N	467	537	351	529	44	24	60	6
	%	10,5	11,2	10,2	9,5	10,8	9,4	9,4	/
2015	N	372	608	283	537	34	16	57	9
	%	8,3	12,7	8,2	9,6	8,2	6,0	8,9	/
2016	N	340	705	322	495	52	33	64	9
	%	7,6	14,7	9,4	8,9	12,6	13,0	10,0	/
2017	N	347	503	245	382	60	19	55	7
	%	7,8	10,5	7,1	6,8	14,5	7,5	8,6	/
2018	N	353	364	269	395	59	13	51	8
	%	7,9	7,6	7,8	7,1	14,3	5,1	8,0	/
2019	N	365	420	245	480	51	19	78	4
	%	8,2	8,7	7,1	8,6	12,4	7,5	12,2	/
Ukupno	N	4455	4804	3439	5575	412	254	640	76
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	/

Podacima u ovoj tabeli obuhvaćene su sve sankcije koje maloletnicima izriču nadležni organi izuzev onih koje se izuzetno retko izriču. Na primer, pojačani nadzor u drugoj porodici, dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi i boravak u posebnoj ustanovi za lečenje i osposobljavanje. Pojačani nadzor u drugoj porodici za ovaj period od 10 godina izrečen je samo u 30 slučajeva, dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi u 57 slučajeva, a upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje u 21 slučaju. Naravno, raspored te tri vrste izrečenih sankcija je takav da nije dozvoljen bilo koji oblik statističke analize podataka. Inače ostali podaci u tabeli, oni koji se odnose na učestalost izrečenih pojedinih sankcija u periodu od 10 godina pokazuju da se kao sankcija najčešće koristi pojačani nadzor organa starateljstva – 5.575 slučajeva izricanja za ukupan period od 10 godina. Pažnju zaslužuje i relativno često izricanje “posebnih obaveza” (4.804) i sudskog ukora (4.455 slučajeva) koje su zapravo mere upozorenja i usmeravanja. Na četvrtom mestu po učestalosti je sankcija “pojačan nadzor roditelja” (3.439 slučajeva) dok su preostale sankcije, kao što su upućivanje u vaspitnu ustanovu, vaspitno-popravni dom ili izricanje kazne maloletničkog zatvora znatno ređe zastupljene u sudskoj praksi u tom periodu od 2010 do 2019. god. Iz pojedinačnog rasporeda ovih mera i sankcija vrlo je teško naslutiti bilo kakvu pravilnost za koju bi se moglo reći da je svojstvena srpskom maloletničkom pravosuđu, osim jedne: najčešće i u značajnom obimu izricanje tzv. alternativnih sankcija. Van tog sadržaja više se naslućuje nego što je moguće reći da pouzdano postoji, pravilnost koje se ogleda u padu broja izricanja svih mera i sankcija nakon 2016. god. osim izricanja posebnih obaveza uz pojačan nadzor.

Na kraju ove analize statističkih podataka koji opisuju fenomenološku sliku maloletničkog kriminala u Srbiji u periodu 2010-2019. god. još dve kratke, ali važne tabele. Prva se odnosi na obrazovni status

maloletnika prijavljenih za učinjena krivična dela, a druga na porodične prilike tih maloletnika. Podaci o tome dati su u dve naredne tabele.

Tabela 9. Broj prijavljenih maloletnika s obzirom na njihov obrazovni status¹²³

	Uključen u obrazovni proces				Van obrazovnog procesa		Potpuno nepoznato		Ukupno	
	Redovno		Vanredno		N	%	N	%	N	%
	N	%	N	%						
2010	2609				/		471	12,57	3747	100,0
2011	3001				/		554	12,81	4323	100,0
2012	1927	49,25	135	3,45	618	15,79	1233	31,51	3913	100,0
2013	2173	56,53	140	3,64	648	16,86	883	22,97	3844	100,0
2014	1576	50,67	121	3,89	413	13,28	1000	32,16	3110	100,0
2015	1779	53,08	134	3,99	470	14,01	972	28,98	3355	100,0
2016	1965	53,94	99	2,72	455	12,49	1124	30,85	3643	100,0
2017	2085	60,17	77	2,22	378	10,91	925	26,70	3465	100,0
2018	1724	62,82	83	3,02	276	10,06	661	24,10	2744	100,0
2019	1600	55,11	96	3,31	346	11,92	861	29,66	2903	100,0

Konstitutivni element pojma fenomenologija, bilo kako da se definiše, dopušta da se paralelno sa opisima pojave koja se proučava, opišu i neke demografske i sociopsihološke karakteristike onih uzoraka koji su nosioci pojave koja je predmet proučavanja. Zvanična statistika u Srbiji, čiji su podaci osnov ovog rada, nema na raspolaganju baš mnogo podataka za te sociopsihološke karakteristike, ali ima za dve veoma važne: za uključenost maloletnika u obrazovni proces i za porodične prilike u kojima maloletnik živi. Obe vrste podataka su veoma važne, jer opisuju varijable koje mogu biti činioци delinkventnog ponašanja nekog broja maloletnika i jer mogu biti osnov za preventivne intervencije kada je maloletnički kriminal u pitanju.

Kada su u pitanju podaci o obrazovnom statusu maloletnih prestupnika koji su dati u prethodnoj tabeli može se sa velikom izvesnošću tvrditi da je ukupna slika obrazovnog statusa maloletnih delinkvenata veoma negativna. Taj stav autora ovog rada, proizlazi iz činjenice da je veliki procenat mladih sa kriminalnom karijerom van obrazovnog procesa. Van tog procesa nije, naime, samo onih 10,60 do 16,86% za koje se zna da su van tog procesa nego, najverovatnije i svi oni koji su u kategoriji „nepoznato“. Kada se ima u vidu da su škola i taj obrazovni proces suštinski važni za socijalizaciju ličnosti onda nije ni čudo što toliki broj mladih čini krivična dela. Čudo je, zapravo, što tih maloletnika nema i više nego što ih statistika registuruje.

U teoriji se zna da postoje tri socijalizacijska agensa koji odgovaraju za najveći deo onog fenomena koji se popularno zove normalno prosocijalno ponašanje. Osim škole i obrazovnog procesa koji su prethodno pomenuti, kao i vršnjačkih grupa, taj treći agens je porodica. Njeni mnogostruki načini kojima doprinosi normalnom razvoju, između ostalog ogledaju se i u strukturi porodice (ili njenog supstituta) u kojoj dete boravi. Podaci kojima statistika raspolaže su prilično jednostrani kada je porodični ambijent u pitanju, ali i tako jednostrani važan su izvor informacija o mogućim preventivnim intervencijama, ako je taj porodični ambijent nepovoljan za razvoj i socijalizaciju mlade osobe. Priroda statističkih podataka koji govore o tom porodičnom ambijentu su ustvari krajnje pojednostavljen opis porodičnih prilika dobijen na klasično pitanje „Sa kim maloletnik živi“. Podaci koji predstavljaju odgovor na to dati su u narednoj tabeli.

¹²³ Podaci koji se odnose na 2010. i 2011. godinu dati su na drugačiji način

Tabela 10. Broj prijavljenih maloletnika prema porodičnim prilikama¹²⁴

		Sa kim maloletnik živi							
		Sa oba roditelja	Sa majkom	Sa ocem	U hraniteljskoj porodici	U ustanovi socijalne zaštite	Ostalo	Nepoznato	Ukupno
2010	N	2178	-	-	-	-	726	843	3747
	%	58,12	-	-	-	-	19,37	30,52	100,0
2011	N	2337	-	-	-	-	996	990	4323
	%	54,04	-	-	-	-	23,04	22,91	100,0
2012	N	2113	512	239	75	96	50	828	3913
	%	53,99	13,08	6,11	1,91	2,45	1,27	21,19	100,0
2013	N	2056	448	206	58	97	46	933	3844
	%	53,48	11,65	5,35	1,51	2,52	1,19	24,30	100,0
2014	N	1527	326	149	49	42	51	966	3110
	%	49,09	10,48	4,79	1,57	1,35	1,63	31,09	100,0
2015	N	1652	425	145	53	46	44	990	3353
	%	49,26	12,67	4,32	1,58	1,37	1,31	29,50	100,0
2016	N	1705	410	151	82	50	40	1205	3643
	%	46,80	11,25	4,14	2,25	1,37	1,09	33,1	100,0
2017	N	1607	406	139	66	81	26	1140	3465
	%	46,38	11,73	4,01	1,90	2,33	0,75	32,95	100,0
2018	N	1350	324	190	66	32	29	753	2744
	%	49,20	11,80	6,92	2,40	1,16	1,05	27,47	100,0
2019	N	1302	330	96	73	30	26	1064	2903
	%	44,85	11,36	3,30	2,51	1,03	0,89	36,06	100,0

Nekoliko rezultata u ovoj tabeli privlači posebnu pažnju. Prvi je, da u proseku oko polovine maloletnih prestupnika živi sa oba roditelja ili u tzv. kompletnim porodicama. To odmah dovodi u pitanje neke istraživačke tvrdnje da je za socijalni razvoj i socijalno prihvatljivo ponašanje važno da porodica bude kompletna. Taj stav sigurno stoji, ali pod uslovom da su porodični odnosi dobri i da roditelji svojim ponašanjem, roditeljskim veštinama i sistemom vrednosti ne favorizuju kriminalno ponašanje dece. Bilo koji od tih elemenata normalnog funkcionisanja porodice da ne postoji neće mnogo biti od koristi što deca žive u kompletnim porodicama. Drugi rezultat je da sa majkom živi duplo više maloletnih prestupnika nego sa ocem. Taj odnos posledica je prakse da se pri razlazu roditelja dete značajno češće poverava majci na staranje i vaspitanje. Prema ovim podacima to nije nikakva prednost. Kvalitet ovih podataka ne omogućava da se dokaže da je to u izvesnom stepenu prediktor kriminala, ali omogućava postavljanje hipoteze u tom značenju. Treći rezultat je da je za ogroman broj prijavljenih maloletnika za učinjena krivična dela, nepoznato sa kim žive. „Ogroman broj“ je zapravo skoro trećina prijavljenih maloletnika i prosto je nedopustivo da tih podataka jednostavno nema. Nažalost, ova opšta slabost srpske statistike kriminala da u rubrikama „ostalo“ i/ili „nepoznato“ ima veliki postotak slučajeva je opštepoznata karakteristika koja traje godinama. Počinioci krivičnih dela su živa ljudska bića, nisu objekti, stvari ili bilo koje druge nekakve statističke kategorije i prosto je neverovatno da postoje podaci koji se zovu „nepoznato“. Radi se o slabostima u statističkim poslovima koje jednom za svagda treba otkloniti, a jedan od važnih razloga za to je i to što se na osnovu statističkih podataka planiraju mnoge akcije, donose mnogi predlozi i nova rešenja koja ne mogu biti ni validna ni pouzdana pa ni efikasna zbog te čuvene kategorije nepoznato.

Umesto zaključka

Kriminal maloletnika nesumnjivo i opravdano privlači veliku pažnju naučne i stručne javnosti, kako zbog nekih svojih osnovnih karakteristika, tako i zbog posledica koje može imati. Kako prevencija kriminala uopšte, a posebno prevencija kriminala maloletnika čini najvažniji segment u suprotstavljanju kriminalu u jednom društvu, stvaranje realne slike o njegovim razmerama i osnovnim

¹²⁴ Podaci za 2010. i 2011. god. dati su na drugačiji način

karakteristikama, isto kao i etiološkim faktorima čini polaznu osnovu za planiranje i organizovanje preventivnih intervencija i postupaka. Važna pretpostavka za adekvatno osmišljene preventivne aktivnosti svakako je utvrđivanje fenomenoloških karakteristika ovog ponašanja, a kako neki autori sasvim opravdano smatraju, uspeh preduzetih preventivnih aktivnosti u velikoj meri zavisi od kvaliteta i analize prikupljenih podataka o tom kriminalu.

Nakon analize i prezentacije dostupnih podataka iz zvaničnih statistika objavljenih u biltenima Republičkog zavoda za statistiku, može se izdvojiti nekoliko opštih karakteristika ovog ponašanja koje mogu poslužiti kao dalje smernice. To je pre svega da, broj maloletnih izvršilaca krivičnih dela u posmatranom periodu, kao i njihovo učešće u ukupnom kriminalu u Republici Srbiji varira, ali da je u posmatranom periodu od 10 godina, primetna opšta tendencija pada tog broja. Da li je to realno stanje stvari i kriminal maloletnika opada ili razloge treba tražiti u angažovanju organa gonjenja, teško je reći na osnovu dostupnih podataka. Svakako za konačne zaključke i preporuke neophodno je sagledavanje podataka i u narednom vremenskom periodu. Ono što se na osnovu postojećih podataka može uočiti je da se struktura kriminalnog ponašanja maloletnika postepeno menja i da se ta promena, između ostalog, manifestuje većim učešćem maloletnica u izvršenju krivičnih dela, kao i da se počev od 2016. god. beleži promena u strukturi prema uzrastu, odnosno da dolazi do ustupanja prevlasti od strane „starijih maloletnika“ „mlađim maloletnicima“. U vezi vrste krivičnih dela koja preovlađuju i u ovoj analizi potvrđena je činjenica da su maloletnici najčešće prijavljivani za imovinska krivična dela, te da njihov broj daleko premašuje ukupan broj svih ostalih vrsta dela. Takođe važan podatak odnosi se na nagli porast dela protiv zdravlja ljudi u poslednje tri godine. Ipak, iako su i prema zvaničnim statistikama ova dela u porastu, ne sme se prevideti očigledna disproporcija u njihovom broju u zvaničnim podacima i u rezultatima istraživanja koji govore o njihovoj znatno većoj zastupljenosti u strukturi kriminala maloletnika.

Kada su u pitanju podaci koji se odnose na odnos broja prijavljenih maloletnika i broja osuda, postoji pravilnost koja se, najkraće rečeno, manifestuje u padu broja prijavljenih maloletnika i broju izrečenih sankcija posle 2016. godine i to za sva dela izuzev za dela protiv zdravlja ljudi gde postoji, kao što je već rečeno, tendencija porasta i broja prijave i broja osuda.

Prema podacima o vrstama izrečenih sankcija može se konstatovati nesumnjiva prednost alternativnih sankcija i to pre svega, pojačanog nadzora organa starateljstva i mera upozorenja i usmeravanja, te da pravosudni sistem Srbije u velikoj meri poštuje i prihvata preporuke iznete u mnogim međunarodnim dokumentima o prednostima koju treba davati alternativnim načima reagovanja na kriminal maloletnika. Na kraju ovog sumiranja rezultata, ne možemo, a da ponovo ne skrenemo pažnju na vidljive nedostatke u zavničnim statistikama koji se kod pojedinih podataka ogledaju u velikom procentu u kategorijama “nepoznato”. Oni nažalost, mogu dati pogrešnu sliku i navesti na pogrešan put u planiranju i organizaciji sistema reagovanja na kriminal maloletnika.

Literatura:

1. Bilteni Republičkog zavoda za statistiku <https://www.stat.gov.rs/>
2. Ignjatović, Đ. (2014). Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Srbiji – analiza statističkih podataka. *Crimen* (V) 2/2014, str. 173–195.
3. Ignjatović, Đ. (2015). Kriminalitet maloletnika: Stara tema i nove dileme, U: Stevanović I. (ur.) *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 19-39.
4. Kovačević, M. (2018). *Delinkvencija i pravna reakcija – Delinkvencija maloletnih lica i zakonom predviđeni oblici reakcije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
5. Krivični zakonik Republike Srbije *Sl. glasnik RS*", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019

6. Nikolić-Ristanović, V. (2014). Određenje pojma i njegove konsekvence: kriminalitet maloletnika ili maloletnička delinkvencija?. U: Nikolić-Ristanović, V., Stevković, Lj. (ur.) Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji - trendovi i društveni odgovori, Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće "Prometej" i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu. str. 7-11
7. Radovanović, I. (2010). Povezanost osobina Ajzenkovog spektra sa poremećajima ponašanja u školi. Magistarska teza. Beograd: Univerzitet u Beogradu, FASPER.
8. Radovanović, I. (2016). Zloupotreba droga u populaciji srednjoškolskih učenika: fenomenologija, etiologija i modeli prevencije. *Odbranjena doktorska disertacija* na Univerzitetu u Beogradu, Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
9. Radovanović, I. (2021). Zloupotreba droge – adolescenti u Beogradu. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
10. Škulić, M. (2011). Maloletničko krivično pravo. Beograd: Pravni fakultet i JP Službeni glasnik.

PHENOMENOLOGICAL CHARACTERISTICS OF JUVENILE CRIME IN THE REPUBLIC OF SERBIA - A PREREQUISITE FOR SUCCESSFUL PREVENTION

Abstract: *Juvenile delinquency undoubtedly and justifiably attracts a lot of attention from the scientific and professional public, both because of some of its basic characteristics and because of the consequences it can have. In addition to the fact that this is a population characterized by insufficient psycho-physical and social maturity, the special importance of studying juvenile delinquency stems from the fact that they are the youngest and most vulnerable members of society and that the way society responds to their behavior largely depends. their further development, as well as the development and future of the whole society. As crime prevention in general, and juvenile crime prevention in particular, is the most important segment in combating crime in a society, creating a realistic picture of its size and basic characteristics, as well as etiological factors is the starting point for planning and organizing preventive interventions and procedures. An important precondition for adequately designed preventive activities is certainly the determination of the phenomenological characteristics of this behavior, and as some authors quite rightly believe, the success of the undertaken preventive activities largely depends on the quality and analysis of collected data on this crime. An unavoidable source of these data are statistical records kept by various entities: from judicial bodies - police, prosecutors, courts, through records of social protection services, educational institutions, all the way to scientific research and higher education institutions that study this phenomenon. This paper analyzes the data on juvenile delinquency in the territory of the Republic of Serbia obtained on the basis of the records of the Republic Bureau of Statistics. The analysis refers to a period of 10 years. and includes data from 2010 to 2019. The aim of the paper was to analyze the distribution of forms of behavior that make up the definition of juvenile crime to get a reliable picture of its most important phenomenological characteristics, its frequency, structure by gender, type of crime, etc. as well as their changes during the observed period.*

Key words: *juvenile crime, phenomenology, statistics, crime prevention*

УЛОГА АЛТЕРНАТИВНИХ МЕРА У СУЗБИЈАЊУ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРЕСТУПНИШТВА

*Милица Ракоњац*¹²⁵
*Хатица Бериша*¹²⁶

Апстракт: Малолетничка делинквенција верни је пратилац сваког друштва од његових најранијих корака. Она се јавља у готово свим друштвеним системима и ретке су средине у којима она не представља један од водећих и горућих проблема. Криминалитет у вези са малолетницима досегао је огромне размере, како по својој структури тако и по друштвеној одговорности, па се често запитамо да ли ће његов тренд константног раста доћи у ниво са криминалитетом пунолетних лица. Кривично-правно реаговање на овај вид криминалитета обухвата специфичне мере, јер ипак реч је о једној специфичној категорији друштва. Диверзионе или алтернативне мере представљају један релативно нови облик реаговања на криминалитет малолетника. Циљ ових мера јесте да се избегну негативне последице вођења кривичног поступка, са једне стране, али и да се растерете судови, и генерално правни систем са друге стране. Наиме, мере генерално омогућавају да се избегну нежељени ефекти стигматизације и ремећења животиних активности и навика малолетника. Циљ рада је да се прикаже улога и значај алтернативних мера на малолетне учиниоце кривичних дела. Наиме, кроз овај рад настојаће се да се што детаљније објасни улога алтернативних мера на ресоцијализацију и понашање малолетних учинилаца кривичних дела, те генерално њихов утицај на смањење стопе малолетничког преступништва.

Кључне речи: малолетници, малолетничко преступништво, алтернативне мере.

Уводна разматрања

Појам делинквенције је правни и обухвата сва она друштвено неприхватљива понашања, односно сва понашања којима се крше законска правила, обичаји и друштвене норме. Малолетничко преступништво, у том правном смислу, обухвата распон од почетних година старости када се адолесцент може сматрати кривично одговорним, затим старосну доб када се процесуира у оквиру законодавства за малолетнике, те на крају горњу старосну границу када се његов предмет може наћи и пред судом за пунолетна лица. У већини земаља, горе наведени распон се креће од 14 до 18 година, мада се у појединим земљама доња граница помера до 10 година старости, а горња до чак 21. године старости.

Појам малолетничког преступништва може се посматрати са два аспекта, и то са ширег и ужег. У том случају, преступништво у ужем смислу подразумева сва она дела и радње која су санкционисана кривичним законом. Са друге стране, у ширем смислу, поред чињења одређених кривичних дела, ту се могу наћи и тзв. статусни прекршаји, који нису инкримисани законом (бежање од куће, промискуитет, туче и сл.).

Криминалитет малолетних лица третира се одвојено од криминалитета пунолетних лица, јер неоспорна је чињеница да је кривична одговорност за њихова дела знатно умањена, управо из њихове недовољне развијености односно незрелости. У већини земаља, па и нашој, постоје посебна законодавства о малолетним преступницима, која су заснована првенствено на

¹²⁵ Докторанд Правног факултета Универзитета Мегатренд у Београду, Истраживач приправник, ИРМ Бор, e-mail: milica.rakonjac@gmail.com

¹²⁶ Универзитет одбране у Београду, email: berisa.hatidza@gmail.com

принципима рехабилитације и индивидуализације. Овим законима су на један специфичан начин регулисани кривична одговорност, надлежни органи, судски поступак те на крају санкције које се могу изрећи малолетним учиниоцима.

Позитивноправном регулативом у области реаговања на малолетничко преступништво, у скорије време уведена је једна новина, а односи се на неформалне или диверзионе мере. Преусмеравање друштвене реакције на малолетничко преступништво са аспекта примене кривичних санкција на један неформални и непенални начин, омогућено је увођењем тзв. алтернативних мера. Циљ ових инструмената је да се спречи вођење кривичног поступка према малолетницима или ако је он покренут да се обустави. Приликом изрицања ових мера, мора се у потпуности узети у обзир интерес малолетника, али и оштећеног лица. Тежиште ових мера је на васпитању, образовању, преваспитању, правилном развоју, генерално ресоцијализацији и реинтеграцији малолетника. Међутим, опет са друге стране оне нису лишене ретрибутивног карактера, њихова примена не зависи од воље малолетника, а у својој бити оне представљају врсту ограничења, забране и сл. Када се све то узме у обзир, циљ је свакако оценити која је мера најефикаснија, која ће одвратити малолетника од таквог понашања и вршења кривичних дела у будућности.

Појам малолетничког преступништва

Приликом проучавања било којег сложеног и озбиљног проблема, а посебно криминалитета у вези са малолетницима, потребно је појмовно дефинисати и објаснити одређене термине у вези са овим феноменом. Сагледавајући разне литературе, можемо наићи на различита мишљења и ставове по питању понашања малолетника и свако од њих укључује низ различитих термина и појмова, чији садржај је некада веома тешко одредити и схватити. У том случају представимо само неке од најучесталих и заступљенијих израза, попут: васпитна запуштеност, васпитна занемареност, васпитна угроженост, млади у сукобу са законом, проблем деца, морална посрнулоост, морална дефектност, поремећаји у понашању, поремећаји у навикама, друштвена неприлагођеност, асоцијално, антисоцијално, социопатолошко понашање младих, малолетничко преступништво, малолетника делинквенција, малолетнички криминалитет, силеџиство, хулиганство и низ других сродних појмова у вези са друштвено неприхватљивим понашањем малолетника (Јашовић, 1978, стр. 21).

Под појмом малолетничког преступништва подразумева се широк спектар понашања малолетника, који варира од неприхватљивог до криминалног. Управо са тим, потврђујемо горе поменуто два аспекта сагледавања овог феномена: ужи (формално-правни) и шири (криминолошко-социолошки).

Уже односно формално-правно схватање прихваћено је од већине правних теоретичара и аутора који се константно баве проучавањем ове појаве. По ужем схватању, појам малолетничког преступништва обухвата сва она понашања, која су инкримисана кривичним законодавством као кривична дела. Реч је о тумачењу појма малолетничког преступништва који га издваја од других, разних облика девијантног понашања. У овом схватању акценат се ставља на успостављање баријере између малолетничког криминалитета и предделинквентног понашања које може да представља један вид аларма за предузимање превентивних мера. И у оквиру овог схватања јављају се различита тумачења малолетничке делинквенције. Једно од њих истиче да малолетничко преступништво поред понашања којима се крше кривичноправне норме обухвата и сва она понашања којима се крше и административне норме тј. прекршаје (скитање, просјачење, проституција итд.), која у криминолошком погледу представљају предделинквентна понашања. Међутим, када сагледамо генерално кривичноправну литературу малолетничко преступништво у ужем смислу се често означава као и малолетнички криминалитет. (Јовашевић, 2006, стр. 280)

Према другом, ширем схватању, малолетничко преступништво обухвата све облике девијантног понашања малолетника, почев од предделинквентног понашања па до оног које је инкримисано у кривичноправном законодавству. Обзиром да је реч о једном веома сложенем феномену и једној веома сложеној тематици, ипак овај феномен не представља само и искључиво кршење правних норми. Он итекако у својим испољавањима представља и јако тешко кршење и нарушавање моралних норми. Као и претходно схватање, и ово се састоји, од

пар различитих тумачења феномена малолетничког преступништва, а у наставку овог поглавља представимо три најпознатија тумачења. Прво тумачење полази од чињенице да није довољно само обрадити појам малолетничког преступништва као вид кршења правних норми, већ је неопходно одредити однос између тих норми и постојећих моралних начела и норми, које важе у одређеном тренутку на одређеном простору. За разлику од првог тумачења, друго се више залаже за проучавање преступничког понашања малолетника и истицање истог као потенцијално криминално, и то путем индивидуалне и колективне моралности, на исти начин на који се третира и само криминално понашање. И на крају треће схватање или тумачење, представља одређену мешавину горе поменута два тумачења односно оно се заснива на мишљењу да је малолетничка делинквенција са једне стране кршење правних норми, али и кршење моралних норми једног друштва, са друге стране. На основу свега изнесеног, генерално говорећи, малолетничко преступништво у ширем смислу представља сва понашања младих одређене старосне доби којима се крше легалне норме једног друштва или активности малолетних лица или малолетних група које представљају знатније кршење било које друштвене норме (Константиновић, Ристановић, & Костић, 2009, стр. 223).

Када сагледамо ова схватања, сложићемо се са чињеницом да и једно и друго имају како своје предности тако и своје недостатке. Ширем схватању често се приписује да је непрецизно, опширно, да често у пракси доводи до одређених негативних последица, док са друге стране његова предност огледа се у већој могућности за превентивним деловањем на пољу сузбијања великог броја друштвено неприхватљивих и опасних понашања, што има посебну важност код малолетничког преступништва. Предност ужег схватања односи се на већу прецизност и конкретност у односу на шире схватање, али његов главни недостатак јесте превелика ограниченост или лимитираност правним нормама. Велики број дефиниција и различитих приступа у дефинисању малолетничког преступништва управо показују колико је ово један сложен и комплексан феномен, и један проблем који је веома тешко истраживати и борити се са истим.

Кривичноправни статус малолетника у Србији

Реформом кривичног законодавства Републике Србије, која се десила у периоду 2006. године, донете су многе промене и новине када је у питању правно регулисање малолетничког преступништва. Кривичноправни статус малолетника, пре свега уређен је Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица¹²⁷, који се на подручју Републике Србије почиње да примењује од 01. априла 2006. године. Наиме, реч је о првом посебном закону којим се регулишу све области и аспекти кривичноправне позиције малолетних лица. Поред основних назнака о криминалитету у вези са малолетницима, овај Закон такође регулише питање извршења кривичних санкција које могу да се изричу малолетним лицима, што није био случај у ранијим периодима, када је ово питање регулисано Законом о извршењу кривичних санкција. Пре доношења горе поменутог закона, сва питања око криминалитета у вези са малолетницима, регулисана су посебним целинама у оквиру материјалног, процесног и извршног законодавства. Повезивање и издвајање прописа о кривичним санкцијама које се могу изрећи малолетницима и њихово спајање у јединствен систем, допринело је јаснијем и концизнијем утврђивању статуса малолетних лица, са једне стране, али и подизању друштвене свести и реакције у домену малолетничког криминалитета, са друге стране. Уз помоћ међународних инструмената и усаглашавање са међународним стандардима и праксом¹²⁸, дошло је до појаве нових опција и решења које су диверзионог карактера (Соковић, 2008, стр. 171).

¹²⁷ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Сл. гласник РС*, бр. 85/05

¹²⁸ Када поменемо међународну праксу и усаглашавање са међународним прописима, први документи који се у том сегменту истичу, а који имају обавезујући карактер, јесу Конвенција о правима детета и Европска конвенција о заштити људских права. Поред поменутих Конвенција, са обавезујућим карактером, ту је низ других прописа који немају формалноправни обавезујући карактер, али поседују снагу фактичке обавезности, а неки од најзначајнијих прописа у тој области су: Стандардна минимална

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица састоји се од пет делова: основне одредбе, кривичноправне одредбе, посебне одредбе о заштити малолетних лица као оштећених у кривичном поступку, казнене одредбе и прелазне и завршне одредбе. Као што смо већ напред истакли, до дана доношења и ступања на снагу овог закона, кривичноправни положај малолетника није био концизно дефинисан, него је он садржан у оквиру појединих законских прописа материјалног, процесног и извршног законодавства. Ту се пре свега мисли на Кривични законик, Законик о кривичном поступку и Закон о извршењу кривичних санкција. Међутим, уколико посматрамо историјски, кривичноправни статус малолетника прошао је кроз низ фаза и процеса, које су почињале од занемаривања малолетника као учинилаца кривичних дела, преко чињенице да то није проблем државе и друштва, него породице, затим система у којем су малолетни учиниоци имали исти статус као пунолетна лица, па све до данашњег система малолетничког правосуђа, у којем се овај проблем посебно третира и у којем ова лица имају посебан кривичноправни статус (Бојић, 2015, стр. 54).

Полазна основа за дефинисање и уређење кривичноправног статуса малолетника огледа се у утврђивању њихове старосне границе. У савременом кривичном праву те старосне границе одређене су на различит начин, али највећи број кривичноправних система, узима за доњу границу старости навршених 14. година у време извршења кривичног дела. У складу са Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, лице које није навршило 14. година не могу се изрећи било какве кривичне санкције нити друге Законом предвиђене мере. Дакле, малолетником се сматра свако лице које је у време извршења кривичног дела навршило четрнаест година, а није навршило осамнаест година. Према овом Закону, постоје и две групе малолетника, а то су: *млађи малолетници*, који нису навршили 16 година у време извршења кривичног дела и *старији малолетници*, који нису навршили 18 година у време извршења кривичног дела, али су навршили 16 година старости. Поред поменуте две категорије, према Закону постоји још једна категорија, а то је *млађе пунолетно лице*, које је у време извршења кривичног дела навршило осамнаест година, а у време суђења није навршило двадесет и једну годину (Шкулић, 2011, стр. 271-272).

Алтернативне мере и санкције према малолетницима

Пре него изнесемо детаљније податке у вези са алтернативним мерама које се могу изрећи малолетним лицима, указаћемо које врсте кривичних санкција садржи ЗОМУКД. Према ЗОМУКД предвиђене су две врсте мера, а то су: кривичне санкције и васпитни налози. Васпитни налози представљају једну новину када је реч о реаговању на малолетнички криминалитет, јер то нису заправо санкције, него мере алтернативног карактера. Факултативно их примењује јавни тужилац, уколико поступак није покренут или судија за малолетнике, ако се води поступак и ако је реч о кривичном делу за које је прописана новчана казна или казна затвора до 5 година (Соковић, 2008, стр. 171). Кривичне санкције које се изричу малолетницима су заправо репресивне мере које се предузимају у циљу сузбијања криминалитета, против лица које је починило кривично дело, које је као такво предвиђено у закону, што је и случај код пунолетних лица (Стојановић, 2010, стр. 245). Малолетничко кривично право у Републици Србији, а према Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, предвиђа три скупине санкција које се могу изрећи малолетницима:

1. васпитне мере,
2. казна малолетничког затвора и
3. мере безбедности. (Бојић, 2015, стр. 56)

правила УН за малолетничко правосуђе (Пекиншка правила), Смернице УН за превенцију малолетничке делинквенције (Ријадске смернице), Правила УН о заштити малолетника лишених слободе (Хаванска правила), Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману (Токијска правила), Европска правила о друштвеним санкцијама и мерама.

Генерално гледајући, кривичне санкције према малолетницима немају репресивни карактер, али то не можемо рећи и за казну малолетничког затвора, јер је она по својој природи врста казне која спада у ред крајње репресивних.

Алтернативним мерама сматрају се све оне санкције које представљају алтернативу сваком облику институционализације у непрекидном боравку, односно оне санкције које се извршавају без издвајања учиниоца кривичних дела из породичне/животне средине у којој је до извршавања боравио. Алтернативним приступом такође се у кривичноправном процесу сматрају поступци којима се настоји направити диверзија, односно одвраћање од правог кривичноправног процеса који подразумева полицију-туžilаштво-суд. Ради се о алтернативним мерама које суд или државно тужилаштво може одредити током кривичног поступка, а извршавају се у заједници, као што су на пример привремени надзор центра за социјални рад ради пружања помоћи и заштите итд (Риџијаš, 2012, str.2).

Васпитне мере представљају посебну врсту мера које се у складу са законом могу изрећи малолетним лицима и млађим пунолетним лицима. Реч је о врсти типичних малолетничких кривичних санкција. Циљ васпитних мера је првенствено пружање помоћи, пружање заштите и надзора, према сваком малолетном учиниоцу кривичних дела, што се свакако сматра неопходним у систему малолетничког кривичног законодавства. Према нашем законодавству основне врсте санкција које се могу изрећи малолетницима јесу васпитне мере, које се могу класификовати у три групе и то: мере упозорења и усмеравања (судски укор и посебне обавезе), мере појачаног надзора (појачан надзор од стране родитеља, усвојоца или стараоца, појачан надзор у другој породици, појачан надзор од стране органа старатељства, појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитање и образовање малолетника) и заводске мере (упућивање у васпитну установу, упућивање у васпитно-поправни дом, упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање) (Шкулић, 2011, стр. 288).

Приликом изрицања било које од алтернативних или диверзионих мера, треба узети у обзир и низ својстава и карактеристика личности малолетног лица, почев од узраста и зрелости, степена поремећаја у друштвеном понашању малолетника, околности у вези са кривичним делом¹²⁹, услова и средине у којем је малолетник живео и боравио, однос малолетника према кривичном делу и његово понашање непосредно након почињења истог, а у том случају посебно се мора узети у обзир његов однос према последици која је наступила, односно да ли је он учинио ишта као би спречио или бар донекле ублажио последицу која је проистекла извршењем кривичног дела. Оно што потребно да се узме у обзир, приликом одмеравања мере која ће бити изречена, јесте степен рецидивизма, односно утврђивање да ли је малолетник раније био осуђиван, да ли му је изречена одређена санкција и која и за које кривично дело (Шкулић, 2011, стр. 290).

Горе наведене околности представљају основ за предузимање и примену одговарајуће васпитне мере, јер оне утичу на сам исход и сврху примењене мере. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица у члану 12. децидно набраја све околности које се морају испитати, како би се адекватно изабрала алтернативна мера, те на крају испунила њена сврха.

Реч је о следећим околностима:

1. узраст и зрелост малолетника,
2. друга својства његове личности,
3. степен поремећаја у друштвеном понашању,
4. тежина дела
5. побуде из којих је дело учињено,
6. средина и прилике у којима је малолетник живео,

¹²⁹ Када је реч о околностима кривичног дела, ту се мисли на субјективне и објективне околности, где прве укључују побуде због којих је малолетник учинио дато кривично дело, док се објективне односе на тежину самог кривичног дела.

7. понашање после учињеног кривичног дела, а посебно да ли је спречио или покушао да спречи наступање штетне последице, надокнадио или покушао да надокнади причињену штету,
8. да ли је према малолетнику раније била изречена кривична или прекршајна санкција те
9. све друге околности које могу бити од утицаја за изрицање оне мере којом ће се најбоље постићи сврха алтернативних мера.¹³⁰

Улога и сврха алтернативних мера према малолетницима

Систем алтернативних мера према малолетним преступницима подразумева пре свега мере образовног, медицинског и социјалног карактера, тзв. неформалне мере, којима је главни циљ избегавање вођења кривичног поступка. Сходно наведеном, основна сврха или циљ алтернативних мера јесте преваспитавање малолетног лица те адекватан утицај на правилан развој његове личности. Што би лаици и шире народне масе рекли, „извођење на прави пут.“ Међутим често се у пракси дешава да тај пут није нимало лаган и да је потребно уложити доста труда и залагања како би се позитивно утицало на малолетног учиниоца кривичног дела и како би примена одређене мере постигла своју сврху (Благић, 2018, стр. 310).

Сагледавајући многа како инострана тако и домаћа законска решења по питању алтернативних мера и малолетничке делинквенције, јасно можемо констатовати чињеницу да постоји разноврстан систем алтернативних санкција и мера које се могу изрећи малолетницима. Велики број земаља широм света залаже се да се према малолетницима примењује широк дијапазон санкције и мера, и то у правцу замене класичне казне лишења слободе и већу примену изрицања новчане казне, рада у јавном интересу, затим услова и сл. Замена класичних казни, васпитним, диверзионим мерама представља позитиван одјек у правним система многих држава света дајући при томе повољне и конкретне резултате након њихове примене.

Као што смо већ навели, алтернативне мере у наше малолетничко кривично правосуђе уводе се не тако давно, 2006. године и то доношењем Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица и представљају мере алтернативног карактера. Када кажемо алтернативне мере, мислимо на мере које примењују диверзиони модел реаговања, чија суштина лежи у избегавању вођења кривичног поступка према малолетним лицима, што и јесте једна од сврха алтернативних мера. Примена алтернативних мера у нашем кривичном законодавству, као и у већини земаља региона, а и шире, све више долази до изражаја, о чему сведоче извештаји надлежних институција.¹³¹

Основна сврха алтернативних мера јесте да се не покреће кривични поступак према малолетнику или да се тај поступак обустави, односно да се применом одговарајуће утиче на малолетника, на његов правилан развој и јачање његове личне одговорности, како у будућности не би вршио кривична дела, те напослетку и његово адекватно укључивање у друштвену заједницу. Поред тога што је једна од улога алтернативних мера да се не покреће кривичних поступак, опет са друге стране јавља се њена друга улога која је у зависном односу са првом, а то је растерећење судова и генерално правосудног система једне државе. Алтернативне мере, заправо представљају замену за строжије мере које се могу изрећи малолетницима. Диверзионо

¹³⁰ Поједини закони у свету такође одређују правила за избор алтернативних мера према малолетним учиниоцима кривичних дела. Тако нпр. Швајцарски кривични закон обавезује судове да узму у обзир следеће околности: понашање и васпитање малолетника, социјално окружење у којем се одрастао, информације о менталном и физичком степену развијености малолетника и за то је потребно искључиво мишљење стручне особе. (Јовашевић, 2008, стр. 203)

¹³¹ Према извештају Републичког завода за статистику Републике Србије, у периоду 2019. године изречено је укупно 673 васпитне мере, од чега су: мере упозорења и усмеравања 325 (судски укор- 188 и посебне обавезе- 137), мере појачаног надзора 296 (од стране родитеља, усвојиоца или старатеља- 131, у другој породици- 1, од стране органа старатељства- 137, уз дневни боравак у одговарајућој установи за вапитање и образовање- 8 и посебне обавезе уз меру појачаног надзора- 19) и заводске мере 52 (упућивање у васпитну установу- 13, упућивање у васпитно поправни дом- 37 и упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање- 2). (Републички завод за статистику, 2020, стр. 51-52)

поступање омогућава да се избегну нежељени ефекти стигматизације и ремећења животних активности ради примене санкције. Извршење одређених, строжијих санкција, може да изазове само контра-ефекат што резултује усвајањем негативног обрасца понашања, етикетирања малолетника као делинквента, што у будућности може да произведе низ негативних ефеката. Све ово су чињенице које говоре у прилог учинковитости алтернативних мера.

Потреба за алтернативним приступом и алтернативним мерама у пракси ствара повољно окружење по малолетника, избегава се репресивност и омогућава се пружање подршке и помоћи у оној мери, која је неопходна за даљи и правилан развој личности. Уколико, посматрано са криминалнополитичког становишта, разлози за увођење неформалних мера и санкција, треба да омогуће и истакну ове мере као хуманије у односу на класичну казну, те омогуће сарадњу између малолетног лица и оштећене особе (Мрвић-Петровић, 2006, стр. 56).

Хуманизација мера и санкција треба да оствари позитиван ефекат по малолетника и то да се њиховом применом оствари сврха специјално-превентивног карактера. Поред наведене сврхе, улога алтернативних мера лежи и у односу малолетног лица и оштећеног лица, односно успостављању сарадње са оштећеним лицем, те заштите интереса како тог лица, тако и интереса малолетног лица. Свакако, оно што је веома битно за истаћи јесте и принцип минималне интервенције којим се заговара поступање у интересу малолетника и потврђивања свих оних мера које се примењују у тзв. некривичном поступку (Шкулић, 2011, стр. 281).

Поједина истраживања на подручју Србије, али и света показала су колики је стварни значај алтернативних мера. Тако нпр. истраживање З. Илића спроведено на подручју Србије, истиче да се у периоду од 1995. до 2005. године највише бележи раст мера појачаног надзора и то надзора родитеља или старатеља (са просечним учешћем од 54,3%), затим је следила мера појачаног надзора органа старатељства (са просечним учешћем од 45,5%), док је мера појачаног надзора у другој породици учествовала са свега 0,2%. (Илић, 2007, стр. 302) У Немачкој се још од 80-их година двадесетог века бележи стални раст примене вансудског модела, тако да је његова примена у свеукупној реакцији на малолетнички криминалитет током 2016. године достигла проценат од чак 69%. Још тријумфалнији подаци се бележе на Новом Зеланду, где је у периоду од августа 2016. до априла 2017. године 84% малолетничких кривичних предмета окончано применом неке од алтернативних форми поступања, док је тек у 16% случајева коначан епилог поступања са малолетницима у сукобу са законом представљало процесуирање пред Судом за младе и изрицање кривичних санкција (Gurda, 2017, str.182).

Све напред што смо навели, на основу мишљења и истраживања разних аутора, како домаћих и страних, наводи нас на усвајање јединственог закључка, а то је да алтернативне мере показују веома висок ниво примене, али са позитивним и сврсисходним исходом на крају. Да би се дошло до конкретног сазнања да ли је сврха одређене алтернативне мере постигнута, потребно је константно пратити параметре и резултате извршења изабране мере, да би мере могле бити прекинуте када потреба за истима престане или да би се могле заменити блажим или строжијим васпитним мерама. Ако се изреченом васпитном мером не постигне њен основни циљ и сврха, свако њено даље спровођење нема апсолутно никаквог смисла, па у том случају васпитну меру треба заменити, а уколико стручна особа оцени да је сврха и циљ наведене мере остварен, њено даље извршење је непотребно, те га у том случају треба прекинути. Сходно наведеном, Закон предвиђа да: „ако се после доношења одлуке о изрицању посебне обавезе, мере појачаног надзора или заводске мере, појаве околности којих није било у време доношења одлуке или се за њих није знало, а које би значајно утицале на избор васпитне мере, или ако се одлука не може извршити услед одбијања малолетника или његових родитеља, усвојиоца, односно стараоца да поступе по изреченој мери или по налогу онога ко меру извршава или ако наступе друге околности предвиђене законом, а оне би биле од утицаја на доношење одлуке, суд може обуставити извршење или изречену меру заменити другом таквом.“¹³²

¹³² Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Сл. гласник РС*, бр. 85/05. члан 24.

Закључна разматрања

Крај 2005. године за Србију представља велики успех, јер долази до заокруживања реформе кривичног права, из које се посебно истиче успех на пољу борбе против малолетничког преступништва. У том смислу донесено је низ специфичности и позитивних одлука, а њих можемо најбоље приказати на следећи начин: 1. донет је посебан Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, чиме су малолетници у потпуности одвојени од пунолетних лица када је реч о кривичноправом положају; 2. одређена је и посебна надлежност судова за поступање у случајевима кривичних дела малолетних лица; 3. предвиђена је и специјализација и посебна обученост лица која раде са малолетним преступницима и 4. поред кривичних санкција, суд је предвидео и изрицање посебних, *суи генерис*, васпитних налога, који представљају мере и санкције искључиво алтернативног карактера.

Алтернативне или диверзионе мере представљају замену неким строжијим мерама, са којим се не би постигла правилна и позитивна ресоцијализација и реинтеграција малолетних учинилаца кривичних дела. Наиме, овим мерама избегава се вођење кривичног поступка, јер оне заговарају тзв. алтернативно кажњавање применом различитих мера и неформалних санкција. Као што видимо из претходних сегмената рада, све више и више законодавства у земљама широм света примењује овај модел кажњавања малолетника, јер се у већини случајева показао као јако ефикасан и учинковит. Основна улога алтернативног поступања са малолетницима јесте да дато лице постане свесно и одговорно за своје поступке како се код њега не би јавила поновна потреба за преступничким понашањем и враћање у пријашње, нарушено стање, које је све, али само није друштвено прихватљиво.

Литература

1. Благоић, Д. (2018) Алтернативне мере и санкције према малолетницима. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*,
2. Бојић, Б. (2015) Кривичноправни статус малолетника у Србији. *Право-теорија и пракса*, број 7-9, 49-61.
3. Gurda, V. (2017) *Odgojne preporuke kao alternativa krivičnom postupku prema maloletnicima i njihova primena u praksi*. Tuzla: Anali pravnog fakulteta.
4. Илић, З. (2007) *Криминалитет младих и реформа правно институционалне заштите у Србији*. Београд: Правни факултет.
5. Јашовић, Ж. (1978) *Криминологија малолетничке деликвенције*. Београд: Научна књига.
6. Јовашевић, Д. (2006) *Лексикон кривичног права*. Београд: Службени гласник.
7. Јовашевић, Д. (2008, Новембар 19-20) Примена васпитних мера у новом кривичном праву Републике Србије. *Малолетничка деликвенција као облик друштвено неприхватљивог понашања младих*,
8. Константиновић, С. В., Ристановић, В. Н., & Костић, М. (2009) *Криминологија*. Ниш: Пеликант принт.
9. Мрвић-Петровић, Н. (2006) Алтернативне санкције и ново законодавство Републике Србије. *Темид*, бр. 1. Београд.
10. Републички завод за статистику. (2020) *БИЛТЕН- Малолетни учиниоци кривичних дела*. Београд: Републички завод за статистику.
11. Ricijaš, N. (2012) *Pravo maloletnikana primeren tretman u izvršavanju alternativnih sankcija*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacioni fakultet, odsek za poremećaje u ponašanju.

12. Соковић, С. (2008, Новембар 19-20) Систем кривичних санкција које се изричу малолетницима-основне карактеристике и извршење. *Малолетничка делинквенција као облик друштвено неприхватљивог понашања младих*,
13. Стојановић, З. (2010) *Кривично право-општи део*. Београд: Правна књига.
14. Шкулић, М. (2011) *Малолетничко кривично право*. Београд: Правни факултет и Службени гласник.

THE ROLE OF ALTERNATIVE MEASURES IN COMBATING JUVENILE CRIME

Abstract: *Juvenile delinquency has been a faithful companion of every society since its earliest steps. It occurs in almost all social systems and there are rare environments in which it does not represent one of the leading and burning problems. Juvenile delinquency has reached enormous proportions, both in its structure and in its social responsibility, so we often wonder whether its trend of constant growth will reach the level of juvenile delinquency. The criminal-legal reaction to this type of crime includes specific measures, because it is still a specific category of society. Diversionary or alternative measures represent a relatively new form of response to juvenile delinquency. The aim of these measures is to avoid the negative consequences of conducting criminal proceedings, on the one hand, but also to relieve the courts and the general legal system on the other. Namely, the measures generally make it possible to avoid the side effects of stigmatization and disruption of everyday activities and habits of minors. The aim of this paper is to show the role and importance of alternative measures to juvenile offenders. Namely, this will try to explain in as much detail as possible the role of alternative measures to resocialization and behavior of juvenile offenders, and generally their impact on reducing the rate of juvenile delinquency.*

Key words: *juveniles, juvenile delinquency, alternative measures.*

ART TERAPIJA KAO PSIHOTERAPIJA U RADU SA DJECOM I MALOLJETNICIMA U SUKOBU SA ZAKONOM

prof. dr Vildana Pleh

dr. Vahida Djedović

Sažetak: Rad govori o važnosti književnih pravaca, književnih vrsta i psihoterapije. Ovdje je prikazano kako jedna biblioterapijska tehnika može pomoći osobama koje imaju problem tj. prikazano je ciljano čitanje bajki kroz književnoteorijske pravce, a koje znatno doprinose rješavanju problema kao i pomoć u samootkrivanju. Također, prikazan je način na koji se pomaže osobama da svoje nevolje prevaziđu koristeći likove ili situacije u bajkama.

Namjera poređenja književnoteorijskih pravaca i psihoterapije jeste staviti akcenat na važnost saradnje različitih disciplina u pristupu temi – analizi i korisnosti bajki na osnovu različitih književnoteorijskih pristupa, pri čemu su posebno naglašeni terapijski učinci postignuti ovakvim čitanjem.

Art terapija je vid rada sa djecom i maloljetnicima koji su u sukobu sa zakonom. Art terapija kao prevencija, kao intervencija u toku primjene ili izvršenja neke alternativne mjere, alternativne sankcije ili krivične sankcije institucionalnog karaktera. Nošena idejom primjene programa restorativne pravde veliki je broj terapijskih programa koji su na mala ili velika vrata ušli u rad sa djecom i maloljetnicima koji su na određeni način u sukobu sa zakonom. Jedna od njih je i biblioterapija čije „vrijeme tek dolazi“ jer se njena promocija i primjena očekuje.

Savremene metode koje koriste bajku u terapijske svrhe otvaraju nove aspekte terapijskog učinka čitanja/slušanja. U tim aspektima bitno je razumjeti znanja iz teorije i prakse psihoterapije kao i književnih teorija i pogledati šta se dešava u psihoterapijskom procesu između klijenata i sadržaja koji nudi bajka, odnosno slušalaca i teksta u procesu čitanja/slušanja. Isto kao što su književne vrste u terapijskoj praksi zanemarene od domaće stručne populacije, susret između prakse čitanja/slušanja i prakse psihoterapije zanemaren je unutar nacionalnih aspekata društvenih i humanističkih znanosti. I upravo taj prostor nedovoljno prepoznatog i neistraženog spoja, ovome radu otvara recepcijske i interpretacijske mogućnosti za moguće i stvarne plodonosne učinke njihovog susreta.

Ključne riječi: djeca u sukobu sa zakonom, restorativna pravda, biblioterapija, bajka, psihoterapija.

Uvod

Restorativna pravda je koncept koji se zasniva na ideji reparacije ili oporavka narušenog odnosa dvije strane koje imaju suprostavljene interese odnosno vraćanje ravnoteže u narušene odnose između ljudi odnosno „unutar njih“ samih. Posebna specifičnost restorativnih programa je aktivna uloga aktera u nekom događaju i dobrovoljnog rješavanja konflikta sa posebno značajnom ulogom zajednice.¹³³ Model restorativne pravde se vezuje kako za punoljetne tako i za maloljetne učinioce krivičnih djela

¹³³ Restorativna pravda kao koncept obuhvata vrlo širok spektar intervencija sa različitim ciljevima. Obzirom da je u ovom radu riječ o jednoj terapijskoj metodi koja se može koristiti u radu sa djecom i maloljetnicima u sukobu sa zakonom i specifičnu činjenicu da se u „zatvorene prostore“ smještaja djece i maloljetnika može pristupiti samo kvalitetnim programom terapijskog rada kao što je biblioterapija, restorativnu pravdu ćemo posmatrati kao vrata kroz koja se uvode specifični programi rada sa ovom kategorijom djece.

ali se u praksi velikog broja država pokazao puno efikasniji u borbi protiv maloljetničkog prestupništva odnosno našla je svoju veliku primjenu u radu sa djecom i maloljetnicima u sukobu sa zakonom. Također se primjenjuje kroz preventivne programime u radu sa djecom i maloljetnicima, a u kontekstu krivičnog pravosuđa, uglavnom se povezuje s krivičnim postupkom i alternativnim mjerama i sankcijama koje imaju za cilj da ili izbjegnu formalni krivični postupak ili da izbjegnu izricanje i izvršenje krivičnih sankcija koje podrazumijevaju lišenje slobode i tretman u institucijama. Kraj 20. i početak 21. vijeka obilježen je idejama, teorijskim postavkama i praktičnim eksperimentima kroz realizaciju niza projekata primjene programa restorativne pravde u ustanovama u kojima se izdržavaju sankcije institucionalnog karatera, zatvorima, odgojno-popravnim domovima, odgojnim ustanovama i sl.

Zbog svih specifičnosti boravka maloljetnika u zatvorenim uslovima i općeg cilja sankcioniranja to jeste resocijalizaciji, posebno značajno mjesto imaju programi primjene restorativne pravde u ustanovama. Proces resocijalizacije učinioca krivičnog djela vrši se kroz različite individualne programe rada sa njima koji su terapijskog karaktera a realiziraju se kroz metode edukativnog, zdravstvenog, sportskog, kreativnog i drugih sadržaja. Ono što posebno simbolizira primjenu programa restorativne pravde u ustanovama je aktivno učešće zajednice, kroz različite projektne aktivnosti ili posebne vidove terapija koji su ili osnovni ili dodatni oblik tretmana učinioca krivičnog djela. Jedan od takvih programa je i biblioterapija koja ima posebno značajan tarapeutski učinak.

Književne teorije u psihoterapiji ne predstavljaju nikakvu novost. Većina književnoteorijskih pravaca je potekla iz filozofije, a jedan od najvećih živućih psihoterapeuta, Irvin Yalom svoj rad zasniva na egzistencijalizmu, fenomenologiji, formalizmu... Međutim, na prostorima Bosne i Hercegovine zabilježen je samo jedan biblioterapeut koji ima edukaciju i iz književnosti i iz psihoterapije, a nezamislivo je baviti se biblioterapijom, a ne poznavati važnost objehu disciplina. Pretpostavku ove činjenice moguće je zasnovati na želji za disciplinarnim odvajanjem i prisvajanjem područja proučavanja koju nameću psihijatri, psiholozi i teoretičari književnosti. Kako se zbog ovakvih djelimičnih interesa ne bi izgubio potencijal proučavanja biblioterapije u kontekstu književne teorije i psihoterapije, ovaj rad nudi prostor za proučavanje učinaka koje ovakav susret omogućava.

Biblioterapija je psihoterapijska metoda koja se koristi u svrhu postizanja različitih terapijskih ciljeva uključujući edukaciju osoba, redukciju različitih simptoma bolesti, promjenu u socijalnom kontaktu, te u cilju različitih vještina učenja.

Cilj proučavanja književnog teksta u terapijske svrhe sastoji se u tome da se procesima koji se odvijaju u biblioterapiji, a to su identifikacija, projekcija, katarza i uvid, postigne preokret kroz koji bi klijenti mogli osvijestiti srž problema i pristupiti mu na drugačiji način.

Biblioterapija, engl. *bibliotherapy*, grč. *biblion* – knjiga, knjižnica, grč. *therapeia* – služenje, liječenje = liječenje = liječenje knjigama, terapija knjigama.

Biblioterapija je danas jedna od grana art terapije, lat. *ars, artis* – umjetnost, znanje, znanost, vještina, tj. jedan od načina terapije umjetnošću, u kojoj je osnovni instrument - književno djelo.¹³⁴

Tokom vremena oblikovale su se različite definicije i koncepti biblioterapije, a sve upućuju da je biblioterapija grupna ili individualna planska upotreba književnog teksta radi olakšavanja i poticanja različitih načina nošenja s različitim problemima.

Američki psihijatar dr. Samuel Crothers 1916. u časopisu *Atlantic Monthly* raspravlja o metodi „pripisivanja“ knjiga klijentima kojima je potrebna pomoć pri rješavanju njihovih problema i prvi put upotrebljava termin „ciljano čitanje“ ili biblioterapija, za ovakav pristup čitanju. Prema Loisu Gottschalku ciljevi biblioterapije su: pomoći klijentu da bolje shvati svoje psihološke i fiziološke reakcije kod frustracija ili pak sukoba; pomoći klijentu da razgovara o svojim problemima; pomoći u smanjivanju sukoba radom na stjecanju samopoštovanja kako bi osoba uočila da su njeni problemi kod

¹³⁴ Osim biblioterapije, kao grane art terapije razvijaju se i: tehnike opuštanja, likovno-oblikovne metode i tehnike, terapija muzikom, terapija pokretom i plesom, dramski izraz. Barath, Arpad. Matul, Daša. Sabljak, Ljiljana. Korak po korak do oporavka. Zagreb, Tipex, 1996.

drugih već proživljeni; pomoći klijentu u analiziranju njegovog ponašanja, a da on ne prođe kroz stvarne opasnosti; ojačati prihvatljive kulturne i socijalne modele i potaknuti maštu.

Iako je nekoliko istraživača, među kojima su i Richard Riordan i Linda Wilson, dokazalo da biblioterapija nema posebnih učinaka,¹³⁵ prema Claudii E. Cornett i Charlesu F. Cornett, u biblioterapiji se terapeut fokusira na Maslovljevu ljestvicu potreba. Biblioterapijski proces je pokazao nekoliko sljedećih efekta kod klijenata.

1. Afektivne promjene (stavovi, emocije, vrijednosti)
 - Promovše empatiju
 - Stvara pozitivne stavove
 - Poboljšava osobna i socijalna prilagođavanja
 - Stvara pozitivnu sliku o sebi
 - Oslobađa od emocionalnog pritiska
 - Razvija nova interesovanja
 - Promoviše toleranciju, poštovanje i prihvatanje drugih
 - Podstiče realizaciju da postoji dobro u svima
 - Pomaže klijentu da identifikuje socijalno prihvatljivo ponašanje
 - Stimuliše ispitivanje moralnih vrijednosti, što rezultira u razvijanju karaktera
2. Kognitivne promjene (intelektualne, razmišljanje, rasuđivanje)
 - Stimuliše kritičko razmišljanje kao što su analize, dolazak do zaključaka i implikacija, donošenje odluka, rješavanje problema te rasuđivanje
 - Daje perspektivu problemima kako bi oni mogli biti stavljeni u odgovarajuću proporciju; čitalac uviđa univerzalnost problema
 - Pridaje uvid u ljudsko ponašanje i motive
 - Razvija pouzdanost samoevaluacije
 - Ohrabruje planiranje prije akcije
 - Dopušta diskusiju na nepersonalnom nivou
 - Otkriva da problemi imaju mnogo alternativnih rješenja i da individualci imaju izbora u rješavanju problema.¹³⁶

Zbog svog značaja, jednostavnih metoda i specifičnih ciljeva koji se postižu biblioterapijom, u nastavku rada posvetićemo punu pažnju ovoj terapiji. Konačni cilj ovakvog pristupa je želja da se pokaže krajnji učinak biblioterapije u radu sa djecom i maloljetnicima u sukobu sa zakonom.

Odabir književnog teksta

Za biblioterapiju mogu biti korišteni različiti književni tekstovi, a izbor priče jedan je od najzahtjevnijih zadataka biblioterapije. Biblioterapija se može provoditi poezijom, umjetničkom ili narodnom pričom, odabranim dijelovima romana, mitovima, legendama, narodnim pripovijetkama i bajkama, a u ovom radu se govori o učincima biblioterapije kroz umjetničku priču i bajku. Ipak, pri odabiru tekstova treba voditi računa o krajnjem učinku djela na slušatelje, poznavati njihove probleme,

¹³⁵Prvi autor je izradio doktorsku disertaciju na temu biblioterapije. Prema njegovom istraživanju nije se pokazao značajan učinak biblioterapije, a istraživao je anksioznost, gubljenje na težini, seksualne probleme te probleme u koncentraciji. Istraživanje je sprovedeno 1988. godine, pod nazivom *Bibliotherapy: Does It Work?*

¹³⁶ Claudia E. Cornett and Charles F. Cornett (1980). *Bibliotherapy: The Right Book at the Right Time.*

interese i čitateljsku vještinu. Biblioterapija predstavlja korištenje odgovarajućih književnih tekstova kako bi se pomoglo osobama u procesu njihovog ozdravljenja.

Smatra se da je priča jedan prirodan način izlječenja. Jedna od funkcija priča je izražavanje emocija straha, tuge, očaja, ljutnje, zbunjenosti, bijesa..., a sve su to odrazi i posljedice gubitka i traumatičnih iskustava iz života. S pričom se dijeli bol i time se lakše prihvata, ona postaje stvarnijom, istinskom i kontroliranijom.

Ona može poslužiti kao dvostruki ulaz, ulaz u osobni svijet mašte i ulaz u realističan i nemaštovit svijet. Zbog toga, kao terapijsko sredstvo u radu s ljudima priča ima dvostruku moć: otkrivanje i buđenje snova i čežnji djetinjstva, kao i traumatičnih iskustava, te njihovu preobrazbu u društveno prihvatljive i ipak ugodne oblike.

„Umijeće pisca“, rekao je Freud, „jest u činjenici da on može ublažiti, promijeniti i prikriti prirodu sanjarenja nudeći je u ugodnom obliku. Mnoge emocije koje su u svojoj biti bolne, mogu postati izvorom užitka za gledatelje ili slušatelje poetskog djela.“¹³⁷

Književnoteorijske pretpostavke biblioterapije polaze od fenomenološko-recepcijske postavke o tome kako je čitanje/slušanje dinamičan proces i jedinstven akt u kojem se iskustvo čitanja/slušanja prepliće s vrlo praktičnim i pragmatičkim procesom označavanja sadržaja vlastite svijesti. Tako, primjerice, definiranje i verbaliziranje svojih osjećanja može biti znatno olakšano postojanjem simboličke mogućnosti transgresije osobnosti u treće lice, što je jedan od segmenata teorijsko-recepcijskih temelja biblioterapije. Osim toga, biblioterapija obezbjeđuje priliku za imaginativnu interakciju između čitatelja, odnosno, slušatelja i teksta koji može biti manje prijeteći nego sama konfrontacija. Kao pomoć u rješavanju ličnih problema i socijalnoj adaptaciji, biblioterapija ima sposobnost da osposobi osobe u stjecanju novih životnih spoznaja, na osnovu različitog uvida u književni tekst. Različitosti uvida u semantičke i formalno-strukturne osobnosti književnog teksta, obezbjeđuje hermeneutika književnog teksta; prema tome, sami metodološki temelji nauke o književnosti predstavljaju obaveznu vrstu podrazumijevanoga znanja u procesu i praksi biblioterapije.

Emocionalna i socijalna adaptacija su uobičajeni izazovi cijelom čovječanstvu. Osjećanja odbačenosti, gubitka, nesigurnosti ili straha su univerzalni.

Biblioterapija je dostupno oruđe koje može osposobiti da se inicira/započne liječenje, rast i/ili proces.

Njene književnoteorijske pretpostavke nalaze se u svim onim hermeneutičkim pravcima koji se sa teorijskog plana egzegeze književnog teksta mogu pomjerati ka praktično-pragmatičnom diskursu. Čak i pod pretpostavkom gubljenja vlastitih metodoloških pretpostavki.

Zašto bajka?

Kako bi potpuno ostvarila svoje tješiteljske nakane, svoja simbolična i interpersonalna značenja, bajku bi trebalo pričati, i, izuzev, ako se čita, čitati ju s emocionalnim angažiranjem i s uživljavanjem u priču i ono što bi priča mogla značiti.

Do 18. vijeka bajke su, u dugim zimskim noćima, pričane ne samo djeci nego i odraslima. Kao dio usmene tradicije prenosile su se i reflektovale vrijednost, moral i težnje društvenih zajednica pod čijim okriljem su i nastale. Znanstveni interes za bajku, u Evropi, razvio se u 18. vijeku, kada se sve više gubila umjetnost pričanja. Početkom 18. vijeka izašla je prva evropska verzija „1001 noći“. Također, braća Grim su među prvima sačuvali i sakupili brojne priče koje su čuli od pojedinaca iz naroda i izdali u vremenu od 1812. – 1825. svoje prve zbirke bajki. Vremenom se, na temelju izvorne narodne bajke, formirala tzv. umjetnička bajka. Ekranizacija bajki u 20. vijeku doprinijela je njihovoj popularnosti na jedan drugačiji način i potvrdila potrebu za vilinskim pričama kako kod djece, tako i kod odraslih. Etički i metafizički problemi na kojima je bajka sazdana jednakom snagom odjekuju i u

¹³⁷ H.R. Jaus. Estetika recepcije – Nolit – Beograd, 1978.

malim i u velikim čitateljicama/čitateljima, pomažući im da svijet sagledaju u svojoj složenosti, bijedi i sjaju.

Bajke su jedinstvene, ne samo kao prozna književna vrsta, već i kao umjetnička djela koja su i djeci i odraslima potpuno pojmiva svojim jezičnim slikama, kao što nije ni jedan drugi vid umjetnosti. Kao i sa svakom velikom umjetnošću, najdublje značenje bajke bit će različito za svaku osobu i različito za istu osobu u raznim trenucima njenog života. Različite osobe, izvući će različita značenja iz istih bajki, u zavini od svojih trenutnih sklonosti, potreba i problema i, kad god im se pruži prilika, mogu se vratiti istoj priči kad budu spremni da stara značenja prošire i/ili zamijene novim.

Bajke se istovremeno obraćaju svim nivoima ljudske ličnosti, komuniciraju na način koji doseže i do neobrazovanog dječijeg uma, ali i do uma racionalne, kultivisane odrasle osobe. One prenose važne poruke svjesnom, predsvjesnom i nesvjesnom umu. Iskustvo psihoterapeutkinja/psihoterapeuta pokazuje da bajke mijenjaju odnos prema sebi i drugima, obogaćuju unutarnji život bolje nego bilo koje drugo štivo ili drugi psihoterapijski pristup. Mnogo prije nego je psihoterapija postala naučna disciplina, bajke su vijekovima bile sastavni dio narodne psihoterapije. Najpoznatiji primjer je iz „1001 noći“, čija okvirna priča, u osnovi, prikazuje liječenje jednog depresivnog vladara uz pomoć bajki. Prema ovoj priči, dvoje protagonista, muškarac i žena, sreću se u trenutku velike krize u svom životu: car je zatrovan mržnjom prema ženama, a Šeharzada strepi za svoj i za život svoje setre, ali je riješena da se suoči sa strahom i postigne i/ili carevo i/ili svoje izbavljenje. Ona svoj cilj ostvaruje pripovijedanjem mnogih bajki, a ni jedna priča to ne može postići sama jer su naši psihološki problemi previše složeni, dok je njihovo razrješenje teško. Samo velika raznolikost bajki može obezbijediti podstrek za takvu katarzu. Potrebna je 1001 noć pažljivog slušanja bajki da se car oslobodi depresije i da se postigne njegovo izlječenje.

U savremenoj psihoterapiji rad sa bajkama može se odvijati slično psiho-drami, u kojoj pojedinac preuzima uloge i identificira se sa nekim likom iz bajke. Na takav način figure iz bajki postaju nosioci klijentkinjinih/klijentovih vlastitih projekcija. Bajka govori: poznajem te, i ja sam kao ti, vidi me! Znam nešto o tebi, želiš li i ti nešto, zaviri u mene! Toliko otkrivajućeg bajka pronalazi u osobama, a u doživljaju bajke krije se izlječenje.

Začetnik strukturalne folkloristike, V. J. Prop, podvrgao je bajke morfološkoj obradi, posmatrajući ih kao priče čija se radnja odvija u okviru funkcije likova, koji logički i umjetnički proizilaze jedni iz drugih. Za bajku je važno šta likovi čine, a ne ko ili kako nešto čini, volja pojedinih likova, njihove namjere i postupci su određeni sa aspekta značenja za junaka, tok radnje i razvoj priče. Također, živa bića, predmeti i osobine likova mogu se, sa stanovišta morfološke analize likova, smatrati ekvivalentima, jer funkcionišu na isti način. Na primjer, jedna od najvažnijih osobina pomoćnika je vidovitost, ali, ako bajka nema pomoćnica/pomoćnika, to svojstvo prelazi na junakinju/junaka. Atributi likova, njihov spol, uzrast, položaj, način njihovog pojavljivanja i atributivni elementi su oni koji bajci daju živopisnost i bogatstvo detalja, s jedne strane, a s druge, ograničenost broja funkcija i likova govori o njenoj ponovljivosti i jednoobraznosti.

Bajka/priča ima za cilj osvjestiti sljedeće procese: identifikaciju, projekciju, katarzu i uvid.

Identifikacija

Među psihoanalitičkim pojmovima, dramatska struktura identifikacije razumije se posebno dobro, jer je u središtu samog psihoanalitičkog odnosa, u kojemu se razvoj klijentkinjine/klijentove identifikacije s analitičarkom/analitičarem — njen/njegov transfer — koristi kao put prema izlječenju. Tako je i analiza svojevrsna drama, terapeutska drama identifikacije s početkom sredinom i krajem.¹³⁸

¹³⁸ Prilikom slušanja bajke „Šuma Striborova“ članica grupe se identifikovala sa majkom iz priče. Rekla je da je i njena ljubav prema sinu toliko jaka da će prevazići sve nedaće (zlobnu snahu koja ne dozvoljava često viđanje sa sinom i unukom), i da će istrajati u svojoj nesreći ma kako ona teška bila. Plakala je dok je govorila o svojim problemima, a nakon toga kaže da se emotivno rasteretila. Činjenica da se nalazi u grupi sa ljudima koji

U biblioterapiji, smjela identifikacija s junakom može biti svojevrsna projekcija. Ljudi se mogu identificirati s junakom u smislu eksternalizacije nekih aspekata njihovog vlastitog ega, projekcije njihove žudnje ili lika njih kakvi bi željeli biti, ili kakvi se boje da jesu. U ljudskim odnosima prema umjetničkim djelima, koja čak i u odraslih zauzimaju ono psihološko igralište »prelaznih objekata« između jasno subjektivnog i jasno objektivnog svijeta, može se upustiti u identifikaciju bez straha od kazne, razočarenja i gubitka koji neizbježno prate infantilne identifikacije, što se mora manje ili više nevoljko odbaciti kada se otkrije da lutke ili roditelji, na primjer, nisu samo proizvođači, nisu samo dijelovi njihovog svijeta.

Projekcija

U analitičkoj psihoterapiji, objekti na koje se premještaju nesvjesno preneseni osjećaji, osjećaji iz klijentove prošlosti, su: voditelj grupe, grupa u cjelini, pojedini član grupe, par u grupi itd.

U biblioterapiji, pored navedenih, objekti za projekciju su i likovi i/ili situacije u bajkama/pričama.

Neko od osoba iz grupe ili neka situacija i/ili lik iz bajke može predstavljati za drugog klijenta dijelove njegovog ida, ega, superega, selfa, pounutrenih objekata itd. kao i transfernih figura oca, majke, brata, sestre, prijatelja itd.

Ono što je najvažnije jeste otkrivati i tražiti osjećaj iz prošlosti. On se projekcijom, putem transfera, premjestio na nekog člana grupe, na pojedinu njegovu osobinu ili na neki neživi objekat, npr. na stolicu u kojoj voli sjediti ili na poziciju u kojoj se voli nalaziti u grupi (pokraj vrata, prozora). Te prenesene osjećaje iz prošlosti treba otkrivati, razumijevati i u prilikama interpretirati.¹³⁹

Narcističke projekcije izvan umjetnosti uglavnom su patološke i opterećene krivnjom, jer infantilne želje koje se ispunjavaju na agresivan način, uglavnom su u stvarnosti nedostižne, pa čak i nezakonite. Kada se te projekcije slome, kada stvarnost prisili da se odrekne od narcističkih zahtjeva da svijet treba da služi, onda je moguće održavanje i utjelovljenje, a idealizirana prošlost se internalizira.

Internalizacija (introjekcija) svojevrsna je obratna projekcija u kojoj se ljudski odnosi s odbačenim ili drukčije izgubljenim predmetima zadržavaju kao ego – strukture, kao odnosi između sastavnica sebstva. Najveće identifikacije te vrste pojavljuju se u internalizaciji ljudskih edipalnih odnosa, nakon što ih se odreknu, a prema kojima se oblikuje super-ego. Strašni, idealizirani roditelji iz djetinjstva postaju unutarnji agenti, ideali s kojima se ego neprekidno uspoređuje i nalazi da je u toj usporedbi netačan. Krivnja, koja iz toga proizilazi normalna je i društveno korisna. Ona ljude čini moralnima i samokritičnima.

Projekcija, odricanje, internalizacija: to je normalna drama identifikacije – početak, sredina i kraj edipalnog, te analitičkog ili nekog drugog terapijski ovisnog odnosa. Djetinjstvo, analiza i tragedija moraju se završiti; treba se odreći roditelja, analitičara i junaka, a svoje odnose s njima internalizirati.

Katarza

Riječ katarza znači očišćenje, pročišćenje, oslobađanje od nečega. Pojam dolazi od grčke riječi katharos, a znači pročišćenje. Za Hipokrata katarza je značila tjelesno očišćenje, istjerivanje iz tijela tvari koje uzrokuju bolest. U antičkoj filozofiji i književnosti katarza je duhovno pročišćenje,

suosjećaju i dijele tugu s njom, sama po sebi je zaštitnička i članica, osim što je osjetila olakšanje nakon podjele problema sa ostalima, osjetila se i zaštićenom jer je naišla na odobravanje i razumijevanje.

¹³⁹ U jednoj od seansi, nakon pročitane bajke „Ružno pače“, klijent sa dijagnozom PTSP, kaže kako sam namjerno pročitala ovu bajku, jer vjerovatno znam njegovu situaciju. Obrća se drugim članovima i govori kako je ovdje u cjelosti opisan njegov život. Od kako zna za sebe, bio je ružno pače. Rodio se pomoću vakuma i glava mu je ostala deformisana. U prvim godinama školovanja htio je napustiti školu jer su ga i djeca i učitelji zvali „plosko“. Počeo je prihvatati sebe sa dolascima na grupne terapije i sada se preobražava u labuda, odnosno u ono što on zaista jeste. Neki članovi teško mogu govoriti o sebi, ali projekcijom u lik iz bajke, jasno se može uočiti da govore o vlastitom životu.

oslobađanje koje dovodi do duhovne ravnoteže. Platon je pod katarzom podrazumijevao oslobađanje duše od tjelesnih sklonosti i strasti, kroz razvijanje duhovnog života. Za Aristotela, kao prvog teoretičara tragedije, katarza bi trebala izazivati strah i sažaljenja, što bi trebalo pročistiti osjećaje gledateljstva. Pisci grčkih tragedija smatrali su da se mudrost stječe učenjem kroz patnju. Katarza je kroz povijest kod dramatičara mijenjala značenje. U psihoterapiji katarza je oslobađanje ideja, iznošenjem svjesnog sadržaja, što je popraćeno odgovarajućom emocionalnom reakcijom, a znači i oslobađanje svjesno potisnutog ili zaboravljenog sadržaja. Postoji niz filozofskih tumačenja katarzi. Dugo je interpretirana kao moralno ili mentalno pročišćenje, a danas se ponovo razumijeva najviše u estetičkom smislu, kao i davno u Aristotela.

Odnos publike prema tragičnom junaku je individualan, jer je svaki gledatelj jedinstven i njegov odnos prema junacima zavisi od ličnih iskustava. Grčke tragedije bile su javne građanske i vjerske predstave i Aristotel je pretpostavljao da ilustriraju moralna načela. Međutim, njihov veliki utjecaj na publiku, teško se može pripisati moralnim načelima, iako treba uzeti u obzir da one često vrijeđaju uobičajena shvatanja moralnosti i pravde. Odgovor na drame je pojedinačan i psihološki uvjetovan.

Katarza se najbolje može vidjeti kroz psihoanalitičku teoriju identifikacije, koja, osim katarze govori o oponašanju i suosjećanju.

Identifikacija, kao odgovor na tragediju, više se tiče psihoanalize nego književne teorije i filozofije, iz nekoliko razloga. Prvo, tragedija se odigrava, a ne objašnjava i, kako kaže Ricoeur, njene bitne teme su neizgovorene, što znači da su potisnute, a da bi dospjele u svijest potrebna je analiza koja je sinonim za nesvjesno. Drugo, iako je Shakespeare dosta dobro poznao vrijednost drame kao metafore života, ona je nakon Freuda preuzela novu metafizičku vrijednost, jer se razumije kako se karakteri i životne uloge u velikoj mjeri odigravaju pod nadzorom nesvjesnog.

Richard Rorty u prvom poglavlju svoje knjige objašnjava kako se nova slika sebstva razlikuje od predfrojdotske slike razuma pod utjecajem strasti. Tako, na primjer, Wollheimova rasprava o identifikaciji prihvata dramu kao prirodan objasnidbeni model koji dijeli sebstvo na autora, lik, glumca i gledatelja. Treće, tragedija, u biti, nalikuje psihoanalizi. Ako je Aristotel u pravu, tragedija rezultira posebnim terapeutskim učinkom koji on naziva katarzom. Taj učinak, u oba slučaja proizilazi iz identifikacije (s junakom ili s terapeutom) koja je psihološki jako uznemirujuća, ali na kraju se razrješava. Sam Freud u svojim ranim radovima s Josefom Breuerom, uradio je nešto što je nazvao „katartičkom analizom“, iako nikada nije raspravljao o tome s Aristotelom. Iz ovoga se nameće promatranje ljudske identifikacije s tragičnim junakom, njeno katartično liječenje po analogiji s psihoanalitičkom dramom identifikacije koja se naziva transferom i okončanje analize.

Aristotel, za razliku od Platona, ima psihološki pristup. Teorija katarze u „Politici“ prikazana je posve klinički:

Osjećaj koji snažno utječe na neke duše prisutan je u svima u raznolikoj mjeri: na primjer sažaljenje i strah, a tako i ekstaza. Neki ljudi posebno su podložni tom posljednjem i vidimo da se pod utjecajem vjerske glazbe i pjesama koje dušu izluđuju, oni smire kao da su ih medicinski liječili i pročistili. Na ljude koji se predaju sažaljenju i strahu i osjećajne ljude općenito, a i ostale do mjere u kojoj imaju slične osjećaje, učinak mora biti isti, jer svi oni moraju iskusiti svoje svojevrsno pročišćenje (catharsis) i ugodno olakšanje.

U svojoj definiciji tragedije u *Poetici* Aristotel kaže jednostavno da »sažaljenjem i strahom tragedija postiže pročišćenje (catharsis) takvih osjećaja«. Dakle, dok Platon vjeruje da poezija uzrokuje ludilo, Aristotel smatra da ga ona liječi. Dakako, teorija pretpostavlja da je publika emocionalno poremećena, neuravnotežena, preosjećajna i da je leksaurin očit lijek, kao i kod tjelesnih bolesti. Nemaju svi taj problem, ali kao što to Aristotel vidi, endemičan je u nižih klasa, kojima treba propisivati redovite doze tragedije i katartičnih pjesama kako bi ostale mirne.

Međutim, osim te medicinske metafore pročišćenja, Aristotel ne objašnjava zašto bi to liječenje trebalo uspijevati, iako po iskustvu zna da ono uspijeva. Ako je u pravu i ako izvedba koja izbacuje osjećanja

iz ravnoteže na neki način olakšava uobičajene emocionalne poremećaje, onda bi se taj proces mogao opisati psihoanalitički.

Iako je Freud napustio katartičku metodu, ona ima elemente trajne vrijednosti. Katarza će se održati i u kasnijim Freudovim radovima, a u različitim oblicima traje i danas; od posve analitičke Volkanove terapije „ponovne tuge“ i katartičke psihoterapije Nicholasa i Zaxa, do Scheffove kalifornijske pop – terapije i sve češće, biblioterapije.

Uvid

Pojam znači ulazak u vlastito nesvjesno i daje mu se veliko značenje kao lječidbenom faktoru. Psihoanalitičar Bloch definira uvid kao: „Osnova uvida je da klijentkinja/klijent nauči važno o sebi. To može biti rezultatom (direktne ili indirektne) povratne sprege i interpretacije dane od ostalih članova grupe i klijenata i terapeuta.“

U toku grupe dinamike, često koristim bajku kao intervenciju, a koja bi bila nemoguća bez dobrog znanja o književnim teorijama, a da bi se postiglo baš ono što se u psihoanalitičkoj teoriji naziva uvidom. Zapravo, riječ je o „tehnicima“ čija je primjena usmjerena ka provociranju kvalitativno drugačijeg stava pacijenta prema subjektivnom problemu.

Yalom razlikuje četiri različita nivoa uvida:

1. Klijenti mogu dobiti objektivniju perspektivu o njihovoj interpersonalnoj prezentaciji. Prvi put mogu saznati kako su viđeni od drugih ljudi.
2. Klijenti mogu dobiti određeni uvid u složenije obrasce svog ponašanja prema drugim ljudima.
3. Treći nivo može se nazvati motivacijskim uvidom. Klijenti mogu saznati zašto rade ono što sada rade drugim ljudima i s drugim ljudima.
4. Četvrti nivo uvida, genetski uvid, pokušava pomoći klijentima da shvate kako su postali takvi kakvi jesu. Kroz istraživanje povijesti osobnog razvoja klijent shvata genezu sadašnjih obrazaca ponašanja.¹⁴⁰

Što će naučiti o sebi, klijent, u grupi, zavisi od mnogo faktora, a prvenstveno o njemu, što znači o njegovoj motivaciji za terapiju, znatiželji da dozna o sebi, potrebama od grupe i terapeuta. Uvid varira od klijenta do klijenta, kao i od mogućnosti koje pružaju razni terapeuti.

Šta je to što se nalazi u tkivu određene bajke, a što je čini tako magijskom i utjecajnom na unutrašnji svijet klijenata? Zašto baš određena bajka biva ključna u sagledavanju i rješavanju postojećih problema?

Susret slušatelja sa bajkom, a koji imaju neke probleme, komunikacija s likovima i događajima iz jednog maštovitog i nestvarnog svijeta stvara doživljajnu pretpostavku napretka u psihoterapiji. Riječ je o unutrašnjoj, emocionalno-racionalnoj distanci prema bajci, koja zbog svog drukčijeg sadržaja ima za posljedicu svojevrsnu derefleksiju, labavljenje hiperintencije simptoma kao uvoda u njenu/njegovu terapijsku relativizaciju.

Zaključak

U biblioterapiji, bajka je sredstvo pomoću kojeg se pravi ključni obrat u psihoterapijskom procesu, odnosno obrat u toku intervencija, tačnije, da se učini prvi iskorak u oporavku.

U biblioterapijskim fazama tj. kroz identifikaciju, odnosno kroz ostvarenje mogućnosti da se čovjek pronađe u određenom liku ili situaciji, preko projekcije kojom pojedinac drugima pripisuje svoje težnje, namjere i nedostatke, a koja vodi do same katarze tj. rasterećenja i oslobađanja zaključanih emocija u sigurnom okruženju, pa do uvida, tj. spoznaje rješenja tog problema, a uz pomoć terapeuta,

¹⁴⁰ Eduard Klain i suradnici. 1996. Grupna analiza; Medicinska naklada, Zagreb.

članovi postaju svjesni da njihov problem može biti prosljeđen ili riješen. Kroz književnoteorijske aspekte prepoznate su moguće solucije likova iz bajki, zapravo na tuđem primjeru se ispituje mogući ključ za rješenje vlastitog problema.

Kakav učinak bi ovakav vid terapije imao u radu sa djecom i maloljetnicima u sukobu sa zakonom možemo pretpostaviti, jer do sada nije bilo ovakvih konkretnih iskustava u BiH. Međutim, svjetska iskustva pokazuju izuzetne učinke, posebno što su bajke zbog uzrasta, stepena psihofizičkog razvoja djeteta i maloljetnika, bliske i prihvatljive te im omogućavaju prirodni izražaj i odnos spram njihovog problema.

Primjena biblioterapije u radu sa djecom i maloljetnicima u sukobu sa zakonom, je u svakom slučaju preporuka „struke“ i ostaje da se vidi da li će se, zaista, otvoriti mogućnosti njene primjene u praksi.

Literatura:

1. Aristotel. (2005), *O pjesničkom umijeću*, Školska knjiga, Zagreb
2. Barath, A., Matul, D., Sabljak, L.J. (1996), *Korak po korak do oporavka*, Tipex, Zagreb
3. Barthes, R. (1992), „Uvod u strukturalnu analizu pripovjednih tekstova“, U: Biti, V. (ur.), *Suvremena teorija pripovijedanja*, Zagreb.
4. Bettelheim, B. (2000), *Smisao i značenje bajki*, Express digitalni tisak, Rijeka
5. Claudia E. Cornett and Charles F. Cornett (1980). *Bibliotherapy: The Right Book at the Right Time*. Phi Delta Kappa Educational Foundation Bloomington. Indiana
6. Freud, S. (1942), *Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*, Matica srpska, Beograd
7. Frojd, S. (1950), *Iz kulture i umetnosti*, Matica srpska, Beograd
8. Goodman, N. (2008), *Načini svjetotvorstva*, Disput, Zagreb
9. Jaus, H. R. (1978), *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd
10. Klain, E. i suradnici. (1996), *Grupna analiza*, Medicinska naklada, Zagreb
11. Vranj, V. (2010) Krivične sankcije prema maloljetnicima u duhu novog Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini. *Nova pravna revija*, br. 1-2, str. 34 – 40.
12. Platon. (1983), *Gozba*, Tiskarna Slovenija, Ljubljana
13. Pleh, V. (2019) Alternativni modeli u krivičnom zakonodavstvu za maloljetnike u Bosni i Hercegovini. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu LXII, Sarajevo str. 127–155. (izvorni naučni rad) Dostupno na: <http://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/01/Godisnjak-PFSA-2019-za-web1.pdf>
14. Pleh, V., Suljagić, S. Suljagić, A. (2020) *Opservacija i dijagnostika ličnosti maloljetnih prestupnika u krivičnom zakonodavstvu i praksi Bosne i Hercegovine*. Centar modernih znanja, Banja Luka, 151 str.
15. Prop, V. J. (1990), *Historijski korijen bajke*, Globus, Sarajevo
16. Riordan, Richard J; Wilson, Linda S. (1989) *Bibliotherapy: Does It Work?* Journal of Counseling and Development : JCD; Alexandria
17. Sijerčić–Čolić, Hajrija, Vranj, Vildana. (2011) *Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Pravni fakultet Sarajevo.
18. Vranj, V. (2014) „Primjena restorativne pravde u izvršenju kazne zatvora GRIP program – nova šansa za zatvorski sistem Bosne i Hercegovine Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LVII, str. str. 273 – 295.

ART THERAPY AS PSYCHOTHERAPY IN WORKING WITH CHILDREN AND MINORS IN CONFLICT WITH THE LAW

Summary

The paper discusses the importance of literary directions, literary genres and psychotherapy. Here it is shown how one bibliotherapy technique can help people who have a problem, ie. targeted reading of fairy tales through literary-theoretical directions is shown, which significantly contribute to the solution of the problem as well as help in self-discovery. Also, a way is shown to help people overcome their troubles by using characters or situations in fairy tales. The intention of comparing literary theory and psychotherapy is to emphasize the importance of cooperation of different disciplines in approaching the topic - analysis and usefulness of fairy tales based on different literary theory approaches, with special emphasis on therapeutic effects achieved by such reading. Art therapy is a form of work with children and minors who are in conflict with the law. Art therapy as prevention, as an intervention during the application or execution of an alternative measure, alternative sanction or criminal sanction of an institutional character. Carried by the idea of applying restorative justice programs is a large number of therapeutic programs that have entered into work with children and minors who are in a certain way in conflict with the law. One of them is bibliotherapy, whose "time is yet to come" because its promotion and application is expected. Modern methods that use a fairy tale for therapeutic purposes open up new aspects of the therapeutic effect of reading / listening. In these aspects, it is important to understand knowledge from the theory and practice of psychotherapy as well as literary theories and look at what happens in the psychotherapeutic process between clients and the content offered by the fairy tale, ie listeners and text in the reading / listening process. Just as literary genres in therapeutic practice have been neglected by the domestic professional population, the encounter between the practice of reading / listening and the practice of psychotherapy has been neglected within the national aspects of the social sciences and humanities. And it is precisely this space of insufficiently recognized and unexplored connection that opens up reception and interpretive possibilities for this work for the possible and real fruitful effects of their encounter.

Keywords: *children in conflict with the law, restorative justice, bibliotherapy, fairy tale, psychotherapy.*

**ВАСПИТНА МЕРА УПУЋИВАЊЕ У ВАСПИТНУ УСТАНОВУ У
УПОРЕДНОМ ПРАВУ¹⁴¹**

*Др Филип Мирић**

Правни факултет Универзитета у Нишу, Србија

Апстракт : Друштвена и правна реакција на криминалитет малолетника је од пресудне важности за процес ресоцијализације малолетника у сукобу са законом. У том процесу посебно место заузима одређивање адекватне кривичне санкције. Иако је последњих година интенција да се малолетницима који су извршили неко кривично дело изричу неинституционалне васпитне мере и заводске васпитне мере имају своје оправдање у свим оним случајевима када је због тежине извршеног кривичног дела, личности малолетника и других околности нужно њихово изрицање. Предмет рада је најблажа од тих заводских мера-упућивање у васпитну установу. У раду ће бити анализирани одговарајуће одредбе Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, које се односе на изрицање и извршење ове васпитне мере. Такође, биће приказане и одредбе одговарајућих закона земаља насталих распадом бивше СФРЈ применом упоредноправног метода. Ово је посебно важно имајући у виду да ове земље деле заједничку правну традицију. Циљ рада је да се њиме скрене пажња научне и стручне јавности на васпитни потенцијал ове васпитне мере и на тај начин допринесе њеном чешићем изрицању од стране надлежних судова.

Кључне речи: васпитне мере, упућивање у васпитну установу, упоредно право.

УПУЋИВАЊЕ У ВАСПИТНУ УСТАНОВУ У ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Општа сврха кривичних санкција према малолетницима је двојака: са једне стране, она се састоји у сузбијању дела којима се повређују или угрожавају вредности заштићене кривичним законодавством, што је општа сврха свих кривичних санкција, а са друге стране, у утицају на развој личне одговорности малолетника, васпитавање и правилан развој његове личности. (Ћопић, 2014: 218). У систему кривичних санкција према малолетницима преовлађују васпитне мере. Васпитна мера упућивање у васпитну установу је најблажа васпитна мера заводског типа која се изриче малолетном учиниоцу кривичног дела чије се васпитавање и преваспитавање може постићи једино издвајањем из дотадашње средине, стављањем под стални надзор и пружањем помоћи од стране стручних лица (чл.20.3М).¹⁴² Ова васпитна мера се извршава у установи која може да обезбеди смештај и задовољење васпитних, здравствених, образовних, спортских и других развојних потреба малолетника. То су васпитне установе општег типа или установе у којима су смештени и малолетници који нису извршили ниједно кривично дело, али имају одређених проблема у понашању (тзв. „проблем деца“). То упућује на закључак да је и примена ове старатељске мере затворене заштите превасходно условљена околношћу да се дете налази у неповољним развојним и васпитним условима у

¹⁴¹ За потребе овог рада коришћени су делови необјављене докторске дисертације „Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције“ аутора Филипа Мирића, одбрањена дана 04. 11. 2014. године на Правном факултету Универзитета у Нишу.

*Др Филип Мирић је научни сарадник и самостални стручно-технички сарадник за студије и студентска питања III степена Правног факултета Универзитета у Нишу, filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs.

¹⁴² Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица ("Службени гласник РС", 85/2005, у даљем тексту:ЗМ).

средини где живи (без обзира да ли је оно манифестивало негативно понашање или је само угрожено породичним приликама) и да му је, с тога, неопходно пружити трајнији надзор и помоћ стручних лица (Кандић, 1980: 98). Сматра се да ће боравак у таквој установи уз стални надзор стручних лица позитивно утицати на малолетне учиниоце кривичних дела. При томе малолетник коме је извршена ова васпитна мера има иста права и обавезе као и остали малолетници смештени у установу, а ова чињеница је позната само управнику установе и стручним лицима непосредно укљученим у извршење изречене мере. Тиме се спречава стигматизација малолетника коме је изречена васпитна мера од стране других лица у установи. Третман малолетника коме је изречена васпитна мера се не разликује од третмана осталих малолетника, с тим се овим малолетницима поклања посебна пажња, али тако да се они не издвајају од осталих малолетника. Интенција законодавца је јасна-малолетног учиниоца кривичног дела треба третирати као и сваког негативно социјализованог, или васпитно запушеног малолетника јер се корени његовог преступничког понашања управо налазе у недостацима у процесу васпитања и сазревања (Кнежевић, 2010: 63).

Васпитна мера упућивања у васпитну установу је релативно неодређеног трајања јер је законом одређено само њено најкраће и најдуже трајање из разлога што се не може унапред тачно знати колико је времена потребно за преваспитање малолетника. Она може трајати најкраће шест месеци, а најдуже две године. (чл.20.ст.2 ЗМ). Према раније важећем кривичном законодавству, ова васпитна је могла трајати од шест месеци до три године (Стојановић, 2000: 345).¹⁴³ Интенција законодавца приликом скраћивања максималног трајања ове васпитне мере је била да се трајање свих заводских васпитних мера које се изричу на малолетнику сведе само на оно време које је неопходно да се боравком у установи постичне сврха изречене васпитне мере, што је у складу са обавезама проистеклих из ратификованих међународних докумената. Суд ће на сваких шест месеци одлучивати да ли постоји потреба за обуставом ове мере или њену замену неком другом мером. Лице коме је изречена васпитна мера упућивања у васпитну установу може остати до навршене 21. године живота. (чл.120. ЗМ).

Орган старатељства надлежан према месту пребивалишта односно боравишта малолетника у време када је одлука којом је изречена васпитна мера постала извршна, одређује лице које је дужно да малолетника доведе у установу, а васпитна установа обавештава суд о дану пријема малолетника и почетку извршења васпитне мере (чл.121. ЗМ).

У случају да извршење васпитне мере не може да отпочне или да се настави јер малолетник одбија да дође у установу или се налази у бекству, орган старатељства односно управник васпитне установе о томе обавештава надлежни орган унутрашњих послова, чији припадници доводе малолетника у васпитну установу. Том приликом начин довођења не сме нарушавати достојанство малолетника. (чл.122. ЗМ).

Премештање малолетника у другу васпитну установу може се извршити на основу одлуке првостепеног суда, ако за то постоје оправдани разлози, на захтев малолетника, родитеља, усвојиоца или стараоца малолетника или на предлог установе у којој се васпитна мера извршава односно на предлог надлежног органа старатељства (чл.123. ЗМ). Све наведене законске одредбе имају за циљ да осигурају ефикасно извршење изречене васпитне мере, у најбољем интересу малолетника.

УПУЋИВАЊЕ У ВАСПИТНУ УСТАНОВУ У УПОРЕДНОМ ПРАВУ ДРЖАВА БИШЕ СФРЈ

Ова васпитна мера постоји и у малолетничким кривичним законодавствима земаља у региону. Тако чл. 15. Закона о судовима за младеж Хрватске предвиђа да ће „упућивање у одгојну установу суд изрећи кад је малолетника потребно издвојити из средине у којој живи и уз помоћ, бригу и надзор одгојитеља и других стручњака омогућити трајније дјеловање на његову личност, понашање, развој и одгој, особито образовањем и радним оспособљавањем.

¹⁴³ Видети чл.25. Кривични законик Републике Србије ("Сл. гласник СРС", бр. 26/77, 28/77 - испр., 43/77 - испр., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 и 21/90 и "Сл. гласник РС", бр. 16/90, 26/91 - одлука УСЈ бр. 197/87, 75/91 - одлука УСРС бр. 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002 - испр., 80/2002 - др. закон, 39/2003 и 67/2003).

Одгојна мјера упућивања у одгојну установу извршава се у правилу у установи социјалне скрби, а може се извршавати и у удругама специјализираним за дјецу с проблемима у понашању, сукладно њиховом појединачном програму поступања, а мјесто извршавања одгојне мјере могуће је према процјени стручног тима промијенити. У одгојној установи малољетник остаје најмање шест мјесеци, а најдуље двије године, с тим да суд мора сваких шест мјесеци у сједници вијећа испитати има ли основе обуставити извршење ове мјере или је замијенити другом одгојном мјером.¹⁴⁴ Специфичност ове васпитне мере у Хрватској је у чињеници да се она може извршавати и у удружењима специјализованим за децу са проблемима у понашању. Добра страна оваквог законског решења је да се њиме шири могућност примене ове васпитне мере, имајући у виду шири спектар институција у којима је могуће применити меру упућивања у васпитну установу.

Слично решење постоји и у Закону за малолетничку правду Републике Северне Македоније. Васпитна мера упућивање у васпитну установу је регулисана у чл. 39. овог закона. Суд може малолетника над коме је потребан трајан надзор од стране стручних лица (са стручном спремом васпитача) упутити у васпитну установу у циљу васпитања, преваспитања и правилног развоја. У васпитној установи малолетник остаје најмање шест месеци, а највише три године. При изрицању ове мере суд не одређује њено трајање, већ о томе накнадно одлучује.¹⁴⁵

Закон о поступању према малољетницима у кривичном поступку донет је у Црној Гори. Чл.25. овог закона прописује да ће суд мјеру упућивања малољетника у васпитну установу заводског типа изрећи кад малољетника треба издвојити из средине у којој живи и обијезбедити му помоћ и стални надзор од стране стручних лица. Мјера упућивања у васпитну установу заводског типа може трајати од шест месеци до двије године, при чему суд сваких шест мјесеци разматра да ли постоје услови за обуставу извршења мјере или за њену замјену другом васпитном мјером. Лице коме је изречена васпитна мјера упућивање у васпитну установу заводског типа у установи може остати до навршене 21. године живота.¹⁴⁶

Кривични закон Босне и Херцеговине у чл. 90. прописује да ће суд изрећи васпитну мјеру упућивања у васпитну установу за васпитање малољетника малољетнику над којим треба обезбедити вршење сталног надзора од стране стручних васпитача у установи за васпитање малољетника. У васпитној установи малољетник остаје најмање шест мјесеци, а највише три године. При изрицању ове мјере суд неће одредити њено трајање, већ ће о томе накнадно одлучити.¹⁴⁷

Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима Републике Српске у чл. 41. предвиђа да суд изриче мјеру упућивања у васпитну установу када је потребно малољетника издвојити из средине у којој живи и обезбиједити му помоћ и стални надзор стручних васпитача у установи за васпитање малољетника. У васпитној установи малољетник остаје најмање шест мјесеци, а најдуже двије године, с тим да суд сваких шест мјесеци разматра да ли има основа за обуставу извршења мјере или замјену неком другом васпитном мјером.¹⁴⁸

Слична је и одредба чл. 94. Кривичног закона Федерације БиХ о упућивању у одгојну установу. Наиме, суд ће изрећи одгојну мјеру упућивања у одгојну установу малољетнику над којим треба осигурати извршење сталног надзора стручних одгојитеља у установи за одгој малољетника. У одгојној установи малољетник остаје најмање шест мјесеци а највише три године. При изрицању ове мјере суд неће одредити њено трајање, већ ће о томе накнадно одлучити.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Закон о судовима за младеж („Народне новине“, бр.84/2011...126/2019)

¹⁴⁵ Закон за малолетничка правда („Службен весник на Република Македонија“, бр.87/2007, 103/2008, 161/2008, 145/2010).

¹⁴⁶ Закон о поступању према малољетницима у кривичном поступку („Сл.лист Црне Горе“, бр.64/2011...1/2018).

¹⁴⁷ Кривични закон Босне и Херцеговине („Службени гласник БиХ, бр.37/2003...35/2018)

¹⁴⁸ Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку („Службени гласник Републике Српске“, бр.13/10...66/2020).

¹⁴⁹ Кривични закон Федерације БиХ („Службене новине ФБиХ“, бр. 36/2003...75/2017).

Кривични закон Дистрикта Брчко БиХ у чл. 94. прописује да ће суд изрећи одгојну мјеру упућивања у одгојну установу малолетнику над којим треба осигурати вршење сталног надзора стручних одгајатеља у установи за одгој малолетника. У одгојној установи малолетник остаје најмање шест мјесеци, а највише три године. При изрицању ове мјере суд неће одредити њено трајање, већ ће о томе накнадно одлучити.¹⁵⁰

Чл. 79. Казенског законика Словеније садржи одредбу о упућивању малолетника у васпитни завод („Oddaja v vzgodni zavod“). Према овој законској одредби суд изриче васпитну меру упућивање у васпитни завод малолетнику када је потребно применити васпитне мере под сталним надзором стручних васпитача. У васпитном заводу малолетник остаје најмање шест месеци, а највише три године. Кад изрекне ову васпитну меру, суд не одлучује о њеном трајању, већ одлуку о томе доноси касније. Мера упућивања у васпитну установу може бити реализована и уз дневни боравак у васпитном заводу.¹⁵¹ Овако одређена васпитна мера је најсличнија васпитној мери појачани надзор органа старатељства уз дневни боравак у установи за васпитање и образовање, која као таква постоји у систему малолетничких кривичних санкција Републике Србије.

Овај кратки приказ законских решења одредби кривичних законодавстава земаља насталих распадом некадашње СФРЈ, релевантних за изрицање и извршење васпитне мере упућивања у васпитну установу, показује да су наведена законска решења готово идентична, што се може тумачити заједничком кривичноправном традицијом наведених држава. И остали кривичноправни институти су регулисани на сличан начин у наведеним државама, што видели смо, није заобишло ни малолетничко кривично право.

Иако се у пракси српских судова ова мера не изриче често у односу на друге васпитне мере, ипак се прегледом доступне литературе и електронских база судских одлука, може пронаћи неколико судских одлука од значаја за извршење васпитне мере упућивање у васпитну установу. У решењу којим суд малолетнику изриче васпитну меру упућивање у васпитну установу не одређује се у којој ће се установи васпитна мера и извршавати, решење Врховног суда Србије Кжм.78/92 од 30.10.1992. године. Ова васпитна мера нема изразити принудни карактер, па се зато извршава у установама социјалне заштите. Суд унапред не одређује ни установу у којој ће се ова васпитна мера извршавати, већ је то задатак упутних органа, односно центара за социјални рад, који ће имајући у виду сврху и циљ ове васпитне мере, одредити и одговарајућу васпитну установу. Време које је малолетник провео у притвору не урачунава се у време изречене заводске васпитне мере. Овакав став суда Врховног суда Србије се може правдати посве различитом сврхом притвора, као најстрожије мере за обезбеђење присуства малолетника у кривичном поступку у односу на васпитне мере које имају за циљ утицање на личност малолетника да убудуће не врши кривична дела. Када се према малолетнику изрекне васпитна мера упућивања у васпитну установу, не може се продужити притвор до правноснажности решења о изрицању васпитне мере, пресуда Врховног суда Србије Кж.3/93 (Јовашевић Д., 2008, стр. 165). Смисао оваквог става највише судске инстанце у Србији је да се малолетнику остави довољно времена да се боравком на слободи припреми за извршење ове заводске време у свим оним случајевима, када је то имајући у виду тежину извршеног кривичног дела, карактеристике личности малолетника и остале околности, објективно могуће.

О васпитном потенцијалу ове васпитне мере можда најбоље сведоче бивши штићеници Завода за васпитање омладине у Нишу. Један од штићеника Завода каже да је у дому забрањен алкохол, крађа, туча, психоактивне супстанце, али је дозвољено да изађу у град. Он каже и да када изађе из дома планира да се запосли и да ради као бравар, јер је то, како каже, добар занат.¹⁵²

У пракси се приликом извршење васпитне мере упућивање у васпитну установу јављају одређени проблеми. Основни проблем код извршења ове васпитне мере јесте што се она

¹⁵⁰ Кривични закон Брчког дистрикта БиХ („Сл. гласник Брчког Дистрикта БиХ” бр.10/2003...50/2018).

¹⁵¹ Казенски законик Републике Словеније („Урадни лист Републике Словеније“ бр.58/2008, 91/2020).

¹⁵² Видети текст *На раскрсници живота*, доступан на адреси <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/Srbija+danas/1027622/Na+raskrsnici+%C5%BEivota.html>, приступ 17.02.2021.

извршава само у три васпитне установе у Србији. То су Завод за васпитање деце и омладине у Београду, Завод за васпитање деце и омладине у Књажевцу и Завод за васпитање омладине у Нишу. Чини се да би увођење још неке установе у систем установа за извршење кривичних санкција према малолетницима, уз прецизније одређење критеријума за избор установе, сношења трошкова и коришћења слободног времена малолетника у летњим месецима, у многоме помогло бољем и сврсисходнијем извршавању ове васпитне мере и њеном изрицању у сваком конкретном случају када је то, према оцени суда, неопходно.

ПРАВЦИ РЕФОРМЕ ВАСПИТНЕ МЕРЕ УПУЋИВАЊА У ВАСПИТНУ УСТАНОВУ

На примеру Завода за васпитање малолетника у Нишу (у даљем тексту: ЗЗВО) и запажања и предлога стручних служби ЗЗВО Ниш, могу се уочити основни правци реформе васпитне мере упућивања у васпитну установу. Представници стручних служби ЗЗВО у Нишу су предложили и конкретне мере како да се побољша систем васпитних мера у Србији, с тим што је посебан акценат стављен на васпитну меру упућивање у васпитну установу. Неки од тих предлога су: повећати овлашћења васпитача у васпитним установама и јачати њихов ауторитет, увођење иновативних програма прилагођених развојним потребама деце, перманентна едукација стручних радника Завода за васпитање омладине, инсистирати на хитности судског поступка кад се као извршиоци кривичних дела јаве малолетници, редовна стручна помоћ од стране ресорних министарстава, одвајање малолетника којима је изречена васпитна мера од оних у систему социјалне заштите, како би се спречио негативан међусобни утицај, малолетници треба да се социјализују на исти начин као што уче неку вештину, интензивирати сарадњу установа за васпитање омладине и судова, уважавање предлога стручних тимова ових установа, примена нових метода и техника у раду са децом са проблемима у понашању, побољшање услова живота и рада штићеника у установи и боља материјална подршка, увођење бенефицираног радног стажа за запослене у установама за васпитање младих са проблемима у понашању, како би се млади стручњаци стимулисали да се запосле у установама оваквог типа, повећање броја запослених у установи како у погледу повећања броја добро едукованих специјалних педагога који би радили на пословима васпитача, тако и у погледу побољшавања здравствене заштите малолетника, што би се могло постићи запошљавањем психолога и психијатара, правовремено изрицање васпитних мера и бржа реакција судова у случају рецидивизма, доношење подзаконских аката релевантних за организацију и функционисање саме установе, развијање програма вршњачке едукације и интерактивних радионица за младе са циљем превенције преступништва младих, као и обавезног укључивања малолетника у образовни процес и у програме спортских активности, што ће помоћи у развијању позитивног вредносног система, увођење делотворног система дисциплинских санкција, развијање ефикасног система постпеналне помоћи што ће утицати на смањење стопе рецидивизма међу малолетницима, увођење физичког обезбеђења у ЗЗВО Ниш јер је, по речима тужиоца за малолетнике, током лета 2013. године долазило до физичког обрачуна међу малолетницима у ЗЗВО, поднето је и неколико кривичних пријава због кривичног дела злостављање и мучење из чл.137. КЗ, где се као извршиоци јављају физички јачи штићеници завода, а евидентирано је и много кривичних дела против имовине извршених од стране малолетника током боравка у ЗЗВО у Нишу. До реакције управе Завода и ресорних министарстава је дошло тек када је један малолетник повредио васпитача, али се реакција свела само на премештање малолетника са најпроблематичнијим понашањем у другу установу. Због тога би увођење физичког обезбеђења у ову и сличне васпитне установе могло донекле да спречи овакве немиле догађаје (Мирић, 2014: 342-344).

Наведени предлози могу бити од велике користи законодавцу јер долазе од стручњака који се свакодневно баве превенцијом и сузбијањем малолетничког криминалитета, односно децом са проблемима у понашању. Искуство и знање стручњака који су учествовали у овом истраживању, уколико буде на прави начин искоришћено, може да представља непресушни извор идеја за побољшање законских решења и проналажење модалитета за њихову ефикасну примену. У том смислу корисно би што чешће организовати јавне дебате и научно-стручне

конференције о малолетничком преступништву и младима са проблемима у понашању.¹⁵³ У сваком случају, васпитна мера упућивање у васпитну установу треба да остане у систему реформисаног малолетничког кривичног законодавства Републике Србије. На овај начин васпитни потенцијал васпитне мере упућивање у васпитну установу може бити искоришћен у пуној мери.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Васпитне мере представљају најчешће изрицане кривичне санкције малолетним учиниоцима кривичних дела. Посебно место у систему малолетничких кривичних санкција заузима васпитна мера упућивања у васпитну установу, као најблажа васпитна мера заводског карактера. Нормативно посматрано, ова васпитна мера постоји, под различитим називима, у законодавствима свих држава насталих распадом бивше СФРЈ. Разлике постоје једино у њеном трајању, али то ни на који начин не утиче на суштину ове васпитне мере. Ово је сасвим разумљиво имајући у виду да све државе настале распадом СФРЈ деле заједничку правну традицију, што је уочљиво и када је реч о малолетничком законодавству. Јасне и прецизне законске одредбе су од изузетног значаја за примену васпитних мера јер се њима не одређује само њихова суштина, већ и услови за њихову примену. Васпитна мера упућивања у васпитну установу треба да се изриче у свим оним случајевима када због тежине кривичног дела, субјективних карактеристика учинилаца и осталих околности случајева није оправдано изрећи неку другу васпитну меру. Она се у систему малолетничких кривичних санкција налази на граници између васпитних мера упозорења и усмеравања и васпитне мере упућивања у васпитно-поправни дом. Од оцене свих доказа у кривичном поступку у сваком конкретном случају зависи и њена примена. Ову оцену врши суд и због тога је од изузетне важности градација васпитних мера и њихове оправданости. Индивидуализација кривичних санкција је од непроценљиве важности, будуће да има директан утицај на третман учинилаца кривичних дела. Васпитна мера упућивање у васпитну установу, без обзира на ретко изрицање у пракси, треба да остане у систему кривичних санкција према малолетницима, имајући у виду њене специфичности и значај, о чему ваља водити рачуна и приликом најављеног новелирања Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица у Републици Србији.

Коришћена литература

Јовашевић, Д. (2008) *Малолетничко кривично право*, Београд: Беосинг.

Кандић, З. (1980) *Криминалитет деце на ужем подручју Београда, докторска дисертација*, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Кнежевић, С. (2010) *Малолетничко кривично право-материјално процесно и извршно*, Ниш: Центар за публикације Правног факултета у Нишу.

Мирић, Ф. (2014) *Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције-докторска дисертација*, Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.

Стојановић, З. (2000) *Кривично право-општи део*, Београд: Службени гласник.

Топић, С. (2014) Карактеристике савременог правног и друштвеног реаговања на малолетничку делинквенцију у Србији', in Николић-Ристановић, В. и Стевковић, Љ. (ур) *Малолетничка*

¹⁵³ Позитиван пример обједињавања стручњака из различитих научних области које се баве проблемима малолетничке делинквенције је одржавање годишњих конференција Савета за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима „Дани малолетничког правосуђа“.

делинквенција у свету и Србији- трендови и друштвени одговори, Београд : Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“ и Факултет за спедијалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду.

Коришћени законски текстови

Закон за малолетничка правда („Службен весник на Република Македонија“, бр.87/2007, 103/2008, 161/2008, 145/2010).

Закон о заштити и поступању са дјецом и мањолетницима у кривичном поступку („Службени гласник Републике Српске“, бр.13/10...66/2020).

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица ("Службени гласник РС", 85/2005).

Закон о поступању према малолетницима у кривичном поступку („Сл.лист Црне Горе“, бр.64/2011...1/2018).

Закон о судовима за младеж („Народне новине“, бр.84/2011...126/2019).

Казенски законик Републике Словеније („Урадни лист Републике Словеније“, бр.58/2008, 91/2020).

Кривични закон Босне и Херцеговине („Службени гласник БиХ, бр.37/2003...35/2018).

Кривични закон Брчког дистрикта БиХ („Сл. гласник Брчког Дистрикта БиХ“ бр.10/2003...50/2018).

Кривични закон Федерације БиХ („Службене новине ФБиХ“, бр. 36/2003...75/2017).

Кривични законик Републике Србије ("Сл. гласник СРС", бр. 26/77, 28/77 - испр., 43/77 - испр., 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 и 21/90 и "Сл. гласник РС", бр. 16/90, 26/91 - одлука УСЈ бр. 197/87, 75/91 - одлука УСРС бр. 58/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002 - испр., 80/2002 - др. закон, 39/2003 и 67/2003).

Коришћене интернет адресе

На раскрсници живота .

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/Srbija+danas/1027622/Na+raskrsnici+%C5%BEivota.html>, приступ 17.02.2021.

SENDING JUVENILE DELINQUENTS TO YOUTH TRAINING CENTERS IN COMPARATIVE LAW

Filip Mirić, LL.D.

Faculty of Law, University of Niš, Serbia

Abstract: *Social and legal response to juvenile crime is of paramount importance for the process of re-socialization of juveniles in conflict with the law. In the process, special place determining appropriate criminal sanction. Although in recent years the intention to minors who have committed an offense imposed non-institutional educational measures and institutional educational measures have their justification in all cases where because of the seriousness of a crime, the personality of the minor and other circumstances necessarily imposing them. The subject of the work is the mildest of these institutional measures-referral to an educational institution. The work will be analyzed by the relevant provisions of the Law on Juvenile Offenders and Criminal Protection of Juveniles, relating to the imposition and execution of the educational measure. There will also be presented and the provisions of the relevant law countries of the former Yugoslavia by using the comparative method. This is particularly important bearing in mind that these countries share a common legal tradition. The aim of this paper is to pay attention of scientific and expert public on the educational potential of these educational measures and thus contribute to its frequent pronouncement by the courts.*

Keywords: *educational measures, sending juvenile delinquents to youth training centers, Comparative Law.*

**СЛОБОДНОТО ВРЕМЕ И МАНИФЕСНИТЕ ФОРМИ НА МАЛОЛЕТНИЧКА
ДЕЛИКВЕНЦИЈА ВО УСЛОВИ НА СВЕТСКА ПАНДЕМИЈА**

*доц. Д-р Драган Стефановски¹⁵⁴
Самостоен истражувач*

***Апстракт:** На крајот на втората декада на новиот милениум светот се соочува со предизвикот препознатлив во пандемијата Ковид-19. Светот препознатлив во глобалните предизвици во сите општествени сфери, за миг се претвори во свет на локалното, особено на планот на слободно движење на поединецот, туризмот и транспортот на луѓе и стока и соработката во доменот на културата во контекст на прифаќање на различностите. Социјалниот живот доби нов тек, и е редуциран до минимум, а младите се соочија со предизвикот виден во онлајн наставата и начинот на организирање и користење на слободното време. Во трудот се отвора прашањето за местото и улогата на поединецот и општествените групи во организирање на слободното време, причините кои доведуваат до деликвентно однесување, како и улогата што ја имаат дел од државните институции на овој план. Наметнатите протоколи во повеќе сегменти кај дел од популацијата доведоа до зголемена агресивност и појава на нови форми особено кај младите. Во оваа теоретско емпириска студија спроведено е истражување, со цел согледување на улогата на семејството, мас медиумите и врсниците, како причина за појава на девијантно, деликвентно и безделничко однесување кај младите во услови на светска пандемија.*

***Клучни зборови:** слободно време, деликвенција, безделничење, агресивност, семејство*

Вовед

Зголемениот криминал во едно современо општество, а особено малолетничката деликвенција претставува своевиден аларм на сите институции кои во својот делокруг ја имаат оваа појава. Согледувајќи ги резултатите од низа светски истражувања, констатацијата е една, имено дека малолетничката деликвенција е во постојан пораст, со мали осцилации, предизвикани од социоекономската положба на поединците, и сите пропратни карактеристики на локален и глобален план. Пред да навлеземе во суштината на трудот се наметнува потребата од дефинирање на неколку поими кои ќе бидат застапени во трудот. Како клучни се наметнуваат поимите: слободно време, семејство, деликвентност, криминална инфицираност и слично. Во тој контекст вниманието ќе биде насочено и кон улогата на пандемијата ковид 19, од аспект на начинот на организирање и користење на слободното време, особено кај помладите. Воедно обработена е и темата на улогата на училиштето, семејството, и врсниците, како причина за појава на деликвентното однесување, но и улогата што можат да ја имаат за попречување на истата. Се поставува клучното прашање, имено што е тоа што доведува до маргинализираност и фрустрација кај дел од малолетниците.

„Секој поединец па и група мора да ги почитува постојните општествени норми. Томпсон говори за прескриптивни и проскриптивни норми коишто забрануваат одредени видови на однесување, неприфатливи за општеството...“ (Томпсон&Бинам, 2014:30). Во оваа смисла токму маргинализираните лица кои се од понизок социјален статус се чувствуваат фрустрирано, и заборавени од општеството, во простор во кој царува животниот лавиринт на безнадежноста.

¹⁵⁴ draganstefanovski@hotmail.com

Што претставува малолетничка деликвенција

Покрај општите причини заеднички за сите видови на криминално поведење, постојат и посебни причини услови и поводи особено специфични за ваков вид на негативно однесување. Како посебни околности кои го остваруваат решавачкото влијание токму врз обемот, структурата и динамиката треба да се истакнат влијанието на семејството, училиштето, врсниците и секако начинот на кој се користи слободното време. Семејство исполнето со позитивна атмосфера, кое е пред сè функционално, најчесто е далеку од проблемот на деликвентност на некој негов член, особено малолетник или адолесцент.

„Вообичаениот конфликт помеѓу родителите и децата воглавно не ги нарушува трајно нивните семејни односи при што и двете страни го сметаат како дел од процесот на растење. Ако конфликтите се пречести, преинтензивни, долготрајни, агресивни или го нарушуваат нормалното функционирање и односи во семејството, работата на родителите или други обврски и потреби на членовите на семејството, неопходна е стручна помош“ (Zloković, 2014: 54).

Од друга страна пак глобалните промени во новиот милениум придонесоа за обид на видливи промени и во сферата на образованието, при што осовременувањето е најблаго кажано „сомнително“, особено во т.н. земји во транзиција. Сакам да кажам дека се опфаќаат релативно квалитетни образовни содржини, но видно е дека се запоставува воспитната функција на ученикот, која некогаш во овие локални средини беше пример за западниот свет. Општеството се обидува да се осовременува, но образованието е една од институциите кое не е во чекор со времето, особено на практичен план. Образовниот процес е често пропратен со разни форми на однесување на ученици кои ја попречуваат наставата и ја намалуваат нејзината ефикасност. Младата индивидуа, која понекогаш и не по своја вина, се наоѓа во училиште во кое не може да се пронајде себе си од најразлични аспекти (немотивираност, погрешно стручно училиште, инфериорност во поглед на знаењето, негова маргинализираност и слично), се доведува во состојба излезот да го бара надвор од училишните клупи, на улица каде што лесно се придружува и криминогено се инфицира од сличните на себе.

„Школскиот неуспех различно предизвикува неангажираност, ги зголемува фрустрациите и ниското самопочитување, кое потоа предизвикува младите да направат некое недозволено дејствие“ (Arnold u Macanovic 2014: 67).

Причините за појава на малолетничката деликвенција лежат во повеќе фактори, кои се иницијалната каписла младата индивидуа незнаејќи соодветно да се соочи со низата предизвици, да се одлучи да скршне од веќе трасираниот со легислативи пат. Внимание заслужува податокот што младите стануваат поагресивни, а првиот контакт со законот го имаат под десетгодишна возраст. Деликвентното однесување на малолетникот незабележително постанува негов стил на живеење.

„Функционалистичкиот теоретичар Роберт К. Мертон (1968) за да ја објасни девијантноста, говори низ теоријата на структуралното напрегање (cultural strain), односно теоријата на аномија (anomic theory). Во секое општество, смета Мертон, постојат културно дефинирани цели кои се однесуваат на успех и неколку легитимни начини тој да се постигне. Високата стапка на девијантност се јавува кога легитимните начини за постигнување на тие цели се ограничени, што помеѓу оние кои што немаат пристап до легитимните ресурси за остварување на тие цели создава расчекор помеѓу целите и средствата за нивното остварување“ (Turner, 2009: 194).

Се почестите појави на дисфункционални семејства, кои се резултат на низа надворешни и внатрешни фактори се една од причините за континуирано растечкиот број на малолетници кои девијантно, а често и криминогено се однесуваат, поради што во рана возраст ги имаат првите средби со органите на гонење. Може да говориме за еден унифициран став а тоа е: нивното групно делување, суровоста и насилството во однесувањето, користењето на ладно и огнено оружје на јавни места како и падот на возраста на лица инволвирани во криминални активности.

„Малолетничкото престапништво се дефинира како секое однесување на поединецот или групата на млади кое е противопштествено и неприфатливо со кое се кршат правилата или нормите на општеството, кога е општествено видливо и предизвикува спонтано или

организирано општествено реагирање со намера да се заштитат доброта и вредности и самите актери на таквото однесување“ (Jašović, 1983: 8).

За појава на малолетничката деликвенција свое влијание имаат низа ендогени и егзогени фактори но како најбитни се детектираат сиромаштијата и невработеноста, но и притисокот кој го имаат родителите во контекст на задржување на условно кажано „авторитетот“ на традиционално управување со семејството, што во современи услови претставува вистински предизвик. На ова може да се надоврзат и нарушените функции во семејството како и негативните примери во општеството кои младите како „сунѓер“ ги впиваат за време на користење на слободното време кога буквално се препуштени самите на себе. Па оттука се наметнува мислењето дека единствениот начин младите креативно да го користат слободното време би бил можен доколку општеството работи на создавање, креирање и осовременување на такви организации кои би се грижеле за секој млад човек да ја има можноста на избор за правилно и креативно користење на слободното време, заборавајќи барем за миг на финансиската придобивка. Треба постојано да ја имаме во вид тезата дека само креативната индивидуа може повеќекратно да врати на современото општество. Факт е дека во моментов постои недостаток од истите, особено во земјите во транзиција, каде што присутна е појава на стихийно организирање на слободното време од страна на поединецот, коешто често доведува до деструктивност и изнаоѓање на најлесниот начин до приклучување на поединци слични на себе, создавајќи ја така можноста за нивно девијантно однесување или инволвирање во малолетнички банди, препознатливи за маргинализираните средини во поголемите урбани центри. Најчесто носители на малолетничкиот криминал се малолетни машки деца кои потекнуваат пред се од дисфункционални семејства,; истите живеат во урбани средини, склони се на алкохол и дрога и манифестираат агресивност во делувањето.

Слободно време во услови на пандемија

Процесот на глобализација, што во себе носи брзи промени, е главниот фактор кој влијае на брзи промени на стилот на живеење на поединецот и групата, кои сакаат постојано да бидат „ин“ во трка со времето и просторот. Поединецот сакал тој или не, самоиницијативно се втурнува во новосоздадените „општествени шаблони“, па во тој контекст и на планот на користење на слободното време. Но дали истото се користи стихийно или плански, или приоритетот е ставен на моменталното задоволување на основните потреби? Пандемијата, видливо е дека доведе до дополнителна психичка напнатост, пропратена со анксиозност што ги олеснува и промените во сферата на слободното време. Во услови на континуиран страв, притисок и зголемена анксиозност особено кај помладите, истите се обидуваат времето да го минат што порелаксирано, во нешто што е вон граници на ризик или одговорност. Низата забрани од институциите на државата сврзани со Ковид 19, оправдано не даваат можност за креативно користење на слободното време надвор од домот, или истото е значително лимитирано, така што поединецот свесно преминува на план „б“ кој значи користење на техничките потенцијали и ИТ технологијата, како и сите форми на медиуми, со кои барем за малку ќе ја отргнат индивидуата, од „опасноста која го демне“-Ковид 19. Бегајќи од реалната стварност, потсвесно се втурнуваме во светот на виртуелното, во која пред се малолетникот, адолесцент, се доведува во „искушение“ бидејќи смета дека се му е дозволено, креирајќи при тоа лажни профили, лажни сметки, тормозења и слично, манифестирајќи го така своето девијантно, а на моменти и криминогено однесување. Добар дел од времето се користи на гледање на најразлични филмови, кои кај младите може често и деструктивно да делуваат. Јашовиќ вели: „за штетност на филмот се сметаат сите без оглед на видот на кој припаѓаат, со сомнителни пораки или без пораки, или филмови кои од „уметнички причини фаворизираат аморални содржини... и „црни филмови“ чии јунаци мислат дека на светот „апсолутно ништо не вреди“, дека светот е апсурден и дека никој не е одговорен за своите дела... (Jašović, 1974: 121). Тука се поставува прашањето дали младите кои потпаѓаат под влијание на филмот, или било кој друг медиум се слаби или пак наивни.

Факт е дека младите своето слободно време сакаат да го минуваат во нетворечки активности со што во ништо не придонесуваат за својот развој. При тоа манифестираат различни форми на асоцијално однесување (алкохолизирање, дрогирање, организирање на илегални трки, борби со

кучиња и слично). Многу често особено на Запад младите од маргините на урбаните градови на запад вклучени се и во улични банди.

„Банда е група поединци што постојано се здружуваат, со лидерство и со внатрешна организација што можат да се идентификуваат, што се идентификува со, или што тврди дека поседува контрола врз територијата во една локална заедница и што се занимава, со насилнички или со други форми на незаконско однесување“. Треба да напомене дека често се градат и одредени стереотипи на младинска улична банда, гледајќи во неа феномен од централните градски зони со својот заклучок дека урбаните зони со руинираните сиромашни соседства, се централни точки на создавање и постоење на општествени зла, вклучувајќи ја и малолетничката деликвенција (Томпсон и Бинам, 2014: 299).

За правилно градење на младата личност клучната улога низ времето наназад и е отстапено на семејството, независно дали станува збор за неговата класична форма, или за нуклеарното семејство. Во таа смисла особено во процесот на негова социјализација многу е важна функционалноста на семејството. „семејството ја остварува својата воспитна функција само додека нормално функционира. Семејството во кое се нарушени односите, може и негативно да влијаат на воспитувањето на своите деца. „Функционалноста на семејството има позитивни рефлексии на здравото растење на децата и малолетниците и возрасните лица, додека дисфункционалноста на семејството има негативни рефлексии на здравото растење на децата и малолетниците и возрасните лица“ „семејството ја остварува својата воспитна функција само додека нормално функционира. Семејството во кое се нарушени односите, може и негативно да влијае на воспитувањето на своите деца. (Branković 1999:83 и Macanović, 2016:38).

Глобализацијата доведе до видливи стратификациони процеси како и до зголемена поларизација помеѓу општествените слоеви што разбирливо претставува дел на постмодерното општество. Очигледно дека трката за достигнувањето на современиот урбан начин на живот е возможна за побогатото население што видливо иницира социјалната исклученост, кај поголем дел од населението, особено кај помладата популација, што не ретко и е главната причина за нивната инволвираност во криминални активности.

Порастот на бројот на малолетни извршители на кривични дела во 2020 година компарирано со претходната, се должи и на појавата на мерките на ковид-19, пред се видени во (карантинот, и полицикиот час) што како што напомавме доведе до зголемена агресивност и деструктивност. Малолетната популација во наведениов период покрај делата од имотен криминал и врничко насилство, својата активност ја насочија на виртуелниот простор, и социјалните мрежи, вршење на насилство во рамки на семејството, нанесување на тешки телесни повреди, крајби, вршење на уличен рекет и слично.

Анализа на емпириските податоци

Во контекст на потребите на трудот на територија на град Скопје во месеците Мај и Јуни 2021 година беше спроведено истражување во која беа опфатени двеста испитаници, а со цел согледување на размислувањето на Скопјани за начинот како младата популација го минува слободното време. Анализата на добиените податоци од емпириската студија ќе ја започнам со сетот на прашања сврзани за слободното време. Кај мнозинството на анкетирани, слободното време во услови на Пандемија е зголемено и истото се движи помеѓу четири и пет часови во денот. Тоа најчесто е користено за најразлични интернет пребарувања, читање на електронски медиуми, користење на социјални мрежи но и за играње на „подзаборавени семејни игри“. Видливо е дека младите од Македонија не заостануваат многу од младите од развиена Европа. Дел од времето се троши на Фејсбук, Инстаграм, Твитер, Јутјуб, Тик-ток, Скајп и слично. Во овој контекст треба да се напомене потребата од зголемена контрола од страна на родителите ако се знае дека милионски број на видеа секојдневно се отстрануваат поради несоодветни содржини, во кои доминираат видеа од убиства, содржини кои поттикнуваат на самоповредување или во кои се прикажува порнографија). Токму затоа ја потенцираме потребата од едукација на сите корисници на современите мас медиуми, особено од аспект на медиумска писменост.

Теоретско-емпириската студија е насочена пред се на анализа на општествениот феномен слободно време, улогата која ја поседува семејството, масовните медиуми и врсниците во услови на пандемија како причина за девијантното и деликвентно однесување.

Во делот посветен на анализата на емпириските податоци се креира реалната општествена перцепција за слободното време во екот на пандемија и начинот на кој младата популација во Скопје го користи истото. Во интерес на просторот, во трудот се опфатени само дел од клучните прашања што имаат круцијално значење за истражувањето.

Креирањето на реална перцепција за девијантното и криминално поведение на младата популација ќе ја согледаме и од аспект на родителската контрола. Родителите често не посветуваат доволно внимание на децата при користењето на интернет и социјалните мрежи. Според нив, ваквата општествена состојба се должи на постојаниот притисок за задржување на работните места, но и немањето на доволна медиумска писменост на добар дел од родителите.

Мнозинството од анкетираната популација смета дека онлајн наставата бара помалку од учениците, иницирајќи поголеми временски секвенци кои може да се окарактеризираат како слободно време.

Финалниот дел од анализата е посветен на креирање на реалната перцепција за начинот на користење на слободното време во услови на пандемија. Во анализата се интегрираат податоците во контекст на начинот на кој младите го користат слободното време во услови на Пандемија. Се поинтензивна е инволвираноста на младите во криминални активности поврзани со интернет мрежата. Видливо е дека пандемијата иницира насилничко однесување кај дел од младите како во домот, но и надвор од него, во физичкиот но и во виртуелниот простор. Во овој контекст се и одговорите на мнозинството од анкетираната популација кои сметаат дека мерките поврзани со пандемијата дополнително ја иницираа агресивноста кај дел од младите. Низ годините наназад, училиштата се едни од носечките алки на полето на социјализација на младата личност. Времето на пандемија доведе не само до затворени училишта, туку и до „затворени деца“, самите со себе во кои царува стравот, но се буди анксиозноста, за која ќе може, особено за нејзините последици да говориме по една временска дистанца.

Табела 1. Пандемијата ми го наруши социјалниот живот
Извор :Емпириско истражување

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	126	63.0	63.0	63.0
	Се согласувам	65	32.5	32.5	95.5
	Немам мислење	4	2.0	2.0	97.5
	Не сесогласувам	5	2.5	2.5	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Бранот на пандемија иницираше сериозна трансформација на општествениот живот не само во сегментот на деловни контакти и работење, туку и во социјалниот живот како на возрастите така и на младите и адолесцентите. Анализирајќи ги податоците од истражувањето се забележува дека 95.5% од анкетираниите целосно се согласуваат или се согласуваат со ставот, немаат мислење 2%, додека 2.5% не се согласуваат со наведениот став.

Борбата против пандемијата иницира сериозна трансформација во начинот на реализација на наставата преку онлајн образованието нарушувајќи го еквилибриумот на образовниот систем. Во овој контекст ја отворам општествената перцепција преку анализата на состојбата со образованието во екот на пандемијата.

Табела 2. Онлајн наставата иницираше зголемување на слободното време помеѓу учениците и студентите

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	55	27.5	27.5	27.5
	Се согласувам	84	42.0	42.0	69.5
	Немам мислење	35	17.5	17.5	87.0
	Не се согласувам	26	13.0	13.0	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Иницираната онлајн настава во контекст на зачувување на социјалната дистанца во склад со мерките за борба против пандемијата, предизвика општествена бура на теми поврзани со квалитетот на наставата и крајните последици на истата. Во овој контекст се движат и размислувањата на анкетираниите во градот Скопје, која несебично го истакнува незадоволството од квалитетот на онлајн наставата, и квантумот на знаење која истата го нуди. Така 69.5% целосно се согласуваат или се согласуваат со ставот, 13% не се согласуваат со истиот, додека немаат мислење 17.5%. Принудната трансформација на образовниот процес кон онлајн наставата се прифаќа со резерва во контекст на нејзината ефикасност, односно нејзиниот квалитет.

Табла 3. Слободното време кое го минувам во рамките на домот и семејството најчесто го минувам користејќи интернет. Извор:Емпириско истражување

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	26	13.0	13.0	13.0
	Се согласувам	85	42.5	42.5	55.5
	Немам мислење	4	2.0	2.0	57.5
	Не се согласувам	85	42.5	42.5	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Пред почетокот на пандемијата динамичниот начин на живот на работно способното население, не му оставаше преголем период во денот кој би го окарактеризирале како слободно време. Брзиот развој на ИТ технологијата иницираше значајни промени во животот на индивидуата. Мнозинството од анкетирани поточно 68.5% се согласуваат, односно целосно се согласуваат со ставот. Не се согласуваат со ставот 42.5, немаат мислење 2% од анкетираниите.

Ваквата дистинкција пред се се должи на генерациската разлика на испитаниците. Колку е помлада анкетираниот популација толку е поголем делот од денот кој се минува на интернет. Анализата на добиените податоци од емпириската студија ќе ја надополнам со податоците од сетот на прашања во контекстот на слободното време. Од добиените податоци, најмладите и највозрасните се оние кои поседуваат најголем квантум на слободно време. Најголем дел од анкетираниите користат помеѓу четири и пет часови во денот. Истото најчесто се користи за интернет медиуми, социјалните мрежи и апликациите за комуникација.

Табела 4. Родителската/Старателската контрола мошне често затајува од аспект на контрола на младите при користење на интернетот, социјалните мрежи и мобилни интернет апликации.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	104	52.0	52.0	52.0
	Се согласувам	96	48.0	48.0	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Како еден од круцијалните фактори за појавата на девијантно поведение во општеството е секако родителската негрижа односно отсуството на родителска контрола. Генерално овој феномен е поизразен во виртуелното општество, преку отсуството на контрола при користење на интернет, пред се на социјалните мрежи и мобилните апликации. Мнозинството од анкетираниите, поточно 52% целосно се сложуваат, додека 48% од анкетираниите се согласуваат со ставот. Сметаат дека родителите не поседуваат доволно контрола на своите деца при користење на интернет и социјалните мрежи. Општествените промени поврзани со мерките од пандемијата предизвикаа незадоволство, бунтовничко однесување кај младата популација, а кај дел од нив резултираше и со девијантно и криминогено однесување. Во овој контекст се и одговорите на мнозинството од анкетираниите кои сметаат дека мерките поврзани со пандемијата дополнително ја иницираа агресивноста кај младите.

Табела 5. Мерките поврзани со ковид 19-пандемијата ја зголемија агресивноста помеѓу младите во рамките на семејството и домот. Извор: Емпирско истражување.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	95	47.5	47.5	47.5
	Се согласувам	86	43.0	43.0	90.5
	Немам мислење	15	7.5	7.5	98.0
	Не се согласувам	4	2.0	2.0	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Иницираниите промени во контекст на мерките за сузбивање на ковид 19, од општествена гледна точка значае поставување на одредени лимити во контекст на социјалната дистанца. Лимитираниите контакти, неможноста за секојдневна социјализација со врсниците доведе до зголемување на агресивното однесување кај дел од младата популација. Мнозинството од анкетираниите смета дека во временскиот период на пандемијата за временската секвенца на најстрогите мерки и протоколи кај дел од младите зголемен е интензитетот на агресивно однесување, кое често интензивно се иницирани од содржини објавени на масовните медиуми. Мнозинството од анкетираниите поточно 90.5% целосно се согласуваат и се согласуваат со ставот, 7.5% немаат мислење, додека 2% не се согласуваат со понудениот став.

Табела 6. Некои интернет содржините иницираат агресивно однесување кај младата популација Извор: Емпирско истражување

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	75	37.5	37.5	37.5
	Се согласувам	116	58.0	58.0	95.5
	Не се согласувам	9	4.5	4.5	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Современите масовни медиуми се од круцијален карактер за функционирање на постмодерното општество, исклучително значајни пред се за брзата циркулација на информациите но и локација на која потешко се остварува контрола на информациите. Дел од содржините со насилна содржина кои се достапни на интернет и недозволиво достапни за сите возрастни групи, кај дел од младата популација иницира агресивно и девијантно однесување. Финалниот дел од анализата е посветена на креирањето на реалната перцепција за начинот на користење на слободното време во услови на пандемија, во анализата се интегрираат податоците во контекст на начинот на кој младите го користат слободното време во рамките на виртуелниот простор. Се поинтензивна е инволвираноста на младите во криминални активности поврзани со интернет мрежата. Истите се впуштаат во хакерски активности, крадење на туѓи идентитети, формирање на лажни профили на социјалните мрежи, булинг и сексуално вознемирување.

Табела 7. Социјалните мрежи се локација на булинг помеѓу младите
Извор: емпириско истражување

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	92	46.0	46.0	46.0
	Се согласувам	96	48.0	48.0	94.0
	Немам мислење	9	4.5	4.5	98.5
	Не се согласувам	3	1.5	1.5	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Појавата на булинг помеѓу младата популација во општеството е загрижувачки општествен феномен, како преку несакано агресивно однесување против некоја индивидуа или општествена група, однесување кое содржи исмејување, најчесто кон поединци и групи кои не се вклопуваат во посакуваниот општествен начин на живот. Појавата на булинг на социјалните мрежи беше честа и пред појавата на пандемијата, но со појавата на истата дополнително се интензивираше. Во овој контекст се и размислувањата на мнозинството од анкетираниот популација кое смета дека социјалните мрежи се една од најчестите и најпогодните локации за булинг кон одредени индивидуи и општествени групи.

Социјалните мрежи и пред појавата на пандемијата беа една од најчестите локации на вербално пресметување со неистомислениците, која често излегува надвор од границите на општествено прифатливиот начин на дискусија. Мнозинството на анкетирани поточно 72.5% се согласуваат со ставот, 21% целосно се согледуваат, 2.5% немаат мислење додека 4% не се согласуваат со ставот дека социјалните мрежи се честа локација на говор на омраза кон неистомислениците.

Табела 8. Поголемиот временски период во денот класифициран како слободно време кај дел од младата популација придонесува за зголемено ниво на насилство и насилничко однесување помеѓу врсниците.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	69	34.5	34.5	34.5
	Се согласувам	123	61.5	61.5	96.0
	Немам мислење	8	4.0	4.0	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Насилничкото однесување помеѓу врсниците се зголеми како во физичкиот така и во виртуелниот простор. Покрај зголеменото слободно време како фактор за јавување на насилството е и пониското културлошко и воспитно ниво како и недоволната родителска контрола.

Табела 9. Помеѓу младите(врснички групи)се почест тип на насилство на интернет и социјалните мрежи е од сексуален карактер (и сексуално омаловажување).Извор:Емпириско истражување

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	105	52.5	52.5	52.5
	Се согласувам	88	44.0	44.0	96.5
	Немам мислење	7	3.5	3.5	100.0
Total		200	100.0	100.0	

Врсничкото насилство на социјалните мрежи е чест општествен феномен но како една од најактуелните форми е секако врсничкото насилство од сексуален карактер односно сексуално омаловажување. Ваквото однесување таргетирано најчесто кон најповлечените во врсничките групи, и кон женската популација која е вознемирувана од своите врсници. Од податоците, може да се истакне дека 52.5% целосно се согласуваат со ставот, 44.0% се согласуваат со истиот, додека 3.5% немаат мислење по ставот.

Табела 10. Мрежата на интернет и социјалните мрежи во ерата на ковид 19 пандемијата се почеста локација на видеа со самоповредувања или онлајн насилства и самоубиства Извор :Емпириско истражување.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	78	39.0	39.0	39.0
	Се согласувам	107	53.5	53.5	92.5
	Немам мислење	15	7.5	7.5	100.0
Total		200	100.0	100.0	

Родителската контрола е повеќе од неопходна при користење на интернет од страна на децата и младата неполнолетна популација поради се поголемиот квантум на содржини исполнети со насилство. Се поголем е бројот на видеа на интернет и на социјалните мрежи кои се поврзани со самоповредување па дури и општествениот феномен на самоубиство. Во ваков контекст се и размислувањето на анкетираната популација во градот која размислува дека интернет мрежата во ерата на ковид 19 пандемијата е се почеста локација на насилства, самоповредување и самоубиства.

Заклучок

Доколку се сака реално да му се пријде на проблемот малолетничка деликвенција, најмалу што е нужно се големи општествени и културолошки промени. Разбирливо е дека не треба да се третираат симптомите, туку пред се причините поради кои нештата се појавуваат. Влошената социоекономска состојба кај дел од младите претставува силен „млаз од вода“ која ги втурнува во лавиринтот наречен девијантност и зона на криминал од која ретко се излегува. Ако се сака општеството ефикасно да се справува со проблемот на малолетничка деликвенција неговите припадници мора да го оценат проблемот во неговиот најширок и најфундаментален општествен контекст. Долго време низ историјата родителите кои добивале поддршка и од свештенството сметале дека казнувањето на децата претставува семејна должност. Кога зборуваме за малолетници разни земји различно ја третираат возраста на малолетници и истата се движи од седум до осумнаесет години, години кои се сметаат како возраст на која може да се сфати значењето на делото. Ова особено е видливо кај англиското обичајно право каде што деца помали од седум години се изземале од кривичните судови поради не поседување на менс реа или криминална намера. Статусот на малолетник е дискутабилен, а адолесцентот има маргинален општествен статус. Кога говориме за слободното време истото се опишува како синтеза на потрошеното време кое никој не ни го наметнува, имено тоа се активности кои ги сакаме и кои ни пружаат задоволство. Видливо е дека постмодерното опкружување во кое

живееме ги става младите пред бројни кризи и предизвици. Од емпириското истражување видливо е дека младите за разлика од порано се повеќе сакаат сами да го организираат слободното време, а кои го трошат на содржини сврзани со (забава, концерти, натпревари, ивенти и слично), кои за разлика од порано, за време на пандемијата се блокирани. се добива впечаток дека младите не само што не сакаат, туку и не се подготвени за активно користење на слободното време. Пандемијата е „причина“ за зголемената агресивност на младите, не само кон своите врстници, туку и кон постарите нивни блиски роднини, кои ја манифестираат својата активност низ најразлични форми на семејно насилство. Очигледно е дека младите преку насилството ја изразуваат потребата за доминација над другите.

Литература

- Јовановиќ, Љ. (2001). *Деликвенција*. Југословенски црвен крст: Београд.
- Павловиќ, П & Вејновиќ, Д. (2014). *Теорија и социологија спорта*. Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања: Бања Лука.
- Сулејманов, З. & Стојановски, Н. (2002). *Социјална патологија*. Филозовски факултет: Скопје.
- Томсо, В & Бинам, Ц. (2014). *Малолетничка деликвенција-Социолошки пристап*. Арц-Ламина: Скопје.
- Ćurić, V. (2010). *Destruktivnost i avtodestruktivnost mladih*. Žarko Albulj: Beograd.
- Jašović, Ž. (1974). *Slobodno vreme i prestopničko ponašanje mladih*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: Beograd.
- Macanović, N. (2014). *Kriminogena inficiranost učenika*. Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banja Luci: Banja Luka.
- Macanović, N. & Grbić Pavlović, N. & Kurprešanin, J. (2016). *Maloletnička delinkvencija*. Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banja Luci: Banja Luka
- Milutinović, M. (1976). *Kriminologija*. Savremena Administracija: Beograd.
- Taner, Dž. (2009). *Sociologija*. Mediterran publishing: Novi Sad.

Leisure time and the manifesting forms of juvenile delinquency in the World Pandemic

Assistant Professor Dr. Dragan Stefanovski
Independent researcher

Abstract: *At the end of the second decade of the new millennium, the world faces the global challenge recognizable in the Covid-19 pandemic. The world recognizable by the global challenges in all social spheres for a moment has instantly turned into a world of local, especially in terms of individual movement, tourism, as well as when it comes to transportation of people and goods, and cooperation in the cultural field when it comes to accepting diversity. Social life got a new course and has been reduced to a minimum, leading all of the youngsters globally to face the challenge caused by the online teaching as well as organizing the leisure time. The paper is focusing on the issue regarding the place and role of the individual as well as the social groups in organizing leisure time, the reasons that lead to delinquent behavior, following by the role played by some state institutions in this regard. The imposed protocol in several segments led to increase aggression as well the emergence of its new forms especially among the young people. In this theoretical empirical study, research was conducted to understand the role of family, mass media and peers as a cause of deviant, delinquent and idle behavior among young people in a global pandemic.*

Keywords: *leisure time, delinquency, idleness, aggression, family*

SEKUNDARNA VIKTIMIZACIJA ŽRTAVA NASILJA U PORODICI U BOSNI I HERCEGOVINI

*Prof. dr Azra Adžajlić-Dedović,
redovni profesor Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu*

*Prof. dr Marina M. Simović,
sekretar u Ombudsmanu za djecu Republike Srpske i vanredni profesor na Fakultetu pravnih nauka Panevropskog univerziteta „Apeiron“ u Banjoj Luci*

Sažetak: Rad se bavi nekim pitanjima reforme sistema zaštite žrtava krivičnih djela i posebno žrtava nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, i to u kontekstu dosljedne implementacije kako Istanbulske konvencije, tako i Preporuke Evropske unije u vezi sa minimumom zaštite, podrške i pomoći žrtvama krivičnih djela iz 2012. godine (PUP, 2012). Polazna osnova su istraživanja koja su utvrdila da je žrtvama nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini uskraćen pristup pravosuđu. Naime, poslije podnošenja prijave o nasilju u porodici, policija može ali nije obavezna da o tome obavijesti tužioca - sve dok ne prikupi dovoljno dokaza i ne procijeni da je riječ o krivičnom djelu. Sekundarna viktimizacija žrtava nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini vrši se i kroz pogrešno klasifikovanje nasilja u porodici kao prekršajnog, a ne krivičnog djela, ali i kroz neprovođenje krivične istrage u skladu sa zakonom. Marginalizacija žrtava nasilja u porodici vrši se i kroz blago kažnjavanje nasilnika, te i kroz uskraćivanje prava žrtve na restituciju.

Žrtva nasilja u porodici ima pravo da bude zbrinuta u sigurnu kuću radi osiguranja fizičke zaštite i ostvarivanja svojih prava i interesa što može da predstavlja njihovu ponovnu sekundarnu viktimizacija. S tim u vezi, žrtva nije prekršila zakon, već nasilnik koji treba biti „udaljen iz porodične kuće“ jer je ugrozio sigurnost ili psihofizički integritet članova svoje porodice. Zato bi nasilniku trebalo izreći i mjeru zabrane približavanja žrtvi, i to sve do izricanja presude, ali i mjere psihosocijalnog tretmana, te, zavisno od okolnosti slučaja, liječenja od zavisnosti poput alkohola, droga i sl.

Ključne riječi: nasilje u porodici, sekundarna viktimizacija, Istanbulska konvencija, naknada štete, pravda za žrtve.

1. Uvodno razmatranje o pravnoj zaštiti žrtava nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini

Dva ključna obavezujuća pravna instrumenta za Bosnu i Hercegovinu u ovom pogledu su Konvencija UN-a o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena¹⁵⁵ (CEDAW¹⁵⁶) i Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici¹⁵⁷ (Istanbulska konvencija).

¹⁵⁵ Usvojena i spremna za potpisivanje, ratifikaciju i primjenu od strane Generalne skupštine rezolucijom 34/180 od 18. decembra 1979. godine. Stupila na snagu 3. septembra 1981. godine u skladu sa članom 27 stav 1 ove konvencije.

¹⁵⁶ The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women.

¹⁵⁷ Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici je međunarodni ugovor sastavljen pod okriljem Vijeća Evrope koji je potpisan 11. maja 2011. godine u Istanbulu, zbog čega je poznat još i kao Istanbulska konvencija. Konvencija ima za cilj sprečavanje nasilja, zaštitu žrtava i „okončavanje nekažnjivosti počilaca“. Bosna i Hercegovina je u novembru 2013. godine postala šesta zemlja članica Vijeća Evrope koja je ratifikovala ovu konvenciju, a sa BiH je to uradilo još 11 članica Vijeća Evrope. Ovim se BiH obavezala na preduzimanje zakonodavnih i drugih mjera radi osiguranja

Istanbulskom konvencijom jasno je propisano da su države članice obavezne da se suzdrže od učestvovanja u bilo kakvom činu nasilja nad ženama, ali, isto tako, i da „preduzmu neophodne zakonske i druge mjere u svrhu provođenja dužne pažnje kako bi spriječili nasilje, proveli istragu, kaznili i omogućili reparaciju za djela nasilja koja su pokrivena Konvencijom, a koja počine nedržavni akteri”¹⁵⁸.

Bosna i Hercegovina je ratifikovala Istanbulsku konvenciju i njene norme su obavezujuće za sve nivoe vlasti u ovoj državi od 1. avgusta 2014. godine¹⁵⁹. Konvencija obavezuje države članice na:

- donošenje i sprovođenje cjelokupnih i koordinisanih politika za sprečavanje i suzbijanje svih oblika nasilja koje na centralno mjesto stavljaju zaštitu i prava žrtve i sprovode se putem efikasne saradnje svih relevantnih organizacija;

- podršku i efikasnu saradnju sa relevantnim nevladinim organizacijama;

- prikupljanje statističkih podataka i podršku istraživanjima o nasilju prema ženama;

- efikasne mjere prevencije;

- procesuiranje svih djela nasilja prema ženama.

Rezolucija Savjeta bezbjednosti UN 1325 “Žene, mir i sigurnost”, usvojena 31. oktobra 2000. godine¹⁶⁰, prva je Rezolucija Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija koja naglašava važnost uloge i ravnopravnog učešća žena u sprečavanju i rješavanju konflikata, te izgradnji održivog mira. Ona poziva države članice da osiguraju veće prisustvo žena u donošenju odluka na svim nivoima odlučivanja. To je preduslov za veće uključivanje i perspektivu ravnopravnosti polova u sektore odbrane i bezbjednosti, te veću zaštitu i poštovanje ljudskih prava žena i djevojčica, kako u ratnim sukobima, tako i u procesima postizanja mira i bezbjednosti.

Generalni sekretar Ujedinjenih nacija donio je 29. oktobra 2008. godine Direktivu (S/PRST/2008/39) koja se odnosi na procese provođenja i izvještavanja u skladu sa pomenutom rezolucijom Savjeta bezbjednosti kojom je državama članicama data obaveza izrade nacionalnih akcionih planova za njenu primjenu. To je učinila i Bosna i Hercegovina sa Prvim akcionim planom za primjenu ove direktive za period od 2010. do 2013. godine¹⁶¹.

Odlukom Vijeća ministara BiH uspostavljen je Koordinacioni odbor za praćenje provođenja ove direktive koji je omogućio provođenje i promociju Prvog akcionog plana. Uz to, Vijeće ministara BiH je 2014. godine usvojilo i Drugi i Treći akcioni plan u Bosni i Hercegovini za praćenje provođenja ove direktive za period od 2014. do 2017. i od 2018. do 2020. godine.

Izrađen je i Završni izvještaj o primjeni Akcionog plana UNSCR 1325 u periodu od 2014. do 2017. godine koji sadrži preporuke i naučene lekcije koje su bile polazni osnov za izradu ovog akcionog plana. Međutim, Izvještaj za period od 2018. do 2020. godine nije transparentno predstavljen i dostupan javnosti, niti je vidljiv akcioni plan na način da su određeni ciljevi ispunjeni ili da li su pogreške i propusti u Prvom akcionom planu u Drugom korigovani na način da su ispoštovane Preporuke Ujedinjenih naroda i Evropske unije u vezi sa zaštitom, podrškom i pomoći žrtvama nasilja u porodici, ali i ostalim žrtvama (Frederick, 2008: 523-530).

Savjet Evrope je Preporukom Odbora ministara Rec 2002/05 o zaštiti od nasilja prema ženama¹⁶² dao okvir mjera zaštite žena od nasilja, posebno od porodičnog nasilja prema kojoj su zemlje članice trebale da uvedu, razviju i/ili poboljšaju svoju politiku protiv nasilja nad ženama i posebno nasilja u porodici koja je trebala da se temelji na:

-maksimalnoj sigurnosti i zaštiti žrtava;

-osnaživanju žena žrtava kroz optimalnu podršku i pomoć struktura kojima se izbjegava sekundarna viktimizacija;

- prilagođavanju krivičnog i građanskog prava, uključujući sudsku proceduru;

- podizanju svijesti javnosti, edukaciji djece i mladih osoba;

pravnog, institucionalnog i organizacionog okvira za prevenciju nasilja nad ženama, zaštitu žrtava nasilja, te kažnjavanje počinitelaca nasilja.

¹⁵⁸ Vidjeti član 5 Istanbulske konvencije.

¹⁵⁹ „Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 19/13.

¹⁶⁰ Usvojena na 4213. sjednici Savjeta bezbjednosti.

¹⁶¹ Usvojen je Odlukom Vijeća ministara Bosne i Hercegovine 2010. godine kao prvi akcioni plan za primjenu UNSCR-a 1325 u regionu Jugoistočne Evrope.

¹⁶² Prihvatio je Odbor ministara 30. aprila 2002. godine na 79. sastanku pomoćnika ministara.

- osiguravanju posebnih obuka za profesionalce/ke koji se suočavaju sa problemom nasilja prema ženama;

- prevenciji u svim relevantnim područjima (Bašić-Tomić *et.all.*, 2019: 12).

Države koje ne provode ove reforme neće postići odgovarajući stepen razvoja demokratije, a time i zaštite ljudskih prava, već će stagnirati u razvoju demokratije i biti odgovorne pred međunarodnim sudovima za mnogobrojne povrede i kršenja ljudskih prava. Iako su obaveze iz sporazuma o ljudskim pravima primjenjive isključivo na države potpisnice, te tako i na djela koja počine državni organi, prema principima međunarodnog prava postoji odgovornost države za djela koja počini pojedinac ukoliko država potpisnica ne spriječi kršenje prava, ne provede istragu i ne kazni djelo nasilja, te propusti osigurati pristup pravdi, uključujući i naknadu štete žrtvama, što se naziva standardom dužne pažnje¹⁶³ (Barnidge, 2006: 81-121).

U skladu sa članom 36 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici¹⁶⁴, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je na svojoj 75. sjednici donijela Odluku o usvajanju Strategije za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici (2013-2017), s ciljem smanjenja nasilja u porodici, uspostave sistema djelovanja i zaštite i ravnomjerne dostupnosti servisa. Informacija o provedenim aktivnostima je sadržana u Izvještaju o implementaciji petogodišnje Strategije za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici (2013-2017).

Novе izmjene Zakona o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske¹⁶⁵, koje su stupile na snagu od 1. maja 2020. godine, donijele su najvažniju izmjenu u odnosu na sve prethodne, a to je da se nasilje u porodici ne tretira više kao prekršajno, nego kao krivično djelo. Takvo rješenje ne postoji u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko Distriktu. Pored toga, djeca sa smetnjama u razvoju u znatno su većem riziku od svih vrsta zlostavljanja nego djeca bez smetnji u razvoju (Sullivan, Knutson, 2000: 1257-1273).

2. Sekundarna viktimizacija žrtava nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini predstavljena kroz djelovanje vladinih i nevladinih organizacija u periodu od 2010. do 2020. godine

Međunarodni standardi obavezuju države potpisnice na to da se djela nasilja u porodici procesuiraju kao krivična djela i po službenoj dužnosti (Kaspiew, *et. al.*, 2010: 38-48). Izricanje novčanih kazni se ne preporučuje, jer one prije mogu izazvati nepovoljne finansijske posljedice za žrtvu, nego što odvrćaju počinioca od ponovnog činenja djela ili djeluju kao vid rehabilitacijske sankcije¹⁶⁶. Ipak, nepružanju zaštite doprinose i same žene - najčešće žrtve nasilja. U prvom redu, one su nedovoljno educirane i neinformisane, pa ne znaju kome treba da se obrate radi pružanja preventivne zaštite i na koji način se mogu odbraniti od nasilničkog ponašanja (Traljić, Bubić, 2007: 156). Zato je neophodno da država obezbijedi široku edukaciju građana o pravnoj zaštiti žrtava nasilja u porodici koje moraju biti viktimološke. Neophodne su i studije o strahu od viktimizacije na osnovu kojih treba doći do viktimoloških mjera prevencije nasilja u porodici¹⁶⁷.

Prema dokumentu Zapažanja o primjeni zakona o zaštiti od nasilja u porodici u praksi nadležnih institucija, koji je izradila misija OSCE-a u BiH¹⁶⁸, žrtve su te koje podnose prijavu policiji

¹⁶³ Nacrt članova o odgovornosti država za međunarodna protivpravna djela, Komisija za međunarodno pravo, 2001, član 2. Komentari nacrta članova jasno ukazuju na to da odgovornost za činenje ili propuštanje činenja uključuje i „nepoštovanje načela dužne pažnje“. Vidjeti Izvještaj o radu Komisije za međunarodno pravo sa 53. sjednice, A/56/10, 34.

¹⁶⁴ „Službene novine Federacije BiH“, br. 22/05 i 51/06 i 28/13.

¹⁶⁵ „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 102/12, 108/13, 82/15 i 84/19.

¹⁶⁶ Nasilje u porodici - odgovor nadležnih institucija i zaštita žrtava u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, OSCE BiH, Sarajevo, 6.

¹⁶⁷ U tom kontekstu, neophodno je zakonima o zaštiti od nasilja u porodici i protokolima o postupanju sa žrtvama nasilja jasno definisati radnje koje predstavljaju sekundarnu viktimizaciju ovih žrtava (Laing, 2016:1314-1335; Rivera *et. al.*, 2012: 234-252; Mušić, 2018: 168-187).

¹⁶⁸ Prema podacima ove institucije, u Bosni i Hercegovini je 2018. godini evidentirano ukupno 2.762, a u 2019. godini 2.521 slučaj nasilja u porodici. Najizraženije je fizičko nasilje izvršeno nad ženama u dobnoj grupi od 28 do 45 godina starosti, ali i dobnoj grupi preko 46 godina. Najizraženije nasilje je u Kantonu Sarajevo gdje je 1.305 osoba u 2019. godini zatražilo podršku organa starateljstva zbog nasilja u porodici, zatim u Tuzlanskom

(Hagemann-White, Mlinarević, 2019: 8). Nekoliko službenika u centrima za socijalni rad izjavilo je da su upoznati sa zakonskom obavezom da prijave nasilje u porodici policiji, ali se oni radije odlučuju da žrtvama savjetuju da pozovu policiju - ukoliko to žele. Uz to, neprijavlivanje od strane službene osobe smatra se prekršajem i može biti kažnjeno novčanom kaznom od 800 do 1.800 km u Republici Srpskoj, a od 500 do 3.000 km u Federaciji BiH. Službenike koji ne prijavljuju nasilje u porodici, već to sugerišu žrtvama - takođe treba procesuirati zbog neprijavlivanja krivičnog djela nasilja u porodici¹⁶⁹. Kako bi zakonska rješenja bila usaglašena, trebalo bi preispitati koji je način procesuiranja djela nasilja u porodici najbolji, odnosno da li ovo nasilje treba procesuirati isključivo kao krivično djelo ili, pak, i kao prekršaj i kao krivično djelo¹⁷⁰. Zapažanja o primjeni ovih zakona ukazuju da veliki broj sudova u Federaciji BiH nije primio nijedan zahtjev za izricanje zaštitnih mjera, a većina prekršajnih odjela osnovnih sudova u Republici Srpskoj je primila prekršajne prijave o nasilju u porodici, bez zahtjeva za izricanje zaštitnih mjera¹⁷¹.

Svjedočenje žrtve ili izjava data pod zakletvom trebali bi biti dovoljan dokaz za primjenu zaštitnih mjera od nasilja u porodici. Međutim, u Bosni i Hercegovini zakonodavac ne pravi razliku između primarnih i sekundarnih žrtava, čime je žrtve uskratio u pravu na pristup pravosuđu i ostavio nezaštićene sve do dobijanja statusa svjedoka ili do podizanja optužnice za krivično djelo nasilja u porodici.

Za hitne zaštitne mjere privremenog karaktera dovoljna je procjena policije o nasilju i riziku za žrtvu¹⁷². Svrha ovog postupka nije da utvrdi krivicu počinioca krivičnog djela, već da spriječi dalje nasilje u porodici i obezbijedi promptnu zaštitu psihofizičkog integriteta za žrtve nasilja. U praksi sudova u Bosni i Hercegovini kroz publikovana istraživanja objavljena ne samo od strane naučne javnosti i NVO, već i pravosudnih organa uočen je čitav niz različitih pristupa u rješavanju zahtjeva za izricanje zaštitnih mjera u prekršajnim odjelima opštinskih, odnosno osnovnih sudova.

U vezi sa rokovima, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine propisuje da sudije imaju rok od osam dana za izricanje zaštitne mjere, uz obavezu svih službenih osoba uključenih u proces da postupaju hitno. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske nameće „hitno rješavanje takvih predmeta”, bez daljnijeg preciziranja, ali sa istovremenim pozivanjem na primjenu odredbi Zakona o prekršajima Republike Srpske, kako za zaštitne mjere, tako i za kažnjavanje počinitelja¹⁷³.

Što se tiče kažnjavanja počinioca zbog nepostupanja po izrečenim zaštitnim mjerama, nisu dobijene nikakve informacije. Niske novčane kazne u zakonu Republike Srpske, otvaraju pitanje da li one uopšte služe kao sredstvo odvraćanja.

Bosna i Hercegovina još uvijek ne vodi sveobuhvatnu i razvrstanu statistiku o osnovnim oblicima nasilja nad ženama, aako je predviđeno Istanbulskom konvencijom. Prikupljanje podataka o nasilju u porodici može se poboljšati praćenjem prijavljenih slučajeva nasilja u porodici kroz sistem pravosuđa - kada dođe do pokretanja postupka za zaštitu žrtve. Dužnost policije da zahtijeva izricanje zaštitne mjere bi trebala osigurati da svaki slučaj nasilja u porodici koji predstavlja opasnost - bude

kantonu 533, Zeničko-dobojskom kantonu 280, Srednjo-bosanskom kantonu 165 i Unsko-sanskom kantonu 137 slučajeva.

¹⁶⁹ Statistički podaci iz jednog kantonalnog ministarstva unutarnjih poslova upućuju na to da je većina prijavljenih djela nasilja u porodici kvalifikovana kao prekršaj (Nasilje u porodici - odgovor nadležnih institucija i zaštita žrtava u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, OSCE BiH, Sarajevo, 7).

¹⁷⁰ Nasilje u porodici - odgovor nadležnih institucija i zaštita žrtava u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, OSCE BiH, Sarajevo, 9.

¹⁷¹ *Ibid*, 11.

¹⁷² Ombudsmeni u BiH takođe su stava da se kontinuirano treba raditi na educiranju zaposlenih u policiji, pravosuđu i centrima socijalne zaštite kako da postupaju u slučajevima nasilja u porodici, posebno nasilja nad ženama. Međutim, praksa učestalog sankcionisanja nasilja u porodici uslovnim osudama i novčanim kaznama doprinosi ponavljanju djela i smanjenju broja prijavljenih slučajeva nasilja, naglasili su iz Institucije ombudsmena za ljudska prava u BiH.

¹⁷³ U jednom od sudova u Republici Srpskoj sudija je izrekla više od 20 zaštitnih mjera u kombinaciji sa novčanim kaznama, a nije zahtijevala da joj budu dostavljeni izvještaji o provedbi mjera. Pored toga, lokalna policija je izjavila da nije bila u mogućnosti provesti mjeru zabrane približavanja žrtvi nasilja, jer žrtva i počinitelj žive u istom domaćinstvu.

evidentiran u tužilaštvu u roku od 12 sati (Hagemann-White, Mlinarević, 2019: 32). Statistika Gender centra Federacije BiH ukazuje na stabilan rast u broju zahtjeva za izricanje zaštitne mjere i izrečenih zaštitnih mjera od 2006. godine. Podaci iz Republike Srpske ne ukazuju na sličan trend, ali brisanje odredbe kojom se slučajevi nasilja u porodici kvalifikuju kao prekršaj - može dovesti do povećanja broja izrečenih zaštitnih mjera.

3. Praksa Evropskog suda za ljudska prava

Evropski sud za ljudska prava¹⁷⁴ je zauzeo stav da su države dužne osigurati efikasan pristup pravdi žrtvama nasilja u porodici, ali i zaštitu prava na privatni život svih žrtava nasilja u porodici. Sud je obrazložio da „efikasno poštovanje ličnog ili porodičnog života obavezuje [države] da učine ovo sredstvo zaštite dostupnim na efikasan način“¹⁷⁵. Sud je, 2009. godine, prvi put donio presudu da je rodno zasnovano nasilje oblik diskriminacije, u skladu sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda¹⁷⁶.

U presudi u predmetu *Kurt v. Austria*¹⁷⁷, od 15. juna 2021. godine, Evropski sud je zauzeo stav nema povrede člana 2 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda¹⁷⁸. Aplikantica je Senay Kurt, austrijska državljanka. Udala se za E. 2003. godine, s kojim ima dvoje djece: A., rođeno 2004. godine i B., rođeno 2005. godine. Slučaj se odnosio na ubistvo aplikanticinog sina, A., od strane njegovog oca nakon prethodnih aplikanticinih pritužbi o porodičnom nasilju protiv oca.

U julu 2010. godine aplikantica je pozvala policiju jer ju je suprug pretukao. Tvrdila je da ju je tukao već godinama i da se nedavno situacija pogoršala. Policija je primijetila da je aplikantica imale znakove ozljeda. Naredba za zabranu pristupa (*Betretungsverbot und Wegweisung zum Schutz vor Gewalt*) izdata je protiv E. Ova zabrana obavezala ga je da se u periodu od 14 dana drži podalje od zajedničkog stana, kao i od stana aplikanticinih roditelja. E. je poštovao zabranu, a policija nije izvijestila o daljnjim incidentima. Iako je aplikantica odbila svjedočiti, u januaru 2011. godine Regionalni krivični sud u Grazu osudio je E. za tjelesne ozljede i opasna prijeteca ponašanja i osudio ga na tri mjeseca zatvora, uslovno na tri godine. Do maja 2012. godine policija nije izvijestila o daljnjim incidentima.

U maju 2012. godine aplikantica je otišla u Okružni sud St. Pölten i podnijela tužbu za razvod braka. Istog je dana prijavila supruga policiji zbog silovanja i opasnih prijetnji. Dodala je da ju je redovito tukao, te ponekad šamarao djecu. Bila je u velikom strahu od svoga muža i izjavila da želi zaštititi sebe i svoju djecu. Policijski službenik je izdao nalog za zabranu protiv E., koji je s policijom dobrovoljno došao u policijsku stanicu.

Dva dana kasnije E. se vratio u policiju i raspitivao da li je moguće da kontaktira svoju djecu. Policija je iskoristila priliku da ga suoči s izjavama njegove djece da ih je pretukao. E. je priznao da ih je tu i tamo tukao, ali „samo kao vaspitnu mjeru“, bez agresivnosti. Dodao je da su mu djeca sve.

E. je 25. maja 2012. godine otišao u školu A. i B. Pitao je učiteljicu A. može li nakratko razgovarati sa sinom. Učiteljica, koja je kasnije izjavila da nije bila upoznata s problemima u porodici, se složila. Kada se A. nije vratio na čas, učiteljica ga je počela tražiti. Pronašla ga je u školskom podrumu, upucanog u glavu. Njegova sestra B., koja je svjedočila o ubistvu svog brata, nije ozlijeđena. Odmah je izdat nalog za hapšenje E. i policija je pokrenula istragu, ali je E. tog dana pronađen mrtav u svom automobilu (izvršio je samoubistvo).

U februaru 2014. godine aplikantica je pokrenula postupak za službenu odgovornost. Tvrdila je da je državno tužilaštvo trebalo zatražiti da se E. zadrži u pritvoru nakon što ga je prijavila policiji i da je postojala stvarna i neposredna opasnost da će ponovno počiniti krivično djelo protiv svoje porodice. Zahtijevala je 37.000 eura na ime naknade nematerijalne štete. Takođe je zatražila od suda da donese deklaratornu presudu da je Austrija odgovorna za eventualnu buduću štetu uzrokovanu ubistvom njenog sina, koju je procijenila na 5.000 eura.

¹⁷⁴ U daljem tekstu: Evropski sud.

¹⁷⁵ Evropski sud, *Airey protiv Irske*, 9. oktobar 1979. godine, 32 Eur Ct HR Ser A (1979.): [1979.] 2 E.H.R.R. 305, u paragrafu 13.

¹⁷⁶ Evropski sud, *Opuz protiv Turske*, 9. juni 2009. godine, aplikacija broj 33401/02.

¹⁷⁷ No. 62903/15.

¹⁷⁸ U daljem tekstu: Evropska konvencija.

U novembru 2014. godine Okružni sud u St. Pöltenu odbio je njen zahtjev. Posebno je smatrao da, uzimajući u obzir informacije koje su vlasti morale podnijeti u relevantno vrijeme, nije bilo vidljivog neposrednog rizika za život A. U januaru 2015. godine bečki žalbeni sud odbio je njenu žalbu, a Vrhovni sud je u aprilu 2015. godine odbio reviziju kao vanredni pravni lijek.

Pozivajući se na član 2 (pravo na život), član 3 (zabrana nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja) i član 8 (pravo na poštovanje porodičnog života) Evropske konvencije, aplikantica se žalila da austrijske vlasti nisu zaštitile nju i njenu djecu od nasilnog supruga, što je rezultiralo ubistvom njihovog sina.

Vijeće Evropskog suda je odlukom od 4. jula 2019. godine posebno utvrdilo da su domaće vlasti imale pravo zaključiti da nijedna mjera, osim zabrane koja je izdata protiv oca, kao što je pritvor, nije bila opravdana pod okolnostima koje su im poznate. U skladu s tim, ispunili su svoje pozitivne obaveze prema članu 2 Konvencije. Nakon ove odluke predmet je transferisan (prema članu 43) Velikom vijeću.

Veliko vijeće je u presudi prvi put pojasnilo opšta načela primjenjiva u slučajevima nasilja u porodici prema članu 2 Konvencije. Principi su prošireni na osnovu „Osmanovog testa“ (*Osman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, od 28. oktobra 1998. godine¹⁷⁹). Sud je ponovio da su vlasti morale pružiti neposredan odgovor na navode o nasilju u porodici i da se od njih tražila posebna marljivost u rješavanju takvih slučajeva. Vlasti su morale utvrditi da li je postojao stvarni i neposredni rizik za život jednog ili više identifikovanih žrtvi i u tom cilju bili su dužni provesti autonomnu (proaktivnu i sveobuhvatnu) procjenu rizika. Morali su procijeniti stvarni i neposredni rizik, dajući posebnu pažnju kontekstu slučaja nasilja u porodici. Ako je ishod procjene rizika bio da postoji stvarni i neposredni rizik za život, postojala je obaveza vlasti da preduzmu preventivne mjere. Takve mjere morale su biti odgovarajuće i proporcionalne nivou procijenjenog rizika.

Evropski sud se složio s Vladom da, na osnovu onoga što su vlasti znale u predmetno vrijeme, nije bilo naznaka stvarnog i neposrednog rizika od daljeg nasilja prema sinu aplikantice van područja za koja je izdata naredba o zabrani, a kamoli smrtni rizik. Vlasti su utvrdile određeni nivo nesmrtonosnog rizika za djecu u kontekstu porodičnog nasilja koje je počinio otac, čija je glavna meta bila aplikantica. Čini se da su mjere koje su naredile vlasti bile adekvatne da obuzdaju svaki rizik od daljeg nasilja nad djecom i vlasti su temeljito i savjesno preduzimale sve potrebne zaštitne mjere. Nije bio uočljiv stvarni i neposredni rizik napada na živote djece. Stoga, u okolnostima ovog slučaja, vlasti nisu imale obavezu preduzimati daljnje preventivne mjere, posebno u vezi s aplikanticinom djecom, bilo u privatnom ili javnom prostoru, kao što je izdavanje naloga o zabrani koja bi se odnosila na prostor dječije škole.

Uzimajući u obzir zahtjeve austrijskog Krivičnog zakona i one koji proizlaze iz člana 5 Konvencije kojom se štite prava optuženih, Evropski sud nije našao razloga da dovede u pitanje nalaze austrijskih sudova, koji su odlučili da E. neće odrediti istražni zatvor. Sud je ponovio da prema članu 5 nikakvo zadržavanje nije dozvoljeno ukoliko nije u skladu sa zakonom.

4. Krivično djelo nasilje u porodici i praksa primjene

Kroz inkriminaciju krivičnog djela nasilje u porodici zakonodavac je predvidio nekoliko težih oblika, u zavisnosti od sredstava izvršenja, težine posljedice i uzrasta pasivnog subjekta. Teži oblici su koncipirani prema nastupanju povreda, i to teške tjelesne povrede, lake tjelesne povrede i teško narušenje zdravlja (Vešović, 2015: 171). U smislu člana 7 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH, smatra se da postoji nasilje u porodici u slučaju osnova sumnje da su učinjene radnje kojima član porodice nanosi fizičku, psihičku ili seksualnu bol ili patnju i/ili ekonomsku štetu, kao i prijetnje koje izazivaju strah od fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja i/ili ekonomske štete kod drugog člana porodice. Radnje nasilja u porodici ili prijetnje tim radnjama, u smislu stava 1 ovog člana, su:

- 1) svaka primjena fizičke sile na fizički ili psihički integritet člana porodice;
- 2) svako postupanje jednog člana porodice koje može prouzrokovati ili izazvati opasnost da će prouzrokovati fizičku ili psihičku bol ili patnju;

¹⁷⁹ Izvještaj o presudama i odlukama 1998-VIII.

3) prouzrokovanje straha ili lične ugroženosti ili povrede dostojanstva člana porodice ucjenom ili drugom prinudom;

4) fizički napad člana porodice na drugog člana porodice, bez obzira na to da li je nastupila fizička povreda;

5) verbalni napad, vrijeđanje, psovanje, nazivanje pogrdnim imenima, te drugi načini grubog uznemiravanja člana porodice od drugog člana porodice;

6) seksualno uznemiravanje;

7) uhođenje i svi drugi slični oblici uznemiravanja drugog člana porodice;

8) oštećenje ili uništenje zajedničke imovine ili imovine u posjedu;

9) upotreba fizičkog nasilja ili prouzrokovanje straha sa ciljem oduzimanja prava na ekonomsku nezavisnost zabranom rada ili držanjem člana porodice u odnosu zavisnosti ili podređenosti;

10) upotreba fizičkog i psihičkog nasilja prema djeci i zanemarivanje u njihovom vaspitanju;

11) fizičko i psihičko nasilje prema starim, iznemoglim osobama i zanemarivanje u njihovom njegovanju i liječenju;

12) nasilna izolacija ili ograničenje slobode kretanja člana porodice i

13) propuštanje dužne pažnje i nepružanje pomoći i zaštite članu porodice i pored obaveze prema zakonu (Nikolić-Ristanović, Dokmanović, 2006: 76, 77).

Prema dostupnim podacima, proizilazi da je u Federaciji BiH u 2014. godini u tužilaštvima primljeno 1196, u 2015. godini 980 i u 2016. godini 1022 prijava za krivično djelo nasilje u porodici. Takođe, značajan je i broj neriješenih prijava koji se prenosi iz prethodne godine. Broj naredbi o nepokretanju i o obustavljanju istraga je u posmatranim godinama veći od 30 odsto. Pored toga, značajan je broj i osuđujućih presuda (uslovna osuda), pa je taj broj u Federaciji BiH za 2014. godinu 454, 2015. godinu 491 i 2016. godinu 432 predmeta, što je više od 30 odsto od ukupnog broja predmeta po kojima se postupalo.

U Republici Srpskoj broj primljenih prijava je 555 za 2014. godinu, 461 za 2015. i 614 za 2016. godinu. Broj naredbi o obustavljanju i nepokretanju istraga je takođe za sve tri posmatrane godine veći od 30 odsto, dok je broj izrečenih osuđujućih presuda (uslovna osuda) preko 25 odsto (Mujezinović, Ivić, Žigić, 2018: 25). Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, u 2017. godini evidentirana su tri ubistva u pokušaju žena žrtava, a odnos žrtve prema učiniocu je bio jedna bivša djevojka, jedna snaha i jedna službenica na radnom mjestu. U 2018. godini evidentirano je jedno ubistvo u pokušaju. U 2017. i 2018. godini nisu evidentirana ranija prijavljivanja ni u jednom od pomenuta četiri slučaja.

Tužilaštvo Kantona Sarajevo je 2020. godine podiglo 38 optužnica zbog nasilja u porodici, dok je za isto krivično djelo u 2019. godini podignuto 46 optužnica. Okružno javno tužilaštvo Banja Luka je 2020. godine primilo 150 prijava nasilja u porodici, a podignuto je 30 optužnica. U 2019. godini, u Banjoj Luci, od 299 prijava poginute su 72 optužnice za slučajene nasilja u porodici, a u 2018. godini 82 optužnica (od ukupno 240 prijava).

Kantonarno tužilaštvo Unsko-sanskog kantona je u 2020. godini podiglo 79 optužnica zbog nasilja u porodici, a izrečeno je 89 osuđujućih presuda. U Unsko-sanskom kantonu je primijetan pad u broju podignutih optužnica u 2020. godini za slučajeva porodičnog nasilja. Okružno javno tužilaštvo u Bijeljini je u protekle dvije godine podiglo ukupno 44 optužnice zbog krivičnog djela nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici, a Tužilaštvo Brčko distrikta 16.

Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva pravde Republike Srpske, u 2017. i 2018. godini nisu evidentirani slučajevi koji su rezultirali smrću djece žena žrtava na teritoriji Republike Srpske¹⁸⁰. U većini predmeta izrečene su uslovne osude, skoro 77,2 odsto (ili 223 predmeta). Kazne zatvora izrečene su u samo 8,3 odsto od ukupnog broja predmeta (24). Počinioci su kažnjeni novčanom kaznom u 13,5 odsto predmeta (39)¹⁸¹.

Izrečene krivične sankcije za izvršena krivična djela nasilja u porodici pokazuju da su kazne neprimjereno blage, i to imajući u vidu društvenu opasnost djela, međunarodne standarde iz ove oblasti, zapriječenu kaznu i druge okolnosti pod kojima je nasilje izvršeno. Kad su u pitanju uslovne

¹⁸⁰ Izvještaj Bosne i Hercegovine o zakonodavnim i drugim mjerama za provedbu odredbi Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), 79.

¹⁸¹ Krivična odgovornost i sankcionisanje počinioca nasilja u porodici Analiza i preporuke o krivičnopravnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, OSCE BiH, Sarajevo, 2011, 52.

osude, a naročito one za koje je vrijeme provjere određeno na kratak period, kao i novčane kazne, diskutabilno je da li se njima uopšte može ostvariti svrha kažnjavanja, kako opšta tako i generalna prevencija, tj. da izrečena sankcija utiče na učinioca i ostale da ubuduće ne čini krivična djela, kao i da utiče na svijest građana o pogibeljnosti krivičnih djela i o pravednosti kažnjavanja učinioca (Tulumović, 2018: 71).

Najznačajniji podatak u vezi sa vrstom izrečenih krivičnih sankcija za nasilje u porodici odnosi se na činjenicu da prevladavaju uslovne osude, na koje otpada 77,2 odsto od ukupnog broja praćenih predmeta ili 223 od ukupno 289 predmeta. Ovo je uočljiv trend u cijeloj BiH. Takođe, većina kazni zatvora utvrđenih uslovnim osudama prilično je niska. Podaci pokazuju da je u većini predmeta u kojima je izrečena uslovna osuda (88,8 odsto od 223 predmeta) sud utvrdio kaznu zatvora u trajanju od jednog do šest mjeseci¹⁸². Novčane kazne izrečene su u 13,5 odsto od ukupnog broja praćenih predmeta i kretale su se, uglavnom, od 200 do 4.500 KM, ali je većina novčanih kazni (preko 68 odsto ili 27 predmeta) bila manja od 1.000 KM¹⁸³. S obzirom na to da u analiziranom uzorku najveći procenat izrečenih uslovnih osuda sa utvrđenom kaznom zatvora do tri mjeseca zatvora (46 odsto), a dominantno participiraju uslovne osude sa određenim vremenom provjeravanja do jedne godine (59 odsto), potvrđuje se izneseni stav da se učiniocima krivičnog djela nasilja u porodici izriču blage krivične sankcije sa najmanjim zatvorskim kaznama i najkraćim određenim vremenom provjeravanja (Tulumović, Velić, 2019: 196).

Olakšavajuće okolnosti utvrđene su i korištene kao osnov za blažu kaznu ili ublažavanje u 54 od 70 predmeta (skoro 74 odsto). Niz različitih faktora uzeti su u obzir. Često se poziva na raniju neosuđivanost optuženog. Priznanje krivice, izražavanje kajanja za krivično djelo ili njihova kombinacija, često je prihvaćana od suda kao olakšavajuća okolnost (u 64 odsto svih predmeta). U nekoliko predmeta sudovi su se pozivali na „primjereno ponašanje optuženog u sudnici“. Čovjek koji se neprimjereno ponaša u porodici nije kažnjen jer se primjerno ponašao u sudu, a sud za saradnju oštećenog sa pravosuđem kao svjedoka nagrađuje svjedoka nasilja u porodici (blažim kažnjavanjem ili oslobađanjem od odgovornosti).

Druga, često korištena olakšavajuća okolnost, jeste status optuženog kao oca ili „porodičnog čovjeka“, što je „okrivljivanje žrtava nasilja u porodici“ od strane pravosuđa. To ukazuje ne samo na zloupotrebu službene dužnosti, već i na korupciju u pravosuđu¹⁸⁴. Sporazumi o priznanju krivice¹⁸⁵ zaključeni su u 13,15 odsto, od ukupnog broja predmeta koji su praćeni. Većina sporazuma predviđala je uslovnu osudu (78,95 odsto). Za razliku od toga, samo je u 10,53 odsto ovih predmeta izrečena kazna zatvora, a u 10,53 odsto novčana kazna. Problem predstavlja i činjenica da obrazloženja suda pružaju malo ili gotovo nimalo informacija o pojedinostima tih okolnosti. Pored toga, sud ne poziva uvijek na postojanje „naročito olakšavajućih okolnosti“, što znači da se radi o takvim olakšavajućim okolnostima koje, u znatnoj mjeri, smanjuju opasnost djela i krivice učinioca.

Kao „blaže“ kazne u predmetima nasilja u porodici označene su uslovne osude sa zakonskim minimumom vremena provjeravanja i izrečenom upozoravajućom kaznom kratkotrajnog zatvora (do šest mjeseci) i novčane kazne manje vrijednosti. Karakterizacija postojanja „blage kaznene politike“ sudova u BiH u predmetima nasilja u porodici i prevladavajuća prakse umanjavanja sankcija od drugostepenih sudova - navedena je u izvještajima OSCE-a i organizacija civilnog društva koje su vršile monitoring postupanja sudova u predmetima nasilja u porodici.

„Blaža“ kvalifikacija može ukazivati na to da na institucionalnom nivou postoji duboko nerazumijevanje prirode i oblika u kojem se nasilje u porodici može pojaviti. Ta kvalifikacija ukazuje na nedostatak rodnog senzibiliteta i za nasilje u porodici i pitanja dobrobiti djece, koji mogu duboko uticati na iskustva žrtava nasilja u porodici u krivičnom postupku. Čini se da takve vrste kazni ne ispunjavaju na adekvatan način svrhu krivičnih sankcija uopšteno, koje pružaju „zaštitu i satisfakciju žrtve“. Kažnjavanje na granici ili ispod granice propisane zakonom posebno je problematično kada je u pitanju kvalifikovani oblik djela, uključujući nasilje prema djeci, korištenje oružja ili teške tjelesne povrede. U složenim i teškim predmetima, gdje je nasilje u porodici

¹⁸² Ibid, 53.

¹⁸³ Ibid, 58.

¹⁸⁴ UN DAW/DESA, Priručnik, supra fusnota 17, na str. 51.

¹⁸⁵ Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 25. oktobra 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela, te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP.

kombinovano sa drugim djelima, kao što je zlostavljanje ili zanemarivanje djeteta, optužnica bi trebala obuhvatiti sva djela koja su počinjena u sticaju sa drugim krivičnim djelima.

Tužiocima bi trebali hitno postupati u predmetima nasilja u porodici s obzirom na to da u velikom broju slučajeva osumnjičeni i žrtva žive u istom domaćinstvu, zbog čega bi nepravovremeno postupanje moglo dovesti do ponovljenog nasilja. Tokom istrage važno je prikupiti i dokaze koji se odnose na naknadu štete za žrtve u vezi sa učinjenim krivičnim djelom - u cilju odlučivanja suda o imovinskopравnom zahtjevu prilikom donošenja presude¹⁸⁶. Tužiocima također u vrijeme podizanja optužnice trebaju imati pribavljen novi izvod iz kaznene evidencije za optuženog. Uz to, tužiocima bi trebali, pred samo suđenje, pripremiti svjedoke za neposredno davanje iskaza pred sudom, čime se direktno utiče na kvalitet rada suda na utvrđivanju krivice optuženog za počinjeno djelo nasilja u porodici. Tužiocima bi, uz to, trebali upozoriti žrtvu koja svjedoči na mogućnost postavljanja neugodnih pitanja, kao i pitanja lične prirode, koja se mogu očekivati od branioca optuženog, odnosno optuženog i pomoći žrtvama da se pripreme za unakrsno ispitivanje.

U slučajevima kada u toku postupka žrtva odustane od svjedočenja, a postoji osnovana sumnja da je optuženi počinio djelo nasilja u porodici, tužiocima ne bi trebali automatski odustajati od optužnice. Tužiocima bi trebali provjeriti i postoje li podaci o izrečenim zaštitnim mjerama, te o eventualno prekršajnom kažnjavanju učinioaca, te ih uključiti u spis kao dokaz historijata vršenja nasilja, odnosno potvrde nasilnikove sklonosti da čini nasilje u porodici. Tužiocima bi trebali vršiti i nadzor u pogledu obaveze osuđene osobe da se pridržava obaveza tokom vremena provjeravanja iz uslovne osude, te, kada postoje zakonski razlozi, predlagati opoziv uslovne osude. Oni trebaju voditi računa i o mogućnosti podnošenja žalbe sa zahtjevom za izricanjem strožijih sankcija u drugostepenom postupku - ako ocijene da presuda prvostepenog suda ne zadovoljava zahtjeve specijalne i generalne prevencije. Uz to, nekonzistentna zakonska rješenja otvaraju i dileme u postupanju kako ovlašćenih policijskih organa, tako i tužioca i suda, pa i drugih subjekta zaštite, a ostavlja otvorenim i pitanje učešća u sudskom postupku nevladinih organizacija. To može da oteža primjenu zakona, pa se stoga sve te nekonzistentnosti trebaju u što skorije vrijeme otkloniti, jer iako one ne predstavljaju smetnje za primjenu zakona, svakako utiču na njegovu uspješnu primjenu (Milić, Krunić, Milinović, 2009: 147).

5. Zaštitne mjere, procjena rizika i naknada štete žrtvama

Prema podacima Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova, za svako doneseno rješenje o izricanju zaštitne mjere izrađuje se procjena ugroženosti i plan provođenja zaštitne mjere, koji je osnova za provođenje zaštitne mjere (član 15 Pravilnika o načinu provođenja zaštitnih mjera za počiniocce nasilja u porodici koje se u nadležnosti policije¹⁸⁷ - izrada procjene ugroženosti mjera zaštite i član 37 ovog pravilnika - formiranje stručnog tima).

U Republici Srpskoj je ministar unutrašnjih poslova donio Pravilnik o postupku i načinu sprovođenja procjene rizika (s obzirom na činjenicu da je ova obaveza uvedena izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske iz 2019. godine). Cilj Protokola je uspostavljanje multidisciplinarnih timova u zajednicama koji će usmjereno i sveobuhvatno djelovati na unapređenju zaštite i pomoći žrtvama nasilja u porodici, te na hitnom i efikasnom rješavanju slučajeva.

Članom 12a Zakona o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske propisano je da se po svakoj prijavi nasilja u porodici vrši procjena rizika. Nadležni policijski službenik vrši procjenu rizika na osnovu prikupljenih obavještenja o tome: da li je učinilac ranije ili neposredno prije procjene rizika učinio nasilje u porodici ili neki drugi vid nasilja i da li je spreman da ga ponovi; da li je prijetio ubistvom ili samoubistvom; da li posjeduje oružje; da li je mentalno bolestan ili zlopotrebljava psihoaktivne supstance; da li postoji sukob oko starateljstva nad djetetom ili oko načina održavanja ličnog kontakta djeteta i roditelja koji je učinilac; da li je učiniocu izrečena hitna mjera ili mjera zaštite

¹⁸⁶ Monitoring pravosuđa u Federaciji BiH je pokazao generalno odsustvo pravne i psihološke podrške tokom svjedočenja žena koje su preživjele nasilje i u pravilu se oštećene upućuju na parnični postupak radi ostvarivanja imovinskopравnog zahtjeva putem privatne tužbe. Ova praksa ima poseban negativni efekat za žene žrtve koje često učestvuju u krivičnim postupcima bez adekvatne zaštite.

¹⁸⁷ Ovaj pravilnik je, na osnovu člana 11 stav 4, člana 12 stav 4 i člana 13 stav 3 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH, 6. marta 2014. godine, donio federalni ministar unutrašnjih poslova.

od nasilja u porodici; da li žrtva doživljava strah i kako ona procjenjuje rizik od ponavljanja nasilja i druge činjenice i okolnosti od značaja za procjenu rizika.

Dužnost države da osigura reparaciju žrtvama¹⁸⁸ smatra se „simbolom brige države za žrtve“¹⁸⁹. Državno obeštećenje, prema Evropskoj konvenciji o naknadi štete žrtvama nasilnih krivičnih djela¹⁹⁰, mora biti osigurano čak i kada učinilac ne može biti krivično gonjen ili kažnjen¹⁹¹. Osim toga, kako je navedeno u Deklaraciji UN o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih djela i zloupotrebe vlasti¹⁹², države su obavezne da obavijeste pojedince o njihovom pravu da traže obeštećenje putem zakonskih i administrativnih mehanizam. U ovom slučaju kvalifikatorna okolnost je to što se radi o članu porodice s kojim je učinilac živio u zajedničkom domaćinstvu. Osobnost pasivnog subjekta čini kvalifikatornu okolnost ovog težeg oblika djela, jer ta osoba spada u red najužih članova porodice, poput bračnih drugova, djece, roditelja (Tomić, 2005: 141), što znači da pravo na naknadu štete od države imaju ne samo primarne, već i sekundarne žrtve nasilja u porodici.

Imovinskopravni zahtjev žrtvi u Bosni i Hercegovini isplaćuje počinitelj nasilja u porodici, kao naknadu štete za žrtve krivičnih djela, ali ako je nasilnik ili zločinac nesolventan - žrtva ostaje uskraćena u pravu na naknadu štete, kao i na alimentaciju u slučaju „razvoda braka“, što je vid sekundarne viktimizacije žrtava i izbjegavanje obaveze države da u skladu sa svim međunarodnim pravno-obavezujućim dokumentima obezbijedi naknadu štete za žrtve krivičnih djela. To podrazumijeva donošenje Zakona o naknadi štete za žrtve krivičnih djela i formiranje Fonda za isplatu naknade štete od strane države za žrtve krivičnih djela, a posebno maloljetnu djecu - sekundarne žrtve nasilja u porodici nakon smrti jednog od roditelja.

6. Prijedlog mjera *de lege ferenda*

6.1. Definicija žrtve krivičnog djela

Potrebne su izmjene i dopune zakona o krivičnim postupcima koji se primjenjuju u BiH na način da oštećeni bude definisan tako da u sklopu definicije posebno budu obuhvaćene primarne i sekundarne žrtve krivičnih djela. To je moguće i kroz usvajanje *lex specialis* zakona o zaštiti žrtava krivičnih djela. Uz to, prema žrtvama treba da se postupa s poštovanjem, na osjećajan, primjeren, stručan i nediskriminirajući način.

6.2. Prava žrtava krivičnih djela

U ova prava spadaju:

- pravo na pristup pravosuđu;
- pravo na informaciju;

¹⁸⁸ Član 5 Deklaracije UN o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih djela i zloupotrebe vlasti; UN doc.A/CONF.144/20, Aneks, Vodič za praktičare, str. 21, paragraf 83. Vidjeti član 12 Deklaracije UN o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih djela i zloupotrebe vlasti i član 1 Rezolucije Komiteta ministara Vijeća Evrope (77) 27 o kompenzaciji žrtava krivičnih djela, kao i član 2 Evropske konvencije o kompenzaciji žrtava teških krivičnih djela; OSCE BiH, decembar 2011.

¹⁸⁹ UN doc.A/CONF.144/20, Aneks, Vodič za praktičare, str. 21, paragraf 83.

¹⁹⁰ Sastavljena u Strazburu, 24. novembra 1983. godine, u izvorniku na engleskom i francuskom jeziku. Bosna i Hercegovina je ratifikovala i ovu konvenciju, kojom je preuzela obavezu da u krivično zakonodavstvo ugradi odredbe kojom se daje mogućnost da oštećeni u krivičnom postupku ostvare pravo na naknadu štete koja im je pričinjena krivičnim djelom.

¹⁹¹ Krivična odgovornost i sankcionisanje počinitelja nasilja u porodici - Analiza i preporuke o krivičnopравnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, OSCE BiH, Sarajevo, 2011, 48-49.

¹⁹² Otvorena je za potpisivanje 24. novembra 1983. godine, a stupila je na snagu 1. februara 1988. godine. Ova deklaracija je je prvi i najvažniji međunarodnopravni dokument kojim je, u okviru univerzalnih prava žrtava, proklamovano pravo na naknadu štete. U Deklaraciji je pravo na naknadu štete od učinioaca i iz javnih fondova istaknuto kao osnovno i izvorno (originarno stečeno) pravo žrtava, koje se proklamuje uz prava na pristup pravdi i korektnom tretmanu i na pomoć. Značaj prava na naknadu štete proizilazi iz činjenice da se preko pretrpljene štete određuje pojam žrtve u §§ 1 i 2 Deklaracije.

- proširenje zaštitnih mjera. Prema članu 55 Istanbulske konvencije (postupci *ex parte* i *ex officio*), stranke će osigurati da istrage ili progon krivičnih djela, utvrđenih u skladu sa čl. 35-39 ove konvencije, ne smiju zavisiti u potpunosti od prijave ili pritužbe koju je podnijela žrtva, ako je krivično djelo počinjeno u cijelosti ili djelimično na njihovom državnom području. Uz to, postupak se može nastaviti čak i ako žrtva povuče svoju izjavu ili pritužbu;

- izmjena protokola o postupanju sa žrtvama nasilja u porodici na način da se „nasilnik u porodici udaljava iz porodice“ kroz primjenu mjera „udaljene iz kuće“, „zabranu prilaska žrtvi“ i „zabranu uhođenja žrtve“;

- procesne mjere zaštite: psihološka podrška žrtvi svjedoku, čitanje iskaza žrtve u toku postupka i zaštita identiteta žrtve (anonimizacija). Zapisnici o iskazima svjedoka datim pred tužiocem ili ovlaštenim službenim licem, po pravilima zakona o krivičnom postupku, mogu se uvrstiti u dokazni materijal, pa će ih sud cijeniti u sklopu iskaza tog svjedoka i ostalih provedenih dokaza. Time se stvara mogućnost da sud kao istinitu prihvati upravo onu izjavu koju je svjedok dao pred tužiocem ili ovlaštenim službenim licem, bez obzira na to što je eventualno kasnije pred sudom promijenio iskaz;

- pravna pomoć i zastupanje;

-pravo na naknadu štete od države kroz usvajanje zakona o naknadi štete za žrtve krivičnih djela i formiranje fonda za naknadu štete od države za žrtve krivičnih djela;

-zaštita od sekundarne viktimizacije.

6.3. Implementacija odredbi Istanbulske konvencije

Ova implementacija obuhvata i:

- formiranje centara za žene žrtve nasilja¹⁹³ i

- pravo na pristup službama za potporu žrtvama.

Uslovljavanje pristupa žrtvama nasilja u porodici mjerama zaštite i pravnom zaštitom obaveze svjedočenja, bez koje nema progona počinitelaca nasilja u porodici - suprotno je i Istanbulskoj konvenciji i Evropskoj preporuci (PUP, 2012) i predstavlja sekundarnu viktimizaciju žrtava.

6.4. Mjere prevencije

Prvi vid prevencije je reforma krivičnog zakonodavstva u skladu sa naboljim međunarodnim normama i standardima. Drugi vid prevencije je edukacija o primarnoj i sekundarnoj viktimizaciji žrtava nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini u državnim službama (posebno policijskim i pravosudnim) osoba sa nedovoljno znanja i neposjedovanja posebnih vještina u kontekstu realizacije predviđenih mjera pravne zaštite žrtava nasilja u porodici. Svrishodno, redovno i sistematično prikupljanje podataka je važno za razvoj efektivnih politika za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

Literatura

Adžajlić-Dedović, A., Angeleski, M., Čekić, E., Simović, M. M., Butorac, K., Topić, Ž., Humček, S., Madeško, B., Taso-Deljković, A. Andrić, D., *Forenzička viktimologija i psihologija*, Banja Luka, 2021.

Adžajlić-Dedović, A., Simović, M. M., Angeleski, M., Butorac, K., Čekić, E., Simović, M. M., Topić, Ž., Humček, S., Madeško, B., Taso-Deljković, A. Andrić, D., *Forensic victimology and psihology*, Banja Luka, 2021.

Barnidge, R.P., „The Due Diligence Principle Under International Law“, *International Community Law Review*, vol. 8, no. 1, 2006.

¹⁹³ Prema članu 25 Istanbulske konvencije (potpora žrtvama seksualnog nasilja), stranke će preduzeti potrebne zakonodavne ili druge mjere kako bi osigurale osnivanje dovoljnog broja odgovarajućih, lako dostupnih kriznih centara za žrtve silovanja ili seksualnog nasilja - radi osiguravanja medicinskih i forenzičkih pregleda, potpore za doživljenu traumu i savjetovanje žrtava.

Bašić-Tomić, A. et.all., *Priručnik za razumijevanje nasilja u porodici i nasilja prema ženama sa smjernicama za ophođenje*, Fondacija Udružene žene Banja Luka i Udruženje žena sa invaliditetom Nika, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Banja Luka, 2019.

Bjeljac, R. et.all., *Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH*, DCAF, Sarajevo, 2014.

Frederick, L., „Questions about family court domestic violence screening and assessment“, *Family Court Review*, 46, 2008.

Laing, L., „Secondary victimization: domestic violence survivors navigating the family law system“, *Violence against women*, vol. 23, 11, 2016.

Hagemann-White, C., Mlinarević G., *Prikupljanje administrativnih podataka o nasilju nad ženama i nasilju u porodici u Bosni i Hercegovini, prema standardima Istanbulske konvencije*, Vijeće Evrope, 2019.

Kaspiew, R., Gray, M., Weston, R., Moloney, L., Hand, K., Qu, L., „Family violence: Key findings from the evaluation of the 2006 family law reforms“, *Family Matters*, 85, 2010.

Milić, A., Krunić, S., Milinović, J., *Sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici u Republici Srpskoj: priručnik za postupanje subjekata zaštite*, Banja Luka, Gender centar - Centar za jednakost i ravnopravnost polova Vlade Republike Srpske, 2009.

Mujezinović, J., Ivić, G., Žigić, R., *Multisektorska saradnja u sprečavanju nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini*, Fondacija „Lara“, Vive žene, Sigurna mreža Bosne i Hercegovine, 2018.

Mušić, S., „Nasilje u porodici kroz pravni okvir u Bosni i Hercegovini“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, broj XXVI, 2018.

Nikolić-Ristanović, V., Dokmanović, M., *Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primjena na Zapadnom Balkanu*, Prometej, Beograd, 2006.

Protokol intervencija u slučajevima nasilja u porodici za Tuzlanski kanton, Vive žene, Tuzla, 2009.

Rivera, E. A., Sullivan, C. M., Zeoli, A. M., „Secondary victimization of abused mothers by family court mediators“, *Feminist Criminology*, 7, 2012.

Simović, N.M., Adžajlić-Dedović, A., Simović, M.M., Simović, M.V., Angeleski, M. *Kritička viktinologija o žrtvi, mitu i korupciji*, Banja Luka, 2021.

Simović, N.M., Adžajlić-Dedović, A., Velić, L., Sofradžija, H., Simović, M.M., Humačkić, T., Buljubašić, M., Hunček, H., Madeško, B., Čengić, A., *Viktinologija o žrtvama prirodnih katastrofa i zaštiti životne sredine u Bosni i Hercegovini*, Banja Luka, 2021.

Sullivan, P., Knutson J., „Maltreatment and disabilities: a population-based epidemiological study“, *Child abuse & neglect*, volume 24, issue 10, 2000.

Tomić, Z., *Krivično pravo II, Posebni dio, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2005.

Traljić, N., Bubić S., *Bračno pravo, Prvo izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

Tulumović, M., „Krivično djelo nasilja u porodici u praksi općinskih sudova Tuzlanskog kantona“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, godina IV, broj 1, 2018.

Tulumović, M., Velić, L., *Procesuiranje počinitelja krivičnog djela nasilja u porodici pred nadležnim sudovima u Bosni i Hercegovini*, *Analiz Pravnog fakulteta*, Zenica, broj 23, 2019.

Vešović, M., „Nasilje u partnerskim odnosima i porodici i krivično zakonodavstvu Srbije“, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Institut za kriminologiju i krivično pravo, Beograd, broj 2-3, 2015.

SECONDARY VICTIMIZATION OF VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Azra Adajlić-Dedović,

Full professor of Faculty of Criminalistics, Criminology and Security Studies of the University of Sarajevo

Marina M. Simović,

secretary of the Ombudsman for children of the Republika Srpska and associate professor at the Faculty of law of University „Apeiron“ in Banja Luka

Abstract: *The paper deals with some issues of reform of the system of protection of victims of criminal offenses and especially victims of domestic violence in Bosnia and Herzegovina, in the context of consistent implementation of both the Istanbul Convention and the 2012 European Union Recommendation on minimum protection, support and assistance to victims of crime (PUP, 2012). The starting point are researches that had found that victims of domestic violence in Bosnia and Herzegovina were denied access to justice. Namely, after filing a report on domestic violence, the police can but is not obliged to inform the prosecutor about it - until it gathers enough evidence and assesses that it is a criminal offense. Secondary victimization of victims of domestic violence in Bosnia and Herzegovina is also done through misclassification of domestic violence as a misdemeanor, and not as criminal offense, but also through failure to conduct a criminal investigation in accordance with the law. Marginalization of victims of domestic violence is done through mild punishment of the perpetrators, and through denial of the victim's right to restitution.*

The victim of domestic violence has the right to be taken care of in a safe house in order to ensure his physical protection and exercise his rights and interests, which may be his secondary re-victimization. In this regard, the victim did not violate the law, but the abuser who should be “removed from the family home” because he endangered the safety or psychophysical integrity of his family members. Therefore, the abuser should be imposed a measure prohibiting approach to the victim, until the verdict is pronounced, but also measures of psychosocial treatment, and, depending on the circumstances of the case, treatment for addiction such as alcohol, drugs and similar.

Key words: *domestic violence, secondary victimization, Istanbul Convention, compensation, justice for victims.*

DECA ŽRTVE MASOVNIH UBISTAVA

Prof. dr Zorica Mršević
Fakultet za evropske pravno političke studije, Novi Sad¹⁹⁴

Apstrakt. U ovom radu biće zastupan pristup paralelne analize dve osnovne kategorije dece kao žrtava masovnih ubica. Prvi i najbrojniji tip dece žrtava su školskog uzrasta, nesrodnih sa ubicom, koja stradaju u oružanim/bombaškim napadima na škole. Dešavaju se najčešće u Americi, sporadično i u Evropi, a od zemalja trećeg sveta, najviše u Nigeriji. U Srbiji deca stradaju u masovnim ubistvima članova porodice, uglavnom primarno motivisana femicidom. U većini slučajeva su u srodstvu sa ubicom i/ili ubijenom a stradaju najviše zato što su se našla na mestu masakra. Inovativnost našeg pristupa se sastoji u činjenici da se ove dve kategorije dece žrtava masovnih ubistva retko ili gotovo nigde ne stavljaju u istu komparativnu ravan, jer se smatraju dijametralno različitim. Upravo to je cilj ovog rada, da polazeći od razlika, prilikom analiziranja domaćih i inostranih slučajeva masovnih ubistava dece, ukaže i na postojanje sličnosti ova dva tipa, koja može da se vidi u hegemonističkom tipu maskuliniteta kao karakternom profilu masovnog ubice oba tipa. U zaključku se navode reakcije na slučajeve masovnih ubistava dece, a u cilju doprinosa promišljanju mogućih strategija predviđanja i odbrane. Ta borba je svuda trajna i zahteva realizam i postojanost, odlučnost i meru.

Ključne reči: masakri dece, školska masovna ubistva, porodična masovna ubistva, iznenadnost i kratkotrajnost ubistava, hegemonistički maskulinitet ubice, adekvatne mere

UVOD

Masovna ubistva su ubistva tri i više osoba na istom mestu, bez pauza, tj. perioda „hlađenja“ između pojedinačnih ubistava. Masovna ubistva dece dešavaju se u američkim školama, evropskim znatno ređe (navode se u tekstu primeri iz Finske, Nemačke, Rusije). U poslednje vreme masovnošću dečjih žrtava ističu se masovna ubistva povezana sa otmicama školske dece u Nigeriji (vrlo slično u Avganistanu). Iako masovna ubistva ni dece, ni odraslih, nisu ni česta, a ni tipična pojava za Srbiju i okolne zemlje regiona, dovoljno se frekventno dešavaju i dovoljno su zastrašujuća po posledicama i brutalnoj rešenosti ubica da ostvare planirano, da bi bila zanemarena. Deca žrtve masovnih ubica stradaju u Srbiji u tzv. porodičnim ubistvima, primarno femicidno motivisanim i izvršenim. Osnovnu podudarnost sa školskim masovnim ubistvima, čini karakterna pripadnost masovnog ubice koji je hegemonistički tip muškaraca (Mršević, 2013, str. 29-39), koji se ponaša kao gospodar života i smrti svih u okolini, u uverenju da ima „legitimno“ pravo na kažnjavanje i egzekuciju „krivaca“. Ubistvima prethode konfliktna situacija, koje ubice nisu u stanju da racionalizuju i reše na nenasilan način. Masovne ubice obe kategorije dece ubijaju odjednom, nasilno ispoljavajući svoj ubilački bes u, za žrtve, neočekivanim momentima. Usled iznenadnosti i kratkotrajnosti izvršenja, žrtve nemaju mnogo (ili uopšte) mogućnosti ni vremena da se spasu, pobegnu, odbrane, sakriju. I jednom i drugom tipu masovnih ubistava dece pogoduje društveni kontekst u kome postoji visoko tolerisan nasilnički model rešavanja konflikata uopšte. (Mršević, 2014a, str. 20) I porodične kao i školske ubice najčešće i sami

¹⁹⁴ zorica.mrsevic@gmail.com

gube život posle izvršenog masakra, obično tako što izvrše samoubistvo nakon izvršenih ubistava ili gube život u sukobu sa snagama reda.

DECA ŽRTVE ŠKOLSKIH MASOVNIH UBICA

Masovna ubistva u školskim ustanovama po svojoj klasifikacionoj pripadnosti pripadaju u više kategorija. Pre svega, masovna ubistva čine posebnu kategoriju ubistava, po Mendorfovoj klasifikaciji (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2012, str. 111), sa čime se u potpunosti slažemo, jer su specifična po više kriterijuma i osnova, što ih izdvaja iz drugih vrsta ubistava. Po kriterijumu podele žrtava (prema Mendelsonu) masovna ubistva se svrstavaju u kategoriju sa potpuno nedužnim žrtvama. Sve masovne ubice, pa i oni koji ubijaju u školskim institucijama, ubijaju u stanju specifičnog očajanja, ispoljavajući svoj bes i dugotrajno skupljen osećaj nemoći. Uglavnom ne poznaju svoje žrtve lično, ubijaju nasumično svakog ko im se našao u vidokrugu grupe odabrane za ubijanje, uz prisustvo visokog nivoa hostiliteta prema školskom ambijentu i svim osobama koji se u njemu kreću, nastojeći da ubiju što veći broj osoba. Na osnovu toga, uočavaju se sličnosti, zajednički elementi sa nekim drugim kategorijama ubistava. Pre svega, oni spadaju u ubistva na podmukao način, jer ubice delaju sa zlom namerom, prikriveno i lukavo u pripremnom periodu i ubijaju u momentu i na mestu kada žrtve to ne očekuju, postajući lake mete u situaciji sopstvene bespomoćnosti. Takođe, masovna ubistva u školskim institucijama spadaju u kategoriju ubistva iz bezobzirne osvete ili drugih niskih pobuda (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2012, str. 110) imajući u vidu najčešće prisutnu osvetoljubivost zbog školskih neuspeha ili drugih nekadašnjih komunikacionih problema u školskom ambijentu.

Najčešće je prisutna iracionalna osveta kao snažan motivator masovnih ubica. Egzekucija je najčešći vid izvršenja masovnog ubistva, kao vrsta kažnjavanja ljudi koje ubica smatra krivim, iako paradoksalno, po pravilu ih lično ne poznaje. U svojim ubilačkim pohodima uglavnom im je cilj konkretna grupa ljudi za koje misle da su razlog njihove isključenosti/napuštenosti. Za svoje neuspehe krive druge, osećaju se isključeno iz grupe kojoj žele da pripadaju i zbog toga razvijaju iracionalnu mržnju prema ljudima koji toj grupi pripadaju. Masovni ubica ubija kako bi se osvetio nekom za doživljeno poniženje za koje smatra da je zaslužna osoba koju ubija. On odbacuje svaku ličnu odgovornost i svu krivicu svaljuje na žrtve, institucije, školski sistem. Motiv masovnog ubice je gotovo uvek snažna mržnja, iracionalna osveta, izvršenje „pravde“, opomena „krivcima“, „kazna“ pojedincima. (Mršević, 2014b, str. 146).

Masovne ubice u školskim ustanovama su isključivo muškarci koji najčešće ubijaju iz vatrenog oružja u nastojanju da ubiju što više osoba. Nije poznato da ovaj tip masovnog ubistva vrše osobe ženskog pola ma kog uzrasta, ma gde u svetu. Ubice su mladi, ne retko i sami još tinejdžeri, ili u ranim dvadesetim godina, ređe stariji. Adolescenti kao masovne ubice često imaju dugotrajne pripreme za zločin, a takođe često najavljuju akciju, mnogo pre nego što će napasti. Masovno ubijanje traje relativno kratko, do par sati. Završava se najčešće gubitkom života masovnog ubice, bilo da izvrši samoubistvo, bilo da strada u okršaju sa policijom.

Iako medijski izveštaji obično navode da se radi o nejasnim motivima, ovde se ni u kom slučaju ne radi o kategoriji tzv. ubistava bez motiva. Motivi naravno, redovno postoje i vrlo su tipični, a nejasnost se navodi najčešće zato što naše uobičajeno poimanje racionalne motivacije teško prihvata kao motive ono što je zaista motivisalo mlade masovne ubice. Teško je naime, racionalno objasniti razloge koji navode mlade ljude da “odjednom počnu da pucaju na druge”. To može biti bes i osećaj bespomoćnosti zbog toga što su i sami žrtve fizičkog i verbalnog nasilja od strane svojih vršnjaka, emocionalne i druge traume koje su doživeli u porodici ili društvu, kao i duševna bolest. Međutim, nijedan od navedenih razloga nikada nije jedini koji dovodi do tragedije (Milević, 2007). Opis jednog masovnog ubice može da se uzme kao ilustrativna paradigma: „...bio teško frustriran i sin jedinac, koji nije položio maturu, iz dobro stojeće porodice, mladić vičan rukovanju oružjem, pošto je njegov otac legalno posedovao 16 komada vatrenog oružja. Mladić nikada ni u jednoj formi nije upadao u oči, očito, imao dupli identitet“. Neki od njih su ispoljavali nestrpljivost, razdražljivost, tipične školske frustracije su za neke neodoljiv poziv za vršenje zločina, nasilja. Ne retko su osobe kojima nedostaje samokontrola i istrajnost, imaju nestabilne sve životne situacije, porodične odnose, prijateljstva i poslovne perspektive, usled čega se kao reakcija javlja identifikacija sa zločincem, koncept o sebi kao kriminalcu.

Najčešće su u pitanju školske frustracije, onim što su mlade masovne ubice doživeli kao teške školske nepravde tokom nastavnih ili vannastavnih aktivnosti od strane profesora, školskih uprava ili

školskog osoblja, kao i neprihvatanje, potcenjivanje, pa i vršnjačko nasilje od strane učeničke sredine. A ne retko se javljaju u kombinaciji oba izvora frustracija. Sve to ih navodi na zaključak da će se slično samo ponavljati u njihovom daljem životu u kome oni jednostavno neće imati šanse na normalno profesionalno i privatno funkcionisanje i prihvaćenost. Neshvatanje tih motiva od strane javnog mnjenja je bazirano na jednostavnoj činjenici da su mnogi u obrazovnim institucijama doživeli slične situacije kao redovni deo odrastanja i školovanja, od manjih i većih nepravdi do nasilja različitih razmera, pa ipak nisu postali nasilnici ni u najmanjoj meri, još manje kriminalci, a svakako ne masovne ubice.

DECA ŽRTVE MASOVNIH UBICA U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

„Najteže je razumeti zašto deca ubijaju decu.“ (M.B., 2016)¹⁹⁵

Nigde na svetu nema tako mnogo masakara u školama kao u Sjedinjenim Američkim Državama. Masakr u školi Kolumbajn je simbol tog besmislenog ubijanja (El, 2019). U srednjoj školi Kolumbajn u mestu Litlton u Koloradu, dva učenika, Erik Haris (18) i Dilan Klibold (17), su 20. aprila 1999. napali učenike i osoblje, ubivši 12 učenika i jednog nastavnika i ranivši 21 učenika uz još troje koji su povređeni prilikom pokušaja bega iz škole. Napadači su nakon toga izvršili samoubistvo. Njihov složeni i planirani napad je pre otvaranja vatre na žrtve, uključivao postavljanje bombe da se odvuče pažnja vatrogascima i školskom obezbeđenju, boce sa propanom pretvorene u bombu smeštenu u školskoj menzi, 99 eksplozivnih naprava i podmetanje bombi u automobile. To je bio najsmrtonosniji napad ikada izvršen u američkoj srednjoj školi sve do masakra u Stounmen Daglas srednjoj školi 14. februara 2018. On još uvek važi kao drugi najveći napad u istoriji američkih srednjih škola. Zločin je inspirisao brojna umetničkih dela, dokumentarni film “Kuglanje za Kolumbajn” Majkla Mura koji je nagrađen Oskarom, a termin ”Kolumbajn“ je postao sleng za školske masakre. Za ubice se pretpostavlja da su izvršili ovu radnju zbog zlostavljanja u školi. Erik je imao problema sa depresijom i samopovređivanjem, i često je pisao u dnevnik kako se oseća. Bio je dosta stidljiv i povučen. U Kolumbajnu su ga zlostavljali. Dilan je imao problema sa besom, išao je kod psihologa i uzimao je lekove, bio je zlostavljan od strane učenika. Na sajtovima su otvoreno zagovarali o mržnji prema ljudima iz njihovog susedstva i sveta u celini.

Čarls Roberts (32) upada u školu u jednoj od zajednica hrišćana Amiša, u selu Peredajs u Pensilvaniji, 2. oktobra 2007, ubija četiri devojčice i pomoćnicu učiteljice i teško ranjava šest učenica (Milević, 2007).

U osnovnoj školi u mestu Sendi Huk kod Njutauna, 15. decembra 2012, dvadesetogodišnji Adam Lanca je ubio 26 osoba (među njima i svoju majku, nastavnicu u toj školi), od toga dvadesetoro dece starosti od šest i sedam godina, posle čega je izvršio samoubistvo (Planeta, 2012). Škola je imala obezbeđenje, ali je Lanca obučen u vojničku uniformu sa zaštitnim prslukom i maskom, noseći pušku i dva pištolja probio put do prizemlja škole. Adam je bio usamljenik, patio je od autizma, odnosno od Aspegerovog sindroma i imao je problema u socijalnoj interakciji (r.s.v., 2012). Bio je osobenjak, anksiozan, nije mogao da spava, bio je uznemiren, nesposoban da se koncentriše, da uči, čudno je hodao, izbegavao je kontakt očima (Njujorker/M.A., 2014).

Napadač Kristofer Harper-Merser (26) koji je u martu 2015. ubio devet ljudi u koledžu Ampkua u gradu Rozeburg u Oregonu, izvršio je samoubistvo nakon obračuna sa policijom. Kod sebe je imao legalno kupljeno oružje, šest pištolja, pancir i pet okvira s mecima. Jednostavno je ušetao u svoju bivšu učionicu, ubio profesora pucnjem u glavu, a zatim naredio učenicima da ustanu i kažu da li su hrišćani, a potom pucao u njih. Ostalo je zabeleženo da je pre masakra pokušao da se upiše na privatnu akademiju za obuku vatrenim oružjem, ali je odbijen. U američku vojsku prijavio se 2008, ali je otpušten posle mesec dana. Sebe je identifikovao kao osobu mešane rase, ali je ostavljao poruke mržnje i netrpeljivosti prema Afroamerikancima (Tanjug, 2015).

¹⁹⁵ Ta rečenica se nalazi uklesana na spomeniku koji je podignut nakon jedne od najvećih školskih masakara koji se desio u američkoj srednjoj školi Kolumbajn.

Dvadesetogodišnji Nikolas Kruz je u februaru 2017. ušao u srednju školu „Mardžori Stounmen Daglas“ u Parklendu na Floridi i automatskom puškom ubio 17 učenika i nastavnika.

U napadu na srednju školu u Santa Feu u Teksasu, u maju 2018, najmanje osam učenika je ubijeno, povređeno je njih 10, a napadač Dimitrios Pagurtis (17) je uhapšen. Među stradalima su i učenici i zaposleni. Policija je na nekoliko mesta u i oko škole pronašla eksploziv (BBC, 2018).

DECA ŽRTVE MASOVNIH UBICA U EVROPSKIM ŠKOLAMA

Finska

Škole u finskim mestima Jokela i Kauhajoki primeri su ubijanja dece od strane mladih masovnih ubica. Finska je, inače među zemljama sa najviše izdatih dozvola za posedovanje oružja, tako da je prema studiji Ženevskog instituta za međunarodne studije treća na svetu, posle SAD i Jemena.

Jokela. Pet dečaka, dve devojčice i direktorka škole su ubijeni, 7. novembra 2007. u srednjoj školi „Jokela“ u mestu Tusula, 50 kilometara udaljeno severno od Helsinkija. Napadač je bio naoružani 18-godišnjak, učenik te škole, koji se po izvršenom masakru ubio. Pucnjava se dogodila nakon što je na internet-sajtu „JuTjub“ postavljen video-snimak na kojem je najavljen masakr, pod nazivom „Masakr u srednjoj školi 'Jokela' - 7. novembra 2007.“, a postavio ga je korisnik koji se predstavio kao Šturmgajst89 - na nemačkom olujni duh (Tanjug, 2007).

Kauhajoki. Jedanaest učenika je ubijeno, a na desetine ranjeno 27. septembra 2008, u pucnjavi u srednjoj trgovačkoj školi u mestu Kauhajoki na zapadu Finske. Napadač Mati Juhani Sari, inače učenik druge godine kulinarstva u ovoj stručnoj školi, izvršio je samoubistvo. Pretragom sajta „JuTjub“ pronađena su četiri video-snimka na kojima „gospodin Sari“, kako sebe naziva, izjavljuje da ima 22 godine i da živi u Kauhajokiju. Na snimcima od 20 do 32 sekunde vidi se muškarac obučen u crno kako puca iz pištolja, uz tekst: „I iznenada bi rat i majke vrištaše. Za osvetu i odmazdu, za još jedan rat.“ (N.R., 2008).

Rusija

U osnovnoj školi u Kazanju, glavnom gradu ruske republike Tatarstan, stradalo je u maju 2020. sedmoro učenika osmog razreda, četiri dečaka i tri devojčice, i takođe dvoje nastavnika, žena i muškarac, dok je oko 20 ranjeno. Napadač je identifikovan kao 19-ogodišnji bivši učenik škole koji je zadržan u pritvoru (Kručinin, 2021).

Škotska

Damblejn. 13. mart 1996. - Bivši vlasnik lokalne radnje i vođa izviđača Tomas Hamilton (43) seče telefonske žice i upada u salu za fizičko osnovne škole u škotskom mestu Danblejn i počinje da puca na decu. Pre nego što je presudio sebi, Hamilton je ubio šesnaestoro dece i njihovu učiteljicu. Ovaj masakr skrenuo je pažnju na preživele¹⁹⁶ jer neki ne uspevaju da prevaziđu traumu, dok retki, poput Endija Mareja, u potpunosti u tome uspeju. On je sa osam godina preživeo masakr u ovoj osnovnoj školi, da bi već sa 17 godina osvojio US open u juniorskoj konkurenciji, dostižući kasnije i sam teniski svetski vrh.

Nemačka

Erfurt. Broj i identitet žrtava izaziva šok: u napadu u jednoj srednjoj školi u Erfurtu, u aprilu 2002 godine, poginulo je 18 osoba, nastavnika i učenika oba pola. Napadač 19-godišnji bivši učenik Robert Štajnhofzer (19) koji je nedavno izbačen iz te srednje škole, izvršio je samoubistvo posle masakra (Braude, 2002).

¹⁹⁶ Retko ko se zapita šta se dogodilo sa preživelim, da li su u stanju da nastave koliko-toliko normalan život? Mnogima su bile potrebne godine da makar privremeno i delimično potisnu sećanja; neki nisu uspeali da se izbore sa preživljenim – odali su se piću, drogama ili su čak podigli ruku na sebe. Većina ipak uspeva da pronađe svoj put u životu, poput tenisera Endija Mareja.

Vinenden. Broj žrtava pučnjave 11. marta 2009, u srednjoj školi u nemačkom gradu Vinenden dostigao je 16 (RTS, 2009). Živote su izgubili učenici, profesori, slučajni prolaznici, i na kraju, napadač. Ubica identifikovan kao sedamnaestogodišnji Tim Krečmer je pod punom borbenom opremom, upao u srednju školu "Albertvil" u Vinendenu pucajući na svakoga ko mu se našao na putu u školi pri čemu je odmah usmrtio deset učenika i tri nastavnika, kao i jednu osobu u susednoj klinici. Veći broj ljudi je, takođe, ranjen, među kojima su i dva teško povređena policajca.

DECA ŽRTVE MASOVNIH UBICA U ŠKOLAMA TREĆEG SVETA

Nigerija

Počelo je s otmicom u ubijanjem učenica. Oko 100 od ukupno 270 učenica kojih je Boko Haram oteo 2014. u gradu Chiboku i dalje su u zatočeništvu. I to i sva kasnija ubistva školske dece, motivisana su finansijskim momentom, omogućena situacijom političke nestabilnosti i dezorganizovanosti, dodatno podstaknuta religijskim fanatizmom.

Uzimanje dece taoca sve je rasprostranjeniji "posao" u toj zemlji. Između 2011. i 2020. Nigerijci platili najmanje 18 miliona dolara za oslobađanje otetih građana. Šezdeset posto tog iznosa potrošeno je u drugoj polovini tog razdoblja, što znači da se problem intenzivira. Masovna ubistva, seksualno nasilje i masovne otmice učenika radi otkupnine naglo su porasli, na šta ukazuje i hronologija učestalosti nedavnih akcija:

- 1. maja 2020, spasavanje 317 učenica otetih iz internata u severozapadnoj državi Zamfara.
- Decembra 2020, napad na školu u severozapadnoj saveznoj državi Katsini i otmica 350 dečaka, kasnije oslobođenih.
- 11. decembra 2020, porodicama su se vratila 344 dečaka oteta na severoistoku Nigerije.
- 20. decembra 2020, naoružani napadači oteli su u Dandumeu više od 80 učenika islamske škole u severozapadnoj državi Kacina dva dana nakon što je pušteno na slobodu 344 učenika, koji su kidnapovani u istoj oblasti 11. decembra.
- 17. februara 2021, naoružani napadači oteli srednjoškolce u okrugu Kagara.
- 30. maja 2021, desio se najgori incident ove godine, u vladinoj srednjoj školi Džangebe za devojke u februaru, je oteto i kasnije pušteno 279 devojčica.
- 31. maja 2021, kidnapovano više od 200 učenika: ima i poginulih. Veliki broj učenika je otet u islamskoj školi Salihu Tanko u Rafi, u severnoj centralnoj državi Niger.
- 17. juna 2021, naoružani muškarci ubili su čuvara škole i oteli učenike u nigerijskoj državi Kebi. Broj otetih nije poznat. Napad se dogodio na Federalnom vladinom koledžu u Birnin Jauri.

Mnoge škole su prisiljene na zatvaranje zbog čestih incidenata. Do masovnih ubistava učenika oba pola u nigerijskim školama dolazi zajedno sa njihovim otmicama. Otmice se dešavaju uglavnom radi otkupnine, i one su primarni motiv tih akcija. Ubistva dece se dešavaju u toku bezobzirnog izvođenja akcija otmica, napuštanje lica mesta sa otehim učenicima, skrivanja, sprečavanja bekstva otete dece, srečavanja njihovog oslobađanja, kao i sukoba sa snagama bezbednosti i drugim naoružanim formacijama koji pokušavaju da oslobode otetu decu.

Na severu Nigerije je aktivna naoružana skupina Boko Haram, ali otmice sprovode i druge naoružane skupine, većinom radi otkupnine. Izvršiocima su muškarci, pripadnici različitih naoružanih bandi, "razbojnici" kako ih najčešće nazivaju nigerijski i svetski mediji. Nije poznato da su sa njima ikada učestvovali i žene, kao saizvršiteljke u otmicama, ubistvima otete dece i kasnijim sukobima sa vlastima. Pretpostavlja se da one mogu da se jave eventualno u ulogama jatakovanja i logističkog održavanja logora u kojima borave otmičari i oteta deca.

Oteta i ubijena deca mogu da budu oba pola, i ženskog i muškog, jer se otmice i napadi dešavaju na srednjoškolske ustanove za učenike oba pola. U svakom slučaju radi se o stotinama otetih učenika, desetinama njih koji su u tim akcijama izgubili živote, i takođe desetinama onih kojima se zauvek gubi svaki trag.

Otmice učenika u Nigeriji prvi put su izvele džihadističke grupe Boko Haram i takozvana Islamska država iz provincije zapadne Afrike, ali taktiku su sada usvojili i drugi militanti što je postalo politički problem za građane. Mnogi od napadača su etnički Fulanci, koji su počeli da se organizuju zbog kopnenog sukoba između stočara Fulanija i poljoprivrednika različitih etničkih grupa širom

Nigerije. Predsednik Buhari se zbog povećanog nasilja nad školskom decom suočava sa sve više kritika. On je, sa svoje strane prebacio odgovornost na lokalne vlasti, pozivajući vlade nigerijskih država da „preispitaju svoju politiku nagrađivanja razbojnika novcem i vozilima“, upozoravajući ih da bi se ta politika mogla katastrofalno vratiti poput „bumeranga“ (Radio Slobodna Evropa, 2021). Ministar odbrane Nigerije nedavno uputio poruku zajednicama koje su pretrpele napade naoružanih razbojnika rekavši im da treba da se sami brane, a ne da čekaju da budu pogubljeni „kao pilići“.¹⁹⁷

Lokalni mediji ponekad izveštavaju o naporima civilnih grupa da zaštite svoja naselja, naoružani uglavnom mačetama i palicama. Ali, ovo oružje nije adekvatno za vatrenu moć napadača, koji bez obzira na zakonske zabrane, uspevaju da se ilegalno naoružaju. Predsednik Buhari pre dve godine je u potpunosti zabranio izdavanje oružanih dozvola. Taj potez je prema mnogima, bio odgovor na rastuću nesigurnost u zemlji i strahove od nekontrolisanog krvoprolića. Osim otmica političara, privrednika i učenika na severu Nigerije, koji obično budu pušteni posle plaćanja otkupnine, ostale nigerijske regije suočavaju se s mnoštvom sigurnosnih problema poput napada militantnog Boko Harama, sukoba poljoprivrednika i stočara, otmica, piratstva i oružanih pljački. Razbojnici su shvatili da vlasti ne mogu zaštititi narod, rekao je Isa Sanusi, predstavnik organizacije Amnesty internešenl (*Amnesty International*) u glavnom gradu Nigerije Abudži. Dodaje kako su škole češće mete, jer su obično slabije zaštićene, otmicom dece se dobija svetski publicitet, a vlade uvek traže brz način da ih spasu, obično otkupninom.

Karakteristike nigerijskih masovnih ubistava dece školskog uzrasta, po kojima se razlikuju od svih drugih sličnih pojava u svetu, je znatna brojnost žrtava koja prelazi trocifrene iznose, brutalnost otmičara i ubica i njihova spremnost da ostave ogroman broj žrtava prilikom realizacije otmica, nemoć regularnih organa vlasti da spreče otmice i ubistva dece i zaštite školske objekte od napada, prisustvo seksualnog nasilja, prisustvo religijskog motivacionog momenta ekstremno islamističkog tipa pored preovlađujućeg materijalnog interesa da se otmicama dece iznudi otkupnina, tj. ostvari znatna nezakonita imovinskoppravna korist.

Avganistan

Dok su pregovori, započeli u septembru 2020. u Kataru između avganistanskih vlasti i talibana u zastoju, napadi na civile su nastavljani. U maju 2021. izvršen je bombaški napad na školu za devojčice Sajed al-Šuhada u većinski šiitskom kvartu Kabula, automobilom koji je eksplodirao ispred škole dok su još dve bombe eksplodirale kada su uspaničeni đaci izleteli napollje. Stradalo je najmanje 58 osoba, gde su svi, osim njih sedam ili osam, bili učenice koje su se kući vraćale nakon završetka škole. Napad se desio u kvartu Dašt-e-Barši, nastanjenom šiitima koji su često meta napada islamističkih sunitiskih grupa (Beta/AFP, Hina/Reuters, 2021).

DECA ŽRTVE MASOVNIH PORODIČNIH UBICA U SRBIJI

Masovna ubistava u Srbiji su porodična masovna ubistva, koja se dešavaju jednom u dve do tri godine i najčešće sadrže elemente porodičnog femicida. Iako nemaju decu za prioritetni cilj, deca takođe gube život od strane masovnih ubica koji primarno ubijaju svoje partnerke/supruge kao i druge članove porodice, da bi zaslepljeni ubilačkim besom, nastavili sa ubijanjem i dece i drugih osoba koje su se našle u blizini. Dominantna karakterna osobina ovih masovnih ubica je hegemonistički maskulinitet (Mršević, 2019, str. 144 -150).

* *Leskovac* - Dragan Čedić iz Leskovca je 27. jula 2002, iz automatske puške, zbog „neraščišćenih bračnih odnosa i ljubomore“, ubio sedmoro ljudi, a teško ranio četvoro. Telo Dragana Čedića, policija je pronašla mesec dana posle masakra, u obližnjoj šumi. Obdukcijom je utvrđeno da je reč o samoubistvu (E.V.N., 2013).

* *Horgoš* - Krajem januara 2005, dogodilo se ubistvo šestočlane porodice Salma u Horgošu. Trgovac Nandor Salma, njegovi otac Janoš i majka Jolika, supruga Neli i dvoje maloletne dece nađeni su mrtvi u porodičnoj kući, dok su u susednoj, pronađena beživotna tela njegovih roditelja, koji su živeli u

¹⁹⁷ Mnogi Nigerijci proizvode vlastitu električnu energiju, pumpaju vlastitu vodu, organizuju privatne škole za svoju decu i slično. Mnogi bi se takođe rado branili od naoružanih napadača, ali prema sadašnjim nigerijskim zakonima, kupovina oružja nije dozvoljena.

odvojenom domaćinstvu. Ubica ili ubice nisu do danas pronađene, tako da se ne zna da li se radilo o masovnom ubistvu ubice, iz ili izvan porodice (E.V.N., 2013).

* *Jabukovac (Beta, 2009)* - Nikola Radosavljević (38), iz sela Jabukovac kod Negotina, svojevremeno je „bio na ratištu“ i imao „manjih psihičkih problema“ (bolovao od akutne paranoidne psihoze), kako su ga opisivale komšije, 27. jula 2007. „iz čista mira“, iz lovačke puške, ubio je devet ljudi i teško ranio dve osobe. Radosavljević je oko 17 časova pretukao svoju suprugu, a zatim je skočio u bunar s namerom da izvrši samoubistvo. Međutim, njegov komšija ga je izvukao iz bunara i pružio mu pomoć. Posle nekoliko minuta, Radosavljević je otišao do svoje kuće i uzeo pušku. Uputio se prema selu i ubio četiri žene (starosti od 37 do 75), četiri muškarca (22 do 57) i jedno dete, Srđana Bađikića (15). Ovaj masovni ubica, na glavnom pretresu u Okružnom sudu u Negotinu oslobođen je krivice, jer je tim veštaka neuropsihijataru KPZ Beograd utvrdio da je on u momentu izvršenja dela bio neuračunljiv.

* *Masakr Velika Ivanča kod Mladenovca* - Ljubiša Bogdanović u aprilu 2013, ubio 13 osoba, što je jedno je od najvećih masovnih ubistava ne samo u Srbiji već i u svetu u poslednjih 15 godina (Karović, 2013). Ljubiša B. (60) ubio je šest muškaraca, šest žena i jedno dvogodišnje dete, a masakr je započeo ubistvom svoga sina.

* *Mol*, opština Ada (Novosti, 2016) - Bane Jovanović je ubio nevenčanu suprugu koja ga je napustila i koja je bila njegova prva meta, ispalio je u nedelju u Molu hitac u usta, a zatim je ubio još dvoje i ranio još tri osobe, među kojima i jedanaestogodišnjeg Petra sina jednog od ubijenih.

* *Barič* (Blic, 2017), penzioner ubio sina, suprugu i šuraka, ranio snaju, pa izvršio samoubistvo u crkvi. Rešenost da ubije suprugu jasno ukazuje da se radi o primarno partnerskom femicidu, preraslom u masovno ubistvo. „Utrčao je u sobu tražeći suprugu, ”Rada mi treba“, a njoj je povikao: „Ubio sam ti sina i brata, sve si ti kriva!“ Prislonio joj je pištolj na uvo i opalio. Nakon što je ubio suprugu Radu (76), Dačić je rekao: „Ostvario sam svoj plan, a ostalo mi je metaka i za mene.“ Iako prijava nasilja u konkretnom slučaju u Bariču nije bilo, meštani su ispričali da je bilo sukoba i da je poslednje dve godine trajala svađa između oca sa jedne, i sina i majke sa druge strane, i to oko imovine. Dačić je porodici stalno pretio oružjem, a na pitanje zašto to nije prijavljeno, odgovor je bio, baš zbog tog oružja (Adžić, 2017).

* *Lučani*, (Pešić, 2017). Goran Petrović (24) ubio je svoju nevenčanu suprugu Jovanu Ivanović (21) i njenu majku Dušicu Ivanović (42), dok je njihova maloletna ćerkica (2) ranjena i prevezena u Niš. Pored dve ubijene osobe, ubica je izvršio i treće ubistvo u pokušaju (ćerku) što i ovaj slučaj svrstava u kategoriju (pokušanog) masovnog ubistva.

* *Leskovac*, Miloš I. (22) ubio je celu porodicu, oca Predraga I. (45), sestru Anu I. (19), maćehu Danijelu R. (43) i polusestru S.R. (12), 10. maja 2020, a zločin je izvršen sekirom (Ivanović, Aleksić, 2020). Porodica bila veoma siromašna, primala socijalnu pomoć. Ubijena sestra je bila trudna. Ubijeni otac je radio kao obezbeđenje na gradilištu hotela ”Beograd“ u centru Leskovca, ali to nije dovoljno za život petočlane porodice.

ZAKLJUČAK

„Ubica se ne rađa, ubica se postaje.”
Florijan Beson

Masovna ubistva školske dece u Nigeriji i Avganistanu posledica su nesređenosti unutrašnjih prilika, dezorganizovanosti javne vlasti i prisustva niza političkih uzročnika nebezbednosti, od međunarodnih do unutrašnjih. Mnogo manje je prisutna neka specifična sociopsihološka tipologija ubica koji su se našli u tim smutnim vremenima bezvlašća, regrutovani u paramilitarne, terorističke grupe. Stabilizovanje centralne vlasti i reorganizovanje efikasnih unutrašnjih organa reda je preduslov prevencije i masovnih otmica i ubistava školske dece, kao i drugih oblika nasilnog kriminaliteta u tim zemljama.

U pogledu porodičnog masovnog ubistva, važe preventivne mere kreirane za slučajeve ekstenzivnog porodičnog nasilja, posebno u slučajevima koji su u Srbiji prevalentni, kada je primarno ubistvo femicid, dok deca stradaju kolateralno. I kod porodičnih, kao i kod školskih masovnih ubistava dece, ne postoji tipično dete žrtva. Deca bilo kog uzrasta, rase, religije, pola ili socio ekonomskog

statusa, mogu postati žrtve kako kriminaliteta (Kostić, 1995, str. 133) tako i masovnih ubica oba tipa, i porodičnog i školskog, tako da njihova eventualna identifikacija i klasifikacija u cilju prevencije, ne bi mogla da u tom pravcu da željene rezultate.

Nasuprot dece žrtava masovnih ubistava, njihove ubice pokazuju dosta sličnosti. Kao prvo, vršenje masovnih ubistava ma kog tipa, kao savremeni fenomeni okrutnosti, predstavlja jedan od vidova ostvarivanja specifičnog vida muškosti, takozvane hegemonističke muškosti¹⁹⁸. Termin "hegemonističko" se odnosi na muški stav da im okolina „duguje" uvažavanje njihovog dominantnog položaja, i da im je okolina „prirodno" potčinjena. Zajedničko im je da su rasli neometani u razvijanju svoje nasilničke prirode i da žive u uverenju da im je sve dozvoljeno, da su gospodari života i smrti. Društveni okvir kontekstualno takođe sadrži tradicionalno uvažavanje hegemonističkog maskuliniteta, kao i tolerisanje načina na koji muškarci praktikuju muškost i održavaju sopstvenu hegemoniju, a koje uključuje i nasilje radi potčinjavanja drugih (Mršević, 2014c, str. 31-32). Da se radi o hegemonističkom maskulinitetu upućuju elementi svih slučajeva masovnih ubistava dece, bezobzirna rešenost da se planirano delo izvrši, bespoštedna, nemilosrdna "potrošnja" ljudskih života, spremnost da se sopstvenim životom potvrdi "ispravnost svojih stavova" i svojih dela.

Ali iako postoje sličnosti koje se ogledaju u hegemonističkom karakteru masovnih ubica, ipak iz studije svih slučajeva, jasno je da ne postoji neki, poseban, specifičan tip napadača. U većini slučajeva, oni su bili obični učenici, poneki dobri, poneki, vrlo dobri ili slabi. Dolaze iz različitih porodica. Neki su veoma popularni, neki su potpuno usamljeni. Ne može se utvrditi jedan profil potencijalnog ubice, neko u koga ćete moći da uprete prstom i kažete da će možda da počne da ubija, smatra Lina Alatari iz Nacionalnog centra za procenu pretnji Tajne službe (Mekouar, 2019) jer se u svakom pojedinačnom slučaju radi o zbiru slučajnosti u ličnom i sociološkom smislu koji će se možda u nekom momentu aktivirati (Kostić, 1995, str. 133), a možda nikada, zapravo u većini slučajeva, neće. Zbog toga, ni identifikacija tipičnog ili tipičnih masovnih ubica dece, ne može da se upotrebi u smislu prevencije školskih masakara dece (Mekouar, 2019). Tome nimalo ne pomaže ni domaće tradicionalno kriminološko razmatranja dece ubica (što masovne ubice dece često i jesu ili su tek ušli u punoletstvo) u analize maloletničkog kriminaliteta, uz iznošenje osuda „nezahvalne omladine" (Kostić, 2001, str. 236-237), jer masovne ubice dece najčešće i nemaju dosije prethodnog kriminalnog ponašanja.

Na delu treba da bude ono što teoretičar nasilja Etjen Balibar definiše kao preobrazivost nasilja u političke institucije (Balibar, 2012, str. 10). Jer ono što zaista može da, ako ne u potpunosti spreči masovna ubistva školske dece, ono bar smanji posledice, je podizanje fizičke bezbednosti školskih objekata uz primenu različitih edukacija radi usvajanja tehnika neposrednog reagovanja na napad. Na to ukazuju različite reakcije do kojih je došlo posle napada na škole.

Posle masakra u Kolumbijanu protokol u školama se promenio, policajci odmah idu na napadača da urade sve što mogu da identifikuju i neutrališu pretnju i da spasu što više života. Osim bržeg odgovora policije, promenila su se i neka pravila u školama. Recimo, ranije su posetioци mogli slobodno da uđu u bilo koju školu u Americi. Danas su vrata zaključana, a mnoge škole imaju i interfon. Vrata u učionicama se zaključavaju iznutra, a na prozore se stavljaju slojevi otporni na metke. Danas i 90 procenata škola u Americi ima plan šta da radi u slučaju da se pojavi masovni ubica, i učenici se obučavaju kako da se ponašaju i sačuvaju život u takvim situacijama. Preporučeno je i da škole same naprave tim za procenu pretnji sastavljen od nastavnika, savetnika, koji bi trebalo da detektuju učenike koji su pod stresom ili se čudno ponašaju (Mekouar, 2019).

Iako javne politike nikada ne mogu potpuno ukinuti nasilje (Balibar, 2012, str. 11) već eventualno umanjiti posledice, važne su i inicijative na makro društvenom planu za takvim promenama koje na duge staze menjaju kontekst lake izvodljivosti masovnih ubistava školske dece. Na primer, posle pucnjave u finskoj školi u novembru 2007. u mestu Jokela, finska vlada je obećala da će podići donju granicu starosti za potencijalne kupce oružja. Tragedija u Osnovnoj školi „Sendi Huk" u Njutaunu u Konektikatu pokrenula je novu raspravu o nasilju u Americi. Balibar takve aktivnosti naziva strategijama civilnosti, npr. debatuje se o „kulturi oružja" u SAD, nasilju u medijima, psihijatrijskom lečenju, ratovima, religiji i politici (Blic, 2012). Pitanje bezbednosti oružja je pokrenulo mnoge milenijalce (ovaj termin obuhvata ljude rođene u novom milenijumu), tradicionalno

¹⁹⁸ Hegemonistički maskulinitet je model praktikovanja muške dominacije nad svojom okolinom, ženama, decom, drugim članovima porodice, drugim muškarcima, mladim, starijim, slabijim.

nezainteresovane za izbore, da izađu na glasanje. Drugi amandman kojim se dozvoljava posjedovanje oružja, bio je među top temama koje su motivisale birače da izađu na izbore, a od kraja 2017. i u prvoj polovini 2018. pitanje oružja popelo se na lestvici najvažnijih pitanja za Amerikance.

Učenici koji su preživeli masakr u srednjoj školi „Mardžori Stounmen Daglas“ u Parklendu na Floridi, tragediju su pretvorili u aktivizam: širom zemlje održavani su protesti, koji su kulminirali „Maršem za naše živote“ u Vašingtonu. Izlaznost mladih glasača na kongresnim izborima 2018. bila je veća nego ikad - glasalo je 31 odsto birača od 18 do 29 godina. Po anketi univerziteta Kvinipijak, 97 odsto Amerikanaca podržava univerzalne bezbednosne provjere kupaca oružja - najviše u proteklih 5 godina.

Iako su promjenjeni zakoni o bezbednosti oružja u nekim državama, na američkom federalnom nivou nije donet zakon o bezbednosti u školama. Ni na Floridi se nije došlo do jedinstvenog rešenja kako škole učiniti bezbednijim. Komisija za javnu bezbednost škole „Mardžori Stounmen Daglas“ objavila je izveštaj od 400 strana o pucnjavi koja se desila 14. februara 2018. U izveštaju se protivno očekivanjima javnosti da se predlože mere smanjenja oružja, preporučuje da nastavnici i školsko osoblje nose oružje kako bi odbranili učenike od masovnog ubice. Te preporuke, međutim, nisu prihvatili roditelji dece koja su stradala, kao ni nastavnici u školi, tako da sistemsko rešenje opet nije doneto (Glas Amerike, 2019).

Komentari medijskih izveštaja o masovnim ubistvima dece često sadrže konstatacije uznemirene javnosti sa kojima se u načelu slažemo: „Poremećenih i zlih ima po celoj zemaljskoj kugli. Nema zajednice gde se ovakva mizerna dela ne mogu desiti. Više se ne može ni naslutiti gde se sve može pojaviti neki oremećeni um i počiniti zločine. Stručnjaci postavljaju pitanje kada će, a ne da li će neko ponovo izazvati krvoproliće u nekoj obrazovnoj ustanovi (Milević, 2007).“ A struka ipak unosi više akcionog optimizma u tmurnu sliku građanske bespomoćnosti: „Nemoguće je i ostaće nemoguće sprečiti sve napade“, rekao je Eric Denece, direktor Francuskog centra za obaveštajne studije. „Ali to ne znači da smo bespomoćni pred ovom pretnjom. Ova borba je trajna i zahteva realizam i postojanost, odlučnost i meru.“ (OSCE Forum for Security Co-operation and OSCE Permanent Council, 2021)

LITERATURA

Adžić, A. (2017, april 26). Ubio sam ti brata i sina, za sve si ti kriva. *Blic Vesti. Hronika*. Preuzeto 2. Maja 2017, sa <https://www.blic.rs/vesti/hronika/ubio-sam-ti-brata-i-sina-za-sve-si-ti-kriva-monstrum-iz-barica-biciklom-sustigao/36dfsbw>.

Balibar, E. (2012). *Civilost i nasilje*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije. Zagreb: Multimedijalni Institut. Biblioteka Philoxenija.

BBC. (2018, maj 18). Najmanje osmoro mrtvih u pucnjavi u srednjoj školi u Santa Feu. *BBC na srpskom Vesti*. Preuzeto 6. Jula 2021, sa <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-44172166>.

Beta/AFP, Hina/Reuters (2021, maj 9). U bombaškom napadu kod škole za devojčice u Kabulu 58 poginulih. *NI.Info*. Preuzeto 7. jula 2021, sa <https://rs.n1info.com/svet/u-bombaskom-napadu-kod-skole-za-devojciice-u-kabulu-50-poginulih/>.

Beta. (2009, jul 27). Višestruko ubistvo u selu Jabukovac kod Negotina. *Blic. Vesti*. Preuzeto 8. juna 2021, sa <https://www.blic.rs/vesti/hronika/visestruko-ubistvo-u-selu-jabukovac-kod-negotina/jnjwhq6>.

Blic. (2012, decembar 18). „Ja sam majka Adama Lance“: Tekst koji je imao više od milion lajkova. *Blic Vesti Svet*. Preuzeto 12. maja 2021, sa <https://www.blic.rs/vesti/svet/ja-sam-majka-adama-lance-tekst-koji-je-imao-vise-od-milion-lajkova/p7spny2>.

Braude, J. (2002, april 26). 18 ubijenih u pucnjavi u školi u Erfurtu. *VoA*. Preuzeto 15. juna 2021, sa <https://ba.voanews.com/a/a-37-a-2002-04-26-9-1-86158042/1171078.html>.

- Glas Amerike. (2019, februar 14). Godišnjica masovnog ubistva u školi na Floridi: Kako je tragedija prerasla u aktivizam. *Glas Amerike*. Preuzeto 10. jula 2021, sa <https://ba.voanews.com/a/godisnjica-masovnog-ubistva-u-skoli-na-floridi-/4788087.html>.
- El, D. (2019, april 20). Dvadeset godina od masakra u školi Kolumbajn. *Deutsche Welle*. Preuzeto 3. Jula 2021, sa <https://www.dw.com/sr/20-godina-od-masakra-u-%C5%A1koli-kolumbajn/a-48412217>.
- E.V.N. (2013, april 9). Masovna ubistva koja su šokirala Srbiju i svet. *Novosti. Hronika*. Preuzeto 15. Marta 2017, sa <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:428538-Masovna-ubistva-koja-su-u-poslednoj-deceniji-sokirala-Srbiju-i-svet>.
- Ivanović, M. i Aleksić, J. (2020, maj 11). U centru Leskovca masakr: Sin ubio čitavu porodicu? *Blic. Vesti.Hronika*. Preuzeto 21. Oktobra 2020, sa <https://www.blic.rs/vesti/hronika/celu-porodicu-ubio-sekirom-dok-su-spavali-jezivi-detalji-masakra-u-leskovcu-istraga/p13kkmv>.
- Karović, B. (2013, april 9). Masakr u Velikoj Ivanči najmasovnije ubistvo koje se dogodilo u poslednjih 50 godina u Srbiji, *Danas*. Preuzeto 10. jula 2021, sa <https://www.danas.rs/drustvo/ubijeno-trinaestoro-ljudi-motiv-ubistva-nepoznat/>.
- Konstantivnović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2012). *Kriminologija*. Niš: Pravni fakultet Univerzitet u Nišu.
- Kostić, M. (1995). *Dete kao žrtva kriminaliteta*. Magistarska teza. Niš: Pravni fakultet.
- Kostić, M. (2001). *Deca ubice*. Doktorska disertacija. Niš: Pravni fakultet.
- Kručinin, R. (2021, maj 11). .Devet žrtava masovnog ubistva u Kazanju. *Politika. Beta/Ap*. Preuzeto 9. juna 2021, sa <http://www.politika.rs/sr/clanak/478665/Devet-zrtava-masovnog-ubistva-u-Kazanju>.
- M. B. (2016, februar 13). Moje dete je ubilo 13toro ljudi. Ovo je moja istina. *Blic Vesti Svet*. Preuzeto 9. jula 2017, sa <https://www.blic.rs/vesti/svet/moje-dete-je-ubilo-13-ljudi-ovo-je-moja-istina/ec9m7d3>.
- Mekouar, D. (2019, april 20). Kako je masakr u Kolumbajnu promenio bezbednost u američkim školama. *Glas Amerike*. Preuzeto 12. jula 2021, sa <https://www.glasamerike.net/a/dvadeset-godina-od-masakra-u-%C5%A1koli-u-kolumbajnu/4884217.html>.
- Milević, J. (2007, april 15). Ubice u školama. *Vreme. Svet* br. 850. Preuzeto 20. juna 2020, sa <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=495495>.
- Mršević, Z. (2013). *Kvalitativna analiza medijskog izveštavanja nasilja nad ženama*. Beograd: The United Nations Development Program. Preuzeto 12. maja 2021, sa http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/UNDP_SRB_AnalizaMedija.pdf
- Mršević, Z. (2014)a. *Nasilje i mi – domaće nasilje u Republici Srpskoj*. Beograd: Institut društvenih nauka. Preuzeto 12. maja 2021, sa http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Nasilje_i_mi_-_domace_nasilje_u_Republici_Srpskoj.pdf
- Mršević, Z. (2014)b. *Nasilje i mi – ka društvu bez nasilja*. Beograd: Institut društvenih nauka. Preuzeto 12. maja 2021, sa http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Nasilje_i_mi_final.pdf
- Mršević, Z. (2014c). *Медију у Србији 2014. о родно заснованом насиљу: између стереотипа и забаве*. Beograd: Институт друштвених наука, Програм Уједињених нација за развој.

Preuzeto 12. maja 2021, sa <http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Izmedju-stereotipa-i-zabave-s-recenzentima.pdf>

Mršević, Z. (2019). *Nasilje i mi –mediji o nasilju nad ženama*. Beograd: Institut društvenih nauka. Preuzeto 12. maja 2021, sa https://www.idn.org.rs/biblioteka/Nasilje_i_mi_mediji_o_nasilju_nad_zenama_sajt.pdf

N.R. (2008, septembar 23). Jedanaest učenika ubijeno u Finskoj. *Politika*. Preuzeto 10. jula 2021, sa <http://www.politika.rs/sr/clanak/56841/>.

Novosti. (2016, mart 21). Potera za naoružanim zločincem: Ubio jednu i ranio tri osobe! *Novosti. Hronika*. Preuzeto 15. aprila 2017, sa <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:596585-Potera-za-naoruzanim-zlocincem-Ubio-jednu-i-ranio-tri-osobe>.

Njujorker/ M.A. (2014, mart 10). Otac Adama Lanze progovorio: Kako je pored mene rastao monstrum *Blic*. Preuzeto 1. juna 2021, sa <https://www.blic.rs/vesti/svet/otac-adama-lanze-progovorio-kako-je-pored-mene-rastao-monstrum/w41z8yv>.

OSCE Forum for Security Co-operation (FSC) and OSCE Permanent Council (2021, 14 July). *How to prevent and combat the evolving threat of all forms of terrorism*. Vienna: OSCE. Preuzeto 14 jula 2021, sa <https://www.osce.org/chairmanship/492928>

Planeta. (2012, decembar 15). Za masakr u Konektikatu osumnjičen Adam Lanca. *Kurir*. Preuzeto 4. jula 2021, sa <https://www.kurir.rs/planeta/561145/za-masakr-u-konektikatu-osumnjicen-adam-lanca>.

Pešić, V. (2017, septembar 21). UBICA SE BRANI ĆUTANJEM - Hladnokrvno ubio ženu i taštu i slučajno ranio dvogodišnju ćerkicu, pa je ostavio u kolima pored njihovih tela. *Blic. Vesti. Hronika*.

Radio Slobodna Evropa. (2021, mart 1). Sve češće otmice učenika u Nigeriji. *Radio slobodna Evropa*. Preuzeto 11. jula 2021, sa <https://www.slobodnaevropa.org/a/sve-%C4%8De%C5%A1%C4%87e-otmice-u-%C4%8Denika-i-pove%C4%87anje-nasilja-u-nigeriji/31126210.html>.

r.s.v. (2012, decembar 16). Masakr u školi u Konektikatu. *Vreme Vesti*. Preuzeto 28. juna 2021, sa <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1088973>.

RTS, Svet. (2009, mart 11). Tinejdžer u Nemačkoj ubio 15 osoba. *RTS Vesti*. Preuzeto 5. jula 2021. sa <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/49304/tinejdzer-u-nemackoj-ubio-15-osoba.html>.

Tanjug. (2007, novembar 7). Finska: Napad naoružanog tinejdžera. *B92*. Preuzeto 10. jula 2021, sa https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=11&dd=07&nav_category=78&nav_id=271249.

Tanjug. (2015, mart 10). Napadač iz Oregona izvršio samoubistvo. *Alo Vesti*. Preuzeto 8. juna 2021, sa <https://www.alo.rs/vesti/svet/napadac-iz-oregona-izvrsio-samoubistvo/11079/vest>.

CHILD VICTIMS OF MASS KILLING

Prof. Zorica Mršević, PhD. Faculty of European Legal and Political Studies, Novi Sad

Abstract. *This paper will present an approach of parallel analysis of two basic categories of children as victims of mass murderers. The first and most numerous type of child victims are school-age, unrelated to the killer, who die in armed / bomb attacks to schools. Such attacks happen most often in America, sporadically in Europe, and in some Third World countries, mostly in Nigeria and Afghanistan. In Serbia, children may be killed in mass murders of family members, mostly primarily motivated by femicide. In most cases, they are related to the killer and / or the murdered, and they are mostly targeted because they were at the scene of the massacre. The innovativeness of our approach lies in the fact that these two categories of children victims of mass murder are rarely or almost nowhere placed on the same comparative level, because they are considered diametrically different. Thus the aim of this paper, is to start from the differences, in analyzing domestic and foreign cases of mass murders of children. Similarities which are to be pointed out of these two types can be found in hegemonic type of masculinity as profile character of a mass murderer of both types. The conclusion presents the reactions to the cases of mass murders of children in order to contribute to the consideration of possible forecasting and defense strategies. This fight is everywhere a permanent, which requires realism and constancy, determination and adequate measures.*

Keywords: *child massacres, school mass murders, family mass murders, suddenness and short duration of murders, hegemonic masculinity of the murderer, adequate measures.*

**NASILJE U PORODICI U MEĐUNARODNOM PRAVU I
KRIVIČNOPROCESNI ASPEKTI OVOG NASILJA U
BOSNI I HERCEGOVINI**

Prof. dr Vladimir M. Simović

*tužilac Tužilaštva Bosne i Hercegovine i vanredni profesor Fakulteta za bezbjednost i zaštitu
Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci i Pravnog fakulteta Univerziteta Vitez u Travniku*

Akademik prof. dr Miodrag N. Simović

*potpredsjednik Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, redovni profesor Pravnog fakulteta
Univerziteta u Banjoj Luci i redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*

Sažetak: *Nasilje u porodici, kao specifičan društveni fenomen, kriminološka pojava, ali i težak oblik ispoljavanja kriminaliteta nasilja tek u posljednje vrijeme izaziva pojačanu pažnju međunarodne zajednice, ali i zakonodavca u pojedinim državama, kao i pažnju nadležnih državnih organa, stručne i opšte javnosti. To je i razumljivo jer se radi o specifičnim, često perfidnim, više-manje prikrivenim oblicima fizičkog, psihičkog, ekonomskog, seksualnog ili sličnog nasilja između bliskih srodnika ili lica u partnerskim odnosima.*

I pored toga, tek u novije vrijeme Bosni i Hercegovini se preduzimaju organizovani društveni napori da se spriječe i suzbiju ovi oblici protivpravnog, nedozvoljenog, zabranjenog ponašanja između članova iste porodice ili porodične zajednice, bez obzira na to da li je srodstvo zasnovano na krvnoj ili adoptivnoj vezi. Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici je u Bosni i Hercegovini predviđeno u porodičnim i krivičnim zakonima i zakonima o zaštiti od nasilja u porodici. Ova zakonska rješenja definišu pojam, sadržinu i karakteristike, te oblike i vidove ispoljavanja nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici, kao i sistem preventivnih i represivnih (krivičnopravnih i prekršajnih) mjera za njegovo sprječavanje i suzbijanje. Ova zakonska rješenja svoje uporište imaju u nizu relevantnih međunarodnih dokumenata.

Ključne riječi: *nasilje, porodica, krivični postupak, međunarodni standardi, Bosna i Hercegovina.*

1.Uvodne napomene

Kriminalitet nasilja je vjerni i neumitni pratilac razvoja ljudske civilizacije. U najširem smislu, države, posebno u prvom periodu ljudske istorije, nastajale su, ali i nestajale u nasilnim oružanim sukobima, većeg ili manjeg intenziteta i obima. Takođe, istoriju razvoja ljudskog društva prate od najstarijih vremena različiti oblici nasilnih napada na život i tjelesni integritet drugih ljudi. Nekada su to pojedinačni, izolovani akri, nedozvoljena ponašanja, a nekada su oni bili upravo rezultat prethodno nanijetih posljedica smrti ili teškog telesnog povređivanja, kada je dolazilo do primjene osvete, krvne osvete, bezobzirne osvete ili starog talionskog principa oko za oko, zub za zub.

Tako se krvni delikti javljaju među prvim oblicima zabranjenih, proskribovanih i kažnjivih ponašanja, pored delikata protiv vladara, države i crkve. Ubrzo, ali i paralelno sa njima javljaju se i nasilni seksualni delikti upravljani protiv polne slobode drugih lica, bez obzira na pol. Sa prerastanjem prvobitne zajednice u prve organizovane oblike društvene organizacije i nastankom privatne svojine, javljaju se postepeno i imovinski delikti, kako obični (krađa, prevara, paljevina), tako i nasilni delikti upereni protiv imovine drugih lica ili uže ili šire zajednice (razbojništvo, razbojnička krađa, iznuda).

Slična je situacija i u Bosni i Hercegovini. Iako sve do 19. vijeka na ovom području nije bilo sistematizovanih pravnih propisa iz oblasti kaznenog (krivičnog i prekršajnog) zakonodavstva, već su se dugo primjenjivali propisi običajnog prava, ali i kanun-name (iz perioda otomanske vladavine), to

ne znači da pojedini oblici kriminaliteta nasilja nisu bili kažnjavani, sistemom kazni koji je bio prilagođen potrebama onoga vremena. Među takvim oblicima nasilja su bili prisutni i oni koji su se odigrali među članovima iste porodice ili zajedničkog domaćinstva ili između srodnika.

2. Nasilje u porodici u međunarodnom pravu

Nasilje u porodici je više vijekova, zapravo, od početka pisane pravne istorije (iz perioda starog vijeka - Hamurabijev zakonik, Ur-Nammuov zakonik, Bilalamov zakonik, Gortinski zakonik, Zakon XII tablica ili iz perioda srednjeg vijeka - Dušanov zakonik, Zakon sudnji ljudem, kratka i šira verzija Ruske pravde, Salijski zakonik, Zemljoradnički zakon, Ekloga, Vinodolski zakon i dr.), poznato u ljudskoj i društvenoj stvarnosti gotovo svih država (Buzawa, Buzawa, 1996: 118-132) bez obzira na različite uglove posmatranja na ovu pojavu (od kažnjavanja i proskribovanja njihovih učinilaca ili žrtava, do odobravanja ovakvih postupaka kao društveno dopuštenih ponašanja).

Ipak se svijest o potrebi kažnjavanja za ovakva protivpravna i nedopuštena ponašanja rađa tek poslednjih decenija, istina u početku stidljivo. Ova je promjena, u prvom redu, rezultat napora da se na širem planu, prvo u međunarodnoj zajednici (Javier, Herron, Bergman, 1996: 67-91), a potom i u pojedinim državama, podigne svijest o potrebi zaštite svakog člana porodice i svih njih zajedno od svih oblika nasilja (fizičkog, psihičkog, verbalnog, seksualnog i dr.).

U okviru međunarodnih dokumenata koji se bave problematikom sprečavanja i suzbijanja nasilja u porodici (Schornstein, 1997: 89-104) ili porodičnoj zajednici (kao i nasilja nad ženama i nasilja nad djecom, odnosno drugih oblika rodno zasnovanog nasilja), razlikuju se: a) univerzalni dokumenti - donijeti u okviru Organizacije Ujedinjenih nacija ili njenih pojedinih organa i b) regionalni dokumenti - donijeti u okviru regionalnih organizacija, odnosno Savjeta Evrope, kao najznačajnije regionalne orgaizacije sa aspekta Bosne i Hercegovine (Petrović, Jovašević, 2010: 112-119).

Tako je u okviru međunarodne zajednice od strane Organizacije Ujedinjenih nacija u Njujorku donijeto, posebno u novije vrijeme, više međunarodnih dokumenata (Pavišić, Bubalović, 2013: 67-74). Svi oni imaju zajednički cilj - da predvide sistem mjera, preporuka, organa, sredstava i postupaka koji treba da dovedu do suzbijanja nasilja u porodici, nasilja nad ženama, nasilja nad djecom i drugih sličnih nedopuštenih nasilnih ponašanja među bliskim licima, odnosno ako to nije moguće, onda do njegovog sprečavanja i smanjenja (Andrus, 2015: 178-196).

U okviru univerzalnih međunarodnih dokumenata koji direktno (neposredno) ili indirektno (posredno) imaju za cilj sprečavanje i suzbijanje svih oblika nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici (Jarić, 2015: 55-74), uključujući i nasilja nad ženama i djecom, naročito se ističu sledeći dokumenti (Aranson, 1996: 89-103): (1) Konvencija Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW, 1979) i Opcioni protokol uz ovu konvenciju (1999); (2) Opšta preporuka 4 broj 19 Komiteta za ukidanje svih oblika diskriminacije žena (Komiteta CEDAW) o nasilju nad ženama, (3) Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966); (4) Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966); (5) Konvencija o zabrani torture i drugih vrsta mučenja, nehumanog i degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja (1984); (6) Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (1989) i Opcioni protokoli uz ovu konvenciju (2000); (7) Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima lica sa invaliditetom (2006); (8) Deklaracija Ujedinjenih nacija o ukidanju nasilja nad ženama (1993) i (9) Pekinška deklaracija i platforma za akciju (1995) (Buzawa, Buzawa, 1996: 89-102).

U okviru ostalih regionalnih međunarodnih dokumenata koji su donijeti u okviru i pod okriljem Evropske unije i Savjeta Evrope¹⁹⁹ od značaja za nacionalna zakonodavstva u sprečavanju i suzbijanju svih oblika rodno zasnovanog nasilja, nasilja nad decom ili nasilja nad ženama, odnosno nasilja u partnerskim odnosima su sljedeći dokumenti Evropske unije: (1) Povelja o osnovnim pravima Evropske unije (član 4); (2) Rezolucija Evropskog parlamenta o potrebi ustanovljavanja kampanje širom Evropske unije za nultu toleranciju prema nasilju nad ženama iz 1997. godine; (3) Rezolucija Evropskog parlamenta o trenutnoj situaciji u borbi protiv nasilja nad ženama i budućim

¹⁹⁹ Mišljenje Ministarstva za ekonomske odnose i regionalnu saradnju Republike Srpske, broj 17.03-020-1068/14 od 30. aprila 2014. godine.

akcijama iz 2006. godine i (4) Rezolucija Evropskog parlamenta o suzbijanju nasilja nad ženama iz 2009. godine (Jovašević, Ikanović, 2015: 98-102).

Među regionalnim dokumentima Savjeta (vijeća) Evrope od značaja za nacionalna zakonodavstva u oblasti sprečavanja i suzbijanja nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici relevantne su sljedeće konvencije (Matijević, 2010: 195-209): (1) Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (ETS broj 5, 1950); (2) Evropska socijalna povelja (ETS broj 35, 1961), koja je revidirana 1996. godine (ETS broj 163); (3) Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (CETS broj 210); (4) Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (ETS broj 197, 2005) i (5) Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (ETS broj 201, 2007).

Pored konvencija (kao međunarodnih dokumenata koji imaju obavezujuću pravnu snagu za države potpisnice), Savjet Evrope je takođe donio i niz preporuka. Među preporukama Savjeta ministara Savjeta Evrope su od posebne vrijednosti i uloge u suprotstavljanju različitim oblicima nasilja u porodici i partnerskim odnosima sljedeći dokumenti: (1) Preporuka (2002)5 Komiteta ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja; 2) Preporuka Komiteta ministara broj R (85) 4 o nasilju u porodici; (3) Preporuka Komiteta ministara broj R (87) 21 o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije; (4) Preporuka (2006)8 Komiteta ministara državama članicama o podršci žrtvama zločina; (5) Preporuka CM/Rec(2007)17 o standardima i mehanizmima rodne ravnopravnosti; (6) Preporuka Savjeta Evrope od 3. oktobra 2008. godine broj 1847 (2008) o borbi protiv nasilja nad ženama (Odeljan, 2013: 258-267) i (7) Preporuka CM/Rec(2010)10 o ulozi žena i muškaraca u prevenciji i razrješenju sukoba i izgradnji mira (Tejić, Nikolić Ristanović, Dokmanović, 2007: 117-128).

Na bazi rješenja sadržanih u navedenim međunarodnim (univerzalnim i regionalnim) dokumentima (Pavišić, 2006: 78-87) od posebnog značaja je Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici²⁰⁰ iz 2011. godine (poznata i kao Istanbulska konvencija) koja predviđa široku lepezu različitih mjera, sredstava i postupaka za sprječavanja, prevenciju, suzbijanje i zaštitu od nasilja u porodici, kao i kaznenu (uz građansku i upravnu - administrativnu) odgovornost njihovih učinilaca (Davis, 1998: 156-176).

3. Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici

Najznačajniji regionalni međunarodni dokumenat donijet u okviru Savjeta Evrope, čiji standardi predstavljaju temelj za jedinstvenu, sistematizovanu i organizovanu aktivnost svih nadležnih državnih organa i drugih društvenih institucija (u oblasti zdravstva, obrazovanja, vaspitanja, socijalne zaštite, informisanja i dr.) jeste Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici²⁰¹, koja je donijeta na ministarskoj konferenciji u Istanbulu 11. maja 2011. godine (pa se otuda često i naziva Istanbulska konvencija ili „istanbulski standardi“) (Gasmi, 2014: 37-56). Osnovni je cilj Konvencije da izrazi javnu osudu svih vidova i oblika ispoljavanja nasilja u porodici, rodno zasnovanog nasilja, nasilja nad ženama, nasilja u partnerskim odnosima i sl.

3.1. Načela i ciljevi Konvencije

U osnovi ovih organizovanih napora međunarodne zajednice se nalaze principi (načela) među kojima se posebno ističu (Kovaček Stanić, Samardžić, 2014: 93-115): (a) nasilje nad ženama predstavlja manifestaciju istorijski nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca, koji su potom i doveli do dominacije i diskriminacije nad ženama od strane muškaraca, kao i do sprječavanja napredovanja žena u punoj mjeri; (b) strukturna priroda nasilja nad ženama se javlja kao rodno zasnovano nasilje, (c) nasilje nad ženama predstavlja jedan od ključnih društvenih mehanizama kojima se žene primoravaju da budu u podređenom položaju u odnosu na muškarce; (d) žene, a posebno djevojčice su često izložene teškim oblicima nasilja poput nasilja u porodici, seksualnog uznemiravanja, silovanja, prinudnog braka, krivičnih djela koja su izvršena u ime tzv. „časti“ i

²⁰⁰ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine - Međunarodni ugovori“, broj 19/13.

²⁰¹ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine - Međunarodni ugovori“, broj 19/13.

genitalnog sakaćenja. To sve, u krajnjoj liniji, predstavlja različite oblike i vidove ispoljavanja ozbiljnog kršenja ljudskih prava žena i djevojčica, ali i glavnu prepreku za ostvarivanje jednakosti između žena i muškaraca (Hampton, 1998: 118-135); (e) žene i djevojčice su izložene većem riziku od rodno zasnovanog nasilja od muškaraca i (f) nasilje u porodici pogađa žene neravnomjerno, iako je činjenica da i muškarci takođe mogu biti žrtve nasilja u porodici.

U nastojanju da prepozna i definiše široko rasprostranjenu pojavu nasilja u porodici uopšte, a naročito u odnosu na djecu (Konstantinović Vilić, 2013: 77-92), te da se, kako piše u preambuli Konvencije, Evropa oslobodi od svih oblika ispoljavanja nasilja nad ženama i nasilja u porodici uopšte, u doba mira, ali i u doba rata (ratna silovanja), Savjet Evrope je donoseći Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici postavio pred sebe velike (ali i ostvarive) ciljeve. Oni su jasno navedeni u odredbi člana 1 Konvencije. To su sljedeći ciljevi: (a) zaštita žena od svih vidova nasilja i sprječavanje, procesuiranje i eliminisanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici; (b) doprinos suzbijanju svih oblika diskriminacije nad ženama i promocija suštinske jednakosti između žena i muškaraca, uključujući i osnaživanje žena; (c) izrada sveobuhvatnog okvira, politika i mjera zaštite i pomoći svim žrtvama nasilja nad ženama i nasilja u porodici; (d) promocija međunarodne saradnje u pogledu eliminisanja nasilja nad ženama i nasilja u porodici; (e) pružanje podrške i pomoći organizacijama i organima unutrašnjih poslova (policiji) u djelotvornoj saradnji da bi se usvojio obuhvatni pristup eliminisanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici i (f) ustanovljavanje posebnog mehanizma za praćenje u cilju djelotvorne, efikasne, kvalitetne i zakonite primjene Konvencije od svih država ugovornica.

3.2. Krivična dela nasilja u porodici

U odredbi člana 3 Konvencija je odredila pojam, elemente i karakteristike, te specifična obilježja nasilja nad ženama prevashodno, odnosno nasilja u porodici uopšte (Petrić, Vidović, Žigić, 2012: 38-51). Prema ovim rješenjima, nasilje nad ženama se određuje kao kršenje ljudskih prava, ali i oblik diskriminacije nad ženama. Kao takav, on sva djela rodno zasnovanog nasilja označava kao ona koja dovode do ili mogu da dovedu do: a) fizičke, b) seksualne, c) psihičke i d) finansijske povrede ili patnje za žene.

Međutim, nasilje nad ženama takođe obuhvata i: (a) prijetnju vršenjem takvih kažnjivih ponašanja - to je svaka usmena ili pisana (pa čak i simbolična) izjava ili na drugi način stavljanje u izgled drugom licu da će prema njemu ili njemu bliskom licu biti nanijeto kakvo zlo u smislu navedenih oblika nasilja; (b) sve oblike prinude (uticanja na volju drugog lica u pravcu donošenja određene odluke ili odluke sa određenom sadržinom) i (c) neovlašćeno (proizvoljno, van zakonskih uslova i postupka) lišavanje ili oduzimanje slobode kretanja, kako u javnom, tako i u privatnom životu.

Pored nasilja nad ženama, Konvencija određuje i pojam nasilja u porodici (Čović, 2013: 279-292). Time su postavljeni jednoobrazni standardi za propisivanje ovog krivičnog djela u svim nacionalnim zakonodavstvima država koje su članice Savjeta Evrope kao najznačajnije regionalne političke organizacije u Evropi. Kao nasilje u porodici se smatra svako djelo fizičkog, seksualnog, psihičkog, odnosno ekonomskog nasilja do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva, odnosno između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li učinilac dijeli ili je dijelio isto boravište sa žrtvom.

I, konačno, Konvencija određuje bitna obilježja pojma rodno zasnovanog nasilja nad ženama. Tako se, prema slovu Konvencije, kao rodno zasnovano nasilje nad ženama smatra ono koje je usmjereno protiv žene zato što je žena, odnosno ono koje nesrazmjerno pogađa žene (pri čemu pojam „žena” uključuje i djevojke - djecu uzrasta ispod 18 godina života).

Konvencija iz Istanbula je, pored određivanja pojma i karakteristika nasilja u porodici, nasilja nad ženama i rodno zasnovanog nasilja, propisala i druga kažnjiva ponašanja kao krivična djela koje je preporučila pojedinim državama potpisnicama da in unesu u nacionalno krivično zakonodavstvo, uz određenu vrstu kazne za njihove učinioce (Petrić, Husić, Šiljak, 2018). Među tim krivičnim djelima nasilja se ističu sljedeća (Petrić, Vidović, Žigić, 2012: 38-51): (1) psihičko nasilje (član 33 Konvencije) predstavlja svako namjerno (umišljajno) ponašanje, koje ozbiljno narušava psihički integritet nekog lica prinudom, odnosno prijetnju takvim ponašanjem; (2) proganjanje (član 34

Konvencije) je svako namjerno (umišljajno) ponašanje ponavljanjem prijetnji upućenih drugom licu, koje uzrokuju da se ono plaši za svoju bezbjednost; (3) fizičko nasilje (član 35 Konvencije) predstavljaju sva namjerno (umišljajno) izvršena djela fizičkog nasilja nad drugim licem; (4) seksualno nasilje, uključujući silovanje (član 36 Konvencije) obuhvata različite vidove namjernog ponašanja kao što su: a) vaginalna, analna ili oralna penetracija seksualne prirode na tijelu drugog lica bez njenog, odnosno njegovog pristanka, korišćenjem bilo kog dijela tijela, odnosno predmeta, b) druge seksualne radnje sa licem bez njenog, odnosno njegovog pristanka i c) navođenje drugog lica na pokušaj seksualnih radnji sa trećim licem bez njenog, odnosno njegovog pristanka.

Pri tome, Konvencija zahtijeva da pristanak drugog lica (oštećenog) mora da bude dobrovoljan, odnosno da je nastao kao ishod, rezultat slobodno ispoljene volje lica što se kao faktičko pitanje procjenjuje u svakom konkretnom slučaju. Interesantno je i rješenje Konvencije prema kome se ova krivična djela mogu izvršiti nad sadašnjim, ali i bivšim supružnicama ili partnerkama.

Prinudni brak (član 37 Konvencije) se određuje kao prisiljavanje (prinuda) odraslog lica ili djeteta da stupi u brak sa učiniocem djela. Takođe se kao zabranjene i kažnjive radnje smatraju i podstrekavanje (podsticanje), odnosno namamljivanje odraslog lica ili djeteta na teritoriju strane ili države, koja nije njena država boravišta, s ciljem njihovog prinuđavanja na stupanje u brak.

Genitalno sakaćenje žena (član 38 Konvencije) obuhvata različite oblike i vidove namjernog (umišljajnog) ponašanja kao što su: a) obrezivanje, infibulacija ili bilo kakvo drugo sakaćenje cijelih, odnosno bilo kog dijela ženskih malih i velikih usmina ili klitorisa, b) prinuda i navođenje žena da se podvrgnu nekoj od navedenih radnji i c) podsticanje, prinuda, odnosno navođenje djevojčice na neku od navedenih radnji.

Prinudni abortus i prinudna sterilizacija (član 39 Konvencije) se sastoje u namjernom (umišljajnom) preduzimanju sljedećih radnji kao što su: a) abortus žene bez njenog prethodnog i informativnog pristanka i b) operacija u svrhu ili uz ishod onemogućavanja prirodne reprodukcije kod žene bez njenog informativnog pristanka ili razumijevanja procedure.

Poslednje krivično djelo predviđeno Konvencijom nosi naziv „Seksualno uznemiravanje“. Ono je utvrđeno članom 40 Konvencije. Predstavlja svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode u svrhu ili uz ishod povrede dostojanstva lica, posebno kada se stvara zastrašujuća, neprijateljska, degradirajuća, ponižavajuća, odnosno uvredljiva atmosfera.

Pored određivanja opisa pojedinih krivičnih djela nasilja nad ženama, nasilja u porodici ili rodno zansovanog nasilja nad ženama, Konvencija je u odredbi člana 41 izričito propisala krivičnu odgovornost i za sljedeće oblike njihovog ispoljavanja kao što su (Marcus, 67, 2014: 13-24): a) umišljajno izvršenje krivičnih djela, b) pokušaj (započinjanje izvršenja) krivičnih djela, c) saučesništvo u obliku podstrekavanja kao samostalno krivično djelo (umišljajno navođenje, uticanje na drugo lice u smislu da ono samo donese odluku o izvršenju krivičnih djela) i d) saučesništvo u obliku pomaganja kao samostalno krivično djelo (umišljajno stvaranje uslova i pretpostavki, odnosno omogućavanje izvršenja uopšte ili olakšavanje izvršenja krivičnih djela).

Za učinioce navedenih krivičnih djela Konvencija, pored kazne zatvora, propisuje, u odredbi člana 45, primjenu specifičnih, specijalnih krivičnopravnih mjera. To su: a) praćenje, odnosno nadzor osuđenih lica i b) ukidanje prava na roditeljstvo, ukoliko se princip najboljeg interesa za dijete ne može garantovati ni na koji drugi način, a što može da obuhvati i bezbjednost žrtve (Petrić, Vidović, Žigić, 2012: 38-51).

Konvencija, takođe, nacionalnim krivičnim zakonodavstvima, predlaže da se u postupku odmjerenja kazne učiniocima taksativno navedenih krivičnih djela posebno uzmu u obzir sljedeće otežavajuće okolnosti (član 46), ako ne predstavljaju elemente bića osnovnog ili težeg oblika krivičnog djela (princip zabrane dvostrukog vrednovanja). To su sljedeće otežavajuće okolnosti: a) krivično djelo učinjeno nad bivšom ili sadašnjom supružnicom ili partnerkom u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom od strane člana porodice ili lica, koje živi zajedno sa žrtvom, odnosno lica koje je zloupotrijebilo svoj autoritet, b) ponovljeno krivično djelo (specijalni povrat), odnosno srodno djelo, c) krivično djelo učinjeno nad licem koje je postalo ugroženo usljed određenih okolnosti (posebno svojstvo oštećenog lica), d) krivično djelo učinjeno nad djetetom ili u prisustvu djeteta (uzrast oštećenog lica u vrijeme izvršenja djela - uzrast do 14 godina), e) krivično djelo učinjeno od strane dva ili više udruženih lica (grupni, organizovani način vršenja djela), f) krivično djelo kome je prethodilo ili ga je pratilo ekstremno nasilje, g) krivično djelo učinjeno na opasan način - uz upotrebu oružja ili uz

prijetnju upotrebom oružja, h) krivično djelo sa ozbiljnim fizičkim, odnosno psihičkim posljedicama za žrtvu i i) ako je učinilac prethodno osuđivan za krivična djela slične prirode (specijalni povratnik).

3.3. Mjere prevencije nasilja u porodici

Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, pored određivanja pojma, elemenata bića, karakteristika, te oblika i vidova ispoljavanja pojedinih krivičnih djela nasilja u porodici (nasilja nad ženama, nasilja nad djecom, nasilja nad starima, rodno zasnovanog nasilja sl.), propisuje i sistem preventivnih mjera (mjera opšte i specijalne prevencije), odnosno mjera sprječavanja ovih oblika nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Jovašević, 2013: 73-88). Sve ove mjere imaju isti cilj, a to je da izbjegnu pojavu nasilja u porodici ili nasilja nad ženama ili da ove oblike nasilja svede na prihvatljiv minimum (Samardžić, 2012: 423-442). Tako, ova konvencija predlaže sljedeće obaveze za države - njene potpisnice (član 12):

a) da preduzmu sve neophodne mjere u promociji promjena društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja žena i muškaraca s ciljem iskorjenjivanja predrasuda, običaja, tradicije i drugih praksi, koje se zasnivaju na ideji inferiornosti žena, odnosno na stereotipnim ulogama žena i muškaraca;

b) da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mjere u prevenciji svih oblika nasilja u porodici ili nasilja nad ženama koje je izvršeno od svakog fizičkog, odnosno pravnog lica;

c) da se posebna pažnja posveti odgovarajućim specifičnim potrebama lica ugroženih određenim okolnostima i da se oni postave u središte ljudska prava svih žrtava;

d) da preduzmu sve neophodne mjere u podsticanju svih članova društva, posebno muškaraca i dječaka, da aktivno doprinose sprječavanju svih oblika nasilja u porodici ili nasilja nad ženama;

e) da se kultura, običaji, religija, tradicija ili takozvana „čast“ ne smatraju opravdanjem za izvršenje ili tolerisanje bilo kojeg djela nasilja i

f) da preduzmu sve neophodne mjere u promociji programa i aktivnosti za osnaživanje žena (Tejić, Nikolić Ristanović, Dokmanović, 2007: 78-93).

Za prevenciju svih oblika nasilja u porodici i posebno nasilja nad ženama Konvencija uspostavlja sistem hitnih mjera zaštite (član 52) (Odeljan, 2013: 258-267). To znači da su u situacijama kada postoji neposredna opasnost od vršenja nasilja u porodici - nadležni državni organi imaju ovlaštenje da izdaju određene naloge izvršiocu nasilja u porodici. Naravno, ove se hitne mjere, na žalost, primjenjuju *post delictum*, naime, tek kada je već izvršeno neko krivično djelo nasilja u porodici. Njihovom primjenom se, naime, sprječava ponavljanje (recidiv) ovakvog nasilnog ponašanja, što treba u prvom redu da zaštiti interes žrtve (oštećenog lica).

Među ovim mjerama se po svom značaju, prirodi i dejstvu naročito izdvajaju: a) obaveza učinioca nasilja da napusti mjesto stanovanja žrtve ili ugroženog lica u dovoljnom vremenskom periodu i b) obaveza učinioca da ne smije da povrijedi boravište, odnosno da stupi u kontakt sa žrtvom ili ugroženim licem.

Mjere zabrane prilaska, odnosno zaštite (iz člana 53) treba da budu dostupne svim žrtvama različitih oblika i vidova nasilja i bez nepotrebnih finansijskih ili administrativnih opterećenja za žrtvu. One se izriču na određeni vremenski period ili dok se ne izmijene, odnosno ukinu. Izdaju se na *ex parte* osnovi sa neposrednim dejstvom, te su dostupne nezavisno od sudskih postupaka ili uz druge sudske postupke koji se istovremeno vode u vezi ili povodom izvršenog djela nasilja u porodici.

Među preventivnim mjerama opšteg (generalnog) karaktera Konvencija veliki akcenat stavlja na podizanje svijesti građana (član 13). Tako su države (njene potpisnice) obavezne da, redovno i na svim nivoima, propagiraju, odnosno sprovode kampanje ili programe podizanja svijesti u javnosti o različitim manifestacijama svih oblika i vidova ispoljavanja nasilja u porodici ili nasilja nad ženama, a naročito o njihovim posljedicama za djecu i potrebe da se takvo nasilje spriječi u saradnji sa: a) državnim institucijama za ljudska prava i tijelima za ravnopravnost, b) civilnim društvom i c) nevladinim organizacijama, posebno onim koje se bave zaštitom ženskih prava.

Mjere prevencije svih oblika i vidova ispoljavanja nasilja u porodici ili nasilja nad ženama, koje Konvencija uspostavlja, naročito se odnose na: a) obrazovanje, b) privatni (nejavni) sektor i c) sredstva informisanja. Međutim, naravno da veliku ulogu i značaj imaju i različiti oblici podrške žrtvama nasilja u porodici.

Sistem obrazovanja i obuke je stavljen na prvo mjesto u sistemu preventivnih mjera protiv nasilja u porodici (član 14 Konvencije). Tako su države obavezne da preduzmu sve neophodne korake

za uvođenje nastavnog materijala u svim nivoima školskog obrazovanja (zavisno od uzrasta) o pitanjima kao što su: a) jednakost žena i muškaraca, b) nestereotipne rodne uloge, c) uzajamno poštovanje, d) nenasilno razrješenje sukoba u međuljudskim odnosima, e) rodno zasnovano nasilje nad ženama i f) pravo na lični integritet. Pored formalnog obrazovnog procesa, ova načela se moraju promovirati i u različitim neformalnim obrazovnim ustanovama, kao i u sportu, kulturnim i rekreativnim ustanovama, te sredstvima javnog informisanja (Čović, 2013: 279-292).

Među preventivnim obrazovnim mjerama naglašen je značaj obuke stručnjaka (član 15 Konvencije). Naime, obuka stručnjaka treba da obuhvati napore da se ojača odgovarajuća obuka zaposlenih lica koji se u svakodnevnom radu u različitim institucijama bave žrtvama ili učiniocima svih djela nasilja u porodici, kao i nasilja nad ženama sa ciljem sprječavanja i otkrivanja takvog nasilja, jednakosti između žena i muškaraca, potrebama i pravima žrtava, kao i o sprječavanja sekundarne viktimizacije.

U prevenciji različitih oblika nasilja u porodici ili nasilja nad ženama posebnu ulogu ima privatni (civilni) sektor (udruženja građana, nevladine organizacije i dr.), kao i sredstava javnog informisanja i komuniciranja (član 17 Konvencije).

Uz poštovanje slobode izražavanja i njene nezavisnosti koja je garantovana ustavima kao najvišim aktima, države su takođe obavezne da podstiču privatni sektor, sektor za informacione i komunikacione tehnologije i sredstva javnog informisanja na učešće u razradi i sprovođenju politika i uspostavljanja smjernica i sopstvenih regulatornih standarda za sprječavanje nasilja nad ženama i veće poštovanje njihovog dostojanstva. U saradnji sa privatnim sektorom (udruženjima građana, nevladinim organizacijama itd.) države postepeno razvijaju osnovu za promociju sposobnosti kod djece, roditelja i vaspitača u radu u informaciono-komunikacionom okruženju, koje omogućava pristup degradirajućem sadržaju seksualne ili nasilne prirode, a koji može biti štetan.

4. Strategija suzbijanja nasilja u porodici

Okvirnu Strategiju za provedbu Konvencije Savjeta Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (2015-2018. godine)²⁰² je u julu 2015. godine usvojio Savjet ministara Bosne i Hercegovine. Ona je imala za cilj da osigura dosljednu, kvalitetnu i djelotvornu provedbu navedene konvencije. Njenim prihvatanjem (kao šesta država u Evropi) Bosna i Hercegovine se obavezala na preduzimanje zakonodavnih i drugih mjera za osiguranje pravnog, institucionalnog i organizacionog okvira za: a) prevenciju nasilja nad ženama, b) zaštitu žrtava nasilja i c) kažnjavanje učinilaca krivičnih djela nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

U oblasti zaštite i podrške žrtvama nasilja, Bosna i Hercegovina je zabilježila značajne rezultate kao ishod rada vladinih institucija, u saradnji sa nevladinim organizacijama, na uspostavljanju relevantnog zakonodavnog, institucionalnog i organizacionog okvira. Ključne pretpostavke za pružanje zaštite i podrške žrtvama su kreirane usvajanjem odgovarajućih zakona o zaštiti od nasilja u porodici²⁰³ koji predviđaju multidisciplinarni pristup pružanju zaštite žrtvama nasilja kroz sljedeće mjere: a) udaljenje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora i zabrana vraćanja u stan, kuću ili neki drugi stambeni prostor, b) zabrana približavanja i kontaktiranja sa žrtvom nasilja, c) zabrana uznemiravanja i uhođenja osobe izložene nasilju, d) obavezni psihosocijalni tretman, e) obavezno liječenje od zavisnosti i f) privremeno lišenje slobode i zadržavanje.

Pristup pravdi za žrtve nasilja nad ženama i u porodici se sastoji iz nekoliko ključnih elemenata. To su: a) inkriminacija nasilja u porodici u krivičnom zakonodavstvu da bi se omogućilo efikasno procesuiranje učinilaca ovih djela u krivičnom postupku, b) obaveza prijavljivanja nasilja svih lica: građana, članova porodice, obrazovnih, zdravstvenih i drugih ustanova koje za to saznaju nadležnim organima, c) obaveza nadležnih državnih organa na izricanje hitnih mjera zaštite žrtve i njene djece, d) efikasna istraga djela nasilja, e) zaštita svjedoka, f) dostupnost pravne pomoći

²⁰² „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 75/15.

²⁰³ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske", br. 102/12, 108/13, 82/15 i 84/19); Zakon o zaštiti od nasilja u porodici („Službene novine Federacije BiH“, broj 20/13 i Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine“, broj 7/18).

žrtvama, g) kažnjavanje učinilaca nasilja srazmjerno težini učinjenog djela i h) osiguranje naknade štete žrtvi.

Ipak, Strategija konstatuje da dosadašnja kaznena politika u procesuiranju predmetima izvršenih krivičnih djela nasilja u porodici pokazuje značajan udio (Babović, Pavlović, Ginić, Karadinović, 2013: 19-31): a) izricanja uslovnih osuda, b) izricanja kazni, na donjoj granici ili ispod granice posebnog minimuma kazne propisane zakonom, c) primjene blaže pravne kvalifikacije krivičnog djela, d) nespemnosti da se nasilje u porodici procesuiru u sticaju sa drugim krivičnim djelima protiv života i tijela, sloboda i prava, polne slobode, časti i ugleda i dr., e) neprimenjivanja opozova uslovne osude zbog izvršenja novog krivičnog djela u toku trajanja vremena provjeravanja, f) rijetkog uzimanja u obzir pri odmjeravanju kazne učiniocu krivičnih djela otežavajućih okolnosti i g) rijetkog izricanja zaštitnih mjera za žrtve. Zbog toga se u Strategiji zaključuje da se „krivična djela nasilja nad ženama i nasilja u porodici ne shvataju kao prijetnja ličnoj sigurnosti pojedinaca, niti da predstavlja ozbiljan društveni problem“ (Karadinović, 2010)

U suprotstavljanju svim oblicima nasilja u porodici, nasilja nad žena ili rodno zansovanog nasilja u Bosni i Hercegovini se, pored brojnih zakonodavnih, organizacionih i institucionalnih promjena, i dalje mogu uočiti sljedeći problemi: a) niska je i dalje stopa prijavljivanja izvršenih (i pokušanih) krivičnih djela nasilja nad ženama i nasilja u porodici, b) čak i kada ova krivična djela prijavljena policiji, često je dolazilo u praksi do neprepoznavanja učinjenog djela kao krivičnog, već se ono tretiralo kao lični, privatni ili porodični problem, c) prisutne su u praksi i dalje blage pravne kvalifikacije učinjenog krivičnog djela nasilja od strane tužilaca, d) u sudskim postupcima pred nadležnim krivičnim sudovima je konstatovano da se često na glavnim pretresima tužiocu uglavnom oslanjaju na svjedočenja oštećene i optuženog, a eventualno drugih svjedoka, dok se se tokom istrage nedovoljno angažuju na prikupljanju drugih dokaza kao što su npr. medicinsko vještačenje povreda, foto-dokumentacija povreda i dr. i e) često se sudski postupci okončavaju blažom kvalifikacijom učinjenog krivičnog dela upravo zbog nedostatka dokaza (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003: 78-119).

Međutim, prije donošenja Okvirne strategije za provedbu Konvencije Saveta Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (2015-2018. godine) Savjeta ministara Bosne i Hercegovine, u Republici Srpskoj je u maju 2014. godine Narodna skupština Republike Srpske usvojila Strategiju za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske (2014-2019. godine). Cilj ove strategije je bio da doprinese jačanju preventivne politike i politike suzbijanja nasilja u porodici, uz dosljednu primjenu svih zakona (porodičnih, krivičnih, prekršajnih i dr.), kao i preispitivanje kaznene politike u smislu da se nasilje u porodici tretira kao djelo iste društvene opasnosti kao i svako drugo krivično i prekršajno djelo i uvođenje standarda propisanih Konvencijom o sprječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

Tome treba da doprinese efikasna, zakonita, blagovremena i kvalitetna primjena zakona donijetih u okviru Republike Srpske, i to: a) Porodičnog zakona, b) Krivičnog zakonika, c) Zakona o prekršajima i d) Zakona o zaštiti od nasilja u porodici. U toj kontinuiranoj i sistematskoj aktivnosti su od posebnog značaja i odgovarajuće odredbe Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske²⁰⁴. Naime ovaj zakon propisuje: a) mjere zabrane posjećivanja određenih mjesta ili područja i b) mjere zabrane sastajanja sa određenim licima. Ove mjere se, na prijedlog stranke ili branioca, mogu izreći i u slučaju nasilja u porodici. One se mogu izreći u sljedećim situacijama: a) u fazi istrage (kada ih izriče sudija za prethodni postupak), b) nakon podizanja optužnice (od strane sudije za prethodno saslušanje) i c) nakon dostavljanja predmeta sudu (mjere izriče sudija ili predsjednik vijeća).

Zakon propisuje i ograničenja u pogledu sadržaja mjera zabrane. Tako se: a) mjerama zabrane ne može ograničiti pravo osumnjičenog ili optuženog da živi u svom domu u Bosni i Hercegovini i b) da se nesmetano viđa sa članovima svoje porodice i bliskim srodnicima, ali samo u Bosni i Hercegovini ili samo na mjestu određenom u zabrani napuštanja boravišta, osim kada se postupak vodi zbog krivičnog djela učinjenog na štetu člana porodice ili bliskih srodnika.

²⁰⁴ „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 53/12, 91/17, 66/18 i 15/21.

5. Krivičnoprocesni aspekti nasilja u porodici

Krivični postupak koji se vodi u slučaju izvršenja krivičnog djela nasilja u porodici je opšti i redovan oblik procedure koji se pokreće i vodi kao i svaki drugi postupak. Zakon o krivičnom postupku usvojen je na državnom nivou²⁰⁵, na nivou entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine²⁰⁶ i Republike Srpske) i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine²⁰⁷, a njegovi osnovni dijelovi isti su u prvom stepenu. Prva faza podrazumijeva istragu, stadijum optuživanja, glavni pretres i donošenje i objavljivanje presude. Istrazi prethode predistražne radnje koje imaju svrhu otkrivanja djela i počinioca i prikupljanja dokaznog materijala. Kada je riječ o nasilju u porodici, u toku postupka dolaze do izražaja određene specifičnosti koje određuju krajnju odluku u predmetu. Specifičnosti se javljaju već kod prve intervencije o prijavi slučaja, zatim u fazi istrage i na kraju u glavnom pretresu.

5.1. PolICIJA

PolICIJA ima važnu ulogu u sprječavanju i blagovremenom prijavljivanju počinjenog djela nasilja u porodici. U najvećem broju slučaja ona je prva u kontaktu kako sa žrtvom, tako i sa nasilnikom. Od izuzetne važnosti je da polICIJA reaguje već kod prve prijave nasilja u porodici kako se ne bi desila teža povreda ili smrt.

Od ponašanja polICIJE zavisi da li će se slučaj kvalitetno pripremiti za eventualni sudski proces. PolICIJA koja interveniše neposredno po saznanju ili prijavljivanju slučaja nasilja u porodici ima složen zadatak, jer pored standardne kriminalističke obradi radi prikupljanja relevantnih informacija i dokaza, mora preduzeti i određene radnje u cilju zaštite žrtve.

S obzirom na to da se dokazi moraju detaljno prikupiti, jer polICIJA izlazi na lice mjesta - važan je svaki detalj. Nasilje u porodici spada u red delikata kod kojih je od velikog značaja izjava koju daje žrtva u ulozi svjedoka. Međutim, kod nasilja u porodici se izjava svjedoka - žrtve često mijenja u odnosu na ono što je prvobitno kazano, pa bi polICIJA morala već na samom početku prikupiti više dokaznog materijala u vidu materijalnih dokaza. To podrazumijeva potrebu da se izvrši uvidaj na mjestu događaja, izuzmu svi tragovi radi vještačenja, žrtva pod obavezno uputi na fizički pregled radi pribavljanja potrebne medicinske dokumentacije o nađenim povredama i sl. Ovom će se pristupiti samo u slučaju fizičkog nasilja, ali kad se govori o drugim vidovima nasilja unutar porodice, iskaz žrtve je nezamjenjiv.

Posebno je pitanje kako pristupiti izjavi djeteta u ulozi žrtve i kao svjedoka, znajući da je djecom lako manipulirati iz razloga njihove nedovoljne psihičke zrelosti. U tom kontekstu u praksi se sugerije da se sa djecom nikako ne vodi razgovor u prisustvu osumnjičenog, jer se smatra da to može izazvati osjećaj straha i stida, ali i nesigurnosti djeteta.

U okviru polICIJE postoje posebni odjeli koji se bave samo problemom nasilja u porodici. Pripadnici polICIJE bili su učesnici specijalizovanih edukacija povodom nasilja u porodici koje su organizovane u oba bh. entiteta. Zahvaljujući ovim edukacijama, primjećeno je povećanje njihove senzibilnosti za problem nasilja u porodici i efikasniji pristup u pružanju pomoći ženama i djeci žrtvama nasilja u porodici. Radionice su pospješile da se identifikuju brojne predrasude i stereotipi o nasilju u porodici među pripadnicima polICIJE i pospješena je bolja saradnja sa ostalim državnim institucijama i nevladinim organizacijama.

Početakom 2005. godine većina policijskih uprava u oba entiteta uvela je obavezu da se vodi statistika o djelima koja se razvrstavaju po rodnosti i vrsti počinjenih djela. Ova obaveza je uvedena na osnovu odredbe Zakona o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini²⁰⁸. Član 22 stav 1 ovog zakona obavezuje da svi statistički podaci i informacije koje se prikupljaju, evidentiraju i obrađuju u državnim organima na svim nivoima, javnim službama i ustanovama, državnim i privatnim preduzećima i ostalim subjektima - moraju biti prikazani po polu. Svi ostali statistički podaci i

²⁰⁵ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 53/09, 93/09, 72/13 i 65/18.

²⁰⁶ „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 8/13, 59/14 i 74/20.

²⁰⁷ „Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“, br. 34/13 - prečišćeni tekst i 27/14, 3/19 i 16/20.

²⁰⁸ „Službeni glasnik BiH“, broj 102/09.

informacije moraju biti sastavni dio statističke evidencije i dostupni javnosti. Njihovo prikupljanje se vrši po zakonskoj proceduri i po pravilima kriminalističke struke.

5.2. Istraga i postupak stavljanja pod optužbu

Istraga se vodi od strane tužioca, ali u njegovoj nadležnosti je da može ovlastiti ovlaštene službene osobe da provedu istražne radnje vezane za određeni slučaj. U slučaju da se istraga neće provoditi, tužilac je dužan o tome obavijestiti i oštećenog i podnosioca prijave.

Problemi u istrazi su specifični kad je riječ o krivičnim djelima vezanim za nasilje u porodici. Najprije, svjedok žrtva nasilja daje nerijetko oprečne iskaze policiji i tužiocu što tužioca dovodi u nezahvalnu situaciju, jer je tada oslonac traži u drugim dokazima kojih je često malo i nedovoljni su za stepen osnovanosti sumnje u mjeri za podizanje optužnice. Dalje, ni koliko-toliko konzistentan iskaz svjedoka oštećenog dat policiji i tužiocu, nije garancija istog takvog iskaza pred sudom na glavnom pretresu. Ovi problemi potvrđuju ogroman značaj sveobuhvatnosti kriminalističke obrade i prikupljanja dokaznog materijala od strane policije.

Tužiocu bi u predmetima nasilja u porodici trebali postupati hitno jer u najvećem broju slučajeva osumnjičeni i žrtva žive u istom domaćinstvu, što predstavlja rizik nastavka vršenja nasilja. Osim toga, optužnica za počinjeno djelo nasilje u porodici ne bi trebala da se zasniva samo na iskazu žrtve, nego bi trebalo pribaviti i dodatni dokazni materijal. Važno je prikupiti i dokaze koji se odnose na naknadu štete za žrtve u vezi sa učinjenim krivičnim djelom.

Kada su u pitanju mjere zabrane koje su propisane zakonima o krivičnom postupku, svrha izricanja ovih mjera se sastoji u osiguranju prisustva osumnjičenog, odnosno optuženog u krivičnom postupku te njegovog uspješnog vođenja - za razliku od zaštitnih mjera iz entitetskih zakona o zaštiti od nasilja u porodici koje su primarno usmjerene na zaštitu žrtve nasilja u porodici. Druga razlika između ove dvije mjere jeste što mjere zabrane predlaže tužilac, a određuje sud u krivičnom postupku, dok se zaštitne mjere predlažu i određuju u okviru druge procedure tokom krivičnog postupka. To u praksi znači da tužilac može da predloži, a sud da odredi neku od mjera zabrane, nezavisno od toga da li je izrečena i da li se primjenjuje neka od zaštitnih mjera iz zakona o zaštiti od nasilja u porodici. Zaštitne mjere iz zakona o zaštiti od nasilja u porodici nije moguće provoditi dok se lice kojem se te mjere određuju nalazi u pritvoru ili je na drugi način lišen slobode u toku trajanja krivičnog postupka.

5.3. Glavni postupak

Na glavnom pretresu se odvija postupak izvođenja dokaza, što podrazumijeva i saslušanje žrtve nasilja u svojstvu oštećenog. Poželjno je da sud koristi audiovizuelna sredstva prilikom ispitivanja žrtve na glavnom pretresu kako bi se ublažile traumatske posljedice sudskog postupka za žrtvu ili spriječilo ponižavajuće ispitivanje žrtve. S tim u vezi, sud je dužan da tokom postupka izvrši procjenu rizika za žrtvu (ozbiljnost situacije, rizik od ponavljanja nasilja i sl.), a u svrhu efikasnog upravljanja rizikom tokom primjene zakona i izricanja kazne.

Postupak pred sudom zahtijeva od sudije i predsjednika vijeća, kao i tužioca i branioca optuženog posebnu pažnju kada se radi o slučaju nasilja u porodici. Nedovoljno znanja o ovome problemu, nedovoljna upućenost u međunarodne dokumente i standarde koji su u ovoj oblasti prisutne na međunarodnom nivou, za posledicu ima da se predmeti nasilja u porodici smatraju da su manjeg značaja. Takvo ponašanje se primjećuje i kod tužioca kad vode postupak istrage.

Mediji takođe ovim predmetima daju malo značaja, osim u slučaju senzacionalističkih vijesti, a bez analitičkog i istraživačkog postupka. Sve ovo doprinosi da javnost stvori sliku da nasilje u porodici nema značaj nekog drugog krivičnog djela.

Javnost na glavnom pretresu, kada je u pitanju nasilje u porodici, može se isključiti od strane suda radi zaštite ličnog i intimnog života optuženog ili oštećenog, te zaštite interesa maloljetnika ili svjedoka. Osim toga, pored opšte obaveze suda da pruži zaštitu svjedoku od vrijeđanja, prijetnji i napada, zakonodavac je predvidio i mjere s ciljem zaštite svjedoka uz određene uslove koji mogu biti ispunjeni i u slučaju nasilja u porodici. Ti uslovi su lična sigurnost svjedoka ili sigurnost njegove porodice koja je dovedena u opasnost zbog njegovog učesća u postupku. Opasnost za porodicu je iz razloga prijetnji, zastrašivanja ili drugih radnji na osnovu kojih kod svjedoka izazivaju strah ili je

svjedok ozbiljno traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili svjedok pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine izuzetno osjetljivim, odnosno dijete i maloljetnik. Nije riječ o kumulativno određenim uslovima niti moraju svi biti ispunjeni, već se na osnovu jednog od njih omogućava primjena posebnih mjera zaštite svjedoka kao što je psihološka, socijalna ili druga pomoć, udaljšavanje optuženog, saslušanje putem tehničkih uređaja i sl. Ove mjere bi trebale da doprinesu efikasnosti u procesuiranju predmeta. Posebne mjere zaštite daju veći stepen vjerovatnoće da će iskazi o slučajevima nasilja u porodici biti sadržajni i dati više informacija od običnog iskaza.

Žrtva nasilja u porodici može u toku trajanja krivičnog postupka postaviti i imovinskopravni zahtjev. Taj zahtjev u pravilu glasi na naknadu nematerijalne štete zbog nanesenih fizičkih ili duševnih bolova ili zbog pretrpljenog straha. Zahtjev je upravljen na počinioca. Žrtva nasilja koja istakne imovinskopravni zahtjev podnosi i dokaze u pogledu činjenica navedenih u zahtjevu, uz obavezu tužioca da prikupi *ex officio* dokaze o imovinskopravnom zahtjevu koji je u vezi sa krivičnim djelom.

6. Kaznena politika

Uspješnost društvene borbe usmjerene ka prevenciji ili suzbijanju nasilja u porodici kao krivičnog djela zavisi u velikoj mjeri i od adekvatnih kazni. Kada je riječ o nasilju u porodici, adekvatnost kažnjavanja je osjetljivija u odnosu na druga krivična djela iz razloga što se počinilac i žrtva nalaze u neraskidivom odnosu na koju na neposredan način utiče sve što se zbiva kroz sistem društvene reakcije na ovo nasilje.

Kazneni okvir za oblike krivičnog djela nasilja u porodici daje mogućnost širine za pravilnu individualizaciju kazne. Najniža kazna zatvora od 30 dana koja se može izreći počiniocu ovog krivičnog djela je ujedno i najniža kazna ove vrste. U Krivičnom zakonu Federacije BiH²⁰⁹ i Krivičnom zakonu Brčko distrikta BiH²¹⁰ za usmrćenje člana porodice kojem je prethodilo dugotrajno i kontinuirano nasilje, predviđena je kazna dogotrajnog zatvora što znači da od najmanje do najveće kazne zatvora postoji širok raspon za izricanje kazne, a to ujedno važi i za propisanu novčanu kaznu. Kada se izvrši usporedba sa drugim krivičnim djelima, uočava se visok stepen harmonizovanosti kaznenih okvira, a to se posebno odnosi na nasilje u porodici i srodna krivična djela protiv života i tijela.

Za najteži oblik krivičnog djela nasilja u porodici kazneni okvir je približno identičan kazni za kvalifikovane oblike krivičnog djela ubistva, odnosno teško ubistvo iz Krivičnog zakonika Republike Srpske²¹¹. Uz to, u okviru krivičnih zakona Federacije BiH i Brčko distrikta BiH za kvalifikovani oblik krivičnog djela teška tjelesna povreda (čija obilježja upućuju da se čini teško tjelesno povređivanje ili teško narušavanje zdravlja bračnog ili vanbračnog partnera, te roditelja svog djeteta s kojim učinilac ne živi u zajednici) zakonodavac je odredio kazneni okvir koji je identičan za krivično djelo nasilje u porodici zasnovanom na nanošenju teške tjelesne povrede ili teškom narušavanju zdravlja člana porodice, kada je počinilac postupao iz nehata. Dakle, iako se u prvom slučaju radi o umišljajnom deliktu a u drugom slučaju o nehatnom postupanju u odnosu na posljedicu - zakonodavac je predvidio isti zakonski okvir.

Kada se govori o odnosu krivičnog djela nasilja u porodici sa krivičnim djelom laka tjelesna povreda, takođe se mogu uočiti razlike. U predviđenom kaznenom okviru Krivičnog zakona Federacije BiH i Krivičnog zakona Brčko distrikta BiH propisana je kazna zatvora do jedne godine, a istovremeno počiniocu krivičnog djela nasilja u porodici je moguće izreći kaznu zatvora do tri godine, ako je počinjeno krivično djelo prema članu porodice s kojim živi u zajedničkom domaćinstvu. Naime, osim teže posljedice krivičnog djela, laka tjelesna povreda koja se ogleda u vidu povrede fizičkog integriteta (bračnog ili vanbračnog partnera, odnosno osobe s kojom počiniilac ne živi ili roditelja djeteta s kojim počinilac ne živi u zajednici) je usmjerila zakonodavca u Federaciji Bosni i Hercegovini i Brčko distriktu BiH da predvidi strožiju kaznu za počinioce koji nasiljem i drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava mir, tjelesni integritet ili psihičko zdravlje člana porodice s kojim živi pod istim krovom. U slučaju krivičnog djela nasilja u porodici u odnosu na krivično djelo laka

²⁰⁹ „Službene novine Federacije BiH“, br. 36/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/2011, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17.

²¹⁰ „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj 19/20 - Prečišćeni tekst.

²¹¹ „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/17, 104/18 i 15/21.

tjelesna povreda - za oslobađanje počinioca od kazne, nije predviđen fakultativni osnov u slučaju da je bio izazvan nepristojnim ili grubim ponašanjem od strane oštećenog.

Ako napravimo osvrt na kazneni okvir krivičnog djela nasilja u porodici i srodnih porodičnih delikata mogu se uočiti male razlike. Tako, npr. za krivično djelo zapaštanje ili zlostavljanje djeteta, odnosno zapaštanje i zlostavljanje maloljetnika, predviđene se kazne kreću u rasponu od novčane kazne do kazne zatvora do pet godina. U slučaju krivičnog djela kršenja porodičnih obaveza zakonodavac daje mogućnost sudu da pri eventualnom izricanju uslovne kazne počiniocu naredi da uredno izvršava svoje obaveze zbrinjavanja, vaspitanja i izdržavanja (Babić, Filipović, Marković, Rajić, 2005: 1026, 1620, 1969). Ovakav način je moguće tumačiti kao poseban oblik uslovne kazne s nadzorom.

Isti oblik zakonodavac predviđa i kod krivičnog djela izbjegavanje izdržavanja s tim što se u okviru Krivičnog zakona Federacije BiH i Krivičnog zakona Brčko distrikta BiH predviđa i mogućnost oslobođenja od kažnjavanja (Babić, Filipović, Marković, Rajić, 2005: 1027,1970). Ovakav raspon i fleksibilnost nije moguće primijeniti kod krivičnog djela nasilja u porodici.

7. Zaključak

U ovom radu osvijetljen je samo jedan ugao problematike nasilja u porodici koji ne može ponuditi većinu odgovora na pitanja koji se odnose razumijevanje i savladavanje nasilja u porodici. U svakom slučaju, zdrava i usklađena porodica predstavlja dobru osnovu za razvoj društva u cjelini. S druge strane, nove generacije nasilje u porodici vide kao normalan način ponašanja u svom svakodnevnom životu i rješavanja napetosti i frustracija. Na ovaj način i po ovom obrascu se stvaraju nove generacije nasilnika, ali i žrtava nasilja.

Odgovorne institucije Bosne i Hercegovine su svjesne samog problema, ali i opasnosti koje proizvodi nasilje u porodici. Ali, bitne promjene u stavu države i društva o ovom pitanju neće biti učinjene samo provođenjem odgovarajućih zakonskih odredbi. Pored toga, pitanje nasilja u porodici dobilo je svoje kriminološko značenje i prepoznato je kao važan socijalni problem.

Ključ uspjeha leži u multidisciplinarnom pristupu i saradnji svih institucija kojima se žrtve obraćaju za zaštitu. Posebno značajnu ulogu u suzbijanju i sprječavanju nasilja u porodici daje i nevladin sektor. Na vrlo profesionalan način pomažu žrtvama nasilja putem savjetovanja, senzibilisanja javnosti, rehabilitacijom, zbrinjavanjem žrtava nasilja (žene i djeca) u sigurne kuće, te olakšavajući im teškoće življenja, budeći im vjeru i nadu u rješavanje njihovih problema.

Kada je u pitanju krivični postupak za djela nasilja u porodici, uočava se značajan stepen senzibilisanosti tužioca za slučajeve ovog krivičnog djela. To je posebno izraženo u postupcima u kojima je žrtva nasilja u porodici maloljetna osoba, ali se istovremeno uočavaju slučajevi pogrešne primjene elemenata odgovarajućeg krivičnog djela što uzrokuje blaže kažnjavanje njihovih učinilaca.

Naposlijtku, ukoliko slučajevi nasilja nad ženama i u porodici nisu kažnjivi i nema efikasne zaštite od nasilja, to znači da se nasilje toleriše. Stoga je efikasna pravna zaštita od nasilja preduslov za uspješnu i vjerodostojnu primarnu i sekundarnu prevenciju, a to nije moguće bez jasnog i potpunog zakonskog okvira.

LITERATURA

- Andrus, J., *Entextualizing domestic violence*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Aranson, J., *Domestic violence*, London, 1996.
- Babić, M., Filipović, Lj., Marković, I., Rajić, Z., *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*, Misija OSCE u BiH, Sarajevo, 2005.
- Buzawa, E.S., Buzawa, C.G., *Domestic violence*, Thousand Oaks, London, New Delhi, 1996.
- Čović, A., „Značaj ratifikacije Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici“, *Strani pravni život*, Beograd, broj 3, 2013.
- Davis, R.L., *Domestic violence - facts and fallacies*, Greenwood Publishing Group, 1998.
- Gasmi, G., „Nova Konvencija SE o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja – značaj ustanovljenja evropskih pravnih standarda“, *Strani pravni život*, Beograd, broj 2, 2014.
- Hampton, R.L., *Substance abuse, family violence and child welfare*, Thousand Oaks, 1998.
- Jarić, V., „Doprinos UN u Srbiji zaštiti žena žrtava nasilja u porodici i u intimnim partnerskim odnosima“, *Temida*, Beograd, broj 1, 2015.
- Javier, R.A., Herron W. G., Bergman, Aj., *Domestic violence*, Assessment and treatment, Northvale, N.J. Jason Aronson, Inc., London, 1996.
- Jovašević, D., „Evropski standardi i nasilje u porodici“, *Evropsko zakonodavstvo*, Beograd, broj 45-46, 2013.
- Jovašević, D., Ikanović, V., *Međunarodno krivično pravo*, Banja Luka, 2015.
- Karađinović, N., „Analiza sistema prikupljanja podataka o nasilju nad ženama i preporuke za unapređenje“, *Populacijski fond UN-a, Gender Centar Federacije BiH, Agencija za ravnopravnost polova BiH, Gender centar-Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske*, 2010.
- Konstantinović Vilić, S., „Nasilje u porodici – krivičnopravno regulisanje u Srbiji i praksa Evropskog suda za ljudska prava“, *Pravna klinika za zaštitu prava žena*, Niš, 2013.
- Kovaček Stanić, G., Samardžić, S., „Novine koje donosi Konvencija SE o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Novi Sad, broj 2, 2014.
- Marcus, I., „Redefinisanje koncepta nasilja u porodici kao akta torture ili terorizma u porodici“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, Niš, broj 67, 2014.
- Matijević, A., „Nasilje u obitelji – europski modeli“, *Policija i sigurnost*, Zagreb, broj 2, 2010.
- Odeljan, R., „Nasilje u obitelji - komparativna analiza pravne regulative u zemljama nemačkog govornog područja“, *Policija i sigurnost*, Zagreb, broj 2, 2013.
- Pavišić, B., *Kazneno pravo Vijeća Europe*, Zagreb, 2006.
- Pavišić, B., Bubalo, T., *Međunarodno kazneno pravo*, Rijeka, 2013.
- Petrić, N., Vidović, G., Žigić, R., *Analiza usklađenosti zakona o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske sa međunarodnim standardima*, Banja Luka, 2012.
- Petrić, N., Husić, S., Šiljak, I., *Priručnik za praćenje primjene Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, Banja Luka, 2018.
- Petrović, B., Jovašević, D., *Međunarodno krivično pravo*, Sarajevo, 2010.
- Samardžić, S., „Pravni mehanizmi zaštite žena od nasilja u porodici i partnerskim odnosima na nivou EU i Srbije“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Novi Sad, broj 4, 2012.
- SchorNSTein, S.L., *Domestic violence and health care, What Every Professional Needs to Know*, Sage Publishing, London, 1997.
- Sijerčić-Čolić H., Hadžiomerađić M., Jurčević M., Kaurinović D., Simović M., *Komentari zakona o krivičnom/ kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini*, Misija OSCE u BiH, Sarajevo, 2005.
- Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, L., Simović, M., *Maloljetničko krivično pravo*, Grafomark Laktaši, 2021.
- Simović, M., Simović, M., *Prekršajno pravo Federacije Bosne i Hercegovine*, Grafomark, Laktaši, 2020.
- Simović, M., Simović, V., *Krivično procesno pravo, uvod i opšti dio, peto izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Bihać, Pravni fakultet, 2019.
- Simović, M., Jovašević, D., *Leksikon krivičnog prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2018.

Simović, M., Simović, V., *Krivično procesno pravo II (Krivično procesno pravo - posebni dio)*, 4. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet, Istočno Sarajevo, 2018.

Simović, M., Jovašević, D., Simović, M., *Politika suzbijanja kriminaliteta*, Centar za vještačenje „Zenit“ Banja Luka, 2016.

Simović, M., Jovašević, D., *Bibliografija krivičnog prava Bosne i Hercegovine 1914–2014*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. 162, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 4, Sarajevo, 2015.

Simović, M., Blagojević, M., Simović, V., *Međunarodno krivično pravo*, 2. izdanje, Pravni fakultet, Istočno Sarajevo, 2013.

Tejić, M., Nikolić Ristanović, V., Dokmanović, M., *Pravna regulativa o nasilju u porodici u Srbiji i međunarodni standardi*, Novi Sad, 2007.

DOMESTIC VIOLENCE IN INTERNATIONAL LAW AND CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS OF THIS VIOLENCE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Prof. dr Vladimir M. Simović

Prosecutor of the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina and Associate Professor at the Faculty of Security and Protection, Independent University in Banja Luka and Faculty of Law, University Vitez in Vitez

Academician prof. dr Miodrag Simović

Vice president of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Full Professor of the Faculty of Law of Banja Luka University and Full Member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina

Abstract: *Domestic violence, as a specific social phenomenon, a criminological phenomenon, but also a difficult form of violence, has only recently attracted the attention of the international community, but also of legislators in some countries, as well as the attention of competent state bodies, professionals and the public in general. This is understandable because these are specific, often perfidious, more or less covert forms of physical, psychological, economic, sexual or similar violence between close relatives or persons in a partnership.*

Nevertheless, it is only at the beginning of this century in Bosnia and Herzegovina that organized social efforts are made to prevent and suppress these forms of illegal, illicit, prohibited behavior between members of the same family or family community, regardless of whether the relationship is based on blood or adoptive relationship. Violence in the family or family community in Bosnia and Herzegovina is regulated by family laws, criminal laws and laws on protection from domestic violence. These legal solutions define the concept, content and characteristics, as well as the forms and types of manifestations of violence in the family or family community, as well as the system of preventive and repressive (criminal and misdemeanor) measures for its prevention and suppression. These provisions are based on a number of relevant international documents.

Key words: *violence, family, criminal proceedings, international standards, Bosnia and Herzegovina.*

SOCIAL SERVICES FOR CHILDREN AT RISK

*Sunchica Dimitrijoska, Profesor²¹²
Institute for Social Work and Social Policy
Faculty of Philosophy, University „St. Cyril and Methodius” in Skopje,*

Abstract. *Social services offered and provided to children at risk are tailored to the individual needs of children and are divided into six groups, namely: information and counseling services, professional help and support services, counseling services, home care services, community services and out-of-home services for protection.*

The objective of this paper is to look at the social protection system and its role and efficiency in providing social services to children at risk and the necessary changes. The method of work is the analysis of the content of the reports of the Center for Social Work and partner organizations.

The analysis of the engagement of the Center for Social Work in working with children at risk shows that intensive work is being done on the development of new social services in the last 5 years, especially with the adoption of the new Law on Social Protection (Official Gazette of RNM No.104/2019).

The development of the social protection system is achieved through a plural system and the integration of innovations in the engagement of licensed and authorized social service providers. Decentralization of the social protection system is being established, which responds to local challenges, reduces poverty and increases the social inclusion of children at risk.

Work is being done on creating and strengthening the capacity and resources of the social protection system through education and strengthening staff with specific knowledge and skills for working with children and their integration into the local environment. Continuous work is being done on the development of multisectoral work with the use of available resources in solving complex social risks. The adopted standards in the provision of social services are being implemented, continuous monitoring and evaluation are being carried out, which give a realistic picture of the delivered social services.

The new integrated system in the provision of social services enables access to quality and more inclusive social services that provide positive changes for children at risk.

Key words: *social services, children at risk, plural system*

Reforms in the system of social protection of children at risk

The reforms of the social protection system are based on experiences of other countries going through administrative reforms, adapted to the local context. In principal, three main dimensions have been identified that are taken into account in the process of the implementation of the administrative changes, being as follows: the wider social context in which the reforms are implemented (history, tradition, impact, strategic goals), the political environment (political system, organization of local self-government, degree of centralization /decentralization) and the existing institutional arrangements that characterize the social security system.

²¹² suncica.dimitrijoska@fzf.ukim.edu.mk

The implementation of the reforms takes into account several key factors that have impact on the success of the reforms: a clear distribution of competencies between central and local government, reliable sources of funding for social services, transparent contracting mechanisms and a system of legal and professional oversight. The quality of public administration, i.e. its capacity to articulate goals and find and elaborate policy solutions, may also affect policy outcomes, especially in the case of complex institutional reforms. This implies that lessons derived from an analysis of some countries have been applied with considerable adjustments based on a thorough analysis of any differences in the local context (Scharle, 2014).

The social services for children were established with the adoption of the Law on Social Protection (Official Gazette of RNM, no. 104/2019) as rulebooks on the manner, scope, norms and standards in terms of space, means, staff and necessary documentation for the realization of each social service separately, which enables the observance of functional and structural standards that ensure quality social services in accordance with the individual needs of the children. The rulebooks define providers of social services, partner organizations in the plural system of social protection of children.

The providers of the social services to children and their families are also guided by the provisions of the Law on Child Protection ("Official Gazette" No. 23/13, 12/14, 44/14, 144/14, 10/15, 25/15, 150/15, 27/16, 163/17, 21/18, 198/18, 104/19, 146/19, 275/19, consolidated text, June 2020) and the Law on Juvenile Justice ("Official Gazette" No. 148/13), according to which part of the rights and social services for children at risk are exercised.

Defining the term child and child at risk

The definition of a child is given and defined in the United Nations Convention on the Rights of the Child (United Nations General Assembly, 1989) ²¹³ratified by the Republic of North Macedonia. The Convention defines a child as any human being under the age of eighteen, unless the age of majority is attained earlier under national legislation.

According to the classifications in the Law on Child Protection, the Law on Social Protection and the United Nations Convention on the Rights of the Child, three groups of children are distinguished:

A child at risk is a child who is in a certain situation that adversely affects its growth and development and it adversely affects meeting the needs of the child. This can have lasting consequences on the child.

A child with a psychosocial need - this is a condition in which the child faces an inability or difficulty in meeting development needs.

Child with a psychosocial problem - this is a condition in which the child faces problems related to: social development related to the poor family, social deprivation, problems of modern family: illness, disability, psychophysical development impairments, incomplete families due to the death of one parent or divorce, a child who is without parents and without parental care and deviant behavior that occurs as a conflict of values and norms, juvenile delinquency, child trafficking, addiction diseases, homelessness, etc.

The social risks and challenges experienced by children in the Republic of North Macedonia during the COVID-19 pandemic are direct and indirect. Direct social risks are caused by the closure of day care facilities, including preschool institutions, schools, and day care centers, such as those for children with disabilities. Restricted mobility also directly affected the rights and needs of children without parents and parental care or children of divorced parents to establish regular contact with either their guardians or the parent who shares parental rights.

²¹³ United Nations Convention on the Rights of the Child, adopted by the UN General Assembly, Resolution 44/25 dated November 20, 1989 (came into force on 02.09.1990)

Indirect risks are associated with the loss of their parents' jobs or reduced economic opportunities for household members, leading to increased financial insecurity, as well as the risk of poverty and material deprivation for children. The social risk is a condition that has the potential to hinder or impede the smooth social functioning of the child and its family.

The susceptibility of children to different lines of risk factors and their combined impact on children is continuously pointed out. It often happens that similar risk factors affect children and common features of the circumstances in which these children live and grow can be identified. In this regard, it is possible to formulate general interventions in the Individual child support plans, which must be further adjusted and enriched with activities in accordance with the individual needs of each child and its family. For this, it is necessary to make an assessment of the child's personality, the circumstances in which the child lives, the problems its faces, but also the strengths and areas of resistance that the child and his family have.

For each risk group of children, in which there is a combination of risk factors, it is possible to formulate specific interventions. For example, one of the aspects that need to be taken into account are the resources that exist in the local community and the possibility of implementing the necessary interventions from different institutions and service providers in the plural system of delivery of social services. In line with these opportunities, the aspiration is to constantly improve, enrich, and introduce new programs and measures to support children at risk. They must ensure various social services, with specialized programs to support children and their families that have already shown good results in working with children. When creating interventions and designing an Individual Support Plan, it is important to know what specific risk factors we want to reduce, neutralize or eliminate. There are very few studies in the Republic of North Macedonia on children at risk in terms of delivered social services in the last few years and they indicate the dominant effects of the social services provided to children. One of the reasons is that the social services system began to be developed in 2019 and the COVID-19 pandemic significantly slowed it down.

Social services for children at risk

Social services provided in accordance with this Law on Social Protection are information and referral services, professional assistance and support services, counseling services, home services, community services and out-of-family care services.

We start the analysis of social services at the municipal level in the Republic of North Macedonia with an overview of the existing facilities and their qualitative assessment from the perspective of the interviewees. The assessment of the capacities is necessary in order to be able to perceive their compliance with the existing risks in the municipality, hence the needs for improvement and new social services.

Social services provided in the form of nonmaterial assistance are aimed at protection from social risks, prevention and overcoming of social problems that adversely affect the well-being of children. In accordance with the Law on Social Protection, children can benefit the following social services:

The information and referral services include informing the children at risk and their parents about the rights in the field of social protection as well as about the available social services, based on the initial assessment and referral to other institutions in order to achieve unimpeded access to rights and services. Informing the child and his / her parents is one of the continuous activities of the Center for Social Work, but in the documentation of the Center for Social Work, this service is not systematically guided, and its presence as a service is not expressed.

The second group of services are professional assistance and support services, which include assistance and support in overcoming the individual problems of the child and his / her family through assessment, planning, intervention, monitoring, evaluation and completion. This aims to enhance the

capacity of the child, promote his/her smooth development, ensure and maintain well-being and independence as well as to enable long-term training for independent overcoming of problems.

The third group of services are counseling services, which include counseling, i.e. counseling work, in order to prevent, mitigate and overcome the consequences of social problems of children at risk and their families with specialized types of counseling.

Table No. 1: Procedures conducted at the Center for Social Work for Children

Areas of work	Realized		
	2017	2018	2019
Marriage and family	2470	2190	2693
Regulation of the relationship of the child with the parent that does not live with the child	367	344	422
Extramarital child custody	89	98	92
Children who want to get married before legal age	26	8	15
Child protection	3775	4097	4542
Child without parents and parental care	340	331	272
Child with impairment	1262	1557	1856
Child at risk	639	776	1501
Child in conflict with the law	1030	845	448
Child under guardianship	320	490	291
Supervision over the exercise of parental rights	57	43	43
Termination of parental rights	7	7	4
Adoption	120	130	125
Illegal migrants–children			2

Source: Report for the operation of the Intermunicipal Centre for Social Work Skopje, 2019

The data in Table No.1 show the types of social services of the marriage and family service and the child protection service, with the division into social risk groups of children and the type of services that differs with the division of the same according to the new Law on Social Protection. It can be concluded that the number of social services provided increases over a period of three years. The handled cases dealing with regulation of the relations of the parents who do not live with their children and the overall support for the children with provision of appropriate social services according to their individual needs and best interests, indicate that there is a trend of increasing the number of children in need for regulation of the process of meeting their parents, as well as the number of children with developmental impairments. In the course of 2019, the staff of the Center for Social Work worked on 850 cases for divorce proceedings, which indicates that there is an increase of such cases compared to 2018. Legal guardians were appointed for 342 children due to insufficient care of the parents of the children or the inability to take care for their children.

The assistance requested from the from the Center for Social Work during the pandemic included provision of information on the exercise of the right of divorced parents to see their children who do not live with them, movement allowed during curfew for parents of children with autism, assistance in

overcoming obstacles with employers for obtaining permits for absence from work and assistance to parents who lost their jobs during the pandemic.

The fourth group of services are community services including day care and temporary residence services, re-socialization, rehabilitation, reintegration of beneficiaries, family care replacement and halfway house.

The day care service includes day care, individual activities with the child to acquire living and working skills, social, cultural and recreational activities, education, and social support to children and their families. There is a trend of increasing the number of categorized children in the period 2017/2019, but there are no changes in the number of children who use the social service Daily Center for Children with Disabilities. According to the data obtained from the analysis of the annual records of children with mental or physical disabilities, referred to categorization, it can be noticed that the most frequent is the group of categorized children with combined developmental disabilities and children with chronic diseases and seriously impaired health.

From the analysis of data from the official records of the Center for Social Work, it can be concluded that the Day Care Centers for Children with Special Needs take care for children at the age from 3 to 26 in a specific Day Care Center according to the type and degree of disability. 34 *Day Care Centers for persons with disabilities* were opened, out of which 28 for persons with disabilities, 2 for cerebral palsy, 2 for autism, 1 for children with impaired vision and 1 for Down syndrome, and their services are used by a total of 473 beneficiaries. During the year, a total of 30 children visited the Daily Center for People with Cerebral Paralysis.

The service for rehabilitation and reintegration of children facing social and/or health problems is provided through psychosocial support, therapeutic work, occupational therapy, and support for acquiring work and employment skills, reintegration and independent living.

The resocialization service is provided through counseling work, individual, family and group therapy, educational support, escorts, skills development education, sports, recreation, creativity support, job support and employment skills support and other resocialization services, depending on the needs of children. The service for children at risk and children in conflict with the law is provided in a children's center, in accordance with the Law on Juvenile Justice.

Table No.2: Street children

		Realized		
		2017	2018	2019
Number of cases (street children)	Transferred	35	30	42
	Newly admitted	12	19	180
	Solved	12	7	66
	Operating cases	30	42	158

Source: Report for the operation of the Intermunicipal Centre for Social Work Skopje, 2019

According to the data from Table No. 2, there is a significant increase of the number of street children. The Center for Social Work has strengthened mobile teams that map street children at the most frequent locations and at places where children are begging. The day care center for street children – provided support to 22 children out of 158 registered children.

The temporary residence service aims to provide protection and professional assistance to children in crisis in order to overcome their crisis and to ensure their social integration. The purpose of the replacement family care service is provision of short-term care for children for purpose of rest and meeting personal and professional needs of family members who take care of the child. The temporary residence service provides protection and professional assistance to children who are in crisis in order

to overcome the situation and their social integration. Beneficiaries of the service are as follows: a child who will be found without parental care, a stray child, a child victim of abuse, and homeless child. The service is provided for a period of up to three months, with the possibility of extension for another three months, and in exceptional cases when the condition is not resolved, for up to one year.

Beneficiaries of the halfway house service are as follows: child without parents and parental care, a child after leaving an educational institution for resocialization who needs preparation for independent living. The Halfway house provides assistance, support and preparation for independent living of a child who was previously under foster care, does not have his / her own home or living conditions in his/her home and needs preparation for independent living.

The fifth group of services are the services of out-of-family protection, which consists of three subgroups of services, namely: living with support, placement in a foster family and placement in an institution. The out-of-family care services provide basic protection that includes: accommodation, assistance and support from professionals, care, nutrition, clothing, health care, and other services depending on the needs of the children, who do not have living conditions in their family or for other reasons they need out-of-family protection.

A supported housing unit can accommodate a maximum of seven children without parents or parental care over the age of 14, and the children can remain in the support housing unit until the end of secondary education, or until they complete training for independent living and integration into society. Assistance is provided to children in performing homework and school projects with provided psychosocial counseling and quality use of free time.

The second out-of-home care service is placement in a foster family that can be provided as general, specialized, occasional, interventional care or care by relative. The beneficiaries of the general family care service are as follows: children without parents and parental care and children with disabilities. Special care is provided for a child victim of domestic violence, a child at risk and a child in conflict with the law. Occasional care is provided for a child living with a parent / guardian for rest, therapy, treatment and completion of home, family and professional responsibilities of the caregiver, i.e. parent / guardian. Interventional care is provided for a child without parents and parental care, child from conflicting families, child that is a victim of violence or victim of human trafficking and other children whose social problem require immediate care and protection. Parental care is a service for provision of care of a child who is orphan and without parental care and is placed in the family of his/her grandparents, brother, sister, uncle, uncle or aunt.

Foster care covers basic care and 24-hour care for children who do not have a family of their own or do not have living conditions in their own family. Regarding foster families, the need to monitor the condition of foster care is emphasized, especially for children at high risk. We have professional foster families in the world, which in the Republic of North Macedonia is not provided by law, where professionals, psychologists, psychotherapists and social workers take care of a child for a certain period and work on correction of his/her behavior. The staff of the Center for Social Work are convinced that this is a good practice that can be used to support children at risk. In the Republic of North Macedonia, a total of 212 foster families are registered, which accommodate a total of 408 beneficiaries, out of which 357 children. The foster family network has been developed into 21 social work centers.

The third type of out-of-family care service is the service for placement in an institution, which includes basic protection with provision of the following services: care, 24-hour assistance and support from professionals, nutrition, clothing and health care, depending on the identified needs of the child.

In accordance with the regulations in the field of execution of sanctions and referral to an appropriate institution, in addition to basic protection, it also includes resocialization, reintegration, upbringing, access to education and educational support, organized leisure and other services for resocialization,

for acquiring life skills, occupational training and professional rehabilitation, social, cultural and recreational activities, depending on the needs of the child.

The service for accommodation of children in conflict with the law at the age of 14 to 18 is organized in an educational institution for children, in accordance with the Law on Juvenile Justice.

During 2019, 327 children used out-of-home care services where the largest number of children (214 children) benefited foster care services, 76 children were placed in an institution, 37 children benefited a supportive living service.

From the middle of 2017, the Ministry of Labor and Social Policy started working on the process of deinstitutionalization in accordance with the National Strategy for Deinstitutionalization in the Republic of Macedonia 2018-2027 "Timjanik". Transformation of childcare institutions into a network of small group homes is being done. This reform provides an individual approach to each child, better care and a significant reduction in social risk.

Public Institution Special Institution Demir Kapija with the process of transformation and deinstitutionalization organized the work with children with disabilities in organizational units outside the institution.

Public Institution Institute for Protection and Rehabilitation Banja BANSKO-STRUMICA with the process of transformation and deinstitutionalization as of July 2019 organized the work of the institution in 3 services with five departments and operates in several facilities (2 within the institution and 2 residential units outside institution). The institution accommodates a total of 50 beneficiaries out of which 41 in the institution building and 9 in the two residential units.

Public institution for care of children with educational and social problems and disturbed behavior within the process of transformation and deinstitutionalization, organized the institution work in 2 services depending on the type of beneficiaries who are accommodated i.e., In the service for cohabitation of children with educational and social problems are accommodated children at risk and there are 5 organizational units, a total of 24 beneficiaries. In the service for cohabitation of children with disordered behavior *Public Institution "Ranka Milanovikj"* where children in conflict with the law are accommodated function 2 organizational units in where 10 beneficiaries are accommodated.

Public Institution „Home for infants and young children”- Bitola is organized in five departments (organizational units outside the building of the institution) 5 departments which accommodate a total of 33 children.

In the Public Institution "Children's Home 11 October" Skopje within its four organizational units as of June 30 2020, takes care for total of 18 beneficiaries for whom 24 hour protection is provided.

In *Small Group Home Berovo* are accommodated 5 beneficiaries, children without parents and without parental care. In the organizational unit of *Small Group Home Shtip* are accommodated 4 children without parents and parental care, all male, aged 9 to 14 years. The Small Group Home in Kavadarci accommodates a total of 5 children, up to 14 years old i.e., children with educational and social problems.

Within the *Private Institution SOS Children's Village Skopje*, as organizational units' function 4 living services with support and a unit for support of foster care which accommodates a total of 28 children aged 14-18 years.

Depending on the needs of the child, social protection services can be provided simultaneously and in combination with the services provided by educational, health and other institutions, for which a protocol for cross-sectoral cooperation has to be made. For the smaller municipalities, which are spatially and socio-culturally close, it is recommended that most of the services be organized at the

inter-municipal level, i.e. with inter-municipal cooperation. In this way, children at risk are provided with services in their natural environment, through the rational use of financial resources that are at the disposal of local government (Zegarac and Brkić, 2007).

Providers of social services

There are 30 centers for social work in the Republic of North Macedonia, and most of them are inter-municipal centers (i.e. covering more than one municipality). In almost all municipalities, there are available offices in the municipal buildings, which serve as local offices of the Center for social work. In the center for social work, there are teams that offer professional assistance and support / counseling, but in most cases, there is only one that treats various problems (domestic violence, divorce, juvenile delinquency, etc.) which leads to staff overload.

The Centers for Social Work do not have adequate premises where they would provide professional assistance / counseling, so these services are performed in ordinary offices of employees.

From the institutions for out-of-family protection, only small group homes have been identified, which are relatively new, and the need for expansion of the spatial capacities has been detected.

At the moment, there are no special centers for social services, which offer services for daily and temporary residence, so these services are offered by the Centers for social work. In terms of centers for daily services, at the moment there are only Centers for daily stay of persons with disabilities, in all municipalities where the headquarters of the Center for Social Work is, except in Radovish, Demir Hisar and Struga.

Local associations of citizens usually offer information services, professional assistance, support, and counseling. These activities are usually offered within internationally funded projects, which end with the completion of the projects.

The pluralization of the social protection system enables conducting activities in the field of social protection by other legal and natural persons, and associations of citizens. This creates preconditions for cooperation between the public, private and civil sector.

According to the conducted research for 2018 (Bogoevska et al. 2019), there were 370 social service providers in North Macedonia, of which 47.8 percent were foster families, 18.6 percent day care centers, 9 percent counseling services and 1.9 percent shelter-centers.

Cross-sectoral or multi-sectoral cooperation²¹⁴ is based on the fact that the state, the market and the civil society have resources that can be combined in a productive and quality way to solve complex social problems, which on the one hand optimizes the advantages of each of the sectors, and on the other hand, limits the impact of their individual weaknesses. The emphasis is placed on the application of multilateral partnerships in the delivery of social services by bringing together institutions and organizations from the public, private and civil sector in order to jointly deal with complex and multidimensional social problems of children.

Today the promotion of the multi-sectoral partnerships in the Republic of North Macedonia is realized through activities aimed at reducing the role of the state in the social protection in relation to the social services. Thus, the focus shifts from institutional forms of protection to community-based alternative social services. Besides using specific services, the beneficiaries of the services within the social protection system are also expected to strengthen their personal capacities and the capacities of their families. The beneficiary, namely the child and his/her family should participate in the process of

²¹⁴Ministry of Labor and Social Policy (2010), National Strategy for Reduction of Poverty and Social Exclusion in the Republic of Macedonia 2010-2020, Skopje

protection, and take over some of the specific activities and the responsibility for their own social security.

Conclusion

The new Law on Social Protection envisages promotion and development of innovative and interventional social services in the home of the children at risk, in the community and outside the family that follow the individual needs of the children at risk. For successful, efficient and better performing of the working tasks and activities and compliance with legal deadlines for execution of these tasks and activities, as well as greater commitment in the work with children at risk and delivery of social services, one of the significant challenges is to ensure increasing staffing with professional human resources with different profiles (social workers, psychologists, pedagogues, lawyers, sociologists, etc.) in the Centers for Social Work. Regarding the provision of necessary social services for children at risk, there is a need to develop and strengthen the plural system of social protection of children at risk with the involvement of different stakeholders, state and private institutions, local self-governments, associations of citizens and other licensed social service providers for children at risk. Inter-municipal cooperation and planning of protection for children at risk are needed so that small municipalities can also contribute to the protection of children at risk and provide greater access to social services offered at local level.

References

- Bogoevska N., Dimitrijoska S., (2020) Child protection, University "St. Cyril and Methodius" Skopje, Faculty of Philosophy Skopje
- Bogoevska N., Bornarova S., Gerovska – Mitev M., (2020) Social protection in the Republic of Macedonia: regulation and practice, Ministry of Labor and Social Policy of the Republic of North Macedonia
- Dimitrijoska S., (2019) Rights and services within the system of child and social protection in the Republic of North Macedonia, Association of Social Workers of the Republic of North Macedonia
- Zegarac N., Brkic M., (2007) Development of local service quality standards, Social Innovation Fund and UNDP
- Law on child protection ("Official Gazette" No. 23/13, 12/14, 44/14, 144/14, 10/15, 25/15, 150/15, 27/16, 163/17, 21/18, 198/18, 104/19, 146/19, 275/19, consolidated text, June 2020).
- Law on Local Self-Government ("Official Gazette" No. 5 of 29.01.2002).
- Law on Juvenile Justice ("Official Gazette" No. 148/13).
- Family Law (Official Gazette No. 80/92, 9/96, 38/04, 33/06, 84/08, 67/10, 156/10, 39/12, 44/12, 38/14, 115/14, 105/15, 104/15, 150/15, consolidated text from 20.11.2015).
- Law on Social Protection ("Official Gazette" No. 104/19 of 23.05.2019).
- Convention on the Rights of the Child (Adopted by the UN General Assembly with Resolution 44/25, of 20 November 1989. It entered into force on 2 September 1990, in accordance with Article 49.
- Scharle, A. (2014). Literature review and identification of best practices on integrated social service delivery. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014.
- Ministry of Labor and Social Policy (2010), National Strategy for Reduction of Poverty and Social Exclusion in the Republic of Macedonia 2010-2020, Skopje
- Report for the operation of the Intermunicipal Centre for Social Work Skopje, 2019

СОЦИЈАЛНЕ УСЛУГЕ ДЕЦИ У РИЗИК

***Абстракт:** Социјалне услуге које се нуде и пружају деци у ризику прилагођене су индивидуалним потребама деце и подељене су у шест група, и то: услуге информисања и саветовања, услуге стручне помоћи и подршке, услуге саветовања, услуге кућне неге, услуге у заједници и ван породичне заштите.*

Циљ овог рада је да сагледа систем социјалне заштите и његову улогу и ефикасност у пружању социјалних услуга деци у ризику и изазову неопходне промене. Метод рада је анализа садржаја извештаја Центра за социјални рад и партнерских организација.

Анализа ангажовања Центра за социјални рад у раду са ризичном децом показује да се у последњих 5 година интензивно ради на развоју нових социјалних услуга, посебно усвајањем новог Закона о социјалној заштити, (Службен Гласник РСМ бр.104/2019).

Развој система социјалне заштите постиже се плуралним системом и интеграцијом иновација у ангажовању лиценцираних и овлашћених даваоца социјалних услуга. Успоставља се децентрализација система социјалне заштите која одговара локалним изазовима, смањује сиромаштво и повећава социјалну укљученост деце у ризику.

Ради се на стварању и јачању капацитета и ресурса система социјалне заштите кроз образовање и јачање особља са специфичним знањима и вештинама за рад са децом и њихову интеграцију у локалну средину. Континуирано се ради на развоју мултисекторског рада уз коришћење расположивих ресурса у решавању сложених социјалних ризика. Примењују се усвојени стандарди у давању социјалних услуга, спроводи се континуирано праћење и оцењивање, што даје реалну слику о пруженим социјалним услугама.

Нови интегрисани систем у пружању социјалних услуга омогућава приступ квалитетним и свеобухватнијим социјалним услугама које проузрокују позитивне промене деци у ризику.

***Кључне речи:** социјалне услуге, деца у ризику, плурални систем*

NASILJE U PORODICI U KRIVIČNOM PRAVU DRŽAVA U OKRUŽENJU BOSNE I HERCEGOVINE

*Prof. dr Marina M. Simović,
sekretar Ombudsmena za djecu Republike Srpske i vanredni profesor na Fakultetu pravnih nauka
Univerziteta „Apeiron” u Banjoj Luci*

*Prof. dr Vladimir M. Simović,
tužilac Tužilaštva Bosne i Hercegovine i vanredni profesor Fakulteta za bezbjednost i zaštitu
Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci i Pravnog fakulteta Univerziteta „Vitez” u Vitezu.*

Sažetak: Različiti oblici i vidovi ispoljavanja nasilja u porodici predstavljaju staru, arhaičnu društvenu pojavu u okviru kriminaliteta nasilja. Ova nedopuštena, proskribovana, zabranjena i kažnjiva ponašanja su bila prisutna u svim društvima na svijetu. Međutim, takva ponašanja sa elementima nasilja, koja su se dešavala u uskom krugu supružnika ili članova iste porodice (krvnih srodnika u pravoj ili pobočnoj liniji), su ostajala dugo daleko van sfere posmatranja zakonodavca. Zato su inkriminacije nasilja u porodici kao samostalna krivična djela sa zaprijećenim krivičnim sankcijama, znatno kasnije, tek krajem 20. vijeka inkorporisana u nacionalna krivična zakonodavstva pojedinih država.

U cilju potpunijeg i svestranijeg sagledavanja problematike krivičnih djela nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, nije dovoljno da se posvetimo samo teorijskoj i praktičnoj analizi oblika ispoljavanja, karakteristika i obilježja ovih krivičnih djela u osnovnom, kvalifikovanim ili privilegovanim oblicima, prema odredbama domaćeg pozitivnog zakonodavstva, već je potrebno da određenu pažnju posvetimo i uporednopravnoj (komparativnoj) analizi ovih krivičnih djela u krivičnopravnim sistemima država u okruženju Bosne i Hercegovine. To je logično i opravdano jer se radi o pravnim sistemima (porodičnim, krivičnim, prekršajnim) država koje su do kraja dvadesetog vijeka bile u sastavu iste države – SFRJ koja je baštinila identičnu pravnu tradiciju i regulative u mnogim oblastima društvenog i pravnog života. U tom kontekstu, u radu se analiziraju krivična zakonodavstva Crne Gore, Hrvatske, Sjeverne Makedonije, Slovenije i Srbije.

Ključne riječi: nasilje, porodica, krivično djelo, zakon, krivica.

1.Uvod

Krivična djela nasilja (nasilnički kriminalitet) kao stara, arhaična, atavistička, prirodna, klasična (opšta) krivična djela kojima se povređuje ili ugrožava život, tjelesni ili psihički integritet, dostojanstvo, mir i spokojstvo svakog čovjeka, kao pojedinca ili kao člana uže (porodica) ili šire društvene zajednice - prisutna su još od perioda najstarijih pisanih pravnih spomenika. No, ova su djela i danas sastavni dio svih savremenih krivičnopravnih sistema. Na to ukazuje i činjenica da se države svim raspoloživim sredstvima, mjerama i postupcima - prevencije, ali i represije - suprotstavljaju različitim oblicima i vidovima narušavanja telesnog ili psihičkog integriteta članova porodice, porodične zajednice ili drugih bliskih srodnika.

2. Crna Gora

Krivični zakonik Republike Crne Gore²¹⁵ (KZCG) u glavi devetnaest pod nazivom “Krivična djela protiv braka i porodice” propisuje krivično djelo “Nasilje u porodici²¹⁶ ili porodičnoj zajednici” (član 220). Krivično djelo se prema slovu zakona sastoji u narušavanju tjelesnog ili duševnog integriteta člana svoje porodice ili porodične zajednice primjenom grubog nasilja.

Ovo djelo ima osnovni, lakši (privilegovani) i tri teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja. Djelo ima za objekt zaštite tjelesni i duševni integritet člana porodice ili porodične zajednice.

KZCG u članu 142 tačka 31, u dijelu koji definiše zakonom upotrijebljene izraze, određuje pojam porodice ili porodične zajednice. Tako, porodicu ili porodičnu zajednicu čine sljedeća lica (Grupa autora, 2012: 34-58):

- a) bračni drugovi i bivši bračni drugovi,
- b) krvni srodnici i srodnici iz potpunog usvojenja u pravoj liniji bez ograničenja, a u pobočnoj liniji zaključno sa četvrtim stepenom,
- c) srodnici iz nepotpunog usvojenja,
- d) tazbinski srodnici zaključno sa drugim stepenom,
- e) lica koja žive u istom porodičnom domaćinstvu i
- f) lica koja imaju zajedničko dijete ili je dijete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živjela u istom porodičnom domaćinstvu.

Radnja izvršenja ovog krivičnog djela je određena posljedičnom dispozicijom. Naime, kod ovog krivičnog djela zakon ne određuje tačno u čemu se sastoji radnja izvršenja. Tako se kao radnja izvršenja javlja bilo koja djelatnost fizičkog ili psihičkog karaktera koja se može preduzeti na različite načine ili različitim sredstvima, ali ona koja je po prirodi, sadržini i karakteristikama podobna, dovoljna da dovede do posljedice djela, a to je narušavanje tjelesnog ili duševnog integriteta (Radulović, 2003: 29-63).

Posljedica krivičnog djela se javlja u vidu povrede - narušavanja, oštećenja tjelesnog (fizičkog) ili duševnog (psihičkog) integriteta drugog lica.

Za postojanje ovog djela je potrebno ispunjenje još dva uslova. To su (Grupa autora, 2010):

- a) radnja izvršenja, odnosno nastupjela posljedica se dešavaju između učinioca i oštećenog - žrtve koji se smatraju članovima iste porodice ili iste porodične zajednice i
- b) radnja izvršenja se preduzima na poseban, specifičan i opasan način - primjenom grubog nasilja. Nasilje je svaka djelatnost koja je upravljena na povredu ili ugrožavanje života i fizičkog (tjelesnog), odnosno psihičkog (duševnog) integriteta drugog lica. Ovo nasilje mora u konkretnom slučaju, zavisno od upotrijebljenog sredstva i drugih okolnosti (objektivnog i subjektivnog karaktera), da dobije karakter “grubog” nasilja.

Kada je nasilje “grubo”, predstavlja faktičko pitanje koje sud rješava u svakom konkretnom slučaju na bazi svih objektivnih okolnosti učinjenog djela, ali i subjektivnih okolnosti koje su vezane za učinioca djela, odnosno oštećeno lice i njihov međusobni odnos (Zeković, 2014: 39-69).

Učinioc djela može da bude samo lice koje je sa oštećenim u određenom odnosu – naime, oni su članovi iste porodice ili porodične zajednice. To ukazuje da se ovdje radi o krivičnom djelu sa specijalnim subjektom – *delicta propria*.

U pogledu krivice potreban je umišljaj učinioca koji obuhvata njegovu svijest o svojstvu oštećenog lica.

Za osnovni oblik krivičnog djela je alternativno propisana novčana kazna ili kazna zatvora u trajanju do dvije godine

KZCG propisuje i lakši, privilegovani oblik krivičnog djela (stav 5) “Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici”. Ovo djelo postoji ako učinioc djela prekrši mjere zaštite od nasilja u porodici koje mu je izrekao sud ili drugi zakonom određeni nadležni državni organ (Novaković, 2009: 1077-1091).

Radnja izvršenja je određena kao nečinjenje, propuštanje da se uopšte izvrši izrečena mjera zaštite od nasilja u porodici ili da se ona ne izvrši u određeno vrijeme ili na određeni način.

²¹⁵ „Službeni list Crne Gore” br. 70/03, 13/04, 47/06, 40/08, 25/10, 32/11, 64/11, 40/13, 56/13, 42/15, 58/15, 44/17, 49/18 i 3/20.

²¹⁶ *Domestic violence (domestic abuse ili family violence)*.

Istovremeno, ovdje se radi o blanketnoj dispoziciji budući da sadržinu ovog krivičnog djela upotpunjuju drugi - vankrivičnopravni propisi.

Tako, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Crne Gore²¹⁷ u odredbi člana 19 propisuje zaštitne mjere koje se izriču sa ciljem:

- a) sprečavanja i suzbijanja nasilja,
- b) otklanjanja posljedica učinjenog nasilja,
- c) preduzimanja efikasnih mjera prevaspitanja učinioca nasilja i
- d) otklanjanja okolnosti koje pogoduju ili podstiču vršenje novog nasilja.

Učiniocu nasilja u porodici se može izreći jedna ili više zaštitnih mera iz člana 20 ovog zakona. To su:

- a) udaljenje iz stana ili drugog prostora za stanovanje;
- b) zabrana približavanja;
- c) zabrana uznemiravanja i uhođenja;
- d) obavezno liječenje od zavisnosti;
- e) obavezni psihosocijalni tretman.

Za ovo je djelo alternativno propisana novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine.

Krivično djelo iz člana 220 KZCG ima tri teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja sa propisanim strožijim kažnjavanjem (Lazarević, Vučković, Vučković, 2004: 560-562).

Prvi teži oblik dela (stav 2) postoji ako je radnja izvršenja preduzeta na opasan način i opasnim sredstvom, i to upotrebom (korišćenjem):

- a) oružja (hladnog ili vatrenog),
- b) opasnog oruđa i
- c) bilo kog drugog sredstva koje je podobno da se tijelo drugog lica teško povrijedi ili zdravlje drugog lica teško naruši (to je sredstvo koje može biti proizvod ljudskog rada: nož, sekira, kolac, vile, kosa ili proizvod prirode - kamen, drvo, busen zemlje i sl.). Bitno je da se radi o predmetu (sredstvu) kojim se relativno lako može prouzrokovati, nanijeti teška tjelesna povreda, a ne bilo kakva druga povreda tjelesnog ili duševnog integriteta.

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora u trajanju od tri mjeseca do tri godine.

Drugi teži oblik djela (stav 3) iz člana 220 KZCG se javlja u dva vida ispoljavanja. To su (Zeković, 2015):

a) ako je usljed preduzete radnje izvršenja iz nehata nastupila teška tjelesna povreda ili teško narušavanje zdravlja člana porodice ili porodične zajednice. Ovaj vid ispoljavanja krivičnog djela karakterišu dva elementa – vrsta, obim i intenzitet prouzrokovane posljedice povrede – teške telesne povrede koja je rezultat nehata (nepažnje) učinioca. Ovdje se radi o krivičnom djelu koje je kvalifikovano težom posledicom i

b) ako je radnja izvršenja preduzeta prema maloljetnom licu - licu koje je uzrasta do 18 godina, što mora biti poznato učiniocu djela (dakle, mora biti obuhvaćeno njegovim umišljajem). Ovdje se radi o krivičnom djelu koje je kvalifikovano naročitom okolnošću – svojstvom oštećenog lica.

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do pet godina.

Najteži oblik ovog krivičnog djela postoji ako je usljed preduzete radnje izvršenja ili upotrijebljenog načina ili sredstva izvršenja nastupila iz nehata smrt člana porodice ili porodične zajednice. Ovo je djelo kvalifikovano težom posledicom – nehatnim nastupanjem smrtno posledice za oštećeno lice koje je prethodno bilo objekt vršenja nasilja. Ova teža posljedica mora da se nalazi u uzročno-posljedičnoj (kauzalnoj) vezi sa preduzetom radnjom izvršenja osnovnog djela.

Za ovo najteže krivično djelo iz člana 220 KZCG je propisana kazna zatvora u trajanju od tri do 12 godina.

Ako je usljed preduzete radnje izvršenja nasilja u porodici sa umišljajem lišen života član porodice ili porodične zajednice učinioca, ne postoji ovo krivično djelo, već naprotiv krivično djelo iz glave četrnaest, predviđeno u grupi krivičnih djela protiv života i tijela - teško ubistvo iz člana 144 tačka 7 KZCG.

Za ovo krivično djelo je propisana kazna zatvora u trajanju najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora.

²¹⁷ „Službeni list Crne Gore“, br. 46/10 i 40/11.

Ovo teško krivično djelo protiv života (krvni delikt) karakterišu dve nužno povezane radnje izvršenja koje se vrše u kontinuitetu. To su:

a) učinilac prethodno preduzima radnju zlostavljanja člana svoje porodice ili porodične zajednice. Zlostavljanje je djelovanje na tijelo drugog lica kojim mu se narušava telesni ili duševni integritet, nanose muke, patnje, bolovi ili strah većeg ili manjeg intenziteta, kraćeg ili dužeg trajanja, ali koje još uvijek ne predstavlja ni običnu laku tjelesnu povredu i

b) učinilac zatim preduzima radnju lišavanja života drugog lica sa umišljajem. To je svaka fizička ili psihička djelatnost, neposredno ili posredno preduzeta, djelatnost činjenja (pozitivna, aktivna radnja) ili djelatnost nečinjenja, propuštanja (negativna, pasivna radnja) koja je podobna, dovoljna da može da dovede do posljedice smrti pasivnog subjekta.

3.Hrvatska

Donošenjem Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji²¹⁸ (KZH), Republika Hrvatska je 2009. godine unijela kvalitetno drugačiji oblik pravne zaštite od nasilja u porodici. Zakon je ukinuo odredbe u do tada važećem Kaznenom zakonu iz 1997. godine²¹⁹. Naime, iz glave šesnaest pod nazivom „Krivična djela protiv braka, porodice i mladeži“ brisana je odredba člana 215a KZH, odnosno krivično djelo „Nasilničko ponašanje u obitelji“. Na taj način je pravna zaštita od obiteljskog nasilja prenijeta iz osnovnog krivičnog, na sporedno, dopunsko, pomoćno krivično zakonodavstvo (Srkoc, 1997: 227-238).

Krivično djelo „Nasilničko ponašanje u obitelji“ iz člana 215a KZ (sa primjenom od 1997. do 2009. godine) sastojalo se u dovođenju drugog člana svoje porodice u ponižavajući položaj nasiljem, zlostavljanjem i osobito drskim ponašanjem člana porodice (Einwalter, Simonović, 2001: 20-58).

Ovo krivično djelo su činili sljedeći elementi bića (Pavišić, Grozdanić, Veić, 2007: 534-537):

1) radnja izvršenja je određena kao dovođenje drugog člana svoje porodice u ponižavajući položaj. To je svaka djelatnost koja je podobna, dovoljna da svojim karakteristikama, prirodom, značajem i okolnostima izvršenja dovede oštećeno lice u „ponižavajući“, difamni položaj,

2) radnja izvršenja se preduzimala na više alternativno predviđenih načina. To su (Kikić, 2010: 239-243):

a) nasilje - djelatnost fizičkog karaktera koja prijeti da drugom licu nanese posljedicu smrti ili teške tjelesne povrede. Ona se može preduzeti različitim načinima i različitim sredstvima: oružjem (hladnim ili vatrenim), opasnim oruđem ili drugim predmetima kojima se tijelo drugog lica može teško tjelesno povrijediti,

b) zlostavljanje - djelatnost upravljena prema tijelu drugog lica kojim mu se nanose nepotrebne ili prekomjerne muke, patnje, strah ili bolovi većeg ili manjeg intenziteta ili kraćeg ili dužeg trajanja i

c) osobito drsko ponašanje - nedolično, ponižavajuće, siledžijsko, huligansko ponašanje koje ukazuje na bezosjećajnu i amoralnu ličnost učinioca i

3) radnju izvršenja preduzima učinilac koji sa oštećenim (žrtvom) predstavlja člana iste porodice.

Za ovo je krivično djelo bila propisana kazna zatvora u trajanju od šest meseci do pet godina.

Kazneni zakon²²⁰ koji je Republika Hrvatska donijela poslije samo dvije godine - 2011. godine, u glavi osamnaest pod nazivom „Krivična djela protiv braka, porodice i mladeži“ ne predviđa krivično djelo nasilja u porodici. Ovakvo zakonsko rješenje je rezultat dvije činjenice (Cajner Mraović, 2002: 17-28):

a) donijeti *lex specialis* – Zakon o zaštiti od nasilja u porodici (obitelji) iz 2009. godine, koji je kasnije - 2017. godine zamijenjen novim istoimenim zakonom, nešto drugačije prirode i karaktera i

²¹⁸ „Narodne novine Republike Hrvatske“ broj 137/09.

²¹⁹ „Narodne novine Republike Hrvatske“ br. 110/97, 27/98, 129/00, 51/01, 105/04, 84/05, 71/06 i 110/07.

²²⁰ „Narodne novine Republike Hrvatske“, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18 i 126/19.

b) presude Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u predmetu *Maresti protiv Hrvatske*²²¹ (Turković *et al.*, 2013: 226).

KZH je dopunjen 2015. godine²²² kada je ponovo u glavi osamnaestoj pod nazivom „Krivična djela protiv braka, porodice i mladeži“ u odredbi člana 179a propisano krivično djelo „Nasilje u obitelji“ (porodici) (Ajduković, 2004: 171-199).

Ovo se krivično djelo (Kuzman, Pavleković, 2004: 213-221) sastoji u teškom kršenju propisa o zaštiti od nasilja u porodici čime se članu porodice ili drugom bliskom licu izazove strah za njegovu sigurnost ili sigurnost njemu bliskog lica ili se ono dovede u ponižavajući položaj ili u stanje dugotrajne patnje, pod uslovom da na taj način nije učinjeno teže krivično djelo (Grozđanić, Škorić, Vinja, 2010: 669-698).

Objekt zaštite kod ovog krivičnog dela čine: život, tijelo, slobode i prava čovjeka i građana, odnosno osjećanje lične sigurnosti članova porodice (Cajner Mraović, 2002: 17-28).

Članovi porodice su nabrojani u članu 87 tačka 8 KZH (glava osma pod nazivom „Značenje izraza u ovom zakonu“). To mogu biti (Modly, 2001: 167-180):

- a) bračni i izvanbračni drug,
- b) životni partner,
- c) neformalni životni partner i njihova zajednička djeca,
- d) djeca svakog od njih,
- e) srodnik po krvi u pravoj liniji,
- f) srodnik u pobočnoj liniji do trećeg stepena,
- g) srodnik po tazbini do drugog stepena srodstva i
- h) usvojlac i usvojenik.

Tačka 9 iste zakonske odredbe određuje pojam bliske osobe. Tako se kao bliske osobe smatraju:

- a) bračni i izvanbračni drug,
- b) životni partner,
- c) neformalni životni partner i njihova zajednička djeca i
- d) lica koja žive u zajedničkom domaćinstvu.

Tačka 10 člana 87 KZH definiše da je izvanbračni partner svako lice koje živi u izvanbračnoj zajednici koja ima trajniji karakter ili koja traje kraće vrijeme ako je u njoj rođeno zajedničko dijete.

Konačno, član 87 KZH u tački 11 kao neformalnog životnog partnera smatra lice koje živi u istopolnoj zajednici koja ima trajniji karakter.

Iz zakonskog opisa proizilazi da je ovo krivično djelo supsidijarnog, sekundarnog karaktera. Naime, ono postoji ako u konkretnim oblicima ispoljavanja radnje izvršenja, načina i sredstva izvršenja, vrste, prirode i obima prouzrokovane posljedice i drugih objektivnih i subjektivnih okolnosti djela, učinioca ili žrtve, u konkretnom slučaju ne proizilaze elementi, obilježja bića nekog težeg krivičnog djela (Jovašević, 2018: 157-161).

Krivično djelo „Nasilje u porodici“ se sastoji u teškom kršenju propisa o zaštiti od nasilja u porodici. Ovakav zakonski opis ukazuje da se radi o blanketnom krivičnom djelu, djelu čiji opis i elemente bića određuju drugi, vankrivični propisi.

Radnja izvršenja krivičnog djela (Ajduković, 2004: 171-199) se sastoji u preduzimanju različitih djelatnosti činjenja (pozitivne, aktivne radnje) ili nečinjenja (negativne, pasivne radnje, propuštanja dužnog činjenja), fizičkog ili psihičkog karaktera kojom se grubo, u znatnoj mjeri, u većem obimu ili dužem trajanju, značajno, teško krše odredbe Zakona o nasilju u porodici (obitelji).

Kada se u konkretnom slučaju radi o „običnom“ kršenju ovog zakona (postoji neki od u tom zakonu navedenih prekršaja) ili o „teškom“ kršenju zakona (kada postoji ovo krivično djelo), predstavlja faktičko pitanje koje sud rješava u svakom konkretnom slučaju na bazi svih objektivnih okolnosti učinjenog krivičnog djela i subjektivnih okolnosti koje su vezane za učinjenioca ili žrtvu.

²²¹ Zahtjev broj 55759/07, presuda od 25. juna 2009. godine. Evropski sud za ljudska prava je našao da je protiv podnosioca zahtjeva bio vršen krivični progon i da mu je suđeno po drugi puta za isto djelo za koje je već bio osuđen i za koje je izdržao vrijeme u pritvoru. Stoga je došlo do povrede člana 4 Protokola broj 7 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

²²² „Narodne novine Republike Hrvatske“, br. 56/15 i 126/19.

Za postojanje krivičnog dela iz člana 179a KZH je potrebno da je usljed protivpravnog ponašanja - teškog kršenja odredbi Zakona o nasilju u porodici nastupila posljedica povrede koja se može javiti u različitim oblicima ispoljavanja. To su:

a) izazivanje straha i nespokojstva (osjećanja lične nesigurnosti) za sigurnost pasivnog subjekta ili sigurnost njemu bliskog lica,

b) dovođenje pasivnog subjekta u ponižavajući, degradirajući (difamni) položaj i

c) dovođenje pasivnog subjekta u stanje dugotrajne patnje, nelagodnosti, tuge, bola.

Učinioc djela može da bude svako lice, a oštećeni (žrtva) može biti član porodice učinioca djela ili njemu blisko lice.

U pogledu krivice potreban je umišljaj učinioca koji obuhvata svijest o: a) protivpravnosti, odnosno o teškom kršenju propisa o nasilju u porodici i b) o svojstvu pasivnog subjekta.

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do tri godine.

Interesantno je, što predstavlja specifičnost u savremenom krivičnom zakonodavstvu, da hrvatski zakonodavac ne poznaje teži, kvalifikovani oblik ispoljavanja ovog krivičnog djela.

Ukoliko je došlo do umišljajnog lišenja života bliskog lica učinioca, tada postoji drugo - teško krivično djelo protiv života i tijela iz glave desete KZH. Naime u odredbi člana 111 KZH propisano je krivično djelo teško ubistvo. Za ovo je djelo zapriječena kazna zatvora od najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora. Ovo krivično djelo, prema odredbi iz tačke 3, postoji ako je ubijeno (dakle, lišeno života) blisko lice koje je učinilac ranije već zlostavljao.

Za postojanje ovog djela potrebno je ostvarenje sljedećih elemenata. To su:

a) radnja izvršenja je određena kao dvoaktna djelatnost, nužno, kontinuirano povezana. Ona se sastoji od dvije radnje, prvo, radnje zlostavljanja - nanošenja fizičkih i psihičkih bolova, patnji, straha većeg intenziteta ili dužeg trajanja, ali koje po prirodi i karakteru još uvijek ne predstavlja običnu laku tjelesnu povredu i drugo, radnje lišavanja života - preduzimanje bilo koje djelatnosti fizičkog ili psihičkog karaktera, aktivne ili pasivne radnje, upotreba bilo kog načina ili sredstva koje je podobno, dovoljno da dovede do nastupanja posljedice smrti drugog lica i

b) radnju izvršenja učinilac preduzima prema njemu bliskom licu. Pojam bliskog lica određuje član 87 tačka 9 KZH. Tako se kao bliska lica smatraju:

a) bračni i izvanbračni drug,

b) životni partner,

c) neformalni životni partner i njihova zajednička djeca i

d) lica koja žive u zajedničkom domaćinstvu.

4. Sjeverna Makedonija

Krivični zakonik Republike Sjeverne Makedonije²²³ (KZSM) u glavi sedamnaestoj, u grupi krivičnih djela protiv braka, porodice i djece, u članu 201a predviđa krivično djelo pod nazivom „Nasilje nad djetetom“ (Novaković, 2009: 1077-1091). Već iz samog naziva ovog djela proizilazi da se na ovaj način ne pruža krivičnopravna zaštita od svih oblika i vidova ispoljavanja nasilja u porodici ili rodno zasnovanog nasilja, već samo nasilja nad djetetom.

Inače u Sjevernoj Makedoniji je u cilju efikasnog suzbijanja nasilja u porodici donijet poseban Zakon o prevenciji, sprječavanju i zaštiti od porodičnog nasilja²²⁴.

Prema zakonskom rješenju, krivično djelo „Nasilje nad djetetom“ sastoji se u vršenju fizičkog, psihičkog ili bilo koje drugo nasilja nad djetetom.

Objekt zaštite je integritet i ličnost djeteta.

Radnja izvršenja je trojako alternativno određena. Ona se javlja kao:

a) fizičko nasilje - preduzimanje djelatnosti fizičkog karaktera kojim se ugrožava život ili tijelo drugog lica - djeteta,

b) psihičko nasilje - izazivanje straha, lične nesigurnosti, osjećanja nespokojstva i

c) bilo koje drugo nasilje (seksualno, ekonomsko, emocionalno i sl.) prema djetetu.

²²³ „Služben vesnik na Republika Makedonija“, br. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 87/07, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 41/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 226/15 i 97/17.

²²⁴ „Služben vesnik na Republika Makedonija“ br. 138/14, 33/15 i 150/15.

Izvršilac djela može biti svako lice, a pasivni subjekt je dijete. Prema tumačenju makedonskog zakonodavca, dijete je svako lice do navršene četrnaeste godine života, što učiniocu djela u vrijeme njegovog izvršenja mora biti poznato, odnosno mora biti obuhvaćeno njegovim umišljajem.

U pogledu krivice potreban je umišljaj.

Za ovo je djelo propisana alternativno novčana kazna ili kazna zatvora do šest mjeseci.

Ovaj zakonik, što je rijetkost u savremenom krivičnom pravu, ne poznaje teže oblike ovog krivičnog djela. Ali, u glavi četrnaestoj, u grupi krivičnih dela protiv života i tijela, KZSM u članu 123 propisuje krivično djelo ubistva. Pored osnovnog djela (obično ubistvo) iz stava 1, u odredbi stava 2 propisana je kazna zatvora u trajanju od najmanje deset godina ili kazna doživotnog zatvora za teško ubistvo.

Kao oblik teškog ubistva u tački 2 ove zakonske odredbe je posebno inkriminisano umišljajno lišenje života drugog lica tokom vršenja porodičnog nasilja. Ovo krivično djelo, koje za objekt zaštite ima život čovjeka, kao jedno od osnovnih, temeljnih ljudskih prava, predstavlja dvoaktno krivično djelo.

Prvo, učinilac prema određenom članu svoje porodice preuzima različite oblike ispoljavanja nasilja koje dobija karakter „porodičnog“ nasilja. Potom, isti učinilac, prema istom oštećenom licu sa umišljajem preuzima radnju lišavanja života koje je u vezi i u okviru porodičnog nasilja, dakle, kao njegov sastavni konstitutivni dio.

5. Slovenija

Krivični (Kazenski) zakonik Republike Slovenije²²⁵ (KZRS) iz 2008. godine u glavi dvadesetprvoj pod nazivom „Krivična djela protiv braka, porodice i djece“ u članu 191 propisuje krivično djelo pod nazivom „Porodično nasilje“ (Nasilje v družini).

Ovo krivično djelo čini lice koje u porodici ili trajnoj vanbračnoj (životnoj) zajednici loše postupa prema drugom licu, otjera drugo lice, postupa prema drugom licu na okrutan ili ponižavajući način, prijeti drugom licu neposrednim napadom na njegov život, fizičkom silom izbaci drugo lice iz zajedničkog domaćinstva ili na drugi način ograničava slobodu kretanja drugog lica, prisiljava ga na rad ili na odustajanje od posla ili na bilo koji drugi način nasilno ograničava jednaka prava drugog lica čime ga stavlja u podređeni položaj u porodičnoj ili drugoj životnoj zajednici (Novaković, 2009: 1077-1091).

Djelo ima dva oblika ispoljavanja. To su: a) osnovni i b) lakši oblik.

Objekt zaštite su članovi porodične ili životne zajednice koja traje ili je prestala, njihov fizički i psihički integritet i spokojstvo.

Radnja izvršenja je višestruko alternativno određena (Selinšek, 2007: 391-393). To je svaka djelatnost kojom se povređuje integritet ili prava člana svoje porodice ili druge životne zajednice, odnosno svaka djelatnost koja takvo lice stavlja u podređeni položaj. Dakle, ovdje je radnja izvršenja određena prema posljedici (posljedična dispozicija).

Kao radnje izvršenja ovog krivičnog djela javljaju se sljedeće zakonom alternativno predviđene djelatnosti (Jovašević, 2018: 161-162):

a) loše (nedolično, nepristojno, vulgarno ponašanje) postupanje prema članu porodice ili životne zajednice,

b) prisiljavanje člana porodice ili životne zajednice da napusti svoju porodicu (poseban oblik fizičke ili psihičke prinude sa jasno određenim ciljem),

c) postupanje prema članu porodice ili životne zajednice na svirep, okrutan ili ponižavajući način, sa nanošenjem nepotrebnih ili prekomjernih muka, patnji, bolova ili straha većeg ili manjeg intenziteta, dužeg ili kraćeg vremenskog trajanja, najčešće upotrebom opasnih načina ili sredstava,

d) prijetnja - usmena ili pisana izjava kojom se stavlja u izgled, dakle najavljuje mogućnost neposrednog napada na život člana porodice ili životne zajednice, iako do tog napada još uvek nije došlo. Ovu prijetnju upravo najavljuje lice koje će ovakvo zlo u vidu napada i nanijeti pasivnom subjektu. Prijetnja mora da bude: ozbiljna, stvarna, moguća i neotklonjiva,

²²⁵ „Uradni list Republike Slovenije“ br. 55/08, 66/08, 39/09, 91/11, 50/12, 54/15, 6/16, 38/16, 27/17, 23/20 i 91/20.

e) izbacivanje člana porodice ili druge životne zajednice fizičkom silom iz zajedničkog domaćinstva,

f) ograničavanje (oduzimanje slobode kretanja na bilo koji protivpravan način, način koji je protivan krivičnom, prekršajnom ili medicinskom zakonodavstvu) slobode kretanja člana porodice ili životne zajednice na bilo koji način,

g) prisiljavanje (u vidu specifične fizičke ili psihičke prinude) člana porodice ili životne zajednice na rad ili na odustajanje od posla i

h) nasilno ograničavanje (oduzimanje prava uopšte ili nekih prava, na određeno vrijeme, u određenom mjestu) na drugi način jednakih prava člana porodice ili druge životne zajednice.

Za postojanje krivičnog djela iz člana 191 KZRS je potrebno da je usljed preduzete radnje izvršenja član porodice ili druge životne zajednice, koja postoji ili je već prestala sa postojanjem, stavljen u podređeni, ponižavajući, difamni položaj u porodičnoj ili drugoj životnoj zajednici.

Učinilac djela, ali i žrtva, može biti samo član porodice ili druge životne zajednice koja traje ili je prestala. Interesantno je da zakonodavac (poput drugih zakonodavstava država koje su nastale na temeljima SFRJ) u glavi trinaestoj pod nazivom „Značenje izraza u ovom zakonu“, u odredbi člana 99 ne navodi koja se lica smatraju članovima porodične ili druge zajednice - koja postoji ili je postojala.

U pogledu krivice, potreban je umišljaj učinioaca koji obuhvata svijest o svojstvu pasivnog subjekta, te o svim stvarnim okolnostima bića ovog djela.

Lakši oblik ovog krivičnog djela je predviđen u odredbi stava 3. Ovo djelo čini lice koje preduzme neku od alternativno predviđenih radnji izvršenja osnovnog djela, ali prema licu sa kojim je ranije živjelo u porodici ili u drugoj trajnoj vanbračnoj zajednici, a koja je u međuvremenu prestala da postoji. Lakši karakter djela, niži stepen težine i opasnosti, te blaži oblik krivice učinioaca, za koji zakon propisuje blaže kažnjavanje, vezan je za činjenicu da je bračna ili trajna vanbračna zajednica, odnosno porodica prestala da postoji, pri čemu zakonodavac ne predviđa i dužinu trajanja, odnosno prestanka vremena postojanja ovakvih zajednica.

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora u trajanju do tri godine.

Konačno, KZRS u glavi petnaestoj među krivičnim delima protiv života i tijela u odredbi člana 116 propisuje krivično djelo „Teško ubistvo“. Za ovo djelo je propisana kazna zatvora od najmanje 15 godina.

Među više oblika i vidova ispoljavanja, ovaj zakonik ne poznaje ubistvo člana porodične ili druge životne zajednice.

6. Srbija

U Krivičnom zakoniku Republike Srbije²²⁶ (KZS) u grupi krivičnih djela protiv braka i porodice, u glavi devetnaest, propisano je u članu 194 krivično djelo „Nasilje u porodici“ (Jeftić, 2006: 113-117). Ovo se krivično djelo sastoji (Đorđević, 2007: 121-133) u primjeni nasilja, prijetnji da će se napasti na život ili tijelo, drskom ili u bezobzirnom ponašanju čime se ugrožava spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice (Jovašević, 2018).

Objekt zaštite kod krivičnog djela nasilje u porodici je određen na identičan način kao i u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine. To su: a) tjelesni i duševni integritet i b) dostojanstvo ličnosti člana porodice.

Radnja izvršenja je, prema slovu zakona, izražena upotrebom trajnog glagolskog oblika što znači da djelo postoji bez obzira na to da li je djelatnost činjenja preduzeta jednom ili više puta prema istom pasivnom subjektu, pri čemu broj ponovljenih radnji može biti od značaja za odmjeravanje kazne učinioacu (Petković, Pavlović, 2016: 222-225). Radnja izvršenja se sastoji iz više alternativno predviđenih djelatnosti (Đorđević, Đorđević, 2016: 168). To su:

- a) primjena nasilja,
- b) prijetnja da će se napasti na život ili tijelo i
- c) drsko ili bezobirno ponašanje.

Nasilje je svaka djelatnost kojom se neposredno, blisko i stvarno ugrožava tjelesni i duševni integritet pasivnog subjekta. To je radnja kojom se prouzrokuje opasnost od nastupanja tjelesne

²²⁶ „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.

povrede. Ona može biti preduzeta različitim djelatnostima, na različite načine i različitim sredstvima (Đorđević, 2011: 84-85).

Prijetnja (Simić, Petrović, 2002: 117) je stavljanje u izgled (najava) da će se neposredno napasti na život ili tjelesni integritet. Ovdje se radi o kvalifikovanoj prijetnji - stavljanjem u izgled nanošenja posljedice smrti ili tjelesne povrede. Da bi bila pravno relevantna, prijetnja mora da ipsuni određene uslove. Tako, ona mora da bude: a) neposredna (bliska), b) stvarna, c) moguća, d) ozbiljna (sa stanovišta pasivnog subjekta) i e) neotklonjiva (Mrvić Petrović, 2005: 285-287).

Drsko ili bezobzirno ponašanje je svako ponašanje kojim se grubo, vulgarno, nepristojno ponaša prema drugom licu.

Za postojanje djela je bitno da se radnja preduzima prema određenom pasivnom subjektu - članu svoje porodice (Lazarević, Vučković, Vučković, 2004: 560-562).

KZS u članu 112 stav 28 određuje članove porodice koji mogu biti pasivni subjekt u smislu ovog krivičnog djela. Prema tom zakonskom rješenju, kao članovi porodice smatraju se:

- a) supružnici i njihova djeca,
- b) preci supružnika u pravoj liniji krvnog porijekla,
- c) vanbračni partneri i njihova djeca,
- d) usvojlac i usvojenik,
- e) hranilac i hranjenik,
- f) braća i sestre, njihovi supružnici i djeca,
- g) bivši supružnici i njihova djeca,
- h) roditelji bivših supružnika ako žive u zajedničkom domaćinstvu i
- i) lica koja imaju zajedničko dijete ili je dijete na putu da bude rođeno iako nikada nisu živela

u istom proodičnom domaćinstvu.

Posljedica krivičnog djela se javlja u vidu konkretne opasnosti - ugrožavanja spokojstva (izazivanje straha u smislu ugrožavanja osjećanja lične sigurnosti), tjelesnog integriteta ili duševnog stanja (Savić, Mikić, 2010: 298-312).

Izvršilac djela može biti samo član porodice pasivnog subjekta – *delictum proprium*, a u pogledu krivice potreban je umiljšaj.

Za osnovni oblik ovog krivičnog djela je propisana kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine.

Poseban oblik krivičnog djela (Đorđević, Đorđević, 2016: 154-155) nasilja u porodici iz člana 194 stav 5 KZS čini lice koje prekrši mjere zaštite od nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona kojim se uređuju porodični odnosi. Protiv člana porodice kao učinioca nasilja u porodici sud može odrediti jednu ili više mjera zaštite od nasilja, prema članu 198 Porodičnog zakona²²⁷. Ovim se mjerama, koje mogu da traju najduže godinu dana, privremeno zabranjuje ili ograničava održavanje ličnih odnosa sa drugim članom porodice (Počuča, 2010: 49-61).

Prema odredbama Porodičnog zakona, mjere zaštite iz člana 198 koje mogu biti prekršene u smislu ovog oblika krivičnog djela su sljedeće (Bošković, 2009: 93-104):

- a) izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti,
- b) izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću bez obzira na pravo svojine ili zakupa nepokretnosti, c) zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti,
- d) zabrana pristupa u prostor oko mjesta stanovanja ili mjesta rada člana porodice i
- e) zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.

Za ovo je delo propisana kazna zatvora u trajanju od tri mjeseca do tri godine i novčana kazna kumulativno (Draškić, 2008: 341-351).

Krivično djelo nasilje u porodici iz člana 194 KZS ima tri teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja za koja zakon propisuje strožije kažnjavanje (Simić, Trešnjev, 2010: 142).

Prvi teži oblik djela (Pavišić, Grozdanić, Veić, 2007: 534-537), za koji je propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina (što znači da je i pokušaj ovog krivičnog djela kažnjiv zbog visine zapriječene kazne), postoji ako je učinilac pri preduzimanju radnje izvršenja osnovnog djela koristio oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo koje je podobno da tijelo teško povrijedi ili zdravlje teško naruši (Milas Klarić, 2005: 961-999).

²²⁷ „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 18/05, 72/11 i 6/15.

Oružje je sredstvo čija je osnovna namjena napad ili odbrana. Može biti hladno ili vatreno. Oruđe je sredstvo čija je osnovna namjena obavljanje nekog društveno korisnog posla ili rada, ali koje se može upotrijebiti za napad ili odbranu: kosa, sekira, nož, vile. Drugo sredstvo može biti proizvod prirode: kamen, drvo ili proizvod ljudskog rada: flaša, pepeljara koje je po svojoj prirodi i karakteristikama podobno da tijelo drugog lica teško povrijedi ili da zdravlje teško naruši.

Drugi teži oblik djela (Đorđević, Đorđević, 2016: 169) nasilja u porodici, za koji je propisana kazna zatvora od dvije do deset godina (ranije do septembra 2009. godine kazna zatvora od jedne do osam godina), postoji u dva slučaja (Krivični zakonik, 2016: 100-101):

a) kada je usljed preduzete radnje izvršenja osnovnog ili prvog težeg oblika nastupila teška tjelesna povreda (u bilo kom obliku) ili teško narušavanje zdravlja člana porodice i

b) ako je djelo učinjeno prema maloljetniku, dakle licu uzrasta do 18 godina života. Kod ovog oblika djela obim i intenzitet prouzrokovane teže posljedice (koja mora biti u uzročno-posledičnoj vezi sa preduzetom radnjom izvršenja) i uzrast pasivnog subjekta predstavljaju kvalifikatorne okolnosti (Grozđanić, Škorić, Vinja, 2010: 669-698) za koje zakon propisuje strožije kažnjavanje.

Najteži oblik krivičnog djela (Mrvić Petrović, 2005: 287) iz člana 194 stav 4 KZS postoji ako je usljed preduzete radnje izvršenja nastupila smrt člana porodice (Antović, Karadžić, Kostić Banović, Milosavljević, 2006: 68-72). Smrt mora biti rezultat radnje izvršenja (upotrijebljenog sredstva ili načina preduzete radnje) i biti obuhvaćena nehatom učinioca.

Za ovo je djelo propisana kazna zatvora u trajanju od tri do 15 godina.

Pored nasilja u porodici (Rogić Hadžalić, 2012: 67-83) koje može biti kvalifikovano nehatno prouzrokovano smrću člana svoje porodice usljed preduzetog akta nasilja, novo krivično zakonodavstvo Srbije poznaje još jedan oblik ubistva pri nasilju u porodici. To je teško ubistvo predviđeno u članu 114 stav 10 KZS, kao ubistvo člana svoje porodice (Babić, Marković, 2008: 152) koje je prethodno zlostavljano.

Za ovo najteže krivično djelo je propisana kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna doživotnog zatvora (Simić, Trešnjev, 2010: 99-100).

Ubistvo člana svoje porodice kojeg je izvršilac prethodno zlostavljao (Lazarević, Vučković, Vučković, 2004: 560-562) je povezano sa nasiljem u porodici koje predstavlja samostalnu inkriminaciju iz člana 194 KZS. Tako, ovaj oblik teškog ubistva (Jovašević, 2017: 34-36) karakterišu sljedeće kvalifikatorne okolnosti (Jovašević, 2017: 28):

a) svojstvo žrtve (Kondor Langer, 2015) - član porodice učinioca. Dakle, i izvršilac (aktivni subjekt) i žrtva (pasivni subjekt) pripadaju istoj porodici. To znači da se ovdje radi o licima koja se nalaze u bliskom srodstvu. Ovo krivično djelo postoji ako je žrtva lice koje ima svojstvo djeteta. Pri tome, pojam člana porodice treba uzeti u širem smislu - kako to određuje član 112 stav 28 KZS (Jovašević, Mitrović, Ikanović, 2017: 112-113) i

b) član porodice koji je ubijen treba da je prethodno duže ili kraće zlostavljan od strane izvršioca.

Zlostavljanje (Lazarević, Vučković, Vučković, 2004: 439) je djelatnost kojom izvršilac drugom licu - djetetu kao članu porodice - psihičkim ili fizičkim djelatnostima nanosi nepotrebne, prekomjerne patnje i bolove većeg ili manjeg intenziteta, pri čemu ne smije doći do nastupanja lake tjelesne povrede. Radi se o nečovječnom postupanju prema drugom licu - djetetu kojom prilikom mu se nanose fizičke ili psihičke patnje, kao i djelovanju na njegov fizički (tjelesni ili psihički) integritet (kao što je šamaranje, vučenje za kosu, uši ili nos).

To su djelatnosti kojima se povređuje ili ugrožava ljudsko dostojanstvo djeteta od strane člana porodice koje ga. poslije zlostavljanja. u dužem ili kraćem vremenskom trajanju i različitog intenziteta, na kraju lišava života sa umišljajem. Dužina trajanja vremena zlostavljanja je bez značaja za postojanje djela. To je faktičko pitanje koje sud rješava u svakom konkretnom slučaju.

Ovdje se, dakle, radi o svojstvu pasivnog subjekta koji je dijete kao član porodice izvršioca krivičnog djela ubistva (kao kvalifikatornoj okolnosti) koga je on prethodno višekратно zlostavljao (nanošenjem fizičkog ili psihičkog bola, patnje, nelagodnosti), odnosno prema kome je učinilac ubistva prethodno, u dužem ili kraćem vremenskom periodu, preduzimao različite akte nasilja u porodici (Jovašević, Mitrović, Ikanović, 2018: 178-181).

7. Zaključak

Detabuiziranje nasilja u porodici je preduslov bilo kakvog pomaka u „životu bez nasilja“, ali i demokratičnosti države i društva zasnovanog na poštovanju ljudskih prava svih njenih građanki i građana. Pri tome je neophodno mijenjati tradicionalne obrasce ponašanja u porodičnim odnosima, negativne stereotipe i predrasude o ulozi žene u porodici i društvu kako bi se postigla njihova istinska ravnopravnost, ali i preventivno uticalo na smanjenje nasilja u porodici. U tom kontekstu, problem predstavlja i činjenica da ne postoje odgovarajući statistički pokazatelji koji bi demaskirali diskriminaciju žena u pojedinim sferama porodičnih odnosa.

Uvođenje nasilja u porodici u krivični zakon predstavlja odnos države prema djelima nasilja u porodici. Propisivanje ovog krivičnog djela je početni korak u promjeni pravnog i cijelog društvenog reagovanja u ovoj oblasti. Iznalaženje najboljih rješenja, kao i u drugim oblastima prava, nije moguće bez praćenja i analize prakse primjene postojećih odredbi.

LITERATURA

Ajduković, M., „Psihosocijalna intervencija s počiniteljima nasilja u porodici“, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 1, 2004.

Antović, A., Karadžić, R., Kostić Banović, L., Milosavljević, Lj., „Nasilje u porodici - bračno nasilje sa smrtnim ishodom“, *Acta medica Medianae*, Niš, broj 2, 2006.

Aranson, J., *Domestic violence*, London, 1996.

Babić, M., Marković, I., *Krivično pravo, Posebni dio*, Banja Luka, 2008.

Bartlett, K.T., Rhode, D.L., Grossman, J.L., *Gender and Law: Theory, Doctrine, Commentary* (6th ed.), Aspen Publishers, 2013.

Bošković, D., *Nasilje u porodici - društveni, kriminološki i kriminalistički aspekti*, Banja Luka, 2009.

Buzawa, E.S., Buzawa, C.G., *Domestic violence*, Thousand Oaks, 1996.

Cajner Mraović, I., „Organizacione determinante postupanja policije povodom nasilja“, *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 9(1), Zagreb, 2002.

Davis, R.L., *Domestic violence – facts and fallacies*, Westport, 1998.

Draškić, M., „Nasilje u porodici – prva presuda Vrhovnog suda Srbije“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Beograd, broj 2, 2008.

Dutton, D.G., *Rethinking Domestic Violence*, Vancouver, BC, Canada: UBC Press, 2006.

Đorđević, Đ., *Krivično delo nasilja u porodici*, Revija za kriminologiju i krivično pravo, Beograd, broj 3, 2007.

Đorđević, Đ., *Krivično pravo, Posebni deo*, Beograd, 2011.

Đorđević, M., Đorđević, Đ., *Krivično pravo*, Beograd, 2016.

Einwalter, I., Simonović, T., „Nasilje nad ženama u obitelji“, *Pravnik*, Zagreb, broj 1-2, 2001.

Grozđanić, V., Škorić, M., Vinja, I., „Nasilje u obitelji u svjetlu promjena Kaznenog zakona“, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 2, 2010.

Grupa autora, *Studija o nasilju u porodici i nasilju nad ženama u Crnoj Gori*, Podgorica, 2012.

Hampton, R.L., *Substance abuse, family violence and child welfare*, Thousand Oaks, 1998.

Javier, R.A., *Domestic violence*, London, 1996.

Jeftić, M., „Krivično delo nasilja u porodici“, *Pravni život*, Beograd, broj 10, 2006.

Jovašević, D., Mitrović, Lj., Ikanović, V., *Krivično pravo Republike Srpske, Posebni dio*, Banja Luka, 2017.

Jovašević, D., *Krivična dela ubistva*, Beograd, 2017.

Jovašević, D., Mitrović, Lj., Ikanović, V., *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske*, Banja Luka, 2018.

Jovašević, D., *Nasilje u porodici*, Beograd, 2018.

Kikić, S., „Komparativni prikaz novina unesenih u hrvatsko zakonodavstvo donošenjem Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji“, *Policija i sigurnost*, Zagreb, broj 2, 2010.

- Kondor Langer, M., *Kriminološki i kaznenopravni aspekti ubojstva i teškog ubojstva u obitelji*, (neobjavljena doktorska disertacija), Zagreb, 2015.
- Kuzman, M., Pavleković, G., *Nasilje nad ženom u obitelji*, Zagreb, 2004.
- Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V., *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*, Cetinje, 2004.
- Milas Klarić, I., „Nasilje u obitelji - pravni aspekti“, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, broj 3-4/2005.
- Modly, D., „Policija i nasilje u obitelji“, Policijska i sigurnost, Zagreb, broj 1-6, 2001.
- Mrvić Petrović, N., *Krivično pravo*, Beograd, 2005.
- Novaković, U., „Nasilje u porodici u zakonodavstvu država nekadašnje SFRJ“, *Pravni život*, Beograd, broj 10, 2009.
- Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P., *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb, 2007.
- Petković, N., Pavlović, Z., *Zlostavljanje i zanemarivanje dece u Srbiji*, Beograd, 2016.
- Počuća, M., „Nasilje u porodici“, *Pravo-teorija i praksa*, Novi Sad, broj 9-10, 2010.
- Rogić Hadžalić, D., *Nasilje u obitelji*, Zagreb, 2012.
- Richards, D. L., Haglund, J., *Violence Against Women and the Law*. International Studies Intensive, Routledge, 2015.
- Schorstein, S.L., *Domestic violence and health care*, London, 1997.
- Selinšek, Lj., *Kazensko pravo, Splošni del in osnove posebnega dela*, Ljubljana, 2007.
- Simić, I., Petrović, M., *Krivični zakon Republike Srbije, praktična primena*, Beograd, 2002.
- Simić, I., Trešnjev, A., *Krivični zakonik sa kraćim komentarom*, Beograd, 2010.
- Simović, M., Simović, V., Todorović, Lj., *Krivični zakoni u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2010.
- Simović, M., Simović, M. M., „Američki odgovor na nasilje maloljetnika: Zakonodavna rješenja i aktuelni problemi“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, 1-2, 2012.
- Simović, M., Jovašević, D., „Nasilje u porodici u međunarodnom krivičnom pravu“, Zbornik radova *Kambovski liber amicorum*, Makedonska akademija nauka i umjetnosti, Pravni fakultet „Justinijan prvi“ Univerziteta „Sv. Kiril i Metodij“, Skopje, 2019.
- Simović, M. N., Jovašević, D., Simović, V. M., „Nasilje u porodici u pravosudnoj praksi Republike Srbije“, „Srpska pravna misao“, Banja Luka, godina 25, broj 52, 2019.
- Simović, M., Simović, V., Simović, M. M., „Porodično nasilje u Bosni i Hercegovini: pojam, uzroci i pravni standardi“, Treći forenzički susreti o temi *Nasilnički kriminalitet - Seksualna delinkvencija i nasilje u porodici*, u organizaciji JZU Zavod za forenzičku psihijatriju Sokolac, Zbornik radova, Sokolac, 2020.
- Srkoc, L., „Nasilje u obitelji“, *Pravnik*, Zagreb, broj 3-4, 1997.
- Turković, K. et al., *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb, 2013.
- Zeković, B., Gligorović, A., *Institucionalni mehanizmi zaštite od nasilja u porodici i njegova primjena u Crnoj Gori*, Podgorica, 2014.
- Zeković, B., *Monitoring izvještaj o sprovođenju Strategije zaštite od nasilja u porodici*, Podgorica, 2015.

DOMESTIC VIOLENCE IN THE CRIMINAL LAW OF STATES AROUND BOSNIA AND HERZEGOVINA

Marina M. Simović,
Secretary of the Ombudsman for Children of Republic of Srpska and Associate Professor at the Faculty of Law University „Apeiron“ Banja Luka

Vladimir M. Simović,
Prosecutor of the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina and Associate Professor at the Faculty of Security and Protection, Independent University in Banja Luka and Faculty of Law, University Vitez in Vitez

Abstract: *Different forms and types of manifestations of domestic violence represent an old, archaic social phenomenon within the crime of violence. These illicit, proscribed, forbidden, and punishable behaviors were present in all societies of the world. However, such behaviors with elements of violence, which took place in a narrow circle of spouses or members of the same family (blood relatives in direct or collateral kin line), remained for a long time far beyond the sphere of observation of the legislator. That is why the incriminations of domestic violence as independent criminal offenses with threatened criminal sanctions were incorporated much later into the national criminal legislations of certain countries, i.e. only at the end of the 20th century.*

In order to fully and comprehensively understand the problem of domestic violence in Bosnia and Herzegovina, it is not enough to focus only on theoretical and practical analysis of the manifestations, characteristics and features of these crimes in basic, qualified or privileged forms according to domestic positive legislation, but it is necessary to pay some attention to the comparative law (comparative) analysis of these criminal offenses in the criminal justice systems of the countries around Bosnia and Herzegovina. This is logical and justified because these are legal systems (family, criminal, misdemeanor) of states that were part of the same state until the end of the twentieth century - SFRY, which inherited an identical legal tradition and regulations in many spheres of social and legal life. In this context, the paper analyzes criminal legislations of Montenegro, Croatia, Northern Macedonia, Slovenia and Serbia.

Key words: *violence, family, criminal offense, law, guilt.*

**DELINKVENTNO PONAŠANJE DJECE I ADOLESCENATA U CRNOJ GORI,
2015 - 2020.**

dr Valentina Smolović
Stručna služba Višeg suda, Podgorica
smolovicvanja68@gmail.com

Apstrakt: U posljednje vrijeme devijatno ponašanje djece i adolescenata u svijetu i na našim prostorima poprima sve sofisticiranije oblike nasilničkog ponašanja sa sve mlađim počiniocima krivičnih djela. Devijatno ponašanja djece i adolescenata u Crnoj Gori predstavlja društveno neprihvatljivo ponašanje mladih (od neprilagođenog do kriminalnog) sa nizom etioloških (uzroci i uslovi) i fenomenoloških karakteristika (obim, pojavni oblik, dinamika i struktura). U radu će se na koncizan način obraditi pojmovno određenje devijatnog ponašanja djece i adolescenata, kao i etiološki kriminogeni faktori rizika (egzogeni i endogeni), koji mogu uticati na njihovo neprihvatljivo društveno ponašanje. Kod empirijskog istraživanja fenomenološke analize: obima, dinamike i strukture kriminaliteta mladih prema polu u Crnoj Gori od 2015. do 2020. godine primjenjuju se kvantitativne metode, odnosno metode deskriptivne statistike.

Ključne reči: devijatno ponašanje, djeca, adolescenti, etiologija, fenomenologija

UVODNA RAZMATRANJA

Delikventno ponašanje djece i adolescenata, odnosno kriminalitet mladih, predstavlja negativnu društvenu pojavu, koja datira kao i kriminalitet punoljetnih lica još iz najranijih vremena ljudske civilizacije. Kao i sve društvene pojave delikventno ponašanje djece i adolescenata se mijenjao u zavisnosti od stepena razvoja društvenog sistema, kao i složenosti društvenih odnosa koji su vladali u njemu. Krivične sankcinisanje maloljetničke delinkvencije se mijenjao tokom istorije, i to: od krvne osvete prije postojanja države i javne osvete posle formiranja države, blaže kažnjavanje maloljetnih delinkvenata je bilo u antičkoj Grčkoj i starom Rimu. U ranom periodu srednjeg vijeka za učinjeno teže krivično djelo maloljetnim licima primjenjivane su kazne represivnog karaktera i odlikovale su se u većini slučajeva brutalnošću, surovošću i okrutnošću (žigosanje, bičevanje, vezivanje za stub srama, razapinjanje na krst, spaljivanje, vešanje, sakaćenje itd.), da bi u kasnijim periodima srednjeg vijeka i novom vijeku maloljetnim delikventima su izricane humanije i blaže kazne.

U savremenim krivičnim zakonodavstvima položaj maloljetnika je regulisan posebnim propisima kako bi se primjena krivičnopravnih mjera prilagodila njihovom uzrastu i što više ostvarila svoju svrhu. Zbog toga, u nekim zemljama postoje posebni zakoni o maloletnicima, a u drugim postoje posebni odeljci ili posebna poglavlja o primeni krivičnih sankcija prema maloletnicima u okviru krivičnog zakona [Ignjatović, 2015 :154].

U Crnoj Gori do 1977. godine nije postojao poseban zakon koji bi regulisao krivičnopravni položaj maloljetnih lica i njihovu krivičnopravnu odgovornost. Posle tog perioda doneseni su Krivični zakon Republike Crne Gore iz 1993. i 2003. godine, kao i Zakon o postupanju prema maloletnicima u krivičnom postupku koji su bazirani na savremenim evropskim zakonima. Prema Zakonu o postupanju prema maloletnicima u krivičnom postupku (Službeni list CG, 64/2011), koji je usvojen 29.12.2011. godine, uređuje se postupanje prema maloljetniku kao učiniocu krivičnog djela, detetu maloljetniku kao učesniku i oštećenom u postupku, koji se zasniva na poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, uz uvažavanje najboljih interesa maloljetnih lica, vodeći računa o njihovoj zrelosti, stepenu razvoja, sposobnostima i ličnim svojstvima, kao i težini krivičnog djela, a u cilju njihove rehabilitacije i socijalne reintegracije. Uzrast učinilaca krivičnih djela se dijeli na četiri grupe:

(1) Maloljetnik je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 14, a nije navršilo 18 godina.

(2) Mlađi maloljetnik je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 14, a nije navršilo 16.godina života (u daljem tekstu: mlađi maloljetnik).

(3) Stariji maloljetnik je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 16, a nije navršilo 18.godina života (u daljem tekstu: stariji maloljetnik).

(4) Mlađe punoljetno lice je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo 18, a nije navršilo 21 godinu života [<http://www.sluzbenilist.me> Preuzeto 10. maj 2021].

Turbulentni događaji (raspad države, rat, tranzicija itd) koji su zadesili crnogorsko društvo tokom posljednjih trideset godina izazvali su socijalnu, političku, ekonomsku i moralnu krizu. Svi ovi negativni događaji uticali su na porast kriminala punoljetnih i maloljetnih lica u Crnoj Gori.

Posljednjih decenija 20. vijeka i prvih decenija novog milenijuma maloljetnički kriminalitet u svijetu poprima sve sofisticiranije oblike nasilničkog ponašanja, sa sve mlađim počiniocima težih oblika nasilničkog kriminaliteta (ubistvo, silovanje, razbojništvo, otmica, pljačka, nanošenje teških tjelesnih povreda itd.).

POJAM DELINKVENTNOG PONAŠANJA DJECE I ADOLESCENATA

"U literaturi egzistiraju i različite definicije maloletničkog kriminaliteta, odnosno maloletničke delinkvencije, koje se pre svega razlikuju u shvatanju o tome koja sve ponašanja spadaju u maloletničku delinkvenciju" [Nikolić-Ristanović, 2012: 183].

Devijatno ponašanje djece i adolescenata²²⁸, odnosno maloljetničkom delinkvencijom se podrazumjeva širok spektar neprihvatljivog društvenog ponašanja maloljetnih lica, od neprilagođenog do kriminalnog i koriste se različiti nazivi kao što su: maloljetničko prestupništvo, vaspitna zapuštenost, vaspitna zanemarenost, moralna posrnulost, maloljetnička delinkvencija, maloljetnički kriminalitet, huliganstvo itd. Kao što se koriste različiti nazivi za devijatno ponašanje djece i adolescenata, tako postoje i različiti pristupi objašnjenju maloljetničke delinkvencije. Kod autora koji se bave maloljetničkom delinkvencijom preovlađuju dva shvatanja maloljetničke delinkvencije: šire ili ekstenzivno shvatanje gdje spadaju svi oblici devijantnog ponašanja, od preddelinkventnih ponašanja (bježanje od kuće, bježanje iz škole, nasilničko ponašanje, skitnja, konzumiranje alkohola ili narkotika itd) do onih inkriminisanih u zakonodavstvu i uže shvatanje (zastupljeno od strane evropskih autra) gdje spadaju samo ona devijantna ponašanja koja su inkriminisana pozitivnim krivičnim zakonom (teška krađa, razbojnička krađa, teška tjelesna povreda, razbojništvo, iznuda, trgovina oružjem, preprodaja droge, silovanje, pokušaj ubistva, teško ubistvo itd).

"Maloletnička delinkvencija sociološko - kriminološki se izdvaja kao posebna kategorija u okviru opšteg kriminaliteta, zbog specifičnosti vezanih za: biološke, psiho-socijalne, kriminalno-političke faktore, kao izboga posebnog mesta koje maloletna lica imaju u pravnom sistemu. Ova negativna društvena pojava karakteriše se nizom posebnih fenomenoloških i etioloških karakterisika koje je odvajaju od kriminaliteta punoletnih lica" [Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić, 2018: 217].

"Delinkventno ponašanje maloletničke populacije rezultira ozbiljnim posledicama za pojedinca, porodicu, lokalnu zajednicu i celokupno društvo. Danas, kriminalitet mladih poprima trend permanentnog rasta i predstavlja poseban društveno socijalni problem mnogim ekonomsko razvijenim zemljama, zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama. Udio maloletničke delinkvencije u kriminalitetu uopšte razlikuje se od zemlje do zemlje. Pretežno se kreće oko 20-25%, ali ima i zemalja

²²⁸ Adolescentni delinkvent, osoba adolescentnog uzrasta, širokog spektra poremećaja u ponašanju, od blažih oblika asocijalnosti (krađe, bežanje od kuće, vandalizam) do ozbiljnih oblika agresije (razbojništva, silovanja i upotrebe oružja). Biološke funkcije i proces socijalizacije dovode do stanja da većina maloletnih učinilaca prestaje sa ovakvim ponašanjem oko 18. godine, dok manji broj razvija profesionalnu kriminalnu karijeru punoletnog delinkventna [Bošković, 2017: 24].

u kojima je ta zastupljenost skoro do polovine ukupne pojave kriminaliteta uopšte" [Bošković, 2017: 78].

"Maloletnički kriminalitet je skup svih krivičnih dela koja izvrše maloletnici (mlađi i stariji) u jednom društvu u određenom periodu" [Jovašević, 2006: 280].

"Maloletnički kriminal je učešće u ilegalnom ponašanju maloletnika koji potpada pod zakonsku starosnu granicu" [Siegel&Welsh, 2014: 9].

Prema M. Škuliću, kriminalitet (koji je inače uobičajen kada se radi o punoletnim učiniocima), delinkvencija podrazumeva isključivo vršenje krivičnih dela od strane maloletnika, a ne i druga ponašanja koja bi se mogla svrstati u tzv. antisocijalno ponašanje, odnosno druge oblike delikata [2011: 27].

"Često se u kriminološkoj literaturi objašnjava da između delinkvencije i kriminaliteta postoji "krucijalna razlika", jer se kriminalitet odnosi samo na vršenje krivičnih dela (zločina, prema uobičajenoj terminologiji u anglosaksonskim zemljama), dok delinkvencija podrazumeva i sve druge vrste ponašanja koja se mogu smatrati delinkventnim, pa se tu i svrstava ponašanje koje bi se u širem smislu smatralo "antisocijalnim" [Goldson, 2008:131].

ETIOLOGIJA KRIMINALITETA MLADIH

"Etiologija maloletničke delinkvencije sagledava se u okviru etiologije kriminaliteta – makro i mikro uzročnosti kriminaliteta uopšte. Međutim, s obzirom na to da se radi o delinkventima koji se biološki, psihološki i socijalno razlikuju od punoletnih lica, potrebno je ukazati na neke specifičnosti u delovanju pojedinih kriminogenih faktora. Etiologiju maloletničke delinkvencije, kao i etiologiju kriminaliteta, moguće je objasniti povezanim delovanjem faktora socijalne sredine (egzogeni faktor) i faktora vezanih za ličnost (endogeni faktor)" [Konstantinović-Vilići i sar., 2009: 229].

Postoji veliki broj kriminogenih faktora koji svojim delovanjem povećavaju vjerovatnoću da će se deca i adolescenti pod njihovim uticajem u budućnosti uključiti u društveno nedozvoljeno i nezakonito ponašanje. U literaturi srećemo različite načine kategorizacije kriminogenih faktora, a za potrebe ovog rada, grupisaćemo ih u tri kategorije: individualni kriminogeni faktori rizika, socijalni kriminogeni faktori rizika i kriminogeni faktori rizika zajednice.

▪ Individualni kriminogeni faktori rizika

Na razvoj devijantnog i kriminalnog ponašanja djece i adolescenata imaju uticaj veliki broj individualnih faktora rizika, kao i veliki broj individualnih karakteristika, odnosno osobina maloljetnika. U individualne kriminogene faktore maloljetničke delinkvencije spadaju: starost (stope prestupa počinju da rastu u predadolescenciji ili ranoj adolescenciji, dostižu vrhunac u kasnoj adolescenciji i opadaju u mladosti); asocijalno ponašanje (neposlušnost, prkos, fizička agresija itd); nizak verbalni IQ od nedelinkvenata (slabiji uspjeh u školi, preuzimanje velikog rizika, pokazuje kognitivni deficit u oblastima izvršnih funkcija²²⁹ itd); emotivna nestabilnost (anksioznost, stidljivost, emocionalno hladni itd); neprilagođenost (besposličenje, skitnja, promena socijalne sredine itd); frustracije (ispoljavanje agresije, bijes, burno reagovanje itd); hiperaktivnost (problem sa održavanjem pažnje, vrpolti se na stolici, često ustaje itd); hedonizam (teženja za uživanjem i zadovoljstvom) itd.

▪ Socijalekonomski kriminogeni faktori rizika

Za razvoj maloljetničkog kriminaliteta veliki uticaj imaju socijalni faktori koji djeluju iz porodičnog okruženja i okruženja društvene zajednice. U socijalne kriminogene faktore maloljetničke delinkvencije spadaju: deficitarna porodica (razvedeni roditelji, smrt jednog roditelja, mentalno slabi roditelji itd), degradirana porodica (loši porodični odnosi, roditeljski sukobi, psihičko i fizičko nasilje u porodici, asocijalni roditelji, stroga ili popustljiva disciplina roditelja, nizak nivo vezanosti između roditelja i dece itd); loša socio-ekonomska situacija u porodici (siromaštvo, niski prihodi, nezaposlenost članova porodice, loši uslovi stanovanja itd); neorganizovano korišćenje slobodnog

²²⁹ Izvršne funkcije odnose se na niz nezavisnih vještina koje su neophodne za svrsishodne, ciljno usmjerene aktivnosti. Izvršne funkcije zahtjevaju generisanje i održavanje odgovarajućih mentalnih predstava, nadgledanje protoka informacija i modifikovanje strategija rešavanja problema kako bi se ponašanje usmjerilo ka cilju.

vremena (skitnja, ljenčarenje, prosjačenje itd); sredstva masovne komunikacije (nasilnički kriminalitet među ljudima, nasilje u porodici, agresivna pornografija itd); zloupotreba supstanci (alkohol, droga, duvan itd); vršnjački uticaji (druženje sa devijantnim vršnjacima, odanost vršnjacima, odbacivanjem od strane vršnjaka itd) itd.

▪ Kriminogeni faktori rizika zajednice

Djeca i adolescenti predstavljaju dio društvene zajednice koja ima veliki uticaj na njihovo ponašanje u budućnosti. Neorganizovana društvena zajednica (gradska sredina) u kojoj vlada siromaštvo, slaba društvena i socijalna kontrola, socijalno neuređeni kvartovi, prenaseljena domaćinstva, stambena mobilnost itd., postaje okruženje koje je pogodno za razvoj maloletničke delinkvencije. U kriminogene faktore rizika zajednice spadaju: škola (lošim uspjehom u školi/ponavljanje razreda, izostajanje iz škole, napuštanje škole, isključenje iz škole, pohađanje škole lošeg kvaliteta itd.); susjedi/komšiluk (kriminalno susjedstvo, siromašno susjedstvo, neorganizovano susjedstvo, bande u susjedstvu itd);

A. Schick i C. Manfred rizične faktore agresivnog ponašanja maloljetnih lica su podijelili na:

▪ Biološke faktore

- genetski faktori (npr. pol),
- neurološki faktori,
- fiziološki faktori

▪ Psihološke faktore

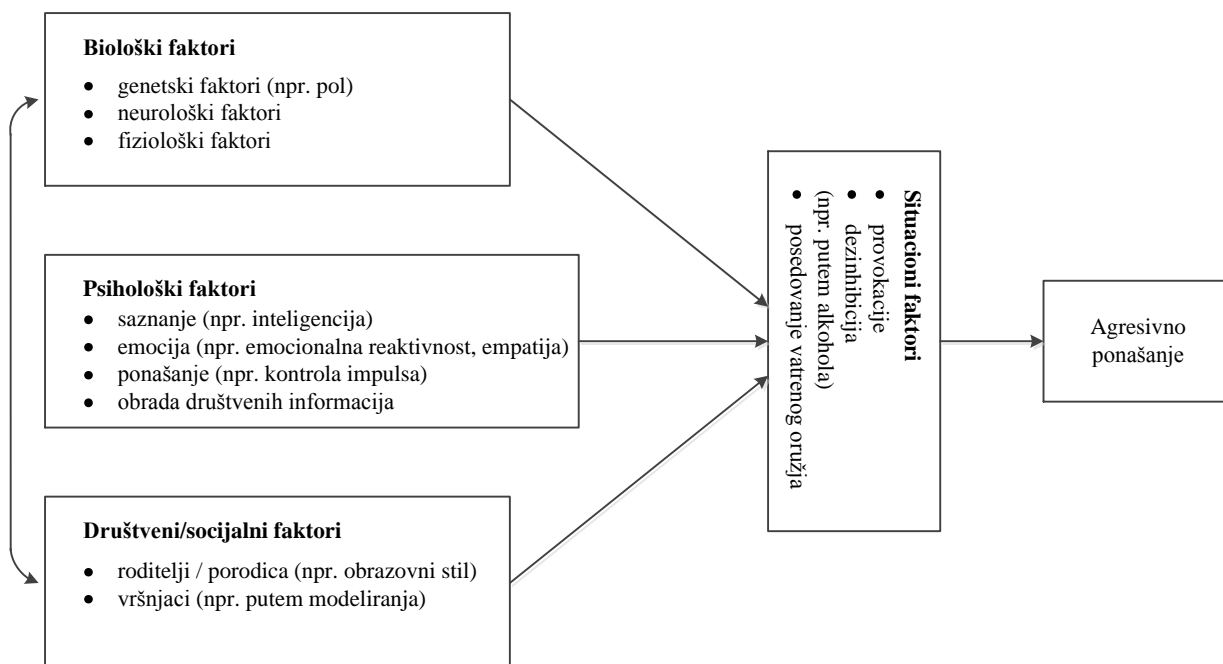
- saznanje (npr. inteligencija),
- emocija (npr. emocionalna reaktivnost, empatija),
- ponašanje (npr. kontrola impulsa),
- obrada društvenih informacija.

▪ Društveno/socijalne faktore

- roditelji/porodica (npr. obrazovani stil),
- vršnjaci (npr. putem modeliranja).

▪ Situacione faktore

- provokacije,
- dezinhibicija (npr. putem alkohola),
- posjedovanje vatrenog oružja, slika 1.

Slika 1. Bio-psiho-socijalni rizik i zaštitni faktori modela agresivnog ponašanja

Izvor: [Schick & Manfred, 2016: 97]

ANALIZA FENOMENOLOGIJE KRIMINALITETA MLADIH PREMA POLU U CRNOJ GORI, 2015 - 2020.

U daljem izlaganju ćemo obraditi kriminalnu fenomenologiju mladih u Crnoj Gori za period od 2015. do 2020. godine koristeći metode deskriptivne statistike i zvanične statističke podatke državnih tužilaštva i nadležnih sudova. U analizi obima i dinamike maloletnih učinilaca krivičnih dela obuhvaćeni su maloletni učinioци krivičnih dela (mlađi maloletnik navršio četrnaest, a nije navršio šesnaest godina i stariji maloletnik navršio šesnaest, a nije navršio osamnaest godina) prema Krivičnom zakoniku Crne Gore ("Sl. list RCG", br. 70/03) glava šesta - Odredbe o maloletnicima, Krivične sankcije prema maloletnicima član 81. "Fenomenologija je zasebno područje kriminologije, koja izučava pojavne oblike, strukturu, strukturalne promene i dinamiku kriminaliteta" [Milutinović, 1990: 139].

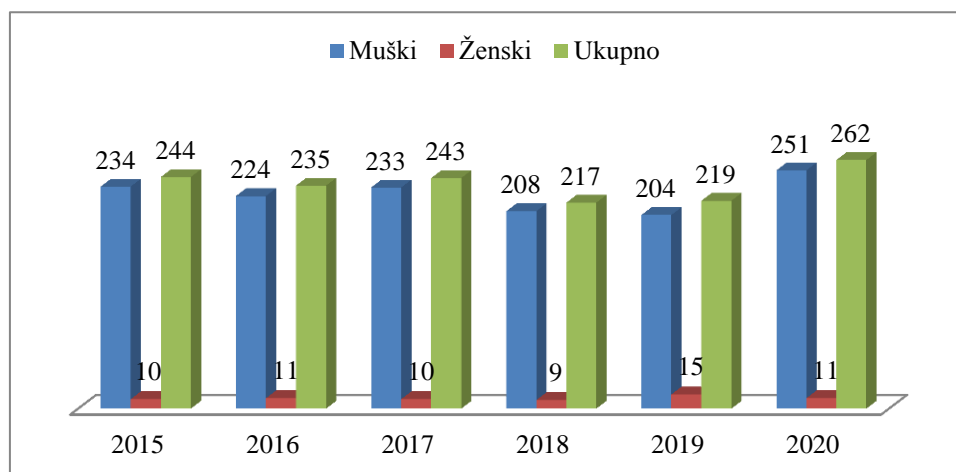
▪ **Analiza obima i dinamike prijavljenih maloletnih učinilaca krivičnih dela prema polu u Crnoj Gori od 2015. do 2020.**

Kao prijavljeno maloljetno lice smatra se maloljetnik prema kome postupak po krivičnoj prijavi nije pokrenut (prijava je odbačena), prema kome je pripremni postupak obustavljen, ili je podniet predlog vijeću za maloljetnike za izricanje kazne ili vaspitne mere [http://monstat.org. Preuzeto 17. maj 2021].

U Tabeli 1. i Grafikonu 1. prikazani su zvanični statistički podaci u apsolutnim i indeksnim vrijednostima o obimu i dinamici prijavljenih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu u periodu od 2015. do 2020. godine u Crnoj Gori.

Tabela 1. Obim i dinamika prijavljenih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu od 2015. do 2020. godine u Crnoj Gori

Godina	Prijavljena maloljetna lica					
	Muški	Indeks	Ženski	Indeks	Ukupno	Indeks
2015	234	100	10	100	244	100
2016	224	95	11	110	235	96
2017	233	99	10	100	243	99
2018	208	88	9	90	217	88
2019	204	87	15	150	219	89
2020	251	107	11	110	262	107

Grafikon 1. Obim i dinamika prijavljenih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu od 2015. do 2020. godine u Crnoj Gori

Iz Tabele 1. i Grafikona 1. se može vidjeti da je ukupan broj podnešenih prijava za učinjeno krivično djelo od strane maloljetnih učinilaca krivičnih djela u posmatranom periodu iznosio 1.420 lica, od toga 95,4% (1.354) muškog pola i 4,6% (66) ženskog pola. Kod maloljetnih učinilaca

krivičnih djela muškog pola najveći broj podnešenih prijava zabilježen je 2020. godine 17,6% (251), a najmanje 2019. godine 14,4% (204). Kod maloljetnih učinilaca krivičnih djela ženskog pola najviše podnešenih prijava je bilo 2019. godine 27,7% (15), a najmanje 2018. godine po 13,6% (9). U odnosu na početnu godinu posmatranja prijavljenih maloljetnika muškog pola u četiri naredne godine zabilježen je trend opadanja prosječno 8%, da bi u toku 2020. godine zabilježen porast za 7,3%. Kod maloljetnica u odnosu 2015. godinu porast podnešenih prijava je zabilježen tokom 2016. i 2020. godine za 10% i tokom 2019. godine za 50%, 2017. godine broj prijavljenih maloljetnica je bio isti kao u prvoj godini posmatranja, a opadanje prijavljenih maloljetnica zabilježen je tokom 2018. godine za 10%.

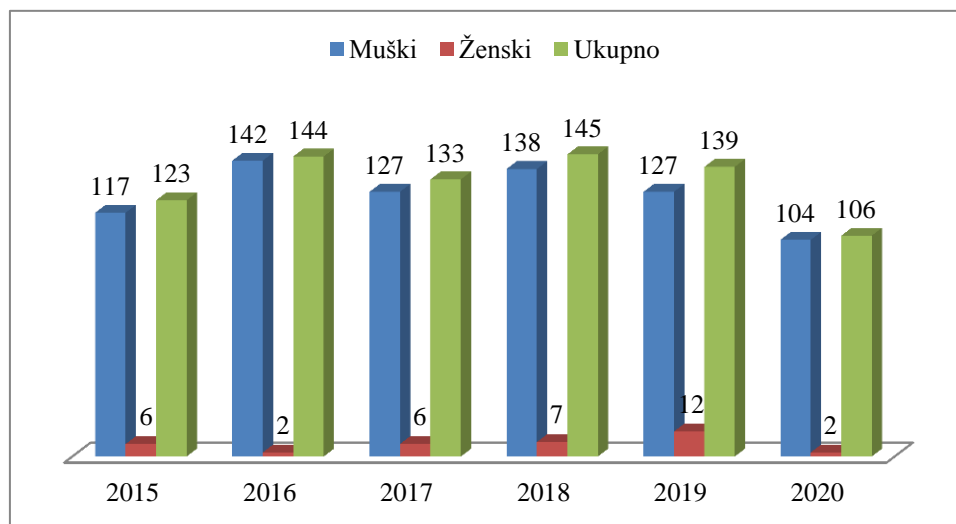
▪ Analiza obima i dinamike optuženih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu u Crnoj Gori od 2015. do 2020.

Pod pojmom optuženo lice podrazumijeva se maloljetnik prema kome je podniet optužni predlog za izricanje krivične sankcije ili je postupak završen donošenjem odluke kojom je obustavljen postupak ili je izrečena alternativna mera [Ibidim, Preuzeto 17. maj 2020].

U Tabeli 2. i Grafikonu 2. prikazani su zvanični statistički podaci o obimu i dinamici optuženih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu u periodu od 2015. do 2020. godine u Crnoj Gori.

Tabela 2. Obim i dinamika optuženih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu od 2015. do 2020. godine u Crnoj Gori

Godina	Optužena maloljetna lica					
	Muški	Indeks	Ženski	Indeks	Ukupno	Indeks
2015	117	100	6	100	123	100
2016	142	121	2	33	144	117
2017	127	108	6	100	133	108
2018	138	117	7	116	145	117
2019	127	108	12	200	139	113
2020	104	88	2	33	106	86

Grafikon 2. Obim i dinamika optuženih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu od 2015. do 2020. godine u Crnoj Gori

Prema podacima prikazanim u Tabeli 2. i Grafikonu 2. možemo zaključiti da je ukupan broj optuženih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu u posmatranom periodu bio 790 lica, od toga 96% (755) muškog pola i 4,4% (35) ženskog pola. Najviše optuženih maloljetnih učinilaca krivičnih djela muškog pola je bilo 2016. godine 19% (142), a najmanje 2020. godine 14% (104). Kod maloljetnih učinilaca krivičnih djela ženskog pola najviše optuženih bilo je 2019. godine 34,3% (12), a najmanje 2016. i 2020. godine 6%. Tendencija porasta optuženih maloljetnih učinilaca krivičnih djela muškog pola u odnosu na prvu godinu posmatranja bila je 2016, 2017, 2018. i 2019. godine u

prosjeku 13,5%, a trend opadanja od 12% je bio tokom 2020. godine. Kod optuženih maloljetnih učinilaca krivičnih djela ženskog pola trend opadanja u odnosu na 2015. godinu je bio tokom 2016. i 2020. godine po 67%, tokom 2017. godine broj optuženih maloljetnica je bio isti kao 2015. godine, a trend porasta je bio 2018. i 2019. godine u prosjeku 58%.

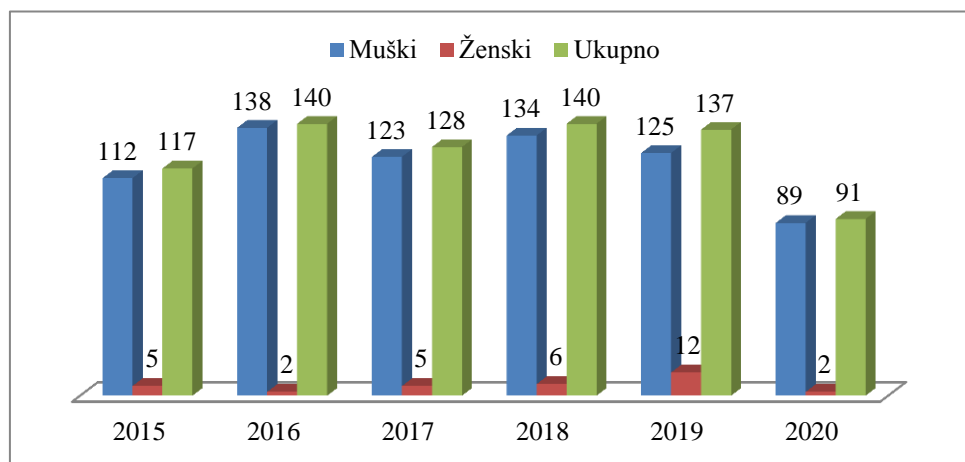
▪ **Analiza obima i dinamike osuđenih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu u Crnoj Gori od 2015. do 2020.**

Maloljetni učinilac krivičnog djela prema kome je izrečena sankcija - maloljetnički zatvor, vaspitna mjera ili mjera bezbjednosti smatra se osuđenim licem [Ibidim, Preuzeto 17. maj 2020].

Obim i dinamika osuđenih maloljetnih lica prema polu od 1990. do 2014. godine u Crnoj Gori prikazani su u Tabeli 3. i Grafikonu 3.

Tabela 3. Obim i dinamika optuženih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu od 2015. do 2020. godine u Crnoj Gori

Godina	Osuđena maloljetna lica					
	Muški	Indeks	Ženski	Indeks	Ukupno	Indeks
2015	112	100	5	100	117	100
2016	138	94	2	40	140	119
2017	123	109	5	100	128	109
2018	134	119	6	120	140	119
2019	125	111	12	240	137	117
2020	89	79	2	40	91	77

Grafikon 3. Obim i dinamika osuđenih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu od 2015. do 2020. godine u Crnoj Gori

Podaci iz Tabele 3. i Grafikona 3. ukazuju da je u posmatranom periodu u Crnoj Gori osuđenih maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu ukupno bilo 753 lica, od čega 96% (721) muškog pola i 4% (32) ženskog pola. Najviše osuđenih maloljetnih učinilaca krivičnih djela muškog pola je bilo 2016. godine 19,1% (138), a najmanje 2020. godine 12,3% (89). Kod maloljetnih učinilaca krivičnih djela ženskog pola najviše osuđenih maloljetnica je bilo 2019. godine 38% (12), a najmanje 6,3% (2) 2016. i 2020. godine. U odnosu na prvu godinu posmatranja naredne četiri godine (2016-2019) trend osuđenih maloljetnih lica muškog pola je rastao sa oscilacijama u prosjeku 30%, a trend opadanja je bio 2020. godine za 21%. Kod osuđenih maloljetnih učinilaca krivičnih djela ženskog pola trend opadanja u odnosu na prvu godinu posmatranja je bio 2016. i 2020. godine po 60%, tokom 2017. godine broj osuđenih maloljetnica je bio isti kao 2015. godine, a trend porasta je bio 2018. godine za 20% i veliki porast zabilježen je tokom 2019. godine kada je osuđeno 120% maloljetnica u odnosu na 2015. godinu.

▪ **Analiza strukture i dinamike osuđenih maloljetnika prema polu i grupama krivičnih djela u Crnoj Gori od 2015. do 2020. godine**

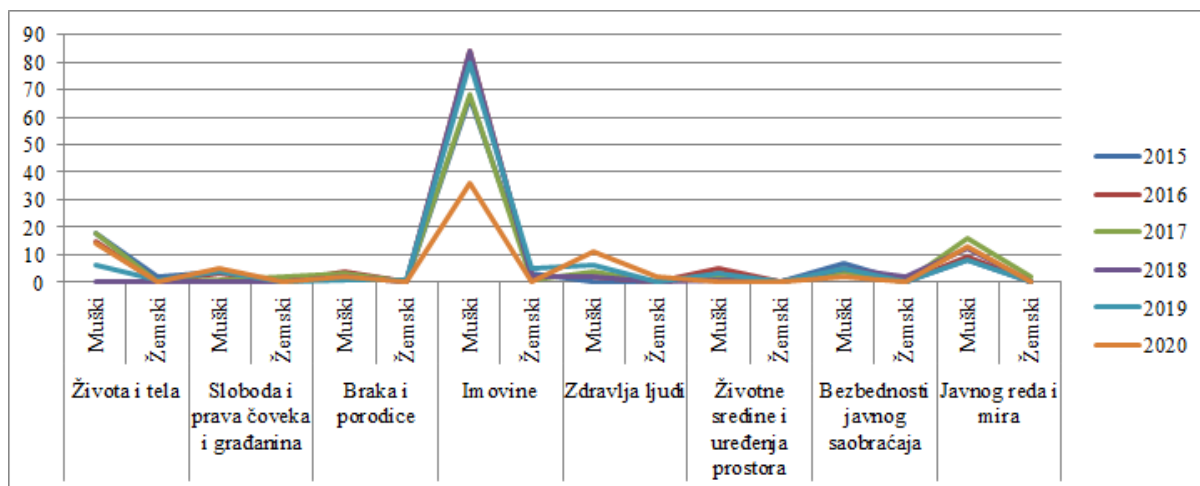
U Tabeli 4. i Grafikonu 4. prikazana je struktura i dinamika osuđenih maloljetnika prema polu i grupama krivičnih djela u Crnoj Gori od 2015. do 2020. godine.

Unapređenje kvaliteta života djece i mladih

Tabela 4. Analiza strukture i dinamike osuđenih maloljetnika prema polu i grupama krivičnih djela u Crnoj Gori od 2015. do 2020. godine²³⁰

Krivično djelo	Osuđeno		2015	2016	2017	2018	2019	2020
Života i tijela	Muški	Br.	18	15	18	19	6	14
		%	90	100	100	90,4	86	100
	Ženski	Br.	2	-	-	2	1	-
		%	10	-	-	9,6	14	-
Ukupno			20	15	18	21	7	14
Sloboda i prava čovjeka i građanina	Muški	Br.	4	3	1	3	4	5
		%	100	100	33	100	100	100
	Ženski	Br.	-	-	2	-	-	-
		%	-	-	67	-	-	-
Ukupno			4	3	3	4	5	
Braka i porodice	Muški	Br.	3	4	3	2	1	2
		%	100	100	100	100	50	100
	Ženski	Br.	-	-	-	-	1	-
		%	-	-	-	-	50	-
Ukupno			3	4	3	2	2	
Imovine	Muški	Br.	67	94	68	84	80	36
		%	96	98	99	98	93	100
	Ženski	Br.	3	2	1	2	5	-
		%	4	2	1	2	7	-
Ukupno			70	96	69	86	85	36
Zdravlja ljudi	Muški	Br.	-	2	4	2	6	11
		%	-	100	100	100	100	85
	Ženski	Br.	-	-	-	-	-	2
		%	-	-	-	-	-	15
Ukupno			-	2	4	2	6	13
Životne sredine i uređenja prostora	Muški	Br.	3	5	2	1	3	-
		%	100	100	100	100	100	-
	Ženski	Br.	-	-	-	-	-	-
		%	-	-	-	-	-	-
Ukupno			3	5	2	1	3	-
Opšte sigurnosti ljudi i imovine	Muški	Br.	2	-	2	1	1	-
		%	100	-	100	100	100	-
	Ženski	Br.	-	-	-	-	-	-
		%	-	-	-	-	-	-
Ukupno			2	-	2	1	1	-
Bezbjednosti javnog saobraćaja	Muški	Br.	7	4	4	5	5	2
		%	100	100	100	71,4	100	100
	Ženski	Br.	-	-	-	2	-	-
		%	-	-	-	28,6	-	-
Ukupno			7	4	4	7	5	2
Javnog reda i mira	Muški	Br.	8	9	16	12	8	13
		%	100	100	89	100	100	100
	Ženski	Br.	-	-	2	-	-	-
		%	-	-	11	-	-	-
Ukupno			8	9	18	12	8	13
Državnih organa	Muški	Br.	-	1	3	3	2	2
		%	-	100	100	100	40	100
	Ženski	Br.	-	-	-	-	3	-
		%	-	-	-	-	60	-
Ukupno			-	1	3	3	5	2
Pravosuđa	Muški	Br.	-	-	1	2	-	-
		%	-	-	100	100	-	-
	Ženski	Br.	-	-	-	-	2	-
		%	-	-	-	-	100	-
Ukupno			-	-	1	2	2	-
Pravnog saobraćaja	Muški	Br.	-	1	-	-	-	1
		%	-	100	-	-	-	100
	Ženski	Br.	-	-	-	-	-	-
		%	-	-	-	-	-	-
Ukupno			-	1	-	-	1	-
Polne slobode	Muški	Br.	-	-	1	-	5	-
		%	-	-	100	-	100	-
	Ženski	Br.	-	-	-	-	-	-
		%	-	-	-	-	-	-
Ukupno			-	-	1	5	-	
Časti i ugleda	Muški	Br.	-	-	-	-	-	2
		%	-	-	-	-	-	100
	Ženski	Br.	-	-	-	-	-	-
		%	-	-	-	-	-	-
Ukupno			-	-	-	-	2	
Platnog prometa i privrednog poslovanja	Muški	Br.	-	-	-	-	3	-
		%	-	-	-	-	100	-
	Ženski	Br.	-	-	-	-	-	-
		%	-	-	-	-	-	-
Ukupno			-	-	-	3	-	
Bezbjednosti računarskih podataka	Muški	Br.	-	-	-	-	1	1
		%	-	-	-	-	100	100
	Ženski	Br.	-	-	-	-	-	-
		%	-	-	-	-	-	-
Ukupno			-	-	-	1	1	
Muškarci/Žene			112/5	138/2	123/5	134/6	125/12	89/2
UKUPNO			117	140	128	140	137	91

²³⁰ Zbog ograničenog prostora nisu prikazani indeksi.

Grafikon 4. Analiza strukture i dinamike osuđenih maloljetnika prema polu i grupama krivičnih djela u Crnoj Gori od 2015. do 2020. godine²³¹

Prema statističkim podacima prezentovanim u Tabeli 4. i Grafikonu 4. možemo zaključiti da je u posmatranom periodu od ukupnog broja 753 osuđenih maloljetnih učinilaca krivičnih djela najviše osuđenih je bilo za krivična djela protiv imovine 59% (442) maloljetnih lica, od toga muškog pola 97% (429) i ženskog pola 3% (13). Na drugom mjestu se nalaze krivična djela protiv života i tijela gdje je osuđeno 13% (95) maloljetnih lica, od toga muškog pola 95% (90) i ženskog pola 5% (5). Treće mjesto je pripalo krivičnim djelima iz grupe protiv javnog reda i mira gdje je osuđeno 9% (68) maloljetnih lica, od toga muškog pola 97% (66) i ženskog pola 3% (2), slijede krivična djela protiv bezbjednosti javnog saobraćaja sa 4% (29) osuđenih maloljetnih lica: muškog pola 93% (27) i ženskog pola 7% (2), zatim krivična djela protiv zdravlja ljudi sa 3,6% (27) osuđenih maloljetnih lica: muškog pola 96% (25) i ženskog pola 4% (2), i krivična djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina sa 3% (22) osuđenih maloljetnih lica: muškog pola 91% (20) i ženskog pola 4% (2). Još su statistički značajnije zastupljena sledeća krivična djela: protiv braka i porodice sa 2,1% (16) osuđenih maloljetnih lica: muškog pola 94% (15) i ženskog pola 6% (1), protiv državnih organa sa 2% (14) osuđenih maloljetnih lica: muškog pola 79% (11) i ženskog pola 21% (3), protiv životne sredine i uređenja prostora sa 2% (14) osuđenih maloljetnih lica: muškog pola 100% (14), a ženskog pola nije bilo osuđenih. Ostala krivična djela zbog male statističke značajnosti neće se razmatrati.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Delinkventno ponašanje djece i adolescenata predstavlja negativnu društvenu pojavu koja potiče još iz doba drevne civilizacije, a u poslednje vrijeme u svijetu bilježi eksponencijalni rast i poprima sve sofisticiranije oblike nasilničkog ponašanja, sa sve mlađim počiniocima i sa sve više brutalnosti. Postoji niz faktora rizika, odnosno karakteristika povezanih sa maloljetničkom delinkvencijom kao što su biološki faktori (genetski faktori, neurološki faktori, fiziološki faktori itd), psihološki faktori (niži nivo inteligencije, egocentričnost, neurotičnost itd), sociološki faktori (deficijentna i degradirana porodica, siromaštvo, neuspjeh u školi itd). Uzroke delikventnog ponašanja djece i adolescenata u Crnoj Gori treba tražiti u njihovom odrastanju u uslovima socijalne, političke, ekonomske i moralne krize, a koja traje duži vremenski period.

Primjenom kvantitativne metode za deskripciju fenomenološke analize došli smo do rezultata obima i dinamike prijavljenih (1.420 lica), optuženih (790 lica) i osuđenih (753 lica) maloljetnih učinilaca krivičnih djela prema polu od 2015. do 2020. godine u Crnoj Gori. Analizom struktura i dinamika osuđenih maloljetnika prema polu i grupama krivičnih djela došli smo do zaključka da kao i kod drugih istraživanja iz okruženja i šire, i u Crnoj Gori dominiraju krivična djela protiv imovine sa

²³¹ Zbog bolje preglednosti na grafikonu su prikazana samo krivična djela sa značajnim statističkim vrijednostima.

učešćem od 59% (442), od toga muškog pola 97% (429) i ženskog pola 3% (13), krivična djela protiv života i tijela 13% (95) maloljetnih lica, od toga muškog pola 95% (90) i ženskog pola 5% (5) itd.

LITERATURA:

1. Bošković, M. (2006). *Kriminologija*. Novi Sad: Pravni fakultet.
2. Bošković, M. (2017). *Leksikon bezbednosti*. Novi Sad: Pravni fakultet.
3. Goldson, B. Ed. (2008). *Dictionary of Youth Justice*. London: Willan Publishing.
4. Ignjatović, Đ. (2015). *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet.
5. Jovašević, D. (2006). *Leksikon krivičnog prava*. Beograd: Službeni glasnik.
6. Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2009). *Kriminologija*. Niš: Pelikan print.
7. Milutinović, M. (1990). *Kriminologija*. Beograd: Prosveta .
8. Nikolić-Ristanović, V. (2012). Kriminalitet maloletnika ili maloletnička delikvencija: pojmovno određenje i njegov značaj. *Revija za kriminologiju i krivično parvo*, 1-2, 183-188.
9. Nikolić-Ristanović, V., Konstantinović-Vilić, S. (2018). *Kriminologija*. Beograd: Prometej.
10. *Publication Manual of the American Psychological Association (7th Edition)*. (2013). Washington, D.C.: American Psychological Association.
11. Siegel, L. & Welsh, B. (2014). *Juvenile Delinquency: The Core*. Belmont: Wadsworth.
12. Smolović, V., & Drašković, M. (2016). Female crime in Montenegro: prevalence, causes and preventive. *International Education and Research Journal*, 2(6), 125-134.
13. Smolović, V. (2018). *Kriminalitet mladih u savremenim socioekonomskim uslovima na području Crne Gore (1990 – 2014)*. Doktorska disertacija. Beograd: Fakultet bezbednosti.
14. Thompson, K., & Moris, R. (2016). *Juvenile Delinquency and Disability*. London: Springer International Publishing Switzerland.
15. Škulić, M. (2011). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
16. Schick, A., & Cierpka, M. (2016). Risk factors and prevention of aggressive behavior in children and adolescents. *Journal for Educational Research Online*, Volume 8, No. 1, 90-109.

INTERNET IZVORI

1. <https://www.jrf.org.uk/sites/default/files/jrf/migrated/files/sp93.pdf>.
2. <http://monstat.org/userfiles/file/pravosudje/o/Saopstenje%20-%20maloljetni%20ucinioci.pdf>.
3. <http://www.sluzbenilist.me/>

DELINQUENT BEHAVIOR OF CHILDREN AND ADOLESCENTS IN MONTENEGRO, 2015 - 2020.

Dr. Valentina Smolović
Professional Service of the High Court, Podgorica
smolovicvanja68@gmail.com

Abstract: Recently, the deviant behavior of children and adolescents in the world and in our region is taking increasingly sophisticated forms of violent behavior with increasingly younger perpetrators of crimes. Deviant behavior of children and adolescents in Montenegro is socially unacceptable behavior of young people (from maladapted to criminal) with a number of etiological (causes and conditions) and phenomenological characteristics (scope, appearance, dynamics and structure). The paper will deal in a concise way with the conceptual definition of deviant behavior of children and adolescents, as well as etiological criminogenic risk factors (exogenous and endogenous), which can influence their unacceptable social behavior. In the empirical research of phenomenological analysis: volume, dynamics and youth crime structure by gender in Montenegro from 2015 to 2020, quantitative methods, i.e. methods of descriptive statistics are applied.

Key words: deviant behavior, children, adolescents, etiology, phenomenology

**KAZNA MALOLJETNIČKOG ZATVORA U REPUBLICI HRVATSKOJ KAO
NAJTEŽA KAZNENOPRAVNA SANKCIJA ZA MLADE POČINITELJE
KAZNENIH DJELA**

Ivica Luketić²³², viši stručni savjetnik u Centru za dijagnostiku u Zagrebu,

Uprava za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa,

doktorand kaznenopravnih znanosti na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

Sažetak: *Maloljetničko kazneno pravo poseban je i specifičan dio kaznenog procesnog prava kojim se uređuje položaj maloljetnog počinitelja kaznenog djela. Kazna maloljetničkog zatvora u Republici Hrvatskoj se izvršava u nekoliko kaznionica i to u zatvorenim, poluotvorenim i otvorenim uvjetima.*

U ovom radu ću prikazati postupanje s maloljetnim počiniteljem kojem je izrečena kazna maloljetničkog zatvora (kao najteža kaznenopravna sankcija) koja se može izreći mladim osobama u sukobu sa zakonom; od upućivanja, izvršavanja pojedinačnog programa postupanja, poslijepenalnog prihvata te otpusta sa izdržavanja kazne maloljetničkog zatvora. Prikazat ću specifičnost i različitost u individualiziranim programima izvršavanja kazne maloljetničkog zatvora u odnosu na druge zatvorenike (nedostatak materijalnih i smještajnih kapaciteta, adekvatno stručno osoblje sa specifičnim znanjima i vještinama).

U radu ću prikazati brojčane pokazatelje koji se tiču kazne maloljetničkog zatvora (izricanje te izvršavanje kazne), a kroz prikaz slučaja, prikazat ću u praksi izricanje kazne maloljetničkog zatvora punoljetnim osobama obzirom na pojedina kaznena djela, odnosno temeljem kojih kriterija i specifičnosti je sud pojedincu (mlađem punoljetniku) odredio kaznu maloljetničkog zatvora, a ne kaznu zatvora.

Ključne riječi: *osuđeni maloljetnici, maloljetnički zatvor, tretman maloljetnika, Zakon o sudovima za madež,*

UVOD

Kada govorimo o maloljetničkim sankcijama unutar kaznenopravnog sustava Republike Hrvatske onda se uvijek mora voditi računa o najboljem „interesu“ maloljetnika, odnosno maloljetnici kao počinitelji kaznenih djela „uživaju“ poseban status (Križ, 1999). Općenito gledajući u kaznenopravnim sustavima delinkventno ponašanje se percipira kao refleksija obilježja mlade dobi- nedovoljne zrelosti, nepromišljenosti, neiskustva, važnosti prihvaćanja od vršnjaka (Mikšaj-Todorović, 1996, Kovčo-Vukadin, 2009), odnosno kod njih je prisutno odrastanje uz delinkvenciju (Siegel, Senna, 2000). U Republici Hrvatskoj maloljetničko kazneno pravo koje se primjenjuje na mlade počinitelje kaznenih djela (maloljetnike i mlade punoljetnike) izvršava se kroz odgojne mjere i kaznu maloljetničkog zatvora.

Maloljetnik je osoba koja je u vrijeme počinjenja kaznenog djela navršila četrnaest, a nije navršila osamnaest godina života, a mlađi punoljetnik je osoba koja je u vrijeme počinjenja djela navršila

²³² Ivica.luketic@gmail.com
Ivica.luketic@uzs.pravosudje.hr

osamnaest, a nije navršila dvadeset i jednu godinu života (Zakon o sudovima za mladež). Sam pojam mlađa punoljetna osoba uvedena je u naše kazneno zakonodavstvo još davne 1959. godine (Carić, 2010), no naravno izmjenama se postupanje modificiralo (Hirjan, Singer,1978), sve do donošenja samostalnog Zakona o sudovima za mladež koji je za maloljetnike i mlađe punoljetnike temeljni pravni dokument *lex specialis*, odnosno Zakona o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje. Svi nacionalni pravni izvori usklađeni su i s najznačajnijim međunarodno pravnim dokumentima u svezi postupanja prema maloljetnicima, a najznačajniji su: Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta iz 1989.godine, Standardna minimalna pravila UN a za maloljetničko pravosuđe tzv. Pekinška pravila, Pravila Ujedinjenih naroda o zaštiti maloljetnika lišenih slobode tzv.Havanska pravila.

U ovom radu usmjerenost je na najtežu sankciju koja se maloljetnim počiniteljima može izreći a to je maloljetnički zatvor. Izriče se maloljetnicima koji su počinili kaznena djela s visokim stupnjem krivnje (Križ 1999). Za postupanje u sudskim postupcima za maloljetnike, odnosno mlađe punoljetnike postoje posebni specijalizirani sudovi (suci za mladež) pri Općinskim, Županijskim i Vrhovnim sudom koji su prvenstveno orijentirani na retributivni oblik kazne.

Gledajući usporedbu kod kazne maloljetničkog zatvora u odnosu na kaznu zatvora, ista se razlikuje prema uvjetima izricanja, trajanju, svrsi i sadržaju, a kada su u pitanju maloljetni počinitelji kazne prema njima su vrlo slične institucionalnim odgojnim mjerama (Cvjetko, 2004.)

Izvršavanje kazne maloljetničkog zatvora u Republici Hrvatskoj

Na izvršavanje kazne maloljetničkog zatvora primjenjuju se odredbe već navedenog Zakona o sudovima za mladež, Prekršajnog zakona, Zakona o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje te Zakona o izvršavanju kazne zatvora

Maloljetnički zatvor u Republici Hrvatskoj ne može biti kraći od šest mjeseci niti dulji od pet godina, a izriče se na pune godine i mjesece. Međutim za kaznena djela za koja je po općim propisima propisana kazna dugotrajnog zatvora ili za stjecaj najmanje dva kaznena djela za koja je propisana kazna zatvora teža od deset godina, maloljetnički zatvor može trajati do deset godina.

Kazna maloljetničkog zatvora izvršava se u specijaliziranoj kaznionici za maloljetnike, a iznimno u specijaliziranom odjelu za maloljetnike.

Sve do 21.siječnja 2021.godine kazna maloljetničkog zatvora se izvršavala u Kaznionici u Požegi, gdje su bili ustrojeni zatvoreni i poluotvoreni odjel, odnosno u Kaznionici u Valturi, gdje je ustrojen otvoreni odjel maloljetničkog zatvora a od tada se kazna maloljetničkog zatvora izvršava u Specijaliziranom odjelu za maloljetnike u sklopu Kaznionice u Turopolju, s tim da je zatvoreni odjel u dijelu prostora Odgojnog zavoda, a poluotvoreni odjel u sklopu same poluotvorene kaznionice u Turopolju. U kaznionici u Požegi su maloljetnici su bili smješteni u skučen prostor, loše uređen, nedovoljno opremljen, bez knjižnice, radionica, sportske dvorane, prostora za učenje (Radić, 2017.)

Neposredno prije upućivanja u maloljetnički zatvor, nadležni sudac upućuje osuđenog maloljetnika u Centar za dijagnostiku u Zagrebu, a radi obavljanja stručnih poslova: medicinske, socijalne, psihološke, socijalno-pedagoške i kriminološke obrade zatvorenika u svrhu procjene kriminogenih rizika i tretmanskih potreba, njihove klasifikacije, predlaganja orijentacijskog programa izvršavanja te predlaganja kaznionice, odnosno uvjeta u kojima će nastaviti izdržavati kaznu maloljetničkog zatvora. Ako promatramo obilježja počinitelja nasilnih kaznenih djela kojima je izrečena kazna maloljetničkog zatvora a boravili su u Centru za dijagnostiku u Zagrebu od siječnja 2008.godine do prosinca 2013. godine na uzorku od 160 osuđenika kojima je izrečen maloljetnički zatvor. Dobiveni rezultati ukazuju da počinitelji kaznenih djela s elementima nasilja ranije počinju iskazivati poremećaje u ponašanju od onih koji su počinili nenasilna kaznena djela. Kaznena djela protiv života i tijela najčešće su počinili maloljetnici u dobi od 16-17 godina. Problemi vezane uz zlorporabu droge češće se evidentiraju kod starijih maloljetnika i mlađih punoljetnika i to u dobi od 20-21 godine. Kaznena djela protiv spolne slobode i kaznena djela protiv imovine podjednako su činili osuđeni maloljetnici u svim dobnim skupinama. Nisu utvrđene statistički značajne razlike između počinitelja nasilnih i nenasilnih kaznenih

djela s obzirom na učestalost prethodno izricanih sudskih odgojnih mjera, zlouporabu opojnih droga i alkohola, učestalost izricanja sigurnosnih mjera obveznog psihijatrijskog liječenja i liječenja od ovisnosti te sklonost autoagresivnim ispadima (Luketić, Mustapić, Jadrešin, 2014)

Kada se promatraju intervencije prema maloljetnicima, a u kojima se može djelovati, prema Žižak (2010) to su: pedagoško područje (stjecanje općih kompetencija), socijalno područje (socijalna integracija), korekcijsko područje (rješavanje sukoba) te terapijsko područje (stvaranje uvjeta za kvalitetniji život).

Pojedinačni program izvršavanja kazne maloljetničkog zatvora

Pojedinačni program izvršavanja kazne maloljetničkog zatvora donosi upravitelj, na prijedlog stručnog tima kaznionice, a sastoji se od psihosocijalnih, socijalno-pedagoških, obrazovnih, radnih, okupacijskih, zdravstvenih i sigurnosnih postupaka primjerenih rizicima, potrebama i osobinama osuđenog maloljetnika. Pojedinačni program sadrži poticajna sredstva primjerena dobi, osobnim svojstvima i potrebama maloljetnika, mjere uključivanja u obrazovanje i radno osposobljavanje, dodatne oblike stručnog rada, korištenje slobodnog vremena, kontakte sa roditeljima i drugim članovima obitelji u smislu organizacije poslijepenalnog prihvata, potrebne oblike suradnje s nadležnim tijelima u cilju postizanja svrhe izvršavanja kazne maloljetničkog zatvora i druge oblike utjecaja na maloljetnike. Pojedinačni program je u skladu sa samom svrhom kažnjavanja, no uz poštovanje načela individualizacije (Žunić-Pavlović, 2003).

Po dolasku na izdržavanje kazne maloljetničkog zatvora u maloljetnički zatvor, maloljetnik se smješta u zajedničku prostoriju (spavaonicu). Zdravstvenu zaštitu ima reguliranu unutar same penalne ustanove, no ukoliko postoji potreba upućuje se na specijalističko liječenje u Zatorsku bolnicu ili drugu zdravstvenu ustanovu javnog zdravstva. Omogućuje mu se kontakt (telefonom ili kroz posjete) sa članovima obitelji, odnosno braniteljem. Osuđenom maloljetniku koji ima utvrđenu potrebu obrazovanja, uključuje ga se u nastavak započetog obrazovanja (koji može biti unutar kaznenog tijela ili izvan kaznionice) odnosno u bilo koji oblik prekvalifikacije ili tečaja. Nakon završetka izobrazbe dobiva dokaz o tome, iz kojeg se ni na koji način ne smije vidjeti da je dovršen u penalnoj ustanovi. Istraživanje (Ricijaš, 2003) na uzorku od 26 maloljetnika koji su kaznu izdržavali u kaznionici u Požegi, Odjelu tretmana maloljetničkog zatvora pokazuje da velik broj maloljetnih počinitelja nije pohađao srednju školu ili ju je tijekom školovanja napustio.

Omogućuje mu se i rad unutar kaznenog tijela, a prema mogućnostima i potrebama, a sve je u funkciji socijalne integracije te razmišljanja u rješavanju problema (Mejovšek, 2002) i kasnijeg otpusta. Posebna pozornost stavlja se kod maloljetnika i na organizirano i strukturirano provođenje slobodnog vremena, obzirom da ono u znatnoj mjeri doprinosi razbijanju zatvorske monotonije i dokolice (Ricijaš, 2003) Na kraju cjelokupnog tretmanskog rada sa zatvorenikom dolazi uvjetni otpust, a o njemu odlučuje sudac za mladež pri Županijskom sudu za maloljetnike (prema mjestu izricanja sankcije). Osuđenik na kaznu maloljetničkog zatvora može biti uvjetno otpušten ako je izdržao najmanje jednu trećinu kazne. Za vrijeme uvjetnog otpusta sud može izreći mjere pojačanog nadzora i posebne obveze.

Stanje i kretanje kriminaliteta mladih punoljetnika u Republici Hrvatskoj

Tijekom 2019. godine na izvršavanju kazne maloljetničkog zatvora bilo je 17 maloljetnika i 1 maloljetnica. Na 31. prosinca 2019. godine, na izvršavanju kazne maloljetničkog zatvora bilo je 9 maloljetnika i 1 maloljetnica.

Tablica 1 Maloljetni počinitelji kaznenih djela: prijavljeni, optuženi i osuđeni 2019-2020

godina	prijavljeni	optuženi	osuđeni
2019.	1213	331	293
2020.	1079	298	268
indeks	88,9	90,0	91,5

Iz tablice 1 (prijavljene, optužene i osuđene maloljetne osobe) vidljivo je da su državna odvjetništva tijekom 2020. godine na području Republike Hrvatske donijela 1079 odluke povodom prijave za maloljetne počinitelje, što je oko 11 % manje, nego u 2019. godini. Broj optuženih je također niži za oko 10 %, a broj počinitelja koji su i osuđeni (izrečene kazne ili druge mjere, također je manji za oko 8 %.

Tablica 2 Maloljetnici u maloljetničkom zatvoru na 31.12.2019., s obzirom na dob

Dob maloljetnika	muški	žene
Od 16-18 godina	1	0
Od 18-21 godinu	6	1
Od 21-25 godina	2	0
UKUPNO	9	1

Ako se promatraju maloljetnici obzirom na dob, najviše ih je bilo na izdržavanju kazne u dobi od 18 do 21 godinu, a u toj kategoriji je evidentirana i jedna osuđena maloljetnica.

Tablica 3 Maloljetnici u maloljetničkom zatvoru na 31.12.2019., s obzirom na duljinu izrečene kazne

Duljina kazne	muški	žene
6 mjeseci do 1 godine	1	0
1-3 godine	7	1
3-5 godina	1	0
5-10 godina	0	0
UKUPNO	9	1

Analizirajući tablicu 3 može se zaključiti da je najveći broj osuđenih maloljetnika imao izrečenu kaznu maloljetničkog zatvora od 1 do 3 godine, što znači da težih oblika kaznenih djela u opisanom razdoblju nije bilo.

Na kraju 2019. godine podjednaki broj maloljetnika (40%) izvršavao je kaznu maloljetničkog zatvora zbog imovinskih kaznenih djela te kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta, a 20% maloljetnika izvršavalo je kaznu maloljetničkog zatvora zbog kaznenih djela protiv imovine.

Od maloljetnika koji izdržavaju kaznu maloljetničkog zatvora, njih 30% ima nezavršenu osnovnu školu, 30% ima završenu osnovnu školu, a 10% ima završenu srednju ili obrtničku školu ili drugo osposobljavanje.

Primjer slučaja kada je osuđenom maloljetniku izriče kazna maloljetničkog zatvora

Primjer 1. NN. je upravljajući osobnim automobilom, iz smjera X u smjeru Y, u kojem se smjeru kretanja cesta sastoji od dvije prometne trake, dok se u smjeru kretanja vozila iz suprotnog smjera sastoji od jedne prometne trake te je dolaskom do zavoja u desno prešao iz desne prometne trake u srednju prometnu traku, kako bi pretekao drugi osobni automobil, kojim je upravljala ZZ te je u pretjecanju udario u lijevi bočni dio osobnog automobila ZZ nakon čega je cijelim automobilom prešao na lijevu prometnu traku namijenjenu za kretanje vozila iz suprotnog smjera, gdje je udario dva motocikla čiji su vozači i njihove suputnice zadobili ozljede od kojih su preminuli, te je ukupno četiri osobe izgubilo život. (Osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od tri godine). *Sud je prilikom odmjeravanja kazne kao olakotnu okolnost cijenio njegovu mladu životnu dob, u vrijeme počinjenja kaznenog djela bio je u dobi od 18 godina, neosuđivanost, priznanje, doprinos drugog automobila*

nesreći, žaljenje, dok je otegotno uzeo u obzir da su četiri osobe izgubile život. Po završenoj dijagnostičkoj procjeni upućen je na izdržavanje kazne maloljetničkog zatvora u otvorene uvjete.

Primjer 2. MM je tijekom 2019.godine te početkom 2020. godine, u više navrata osobama za koje je znao da nisu napunile 18 godina te u više navrata punoljetnim osobama prodavao marihuanu. (Osuđen na kaznu maloljetničkog zatvora u trajanju od jedne godine i dva mjeseca). *Sud je presudu donio na temelju sporazuma stranaka.* Po završenoj dijagnostičkoj procjeni upućen je na izdržavanje kazne maloljetničkog zatvora u zatvorene uvjete.

ZAKLJUČAK

Iz navedenih podataka može se vidjeti da je iznimno mali broj onih koji su osuđeni na kaznu maloljetničkog zatvora, no bez obzira na to, treba osigurati bolje i adekvatne uvjete izdržavanja kazne maloljetničkog zatvora. Svakako veći i bolji angažman stručnih službi treba usmjeriti na suradnju i kvalitetniji odnos sa obitelji, širom društvenom zajednicom te obrazovnim sustavom. Prioritet bi svakako trebao biti izgraditi jednu samostalnu penalnu ustanovu gdje bi kaznu izvršavali samo osuđeni na kaznu maloljetničkog zatvora, u sklopu koje bi bilo potrebno napraviti tri odjela: zatvoreni, poluotvoreni i otvoreni (kako bi vidjeli na osobnim primjerima mogućnost napredovanja u penološkom tretmanu). Izgraditi i potrebnu infrastrukturu kao što su radionice, prostor za učenje, slobodno vrijeme, prvenstveno sportsku dvoranu te adekvatno opremiti knjižnicu, odnosno stručan tretmanski kadar koji bi s posebnim znanjima i vještinama radio s ovom populacijom. Svakako u slaganju budućih tretmanskih programa i općenito u iste uključiti osuđene maloljetnike, kako bi i oni bili aktivniji dionici ovog penalnog sustava.

LITERATURA:

1. Carić, A., Pravni položaj mladih punoljetnika u hrvatskom kaznenom zakonodavstvu, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb) vol 17, broj 1/2010 str.295-299
2. Cvjetko, B. (2004) Zakonska i sudska politika kažnjavanja maloljetnika i mladih punoljetnika kaznom maloljetničkog zatvora (1998.-2003.) Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 11 (2) str.842-845
3. Hirjan, F.;Singer, M. (1978) Maloljetnici u krivičnom pravu, Informator, Zagreb
4. Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2019.godinu
5. Konvencija usvojena na 44 zasjedanju Opće skupštine UN-a (Službeni list SFRJ 15/90) NN-MU 12/93
6. Kovčo-Vukadin, I: Kriminalitet mladih punoljetnih osoba u Hrvatskoj:struktura i trendovi, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb) vol.16 broj 1/2009,str.27-60
7. Križ, Đ. (1999) Kriteriji za odabir odgojnih mjera maloljetnicima u svjetlu primjene Zakona o sudovima za mladež, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu vol.6 (2) str. 365-379
8. Luketić, I; Mustapić, J; Jadrešin, A. (2014) Neka obilježja počinitelja kaznenih djela s elementima nasilja osuđenih na kaznu maloljetničkog zatvora, 2 simpozij Koraci za budućnost bez nasilja,knjiga sažetaka Opatija, Hrvatska, poster prezentacija str.63
9. Mejovšek, M. (2002), Uvod u penološku psihologiju, Naklada Slap, Jastrebarsko
10. Mikšaj-Todorović,Lj. (1996) Obilježja osobnosti, ponašanja i ranijih intervencija društva (U) Analiza kriterija sudova pri izricanju sankcija maloljetnicima, Fakultet za defektologiju, Zagreb
11. Podaci Državnog zavoda za statistiku-maloljetni počinitelji kaznenih djela 2020 (izvješće)
12. Pravilnik o načinu izvršavanja kazne maloljetničkog zatvora u kaznenom i prekršajnom postupku, NN 57/13
13. Radić, I. (2017) Hrvatski sustav maloljetničkih sankcija: trenutačno stanje i prijedlozi za promjenu, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol.24 1/2017. str.83-115

14. Ricijaš, N. citirajući Jazbec, V. (2003.) Kazna maloljetničkog zatvora, diplomski rad, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
15. Siegel, L.; Senna, J.(2000) : Juvenile delinquency:theory, practice, and law 7th edition Wadsworth/ThomsonLearning, CA
16. UN Rules for the protection of juveniles deprived of their liberty, 1990
17. UN Standard Minimum Rules for the administration of Juvenile justice, 1985
18. Zakon o izvršavanju kazne zatvora NN 14/21
19. Zakon o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje NN133/12
20. Zakon o sudovima za mladež-pročišćeni tekst, NN 84/11,143/12,148/13,56/15,126/19
21. Žižak, A. (2010) Teorijske osnove intervencija- socijalnopedagoška perspektiva, Zagreb, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu
22. Žunić-Pavlović (2003) Evaluacija programa resocijalizacije maloletnih prestupnika, doktorska disertacija, Beograd, Defektološki fakultet Univerziteta u Beogradu

SENTENCE OF JUVENILE PRISON IN THE REPUBLIC OF CROATIA AS THE MOST SEVERE CRIMINAL SANCTION FOR YOUNG PERPETRATORS OF CRIMINAL OFFENSES

Ivica Luketić, Senior Expert Advisor at the Center for Diagnostics of the Prison System Administration, Ministry of Justice of the Republic of Croatia and PhD in Criminal Law at the Faculty of Law, University of Zagreb

Abstract: Juvenile criminal law is a special and specific part of criminal procedural law which regulates the position of juvenile offenders. Juvenile imprisonment in the Republic of Croatia is executed in several penitentiaries, in closed, semi-open and open conditions.

In this paper, I will present the treatment of a juvenile offender sentenced to juvenile imprisonment as the most severe criminal sanction young people can be imposed to regarding the conflict with the law; from referral, execution of an individual treatment program, post-penal admission and release from serving a sentence of juvenile imprisonment. I will show the specificity and diversity in individualized programs of execution of juvenile imprisonment in relation to other prisoners (lack of financial and accommodation capacities, adequate professional staff with specific knowledge and skills).

In this paper will be presented statistical indicators related to the sentence of juvenile imprisonment (sentence imposition and execution), and through the case study report will be pictured a sentence of juvenile imprisonment on adults regarding to certain criminal offenses; on which criteria and specifics the court sentence juvenile imprisonment and not prison to individual (younger adult).

Keywords: convicted juveniles, juvenile imprisonment, juvenile treatment, juvenile court law

ULOGA ORGANA STARATELJSTVA I SOCIJALNOG RADA U ZAŠTITI MLADIH SA DISOCIJALNIM PONAŠANJEM

Ružica Stojanović²³³
Diplomirani socijalni radnik
Profesor specijalne edukacije i rehabilitacije

Apstrakt: Društvo u kojem živimo je utvrdilo i definisalo brojne društvene vrijednosti i norme i oblike ponašanja prema kojim bi svaki pojedinac trebao da prilagodi svoje ponašanje. Disocijalno ponašanje ili poremećaje ponašanja mladih možemo posmatrati kao nepoštovanje ustaljenih društvenih normi i oblika ponašanja koji su prihvatljivi u određenom društvu. Najčešće se disocijalno ili poremećeno ponašanje povezuje sa mladima u društvu. Veoma je važno otkriti na vrijeme i pravilno postupati sa mladima disocijalnog ponašanja, jer u suprotnom može doći do pojave ozbiljnijih kršenja društvenih i zakonskih normi u odrasloj dobi. Značajnu ulogu u zaštiti mladih disocijalnog ponašanja ima socijalni rad i socijalni radnici kao predstavnici organa starateljstva. Uloga organa starateljstva u zaštiti mladih disocijalnog ponašanja kreće se od otkrivanja i praćenja te prevencije ovih oblika ponašanja, do uloga koje ima u krivično-pravnom postupku, izvršenju vaspitnih mjera te zaštite maloljetnika nakon otpusta iz ustanova za resocijalizaciju. Cilj ovog rada je ukazati na ulogu i značaj socijalnog rada i organa starateljstva u zaštiti mladih disocijalnog ponašanja i obježbjeđivanju uslova za pravilan razvoj i sticanje odgovornosti koje maloljetnici treba da imaju za vlastito ponašanje.

Ključne riječi: mladi, socijalni rad, organ starateljstva, zaštita, disocijalno ponašanje

Uvod

Gledajući kroz istoriju, još od prvih ljudskih zajednica, čovjek je uvijek trebao drugog, kako bi opstao i odbranio se, da bi produžio ljudski rod, da bi završio aktivnosti koje je započeo, ali i kako bi prevazilazio sve prepreke i probleme koji su stavljeni pred njega. Tako posmatrajući, možemo reći da socijalni rad ima dugu tradiciju i praksu. Međutim, kada govorimo o socijalnom radu kao nauci, ona je kratkog vijeka. Do početka razvoja socijalnog rada, problemima pojedica bavila se psihologija, koja nije u dovoljnoj mjeri posvećivala pažnju čovjeku kao socijalnom biću, koje je u neprestanoj interakciji sa drugim ljudima i okolinom.

Centar za socijalni rad je osnovna ustanova socijalne zaštite koja je stručna služba sa javnim ovlaštenjima, koju osniva jedinica lokalne samouprave. Poslovi koje centar za socijalni rad vrši prilikom obavljanja javnih ovlaštenja su utvrđivanje i realizacija prava iz socijalne, dječije i porodične zaštite, vrši provođenje porodične zaštite, vrši funkciju organa starateljstva, prati, ocjenjuje i vrši reviziju prava iz ovih oblasti, vrši poslove krivično-pravne zaštite maloljetnih prestupnika, vrši isplatu novčanih davanja korisnicima i pružanje socijalnih usluga i podrške korisnicima i vodi i ažurira evidencije vezane za baze podataka, kancelarijsko poslovanje itd.

Pojmovi disocijalno ponašanje i maloljetničko prestupništvo imaju brojne sinonime kao što su vaspitna zanemarenost i zapuštenost, neprilagođeno ponašanje, poremećaj ponašanja, asocijalno ponašanje, maloljetnička delinkvencija, antisocijalno ponašanje, kriminalno ponašanje i drugo (Milosavljević, 2003). Mladi sa disocijalnim ponašanjem čine prekršajna i krivična djela kojim narušavaju i ne poštuju opšte prihvaćene društvene norme zajednice u kojoj žive. Ta djela mogu da budu u blagim oblicima, kao što su neposlušnost, ispadi bijesa i laganja. Međutim, postoje i teži oblici, kao što su agresija, krađe, razbojništvo, ubistva i drugo.

²³³ stojanovicruzica7@gmail.com

Socijalni rad i organ starateljstva

Savremeni socijalni rad nastoji da pomogne ispoljavanje univerzalnih ljudskih vrijednosti, tako što otvara mogućnosti poštovanja individualnih prava i prihvatanje razlika koje postoje među ljudima. Socijalni rad treba da pruži podršku da svaki čovjek ostvari ličnu slobodu, lični razvoj kao individua, ali treba pružiti podršku čovjeku u stvaranju njegovog grupnog identiteta u zajednici u kojoj živi (Vidanović, 2009).

Godine 2004. usvojena je međunarodna definicija socijalnog rada od strane Međunarodne asocijacije škola socijalnog rada i Međunarodne federacije socijalnih radnika, koja glasi: "Socijalni rad kao profesija promovira socijalne promjene, rješavanje problema u međuljudskim odnosima te osposobljavanje i oslobađanje ljudi sa ciljem povećanja blagostanja. Upraznjavajući teorije ljudskog ponašanja i socijalnih sistema, socijalni rad intervenira na mjestima gdje dolazi do interakcije ljudi i njihovog okruženja. Principi ljudskih prava i socijalne pravde su fundamentalni za socijalni rad" (Lorenc, 2001).

Socijalni rad ne smijemo posmatrati isključivo kao akademsku disciplinu u kojoj je znanje sve. Socijalni rad treba da posmatramo kao aktivnosti za čiju realizaciju su potrebna neophodna znanja. Iako promovira univerzalne ljudske vrijednosti, socijalni rad to mora zaista raditi u praksi, a ne samo u nauci. Svaka praksa socijalnog rada mora biti potkrijepljena određenim znanjima, svrhama i vrijednostima (Vidanović, 2009).

Bez obzira kojom se definicijom socijalnog rada vodili, moramo znati da se praksa socijalnog rada zasniva i veoma je zavisna o znanjima o ljudskom razvoju i ponašanju, ekonomskim i kulturnim institucijama, ali i o međuzavisnosti ovih činilaca. Praksa socijalnog rada zasniva se na specifičnostima njenog odvijanja u okvirima ustanova. Ustanove predstavljaju vid udruživanja ljudi stvorene da bi se postigli posebni ciljevi. Socijalni rad i kao akademska djelatnost, ali i kao praksa uvijek se oblikuje u odnosu na interakciju sa klijentima, koji su dio društva, ali su i društveni proizvod (Miković, 2004).

Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti Republike Srpske član 100. stav 1. („Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 37/12, 90/16, 94/19 i 42/20) centar za socijalni rad je osnovna ustanova socijalne zaštite koju osniva jedinica lokalne samouprave. Kroz obavljanje djelatnosti socijalne zaštite i socijalnog rada centri za socijalni rad vrše javna ovlaštenja (član 101, stav 1). A, pored vršenja javnih ovlaštenja, centri za socijalni rad obavljaju i stručne poslove u sprovođenju socijalne zaštite i socijalnog rada te porodične i dječije zaštite (član 101, stav 2).

Centar za socijalni rad ima tri osnovne uloge, a to su: uloga javne službe koja je odgovorna za vršenje javnih ovlaštenja, uloga stručne službe koja otkriva, prati, istražuje, analizira i utvrđuje socijalne potrebe lokalnog stanovništva u jedinici lokalne samouprave, zatim predlaže mjere, pokreće inicijative za različite aktivnosti i planira mjere kojim se potrebe građana zadovoljavaju i uloga inicijatora i pokretača različitih vidova građanskih okupljanja i djelovanja radi rješavanja socijalnih problema unutar zajednice te koordinatora aktivnosti različitih aktera čiji je cilj rad na zadovoljavanju socijalnih potreba građana (Centar za socijalni rad Trebinje, 2010).

Disocijalno ponašanje mladih

Poremećaji u ponašanju djece i mladih obuhvata sva ona ponašanja koja na bilo koji način ometaju dijete ili maloljetnika u tipičnom funkcionisanju i kao takva mogu biti štetna i opasna za dijete ili maloljetnika ili njegovo okruženje. Poremećaji u ponašanju se mogu javiti u djetinjstvu ili adolescenciji. Ukoliko se ovakva ponašanja ne tretiraju blagovremeno i adekvatno, postoji velika vjerovatnoća da ista prerastu u delinkventno ponašanje, odnosno može doći do kršenja zakonskih mjera (Macanović, 2020).

Poremećaji ponašanja u američkom Dijagnostičkom i statističkom priručniku za mentalne poremećaje se nalazi u kategoriji pod nazivom Disruptivni poremećaji i poremećaji kontrole impulsa i ponašanja i imaju dvije specifične dijagnoze, a to su: opoziciono-prkosni poremećaji i poremećaji ponašanja (American Psychiatric Association, 2015). Opoziciono-prkosni poremećaj ima obrazac ponašanja koji se ispoljava kroz ljutnju i razdražljivost, svađalačko i prkosno ponašanje ili osvetoljubivost. Da bi se uspostavila dijagnoza potrebno je da se ovaj poremećaj ispoljava najmanje

šest mjeseci. Simptomi poremećaja ponašanja klasifikovani su u četiri oblika ili kriterijuma, a to su: agresija prema ljudima i životinjama, uništavanje imovine, obmanjivanje i krađa i teška kršenja pravila. Ukoliko dođe do uspostavljanja dijagnoze to znači da je moralo doći do ispoljavanja najmanje tri oblika ili kriterijuma u posljednjih 12 mjeseci i najmanje jedanog oblika ili kriterijuma tokom šest mjeseci (Jugović, 2018).

Pod devijantnim ponašanjem djece - maloljetnika i odraslih podrazumijevamo takva ponašanja koja odstupaju od opšteprihvaćenih vrijednosno-normativnih standarda. Ovakvo ponašanje predstavlja suprostavljanje vrijednosnom, moralnom i pravnom kodeksu jednog društva, a društvena reakcija koja postoji na takvo ponašanje jeste neodobravanje, osuda ili normativne sankcije. Devijantna ponašanja obuhvataju ponašanja kojima se krše vrijednosti koje su zaštićene važećim normativnim sistemom (izvršena krivična djela), ponašanja koja su posljedica izvitoperenja zadovoljavanja ljudskih potreba (zavisnost od alkohola, PAS, kocke i drugo) i ponašanja kojima se odstupa od dominantnih moralnih društvenih normi (prosjačenje, prostitucija, pokušaj samoubistva, samoubistvo i drugo) (Macanović, 2020).

Profesor Aleksandar Jugović (2018) navodi da postoje sljedeći karakteristični oblici problema u ponašanju djece i mladih:

- **Vršnjačko nasilje** je manifestacija nasilničkog ponašanja u kome učestvuju maloljetnici, a žrtve su pripadnici istih uzrasnih grupa. Postoje tri oblika vršnjačkog nasilja, a to su: verbalno nasilje (vrijeđanje, pogrдно nazivanje, omalovažavanje, seksualno dobacivanje), fizičko nasilje (udaranje, šamaranje, guranje, štipanje, pljuvanje) i nasilje kroz odnose ignorisanja (izolacija i ignorisanje).
- **Elektronsko nasilje** predstavlja upotrebu savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija i društvenih mreža za ugrožavanje drugih osoba. Elektronsko nasilje je namjerno ili ponovljeno psihičko povređivanje i uznemiravanje ili bilo koje drugo nanošenje štete djetetu putem interneta, računara ili mobilnog telefona. Sajberbuling je slanje i objavljivanje povređujućih slika i tekstova putem interneta i dugih sredstava komunikacije. Najčešći oblici sajber nasilja su uznemiravanje telefonskim pozivima, preko društvenih mreža i tekstualnih poruka.
- **Zavisnost od interneta** je problem do kojeg dolazi prekomjernom upotrebom interneta. Upotrebom interneta ljudi bježe od stvarnosti i na taj način zapostavljaju svoje obrazovne, porodične i druge uloge. Preko interneta lako ostvaruju komunikaciju, manja je odgovornost za preduzete postupke, stvara se novi identitet, izbjegava se osjećaj usamljenosti te stvara osjećaj pripadnosti i zajedništva na društvenim mrežama. Korisnici postaju zavisni od aktivnosti na internetu, a ne od samog interneta.
- **Konzumiranje alkoholnih pića** kod mladih je prisutna, jer postoji društvena tolerancija i zabluda o alkoholu da alkohol utiče na samopouzdanje, sigurnost, razbija nesanicu i podstiče slobodnije seksualne odnose. Alkohol postaje problem, jer postaje svakodnevnica i navika mladih. Mladi često ne mogu prestati da konzumiraju alkohol zbog straha od izolacije i odbacivanje od vršnjačke grupe, a starosna granica početka konzumacije alkohola postaje sve ranija.
- **Upotreba psihoaktivnih supstanci** ima obilježja potkulture povlačenja koju odlikuje povlačenje od zdravog načina života, odstupanje od učešća u produktivnim aktivnostima vršnjaka, zatvaranje u svijet droge i zatvorene socijalne mreže zavisnika. Neki od uzroka upotrebe PAS su haotično porodično okruženje, neuspješno roditeljstvo te nedostatak privrženosti i brige u porodici.
- **Kockanje** predstavlja igranje svih hazardnih igara koje prati ulaganje novca i rizik i nada da će igrač dobiti najmanje ono što je uložio. Kroz kockanje mladi zadovoljavaju potrebu za zabavom, raznovidnošću, kreativnosti, komuniciranjem i socijalnom razmjenom sa drugima. Zbog popularizacije i dostupnosti kladionica kockanje postaje problem. Adolescenti su rizična grupa zbog znatiželje i pomijeranja granica društvene dozvoljenosti.

- **Pušenje** duvanskih proizvoda postaje rizično ponašanje za mlade zbog štetnih posljedica za organizam i pojavu bolesti. Pušenje utiče na seksualnu disfunkciju i gubljenje reproduktivne funkcije, izaziva fizičku i psihičku zavisnost, a tokom prestanka dolazi do apstinencijalnog sindroma. Konzumiranje duvanskih proizvoda povećava mogućnost upotrebe droga i alkohola zbog zavisničkog tipa ličnosti.
- Mladi su rizična grupa kada govorimo o **rizičnim seksualnim ponašanjima**, jer nemaju dovoljno znanja, a njihovo kontraceptivno ponašanje nije dovoljno razvijeno i zbog toga veoma često dolazi do ranih trudnoća. Rani seksualni odnosi postaju rizično ponašanje zbog ranih trudnoća i posljedica njihovog prekidanja, zbog prenošenja polnih i razvijanja genitalnih bolesti i zbog razvoja promiskuitetnosti. Posljedice trudnoće i abortusa prati socijalna stigma osobe koje su imale takvo iskustvo.
- **Samopovređivanje i pokušaji suicida** predstavlja autodestruktivno ponašanje. Ovim ponašanjem se razrješavaju i kontrolišu unutrašnja emocionalna stanja putem namjernog povređivanja vlastitog tijela čime se oštećuju tkiva ili organi. Suicid je akt protiv psihičkog trpljenja, a ne protiv života. To je reakcija na stresne događaje, poput okončanja ljubavne veze, socijalne isključenosti i mentalne bolesti mladih i njihovih roditelja.
- **Problemi u vaspitno-obrazovnom** procesu predstavljaju grupu problema koji stvaraju potencijal za razvoj rizičnih ponašanja i teškoća u socijalnom razvoju. Djeca i mladi često imaju problem kod adaptiranja u školi. Kod djece i mladih može biti prisutan akademski neuspjeh, odnosno niske ocjene i ponavljanje razreda. Napuštanje škole je, takođe, jedan od problema koji počinje bježanjem sa časova, sukobima sa vršnjacima i nastavnicima, ponavljanjem razreda, prebacivanjem iz razreda u razred i iz škole u školu, što na kraju završava napuštanjem škole ukoliko nema adekvatne reakcije i tretmana.

Društveni odgovor na disocijalno ponašanje mladih

U većini savremenih društava odgovor na maloljetničko prestupništvo obuhvata postupke od „kažnjavanja“, socijalne zaštite, do različitih modaliteta prevencije. U ovom domenu postoji djelovanje multisektorskog sistema kojeg čine obrazovne, socijalne, zdravstvene, policijske i pravosudne institucije, ali i civilni sektor. Resocijalizacija i tretman u modernom društvu postali su osnovni cilj primjene krivičnih sankcija, naročito prema maloljetnicima (Jugović, 2014). Sistem institucija za resocijalizaciju i tretman maloljetnika treba da se zasniva na nekoliko principa: centriranost na dijete – tretman i resocijalizacija maloljetnika treba da se zasniva na najboljem interesu djeteta; fokusiranost na porodicu – očuvanje porodičnih funkcija i djetetove funkcije u njoj; integrisanost u lokalnu zajednicu – odnosi se na stimulisanje i upotrebu kapaciteta lokalne zajednice; funkcionalnost institucija i kulturološko-etička senzitivnost njihovog djelovanja (Stakić, 2003-2).

Kako bi se resocijalizacija uspješno realizovala potrebno je da postoji saradnja između porodice, škole koju pohađa maloljetnik, staratelja i Centra za socijalni rad. Ova saradnja se smatra neophodnom jer u većini slučajeva školski neuspjeh dovodi do pojave delinkventnog ponašanja kod djece i mladih. Ukoliko se kod maloljetnika delinkventnog ponašanja ustanovi da su različiti faktori u školi doveli do ispoljavanja ovakvog ponašanja, onda se aktivnosti socijalnog radnika i drugih stručnih radnika trebaju usmjeriti na te faktore, kako bi se njihovo djelovanje ublažilo ili u potpunosti eliminisalo (Macanović, 2014).

Reakcija društva na disocijalno ponašanje mladih usmjerena je na zaštitu maloljetnika, jer polazi od pretpostavke da su glavni faktori disocijalnog ponašanja društveni faktori, ali i specifična obilježja i karakteristike ličnosti maloljetnika. Službe socijalne zaštite primjenom interdisciplinarnog i timskog rada, a pomoću podjele uloga bave se društvenom zaštitom maloljetnih prestupnika. U okviru institucionalnog sistema zaštite mladih najvažniju ulogu imaju centri za socijalni rad u funkciji organa starateljstva. Organ starateljstva ima posebne nadležnosti i dužnosti u društveno-pravnoj zaštiti djece i porodice. Pored CSR važnu ulogu imaju i vaspitne ustanove. Postoje dva tipa vaspitnih ustanova, a to su: vaspitne ustanove opšteg tipa (zavodi i domovi za maloljetne prestupnike) i specijalne vaspitne

ustanove (ustanove za maloljetnike koji pored poremećaja u ponašanju imaju i druge smetnje u razvoju) (Milosavljević, 2003).

Društveno neprihvatljivo i delinkventno ponašanje maloljetnika moguće je isključivo suzbijati vaspitnim mjerama koje su u nadležnosti organa starateljstva i vaspitno-popravnih ustanova. A, s obzirom da su maloljetni delinkventi pretežno djeca koja pohađaju osnovne i srednje škole, neophodno je da obrazovne ustanove, roditelji i društvo u cjelini sprovode prevenciju od djetinjstva, a ne samo kada dodje do ispoljavanja poremećaja u ponašanju (Macanović, 2014).

Preventivni programi i sadržaji mogu da uključuju različite aktivnosti kao što su porodična terapija i edukacija roditelja, specijalno mentorstvo i obrazovna podrška u školi, trening socijalnih vještina, tretman zavisničkih ponašanja, osnaživanje lokalne zajednice, rad na kognitivno-bihejvioralnim promjenama i drugo (Jugović, 2014).

Alternativne mjere i krivične sankcije prema maloljetnicima

Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku („Službeni glasnik RS“, br. 13/10, 61/13 i 68/20) kao alternativne mjere propisuje dvije vrste mjera:

- 1) Policijsko upozorenje – ova mjera se može izreći za krivična djela za koja se propisuje novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine. Izriče se pod uslovom da maloljetnik priznaje krivično djelo, slobodno i dobrovoljno. Potrebno je da postoji dovoljno dokaza da je maloljetnik učinio krivično djelo te da mu ova mjera nije ranije izricana, niti vaspitna preporuka ili krivična sankcija (član 22).
- 2) Vaspitna preporuka - ova mjera se može izreći za krivična djela za koja se propisuje novčana kazna ili kazna zatvora do pet godine. Uslov za izricanje ove mjere je da maloljetnik priznaje krivično djelo, slobodno i dobrovoljno. Potrebno je da postoji dovoljno dokaza da je maloljetnik učinio krivično djelo, da u pisanoj formi izražava spremnost za pomirjenje sa oštećenim, te da pristaje da se izrekne vaspitna preporuka (ukoliko je mlađi maloljetnik, pristanak daje roditelj ili staratelj), a ukoliko je zakonom određeno, pristanak mora dati i oštećeni (član 24). Vaspitne mjere su: lično izvinjenje oštećenom; naknada štete oštećenom; redovno pohađanje škole i redovno odlazanje na posao; uključivanje u rad, bez naknade, u humanitarne organizacije ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja; liječenje u određenoj zdravstvenoj ustanovi; uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman vaspitnih, obrazovnih, psiholoških ili drugih savjetovališta (član 26).

Svrha primjene alternativnih mjera jeste izbjegavanje pokretanja krivičnog postupka, ali i uticaj na pravilan rast i razvoj maloljetnika te jačanje njegove lične odgovornosti, kako kasnije ne bi činio krivična djela (Macanović, 2020).

Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku („Službeni glasnik RS“, br. 13/10, 61/13 i 68/20) kao krivične sankcije propisuje tri vrste sankcija:

- 1) Vaspitne mjere – ove mjere su: mjera upozorenja i usmjeravanja: sudski ukor, posebne obaveze i upućivanje u vaspitni centar; mjere pojačanog nadzora: pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca, pojačan nadzor u drugoj porodici i pojačan nadzor organa starateljstva; zavodske mjere: upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom i upućivanje u posebnu ustanovu za liječenje i osposobljavanje. Pri izboru vaspitne mjere treba uzeti u obzir uzrast i zrelost maloljetnika, težinu djela, stepen poremećaja u ponašanju, sredinu i prilike u kojima maloljetnik živi, dotadašnje vaspitanje i drugo (član 32).
- 2) Kazna maloljetničkog zatvora – ovom kaznom se može kazniti samo stariji maloljetnik koji je učinio krivično djelo s propisanom kaznom zatvora višom od pet godina, a ukoliko nije opravdano izreći vaspitnu mjeru (član 50).
- 3) Mjere bezbjednosti – postoji nekoliko vrsta ovih mjera: obavezno psihijatrijsko liječenje, obavezno liječenje od zavisnosti, obavezno ambulatno liječenje na slobodi, zabrana upravljanja motornim vozilom i oduzimanje predmeta (član 61).

Konceptualna uloga organa starateljstva i socijalnog rada u zaštiti mladih sa disocijalnim ponašanjem

Uloga organa starateljstva u zaštiti maloljetnih prestupnika je ključna, autonomna i nezamjenljiva. Uloga organa starateljstva se kreće od praćenja i ispitivanja pojave devijantnih ponašanja i ranog otkrivanja pojedinačnih slučajeva, kako bi se preduzimale odgovarajuće mjere zaštite. U odnosu na pojedinačne slučajeve, organ starateljstva ima značajnu ulogu u krivično-pravnom postupku pokrenutom prema maloljetniku. Organ starateljstva utiče na izbor krivičnih sankcija, na osnovu procjene ličnosti maloljetnika i utvrđivanjem socijalno-psihološke i emocionalne zrelosti, uslova života i odnosa u porodici i uzroka ovakvog ponašanja, te nakon toga sudu predlaže adekvatne oblike zaštite ili sankcije prema specifičnostima svakog konkretnog slučaja. Potrebno je da uvijek postoji inicijativa za primjenu principa cjelishodnosti, odnosno, potrebno je u svakom konkretnom slučaju razmotriti i odlučiti o pokretanju krivičnog postupka protiv maloljetnika, jer u nekom slučaju pokretanje istog može nanijeti više štete nego koristi (Milosavljević, 2003).

S obzirom na aktivnosti i organizaciju centara za socijalni rad, njihova obaveza u realizaciji zadataka vezanih za poremećaj ponašanja mladih može se sagledati kroz sljedeće bitne uloge (Miković, 2004):

- 1. Uloga socijalnog rada na otkrivanju i praćenju djece i maloljetnika sa društveno neprihvatljivim ponašanjem** - Socijalni radnici koji rade u CSR o ovoj populaciji najčešće doznaju od roditelja, škole, aktivista NVO-a, policije, suda, tužilaštva te drugih osoba iz okruženja. Sve podatke koje dobije socijalni radnik mora provjeriti, osim onih koje je dobio od suda, policije i tužilaštva, jer unaprijed se smatra da su tačni. Praćenje i otkrivanje ove populacije mora biti organizovano, kontinuirano i sistematsko, čime se postavlja mogućnost pravovremene zaštite. Samim tim se utiče i na prevenciju ove pojave, ali se, takođe, otvara mogućnost evaluacije preduzetih mjera.
- 2. Prevencija i tretman poremećaja u ponašanju djece i maloljetnika** - Značajan dio društvene reakcije na maloljetničko prestupništvo predstavlja prevencija, čiji je osnovni cilj sprečavanje pojave delinkventnog ponašanja mladih. Prevencija se sastoji iz nekoliko međusobno povezanih nivoa aktivnosti koji su usmjereni prema mogućim uzrocima i karakteristikama maloljetničkog prestupništva, a to su: opšta prevencija (usmjerena na razvoj i ujednačavanje društvenih uslova za razvoj sve djece i mladih i podizanje životnog standarda porodice), posebna prevencija (usmjerena ka zaštiti rizične djece i porodica) i specijalna prevencija (usmjerena ka zaštiti djece i mladih kod kojih je došlo do ispoljavanja određenih poremećaja u ponašanju) (Milosavljević, 2003). Programi prevencije poremećaja u ponašanju treba da se zasnivaju na određenim vrijednosnim osnovama, a to su poštovanje prava djeteta, inkluzivnost, dostupnost i pravednost obrazovanja, pozitivan socijalni i emocionalni razvoj djeteta, osnaživanje djece i roditelja, razvijanje osjećanja ličnog identiteta i želje za postignućima kod učenika, holistički, raznovrsni i humanistički pristupi usmjereni na dijete, porodicu, školu i lokalnu zajednicu, senzibilizacija lokalne zajednice i institucija za prevenciju te jačanje multidisciplinarnog pristupa u radu stručne službe u školi (Jugović, 2018).
- 3. Prava i obaveze organa starateljstva u krivično-pravnom postupku prema maloljetniku** - Uloga organa starateljstva u krivičnom postupku utvrđena je Krivičnim zakonom („Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 64/17, 104/18 i 15/21), Zakonom o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 63/18) i Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 13/10, 61/13 i 68/20). Organ starateljstva ima pravo da bude upoznat sa tokom postupka, da stavlja prijedloge te ukazuje na činjenice koje su od važnosti za donošenje pravične odluke. CSR ima pravo da bude obaviješten o pokretanju svakog krivičnog postupka od strane tužitelja prema maloljetniku, ali i da prisustvuje odlučivanju na glavnom pretresu. Pored prava, organ starateljstva ima i određene obaveze:
 - Na zahtjev tužioca dužan je da dostavi mišljenje o cjelishodnosti pokretanja postupka;
 - Na zahtjev sudije dužan je pribaviti podatke o ličnosti i uslovima u kojim živi maloljetnik;

- Na naređenje sudije dužan je izvršiti nadzor nad maloljetnikom u toku pripremnog postupka;
- U toku izvršenja vaspitnih mjera dužan je dati podatke o izvršenju te predložiti izmjene i obustave sudske mjere.

Isključiva obaveza i nadležnost CSR je socijalno-pedagoški rad sa djecom do 14 godina života i maloljetnicima koji su počinili krivično djelo, ali prema njima nije pokrenut krivični postupak. Prilikom prikupljanja podataka potrebno je da socijalni radnik obrati pažnju na porodičnu sredinu, socio-ekonomski status porodice, odnose i način vaspitanja u porodici, vidove ispoljavanja poremećaja u ponašanju kod maloljetnika i vrijeme ispoljavanja, odnos maloljetnika prema izvršenju školskih obaveza i radnih zadataka, društvo maloljetnika i njegova interesovanja, provođenje slobodnog vremena, važne događaje i doživljaje iz života maloljetnika. Najpouzdanije podatke o ličnosti i životnom razvoju maloljetnika socijalni radnik će dobiti iz neposrednog kontakta i komunikacije sa maloljetnikom, zato je neophodno da socijalni radnik posjeduje neophodne vještine i praktična iskustva u radu sa ovom populacijom. Socijalni radnik je dužan da sastavi dokument pod nazivom socijalna anamneza, koji predstavlja nalaz i mišljenje socijalnog radnika. Socijalni radnik socijalnu anamnezu dostavlja tužiocu ili sudiji za maloljetnike, ukoliko postoji njihov zahtjev za tim.

- 4. Zadaci i aktivnosti organa starateljstva u izvršenju vaspitnih mjera i otklanjanja nepovoljnih posljedica u socijalnom razvoju maloljetnika** - Centri za socijalni rad koji predstavljaju organe starateljstva nadležni su za izvršavanje vaspitnih mjera koje je izrekao sud prema maloljetnicima, a koje mogu biti institucionalnog ili vaninstitucionalnog karaktera (Jugović, 2014). Organ starateljstva je dužan pratiti izvršavanje svih vaspitnih mjera koje su određene maloljetniku, potrebno je da bude u stalnom kontaktu sa maloljetnikom i porodicom i dužan je izvještavati sud o izvršenju vaspitnih mjera od strane maloljetnika. Pojačan nadzor nadležnog organa starateljstva je mjera koju izvršava centar za socijalni rad. Pored socijalnog i drugog stručnog rada sa maloljetnikom, CSR ima i druge obaveze. Centar za socijalni rad treba da ovlasti određenu osobu zaposlenu u centru, najčešće je to socijalni radnik, za rad sa maloljetnikom. Ovlašteni socijalni radnik mora da bude u stalnom kontaktu sa maloljetnikom putem razgovora, posjeta ili obilazaka i to najmanje tri puta mjesečno, a po potrebi i češće. Kada je u pitanju izvršenje zavodskih mjera jedna od najvažnijih uloga organa starateljstva jeste priprema maloljetnika za smještaj u ustanovu za resocijalizaciju.
- 5. Zaštita i briga organa starateljstva o otpustu maloljetnika iz institucije i njegovom prihvatu** - Otpust maloljetnika iz ustanove predstavlja završnu fazu resocijalizacije maloljetnika. Ova faza po pravilu počinje odmah po prijemu maloljetnika u ustanovu za resocijalizaciju. Zato socijalni radnik mora da bude u stalnom kontaktu sa maloljetnikom i njegovom porodicom kako bi se maloljetnik što „bezbolnije“ vratio u svoju porodicu i normalnom životu.

Socijalni rad i organ starateljstva imaju tri najprepoznatljivije uloge u domenu zaštite djece i mladih sa disocijalnim i delinkventnim ponašanjem, a to su: učestvovanje u procjeni na osnovu koje se sudu daje mišljenje o svrsishodnosti i vrsti krivične sankcije koja će se izreći prema maloljetniku, zatim izvršenje krivičnih sankcija prema maloljetniku koje je izrekao sud i preveniranje ovih oblika ponašanja (Jugović, 2014).

Službe socijalne zaštite se bave društvenom zaštitom maloljetnih prestupnika primjenom timskog i interdisciplinarnog rada te uz odgovarajuću podjelu uloga (Milosavljević 2003, prema Milosavljević, 1998). Glavnu ulogu u okviru institucionalnog sistema zaštite maloljetnika imaju centri za socijalni rad u funkciji organa starateljstva. Odnosno, centri za socijalni rad imaju posebne nadležnosti i dužnosti kao specifični organi društveno-pravne zaštite djece i porodice (Milosavljević, 2003, prema Popović, 1974).

Postoje ograničenja koja vuku korijene iz medicinskog modela i tradicionalnog pristupa problemu koje treba prevazići. Način za prevazilaženje ovog problema jeste stručni postupak voditelja slučaja. Socijalni radnik i svaka druga stručna osoba treba da pružaju pomoć i podršku maloljetniku i njegovoj porodici dokle god postoji potreba za tim i dok se slučaj ne završi. Svaki socijalni radnik mora da posjeduje neophodne vještine i znanja za rad sa ovom populacijom. U svakom pojedinačnom

slučaju treba da stavimo akcenat na snage i mogućnosti maloljetnika, a ne na njegove nedostatke (Jugović, 2014).

Zaključna razmatranja

Vrijeme i društvo u kojem živimo predstavlja pogodno tlo za učestaliju pojavu disocijalnog ponašanja djece i mladih. Prisutno je narušavanje sistema društvenih i moralnih vrijednosti, a medijski se promovišu primjeri ponašanja koji nisu u skladu sa društveno prihvatljivim normama ponašanja. Svjedoci smo da djeca i mladi danas veoma često ispoljavaju nekulturno ponašanje, ne biraju riječi kojim će se odnositi prema drugim ljudima, ne poštuju starije i veoma često imaju agresivne ispade prema vršnjacima, ali i odraslim osobama. Ukoliko se na ovakva ponašanja ne utiče pravovremeno, postoji potencijal da ista izrastu u disocijalno ili delinkventno ponašanje.

Socijalni radnici imaju veoma važnu ulogu u zaštiti mladih sa disocijalnim ponašanjem. Pored otkrivanja i praćenja djece i mladih sa disocijalnim ponašanjem, uloga socijalnog rada i organa starateljstva obuhvata i preventivne aktivnosti, čiji je cilj sprečavanje pojave disocijalnog ponašanja mladih. U svakom pojedinačnom slučaju uloga organa starateljstva je od velikog značaja. Socijalni radnik uvijek sprovodi aktivnosti koje su u skladu sa najboljim interesom djeteta i zbog toga je njegova uloga važna, što se ogleda kroz mogućnost uticaja na izbor krivičnih sankcija, na osnovu procjene ličnosti i drugih faktora koji okružuju maloljetnika. Takođe, uvijek mora biti upoznat sa pokretanjem i tokom krivičnog postupka prema maloljetniku, jer ima mogućnost da ukazuje na činjenice koje su od velike važnosti za donošenje pravične odluke od strane suda. Organi starateljstva sprovode aktivnosti i zadatke tokom izvršavanja svih vaspitnih mjera, osim mjere upućivanja u vaspitno-popravni dom. Na kraju, važnost uloge socijalnog radnika ogleda su na polju resocijalizacije maloljetnika. Odnosno, potrebno je da se ulože svi naponi kako bi se maloljetnik nakon institucionalnog tretmana što brže adaptirao u svojoj porodičnoj i društvenoj sredini i vratio normalnom životu.

Literatura

1. American Psychiatric Association – APA. (2015). Diagnostic and statistic manual of mental disorders, fifth edition (DSM-5).
2. Centar za socijalni rad Trebinje. (2010). Centar za socijalni rad – Misija. Preuzeto: 10. 07. 2021, sa <http://www.csr-trebinje.com/>
3. Jugović, A. (2014). Zapisi iz anomalije – Oglеди iz nauke o društvenim devijacijama. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
4. Jugović, A. (2018). Problemi u ponašanju dece školskog uzrasta: Pojmovni okviri, obeležja i implikacije za obrazovnu politiku. U: Lazarević, E., Gutvajn, N., Malinić, D., Ševa, N. Unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u Srbiji. (str. 237-263). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
5. Lorenc, V. (2001). Socijalni rad u Evropi, prikaz jedne raznovrsne prakse. UNIBL: Filozofski fakultet.
6. Macanović, N. (2014). Kriminogena inficiranost učenika. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika u Banjoj Luci, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
7. Macanović, N. (2020). Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata. Banja Luka: Centar modernih znanja.
8. Miković, M. (2004). Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad. Sarajevo: Izdavačka kuća „Magistrat“.
9. Milosavljević, M. (2003). Devijacije i društvo. Beograd: Izdavačka kuća DRAGANIĆ.
10. Stakić, Đ. (2003-2). Integracija institucionalnog i vaninstitucionalnog tretmana maloletnih delinkvenata. U: Radanović, D. Strategija državnog reagovanja protiv kriminala. (str. 511-527). Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije.
11. Vidanović, I. (2009). Pojedinaac i porodica: Metode, tehnike i vještine socijalnog rada. Beograd: Autorsko izdanje.
12. Zakon o socijalnoj zaštiti. („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 37/12, 90/16, 94/19 i 42/20).
13. Zakon o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku. („Službeni glasnik RS“, br. 13/10, 61/13 i 68/20).

THE ROLE OF CUSTODIAL AUTHORITIES AND SOCIAL WORK IN PROTECTING THE YOUNG PEOPLE WITH NON-SOCIAL BEHAVIOR

Summary

The society we live in has established and defined many social values and standards, forms of behavior that each individual should adapt their behavior to. Non-social behavior or behavior disorder in young people can be seen as disrespect of standard social norms and forms of behavior that are acceptable in a certain society. Non-social or behavior disorder are most commonly a mark of young people in societies. It is important to detect this type of behavior on time and act in the right manner towards it because otherwise it can lead to serious violation of social and legal norms later in adulthood. Social work and social workers are having an important role in the protection of young people with non-social behavior as they are custodial authorities. Their role goes from detecting this kind of behavior to following up and preventing them from escalation, as well as taking part in criminal-legal actions, execution of educational measures and also protection of the young people after their dismissal from the resocialisation centers. The goal of this project is to show the importance of the social work and custodial authorities in the protection of young people with dissocial behavior and providing good conditions for a regular development and conditions for minors to gain the responsibility for their own behavior.

Key words: *young people, social work, custodial authorities, protection, non-social behavior*

**ZLOSTAVLJANJE I ISKORIŠTAVANJE DJECE U ONLINE OKRUŽENJU:
ANALIZA DOKUMENTACIJE OSUĐENIH POČINITELJA U PROBACIJSKOM I
ZATVORSKOM SUSTAVU U HRVATSKOJ**

**Goran Brkić²³⁴, socijalni radnik, načelnik sektora probacije
Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske**

**Doc.dr.sc. Lucija Vejmelka²³⁵, socijalna radnica
Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu**

**Katarina Radat²³⁶, socijalna radnica
Društvo za socijalnu podršku**

Sažetak: Slučajevi seksualnog zlostavljanja i iskorištavanje djece predstavljaju najekstremniji oblik zlostavljanja djece u online okruženju. Obzirom na izazove provođenja istraživanja na ovom području prisutan je manjak istraživačkih nalaza na ovom području. Iako se nacionalna zakonodavstva još uvijek služe terminologijom dječje pornografije u online okruženju u ovom radu će se koristiti prikladna terminologija bazirana na međunarodnim standardima. Provedeno je istraživanje analize dokumentacije osuđenih počinitelja kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta u online okruženju. Cilj istraživanja je na temelju identificiranih sociodemografskih karakteristika počinitelja te karakteristika kaznenog djela i izrečenih sankcija doprinijeti boljem razumijevanju kaznenih djela na štetu djece i maloljetnih osoba u području seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u online okruženju u Hrvatskoj. obzirom na da se radi o deskriptivnom istraživanja koje služi opisivanju osobina populacije počinitelja kao i deskripciji obilježja kaznenih djela i izrečenih sankcija nije potrebno postaviti probleme i hipoteze istraživanja. Provedena je sadržajna analiza dokumentacije probacijskih ureda i zatvorskog sustava na području Republike Hrvatske osuđenih počinitelja kaznenog djela seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u online okruženju u posljednjih 5 godina. U svrhu ovog istraživanja konstruirana je provjerna lista za prikupljanje podataka. Analiza dostupne dokumentacije uključila je: presude, rješenja o uvjetnom otpustu, pojedinačne programa postupanja probacijskih ureda, izvješća iz kazneno-prekršajne evidencije i socioanamnestičke podatke zatvora ili kaznionice osuđenih počinitelja kaznenog djela. Istraživanje je uvažilo etičke smjernice pri provođenju istraživanja, suglasnost za provođenje istraživanja dobiveno je od Ministarstva pravosuđa i uprave, a s obzirom na povjerljivost podataka iz analize su uklonjeni osobni podaci iz kojih bi bilo moguće identificirati identitet počinitelja analizirane dokumentacije. Obzirom na manjak istraživanja na ovom području rezultati su značajni za bolje razumijevanje kaznenih djela zlostavljanja i iskorištavanja djece u online okruženju te obilježja počinitelja, kaznenih djela i izrečenih sankcija na ovom području. Rezultati mogu biti korisni stručnjacima iz pravosudnog sektora te ostalim praktičarima na području zaštite djece.

Ključne riječi: seksualno zlostavljanje i iskorištavanje djece u online okruženju, analiza dokumentacije, osuđeni počinitelji

²³⁴ goran.brkic@mpu.hr

²³⁵ lvejmelka@pravo.hr

²³⁶ radat.katarina@gmail.com

UVOD

Iako je pojam dječje pornografije još uvijek široko u upotrebi kako u stručnom diskursu tako i u kaznenim okvirima u posljednje vrijeme se često naglašava njegova neprimjerenost i potreba za izmjenom obzirom da terminološki ni sadržajno ne odgovara kaznenim djelima u području seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece (Quayle i Taylor, 2003., Gillespie, 2012., Vejmelka i Jurinić, 2020.) Seksualno zlostavljanje i seksualno iskorištavanje djece na internetu nisu sinonimi. Seksualno zlostavljanje djece na internetu (*online child sexual abuse*) jedan je od najštetnijih oblika zlostavljanja djece u digitalnom okruženju koji uključuje bilo koji oblik seksualnog zlostavljanja djece koji je povezan sa digitalnim okruženjem. Definicija seksualnog iskorištavanja djece u online okruženju (*online child sexual exploitation*) naglašava kako je to oblik seksualnog zlostavljanja djece koji se događa kada pojedinac ili grupa koristi neravnotežu moći kako bi dijete prisilili, manipulirali ili obmanuli dijete u seksualnu aktivnost putem digitalnog okruženja. U tom slučaju smatra se da dijete može biti žrtva seksualnog iskorištavanja čak i ako se činilo da je seksualna aktivnost sporazumna (<http://luxembourgguidelines.org/>).

Vrbovanje ili mamljenje djeteta u spolne svrhe putem interneta (*online grooming*) usko je povezano s seksualnim zlostavljanjem i iskorištavanjem djeteta na mreži. Ovo se odnosi na postupke i ponašanja kojim se nasilnik, koristeći se različitim manipulativnim strategijama, želi zbližiti i uspostaviti odnos s potencijalnom žrtvom kako bi zadobio povjerenje i na kraju potaknuo žrtvu na sudjelovanje u različitim seksualnim aktivnostima i sadržajima (Craven, Brown i Gilchrist, 2006).

Na području tehnološki olakšanog zlostavljanja i iskorištavanja djece na Internetu, međunarodni napori stručnih radnih skupina i relevantnih organizacija potaknuli su usvajanje sljedećih dokumenata značajnih za ovo područje: Konvencija Vijeća Europe o kibernetičkom kriminalu, Konvencija Vijeća Europe o zaštiti djece protiv seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja, Konvencija Lanzarote: Konvencija Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja i Direktiva 2011/93 / EU Europskog parlamenta i Vijeća od 13. prosinca 2011. o borbi protiv seksualnog zlostavljanja i seksualno iskorištavanje djece i dječje pornografije. Ovi dokumenti predstavljaju međunarodne standarde koji su utjecali na promjene u nacionalnim zakonodavstvima u ovom području te iako je u nekima korišten pojam dječje pornografije, naglasak je na pornografskom materijalu koji vizualno prikazuje dijete/maloljetnika u seksualno eksplicitnom činu. Veoma je značajna i inicijativa Interpolu u partnerstvu s 18 relevantnih međunarodnih organizacija koja je rezultirala smjernicama o terminologiji za zaštitu djece od seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja (Luksemburške smjernice) promičući odgovornu uporabu odgovarajuće (<http://luxembourgguidelines.org/>).

Dostupni podaci o izloženosti djece seksualnom zlostavljanju i iskorištavanju djece na internetu vrlo su manjkavi i fragmentirani (Europol 2019). Statistički pokazatelji relevantnih institucija su značajni obzirom da upućuju na trendove činjenja ovih kaznenih djela ali ujedno i skromni jer ne daju detaljnije uvide u obilježja počinjenja ovih kaznenih djela. Međunarodni i domaći trendovi pokazuju porast počinjenja kaznenih djela seksualnog iskorištavanja djece putem tehnologije što je posebice naglašeno aktualnoj pandemiji COVID 19 obzirom na ekstenzivno korištenje interneta u različitim aktivnostima i povećane online aktivnosti djece i mladih. Interpol navodi kako djeca tijekom pandemije više vremena provode na internetu a da čak i dosada zbog intenzivnijeg boravka kod kuće može biti motiv za ulazak u rizične komunikacije i ponašanja dok su online (Interpol, 2020.).

U Hrvatskoj je seksualno zlostavljanje i iskorištavanje djece putem tehnologije uređeno glavom 7 Kaznenog zakona (2011, 2012, 2015, 2017, 2018). U člancima zakona 163. (iskorištavanje djece za pornografiju), 164. (inkriminacija iskorištavanja djece za pornografske predstave) te 165. (inkriminacija upoznavanja djece s pornografijom informacijske komunikacijske tehnologije su izrijeckom navedene kao moguće sredstvo počinjenja kaznenog djela te je propisano oduzimanje računalne opreme, programa i podataka uz obvezu uništavanja pornografskog materijala koji je nastao počinjenjem navedenih kaznenih djela. Članak 161. se odnosi na mamljenje djece u spolne svrhe što je uvedeno zakonskim izmjenama i dopunama i predstavlja širu inkriminaciju ovog kaznenog djela sukladno međunarodnim standardima.

Potrebno je naglasiti i kako su domaća istraživanja u ovom području rijetka što rezultira skromnim podacima o počiniteljima, žrtvama te karakteristikama počinjenja kaznenih djela. Vejmelka,

Brkić i Radat (2017) proveli su istraživanje analize dokumentacije slučajeva iskorištavanje djece za pornografiju te utvrdili da unatoč visoko propisanim kaznama zakona za ova kaznena djela (do 12 godina) u 52,6% slučajeva izrečena je kazna zatvora u trajanju od 6 mjeseci, 3,9% u trajanju od 8 mjeseci a 32,9% slučajeva u trajanju od 12 mjeseci što znači da su suci počiniteljima ovih kaznenih djela u 89% predmeta izrekli kaznu zatvora do godine dana. Analiza dokumentacije je pokazala kako je samo jednoj trećini osuđenika, koji su zbog počinjenja kaznenog djela seksualnog iskorištavanja djece na internetu dospjeli pod nadzor probacijske službe, izrečena zatvorska kazna te da je u 77,6% predmeta izrečena kazna zatvora zamijenjena radom za opće dobro (Vejmelka, Brkić i Radat, 2017). Ovo potvrđuje i Pravobraniteljica za djecu koja u svojim godišnjim izvještajima kontinuirano upućuje na neprimjerene sankcije počiniteljima pa tako u izvještaju iz 2019 godine navodi za slučajeve seksualnog zlostavljanja djece „Kao i prethodnih godina, i tijekom 2019. bilježili smo slučajeve odustajanja od kaznenog progona, blagih osuda, zamjene zatvorskih kazni radom za opće dobro ili uvjetnom kaznom te neizricanja sigurnosnih mjera i mjera nadzora počinitelja a izvještaj iz 2020 godine potvrđuje da „Nažalost, svjedočimo dugotrajnim postupcima, blagim kaznama za počinitelje te neizricanju sigurnosnih mjera u ovom području“.

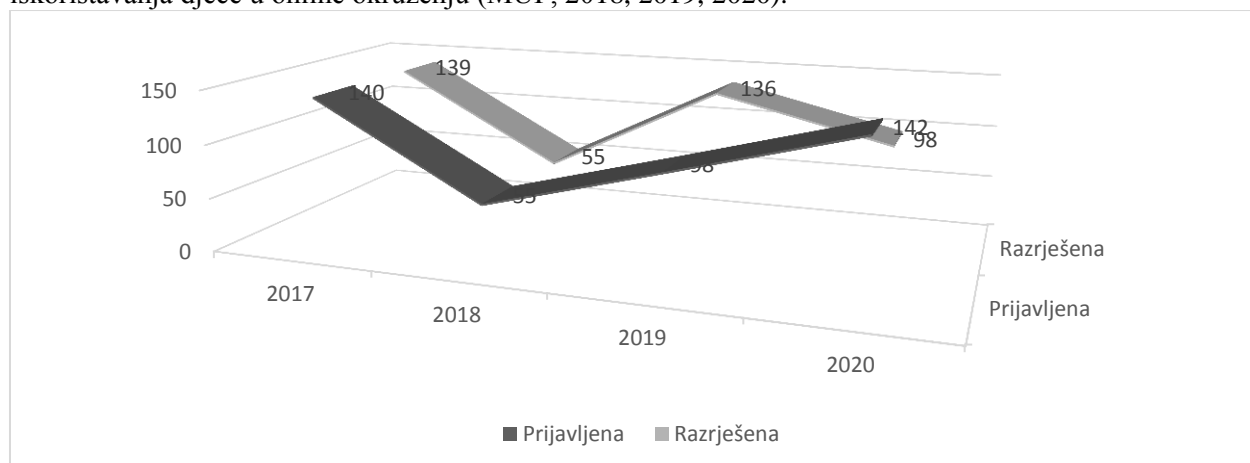
Globalni karakter Interneta, njegova dostupnost kao i povećano korištenje uslijed COVID 19 pandemije zahtijevaju sustavni odgovor u vidu multisektorske suradnje koju promoviraju i već spomenuti međunarodni dokumenti u ovom području.

U ovom radu će biti prikazani dostupni relevantni statistički pokazatelji o počiniteljima kaznenih djela seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece kao i analizirani podaci iz baze Ministarstva pravosuđa i uprave počinitelja koji su evidentirani u online sustavu koje koristi navedeno ministarstvo a koji sadrži dokumentaciju o počiniteljima ovih kaznenih djela.

Statistički pokazatelji online seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u Hrvatskoj

Nacionalni statistički pokazatelji nedvojbeno upućuju na porast kaznenih djela seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece na internetu što je trend i sa ostalim kaznenim djelima u području *cyber* kriminala pa tako Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske navodi kako je u 2019 godini razvidan porast od preko 87% u odnosu na prethodnu godinu dok je trend rasta za 2020 godinu gotovo 45% (MUP, 2019, 2020.). Potrebno je naglasiti kako Ministarstvo unutarnjih poslova od 2017 godine vodi posebnu statistiku zlostavljanja i iskorištavanja djece uz pomoć modernih tehnologija što omogućuje praćenje trendova u ovom području (Slika 1.).

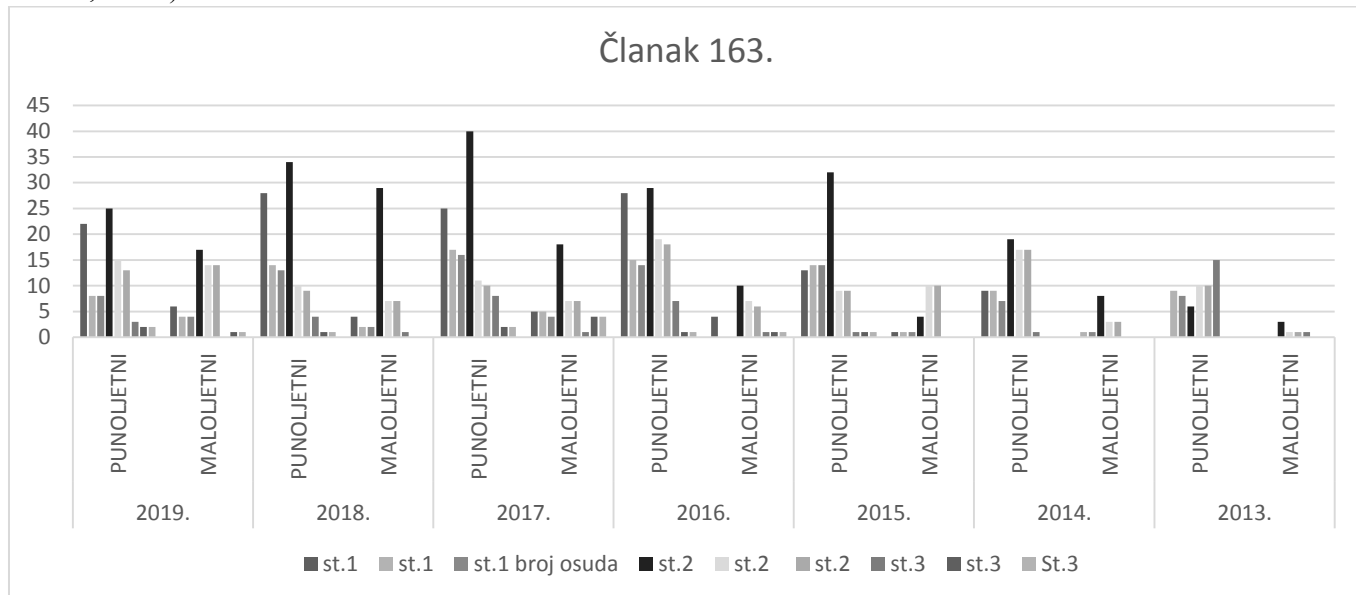
Slika. 1. Prikaz prijavljenih i razriješenih slučajeva kaznenih djela seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u online okruženju (MUP, 2018, 2019, 2020).

No s druge strane potrebno je upozoriti na nejednake metodologije prikupljanja podataka jer uvid u dostupne statističke pokazatelje Državnog zavoda za statistiku pokazuje neusklađenost prikaza statističkih pokazatelja koji u ovom slučaju pokazuju maloljetne i punoljetne počinitelje no ne prate posebno kategoriju online seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece (Slika 2. i 3.). Različit način

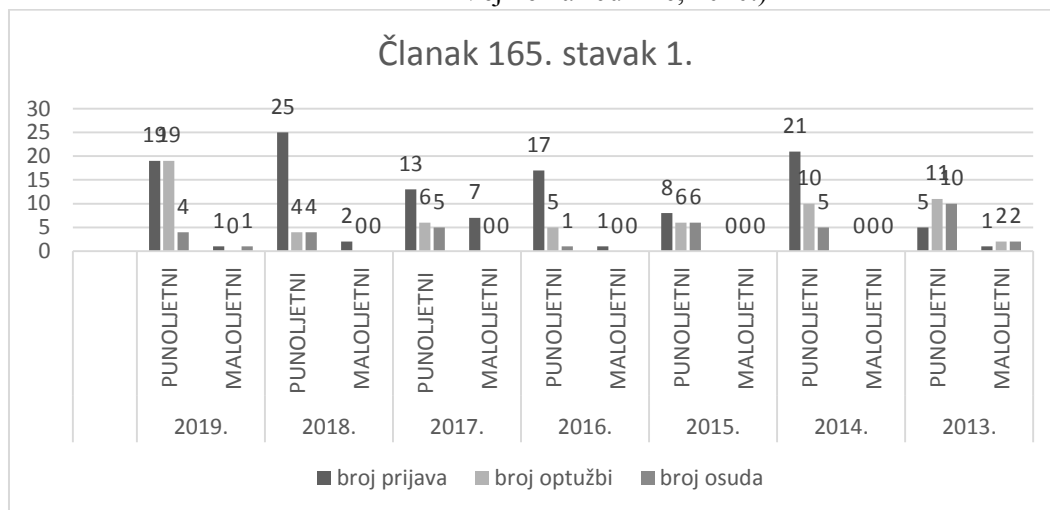
praćenja podataka onemogućuje usporedbu ova dva izvora podataka no nedvojbeno ukazuju na porast kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanje djece na području Republike Hrvatske.

Slika 2. Prijavljeni optuženi i osuđeni počinitelji seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja u razdoblju od 2013. do 2019. godine, članak 163. „Iskorištavanje djece za pornografiju“ (www.dzs.hr, Vejmelka i Jurinić, 2020.)

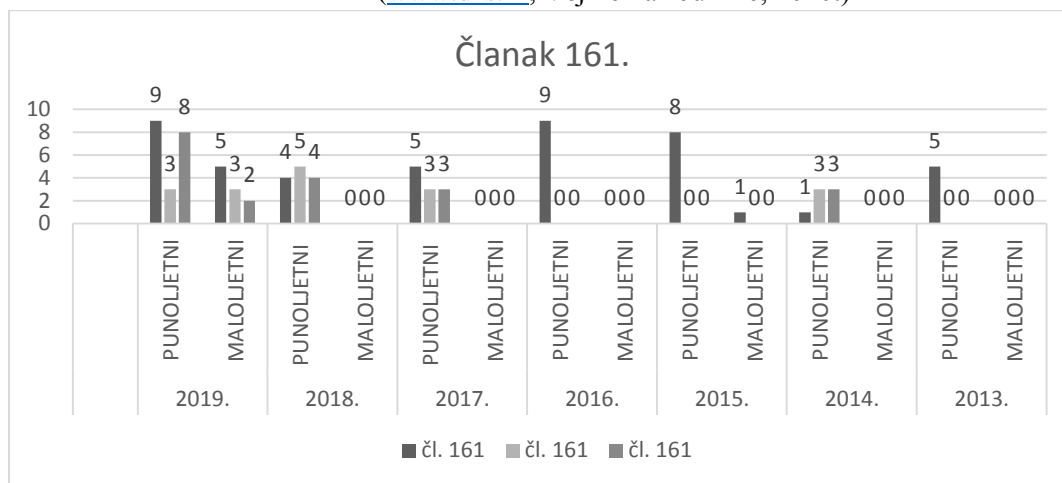
Slika 3. pokazuje broj prijava, optužbi i osuda za kazneno djelo „Upoznavanje djece s pornografijom“ (članak 165. st 1.). gdje je vidljiv nerazmjer broja prijava te broja optužbi i osuda za ovo kazneno djelo.

Slika 4. Prijavljeni optuženi i osuđeni počinitelji seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja u razdoblju od 2013. do 2019. godine, članak 165. st 1. „Upoznavanje djece s pornografijom“ (www.dzs.hr, Vejmelka i Jurinić, 2020.)

Statistički pokazatelji ukazuju na porast kaznenih djela mamljenja djece za zadovoljavanje spolnih potreba, a posebice je zanimljivo da su u 2019. godini za ovo kazneno djelo prijavljeni i maloljetni počinitelji (Slika 5.).

Slika 5. Prijavljeni optuženi i osuđeni počinitelji seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja u razdoblju od 2013. do 2019. godine, članak 161. „Mamljenje djece za zadovoljavanje spolnih potreba“ (www.dzs.hr, Vejmelka i Jurinić, 2020.)

U nastavku rada će biti prezentirani rezultati preliminarnog istraživanja analize dokumentacije počinitelja ovih kaznenih djela u porcijskom sustavu. Cilj istraživanja je na temelju identificiranih sociodemografskih karakteristika počinitelja te karakteristika kaznenog djela i izrečenih sankcija doprinijeti boljem razumijevanju kaznenih djela na štetu djece i maloljetnih osoba u području seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u online okruženju u Hrvatskoj.

CILJ I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

S obzirom da se radi o deskriptivnom istraživanju s ciljem opisivanja osobina populacije počinitelja kao i deskripciji obilježja kaznenih djela i izrečenih sankcija za kaznena djela seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece na internetu nije potrebno postaviti probleme i hipoteze istraživanja.

Provedeno je preliminarno istraživanje koje je uključilo ukupno 53 slučaja po kriteriju dostupnosti dokumentacije. Na dostupnim dokumentiranim zapisima provedena je sadržajna analiza dokumentacije dostupna u sektoru za probaciju na području Republike Hrvatske osuđenih počinitelja kaznenog djela seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece u online okruženju u posljednjih 5 godina. U svrhu ovog istraživanja konstruirana je provjerna lista (check-list) za prikupljanje podataka. Provjerna lista sadržava pitanja o sociodemografskim obilježjima počinitelja (spol, dob, stručna sprema, radni status bračni status) te obilježjima kaznenog djela i sankcije (ranija kažnjavanost, izrečena kazneno-pravna mjera, duljina sankcije). Analiza karakteristika počinitelja napravljena je usporedno na zatvorskom i probacijskom sustavu.

Analiza dostupne dokumentacije uključila je: presude, rješenja o uvjetnom otpustu, pojedinačne programe postupanja probacijskih ureda, izvješća iz kazneno-prekršajne evidencije i socioanamnestičke podatke zatvora ili kaznionice osuđenih počinitelja kaznenog djela. Istraživanje je uvažilo etičke smjernice pri provođenju istraživanja, suglasnost za provođenje istraživanja dobiveno je od Ministarstva pravosuđa i uprave, a s obzirom na povjerljivost podataka iz analize su uklonjeni osobni podaci iz kojih bi bilo moguće identificirati identitet počinitelja analizirane dokumentacije.

REZULTATI I DISKUSIJA

U razdoblju od 01. siječnja 2019. do 01. lipnja 2021. godine probacijska služba i zatvorski sustav na nadležno postupanje su zaprimili ukupno 70 predmeta koji se odnose na počinitelje kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta i to sljedećih članaka: 161. - Mamljenje djece za zadovoljenje spolnih potreba, 163. - Iskorištavanje djece za pornografiju, 164. - Iskorištavanje djece za pornografske predstave i 165. - Upoznavanje djece s pornografijom (Tablica 1.).

Tablica 1. Zapremljeni predmeti po godinama zaprimanja

Godina zaprimanja	Broj osuđenika		Ukupno
	Probacija	Zatvorski	
2019.	13	14	27
2020.	15	11	26
2021.	7	10	17
Ukupno	35	35	70

U navedenom razdoblju probacijska služba je na nadležno postupanje zaprimila ukupno 8616 predmeta, počinitelji prethodno navedenih kaznenih dijela u ukupnom broju zaprimljenih predmeta zastupljeni su sa 0,40%. U istom razdoblju u zatvorski sustav je na odsluženje zatvorske kazne zaprimio ukupno 7781 osuđenik, od čega je njih 35 ili 0,44% na odsluženje zatvorske kazne pristupilo zbog počinjenja prethodno navedenih kaznenih djela.

Od ukupno 35 zaprimljenih predmeta u probacijskom sustavu u navedenom razdoblju njih 17 odnosi se na osuđenike kojima je za počinjenje kaznenih dijela dječje pornografije izrečena bezuvjetna zatvorska kazna te su isti služili u zatvorskom sustavu a od probacije je zatraženo izvješće ili su u probaciju bili uključeni tijekom uvjetnog otpusta (Tablica 2.). Obzirom na navedeno za potreba rada analizirati ćemo samo one osuđenike kojima je za počinjenje kaznenih djela izrečena alternativna sankcija (rad za opće dobro ili uvjetna osuda) njih ukupno 18.

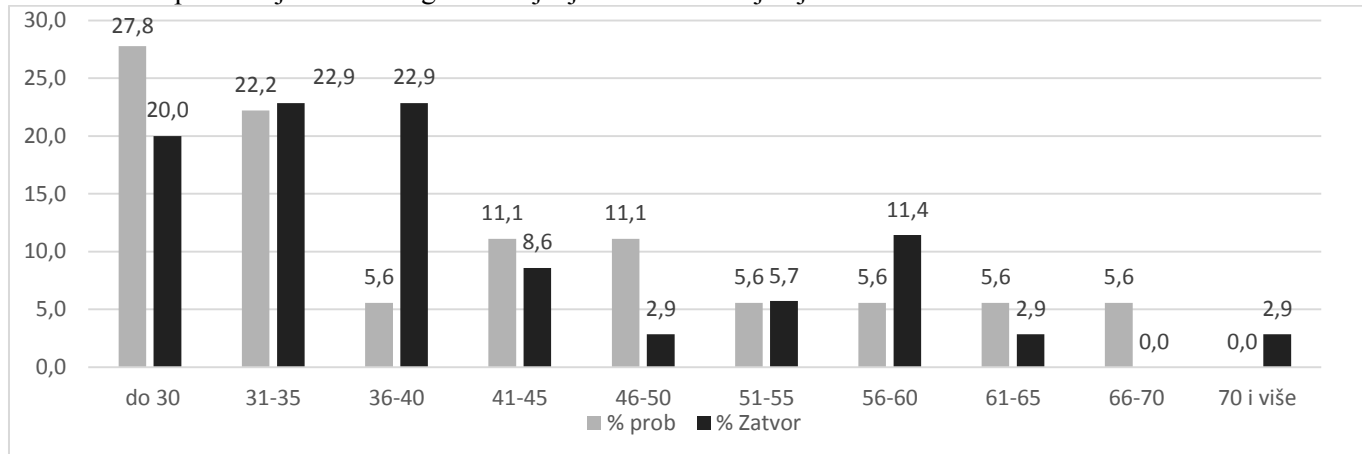
Tablica 2. Vrsta zaprimljenih predmeta u probaciji

Vrsta predmeta	Broj predmeta
Izvješća za suca izvršenja	11
Uvjetna osuda sa sigurnosnom mjerama	1
Uvjetna osuda sa zaštitnim nadzorom	1
Posebne obveze uz uvjetni otpust	6
Rad za opće dobro po odluci suda	15
Rad za opće dobro sa sigurnosnom mjerom	1
Ukupno	35

Karakteristike počinitelja kaznenih dijela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece na internetu

Iz podataka prikazanih u Slici 6. vidljivo je da je najveći broj osuđenika za ova kaznena djela u dobi 21 do 40 godina (62,2%) bez obzira na vrstu sankcije te im je izrečena bezuvjetna zatvorska kazna koju služe u zatvorskom sustavu ili im je ista zamijenjena radom za opće dobro pa su pod nadzorom probacijske službe što je sukladno dostupnim istraživačkim nalazima i što ukazuje da većina počinitelja dolazi iz skupine mlađe odrasle dobi (Vejmelka, Brkić, Radat, 2017.). Nalazi istraživanja počinitelja online seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece, posebice usporedbe sa skupinom počinitelja koja ista kaznena djela čine u offline okruženju ukazuju da su počinitelji u online okruženju u prosjeku mlađe dobi (prosječna dob 38) (Webb, Craissati i Keen, 2007., Babchishin, Karl Hanson i Hermann, 2011.).

Slika 6. Dob počinitelja seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece na internetu

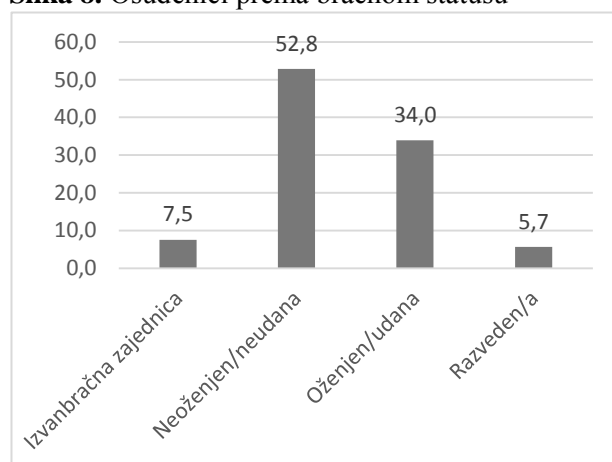
Potrebno je naglasiti da su gotovo svi osuđenici koje su počinili ovo kazneno djelo muškog spola te da je samo jedna osoba ženskog spola i ona je dobila bezuvjetnu zatvorsku kaznu što je također u skladu s dostupnim nalazima koji ukazuju da su počinitelji seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece dominantno muškog spola (Wolak, Finkelhor i Mitchell, 2005.).

Slika 7. Osuđenici prema stručnoj spremi u zatvorskom sustavu i probaciji

Od ukupnog broja osuđenika koji su za počinjenje ovih kaznenih djela osuđeni na bezuvjetnu zatvorsku kaznu njih 60% su osobe niže stručne spreme dok je taj postotak znatno manji u odnosu na osuđenike koji su osuđeni na uvjetnu zatvorsku kaznu 16,7%. 72,2% osuđenika kojima je izrečena uvjetna zatvorska kazna su osobe sa srednjom stručnom spremom u odnosu na 34,3% osuđenika kojima je izrečena bezuvjetna zatvorska kazna (Slika 7.).

Slika 8. Osuđenici prema bračnom statusu

Slika 8. pokazuje kako je najveći broj osuđenika za ova kaznena djela neoženjen (52,8%), njih 7,5% živi u izvanbračnoj zajednici dok ih je 34% oženjeno. Neoženjene osobe u nešto većem postotku su zastupljene u populaciji osoba kojima je za počinjenje kaznenih djela izrečena uvjetna zatvorska kazna u odnosu na one kojima je izrečena bezuvjetna zatvorska kazna (61,1% u odnosu na 48,6%). S druge pak strane oženjene osobe su u većem postotku zastupljene među osuđenima na bezuvjetnu zatvorsku kaznu u odnosu na one koji su osuđeni na uvjetnu (37,1% u odnosu na 27,8%). Istraživanje autora Wolaka, Finkelhora i Mitchella (2005.) navodi kako većina osuđenika nije bila u braku, a istraživanje McCarthyja iz 2010. godine navodi kako se u 55% slučajeva radilo o samcima što je u skladu sa dobivenim nalazima.

Tablica 3. Osuđenici prema ranijoj kažnjavanosti

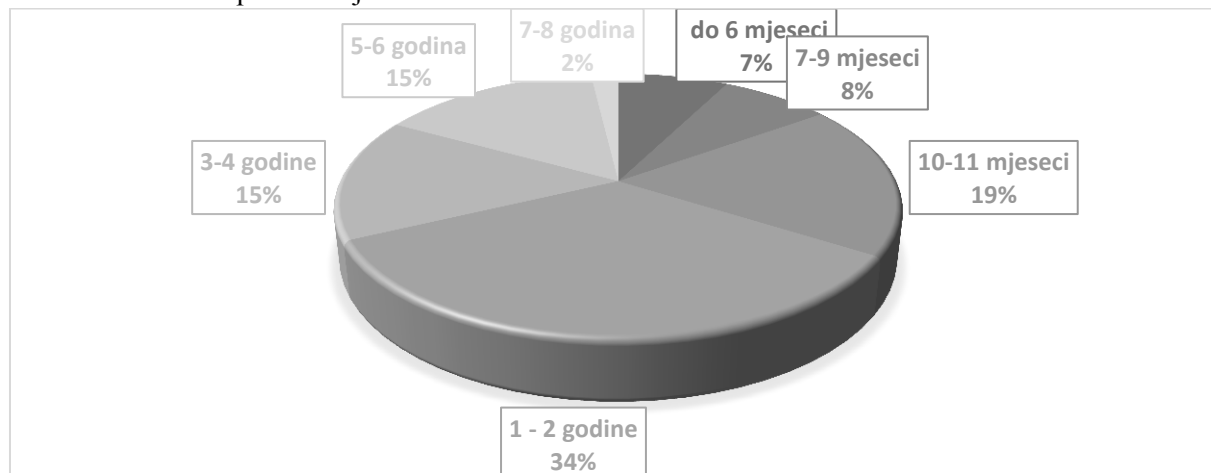
Ranija kažnjavanost	probacija	%	zatvor	%	Ukupno	%
Da	2	11,1	8	22,9	10	18,9
Ne	16	88,9	27	77,1	43	81,1
Ukupno	18	100,0	35	100,0	53	100,0

Od ukupnog broja osuđenika za ova kaznena djela njih 18,9% bilo je prethodno kažnjavano (Tablica 3.). Ovaj postotak je nešto niži kod osuđenika koji su osuđeni na uvjetnu zatvorsku kaznu u odnosu na one koji su osuđeni na bezuvjetnu zatvorsku kaznu (11,2% u odnosu na 22,9%). Potrebno je naglasiti kako su unatoč nekim poklapanjima u dostupnim nalazima počinitelja seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece na internetu ovdje ipak radi o heterogenoj skupini osoba različitih socio demografskih obilježja koji dolaze iz različitih društvenih skupina. Iako profil počinitelja nije moguće jednoznačno odrediti jasno je da se većinom radi o muškarcima koji dolaze iz skupine odraslih prosječne dobi do 40 godina (Wortley i Smallbone, 2006., Vejmelka, Brkić i Radat, 2017.).

Osuđenici prema duljini sankcije

Premda su za počinjenje kaznenih djela propisane prilično visoke zatvorske kazne za kazneno djelo iz članka 161. od šest mjeseci do pet godina, 163. od jedne do 10 godina obzirom da su Zakonom o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona (NN 118/2018) postrožene kazne za počinjenje ovih kaznenih djela u odnosu na Kazneni zakon iz 2011. godine (NN 125/2011) trećini osuđenika (34%) izrečena je kazna do godine dana, odnosno 1-2 godine također 34%, dok je kaznu dužu od 5 godina dobilo 17% osuđenika (Slika 9.). Upravo ovi nalazi potvrđuju navedene izvore koji ukazuju na neprimjerene sankcije za ova kaznena djela (npr. Izvješće pravobraniteljice za djecu 2019., 2020.).

Slika 9. Osuđenici prema duljini kazne

Osuđenima kojima je izrečena kazna zatvora do godine (uključujući i kaznu u trajanju od 1 godine) – 30 osuđenika - ista je zamijenjena radom za opće dobro ili pak uvjetnom osudom 18 osuđenika (60%) dok je ostatku osuđenika izrečena bezuvjetna zatvorska kazna. Uz rad za opće dobro odnosno uvjetnu osudu osuđenima je izrečena i sigurnosna mjera obveznog psihijatrijskog liječenja. Osuđenima koji su osuđeni na bezuvjetnu zatvorsku kaznu izrečena je uz zatvorsku kaznu i sigurnosna mjera obveznog psihosocijalnog tretmana (2 osuđenika), sigurnosna mjera obveznog liječenja od ovisnosti o alkoholu (1 osuđenik), sigurnosna mjera zabrane pristupa internetu (4 osuđenika), te sigurnosne mjere zabrane pristupa internetu, obveznog psihijatrijskog liječenja i zaštitnog nadzoru po punom izvršenju kazne zatvora (2 osuđenika). Laulik, Allam i Sheridan (2007.) naglašavaju kako su počinitelji ovih kaznenih djela općenito skloniji različitim anti-socijalnim obrascima ponašanja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Obzirom da je svrha ovog rada bolje razumijevanje područja seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja na internetu s fokusom na počinitelje ovih kaznenih djela rezultati ovog istraživanja mogu biti od koristi na više razina. Prvenstveno potrebno je upozoriti na važnost kontinuiranog i metodološki jasnog praćenja statističkih pokazatelja i trendova na ovom području. Nadalje potrebno je provoditi daljnja istraživanja obzirom da je područje zlostavljanja i iskorištavanja djece u online okruženju manjkavo istražen a nalazi o žrtvama, počiniteljima i karakteristikama kaznenih djela su vrlo skromni. Usprkos porastu prijava i osuda za ova kaznena djela u zatvorskom i probacijskom sustavu u posljednje tri godine je broj osuđenih počinitelja prilično nizak pa ostaje pitanje u kojoj su fazi procesuiranja ostali počinitelji prikazani u navedenim statističkim pokazateljima.

Iako su propisane relativno visoke zatvorske kazne za počinjenje ovih kaznenih djela velikom broju osuđenika je unatoč toga izrečena relativno blaga kazna koja je potom zamijenjena radom za opće dobro a zakonska mogućnost i izricanje uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom i sigurnosnom mjerom koja je do sada izrečena u 2 slučaja što do sada nije bio slučaj kod izricanja sankcija za ova kaznena djela. Dio osuđenika je osuđen na bezuvjetne zatvorske kazne kraćeg trajanja (kazna zatvora do 9 mjeseci) što otvara pitanje je li to razdoblje dovoljno kako bi se osuđenika rehabilitiralo i uključilo u neki posebni program unutar zatvorskog sustava i evaluirati učinke ovih sankcija kao i uvjetnih kazni sa dužim vremenom provjeravanja te sigurnosnom mjerom. Promjene u sankcioniranju počinitelja vidljive su kod bezuvjetnih zatvorskih kazni obzirom da su uz njih izrečene i sigurnosne mjere zaštitnog nadzora po punom izvršenju zatvorske kazne te će po izlasku na slobodu, ovisno o trajanju zaštitnog nadzora, ovi osuđenici biti nadzirani od strane probacijske službe.

Zaključno, obzirom na globalni karakter interneta ali i sklonost djece rizičnim ponašanjima u online okruženju, dok istovremeno ne uzimaju u obzir rizike, jasno je da područje seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja djece na internetu zahtjeva sustavnu suradnju svih relevantnih aktera u prevenciji, detekciji, postupanju i sankcioniranju počinitelja te evaluirati njihove ishode uz sustavna istraživanja i praćenje statističkih trendova s krajnjim ciljem pravodobne detekcije, adekvatne sankcije i tretmana u ovom području.

LITERATURA

1. Babchishin, K. M., Karl Hanson, R., & Hermann, C. A. (2011). The characteristics of online sex offenders: A meta-analysis. *Sexual Abuse*, 23(1), 92-123.
2. Craven, S., Brown, S., & Gilchrist, E. (2006). Sexual grooming of children: Review of literature and theoretical considerations. *Journal of sexual aggression*, 12(3), 287-299.
3. *Direktiva Europskog parlamenta i Vijeća o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječje pornografije 2011/92*. Posjećeno na mrežnoj stranici: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex%3A32011L0093>

4. Državni zavod za statistiku, *Godišnje statističko izvješće o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela, prijavama, optužbama i osudama u 2013.* Posjećeno na mrežnoj stranici: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/SI-1651.pdf (14.07.2021.).
5. Državni zavod za statistiku, *Godišnje statističko izvješće o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela, prijavama, optužbama i osudama u 2019.* Posjećeno na mrežnoj stranici: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/SI-1672.pdf (14.07.2021.).
6. Državni zavod za statistiku, *Godišnje statističko izvješće o punoljetnim počiniteljima kaznenih djela, prijavama, optužbama i osudama u 2019.* Posjećeno na mrežnoj stranici: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/SI-1671.pdf (14.07.2021.).
7. EUROPOL (2020) *Catching the virus cybercrime, disinformation and the COVID-19 pandemic*, <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/catching-virus-cybercrime-disinformation-and-covid-19-pandemic>.
8. Gillespie, A. (2010). Legal definitions of child pornography. *Journal of Sexual Aggression*, 16(1), 19-31.
9. Interagency Working Group on Sexual Exploitation of Children (2016). *Terminology guidelines for the protection of children from sexual exploitation and sexual abuse*. ECPAT International & ECPAT Luxembourg. <http://luxembourgguidelines.org/>
10. Interpol (2020). *Threats and trends child sexual exploitation and abuse. COVID-19 impact*. <https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-report-highlights-impact-of-COVID-19-on-child-sexual-abuse>.
11. Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu (2019). Zagreb: Republika Hrvatska Pravobranitelj za djecu, <https://dijete.hr/izvjesca/izvjesca-o-radu-pravobranitelja-za-djecu/>
12. Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu (2020). Zagreb: Republika Hrvatska Pravobranitelj za djecu, <https://dijete.hr/izvjesca/izvjesca-o-radu-pravobranitelja-za-djecu/>
13. Kazneni zakon. *Narodne novine*, 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18.
14. Konvencija o kibernetičkom kriminalu. *Narodne novine*, 9/02, 4/04.
15. Konvencija Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog nasilja. *Narodne novine*, 10/07.
16. Laulik, S., Allam, J., & Sheridan, L. (2007). An investigation into maladaptive personality functioning in Internet sex offenders. *Psychology, Crime & Law*, 13(5), 523-535.
17. McCarthy, J. A. (2010). Internet sexual activity: A comparison between contact and non-contact child pornography offenders. *Journal of sexual aggression*, 16(2), 181-195
18. Ministarstvo unutarnjih poslova, Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2018. godini. Posjećeno na mrežnoj stranici: <https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2018/Statisticki%20pregled%20temeljnih%20sigurnosnih%20pokazatelja%20i%20rezultata%20rada%20u%202018.%20godini.pdf> (14.07.2021.).
19. Ministarstvo unutarnjih poslova, Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2019. godini. Posjećeno na mrežnoj stranici: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/Statisticki_pregled_2019_WEB.pdf (14.07.2021.).
20. Ministarstvo unutarnjih poslova, Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2020. godini. Posjećeno na mrežnoj stranici: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2021/Statisticki_pregled_2020_web.pdf (14.07.2021.).
21. Quayle, E., & Taylor, M. (2003). Model of problematic Internet use in people with a sexual interest in children. *CyberPsychology & Behavior*, 6(1), 93-106.
22. Vejmelka, L. i Jurinić, J. (2020). Terminologija i konceptualizacija seksualnog iskorištavanja djece na internetu. *Kriminologija & socijalna integracija*, 28 (1), 95-114. <https://doi.org/10.31299/ksi.28.1.5>
23. Vejmelka, L., Brkić, G. i Radat, K. (2017). Dječja pornografija na internetu – obilježja osuđenih počinitelja. *Pravni vjesnik*, 33 (2), 77-100. <https://doi.org/10.25234/pv/4780>

24. Webb, L., Craissati, J., & Keen, S. (2007). Characteristics of Internet child pornography offenders: A comparison with child molesters. *Sexual abuse: a journal of research and treatment*, 19(4), 449-465.
25. Wolak, J., Finkelhor, D., & Mitchell, K. (2011). Child pornography possessors: Trends in offender and case characteristics. *Sexual Abuse*, 23(1), 22-42.
26. Wortley, R., & Smallbone, S. (2012). *Internet child pornography: Causes, investigation, and prevention*. ABC-CLIO.

ONLINE CHILD SEXUAL ABUSE AND EXPLOITATION: ANALYSIS OF DOCUMENTATION OF CONVICTED PERPETRATORS IN THE PRISON SYSTEM AND PROBATION IN CROATIA

Goran Brkić²³⁷, social worker, Head of probation sector
Republic of Croatia, Ministry of Justice and Public Administration
Lucija Vejmelka²³⁸, PhD, Assistant professor
University of Zagreb, Faculty of Law, Department of Social Work
Katarina Radat²³⁹, social worker
Society for Social Support

Summary

Cases of sexual abuse and exploitation of children are the most extreme forms of child abuse in the online environment. There is a lack of research findings in this field given the ethical and operational challenges of conducting the researches within this category of crimes. Although national legislation still uses the terminology of child pornography in an online environment, appropriate terminology based on international standards will be used in this paper. A research presented in this paper is conducted as analysis of the documentation of convicted perpetrators of sexual abuse and child exploitation in an online environment. Documentation analysis of the prison system and probation offices in the territory of the Republic of Croatia of convicted perpetrators of the criminal offense of sexual abuse and exploitation of children in the online environment in the last 5 years was conducted. The aim of the research is to contribute to a better understanding of criminal offenses against children and minors in the field of sexual abuse and exploitation in the online environment in Croatia, based on the identified socio-demographic characteristics of perpetrators and the characteristics of criminal offenses and sanctions. Given that this is a descriptive research that serves to describe the characteristics of the population of perpetrators as well as the description of the characteristics of criminal offenses and sanctions, it is not necessary to set problems and hypotheses of the research. For the purpose of this research, a checklist for data collection was constructed. The analysis of the available documentation included: verdicts, decisions on parole, individual programs of probation offices, reports from criminal-misdemeanour records and socio-anamnestic data of prisons or penitentiaries of convicted offenders. The research followed ethical guidelines in conducting the research, consent for the research was obtained from the Ministry of Justice and Public Administration. Due to the confidentiality of data from the analysis, personal data were removed from the analysis. Given the lack of research in this area, the results are significant for a better understanding of the crimes of child abuse and exploitation in the online environment and the characteristics of perpetrators, crimes and sanctions imposed in this area. The results can be useful to experts in the justice sector and other practitioners in the field of child protection.

Key words: online sexual abuse and exploitation of children, documentation analysis, convicted perpetrators

²³⁷ goran.brkic@mpu.hr

²³⁸ lvejmelka@pravo.hr

²³⁹ radat.katarina@gmail.com

BAVLJENJE SPORTOM I MALOLETNIČKA DELINKVENCIJA²⁴⁰

Prof. dr Danica Vasiljević-Prodanović*

Ass. mr Ljiljana Stevković

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Apstrakt: Sport i fizička aktivnost imaju važnu ulogu u adolescenciji. Mnogi autori naglašavaju da bavljenje sportom može na različite načine doprineti socijalnom razvoju mladih. Bavljenje sportom doprinosi razvoju samostalnosti mlade osobe, povećanju samopouzdanja, jačanju socijalnih veza sa vršnjacima i odraslima koji su uključeni u sportske aktivnosti. Bavljenje sportom ima pozitivan uticaj na kvalitet života, razvoj crta ličnosti, samopoštovanje, razvoj leaderskih sposobnosti, prihvaćenost od strane vršnjaka. Ove koristi se prvenstveno pripisuju socijalno-pedagoškoj ulozi sporta. Neka istraživanja pokazuju da su mladi koji se bave organizovanim sportskim aktivnostima pod manjim rizikom delinkventnog ponašanja. Postoje različita teorijska objašnjenja ove pretpostavke. Zaokupljenost sportom ostavlja manje slobodnog vremena za nestrukturisane aktivnosti, besposličenje i delinkventno ponašanje. Međutim, postoje primeri sportista koji koriste drogu, zloupotrebljavaju alkohol, ponašaju se antisocijalno, vrše nasilnički kriminal. Pojedine sportske aktivnosti mogu da povećaju rizik maloletničke delinkvencije. Neka istraživanja pokazuju da deca koja se bave kontaktnim sportovima ispoljavaju niži stepen moralnog rasuđivanja. Predmet ovog rada je povezanost bavljenja sportom i maloletničke delinkvencije. Rezultati dosadašnjih istraživanja ne pokazuju saglasne nalaze o odnosu između bavljenja sportom i maloletničke delinkvencije. Cilj rada je da se na osnovu pregleda literature u ovoj oblasti dođe do novih saznanja o ovom odnosu i ukaže na mogućnosti primene sporta u prevenciji maloletničke delinkvencije.

Ključne reči: sport, fizička aktivnost, maloletnička delinkvencija, prevencija.

UVOD

Bavljenje sportom i fizičkim aktivnostima je veoma rasprostranjeno i popularno među mladima, i ima veoma značajnu ulogu tokom adolescencije. Prema jednoj široj definiciji, sport predstavlja ljudsku delatnost „koja se ispoljava u obliku kretanja i koja služi zadovoljenju nagona za igrom, očuvanju zdravlja ili povećanju telesnih sposobnosti“ (Kastratović, 2014: 488). Međunarodna povelja o fizičkom vaspitanju, fizičkim aktivnostima i sportu proklamuje fizičke aktivnosti i sport kao jedno od osnovnih ljudskih prava. U članu 2.3 ove povelje se ističe da fizičko vaspitanje, fizička aktivnost i sport mogu pružiti brojne koristi za pojedinca, zajednicu i društvo u celini. Mogu „poboljšati mentalno zdravlje, psihološko blagostanje i sposobnosti pojedinca jačanjem samopouzdanja, samopoštovanja, samoefikasnosti, smanjenjem stresa, anksioznosti i depresije, povećanjem kognitivnih funkcija i razvojem širokog niz veština i osobina, kao što su saradnja, komunikacija, liderstvo, disciplina, timski rad, koji doprinose postignućima tokom učešća i učenja, kao i u drugim aspektima života“ (UNESCO, 2015).

Bavljenje sportom doprinosi održavanju i poboljšanju fizičkog i mentalnog zdravlja, a može na različite načine doprineti i psihosocijalnom razvoju mlade osobe. Eime i saradnici (2013) su predložili konceptualni model „Zdravlje kroz sport“ koji oslikava odnos psihološkog, psihosocijalnog i

²⁴⁰ Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju“, br. 179044, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije. Rukovoditeljka projekta je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

* vp.danica@gmail.com

socijalnog domena zdravlja, i njihovu pozitivnu povezanost sa bavljenjem sportom. Pregledom 30 publikacija na temu zdravstvenih efekata bavljenja sportom, autori su izdvojili najčešće nalaze koji se odnose na povećano samopoštovanje i socijalna interakcija, kao i manje simptoma depresije kod mladih koji se bave sportom i fizičkom aktivnošću (Eime et al., 2013). Kroz bavljenje sportom mladi jačaju istrajnost i samokontrolu, uče kako da se suoče sa izazovima i saraduju sa vršnjacima. Istraživanja pokazuju da su mladi koji se bave sportom popularniji i bolje prihvaćeni od strane vršnjaka (Kreager, 2007; Shields & Bredemeier, 1995, prema Spruit, 2017). Postavlja se pitanje da li se benefiti sporta i fizičkih aktivnosti mogu iskoristiti u prevenciji i tretmanu maloletničke delinkvencije.

BAVLJENJE SPORTOM KAO PROTEKTIVNI I RIZIČNI FAKTOR DELINKVENCije

Ne postoje saglasni nalazi o tome da li se bavljenje sportom može smatrati protektivnim faktorom ili faktorom rizika maloletničke delinkvencije. Neka istraživanja pokazuju da su mladi koji se bave organizovanim sportskim aktivnostima pod manjim rizikom delinkventnog ponašanja. Druga upućuju na zaključak da bavljenje sportom predstavlja faktor rizika delinkvencije, a treća grupa nalaza ukazuje da ne postoji nikakva povezanost između bavljenja sportom i maloletničke delinkvencije (Spruit, 2017; Spruit et al., 2016).

Autori koji ukazuju na pozitivnu povezanost sporta i maloletničke delinkvencije objašnjavaju ovu vezu sa različitim teorijskih stanovišta. Prema Hiršijevoj (Hirchi) teoriji socijalnih veza, sport doprinosi *povezanosti* sa osobama koje su uključene u sportske aktivnosti (treneri, sudije, stariji sportisti, vršnjaci) i koje vrše pozitivan uticaj na mladog sportistu; *posvećenost* sportskim aktivnostima pomaže da se mladi uzdrže od devijantnih ponašanja kako ne bi ugrozili svoj status sportiste; poštovanje pravila, vrednosti i normi u sportu doprinosi jačanju *verovanja* u društvene norme; *uljučenost* u sportske aktivnosti ostavlja malo vremena za delinkvenciju. Prema teoriji rutinskih aktivnosti Koena i Felsona (Cohen, Felson), bavljenje strukturisanim aktivnostima poput sporta ograničava vreme i mogućnosti da se mladi uključe u delinkventne aktivnosti. Autori poput Arnolda (1994) smatraju da sport izgrađuje karakter, razvija vrline poput poštenja i osećaja za pravičnost, doprinosi moralnom rasuđivanju sportiste u svakodnevnom životu (Arnold, 1994). Bavljenje sportom povećava samopouzdanje adolescenata, što ih čini manje podložnim negativnom uticaju vršnjaka (Adachi & Willoughby, 2014; Findlay & Bowker, 2009, prema Spruit, 2017).

S druge strane, nalazi nekih istraživanja ukazuju da bavljenje sportom predstavlja faktor rizika delinkventnog ponašanja. Izloženost pritisku ostvarivanja uspeha može da pospeši nemoralno ponašanje, agresivnost kod učesnika, namerno povređivanje protivnika, varanje ili korišćenje nedozvoljenih sredstava kako bi se postigao rezultat. Bavljenje sportom je povezano sa prekomernom upotrebom alkohola, što je posredovano interakcijom u vršnjačkim grupama i navikom korišćenja alkohola za proslavu uspeha u mnogim sportovima (Kwan et al., 2014), što posledično predstavlja faktor rizika delinkvencije. Bredemajer i saradnici su ukazali da deca koja se bave kontaktnim sportovima pokazuju agresivne tendencije i ispoljavaju niži stepen moralnog rasuđivanja (Bredemeier et al., 1986), što predstavlja faktore rizika maloletničke delinkvencije. O'Donel i Barber (2018) su ispitali povezanost bavljenja sportom i eksternalizovanih ponašanja poput problematičnog ponašanja u školi, sitne delinkvencije i agresivnog ponašanja. Ustanovljeno je da povezanost bavljenja sportom i eksternalizovanih ponašanja zavisi od posrednog faktora, prosocijalnih i rizičnih vršnjaka u sportskom okruženju. Povezanost je pozitivna kada je u sportskom okruženju maloletnik izložen uticaju više vršnjaka sa rizičnim ponašanjem nego prosocijalnih vršnjaka. Nije bilo značajne povezanosti između intenziteta sportskog učešća i eksternalizovanih ponašanja kada je sportsko okruženje obuhvatalo vršnjake umerenog i nižeg stepena rizika (O'Donnell, Barber, 2018).

PREVENCIJA MALOLETNIČKE DELINKVENCije PUTEM SPORTA

Poslednjih decenija kriminolozi sve više razmišljaju o primeni programa prevencije kriminaliteta baziranih na sportskim aktivnostima. Iako prevencija prestupništva nije glavni cilj sporta, bavljenje sportom i organizovanim fizičkim aktivnostima može pomoći u sprečavanju devijantnosti kod dece i omladine (Dimovski, 2015). Merdović i saradnici (2018) smatraju da sportske aktivnosti doprinose prevenciji prestupništva jer ispunjavanje slobodnog vremena maloletnika sportom i

rekreacijom umesto dosadom i dokolicom doprinosi razvoju ličnosti i umanjuje prostor za negativne uticaje na mlade. Sportske aktivnosti su pogodne za korišćenje u okviru tretmana ili preventivnih intervencija jer nemaju stigmatizirajući uticaj (Chamberlain, 2013; Merdović i sar., 2018, prema Dragojlović i sar. 2018).

Nalazi o doprinosu sporta moralnom i socijalno-emocionalnom razvoju mladih ukazuju da se za sprečavanje i tretman internalizovanih i eksternalizovanih problema u ponašanju mogu primeniti intervencija koje sadrže fizičke aktivnosti i sportske elemente ((Boone & Leadbeater, 2006, prema Spruit, 2017), što obuhvata i maloletničku delinkvenciju. Programi prevencije delinkventnog ponašanja i tretmana maloletnih prestupnika su danas rasprostranjeni širom sveta. Ovi programi pružaju mladima prosocijalan način korišćenja vremena u bezbednom rekreativnom okruženju, pri čemu se promovišu vrednosti naučene iz sporta (saradnja, komunikacija, itd.), uz primenu i drugih intervencija (savetovanje, mentorstvo, savladavanje životnih veština, itd.) (Public Safety Canada, 2017). Važan element programa je komunikacija u sportskom okruženju između mladih i odraslih koji mogu da vrše pozitivan uticaj.

U literaturi se navode dve glavne grupe ovih programa: 1) diverzionim programima i 2) programima socijalnog razvoja. U diverzionim programima sport predstavlja sredstvo za odvratanje mladih od devijantnosti. Ideja je da se mladima odvraća pažnja od rizičnog okruženja u kome žive i pruži mogućnost napredovanja kroz angažovanje u sportu. Kod programa socijalnog razvoja sport služi kao „mamac“ koji treba da uvuče mlade u program u okviru kojeg se pruža neka intervencija (obrazovanje, kvalifikacije, učenje životnih veština, mreže podrške, itd.). Programi socijalnog razvoja imaju za cilj osnaživanje mladih pružanjem mogućnosti da se razvijaju u okviru sporta, kao i povećanjem opštih kompetencija (Public Safety Canada, 2017).

Primeri programa zasnovanih na sportu obuhvataju avanturističke programe u prirodi (Velocity Adventure Program - Kanada), programe razvoja liderstva (Leadership and Resiliency Program – Kanada), savladavanje životnih veština i prevencija narkomanije (Life Skills for Youth Crime and Drug Prevention through Sports – UN Office on Drug and Crime), programe učenja borilačkih veština (KICK Im Boxing – Nemačka; Fight for Peace – Velika Britanija), košarke (Midnight Basketball – Italija), programe u okviru institucionalnog tretmana (The 2nd Chance Project – Engleska). Reč je o raznorodnim programima i autori su saglasni da je veoma je teško doneti zaključke o njihovoj efektivnosti. Jedan od problema je nedostatak preciznih definicija, pa se pod programima zasnovanim na sportu, pored onih koji uključuju timske i pojedinačne sportove (fudbal, košarka, hokej, plivanje, itd.), smatraju i programi sa nekim sportskim elementima, kao i kampovi u divljini sa različitim sportskim, rekreativnim ili avanturističkim sadržajima. Pojedini autori upozoravaju da je neophodno detaljnije istražiti kakvi su efekti intervencija baziranih na fizičkoj aktivnosti na eksternalizovane poremećaje ponašanja (Chamberlain, 2013; Kelly, 2013; Spruit et al., 2018).

ZAKLJUČAK

Ovaj rada je imao za cilj sticanje novih saznanja o povezanosti bavljenja sportom i maloletničke delinkvencije. Sport i fizičke aktivnosti imaju značajnu ulogu u razvoju adolescenata. Bavljenje sportom i fizička aktivnost pomažu održavanju i poboljšanju fizičkog i mentalnog zdravlja, i doprinose psihosocijalnom razvoju mladih. Međutim, rezultati dostupnih istraživanja ne pokazuju saglasne nalaze o odnosu između bavljenja sportom i maloletničke delinkvencije. Postoje kontroverze da li se bavljenje sportom može smatrati protektivnim ili rizičnim faktorom maloletničke delinkvencije. Brojni programi bazirani na sportu i fizičkim aktivnostima se primenjuju širom sveta u prevenciji i tretmanu maloletničke delinkvencije. Nalazi pojedinih istraživanja ukazuju da treba biti oprezan sa očekivanjima kada je reč o efektima ovih programa. Dalja istraživanja bi trebalo da ispituju efektivnost programa baziranih na fizičkim aktivnostima i sportu u prevenciji i tretmanu maloletničke delinkvencije.

LITERATURA

- Arnold, P. (1994). Sport and moral education. *Journal of Moral Education*, 23, 75-89.
- Bredemeier, B., Shields, D., Weiss, M., & Cooper, B. (1986). The relationship of sport involvement with children's moral reasoning and aggression tendencies, *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 8(4), 304-318.
- Chamberlain, M. (2013). Sports-based intervention and youth offending: a diverse tool for a diverse society? *Sport in Society*, 16(10), 1279-1292.
- Dimovski, D. (2015). Prevencija kriminaliteta kroz bavljenje sportom i fizičkom aktivnošću. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 69, 133-151.
- Dragojlović, J., Matijašević-Obradović, J., Mašić, Z. (2018). Uloga sportskih aktivnosti u prevenciji kriminaliteta maloletnika – kao specifične diverzije mere. *Pravni život*, 31(9), 499-509.
- Eime, R., Young, J., Harvey, J., Charity, M., Payne, W. (2013). A systematic review of the psychological and social benefits of participation in sport for children and adolescents: informing development of a conceptual model of health through sport. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 10, Dostupno na <http://www.ijbnpa.org/content/10/1/98> pristup 5.05.2021.
- Kastratović, E. (2014). Pravna regulativa na nivou EU u funkciji organizovanja i upravljanja u sportu, *Pravni život*, 27(9), 487-499.
- Kelly, L. (2013). Sports-based interventions and the local governance of youth crime and antisocial behavior. *Journal of Sport & Social Issues*, 37, 261-283.
- Kwan, M., Bobko, S., Faulkner, G., Donnelly, P., & Cairney, J. (2014). Sport participation and alcohol and illicit drug use in adolescents and young adults: A systematic review of longitudinal studies. *Addictive Behaviors*, 39, 497-506.
- O'Donnell, A., Barber, B. (2018). Exploring the association between adolescent sports participation and externalising behaviours: The moderating role of prosocial and risky peers. *Australian Journal of Psychology*, 70, 361-368.
- Public Safety Canada (2017). Sports-based crime prevention programs. Research Highlights 2017-H03-CP. Dostupno na <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2017-h03-cp/index-en.aspx> pristup 7.05.2021.
- Spruit, A., Van Vugt, E., Van der Put, C. Van der Stouwe, T., Stams, G.-J. (2016). Sports participation and juvenile delinquency: A meta-analytic review. *Journal of Youth Adolescence*, 45, 655-671.
- Spruit, A. (2017). *Keeping youth in play: The effects of sports-based interventions in the prevention of juvenile delinquency*. University of Amsterdam, Faculty of Social and Behavioural Sciences. Dostupno na <https://dare.uva.nl/search?identifier=f8543bfb-e611-4ab8-9265-5590a3907763> pristup 9.05.2021.
- Spruit, A., Hoffenaar, P., Van der Put, C., Van Vugt, E.S. (2018). The effect of a sport-based intervention to prevent juvenile delinquency in at-risk adolescents. *Children and Youth Service Review*, 94, 689-698.
- UNESCO (2015). *International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport*. Dostupno na <https://en.unesco.org/themes/sport-and-anti-doping/sport-charter> pristup 7.05.2021.

SPORTS PARTICIPATION AND JUVENILE DELINQUENCY

Danica Vasiljević-Prodanović, Assoc. Prof

Ljiljana Stevković, Asst.

University of Belgrade, Faculty for Special Education and Rehabilitation

Abstract: Sport and physical activity play a significant role in adolescence. Many authors emphasize that doing sport can contribute in different ways to positive social development of youth. Sports participation contributes to youth autonomy, increasing self-confidence, strengthening social bonds with peers and adults involved in sports activities. Sports participation has a positive impact on quality of life, development of personality traits, self-esteem, development of leadership skills, acceptance by peers. Those benefits are primarily attributed to socio-pedagogical role of sport. Some research has shown that youth who engage in organized sports activities have a lower risk of delinquent behavior. There are different theoretical explanations supporting this assumption. Preoccupation with sports lives less time for unstructured activities, idleness, and delinquency. However, there are examples of athletes who use drugs and alcohol, exhibit anti-social behavior, commit violent crimes. Certain sports activities may enhance the risk of juvenile delinquency. Some research has shown that children doing contact sports exhibit lower levels of moral judgment. The subject of this paper is the association between sports participation and juvenile delinquency. Previous research findings are inconsistent about the relationship between sports participation and juvenile delinquency. The aim of this paper is to gain knowledge about this relationship based on a review of the literature in this field, and to point out the possibilities of using sports in juvenile delinquency prevention.

Keywords: sports, physical activity, juvenile delinquency, prevention.

VASPITNI NALOG KAO ALTERNATIVNA MERA PREMA MALOLETNICIMA

Nikola Terzić

Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore, savjetnik ministra

Apstrakt: Pri razmatranju raznovrsnih oblika i fenomenoloških karakteristika kriminaliteta maloletnika ne smemo izgubiti iz vida da je ovako delikventno ponašanje skup ličnih svojstava maloletnika i same sredine u kojoj maloletnik odrasta. S tim u vezi, u Crnog Gori je 2011. godine donesen poseban zakon koji sa krajnjim senzibilitetom tretira pitanje maloletnika i njihove krivične odgovornosti. U tom smislu u radu će se akcenat staviti na vaspitni nalog kao alternativnu meru koja se može izreći maloletnom učioniocu prema odredbama zaknodavstva Crne Gore uz analize prirode ovih mera sa aspekta generalne i specijalne prevencije kriminaliteta.

Ključne riječi: maloletnička delikvencija, vaspitne mere, vaspitni nalog, kriminalitet.

UVOD

Kriminalitet maloletnika je deo društvene stvarnosti i neprestano zaokuplja pažnju opšte i stručne javnosti, jer vraćanje na "pravi" put, odnosno put očekivanog i dozvoljenog ponašanja, maloletnika koji je zalutao u kriminalnu zonu, predstavlja jedan odgovoran i važan zadatak i društva i države.²⁴¹ Maloletnici su posebno osetljiva kategorija kojoj se u svakom društvu poklanja posebna pažnja, tj. maloletni učionioци krivičnih dela imaju poseban status. Neprestano se iznalaze novi i efikasniji načini rešavanja krivične stvari kojima se najmanje štete nanosi maloletniku kao učioniocu krivičnog dela, a postiže svrha koja se ogleda u jačanju njegove lične odgovornosti za svoje postupke. Razlog za to treba tražiti u starosnom dobu u kome se nalaze ova lica, a koje je ispunjeno mnogobrojnim i neprestanim promenama, dobu koje je prožeto njihovim biološkim i psihološkim, odnosno socijalnim sazrevanjem, a to sve zahteva i prilagođavanje mera krivičnog prava takvom uzrastu.²⁴² Maloletničko krivično pravo je deo, segment krivičnog prava jedne zemlje koje zbog obilja specifičnih rešenja u poslednje vreme u nizu evropskih zemalja dobija karakter samostalne pravne (pozitivno pravne) ali i naučne discipline. Radi se, naime o posebnoj, zaokruženoj i autonomnoj celini koja sadrži niz specifičnih rešenja u odnosu na punoletne učionioce krivičnih dela. Neretko se stoga u literaturi za ovu granu prava upotrebljava naziv para-krivično pravo ili kvazi-krivično pravo koje se odnosi na maloletna lica.

To je skup zakonskih propisa kojima se određuje krivičnopravni status maloletnih lica (kao učinilaca krivičnih dela odnosno maloletnih lica kao žrtava krivičnih dela). Ono propisuje poseban tretman prema maloletnim učioniocima krivičnih dela. Tako ovaj naziv koji se često u pravnoj teoriji određuje kao kriminalno-politički postulat obuhvata granu prava sa krivičnopravnim odredbama koje se primenjuju na maloletne učionioce krivičnih dela i koje odslikavaju poseban, specifičan karakter ove grane prava. To je pravo koje se zasniva na ličnosti učionioца delikta (nem. *Taterstrafrecht*), a ne na samom deliktu (nem. *Tatstrafrecht*).²⁴³

²⁴¹ T. D. Bugarski, Vaspitni nalozi kao diverzion model postupanja i njihova primena u praksi Višeg javnog tužilaštva i Višeg suda u Novom Sadu, Zbornik radova pravnog fakulteta u Novom Sadu br. 1/2015, Pravni fakultet u Novom Sadu, 2015., str. 90.

²⁴² M.N. Simović, D. Jovašević, Lj. Mitrović, M. M. Simović, „Maloljetničko krivično pravo“, Međunarodno udruženje krivičnih radnika – AIS, Banja Luka, 2015., str. 19.

²⁴³ Ibid, str. 16.

Ili drugim rečima to je sistem zakonskih pravnih propisa kojima se određuje sistem krivičnih sankcija za maloletne učinioce krivičnih dela, te postupak za izricanje i izvršenje ovih sankcija.²⁴⁴

Rodonačelnici posebnog statusa maloletnika i posebne procedure prema maloletnicima koja bi u potpunosti odgovarala psiho-fizičkim karakteristikama maloletnika bili su Franc Fon List i ostali osnivači Međunarodnog kriminalističkog udruženja, a posledica je bila stvaranje tzv. zaštitničkog modela koji se ogleda, između ostalog, u tome što je ličnost maloletnika stavljena u prvi plan sa ciljem ne da se maloletnik kazni, nego da mu se pomogne.²⁴⁵ Zbog toga danas krivični postupak prema maloletnicima ima dvostruki cilj – da se utvrdi krivica maloletnika radi izricanja odgovarajuće sankcije i da se istraži ličnost i rehabilitacija maloletnika i omogući njegova zaštita i reintegracija u društvo. Ovaj specifičan cilj određuje sve najvažnije karakteristike ovog postupka i opredeljuje specifična rešenja koja se u njemu sreću u odnosu na krivični postupak koji se vodi prema punoletnim licima.²⁴⁶

Maloletničke krivične sankcije su zakonom predviđene mere društvenog reagovanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela koje izriču zakonom određeni organi s ciljem da zaštite društvo od kriminaliteta kroz vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj maloletnika.²⁴⁷ Svrha maloletničkih krivičnih sankcija je da se pružanjem zaštite i pomoći maloletnim učiniocima krivičnih dela, vršenjem nadzora, opštim i stručnim osposobljavanjem i razvijanjem lične odgovornosti, obezbedi vaspitanje i pravilan razvoj, sa ciljem da ubuduće ne vrše krivična dela. Dakle, opšta svrha maloletničkih krivičnih sankcija jeste suzbijanje svih vrsta, oblika i vidova kriminaliteta. U teoriji se takođe ističe da je cilj sankcionisanja maloletnika prevashodno određen kao:

- a) Obezbeđenje njihovog vaspitanja – osposobljavanje maloletnika da kroz različita saznanja izgrade sopstvene stavove prema različitim društvenim vrednostima,
- b) Prevaspitanje – otklanjanje štetnih posledica njihove vaspitne zapuštenosti kroz određeni tretman, odnosno primenom različitih metoda rada u grupama ili individualnih tretmana u odgovarajućim vaspitnim ustanovama i
- c) Pravilan razvoj – stvaranje odgovarajućeg društvenog ambijenta u kome bi maloletnik mogao da prihvati i poštuje postavljena pravila ponašanja.²⁴⁸

Prema maloletnom učioniocu krivičnog dela, pod uslovima koji su propisani Zakonom o postupanju prema maloletnicima u krivičnom postupku²⁴⁹, mogu se izreći alternativne mere čija je svrha da se prema njemu ne pokreće postupak ili da se postupak obustavi, a da se primenom tih mera utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela. Alternativne mere su opomena i vaspitni nalog.

1. Pojam i karakteristike vaspitnog naloga

Najznačajnija novina novog maloletničkog krivičnog prava jeste uvođenje alternativnih mera koje treba da vode skretanju krivičnog postupka na druge grane prava (porodično pravo, pravo socijalnog staranja). To su vaspitni nalozi (preporuke ili uputstva).²⁵⁰ Osnov za primenu ovih mera proizilazi iz

²⁴⁴ I. Stevanović, N. Milošević, Neophodne pretpostavke za primjenu Zakona o maloljetnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica“, Zbornik radova Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi, Beograd 2006., str. 487-493

²⁴⁵ O. Perić, N. Milošević, I. Stevanović, Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji, Beograd 2008, str.19-20.

²⁴⁶ Đ. Lazin, Princip oportuniteta u pokretanju krivičnog postupka prema maloletnicima, Međunarodni naučni skup - Krivičnopravna pitanja maloletničke delikvencije, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd 2008, str.169.

²⁴⁷ M.N. Simović, D. Jovašević, Lj. Mitrović, M. M. Simović, „Maloljetničko krivično pravo“, Međunarodno udruženje krivičnih radnika – AIS, Banja Luka, 2015., str. 217

²⁴⁸ Ibid., str. 223

²⁴⁹ Zakonom o postupanju prema maloletnicima u krivičnom postupku („Sl. list Crne Gore“ br. 64 od 29. decembra 2011).

²⁵⁰ D. Jovašević, Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica sa uvodnim komentarom, Beograd, 2005. str. 12-13.

člana 40. stav 3. tačka b. Konvencije UN o pravima deteta²⁵¹, prema kome je potrebno i poželjno da se uvedu mere postupanja s decom koja su prekršila zakon, ali bez pribegavanja sudskom postupku, s tim da u potpunosti budu poštovana ljudska prava i zakonska zaštita. Navedeni osnov postojanja instituta vaspitnih naloga je ojačan donošenjem Standardnih minimalnih pravila UN za maloletničko pravosuđe (tzv. „Pekinška pravila“) usvojena od strane OUN-a 1985. godine i mnogim drugim međunarodnim aktima koji su predviđali postojanje ovog instituta. Tako shvaćeno skretanje postupka označava različite načine, mere i postupke kako bi se mladi sačuvali od štetnog dejstva sudstva za maloletnike odnosno krivičnih sankcija.²⁵²

To su posebne mere *sui generis* koje nemaju karakter krivične sankcije. Naime, prema maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do deset godina može se izreći jedan ili više vaspitnih naloga. Svrha je ovih naloga da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi već pokrenuti postupak odnosno da se primenom ovakvog vaspitnog naloga utiče na pravilan razvoj maloletnika kao i na jačanje njegove lične odgovornosti, kako ubuduće ne bi nastavio s vršenjem krivičnih dela, posebno kada se radi o bagatelnom (lakša krivična dela) ili srednjem kriminalitetu.²⁵³ Dakle, ovde se radi o merama isključivo specijalno preventivnog karaktera i u tom smislu posebno mesto zauzima primena vaspitnih naloga koji mogu svoju svrhu da ostvare samo ukoliko postoji potpuna pravna uređenost njihove primene (zakon i podzakonski akti) i sistemski obezbeđena logistika.

Da bi se uspostavio adekvatan sistem alternativnih sankcija i mera znači da treba poći od njihove sadržine, funkcije i ciljeva, koji se njima postižu. Sistem alternativnih sankcija prema maloletnicima odnosi se na primenu različitih mera obrazovnog, medicinskog i socijalnog karaktera, odnosno, tzv. neformalnih sankcija, kojima se izbegava vođenje klasičnog krivičnog postupka.²⁵⁴ Dakle, prema maloletnicima se primenjuju prevashodno mere koje imaju za cilj vaspitanje, odnosno prevaspitanje i uticaj na pravilan razvoj njegove ličnosti. Smisao primene alternativnih sankcija i mera se svodi na što manju upotrebu elemenata prinude da bi se izbeglo klasično kažnjavanje maloletnika.²⁵⁵

Maloletnici su lica koja u vreme izvršenja krivičnog dela imaju između četrnaest i osamnaest godina. Maloletnici su lica koja se nalaze u starosnom dobu koje prate mnoge psihološke, biološke i socijalne promene, te se prema njima, u slučaju izvršenja krivičnog dela primenjuju mere u skladu sa njihovim duševnim razvojem, a u cilju njihovog obrazovanja, vaspitanja, stvaranja radnih navika. Prema maloletnim učiniocima krivičnih dela mogu se primeniti vaspitni nalozi ili se mogu izreći krivične sankcije. Za primenu vaspitnog naloga neophodno je priznanje maloletnika da je izvršio krivično delo. Cilj primene vaspitnog naloga je da utiče na pravilan razvoj maloletnika kako ubuduće ne bi vršio krivična dela.

Vaspitni nalozi su po prvi put uvedeni u crnogorsko maloletničko krivično pravo izmenama Krivičnog zakonika Crne Gore²⁵⁶ iz jula 2006. godine koji je propisivao sistem vaspitnih naloga kao alternativnih mera restorativne pravde. Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku iz 2011. godine u odredbi člana 9 propisuje dve alternativne mere kako bi se izbeglo izricanje krivičnih sankcija i vođenje krivičnog postupka:

1. opomenu i
2. vaspitni nalog.

Shodno ovom zakonodavnom rešenju, jedan ili više vaspitnih naloga mogu se izreći maloletnom učiniocu krivičnog dela za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do deset godina. Zakon o postupanju prema maloletnicima u krivičnom postupku, u odredbi člana 11 propisuje dva kumulativno postavljena uslova za primenu vaspitnih naloga, i to:

1. da postoje dokazi iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je maloletnik učinio krivično delo i

²⁵¹ Zakoni o ratifikaciji Konvencije ujedinjenih nacija o pravima deteta (“Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90 i “Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 4/96 i 2/97).

²⁵² M. Ansel, Društvena odbrana, Beograd, str. 63.

²⁵³ Lj. Mitrović, Vaspitne preporuke i njihova primjena u uporednom pravu, Godišnjak fakulteta pravnih nauka, Banja Luka, 2013., str. 20.

²⁵⁴ D. Blagić, Alternativne mere i sankcije prema maloletnicima, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, broj 80, godina LVII, 2018., 310.

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ Krivični zakonik Službeni list Republike Crne Gore, br. 70/2003; 13/2004; 47/2006; 40/2008 i 25/2010.

2. da maloljetnik dâ svoj pristanak u pogledu primene vaspitnih naloga, a uz saglasnost zakonskog zastupnika.

Dakle, vaspitni nalozi nisu krivične sankcije, već predstavljaju određene mere čija je priroda slična sadržini alternativnih, tj. parasankcijama, čiji je cilj da se izbegne sudska procedura. Iz suštine ovog zakonskog rešenja proizilazi da je u našem maloletničkom krivičnom pravu prihvaćen koncept diverzionog modela postupanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, u vidu propisivanja vaspitnih preporuka, tj. naloga kao posebnih mera alternativnog reagovanja. Suština diverzionog modela odnosi se na uspostavljanje dijaloga radi iznalaženja zajedničkog rešenja i prevazilaženja problema koji je nastao između oštećenog i maloletnog učinioca krivičnog dela. Ovaj način omogućuje pravedniji pristup različitim stranama u postupku pregovaranja, čime bi se kao najbolja moguća alternativa posmatrala kroz odnos maloletnog učinioca i oštećenog. Naime, s obzirom na to da se govori o vrlo dinamičnoj i osetljivoj krivičnopravnoj oblasti, neophodno je imati u vidu da kriminalitet maloletnika ima svoje specifičnosti u pogledu uzroka i pojava oblika, pa sprovođenje zakona zahteva posebnu kriminalnopolitičku strategiju, u smislu sveobuhvatnog pristupa prema maloletnim licima. Kada nema kriminalnopolitičkog opravdanja za izricanje krivičnih sankcija u cilju suzbijanja prestupništva maloletnika, potrebno je s jedne strane reagovati onim merama koje će biti u najboljem interesu maloletnika, dok s druge da se otklone sve negativne okolnosti nastale povodom učinjenog krivičnog dela, kako bi se istovremeno zadovoljili interesi oštećenog i društvene zajednice.

2. Izricanje vaspitnog naloga

Vaspitni nalog prema maloljetniku izriče nadležni državni tužilac za maloletnike naročito ceneći odnos maloletnika prema krivičnom delu i oštećenom. Vaspitni nalozi se mogu izreći samo maloletnim učiniocima krivičnih dela što znači da je njihova primena isključena prema mlađim punoletnim licima.

Opomena se može izreći, odnosno odrediti prema maloletnom učiniocu krivičnog dela za krivična dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine ukoliko:

1. postoje dokazi iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je maloletnik učinio krivično delo,
2. maloletnik dâ svoj pristanak na izricanje opomene, uz saglasnost zakonskog zastupnika i
3. prema maloletniku nije ranije primenjen vaspitni nalog ili izrečena krivična sankcija.

Opomenu izriče državni tužilac za maloletnike, s tim da postoji mogućnost njenog određivanja i od strane ovlašćenog policijskog službenika koji poseduje posebna znanja iz oblasti zaštite prava maloletnih lica, svakako uz odobrenje državnog tužioca, s tim da će se tom prilikom naročito ceniti odnos maloletnika prema izvršenom krivičnom delu i prema oštećenom licu.

Primena alternativnih mera (opomene i vaspitnih naloga) u crnogorskom maloletničkom krivičnom zakonodavstvu jeste fakultativnog karaktera. Naime, do njihove primene dolazi isključivo po slobodnoj oceni nadležnog državnog tužioca. Isto tako, opšta svrha alternativnih mera je da se ne pokreće krivični postupak prema maloletniku ili da se obustavi već pokrenuti krivični postupak, pri čemu je potrebno da se primenom određenih alternativnih mera u dovoljnoj mjeri utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako on ubuduće ne bi činio krivična dela.

Prilikom izbora vaspitnog naloga državni tužilac za maloljetnike uzima u obzir interese maloletnika i oštećenog, svakako vodeći računa o sledećim okolnostima: a) spremnosti maloletnika da saraduje u ispunjavanju vaspitnog naloga, b) činjenici da vaspitni nalog bude prilagođen maloletniku i uslovima u kojima on živi, te c) da se primjenom vaspitnog naloga ne ometa redovno školovanje ili zaposlenje maloletnika. Ovako određeni vaspitni nalog može da traje najduže šest meseci, s tim da se izrečeni nalog u ovom roku može zameniti drugim vaspitnim nalogom ili se može ukinuti pri čemu se izbor, zamena i primena odnosno nadzor u primeni vaspitnog naloga od strane nadležnog organa vrši u saradnji s roditeljima, usvojiocima ili staraocem maloletnika i nadležnim organom starateljstva. Prilikom izbora i primjene vaspitnog naloga državni tužilac za maloljetnike saraduje sa organom starateljstva, odgovarajućom ustanovom ili organizacijom, posrednikom, pedagogom, psihologom ili drugim stručnim licem koji mogu pružiti odgovarajuća obavještenja o maloljetniku, odnosno primjeni vaspitnog naloga. Pribavljanje obavještenja o maloljetniku, odnosno o primeni vaspitnog naloga, državni tužilac za maloljetnike može povjeriti stručnoj službi. Poslove u stručnoj službi obavljaju stručna lica različitih specijalističkih profesija (socijalni radnici, psiholozi, pedagogi i sl.), koja mogu dati stručna mišljenja, obavještenja i drugu pomoć u postupanju prema maloljetnom učiniocu

krivičnog djela, u skladu sa Zakonom. Stručna služba u vršenju svojih poslova saraduje sa nadležnim institucijama socijalne i dječje zaštite, kao i vaspitnoobrazovnim ustanovama koje su dužne na njen zahtjev da dostavljaju izvještaje i mišljenja.

3. Vrste vaspitnih naloga prema odredbama maloletničkog krivičnog zakonodavstva Crne Gore

U odredbi člana 12 Zakona o postupanju prema maloletnicima u krivičnom postupku predviđeni su sledeći vaspitni nalozi:

1. poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete oštećenom, izvinjenjem maloletnika, radom ili na drugi način otklonile u celini ili delimično štetne posledice krivičnog dela,
2. redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje maloletnika na posao,
3. uključivanje maloletnika u određene sportske aktivnosti,
4. obavljanje društveno korisnog ili humanitarnog rada od strane maloletnika,
5. plaćanje novčanog iznosa od strane maloletnika u korist humanitarne organizacije, fonda ili javne ustanove,
6. podvrgavanje maloletnika odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkohola ili droge,
7. uključivanje maloletnika u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, savetovalištu ili drugoj odgovarajućoj organizaciji,
8. pohađanje kurseva za stručno osposobljavanje ili priprema i polaganje ispita od strane maloletnika i
9. uzdržavanje maloletnika od posećivanja određenog mesta ili kontakta sa određenim licima.

Kod vaspitnog naloga poravnanje sa oštećenim problem se može javiti prilikom sprovođenja postupka izvinjenja kao mere poravnanja sa oštećenim s obzirom na to da sâm čin izvinjenja u čestim slučajevima nije praćen iskrenim ispoljavanjem osećanja učinioca dela, a, imajući pre svega u vidu da su maloletnici u toj starosnoj dobi često osvetoljubljivi i ponosni te da samo izvinjenje često smatraju aktom poniženja. Sa druge strane, prednost čina izvinjenja, pod uslovom da isto oslikava stvarnu unutrašnju volju maloletnog učinioca, ogleda se u tome da maloletnik na taj način nutrašnju volju maloletnog učinioca, ogleda se u tome da maloletnik na taj način jasno pokazuje sebi, žrtvi dela i društvu da je svestan posledica svoga (ne)činjenja, te time ispoljava spremnost da se suoči sa navedenim kategorijama, da im stavi do znanja da ne beži od odgovornosti za učinjeno.²⁵⁷

Manjkavosti u primeni vaspitnog naloga redovno pohađanje škole ogledaju se u tome što se maloletnik obavezuje da redovno boravi na školskim časovima pri čemu se zanemaruje činjenica da se maloletnik na taj način ne motiviše da veće uspehe u svom školovanju. Naime, maloletnik konkretno može ispoštovati ovaj nalog i obezbediti svoje prisutvo u školi a da to ni na koji način ne poboljša njegovu produktivnost i obrazovanje. Navedeno ukazuje da bi ovaj vaspitni nalog trebalo modifikovati na taj način što bi trebalo obezbediti valjanu kontrolu uspeha eballo obezbediti valjanu kontrolu uspeha maloletnika u obrazovanju, a ne samo kontrolu prisutnosti nastavi.²⁵⁸ Naprotiv, prednosti redovnog pohađanja škole temelje se na činjenici da redovno prisustovanje je se na činjenici da redovno prisustovanje školskoj nastavi ima značajan učinak u sferi jačanja discipline maloletnika, stvaranja radnih navika kod istog te sužavanja vremenskog intervala u kome je maloletnik adnih navika kod istog te sužavanja vremenskog intervala u kome je maloletnik prepušten dokolici i uticaju neadekvatnog društva kao faktorima koji pojačavaju bojazan recidiva maloletnika.²⁵⁹ Takođe, redovno uključivanje maloletnika u obrazovne procese stvara mogućnost da se nad maloletnikom ostvari nadzor od strane stručnih lica – školskih pedagoga i psihologa, te da se od strane istih prema maloletniku preduzimaju odgovarajuće mere na planu preventivne reakcije a u cilju sprečavanja preventivne reakcije a u cilju sprečavanja povrata i uključivanja maloletnika u redovne društvene tokove.²⁶⁰

²⁵⁷ A. Gavrić, Izricanje i primena vaspitnih naloga, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova sa druge godišnje konferencije Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima, 2012., str. 165.

²⁵⁸ Ibid, str. 166.

²⁵⁹ Ibid.

²⁶⁰ Ibid.

Kada je u pitanju vaspitni nalog redovan odlazak na posao, potrebno je obezbediti maloletnom učiniocu krivičnog dela da se predvidi obaveza za državni organ (organa socijalne zaštite) privremeni posao uz odgovarajuću zaradu, kako bi se na taj način smanjili negativni štetni uticaji na istog te kod maloletnika razvila svest o tome da poštenim radom može sebi obezbediti prihode kojima bi mogao zadovoljiti u određenoj meri sopstvene potrebe. Na taj način bi se maloletnik motivisao da, po okončanju primene vaspitnog naloga, uloži maksimalne napore da, u skladu sa društveno prihvatljivim prihvatljivim normama, samostalno obezbedi sebi prihode potrebne za zadovoljenje potreba.

Vaspitni nalog obavljanje društveno korisnog ili humanitarnog rada od strane maloletnika, može se oceniti kao izuzetno dobra i efikasna mera s obzirom na to da primena iste dovodi do jačanja odgovornosti maloletnika za učinjeno i podsticanja radnih navika. Cilj ovog vaspitnog naloga može se okarakterisati kao podsticanje maloletnika da, kroz društveno korisni rad, razvije odgovornost za zajednicu i osjetljivost za potrebe drugih te da se na taj način u svesti maloletnika utemelji činjenica da čini nešto korisno za društvo koje ga okružuje, pri čemu će kod maloletnika doći do razvijanja osećaja humanosti.²⁶¹ Sa druge strane, problem kod primene ove mere može se javiti u sferi izvršenja iste, pre svega iz razloga što ustanove kojima je povereno izvršenje ove mere (kulturnoobrazovne ustanove, ustanove komunalnih delatnosti i druge) nemaju efikasan sistem kontrole izvršenja ovog vaspitnog naloga te postoji bojazan da maloletnici prema kojima se primenjuje ovaj institut, izigravaju izvršenje istog.²⁶²

Od sredine dvadesetog veka, sa sve većim naglaskom na položaju pojedinca u društvu i razvoju koncepta ljudskih prava, pojedini elementi angloameričkog tipa krivičnog postupka postepeno su se preneli na kontinentalni i shvaćeni su kao poligon za rešavanje socijalnih sukoba. Tako su evropske zemlje po uzoru na zakonska rešenja zemalja anglosaksonskog pravnog kruga, u cilju efikasnijeg bavljenja maloletničkom delinkvencijom i izbegavanja negativnih posledica vođenja formalnog krivičnog postupka na formiranje ličnosti maloletnika, u svoja zakonodavstva implementirale institut "vansudskog poravnjanja" kao alternative formalnom sudskom postupku, za koji se u stručnoj literaturi koristi naziv *diversion* (preusmeravanje, skretanje, promena smera).²⁶³ Preusmeravanje se najčešće primenjuje u slučaju kada je učinilac priznao da je počinio lakše krivično delo ako druge okolnosti slučaja ukazuju da za postizanje svrhe kazne nije potrebno vođenje formalnog krivičnog postupka. Odluka da se ne pokrene krivični postupak često zavisi i od toga da li je počinilac uspešno izvršio jedan ili više preuzetih obaveza od strane nadležnog tela. Osnova za primenu diverzijskih mera u krivičnom postupku je upravo princip svrsishodnosti, koji u odnosu na načelo zakonitosti krivičnog gonjenja ne zahteva sprovođenje formalnog postupka i donošenje sudske odluke u svim slučajevima.

Vaspitni nalozi predstavljaju način rešavanja krivične stvari van krivičnog postupka i imaju za cilj da se krivični postupak ne pokrene ili da se obustavi. Izbor vaspitnog naloga kao rešenja koje je alternativno u odnosu na krivični postupak zavisi od volje maloletnika, odnosno od toga da li će se on sa tim saglasiti ili ne. Vaspitni nalozi kao mere sui generis koje nemaju karakter krivične sankcije, obezbeđuju drugačiji način rešavanja krivične stvari u odnosu na krivični postupak, samo za maloletna lica i za dela određene težine radi sprečavanja bilo kakvog štetnog dejstva same krivične procedure ili izrečene krivične sankcije na maloletnika. Osnovne razlike vaspitnih naloga u odnosu na sankcije za maloletnike izražene su u zakonskom određivanju organa nadležnih za primenu vaspitnih naloga, u uslovima propisanim za njihovu primenu i posebno, u sadržinskom određivanju svrhe vaspitnih naloga, u uslovima propisanim za njihovu primenu i posebno, u sadržinskom određivanju svrhe vaspitnih naloga i razlika koje na tom planu postoje u odnosu na krivične sankcije za maloletnike.²⁶⁴ Primena vaspitnih naloga je primarna u odnosu na alternativne krivične sankcije (posebne obaveze) i krivične sankcije, ukoliko su ispunjeni potrebni uslovi.

Kada su maloletnici u pitanju, onda je stvaranje pravnog sistema uslovljeno posebnim statusom deteta i posebnom usmerenosti na rehabilitaciju i reintegraciju, kao i zaštitu deteta od svih oblika nasilja. Krivično pravosuđe za maloletnike je posebno, upravo iz razloga što je neophodno decu koja

²⁶¹ Ibid, str. 167

²⁶² Ibid.

²⁶³ Cvjetko, B., Singer, M., *Kaznenopravna odgovornost mladeži u praksi i teoriji*, Zagreb, Organizator, 2011, str. 337.

²⁶⁴ Lj., Radulović, Vaspitni nalozi – alternativa sankcijama za maloletnike, str. 216, <http://www.ius.bg.ac.rs/Naucni/Razvoj%20pravnog%20sistema%202006/19%20-%20Projekat%202006-13.pdf>

su u sukobu sa zakonom tretirati na posebno obazriv način, jer je cilj da se izbegne svaki vid kazne (odmazde) i da se svakom detetu obezbedi potpuna i produktivna reintegracija u društvo. Iako je primarno reaktivan, sistem krivičnog pravosuđa kada su maloletnici u pitanju ima i značajan aspekt prevencije. Vaspitni nalozi su jedan od instrumenata kojim se ostvaruje upravo preventivno dejstvo pravosudnog sistema kojim se maloletnici usmeravaju na sistem socijalne zaštite. Mogućnost diverzionog postupanja prema maloletnicima bi trebalo ostvariti u što ranijoj fazi postupka, jer se na taj način efikasno izbegava stigmatizacija maloletnog izvršioca krivičnog dela. Naravno, ono što je posebno značajno istaći je da diskreciona odluka organa postupka o primeni vaspitnog naloga mora biti utemeljena na kriterijumima koji su propisani.

Ono što je posebno značajno kod primene vaspitnih naloga jeste saglasnost maloletnika iz razloga što se na taj način manifestuje briga o maloletnom licu, jer je i svrha diverzionog postupka da se izbegne bilo kakav oblik sile ili prinude, i zbog toga je potrebno da se maloletnik upozna sa svim mogućnostima diverzionog postupka pre nego što se izjasni da li na njega pristaje ili ne. Osim toga, njegov pristanak svakako povećava šanse da se postupak diverzije sprovede do kraja i sa uspehom. I u postupku diverzije je potrebno da se poštuju osnovna prava maloletnika koja se odnose na pretpostavku nevinosti, prava na privatnost kao i druga prava koja mu pripadaju.²⁶⁵ Osnovne karakteristike diverzionih postupaka su:²⁶⁶

- mogu se primeniti od najranije faze postupka;
- najbolja je ona diverzija koja se primeni što pre, odnosno u veoma kratkom vremenu po saznanju za delo i za učinioca;
- diverzija podrazumeva poštovanje osnovnih prava deteta;
- obavezna je saglasnost deteta (roditelja/staratelja) i nema kriminalnog dosijea;
- mora postojati odluka da se neće sprovesti krivični postupak;
- njom se uklanjaju i sprečavaju negativni efekti krivičnog postupka;
- obično se odnose na lakša krivična dela;
- nije pogodna za sve maloletnike (kao na primer za one na koje se već primenila diverzija, pa je neuspešno realizovana i vođen je postupak prema maloletniku, ili u slučajevima kada maloletnik ne priznaje da je izvršio krivično delo);
- postupak diverzije može da se sastoji samo od jednostavnog upozorenja ili opomene, izvinjenja žrtvi, naknade štete ili određenog programa koji uključuje ostvarivanje restorativne pravde i slično;
- institucije koje mogu biti uključene u diverzioni postupak mogu biti veoma raznolike kao što su npr. policija (u mnogim državama kontinentalne Evrope ovo diskreционо odlučivanje o primeni diverzije je u rukama policije), nevladine organizacije i dr;
- neuspeli diverzioni postupak ima za posledicu vođenje krivičnog postupka;
- diverzioni postupak nije uvek postupak ostvarivanja restorativne pravde (npr. kada se sastoji samo u davanju upozorenja maloletniku), ali se, po pravilu, zasniva na principima restorativne pravde.

Kada je u pitanju restorativna pravda potrebno je istaći da tu maloletnik nije u centru pažnje, jer je u ovaj proces uključena i sama žrtva i u tim postupcima uvek treba imati u vidu da ostvarivanje ove pravde nikako ne sme da ide na štetu prava maloletnika. Kao najčešće prednosti primene alternativnih oblika postupanja prema maloletnim učiniocima navode se

izbegavanje negativne stigmatizacije i etiketiranja maloletnika, ali i činjenica kako je primena neformalnih oblika postupanja često efikasnija i primerenija reakcija, u skladu sa principom proporcionalnosti izricanja maloletničkih sankcija, prema maloletnim učiniocima, koji po pravilu čine lakša krivična dela epizodnog karaktera. Njihova primena takođe doprinosi boljoj procesnoj ekonomiji i organizaciji pravosuđa (rasterećuje rad suda, smanjuje celokupne troškove krivičnog postupka te njegovo trajanje), omogućuje bolju resocijalizaciju

²⁶⁵ T. D. Bugarški, Vaspitni nalozi kao diverzioni model postupanja i njihova primena u praksi Višeg javnog tužilaštva i Višeg suda u Novom Sadu, Zbornik radova pravnog fakulteta u Novom Sadu br. 1/2015, Pravni fakultet u Novom Sadu, 2015., str. 98.

²⁶⁶ Ibid.

maloletnika i u skladu je sa specifičnom svrhom maloletničkog krivičnog postupka, koji za cilj ima vaspitni uticaj na maloletnika i njegov dalji razvoj.²⁶⁷

U Crnoj Gori još nije bilo kompleksnijih istraživanja o primeni vaspitnih naloga. Tome se možda ne treba čuditi s' obzirom na to da se vaspitni nalozi primenjuju nešto manje od jedne decenije. Postavlja se pitanje koliko je primena vaspitnih naloga zastupljena u praksi. Kod razmatranja odgovora na ovo pitanje, nije na odmet napomenuti da slaba primena vaspitnih naloga sama po sebi ne mora predstavljati negativnu pojavu. Naime, ni u onim zemljama u kojima se diverziono reagovanje intenzivnije primenjuje ne postoji usaglašenost o tome da li su ukupni efekti ovih mera zaista povoljni. Tako je jedna studija proučavala efekte 73 diverzionih programa koji su primenjivani prevashodno u SAD, ali i u Kanadi, Australiji i drugim zemljama. Ovom studijom je utvrđeno da je stopa recidivizma načelno bila niža nakon primenjivanja diverzionih programa, te da je iznosila oko 30%, dok je nakon drugih vidova reagovanja recidivizam dostizao 40%.²⁶⁸ Sa druge strane, kod onih delikvenata kod kojih je rizik od budućeg kriminalnog ponašanja ocenjen kao nizak, bolje efekte je imalo prosto odustajanje od krivičnog gonjenja umesto kasnije obustave krivičnog gonjenja uz primenu neke od diverzionih mera.²⁶⁹ U literaturi se posebno ističe da je bitno da se adekvatno procene potrebe maloletnika, kao i rizik od budućeg kriminalnog ponašanja, te da se shodno procenama intenzivniji programi koriste samo kod maloletnika kod kojih je taj rizik izraženiji.²⁷⁰ Neophodno je utvrditi da li su maloletnikovi problem psihološke ili emotivne prirode, da li postoji disfunkcija u porodičnim odnosima ili se roditelji ne snalaze u svojoj ulozi ili maloletnik ima poteškoća u povezivanju sa svojim vršnjacima ili poteškoća u obrazovanju. Takođe, u literaturi je zastupljeno mišljenje da i diverzione mere mogu doprineti etiketiranju maloletnika i da su kod najvećeg broja onih koji krše zakon one nepotrebne jer je samo reč o fazi u sazrevanju. Znači, ni diverzionim merama se ne može pristupiti sa predubedenjem da su one same po sebi blagotvorne, odnosno da ne mogu naškoditi ukoliko već ne daju povoljne efekte.

U 2020. godini državnim tužiocima prijavljeno je 410 maloletnika, pa uz nerešene krivične prijave iz ranijeg perioda protiv 155 maloletnika postupak je vođen protiv 565 maloletnika kao izvršilaca krivičnih dela. Postupajući po podnetim krivičnim prijavama, državni tužiocima su doneli rešenja o odbacivanju krivične prijave prema 172 maloletnika, a pokrenut je pripremi postupak prema njih 167. Prema godišnjem izveštaju o radu Tužilačkog saveta, sud je izrekao prema 24 maloletnika vaspitnu meru, prema dva maloletna učionica izrečena je kazna zatvora i prema pet maloletnih učinilaca postupak je obustavljen, dok su prema 166 maloletnika krivične prijave ostale nerešene na kraju izveštajnog perioda. Državni tužiocima su u izveštajnom period vodili pripremi postupak prema 167 maloletnika. Prema 17 maloletnika postupak je obustavljen, prema 197 maloletnika podnet je predlog za izricanje krivične sankcije. Na kraju izveštajnog perioda, prema 10 maloletnika pripremi postupak je ostao nerešen. U izveštajnom period kod suda je bilo u radu predloga za izricanje krivičnih sankcija prema 197 maloletnika, a uključujući i nerešene predloge iz ranijeg perioda prema 86 maloletnika, kod suda je bilo u radu predloga za izricanje krivičnih sankcija prema 253 maloletnika. Sud je prema 7 maloletnika izrekao: vaspitnu meru ukor, prema 67 maloletnika vaspitnu meru posebne obaveze, prema 22 maloletnika vaspitnu meru pojačan nadzor od strane zakonskog zastupnika, prema 75 maloletnika pojačan nadzor od strane organa starateljstva, prema jednom maloletniku pojačan nadzor u ustanovi, prema 13 maloletnika upućivanje u ustanovu vanzavodskog tipa, prema 8 maloletnika upućivanje u vaspitnu ustanovu zavodskog tipa, prema dva maloletnika kaznu maloletničkog zatvora, prema 5 maloletnika postupak je obustavljen. Kod suda je ostalo nerešeno predloga za izricanje krivičnih sankcija prema 74 maloletnika. Jedan maloletnik učinio je dva krivična dela – nedozvoljeno držanje oružja i eksplozivnih materija i nepostupanje po zdravstvenim propisima za suzbijanje opasne zarazne bolesti za kojeg je stručna služba preporučila vaspitni nalog, što je prihvaćeno od strane državnog tužioca za maloletnike.

²⁶⁷ A. Carić, Provedba standard Ujedinjenih naroda za maloljetničko pravosuđe u hrvatskom maloljetničkom kaznenom zakonodavstvu, *Zbornik radova PF u Splitu*, god. 43, br. 1/2006, str. 4.

²⁶⁸ M. Kovačević, Diverzioni koncept postupanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela – opšta razmatranja i osvrt na Srbiju, *Pravni zapisi*, godina 6, broj 1, 2015. str. 120.

²⁶⁹ *Ibid.*

²⁷⁰ *Ibid.*

Vaspitnim nalogima omogućava se da krivični postupak ne bude pokrenut, odnosno u slučaju kada već jeste pokrenut, da potom bude i obustavljen. Vaspitne naloge može primeniti javni tužilac za maloletnike, ili pak sudija za maloletnike ukoliko je krivični postupak već otpočeo. Primenom naloga trebalo bi da se utiče na pravilan razvoj maloletnika, te na jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi vršio krivična dela. U tom smislu nalog poravnanje sa oštećenim podrazumeva naknadu štete, izvinjenje, ili da se radom ili na neki drugi način otklone, u celini ili delimično, štetne posledice dela. Praksa ukazuje da se pri poravnanju pre svega primenjuje izvinjenje ili eventualno naknada štete, čime se snošenje posledica krivičnog dela faktički prevaljuje na roditelje koji obezbeđuju sredstva za nadoknadu. Jasno je da pod ovim okolnostima poravnanje zapravo i ne podrazumeva dodatne mere kojima bi se podstakla (re)socijalizacija maloletnika, posebno ukoliko izvinjenje nije praćeno razgovorima i medijacijom, već se svodi na verbalno izvinjavanje.

Nalazimo da na slabu primenu vaspitnih naloga utiče i to što se čini da se pri uvođenju ovih mera zapravo nije razmišljalo o tome gde će se one primenjivati i šta se konkretno njima želi postići. Opšti utisak je da se želelo normativno usaglašavanje sa Konvencijom UN o pravima deteta, Pekinškim pravilima i drugim međunarodnim dokumentima. Međutim, usaglašavanje je i ostalo samo na normativnom nivou, jer se malo šta od postojećih uslova izmenilo. Tako, na primer, ni danas nema centara za dnevni boravak u onom obimu koji bi mogao zadovoljiti potrebe. Zato se i susrećemo sa situacijom u kojoj sudovi i javni tužioci primenjuju one vaspitne naloge koje je moguće primeniti, a ne one vaspitne naloge koje bi bilo primereno primeniti s obzirom na individualne potrebe maloletnika. Takođe, problem može predstavljati i neadekvatna saradnja između različitih državnih institucija koje tvore sistem maloletničkog pravosuđa. Ni u jednom momentu ne treba gubiti iz vida da su sve institucije ovde na zajedničkom zadatku. U literaturi se ističe da stručnjaci različitih profila, s obzirom na svoje obrazovanje i lični senzibilitet, mogu bitno drugačije gledati na ključna pitanja iz oblasti maloletničkog pravosuđa. Tako nije nelogično da sudije i tužioci ipak primat daju načelu legaliteta, generalnoj prevenciji i srazmernosti između težine krivičnog dela i sankcije, dok zaposleni u sistemu socijalne zaštite mogu bolje sagledavati individualne potrebe maloletnika i rizične faktore koji mogu uticati na celokupnu perspektivu maloletnika. Zato je važno da se ova dva podjednako bitna aspekta jedinstveno sagledaju, što je moguće samo kroz dijalog i što intenzivniju saradnju.

Potrebno je da se napredak i razvoj maloletnika prate i nakon primene vaspitnog naloga. Samo tako bi se omogućilo suštinsko procenjivanje efekata ove diverzionog mere, te bi se mogli otkloniti eventualno uočeni nedostaci i uvesti potrebne inovacije. I inače je postpenalna podrška za maloletne prestupnike posebno kritična tačka u našem sistemu. Bez naknadnog praćenja maloletnika ne može se sistematski pratiti recidivizam, niti se može saznati bilo šta o problemima sa kojima će se maloletnici susretati tokom sazrevanja i obrazovanja. Ponešto se može saznati o onim maloletnicima koji ponovo dođu u sukob sa zakonom, ukoliko sledeće krivično delo ne učine u zrelijim godinama kada više i nema obaveznog kontakta sa sistemom socijalne zaštite. Na kraju, treba imati u vidu da ranije spomenuti međunarodni dokumenti plediraju za primenu onih mera koje će omogućiti reintegraciju maloletnika u lokalnoj sredini u kojoj je i inače središte njegovih životnih aktivnosti i interesovanja. Sistem vaspitnih naloga onako kako je ustrojen u našoj zemlji zapravo ne predviđa neke konkretnije mere koje bi pomogle da maloletnik bude bolje prihvaćen u svom susedstvu, niti da se u toj sredini izgradi sistem podrške za njega. Drugim rečima, mi i dalje nemamo mehanizme koji bi omogućili aktivnije uključivanje građana u primenu vaspitnih naloga. Primena vaspitnih naloga nije osmišljena tako da maloletnik čini nešto pozitivno za svoju lokalnu zajednicu, pa da se time istovremeno menja i način na koji maloletnika doživljavaju ljudi iz najbližeg okruženja.

ZAKLJUČAK

Iako počev od 2011. godine postoji mogućnost primene vaspitnih naloga u Crnoj Gori, statističke podatke o primeni ovog oblika diverzionog postupanja nisu javno dostupni. Takođe, u stručnim članicima i izveštajima koji se bave pitanjem tretmana maloletnika ukrivičnim postupcima Crnoj Gori, nismo naišli ninakakav podatak obroju primene ovih divirzifikacionih mera. S tim vezi, postavlja se pitanje u kojoj meri se isti primenjuju u praksi sudova u Cernoj Gori. Svakako, činjenica

da se o ovoj temi nije pisalo u Crnoj Gori nas navodi na zaključak da se vaspitne nalozi ne primenjuju u velikom obimu, odnosno da ne privlače pažnju teoretičara i istraživača na prostoru Crne Gore. Ipak, bez obzira na zastupljenost ili nezastupljenost ovih mera u praksi postupanja prema maloletnicima mišljenja smo da je potrebno edukovanje stručne, ali i laičke javnosti, kako bi se popularisali ciljevi koji se žele postići primenom diverzionog koncepta postupanja. Insistiranje na pozitivnim efektima kao što su odsustvo stigmatizacije i kontinuirani nastavak obrazovnog procesa moglo bi doprineti boljem prihvatanju vaspitnih naloga.

Problemi u praksi su ukazali na potrebu čvršće saradnje između državnih institucija, na nužnost sadržajnijeg edukovanja o specifičnostima maloletničkog prestupništva, na potrebu da se procedure i organizacioni aspekti u vezi sa primenom vaspitnih naloga mnogo detaljnije opredele, te na nužnost ustanovljavanja pouzdanijeg sistema za evidentiranje. Sistem za vođenje evidencija je posebno bitan, iako se na prvi pogled čini da to nije tako. Evidentiranje preduzetih mera i efekata, a potom i njihovo evaluiranje, omogućavaju da se izbegne situacija u kojoj se besciljno tumara u mraku, bez saznanja o tome da li mere koje primenjujemo uopšte služe svojoj svrsi. Shodno navedenom možemo reći da ovakav sistem evidentiranja izdatih vaspitnih naloga nije uspostavljen u Crnoj Gori, odnosno nije uspostavljen na način da su ovi podaci učinjeni javno dostupnim u elektronski čitljivom formatu, a što je od višestrukog značaja kako za sprovođenje dublje analize primene ovih mera, tako i za organizovanje rasprave po pitanju eventualnih problema u primeni.

LITERATURA

1. Ansel, M. (1963). Društvena odbrana, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
2. Blagić, D. (2018). Alternativne mere i sankcije prema maloletnicima, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, broj 80, godina LVII, 310
3. Bugarski, D. T., (2015). Vaspitni nalozi kao diverzioni model postupanja i njihova primena u praksi Višeg javnog tužilaštva i Višeg suda u Novom Sadu, Zbornik radova pravnog fakulteta u Novom Sadu br. 1/2015, Pravni fakultet u Novom Sadu.
4. Carić, A. (2006). Provedba standard Ujedinjenih naroda za maloljetničko pravosuđe u hrvatskom maloljetničkom kaznenom zakonodavstvu, *Zbornik radova PF u Splitu*, god. 43, br. 1/2006, str. 4.
5. Cvjetko, B., Singer, M. (2011). *Kaznenopravna odgovornost mladeži u praksi i teoriji*, Zagreb, Organizator.
6. Đerić, I., Studen, R. (2006). Stereotipi u medijima i medijsko opismenjavanje mladih, Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, 2.
7. Đurđić, V. (2011). Diskreciono gonjenje maloletnih učinilaca krivičnih dela, Teme 2
8. Gavrić, A. (2012). Izricanje i primena vaspitnih naloga, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova sa druge godišnje konferencije Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima, 2012., str 165
9. Joksić, I. (2010). Specifičnosti diverzionih programa u SAD, Strani pravni život,
10. Jovašević, D. (2005). Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica sa uvodnim komentarom, Beograd.
11. Junger-Tas, J., Dunkel, F. (2009). *Reforming Juvenile Justice*, New York, Springer.
12. Kovačević, M. (2015). Diverzioni koncept postupanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela – opšta razmatranja i osvrt na Srbiju, *Pravni zapisi*, godina 6, broj 1, 2015. str. 120
13. Krivični zakonik Službeni list Republike Crne Gore, br. 70/2003; 13/2004; 47/2006; 40/2008 i 25/2010.
14. Lazin, Đ. (2008). Princip oportuniteta u pokretanju krivičnog postupka prema maloletnicima, Međunarodni naučni skup - Krivičnopravna pitanja maloletničke delikvencije, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd.
15. Mitrović, Lj. (2013). Vaspitne preporuke i njihova primjena u uporednom pravu, Godišnjak fakulteta pravnih nauka, Banja Luka.
16. Moffitt, T. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy, *Psychological Review*, 4.
17. Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I. (2008). Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji, Beograd.

18. Potter, R., Kakar, S. (2002). The Diversion Decision-making Process from Juvenile Court Practitioners' Perspective, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 1.
19. Radulović, Lj. (1999). *Kriminalna politika*, Beograd, Pravni fakultet.
20. Radulović, R., Vaspitni nalozi – alternativa sankcijama za maloletnike, str. 216, <http://www.ius.bg.ac.rs/Naucni/Razvoj%20pravnog%20sistema%202006/19%20-%20Projekat%202006-13.pdf>
21. Rojek, D., Erickson, M. (1982). Reforming the Juvenile Justice System: The Diversion of Status Offenders, *Law and Society Review*, 2.
22. Satarić, N., Obradović, D. (2011). *Analiza praksi primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Srbiji*, Beograd, Amity.
23. Simović, M. N., Jovašević, D., Mitrović, Lj. Simović, M. M. (2015). „Maloljetničko krivično pravo“, Međunarodno udruženje krivičnih radnika – AIS, Banja Luka.
24. Škulić, M. (2011). *Maloljetničko krivično pravo*, Beograd, Pravni fakultet.
25. Soković, S. (2011). Kriterijumi izbora vaspitne mere za maloletne prestupnike, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2/3.
26. Stanković, S., Arsić, N. (2011). Sociološko-pravni osvrt na neke probleme u reformi sistema socijalne zaštite, *Socijalna misao*, 3.
27. Stevanović, I., (2006). Nova zakonska rešenja o maloletnicima: Značaj alternative institucionalnom tretmanu, *Temida*, 1.
28. Stevanović, I., Milošević, N. (2006). Neophodne pretpostavke za primjenu Zakona o maloljetnim učioniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica“, *Zbornik radova Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi*, Beograd, str. 487-493.
29. Vasiljević, M., Čolović, V. (ur.), (2011). *Uvod u pravo Nemačke*, Beograd, Institut za uporedno pravo i Pravni fakultet.
30. Wilson, H., Robert, H. (2013). The Effect of Youth Diversion Programs on Recidivism, *A Meta-analytic Review*, *Criminal Justice and Behavior*, 40/5.
31. Winterdyk, J. (ed.), (2001). *Juvenile Justice Systems: International Perspectives second edition*, Toronto, Canadian Scholars' Press.
32. Zakoni o ratifikaciji Konvencije ujedinjenih nacija o pravima deteta (“Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90 i “Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 4/96 i 2/97).
33. Zakonom o postupanju prema maloletnicima u krivičnom postupku (“Sl. list Crne Gore“ br. 64 od 29. decembra 2011).

EDUCATIONAL ORDER AS AN ALTERNATIVE MEASURE FOR MINORS

Abstract: *When considering the various forms and phenomenological characteristics of juvenile delinquency, we must not lose sight of the fact that such delinquent behavior is a set of personal characteristics of the juvenile and the environment in which the juvenile grows up. In this regard, a special law was passed in Montenegro in 2011, which treats the issue of juveniles and their criminal responsibility with the utmost sensitivity. In that sense, the paper will emphasize the educational order as an alternative measure that can be imposed on a minor student according to the provisions of Montenegrin legislation with analyzes of the nature of these measures from the aspect of general and special crime prevention.*

Key words: *juvenile delinquency, educational measures, educational order, crime.*

СОЦИЈАЛНА АНАМНЕЗА У ФУНКЦИЈИ ПРОЦЈЕНЕ И ДИЈАГНОСТИКЕ МАЛОЉЕТНОГ ПРЕСТУПНИКА У КРИВИЧНО-ПРАВНОМ ПОСТУПКУ

мр сци Љубинка Лазих, дипл. сир.

Регионално удружење стручних радника социјалне дјелатности Добој, БиХ²⁷¹

Сажетак: Социјална анамнеза је значајна за одлуке у кривично-правном поступку према малољетним преступницима. Значајна је за што хуманији приступ малољетнику као дјетету а што је битан задатак органа старатељства. Процјена личности малољетника са социјалном дијагнозом, прогнозом и приједлогом мјера су основа садржаја социјалне анамнезе која се израђује на захтјев тужиоца или судије у поступку према дјецци и малољетницима у кривичном поступку. Предмет овог рада јесте управо социјална анамнеза која се доставља прије покретања кривичног поступка, тачније методологија њене израде. Циљ квалитативне анализе садржаја 100 извјештаја које је сачинило пет центара за социјални рад у Републици Српској, је био увидјети начин израде социјалне анамнезе у смислу методских поступака које радници користе. Значај ове анализе се може посматрати кроз закључак о значају социјалне анамнезе, о кориштењу метода социјалног рада у пракси. Закључци се односе на структуру извјештаја о малољетном преступнику, на шароликост методских поступака које радници користе, структури извјештаја, а затим и по профилима радника који га израђују.

Кључне ријечи: социјална анамнеза, малољетни преступник, кривично-правни поступак

УВОД

Дјеца у сукобу са законом, као и млађи пунољетници који су осумњичени или оптужени да су починили неко кривично дјело пролазе кроз кривично-правне процедуре и санкције које се усклађују са њиховим узрастом, психо-социјалним способностима и развојним околностима. Орган старатељства у томе има значајну и аутономну улогу која се огледа у процјени и дијагностици малољетника која правосудним органима даје информације како би ваљано сагледали све околности у којима је и због којих је неко дјело почињено, односно како би доносили одлуке сразмјерне околностима и тежини дјела као и пазећи на добробит и интересе малољетног дјетета починиоца кривичног дјела.

Социјално-анамнестичка процјена и дијагностика у малољетничком правосуђу – појмовна одређења

Кратко речено „социјална анамнеза је извјештај социјалног радника о проблему, исцрпна стручна обрада заснована на сакупљеним чињеницама и импресијама у фази проучавања“ (Dervišbegović, 2003., 170). Она је документ који социјални радник израђује и који се користи за рад с клијентом, основа за планирање и третман.

С обзиром да је циљ социјалне анамнезе цјеловито сагледавање клијента, његове ситуације, проблема, потреба, могућности, снага те с обзиром на крајњи циљ рада као изналагање и рјешавање проблемске ситуације, односно помоћ клијенту, тако се и приступа истраживању, прикупљању потребних информација, те изради социо-анамнестичког

²⁷¹ l.ljub@yahoo.com

извјештаја. Тако је и јасан садржај социјалне анамнезе који се наравно прилагођава разлогу израде, ситуационим и другим контекстуалним околностима клијента. Након основних генералија, односно објективних података о личности (датум и мјесто рођења, адреса), података о породици, у социјалној анамнези се наводе подаци о здравственом стању, материјалном стању (извори и висина прихода), стамбеном стању, те слиједи подаци о личности на коју се извјештај односи (историја живота клијента, околности у којима живи, навике и сл) и подаци о проблему како га клијент представља. Прикупљање ових података и њихово навођење добија смисао у анализи, односно синтези тих чињеница, а синтеза обухвата: „а) одређивање проблема (социјална дијагноза), б) оцјену клијента и околине (евалуацију клијента и околине), ц) мишљење како се проблем може ријешити (прогнозу)“ (Dervišbegović, 2003: 164). То су елементи које социјална анамнеза као извјештај који се прави и шаље другим органима, установама, сарадницима, треба да садржи, без обавезе оваквих подналова.

Социјална анамнеза је документ који садржи скуп података о кориснику и разлогу контакта с њим уз навођење релевантних података о кориснику, породици, прошлости, те садржи и налазе и мишљења других служби као и мишљења, потенцијале као и приједлоге за савладавање тешкоће (Urbanc, 2006: 112). Анамнеза се прави, саставља, пише, у односу на разлог писања, односно циљ као што су смјештај корисника у установу, материјално обезбјеђење, на захтјев суда, др. Тако се приступа и прикупљању података па се у њу уноси и начин на који се дошло до података, као што су нпр. интервју са корисником, кућна посјета, разговор са породицом, с наставницима у школи, увид у документацију установе. Урбанц, у циљу провођења процеса планираних промјена, објашњава поступак опширнијег прикупљања података који се уатим систематски обједињују у социо-анамнестичком извјештају. Подаци се прикупљају у сваком сусрету са клијентом и који се тиче њега. Примарни извор података је клијент, а анамнезу чине сљедећи подаци: лични подаци о кориснику и члановима његове уже породице, подаци о образовном статусу корисника и чланова породице, подаци о запослености, материјално стање и потребе, подаци о здравственом стању, подаци о дјетињству и школовању, становање и социо-културно окружење, интереси и склоности корисника, социјална процјена, мишљење, приједлози. (Urbanc, 2006).

Процјена је активност анализе прикупљеног садржаја, личности, ситуације, а у односу на малолетне преступнике, може се рећи, процјена подразумјева „интердисциплинарни/трандисциплинарни тимску дјелатност упознавања, разумјевања и тумачења ризика и потреба те јакости и снага дјеце и младих с проблемима у понашању и њихова окружења на свим животним подручјима ради доношења утемељене одлуке о даљњим интервенцијама“ (Koller Trbović, Mirosavljević, Jeđun Borić, 2017: 10). Процјена се односи на „сагледавање проблема и потреба корисника у сложенем контексту социјалне, физичке, психолошке и економске ситуације појединца, породице и уже социјалне средине“ (Жегарац, Цамоња Игњатовић, 2011: 3). Односи се уствари на опсервацију као процјену бихејвиоралних, социјалних и емоционалних проблема дјеце са сметњама у понашању и на дијагностику као интердисциплинарно и/или тимско сагледавање „како би се и сама особа, а и њена средина што комплексније и потпуније обухватиле, разумјеле и упознале“ (Pleh., Suljagić, Suljagić, 2020: 49). За дијагностику је, дакле, битно разматрање особе, средине, потреба, ризика, снага, а то захтјева процјену уз мултиметодски приступ и употребу метода и инструмената које ће омогућити холистички приступ као и извођење закључака и пружање услуга и мјера (Жегарац, Цамоња Игњатовић, 2010). Активности процјене и планирања су најзначајнији поступци који воде ка коначници социоанамнестичког извјештаја, односно приједлозима за рад и поступање.

У литератури се налазе закључци да стручни радници у центрима за социјални рад у процјени клијената риједко користе мјерне инструменте, а чешће квантитативне методе и технике за процјену и дијагностику, као и да психолози користе један број тестова, упитника и скала док стручњаци других професија немају довољно знања о корисним инструментима, а с друге стране, радници у социјалној заштити, су више усмјерени на контекстуални аспект и користе натуралистичке технике као што су интервју и опсервација. (Жегарац, Цамоња Игњатовић, 2010). Опсервација је елемент сваког разговора, сваког сусрета и контакта. Врши се приликом интервјуисања, кућне посјете односно социјалног извида, а односи се на то да се прати „невербално понашање које може бити конгруентно или несагласно са вербалним исказима“, а професионална опсервација захтјева план посматрања одређених показатеља

понашања, различите ситуације, вријеме, избор техника, оцјењивање и правила закључивања, те стручност и обученост процјењивача (Цамоња, 2015). С друге стране интервју је више усмјерен на вербални садржај. Обједињавање података прикупљених опсервацијом уз интервју, кућну посјету и слично, те интегрисање налаза стручњака разних профила долази се до извођења закључака, давања прикладних приједлога. Тимски приступ и закључак може бити добар интегративни начин који даје вишедимензионални поглед па се за заједничко тимско мишљење може рећи да је својеврстан „мозаик у коме налаз савког члана попуњава слику у цјелини“ (Dervišbegović, 2003: 133). Опсервација и дијагностика малољетних преступника којима је изречена васпитна мјера упућивања у васпитно поправни дом се врши у пријемном одјељењу и спроводи је тим стручњака: социјални радник, психолог, педагог и криминолог (Масановић, 2014). Зато је веома важно да је стручни тим компетентан и да свако са свога аспекта даје што прецизнију процјену стања како би се и програм поступања према малољетним преступницима спроводио што ефикасније (Масановић, Дukić, 2018).

Када говоримо о малољетним преступницима мора се рећи да је законски одређено шта оквирно садржи социјална анамнеза, односно које податке треба да има. Најприје се треба рећи да треба да има опис понашања који одговара одређењу малољетничког преступништва. Према Закону о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку Републике Српске (Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку [ЗОМ], 2010, 2013) малољетни преступник се дефинише као починилац кривичног дјела за које се изричу одговарајуће санкције или мјере. Кривичноправни поступак према малољетном преступнику подразумјева активну улогу тужилаштва и суда, а потом посебу улогу има орган старатељства. Након што тужилаштво заприми пријаву против малољетног почиоца кривичног дјела започиње процес који се састоји од разматрања пријаве и њеног одбацивања или изрицања васпитних препорука или пак покретања припремног кривичног поступка пред судијом за малољетнике. У оба случаја се од органа старатељства тужилац, односно овлашћен лице суда је дужно да тражи податке о малољетнику од органа старатељства (члан 87., став 1. и став 2., ЗОМ, 2010, 2013). Према појмовном одређењу у Закону о заштити и поступању према дједи и малољетницима у кривичном поступку члан 12 став 1., тачка j) јасно се дефинише социјална анамнеза као „налаз и мишљење које социјални радник доставља на захтјев тужиоца или судије и она садржи податке о идентитету и личности малољетника, разлоге због којих је дошло до прикупљања података, анализу прикупљених података, податке о породици, социјалну дијагнозу и прогнозу, као и приједлог мјера које треба предузети“. У сваком дијелу кривичног поступка пред судским органима се налази обавеза одлучивања сразмјерно личним особинама малољетника, социјалним и породичним приликама у којима живи те тежини и околностима почињеног дјела, а битно је имати на уму и заштиту приватности малољетника и опортунистички приступ ради процјене цјелисходности вођења поступка. На основу свих података које добије тужилац, односно судија за малољетнике разматра случај и околности те води поступак, обуставља, односно одлучује. Због тога је социјална анамнеза значајан документ. Избор мјере коју тужилац, односно судија бира усклађује се са интересима малољетника односно у складу са карактеристикама личности и поремећаја понашања, побудама из којих је починио дјело, као и приликама у којима живи (ЗОМ, 2010, 2013).

С обзиром и на законске захтјеве садржаја извјештаја органа старатељства може се видјети да се очекује широка процјена и дијагностика кроз мултидимензионалан поступак а који интегративно обухвата активности више различитих стручњака: социјалних радника, психолога, социјалних педагога, а по потреби и других стручњака. Тим је оно што је свакако пожељно како би се сви аспекти личности процјенили. Сврха писања анамнезе, односно анамнестичког извјештаја је, може се рећи, „увид у психосоцијални развој корисника и прилике кроз које је пролазио, те садашње његово стање (у чему је потешкоћа, њена повезаност и контекст с другим догађајима, због чега је потребна сурадња са социјалном службом, што даље учинити, могући развој проблема...)“ (Urbanc, 2006: 117).

Улога социјалног радника је веома важна и у процесу ресоцијализације малољетних преступника, па је зато и сама социјална анамнеза важан сегмент креирања и спровођења преваспитног третмана. Одлазак социјалног радника у породично окружење малољетника, у установама у којима је то могуће, примјер је добре праксе. Уколико то није могуће, из било којих разлога, онда се може препоручити члановима породице да приликом обављања посјете

малољетнику одвоје вријеме и за разговор са социјалним радником. Објективна и стварна слика породице и породичног окружења се најбоље постиже управо теренском посјетом социјалног радника (Масановић, 2021).

Циљ и предмет истраживања.

Полазећи од чињенице значаја опсервације и дијагностике малољетних преступника приликом израде извјештаја прије покретања кривичног поступка према малољетним преступницима, циљ овог прилиминарног квалитативног истраживања јесте утврдити структуру садржаја и начин сачињавања социо-анамнестичког извјештаја.

Предмет истраживања

Предмет овог рада јесте дескриптивна анализа везана за облик и структуру социо-анамнестичког извјештаја, методологију кориштену приликом процјене и дијагностике малољетног преступника, те утврђивање образовног профила радника који извјештај израђује.

Методолошки оквир истраживања

Истраживање је проведено прикупљањем података 2020. године обухвативши период задњих 10 година. Методом случајног узорка у анализи је учествовало пет центара за социјални рад у Републици Српској у којима су стручни радници случајним избором идентификовали извјештаје који су предмет анализе. Проведено је независно самостално истраживање, уз усмено допуштење установа које су на упит аутора анализе доставиле документацију, те је тако, уз уважавање етичке обавезе поштовања идентитета корисника и специфичне карактеристике случаја, урађена двомјесечна анализа (април, мај 2021. година). Ово прелиминарно истраживање је обухватило анализу 100 социо-анамнестичких извјештаја урађених у центрима за социјални рад у предметима малољетничког преступништва а на захтјев правосудних институција. Анализа је обухватила преглед структуре документа извјештаја, методолошки начин опсервације односно приказ изабраних методе опсервације и дијагностификовања, као и идентификовање образовног профила радника који су учествовали у изради извјештаја. Кориштењем сервеј методе анализе документације и аналитичко-дедуктивне методе проучаван је садржај прикупљене документације уз креирање чек листи идентификованих података те потом анализом и извођењем закључака о уоченом.

Популација и узорак

Циљана популација обухваћена овим истраживањем јесу извјештаји стручних радника у пет центара за социјални рад у Републици Српској: Дервента, Бијељина, Бања Лука, Брод и Прњавор, а узорак су извјештаји о малољетним преступницима који су израђени на захтјев судских институција, односно у случајевима који се за малољетнике воде пред судом због извршеног кривичног дјела.

Резултати и дискусија

Анализом 100 извјештаја које су сачињавали центри за социјални рад на захтјев тужиоца или судије утврђен је диверзитет у форми акта који се сачињава и шаље, у примјењеним методама и техникама које се користе за процјену и дијагностику малољетног преступника, односно за израду социо-анамнестичког извјештаја, а уочено је и да извјештај сачињавају стручњаци различитих занимања.

С обзиром на изглед извјештаја који се сачињава на захтјев правосудног органа, односно гледајући његову структуру уочено је следеће:

- 15 докумената сачињено је у форми појединачног налаза стручњака социјалног радника и носи назив: *Социјална анамнеза, Извјештај социјалног радника;*
- 15 докумената сачињено је форми писмена са насловом: *Обавјештење;*

- 17 докумената је сачињено у форми писмена са називом Предмет: *Достава података за мљ. Н.Н.* уз посебан наслов: *Социоанемнестички подаци за Н.Н. и поднаслов Извјештај стручног радника;*
- 20 докумената је у форми писмена са називом *Достава тражених података;*
- 23 документа су сачињена у форми акта са називом: *Извјештај стручног радника, социјална анамнеза.*

Наведени документи, као што се и различито називају, имају и шаролику структуру. Тако документи под називом *Социјална анамнеза, Извјештај социјалног радника* су сачињени од стране социјалног радника и имају структуру са сљедећим понасловима: 1. Подаци за идентификацију, 2. Разлог испитивања и/или писања извјештаја, 3. Примјењене технике и методе, 4. Подаци о породици и домаћинству, 5. Стамбене прилике породице, 6. Материјално стање породице, 7. Структура породице и односи у породици, 8. Здравствено стање породице, 9. Подаци о лицу, 10. Подаци о проблему, 11. Приједлог и мишљење. Сличну структуру имају и документи под називом *Достава тражених података* с разликом у бројчаним ознакама наслова тако да главних наслова има седам и седми се назива *Мишљење и закључак* са поднасловом *Приједлог мјера и план третмана.*

Документе под називом *Извјештај стручног радника, социјална анамнеза* такође је сачинио социјални радника, а чине га сљедећи поднаслови: Основни подаци о лицу; Остали чланови породице и заједничког домаћинства; Стамбене прилике породице; Материјално стање породице; Структура породице и односи; Опсервација млдб. током испитивања; Рани психомоторни развој; Школски статус; Слободно вријеме; Однос према учињеном кривичном дјелу; Мишљење са приједлогом васпитне мјере. Овакву структуру са овим поднасловима има и 7 докумената сачињених у форми дописа са називом *Достава података за мљ. Н.Н.* уз посебан наслов: *Социоанемнестички подаци за Н.Н.* и поднаслов *Извјештај стручног радника,* док осталих 10 докумената са овим називом има и додат поднаслов *Психолошка процјена.*

Документи сачињени у форми преписке између установа, односно писмена са насловом *Обавјештење* нема поднасловима раздвојен садржај, односно садржај чине подаци о малољетном лицу и члановима породице као што су генералије о датуму рођења, адреса, ниво образовања, а потом се наводе социјалне вјештине и хоби малољетника, здравствено стање малољетника, опис конфликтног догађаја, а затим је наведена примјењена техника за израду, те мишљење са приједлогом мјере.

Горње документе, у наведеним формама, су израђивали, односно потписивали радници који су га израђивали, а Табела 1. показује образовни профил, односно занимање стручњака који су правили извјештај који је потом слат на тражење правосудних органа прије вођења кривичног поступка.

Табела 1. Занимање стручњака који су сачињавали социо-анемнестички извјештај

Занимање	Начин израде извјештаја				Укупно	
	Индивидуално		Тимски		N	%
	N	%	N	%		
Социјални радник	40	50	20	33,3	60	60
Социјални педагог	20	25	0	0	20	20
Психолог	15	19	20	33,3	35	35
Правник	5	6	20	33,3	25	25
Укупно	80	100	60	100	100	100

Из овог приказа у Табели 1. се види да највећи број извјештаја сачињен индивидуално и то да их је сачинио социјални радник, а да потом слиједе социјални педагози и психолози, а да је нешто извјештаја, конкретно 5, сачинио, односно потписао правник. За значајан број извјештаја, тачније њих 20., је наведено да их је сачинио тим стручњака а увидом у документе за исто се види да тим чине социјални радник, психолог и правник. Ово указује на закључак да извјештај који тужилац тражи сачињавају стручњаци различитих профила који прикупљају и

анализирају податке о малољетнику, односно малољетника. Тимско интегрисано закључивање се такође користи за обједињавање слике о проблему и јаснији приказ и изношење мишљења и приједлога, а да стручњаци користе и разноврсне методе и технике, односно инструменте који прозилазе из себи својствене научне припадности показује сљедећи табеларни приказ. Табела 2. показује технике и методе које су радници у центрима за социјални рад користили за израду социо-анамнестичког извјештаја који су слали на тражење правосудних органа.

Табела 2. Процјена и дијагностика – примјене технике, методе

Техника, метод	Н	%
Интервју	100	26
Опсервација	42	11
Кућна посјета	70	18
Психолошка опсервација личности	39	10
Увид у евиденцију Центра	56	15
Документација других установа	38	10
Тимска обрада	36	10
Укупно	381	100

Табела 2. показује да је интервју инструмент који се у 26% случајева користи у изради социо-анамнестичког извјештаја о малољетном преступнику. Кућна посјета је такође врло чест начин прикупљања података. Опсервација је у анализираним документима наведена 42 пута, иако се може рећи да се и она користи готово увијек јер је она садржана и у интервјуу и приликом кућне посјете. Карактеристично је што је честа психолошка процјена личности, а разлог се моће тражити у законским захтјевима когнитивне и менталне процјене личности малољетника. Чињеница да је у узорку од 100 примјера извјештаја, као метод рада вршено тимско посматрање и закључивање 39 пута (10%) што указује на уважавање тима као методе, односно приступа у раду центара за социјални рад. Кориштење евиденција центра за социјални рад је такође присутно што може указивати на чињеницу да је овдје ријеч о малољетнику који је већ претходно испољио неприхватљиво социјално понашање у школи, заједници или слично., аи исто није било судски процесуирано. Табела такође показује и да постоји сарадња центра за социјални рад са другим установама а у документацији су ту наведене школа, полиција, здравствене установе.

Из горе наведеног се овог види да су у пракси центара за социјални рад присутни различити приступи изради социо-анамнестичког извјештаја који тражи правосуђе, а да се разноликост огледа како у изгледу тако и у занимању стручњака који га израђује, Иако Закон о заштити и поступању према малољетним починиоцима кривичних дјела (ЗОМ, 2010, 2013) наводи назив „Социјална анамнеза“ може се видјети из анализе да се у центрима сачињавају акти са различитим називима. Иако су назив, облик и структура извјештаја различити, садржај им је донекле симиларан, а види се да се центри воде стручим и упуством из Закона везано за то шта социјална анамнеза треба да садржи, односно шта процјена малољетника треба да обухвати. Неки извјештаји имају више података везано за психолошку процјену личности, а неким недостају контакти са другим значајним установама које су дио социјалног контекста малољетника (школа, комшилук, слободно вријеме), а мора се рећи да социјална анамнеза је формом шири акт који обухвата и те податке па се намеће извод о њеној свеобухватности и значају те приједлог за кориштење у процјени малољетника. Такође се види и мултидисциплинарни приступ и бављење проблемом преступништва малољетника кроз тимски приступ процјени и те закључивање, као и бављење преступнишвом малољетника у оквиру свих струка које су присутне у центрима за социјални рад.

Закључак

С обзиром да Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку ([ЗОМ], 2010, 2013) назначавача да је „тужилац дужан“ да од органа старатељства тражи социо-анамнестичке податке о малољетном преступнику, види се да је процјена малољетника битан

дио судског поступка према малољетнику. То указује на значај социјалне анамнезе као доказног средства, као документа чији садржај ће тужилац, односно судија за малољетнике пажљиво прочитати, анализирати и те податке узети у обзир при одлучивању о поступању према малољетнику. С обзиром на експлоративни карактер горњег истраживања закључено је да је стручна процјена личности, животних околности и дијагностичко мишљење и приједлог мјера присутна у пракси центара за социјални рад. Оно што се можемо упитати јесте какав утицај на суд има извјештај сачињен индивидуално од стране социјалног радника или сачињен тимски, односно сачињен од стране другог занимања а узевши у обзир и различите технике и инструменте које различите струке користе као и разлике у садржинској ширини извјештаја и приступа у процјени личности малољетника. Да ли би биле корисне конкретније упуте, чак у законски обавезујућој форми, о начину процјене, дијагностике и садржају социо-анамнестичког извјештаја који се доставља правосуђу? Свакако би довеле до униформности у раду центара за социјалног рада, а тиме и уједначавању приступа како у центрима тако и судовима. Остаје битно да се још једном нагласи значај социјалне анамнезе као документа у пракси социјалног рада а којем је и правосуђе придало посебан значај.

ЛИТЕРАТУРА

1. Dervišbegović, M. (2003). *Socijalni rad, teorija i praksa*, Sarajevo: Zoneks eks libris.
2. Koller-Trbović, N., Miroslavljević, A., Jeđud Borić, I. (2017). *Procjena potreba djece i mladih s problemima u ponašanju –konceptualne i metodičke odrednice*. Hrvatska: Ured Unicefa.
3. Pleh, V., Suljagić, S, Suljagić, A. (2020). *Opservacija i dijagnostika ličnosti maloletnih prestupnika u krivičnom zakonodavstvu i praksi Bosne i Hercegovine*, Banja Luka: Centar modernih znanja.
4. Urbanc, K. (2006). *Izazovi socijalnog rada s pojedincem*, Zagreb: Alinea.
5. Macanović, N. (2014). *Kriminogena inficiranost učenika*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
6. Macanović, N., Dukić, G. (2018). *Kompetencije vaspitača u penalnim ustanovama*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
7. Macanović, N. (2021). *Resocijalizacija maloljetnih prestupnika*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
7. Жегарац, Н., Цамоња Игњатовић, Т. (2010). *Инструменти процене у социјалној заштити*, Београд: Центар за примењену психологију
8. Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку [ЗОМ], Службени гласник Републике Српске бр: 13/10, 61/13.

SOCIAL WORK ASSESMENT REPORT IN THE FUNCTION OF ASSESSMENT AND DIAGNOSIS JUVENILE OFENDR IN THE CRIMINAL LEGAL PROCEEDINGS

Summary

Social work asesment report has a significant impact on decisions in criminal proceedings against juvenile offenders. The assessment of the personality of a juvenile with a social diagnosis, prognosis and proposal of measures is the basis of the contents of the social anamnesis which is made at the request of the prosecutor or judge in proceedings against children and juveniles in criminal proceedings. The subject of this paper is therefore the social history, more precisely the methodology of its preparation. The aim of the qualitative analysis of the content of 100 reports made by five centers for social work in the Republic of Srpska, was to see the way of making a social work assesment report in terms of methodological procedures that workers use. The significance of this analysis can be observed through the conclusion about the significance of social anamnesis, about the use of social work methods in practice. The conclusions refer to the structure of the report on the juvenile offender, the variety of methodological procedures used by the workers, the structure of the report, and then by the profiles of the workers who prepare it.

Keywords: social anamnesis, juvenile offender, criminal procedure

DJECA POTENCIJALNE ŽRTVE TRGOVINE LJUDIMA - PREPOZNAVANJE I IDENTIFIKACIJA

MA Samira Hunčak²⁷²
Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine
hunceck70@gmail.com

Apstrakt: *Trgovina ne pogađa samo pojedinca koji je objekat vršenja krivičnog djela, nego ima i negativne učinke na socijalne i ekonomske aspekte savremenog društva, u čemu su saglasni i brojni autori koji opisuju ovu pojavu. Ona danas podrazumijeva nekoliko kažnjivih radnji izvršenja, od kojih su najvažnije: regrutiranje, transport, transfer, sakrivanje ili prihvatanje osoba, koristeći silu, otmicu, prevaru i lukavstvo, primudu, zloupotrebu sile, dajući ili primajući novac ili neku drugu korist da bi uspjeli upravljati drugom osobom u cilju eksploatacije.*

U proteklom periodu većina aktivnosti usmjerenih na istraživanje krivičnih djela trgovine ljudima bila je usmjerena na slučajeve seksualne eksploatacije. Trenutno je neophodno pojačati aktivnosti na istraživanju i procesiranju krivičnih djela trgovine ljudima u svrhu prisilnog rada, organiziranog prisilnog prosjačenja, ugovorenih brakova kao i krivičnih djela koja mogu pogodovati trgovini ljudima. U novijem regionalnom pristupu, Konvencijom Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima (Konvencija Vijeća Evrope) proširuje se zaštita iz Protokola iz Palerma, tako da obuhvata unutarnju trgovinu ljudima. Međunarodnim standardima jasno se propisuje da je trgovina ljudima kršenje međunarodnih normi, te obavezuju države članice da poduzimaju učinkovite mjere krivičnog gonjenja počnilaca, mjere zaštite žrtve i preventivne mjere²⁷³.

Najčešće okolnosti u kojim se djeca regrutiraju radi trgovine ljudima mogu biti sljedeći: socijalno i ekonomski ugrožena porodica; porodice je iz ruralne sredine koja se oslanja na finansijsku pomoć djece koja stasaju za rad; u pitanju su djeca bez roditeljskog staranja, djeca razvedenih roditelja ili djeca koja su usljed ratnih događanja ostala bez jednog ili oba roditelja; djeca su smještena u institucijama; dolaze iz porodice gdje su roditelji na radu u inostranstvu; dolaze iz porodice sa djecom ometenom u psihičkom i fizičkom razvoju; dolaze iz porodice gdje su roditelji zavisnici; dolaze iz porodice bez prijavljenog boravišta (prebivališta).

U slučaju otkrivanja ovih slučajeva, od ključnog je značaja žrtvi osigurati smještaj, sigurnost i podršku, raditi sa žrtvom u smislu odgovarajućih terapija i priprema za nastavak postupka i reintegraciji u normalne društvene tokove.

Ključne riječi: *djeca, seksualno iskorištavanje, zaštita, asistencija, identifikacija, referalni mehanizam.*

UVOD

Trgovina ljudima ne pogađa samo pojedinca koji je objekat vršenja krivičnog djela, nego ima i negativne učinke na socijalne i ekonomske aspekte savremenog društva, u čemu su saglasni i brojni autori koji opisuju ovu pojavu. Ona danas podrazumijeva nekoliko kažnjivih radnji izvršenja, od kojih su najvažnije: regrutiranje, transport, transfer, sakrivanje ili prihvatanje osoba, koristeći silu, otmicu,

²⁷² Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, student III ciklusa studija

²⁷³ Asistencija žrtvama trgovine ljudima kroz prizmu državnog referalnog mehanizma u Bosni i Hercegovini, Hunčak, S, 2017

prevaru i lukavstvo, prinudu, zloupotrebu sile, dajući ili primajući novac ili neku drugu korist da bi uspjeli upravljati drugom osobom u cilju eksploatacije.

U proteklom periodu većina aktivnosti usmjerenih na istraživanje krivičnih djela trgovine ljudima bila je usmjerena na slučajeve seksualne eksploatacije. Trenutno je neophodno pojačati aktivnosti na istraživanju i procesiranju krivičnih djela trgovine ljudima u svrhu prisilnog rada, organiziranog prisilnog prosjačenja, ugovorenih brakova kao i krivičnih djela koja mogu pogodovati trgovini ljudima ili se mogu direktno ili indirektno povezati sa trgovinom ljudima poput dječije pornografije i pedofilije, itd. Međutim, ono što se ne smije izgubiti iz vida je da se radi o složenom krivičnom djelu, za čije otkrivanje, razjašnjavanje i dokazivanje je potrebno uključiti sve domaće i međunarodne mehanizme zaštite. Međunarodni problem, kakva je trgovina ljudima, traži i međunarodno reagiranje. Upravo ova činjenica nas upućuje na definiciju koja će nam pojasniti biće složenog krivičnog djela trgovine ljudima i na osnovu koje bi trebali izgrađivati zaštitne mehanizme na nivou pojedinih država. Naime, Protokolom o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno žena i djece (Protokol iz Palerma), uz Konvenciju UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala (UNCTOC) iz 2003. godine, propisuje se, složena definicija trgovine ljudima. Ova definicija, data u Protokolu iz Palerma, vrlo je detaljna i višeslojna, kako bi obuhvatila promjenljivu prirodu trgovine, s obzirom na profil žrtava i modus operandi počinioca. U novijem regionalnom pristupu, Konvencijom Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima (Konvencija Vijeća Evrope) proširuje se zaštita iz Protokola iz Palerma, tako da obuhvata unutarnju trgovinu ljudima. Međunarodnim standardima jasno se propisuje da je trgovina ljudima kršenje međunarodnih normi, te obavezuju države članice da poduzimaju učinkovite mjere krivičnog gonjenja počinitelja, mjere zaštite žrtve i preventivne mjere²⁷⁴.

Trgovina ljudima – prepoznavanje i indikatori

Prema odredbama Protokola, "trgovina ljudima" predstavlja i propisana je kao kršenje međunarodnog prava, a njeni konstitutivni elementi propisani su u relevantnim međunarodnim instrumentima. Prva sveobuhvatna definicija data u Protokolu iz Palerma navodi da: "trgovina ljudima" znači vrbovanje, prijevoz, premještanje, skrivanje ili prihvatanje osoba putem prijetnje ili upotrebe sile ili drugih oblika prisile, otmice, prijevare, obmane ili zloupotrebe, zloupotrebe vlasti ili položaja ugroženosti ili davanja ili primanja novčane naknade ili drugih povlastica, kako bi se postigao pristanak osobe, koja ima kontrolu nad drugom osobom u svrhu iskorištavanja²⁷⁵.

Važno je napomenuti da eksploatacija obuhvata, u najmanju ruku, iskorištavanje prostituiranja drugih ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili prakse slične ropstvu, ropški položaj ili uklanjanje organa. Vrlo značajna stavka ove definicije je i činjenica pozivanja na odredbe Konvencije o pravima djeteta prema kojoj je "dijete" bilo koja osoba mlađa od osamnaest godina.

Generalizacijom na osnovu analize velikog broja istraživanja, mogli bismo zaključiti da su najčešće okolnosti zbog kojih neka osoba postaje žrtva trgovine ljudima otprilike svedene na fenomene kao što su: socijalna isključenost- siromaštvo; nasilje u porodici; nizak stepen obrazovanja ili isključenost iz obrazovnog sistema; zdravstveno stanje (mentalno nedovoljno razvijene osobe, duševno oboljenje, osobe sa fizičkim nedostacima i sl.); odgojna zapuštenost i zanemarenost; bolesti zavisnosti (psihoaktivne supstance i alkohol); uslovi rada; narušeni porodični odnosi i drugi razlozi mogu neku osobu dovesti u povećan rizik od vrbovanja kao što su spol, rasa, dob, etnička pripadnost. Djecu, kao posebno ranjivu kategoriju, mnogo lakše je vrbovati da postanu žrtve trgovine ljudima²⁷⁶.

²⁷⁴ Asistencija žrtvama trgovine ljudima kroz prizmu državnog referalnog mehanizma u Bosni i Hercegovini, Hunčec, S, 2017.

²⁷⁵ Rizvo, S., Hunčec, S., Muratbegović, E. (2018). Smjernice o postupanju regionalnih monitoring timova za borbu protiv trgovine ljudima u BiH, Sarajevo, Ministarstvo sigurnosti BiH.

²⁷⁶ Ibidem.

Najčešće okolnosti u kojim se djeca regrutiraju radi trgovine ljudima mogu biti sljedeći: socijalno i ekonomski ugrožena porodica; porodice je iz ruralne sredine koja se oslanja na finansijsku pomoć djece koja stasaju za rad; u pitanju su djeca bez roditeljskog staranja, djeca razvedenih roditelja ili djeca koja su usljed ratnih događanja ostala bez jednog ili oba roditelja; djeca su smještena u institucijama; dolaze iz porodice gdje su roditelji na radu u inostranstvu; dolaze iz porodice sa djecom ometenom u psihičkom i fizičkom razvoju; dolaze iz porodice gdje su roditelji zavisnici; dolaze iz porodice bez prijavljenog boravišta (prebivališta), npr. romske i raseljene porodice; djeca iz porodica koje dozvoljavaju kasne izlaske i slične situacije nedovoljnog roditeljskog nadzora²⁷⁷.

Indikator predstavlja jedan od nekoliko razloga za vjerovanje da neka osoba može biti potencijalna žrtva trgovine ljudima. Indikatori su pokazatelji kojima se mogu tumačiti posmatranja, činjenice, izjave i druge informacije koje se odnose na osobu za koju se sumnja da je žrtva. Ipak, svi indikatori, koje navodimo u nastavku, nisu prisutni u svim situacijama koje uključuju trgovinu ljudima. Prisustvo ili odsustvo pojedinačnih indikatora ili više njih, ne može niti dokazati niti opovrgnuti postojanje slučaja trgovine jednom osobom. Da bi se to uradilo neophodno je napraviti integralnu procjenu cjelokupne životne situacije osobe za koju sumnjamo da je žrtva trgovine ljudima. Osoba kod koje prepoznajemo nekoliko indikatora ne mora biti u situaciji da je predmet trgovine. Na primjer, kod tražioca azila može se prepoznati više indikatora, a da se ne nalaze u situaciji da su žrtve trgovine ljudima.

Opći indikatori koji ukazuju na problem “trgovine ljudima” najčešće su: povrede koje izgledaju kao da su rezultat fizičkog napada, povrede ili poremećaje tipične za određene poslove ili mjere kontrole ili povrede za koje izgleda da su rezultat primjene mjera kontrole, postoje znakovi zanemarivanja i zlostavljanja djeteta; postojanje znakova da su izloženi nadzoru kretanja (ne smiju otići sa određenog mjesta bez pitanja, prisustvo odraslih osoba u blizini koje ih nadziru i sl.); pravna nevidljivost – nisu upisani u matične knjige rođenih; isključenost iz školskog sistema ili neredovno pohađanje nastave; stalna promjena iskaza; izražavaju negodovanje povodom rada koji obavljaju; navedeni da vjeruju da rade svojom voljom; izloženi su nasilju ili prijetnji nasiljem nad njima, članovima njihovih porodica ili voljenim osobama; pokazuju nepovjerenje prema vlastima; lažno se predstavljaju; strahuju od otkrivanja svog imigracionog statusa; nemaju pri sebi pasoš, ili druge putne ili lične isprave; pronađeni su na lokaciji ili u vezi sa lokacijom koja se najvjerovatnije koristi za eksploataciju ljudi ili dolaze iz mjesta koje je poznato kao mjesto porijekla kod trgovine ljudima; ne poznaju lokalni jezik; ne znaju adresu stanovanja ili posla; dozvoljavaju drugima da govore u njihovo ime kada im se neko obrati direktno; primaju malu ili nikakvu naknadu za rad, ili nemaju pristup svojoj zaradi; rade izuzetno veliki broj sati tokom dugog perioda, nemaju slobodne dane; žive u oskudnim ili nestandardnim uslovima; nemaju pristup medicinskoj njezi i socijalnoj zaštiti; imaju ograničene ili nikakve socijalne interakcije i kontakte ili nemaju pristup roditeljima ili starateljima, svojoj porodici ili drugim ljudima iz svog neposrednog okruženja; nalaze se u stanju zavisnosti od trećih osoba; prisustvo odraslih osoba koji nisu članovi porodice; u kontaktu su sa osobama iz kriminalnog miljea; snalažljivost djeteta koja nije u skladu sa njegovim uzrastom; postupaju kao da su dobili instrukcije od nekog; pokazivanje specifičnih reakcija na traumatska iskustva; život u vanbračnoj zajednici ili prisilnom braku; nemaju prijatelja svog uzrasta izvan mjesta gdje rade; izgledaju preplašeno i ponašaju se na način koji nije u skladu sa tipičnim ponašanjem djece svog uzrasta, pokazuju strah ili anksioznost; putuju bez odraslih lica u pratnji; putuju u grupama, sa licima koji im nisu roditelji ili staratelji; često mijenjaju mjesto boravka; strani državljanin bez riješenog statusa; eksploatacija je organiziranog karaktera (u smislu transporta do mjesta eksploatacije, postojanja organizatora, poslovođe i sl.); provode na ulici veći dio dana, na prometnim lokacijama, bez nadzora roditelja ili staratelja; odjevenost neprimjerena uzrastu ili godišnjem dobu; djeca zatečena kasno noću bez pratnje odraslih na prometnim mjestima; uočljiv poremećaj ponašanja ili pokazivanje znakova zavisnosti o opojnim drogama ili alkoholu; posjeduju mobilni telefon sa kojeg obavljaju česte i kratke razgovore, nagla promjena raspoloženja nakon

²⁷⁷ Djeca žrtve trgovine ljudima u BiH, Istraživanje o znanju profesionalaca i liste indikatora za prepoznavanje djece žrtava i potencijalnih žrtava trgovine ljudima, Udruženje „Zemlja djece“ Tuzla, (2015).

telefonskog razgovora; ne raspolažu svojim slobodnim vremenom niti imaju vremena za igru; ilegalno usvajanje²⁷⁸.

S druge strane, indikatori tzv. seksualne eksploatacije se svode na: trudnoću i abortus djeteta; povrede nastale usljed seksualne eksploatacije, sumnja na nasilan seks, te spolne bolesti kod djeteta, sumnja na seksualnu aktivnost djece ispod 14 godina starosti; maloljetnički brakovi i vanbračne veze (dobrovoljni i prisilni); prisan, neprimjeren odnos sa trećim, odraslim licima koji nisu članovi porodice, kao i članovima porodice (incest); prisustvo tetovaže sa prepoznatljivim oznakama "pripadništva" grupi (obilježeno dijete); primanje poklona od strane odraslih osoba, posebno onih koji su neuobičajeni za uzrast djeteta; nemaju vlastiti novac; neprimjerena garderoba ili prisustvo garderobe i opreme koja se koristi za seksualni rad u dječijim veličinama; žive ili putuju u grupi, ponekad i sa osobama koje ne govore isti jezik/dijalekat, sličnog ponašanja i odijevanja; znaju svega nekoliko riječi na lokalnom jeziku ili jeziku klijenata i to onih sa seksualnom konotacijom, ograničeno poznavanje lokalnog jezika; seksualizirano i erotizirano ponašanje djeteta.

Kada je u pitanju radna eksploatacija kao vid trgovine ljudima, značajno je ukazati na slijedeće indikatore: rade posao neprimjeren djetetu ili uzrastu djeteta, na neprimjerenom mjestu i/ili u neprimjereno vrijeme; zatečeni sa robom spremnom za prodaju ili sa alatom za rad; oprema za rad je dizajnirana ili prekrivena tako da je mogu koristiti djeca; rade poslove u domaćinstvu, skriveni od šire zajednice u kojoj žive, žive u kolektivnom smještaju, često u degradiranim, neuslovnim prostorima kao što su poljoprivredne i industrijske zgrade ili na istom mjestu gdje rade, te rijetko napuštaju prostorije; nemaju pristup svojoj zaradi; zavise od poslodavca u pogledu zadovoljavanja osnovnih potreba; izloženi su bezbjednosnim mjerama koje su postavljene tako da ih zadrže unutar radnih prostorija; postoje naznake da je prekršeno radno zakonodavstvo, nemaju ugovor o radu (za maloljetnike od 15 do 18 godina starosti); izrazita neuhranjenost i iscrpljenost; obavljaju posao na javnom mjestu, neuobičajenom za dijete.

Organizirano prosjačenje - Indikatori eksploatacije u svrhu prosjačenja i sitnog kriminala: posjedovanje značajnijeg iznosa novca ili drugih dragocjenosti; loš tjelesni izgled (neuhranjeni, malaksali, garderoba ne odgovara uzrastu i polu djeteta niti godišnjem dobu); zatečeni da prose ili u vršenju krivičnog djela; nose oružje; imaju tjelesne nedostatke za koje se sumnja da su posljedice sakačenja; dijete prenosi ili preprodaje narkotike; učestvovanje u aktivnostima organiziranih kriminalnih grupa; svakodnevno se kreću u velikim grupama i prelaze značajne razdaljine; dio su velike grupe djece koja imaju istog odraslog "staratelja"; skloni su patološkim oblicima ponašanja (droga, alkohol); imaju agresivan i nametljiv stav; nose ispisane molbe za pomoć; odgojna i higijenska zapuštenost djeteta; kretanje u "gangovima" i imaju oznake pripadnosti "gangovima"; pojavljuju se novi oblici kriminaliteta povezani sa "gangovima" (reketiranje, ucjene, novi vidovi vršnjačkog nasilja).

Prisilni brakovi – nalaze se na rubovima klasifikacija trgovine ljudima i ovaj pojavni oblik iskorištavanja se najprije povezuje sa praksama koje imaju obilježja ropstva, a samo ropstvo je duži vremenski period zabranjeno od strane svjetske zajednice. Prisilni brakovi se sastoje u formalnom zaključivanju braka ili uspostavljanju vanbračne zajednice (koja je, inače, izjednačena sa zaključenim brakom), gdje jedna ili obje strane u takvu zajednicu nisu ušle sa punim i slobodnim pristankom, a što je zapravo rezultat fizičke i/ili psihičke prisile. Osobe koje se prisiljavaju na ovakvu vrstu bračnih ugovora su ponekad i maloljetne, uglavnom - ali ne isključivo ženskog spola. Ove osobe se uglavnom prisiljavaju na brak od strane roditelja, bliske rodbine ili prijatelja, odnosno, osobe sa kojom stupaju u prisilni brak. U pravnom smislu ne postoji dovoljno precizna definicija prisilnih brakova kao sastavnog dijela trgovine ljudima, već se radije pribjegava njihovom definiranju kao modernog oblika ropstva. Pojavni oblici takvog ropstva uključuju prodaju, prijevoz ili naslijeđene brakove. Protokol uz Konvenciju UN protiv transnacionalnog organiziranog kriminala prepoznaje prisilne brakove u svrhe

²⁷⁸ Djeca žrtve trgovine ljudima u BiH, Istraživanje o znanju profesionalaca i liste indikatora za prepoznavanje djece žrtava i potencijalnih žrtava trgovine ljudima, Udruženje „Zemlja djece“ Tuzla, (2015).

trgovine ljudima pod terminom “prakse slične ropstvu”. Kada je riječ o terminu “prakse slične ropstvu”, koje obuhvataju prisilne brakove kao oblik trgovine ljudima, njegov sadržaj je dosta ranije određen kroz dodatnu Konvenciju o ukidanju ropstva iz 1956. godine. Prema ovom međunarodnom instrumentu, prakse slične ropstvu uključuju bilo koju instituciju ili praksu gdje je: (a) žena, bez prava da to odbije, obećana ili data u brak na osnovu plaćanja u novcu ili usluzi njezinim roditeljima, starateljima, porodici ili bilo kojoj drugoj osobi ili grupi; (b) suprug žene, njegova porodica, ili rodbina, imaju pravo da tu ženu daju drugoj osobi za primljenu korist ili nešto drugo; (c) žena, nakon smrti njenog muža, zadužena da bude predata drugoj osobi.

U okviru fenomenologije prisilnih brakova javljaju se slučajevi gdje se koristi fizička prisila, psihološko nasilje, obmana, prevara i druge vrste radnji kako bi se žrtva prisilila da stupi u brak sa nekom osobom na ime ugovorene i/ili izvršene isplate, usluge, dogovora ili drugog aranžmana u kojem žrtva nije imala pravo učestvovati ili ga odbiti. U vrlo bliskoj vezi sa prisilnim brakovima su i tzv. “kućna ropstva”, kao poseban fenomen koji se sastoji u izrabljivanju i zabrani kretanja najčešće ženskim osobama, koje su eventualno ranije bile uključene u prisilne brakove. Smatra se kako prisilni brakovi predstavljaju težu povredu ljudskih prava, posebno ako se radi o djeci ili maloljetnicima koji su žrtve takvih radnji, jer je poznato kako te ugrožene kategorije nemaju mogućnosti i prava da odbiju takve aranžmane koji se sklapaju na njihovu štetu. Iako postoje brojne predrasude u pogledu navodne pretpostavke kako su prisilni brakovi tipični za određene, vrlo specifične socijalne, religijske ili etničke grupe, ipak je bliže istini činjenica kako se radi o pojavi koja je zastupljena u velikom broju država svijeta i kao takva se nastoji staviti pod kontrolu. Naročito je važno utvrditi aktivnosti organiziranih kriminalnih grupa koje se bave ugovaranjem i ostvarenjem prisilnih brakova na teritoriji dvije ili više država, posebno jer se radi o takvoj vrsti kriminalnih aktivnosti u kojima dolazi do isplate većih novčanih iznosa na ime ugovorenih brakova i preprodaje djece. Zbog svoje tajnovite prirode, i nemogućnosti ulaska u zajednice unutar kojih se, eventualno dešavaju prakse zaključivanja ili ugovaranja prisilnih brakova vrlo je teško pribaviti bilo kakve podatke o rasprostranjenosti i tipičnim oblicima ovih pojava. To se također odnosi na krivično-pravno tretiranje slučajeva trgovine ljudima koji se vrše ugovaranjem prisilnih brakova, posebno jer je otpor zajednica u kojima se takvi slučajevi dešavaju izrazito veliki uz očitu nespremnost na saradnju sa nadležnim institucijama koje se trebaju baviti sprečavanjem i suzbijanjem. U tom smislu, vrlo je važno osigurati punu uključenost nadležnih ustanova socijalnog staranja u kontekstu prepoznavanja i otkrivanja slučajeva prisilnih brakova, provoditi programe upisa djece u matične knjige i druge evidencije, raditi na povećanju svijesti i mijenjanju kulturoloških normi kod stanovništva koje primjenjuje ovakve vrste socijalnih odnosa i dr.

U slučaju otkrivanja ovih slučajeva, od ključnog je značaja žrtvi osigurati smještaj, sigurnost i podršku, raditi sa žrtvom u smislu odgovarajućih terapija i priprema za nastavak postupka i reintegraciji u normalne društvene tokove. Izuzetno je važno imati na umu da su krivično-pravnim obuhvatom prisilnih brakova kao oblika trgovine ljudima stvorene pretpostavke za puni angažman službi i organizacija koje pružaju pomoć i podršku žrtvama ovog oblika trgovine ljudima. Potrebno je trajno unapređivati svijest i znanje o ovom fenomenu, jer se ovaj fenomen percipira kao dobro “pedsoblje” za trgovinu ljudima ili različite oblike eksploatacije. U tom smislu, posebna pažnja treba biti posvećena identificiranju i pružanju podrške svoj djeci koja su pogođena migracijama (djeci migrantima, azilantima, interno raseljenim, nomadima, povratnicima iz procesa readmisije, djeci žrtvama trgovine i slično), kao posebno ranjivoj grupi.

Postupanje nadležnih institucija u slučajevima trgovine ljudima

Uloga predstavnika institucija, ustanova i organizacija, ogleda se u proaktivnom djelovanju i sprovođenju odgovarajućih preventivnih aktivnosti u cilju sprečavanja svih oblika iskorištavanja, te ugrožavanje sigurnosti potencijalnih žrtava trgovine ljudima i/ili preliminarne identifikacije žrtava. Preventivne mjere potrebno je da omoguće da djeca razviju vještine potrebne za koristan život i rad u društvu, i da osiguraju uključenost u obrazovanje i društvene tokove potencijalnim žrtvama trgovine ljudima koje su izložena rizicima. Preventivni programi treba da, kad god je to moguće, budu

multisektorski i da doprinosu očuvanju podsticajnog okruženja za život i razvoj potencijalnih žrtava trgovine ljudima bilo da se radi o punoljetnim ili djeci. U ovom segmentu vrlo je važno istaći da je multisektorski i multidisciplinarni pristup jedan od najvažnijih modusa načina rada svih nadležnih institucija. Prilikom identifikacije potencijalne žrtve trgovine ljudima, evidentno je da zajedničkim radom i saradnjom nadležnih institucija i nevladinih organizacija, moguće je adekvatno asistirati i pružiti pomoć žrtvi trgovine ljudima.

S tim u vezi, postupanje svih nadležnih institucija i nevladinih organizacija, potrebno je da bude multidisciplinarno, te da se unapređuje saradnja predstavnika agencija za sprovedbu zakona, centara za socijalni rad, zdravstvenih institucija (primarna zaštita), u postupanju sa djecom potencijalnim žrtvama trgovine ljudima. Prilikom rada vrlo je važno istaći mobilnost i djelovanje u lokalnim zajednicama, kako preventivnim tako i aktivnostima preliminarne identifikacije²⁷⁹. Po prvom prepoznavanju osnovnih indikatora i pokazatelja koji ukazuju na eventualno djelo trgovine ljudima, vrlo je važno da predstavnici nadležnih institucija i nevladinih organizacija budu educirani za postupanje sa potencijalnim žrtvama trgovine ljudima i pružanje adekvatne zaštite i pomoći.

Tabela1 Trgovina ljudima-prioritetne aktivnosti

Prevenција	Rana identifikacija	Prijavlјivanje
Kreiranje politika Kreiranje programa Jačanje kapaciteta institucija Praćenje rada institucija Direktan rad (u zajednici) istraživanje	Procjenu rizika vezanih za sigurnost žrtve, Utvrđivanje dobi žrtve, Utvrđivanje potrebe za smještajem, Obezbjedenje pravne pomoći, Obezbjedenje zdarstvvene zaštite/hitma pomoć	Kontaktiranje nadležnih instiucija o postojanju slučaja THB (strani državljani/domaći. Državlјani) Kontaktiranje nadležnih institucija i ovlaštenih organizacija za obezbjedenje smještaja Kontaktiranje nedlženih organizacija za obezbjedenje transporta

U skladu sa zakonodavstvom predstavnici nadležnih institucija realiziraju niz aktivnosti koje se odnose na prevenciju, zaštitu i asistenciju niza ranjivih kategorija, pa tako i pitanja i ostvarivanja prava i asistenciju žrtvama trgovine ljudima posebno djeci potencijalnim žrtvama. U obavljanju svojih svakodnevnih aktivnosti, predstavnici nadležnih institucija mogu ostvariti kontakt sa osobom za koju će – po bilo kojem osnovu pojma trgovine ljudima ili drugim naznakama da se radi o žrtvi – posumnјati da se radi o potencijalnoj žrtvi trgovine ljudima.

Identifikacija je procedura kojom se utvrđuje da li je osoba bila žrtva trgovine ljudima i nalazila se, odnosno da li se još uvijek nalazi u takvoj situaciji. Identifikacijom djeteta obavezno se pokreće njegova zaštita od strane punoljetne osobe, te zaštita u saradnji sa centrom/službom za socijalni rad, roditelјem ili staratelјem. Ukoliko postoji sumnja da se radi o maloljetnoj žrtvi trgovine ljudima, s djetetom će se postupati kao sa žrtvom, dok se ne dokaže suprotno. U slučaju sumnje da se radi o djetetu žrtvi, izuzetno je važno imati na umu činjenicu da je pristanak žrtve djeteta na namjeravanu eksploataciju nevažan, jer dijete nije u stanju da samo donosi ovakve i slične odluke, te se svako postupanje prema djetetu koje sadrži eksploataciju smatra trgovinom ljudima²⁸⁰. Neophodno je napomenuti da je identifikacija potencijalnih žrtava kontinuiran proces koji se, po prirodi krivičnog djela trgovine ljudima, dešava u svako doba dana i noći, te je izuzetno važno da predstavnici nadležnih institucija koji prvi dolaze u dodir sa potencijanim žrtvama budu dostupni i spremni za rad 24 sata na dan.

U slučaju osnovane sumnje da se radi o žrtvi trgovine ljudima, a u cilju identifikacije potencijalne žrtve, potrebno je obaviti inicijalni razgovor sa njom. Prije obavljanja ovog razgovora, izuzetno je važno ustanoviti moguću neophodnost ukazivanja medicinske pomoći potencijalnoj žrtvi trgovine

²⁷⁹ Ruiz, C., Stiplošek, D., Tortel, T., Machova, J., Vudrić, N. (2019) Identifikacija žrtava trgovanja ljudima u zemljama tranzita i odredišta u Europi, Zagreb, Crveni križ.

²⁸⁰ Hunček, S, Hasanović, E, (2016), Specifični koraci/intervencije u postupanju nadležnih institucija i organizacija u regionalnim monitoring timovima u situacijama rada sa djecom uključenom u život i/ili rad na ulici u Bosni i Hercegovini, Save the Children.

ljudima²⁸¹. Kada se radi o maloljetnoj osobi, ovaj razgovor se može obaviti samo uz prisustvo službenika nadležnog centra za socijalni rad. Kada se radi o strancu žrtvi koji ne poznaje neki od zvaničnih jezika, neophodno je osigurati prisustvo prevodioca prilikom ovog razgovora. Inicijalni razgovor se obavlja u cilju identifikacije potencijalne žrtve trgovine ljudima, pri čemu se žrtvi postavljaju samo osnovna pitanja koja će omogućiti njenu identifikaciju kao moguće žrtve kojoj je potrebna pomoć. Kada se radi o djetetu ili sumnji da se radi o djetetu, ono će se odmah adekvatno zbrinuti i tretirati kao potencijalna žrtva trgovine ljudima dok se ne uspostave pomenuti uslovi, odnosno dokaže suprotno.

Kada se radi o maloljetnoj osobi, preporučljivo je ovaj razgovor obaviti uz prisustvo dječijeg psihologa ili psihijatra koji u pravilu trebaju biti istog spola kao žrtva. Također je bitno istaći da većina žrtava trgovine ljudima, posebno djece, iz straha od odmazde trgovaca ljudima, straha od roditelja koji mogu biti uključeni u eksploataciju, straha od reakcije okoline i vršnjaka ili čak straha od krivične odgovornosti, najčešće prvobitno poriče činjenicu da je žrtva trgovine, odnosno izbjegava pominjanje okolnosti koje će profesionalce navesti na zaključak da se radi o potencijalnoj žrtvi. U takvim slučajevima treba provesti dovoljno vremena u razgovoru i prikupiti sve raspoložive i što detaljnije informacije na osnovu kojih će se izvršiti identifikacija potencijalne žrtve trgovine. Tokom vođenja obje forme razgovora – inicijalnog i detaljnog razgovora sa potencijalnom žrtvom – potrebno je posebno voditi računa o sljedećih deset principijelnih smjernica za obavljanje razgovora sa žrtvama trgovine ljudima²⁸²:

- 1) Dobiti svjestan pristanak o učešću žrtve u cjelokupnom postupku, te se uvjeriti kako žrtva razumije sadržaj i svrhu pitanja, svrhu korištenja informacija, pravo da ne odgovori na pitanje i završi razgovor u svakom trenutku.
- 2) Saslušati i uvažiti procjenu žrtve u odnosu na situaciju u kojoj se nalazi, riziku i sigurnosti.
- 3) Izbjeći ponovno traumatiziranje i sekundarnu viktimizaciju žrtve tako što će se izbjegavati pitanja koja provociraju odgovore sa emotivnim nabojem.
- 4) Biti spreman za hitnu intervenciju i hitno reagirati ukoliko se žrtva nalazi u direktnoj opasnosti.
- 5) Prikupljene podatke iskoristiti na odgovarajući način, tako da od njih svaka pojedinačna žrtva ima korist.
- 6) Nemojte povrijediti žrtvu. Sa žrtvom je potrebno postupati tako da se uvijek ima na umu potencijalna mogućnost da joj se nanese šteta. Razgovor ne treba obavljati ukoliko će to žrtvu, u kratkoročnom ili dugoročnom periodu, dovesti u težu situaciju.
- 7) Prikupiti sve dostupne informacije i na osnovu toga prije obavljanja razgovora izvršiti procjenu rizika u svakom pojedinačnom slučaju.
- 8) Tokom razgovora, upoznati žrtvu sa odgovarajućim službama pravne, socijalne i zdravstvene zaštite, pružiti skrovište, te ne davati obećanja koja se ne mogu ispuniti.
- 9) Prikladno odabrati i pripremiti za rad prevodioca (ukoliko se radi o strancu) i ostale saradnike.
- 10) Osigurati žrtvi anonimnost i povjerljivost, od trenutka prvog kontakta do trenutka kada detalji o slučaju budu objavljeni.

Neki od **prvih oblika pomoći i zaštite** koji bi trebao da pružiti potencijalnoj žrtvi trgovine ljudima posebno ukoliko se radi o djetetu, a koji u prvom redu zavisi od vizuelnih obilježja ili uočljivih osnovnih indikatora, obuhvaća:

- organiziranje hitne medicinske pomoći
- osiguravanje prijevoza i sigurnog smještaja
- osiguravanje prehrane i odmora
- osiguravanje obavljanja lične higijene
- osiguravanje eventualno potrebne/osnovne obuće i odjeće
- osiguravanje i drugih oblika pomoći zavisno o individualnim potrebama žrtve

²⁸¹ Hunčec, S., Hasanović, E. (2016), Specifični koraci/intervencije u postupanju nadležnih institucija i organizacija u regionalnim monitoring timovima u situacijama rada sa djecom uključenom u život i/ili rad na ulici u Bosni i Hercegovini, Save the Children.

²⁸² Rizvo, S. i dr., (2015). Vodič za multidisciplinarnu saradnju u procesu, rehabilitacije, resocijalizacije, reintegracije i repatrijacije žrtava trgovine ljudima u BiH, Sarajevo, Ministarstvo sigurnosti BiH.

Tabela 2 Postupak pružanja pomoći

1.1. Prvi oblik pomoći potencijalnoj žrtvi	<ul style="list-style-type: none">- organiziranje hitne medicinske pomoći- osiguravanje prijevoza i sigurnog smještaja- osiguravanje prehrane i odmora- osiguravanje obavljanja lične higijene- osiguravanje eventualno potrebne/osnovne obučne i odjeće- osiguravanje i drugih oblika pomoći zavisno o individualnim potrebama žrtve
1.2. Zadatak ili obaveze koje poduzimaju predstavnici nadležnih institucija	<ul style="list-style-type: none">- dolazak na mjesto identifikacije te pružanje prvih oblika pomoći i zaštite identifikovanim žrtvama trgovine ljudima;- inicijalni razgovor sa žrtvom odmah po identifikaciji te informisanje žrtve o pravu na korištenje programa pomoći i zaštite;- popuniti i upoznati žrtvu sa Obrascem informiranosti stranke o dostupnom programu pomoći i zaštite žrtava trgovanja ljudima ;- prijevoz i smještaj žrtve u privremeni prihvatni smještaj;- pružanje pomoći i zaštite žrtvi do zbrinjavanja u sigurnom smještaju;- prijevoz žrtve u sigurni smještaj ukoliko žrtva prihvati ponuđeni program pomoći i zaštite

Ukoliko je evidentirana sumnja da je maloljetna osoba potencijalna žrtva trgovine ljudima, obaveza je o tome - bez odlaganja – obavijestiti centar za socijalni rad i/ili službu socijalne zaštite. Sve ovlaštene organizacije, institucije i pojedinci imaju obavezu da obavijeste centar za socijalni rad ukoliko postoji sumnja da je dijete zlostavljano ili zanemareno na bilo koji način. Obaveza prijavljivanja postoji čak i ako osoba koja prijavljuje, sama može u tom trenutku pomoći djetetu. Onaj ko sumnja da je dijete potencijalna žrtva trgovine ljudima, nema obavezu da samostalno istražuje ovaj problem kako bi potvrdio ili opovrgnuo svoje sumnje. Njegove/njene obaveze su ograničene na komunikaciju sa službom socijalne zaštite. Prijava ili informacija o žrtvi trgovine ljudima mogu biti dostavljeni centru za socijalni rad pismenim, usmenim, telefonskim ili elektronskim putem.

U slučaju prijema prijave, odnosno u slučajevima kada je centar za socijalni rad i/ili služba socijalne zaštite primio informaciju o mogućoj žrtvi, obavezan je da izvrši procjenu koju vrši s nadležnom službom, kojoj je obavezan dostaviti sve informacije koje su zaprimljene. Kada se radi o maloljetnicima, ukoliko postoji sumnja da se radi o žrtvi trgovine ljudima, s djetetom će se postupiti kao sa žrtvom, dok se ne dokaže suprotno. U slučaju sumnje da se radi o djetetu žrtvi izuzetno je važno imati na umu činjenicu da je „pristanak“ žrtve djeteta na namjeravanu eksploataciju nevažan, jer se radi o djetetu koje nije u stanju da samo donosi ovakve i slične odluke²⁸³.

Postupanje po prvoj identifikaciji

U skladu na zakonodavstvom u vezi krivičnih djela trgovine ljudima, propisana je dužnost prijavljivanja koja se odnosi na sve situacije tokom kojih ovlaštene službene osobe ili državni službenici u obavljanju svojih dužnosti saznaju da je počinjeno krivično djelo trgovine ljudima i druga krivična djela propisana u krivičnim zakonima.

Obzirom na navedeno, nadležni organ koji je primio prijavu potrebno da prikupi osnovne informacije o situaciji u kojoj je potencijalna žrtva trgovine ljudima primijećena, posebno predstavnici nadležnih agencija za sprovedbu zakona i centara/službi za socijalnu zaštitu/rad, te da informacije dostavi nadležnom tužilaštvu na daljnje postupanje, i to:

- 1) mjesto, odnosno adresa na kojoj je potencijalna žrtva trgovine ljudima primijećena;

²⁸³. Sorrentino, L. (2017), Kratak vodič i indikatori za identifikaciju žrtava trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini ICMPD; Lowres, E., Human trafficking indicators, UNODC

- 2) starost potencijalne žrtve trgovine ljudima ili uzrast djeteta i stanje u kome se nalazi – kako izgleda, opis odjeće/obuće koju nosi i druge karakteristike/specifičnosti u vezi sa izgledom;
- 3) aktivnosti/okolnosti u kojima je potencijalna žrtva trgovine ljudima primijećena;
- 4) da li je potencijalna žrtva trgovine ljudima dijete, pod nadzorom odrasle osobe i, ukoliko jeste, kako izgleda odrasla osoba, kako se ponaša tj. kakve aktivnosti ona obavlja;
- 5) druge okolnosti za koje smatra da mogu biti od značaja za adekvatnu procjenu daljnjeg postupanja.

Prvi kontakt sa potencijalnom žrtve trgovine ljudima, nakon izlaska na teren u cilju prikupljanja osnovnih informacija, potrebno je da omogući početnu procjenu stanja i drugih okolnosti relevantnih za pružanje adekvatne zaštite potencijalne žrtve trgovine ljudima a sve u saradnji sa drugim nadležnim institucijama u obezbjeđenju adekvatne zaštite. Prilikom prvog kontakta sa potencijalnom žrtvom trgovine ljudima ukoliko se radi o djetetu, ovlašteno službeno lice potrebno je da nastoji da uspostavi odnos povjerenja. Potrebno je da se predstavi, da mu objasni razloge za razgovor, kao i šta će se desiti nakon obavljenog razgovora.

Ukoliko je dijete zatečeno sa odraslom osobom, službeno lice će provjeriti, odnosno utvrditi identitet te osobe i sa njom posebno obaviti razgovor kako bi, prije svega, provjerilo/utvrdilo slijedeće:

- 1) podaci o prebivalištu/boravištu,
- 2) drugi podaci o pravnom statusu (državljanstvo, boravišna dozvola, da li se lice nalazi u policijskoj evidenciji, itd.),
- 3) odnos sa djetetom (ili drugom uključenom djecom),
- 4) da li su odrasloj osobi ugroženi sigurnost i zdravlje?
- 5) da li postoje pokazatelji da je odrasla osoba pod prismotrom ili žrtva krivičnog djela ili prekršaja?
- 6) da li ima pokazatelja da ta osoba iskorištava djecu za vršenje krivičnih djela ili prekršaja i dr.?

Na osnovu razgovora sa potencijalnom žrtvom trgovine ljudima- djetetom, opservacije opšteg stanja djeteta i okruženja u kome se nalazi, službeno lice na terenu procjenjuje:

- 1) da li se radi o djetetu uključenom u život i rad na ulici?
- 2) da li se dijete nalazi u riziku po zdravlje i razvoj?
- 3) da li je djetetu potrebna medicinska pomoć?
- 4) da li je djetetu potrebno osigurati sigurnost?
- 5) da li okolnosti ukazuju na postojanje krivičnog djela ili prekršaja?
- 6) da li je potrebno odmah obavijestiti centar za socijalni rad?
- 7) da li je centar za socijalni rad prethodno postupao i imao saznanja o navedenom djetetu i porodici?

Podaci koji se prikupljaju tokom prvog kontakta sa djetetom koje je uključeno u život i/ili rad na ulici i od drugih službenih lica, stručnjaka, građana koji imaju saznanja i iz dokumentacije su sljedeći:

- 1) Identifikacioni podaci
- 2) Karakteristike i stanje djeteta
- 3) Podaci o roditeljima ili drugim starateljima:
 - a. sa kim dijete živi,
 - b. ko se stara o njemu,
 - c. gdje su trenutno roditelji/staratelji
- 4) Karakteristike roditelja/ staratelja
- 5) Podaci o porodici: struktura i funkcionisanje, prihodi, zaposlenost, stambena situacija, odnos sa zajednicom i resursi zajednice, posebno pokazatelji siromaštva, socijalne izolacije, diskriminacije i marginalizacije (ranija socijalna anamneza)
- 6) Posebne okolnosti:
 - a. okolnosti u kojima je dijete zapaženo na ulici aktuelno i u prošlosti
 - b. prisustvo i karakteristike druge djece na ulici i u kući,
 - c. uočljivo iskazivanje odgovornosti djeteta za drugu djecu ili odrasle,
 - d. ko je djetetova osoba od povjerenja?
 - e. aktuelni i prethodni kontakt djeteta sa socijalnim službama i organizacijama civilnog društva.

Prilikom prvobitne procjene sigurnosti i rizika kojima je dijete izloženo u situaciji uključenosti u život i rad na ulici potrebno je utvrditi slijedeće:

- da li postoje faktori koji trenutno ugrožavaju sigurnost djeteta?
- kojim neposrednim rizicima je dijete izloženo?
- da li je neko i ko je odgovoran za dovođenje djeteta u opasnu situaciju, da li je ta osoba/osobe prisutna ili u blizini?
- koja intervencija može da osigura sigurnost djeteta?
- u kom pravcu je potrebno voditi daljnju procjenu?

Sve navedene informacije i pokazatelji koje se prikupljaju od strane nadležnih agencija za sprovedbu zakona i centara za socijalni rad i/ili drugih ovlaštenih službenih osoba, državnih službenika, zdravstvenih radnika, nastavnika, vaspitača, i drugih osoba koje su ovlaštene ili dužne da pružaju zaštitu i pomoć maloljetnim osobama, a koji su tokom obavljanja svojih dužnosti, došli do saznanja i/ili informacije da je počinjeno krivično djelo trgovine ljudima i druga krivična djela, potrebno je da poduzimaju sve mjere i aktivnosti u cilju postupanja u najboljem interesu djeteta i obezbjeđenju potrebne zaštite²⁸⁴.

Prilikom odgovora na potrebe žrtve, potrebno je stvoriti te prilagoditi programe pomoći i zaštite u skladu s lokalnim kontekstom, aktivnostima i kapacitetima relevantnih institucija i organizacija.

Tabela 3 Program pomoći i zaštite žrtvama trgovine ljudima-potrebe žrtava

		Potrebe žrtava trgovine ljudima				
		Vrsta pomoći/potrebe	Strane žrtve		Domaće žrtve	
			Odrasli	djeca	odrasli	djeca
Aktivacija pomoći	Nakon identifikacije	Sigurnost	X	X	X	X
		Stanovanje/sigurna smještaj	X	X	X	X
		Psihološka prva pomoć	X	X	X	X
		Higijena	X	X	X	X
		Hrana/odjeća	X	X	X	X
		Hitne medicinske potrebe	X	X	X	X
		informacije	X	X	X	X
		Stratelj u posebnom slučaju		X		X
		prevoz	X	X	X	X
		prevoditelj	X	X		
Kratkoročno	Prikladna hrana i odjeća	X	X	X	X	
	Kontakt sa porodicom	X	X	X	X	
	Medicinska pomoć	X	X	X	X	
	Pravni savjeti	X	X	X	X	

²⁸⁴ Hunčec, S, Hasanović, E. (2016), Specifični koraci/intervencije u postupanju nadležnih institucija i organizacija u regionalnim monitoring timovima u situacijama rada sa djecom uključenom u život i/ili rad na ulici u Bosni i Hercegovini, Save the Children

ZAKLJUČAK

Nadležne institucije i nevladine organizacije koje u skladu sa domaćim zakonodavstvom poduzimaju aktivnosti u vezi trgovine ljudima posebno djecom, dužni su da razmjenjuju sve raspoložive informacije o identificiranim i/ili potencijalnim žrtvama i svjedocima žrtvama radi pružanja pomoći i zaštite, prikupljanja statističkih podataka, izrade odgovarajućih izvještaja i informacija i drugih potreba od značaja za rješavanje slučajeva trgovine ljudima. Razmjena informacija čini osnovu za razvijanje funkcionalnih veza između uključenih institucija, a sve u cilju izrade i sprovođenja odgovarajućih programa zaštite i upućivanja žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima.²⁸⁵

Potrebno je trajno unapređivati svijest i znanje o različitim oblicima iskorištavanja i zloupotrebi djece, jer se ovaj fenomen percipira kao dobro "predsoblje" za trgovinu ljudima ili različite oblike eksploatacije. U tom smislu, posebna pažnja treba biti posvećena identificiranju i pružanju podrške svoj djeci koja su pogođena migracijama (djeci migrantima, azilantima, interno raseljenim, nomadima, povratnicima iz procesa readmisije, djeci žrtvama trgovine i slično), kao posebno ranjivoj grupi.

S obzirom na to da su u referalni mehanizam uključene institucije i organizacije koje mogu imati saznanje ili osnove sumnje o potencijalnim žrtvama ili svjedocima žrtava trgovine ljudima ili su one već identificirane, zavisno od situacije se razmjenjuju informacije i iskustva o načinu vođenja ovakvih slučajeva. Ove informacije se razmjenjuju isključivo u cilju izrade programa zaštite i upućivanja žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima, pri tome se ovdje govori isključivo o aktivnostima mjera zaštite i asistencije žrtvama, te da se to ne odnosi na operativne aktivnosti koje su u nadležnosti tužilaštava i policije. Osnovni cilj je kvalitetna asistencija žrtvama trgovine ljudima posebno djeci žrtvama, što se ogleda na jedan način u razvijanju sistema funkcionalnih veza između nadležnih institucija koje čine referalni mehanizam. Funkcionalne veze između nadležnih institucija ogledaju se u definiranju standardnih procedura, vrsti i sadržaju informacija koje se razmjenjuju, te načinu na koje se realiziraju ove aktivnosti.

Uspješnost rada nadležnih institucija u asistenciji žrtvama trgovine ljudima može se pratiti dvojako, i to sa aspekta broja prepoznatih potencijalnih žrtava trgovine ljudima, gdje se posebna pažnja u mjerenju uspješnosti ogleda u realiziranim aktivnostima odnosno poduzetim intervencijama ili oblicima pomoći, a kako je navedeno u tabeli.

Drugi aspekt mjerenja uspješnosti se ogleda u preventivnim aktivnostima, koje se realiziraju sa ostalim predstavnicima nadležnih institucija i ovlaštenih organizacija, u smanjenju broja asistiranih žrtava, odnosno u realizaciji aktivnosti vezano za rano prepoznavanje i adekvatno djelovanje u tom segmentu, ali komparativno u određenom vremenskom periodu.

Prilikom odgovora na potrebe žrtve, potrebno je stvoriti te prilagoditi programe pomoći i zaštite u skladu s lokalnim kontekstom, aktivnostima i kapacitetima relevantnih institucija i organizacija.

LITERATURA

1. Ruiz, C., Stiplošek, D., Tortel, E., Machova, J., Vudrić, N. (2019). Identifikacija žrtava trgovanja ljudima u zemljama tranzita i odredišta u Europi, Zagreb, Crveni križ,
2. Rizvo, S., Hunček, S., Muratbegović, E. (2018). Smjernice o postupanju regionalnih monitoring timova za borbu protiv trgovine ljudima u BiH, Sarajevo, Ministarstvo sigurnosti BiH

²⁸⁵ Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovanja ljudima državljana Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 66/07), član 5. (Pravila razmjene)

3. Rizvo, S. i dr., (2015) Vodič za multidisciplinarnu saradnju u procesu, rehabilitacije, resocijalizacije, reintegracije i repatrijacije žrtava trgovine ljudima u BiH, Sarajevo, Ministarstvo sigurnosti BiH
4. Hunčec, S, Hasanović, E, (2016). Specifični koraci/intervencije u postupanju nadležnih institucija i organizacija u regionalnim monitoring timovima u situacijama rada sa djecom uključenom u život i/ili rad na ulici u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, Save the Children
5. Hunčec, S, (2017). Asistencija žrtvama trgovine ljudima kroz prizmu državnog referalnog mehanizma u Bosni i Hercegovini, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
6. Djeca žrtve trgovine ljudima u BiH, Istraživanje o znanju profesionalaca i liste indikatora za prepoznavanje djece žrtava i potencijalnih žrtava trgovine ljudima, Udruženje „Zemlja djece“ Tuzla, (2015)
7. Sorrentino, L. (2017). Kratak vodič i indikatori za identifikaciju žrtava trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini ICMPD,
8. Lowres, E., Human trafficking indicators, UNODC
9. Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovanja ljudima državljana Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 66/07),

**CHILDREN OF POTENTIAL VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING
- RECOGNITION AND IDENTIFICATION**

MA Samira Hunčec
Ministry of Security Bosnia and Herzegovina
hunceck70@gmail.com

Abstract: *Trafficking in human beings not only affects the individual who is the object of committing a crime, but also has negative effects on the social and economic aspects of modern society, which is agreed by many authors who describe this phenomenon. Today, it involves several criminal acts of execution, the most important of which are: recruiting, transporting, transferring, hiding or accepting persons, using force, kidnapping, fraud and deceit, coercion, abuse of force, giving or receiving money or some other benefit to manage to another person for the purpose of exploitation.*

In the past, most of the activities aimed at investigating trafficking offenses have focused on cases of sexual exploitation. It is currently necessary to intensify activities on the investigation and prosecution of criminal offenses of trafficking in human beings for the purpose of forced labor, organized forced begging, arranged marriages as well as criminal offenses that may favor trafficking in human beings. In a more recent regional approach, the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings (Council of Europe Convention) extends protection under the Palermo Protocol to include internal trafficking in human beings. International standards clearly stipulate that trafficking in human beings is a violation of international norms, and oblige member states to take effective measures to prosecute perpetrators, protect victims and take preventive measures.

The most common circumstances in which children are recruited for human trafficking may be as follows: socially and economically disadvantaged family; the family is from a rural area that relies on the financial assistance of children who are ready for work; these are children without parental care, children of divorced parents or children who have lost one or both parents as a result of the war; children are placed in institutions; come from a family where the parents are working abroad; come from a family with children with mental and physical disabilities; come from a family where the parents are addicted; come from a family without a registered residence (residence).

In the event that these cases are detected, it is crucial to provide the victim with accommodation, safety and support, to work with the victim in terms of appropriate therapies and preparations for the continuation of the procedure and reintegration into normal social flows.

Keywords: *children, sexual exploitation, protection, assistance, identification, referral mechanism.*

NASILNA VIKTIMIZACIJA DJECE U PANDEMIJSKIM UVJETIMA ŽIVLJENJA U HRVATSKOJ²⁸⁶

***Prof.dr.sc. Irma Kovčo Vukadin, redovita profesorica u trajnom zvanju, Odsjek za kriminologiju,
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu²⁸⁷***

Dr.sc. Davorka Martinjak, profesorica visoke škole, Policijska akademija, MUP RH

Suzana Kikić, viša predavačica, Visoka policijska škola, Policijska akademija, MUP RH

Sažetak: *Pandemija uzrokovana Covid-19 virusom stubokom je promijenila način života u cijelom svijetu i prisilila države i pojedince na cijeli niz prilagodbi u svakodnevnom funkcioniranju. Prilagodbe na način življenja u pandemijskim uvjetima podrazumijevale su uvođenje cijelog niza mjera na državnoj razini koje su usmjerene na sprječavanje širenja pandemije i u velikom broju država su podrazumijevale uvođenje mjera socijalnog distanciranja, zatvaranja škola, ograničavanja ili potpune zabrane rada uslužnih djelatnosti i drugih mjera. Uvedene mjere utjecale su na sve građane, no postoje određene društvene skupine koje ipak zaslužuju posebnu pozornost u ovakvim kriznim situacijama, a to su djeca. Posebno važno je pitanje eventualnih promjena u nasilnoj viktimizaciji djece u pandemijskim uvjetima življenja. Cilj rada odnosi se na utvrđivanje strukture nasilne viktimizacije djece prema odabranim skupinama kaznenih djela i utvrđivanje promjena u opsegu nasilne viktimizacije djece u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu. Analiza policijskih podataka ukazuje na sljedeće: 1) najzastupljeniji oblik nasilne viktimizacije djece je zlostavljanje djece; 2) u 2020. godini bilježi se porast broja prijava za kaznena djela tjelesne ozljede, prisile, povrede djetetovih prava i nasilja u obitelji; 3) primjetan je pad broja djece žrtava obiteljskog nasilja po prekršajnoj osnovi, 4) kod većine analiziranih kaznenih djela bilježe se mjesečne oscilacije u 2020. u odnosu na 2019. godinu; 5) smanjenje broja djece žrtava obiteljskog nasilja primjetno je u gotovo svim mjesecima 2020. godine u odnosu na 2019. godinu. Zaključno se konstatiraju određene promjene u opsegu i strukturi nasilne viktimizacije djece u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu, ističe nemogućnost analize utjecaja pandemijskih mjera na te promjene zbog značajki policijskih statističkih podataka te se naglašava značaj uspostave pouzdane baze podataka o nasilnoj viktimizaciji djece.*

Ključne riječi: *nasilje, djeca, Covid-19, policijski podaci, Hrvatska*

Uvod

Pandemija uzrokovana Covid-19 virusom stubokom je promijenila način života u cijelom svijetu i prisilila države i pojedince na cijeli niz prilagodbi u svakodnevnom funkcioniranju. Prilagodbe na način življenja u pandemijskim uvjetima podrazumijevale su uvođenje cijelog niza mjera na državnoj razini koje su usmjerene na sprječavanje širenja pandemije i u velikom broju država su podrazumijevale uvođenje mjera socijalnog distanciranja, zatvaranja škola, ograničavanja ili potpune zabrane rada uslužnih djelatnosti i drugih mjera. Uvedene mjere utjecale su na sve građane, no postoje određene društvene skupine koje ipak zaslužuju posebnu pozornost u ovakvim kriznim situacijama, a to su djeca. Posebno važno je pitanje eventualnih promjena u nasilnoj viktimizaciji djece u pandemijskim uvjetima življenja. Postoji bogata tradicija istraživanja negativnih posljedica nasilne viktimizacije djece, kako za život konkretnog djeteta (u smislu dugoročnih negativnih učinaka) tako i

²⁸⁶ Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-CORONA-04-2086.

²⁸⁷ Autorica za komunikaciju: irma.kovco.vukadin@erf.unizg.hr

za živote budućih generacija (u smislu transgeneracijskih učinaka). Konvencija o pravima djeteta u članku 19. jasno definira zaštitu od nasilja kao jedno od temeljnih prava djeteta. Zaštita od nasilja je i jedan od ciljeva UN-ovog Programa održivog razvoja do 2030. godine.

Jedna od značajnih tema u okviru generalnog područja nasilne viktimizacije djece je tema obiteljskog nasilja kojem su djeca izložena. Ta tema je fokus brojnih radova o negativnim učincima uvedenih mjera socijalnog distanciranja. Djeca se percipiraju kao posebno ranjiva populacija u ovom kontekstu zbog nemogućnosti povjeravanja i prijavljivanja ovakve vrste viktimizacije. S obzirom na UNICEF-ove preporuke (Berman, 2020) o suzdržavanju provođenja epidemioloških istraživanja s djecom u odnosu na COVID-19, većina objavljenih podataka odnosi se na tzv. administrativne podatke, tj. podatke određenih službi koje vode podatke o prijavama obiteljskog nasilja, tj. nasilne viktimizacije djece. Objavljeni su rezultati istraživanja koji potvrđuju povećanje obiteljskog nasilja u pandemijskim uvjetima življenja (AboKresha, Abdelkreem i Elhameed Ali, 2021; Bryant, Oo i Damian, 2020; Cappa i Jijon, 2021; Ebert i Steinert, 2021; Lawson, Piel i Simon, 2020; Lee i sur., 2021; Mazza i sur., 2020; Wenham, Smith i Morgan, 2020) korištenjem različitih istraživačkih pristupa i uzoraka. Nasuprot tome, bilježi se smanjenje broja prijava nalezim organizacijama što se objašnjava prilagodbom državnih tijela pandemijskim uvjetima funkcioniranja koje su rezultat pridržavanja epidemioloških mjera. Prema navodima UNICEF-a iz 2020. godine (UNICEF, 2020), 1,8 milijardi djece živi u 104 države u kojima se desio poremećaj u prevenciji i pružanju usluga zbog pandemije, pri čemu su najčešće onemogućene kućne posjete djeci u riziku od zlostave. Također, podaci o broju prijava zlostavljanja i zapuštanja djece u vrijeme pandemije (posebice u vremenu zatvaranja škola) koincidiraju s podacima o padu prijava u vremenima kada su škole inače zatvorene (periodi školskih praznika) što se objašnjava nemogućnošću učitelja i nastavnika da uoče i prijave takve slučajeve (Baron, Goldstein i Wallace, 2020). Osim obiteljskog nasilja kojem su djeca izložena, postoji cijeli niz drugih oblika nasilne viktimizacije djece. Tu spada seksualno zlostavljanje, vršnjačko nasilje te drugi oblici nasilnih iskustava. Povećana prisutnost djece u online okruženju se tumači dvojako: kao rizični i kao zaštitni čimbenik. Naime, postoje različiti negativni sadržaji kojima djeca mogu biti izložena u online okruženju i koji mogu predstavljati opasnost za viktimizaciju djece. S druge strane, smatra se kako online prostor nudi i različite pozitivne sadržaje i kontakte koji mogu pomoći djeci koja žive u nepovoljnim okolnostima. Jedan od pozitivnih i suportivnih mehanizama online okruženja predstavljaju linije za pomoć djeci koje su (uglavnom) intenzivirale svoje aktivnosti u online okruženju. Petrowski i sur. (2021) su proveli istraživanje s ciljem utvrđivanja što se dešavalo s linijama pružanja pomoći djeci te nalaze kako su se pozivi djece drastično povećali od početka pandemije. No, navode različite podatke za pozive u vezi nasilja – u nekim državama je zabilježen porast takvih poziva, dok je u drugima zabilježen pad.

U Hrvatskoj se nasilna viktimizacija djece uobičajeno prijavljuje centrima za socijalnu skrb i policiji. U smislu obiteljskog nasilja, Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike je 6.4.2020. godine objavilo Priopćenje o postupanju u situaciji pojačanog rizika od nasilja u obitelji i zlostavljanja i zanemarivanja djece zbog pojačanih mjera izolacije radi suzbijanja epidemije COVID-19 u kojem se apelira i moli pomoć svih građana, članova obitelji, prijatelja u zaštiti potencijalnih žrtva nasilja i prijavi sumnje na nasilje u dalje opisanim situacijama.

Pandemija uzrokovana Covid-19 virusom zahtjevala je brzu i učinkovitu prilagodbu sustava Ministarstva unutarnjih poslova novim zadaćama usmjerenim na održavanje povoljnog stanja zdravstvene sigurnosti građana, kroz nadzor i kontrolu izrečenih zaštitnih mjera samoizolacije i karantene te zabrane napuštanja prebivališta. Prepoznajući potencijalne rizike mjera usmjerenih na sprečavanje širenja pandemije, Ministarstvo unutarnjih poslova je u suradnji s Poliklinikom za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba i agencijom Degordian pokrenulo javnu kampanju simboličnog naziva „Iza vrata“, s ciljem osvještavanja građana o mogućnosti pojave i intenziviranja nasilja unutar obitelji, a posebno nasilja nad djecom za vrijeme pandemije COVID-19. Kroz 30-sekundni spot o djevojčici Mii, koja zbog pandemije ne izlazi iz kuće, a živi sa zlostavljačem iza zatvorenih vrata svog stana, pozivaju se građani da reagiraju i pomognu svim „Miamama“ za koje sumnjaju ili znaju da su izložene zlostavljanju obavještavanjem policije jer tako mogu spasiti nečiji život. Policija također koristi priliku u svim javnim istupima vezanim za obiteljsko nasilje, podsjetiti građane na postojanje on-line aplikacije „Red Button“, koja se nalazi na mrežnim stranicama Ministarstva i koja je namijenjena

prijavljivanju bilo kojeg oblika zlostavljanja djece, s ciljem poticanja građana na reakciju (koja može biti i anonimna), kako bi se bez odgode poduzele mjere zaštite svakog pojedinog djeteta.

Kampanju je Europol istaknuo kao primjer dobre prakse, a svoje mjesto ova kampanja našla je i u komunikaciji Hrvatskog predsjedanja Vijećem Europske unije²⁸⁸. Također vijest o kampanji preuzela je Europska komisija²⁸⁹, Europska mreža prevencije kriminaliteta²⁹⁰, Agencija za temeljna prava (European Union Agency for Fundamental Rights) i neke od zemalja članica EU.²⁹¹

Cilj rada i istraživačka pitanja

Cilj ovog rada odnosi se na utvrđivanje strukture nasilne viktimizacije djece prema odabranim skupinama kaznenih djela i utvrđivanje promjena u opsegu nasilne viktimizacije djece u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu.

U svrhu postizanja cilja rada, postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. koji su najzastupljeniji oblici nasilne viktimizacije djece u 2019. i 2020. godini
2. postoje li promjene u viktimizaciji pojedinim nasilnim kaznenim djelima u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu i postoje li promjene u zastupljenosti pojedinih kaznenih djela u ukupnom broju analiziranih kaznenih djela
3. postoje li promjene u broju djece – žrtava obiteljskog nasilja po prekršajnoj osnovi
4. postoje li promjene u mjesečnoj distribuciji broja prijava analiziranih kaznenih djela
5. postoje li promjene u mjesečnoj distribuciji broja djece – žrtava obiteljskog nasilja.

Metoda

U radu se koriste policijski statistički podaci o broju prijava podnesenih državnim odvjetništvima u Republici Hrvatskoj na mjesečnoj osnovi. Važno je naglasiti kako od vremena događaja do policijske prijave može proteći određeno vrijeme – ponekad prijavitelj viktimizaciju prijavljuje nakon određenog vremena, a ponekad je policiji potrebno određeno vrijeme za utvrđivanje identiteta počinitelja. Policijsko postupanje u slučajevima viktimizacije djece je žurno što znači da se prijave (npr. za seksualnu viktimizaciju djeteta) podnose u roku od 24 sata ili (u slučaju složenijih izvida) do 15 dana od saznanja za viktimizaciju djeteta. Osim broja o prijavljenim kaznenim djelima, u radu se koriste i podaci o broju žrtava obiteljskog nasilja (podaci o broju oštećenih osoba u policijskoj statistici).

Odabrana su ona kaznena djela koja u osnovnom opisu kaznenog djela sadrže element nasilja. Iz tog razloga u ovu analizu nisu uključena kaznena djela kreirana specifično u svrhu zaštite djece od seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja. Naime, od 1. siječnja 2013. godine je na snazi novi Kazneni zakon koji je donio određene izmjene u odnosu na zaštitu seksualnog integriteta djece u koji su implementirane odredbe Konvencije Vijeća Europe o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja te drugih relevantnih dokumenata. Kreirana je nova skupina kaznenih djela koja u osnovnom opisu nema sadržan element nasilja, već je uporaba sile ili prisile temelj za kvalificirani oblik djela. Iz tog razloga ta kaznena djela nisu uključena u ovu analizu. Kod kaznenog djela povreda djetetovih prava (riječ je o novom nazivu kaznenog djela zlostavljanje i zapuštanje djeteta) također postoji određeno odstupanje s obzirom na činjenicu da se radi o tzv. omisivno-komisivnom deliktu koji sadrži dvije moguće vrste ponašanja: 1. grubo zanemarivanje dužnosti podizanja, odgoja i obrazovanja djeteta te 2. zlostavu ili prisilu djeteta na aktivnosti neprimjerene dobi djeteta ili kojima se ugražavaju djetetova prava. Podaci o ovom kaznenom djelu uključena su ovu analizu jer se radi o temeljnom kaznenom djelu koje se analizira kada se govori o nasilju prema djeci.

²⁸⁸ <https://eu2020.hr/Home/OneNews?id=275> pristupljeno 24.07.2021.

²⁸⁹ <https://twitter.com/EUHomeAffairs/status/1252602938146484224> pristupljeno 22.07.2021.

²⁹⁰ <https://eucpn.org/document/behind-the-door> pristupljeno 24.07.2021.

²⁹¹ <https://eu2020.hr/Home/OneNews?id=275> pristupljeno 19.07.2021.

Kod interpretacije podataka treba stoga voditi računa da ovo kazneno djelo obuhvaća i zapuštanje, a ne samo zlostavljanje, tj. nasilnu viktimizaciju.

U svrhu dobivanja odgovora na istraživačka pitanja, korištena je deskriptivna statistika (frekvencije i postotci).

Rezultati i diskusija

Nasilna viktimizacija djece

Tablica 1 sadrži podatke o broju prijavljenih kaznenih djela s elementima nasilja počinjenih prema djeci u 2019. i 2020. godini iz kojih je vidljiva dominantna zastupljenost povrede prava djeteta (69% 2019. i 76,9% 2020. godine). Podaci o ukupnom broju ovih kaznenih djela ukazuju na porast ovih oblika viktimizacije djece u 2020. godini za 18%. Frekvencije za pojedina kaznena djela ukazuju na porast broja prijave za kaznena djela tjelesne ozljede, prisile, povrede djetetovih prava i nasilja u obitelji te pad broja prijave za kaznena djela teškog ubojstva, teške tjelesne ozljede, sudjelovanja u tučnjavi, prijetnje, silovanja, razbojništva, razbojničke krađe i iznude.

Ako promatramo strukturu nasilne viktimizacije prema predstavljenim kaznenim djelima, uočavamo pad udjela određenih kaznenih djela u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu (ubojstvo, teško ubojstvo, tjelesna ozljeda, teška tjelesna ozljeda, sudjelovanje u tučnjavi, prijetnja, silovanje, razbojništvo, razbojnička krađa i iznuda) te porast udjela prisile, povrede djetetovih prava te nasilja u obitelji. Ovi trendovi, koji ukazuju na povećanje broja kaznenih djela počinjenih unutar obitelji, mogu se tumačiti zabranjenim ili vrlo ograničenim izlascima djece iz doma radi epidemioloških mjera (online nastave od kuće, zabrane okupljanja, slobodnih aktivnosti, zabrane rada ugostiteljskih objekata i sl.), ali i ograničenošću izlazaka roditelja i drugih članova obitelji (rad od kuće, ostanak bez posla i sl.), što pretpostavlja dugotrajni zajednički boravak u stambenom prostoru. Samim time povećavaju se rizici za pojavu nasilja nad djecom, koji su najčešće uzrokovani frustracijama roditelja, nemiro, te socijalnom i financijskom nesigurnošću.

Tablica 1. Broj kaznenih djela s elementima nasilja počinjenih prema djeci u 2019. i 2020. godini

	2019		2020	
	f	%	f	%
ubojstvo	2	0,09	2	0,07
teško ubojstvo	10	0,4	4	0,1
tjelesna ozljeda	228	9,9	233	8,6
teška tjelesna ozljeda	46	2,0	25	0,9
sudjelovanje u tučnjavi	6	0,3	1	0,04
prisila	1	0,04	4	0,1
prijetnja	262	11,4	231	8,5
spolni odnošaj bez pristanka/silovanje*	45	2,0	20	0,7
povreda djetetovih prava	1584	69,0	2088	76,9
nasilje u obitelji	45	2,0	58	2,1
razbojništvo	37	1,6	25	0,9
razbojnička krađa	3	0,1	2	0,07
iznuda	25	1,0	23	0,8
UKUPNO	2294	100,0	2716	100,0

* Kazneno djelo spolnog odnošaja bez pristanka je od 1.1.2020. prestalo biti samostalno kazneno djelo te je postalo osnovni oblik silovanja.

Osim na kaznenoj, obiteljsko nasilje je u Hrvatskoj regulirano i na prekršajnoj razini. Tablica 2 sadrži podatke o broju žrtava obiteljskog nasilja u 2019. i 2020. godini prema kojoj je vidljiv pad broja osoba oštećenih ovim prekršajem za 7% te pad broja oštećene djece za 20%. Podaci o udjelu djece oštećene ovim prekršajem u odnosu na ukupan broj u svakoj pojedinoj godini pokazuje smanjenje udjela djece koja su oštećena obiteljskim nasiljem u 2020. godini. U razumijevanju ovakvih podataka se može samo spekulirati kako mjere socijalnog distanciranja nisu dozvoljavale djeci (kao i drugim žrtvama obiteljskog nasilja) kontaktiranje nadležnih službi.

Tablica 2. Broj žrtava obiteljskog nasilja prema Zakonu o zaštiti od nasilja u obitelji

	2019	2020
Ukupno oštećeni	10671	9888
Djeca	1922	1524
% (djeca)	18,0	15,4

Mjesečna distribucija nasilne viktimizacije djece

U ovom dijelu rada analiziraju se pojedina kaznena djela iz tri skupine kaznenih djela na štetu djece – kaznenih djela protiv života i tijela, spolne slobode, braka, obitelji i djece te prekršaji obiteljskog nasilja.

Djeca su bila žrtve ukupno 4 ubojstva u 2019. i 2020. godini, po dva ubojstva u svakoj godini. U 2019. godini jedno ubojstvo je počinjeno (ili prijavljeno) u lipnju, a jedno u listopadu, a u 2020. godini jedno u lipnju i jedno u srpnju. Mjesečna distribucija prijava teškog ubojstva na štetu djece prikazana je u Tablici 3 iz koje je razvidno kako je u analiziranom razdoblju počinjeno više teških ubojstava nego ubojstava.

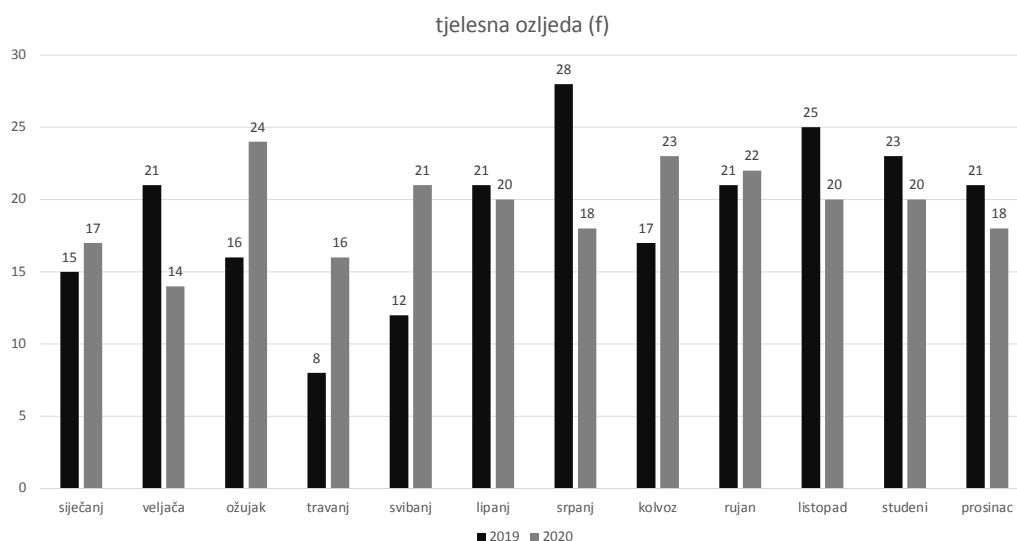
Tablica 3. Mjesečna distribucija prijava teškog ubojstva na štetu djece

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
2019.	0	5	0	0	0	1	0	2	0	2	0	0
2020.	0	1	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0

Podaci o kaznenom djelu tjelesne ozljede na štetu djece prikazani su u Grafu 1 iz kojeg je vidljiv porast ovih kaznenih djela u siječnju, ožujku, travnju, svibnju, kolovozu i rujnu 2020. godine, dok je u ostalim mjesecima primjetan pad.

Navedeni porast prema mjesečnoj distribuciji može se pripisati djelomičnom popuštanju i ukidanju striktnih epidemioloških mjera, odnosno, povratku na redovne oblike održavanja nastave u školama, a samim time i većoj izloženosti djece vanjskim rizičnim faktorima za počinjenje ovih kaznenih djela. Naime, s obzirom da se kaznena djela tjelesne ozljede na štetu djece najčešće čine od strane vršnjaka ili vršnjačkih skupina, izlazak iz sigurnosti doma i neometano kretanje djece, kako zbog školskih obaveza, tako i zbog ponovnog uključivanja u izvanškolske aktivnosti, predstavlja povećan rizik za pojavu ovih kaznenih djela.

Graf 1. Mjesečna distribucija prijava tjelesne ozljede na štetu djece

U Tablici 4 prikazana je mjesečna distribucija kaznenih djela teške tjelesne ozljede počinjenih na štetu djece. Do ožujka je primjetan identičan broj prijavljenih kaznenih djela, a nakon ožujka se u 2020. godini bilježi pad u prijavama ovih kaznenih djela u travnju, srpnju, kolovozu, rujnu, listopadu, studenom i prosincu. Treba ipak primijetiti kako se radi o relativno niskim frekvencijama što dovodi u pitanje opravdanost govorenja o trendovima.

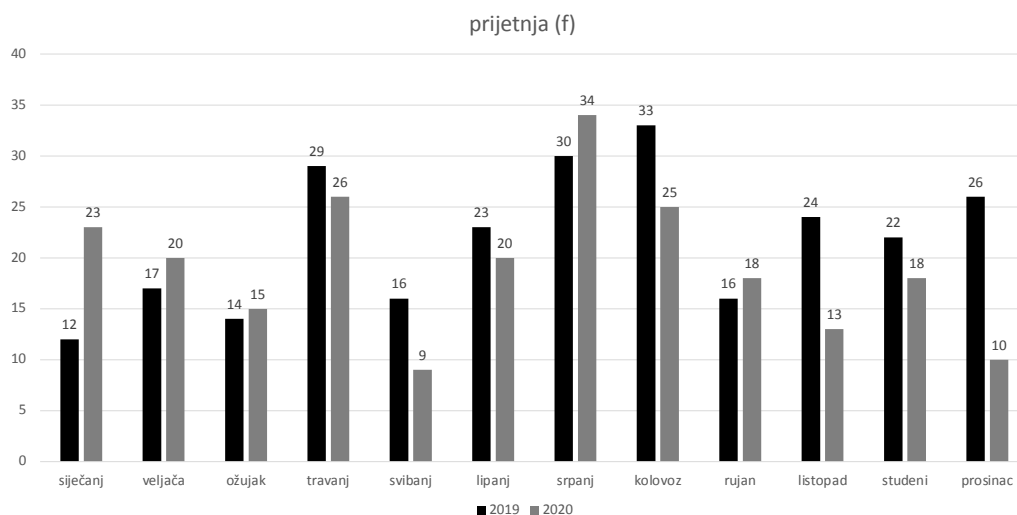
Tablica 4. Mjesečna distribucija prijava teške tjelesne ozljede na štetu djece

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
2019.	2	4	2	3	1	2	5	5	7	3	7	5
2020.	2	4	2	0	2	3	2	1	3	2	1	3

Podaci o mjesečnoj distribuciji prijava kaznenog djela prijetnje (Graf 2) pokazuje porast prijava ovih kaznenih djela do ožujka (u kojem je vidljiv najmanji porast), nakon čega je vidljiv pad broja prijava do lipnja nakon kojeg je opet vidljiv porast prijava za ovo kazneno djelo u srpnju i rujnu.

Evidentirani porast prijava prijetnji događa se u mjesecima u kojima nisu bile na snazi strikne epidemiološke mjere pa je za pretpostaviti su roditeljski nadzor i socijalna izoliranost utjecali na smanjenje broja ovih kaznenih djela u vrijeme epidemioloških mjera. Naime, u praksi se ova kaznena djela najčešće događaju unutar vršnjačkih grupa, kako u školi, tako i u neformalnom druženju, od strane poznatih osoba.

Graf 2. Mjesečna distribucija prijava prijetnji na štetu djece

U okviru kaznenih djela protiv spolne slobode, prikazuju se podaci za kazneno djelo spolnog odnošaja bez pristanka i silovanja zajedno jer je (kao što je prethodno pojašnjeno) od 1.1.2020. godine kazneno djelo spolnog odnošaja bez pristanka brisano kao posebno kazneno djelo te je spolni odnošaj bez pristanka postao osnovni oblik kaznenog djela silovanja. Porast prijava za ovo kazneno djelo primjetno je (premda trebati imati na umu da se radi o relativno niskim apsolutnim frekvencijama) u veljači, ožujku, travnju i rujnu.

Iako se u ukupnom broju ovih kaznenih djela u 2020. godini bilježi pad, za tumačenje frekvencije porasta u pojedinim mjesecima bilo bi potrebno izvršiti detaljniju analizu svih pojedinih predmeta i utvrditi mjesto počinjenja kaznenog djela te odnos počinitelja i žrtvu (radi li se primjerice o počinitelju koji je djetetu bliska osoba ili ne). Prethodna praktična iskustva govore da se kontaktni spolni delikti na štetu djece najčešće počinjeni od strane djeci poznatih osoba (vršnjaka ili bliskih osoba). Za pretpostaviti je da je općenita društvena situacija u kojoj je došlo do ograničenih socijalnih kontakata, pogodovala ukupnom značajnom smanjenju ovih kaznenih djela.

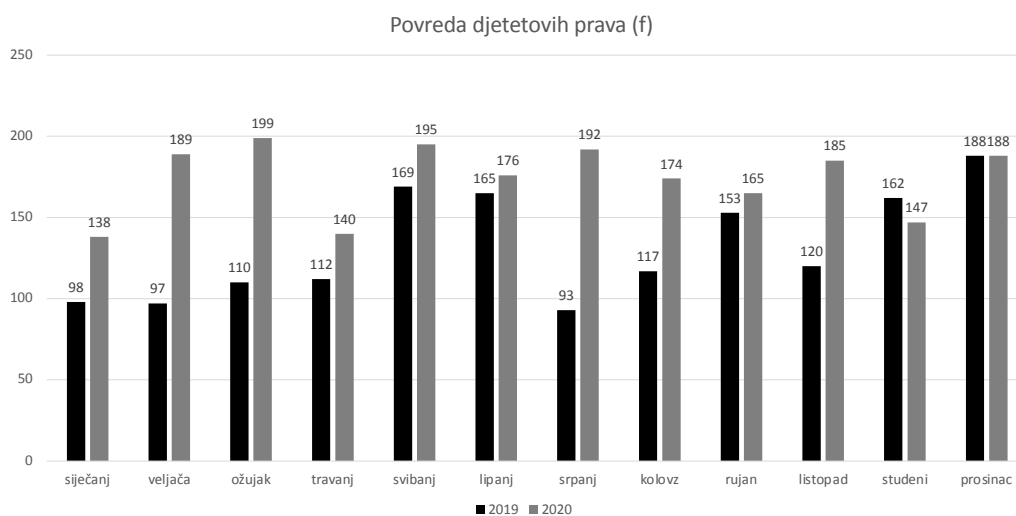
Tablica 5. Mjesečna distribucija prijava spolnog odnošaja bez pristanka i silovanja na štetu djece

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
2019.	0	0	0	0	8	4	6	1	0	17	2	7
2020.	0	2	2	1	3	0	2	1	1	3	2	3

U okviru skupine kaznenih djela protiv braka, obitelji i djece najzastupljenije kazneno djelo je kazneno djelo povrede prava djeteta (zlostavljanja i zapuštanja) pa su podaci o mjesečnoj distribuciji prijava tog kaznenog djela prikazani u Grafu 3. Porast broja prijava u 2020. godini je zamjetan u svim mjesecima osim u studenom u kojem se bilježi pad broja prijava za 9% te prosinca u kojem se radi o istom broju djela. Najveći porast broja prijava vidljiv je u srpnju (106%), veljači (95%) te ožujku (81%).

Generalno govoreći, primjetan je porast prijava ovog kaznenog djela u 2020. u odnosu na 2019. godinu. Teško je, međutim, interpretirati ove podatke u odnosu na pandemiju bez statističkih pokazatelja o trendovima u prijavljivanju ovog kaznenog djela u prethodnim razdobljima. Problem zlostavljanja i zapuštanja djece je u Hrvatskoj predmet kontinuiranog osvještavanja i dodatnog osposobljavanja stručnjaka različitih profila za adekvatniju detekciju i prijavljivanje ovakvih slučajeva. U odnosu na pandemijsko vrijeme, interesantno je ipak primijetiti kako je porast prijava ovog kaznenog djela slabije izražen upravo u vrijeme prekida odlaska djece u školu (travanj, svibanj i lipanj). Na žalost, u Hrvatskoj ne postoje pouzdane studije koje bi odgovorile na pitanje najčešćih prijavitelja ovog kaznenog djela pa se ovaj slabiji porast u navedenom razdoblju ne može izolirano povezati s činjenicom prekida odlaska djece u školu, tj. dobre detekcije problema od strane nastavnog osoblja.

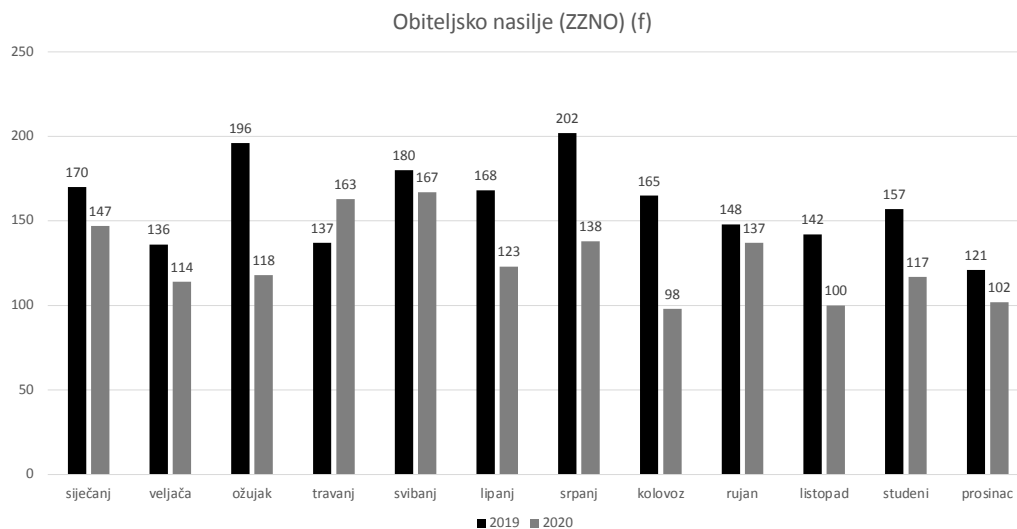
Graf 3. Mjesečna distribucija prijava povrede djetetovih prava

Osim broja prijava za kaznena djela na štetu djece, u nastavku se prijavljuju i podaci o broju djece koja su žrtve obiteljskog nasilja prema prekršajnim odredbama Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji. Za razliku od prethodnih podataka u kojima je jedinica promatranja bio broj kaznenih prijava, ovdje je jedinica promatranja broj osoba koje su oštećene prekršajem. Mjesečna distribucija (Graf 4) pokazuje prilične mjesečne oscilacije u obje promatrane godine. Pad broja djece žrtava obiteljskog nasilja u 2020. godini primjetan je u svim mjesecima, osim u travnju u kojem je prisutan porast od 19%. Najveći pad primjetan je u kolovozu (41%) te ožujku (40%).

Vrlo je izazovno pokušati interpretirati ove podatke bez podataka o ukupnom broju osoba koje su žrtve obiteljskog nasilja u prekršajnom smislu. Postavlja se pitanje povezanosti podataka o kaznenom djelima obiteljskog nasilja i povredi djetetovih prava (zlostavljanje djece) s podacima o obiteljskom nasilju u prekršajnom smislu. Jedan od mogućih pravaca razumijevanja podataka o padu broja djece oštećene prekršajnom odredbom je već navedena činjenica konstantnih napora različitih sektora društva u većem osvještavanju i osposobljavanju stručnjaka za prepoznavanje određenih ponašanja kao kaznenih, a ne prekršajnih. No, za davanje decideranijeg odgovora na ovo pitanje bi bilo potrebno napraviti detaljniju analizu statističkih pokazatelja, ali i stavova stručnjaka koji postupaju u ovakvim predmetima. Jedino na taj način bi se moglo doći do jasnijeg odgovora na pitanje promjene u politici zaštite djece od ovakvog oblika viktimizacije u Hrvatskoj.

Graf 4. Mjesečna distribucija broja djece žrtava obiteljskog nasilja (ZZNO)

Zaključna razmatranja

Cilj ovog rada odnosio se na utvrđivanje strukture nasilne viktimizacije djece u odnosu na određeni broj pojava oblika takve viktimizacije i utvrđivanje promjena u opsegu nasilne viktimizacije u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu. U odnosu na postavljena istraživačka pitanja, temeljem analize policijskih podataka, možemo zaključiti sljedeće:

1. Najzastupljeniji oblik nasilne viktimizacije djece u 2019. i 2020. godini je zlostavljanje i zapuštanje (kazneno djelo povreda prava djeteta);
2. Analiza statističkih pokazatelja za 2020. godinu i odnosu na 2019. godinu ukazuje na porast broja prijava za kaznena djela tjelesne ozljede, prisile, povrede djetetovih prava i nasilja i obitelji te na pad broja prijava za kaznena djela teškog ubojstva, teške tjelesne ozljede, sudjelovanja u tučnjavi, prijetnje, silovanja, razbojništva, razbojničke krađe i iznude. Analiza podataka o zastupljenosti pojedinog kaznenog djela u ukupnom broju kaznenih djela analiziranih za potrebe ovog rada pokazuje pad udjela ubojstva, teškog ubojstva, tjelesne ozljede, teške tjelesne ozljede, sudjelovanja u tučnjavi, prijetnje, silovanja, razbojništva, razbojničke krađe i iznude te porast udjela prisile, povrede djetetovih prava te nasilja u obitelji.
3. U 2020. godini je primjetno smanjenje (za 3%) udjela djece žrtava obiteljskog nasilja po prekršajnoj osnovi.
4. Kod većine analiziranih kaznenih djela se uočavaju određene promjene u broju prijava na mjesečnoj osnovi (2020. godine u odnosu na 2019. godinu).
5. Smanjenje broja djece žrtava obiteljskog nasilja primjetno je u gotovo svim mjesecima 2020. godine u odnosu na 2019. godinu.

Zaključno se može konstatirati kako su vidljive određene promjene u opsegu i strukturi nasilne viktimizacije djece u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu, no bilo kakva konkretnija interpretacija statističkih pokazatelja u smislu neposrednijeg povezivanja s pandemijskim uvjetima življenja u Hrvatskoj nije moguća bez dodatnih analiza. Glavno ograničenje takve interpretacije nalazi se u samom metodološkom objašnjenju policijskih podataka. U smislu mjesečne usporedbe podataka (koja je svojevrsni temelj za pokušaj promišljanja utjecaja pandemijskih uvjeta života na nasilnu viktimizaciju djece) glavno ograničenje proizlazi iz činjenice da mjesec prijave kaznenog djela ne mora biti istovjetan mjesecu događaja (u slučaju protoka određenog vremena od događaja do prijave), posebno kod nekih kaznenih djela koja se mogu dešavati i određenom vremenskom kontinuitetu. U

izvanrednim okolnostima koje zasigurno predstavlja pandemija u kojima je etički upitno provođenje epidemioloških istraživanja s djecom, postaje sasvim jasna potreba uspostave jedinstvene i metodološki "čiste" baze podataka (bar i na razini jednog resora poput policije) koja bi omogućila praćenje promjena u nasilnoj viktimizaciji djece kako bi se omogućilo kreiranje adekvatnih mjera zaštite djece i prevencije problema.

Literatura

AboKresha, S.A., Abdelkreem, E. i Elhameed Ali, R.A. (2021). Impact of COVID-19 pandemic and related isolation measures on violence against children in Egypt. *Journal of the Egyptian Public Health Association*, 96(1):11. doi: 10.1186/s42506-021-00071-4.

Baron, E.J., Goldstein, E.G. i Wallace, C.T. (2020). Suffering in silence: how COVID-19 school closures inhibit the reporting of child maltreatment. *Journal of Public Economics*, 190: 104258. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104258>

Berman, G. (2020). Ethical considerations for evidence generation involving children on the COVID-19 pandemic. UNICEF Office of Research – Innocenti Discussion Paper. <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/DP%202020-01%20CL.pdf>

Bryant, D.J., Oo, M. i Damian, A.J. (2020). The rise of adverse childhood experiences during the COVID-19 pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, and Policy*, 12(S1), S193-S194. Doi: [10.1037/tra0000711](https://doi.org/10.1037/tra0000711)

Cappa, C. i Jijon, I. (2021). COVID-19 and violence against children: a review of early studies. *Child Abuse & Neglect*, 116(Pt 2):105053. doi: 10.1016/j.chiabu.2021.105053.

Ebert, C. i Steinert, J.I. (2021). Prevalence and risk factors of violence against women and children during COVID-19, Germany. *Bulletin of the World Health Organization*, 99(6), 429-438. [http://dx.doi.org/10.2471/BLT.20.270983](https://dx.doi.org/10.2471/BLT.20.270983)

Lee, S.J., Ward, K.P., Lee, J.Y. i Rodriguez, C.M (2021). Parental social isolation and child maltreatment risk during the COVID-19 pandemic. *Journal of Family Violence*, Jan14:1-12. doi: 10.1007/s10896-020-00244-3. Epub ahead of print. PMID: 33462526; PMCID: PMC7807402.

Mazza, M., Marano, G., Lai, C., Janiri, L. i Sani, G. (2020). Danger in danger: interpersonal violence during COVID-19 quarantine. *Psychiatry Research*, 289:113046. Doi: [10.1016/j.psychres.2020.113046](https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113046)

UNICEF (2020). Protecting children from violence in the time of COVID-19: disruptions in prevention and response services. New York: UNICEF. <https://www.unicef.org/reports/protecting-children-from-violence-covid-19-disruptions-in-prevention-and-response-services-2020>

Wenham, C., Smith, J. i Morgan, R. (2020). Gender and COVID-19: the gendered impacts of the outbreak. *Lancet*, 395(10227), 846-848. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30526-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30526-2)

Internetski izvori

<https://eu2020.hr/Home/OneNews?id=275> pristupljeno 24.07.2021.

<https://twitter.com/EUHomeAffairs/status/1252602938146484224> pristupljeno 22.07.2021.

<https://eucpn.org/document/behind-the-door> pristupljeno 24.07.2021.

<https://eu2020.hr/Home/OneNews?id=275> pristupljeno 19.07.2021.

**VIOLENT VICTIMIZATION OF CHILDREN IN PANDEMIC LIVING CONDITIONS
IN CROATIA**

Abstract: *The pandemic caused by the Covid-19 virus has drastically changed the way of life all over the world and forced states and individuals to make a whole series of adjustments in their daily functioning. Adaptations to the pandemic lifestyle have led to the introduction of a range of measures at the state level aimed at preventing the spread of the pandemic. Many countries have introduced measures of social distancing, school closures, restrictions or total bans on services and other measures. The introduced measures have affected all citizens, but there are certain social groups that deserve special attention in such crisis situations, and that is children. Of particular importance is the issue of possible changes in the violent victimization of children in pandemic living conditions. The aim of this paper is to determine the structure of violent victimization of children according to selected groups of criminal offenses and to determine changes in the scope of violent victimization of children in 2020 compared to 2019. The analysis of police data indicates the following: 1) the most common form of violent victimization of children is child abuse; 2) in 2020, there was increase in the number of reports for the criminal offenses of bodily injury, coercion, violation of children's rights and family violence; 3) there is a noticeable decrease in the number of children victims of domestic violence on a misdemeanor basis, 4) in most of the analyzed criminal offenses, monthly oscillations are recorded in 2020 compared to 2019; 5) the decrease in the number of children victims of domestic violence is noticeable in almost all months of 2020 compared to 2019. In conclusion, certain changes in the scope and structure of violent victimization of children in 2020 compared to 2019 are noted, the impossibility of analyzing the impact of pandemic measures on these changes due to the characteristics of police statistics is emphasized, and the importance of establishing a reliable database on violent victimization of children is underlined.*

Keywords: *violence, children, Covid-19, police data, Croatia*

KVALITET ŽIVOTA KROZ PRIZMU KOREKTIVNO-REHABILITACIONIH PROGRAMA ZA MLADE U SUKOBU SA ZAKONOM

*Goran Jovanić*²⁹²

Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Vera Petrović,²⁹³

Asistent, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Apstrakt: Polazeći od definicije grupe eksperata Svetske zdravstvene organizacije, kojom se kvalitet života definiše kao percepcija pojedinaca o sopstvenom položaju u životu u kontekstu kulture i sistema vrednosti u kojima žive, kao i prema svojim ciljevima, očekivanjima, standardima i interesovanjima, možemo konstatovati da tako širok koncept čine fizičko zdravlje pojedinaca, psihološki status, materijalna nezavisnost, socijalni odnosi i njihovi odnosi prema značajnim karakteristikama spoljašnje sredine. Primena ovako definisanog koncepta kvaliteta života na populaciju mladih u sukobu sa zakonom u institucionalnom tretmanu, ukazuje da se razvoj ideja i prakse društvenog reagovanja na prestupništvo mladih, odrazio vremenom i na pomeranje fokusa te reakcije sa kaznenog reagovanja ka društvenoj zaštiti, obrazovanju, lečenju, profesionalnom usmeravanju i rehabilitaciji u cilju eliminacije rizičnih faktora delinkvencije i jačanju prosocijalnih obrazaca ponašanja. Korektivno-rehabilitacione institucije za tretman mladih u sukobu sa zakonom pružaju različite programe šticeenicima tokom njihove inkarceracije. Ponuđeni programi obuhvataju širok spektar usluga i intervencija, uključujući lečenje zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, očuvanje somatskog i mentalnog zdravlja, obrazovanje i profesionalno osposobljavanje, redukciju agresivnosti i drugih oblika asocijalnog i antisocijalnog ponašanja. Uključivanjem u navedene programe za mlade prestupnike, nastoji se poboljšati kvalitet života ove populacije, otklanjanjem kriminogenih dinamičkih faktora i stvaranjem preduslova za prosocijalan život u institucionalnom i postinstitucionalnom okruženju. Redukcijom recidivizma ostvaruje se i sekundarni cilj, odnosno povećanje javne bezbednosti zajednice u koju se integrišu po napuštanju korektivne institucije. Cilj rada je da se eksploracijom različitih pozitivnih iskustava i efekata primenjenih programa ukaže na aplikativne mogućnosti primene institucionalnih programa za mlade u sukobu sa zakonom u ovdašnjim uslovima.

Ključne reči: *kvalitet života, mladi u sukobu sa zakonom, tretman, recidivizam.*

Uvod

Evolucija ideja i prakse kaznene reakcije, uslovljeni razvojem civilizacije, uticali su na modifikaciju državne reakcije prema učiniocima krivičnih dela, a naročito kada su u pitanju mladi, odnosno deca, maloletnici i mladi punoletnici. Fokus društvene reakcije se pomerao od eliminacije, surovosti, nehumanosti, patnje, zastrašivanja, preko intencije da se kaznena reakcija ublaži, izdvoji od reakcije prema punoletnim prestupnicima, pa sve do nastojanja da se kazna individualizuje i prilagodi osobenostima mlade osuđene osobe. Nezavisno od perioda civilizacijskog razvoja, intencija je bila konstantna. Kazna treba da utiče na prestupnika da ne čini nova krivična dela, a poželjno je da i drugi koji nisu činili presteupe, ostanu u ravni društveno odobrenog ponašanja, da se uzdrže od činjenja bilo kakvog kažnjivog delovanja. Epohe razvoja i društveno istorijski konteksti pojedinih geografskih područja su oblikovali modalitete, finese i centralne tokove ideja i prakse stvarajući trajnije ili

²⁹² goranjovanic@fasper.bg.ac.rs

²⁹³ verapetrovic@fasper.bg.ac.rs

kratkotrajnije eksperimente, otklone, zablude i ekskluzivitete, sa manjim ili većim efektima na redukciju recidivizma (Jovanić, 2017).

Stari koncepti, strategije, organizacija i metode rada sa mlađom populacijom prestupnika, postepeno postaju prevaziđeni i neprimenljivi u kontekstu novih društvenih odnosa aktuelnog vremena, ideja, normativnih rešenja i položaja mladih. Suštinske promene i unapređenja su se nametnula i kao uslov za „spasavanje onoga što se spasti može“ ali i kao uslov za hvatanje koraka u procesima „evropskih integracija“, odnosno ispunjavanja uslova za pridruživanje Evropskoj uniji (Ilić i Jovanić, 2006).

S obzirom na redukciju broja ustanova i regionalnu disproporciju u razmeštaju institucija za institucionalni tretman mladih u sukobu sa zakonom u Srbiji, može se reći da je malo toga sačuvano, da je deinstitucionalizacija prevagnula iznad nastojanja da se izađe u susret potrebama za tretmanom mladih prestupnika, ustanovljavanjem i realizacijom tretmanskim institucionalnih programa, usmerenih na dinamičke faktore prestupništva mladih. U situaciji kada su u Vojvodini ugašene dve poslednje preostale institucije za tretman mladih u sukobu sa zakonom, izlišno je očekivati napredak u tom domenu. Nakon ukidanja ustanove i u Negotinu, u Srbiji je preostalo svega pet ustanova za izvršenje zavodskih vaspitnih mera i kazni (Beograd, Niš, Knjaževac, VPD Kruševac i KPZ za maloletne i mlađe punoletne u Valjevu).

S druge strane, redukovani broj institucija zavodskog karaktera za tretman mladih, pruža mogućnost adaptacije istih na savremene izazove u skladu sa specifičnostima i programskim potrebama mladih u sukobu sa zakonom, za uvođenje specijalizovane programske ponude, za obuku vaspitačkog osoblja za realizaciju specifičnih programa tretmana, kontrolu kvaliteta rada i evaluaciju programskih efekata. Stoga ćemo, eksploracijom različitih pozitivnih iskustava i efekata primenjenih programa u sličnim institucijama u svetu, ukazati na aplikativne mogućnosti primene institucionalnih programa za mlade u sukobu sa zakonom, u ovdašnjim uslovima.

Efektivnost tretmanskih programa za mlade u sukobu sa zakonom

Sve više je napisano u literaturi o opštim pitanjima efektivnosti institucionalnih i programa tretmana u zajednici, usmerenih na redukciju recidivizma kriminaliteta i prestupništva mladih. Ova literatura ima za cilj da identifikuje pristupe, programe, intervencije ili njihove elemente koji su empirijski povezani sa redukcijom nezakonitog ponašanja mladih. Iako postoji znatna količina informacija o različitim pristupima i programima, postoji vrlo malo podrške praktičarima o tome kako da osmisle i primene programe koji će verovatno biti efikasni u smanjenju ponovnog kršenja zakona. Kada se intervencije zasnovane na dokazima ponavljaju na lokalnom nivou, one se mogu izmeniti tako da najbolje odgovaraju lokalnim uslovima. Iako su ove promene možda neophodne, one mogu umanjiti efikasnost intervencije (Pooley, 2020). Iako postoji konsenzus u literaturi da nijedna intervencija neće funkcionisati za sve mlade prestupnike u svim kontekstima, postoje zajedničke karakteristike efektivnih programa koji su dosledno povezani sa redukcijom recidivizma (Prior & Mason, 2010). Identifikovanje i opis ovih komponenti programa predstavlja dragocen doprinos našem razumevanju, kako da se uverimo da su novi i postojeći programi za mlade počiniocima krivičnih dela u skladu sa principima oblikovanja i implementacije programa zasnovanih na empirijskim dokazima.

Kako napominje autor (Pooley, 2020), ovo je posebno važno za razvoj novih odgovora na sankcionisanje mladih, uključujući i nove izazove i trendove kriminala. U nedostatku jake baze dokaza koja bi vodila kreatore politike i praktičare u izboru inicijativa za smanjenje kriminalnog recidivizma, važno je imati reper na osnovu kog se može uporediti razvoj novih programa. Sistematski pregled koji daje autor (Pooley, 2020), konsolidujući nalaze iz istraživanja, kako bi identifikovao zajedničke komponente efektivnih programa za mlade prestupnike, koji se odnose na dizajn, isporuku i implementaciju. Autor (Pooley, 2020) se u radu bavi istraživačkim pitanjima: Koje su karakteristike dizajna, isporuke i implementacije programa tercijarne prevencije, koje su povezane sa redukcijom recidivizma kod mladih; Kako se ove programske komponente mogu primeniti za povećanje efektivnosti tercijarnih programa namenjenih mladim prestupnicima?

Studija (Pooley, 2020) je proizašla iz većeg sistematskog pregleda literature koja se bavi odgovorom na Martinsonovo (1974) pitanje 'what works' u redukciji kažnjavanja mladih prestupnika. Studije su uključivane ukoliko sadrže informacije o programima tercijarne prevencije koji se sprovedu u Australiji ili drugim razvijenim zemljama, za mlade od 10 do 25 godina, koji su došli u kontakt sa

maloletničkim ili krivičnim pravosudnim sistemima. Uključene studije su izvestile o najmanje jednoj kvantitativnoj ili kvalitativnoj meri ishoda u vezi sa recidivizmom, kao što su prevalencija, učestalost, ozbiljnost, svestranost ili vreme do prvog ponovnog pojavljivanja u evidenciji pravosuđa. Literatura je bila fokusirana na uključivanje pregleda studija objavljenih na engleskom jeziku, od januara 2009. godine do oktobra 2019. godine u naučnim časopisima ili u evaluacionim izveštajima. Izuzeta je literatura o evaluaciji programa primarne ili sekundarne prevencije. Isključena je takođe i literatura koja nije objavljena na engleskom jeziku ili je objavljena pre 2009. godine. Takođe su isključeni teorijski članci, audio/vizuelni fajlovi i članci u novinama i časopisima (Pooley, 2020).

Pretragom naučnih baza podataka, isti autor (2020) je identifikovao ukupno 447 knjiga, članaka u časopisima i vladinih izveštaja. Trideset tri duplikata su uklonjena, 85 studija je isključeno jer su sadržale osvrte ili ocene programa primarne ili sekundarne prevencije, ili su bile audio/vizuelne datoteke ili članci u novinama/časopisima. Preostalih 329 studija je uzeo za dalju analizu. Sekundarni skrining sproveden je pregledom studija u potpunosti. Tokom ovog procesa, isključene su dodatne 182 studije, jer su bile objašnjene ili teoretske, nisu izveštavale o nalazima za mlade od 10 do 25 godina, ili zato što su bile ocene određenog programa i zamenjene su evaluacijom istog programa, često od istih autora, sa većom metodološkom strogošću. Od preostalih 147 studija obuhvaćenih sistematskim pregledom, 44 (30%) su sadržale informacije o implementaciji, dizajnu i realizaciji programa. Konačni uzorak od 44 studije predstavlja osnovu za studiju ovog autora (Pooley, 2020). Svih 44 studija pružile su dokaze da su jedna ili više komponenti programa povezane sa efikasnošću programa. Kada se utvrdilo da su programi efikasni, programske komponente su povezane sa redukcijom recidivizma. Kada se utvrdilo da su programi neefikasni, odsustvo programskih komponenti bilo je povezano sa povećanjem recidivizma. Primarna mera recidivizma je bila prevalencija. U sve 44 studije, povezivana je barem jedna komponenta programa sa efikasnošću. U literaturi je identifikovano devet programskih komponenti koje su imale pozitivan odnos prema efikasnosti programa: teorijska utemeljenost programa koji se fokusira na promenu ponašanja mladih prestupnika; rizik od ponovnog kršenja zakona; procena rizika, potreba i responzivnosti (RNR); kulturalna senzitivnost; vernost; doziranje programa; odnos praktičar-klijent; koordinacija unutar i među agencijama i evaluacija rezultata primenjenog programa. Ove karakteristike dizajna, isporuke i implementacije se međusobno ne isključuju (Pooley, 2020).

Programi obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja u korektivno-rehabilitacionom ambijentu

Činjenica je da osuđeni, naročito pripadnici mladih populacija, imaju niži nivo obrazovanja i manje profesionalnih kompetencija u odnosu na opštu populaciju, što je globalni problem, kako u inostranim penalnim sistemima, tako i u našim uslovima (Jovanić i Ilijić, 2015). S obzirom da je reč o mladim prestupnicima, koji tek treba da, po izlasku u svet slobode, preuzmu i radne uloge, nastavljajući život u okviru legalnih tokova sticanja prihoda, kao sastavni deo rehabilitacionog tretmana, organizuju se programi profesionalnog osposobljavanja mladih, kako bi se mogli radno angažovati tokom izvršenja zatvorske kazne, a ujedno povećati i šanse za bolje zaposlenje po izlasku na slobodu (Petrović i sar., 2017). S obzirom da se na institucionalnom zavodskom tretmanu često nalaze mladi sa različitim problemima u procesu učenja i sticanja kvalifikacija, preporučuju se i primenjuju različiti pristupi i didaktički postupci, usmereni na poboljšanje pažnje, kvalitet i brzinu čitanja, pamćenja i razumevanja pročitnog (Brooks, 2016). Isti autor (Brooks, 2016) opisuje 32 sheme za poboljšanje čitanja i/ili pravopisa dece uzrasta od 5 do 11 godina, sedam za povećanje pismenosti na prelasku iz osnovne/srednje škole, 16 namenjenih učenicima od 11 do 14 godina, pet se fokusira na poboljšanje kompozicionog aspekta pisanja za decu od 5-14 godina, 15 za decu sa posebnim obrazovnim potrebama, uključujući disleksiju, i šest za mlade od 14-18 godina, uključujući i mlade u sukobu sa zakonom. Autor (Brooks, 2016) navodi i specifične ciljeve ovih shema, kao što su: motivisati mlade ljude da čitaju; povećati njihovo uživanje u čitanju i poboljšati njihove veštine čitanja; pomoći mladim ljudima da izaberu odgovarajuće lektiru i da je shvate kroz diskusije i druge aktivnosti; podsticanje samopouzdanja i samopoštovanja mladih ljudi da istražuju različite materijale za čitanje; čitaju sami i kreću se po dostupnim uslugama kao što su biblioteke (Brooks, 2016, str. 267).

U situaciji kada se u Srbiji najavljuje primena dualnog obrazovanja, interesantno je ukratko prikazati iskustva sličnog zatvorskog programa pod nazivom Free Venture (Petrović i sar., 2017).

Autori, kroz eksploraciju programa, napominju da je reč o programu obuke u simulaciji realnih uslova proizvodnje, tržišta, investiranja, rukovođenja, marketinga i raspodele (Petrović i sar., 2017, str. 507), koji omogućava revitalizaciju zatvorske industrije i pretvaranje osuđenih od besposlenih u produktivne. Za učešće u Free Venture programu potrebno je da osuđeni budu izloženi realnom radnom okruženju, da delimično državi nadoknade troškove svog zatvaranja, poreza i socijalnih troškova, kao i troškove restitucije žrtvama, da se postepeno pripreme za otpuštanje, obaveza finansijskih prestacija treba sa države da se prebaci na osuđene, da se usmere naponi i sredstva podsticaja u zapošljavanje osuđenog nakon otpuštanja, zatvorska industrija treba da dobije finansijski podsticaj radi uspešnije reintegracije osuđenih i treba da bude samoodrživa, da posluje sa profitom (Petrović i sar., 2017). Sedam država SAD prihvatilo je da primenjuje program Free Venture, sa obavezom evidentiranja uspešnih i neuspešnih rezultata u sprovođenju. Program je 2005. godine proglašen za jedan od 50 najuspešnijih. Od 1985. godine, kroz ovaj program je uspostavljena partnerska saradnja sa poslodavcima, tako da se proizvodi iz zatvora nalaze u slobodnoj prodaji na tržištu. Programom je omogućeno da osuđeni iskuse realne uslove poslovanja kroz svrsishodne poslove. Učešće u programu omogućilo im je da steknu veštine koje će im koristiti nakon povratka u zajednicu. Odeljenja koja posluju kroz Free Venture program plaćaju porez i restituciju žrtvama, a novac koji preostane stavlja se na depozit, do izlaska na slobodu. Osnovni principi programa uklapaju se u reformatorske zahteve zvaničnika da se korektivno-rehabilitacione ustanove vrate osnovama, naročito lečenju i penalnoj rehabilitaciji mladih kategorija prestupnika (Petrović i sar., 2017, str. 507).

Programi usmereni na mlade nasilnike u korektivno-rehabilitacionom ambijentu

Nasilnički kriminalitet mladih prestupnika pleni pažnju stručnjaka i laika, kako zbog drastičnih posledica koje ostvaruje na pojedince, društvene grupe i društvo u celini, tako i na učinioca nasilnog delikta. Posledice nasilja po pojedince i društvo mogu biti drastične: gubitak života, teško narušeno zdravlje, invalidnost, enormni troškovi lečenja, odsustvovanje s posla, disciplinski prestupi za vreme boravka u korektivno –rehabilitacionoj ustanovi, uvećan strah javnosti od kriminaliteta, retributivnost građana ispoljena kroz zahteve građanstva za normativno postrožavanje, dosuđivanje i izvršenje strožih krivičnih sankcija. Cilj kažnjavanja u takvim slučajevima jeste primarno redukcija rizika nasilja, primenom adekvatnog programa tretmana pema nasilnim mladim prestupnicima. S obzirom da ova populacija najčešće biva sudski smeštena u korektivnu instituciju, ostaje dovoljno vrememena za procenu rizika za recidiv, planiranje, primenu i evaluaciju efekata primenjenih programa. Jedan od takvih programa je i Life Minus Violence-Enhanced (LMV-E) za mlade nasilnike osuđene na dugovremene kazne (Derbyshire et al., 2019). Studija koju je sprovedla ova grupa autora (2019) imala je za cilj procenu efektivnosti LMV-E programa. Rađena je na uzorku od N=21, početne starosti 16–17 godina. Ispitanici su bili osuđeni za nasilno krivično delo i imali su istoriju nasilja u zatvoru ili u zajednici. Poređenja pre i posle intervencije, predstavljala su rizik za buduće nasilje, mereno Strukturiranom procenom rizika od nasilja mladih (SAVRI; Borum et al., 2006, Psychological Assessment Resources Inc.) i promenama u upitnicima za samoizveštavanje, vezanim za tretman. Sankcije za dalju agresiju u instituciji ili nakon puštanja na slobodu, beležene su 12 i 24 meseca nakon programske intervencije.

SAVRI je identifikovao statistički značajno smanjenje u individualno-kliničkim i društveno-kontekstualnim skalama, sa značajnim veličinama efekata. Statistički značajne promene, sa umerenom veličinom efekta, zabeležene su u upitnicima za samoizveštavanje. Smanjenja su bila u mišljenju, fizičkoj i verbalnoj agresiji i ljutnji. Poboljšanja su bila u emocionalnoj svesti, regulaciji emocija i impulsivnosti. Praćenje je pokazalo povoljne stope agresije unutar zajednice i u instituciji. Autori studije (Derbyshire et al., 2019) iznose zaključke da je smanjenje rizika nasilja važno i ukazuju na opšte smanjenje rizika od agresije nakon ove intervencije. Značajno je da su učesnici takođe pokazali poboljšanje empatije, kao jednog od direktnih ciljeva tretmana. Promena vezana za tretman bila je višedomenska, u nekoliko oblasti kojima se intervencija bavila. Ova studija je stoga pronašla valjane dokaze o efektivnosti LMV-E u redukciji rizika od agresije za osuđene mlade prestupnike.

Intervencija za smanjenje nasilja, Life Minus Violence-Enhanced (LMV-E), predstavljena je Službi za starateljstvo mladih (Youth Custody Service) u Engleskoj 2011. Prvi put objavljena 2007. godine (Irska, 2007) i ažurirana na poboljšanu verziju 2009. godine, nakon početne evaluacije i povratnih informacija, ova intervencija se bavila mnogim navedenim argumentima. Na primer,

kognitivno ponašanje, crpi se iz modela opšte agresije (GAM), fokusirajući se na funkciju, a ne na prirodu agresije (Anderson & Bushman, 2002; Bushman & Anderson, 2002), obrađuje više domena, pod uticajem RNR pristupa, modela Good Lives (Ward, 2002) i pozitivne psihologije.

LMV-E primenjuje akademska i teorijska dostignuća u istraživanju agresije, posebno u pogledu društvene spoznaje, implicitne obrade, empatije, teorije učenja i razvojnih putanja tokom čitavog životnog veka. Motivacijski principi intervjuisanja čine značajnu komponentu stila predavanja facilitatora. LMV-E takođe uključuje obuku veština, posebno se fokusirajući na upravljanje emocijama i interpersonalne stilove komunikacije. Dinamički faktori rizika su usmereni unutar pojedinačnih i vršnjačkih domena, izvučenih iz teorije agresije, kako je artikulisao GAM. Ukratko, LMV-E ima za cilj da promeni GAM ulazne i obradive promenljive, kako bi se povećala verovatnoća neagresivnog izbora i time smanjila agresivnost (Derbyshire et al., 2019).

Sport u korektivno-rehabilitacionom ambijentu

Upotreba sporta kao razvojnog oruđa za mlade široko je proučavana. Međutim, jedan važan segment populacije koji je u velikoj meri zanemaren u ovom poslu, verovatno zbog svoje restriktivne i teško pristupačne prirode, jesu mladi iz maloletničkih korektivnih institucija. Zatvorena omladina predstavlja najmanje 1% od sve dece u Sjedinjenim Državama, koja se suočavaju sa složenim spektrom fizičkih, psihičkih i društvenih potreba. Poslednjih godina, istraživana je rehabilitaciona uloga sporta u zatvoru. Jedna linija istraživanja je istraživanje iskustava lidera programa koji vode programe zasnovane na sportu u zatvorskom okruženju, kako bi se prilagodili programi obuke instruktora i tako postigne bolji kvalitet programa. Stoga je istraživanje (Jacobs & Wahl-Alexander, 2021). ispitalo verovanja četiri studenta u samoeфикаsnost za vođenje sportskog programa liderstva i životnih veština u zatvoru za mlade. Podaci su uključivali nedeljne refleksije i periodične intervjue tokom dvogodišnjeg programa. Deduktivne analize ukazuju na to da su na uverenja učesnika uticala Bandurina (1977) četiri izvora samoeфикаsnosti sa odgovarajućim podtemama koje opisuju njihove nerve, uspone i padove, dobre dane, ubrzani rast, zajedničke identitete, zapažanja o zatvorskoj situaciji i podršku drugih. Trenutna studija (Jacobs & Wahl-Alexander, 2021) daje uvid u to kako pojedinci doživljavaju svoje kompetencije za vođenje sportskog programa u izuzetno nestabilnom okruženju.

U novije vreme, istraživači su ispitivali kako dobro osmišljeni sportski programi mogu da podstaknu pozitivan razvoj mladih, a posebno mladih iz marginalizovanih i ranjivih sredina (Riley et al., 2017). Pod okriljem razvoja mladih, zasnovanog na sportu (Holt et al., 2017), studije su obuhvatile znatne koristi koje sport može imati na mlade, poput psihološkog blagostanja, promene problematičnog ponašanja i sticanja socijalnih veština (Jacobs & Wahl-Alexander, 2021). Isti autori (2021) napominju da za mlade, koji doživljavaju obespravljenost zbog društvene nejednakosti (na primer, rasizma, klasne pripadnosti, seksizma itd.), kvalitetni sportski programi pružaju siguran prostor za povezivanje sa vršnjacima i za razvoj fizičkih i socijalnih veština (Jacobs & Wahl-Alexander, 2021).

Dostupnost rehabilitacionih programa u uslovima inkarceracije

Stopa recidivizma je visoka, uprkos očekivanjima da će segregacija prestupnika u korektivne ustanove i primena korektivno rehabilitacionih programa tokom izvršenja krivične sankcije, imati automatski uticaj na prestupnika u pravcu korenite promene ponašanja u prosocijalno, po izlasku na slobodu (Alper et al., 2018, str. 1). Rehabilitacioni programi se koriste kako bi se osuđenima pomoglo da steknu veštine i snage potrebne za uspeh u zajednici nakon puštanja na slobodu. Ipak, ove visoke stope recidivizma i dalje postoje. Ključno je pitanje (Edwards, 2021), zašto neki osuđeni nemaju koristi od ovih programa? Edwards (2021) pokreće i dodatno pitanje dostupnosti, mogućnosti pristupa osuđenih tim programima.

S druge strane, ova situacija nameće i dodatno pitanje prava osuđenih, vladinih obaveza, posvećenosti i sposobnosti da obezbedi ovaj pravni lek nisu jasni; na primer, u tekstu koji se odnosi na resurse za rehabilitaciju zatvorenika i opšti tretman, Murad (2017, p.1) je upitao: „Na šta zatvorenik ima pravo?“ Edwards (2021) napominje i da studije koje istražuju perspektive osuđenih nisu uobičajene. Ovaj istraživač (2021) je pokušao da razume pristup i upotrebu programiranja kroz objektiv zatvorenika. Stoga je sproveo fenomenološku, kvalitativnu studiju, koja je istražila 49

perspektiva osuđenih muškog pola. Edvardsovi nalazi (Edwards, 2021) ukazuju na to da je operativna struktura zatvora ometala pristup programima. Dodatno, na učesnike studije koji su doživeli blokiran pristup, došlo je do negativnog uticaja, jer nisu dobili potrebne rehabilitacione programe, a posebno su bili deprivirani činom lišenja prava na usluge tretmana (Edwards, 2021). Uloga zatvora je posebno važna jer su rehabilitacioni zatvorski programi, čiji proces često uključuje društvenu pokretljivost na više, primarna oruđa koja pomažu osuđenima da promene svoju životnu putanju u prosocijalnom smeru (Murad, 2017).

Stoga Braun i Klark (Braun & Clarke, 2020) ističu da logistika zatvorskih operacija može funkcionisati kao kapija koja određuje koji zatvorenici će imati mogućnosti za društvenu mobilnost prema gore, a koji ne. Tako, osim što jednostavno služi kao komponenta ishoda nejednakog krivičnog pravosudnog sistema, zatvorska organizacija takođe stvara unutarnju klasnu stratifikaciju među zatvorenima, blokirajući nekima pristup sredstvima za društvenu mobilnost i beg iz najnižeg društvenog sloja. Edwards (2021, p. 1129) ističe da njegov rad pomaže u razumevanju načina na koji društvene institucije mogu nenamerno stvoriti nejednakost, čak i potkopavajući njihovu svrhu.

Zaključak

U globalnim okvirima testiran je i implementiran veliki broj programa kako bi se odgovorilo potrebama mladih u sukobu sa zakonom. Iako postoji dosta dokaza koji podržavaju neke od ovih vrsta programa empirijski povezanih sa efikasnošću programa putem metodološki raznolikih studija sprovedenih u različitim kontekstima, sugerirajući da otkrivaju široka, sveobuhvatna načela koja će voditi poboljšanju programa za mlade prestupnike. Gledano zajedno, nalazi ukazuju na to da su programi za počiniocima krivičnih dela za mlade najefikasniji kada se implementiraju kako je predviđeno i potkrepljeni jasno artikulisanom teorijom promena zasnovanom na dokazima. Ova teorija promene pomaže dizajnerima programa da identifikuju kako će program smanjiti ponašanja koja se ponavljaju i mehanizme koji leže u osnovi ove promene. Međutim, način na koji se program izvodi mora biti dovoljno fleksibilan da zadovolji individualne potrebe i okolnosti mladih ljudi koji su uključeni. Ovo uključuje sprovođenje RNR procena, povezivanje mladih ljudi sa odgovarajućim praktičarima sa kojima mogu da razviju pozitivne odnose, prilagođavanje aktivnosti prema kulturnom poreklu mladih ljudi i osiguravanje da mladi ljudi provode dovoljno vremena sa praktičarima kako bi iskusili dobrobit. Dodatno, moraju se poštovati kulturne specifičnosti podneblja kom su namenjeni takvi programi i primarno se mora omogućiti pristup i učešće toj vrsti usluga u institucionalnom tretmanu mladih u sukobu sa zakonom. Paralelno, inovacije programa u skladu sa evaluativnim rezultatima su preduslov očekivanja efektivnije redukcije recidivizma mladih u inkarceraciji.

Literatura

1. Alper, M., Durose, M. R., & Markman, J. (2018). *2018 Update on prisoner recidivism: A 9-year follow-up period (2005-2014)*. U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics. <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/18upr9yfup0514.pdf>
2. Anderson, C., & Bushman, B. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27–51. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231>
3. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
4. Braun, V., & Clarke, V. (2020). One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis? *Qualitative Research in Psychology*, 328-352. <https://doi.org/10.1080/14780887.2020.1769238>
5. Brooks, G. (2016). *What works for children and young people with literacy difficulties. The effectiveness of intervention schemes*. Greg Brooks.
6. Bushman, B., & Anderson, C. (2002). Violent video games and hostile expectations: A test of the General Aggression Model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1679-1689. <https://doi.org/10.1177/014616702237649>
7. Derbyshire, J. M., Tarrant, E., Fitter, R., & Gibson, R. A. (2019). Evaluating treatment outcomes for young people participating in a high-intensity therapeutic violence intervention in the

English Youth Custody Service. *Legal and criminological psychology*, 24(1), 162-178. <https://doi.org/10.1111/lcrp.12142>

8. Edwards, K. (2021). Prisoners' Perspectives on Limited Rehabilitative Program Opportunities. *Qualitative Report*, 26(4), 1128-1149. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2021.4495>

9. Holt, N. L., Neely, K. C., Slater, L. G., Camiré, M., Côté, J., Fraser-Thomas, J., MacDonald, D., Strachan, L., & Tamminen, K. A. (2017). A grounded theory of positive youth development through sport based on results from a qualitative meta-study. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 10(1), 1-49. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/1750984X.2016.1180704>

10. Ilić, Z., i Jovanić, G. (2006). Rekonceptualizacija maloletničkog pravosuđa i transformacija institucija za tretman mladih u Srbiji – dostignuća i zablude. U D. Radovanović, (Ur.), „*Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi / XVIII seminar prava*“ (str. 497-506). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova.

11. Jacobs, J. M., & Wahl-Alexander, Z. (2021). Self-Efficacy Experiences of Graduate Students Working in a Sport-based Leadership Program at a Youth Prison. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 1-15. <http://doi.org/10.1007/s10560-021-00772-x>

12. Jovanić, G. (2017). *Kazni, zatvori, zaposlji*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

13. Jovanić, G., i Ilijić, Lj. (2015). Obrazovne potrebe i edukativni tretman osuđenih. U M. Vuković (Ur.), *Zbornik radova IX Međunarodnog skupa „Specijalna edukacija i rehabilitacija danas“* (str. 157-168). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

14. Martinson, R. (1974). What works?-Questions and answers about prison reform. *The public interest*, 35, 22-54.

15. Murad, P. (2017). *To what is a prisoner entitled? Sociology Lens*. <https://www.sociologylens.net/topics/crime-and-deviance/to-what-degree-humanity-is-a-prisoner-entitled/15200>

16. Petrović, V., Jovanić, G., i Luković, M. (2017). Efektivnost radnih programa u zatvorima – primeri pojedinih programa u SAD. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16(4), 491-516, <https://doi.org/10.5937/specedreh16-14182>

17. Pooley, K. (2020). What are the characteristics of effective youth offender programs?. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice [electronic resource]*. 604, 1-22.

18. Prior, D., & Mason, P. (2010). A different kind of evidence? Looking for ‘what works’ in engaging young offenders. *Youth Justice*, 10(3), 211–226. <https://doi.org/10.1177/1473225410381688>

19. Riley, A., Anderson-Butcher, D., Logan, J., Newman, T. J., & Davis, J. (2017). Staff practices and social skill outcomes in a sport- based youth program. *Journal of Applied Sport Psychology*, 29(1), 59-74. <https://doi.org/10.1080/10413200.2016.1179700>

20. Ward, T. (2002). Good lives and the rehabilitation of offenders: Promises and problems. *Aggression and Violent Behavior*, 7, 513–528. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(01\)00076-3](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(01)00076-3)

**THE QUALITY OF LIFE OF YOUNG OFFENDERS FROM THE VIEW OF
CORRECTIONAL REHABILITATION PROGRAMS**

Goran Jovanić²⁹⁴

Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Vera Petrović,²⁹⁵

Assistant, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Abstract: *Considering the definition made by a group of World Health Organisation experts which defines the quality of living as an individual's perception of their own position in life in the context of one's culture and the system of values, as well as their own goals, expectations, standards and interests, we may presume that such a vast concept is comprised of the individual's physical health, mental state, material independence, social relations and their views on significant features of their environment. Applying such concept of the quality of living on the population of youth offenders in institutional treatments, demonstrates that the development of ideas and practice of social reactions to youth offenders has influenced the shift of focus from punitive measurements towards social protection, education, treatment and professional guidance and rehabilitation with the aim of eliminating delinquency risk factors and reinforcing socially accepted behavioural patterns. Correctional rehabilitation institutions for young offenders' treatment offer various programs to their users in the course of their incarceration. The existing programs cover a wide range of services and interventions, including rehabilitation for drug users, preservation of physical and mental health, education and professional development, reduction of aggression and other forms of asocial and antisocial behaviours. Being included in such programs for young offenders tends to enhance the quality of life of this population by removing criminal dynamic factors and creating conditions for pro-social life within the institutions as well as the post-institutional environment. Recidivism reduction accomplishes a secondary goal as well, and that is to increase public safety of the community where the offenders are integrated after leaving the correctional institutions. The aim of this paper is to demonstrate the applicative possibilities of using youth offenders' institutional programs in local conditions, by exploring various positive experiences and effects of the applied programs.*

Key words: *quality of life, youth offenders, treatment, recidivism.*

²⁹⁴ goranjovanic@fasper.bg.ac.rs

²⁹⁵ verapetrovic@fasper.bg.ac.rs

DECA KAO ŽRTVE KRIMINALA OD STRANE MALOLETNIKA

Dr Gordana Nikolić²⁹⁶

naučni saradnik

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

Apstrakt: *Deca, kao najosetljivija i najzištećenija kategorija društva, krivično neodgovorna, se nažalost ipak javljaju u ulozi žrtvi krivičnih dela. Iako se njihova zaštita ogleda od strane čitavog društva, svih subjekata bezbednosti i pravne zaštite, statistički i realni podaci koji se pojavljuju ukazuju na činjenicu da je ova najosetljivija društvena kategorija ipak „na udaru“ mnogih krivičnih dela gde se pojavljuju kao njihove žrtve. Deca, zbog svoje starosne granice i još uvek nedovoljno razvijenih sposobnosti za adekvatnu preocenu su specifična kao žrtve krivičnih dela u slučaju da se radi o punoletnim učiniocima, dok posebnu specifičnost u izvršenju krivičnih dela nad decom imaju maloletnici u slučaju da se javljaju kao učinioci. U tome ide u prilog činjenica da su maloletnici i deca zbog bliske starosne strukture u većoj mogućnosti da međusobno budu izvršioci i žrtve kriminala, posebno njihovo druženje, vannastavno okupljanje, pohađanje škole itd. u odnosu na punoletne izvršioci i decu kao njihove potencijalne žrtve. U tom slučaju se najčešće radi o tzv „vršnjačkom nasilju“ kao obliku kriminala između vršnjaka. Imajući u vidu da su deca krivično neodgovorna i da ne podležu krivičnoj odgovornosti, nezahvalno je ovu osetljivu kategoriju analizirati uopšte sa aspekta žrtve. S obzirom da se u ovoj kategoriji nalaze, autor se u radu bavi upravo ovom problematikom, gde decu analizira u ulozi žrtve kriminala, kao skupa krivičnih dela, nad kojim su izvršena od strane maloletnika, kao njihove bliske starosne granice. Pored teorijskog obrazloženja pojma dece i maloletnika u krivičnom pravu, autor statističkim metodom analizira zastupljenost izvršenja krivičnih dela od strane maloletnika prema deci u vremenskom periodu od pet godina na teritoriji Republike Srbije prikazom konkretnih statističkih podataka iz skoro svih grupa krivičnih dela, na osnovu čega se izvodi zaključak koja su dela najzastupljenija u izvršenju, kao i o njihovoj dinamici izvršenja, a sve u cilju budućeg sprečavanja vršenja dela nad ovom specifičnoj društvenoj kategoriji.*

Ključne reči: *deca, maloletnici, kriminal, krivična dela, učinioci, žrtve.*

Uvodne napomene

Odnos između maloletnika, kao i odnos između dece i maloletnika je oduvek privlačio pažnju, bilo da se radi o njihovoj pravnoj korelaciji, društvu, sociološkoj ili psihološkoj. Ukoliko bi odnos posmatrali tako da se maloletnici ili deca nalaze u ulozi žrtve, a punoletna lica učinioci krivičnih dela dobili bi odnos koji je nažalost postao uobičajen, posebno kada se radi o delima nasilja. Punoletni učinioci krivičnih dela su najčešće svesni svoje radnje i hteli su izvršenje dela, pa ukoliko maloletnici ili deca postaju njihove žrtve, kao nemoćne i osetljive kategorije, težina ovih dela je svakako jača, što je i zakonodavac prepoznao uvrstivši ove radnje dela kao njegove teže ili kvalifikovane oblike.

Zaprepašujući podatak na koji nas je praksa uputila je izvršenje dela od strane maloletnika prema deci, gde se sa jedne strane pojavljuju maloletnici kao osetljiva i zaštićena kategorija, prema kojima se i primenjuje posebna krivičnopravna zaštita, u svojstvu učinilaca krivičnih dela, a sa druge strane deca, kao još osetljivija i zaštićenija kategorija, prema kojima se ne primenjuju krivičnopravne norme i koji su isključeni krivične odgovornosti, kao oštećeni krivičnih dela. Imajući u vidu da se radi o bliskoj starosnoj strukturi ličnosti koja se u ovim slučajevima javlja na strani izvršioca i na strani oštećenih, u smislu maloletnika i dece, stvara se uvid da se radi o vrsnjačkom izvršenju krivičnih dela. S tim u vezi, u radu je postupljeno na sledeći način: na samom početku će biti učinjen osvrt na krivičnopravno određenje položaja maloletnika i dece, kao i na uslove za kažnjavanje maloletnika i

²⁹⁶ chupka84@gmail.com

vrste krivičnih sankcija koje im se mogu izreći, a potom u statističkom delu rada biće analizirani podaci koji se odnose na vrstu krivičnih dela koja su maloletnici izvršili prema deci i za koja su osudjena u periodu od pet godina na teritoriji Republike Srbije, na osnovu čega će biti izveden zaključak o najčešćim delima koja maloletnici vrše prema deci, u kojim godinama se radi o povećanom ili smanjenom broju izvršenja kako bi se uticalo na njihovo eventualno smanjenje i sprečilo izvršenje novih krivičnih dela od strane maloletnika prema deci.

Deca i maloletnici u krivičnom pravnom sistemu Srbije

Položaj maloletnika u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije regulisan je maloletničkim krivičnim pravom (Jovašević, 2011) koje određuje krivično-pravni položaj maloletnih lica (kao učinilaca, odnosno kao žrtava krivičnih dela), sistem krivičnih sankcija za maloletne učinioce krivičnih dela, a pod određenim uslovima i za punoletne učinioce, kao i postupak za izricanje i izvršenje ovih sankcija od strane nadležnih državnih organa (Simović, et al, 2013). Sam naziv „maloletničko krivično pravo“, koji je uobičajen u pravnoj teoriji, kao i naziv „krivično pravo za maloletnike“ asocira na krivično pravo „maloletničkog karaktera“ koje se nalazi nasuprot „punoletničkom krivičnom pravu“ (Škulić, 2011)

U skladu sa Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnom pravnoj zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 85/2005), koji se smara osnovnim izvorom maloletničkog krivičnog prava, maloletno lice smatra lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 14 godina, a nije navršilo 18 godina. Lica u uzrastu do 14 godina nazivaju decom i prema njima se ne mogu primeniti krivične sankcije, niti druge krivično-pravne mere ako učine krivično delo. Prema pomenutom Zakonu maloletnici se kao učinioци krivičnih dela prema uzrastu dele na mlađe i starije maloletnike. Mlađi maloletnici su lica uzrasta od navršenih 14 do nenavršenih 16 godine, dok u stariji maloletnici lica koja su navršila 16, ali nisu navršila 18 godina. U određenim slučajevima maloletničko krivično pravo se primenjuje i na mlađa punoletna lica, odnosno na lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela navršila 18 godina, a u vreme suđenja nisu navršila 21 godinu.

Za izvršena krivična dela ovaj Zakon je propisao da se prema maloletnicima mogu primeniti vaspitni nalozi ili krivične sankcije. Prema maloletnom učiniocu krivičnog dela se mogu primeniti jedan ili više vaspitnih naloga za krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina (član 5. stav 1. ZMUKD). U skladu sa ovim članom u stavu 2. vaspitni nalog prema maloletniku može primeniti javni tužilac za maloletnike ili sudija za maloletnike. Uslovi za primenu vaspitnog naloga su: priznanje krivičnog dela od strane maloletnika i njegovo odnos prema krivičnom delu i oštećenom (čla 5. stav 3. ZMUKD)

Kažnjavanje maloletnika za učinjena krivična dela se u skladu sa navedenim Zakonom može ostvariti izricanjem krivičnih sankcija, te se tako njima mogu izreći sledeće krivične sankcije: *vaspitne mere, kazna maloletničkog zatvora i mere bezbednosti*. Mlađim maloletnicima (učiniocima u uzrastu od 14 do 16 godina) se mogu izreći samo vaspitne mere, dok starijim maloletnicima (učiniocima u uzrastu od 16 do 18 godina) se mogu izreći vaspitne mere, a izuzetno i kazna maloletničkog zatvora.

Svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima je da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu, dok je svrha maloletničkog zatvora, pored navedene svrhe, i vršenje pojačanog uticaja na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela (član 10 ZMUKD).

Najčešće krivične sankcije koje se izriču maloletnicima su vaspitne mere (nezavodskog i zavodskog tipa) i mogu se izreći i mlađim i starijim maloletnicima. Vaspitne mere se mogu sistematizovati u tri grupe: 1) mere upozorenja i usmeravanja: sudski ukor i posebne obaveze; 2) mere pojačanog nadzora: pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca, pojačan nadzor u drugoj porodici, pojačan nadzor od strane organa starateljstva, pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika; 3) zavodske mere: upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom, upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje (član 11 ZMUKD).

U izuzetnim slučajevima kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi i ako je sud došao do uverenja da se svrha maloletničkih krivičnih sankcija ne može ostvariti primenom vaspitnih mera, sud

može starijem maloletniku da izrekne posebnu vrstu kazne – kaznu maloletničkog zatvora ukoliko su ispunjena četiri kumulativna uslova. *Prvi uslov* je objektivan i odnosi se na starost maloletnika. Može se kazniti samo stariji maloletnik (starosti od šesnaest do osamnaest godina). *Drugi uslov* je težina izvršenog krivičnog dela. Potrebno je da je maloletnik izvršio krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora teža od pet godina. *Treći uslov* je subjektivne prirode i odnosi se na postojanje visokog stepena krivice na strani maloletnika, dok je za postojanje *četvrtog uslova* potrebna ocena suda da zbog težine izvršenog krivičnog dela i visokog stepena krivice maloletniku nije opravdano izreći neku od vaspitnih mera.

Kazna maloletničkog zatvora (Radulović, 2010) izriče se uvek u određenom trajanju i može trajati od šest meseci do pet godina, a izuzetno i do deset godina, ukoliko je izvršeno krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora u trajanju od dvadeset godina ili teža kazna ili u slučaju sticaja najmanje dva krivična dela. Izricanje kazne maloletničkog zatvora je uvek fakultativno čak i kada su ispunjeni svi prethodno navedeni uslovi za njeno izricanje, što ovu krivičnu sankciju izdvaja od kazne zatvora koja se izriče punoletnim izvršiocima krivičnih dela. S obzirom na svoj karakter kazna maloletničkog zatvora je jedina krivična sankcija koja se može izreći maloletnim učiniocima krivičnih dela i koja za posledicu ima osuđivanost maloletnika.

Mere bezbednosti se mogu izreći maloletnicima ako im je izrečena vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora, osim mere bezbednosti obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi koja se može izreći samostalno (član 39 ZMUKD).

Osuđeni maloletnici po grupama krivičnih dela izvršena na decom

Imajući u vidu da su krivična dela koja maloletnici vrše brojna, što utiče na obim i strukturu kriminaliteta, a posebno ukoliko su učinjena nad decom, kao i činjenica da su neka od njih u postupku odbačena usled nedostatka dokaza, kao tačan podatak koji pokazuje učešće maloletnika u izvršenju krivičnih dela nad decom, odnosno licima koja nisu navršila 14 godina života, može se smatrati broj osuđenih maloletnika prema kojima su izrečene krivične sankcije koje su za maloletnike kao izvršioce dela i propisane.

U narednoj tabeli je prikazan upravo broj osuđenih maloletnika po grupi krivičnih dela izvršena nad decom u periodu od 2015-2019. godine na teritoriji Republike Srbije. Podaci koji će biti korišćeni i analizirani su preuzeti iz Biltena Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije (Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 618. (2016). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2015*; Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 630. (2017). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2016*; Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 641. (2018). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2017*; Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 654. (2019). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2018* i Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 666. (2020). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2019*)

Tabela 1. Izrečene krivične sankcije maloletnicima za izvršena krivična dela po grupama prema deci, kao žrtvama, u Srbiji u periodu 2015-2019. godine

	2015. godina	2016. godina	2017. godina	2018. godina	2019. godina
Krivina dela protiv života i tela	4	8	3	7	5
Krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina	2	4	-	1	6
Krivična dela protiv polne slobode	6	2	3	3	11
Krivična dela protiv braka i porodice	1	3	-	1	9
Krivična dela protiv imovine	1	1	2	1	5
Krivična dela protiv zdravlja ljudi	-	-	-	1	-

Krivična dela protiv života i tela su od strane maloletnika, za koja su osudjena, nad decom u najvećem broju izvršena 2016. godine i to u 8 slučajeva, a samo sa jednim brojem manje 2018. godine. Najmanji broj izvršenja je bio 2017. godine i to u 3 slučajeva, dok su 2015. i 2019. godine maloletnici ova dela nad decom izvršila u 4 i 5 slučajeva. Ovaj podatak nije ni malo nezabrinjavajući, imajući u vidu da se najpre radi o teškim krivičnim delima, a potom o činjenici da su teška dela maloletnici izvršili nad decom, imajući u vidu da se i na strani učinioca (osudjenih lica) kao i na strani maloletnika nalaze posebne i osetljive kategorije uzrastne strukture osoba koja uživaju sve zaštite pravnih i društvenih normi.

Od strane maloletnika krivična dela protiv sloboda čoveka i građanina nad decom su najviše izvršena 2019. godine i to u 6 slučajeva, dok 2017. godine nisu nijednom izvršena.

Krivična dela protiv polne slobode od strane maloletnika nad decom su zabeležena u sličnoj dinamici izvršenja tokom 2016, 2017. i 2018. godine, dok su 2015. godine izvršena u 6 slučajeva, a 2019. godine čak prema 11. dece gde se uočavaju značajan porast ovih dela, posebno sto se radi o bliskim starosnim strukturama lica.

U slučaju krivičnih dela protiv braka i porodice ponovo se 2019. godine uočava najveći broj izvršenja i to čak u 9 slučajeva, dok se u prethom analiziranim godinama taj broj svodio na 1 ili nijedan slučaj, osim 2016. kada je bilo 3.

Krivična dela protiv imovine značajno dominiraju u izvršenju takodje 2019. godine i to u 5 slučajeva, dok se prethodnih godina uglavnom svodio samo na jedan do dva slučaja.

I na kraju ove analize, krivična dela protiv zdravlja ljudi izvršena od strane maloletnika nad decom se uočavaju samo 2018. godine kada su u 1 slučaju izvršena za koja su i osuđena, dok u ostalim analiziranim godinama ni u jednom slučaju maloletnici nisu osuđeni za izvršenja ovih dela.

Zastupljenost osuđenih maloletnika u strukturi krivičnih dela po grupama izvršena nad decom

U prethodnoj analizi smo imali prilike da vidimo koliko je maloletnika osuđeno po grupama krivičnih dela za izvršena dela nad decom, a imajući u vidu da iako se radi o teškim krivičnim delima, zapanjujući je podatak da se maloletnici uopšte i pojavljuju u statusu izvršioca dela na decom, posebno sto su deca isključena krivične odgovornosti, ali i bića prema kojima se primenjuju svi vidovi zaštite, pa uprkos tome, maloletnici kao bliska starosna struktura sa decom, vrše krivična dela nad njima.

U vezi prethodno navednog, u narednom tabelama ćemo detaljnije analizirati statističke podatke koji se odnose na strukturu krivičnih dela po grupama, kojim prilikom ćemo videti koja dela iz navednih grupa krivičnih dela maloletnici najčešće vrše nad decom i koje godine su uočava najintenzivnija dinamika izvršenja. Svakako smo videli da su najšćešća dela vršena 2019. godine, posebno kada se radi o krivičnim delima protiv polnih sloboda i dela protiv braka i porodice, te ćemo u narednim analizama videti koja dela su najdominantnija u izvršenju u odnosu ostal adela iz grupe dela u kojima se nalaze.

Tabela 2. Izrečene krivične sankcije maloletnicima za izvršena krivična dela protiv života i tela prema deci, kao žrtvama, u Srbiji u periodu 2015-2019. godine

	2015. godina	2016. godina	2017. godina	2018. godina	2019. godina
Krivina dela protiv života i tela	4	8	3	7	5
Ubistvo	-	-	-	-	-
Teška telesna povreda	1	4	3	2	3
Laka telesna povreda	3	4	-	5	2
Učestvovanje u tuči	-	-	-	-	-

Analizirajući strukturu izvršenih krivičnih dela od strane maloletnika prema deci u grupi krivičnih dela protiv života i tela, koja su prikazana u tabeli 2, možemo da konstatujemo da, na sreću, najteže krivično delo, delo ubistva, nije izvršeno u navedenim godinama. Kao najzastupljenija krivična dela u ovoj grupi dela, u odnosu na analizirane dve starosne kategorije izvršioca i žrtve, su teška i laka telesna povreda.

S tim u vezi teška telesna povreda od strane maloletnika je u najvećem broju slučajeva izvršena 2016. godine i to u 4 slučaja, dok je u ostalim godinama bila izvršena u 3, 2 ili 1 slučaj. Laka telesna povreda je u najvećem broju izvršena 2018. godine i to u 5 slučajeva, dok 2017. godine nijednom nije izvršena.

Izražajnost u izvršenju krivičnih dela lake i teške telesne povrede od strane maloletnika nad decom je direktan pokazatelj da se radi o vršnjačkom nasilju, kojom prilikom dolazi do nanošenja telesnih povreda deci. Imajući u vidu da se radi o maloletnim licima kojima su izrečene presuda za izvršena ova dela nad decom, sigurno je broj izvršenja veći, ali postupak nije pokrenut ili je odbačen.

Tabela 3. Izrečene krivične sankcije maloletnicima za izvršena krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina prema deci, kao žrtvama, u Srbiji u periodu 2015-2019. godine

	2015. godina	2016. godina	2017. godina	2018. godina	2019. godina
Krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina	2	4	-	1	6
Zlostavljanje i mučenje	2	2	-	1	-
Proganjanje	-	-	-	-	4
Ugrožavanje sigurnosti	-	2	-	-	2
Prinuda	-	-	-	-	-

U strukturi krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina od strane maloletnika nad decom su najzastupljenija krivična dela zlostavljanja i mučenja, ali u 2019. godini i dela proganjanja i ugrožavanja sigurnosti. Imajući u vidu da Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika 2016. godine u Srbiji uvedeno krivično delo proganjanje koje do tada zakonska inkriminacija nije poznavala, nezahvalno je ovo delo analizirati u odnosu na prethodne godine, imajući u vidu da su se u praksi možda i vršilo od strane maloletnika nad decom, ali nije bilo inkriminisano u Zakoniku.

Krivično delo ugrožavanja sigurnosti je bilo izvršeno 2016. i 2019. godine i to u 2 slučaja. Zabrinjavajući je podatak koji je proistekao iz statističkog prikaza i koji ukazuje da je krivično delo zlostavljanja i mučenja u ovoj grupi krivičnih dela najzastupljenije, posebno što je izvršeno nad decom od strane maloletnika.

Tabela 4. Izrečene krivične sankcije maloletnicima za izvršena krivična dela protiv polne slobode prema deci, kao žrtvama, u Srbiji u periodu 2015-2019. godine

	2015. godina	2016. godina	2017. godina	2018. godina	2019. godina
Kr. dela protiv polne slobode	6	2	3	3	11
Silovanje	1	1	-	1	1
Obljuba nad nemoć. licem	-	-	-	-	2
Obljuba sa detetom	2	-	2	1	6
Nedozvoljene polne radnje	3	1	-	1	2
Polno uznemi.	-	-	-	-	-
Prik., pribav., i posedovanje porn.mater.i iskoriš.mal.lica za pornografiju	-	-	1	-	-

U skoro dvostrukom, trostrukom i četverostrukom broju su krivična dela protiv polne slobode izvršena u 2019. godine u odnosu na prethodne analizirane godine od strane maloletnika nad decom i to što se tiče strukture dela najdominantnija su bila obljuba sa detetom, ali u jednom slučaju i silovanje. Krivično delo silovanje je u svakoj analiziranoj godini izvršeno u jednom slučaju nad detetom od strane maloletnika, dok obljuba sa nemoćnim licem samo 2019. godine i to u 2 slučaja. Najdominantnije krivično delo u ovoj grupi dela je obljuba sa detetom koju su maloletnici nad decom izvršili, a potom i nedozvoljene polne radnje.

Krivična dela protiv polne slobode su teška krivična dela, sa nemerljivom posledicom koja nastaje žrtvi. U ovim analiziranim slučajevima u kojima se deca pojavljuju kao žrtve ovih dela ona su još teža, tako da statistički podaci koji ukazuju na kvantitavno izvršenja ovih dela nad decom, od strane njihovih bliskih vrsnjaka, maloletnika, nisu samo broj, već i teške fizičke i psihičke posledice nanete deci kao žrtvama koje su nemerljive i nesrazmerne u odnosu na njihovo opravdano, propisano kažnjavanje.

Tabela 5. Izrečene krivične sankcije maloletnicima za izvršena krivična dela protiv braka i porodice prema deci, kao žrtvama, u Srbiji u periodu 2015-2019. godine

	2015. godina	2016. godina	2017. godina	2018. godina	2019. godina
Krivična dela protiv braka i porodice	1	3	-	1	9
Nasilje u porodici	1	3	-	1	9

Što se tiče krivičnih dela protiv braka i porodice, maloletnici kao kategorija lica koja nije u bračnim odnosima, dela protiv braka nije u zakonskoj mogućnosti da izvrši. Iz ove grupe dela jedina dela u kojima se maloletnici mogu pojaviti kao izvršiocima su dela nasilja u porodici, te s tim u vezi, od strane maloletnika u analiziranim godinama ova dela su nad decom, kao žrtvama izvršena u svega po jednom slučaju 2015. i 2018. godine, u 3 slučaja 2016. godine, dok 2017. godine nije bilo osuđenih maloletnika za ova dela nad decom.

Iznenadjujući podatak je da je 2019. godine bilo čak 9 izrečenih kazni maloletnicima za izvršena dela nasilja u porodici nad decom, što je pokazatelj da su ova dela sve brojnija u izvršenju između ovih starosnih kategorija lica.

Tabela 6. Izrečene krivične sankcije maloletnicima za izvršena krivična dela protiv imovine prema deci, kao žrtvama, u Srbiji u periodu 2015-2019. godine

	2015. godina	2016. godina	2017. godina	2018. godina	2019. godina
Krivična dela protiv imovine	1	1	2	1	5
Razbojništvo	1	1	1	1	5
Razbojnička krađa	-	-	-	-	-
Ucena	-	-	-	-	-

Krivična dela protiv imovine izvršena od strane maloletnika za koja su i osuđena prema deci su najviše zabeležena 2019. godine, u 5 slučajeva, dok je u prethodnim analiziranim godinama bilo u po 1 slučaj izvršenja, izuzev 2017. godine kada je bilo 2 slučaja. U smislu strukture ovih krivičnih dela iznenadjujuće je da su samo vršena krivična dela razbojništva od strane maloletnika prema deci, što ukazuje na nasilničku karakteristiku u ponašanju maloletnika, imajući u vidu da vršenjem razbojništva prema deci, kao nemoćnoj uzrastnoj kategoriji, u smislu uporebe prinude u cilju prisvajanja protivpravne imovinske koristi govori o činjenici da se nasilništvo kao primarno upotrebljava između ovh starosnih kategorija, pa čak i u slučaju da je namera na strani učinioca pribavljanje protivpravne imovinske koristi.

Tabela 7. Izrečene krivične sankcije maloljetnicima za izvršena krivična dela protiv zdravlja ljudi prema deci, kao žrtvama, u Srbiji u periodu 2015-2019. godine

	2015. godina	2016. godina	2017. godina	2018. godina	2019. godina
Krivična dela protiv zdravlja ljudi	-	-	-	1	-
Omogućavanje uživanja opojnih droga	-	-	-	1	-

I na kraju, krivična dela protiv zdravlja ljudi se prema deci kao žrtvama ovih dela od strane maloljetnika beleže samo kod krivičnog dela omogućavanja uzivanja opojnih droga i to u jednom slučaju 2018. godine. Ovo je i očekivano, imajući u vidu da se iz ove grupe krivičnih dela deca i maloljetnici javljaju najčešće kao učinioci krivičnih dela Neovlašćeno držanje opojnih droga, te najčešće drogu uzimaju za svoje potrebe, pa su što se tiče ovih dela krivičnopravno isključeni kao žrtve, iako samim činjenjem dela sami sebi ugrožavaju život i zdravlje, pa su ujedno i učinioci i žrtve ovih dela.

Zaključak

Deca, kao posebna i zaštićena kategorija u krivičnompravnom, sociološkom i psihološkom smislu se ipak javljaju kao žrtve kriminala učinjenog od svoje najbliže uzrasne kategorije, od maloljetnika, imajući u vidu činjenicu da se deca smatraju lica u uzrastu do 14 godina, dok su maloljetnici lica od 14 do 18 godina. U smislu grupe krivičnih dela može se zaključiti da su sva dela maloljetnici nad decom vrsili u svakoj analiziranoj godini, ali da je intenzitet izvršenja u smislu broja izvršenaj bio najveći 2019. godine.

Pored toga, važno je napomenuti da su deca u ovim analiziranim godinama na osnovu statističkih podataka koji su u radu korišćeniji najčešće bila žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja, što ukazuje na njegovu dominaciju među vršnjacima. U tome idu u prilog podaci da su iz grupe krivičnih dela protiv života i tela najčešće nad decom od strane maloljetnika vršena laka i teška telesna povreda, dok kod krivičnih dela iz grupe dela protiv sloboda i prava čoveka i građnina najčešće dela zlostavljanja i mučenja, ali i delo proganjanje tokom 2019. godine. U smislu strukture krivičnih dela protiv polne slobode gotovo su sva dela bila zastupljena u izvršenju nad decom od strane maloljetnika što ukazuje na zabrinjavajuću činjenicu da se tako teška krivična dela vrše među vršnjacima.

Nista manje značajan podatak je i taj da se iz grupe kivičnih dela protiv imovine uočava trend izvršenja isključivo krivičnog dela razbojništva, što ukazuje na imponantan podatak da maloljetnici nad decom vrše isključivo razbojništvo, kao složeno imovinsko delo pri čijem se izvršenju upotrebljava prinuda i krađa, za razliku od krađe kod koje prinuda ne čini radnju izvršenja dela. U smislu dela nasilja u porodici, deca su takođe žrtve ovih dela izvršena od strane maloljetnika.

Svi prethodno navedeni i analizirani statistički podaci u kojima su deca prijavljena kao žrtve krivičnih dela za koja su maloljetnici osuđeni i kojima su izrečene krivične sankcije ukazuje na dve stvari. Kao prvo, sva krivična dela koja su u analiziranim godinama vršena su dela sa elementima nasilja (razbojništvo, zlostavljanje i mučenje, dela protiv polne slobode, nasilje u porodici, laka i teška telesna povreda), složena krivična dela (razbojništvo), teška krivična dela i kao takva ukazuju da su maloljetnici spremni da nad decom ovakva dela izvrše. Kao drugo, posledice koje su ovim delom nastale su nemerljive za decu, kao osetljivu kategoriju, koja pored trenutne žrtve ovih dela su postale i dugotrajne žrtve u svom daljem životu, imajući u vidu taumu koju su kao deca nezasluženo doživela. Sa druge strane maloljetnici koja su ova dela na decom, kao kategorijom koja su nemoćnija od njih, vrsili imaju osnovu za dalja vršenje kriminala u budućnosti potencijalno kao punoletna lica.

Svi navedeni podaci koji su analizirani kao broj izvršenih krivičnih dela nad decom od strane maloljetnika, nisu samo statistički broj, već su žrtve koja su deca podnela, te je potrebno da se sve pravosudne, državne i psihološke ustanove uključe u zajedničku borbu kako bi se ovaj broj smanjio. Podaci koji su radu prikazani se ne odnose na broj izvršenih dela od strane maloljetnika nad decom,

već na broj izrečenih presuda nad maloletnicima za izvršena krivična dela nad decom. Svakako bi ovaj broj bio mnogo veći u smislu da se analizirao broj izvršenih dela, a posebno imajući u vidu tamnu brojku koju uslovljava činjenica da iz straha mnoga deca koja su žrtve kivičnih dela od strane maloletnika, ova dela i ne prijavljuju.

Literatura

1. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 618. (2016). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2015*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
2. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 630. (2017). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2016*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
3. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 641. (2018). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2017*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
4. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 654. (2019). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2018*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
5. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 666. (2020). *Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2019*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
6. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005.
7. Jovašević, D. (2005). *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Službeni list SCG.
8. Jovašević, D. (2006). *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Nomos.
9. Jovašević, D. (2010a). *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Nomos.
10. Jovašević, D. (2010b). *Položaj maloletnika u krivičnom pravu*. Niš: Pravni fakultet.
11. Jovašević, D. (2011). *Maloletničko krivično pravo*. Niš: Pravni fakultet.
12. Jovašević, D. (2012). *Kažnjavanje maloletnika u krivičnom pravu, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova*. Beograd: Centar za prava deteta.
13. Konvencija o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15, 1990.
14. Krivični zakonik, "Službeni glasnik RS", broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.
15. Radulović, LJ. (2010). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
16. Simović, M, et al. (2013). *Maloljetničko krivično pravo*, Istočno Sarajevo.
17. Stojanović, Z., & Delic, N. (2013). *Krivično pravo, posebni deo*. Beograd: Pravna knjiga.
18. Stojanović, Z. (2014). *Krivično pravo, opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga.
19. Stojanović, Z. (2019). *Komentar Krivičnog zakonika: prema stanju Krivičnog zakonika od 1. decembra 2019. godine i prema stanju zakonodavstva od 21.maja 2019. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
20. Škulić, M. (2010). Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu. *Crimen*. Beograd: Pravni fakultet.
21. Škulić, M. (2011). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.

CHILDREN AS VICTIMS OF CRIME BY A MINORS

Gordana Nikolic, PhD

research associate

Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia

Abstract: *Children, unfortunately, as the most sensitive and most damaged category of society, criminally irresponsible, still appear in the role of victims of criminal acts. Although their protection is reflected by the entire society, all subjects of security and legal protection, the statistical and real data that appear indicate the fact that this most sensitive social category is still "under attack" by many crimes where they appear as their victims. Children, due to their age limit and still insufficiently developed abilities for adequate reassessment, are specific as victims of crimes in the case of adult perpetrators, while minors have a special specificity in committing crimes against children in case they appear as perpetrators. This is supported by the fact that minors and children, due to their close age structure, are more likely to be perpetrators and victims of crime, especially their socializing, extracurricular gatherings, school attendance, etc. in relation to adult perpetrators and children as their potential victims. In that case, it is most often about the so-called "peer violence" as a form of crime between peers. Given that children are criminally irresponsible and not subject to criminal liability, it is ungrateful to analyze this vulnerable category at all from a victim perspective. Since they are in this category, the author deals with this issue, where he analyzes children in the role of victims of crime, as a set of crimes committed by minors, as their close age limits. In addition to the theoretical explanation of the concept of children and juveniles in criminal law, the author uses a statistical method to analyze the prevalence of juvenile delinquency against children in the period of five years in the Republic of Serbia by presenting specific statistics from almost all groups of crimes. Conclusion which acts are most represented in the execution, as well as their dynamics of execution, all with the aim of future prevention of committing acts over this specific social category.*

Keywords: *children, juveniles, crime, criminal act, perpetrators, victims.*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.6-053.3/.6(082)
316.624-053.3/.6(082)

МЕЂУНАРОДНА научна конференција "Друштвене девијације" (6 ;
2021 ; Бања Лука)

Unapređenje kvaliteta života djece i mladih : zbornik radova / VI
međunarodna naučna konferencija "Društvene devijacije", Banja Luka,
2021. godine = Improving the quality of life of children and youth / VI
international scientific conference "Social deviations" ; [glavni i
odgovorni urednik Nebojša Macanović ; urednici Jagoda Petrović,
Goran Jovanić]. - Banja Luka : Centar modernih znanja ; Beograd :
Resursni centar za specijalnu edukaciju, 2021 (Banja Luka : Markos). -
629 стр. : граф. прикази, табеле ; 30 см. - (Zbornik radova, ISSN
2566-3224)

Радови на срп. и енгл. језику. - Текст ћир и лат. - Тираж 200. -
Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз
сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-99976-934-2-6

COBISS.RS-ID 133687553

Zahvaljujemo se na podršci:

GRAD BANJA LUKA
www.banjaluka.rs.ba

РЕПУБЛИКА СРПСКА
МИНИСТАРСТВО ПОРОДИЦЕ, ОМЛАДИНЕ И СПОРТА

ISBN 978-99976-934-2-6

